ANADOLU'NUN TARİHÎ COĞRAFYASI

Yazan :

Prof. W. M. RAMSAY

Dilimize çeviren :

Mihri PEKTAŞ

İSTANBUL 1960 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayım Müdürlüğünün 29 Mart 1939 tarih ve 2509 sayılı emriyle
birinci defa olarak 2000 nüsha bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

		Sahife
İthaf		1
Mukaddeme (ve II. kısma ilâve)		3

I. KISIM

Umumî malûmat

Fasıl I	— Yunanlılık — Şarklılık	23
» II	— Kıral Yolu	26
» III	— Ticaret yolunun başlangıcı	36
» IV	— Şark ticaret yolu	44
» V	— Küçük Asya'daki Roma yolları	52
» VI	— Peutinger tablosunun, Ptolemy'nin ve itinererlerin coğrafya kaynakları olarak kıymetleri	64
» VII	— Bizans yolları	77
» VIII	— Yer değişmesi	86

II. KISIM

Muhtelif vilâyetlerin tarihî coğrafyasının umumî hatları

Mukaddeme		93
Fasıl A	— Bizans Asia'sının şehir ve piskoposlukları	111
» B	— Lydia'nın » » »	129
» C	— Phrygia'nın » » »	145
» D	— Hellespontus'un » » »	165
» E	— Asia vilâyetinin yolları	178
» F	— Bithynia'nın şehir ve piskoposlukları	194
» G	— Bizans askerî yolu	216
» H	— Galatia Salutaris'in şehir ve piskoposlukları	243
» J	— Galatia ve kuzey Phrygiadaki Roma yolları	261
» K	— Galatia Primanın şehir ve Piskoposlukları	267
» L	— Ankara'dan doğuya giden Roma yolları	280
» M	— Orta Cappadociadaki Roma »	295
» N	— Anti toros üzerindeki » »	299
» O	— Cappadocia'nın şehir ve piskoposlukları	311
I	Strategia Garsaouria	313
II	Strategia Morimene	317
III	» Chamanene	327
IV	» Saravene	332
V	» Laviniane	334
VI	» Kilikia	335

		Sahife
VII	Strategia Sargarausene	341
VIII	» Kataonia	343
IX	» Melitene	346
X	» Tyanitis	348
Fasıl		
»	P — Ponto - Cappodocia hududu	351
»	R — Lykaonia ve Tyanitis	366
»	S — Toros dağının geçitleri	387
»	T — Lykania ve Tyanitis'deki Roma yolları	395
»	U — Cilicia Tracheia yahut İsauria	400
»	V — Cilicia	426
»	Y — Pisidia'nın şehir ve piskoposlukları	431
»	Z — Pamphylia, Caria ve Lycia	463
	Zeyil	477
	Eski müelliflerin endeksi	
	Özel isimlerin endeksi	

TABLOLAR

Küçük Ermenistandaki şehirler	72
Asia şehirleri	100
Lidia »	129
Hellespontus »	165
Bithynia »	216
Honorias ve Paphlagonia şehirleri	216
Galatia Salutaris »	244
Amoriana Dioecesis »	255
Galatia Prima »	267
I. II. III. Cappadocia »	311
Hellenopontus, Polemoniacus ve Armenia Prima	353
Armenia ve Pontus'deki değişiklikler	360
Lykaonia şehirleri	366
İsauria »	400
Cilicia »	426
Pisidia »	431
Pamphylia Prima	463
Etenna ve Katenna piskoposları	467
Caria şehirleri	472
Lycia »	474

HARİTALAR

Eski Anadolu'da muhtelif zamanlardaki yolları gösteren harita	22
Asia, Lydia ve Caria	100
Hellespontus ve Bithynia	194
Galatia ile Cappadocia ve Lykaonia'nın bazı kısımları	216
Cappadocia ve Küçük Armenia	280
Lykaonia, Cilicia ve Isauria	366

ÖNSÖZ

Ta bundan yetmiş sene evvel Anadolu kıtasının görmüş geçirmiş göğsünde hemen hemen izleri silinmiş gibi uzanan eski yolların çizdigi hiyeroglifferde kendisinden evvel kimsenin şüphe etmediği esrarlı bir mâna sezen, bu çıplak ve ketum toprak yığınlarının altında ne Grek, ne de İranî olmıyan daha eski ve çok medeni bir varlığın uyumakta olduğuna inanan ilk arkeolog Sir William Ramsay olmuştur. Bunu yalnız bu kitabında değil, muhtelif risalelerde neşrettiği sayısız makalelerinde de o bir türlü inanmak istemiyen klâsik Avrupa ulemasına ısrarla söylemiş durmuştur. Ne yazık ki bugün yer yer, birer muamma düğümü gibi çözülüp açılan höyüklerin aydınlığa vurduğu hakikatı göremiyecek bir diyara göçmüş bulunuyor. Kitabında kullandiğı çok kuru ve teferruat üzerinde iitizlenen, insana âdeta ilim cetvel ve pergelleriyle ölçülerek dizilmiş hissini veren tam ve teknik ifadesinin arasında bile, memleketin kendisine ilham ettiği heyecanı, bazan bir kelimeden, bazan bir cümlenin gelişinden sezmek kaabildir. Kendi dediği gibi: «Evvel zamanı» ocak başında ve birkaç eski kitabı okuyarak tetebbu ediyorum zannetmek herkesin düştüğü câzip bir hatadır; fakat bunu dilsiz taş ve toprak yığınlarına söyleterek dinlemek ancak dâhilere müyesser olan bir kabiliyettir.

Kitabın daha uzun olan ikinci kısmı eski otoritelerin mukayesesi ile bugün ehemmiyetsiz gözüken bir takım yerlerin, eski hudutların tesbitinden ibarettir. Alelâde bir okuyucunun bu kupkuru teferruat yığını altında bunalacağından şüphe edilemez. Bahsi geçen yer isimleri o kadar çoktur ki bilinenlerin Türkçe şeklini kullanıp bilinmiyenleri oldukları gibi bırakmanın ancak karışıklığa sebebolacağını düşünerek - kendi bilginlerimizin de tavsiyeleri üzere - bütün özel isimleri kitapta yazıldığı gibi muhafaza etmeği münasip gördüm. Kitabın aslında Rumca ve Lâtince tekstlerin hiçbirini muharrir tercüme etmeğe lüzum görmemiştir. Ben, bizim okuyuculara daha faideli olabilmesi için bunların lisanımıza çevrilmesini lüzumlu buldum.

Bütün bu tercümeleri, şimdi ölmüş bulunan Robert Kolej Klâsik Diller Öğretmeni Prof. Konstantinu, maddi hiçbir mukabele kabul etmeden yapmıştı. Fakat son tashihleri yaparken epey bir kısmının o zaman gözümden kaçmış olduğunu gördüm. Bunlardan Rumca olanların tercümesini de sayın arkadaşım Ahmet Cevat Emreye medyunum.

Bir millet için geldiği yeri bilmek şüphesiz ki gideceği istikameti tâyin etmek kadar mühimdir. Şu halde ne mutlu bize ki Türkün halini yoğuran, istikbalini tesbit eden Büyük El, mazisinin de Fırat neherini aşan bir avuç bahadırdan geride, hem de pek çok geride, olduğuna işaret etmiş bulunuyor. Gösterdiği toprakların altında yatan esrarı aydınlığa çıkarmak için uğraşan tarih amelesi, eğer bu kitapta da işlerine yarıyacak bazı bilgiler bulurlarsa - hiç şüphesiz cehlimden ötürü - bana oldukça güç gelen mesai senelerini bol bol ödenmiş farz edeceğim.

Mihri Pekatş

İTHAF

Oxford'daki Ekseter Kolejin rektör ve profesörleri muharrire karşı gösterdikleri çömertlik ve müsamahakârlığın yerine masruf olduğunu aşağıdaki sahifelerde göreceklerdir ümidindeyim. Ancak bu teşvik ve hoş görenlik sayesindedir ki lâzım olan mesai seneleri esere hasredilebilmiştir.

Yine muharrir, Kolejin nurlu yardımiyle başlıyan bu araştırmaların ilerde daha değerli haleflere tevdi edileceğinden emin olmakla beraber, bu işe ilk girişenin bu kitapla fena bir başlangıç yapmamış olduğuna hükmedeceklerini kuvvetle ümideder.

William M. Ramsay

MUKADDEME

Eseri neşretmekte niçin bu kadar geçiktiğimi izah etmek, kusurları için af dilemek ve pek çok borçlu olduğum dostların yardımlarına ve teşviklerine teşekkür etmek için bir mukaddemeye lüzum görüyorum. Anadoluda araştırmalar yapmak için teessüs eden «Asia Minor Exploration Fund»a büyük bir cömertlikle bir çok yardımlarda bulunan Royal Geographic Society, benden de bir konferans istemişti. İşte bu konferansı dinleyicilerime lâyık bir şekle sokmak gayretiyle bu kitap meydana geldi.

Eserin genel hatları cemiyet huzurunda 1886 mayısında okundu. Lâkin gerek mevzuun güçlüğü, gerek Oxford ve Aberdeen de verdiğim dersler ve seyahatlerim yüzünden çıkan birtakım meşguliyetler, eserin derhal tamamlanıp neşredilmesine mâni oldu. Konferans verdiğimin ertesi günü İzmire gittim, 1886, 1887, 1888 yazılarının mühim bir kısmını Anadolu'da geçirdim. Ancak 1888 senesinde eseri tam olarak matbaaya vermek üzere Londraya dönebildim [1]. Fakat Aberdeen'den ayrıldıktan otuz altı saat sonra eserin kendi elimle koymuş olduğum çantadan yok olduğunu gördüm. Bu çanta hemen hiç yanımdan ayrılmamıştı. Nasıl ve nevakit ortadan kaybolduğunu anlamak da hâlâ kabil olmadı. Ve ogünden bugüne kadar da somnambül olduğumu gösterecek başka hiçbir vak'a zuhûr etmemiştir.

O zaman eser şimdiki şeklinin yalnız birinci kısmını ihtiva ediyordu. Fakat bütün notlarımı yırtmıştım. Kısmen seyahat, kısmen yeis içinde geçen birkaç aydan sonra aynı şeyi bir kere daha yazmağa teşebbüs edince artık buna imkân kalmadığını anladım. Mevzua vermek istediğim edebî şekli ve ruhu tekrar bulmak kabil olmadı. Bundan aynı şeyi tekrar tekrar yazmaktan ürktüğüm zannı hâsıl olmasın. Asıl sebep, Anadoluya karşı duyduğum sevgiyi, yakınlığı, ve bu duygulardan doğan ilhamı uzun zaman kendi memleketimde oturmakla artık kaybetmiş olmaklığımdı. İşte bunun için kaybolan eserden yalnız hatırımda kalanları bu kitabın birinci kısmına koymakla iktifa ettim ve ikinci kısmına memleketin tarih ve asârı atikasına ait topladığım malûmattan yalnız cografya ile alâkalı ve tamamiyle yeni olanlarını koydum.

Eserin asıl muharrirleri, «Asia Minor Exploration Fund» cemiyetinin banileri ve bu cemiyetin yardımcısı olan şahıslarla (Royal Gographic Society),

[1] 1886 senesi şubatında Royal Scottish Geographic Society'nin Aberdeen şubesinde mühim parçalarını okuduğum zaman, eser hemen hemen tamamlanmış gibi idi.

(Society for the Promotion of Hellenic Studies in England) ve Osmanlı demiryolları direktörü E. Purserdir. Bu zatların bekledikleri mükâfat sadece elde edilen ilmî neticelerden ibarettir ve bu neticeleri takdir için - gerek şimdiye kadar neşredilen eserlerimi, gerek, ahval müsait olduğu takdirde, ikmal edeceğim tarihi - yalnız benim eserlerimi değil, cemiyetin delâletiyle yapılan sair ekspedisyonlarda yetiştirilenlerin eserlerini de nazarı itibare almak lâzımgelir. Bunlardan başlıcaları benim fikrimce Prf. J. R. S. Sterrett ile D. G. Hogarth'tır. Prf. Sterrett'in parlak keşfiyatı «Exploration Fund» da dört ay süren bir hazırlık safhası ile başlamıştır. Bizim 1883 ekspedisyonuna davet edilmemiş olsaydı, Anadoluyu tetkik etmeği hiçbir zaman aklından geçirmiyeceğini bana kendisi itiraf etmiştir. Bu şayanı takdir işte bizim cemiyete de bir hisse ayırmak profesörün kendi şeref ve kıymetini asla düşürmez, bilâkis, Shelly'nin dediği gibi, [1] «başkalarına da bir parça verilmekle çoğalmış olur.»

Kolejle cemiyete, kendileriyle olan bütün münasebatım esnasında, bana harekâtımda tam bir serbestî vermek, pek çok şeyi benim rey ve basiretime bırakmak. bütün mesaimde tam bir hürriyet temin etmek suretiyle gösterdikleri emniyet ve âlicenaplıktan dolayı teşekküre borçluyum [2].

Bu eseri hazırlamakta kimlerin yardımlarına ve bilgilerine medyun olduğumu teferrüatı ile söylemek ayrı bir fasıl ister. Tanıdıklarımdan mümkün olan her yolda, o derecede istifade ettim ki şimdi kendilerine ayrı ayrı teşekkür etmekliğim imkânsızdır. Lâkin bir ikisinin adını zikretmeden geçemiyeceğim.

Eski tarih Profesörü Pelham, cemiyet için o kadar çalıştı ki herkesten evvel onun ismini yadetmek lâzımgeldiğini herkes takdir eder. Yalnız bir noktada mazhar olabildiğim en iyi yardımdan istifade etmekten çekindim. Ben «pragmetateutes» kelimesi üzerine nazariyemi yazdıktan sonra, Pelham kelimenin asıl manasının (vekil=actor) olduğuna dikkatimi celbetti.

Ben Johnson'un dediği gibi «kendiminki her nekadar daha zayif ve daha az hoş olsa da, yine onu kullanmak, bir dâhinin hakkını gaspetmekten bana daha ehven geldi.» Bunun için onun fikrini mukaddemede kendi adiyle zikretmeyi daha münasip gördüm. Eserde icap eden değişiklik birkaç yerde «murahhas» kelimesi yerine «vekil» kelimesini koymaktan ibarettir. Hangi memurun ismini kullanırsak kullanalım çıkacak netice birdir. Lâkin umumiyetle her kabil olan yardımdan son derecede istifade ettim. Profesör

[1] Epipsych dion. Sahife 174.

[2] Bu cemiyet, evvelâ Oriel Kolejin müdürü. müteveffa Ferguson ile H. F. Pelham tarafından idare ediliyordu. Sonraları buna Sir C. W. Wilson ve Duglas W. Freshfield, fahri kâtip olarak da G. A. Macmillan iltihak etmişlerdir.

Mommsen çok defa benim suallerime cevap vermek için kendi işini bırakmak âlicenaplığında bulundu. Mr. Bywater daima yardıma hazırdı. İzmir ve, Anadolu'nun sair yerlerindeki birçok dostlarım birçok defa fevkalâde kıymetli yardımlarda bulundular; hepsini büyük bir şükranla ayrı ayrı yadediyorum.

Mesaimi bu noktaya kadar getirebilmekliğimi müteveffa Profesör M. Bernard'ın tesis ettiği «Travelling Archaeological Studentship» bursuna, Ekseter Koleji tarafından intihap edildiğim «Research Fellowship» bursuna ve «Exploration Fund» a borçluyum [1]. Lâkin asıl lüzumlu teşvik ve irşadı, 1878 den 1882 ye kadar Anadolu'da başkonsolosluk eden Albay Sir C. W. Wilson yapmıştır. 1881 ve 1882 de onun daveti üzerine, birlikte memleket dahilinde iki uzun seyahat yaptık, gerek kendisi, gerek maiyetindeki subaylar, bilhassa Albay Chermside, Yüzbaşı Bennet ve Hartumdan dönerken vurulan müteveffa Albay Stewart hesapsız yardımlarda bulunmuşlardır [2]. British museum'daki sikkelerden M. Head'in tarif ettikleriyle, bizzat gördüklerim, birçok boşlukları doldurmıya yardım etmiştir.

M. Waddington'a ait harikulâde sikke kolleksiyonunun ya bir izahname ile veya herhangi bir surette halka maledilmiş olmasını ne kadar isterdim.

«Historia numorum» un daimî yardımı olmasaydı şu eserdeki birçok hükümler ve neticeler hatıra gelmiyecekti. 1882 de Waddington'un kolleksiyonu karşısında geçirdiğim bir saat, onu vaktiyle daha iyi tetkik edememek yüzünden, kitabımın neler kaybetmiş olduğunu bana gösterdi.

Bütün mesaim esnasında zevcem de muhtelif şekillerde hesapsız yardımlarda bulunmuş, bilhassa son provaları okuyarak birçok küçük tabı yanlışlıklarını bulup çıkarmıştır [3].

En nihayet tashihlere nezaret ettiği, zikredilen müelliflerin fihristini yaptığı, birçok faydalı tenkitler ve ihtarlarda bulunduğu ve bilhassa sonsuz bir sempati ve alâka gösterdiği için Hogorth'a da taşekküre borçluyum. Bu öyle bir nurlu sempatidir ki insana, toprakta ve havada, beşerin tarihini ve hayatını görmek kabiliyetini verir. Maalesef, hem bizim eski ulemamıza hem bugünkü ecnebi ulemasına nisbetle bugünkü ilim adamlarımızda bu hassa çok kıttır. Ocak başında birkaç büyük müellifi okuyarak (geçmiş zamanı)

[1] Seyahat esnasında sarfettiğimiz zaman ve mesaiden başka paraca da en çok fedakârlığı bizzat yaptığımızı söylemek icap eder.

[2] «Pasus» kelimesinin adım manasına gelmeyip bütün vücudün iki adımda yaptığı hareket manasına geldiğini Albay Chermside söylemiştir. Bu malûmatı ona medyunum. Bundan daha başka ve dolaşık bir izah «Latein. Lexicographie, 1889, 567 inci sahifesinde vardır.

[3] Birinci kısmın fihristini de ben Türkiye'ye gittiğten sonra büyük bir dikkat ve sabırla o tasnif etmiştir. Onun için ikinci kısmın fihristinden daha mükemmeldir,

tetebbü etmek o kadar cazip ve kolay düşülen bir hatadır ki pek az kişi bunun ne derecede dar ve mahdut olduğunun farkına varır.

Eserde zikrettiğim eski müelliflere ait sözlerin yüzde doksan beşini, dokümanları bizzat tetkik ederek buldum. Öyleyken bunlar tam olmaktan henüz uzaktır. Bugünkü müellifler bunların büyük bir kısmını iktibas ettikleri halde, hiçbiri bu malûmatı ehemmiyetli bir şekilde toplamamıştır. Lâkin ben birçok yerlerde delillerin teselsülünü tamamlıyan ibareleri de kayit ve ilâve ettim.

Bugünkü coğrafiyacıların kullandıkları fıkraları onlardan almadım; hattâ sadece asıllarına tatbikle de iktifa etmedim. Yeni müelliflerin yanlış tahminlerini kabul edivermekten hâsıl olan hataları birkaç kere tecrübe ettikten sonra şu tarzı kabul ettim: doğrudan doğruya asıl otoritelere istinaden yepyeni bir iş yapmak, ve her şehrin tarihini anlatırken coğrafî vaziyetini, tabiî muhitini, ve bunların temin edebileceği ticarî menfaatleri de göz önünden ayırmamak. Lâkin bu kitabımda bu tasavvuru tamamiyle tatbik etmek kabil olamadı:birinci kısımda tabiî vaziyetten ve muhitin tarihe olan tesirinden umumî bir surette bahsolunmakla beraber ikinci kısımda aslan payını coğrafya almıştır. Her nekadar bu büyük tasavvur şimdilik sekteye uğramışsa da kanaatim şudur ki ilim âleminde uyandırmak istediğim canlı tenkitlerle istikbalde memlekette yapılacak araştırmalara daha büyük bir şevk ve dikkat verilecek, ve bu büyük eserin tamamlanması kolaylaşmış olacaktır. Eğer ahval müsait olsaydı bu işi kendim başarmak isterdim. Lâkin bir zamanlar, kendi dahlim olmadan, şimdiki işi bana mukadder kılan ve beni bunu başaracak müstesna bir vaziyete koyan vakayi, öteki büyük işe devam edebilmemi hergün bir az daha imkânsız kılıyor. Onun için ikinci kısmı yazarken bu büyük vazifeyi yapacak haleflere faydalı olabilmeyi bir lâhza göz önünden uzak tutmadım [1]. Onların başka yerlerde bulabilecekleri malûmatı vermiye teşebbüs etmedim. Kitabın hacmini büyütmemek kaygısı ile birçok yerlerde yalnız müphem bir iyma, bazı yerlerde de kat'î ve muhtasar bir şekille iktifa ettim. Halbuki çıplak hakikati canlandırmak, insaniyet tarihine olan alâkasını göstermek için sahifeler doldurabilirdim.

İkinci kısmın intişar edebilmesi için bu cebri-nefsi elzem gördüm. Alelâde bir okuyucu bu kitabı bir yığın kuru toz ve cansız teferruattan ibaret bulacaktır. Lâkin herbir parçasının gizli bir hayatla yaşamakta olduğundan emin olabilir. Eserin şimdiki muharriri bu hayatı meydana çıkarabilmek kabiliyetine ister malik olsun, ister olmasın, mevzuu daha büyük bir çerçeve

[1] Bu iş için lâzım olan hassalardan birçoğunun Hogarth'da olduğunu söylemek arzusuna mukavemet edemiyeceğim. Memleketin tetkik ve araştırmalarında gösterdiği hizmet son senelerde görülen mesailerin en büyüğüdür.

içinde öyle bir surette gösterebilirdi ki hakîkî tarihin bütün o derin cazibesini orada bulmak kabil olurdu.

İşte böylece muharririn yüklenmiye mecbur olduğu bu tahdîdattan dolayı izahatın teselsülünde, muhtelif kısımların biribirine olan nisbetinde birçok anlaşılmazlık göze çarpacaktır. Meselâ bir mevkiin ismine tahsis ettiğim yerin nisbeti daima o mahallin tarihî ehemmiyeti ile zıddoldu. Lâkin bir mevkie sarfedilen dikkatin mevzuun güçlüğü ve karanlığı ile mütenasip olduğunu unutmamalı. Meselâ Efes, Celœnae, yahut İzmir gibi meşhur yerler hakkında yüzlerce sahife doldurma kolay olurdu: bunlar ve bunlara benzer büyük isimler hakkında bir hamlede 20 sahife birden karalamaktan nefsimi güçlükle menettim.

«Sipylos'un Anası» nın medeniyet verici nüfuzu Romalılar devrinde İzmirde son raddesini bulmuştu. (Altın Cadde), şehrin ortasından geçerek kalanlara harikulâde bir surette nüfuz etmiştir. Bu tesiri bütün münevver kafalara yaymak için de lâzım gelen kuvvet edebiyattır; fakat bu san'atkâr henüz zuhur etmedi. Ben bu kitapta buna teşebbüs bile etmedim. Eğer okuyucu, büyük şehirler hakkında ne söyliyeceğimi merak ederse, ikinci kısmın fihristine ve umumî membalara müracaat etsin. Ve bu dağınık uzuvlara kendi tarih anlayışından, kendi dehasından hayat üflesin.

Eğer bu eserde eski haritanın tashihine ve topoğrafik bazı bahislerde hakikatin meydana çıkmasına hizmet edilmişse Araplarla eski Bizanslıların, Türklerle sonraki Bizans hükümdarlarının aralarında geçen harplerin birçok noktadan andırılmış olması icap eder. Bu harplere ait bazı noktalar hakkında vürüttüğüm mülâhazalar şimdiye kadar hiç dokunulmıyan bu topoğrafik membalardan nekadar istifade edilebileceğini gösterir. İslâmiyetin Anadoluya elde etmek için yaptığı uzun mücadelenin tarihini yazmak her nekadar hoş bir mesgale ise de bu eserin mevzuu dışındadır. İstiyenler ona ait malûmatı teferrüat yığını içinden toplıyabinesrettiğim tetebbü'er neticesi olarak anladım ki Anadolu coğrafyası hakkındaki fikirler. 1883 ve 1884 te, daha işe başlamadan evvel giristiğim, eski makalelerimde de bilgimizin bundan fazla genisliyebilmesi ancak yeni kaynakların meydana çıkmasına bağlıdır. Bunun için bütün Bizans müelliflerini, kilise kavilleriyle azizlerin tercümei-hallerini ve bütün malûm olan otoriteleri yeni baştan okumaya karar verdim. Bu vesikalardan öğrenilecek daha pek çok seyler olduğunu biliyorum; lâkin okuyucularım emin olsunlar ki naklettiğim sözlerin yüzde doksan besi eserleri okurke bizzat tarafımdan bulunup çıkarılmış, bunlar- bir coğu kitabın provaları basılırken asıllariyle tekrar tekrar karşılastırılmıştır. Geri kalan yüzde beşi de benim gözümden kaçıp da müelliflerde gördüklerimdir. Böyle zamanlarda da

daima asıl membaa gittim, her bendi aslından kendim tetkik ederek öyle iktibas eyledim [1], yalnız bir iki defa eserlerin asıllarını ele geçirmek mümkün olmadığı için bu kısımları bulduğum gibi kaydettim, ve doğrudan doğruya naklettiğim ismi altında yazdım. Anadoluda şahsî ve müstakil tetkikatımı yaparken - Profesör H. Kiepert'in haritaları bizzarure müstesna - bütün yeni eserlerden uzak durmıya bilhassa dikkat ettim. Niyetim eserimin ilk taslağını çizdikten sonra bütün yeni otoriteleri baştan okuyarak biribirleriyle mukayese ve doğru bulduğum sözlerin hakını teslim etmekti. Lâkin zamanın darlığı bunu istediğim gibi tamamlamama mâni oldu. O zaman kitabı bir sene daha geciktirmek icap edecekti. Bunun için ya bana olan takaddümünü bilmediğim için cehaletimden, yahut kendisine olan borçluğumu dikkatsizlikle unuttuğumdan dolayı fikirlerini benimsemediğim herhangi bir müellif varsa beni affetmesini rica ederim. Eğer böyle bir şey vaki olmuşsa son derecede müteessir olurum. Çünkü böyle bir hareket, eserimin maksat ve gayesine tamamiyle mugayirdir. Bir zamanlar bu kitabın Anadoluya ait bütün yeni keşiflerin tarihçesini ihtiva edeceğini ümit etmiştim. İkinci kısma yazdığım mukaddemede yeni müeliflere olan borcumdan daha sarahatle bahsedebildim.

Yeni otoritelerin meziyetlerinden ziyade kusurlarından bahsettiğim görülecektir. Bu yukarda da söyledğim gibi, eserin ilk pilânını tamamiyle tatbik edememekten hâsıl olmuştur. Lâkin Prf. Kiepert'in eserlerinde bütün öbür yeni âlimlerden daha fazla kusur bulduğuma dikkat edenler, ayni zamanda da Kiepert'in hakikate olan sadakatni, genişbilgisini ve bu bilginin nasıl büyük bir cömertlikle her talebenin istifadesine serildiğini takdir edenler anlarlar ki benim tenkitlerim bu müelliflerin kıymet ve bilgilerine bir takdir ve hürmet eseridir. Çünkü Prf. Kiepert'i alkışlamayı kendim için hemen cür'et telâkki ederim; eğer lâyık oldukları şöhret, arada sırada yaptıkları hataların vüsatle intişar etmesine bir sebep teşkil etmeseydi, bu tenkitlere mahal kalmazdı. Eğer kimseyi kitabımı şiddetle ve inceden inceye tenkide sevkedebilirsem, bana bir şey öğretmek şartiyle, vereceği şifalı ilâçtan dolayı kendisine medyun ve müteşekkir kalırım.

Bir coğrafyacının benden evvel yaptığı keşfi hatalı görüp tenkit etmektense haklı bulup tasdik etmeyi bin kat daha tercih ederim. Başka bir insanın hatalarını görüp düşünmek insana bütün beşerî emeklerin boşluğunu ve kendi kusurlarının bir gün gelip nasıl meydana çıkacağını hatırlatır. Bundan maada eski bir hatanın tashihi için sahifeler dolusu

[1] Ahval bu malûmatın son tashihlerini yapmama mâni oldu, lâkin eserin neşrinden evvel bir tashih cetveli yaparak ilâve edeceğimi ümit ediyorum.

iddialar yürütmek lâzımdır ki ben hem kendimi, hem de okuyucularımı bundan memnuniyetle mahrum etmeğe hazırım.

İkinci kısmın başında eski eserler için yapılan mehaz gösterme ve teşekkürde «École Fransaise d'Athène» hakkında çok az söz söylenmiş olduğunu gördüm. İkinci kısmın mukaddimesinde bu cemiyetin mecmuası olan «Bulletin de Correspondance» ın Anadoluyu tetkik edenlere her şeyden fazla yardım ettiğini kaydetmiştim. Bu söze Anadolunun tâ içlerine sokulan ilk genç seyyahların «École Francaise» âzalarından olduklarını ilâveye mecburiyet hissediyorum. 1876 da Duchesné ile Collignon o vakte kadar bilinmiyen bir memleketin içine cesaretle ilk adımı atmışlardır. Yol levazımı olarak münasip eşyaları pek az ve müslüman memleketlerde seyahat tarzı hakkında öğrenecekleri pek çoktu. Tabiî olarak bütün ilk kâşiflerin uğradığı akibete uğradılar. Eserleri levazımı daha iyi ve daha muntazam arayıcılar tarafından iptal edildi. Bunların da bir gün gelip kendilerinden sonra ayni sahada çalışacaklar tarafından aynı akibete uğratılacakları muhakkaktır. Lâkin bunların isimlerine şerefli bir yer vermiyen hiçbir Anadolu etüdü tam sayılamaz.

G. Perrot «Histoire de l'Art dans l'Antiquité» ismindeki eserinin beşinci cildinin sonunda, 899 uncu sahifesinde diyor ki: «Mr. Ramsay'nin birçok mecmuada neşrederek dağıttığı o kıymetli yazıların isimlerini bulmak istikbaldeki bibliyoğrafların vazifesi olacaktır. Kendisi bu kitabı yazsaydı, onları ne kadar büyük bir zahmetten kurtarmış olurdu!» Buna yalnız bir sualle cevap verebilirim: Bu kitabı kim basardı?.. Bugün bu eserin neşredilebilmesini «Royal Geoğraphical Society» nin sehavetine borçluyum. Tab'ı sırasında muhteviyatı okadar değiştirildi, kırpıldı ki hem tertibi için sarfedilen zaman kısaldı, hem tabı masrafı fazlalaştı. İstidlâllerim başka başka membalardan alınan muhtelif delillerin mukayesesine bağlı olduğu zamanlar, evvelki eserimin bütününü matbu bir şekilde gözümün önünde bulundurmak, işimi çok kolaylaştırdı.

Birçok zamanlar basılan provaların tashihine, eserin ilk yazılışından daha fazla vakit ve emek sarfetmek icap etti. Şunu da misal olarak zikrediyorum: 1889 ağustosunda 14 matbu sahife için tam ve inkıtasız olarak 10 gün emek sarfetmek lâzım geldi ve bu müddet zarfında 14 sahife 20 ye çıktı.

Kitabın tab'ına başlandıktan sonra bile basılmakta olan şeyleri istediğim gibi düzeltip değiştirmek hakkını haizdim. Bu haktan pek çok istifade ettimse de daima yeni deliller, yeni vesikalar bulmama rağmen yaptığım değişiklikler «muhtemel» kelimesini çıkarıp yerine «muhakkak» kelimesini koymaktan ibaret kaldı. Bir şehrin mevkii hakkında fikir yürüttükten sonra ilk müsved-

delerimde bunun sırf bir ihtimalden ibaret olduğunu kaydetmiş olmama rağmen bu fikri değiştirmiye nadiren mecbur kaldım. Bu bana çok cesaret verdi... Bununla beraber ikinci kısmın parçaları biribirine okadar sıkı bağlıdır ki eserin sonlarına doğru yeni bir cümle ilâvesi, yahut bir mevkiin yerini tashih, bütün eserin yirmi otuz noktasında birden, bir takım değişikliklerin yapılmasını icap ettiriyordu. Yazarken noktai nazarım çok değişmiştir; lâkin bu değişiklik kat'î bir genişleyişe ve ilerleyişe doğru olmuştur. Ufak değişiklikler hatsiz hesapsızdır; bunlardan bazı nümuneler mukaddemenin nihayetine ilâve edildi.

Aynı zamanda bu daha etraflı ve olgun tetebbülerden sonra eski eserlerimde bahsettiğim yerlerin mahdut ve ayrı ayrı tetkiklerine istinat eden birtakım fikirleri tashih etmek lâzım geldi. Maamafih (Cenubî Phrygia ile Civarının Âsarı Atikası 1887-1888) ile (Phrygianın Şehirleri ve Piskoposlukları, ikinci kısım; 1887) başlıklı makalelerimin birçok ilâvelere ihtiyaçları olmakla beraber değiştirilecek noktaları çok azdır [1].

1884 te neşredilen «Şehirler ve Piskoposluklar»ın birinci kısmında daha fazla tashihlere lüzum vardır [2] ve daha eski eserlerde daha fazlasını yapmak icap eder. Lâkin 1881 ve 1882 senelerindeki incelemelerimin sonunda bazı şehirler hakkında vardığım ve senelerce evvel bastırdığım neticelerin doğruluğu, 1890 senesindeki daha olgun kanaatlerime daha derin bir itimat hakkı vermektedir. Şu aşağda sayacağım isimler bile halledilen meselelerden bazılarının nekadar çetin ve karanlık olduğunu göstermiye kâfidir: — Brouzos, Hieropolis, Otrous, Stektorion, Akrœnos, Augustopolis, Aqua Sarvenae yani Basilika Therma, o zamandanberi Kiepert ve Hirshfeld tarafından ortaya sürülen biribirine zıt fikirler, bu şehirler hakkında katiyetle emin olabilmenin nekadar güç olduğunu ispata yeter. Anaboura, Metropolis ile beraber Rhotrini yahut Rhocreni Fontes, Amblada ile müteaddit küçük Pisidia köyleri, Aeolis'te Larissa ve Aigai, Neonteichos, Temnos, Sasima, Nazianzos —.

Kitabın muhtelif kısımlarının kronolojisi belki bazı kimselere faydalı olabilir. Çünkü mevzuların biraz gelişi güzel gibi gözüken tertibi, keşif sırası iledir. Tab'ını kolaylaştırmak için yapılan tadilât müstesna.. (Bu noktanın söylenmedikçe pek göze çarpmıyacağından korkarım).

Birinci kısımda birinci baptan üçüncü baba kadar, ikinci kısımda (L) den (S) e kadar ve (T) nin bir kısmı 1888 son baharında Anadoludan avdet ettikten sonra yazılmış ve 1889 un ilk aylarında basılmıştı. Eser Aberdeen Üniversitesinin açılması ile inkitaa uğramıştı. Çünkü Kolej açık-

[1] Temenothyrai, Germa ve Galatiadaki Eudokias hakkındaki fikrim tamamiyle değişmiştir.

[2] Yapılan başlıca tadilât Keretapa, Sanaos, Soa, Tiberioplis ile mukayese cetvelinin bir kısmına aittir.

ken birçok eserlerin mukayesesini icap ettiren mesaiye devam edemiyeceğimi anladım [1]. 1889 senesinin mayısından eylûlüne kadar beş ay içinde ikinci kısım hemen hemen tamamlanmış, provalar gözden geçirilmiş, sahifeleri bile tertip edilmişti. Bütün eseri bu müddet zarfında bitireceğimi ümit ediyordum. Lâkin «Journal of Hellenic Studies» için yazdığım iki makele umduğumdan fazla zaman almış, eylûlün nihayetinde eser hâlâ tamamlamamış bulunuyordu. 1889 da ilkteşrinden ilkkânuna kadar geçen zamanı da kollej vazifeleri ile Dr. Westcott'a düşünülmeden verilen bir vaʿt üzerine ilkteşrin 18 de Cambridge'te verilecek bir koferansa hasretmek icap etti; bu müddet zarfında Hogarth'la madam Ramsay provaları okumak suretiyle yardımda bulundular. Bundan sonraki üç ay zarfında yılbaşı tatili ile kollej işleri arasında geçen mahdut istirahat saatleri ikinci kısım Fasıl V - 29 dan sonraki [2] parçasını bitirmiye, ilâveyi yazmıya, haritaları hazırlamıya ve bütün eseri tashih etmiye ancak kâfi geldi. Birinci kısım, dördüncü baptan sekizinci baba kadarı, bu mukaddeme ile beraber 1890 nisan ve mayısında yazıldı. Tabıdaki bir değişiklikten dolayı ya ikinci kımın bütün sahife tertibini, mülliflerin fihristini, iktibaslariyle beraber değiştirmek, yahut tam birinci sahifeden 88 inci sahifeye kadar yeniden doldurmak lâzımgeliyordu. Ehvenişer olarak ikincisini tercih ettim [3].

Yukarı paragrafta gösterilen zamandan başka 1883 tenberi «Anadolunun Kendi Tarihi» için ayrıca tetkikler yapıyordum. Bu malûmatın da bu eserde kullanılabileceğini gördüm. Çünkü esasen gayem, malûm büyük şehirlerle başka otoritelerin doğru olarak verdikleri bütün malûmat müstesna olmak üzere, mevzuun hakkında söylenebilecek herşeyi söylemekti.

Fikirlerimi söylerken yürüyüşümü iki tehlike arasında idare etmiye gayret ettim: ya varit olan muhtelif şıklardan birini intihap etmeyi kariin reyine bırakmak lâzımgeliyordu, yahut şahsî fikrimi - sanki intihapta tereddüde mahal yokmuş gibi -- kat'î olarak öne sürmek icap ediyordu. Memleketi bilen birisi için bu intihabı yapmak daha kolaydır. Her meselede de iltizam ettiğim noktai-nazarı mümkün olduğu kadar açık izah eyledim. Bu

[1] «Phrygia san'ati hakkında bir etüt, 1 inci kısım», «Sinethandos ve Laodiceia», «Anadoluda Syro-Cappadocia âsarı atikası» Fransızca olarak «Anadolunun neşredilmemiş kitabeleri» ve «Phrygianın Eski Hıristiyan Abideleri» ismindeki dört makale bu kış zarfında yazılmışsa da bununla yukardaki söz arasında bir mübayenet yoktur. Çünkü böyle makaleler yazıldığı zaman yeni araştırmalar lâzımgelmez. Bunlar eski etütlerin mahsülüdür. Parça parça ve vakit bulundukça yazılırlar.

[2] Bundan dolayı son vilâyetler Pamphylia, Caria, Lycia muhtasar geçilmiştir. İlâvenin son kısmı mayısta, (endekse bakınız) sahifedeki ilâve de eylülde yazılmıştır.

[3] Müsveddemin iyi hesaplanamaması kitabın basılışında bazı nisbetsizliklere sebep oldu ve son bir babı büsbütün çıkarmak icap etti.

tehlikeli vaziyette dogmatizm ve fazla itimadı - nefisle itham edilmeyi, acizle itham edilmiye tercih ettim. Takip ettiğim tarz, bütün delâil silsilesini sonuna kadar götürmek ve kat'î bir netice çıkarmaktı. Bir meselenin hallinde, eldeki deliller nakıs bile olsa, kat'î bir nazariyesi olup onu sonraki keşiflerle ispat etmek asıl adımı teşkil eder.

Böyle bir eseri tamamiyle faydalı yapmak için birtakım fihristlere lüzum vardır: verdiğim iki fihristin kâfi olmadığını biliyorum. Lâkin kâfi derecede ince ve dikkatli bir fihrist serisi yapmak hem masrafı mühim surette fazlalaştıracak, hem de eserin neşrini bir sene daha geri bırakacaktı. 1890 da Kolej vazifeleri başlayıncıya kadar bütün zamanımı yeni bir Anâdolu seyyahatine hasredeceğim. Muharrirlerin fihristi, tarafımdan yapılmadık, şayanı istifade her ne kalmışsa gösterecektir. İkinci kısma gelinciye kadar fihrist için bütün ismi-hasları ben işaret ettim, istinsah ve tertibini R. G. S. nin fihristçisi yaptı. Coğrafya ve tarih meraklılarına yardımı olabilecek bütün isim ve kelimeleri bu fihriste ilâve etmek istedim. Lâkin bu günkü türkçe isimler ekseriyetle hariç bırakılmıştır.

Eski yerlerin isimlerinin yazılışına gelince, ilk niyetim - İconium gibi her gün kullanılan kelimeler müstesna - yunanca şekillerini aynen muhafaza etmekti. Fakat provalar geldiği zaman bunun tamamiyle tatbik edilmemiş olduğunu gördüm. O zaman bütün (C) leri (K) yapmak (us) ların yerine (os) koymakla tâbii yormaktansa muhtelif şekilleri bırakmayı tercih ettim. Bazı yerlerde aynı kelimenin iki şekli bilitizam kullanılmıştır. Cilicia memleketi gösterir, Kilikia da askerî mıntakayı, yani (Strategia)yi gösterir [1].

Bu mukaddemeye De Mas Latrie'nin «Tresor de Chronologie» sine yaptığı mukaddemenin ilk cümlesinden daha güzel bir son söz bulamam: Bu kitabı âlim ve müdekkik okuyuculara korkusuz olarak takdim etmiyorum. Bu korku bu kitabın iyi kabulü için lâzım olan gayreti ve vakti esirgemiş olduğumdan değildir. Lâkin ilk tertibinde hâsıl olan değişiklikler, ve benim elimde olmıyan birtakım sebeplerin üst üste gelmesiyle intişarda geçikmesinden dolayı ilk nazarda zaptu raptı bozuk bir eser gibi görünebileceğindendir.

---

[1] Bu değişikliklerin bir çoğu Bizans imlâsını aynen muhafaza etmek için sarfedilen gayretteudir. Çünkü bu, ekseriya mahalli telâffuzun nasıl olduğuuu gösterir.

İKİNCİ KISMA İLÂVE

İkinci kısım tab'a başlandıktan sonra, bilhassa 1890 nisan ve mayısından beri birtakım malûmat daha elde ettim ki onları da buraya ilâve ediyorum.

Fasıl A — Bizans devrinde Asia'nın şehir ve piskoposlukları § (3) ve (ennekse bakınız) . «Tresor de Chronologie» de Mas Latrie 1799 uncu sahifede Pyrgi yahut Birgui'nin Tralleis'in isimlerinden biri olduğunu Şehabeddin (339 — 369) ile İbnibatuta (II; 310,295) yı mukayese ederek iddia ediyor. Şu takdirde Ducas 83 üncü sahifede Pyrgion'un mevkiini tarif ederken Messogis yerine Tmolos yazmak hatasında bulunmuş demektir. Selçukların Aydın prensliğine de Birgui denirdi. Lâkin İzmirden Tralleis'e kadar uzanan ve Kaystros vadisini ihtiva eden bu prensliğin bu vadide kâin Pyrgi'de bir istihkâmı ve bu istihkâm içinde ümeraya mahsus bir aile türbesi olması pek tabiîdir. Çineyt buraya getirilerek gömülmüştür.

Fasıl A § (15) Sipylos'daki Herakleia'nın nerede olduğu hudut taşlarından anlaşıldığını 1881 de (Journal of Hellenic Studies) de neşredilen (Contributions to the History of Southern Aeolis) ismindeki makalemde kaydetmiştim. Bu isim Bizans devrinde kaybolmuştur. Ya Archangelos ile birleşmiştir, yahut Aelius Dionisius'un Eustathius tarafından nakledilen (Wesseling'in Stephanus hakkındaki notlarından iktibas ediyorum) «Heraklia ve Magnesia» sözleri hakikat olarak kabul edilmeli ve bu söz yukarda zikredilen kitabe ile birleştirilerek Magnesia'nın hiç olmazsa Milâttan evvel üçüncü asra kadar Herakleia ismini taşıdığına hüküm edilmelidir. Lâkin İzmirle Magnesia arasında Milâttan evvel 244 de aktedilen muahedeyi havi büyük kitabe de (C. İ. G. 3137) tamam bu asra tesadüf eder.

Belki hakikat şudur: Sipylos'un garp ve şimalindeki arazi Magnesia ile Herakleia arasında taksim edilmiş ve burada çıkarılan taşa bila tefrik bazan Mağnesia bazan Heraklia taşı dendiği için bu iki ismin ayni yere ait olduğu zannı hâsıl olmuştur.

Fasıl A § (37) Titanus, Pliny (V 32) tarafından Aeolia sahilinde bir dere ve bir şehre verilen isimdir. Bu derenin Aigai sikkelerinde görülen Titnaios deresi olduğuna hiç şüphe yoktur. (İmhoof - Blumer. Monn. Gr. sahife 275) ΤΙΣΝΑΙΟΣ ve ΤΙΣΝΑΙΟΝ kelimeleriyle mahkûk sikkelerin Tisna ismindeki bir şehre ait olduğunu iddia ediyor. Bu şehir Pliny'nin Titanus diye bahsettiği yerdir. Bunun asıl şekli Titna olmalıdır, Titnaios nehrinin ismi de buradan gelmedir. Schuchhardt da bu fikirdedir. O da

selefleri Pottier ve Reinach gibi, Agathias'daki Pythikos deresinin bu Titnaios deresi olduğunu zanneder. Kendisi Tisna'nın yerini Uzunhasanlı'da, Myrinadan bir saatlik mesafede, nehrin yukarısında gösteriyor. (Bohn, Altert. Von Aegae. 61 inci sahifeye müracaat).

Dr. Schuchhardt'ın Aigai'ın mevkiini tayin ederken gösterdiği delillerde mühim bir noksandan bahsetmek isterim. Öyle anlaşılıyor ki kendisi Wesseling'in mühim notları ile tekrar basılan Hierocles'in Bonn edisyonuna bakmamış ve Galen'den iktibas edilen şu parçayı görmemiş: «Aigai ve Perperinada ki, biri Myrinaya, diğeri Bergamusa komşudur.» Αἰγαῖς καὶ περπερίνῃ, τῇμεν ὁμόρῳ Μυρίνῃ, τῇ δε Περλάμῳ («A. Asia» faslında paragraf 38). Lechat ve Radet, 1887 Bull. Corr. Hel. de Aigai hakkındaki delilleri tetkik ederken bundan bahsetmemişlerdir. Ben de 1881 de böyle yapmıştım. O zaman bu ihmalin sebebi - mazereti demiyorum - kitaplardan uzak bulunuşum, Bizans otoritelerini tanımayışımdı. Ayni mevzu üzerine yazan yeni müelliflerin bazısı doğru, bazısı yanlış neticelere varmışlar, fakat hiçbiri kullandığı membaların tam bir listesini vermemiştir. Bütün bu vesikaları sanki kendi kendilerine toplamış olduklarını farzedebiliriz; altı senedenberi Anadoluda yapılan bütün topoğrafik tetkiklerin Bizans listelerine istinat etmesi lâzımgeldiğini ısrarla tekrar etmeme rağmen bunlar, Aigaiyi tetkik ederken, ne Hieroklesi, ne de Wesseling'in Synekdemos için yazdığı mühim şerhi okumuşlardır[1].

Fasıl — B. Lydia'nın şehir ve Piskoposlukları, paragraf (2) M. Head «Hist. Num.» de Sardise ait olup ΔΙΟΣ ΓΟΝΑΙ kelimeleriyle mahkûk bir sikkeyi, mevhum bir Zevs Gonaios ibadetine işaret olarak tefsir ediyor. Yazı tamdır. Ve matbu şekli (Διὸς γοναί) dır. «Zevs'in doğumu ve büyütülmesiyle alâkadar ahval» diye tefsir edebiliriz.

Talmut'da sabahleyin 6 da yenilen yemeğe «Lydialıların yemeği» derler. (Geoğraphie de Talmut, Neubauer sahife 316) ayni yerde Lydialıların haremağası ve çarık ticaretine de iyma vardır.

Fasıl C — Phrygia'nın şehir ve piskoposlukları § (44) üstlerinde ΣΥΝΝΑΔΕΩΝ-ΙΕΡ [ΑΠΟΛΕΙ] ΤΩΝ ΟΜΟΝΟΙΑ «Synnada ve İerapolis birliği» sözleriyle Apollon'un ayakta, Jubiter'in oturan şekilleri mahkûk Synnada sikkelerinin de Glaukos vadisindeki Hieropolis'i iyma etmelerimuhtemeldir. (İmhoof-Blumer, Monn. Gr. sahife 413). Ekserî sikkelerin üstünde olduğu üzere Zevs Pandemos, Synadayı temsil eder. Apollon da ekseriyetle Hieropolis vadisinin paralarında görünür. İhtimalki bu sikkenin üstündeki isimde de (A)nın yerine (O) koymaklâzımdır. Mionnet ayni yazı ile mahkûk bir paradan bahseder ki burada (O) kullanılmış ve Omonoia kelimesi eksik kalmıştır. «Trois Villes Phrygiennes» ismindeki eserimde, 506 ıncı sahifede, bu sikkenin Sandıklının yanındaki Hieropolis'e ait olduğunu iddia etmiştim.

Fasıl C — § (46) Synada halkı sikkelerinin üstüne ΑΚΑΜΑΣ'ın başını korlardı (Drexler, 1889. Numism. Sahife 177). Stephanus, Akamasın

[1] Bu bendi Pottier ve Reinach «Myrina» sahife 20 de nakletmişlerdir.

Turova muharebesinden sonra Phrygiaya gittiğini ve orada Synada şehrini tesis ettiğini kaydeder. Bu efsaneyi şehrin kendisi de kabul etmiş olmalıdır. İhtimal Stephanus bunu Eukarpia'lı Metrophanes'ten iktibas etmiştir. Metrophanes Phrygia hakkında iki kitap yazmıştır. Stephanus Eukarpia'nın bir arabayı çökertecek kadar büyük salkım üzüm hikâyesini de burdan almıştır.

Synada, sikkelerinde, hem Doria'lıların hem İonia'lıların şehri olmakla tefahür ederdi. Bu Yunan kolonicileri Akamas'a belki de cedleri nazarı ile bakarlardı. Phrygianın Yunanlılaşması esnasında doğan bu gibi efsaneler pek çoktur. Halkın yerli Phrygialı kısmı ise Thynnaros'u cedleri ve kahramanları olarak kabul ederlerdi. Dokimion Makedonyalı askerlerin bir kolonisi idi

Fasıl B. Lydia — § 18, 19

Fasıl C — § (76)yı fasıl D. Helespontus, paragraf (29) ile mukayese ediniz. Talmut, Phrygianın hamam ve şaraplarının (On kabîle) yi kardeşlerinden ayırdığını söyler (Geoğ. de Talmut, sahife 315 Neubauer).

Fasıl C. — § (78) Kakkabas yahut Kakkabokome, Kartajınistihkâmı olan Kakkabe kelimesiyle alâkadar gibi görünüyor. Sonny 1889 da intişar eden «Philologus»'un 559 uncu sahifesinde bu kelimenin Finike lisanında (Tepe) manasına gelen Aqab kökü ile alâkadar olduğunu söyler.

Sonny, Finike lisanındaki (Ain) harfinin Saptuagint'te bazan sesli, bazan sessiz, bazan (Kapa), bazan (Rho) ile gösterildiğini kaydediyor. Χαββάβη kelimesindeki birinci Kapayı bu suretle izah etmiş oluyor. Katenneis yahut Etenneis kelimesinde de ayni hal vaki olmuştur

Fasıl W — Pomphylia — § 9.) Phrygiadaki Finike isimleri için Sonny'nin ayni eserine müracaat edin. κύβελα (Kuvela - Dağ) kelimesinin (Hesychius ὄρη ile izah eder) İbranî «Gebel» kelimesi ile irtibatı olduğunu farzederek ilâhların anası κυβέλη'yi, Μήτηρ' Ορεία yani Dağ Ana diye tefsir ediyor ki Ῥεία bunun kısaltılmış bir şeklidir. (Crusius, Beitr. Z.Grich. Mythol. sahife 26). Bu izahat belki umum tarafından kabul edilmez.

Fasıl E — Ásià vilâyetinin yolları — § (22) ve (endekse bakınız). Pelham da «Corpus Glossarum Latinarum» II 14. den iktibas ederek Actor'u πραλματευτής «vekil» ve II 177 den iktibas ederek Saltarius'u ὁρεοφύλαξ «hudut bekçisi» olarak naklediyor. Justinien'in «Novellae» XXX (Zachariae von Lingenthal edisyonu 1 sahife 163) e istinaden Cappadocia'nın yarısından fazlasının imparator malı olduğunu söylüyor ve bu suretle Tyana'da bulunduğunu ispat ettiğim imparatora ait büyük çiftliği o da tekit etmiş oluyor. Prf Sayce da, bu çiiftlk te yetiştirilen atlardan bahsedişimi doğru bularak Pinches'in Ko yunculkta bulup (Proc. Soc. Bibl. Achr.

1881 teşrinisani, sahife 14) de neşrettiği Dana'dan Assyria'ya sevkedilen atlardan bahseden bir kitabeye dikkatimi celbediyor.

Fasıl E — § (23) Lagbe'de İmparatora ait emlâk bulunduğuna dair serdetmiş olduğum iddiayı geri alıyorum. Şimdi μισθωτής kelimesinin tercümesi olarak Avusturyalı naşirlerin teklif ettikleri «kiracı» kelimesini en muhtemel mâna olarak kabul ediyorum. Bundan maada Lagbe, sikke bastırmıştır ki, sadece bir çiftlik olsaydı, bu mümkün olamazdı. Lâkin gerek A. H. Smith'in, gerek Avusturyalı naşirlerin çok başka başka şekillerde tefsir ettikleri kitabe parçasının asıl şekli hakkında öne sürdüğüm fikirlerde ısrar ediyorum. Lagbe'nin de Kibyra ittihadı ve Asia vilâyeti dahilinde olduğu hakkındaki fikrimi değiştirmedim. ὁ κατά τόπον μισθωτής cümlesi Hieropolisin (Le Bas, 1680) bir kitabesindeki τοῦ κατά τόπον τηρητοῦ τοῦ ἔργου cümlesiyle mukayese edilebilir. Bunun Sacra via (yani mukaddes yol) un üzerindeki mezarlara nezaretle mükellef memur demek olduğunu zannediyorum.

Fasıl F — Bithynia'nın şehir ve piskoloslukları — § (25) Le Quien'in verdiği piskoposluk listesini (endekse bakınız) sahifede ileri sürdüğümüz fikirler ve Basilinopolis hakkında verdiğimiz izahatla mukayese edecek olursak şu neticeye varırız. Linoe, Gordoserba ve Mela yahut Modrene piskoposlukları Justinyen tarafından ihdas edilmişlerdir; ve evvelce, her nekadar Nikaia, nüfuzu altındaki arazinin büyüklüğünden dolayı müstakil ve mühim bir piskoposluk idise de, başka hiçbir piskoposluk ona tâbi değildi. 451 senesinde, Basilinopolis piskoposluğunu kendine tâbi kılmak için boş yere uğraşmış durmuştur. Justinyen, Nikaia'nın cenubunda olup siyaseten onun arazisine dahil bulunan havalinin ehemmiyetini takdir ettiği için askerî yolunun üstünde Justinianopolis - Mela'yı tesis etmiş ve Linoe ile Gordoserba'ya şehir ve piskoposluk derecesini tevcih eylemişti. Tataion, Noumerika, Daphnusia ve Maximiana'nın piskoposluk derecesine yükseltilmeleri daha sonraki zamana, belki dokuzuncu asırda Basil'in devrine aittir. Mela'nın kendinden bahsedilen en eski piskoposu 553, Gordoserba'nın ki 680, Linoe'ninki 692, ötekilerinki de 869 senelerine tesadüf eder. (Le Quien'e bak).

Fasıl F — § (81) — ve daha başka yerler. Bithynia - Pontus vilâyetinin Pompei tarafından tesisi tarihi olarak Marquardt'ın verdiği İsadan evvel 65 senesi yerine Niese (Rhein. Mus. XXXVIII, 1883 sahife 577. Hermes XIII, sahife 39) İsadan evvel 64 tarihini veriyor.

Fasıl G — Bizans askeri yolu — § (11) Kiepert, Humann ve Puchstein'in Reisen in Kleinasien ismindeki kitaplarının 18 inci sahifesine ilâve ettiği bir notta, Melan- geia'nın Dorylaion'un yanındaki Karacaşehir olduğunu iddia ediyor. Rumların Melângeia'sı olan Karacahisarı Ertuğrulun

1240 da muhasara ettiğini ve Osmanın 1288 de zapettiğini söyliyen Hammer - Purgstall ile hemfikirdir. Bu fikrin yanlış olduğunu münakaşalarımla belki ispat etmişimdir. Lâkin daha fazla delile lüzum varsa onu şu hakikatte buluruz. Tembris (Porsuk suyu, Humann'a göre Pursak) vadisi uzun zamandanberi tamamiyle Türklerin elinde idi ve 13 üncü asırda Türkler Bithynia sahilindeki yerler için harbediyorlardı.

Fasıl G — § (15) Humann ve Puchstein'ın Reisen in Kleinasien eserinin 11 inci sahifesinde Dr. Humann İnegölün yahut İnek gölün bu yerin doğru ismi olduğunu ve ekseriyetle söylendiği gibi Aynagöl olmadığını kaydediyor. Ben de, Philadelphia (Alaşehir) in dört saat şarkı cenubisinde kâin olan köyün isminin de Aynagöl olmayıp İnegöl (yahut İnekgöl ki iki telâffuz da hemen hemen eş gibidir) olduğuna dikkat etmiştim.

Fasıl G — § (23) ve sahife (endekse bakınız) L' Acad.des İnscript. azasından Belley de (Gaizatorix) ismi hakkında ayni izahatı C. İ. G. 4039 dan naklen vermiştir. Galatyaya ait ve ayni kelime ile alâkası olan bir başka isim de Gaizatodiastos'dur ki bu da ayni kitabede mukayyettir.

Fasıl H — Galatia Salutares — § (8) Puchstein ile Humann, «Reisen'in Kleinasien» de Sangarios sahilinde ve Yürmenin biraz cenubundaki Çakmağın Gordion olduğunu kaydediyorlar. Humann haklı olarak Germa'yı Yürmenin yerinde farzetmek için kat'î hiçbir delil bulunmadığını söylüyor; lâkin Kiepert bir notunda, Yürme'nin Germa kelimesinin yeni şekli ve bu ismin kat'î olarak yalnız sıcak kaynaklara ait olduğunda musirdir. Ben bu kaynakları gördüm, burada hiçbir eski şehir izi yoktu; maamafih bunların Yürme'deki şehrin arazisi dahilinde olmaları muhtemeldir.

Fasıl H — § (9) Gratianopolis'in ἡ χρατιανῶν πόλις in bozuk bir şekli olduğu iddia edilemez. 431 senesindeki Efes ruhanî meclisinde Philadelphus, Gratianopolis'in, Epiphanus da Krateia'nın piskoposları idiler.

Fasıl K — Galatia Prima — § (18) Humann, Reisen in Kleinasien'de 47 inci sahifede mesafeleri şöyle veriyor:

Ankaradan Çatal köye	27 kilometre
Ankaradan Beynama	33 kilometre
Beynamdan Çeşnirköprüye [1]	53 kilometre

Sir C. Wilson atyolunu (ki daha kısa olması lâzımdır) Beynama 19 mil, ordan da köprüye 31 mil olarak tahmin eder. İtineraire'de kaydedilen Sarmalius'un Malos olabilmesi hatıra gelir ki bu da İtineraire'in verdiği mesa-

[1] Humann bu ismi şahsi müşahedelerine istinat ederek vermiyor. Lâkin eski seyyahların burasına Çeşnigir köprü dedikierini kaydediyor. Şimdiki telâffuza göre iki sesli harf arasındaki (G) ler düştüğü için ben Çeşnir olarak kaydetmiştim. Değirmendeki (G) gibi. Köprüyü denizin sathından 735 metre, Şark kıyısındaki köyü 758 metre yüksek olarak gösteriyor.

feye tamamiyle uygun görünüyor. Şu halde, Bolegasgus'un, Ankyra yolunda bir orta menzil olması icap eder.

Fasıl L — Ankyradan şarka giden Roma yolları — § (4 ve 6).

Fasıl N — Anti torosu aşan Roma yolları — § (9) fihristin yardımı ile Humann ve Puchstein'ın Maraş ve Kiepert'in Germanicia hakkındaki nazariyesine dair notlarına baktım. Yazdıklarımı değiştirmek için hiçbir sebep görmedim. Kommagene için çizdiğim hudut son keşifler ve haritalarla da tekit edilmiştir. Böyle meselelerde en birinci otorite olan Theodoret'in, Germanicia'yı «Euphratesia vilâyetinde, Cilycia, Syria ve Cappocialıların memleketi dahilinde» ἓν μεθορίῳ τῆς κιλίκων καὶ Σύρων [καὶ] [1] καππαδοκῶν gösteren sözleri, bu şehrin mevkii hakkında verdiğim hükmün hakikate çok yakın ve Kiepert'in nazariyesinin tamamiyle yanlış olduğunu ispat eder. Theodoret'in (Haeret. Fab. IV. 2) «Toros dağı yanındaki şehir» Γερμανικείας τῆς τῷ Ταύρῳ γειτονούσης πόλεως sözlerinden de ayni neticeyi çıkarabiliriz. Haritamda gösterdiğim hudut az bir tashihe muhtaçtır, lâkin hudut ıssız dağlar arasında olduğu için Maraş'ın, üç vilâyetin birleştiği noktaya yakın olması iddiasını nakzetmez.

Fasıl N — § (16) ve (endekse bakınız). a Cotena şekli kabul edilemez. Çünkü Lacotena ismini Ammianus, XX, 11 zikrediyor: (Kendisi Cappadocia'dan hareketle küçük Ermenistan şehirlerinden Melitene, Lacotena, Samosata'yı geçip Fırat aşarak Edessa'ya geldi.) Bu iktibası Surita'ya medyunum (İtineraire'lerin Wesseling edisyonunda XXI. 11).

(Endekse bakınız) Cappadocia'da olup Antiochus tarafından zaptedilen Suenda'nın (Front., Strat. III, 2, 9) Soanda ile ayni yer olduğu çok şüphelidir. Manüskriler çok tehalüf eder.

(Eddekse bakınız) Humann ve Puchstein (Reisen. Sahife 402) de Diyarıbakır (Amida) de bulunup Sterrett tarafından (Wolfe Expedition, No. 631) de zikredilen bir kitabenin yeni kopyasını şöyle tekrar ediyor:

μγημ [ἰων] Δεον (?)
Μαρωνιου ἀσχ-
οπ (οιοῦ) ἀπὸ χαμπ (ῶν)...(2)

Kampai'den bu suretle bahsediş tamamiyle tahminidir. Kambe kelimesindeki (B) nin (U) yerine yazılmış olduğunu ileri süren nazariyemi cerhedecek bir delil teşkil edemez.

(Endekse bakınız) Tarkundweras, İsaura'da Tarkondarios kelimesinin mahallî telâffuz şekli olmalıdır. Bu kelime Tektosage'ların takriben 62 den 45 şe

[1] Bu kelime Cambridge edisyonunda (Hist. Eccles II, 25) yoktur. Bunu ve aşağıdaki kayıtları Wesseling'in İtineraire'ine medyunum.

[2] Sterrett μνημῖ[ο]ν şeklinde yazar ki bu daha doğrudur. KAMT'ın daha az doğru olması muhtemeldir.

kadar kırallıklarını etmiş olan Kastor'un lâkabıdır. Prf. Sayce, Tarkhundara (is) (bu son hece şüphelidir) ın Arzapa kıralı olduğunu Tel-el-Amarna'da bulunan bir kitabede görmüştür. (Proc. Soc. Bibl. Arch. 1889, haziran, Sahife 336).

Corycos'daki Rondberras ismi benim bu kelimeyi Tarkundberras okumakta haklı olduğumu ispat eder.

(Endekse bakınız) Koloneia vilâyetinin, aslında Armenia vilâyetinin bir parçası olduğu, Kamacha'nın da Armenia vilâyeti dahilinde bulunmasından anlaşılır. (Teophan. 377, 444. 469).

Fasıl Q — Lykaonia ve Tyanitis — § (30) Strabo (sahife 587) de 27 geçitli bir ırmağa misal olarak Tyana'dan Soloi - Pompeiopolis'e akan dereyi gösteriyor. Bahsedilen bu dere Faustinopolis'den Podandos'a giden yolun boyunca akan deredir. Lâkin bunun Soloi'ya aktığını iddia etmek hatadır, çünkü hakikatte Saros ile birleşir. Lâkin bu hata Strabo'nun kendi hatası değildir; çünkü Meineke bu bendin sonradan ilâve edilmiş bir tevil olduğunu zannediyor.

Fasıl T — Cilicia Tracheia yahut İsauria — § (26). Bidana yahut Bidane isminin doğru olduğu Ermenistandaki Bizana ismi ile de sabittir [1] (Procop., de Actif., III. 5). Bidana - Leontopolis'in İsaura'nın 13 mil garbında kâin bugünkü Siristat yahut Tiris Maden olması lâzımdır. Bu vaziyet Leontopolisle İsauropolis'in nasıl olup bir piskoposun idaresinde bulunduğunu izah eder. Bundan başka Leontopolis'in son Bizans devrinde mühim bir şehir olduğu muhakkaktır, ve umumiyetle bu devrin mühim şehirleri Türk şehirlerine tekabül eder [2]. Leontopolis ile Siristat'ın bir oluşu bildiğimiz herşeyi izah eder ve muhakkak olarak kabul edilmelidir. Siristat Bozkır kaymakamlığının merkezidir. Prf. Sterrett (Wolfe Expedition sahife 98 de) Hamilton'u «Bu yere Tırıs maden ismini vermekle yanılmıştır.» diye şiddetle tenkit eder. Lâkin şimdi ne bu isim, ne de bu maden kullanılmıyorsa da Hamiltonun kendi zamanındaki vaziyeti doğru söylediği muhhakkaktır. Bidana'nın İsauropolis'e olan mesafesi çok az gözükür. Lâkin burada Statia kelimesini mil manasına ala biliriz. (endekse müracaat). Ben, Nea İsaura'yı Sterrett'in koyduğu noktadan ziyade burada aramayı münasip görüyorum. Siristat'da kitabeler vardır.

(endekse bak) Etnik Μαηνός yahut Ἰμαηνός kelimesiyle yer gösteren Maion yahut İmaion kelimesi, Maes ile nasıl alâkadarsa (Bu mesele hakkında Reinach'ın 1889 da intişar eden Rev. des Et. Grc. 270 inci sahifesindeki mükemmel makalesine müracaat) Tataion yahut Tottaion kelimesi de

[1] Nazianzos yahut Nadiandos, Podandos ve Bozantı gibi.

[2] Bu kat'î bir kaide değildir. endekse müracaat.

Tatas yahut Tottes'le öyle alâkadardır. (Endekse bakınız) sahifede verilen sair misaller keza.

Fasıl W — Pamphylia, Caria ve Lycia — § (14) Eudocias ve Jovia'yı Termessos'un birer vasfı olarak tefsir edersek Chalcedon meclisindeki şu imza halledilmiş olur (Zenodotus Telmessi et Eniadis Civitatis Ioniae.) Bunun aslının: (Termessi Civitatis et Eudociatis et Iobiae) olduğunda şüphe yoktur. Bu meclisde Lycia'daki Telmessos murahhası Zenodotus'un zikri sık sık geçer. Lâkin listelerde Termessos'lu hiçbir piskopos mukayyet değildir ki iki muhtelif kaydin biribirine karıştığı faraziyesi kabul edilsin. Çok muhtemeldir ki hem Telmessos'lu Zenodotus, hem de Termessos'lu Zenodotus bu mecliste hazır bulunmuş olsun. (Mans, VI, 575, VII, 433). 325 senesi meclisinde Termessos'tan Heuresios, 431 meclisinde Termessos ve Eudokias'dan Timotheus; 448 senesinde Termessos, Eudokias ve Iobia'dan Sabinianus; 692 senesinde Eudokias'dan Constantin; 787 senesinde Eudokias'dan Callistus gelerek hazır bulunmuşlardı. Bu liste muhtelif isimlerin yavaş yavaş birleştiğini ve iddia ettiğim gibi Termessos kelimesinin yerini aldığını gösterir. 458 senesindeki mecliste hazır bulunan Auxentus'la Innocentius adlarındaki iki piskopos bu faraziyenin karşısına çıkan yegâne güçlüktür. Ben, bunu şöyle hallediyorum: Bu isimlerden birisi ya ötekinin bozuntusu, yahut tashih edilmişidir. «Termessi» kelimesiyle «Eudokiadis» kelimesinin arasına sıkışarak bir piskoposu iki gibi göstermiştir.

(Endekse bak.) (CAΛBAKOC) dağı Apollonia sikkelerinde mahkûktur: (Drexler 1889. Num. Zft. sahife 122).

(Endekse bak.) Mylasa'nın yanında bir yer olan Olymos birtakım kitabelerde mukayyettir. (Le Bas 323 den 338 e kadar, 1889 Athen. Mittheil, Sahife 367).

(Endekse bak) Strabo ekseriya Solymi'lerden bahseder. Lâkin Herodotus'un (I, 173) «Milyalılara Solymiler denirdi» οἱ δὲ Μιλύαι τότε Σόλυμοι ἐκαλέοντο sözü bunların o zamanda bile münkariz olduğunu ve sonra Strabo'nun bunları yaşıyan bir kavimle karıştırdığını gösterir. Sittl, (Berlin. phil. Wochenschr. 1888 sahife 338) de bu fikirdedir. Cicero'dan da (Verr. IV 10, 21) «Lycii, Graeci homines» sözlerini naklederek İsadan evvel birinci asırda bile Yunanlılaşma ameliyesinin Lycia'da çok ilerlemiş olduğunu ispat ediyor.

Fasıl A — § (20) Ephesos - Theologos ve Magnesia - Manglasia sikkeleri için Grueber'in (Numism. chron., 1872 sahife 120 den itibaren) Ephesos'da bulunan sikkeler hakkındaki makalesine müracaat ediniz. De Mas Latrie, Tresor de Chronol. nin 1799 uncu sahifesinde Magnesia sikkeleri hakkında (Schlumberger, Num. Orient, sahife 483) dan iktibas ederek bahsederse de Ephesos sikkelerinden bahsetmez.

Fasıl A — § (33). İzmirdeki Homereion bir kitabede mukayyettir. (Mous. Smyrn. IV. sahife 176).

Fasıl B — § (16) Waddington, Mosteni'lere ait olup kendince malûm olan hiçbir sikkenin «Makedonyalı» lâkabını kullanmadığını temin ediyor. Geniş malûmatını gözönüne alarak bunu son söz diye kabul eder ve bahsi geçen sikkeleri de yanlış okunmuş diye reddedebiliriz.

Fasıl C — § (7 ve 8) Ducange, Zonaras'dan bahsederken (Dindorf edisyonu VI. sahife 187) Khonai'deki bir mucizeyi naklediyor. Neşredilen şekilleri (Bonnet, 1890) hem sonradan uydurma, hem topoğrafi noktasından abestir; lâkin hayat ve hakikatle dolu bir esasa istinat etmesi icap eder.

Fasıl E — § (23) Peltai bir Makedonyalı koloni idi.

Fasıl C — § (24) Drexler (Num. Zft. 1889, sahife 167) Eumeneia'dan İzis ibadetinin bir merkezi olarak bahsediyor. Bundan maada ya Peltai'ye yahut Eumeniea'ya ait bir kitabe de ikinci bir delil teşkil eder. (C. İ. G. 3886. daha doğru şekli Büll. Corr. Hell. 1885 dedir.) Naşirlerin hiçbiri Καὶ Εἴσει [δος] kelimelerinin, M. Paris kitabeyi doğru kopye etmişse, altıncı satırda okunması icap ettiğini kaydetmez. Hamilton ve Paris'in başka başka yerlerde gösterdikleri bu kitabeyi üç defa boş yere aradım. Eumeneia, sikkelerinde Achaea'lıların bir şehri olmakla tefahur eder; bu lâkabı Bergamalı kolonistler, Peltai'deki Makedonyalılara karşı almışlardır.

Fasıl C — § (35) Reinach, sadece bir köy olan başka bir Alia'nın Tiberiopolis ile Aizanoi arasında Kirgol' da yahut pek yakınında kâin olduğunu ispat etmiştir: Orada bulunan bir kitabede mukayyettir ve yakında neşredilecektir.

(endekse bak) Prf. G. Hirschfeld, Livy'nin bahsettiği Aporidos Kome'nin bu günkü Baradis olduğunu keşfetmiştir.

(endekse bak) Hogarth (Jour. Hell. Stud. 1890) müptezel bir Lycaonia ismi olan Sousou'ya muhtelif misaller gösteriyor.

(endekse bak) Ateşle işaret verilen yerlerin sırasını Zonaras (Par. edisyon. II. 162) vermiştir. Onun kaydettikleri de, Mimas ve Kyrizos müstesna olmak üzere, Cedrenus'un verdiğinin aynıdır. Ducange, Zonaras hakkındaki notlarında Scylitzes ve Theophanus Continuatus'un Aigiklos ile Augilos'u aynı yerin muhtelif isimleri olarak kullandıklarını kaydeder. Santa Auxentius tepesinin Chalcedon dan on mil ötede bulunduğunu ve bunun Oxeia ile aynı yer olduğunu ilâve ediyor. Fasıl F — § (65) e müracaat). Marcianus ve Leo zamanlarında yaşamış olan Santa Auxantius'un orada bir manastır inşa etmiş olduğunu Ducange kilise kitaplarından naklediyor.

(Haziran 1. 3, 13, ve sonkânun 19. Menaea). Theophanes, (sahife 436) bu tepenin Damatry'nin yanında olduğunu söyler. Fasıl G — § 39 ve (endekse bakınız) ve Ducange, Constant. Christ. IV. sahife 177 ye müracaat).

Fasıl F — § (76) Constantin Porphyrogenitus'un De Them. sahife 25 deki bir ibaresi, (ki burada Προυσιάς kelimesinin Olympus'deki Prousias'a işaret ettiği muhakkak gibidir) Pliny'nin Epist. ad Tra. 58 ve 81 deki iki fıkrasını aydınlatmaya yardım eder. Burada da Prousias aynı manada kullanılmıştır. Halbuki Hardy kendi edisyonunda başka bir iddiada bulunuyor ve Prousias'ı bir sifat gibi gösteriyor.

Fasıl K — Galatia Prima'nın şehir ve Piskoposlukları — § (1) Ankyra 24 Crentius 32 Legna 24 Carus (Garus) Vicus 30 Krateia 24 Claudiopolis yolu yanlışlıkla unutulmuştur. Şüpheli bir şekil olan Crentius bugünkü Girindos olabilir. Ben Manegordus'un burada olduğunu kaydetmiştim.

(Endekse bak)Ozizala'yı bahçeler, dereler, korularla dolu gösteren tarif üzerine kurak Cappadocia arazisi içinde tam yerini bulmak güç değildir. (Greg. Naz. Ep. 26). Halys'in sol sahilinde, Parnassos'un yeri olarak tayin ettiğim noktadan daha ileri gitmedim; Jâkin burası sağ sahilden bakılınca Cappadocia'da şimdiye kadar gördüğüm yerlerin içinde yukardaki tarife en fazla uyandır. Ozizala'nın mevkii bir kere kararlaşınca Parnassos'la Nyssa'nın mevkii daha kat'îleşir.

Fasıl P — Ponto - Cappadocia Hududu — § (6) ve (endekse bakınız) Duchesne de (Muralt gibi) Bollandist'lerin fikrindedir: Milâdın 972 inci senesinde John Tzimisces tarafından Türklere karşı kazanılan büyük zaferi kutlulamak için Euchaita'ya Theodoropolis ismi verildiğini kabul ediyor. Cedrenus (11. sahife 411) İmparatorun, St. Theodoros'un gömülü olduğu kiliseyi tekrardan bina ettiğini ve şehrin adını Eukhane ia'dan Theodoropolis'e çevirdiğini söylüyor. Bu meselede muariz olduğum müellifler Theodorus'un biografilerine göre Eukhaita'da gömülü olduğunu ve Cedrenus'e göre İmparatorun St. Theodorus'un yattığı kiliseyi tekrardan bina ettiğini ileri sürerek, Cedrenus'un bahsettiği şehrin Eukhaita olması lâzım geldiğine hükmediyorlar; yani Eukhaneia'nın Eukhaita ile aynı yer olduğunu kabul ediyorlar. (Duchesne aralarındaki farkı bile görmüyor). Lâkin bir başka sahifede Cedrenus, Eukhaita piskoposu Theophilus'dan bahsederken kelimeyi nötr ve cem olarak kullanıyor, müfret müennes olan Eukhaneia kelimesinden tefrik ediyor. Şu halde ya Cedrenus bir hata yapmış ve aynı ismin iki şeklini biribirinden ayrı iki muhtelif isim gibi göstermiştir. Yahut ta Bollandistler, Muralt ve Duchesne, iki

ayrı yeri bir yer gibi anlamışlardır. Bunlar Eukhania ile Eukhaita'yı aynı yerin başka başka isimleri olarak veren Zonaras'ı (Par. Ed. 11. sahife 214) taklit etmişlerdir. Bu doğru olamaz. II inci ve X uncu piskoposluk listeleri Eukhania ile Eukhaita'dan biribirinden başka iki metroplis olarak bahsederler; ve (Yahrb. Protest. Theol. Gelzer 1886 sahife 540-542) Eukhaita'nın 886 ile 911 arasında ve Eukhania'nın 1035 ile 1054 yılları arasında metropolislik derecesine çıkmış olduklarını kaydeder. Bunun için Zonaras'ın iki ismin aynı yere ait olduğu faraziyesini kabul etmiyorum. Zannediyorum ki aralarındaki müşabehet kendisini aldatmıştır. St. Theodorus'un Bizans ordusunu Ruslara karşı himaye ve müdafaa ettiği için namına insa edilen kilisenin Helenopontus'da değil, harp meydanına yakın bir yerde bina edilmiş olması pek tabiîdir. İsimlerin garip müşahebeti ve tesadüfen hem Eukhania ve hem Eukhaitanın Theodorla münasebeti olması Zonaras'ı bu hataya sürüklemiştir. Duchesne'nin Theodoropolis isminin bilhassa Eukhaita'ya ait olduğu nazariyesini istinat ettiği son delil de böylece ortadan kalkmış oluyor. Eukhaita «Theodorun şehri» diye tesmiye edilmiş olabilir, lâkin bu nama bina edilmiş bir kiliseye malik olan her hangi bir şehre de bu ismin verilmiş olması mümkündür. Mesele bukadar açıkken Duchesne'nin Safranboludaki kitabeye verdiği mananın aksini ispat için bukadar uzun söz söylemek zait görünebilir; lâkin Koloe, Themissonion, Eriza ve saire meselesindeki tecrübelerim gösteriyor ki hiçbir delile istinat ettirilmeden ortaya sürülen ve herkes tarafından da büyük bir itimatla kabul edilen hataların tashihi insanı sonradan senelerce boş yere uğraştırıp durabilir. Pontus ve Paphlagonia da bir aziz olarak tanılan ve hiçbir tarihî hakikate istinat etmeksizin etrafında birçok efsanevî hikâyeler toplanan asker Theodoros'un mahiyetini etrafı ile izah ettik.

Fasıl T — § (7) Hogarth'ın 1887 de Maghra'dan Seleukeia'ya sevahati esnasında gördüğü şayanı dikkat harabelerin Olba olduğunu zannetmiştim. Seleukeia'ya gelmeden üç saat evvel bu harabeleri şarkta, ve pek uzak olmıyan bir mesafede, fakat kendi bulunduğu yerden bir uçurumla ayrılmış olarak görmüştür. Maghra'da birçok kimseler Sterrett'in bu harabeleri ziyaret etmiş olduğunu kendisine temin ettikleri, ve arkadaşının rahatsızlığı dolayısiyle vapura yetişmek üzere sür'atle sahile inmek mecburiyetinde bulundukları için kendisi burasını bizzat gidip görememişti, lâkin Sait Paşanın Seleukia'dan Maghra'ya giden yeni yoluna rağmen bu civarın haritasındaki müphemlik, bu şehrin mevkinin ancak tahmini olarak söylenmesine müsaittir. Fasıl T — § (1) e müracaat).

Bu neticeye 1888-1889 kışının ilk aylarında vâsıl olunmuş ve Asia Minor Exploration Fund tarafından 1889 ilkkânununda, Anadolunun şar-

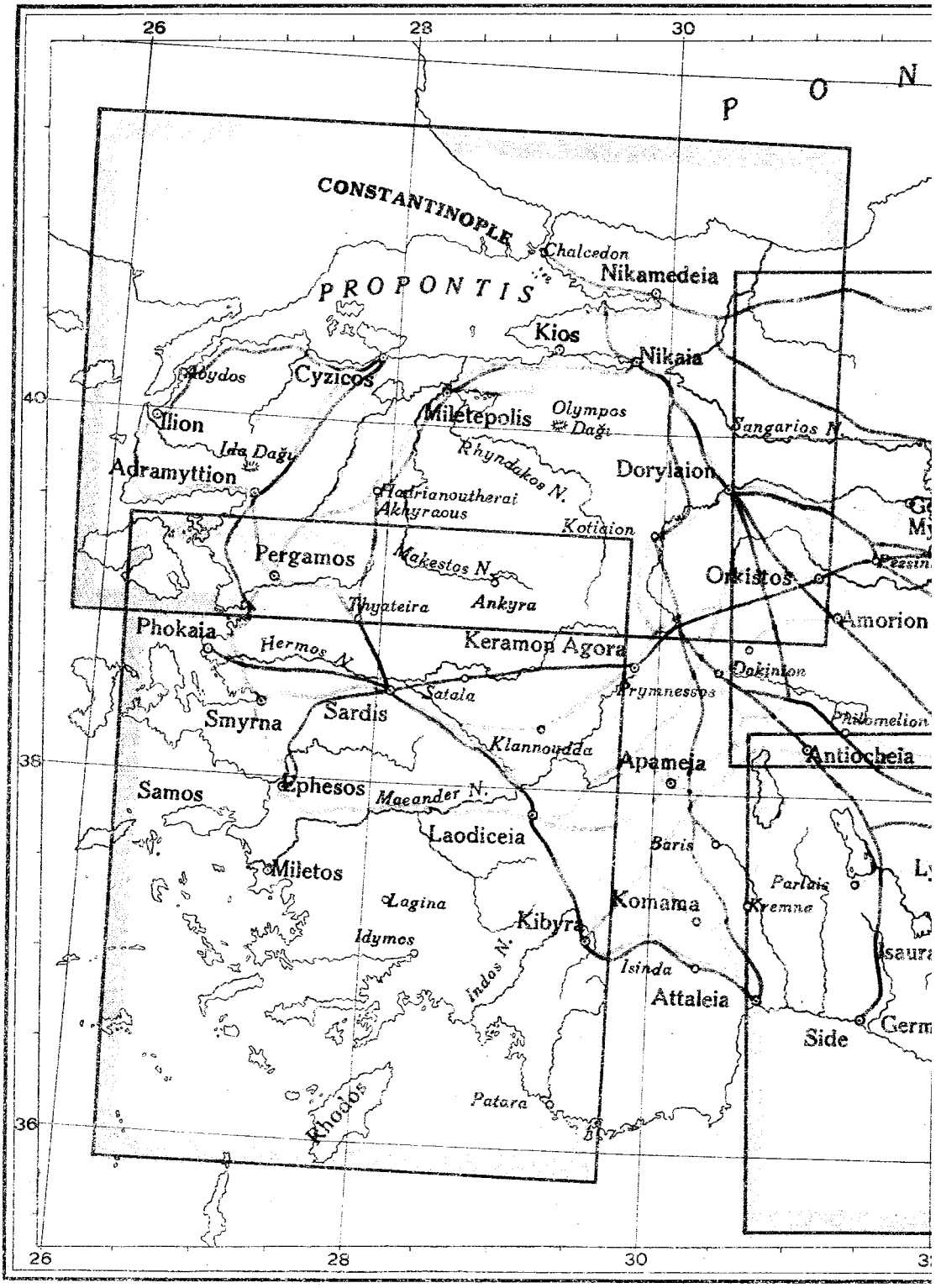
kında icra edilecek yeni bir ekspedisyon için lâzım olan parayı toplamak maksadı ile neşredilen davette bahsedilmişti. Teklif edilen seyahatin programı da bu arada neşredilmişti. Bu programın bir kısmını, bu mevkii ve belki de Olba'yı ziyaret teşkil ediyordu.

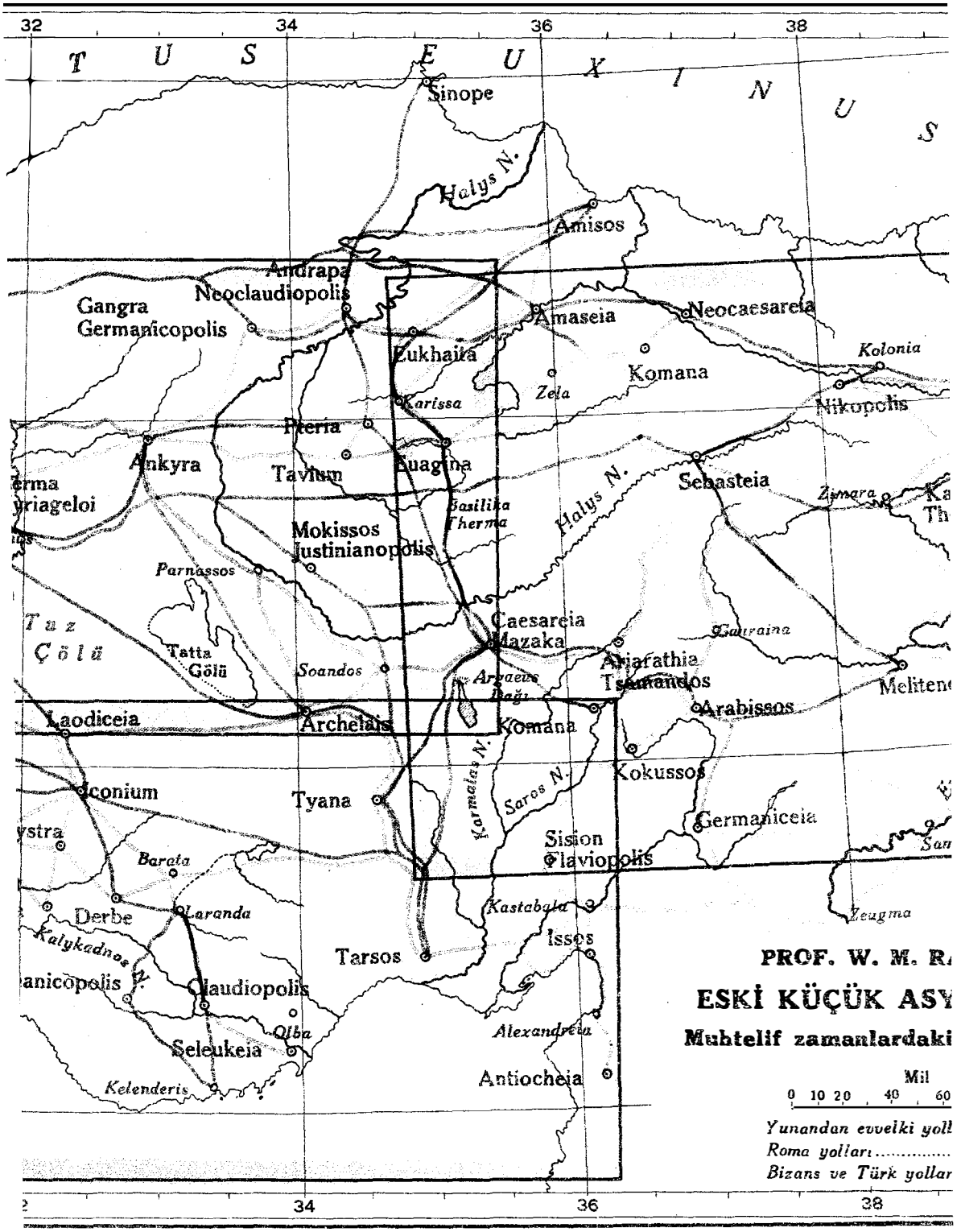
Daha sonra Bent'den Olba'nın Maghra'nın cenubunda, Hoghart'ın gördüğü yerin millerce şimali şarkîsinde bir yerde olduğunu işittim. Bent, Hogarth'ın gördüğü yeri de tetkik etmiştir. Olba'nın bulunduğu yere hâlâ Oura denmesi de ispat ediyor ki Ourba (yani Ourva, çünkü Beta «W» sesi verir. (Endekse bakınız) kelimesini bu ismin mahallî şekli addetmekte, ve Olba'nın ὄλβος [1] i hatırlatan bir Yunan şivesi olduğu kanaatinde ısrar etmekte tamamiyle haklı imişim. Ourba'yı Pisidia (İkinci Panphylia) daki Ouerbe ile mukayese ediniz. Bent'in buluşları iddialarımı kuvvetlendirmektedir. İstikbaldeki tekâmüllerine de son derece yardımı olacağına eminim [2].

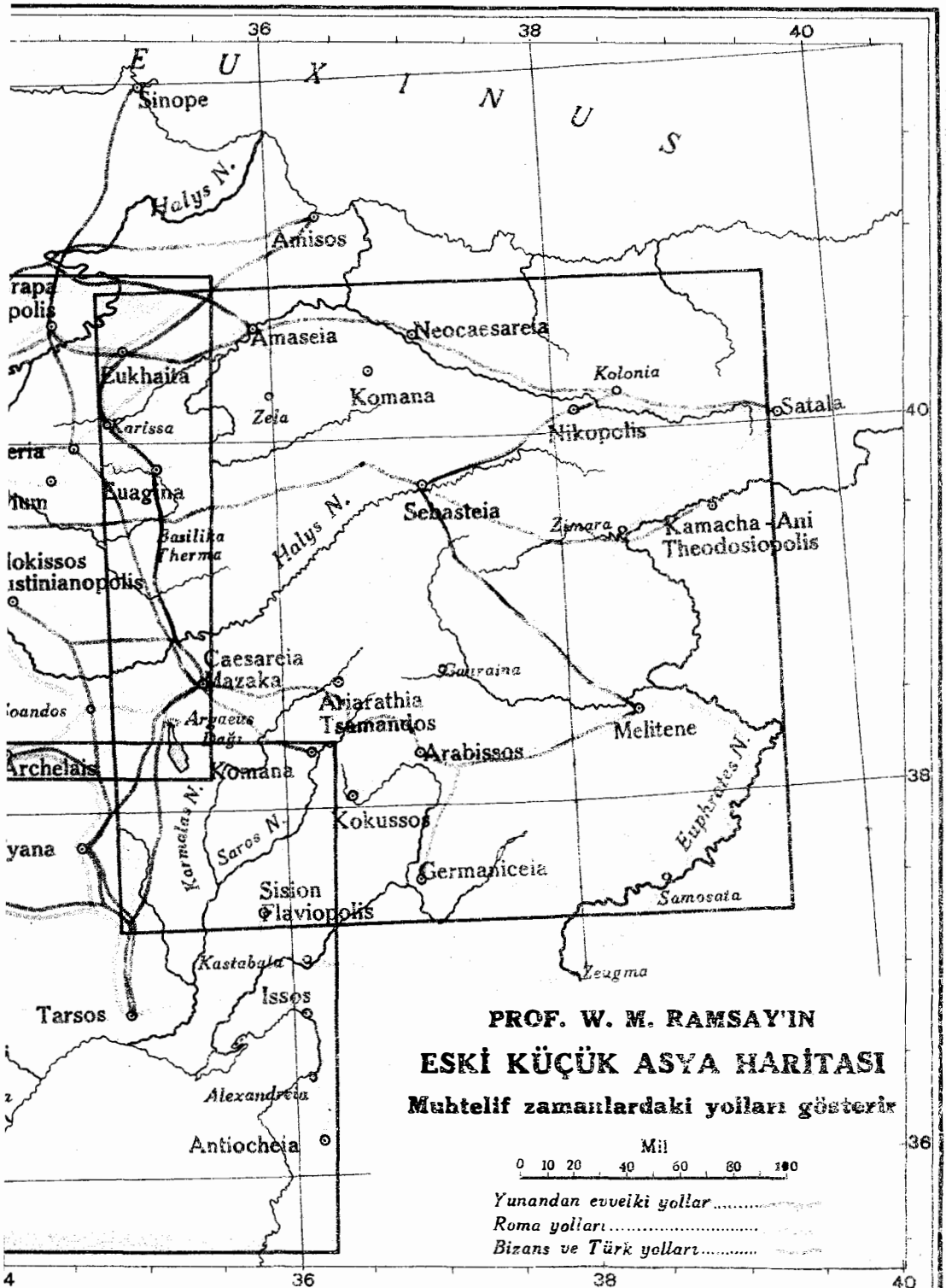
---

[1] Seleuceia'ya da aslında Olbia denirdi, belki de Olba arazisinde idi.

[2] Olbayı ziyaret ettikten sonra Bent'in keşiflerine bir not ilâve ediyorum: Benim haritamdaki yeri doğrudur: lâkin Bent'in Proceed R. G S., Agustos 1890 daki makalesine ilâve ettiğim haritadaki yeri doğru olmaktan çok uzaktır Uzunca Burç daha cenupta 36, 37 derecede olmalı idi. Oura ise cenubunda olacağına şarkı şimalisinde olmalı idi. Mağhara da daha cenupta olmalı idi. Örenköyün yeri - ki biz ziyaret etmemiştik - daha doğrudur. Biz Uzunca Burcun irtifaını Bent'den 2000 kadem daha aşağı tahmin ediyoruz. Temmuz 19 da çıkan Athenaeum'da 105 inci sahifede Bent, Cappadocia'daki Kastabala'yı büsbütün hazfediyor ve Kybistra ile Tyana'nın Cilicia'da Kastabala'ya yakın olduğunu Strabodan naklediyor. Bütün yazdıklarımda ısrar ediyorum: ben fikirlerimi Bent'in seyahatinden aylarca evvel bastırmıştım ve bu fikirlerimi kendi parlak buluşları ile büsbütün tahakkuk etmiş sayıyorum.

26
28
30
P O N
CONSTANTINOPLE
Chalcedon
Nikamedeia
PROPONTIS
Kios
Nikaia
Aidos
Cyzicos
40
Ilion
Miletopolis
Olympos Dağı
Sangarios N.
Ida Dağı
Adramyttion
Rhyndakos N.
Dorylaion
Hadrianoutherai
Akhyraous
Kotiaion
Pergamos
Makestos N.
Orkistos
Thyateira
Ankyra
Amorion
Phokaia
Hermos N.
Keramon Agora
Dokimion
Satala
Prymnessos
Smyrna
Sardis
Philomelion
Klannoudda
Antiocheia
38
Apameia
Samos
Ephesos
Maeander N.
Laodiceia
Baris
Miletos
Parlais
Kremne
Lagina
Komana
Idymos
Kibyra
Isinda
Indos N.
Attaleia
Side
Patara
Rhodos
36
26
28
30

32
34
36
38
T U S
E U X I N U S
Sinope
Halys N.
Amisos
Andrapa
Neoclaudiopolis
Gangra
Germanicopolis
Amaseia
Neocaesareia
Eukhaita
Komana
Kolonia
Zela
Karissa
Nikopolis
Pteria
Ankyra
Tavium
Euagina
Sebasteia
Halys N.
Basilika Therma
Mokissos
Justinianopolis
Parnassos
Caesareia
Mazaka
Tuz Çölü
Tatta Gölü
Soandos
Argaeus Dağı
Ariarathia
Tsamandos
Arabissos
Laodiceia
Archelais
Komana
Karmalas N.
Saros N.
Kokussos
Iconium
Tyana
Germaniceia
Sision
Flaviopolis
Barata
Derbe
Laranda
Kastabala
Issos
Kalykadnos R.
Tarsos
Claudiopolis
Olba
Alexandreia
Seleukeia
Kelenderis
Antiocheia
PROF. W. M. R
ESKİ KÜÇÜK ASY
Muhtelif zamanlardaki
Mil
0 10 20 40 60
Yunandan evvelki yoll
Roma yolları
Bizans ve Türk yollar

PROF. W. M. RAMSAY'IN

ESKİ KÜÇÜK ASYA HARİTASI

Muhtelif zamanlardaki yolları gösterir

Mil

0 10 20 40 60 80 100

Yunandan evvelki yollar

Roma yolları

Bizans ve Türk yolları

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

ANADOLUNUN TARİHÎ COĞRAFYASI

BİRİNCİ KISIM. UMUMÎ KAİDELER

I. YUNANLILIK — ŞARKLILIK

Asya ile Avrupanın arasında bir köprü gibi uzanan Anadolu yarımadası tarihin başlangıcındanberi şark ile garbın harp meydanı olmuştur. Bu köprüden şarkın dini, san'ati, medeniyeti Yunanistana geçmiş, yine bu köprüden Yunan medeniyeti Makedonyalı İskenderin eliyle şarkı zapt ve teshir etmek, Asyayı tâ Hindistanın kalbine kadar değiştirmek üzere geri dönmüştür. Şarkın garbı yenmek için yaptığı her teşebbüste sırası ile Farslar, Araplar, Mongollar ve Türkler hep bu yoldan gelip geçmişlerdir. Onu şark ruhiyle garp ruhunun cenk meydanı yapan sebep memleketin kendi tabiî vaziyetidir. Anadolunun büyük bir kısmı denizden 3000 - 5000 kadem yüksekliğinde, alçak ve dar bir sahille kuşatılmış bir yaylâdan ibarettir. Bu geniş, hareketsiz ve yeknesak yaylâ, orta Asyanın bir temadisi gibidir. Adalar Denizi üstündeki son derecede mütehavvil garp sahillerinde ise, girintiler, çıkıntılar, ince uzun körfezlerle, burunlar biribirini takip eder durur.

Yaylâ, manzarası itibariyle de, garp sahillerinin son derecede zıddıdır. Yaylânın Antitorostan başlayıp garbe doğru uzanan mühim bir kısmını hafif inişli yokuşlu ovalar teşkil eder. Manzara yeknesak ve donuktur. Hattâ Phrygianın dağlarında bile bir serazatlık görülmez. Lâkin, her tarafta renk hazin olmakla beraber, bu yerlerin kendine mahsus öyle bir cazibesi vardırki bir zaman sonra insanın kalbini Yunan âleminin o parlak mütenevvi manzarasndan daha kuvvetle teshir eder. Uzun, şedit kışlarla, kısa, sıcak yazların arasındaki büyük tezat, şüpheli bir yağmur bekliyen mümbit topraklar, bura ahalisinin ruhuna insanların hiçliğini, tabiatin kuvvetlerine olan zebunluğunu silinmez bir surette yerleştirmiştir. Bu haleti ruhiyeye yaylânın dininde ve efsanelerinde de tesadüf ederiz. Bu efsanelerin hepsi hazindir: — tarlada orakçıların orakları ile maktul düşen Lityerses [1], ilâh Apollon tarafından derisi yüzülen Marsyas, kaynakta boğulan Hylas, hepsi hayatın gençlik ve

[1] Hikâye ekseriyetle şu şekildedir; Lityerses bütün yabancıları öldürür, ekin demetlerinin içine saklar; lâkin kendisi de Herakles tarafından katledilir. Orakçıların söylediği «Lityerses'in türküsü» onun mersiyesidir, Hakikatte Lityerses her sene hasat vakti bitilen ve hasat türkülerinde tes'it edilen tabiatin timsalinden başka birşey değildir.

zafer çağında ölüme mağlûp olmuşlardır. Lâkin Adalar Denizinin sahillerinde manzara Yunanistandaki kadar parlak ve mütenevvidir. Körfezlerle burunların, taşlık sivri dağlarla mümbit vadilerin mütemadi tahavvülünde yeknesaklıktan, hüzünden eser yoktur. Bu parlak ziya ve temiz hava icinde yaşamak zevki, hareket arzusu daima canlı ve son derece kuvvetlidir. Biribirini takip eden dillerle burunlar, kendilerini adalardân ayıran denizi sanki aşmak ister gibi garba doğru uzanırlar, ve körfezlerin suları karalardan daha kolaylıkla aşılan yollar temin ettikleri için gemicilik hissini kuvvetlendirirler. Yaşamak ve hareket etmek arzusu bu kadar kuvvetli olan bir yerde ölüm fikri hiçbir zaman yer tutmaz.

Böylece yaylâ, her cihetten şarkla garbin arasında bir hudut, şark ve garp ruhlarının çarpıştığı bir meydan olmuştur. Bu büyük cidal fikri İlyadanın tedricî teşekkülünde mühim bir âmil olduğu gibi, Herodot'un destanî tarihine de renk vermiştir Bu cidalin başlıca safhalarını tâ o devirden itibaren takip edebiliriz. Tam iki asır Yunanistan ve İran bu iki düşman kuvvetin mümessilleri oldular. O zaman İskenderin zaferleri ki, sonradan Romanın dehası ile tahkim ve tanzim edilmişti -, garp ruhunu, asırlarca, zahiren galip mevkiinde gösterdi.

Lâkin bu zafer hakikî değildi. Romalılar Anadoluda hüküm sürdüler, çünkü o harikulâde idare kabiliyetleriyle hükümetlerinin tarzını yaylânın insanlarına uydurmasını bilmişlerdi. Filvaki büyük şehirler zahirî bir garp çehresi takındılar, Lâtin ve Yunan isimleri aldılar; Lâtince ve Yunanca, hükûmetin, kültürlü sınıfın, yüksek tabakanın lisanı oldu. Edebiyat ve çok derin gitmiyen tarih yalnız bu sathî gôrünüşü takip etti. Ben de seyyahatime başladığım zaman meselenin bundan başka türlü olabileceğini hatırımdan bile geçirmiyordum. Lâkin ben de hakikî vaziyetin bundan tamamiyle başka olduğuna yavaş yavaş kani oldum. Milâdın üçüncü asrında bile Yunanca yaylâ halkının lisanı değildi: büyük bir kısım halk Lycaonia, Galatia ve Phrygia lisanlariyle konuşuyorlardı, yalnız kitap yazanlar Yunancayı, hükûmet erkânt Lâtinceyi kullanıyordu. Halk kendi dinini tutmakta devam ediyordu: her nekadar münevver tabaka kendi ilâhlarını Yunan ve Roma ilâhlariyle birleştiriyorlar, onlara Yunan isimleri veriyorlarsa da bunların hiçbirinde Yunanlı ve Romalı evsafı yoktu; tamamiyle Asyaî idiler. Hıristiyanlık memleketi zaptettiği zaman ne Yunanistanın, ne de Romanın yapamadığı birşeyi yapmağa muvaffak oldu: lisanını halka cebren kabul ettirdi. Lâkin Phrygi'nın hıristiyanlığı aslâ Avrupanınkine benzememiştir. Eski şekli yeni dinle idame ettirmek istiyen birtakım coşkun tarikatler daima batıp çıkmışlar ve hakikî Ortodokslar Anadolu tarikatçilerine karşı daima hücum etmişlerdir. Yunanî ve Lâtin isimler alan birçok şehirlerin bir zaman sonra tekrar eski isimlerine avdet etmeleri çok dikkate değer.

İsmine Milâdın ilk yedi asrında sık sık tesadüf edilen, İsauria'da Diocaesareia namında bir şehir vardı ki sonradan Bizans muharrirleri Prakana ismini kullanmışlardır. Lâkin kendilerinden evvel gelenler bu ismi hiç zikretmezlerdi. Eğer sekizinci asırda bir hıristiyan şurasının (İkinci İznik ruhanî meclisi) zabıtlarında ehemmiyetsiz bir cümle olmasaydı, Prakana ile Diocaesareia'nın ayni şehir olduğu hiçbir zaman bilinmiyecekti. Bu da gösteriyor ki o zamanlarda halkın kullandığı Prakana ismi resmî muamelâtta bile şehrin resmî ismi olan Dioceasareia'nın yanı sıra kullanılmağa başlanmıştır.

Constantinople şehrinin tesisi garbın Anadoluyu sahiden teshir edemediğine bir işaretti. Her nekadar Roma dehasının kurduğu idarî teşkilâtın muazzam kuvveti asırlarca sürdü ise de Bizans hükûmetinde şarkın ruhu asırdan asra kuvvetlendi; bir hükümdar ailesi ötekini devirdi, ve her yeni gelen kendinden evvelkinden daha az garplı oldu. Phrygialılar, İsauria'lılar, Cappadocia'lılar ve Ermeniler Romalı imparatorlar tarzında biribiri arkasından hüküm sürdüler. Ve nihayet bir gün tamamiyle şarklı olan Osmanlı sülâlesi gelip bu zahirî garp şeklini de bertaraf etti. Bu son değişiklik bizim zannettiğimiz kadar büyük değildi. Anadolunun lisanı, dini ve idaresi en nihayet fıtratının meylettiği şarklı hedefe vâsıl olmuştu. 1453 te İstanbulun zaptı ile tamamlanan bu seyir ve cereyandan daha şayanı dikkatini tarihte bulmak kabil değildir.

Bugün, şarkın Anadoluda asırlardanberi engelsiz devam eden idaresinden sonra, eski cidal yeniden canlanmıştır. Adalar Denizi sahilinde Rum unsuru yavaş yavaş şarklının yerini almaktadır. Yunan ırkının kendi hükûmetinden başka [1] her hükûmet idaresinde gösterdiği kuvvet ve hayatiyet sahildeki vadileri yavaş yavaş ele geçiriyor. Osmanlı unsur her nekadar rüc'at etmiyor, yahut açık harple geri sürülmüyorsa da sahilde yavaş, fakat kat'î bir inhilâl ile ölmektedir. Bununla beraber içeriler hâlâ tamamiyle şarklıdır. Ve bu sessiz cereyan böyle devam edecek olursa Türkler asker, Rumlar tüccar olarak birleşip her iki unsurun da kendi başına yapabileceğinden daha çok mükemmel ve mes'ut bir memleket kuracaklarından eminim. İngiliz demir yolları, garplı unsurun metropolisi olan İzmirden memleketin içlerine doğru yavaş yavaş sokuluyor, ve garp ticareti eski ticaret yollarını yeniden açmıya çalışıyor. Bir zamanlar Anadolunun ortasından tâ Romaya dayanan bu yollar şimdi Marsilya ve Liverpola kadar uzanarak eski zamanın büyük şoselerini bir kere daha ihyaya çalışıyorlar. Anadoluda iki rakip şebeke görürüz: bunların birisi Yunan - Roma zamanından kalma eski büyük şark yolunu takip ederek büyük Yunan - Roma payitahtı olan Ephesos'tan geçer ki şimdi

[1] İtiraf etme iyim ki Yunanistanın bu birkaç sene zarfında gösterdiği inkişaf dört sene evvel yazılan bu cümledeki imayı tekzip ediyor.

bu şehir limanını kaybetmiş, tamamiyle mahvolmuş bir haldedir. Bu yol Ephesos'tan sonraki seyrine Roma Yolunu adım adım takip ederek devam eder. Öteki yol ise eski «Kıral Yolu» nu ihya etmektedir. Mühendisler bu ikinci yolun hem asıl eski seyrini, hem de sonradan Roma hükûmeti zamanında tadil edilen seyrini tetkik etmişlerdir. Sonunda bu ikincisinin galip geleceğine hükmetmek pek büyük bir hata olmaz. Bütün orduların, ırkların, medeniyetlerin gelip geçişi, hep bu birkaç yolun boyunca olmuş, bunların da devir devir bazan biri, bazan öteki ehemmiyet kesbetmiştir. İşte bu eserde de takip edilen gaye, bu muhtelif yolların birer tarihçesini çizmek, tabiatin bunları nasıl açtığını göstermek, birtakım tarihî sebeplerle nisbî ehemmiyetlerindeki değişikliklerin, halk kütlelerinin yayılıp yerleşmesi üzerine yaptıkları tesiri izah etmektir.

Halihazırda Anadolunun yol sistemi değişmektedir. Vapurlar çıkalıdanberi, İstanbuldan İmparatorluğun muhtelif vilâyetlerine uzanan kara yolları kullanılmaz olmuş harap olmıya başlamıştır. Eskiden hükûmetin ihtiyacı bu yolları mümkün olduğu kadar mamur bir halde tutuyor, posta teşkilâtını muhafaza ettiriyordu. Türklerin bu yol şebekesi, İstanbul Şark imparatorluğunun payitahtı olduktan sonra tedricen tekâmül eden Bizans şebekesinin hemen hemen aynıdır. İstanbulun tesisi hâdisesi askerî, ticarî maksatlarla ve Roma ile kolay irtibatı temin emeliyle vücude gelmiş olan bu eski yol manzumesinde tam bir ihtilâl husule getirmişti. Bunun için evvelâ merkezi Roma olan daha eski bir yol şebekesini tetkik etmemiz lâzım geliyor. Bu sisteme göre bütün yollar Romaya doğru uzanırdı: Anadolu vilâyetlerinin bütün mahsulâtı, Phrygianın azîm, yekpare mermer sütunlarından, Cappadocianın kalem iymalinde kullanılan kırmızı toprağına kadar hepsi Ephesos limanına toplanır, oradan da garbe sevkolunurdu.

Bütün memurlar, valiler Romadan gelir, Romaya avdet ederler ve yine ayni yollardan seyyahlar, tüccarlar, memurlar, ayni büyük hayat merkezine cezbolup giderlerdi. Ayni yol sistemi Yunan kıralları zamanında da mevcuttu; yalnız o zaman tamamiyle teşekkül etmemişti, ve gayri muntazam bir halde bulunuyordu. Yunan kıralları zamanında mevcudiyeti bilhassa kaydedilen ve seyri tarif edilen yol, Kayseriden Ehpesosa giden Roma yoluna tekabül eder. Lâkin İskenderin fütuhatından evvel diğer birtakım yollar buluruz ki bunlar tamamiyle başka bir münakale şebekesinin mevcudiyetine ve memleketin tarihinde başka bir safhaya işaret etmektedir.

II. KIRAL YOLU

Herodot İran devrine ait olup Ehpesos'tan Cilicia geçidi ile Susa'ya giden büyük bir yolu tarif eder. Bu yola «Kıral Yolu» derlerdi. Çünkü

büyük hükümdarın bütün muamelâtı burdan geçerdi. Bütün hükûmet işleri iç'n en kestirme yol burası idi. Bu yolun Halys nehrini bir köprü ile geçtiğini Herodot Sinoptaki tüccarların hikâyelerinden duymuştu. Bunların nazarında Halys gibi büyük bir nehrin üstüne köprü kurmak harıkulâde bir mühendislik işi idi. Anadolunun ortasında büyük bir tuz gölü ve bir tuz sahrası vardır; ve bu yaylâdan, biri sahranın cenubundan öteki şimalinden olmak üzere yalnız iki yol geçer. Eğer bu «Kıral Yolu» sahranın cenubundan geçmiş olsaydı Halys ile bir münasebeti olmazdı; onun için bunun şimal'nden geçen yol olması lâzımgelir.

Cenuptan geçen yol Yunan - Roma devrine ait olan büyük şosedir ki Anadolunun tarihi altı yedi asır tamamiyle bu yola bağlı kalmıştır. Bu yol Ehpesos'tan Cilic'a geçidine büyük bir dönemeç yaparak giden şimal yolundan hem daha çok kısa hem daha arızasız ve kolaydır. Tabiatin Adalar Denizi sahilinden yaylânın yüksekliğine doğru açtığı tek ve tabiî gidişi tak'p eder. Halbuki şimal yolunun garp kısmında yüz millik bir mesafe gayet çetin ve arızalıdır. Acaba neden İran yolu bu güç ve dolambaçlı gidiş', düz ve kolay gidişe terch etmiştir?.. Bunun tek sebebi şu olabilir: İranlılar kendi devirlerinden daha eski bir devirde ve o devrin idare merkez'nin vaziyetine göre en tabiî bir surette tekâmül etmiş olan, mevcut bir yolu muhafaza ve idame etmişlerdir. Bilhassa büyük «Kıral Yolunun» Cilicia'dan Susa'ya giden şark kısmının İran kudretin'n başlangıcından daha çok eski olduğu, İran imparatorluğu yollarının muhtelif kısımların İran devrinden pek çok evvel Asurî hükümdarları tarafından kullanılmış olduğu herkesçe kabul edilmiş bir hakikattir.

Anadolunun şarkında da buna benzer b'r vaziyet göze çarpar: şimdi Cappadociânın limanı ya şimal sahilinde Samsundur, yahut cenupta Mersindir. Strabonun zamanında şimal sahilindeki liman ayni id'; kendisi de Komana Pontica tarikiyle Orta Asyadan Amisos (Samsun) a giden büyük ticaret yolunu tarif eder ki bu yolun şimdiki Samsun - Tokat - Sıvas yoluna tekabül ettiği aşikârdır (Fasıl L — § 13). Lâkindaha eski zamanlara gidecek olursak Orta Asyanın ve Cappadocianın mahsulâtı için kullanılan şimal l'manının Aminos olmayıp Sinop olduğunu görürüz. Strabonun zamanında Sinobun büyüklüğü maziye karışmış bulunuyordu. Mevki, sahil memleketin tabiî bir limanı olmak ve lâkerdacılığın üç mühim merkezinden b'ri bulunmak itibariyle hususî bir ehhemmiyeti haizdi: bugün bile Sinop, Türk gemilerinin uğradığı bir limandır. Lâk'n tarihteki büyük ehemiyetini izah etmek için bu sebepler kâfi değildir. Eğer şark ticaretinin limanı olmamış olsaydı şimdi olduğu gibi birçok tarihî efsanelerin olmazdı. Curtius, Sinobun [1] büyüklüğündeki sırrı bütün şarkın mahsulâtını

[1] Griech. Gesch. Beşinci tabı. Birinci cilt 408 inci sahife.

şehirlerine nakleden kervan yolunun müntehası olmasına atfeder.. Mazakayı (son zamanların Kayserisini) geçerek Fırattan ve Tyanadan gelen, Cilicia geçidini aşan yollar hep Sinoba teveccüh ederler. Milâttan bir asır evvel Sinop bu faikiyetini kaybetmiş bulunuyordu. Şarkın ticaret eşyası Fırattan Kayseri - Mazaka'yı geçer, büyük Yunan - Roma yoluyle Ephesos'a, ve kısmen de Sebasteia, Komana ve Lâodicia tarikiyle Amisos'a sevkedilirdi. Sinobun Cappadocianın limanı olmasından ileri gelen eski ehemmiyetinden bir nişaneyi Strabo (sahife 540) da buluruz. Cappadociada bulunan kırmızı toprak (μίλτος) Yunanistan ve İtalyada çok kullanılırdı. Bu toprak milâttan evvelki son asırda Yunan - Roma devrine ait olan büyük şark yolu ile Ephesos'a taşınır, oradan da gemilerle garbe sevkolunurdu. Lâkin bu ticaret yolu teşekkül etmezden önce kırmızı toprak Yunanistana yalnız Sinop tarikiyle girmiş ve Yunanlılar onu «Sinop toprağı» diye tanımışlardır.

Fakat Cappadociadan Karadenize en kolay, en kısa yol Amisos yoludur. Sinop, memleketin iç taraflarından aşılması gayet güç geniş ve yüksek dağlarla ayrılmıştır [1]. Burada eski yolun, uzun ve güç gidişi, kısa ve kolay gidişe tercih ettiğine ikinci bir misal daha görüyoruz. Bunun sebebi de ötekinin ayni olmalıdır: yol açıldığı zaman kuvvet merkezi öyle bir yerde idi ki yolun bu gidişi onu en tabiî seyri olmuştur.

Biri Ehpesos'tan gelip Halys'i aşarak Cilicia geçidine giden, öbürü orta Cappadocia'dan Sinoba varan bu iki yol Galatyada Halys nehrinin şarkına düşen bir noktada birleşirler. İşte tam bu mevkide de Anadolunun eski tarihinin en mühim harabelerini buluruz.

Boğazköyünde Anadolunun en büyük eski şehrinin yıkıntıları mevcuttur. Bu şehrin duvarları - ki kalan kısımları gayet yüksek ve kalın olduğunu isbat eder - dört beş millik bir sahayı kuşatır [2]. Orada bulunan bir saray (belki de bir mabet) harabesinin büyüklük ve üslûp itibariyle Anadoluda bir eşi daha yoktur. Yanındaki kayalardan oyulmuş heykeller burada mühim dinî bir merkez bulunduğunu göstermektedir. Bütün bu eserler burada Anadolunun tam şark tarzında, Yunan tesirinden uzak ve daha çok eski bir devre ait bir hâkim şehrinin bulunduğunu göstermektedir. Coğrafî vaziyeti de eski yolların gösterdiği bütün güçlükleri hal ve izah eder. Sinoba en tabiî bir surette merbut olduğu gibi buradan Ephesos'a giden yol da Halys'i aşar. İşte böylece Anadolunun öyle eski bir devrine şahit oluyoruz ki Boğazköyde büyük bir payitaht, bir taraftan Cilicia geçidiyle şarka, öbür taraftan da Ephesos'a bağlı bulunuyor. Geçitten payitahta

[1] Bu yolu ben hiç geçmedim Lâkin Sir Wilson'un rivayetine göre bu yolun güçlükleri Kolonel Kitchener tarafından gayet kuvvetli bir lisanla tarif edilmiştir.

[2] Ben yalnız gördüğümü söylüyorum. Lâkin Prf. Humann bütün mevkii tetkik etmiştir. Bu tahminin mübalâğa olmadığını söylüyor.

giden yol Cappadociadan geçer, ve Cappadocianin mahsulâtı bu yoldan evvelâ payitahta, oradan da Sinoba götürülürdü. Pteria ismi ki kâşifi olan Texier doğru olduğuna kanidi, her seyyah tarafından kabul edilmiştir. Tarih onun hakkında yalnız birşey kaydediyor: Kroesus, Media İmparatorluğunun İranlı fatihine karşı harbettiği zaman Pteria [1] üstüne yürümüştü. Halys'i - Kıral Yolu üzerindeki köprü olduğu aşikâr olan - bir köprü ile geçmiş, ve bu suretle yolunu Sardis'ten Pteria'ya tevcih etmişti. Köprünün mevcudiyeti burada bir yol olduğunu isbat ettiği gibi, bu yürüyüş de daha İranlılar Anadoluya girmeden evvel «Kiral Yolunun» kullanılmakta olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

Daha başka mülâhazalar da bu yolun İran devrinden eski olduğunu isbat eder. Herodot onun Aristagoras'ça malûm olduğunu kaydediyor: Bu onun milâttan 6 asır evvel mevcut olduğunu gösterir. Halbuki İranlılar beşinci asırdan evvel böyle büyük yollar yapmıya vakit bulamamışlardı; yalnız kendilerinden önce mevcut olan yolları kullanmışlardı. Bundan başka, Lydia hükümdarlarının yollarına çok ehemmiyet verdikleri, belki de ölçtükleri, Herod'un Lycus vadisindeki yolları tarifinden ve Croesus'un Kaydrara'da [2] diktiği hudut taşından anlaşılıyor.

«Kıral Yolu» nun Pteria ile Sardis arasında takip ettiği seyir kat'î olarak kestirilemezse de Pessinus'tan ve Midas'ın mezarının üst tarafındaki ismi bilinmiyen şehirden geçmiş olması pek muhtemeldir. Bu yolun üzerinde muhtelif mesafelerde Pteria'dakilere benziyen birtakım heykellere tesadüf olunur. San'at tarzı eş olduğu gibi ayni tipte hiyerogliflerle de yazılmışlardır. Cenuptan geçen büyük Yunan - Roma yolu üzerindeki Caesaria, Archelais, Laodiceia Combusta, Philomelion, Julia, Lysias, Apameia, Laodiceia ad Lycûm, Antiocheia, Nysa [3], gibi şehirlerin isimleri Yunan ve eski imparatorluk devirlerine ait oldukları halde şimal yolu üstündeki Tavium, Ankyra, Gordion, Pessinus, Orkistos, Akmonia, Satala, Sardeis [4] gibi şehirlerin isimlerinde daha eski zamanların kokusu vardır.

[1] Herodot I. 76 Herodot Kroesus'un nehri köprüden geçtiğine kani olduğunu kaydettikten sonra Yunan halk hikâyelerinde ordunun Thales dereyi ikiye ayırdıktan sonra geçmiş olduğunu söylüyor. Herodot Sinobda Halys'i aşan bir köprü olduğunu duyduktan sonra Kroesus'un bu köprüden geçmiş olduğuna hükm tmişse de bu kanaatini ne yazılmış bir vesikaya ne de halkın rivayetine istinat ettirmiştir. Sırf kendi istidlâliyle kanaat hasıl etmiştir,

[2] Herodot (VII. 30) «ἔνθα στήλη καταπεπηγυῖα, στασθεῖσα δὲ ὑπὸ κροίσου, καταμηνύει διὰ γραμμάων τοὺς οὔρους. Tercümesi; Burada Lydia Kıralı Kroesos tarafından diktirilmiş bir direk vardır ki yazı ile hududu göstermektedir.»

[3] Bu şehirlerin bir çoğu belki de hepsi daha eski bir mevcudiyete ve isimlere maliktirler Lâkin yeni isimlerle tekrar bina edildikleri zaman ticarî kolaylık için daima yeni bir mevki üzerine inşa edilirlerdi.

[4] Trajanopolis müstesnadır; Ankaraya Sebaste ismi verilmişse de halk tutmamıştır. Trajanopolis cenup yolundaki Hadrianopolis'e tekabül eder.

Bununla beraber zaman zaman bu şehirlerin bazıları büyük din ve ticaret merkezi olmuşlardır [1]. Eğer mühim bir yol üstünde bulunmasaydılar, böyle olmalarına imkân yoktu. Bundan maada bu şehirler, efsanelerde tuttukları yerden anlaşılacağı üzere, eski devirlerde daha mühim idiler. Halbuki Roma devrinde ya Pessinus gibi alelâde bir vilâyet şehri, ya Gordion gibi sadece bir köy mevkiine düşmüşlerdi.

Tarihî Yunan efsaneleri eski Phrygia kırallarının diyarını cenubî Phrygiada, cenup yolunun geçtiği sahada değil, eski yolun geçtiği geniş Sakarya vadisinde gösterirler.

Bu eski yolun nişaneleri benim zannıma göre şu zikredeceğim yerlerde elan mevcuttur. Bir kısmı Ephesosla Sardis arasında (Karabel) den geçerdi ki burada birisi uzun zamandanberi «Sesostris» diye tanılan Siro - Cappadocia san'atine ait iki abide mevcuttur. Bunun Sardis civarında Phokaia ve Kyme' den gelen eski devre ait başka bir yol ile birleşmiş olması çok muhtemeldir. Bu ikinci yol Sipylos tepesinin şimalinden dolanır. Siro - Cappadocia san'atinin başka bir nümunesi olan büyük, Ana-ilâh Meter Kybele'ye [2] ait dinî bir heykel olan meşhur Niobe'nin biraz ötesinden geçerdi. Sardisten sonraki ilk merhale, hiç şüphe götürmez. Maeander'ın yatağından uzak olmıyan bir mesafede dosdoğru şarka teveccüh eder, Satala [3] dan geçerdi ki burası Katakekaumene'lerin dini olduğu anlaşılan Ana - ilâh Artemis - Anaitis - Leto mezhebinin merkezi idi. Yolun dağlardan Uşak (Themenothyrai ve Grimenothyrai) ovasına girmiş olması muhtemel olan noktasında zannederim bir höyük vardır [4]. Keramon Agora (İslâm köyün) den de geçmiş olması icabeder. Çünki bundan başka bir seyir mümkün olamaz. İslâm köyünün cenubu-garbisinde yolun tabiî hizasına yakın bir noktada bir büyük höyük daha vardır. Yolun oradan «Hamam Suyu» na

[1] Livy (38. 18) «Gordion büyük bir şehir değildi. Lâkin bütün Akdeniz şehirlerinden daha meşhur ve daha gidiş gelişi olan bir limandır.» Strabo, sahife 567. «Pessinus civarın en büyük ticare limanıdır. Eskiden burada rahipler hüküm sürerdi» Gordium haud magnum quidem oppidum sed plus quam mediterraneum celebre et frequens emporium Πεσσίνους ἐμπόρων τῶν ταύτῃ μεγισ τὸν οἱ δ' ἱερεῖς τὸ παλαιὸν μὲν δυνασται τινες ἦσαν.

[2] Herodot'un «Biri Ephesosten Phokaia'ya diğeri Sardisten İzmire giden yolların üzerinde olmak üzere Sesostrise ait iki abide vardır» sözleri ki, tamamiyle yanlış olduğu muhakkaktır, ihtimalki biri Phokaiadan Sardise, diğeri Eephesosdan Sardise giden yollar üzerindeki âbidelere ait rivayetleri karıştırmıştır. (Sahife 60. IV de müracaat. δύο τύποι ἐνπετρησι ἐγκεκολαμμένοι τού του τοὐάνδος τῇ τε ἐκ τῆς Ἐφεσίης ες φώκαιαν ἔρχονται, καὶ τῇ ἐκ Σαρδίων ὑς Σμύρνην.

[3] Satala ismi Ermenistanda da geçer; Kula civarında ismini Şandal olarak muhafaza etmiştir. (Jour. Helle. Stud 1887. Sahife 519) Sataladan iki yol vardır. Biri Kadoi ve Belova' dan, diğeri Trajanopolis ve Keramon Agoradandır; bunlar Beşkarış höyükte birleşirler

[4] 1881 mayısında yaptığım birinci seyahatimden hatırımda kaldığına göre söylüyorum. Yoksa notlarımda bu noktayı kaydetmemişim.

cıkmış, bu derenin fışkırdığı dağın sırtını tırmanmış olması icabeder. Bu dağın en yüksek noktasında yolun yakınında bir başka höyük daha vardır. Bu noktadan itibaren alabileceği istikametler muhteliftir. Yol, ya cenubu-şarkiye dönerek Prymnessos ve Amorion'dan geçerek Pessinusa gidebilir, yahut Şimali-şarkiye doğru teveccüh edebilir. Bu ikinci seyri takip ederek dağlık araziyi geçmiş ve ismi yanındaki büyük tepeden dolayı Beşkarış Höyük olan köyün yanından Altıntaş ovasına çıkmış olması pek muhtemeldir. Buradan dosdoğru şark istikametini takiple ovayı geçer. Beyköy yanından yine dağlık araziye dahil olur. Dağlık araziye girdiği geçidin yanında büyük bir höyük daha vardır ki burada üstünde Siro - Cappadocia hiyeroğlifleriyle yazılar bulunan tırahitik bir taş parçasını bizzat kazıp bulmuştum. Yol bundan sonra tepeleri aşarak Bakşişa, Yapuldaka ve Midasın mezarı üstündeki şehre uğrar ki burada bir tanesi Siro - Cappadocia san'atine ait olduğu muhakkak abideler mevcuttur. Yol burada Şarka doğru teveccüh ederek Orkistos'a gider . Sangarios'u geçerek Pessinus'e uğrar, oradan da Gordion [1] tepelerini aşıp Sangarius'u bir ikinci defa daha geçerek Gavur kalesindeki Siro - Cappadocia abidelerinin yanına, Hamam Suyunun menbaına tırmanır. Bu noktaya kadar yolun takip edebileceği istikametler o kadar azdır ki Pessinus'le Midas şehrinin yolun üstünde olduğu kabul edilince kat'î seyri hemen hemen takarrür etmiş gibidir. Civarın tabiî vaziyeti başka ihtimale yer bırakmaz. Lâkin Gavur kalesinin şarkında yolun tam seyrini kat'î surette tayin etmek hem civar havalinin iyice bilinmemesinden, hem de muhtemel istikametlerin çokluğundan, dolayı oldukça müşküldür.

Yolun, Goller memlekete girmeden evvel mühim bir şehir olduğu anlaşılan Ankyradan geçmiş olması çok muhtemeldir.

Böyle bir yol, mühim miktarda muntazam bir seyir ve sefere ve oldukça asayişi mükemmel iyi yerleşmiş bir Devlet ve hükûmete delâlet eder. Bütün bunlardan Anadolu yaylasının şimalinde, İran istilâsından evvel, yüksek bir medeniyetin mevcut olduğunu, Sardis şehri ile Halys'in karşı yakasındaki memleketler arasında muntazam ve sıkı bir gidiş geliş ve rabıta bulunduğunu, kökleşmiş ve sulhsever bir hükûmetin bu rabıtayı iyi yapılmış ve en aşağı bir köprüsü bulunan bir yol ile teşvik ve idame ettiğini istidlâl edebiliriz. Halys gibi derin ve hızlı akan bir derenin üstüne köprü kuracak kadar bir medeniyet ve mühendislik kabiliyetinin Anadoluda milâttan beş buçuk asır önce bulunabilmesi hakikaten dikkate şayandır. İran muzafferiyetinden sonra tâ Romalılar devrine gelinceye kadar böyle bir kabiliyetin mevcut olmadığını korkmadan iddia edebiliriz. Herodotun lisanından da bu

[1] Yürme köyünün yerinde olan Gordion için 16 ıncı sahifeye müracaat. Germa eksef kitabı ... şenadetine rağmen Yürmede gösterilir. Halbuki buralarını görmüş olan Humann bu fikri kabulde benim gibi müteredditdir.

Köprünün Sinop Rumları arasında bir harika olarak şöhret bulduğunu, lâkin hiçbirinin kendi gözleri ile görmeyip yalnız işitmiş olduklarını anlıyoruz. Kıral Yolunun üstündeki sair bütün büyük nehirler sandallarla geçilirdi; köprüsü olan nehir yalnız Halys'ti.

Küçük Asya payitahtı Pteria olan muntazam ve kudretli tek bir İmparatorluk mu vardı? yoksa bu asayiş ve ticarî münasebet bütün memlekette mütecanis bir medeniyet ve dinin hakimiyetinden mi ileri geliyordu? Bu daima müphem kalacaktır. Lâkin bütün memlekette esası Ana-Tanrı Kybele yahut Leton'ya tapmak olan bir dinin ve mütecanis bir cemiyet tekilâtının mevcur olduğu aşikâr gibidir. Bu münasebetle Coğrafyaî ehemmiyeti olan bir noktaya temas edeceğim. Yunanistanın dininde domuza mağfiret kurbanı olarak verilen kudsiyet dikkate değer bir keyfiyettir. Lâkin bunun sırf Yunanî kabîlelere mahsus bir keyfiyet olmadığı şu iddialarla sabittir: 1 — En sâf Yunanî dinlerde domuzun mağfiret kurbanı olarak kullanıldığına tesadüf edilmediği halde sonradan alınma oldukları bazı sebeplerden dolayı zannedilen dinlerde bu hâl tamamiyle mevcuttur. 2 — Bir domuz kurban ederek cinayet günahından temizlenmek merasimi, Herodotun kavlince [1] hem Yunanistanda, hem Lydiada aynıydı: Şu muhakkaktır ki Lydia Yunanistandan alınmıştır. Lâkin Yunanistanın Lydiadan almış olması pek muhtemeldir. (Pausan. VI. 21, 22).

Halys'in şarkında tamamiyle samî olan bir domuz nefretinin hüküm sürdüğünü görürüz; halbuki Halys'in garbinde böyle değildir. Kommana Pontica'da şehrin içinde, ve bilhassa mukaddes addedilen mıntakada domuzun vücudü tamamiyle menedilmişti. Halbuki Lycia da [2] Harpy Mezarının üstünde ilâhlık mertebesine çıkarılan ölünün oturduğu sedirin altında bir domuz görürüz. Bir kere Mısır porselenînden mamul bir küçük domuz heykeli almıştım ki bunun Sardis'in yanında Bintepedeki höyükten çıkarılmış olduğuna kaniim. İzmirli müteveffa Whittall'da da eski küçük bir terakota domuz vardı. O da bunun ayni yerde bulunmuş olduğuna kaniydi. Phrygiada domuz kurban etmek âdetinin carî olduğu Strabon'un (ahife 576) Phrygali haydut reisi Cleon hakkında anlattığı garip bir hikâye ile de sabittir. Augustus, Cleon'u Komana Pontica baş rahipliğine yükseltmişti, o da burada domuz kurban ettiği zaman öteki papazlar hayret ve dehşet içinde kalmışlardı. Halbuki Cleon'un bu hareketiyle kendi millî kurban âdetlerini idame etmek istediği aşikârdır. Halys'in sırf şarkına mahsus olan bu samî domuz nefreti Asurilerin Anadolunun bu kısmını istilâ etmiş olmalarından

[1] Herodot: (1. 35) Greklerle Lidyalıların günahtan temizlenmesi eşdir. εστι δὲ παραπλησίη ἡ κάθαρσις τοῖσι δοδττσι καὶ τοῖσι Ἕλλησι.

[2] Strabon Sahife 575.

ileri gelmiş olabilir. Çünkü bunlar Halys'in hiçbir zaman garbine nüfuz edememişlerdir. Domuz nefreti cenup memleketlerinde tabiî görülebilir. Çünkü eti bu sıcak yerlerde hem gayrı-sıhhî, hem de yenilemiyecek bir haldedir. Bir şimal milleti pek tabiî olarak bu hisse iştirak etmez.

Domuz yiyenlerle domuzdan nefret edenlerin arasındaki hudut tam olarak Halys'te değildir. Pausanias'a göre (VII. 17,10) Pessinus'ta domuz eti yasaktı. Bu yasaktan hükmedebiliriz ki burada hem domuzun kendine karşı umumî bir nefret, hem de kendisine her temas edeni kirlettiği kanaati cari idi. Lâkin şark, garbe de nüfuz ederek bu samî his samî hakimiyetin hakikî hududun da aşarak öte tarafa geçmiş olabilir. Tarih, dinî tesirlerin daima şarktan garba doğru aktığını göstermiştir.

Esası her ne olursa olsun garbî Anadolu ile Yunanistanın Pessinustan itibaren şarkî Anadolu ya gösterdiği tezat çok gariptir. Garpte domuz en mukaddes merasimde kullanılır; heykeli ölüleri mağfirete kavuşturmak için mezarlarında kendilerine refakat eder, ve hayatta olanlar kurban edecekleri domuzu kendi elleriyle (Yunanistanda muhakkak surette) yıkarlardı. Halbuki şarkta mukaddes şehirlerde domuzun mevcudiyeti bile bir küfür ve levs idi. Benim kanaatim şudur ki en eski zamanlar da bütün Anadoluda şimalli bir ırkın dini cari idi, ve domuza karşı hiçbir nefret yoktu; sonraları samî tesirle bu nefret memleketin şark kısmına dahil oldu.

Ben Boğazköy ile Pteria'nın ayni yer olduğunu tereddütsüzce kabul ettim. Lâkin bu, umumiyetle kabul edilmiş birşey değildir [1]. Bunun için beni ikna eden delâilden biraz bahsetmek zannederim, münasip olur. Birincisi: Boğazköyündeki harabeler Anadolunun eski devirlerine ait en büyük şehir harabeleridir. Bunlar öyle bir mikyastadır ki alışık bir göz büyük bir imparatorluğun metropolisine ait olduklarında bir dakika bile tereddüt etmez.

İkincisi: Biraz evvel edilen yol tarifleri de ispat eder ki eski zamana ait büyük bir imparatorluğun payitahtı Boğazköyün civarında bir yerde idi.

Üçüncüsü: Croesus'un Medlere harp ilân edip Pteria üzerine yürüdüğünü duyunca çıkaracağımız en tabiî netice Pterianın Med imparatorluğunun Anadolu metropolisi olduğudur: tabiî bu, bir faraziyedir. Lâkin bu faraziyeyi yürütüp Boğazköyünü gören hiçbir kimse bu fikri kabulde tereddüt edemez. İkinci faraziye Pteria'nın bir metropolis olmayıp sadece Med imparatorluğunun bir istihkâmı olduğudur. Bu takdirde Pteria bizim için bütün cazibesini

[1] Buraları gören her seyyah bu iki yerin bir olduğunu, zannederim, kabul eder. Lâkin bu bendi, fikirlerinin Anadoluya ait her meselede mühim bir kıymeti olan ecnebi bir dostumun şüphesi üzerine ilâve ettim. Amma şimdi memnuniyetle görüyorum ki Pteria hakkındaki nazariyemi Humann- Puchstein da kabul etmiştir. (Reisen in-Kleinasien)

kaybeder, hattâ hakikî payitahtın ismini bile bilmemeye katlânmak lâzım gelir. Lâkin dördüncüsü, Pterianın Sinoptan cenuba doğru anadolu yarım adasını geçerek Cilicia sahillerine inen bir yolun üstünde olması ihtimalidir. Boğazköy de tam bu yolun üstündedir. Birinci iddia sabit olunca Pteria ile Boğazköyün de bir olduğu ispat edilmiş demektir. (Bu yerlerin kendinden Epigrafik deliller çıkmadıkça eski topoğrafiden çıkaracağımız netice ancak bukadar olur). Pterianın Sinoptan Ciliciaya giden bir yol üstünde olduğunu da Herodot ispat ediyor (1.76). Heredot şimal sahilini şarktan garbe giden düz bir hat olarak tasavvur eder ve Pterianın da buna amut [1] Sinoptan cenuba inen bir başka hat üzerinde olduğunu söyler. Bu ikinci hattın Sinoptan Boğazköy ve Tyana tariki ile Cilicia geçidine inen yol olduğuna kaniim. Şu muhakkaktır ki Herodot memleketin iç taraflarını bzzat görmemiş, cenuba giden yol ve Pteria ile Halys köprüsü hakkında her ne biliyorsa hepsini Sinoptaki tüccarlardan duymuştur (1. 75).

Pek tabiî olarak bu eski imparatorluğun hani tarihe tesadüf ettiğini bilmek isteriz. Garbî Anadoludaki inkirazının tarihini aşağı yukarı tesbit etmek kabildir. Sangarios'un geniş vadilerinde yerini başka bir kavme, Phrygialılara bırakmıştır ki bunların yarı esatirî, yarı tarihî kırallarına tarihte sık sık raslarız. Yunan otoritelerimiz Phrygialıların Avrupalı bir ırka mensup olduklarını, bunlardan bazılarının Hellespont'u aşarak Asyaya geçtikleri halde bazılarının Briges namı ile Makedonyada kaldıklarını umumiyetle kabul ederler. Ben de birçok arkeolojik delillerin sevki ile ayni neticeye vasıl oldum. Phrygi'alıların Troad'dan geçtiklerine; satvet ve sukutu İlyadanın mevzuunu teşkil eden Turova şehrinin, bunların Asyaya attıkları ilk temel taşı olduğuna; aslen sahili bir halk olup birtakım barbar Trakyalı kavimlerin Anadoluya göçmeleri yüzünden memleketin içlerine sürüldüklerine kaniim. Yunanlı tarihciler eski zamanlarda Phrygi'ı gemilerinin Adalar denizinde hüküm sürdüklerini (900 - 911) kaydederler, bunların Sangarios vadisine sürüldükleri tarihi tahminen milâttan evvel dokuzuncu asrın ilk yarısı olarak kabul edebiliriz. İlyad (III. 185), Turova kıralı Priam'ın Phrygialılarla Sangarios sahillerideki Amazonların ettikleri muharebelerde Phrygialılara yardım ettiğini kaydeder. Bu Phrygialılarla Pteria halkı arasında geçen hakikî muharebelerin uzak bir aksi olması çok muhtemeldir.

Şu halde Milâttan evvel 900 sıralarında merkezi Pteria olan bu eski imparatorluk bozulmıya başlamıştı. Garpte yerini Phrygilalılara terkettiği gibi şark ve cenubu - şarkîde de Suriyelilerle Asurilerin tazyikına maruzdu. Bununla beraber Pteria şehri, Cappadocianın hem en büyük şehri, hem de

[1] Pteria Sinop tarafındadır. ἡ Πτερίη, κατά Σινώπην . . . μάλιστά κη κειμένη.

yabancı valilerin makarrı olmakta uzun zaman devam etmiştir: - bir şark imparatorluğunda değişiklikler ve yeni şehirlerin büyümesi çok ağır gider. Lâkin en nihayet Pteria da büyüklüğünü sonradan açılan kestirme yolların üzerindeki şehirlere bırakmıya mecbur oldu.

Pteria halkı ile şimalî Suriye Hititlerinin ayni insanlar olduğu faraziyesi çok taraftar bulmuştur. Bana öyle geliyor ki bu mesele kabul edilmezden evvel birtakım mühim tadilâta muhtaçtır. Bu faraziye, ekseriyetle söylendiği şekilde kabul edilecek olursa, tâ cenupta, Suriye dahilinde bir payitahtın mevcudiyetini kabul etmek icap eder ki bu da eski yolun seyrini ve Pteriânın vaziyetini anlaşılmaz bir muamma haline koyar. Pteriânın bir zamanlar bir imparatorluğun payitahtı olduğu muhakkaktır. Çünkü İran ve Asurî payitahtları ile doğrudan doğruya temas vasıtalarından o kadar uzaktır ki bu imparatorlukların hududu dahilinde vücude gelip büyümüş olması gayrı kabildir. Lâkin bana öyle geliyor ki Anadolunun eski abideleriyle şimalî Suriye Hititlerinin abideleri arasındaki san'at ve hiyeroğlif müşabeheti - hemen hemen birliği diyeceğim - bütün hipotezlerin başlangıç noktası olmalıdır. Bu sıkı rabıta izaha muhtaçtır; lâkin hem üslûbu, hem lisanı itibariyle sâf Arap olan Selçuk Türk [1] san'ati de ispat eder ki san'atlerin eş olması ırkların da eş olmasını icap ettirmez. Tarzı daha yeni olan İbrizdeki kaya heykel müstesna, Suriyedeki Hitit abidelerinin Anadoludakilerden üslûpça daha mütekâmil ve daha yeni olduğu aşikârdır.

Mühim bir yolun Antitoros havalisinden geçerek Toros dağlarını Elbistanla Maraş (Eski Arabissos'la Germaniceia) arasındaki mühim geçitten aşarak Pteriayı Assyria'ya bağlamış olması pek muhtemeldir. Belki de Komana ile Mazaka'dan da geçerdi. Kıral Yolunun cenubdaki kestirme ve kısa seyri takip etmeyip Halys'i aşmasındaki sebep ve hikmeti anlıyamadığını Prf. Kiepert [2] çok eskiden söylemişti. Kendisi bu muammayı Kıral Yolunun Sinoptan Fırata inen ticaret yolu ile birleşmek için şimale döndüğünü söyliyerek izah etmek istemişse de bu kâfi bir sebep değildir. Çünkü bu Sinobun Asya ticaretinin eski limanı olması gibi muğlak bir meseleyi hiçbir suretle aydınlatmaz. Lâkin sonradan İran yolunun gösterdiği muammanın hallini, ondan daha eski bir yolun mevcudiyetinde bulmuştur ki ben de bu fikri sadece bir az daha ileri götürmüş oluyorum.

---

[1] Bu selçuk abideleri Anadolunun en güzel harabeleridir. Ve bunları avrupalılar hemen hemen hiç bilmezler. Konyadan itibaren şarka doğru her şehirde bunlara tesadüf ederiz. Sir C. Wilsonun yazdığı gibi Selçuk abidelerinin üslûbu tamamiyle İranîdir. Rûm yahut Anadolu Selçukları da büyük Selçuk sultanının, lisanı arap olan harsine iştirak ederlerdi.

[2] Berl. Monatsber. 1857. sahife 126

FASIL III

TİCARET YOLUNUN BAŞLANGICI

Anadolu, merkezi Mezopotamyada yahut İranda bulunan bir imparatorluğun sadece bir vilâyeti olduğu zamanlar, Adalar Denizi sahilinden payitahta giden en tabiî yol cenup yolu idi. Bu da İran devrinde tedricen vücude gelmiştir. Bu yolun mevcudiyetine dair işittiğimiz ilk söz Strabon'un (Sahife 623) Artemidorus'tan (Milâttan evvel 100 üncü sene sıralarında) naklettiği parçadır. Lâkin Laodiceia, Apameia ve Antiocheia gibi şehirlerin teessüsü bu yolun milâttan evvelki üçüncü asırda bile oldukça ehemmiyet kesbetmiş olduğunu göstermektedir. Bu şehirler Yunan nüfuzunun merkezi olmak üzere tesis edilmişler ve mevkileri ona göre en mühim ve işlek hat üzerinde seçilmişti. Lycia'daki Laodiceia' da bu yola çıkan kapıya «Suriye Kapısı» denilmesi çok şayanı dikkat ve manidar bir noktadır. Çünkü şehir kapılarına buradan başlıyan yolun gittiği yere göre isim vermek malûm olan bir âdettir [1]. Bu yolun milâttan evvel 301 senesinde bile mühim olduğu Ipsos meydan muharebesi ile nihayet bulan seferden anlaşılır. Seleucus, Cappadociadan, Lysimachus da Heracliadan gelerek birleşmiye muvaffak olmuşlar ve İpsosta kat'î bir meydan muharebesi olmuştur. Ipsos - ki sonradan ismi Julia olmuştur, asıl yolun tam üstünde bir şehirdir. Halbuki Synnada yolun bir az şimalinde olduğu için küçük bir dolanma ile bu şehri de yolun üstüne almak âdetti. Bütün bu vakayi yolun bu noktasındaki nezaket ve ehemmiyeti gösterir, ve dolayısı ile de bütün yolun mevcudiyetini ispat eder. Antigonus'un Seleucus şarktan gelirken yolunu kesip düşmanlarının birleşmesine mani olmak istemiş olması pek muhtemeldir. Lâkin müttefik kırallar ya şimalî Phrygiadaki şimal yolunda toplanıp oradan Synnada üstüne yürümüşler, yahut Antigonus henüz kendilerini beklemediği bir zamanda cenup yolunda Ipsos civarında toplanmaya muvaffak olmuşlardır.

Hattâ milâttan evvelki beşinci asırda bile cenup yolunun seyrini tayin edebiliriz. Alcibiades milâttan evvel 404 te Artaxerxes'e giderken Melissa'da katledilmişti. Burası Synnada ile Metropolis arasındaki yol üstünde bir köy idi ki sonradan Hadrian hatırasını ihya için orada bir heykel diktirmiştir (Athen. Sahife 574) [2].

[1] Ephesos'taki Mağnesia kapısı, İzmirdeki Ephesos kapısı ve saire.

[2] Melissanın, Synnadanın iki saat cenubundaki Balçıkhisar olması muhtemeldir. Küçük bir tepenin üstünde, yerlilerin kale dedikleri eski bir harabe vardır ki yol bu tepenin etrafından dönerek yükselir. Eski Melissa ismi ile Bal arasında da mana itibariyle bir münasebet olabilir. Yolun üstünde Melissa olabilecek başka bir yer bilmiyorum. Yol üstünde köye yakın bir noktada bir temel içine örülmüş dört köşe bir taşa mahkûk şu epigraf her nekadar ilk nazarda mütebayin görünürse de Melissayı bu noktaya koymakta tereddüt etmiyorum : —

Demek ki Alcibiades İrana doğru cenup yolundan gidiyordu; bu vak'a da gösteriyor ki cenup yolu şarka gidip gelme için tâ beşinci asrın sonlarındanberi kullanılmakta idi. Bu yolun biraz daha müphem olarak, daha eski bir devirde bile seyrini takip edebiliriz. Heredota (VII. 26) göre Xerxes, 480 senesinin ilkbaharında ordusunu Cappadocia'daki Kritala'da topladıktan sonra Halys'i geçmiş; demek ki şimal yolunu ihtiyar etmişti. Lâkin dağları aşmak için Satala'nın yanındaki güç geçidi takip edeceğine Phrygiayı şimalden garbe geçmiş Celaenae ve Colossae tarikiyle daha kolay olan cenup yolundan inmiştir. Bu derece dolaşık bir yürüyüş o kadar gayri mümkün görünür ki insanın aklına acaba Herodot bu meselede Halys'in sırf Cappadocia ile Phrygiayı ayırdığını bildiği için Xerxes'in Cappadociadan Phrygiaya geçerken bu nehri aşmış olması lâzımgeldiği zannına kapılarak böyle söylemiş olduğu şüphesi geliyor. Böyle bir hata Heredot'un Anadolu coğrafyası hakkındaki malûmatı ile kabili telif midir, değil midir? Bunu tetkik etmek icap eder.

Yalnız bir tanesi müstesna olmak üzere, Heredotun yaylanın coğrafyası hakkında söylediği şeylerin hepsi ya Sinop, ya Miletos, tacirlerinden öğrenilmiş birtakım müphem malûmattan ibarettir. Sinoplulardan, yarımadanın en dar yerinin, yani Tarsustan Cilicia geçidi tarikiyle doğruca şimale, çevik bir adam için beş günlük bir yol olduğunu (I. 72), Pterianın Sinoptan dosdoğru cenuba inen bir yol üzerinde bulunduğunu öğrenmiştir. Yine bunlardan Halys'in üstündeki büyük köprüyü, köprünün muhafazası için yapılan ihtimamları ve kullanılan muhafızları işitmişti. Miletoslulardan da Mœander vadisinden Coloessae ve Celaenae'ye çıkan yolu, bu her iki yerin de tabiî fevkalâdeliklerini duymuştu. Tâ altıncı asırda bile Miletos ile Phrygia arasında münasebet ve ticaret olduğunu Hipponax'in Miletostaki Phrygialı tüccarların fena Rumca konuştuklarından bahsedişinden anlıyoruz [1]. Miletos'tan Phry-

Ἀρχιερεὺς Ἀσίης Δημήτριος οὑτος ἑκεῖνος ὃν πάντω (ν) φωναί φασι πολυστέφανον Θυνναρίδαι δέστησαν ἐν εἰκόνι δόγματι κοινῷ βουλῆς καὶ δήμου κλεινὸν ἄγαλμα πατρις.

«Tercümesi: Asyanın başpapazı Dimitrius ki birçok şerefle taçlanmıştır, Thynnarus oğulları Senato'nun ve halkın umumi arzusuna ittiba ederek. bu heykeli namına diktiler.»

Thynnaridalar Synnada halkı ve oranın kahramanı Thynaros'un ahfadıdırlar; Drexlerin (Numizm 1889 sahife 177) de bahsettiği üzere şehrin paralarında da bu kahramanın ismi vardır. Melissa muhakkak başka bir şehrin arazisi dahilinde bir köydü ve bu şehrin Synnada olması mümkündür. Çünkü o da müstakildi. Bunun için Melissa halkı da Synnada ı yahut Thynnarid addedilebilirler. Drexler bu parayı şöyle tarif eder: Bir yüzünde sakallı bir baş, ΘΥΝΝΑΡΟΣ; öteki yüzünde ayakta ve sola doğru İzis (sağ tarafında Sistrum, sol tarafında Situla bulunmaktadır) Thynnaros belki yerli Phrygia efsanelerinin bir kahramanı idi. Sikkelerin üstünde görülen ve Stephanus tarafından şehrin banisi diye kaydedilen Akamas da Yunan devrinde gelip yerleşen Dorialı ve İyonialı kolonistlerden bir kahramandı (Sahife XIII e müracaat).

[1] καὶ τοὺς σολοίκους, ἢν λάβωσι, πέρναᾶσιν φρύγας μέν ἐς Μίλητον ἀλφιτεύόοντας — Hipponax 36 (30) Türcümesi: Rumcayı iyi konuşmayanlar bunları yakalayıp hayatlarını kazanmak üzere Miletos'a satarlardı.» Phrygialı Tottes ile Onnes'in hikâyesi de bu alışverişin bir hakikat olduğunu ispat eder.

giaya gide bilen yegâne yol da Mœander vadisinden Celaenae - Apamea'ya giden yoldur.

Heredotun orta Anadolu yolları hakkında verdiği yegâne şayanıitimat malûmat, «Kıral Yolu» nun tarifidir ki bunun resmî bir vesikaya istinat ettiği umumiyetle kabul edilmiştir. Kendisi Halys'in Phyrg'a ile Cappadociayı (1.72) ayırdığına kat'iyyen kaniydi: binaenaleyh bahsettiğimiz hata ne kendi tarzına, ne de memleketin içerleri hakkında gösterdiği malûmata göre gayrı varit değildir.

Heredotun Xerxes'in yürüyüşü esnasında Halys'i geçmiş olduğuna dair kat'î malûmat olmadığını ve bu sözün sırf zamanın müphem coğrafî fikirler'ne müstenit olduğunu kabul edersek görürüz ki Xerxes'in Cappadociadan Celœnae tarikiyle yaptığı bu yürüyüş cenup yolunun faidelerinin ta milâttan evvel 481 denberi tanınmış olduğuna en kat'î bir delildir. Fakat kat'î ve müspet bir sözü tahrif eden böyle bir delil, tab'îdir ki şayanı-itimat olamaz: bundan sonraki parağrafta Heredotun haklı olduğunu ispat edeceğiz. Lâkin bunu ispat için yalnız bu fıkraya da bağlı değlirz. Celænæ'den C'licia geçidine giden yolun üzerinde, Tyriaion'da Cappadocia üslûbunda bir âbide ve hiyeroğlifler görürüz ki zamanlar büyük bir şeh'r olup sonra Laodicia Combusta ve Philomelion şehirleri tarafındangölgede bırakıldığı aşikârdır. Bu âbide, şimdiye kadar tamamiyle gömülüp kaybolmuş bir şehrin bekayası ile beraber nazırı it'bara alınacak olursa eski bir zamanda bu yolun üstünde epiyce bir gidiş geliş olduğuna en vazıh bir delil olduğu anlaşılır.

O halde en muhtemel olan nazariye şudur: Cilicia geçidinden Lycaonia'yı ve cenubî Phrygiayı geçerek doğruca garbe giden cenup yolu, Pteriadan Sard'se giden şimal yolundan daha sonra vücude gelmiştir. Biraz evvel şimal yolu hakkında bir şüphe göstermiş [1], bu yolun büyük bir imparatorluk dahilindeki iki mühim merkezi b'rleştirmek için mi açılmış, yoksa Pterianın payıtahtı olduğu şimali -şarkideki memlekette mütecanis bir meden'yet ve dinin intişarı ve ticarî münasebatın zühuru ile mi yavaş yavaş vücude gelmiş olduğunda tereddüt etmiştik. Lâkin cenup yolu hakkında hiçbir şüphe varit olamaz: ticaret ve bütün münasebatın bir tarafta Cilicia geçidinden garba doğru, öbür tarafta Maeandar ve Lycus vadisinden şarka doğru nüfuz ve tazyikiyle vücude geldiği muhakkaktır. B'rincisi bu yolun teşekkül devresi nisbeten okadar yenidir ki ozamanlarda Anadoluda bir imparatorluğun olup olmadığında şüphe bile edilemez. İkinc'si birtakım evsafı ve bir çok yerlerde kolay gidişi kestirme gidişe tercih etmesi bu yolun bir kervan yolu olduğunu açıkça gösterir. Yalnız mütekâmil bir ticaret, nakliyatta sürate

[1] 33 üncü sahifeye müracaat.

ehemmiyet verir. Lâkin iptidaî bir ticaretin kervanları, katırcıları, yeni ve kestirme bir yol açarak birkaç saat kazanacaklarına hayvanları için daha rahat olan eski yollardan, yorulup sarsılmadan, gelmeyi tercih ederler. Bundan maada hem garptan, hem şarktan gelirken, ana yolun iki tarafında, birtakım tecrübevî yolların izlerine tesadüf ederiz ki bunların sonradan uygun olmadıkları anlaşılmış ve Strabonun (Sahife 623) tarif ettiği yolun lehine olarak terkedilmişlerdir. Bu tecrübe yollarını gelecek parağrafta tarif edeceğiz. Lâkin ilk nazarda göze çarpan şey, şimal ve cenup yolları arasındaki bütün bu tezatlardır. Şimal yolunun Cappadociadaki Asurî hükümranlığından daha eski bir zamana ait olduğu, belki de milâttan evvel 900 senesinden bile eski bir devirde mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bu yolun başlıca evsafı, anlayabildiğimiz kadar, kestirme yolu kolay gidişe tercih etmesi ve gayenin de münakalâtın sürati oluşudur. Kervan ve ticaret yolu evsafından hiçbirini haiz olmayıp sırf asker ve idare yoludur. O halde bu noktaya kadar görüyoruz ki deliller müsteşriklerin ileri sürdükleri faraziyenin lehinedir: bir zamanlar Anadolunun mühim bir kısmını ihtiva eden bir imparatorluk vardı, ve bu imparatorluk milâttan evvel 900 senesinden bile evvel inhilâle başlamıştı. Her nekadar bazı müsteşrikler bu imparatorluğun hükûmet merkezinin şimalî Suriyede olduğunu iddia ediyorlarsa da yukarda serdettiğimiz deliller bunun Pteriada olduğunu gösterir. İmparatorluğun Suriyedeki parçalarını sadece mülhakat olarak kabul edebiliriz. Bunlar, sonradan Pteria satvetini kaybedince kuvvet ve istiklâl kazanmış olabilirler. Binaenaleyh şimalî Suriyedeki abideler Pteriadaki abidelerden daha yeni bir zamana aittir; bundan dolayı üslûplarında görülen başkalığı, Pteriadakilerin Mısırî karakterine mukabil, Asurî diye tavsif etmiştim. Bu ayrılık, Prof. Hirschfeldi [1] şaşırtmış ve iki gurup abideler arasındaki bütün münasebatı reddettirmiştir. Profesörün bahsettiği farklar hakikaten mevcuttur ve bu farklar abideleri tetkik edenlerin hemen hepsi tarafından kabul edilmiştir. Lâkin aralarındaki bütün alâkaları inkâr etmek, aralarındaki bütün üslûp ve zaman farkını inkâr etmek kadar büyük bir hata olur. Ciliciamn da bu Syro-Cappadocia san'atinin sonraki tekâmülüne iştirak etmiş olması ve bu san'atin Ciliciadan medenî ve dinî tesirlerle beraber Cilicia geçidini aşarak garba yayılmış olması pek muhtemeldir. Bunlar garba doğru yayıldıkça ticaret başlamış ve böylece Adalar Denizi sahiliyle şark arasındaki büyük ticaret yolu teessüs etmiştir. Ticaret yolunun eski merhalelerini işaret eden bütün abidelerin bu sonraki devre mi, yoksa eski Pteria imparatorluğu

[1] Ben açıkça ve sadece kendi şahsî fikrimi söylüyorum. Hangi nazariyenin doğru olduğu tedricen yapılacak keşiflerle anlaşılacaktır. Şimdilik hakikatin tezahürüne en çok yardım edecek metot, herkesin kendi faraziyesini ve bu faraziyenin tabii neticelerini izah etmesi ve tam hakikatin delillerin yokluğundan dolayışimdilik tamamiyle bilinemediğini itiraf etmesidir.

devrine mi ait olduğu meselesi mühimdir. Tyana [1] yahut Dana'nın iki devirde de, ve bilhassa sonraki devirde mühim olması lâzımgelir: başka yerlerin de böyle olmuş olması muhtemeldir. Tyana ve Tyriaion'daki hiyeroğlif yazılar, Kybistra - Herakleianın yanındaki İbris kaya abidesi gibi, sonraki devre aittir. Lâkin Caesareia-Mazaka (Kayseri) den aldığım küniform yazılarla mahkûk tabletler - ki bunların Tyanadan [2] gelmiş olmaları muhtemeldir - müsteşrikler tarafından nisbeten daha eski zannedilmekte ve Fasıllar (Dalisandos) daki abide bana sonraki devirden ziyade Pteria üslûbuna daha yakın gibi görünmektedir. Lâkin tarzı kendine mahsus tek bir abideden netice çıkarmak tabiî ki pek doğru birşey olamaz [3].

İrtibat ve münasebat Cilicia geçidinden garba doğru uzandıkça evvelâ Toros dağının şimal eteklerindeki Kybistra - Herakleia'dan, Dalisandos'tan ve belki Parlais'ten [4] geçen yolu tecrübe etti. Lâkin buradaki Pisidia dağları daha fazla garba uzanmasına mani oldular. Buradan Karalis gölünün şark sahilinden şimale dönerek İconium ve Vasada üstünden daha kestirme bir seyir aramağa başladı. Bu safhayı Eflâtun - Pınar [5] abidesi de gösterir. Nihayet Tyriaion [6] un yanında Köli - Tolu'daki uzun kitabe de Laodiceia Combusta ve Thymbrion - Hadrianopolis'ten geçen yolun kabul edildiğini ispat etmektedir.

Garpta da buna müşabih tecrübevî yollar görürüz ki bunlar milâttan altı asır evvel Hipponax'ın zamanında Miletos ile Celaenae arasında mevcut olan ticaret haraketlerinin memleketin dahiline doğru uzanmıya başladığı zamanlar teşekkül etmişlerdi. Önceleri (Sandıklı yanında) Hieropolisten ve Phrygianın Ayaz İndeki şimal metropolisinden geçen bir hatla «Kıral Yolu» na inilmiş olması muhtemeldir. Bu yolun üstünde hiçbir âbide kalmamıştır; lâkin bu ihtimali hatıra getiren şey yolun üstündeki höyüklerle Hieropolis'te eski, dinî bir merkezin mevcudiyetidir. Bu dinî merkezin etrafına eski Phrygia

[1] Endekse bakınız.

[2] Endekse müracaat. 1890 tarihinde bu kitabelerin Tyanada bulunduğuna dair hiçbir emare bulamamıştık. Bunlar belki Komana'da, belki de Mazakada yazılmış olabilirler.

[3] «Athen. Mittheil.» de 1889 da neşredilen (Anadoluda Syro - Cappadocia abideleri) ismindeki eserime müracaat.

[4] Fasıl V — § 6 müracaat - Parlais sikkelerinin üstündeki şayanı-dikkat işaretler, burada Romalılardan daha evvelki devre ait dini bir merkezin meydana çıkarılabileceğini gösterir.

[5] Bu garip isim Selçuk devrinden kalmadır; Konyada Selçuk sarayında Yunan felsefesine (belki arapça tercümelerine) olan alâkayı gösterir. Konyada sarayın bulunduğu tepede bir Eflâtun pınarı daha vardır. Halk bu ismin Elfâtun ve Elflâtun şekillerini de kullanır.

[6] «Athen. Mittheil.» 1889 da (Syro-Cappodocia abideleri).

dininin ve kahramanları, Mygdon'un [1], Otreus'ün (Atreus'ün Phrygiadaki şekli) veAeneas [2] ın hatıraları toplanmıştır.

Lâkin dördüncü asırda cenubun metropolisi olan Synnada'dan, ve Dokimion'dan geçen bir hatla Kıral Yoluna daha iyi bir iltisak temin edilmişti; bunu Dokimionda yerleşen, Dokimos ismini alan ve milâttan evvel 302 senesinde Siynnada'yi Lysimachus'a teslim eden Makedonyalı bir koloninin teessüsünden anlıyoruz. Synnada'nın teessüsü de ayni şeyi ispat eder. Böyle koloniler askerî garnizon ve Yunan medeniyet ve nüfuzunun merkezi olmak üzere mühim yolların üzerinde teessüs ederlerdi. Dokimionun mevkiini tayin edebilecek yollar şunlardır: Celaenae'den Dorylaion ve Bithynia'ya giden yol ile Celaenaeden Galatiaya doğru, yahut daha doğrusu Phrygia'nın şimali şarkisine doğru giden, yani «Kıral Yolu» na inen yoldur. Lâkin bu iki yoldan birincisinin daha o zamanlarda teessüs etmiş bulunan şimal metropolisi ile Hieropolis'ten geçen kısa ve kolay gidişi ihtiyar edeceği tabiîdir; bu zamanda Bithynia iltisakının mühim olması pek muhtemel değildir. Halbuki Pessinus - Ankyra iltisak hattı herhalde mühimdi. Dokimionda bir Yunan kolonisinin teessüsü, o sıralara tesadüf eden Synnada'nın teessüsü [3] ile karşılaşınca Apameia - Synnada - Dokimion - Pessinus yolunun 300-350 deki ehemmiyeti tebarüz eder. Bundan maada şark ile garbin biribirine ulaşmak için en münasip yolu Celaenae - Apameia'da aradığını, fakat sonunda kabul edilen yolun henüz 300 de kabul edilmemiş olduğunu anlarız. Lâkin Synnada'nın teessüsünden sonra Lysias, Philomelion ve Tyriaion yolunun bütün öteki yollara tefevvuku ve kat'î kabulü uzun sürmemiştir.

Bundan evvelki sahifede Herodot tarafından Xerxesin takip ettiği iddia edilen yol hakkında göstermiş olduğumuz şüphenin cevabı şimdi meydana çıkmış oluyor: Herodot tamamiyle haklı idi; anlattığı hikâye ile memleketin coğrafyasını ve sonraki asırlarda tanılan yolları telif etmekteki güçlük demin zikrettiğimiz yolların tarihini büsbütün teyit edecek delillerden birisini teşkil ediyor. Herodotun kavlince (VII. 26) Xerxes, ordusunu Cappadociada

[1] Pausanias (X, 27, 1) bu mesele hakkında 1882 de Bull Corr. Hell. de neşredilen «Trois villes Phrygiennes» ismindeki eserime ve aşağıda uncu sahifeye müracaat.

[2] Ben de İmhoof Blumer gibi - Monn. Gr. sahife 412 (Head'in Hist. Num da 567, 569 uncu sahifelere de müracaat) - biribirinden üç mil uzak olan Otrous ve St ktorion şehirlerinin sikkeleri üstünde Aeneas'ın bulunduğuna şüphe etmek için bir sebep görmüyorum. Bu sikkeleri hem profesörün kendisi, hem de Mionnet tarif etmiştir. «Trois villes Phry.» de zikrettiğim mukayeseler ve Brouzoz isminin Φρούγιος = Broughios olduğuna dair verdiğim izahat bu meseleyi tespit eder. Efsaneler her zaman Lydia ve Phrygiada olduğu üzere, Yunan edebiyatı intişar ettikçe Yunanî şekiller almışlardır; lâkin kahramanların isimleri yerlerinde kökleşmiş kalmıştır.

[3] Teessüs kelimesi ayni yerde yahut civarında eski yerli köyler bulunmadığına delâlet etmez.

Tyana ovasında olması muhtemel olan Kritalada topladıktan sonra Halys'i aşmış, Phrygiayı geçmiş, yani «Kıral Yolu» ndan yürümüştür. Nihayet Celaenae'ye vasıl olmuştur ki bahsettiğimiz yollardan birini takip etmiş olması, yanı ya Synnadadan, yahut ta Hieropolisten geçmiş olması lâzımgelir. Bu yürüyüş bize her nekadar sapa ve dolaşık gelirse de kaydi vazıhtır. O zamanda böyle bir yolun kullanılmakta olduğunu başka mütalealar da meydana çıkarınca Herodotun sözlerini kabul etmemiz kat'iyyen lâzımgelir. Seksen seneye yakin bir zaman sonra Alcibiades de İran kıralına giderken Melissa ve Synnada yolundan yürümüştü.

Bu noktada bir lâhza durarak bu yolla münasebeti olan büyük bir ekispedisyondan - Milâttan evvel 401 de Cyrus ve Xenophon'un Anabasis'indenbahsetmek isterim. Cyrus, Sardis'den hareket etti, sonradan Laodiceia'nın teessüs ettiği noktayı geçerek Apameia - Celaenae'ye yürüdü, bu noktada doğru yolu terkederek şimale doğru büyük bir kavis yaptı. Bu garip dolanış tarihte bir muamma olarak kalmıştır. Belki doğruca şarka giderse maksadının, ordusundaki Yunanlılara malûm olmasından korkmuştur. Çünkü onlara itimat edip etmemekte henüz müteredditidi; bunun için hemen geriye, garbi şimalîye döndü ve büyük bir devirden sonra tekrar şarkaçevrildi: ve hakikaten maksadı meydana çıktığı zaman Yunanlı mersenerleri kendine refakate ikna etmekte çok güçlük çekti [1].

Cyrus'un takip ettiği yolu, önce Hamilton, aşağı yukarı doğru olarak tayin etmişti. Yegâne mühim hatası Keramon Agoranın vaziyetindedir. Cyrus, Celaenaeden Maeanderin boyunca Peltae'ye kadar yürümüş, (Fasıl C — § 23) oradan da doğruca şimale, şimdiki İslâm köyünün yanındaki Keramon Agora'ya doğru çevrilmişti. Bu şehir şimdiki yol şebekesinde gayet mühim bir noktadır; iki büyük ve geçilmez dağ silsilesini ayıran vadinin tam ağzındadır. Şimale, şimali şarkiye ve şarka giden bütün yollar Hamamsuyu deresinin aktığı bu vadiden geçerler. Keramon - Agora (Çömlekçiler pazarı) nın adı Xnophonun bu bendinden maâda hiçbir yerde geçmez. Burası müstakil bir şehir derecesinde değildi, açık bir ovada, kendini müdafaadan aciz büyük bir pazar yeri idi. Askerî merkez olmayıp sadece bir ticaret merkezi olduğu ve birkaç mil ötedeki büyük komşusu Akmonia istihkâmının arazisi dahilinde olduğu muhakkaktır. Cyrus'ün Hamamsuyunu takip eden yürüyüşü bu noktadan itibaren, kısa bir müddet «Kıral-Yolu» diye tarif ettiğimiz yolun üstüne düşer; lâkin biraz sonra Phyrigia Paroreios'taki büyük açık vadiden Tyriaion'a dönmüştür. Yürüyüşün bu kısmını Hamilton doğru olarak tarif etmiştir. Yalnız Thymbrion'u

[1] Xenophon Yunan askerlerinin bu yürüyüşteki maksattan ancak Tarsosa geldikten sonra şüphe etmeğe başladıklarını kaydeder.

Doğanhisarla Arkuthandan geçen Karmeios deresinin üstündeki Hadrionopolis'in eski ismi olarak göstermiştir (Cities and Bishoprics, LI).

Cyrus, Tyriaionla Cilicia geçidinin arasındaki yürüyüşü esnasında İconium ile Danadan da gemistir: yolunu Laodiceia Combustanın civarında, sonraki devirlerde ticaret yolu diye tanılan yoldan çevirerek daha cenubî bir istikamet takip etmiş, İconium'dan Dana, yahut Tyana'ya geçmiştir ki bu «Kıral-Yolu» nun üstünde ve Cilicia geçidindeki başlıca boğazın şimal methalinde kâin mühim bir şehirdi.

Bu yürüyüşün seyrinde ticaret yolunun teşekkül etmiş olduğunu zannettirecek hiçbir işaret yoktur. Lâkin bundan kat'î neticeler çıkarmak da doğru olamaz; yalnız İran paytahtına giden daimî yolun hep Synnada ve Pteria'dan, yahut Satala ve Pteriadan geçen yol olduğunu kabul edecek olursak görürüz ki Cyrusün takip ettiği yol, ordusunu tâ Cilicia geçidine gelinceye kadar hakikati anlamaktan menettiği için gayet iyi hesap edilmişti. Halbuki ticaret yolu umumî ve daimî bir yol olsaydı hakikatin ordudan bukadar müddet saklanabileceğini anlamak biraz zor olurdu. Yol yukarda zikredilen nazariyeye tamamiyle tetabuk ederse de kat'î bir delil olarak güçlükle kullanılabilir.

Burada şu itiraz serdedilebilir: Sardis'ten Susaya giden Kıral-Yolunun benim tarifim üzere Satala ve Keramon Agoradan geçmeyip şimdi bahsettiğimiz delillerin gösterdiği üzere Apameia, Melissa ve Synnada'dan geçmiş olması lâzımgelirdi. Buna cevabım şudur: birincisi Pterianın eski bir imparatorluğun paytahtı olmasındaki istidlâlâtımız kuvvetini asla kaybetmemiştir. Çünkü Celaenae - Apameia'dan Cilicia geçidine giden bir yolun nasıl olup ta Halysi geçtiğini anlamak daha güçleşiyor; böyle harikulâde bir dolambaca sebep, ancak metropolis olan Pteriaya giden eski bir yolun mevcudiyetidir. Bundan dolayı bu itiraz benim başlıca mütalâamı takviyeden başka birşey yapmaz. İkincisi: Ephesos'tan Susaya giden bir yolun Sardis'ten [1] geçmesi Satalaya da uğramak istediği içindir. Üçüncüsü: Herodot tarafından verilen mesafeler şunlardır: Sardis'ten Halys'e 94,5 fersah, Halysten Cilicia geçidine 104 fersah - Bu mesafeler Halys'e Celaenae tarikiyle giden hiçbir yola kat'iyyen uymaz, çünkü bu mesafenin, Halysten geçide olan mesafeden daha çok uzun olması icap eder; lâkin Sardis'ten Halys'e en kısa yol Satala tarikiyledir ki bu Halysten Pteria tarikiyle geçide [2] giden yoldan biraz daha kısadır ve bir fersahı iki bu-

[1] Herodot (V. 36) yolun Ephesosta başlayıp Sardis'ten geçtiğini vazihan söyler, lâkin Ephesostan Celaenaeye giden yol Maeander vadisindendir.

[2] Bu mesafelerin Heredotun söylediği kadar farklı olduklarını zannetmiyorum; Çünkü hemen hemen müsavi gibi gözükürler. Belki bu yol Mazakadan geçer ve burada Pteriadan Kommageneye giden yol ile birleşirdi.

çuk mil addedecek olursak, bu ölçü hemen hemen tamdır. Ve nihayet: şimdiye kadar gösterdiğimiz sebepler yaylanın şimalinde, yani Kıral Yolu olarak tayin ettiğimiz hattın boyunda, gidiş gelişin ve daha yüksek bir medeniyetin mevcut olduğunu ispata kâfi gibi görünür.

Öyle ise Anadolu yollarının Roma devrinden evvelki tarihi şudur: kolay ve tabiî bir şebeke, aslen memleketin başka bir vaziyeti zamanında idareyi kolaylaştırmak için teessüs etmiş olan birtakım güç yolların yerini tedricen almıştır.

Büyük ticaret yolu milâttan evvel birinci asırda muntazaman ve münferiden kullanılıyordu (Strabon 540 ve 663). Yükselen ehemmiyetinin bir nişanesi 301 deki Ipsos meydan muharebesidir, lâkin Dokimion ve Synnadanın teessüsü bu zamanlarda bile eski yolun hâlâ kullanılmakta olduğunu gösterir. Unutmamalı ki Synnada ticaret yoluna yakın olmakla beraber tam üstünde değildi; ticaret yolundan, Metropolis, yahut Dinia - Chelidonia da ayrılan daha şimalî bir yolun üstünde idi; lâkin ticaret yolu, memleketin ortasında büyük bir cereyan damarı olduktan sonra da ehemmiyetini muhafaza edecek kadar bu yola yakın bulunuyordu. (Fasıl C — § 26, 66, ve Fasıl E — § 17 ye müracaat).

FASIL IV
ŞARK TİCARET YOLU

Bundan evvelki fasılda bu yolun milâttan evvel 300 - 100 seneleri arasında kullanılmıya başlandığını göstermiştik; şimdi, elimizdeki mahdut delillerin müsade ettiği derecede, nasıl tekâmül ettiğini göstereceğiz.

İran imparatorluğu devrinde Kıral Yolunun gördüğü hizmet bilhassa hükûmet ve idareye aitti: Posta teşkilâtı, muntazam merhale ve hanlariyle beraber Büyük Kıralın emrine amade tutulurdu. Büyük İskenderin fütuhatını takip eden iki asır zarfında münakale hatları muhtelif zamanlarda, hâkim kuvvetin merkezine göre değişmiştir. Hiçbir hükümdar sülalesi yarımadaya tamamiyle tahakküm edemedi ve idare kuvveti bir merkezden öteki merkeze o kadar değişti ki muntazam ve mukannen hiçbir yol şebekesi teessüs edemedi. Silifkeli kıralların Anadolunun büyük bir kısmında hüküm sürdükleri zaman, Cilicia geçidinden Adalar denizine doğru giden cenup yolu çok kullanılmış olmalıdır. Bu yolun boyunca Laodiceia, Apameia, Antiocheia, Nysa ve Celeucia gibi isimlerinden de Seleucid kuvvetinin merkezleri olmak üzere tesis edildikleri anlaşılan birtakım şehirler vücude gelmiştir. Bu şehirler umumiyetle büyük şark yolu [1] ile bu yolun cenubundan Torosa doğru uzanan arazi üstünde-

[1] Bu yolun üstünde Seleuceia adına bile tesadüf ederiz. Bu Tralleisin muvakkat bir ismi idi, az zaman sonra bunun yerine Antiocheia ismi kullanılmıştır ki bir zaman sonra o da terkedilmiştir.

dirler; bu vaziyetleri de ikinci derecede mütemmim bir yolun şarka doğru inerek Pisidia'daki Seleuceia ve Antiochdan geçtiğini gösterir. Anadoludaki Makedonyalı koloniler umumiyetle Seleucit devrine ait addedilebilinir; fakat Dokimion gibi bazıları da daha eski olabilirler. İskenderden sonraki asra ait olan Yunan kolonilerinden pek azı bu büyük yolun şimaline düşer. Synnada ile Dokimion (ki ikisi de Seleucid devrinden eskidir) Peltai ile Blaundos müstesnadır. Bu ikisinin vaziyeti de Thyatira ve Sardis'ten Apameia'ya ikinci bir yolun gittiğini ispat eder [1]. Lâkin, Tralleis - Seleuceia - Antiocheia, Nysa, Maeanderin üstündeki Antiocheia, Lyciadaki Laodiceia, Apameia, Laodiceia Combusta isimleri bu büyük yolun nekadar mühim olduğunu ispata kâfidir. İkinci derecedeki yolların mevcudiyeti ancak bu ehemmiyeti isbat eder.

Bergamalı kuvvet Seleucid saltanatın yerini alınca Bergamaya giden yollar fazla ehemmiyet kesbettiler. Lâkin gerek Seleucid, gerek Bergama devirlerinde münakala aksi cihetlerden olmakla beraber umumiyetle ayni hatlar üstünde cereyan etti. Bergamanın yukarı yayla ile doğru bir muvasala hattı yoktu. Şarktan Bergamaya gelen anayol Apameia, Lycusun üstündeki Laodiceia, Philadelpheia ve Thyatiradan geçer. Attalid ve Seleucid hanedanlarının muharebeleri esnasında bu yol son derece mühimdi, yolun üstünde ve civarındaki rakip şehirlerin biribirine karşı ve muhasım olarak teessüs ettikleri görülebilir. Bergama hükümran olduğu zaman zuhur eden şehirlere misal olarak şunları gösterebiliriz: Apollonia, Apollonis, Philadelphia, Attaleia, Eumeneia, Dionysopolis ve belki Lysias ve Phylomelion. Bundan maada Bergamanın kuvveti tamamiyle tahakkuk edince birçok Seleucid şehirler, Seleucid isimlerini kaybetmişlerdir. Bu hal belki de ana yasalarının Attalid kırallar tarafından değiştirildiğine bir işarettir [2].

Yunan devrinde Bithynia ve Pontus krallıkları sair merkezlere doğru kol atmak istidadını göstermişlerse de bu hiçbir zaman mühim olmamıştır. Yukarı yayla ile ne Pontus, ne de Bithynia merkezleri arasında ehemmiyetli bir gidiş geliş olduğunu ispat edemeyiz. Bithynia krallığı Anadolunun umumî tekâmülünden daima uzak kalmış ve Nikomedia, Apameia ve Prousias adını taşıyan muhtelif şehirleri tesis ederek dahilî terakkiyatıyle meşgul olmuştur. Pontus'de, Amisos limanına giden yol üzerinde, Laodiceia nın teessüsü bu zamana tesadüf eder. En nihayet bu iki krallık arasındaki

[1] Seleucid devrindeki Makedonya kolonileri hakkında Shuchhardtın 1888 «Athen. Mittheil.» 1 inci sahifedeki fevkalâde makalesine müracaat.

[2] Bergama şehirleri ekseriya Seleucid kolonilerine karşı bina edilirdi; meselâ Appolonia Nakrasa'ya, Attaleia, Thyatira'ya, Dionysopolis, Blaundosa, Eumeneia, Peltaiye ve Pisidiadaki Appolonia'da, Seleuceiaya tekabül eder. Appollonis ise belki doğrudan doğruya Doidyenin olduğu yere bina edilmiştir. Tralleis - Seleuceia - Antiochia da Seleucid devrinden evvelki isimine avdet etmiştir.

kavgalar, ve daha sonraları Bithyniayı kendilerine üssülhareke yapan Romalılarla Pontus kıralı Mithradat'in muharebeleri dolayısıyle Pontusü Bithynia'ya bağlıyan yol muvakkat bir ehemmiyet kesbetmiştir. Bu yol Nikomedeia ve Nikaia'dan Bolu (Claudiopolis), Gerede (Krateia) Taşköprü (Pompeiopolis), Amnias vadisi ve Vezirköprü tarikiyle Amasyaya gelir. Lâkin, bu yol yarım adanın müstesna bir vaziyetinde ve muvakkat bir zaman için bu ehemmiyeti kesbetmişti, ve yalnız Pontus ile Bithynianın mevzuubahs olduğu zaman mühimdi; Mithradat'in muharebelerinden maada hemen hemen ismi hiç geçmez. Eğer Bithynion - Claudiopolis, Krateia - Flaviopolis, Pompeiopolis ve belki de Hadrianopolis gibi mühim şehirler olmasa, son Bizans devirlerine kadar gözümüzden tamamiyle kaçardı [1].

Son iki üç asır zarfında teşekkül eden bu şark ve garp yol şebekeleri Roma idaresi zamanında da mühim bir değişikliğe uğramadan büsbütün tekâmül ettiler. Roma devrinde başlıca gaye muhtelif vilâyetleri Romaya bağlamaktı ve bunun için münakale şebekeleri şarkla garp arasında uzanıyordu. Ephesosla Cappadocia arasındaki cenup tariki büyük şark yolu olmakta devam etmekle beraber eski Kıral Yoluna tekabül eden, lâkin tamamiyle uymıyan diğer bir hat da Galatia ve şimalî Phrgyiayı İzmirde Adalar Denizi ile, ve Ephesos'ta hükûmet merkezi ile birleştirdiği için ehemmiyet kesbetmişti. Şu halde Yunan - Roma yol şebekesi milâttan evvelki üç asır içinde ne idiyse sonraki üç asır içinde de umumiyetle ayni evsafı muhafaza etmiştir demekte hakkıyız. Roma hükûmeti, daha hiçbir Romalı Anadoluya ayak atmadan teşekküle başlamış bir şebekeyi ikmal etti. Bunun için ben bu şebekenin tamamlanmış halini tarif edeceğim ve Roma yollarının daha Yunan kıralları zamanında kullanılmıya başlanmış olduğunu korkusuzca söyliyebileceğim. Meselâ, Laranda'dan Torosu geçerek Kalykadnos deresinin boyunca inen yol pek muhtemeldir ki daha Seleucia [2] bu derenin ağzında bina edilirken bile kullanılmakta idi. Bundan maada Eriza [3] civarında bu

[1] Hardy'nin «Pliny's leitrs to Trajan» namındaki mükemmel eserinde yaptığı gibi Nikomediadan Amasyaya giden anayolun Gangradan geçtiğini iddia etmek tamamiyle yanlıştır, ve bu hataya sebep Peutinger tablosunu olduğu gibi kabulden gelir. Böyle bir yol mevcuttu, lâkin öteki yolun ehemmiyetini asla haiz olmamıştır.

[2] Seleucianın eski adı Olbia idi (Stephanus). Olbia, Olba yolunda Seleucianın birkaç mil şimalinde eski bir şehirdi. Harabeleri meydandadır. Yenişehri iskân için ahalisinin boşaltılmış olması muhtemeldir.

[3] Bull. Cor. Hell. 1885, sahife 324, 1889 sahife 523. de Holleaux ve Paris'in makalelerine müracaat. Bu müellifler, memleketi, mesafeleri ve aradaki muazzam dağ geçidini tanıyan hiçbir insanın havsalasının alamıyacağı bir garabetle bu kitabenin Laodiceiadan Dodurgaya (kendileri buraya Durdurkar diyorlar) taşındığını tahmin ediyorlar. Bunun kabil olmadığını anlamak için her hangi haritaya bir kere bakmak kâfidir. Cousin ve Diehl ise bunun Karahöyük Pazardan geldiğini zannediyorlar, ve Karahöyük Pazarı da Waddingtona, Kieperte ve bana rağmen Eriza ile birleştiriyorlar. Bull. Cor. Hell. 1889, sahife 339. Kitabenin İşkiyan Pazara ait olması muhtemeldir (Eriza. endeksi müracaat.)

lunan o mühim emirnameyi, Laodiceiadan Kibyra, İsinda ve Pamphylia sahiline inen yolun milâttan daha 200 sene evvel ehemmiyet kesbetmiye başlamış olduğuna bir delil olarak kabul edebiliriz; Romalı serdar Gneius Manlius Vulso'nun milâttan 189 sene evvel ta Termessosa kadar yaptığı akından da ayni neticeyi çıkarabiliriz.

Yunan-Roma yol şebekesi için eski müelliflerin birkaç tesadüfî sözüne bağlı değiliz. Yolları tarif ettiğini iddia eden iki vesikaya malikiz: Peutinger tablosu ile Antonine itinerer'i. Bunlardan başka, bunlarla karşılaştırılacak müteaddit faydalı eserler mevcuttur. Lâkin bu vesaik okadar noksan, okadar hatalarla doludur ki bunları tetkik edenler ekseriya yeis ile bu işten vazgeçerler ve memlekette ileride yapılacak mühim bir keşfin bu halledilmez muammaları, tezadları tenvir etmesini beklemiye razı olurlar [1]. Muntazam yapılacak tetkikler Roma yollarının bütün seyrini meydana çıkaracaktır. Bu yolun hakikî bakiyyelerine çok nadir tesadüf olunur. Anadolu vilâyeti yollarının İtalyadakiler gibi ayni muhkem temellerle yapılmamış olması pek mümkündür. Enkazlarının azlığından hükmedecek olursak köprülerin bile pek az olduğunu anlarız. Memlekette bizzat gördüğüm Roma yolları bakiyeleri şunlardır: 1-Milleri işaret eden müteaddit taşlar, 2-Birkaç köprü harebesi, 3-Gorbeous civarında bir kaldırım ki bu eski Türk kaldırımlarından hem daha geniş, hem daha iyi yapılmıştır ve Parnassos-Ankyra arasındaki Roma yolunun bir parçası olması muhtemeldir [2], 4-Synnada ile Apameia arasındaki tepelerde kesik kayalar ve tesviyeler. Arazinin tabiî vaziyeti de son derecede mühimdir; lâkin matbu haritalar okadar noksan ve yanlıştır ki bizzat buralardan geçerek ehliyetli bir gözle tetkik etmedikçe bir yolun seyri hakkında katî bir şey söylemek asla doğru olamaz [3].

Anadolu, umumiyetle sakin bir memleketti ve yolları da başlıca ticaret ve İtalya ile kolayca münakale temini için vücude gelmişdi. Lâkin bu kaidenin birkaç istisnası vardır. Şarkî Cappadocia ve küçük Ermenistanda yollar hududun müdafaası nazarı itibare alınarak yapılmıştır. Melitene büyük bir askerî merkezdi; yollar Meliteneye gider ve yolların kenarına dikilen taşlarda Meliteneye olan mesafeler gösterilirdi. Yayların cenup

[1] Yukardaki cümle kitabın ikinci kısmı yazılmadan evvel tabedilmişti. VI ıncı fasılda, Peutinger tablosundan, Ptolemy'den, ve sair menabiden istifade için kullandığım sistemden bahsetmiştim. Bu hususta şimdiki coğrafyacılardan daha müteredditim.

[2] Bu bakiyeler Prens Carolath'ın Mudurlu civarında bulduğu ve Fon Diest'in (Von Pergamon zum Pontus, sahife 57) de tarif etttiği gibidir: sorgfältiges Quader Pflaster in einer Breite von 12 Schritt. Tercümesi: muntazam murabba döşeme taşları, 12 ayaklık bir genişlikle döşenmiş».

[3] Yukardaki cümle yazılalıdanberi Kiepert'in neşrettiği haritalarda çok büyük terakki vardır.

kenarında da birtakım yollar vardı ki bunlar da vadilerin dağlı ve asî İsaurialılarla Pisidialılara karşı müdafaası için yapılmışlardı. Bu yolları Augustus tertip etmiştir. Torosun eteklerinde birtakım Roma kolonileri ve kaleleri tesis etmiş; bunları merkez olan Pisidiadaki Antioch'a bağlamıştır. Bu yol şebekesini hiç tereddütsüz Augustus'ün imparatorluğu müdafaa için tertip ettiği plânın mühim bir kısmı olarak kabul edebiliriz: bir Roma kolonisi ve istihkâmı daima askerî bir yolun vücudüne ihtimal verir ise de elimizde kat'î hiçbir delil yoktur. Ne Anadolu yollarından bahseden başlıca vesikalar, ne de sair müellifler bu yollardan bahsetmişlerdir. Benim bildiğim tek harici delil, şimdiye kadar meçhul kalmış bir koloninin olduğu yerde, iki sene evvel bulduğum bir taştır. Bu taşın üstünde tarih olarak milâttan evvel 6 senesi, imparator Augustus'ün ismiyle askerî valinin ismi, bir de numara yazılıdır. Bu numaranın askerî merkez olan Pisidiadaki Antiocha olan mesafeyi göstermesi icap eder. İşte bu taş, tam Augustus'ün Pisidiadaki kolonileri tesis ettiği sene, bu koloniyi Antiocha rapteden bir yolun da yapılmış olduğunu ispat eder. Sair kolonileri de sair yolların raptettiğine tereddütsüzce hükmedebiliriz. Bu yol şebekesinin meçhul kalmasına sebep şu olabilir: sonraki asırda Pisidia dağlıları imparatorluk tarafından mağlûp ve temessül edilmişler, İsaurialıların da korkulacak bir tarafı kalmamıştır. Bunun için bu koloniler artık askerî kıymetlerini kaybetmişler, askerî yol şebekesi harap olmıya başlamış ve civarın kullanılan yolları da Anadolunun umumî şebekesine bağlanmışlardır.

Anadolu yollarının başlıca gayesi vilâyetleri Romaya raptetmekti. Bunun için umumiyetle en tabiî ve en kolay seyri takip ederlerdi. Lâkin birkaç defa tarihî sebepler bu kaideyi bozmuştur. Bir misal verelim: Milâttan evvel 129 senesinde Prokonsül Manius Aquilius Romalıların Asia ismini verdikleri vilâyetin bütün yollarını tanzim etti. Şimdi Buldur gölü tesmiye edilen Ascania tuzlu gölü Asia ile Pisidia vilâyetlerinin hududunu teşkil ediyordu ve o zamanlar Pisidia müstakil bir memleketti. Bunun için Manius Aquilius'un yaptığı yol gölün Asia sahilini takibe mecbur oldu. Buradaki mesafe taşları da yolun 400 sene bu seyri muhafaza ettiğini ispat eder. Lâkin yolun tabiî seyri gölün Pisidia sahilindendir. Şimdiki zamanın büyük şehri de gölün bu cihetindeki geniş ve münbit ova içindedir. Bununla beraber Asia vilâyeti sahilindeki Roma yolu uzun zaman bu sahilde bulunan şehrin ehemmiyetini muhafaza etmesine sebep oldu; halbuki burada dağlarla gölün arasına sıkışmış dar bir araziden başka birşey yoktu. Manius Aquilius yolunu inşa etmezden birçok seneler evvel Roma serdarı Manlius ordusunu tabiî yoldan, yani gölün Pisidia sahilinden sevketmişti; lâkin Roma yolunun nüfuzü tabiate karşı geldi ve civarın mühim şehrini tam beş asır çıplak şimal sahilinde alıkoydu.

Yaylayı geçen Roma yollarından bahsetmezden evvel küçük bir mukaddemeye lüzum vardır. İtinererlerin istasyonlar arasında gösterdikleri mesafelerin mecmuu bir mesafe taşının yolun bir başından öbür başına kadar gösterdiği mesafeden daha uzundur. Bunun böyle olduğunu bilhassa Ephesos - Apameia - Takina [1] yolu münasebetiyle ispat etmiştim. Daha başka misallere ilerde sık sık tesadüf edeceğiz. Bundan anlaşılıyor ki birçok şehirler doğru yolun biraz gerisinde idiler. Bundan maada sık sık vâkı olan adet ve isim yanlışlıklarını da nazarı itibara almak lâzımdır.

İlk nazarda Peutinger tablosunun anlaşılabilmesi çok güçtür. Bu tablo Bizans yol şebekesine alışık bir insan tarafından Bizans devrinde, yani bütün yolların Bizanstan çıkıp Anadolunun her tarafına uzandığı zamanda yapılmıştır. Burada da bütün yollar bu esas üzerinden gösterilmek istenilmiş ise de tablonun istinadettiği mehazın bir Roma İmparatorluğu ve Roma yolları haritası olduğu muhakkaktır. Bunun için görürüz ki bütün yollar Bizanstan çıkar ve izlerini Bizanstan takibettiğimiz zaman tam ve hakikata yakındırlar: meselâ Bosforun Asya sahilinden Karadeniz sahili boyunca giden bir yol; Nicomedia tarikiyle Gangra ve Amasia'ya giden başka bir yol; denizden Prainetos ve Nicaea'ya ve oradan Ankyra, Tavium ve saireye giden bir başkası; ve yine denizden Pylæ'ye, oradan Prusias, Pergamon ve saireye giden bir başkası tam olarak gösterilmiştir. Lâkin Adalar Denizi sahilinden başlayıp memleketi kateden hiçbir yol tamam değildir: bu taraftaki yollar hep parça parça ve araları sık sık boş olarak gösterilmiştir.

Aynı şey Antonine itinereri için de söylenebilir: yazan yalnız Bizansa giden yollarla alâkadardır ve Roma yollarını da bu tesir altında gösterir, hattâ bunlara birkaç Bizans yolu bile ilâve eder. Bunun için bu yollar hakkında Strabo'nun kaydettiği birkaç sözden başka yegâne katî ve doğru delilimiz şurada burda kalan mesafe taşlarıdır.

Bütün güçlüklerin ve hataların en mühim âmili, itinererlerin kaydettiği yolların iki nokta arasında en doğru yol olduğu kanaatidir. Hakikatta ise bu yolların birçoğu bir müsellesin iki dil'ını teşkil eder. Prf. Kiepert bunların bilhassa bir tanesinde ısrar etmiştir (Gegenbemerkungen Zu Prf. G. Hirschfeld. Berl. Sitzungsber 1884, sahife 52 den itibaren). Her ne kadar ben bu bahisteki tevilini kabul etmiyorsam da umumi kaide olarak çok mühimdir. Eski haritaların memleketi ne kadar fena gösterdiklerini hatırlıyacak olursak birçok yerlerde dolambaçlı yolların düz, düz yolların da dolambaçlı gösterilmiş olmasını tabiî buluruz.

Bazı pek mühim hatalar da vâkı olmuştur. Biribiri arkasından gelen iki istasyonun arasına bir başka yol üzerinde bulunan diğer bir istasyon daha ilâve edilmiştir. Meselâ:

[1] ASP. A. IX. müracaat.

Antonin itinererinde: Comana - Ptanadaris - Cocusos.
» » : Arabissos - Ptanadaris - Cocusos.
Peutinger tablosunda: Caesareia - Sinispora - Arasaxa.

Bu hatalar en doğru membaımız olan Antonin itinererinde bile zannedildiğinden çok fazladır. Peutinger tablosu ise bu merhale değiştirme meselesini Anadolunun şarkında şayanı hayret bir dereceye getirmiştir.

Peutinger tablosunda bir kere de iki nokta arasındaki merhaleler (Ankyra ile Archelais) tamamiyle aksine verilmiştir.

Mühim bir yolun bu menabide nasıl gösterildiğine tipik bir misal vermek, zannederim, faydalı olur. Roma yol şebekesinin belkemiği, Ephesos'tan şarka giden büyük yoldur. Bu, Peutinger tablosunda doğru ve devamlı bir yol olarak değil, parça parça gösterilmiştir. Merhalelerin bir listesini veriyorum ve Peutinger tablosunda olmıyanları parantez içine alıyorum, tabloda zikredilip de başka yol üstünde gösterilenleri de Rumca yazıyorum:

Ἔφεσος, Magnesia, Τράλλεις, [Nysa], [Mastaura], Antiocheia, Caroura, [Attoudda], Laodiceia, [Colossæ], [Sanaos], Apameia, [Metropolis] [1], Euphorbium, [Lysias], Julia, Philomelion, [Tyriaion], Laodiceia Katakekaumene, Σαύατρα, [Koropassos], Ἀρχελαΐς, [Soandos], [Sakasena] Caesareia, Arasaxa, [Erpa, Coduzabala, Ptanadaris, Arabissos], Ἄργα, Μελιτήνη.

Mühim noktalarda bu yola şimal ve cenuptan gelen başka yollar iltihak ederdi. Böyle yollar Marsyas deresi boyunca Alabanda'dan ve Garbî Caria ile Lycia'dan; Harpasos deresi boyunca Tabae'den; Morsynos deresi boyunca Aphrodisias, Salbakos'daki Herakleia, Apollonia, Sebastopolis'ten gelirdi. İlk mühim kavşak noktası Laodiceia'da idi. Her taraftan gelen yollar buradan geçerdi. Bir yol cenuptan, Pamphylia şehirleri olan Attaleia, Perga ve saireden gelir, Isinda, Lagoe yahut Lagbe, Kibyra ve Themissonion'a uğrardı. Bir yol da şimalden Brousos, Eumeneia, Peltae ve Lounda tarikiyle gelir; bir başka yol da Sardis - Philadelpheia - Tripolis - Hieropolis'ten, belki bir diğeri de Dionysopolis, Mossyna ve Hyrgaleis'den gelirdi.

İkinci birleşme noktası Apameia idi. Bir yol Baris vâdisinden ve Seleuceia Sidera'dan gelir ve Ascania gölünden gelen bir başka yolla birleşirdi. Bunların bir tanesi Antiocheia - Appolonia - Apameia yolu, bir tanesi Amorion - Dokimion - Prymnessos - Synnada - Metropolis - Apameia yolu; bir tanesi Dorylaion - Nakoleia - Meros - Konne - Kidyessos - Brouzos - Hieropolis - Eukarpia - Apameia yolu; bir diğeri de Seiblia ve Eumeneia yolu idi.

[1] Burada iki yol vardır: Biri Metropolis - Synnada - Julia yolu, diğeri Metropolis - Euphorbium - Julia yoludur. Peutinger tablosu bunları biribirine karıştırır ve Apameia - Euphorbium - Synnada - Julia şeklinde verir.

Laodiceia Katakekaumene'de yollar cenupta İconium'dan ve şimalde de Dorylaion - Amorion'dan gelirdi.

Archelais Colonia'da ise birtakım yollar, Tyana - Sasima - Nazianzos'tan Tavium - Mokissos'tan, Ankyra - Parnassos'tan, ve Pessinus - Pitnisos - Perta'dan gelerek birleşirlerdi.

Caesareia'da yollar Sebasteia'dan, Pontus'tan, Tavium'dan, Cilicia'dan gelip toplanırlardı.

Bütün bu düğümler bir hükümet ve bir vilâyet hayatı merkezi demekti ve hepsinin, ya Yunan kıralları, ya eski imparatorlar tarafından tekrar tesis edilip yeni isimler altında ihya edilmesi şayanı dikkattir. Hepsi Yunan-Roma medeniyetinin birer kaynağı olmuş ve bu medeniyet bu noktalardan bütün memlekete yayılmıştır. Anadolunun büyük bir kısmının tarihi birçok asırlar bu yola bağlı kalmıştır. Milâttan evvel birinci asırda Romanın vilâyetlerini nasıl idare ettiğini küçük bir misal olarak zikredelim: Milâttan evvel 80 senesinden 50 senesine kadar Mœander vâdisinin yukarı kısımları ile Phrygia'nın bütün cenup ve şarkı, Asia vilâyetinden ayrılmış, Cilicia valisinin idaresine verilmişti. Halbuki hem bu zamandan evvel, hem sonra bunlar Asia vilâyetine ait idiler. İlk nazarda mânasız görünen bu tertibin sebebi şu idi: Cilicia valisi vilâyetine gidip gelirken denize tamamiyle hâkim olan korsanların korkusundan Anadolunun cenup sahilinde seyahat edemiyordu. Bunun için valiler Ephesos'ta karaya çıkmaya ve şark yolundan Cilicia'ya inmeye mecbur oluyorlardı. Bu yolculuk esnasında geçtikleri yerlerin işlerine bakmak, muvakkat mahkemeler kurmak kolay oluyordu. Lâkin Pompei, korsanları mahvedip denizleri tekrar açtıktan sonra «Roma sulh ve sükûneti» avdet etti. Az zaman sonra da Cilicia valileri deniz seyahatini uzun ve yorucu kara yoluna tercih etmeye başladılar.

Peutinger tablosunda bu yol birçok yerlerinden kesik olarak verilmiştir. Magneseia ile Ephesos arasında rabıta yoktur: Tralleis başka bir yol üzerine konmuştur; Laodicia ile Apameia arasındaki irtibat da bir başka yolla tesis edilmiştir. Bu yol Apameia'dan tekrar geriye Synnada'ya döner, oradan da aynı keskinlikle geriye, Julia ve Philomelion'a avdet eder. Synnada'dan geçen yolla Euphorbium'dan geçen ayrı ayrı yollar birleştirilerek bir yol gibi gösterilmiştir. Kaballa başka bir yoldan alınarak Laodicea Katakekaumene ile Savatra arasına bir merhale gibi sokuşturulmuştur; Savatra ile Archelais arasında bir rabıta yoktur, lâkin Laodiceia - Savatra - Pyrgos - İconium doğru bir yol olarak gösterilmiştir. Archelais ile Mazaka - Caesareia arasında da bir rabıta gösterilmemiştir. Tablo eğer yolların en mühimmi olan bu yolu böyle bozuk ve kesik gösterirse başka yollar için de aynı hataları beklemek icabeder; bu yolu ancak Strabo'nun (sahife 663 te) Artemidorus'tan naklettiği tarifle tanımak kabil olmuştur.

Yolların katî seyrinin tâyini bilmecburiye birçok noktalarda, bilhassa mesafe taşlarının ve yolun kendi izlerinin tamamiyle kaybolduğu yerlerde, güzergâhlarındaki şehirlerin meydana çıkması ile kaimdir.

Phrygia ve Garbî Pisidia'daki bütün şehirlerden ve eski topoğrafilerinden başka bir yerde bahsettim. Bu vilâyetlerdeki yollar tamamiyle taayyün etmiştir ve eski makalelerimi hatırlatmaktan fazla bir şey yapmama lüzum yoktur [1]. Lâkin Galatia, Pontus, Lycaonia, Şarkî Pisidia, ve Cappadocia vilâyetlerinin eski topoğrafyası el'an müphemdir. Eski şehirlerin ancak altıda biri doğru olarak harita üstüne konabilmiştir. Bunun için bu vilâyetler hakkında mümkün olduğu kadar kısa bir bahis ilâve ettim. Bu, yarı Anadolunun Roma devrine ait topoğrafyasının bir taslağını teşkil eder. Muhtelif yerlerde, bilhassa ecnebi gazetelerinde neşrettiğim makalelerde yerlerini bulup çıkardığım birkaç şehri kolaylık olsun diye burada da hulâsaten tekrar ediyorum.

FASIL V

KÜÇÜK ASYADAKİ ROMA YOLLARI

Bundan evvelki fasılda zikrettiğim «mümkün olduğu kadar kısa bir bahis» bir sene zarfında kitabın ikinci kısmını teşkil eden 370 sahifeyi doldurdu. Mamafih eserin ilk maksadını, ve günden güne elimde nasıl büyüdüğünü göstermek için bu cümleyi bililtizam olduğu gibi bıraktım. Roma yolları hakkındaki otoriteler o kadar eksik ve hatalıdır ki [2] esere ilişik haritadaki yerlerin doğru olduğunu göstermek için gayet ince bir topoğrafya tetkiki yapmak icabetti ve bu o kadar uzadı ki kitaba ayrı bir kısım olarak ilâve etmek lâzım geldi.

Kitabın birinci kısmı ümidederim ki kendi sebebi vücudunu kâfi derecede izah eder. Lâkin ikinci kısmın uzunluğu ve giriftliği hakkında okuyucularıma biraz izahat vermek mecburiyetindeyim. Kitabın şerefinin veya kusurunun büyük bir kısmı kendine ait olan dostum eski tarih profesörünün pek haklı olarak söylediği gibi, şimdiye kadar kimsenin işitmediği birtakım isimlerin münakaşası için tam 400 sahife sarf edilmiştir.

Topoğrafya, tarihin temelidir. Atika tarihini kitaplardan tetkik ettikten sonra Pentelicus'u tırmanarak bu tarihi yoğuran vâdileri, dağları, denizleri, önünde serili gören hiç kimse, topoğrafyanın tarihe ne büyük bir destek

[1] «Journal of Hellenic Studies.» I inci kısım 1883 ve II nci kısım 1887 de neşredilen «The cities and Bisbopries of Phrygia» ismindeki makalemle «American Journal of Archeology» I inci kısım 1887, II - IV üncü kısımlarla 1888 de intişar eden «Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands» ismindeki makalemden bahsediyorum.

[2] Bu mesele hakkında IV üncü fasla müracaat ediniz.

olduğunu asla inkâr edemez. Atinanın Kephissos ovasında mı, yoksa birkaç mil daha şarkta Hymettus'un öteşinde mi olduğunda müteredditi olsa idik, Atika tarihi hakkında nasıl bir fikir edinebilirdik?.. Marathon ovasının nasıl olup da bu kadar uzun zaman Chalcis'e merbut, Atikadan ayrı kaldığına çok kereler taaccübetmiştim. Lâkin Chalcis'e sakin ve davetkâr bir iç denizle merbut olduğu halde Atika'dan çetin dağlarla ayrıldığını, Pentelicus tepesinden gördükten sonra hayretim zail oldu. Bununla beraber Yunan tarihini tetkik eden çok kimse, gerek muallim, gerek talebe olsun, zamanımızın en büyük topoğrafyacısı olan Leake'e ne kadar medyun olduğumuzu bilmez. Eski tarih ve edebiyatın malûm programını muvaffakıyetle takibedip bitirmiş hangi kimse Leake'in şöhretini işitmiş, yahut Yunan hayatını hakkiyle anlıyabilmemiz için şimdiki asrın bütün İngiliz ilim adamlarından fazla çalışmış olduğunu duymuştur?.. Curtius'un «Yunan Tarihi» ni hepimiz biliriz. Kaç tanemiz Curtius'un daha mükemmel bir eseri olan «Peloponnesos» unu biliyoruz? Hele bazılarımız, birkaç yeni kitap okuyup, biraz da Thucydide, Herodot, ve Xenophon'u tetkik etmekle eski tarihi kavradığımızı zannedecek kadar dar düşünceliyiz. (Polybius'a kadar pek az kimseler gider. Hele daha derine giden ne kadar azdır.) Eğer eski insanları, bilhassa Yunanlıları anlamak istiyorsak, onların teneffüs ettikleri havayı teneffüs etmeli, kendimizi aynı muhite gömmeli, aynı tabiatın bize de nüfuz etmesine müsaade etmeliyiz. Bu neticeye varmak için topoğrafya bilgisi, pek cazip olmıyan, fakat elzem olan bir vasıtadır.

II nci kısmın sebebi vücudu da budur: eğer Anadolu tarihini anlamak istiyorsak vakayiin cereyan ettiği yerleri bilmemiz lâzımdır. O âlim ki, Homer'in ruhuna kendini tamamiyle gömdüğü halde Troad ve Aeolis'de aylarca kalacak, ve bu memleketleri tamamiyle anlıyacak ve sevecektir, işte o âlim Homer meselesini yeni bir safhaya çıkarmaya muvaffak olacaktır. Lâkin bir yerin mevkii hakkında on, hattâ yüz millik bir şüphe varken, tarihini kavramaya başlamış bile addolunamayız [1].

İkinci kısımda gayem kısalıktır. Sair kitaplarda kâfi derecede doğru söylenmiş hiçbir şeyi tekrar etmedim. Bunun için, umumiyetle, mühim şehirler hakkında az söz söyledim; bunların her birinin başlıbaşına birer risale doldurmaları lâzımdır [2]. Halbuki alelâde coğrafyacıların bahis bile etmedikleri isimlerin her birine birkaç sahife vakfettim. Tipik bir misal vereyim: Pontus'da bir piskoposluk olan Eukhaita'dan ben fasıl P — paragraf

[1] Sözde hiç mübalâğa yoktur: Saravene, Eukhaita ve saire bahislerine müracaat.

[2] Bu risaleler yazılacak olsalar memleketin tarihinin büyük bir kısmını teşkil ederlerdi. Bir zamanlar kendim için çizdiğim çalışma plânının ikinci kısmını bunları yazmak teşkil ediyordu.

3 teki parçayı yazıncaya kadar hiçbir yeni coğrafyacı bahsetmemişti. Bu yirmi satır içinde deliller gösterdim, burasının Çorum olduğunu söyledim. Gösterdiğim delâil bana kâfi derecede kanaat verici gözüktü ve tam kuvvetini izah etmek için vakit sarf etmek istemedim. İlk provalar elimde iken «Bul. de Cor. Hellen.» in bir nüshasında Doublet ile Abbé Duchesne'in bu mevzu hakkında bir makalelerini gördüm. Burada Abbé Duchesne bir kitabeye muhtemel, lâkin lüzumsuz ve zorlanmış bir mâna vermek için tamamiyle benim kullandığım delâili kullanmış ve Eukhaita'nın Safranboluda, yani tam yüz mil daha garpta olduğu neticesine varmış. Demek ki bana Halys'in şarkında, Çorumda bir noktayı işaret eden aynı delâil, Abbé Duchesne gibi yüksek bir mütehassısa Halys'in garbını ve Çorumun [1] yüz mil ilerisini göstermiştir. Öteki faraziyeyi müdafaa edenlere bürmeten bu delilleri yeniden tetkika, çıkardığım neticeyi izah etmeye kendimde mecburiyet hissettim. Bu, bahsimize dört sahife daha ilâveyi icabettirdi. Bu kısım tabedildikten sonra «Acta Sanctorum» da naşirlerin tabedilmemiş vesikalardan naklettikleri iki parça gördüm ki küçük bir metin tashihiyle bütün meseleyi münakaşa sahasından dışarı çıkarmış oluyor. Eğer bunları evvelden görmüş olsaydım okuyucularım o dört sahifeden kurtulmuş olacaktı; lâkin Duchesne gibi bir Hagiologie mütehassısının nazarından kaçan şeyi ben daha evvel göremezsem affedilebilirim, sanırım. Kitapta, Eukhaita'ya hasrettiğim ve ilk nazarda nispetsiz görünen uzunluk böylece hâsıl oldu; diğer şehirler hakkında da sırf delâil zikretmek için yazdığım birkaç satır, hattâ bazan sadece ilk menabii işaret ederek geçtiğim noktalar da, eğer delâilin tam ehemmiyet ve kuvvetlerini göstermeye teşebbüs etmiş olsaydım, sahifeler doldururlardı.

İzahatımızın tertibinde göze çarpan karışıklık birkaç söze muhtaçtır. Bu tertibin sırası keşif sırasına göredir: her anlayıp katî kararımı verdiğim nokta ilerdekilere bir mesnet teşkil etti. Birçok defalar bazı nazariyeleri izah için gösterdiğim deliller, ilk önceleri bana da zayıf görünmüştü, lâkin bildiklerim çoğaldıkça ya muamma yavaş yavaş başka noktalardan aydınlanıyor, yahut şayanı hayret müşabehetler meydana çıkarak fikirlerimi takviye ediyordu: Lycia'daki Pinara, Sidyma, Rhodiapolis v. s. hakkındaki mübahasemiz sonradan beliren müşabehetlere bir misal teşkil eder.

Roma yol şebekesini anlamak için en iyi vasıta eserdeki haritalardır. Haritaya bakmaksızın umumi kaidelerin sadece tarifinden bir şey anlaşılmaz; lâkin yolların inşasında tatbik edilen plânı anlatmak da haritanın tetkikini kolay-

[1] Humann ve Puchstein'in şimdiki şehri, camileri ve bütün taassubu ile gösteren tarifleri de tesadüfen benim fikrimi tasdik ediyor. Bu memleketin tarihinin şayanı dikkat hususiyetinden biri de dinî hissiyatın yeni şekiller altında devam edip gitmesidir; Eukhaita'nın coşkun bir din merkezi olduğu muhakkaktır.

laştırmaktan hâli kalmaz. Fakat her şeyden evvel kitaptaki bütün haritalar hakkında umumi bir izahta bulunmalıyım: bütün bunları çizerken, vilâyetlerin hudutlarını, şehirlerin tam mevkilerini gösterirken, tamamiyle emin imiş gibi hareket etmek icabetti. Lâkin kendim bu emniyeti hissetmekten çok uzaktım. Bu noktalarda kitabın metni, elimizdeki delilleri gösterecektir; harita üzerindeki çizgilerse, sadece en yakın nokta olarak kabul edilmelidir. Harita üzerinde hudut ve şehirleri göstermek isteyince kati bir noktanın iraesi icabediyordu. Onun için ikinci kısmın metni haritalara bir yardımcı olarak kullanılmalıdır.

Yunan - Roma yol şebekesinin plânı başlıca şunlardan müteşekkildir:

1 — «Büyük Ticaret Yolu» ile iki cihetindeki araziyi bu yola rapteden ikinci derecedeki yollar. Bu şebekeyi haritadan ve IVüncü fasılda verilen tafsilâttan öğrenebiliriz. Ticaretin bu yolu takibettiğine bir misal verelim: Dokimion mermeri, denize daha kestirme görünen Keramon - Agora (İslâm köyü) ve Philadelpheia tarikiyle değil, Synnada tarikiyle, büyük ticaret yolundan nakledilirdi. Bunun böyle olduğunu, bu mermere bazan Synnada mermeri denilmesinden anlıyabiliriz. Dokimion, hâkimiyetine sahip bir şehirdi. Eğer bu mermerin Synnada ile hiçbir münasebeti olmasaydı, böyle bir şöhret kazanmazdı [1]. Bu mermer ihracedildiği zaman taş ocaklarının iki üç mil ilerisindeki Dokimion'dan asla geçirilmezdi. Doğruca Synnada'ya götürülürdü ki siparişleri alan idare bürosunun burada olması muhtemeldir. Buradan da ticaret yoluna çıkarıldı. Bundan maada Klannoudda ile Philadelpheia arasındaki yolun yekpare sütunlar geçebilecek gibi yapılmış olması pek şüphelidir. lâkin yolun Synnada ile Metropolis arasındaki dağlardan nasıl bir cesaret ve maharetle aşırıldığını gören hiç kimse Romalıların Philadelpheia yolunu da en büyük sütunların geçebileceği bir hale koyabileceklerinde şüphe edemez [2].

2 — Simalî Phrygia ve Galatia'yı Sardis'e ve İzmir'de Adalar Denizi sahiline rapteden bir yol. Peutinger tablosu yolun Dorylaion ve Kotiaion'dan Apia tarikiyle Hierokharax, Akmonia, Aloudda, Klannoudda ve Philadelpheia'ya giden kısmını nadir tesadüf edilen bir kativet ve sıhhatle gösterir [3]. Bundan maada Pessinus'tan gelen başka bir kolun da Orkistos'tan geçerek Hierokharax'da eski yolla birleştiği fikrindeyim (fasıl E. § 93, fasıl H. § 17 c). Lâkn Afyon-

[1] 1882 de «Mélanges d'Arch. et d'Hist.» da neşrolunan «İnscriptions İnédites de Marbres Phrygiens» ismindeki makaleme müracaat ediniz.

[2] Philadelpheia - Klannoudda - Akmonia yolu benim fikrimce «Kıral Yolunun» takibettiği hat kadar güç değildi; lâkin zannediyorum ki Diadochi'lerin devrine kadar kullanılmaya başlanmamıştı. Unutulmamalı ki Synnada'dan Metropolis'e giden yol, Metropolis'ten Kinnaborion'a ve Lysias'a giden ticaret yolunun tam bir parçası da değildi ve General Manlius, Synnada vâdisini cenuptan kuşatan dağları geçmemişti (fasıl E § 16).

[3] Yalnız çok mühim olmıyan Hierokharax hariç bırakılmıştır : başlıca hata da Cotleo, yani Cotiaion yerine Cocleo yazılmış olmasıdır (fasıl E § 13).

karahisar'dan (Prymnessos'un yanındaki Akroenos'tan) Hierokharax tarikiyle Philadelpheia'ya giden bugünkü mühim ticaret yolunun Roma devrinde kullanıldığına dair bir emareye tesadüf etmedim. Prymnoessos ile Dokimion arasındaki ticaret, Synnada — Apameia yolu ile yapılmış olmalıdır. Bu yol şebekesi her ne kadar tam eski «Kıral Yolu» na tetabuk etmezse de yine onun vazifesini görürdü. Hierokharax'ın bulunduğu geçidin ehemmiyetini harita üstünde görmek kabildir. Eski Senaros [1] olması muhtemel bulunan Küçük Hamam Suyunun aktığı vâdi, garbî Phrygia'nın büyük bir kısmının şarka ve şimali şarkiye çıkan yegâne mahrecidir; çünkü Akmonia ve Dioklea yahut Dokela'dan geçerek Hieropolis vâdisine inen yol, çetin dağların üstünden aşarak şarka ancak bir pat'ka halinde nüfuz edebilir. Hamam Suyunun üst tarafındaki boğazda, Akmonia'ya ait arazi dâhilinde Keramon Agora şehri bulunurdu.

3 — Şark hudutlarını Fırat nehrine doğru muhafaza eden askerî yollar. Bunların merkezi XII nci Legio Fulminata'nın daimî karargâhı olan Melitene şehri idi; bu yol «büyük ticaret yolu» nun Erpa ve Meliteneden geçerek Fıratın Tomisa'daki geçidine kadar giden şark kısmı ile karışmıştır.

Bu askerî şebekeyi şunlar teşkil eder: bir yol XV inci Legio Apollinaris'in karargâhı olan Satala'dan gelip Fırat'ın sağ rahili boyunca Aruàràci yáhut Arauraka'dan (Fas. N, § 6.) ve II nci Ala Ulpia Auriana'nın karargâhı olan Daskousa'dan geçerek [2] Mileteneye gelir ve buradan da yine Fıratı takiben Suriye vilâyetinde Samosata'ya giderdi. Melitene'den bir yol daha Toros'un şimal boyunca gelir, Torosun başlıca geçidinin ağzında mühim bir askerî merkez olan Arabissos'tan geçerek Kokussos'a varırdı (Fas. N, §. 7, 16, Fas. O, § Arabissos). Kokoussos'tan da bir yol şimal Komana'ya, Ariarathia'ya ve Sebasteia'ya gider, buradan da Halys'in şark sahili boyunca Nikopolis'e, Colonia'ya, oradan da Satala'ya giderdi. Şebekenin umumi hududu bunlardan ibaretti; lâkin bunlardan maada Arabissos'tan Sebasteia'ya, Melitene'den Sebastia'ya, Karsaga'dan Nikopolis'e giden yollar vardı. Toros'tan Kommagene'ye açılan iki boğazdan biri Melitene'den Perre tarikiyle Samosata'ya diğeri Arabissos'tan Germaniceia'ya giden iki yol geçerdi. Bu ikincisi bütün devirlerde olduğu gibi bugün de çok mühimdir. Kokussos'tan Germaniceia'ya açılan boğaz çok güç olmamakla beraber pek az kullanılır. Dokuzuncu asra gelinceye kadar kullanıldığını gösterecek hiçbir delil yoktur (Fas. N, § 8). Antitoros'un geçitleri Toros'un

[1] Senaros ismini Sebaste sikkelerinde görürüz. Head'in «Hist. Num.» müracaat. Bu kelime ihtimal ki Sebaste'nin yanında şimdi Pınarbaşı denilen çağlıyanların, yahut civardaki Banas çayının adıdır. Hamam suyu pek tabii olarak ana nehir addedilir; lâkin şimdi Banas çayı adı, İslâmköyün şimali garbisindeki Banas köyünden gelen başka bir kola da veriliyor.

[2] C. I. L. III, Supplem. No. 6743 e müracaat. Burada Momsen arî ἔκτασ den bahseder, sah. 80. 6. Notit. Dignit. Orient. sah. 38, 22. Pliny, V 24. 84. VI 9, 27; Orosius, I 2, 23.

kilerden daha çoktur. Yüzbaşı Bennet aşağıdaki geçitlerin Antitoros'u [1] cenuptan şimale doğru aştıklarını söylemişti. Lâkin bunların ancak ikisinden Roma yolları geçerdi.

1 — Gezbel — Köseli'den gidilen.
2 — Dedebel — Seuagen'den gidilen.
3 — Gökbel — Seuagen'den gidilen.
4 — Kurubel — Seuagen'den gidilen.
5 — Kuruçay — Büyük ticaret yolunun aştığı.
6 — Kabaktepe — Mühim değildir.
7 — Yedioluk — Ariarathia'ya giden askerî yolun geçtiği.

Bu askerî yolların bazıları II nci kısım, fasıl N. de tarif edilmiştir. Geri kalanlar şarki Cappadocia ve Küçük Ermenistan haritalarında gösterilmiştir. Bu haritaları yaparken bazı yolların en muhtemel seyrini, bazı şehirlerin de en muhtemel mevkilerini seçmek icabetti. Aşağıdaki tahminler, II nci kısımdaki mülâhazalara ilâveten kabul edilmiş olanlardır. Peutinger tablosunda:

Nikopolis 21 Ole Oberda 15 Caleorsissa 24,

Şeklinde gösterilen ve Kipert'in Analibla (Analiba) ile birleştirdiği kesik yol, Ptolemy'ye göre:

Nikopolis — Seleoberroia — Kaltiorissa şeklinde tashih edildi, ve Karsaga ile birleştirildi.

Antonine itinererinde 215 inci sahifede:

Nicopolis 24 Olotoedariza 24 Carsat 24 Arauracos 24 Suissa 26 Satala şeklinde göstrilen dolaşık yolun, doğru yol olan:

Nicoplis 24 Olotoedarize 26 Dracontes 24 Haza 26 Satala'dan galat olduğu kabul edildi. Dolaşık yol Carsat (Karsaga) da Fırat boyunca giden hudut yoluna düşer ve lâyıkı veçhile tetkik edilince Peutinger tablosundaki yolun aynı olduğu meydana çıkar. Klotoidariza, yahut Olotoidariza ismi, Peutinger tablosundaki iki merhalenin - Kaltiorissa ile Seleoberroia'nın galatı olan - Caleorsissa ile Ole Oberda'nın yerine kullanıldı. Klotoidariza yahut Olotoidariza, Basgoidariza ile alâkadar gibi görünür. Strabo (555 inci sahifede) Basgoidariza'dan Hydara ve Sinoria ile beraber bahseder ve bunun Mithridat tarafından Ermenistana doğru inşa edilen istihkâmlardan biri olduğunu söyler (Strabo'nun bahsettiği Ermenistan, Ptolemy'nin Pontus Polemoniacus'u olsa gerektir. Buradaki Saunaria da, Strabo'nun bahsettiği Sinorita olmalıdır). Öyle ise Polemoniacus'taki Basgoidariza Küçük Ermenistandaki Klotoidariza'dan pek uzak değildir. İkinci ismin hakiki şekli müphemdir. Bazı menabi boğazdan telâffuz edilen baş heceyi vermekle beraber

[1] Saros deresinin garbındaki dağlar. bilhassa derenin yukarı kısımlarında bu ismi taşırlar. Lâkin şark sahilindeki Binboğa dağına da Antitoros denilebilir.

birçok manüskriler Olotoidariza [1] şeklini kullanmışlardır. Bilhassa bu şekli Procopius da kullanmıştır. De Aedif. III, 4, 253 (tam bu havalide Lytararizon'dan da bahseder). Eğer Bonn edisyonu ilmî bir esere lâzım gelen şeraite riayet etmiş olsaydı, kelimenin [2] Lytadarizon veya Alytadarizon tarzında tashihini haklı gösterecek başka şekilleri mevcut olduğunu belki öğrenirdik. Bizans devrinde bazı Ermenice isimlerin -ίξων şeklinde nihayet bulması âdet olmaya başlamıştı. Bu şüphesiz eski -ζα nin aynı idi. Kitharizon isminin (Fas. P. § 8.) δορίζων ile Θαρίζων intihalarının eş olduğunu göstermesi muhtemeldir.

Sebasteia — Tephrike — Kamacha yoluna dair işaretlere Roma devrinde değil Bizans devrinde tesadüf ederiz. Michael Attaliota'nın bir fıkrası bu yolun mevcudiyetini zımnen anlatır (Fas. L, § 23), ve Tephrike (Divriği) ye kadar olan kısmının Paul mezhebi sâliklerine karşı açılan her seferde bahsi geçer. Çünkü bunların kuvvet merkezi Tephrike'de idi ve kendilerine karşı gönderilen her kuvvet Basilika Therma, Sibora, Agrane ve Sebasteia yolunu takibederdi. Bu yolun Roma devrinde de mevcut olup olmadığı tesbit edilememiştir. Kamacha ile Theodosiopolis'in yer olduğunu Fasıl O'nun başındaki mukayese cetveli ile (endekse bak) sahifelerdeki mütalâalar haklı gösterir. Bizans İmparatorluğunun şarkında Theodosiopolis ismini taşıyan mütaaddit şehirler vardı: Procopius'un, De Aedif. III, 4, sahife 253 te bundan bahsetmiş olması muhtemeldir, anyı eserde, 255 inci sahifede bir bahsi daha geçer ve Bell. Pers'in. 82 nci sahifesinde hem Fırat, hem Dicle'nin fışkırdığı bir dağın 422 stadia cenubunda olduğu mukayyettir.

Koloneia yahut Kolonia'nın sonraki muharebeler esnasında, hududun şimal kısmındaki kalelerin en mühimmi ve Koloneia vilâyetinin en mühim şehri olduğu anlaşılıyor. Bizans devrinin büyük kaleleri umumiyetle yüksek ve sarp kayaların üzerine inşa edilirdi. Procopius eserinde Koloneia'nın da böyle bir mevki işgal ettiğinden bahseder. ἐν ἀκροωρυχίᾳ λόφου κατακρήμνου = Dağ tepesi uçurumunda. Koloneia gibi Bizans devrinde mühim olan şehirler umumiyetle Türk idaresinde de ehemmiyetlerini muhafaza ederler. Bu havalide Şebinkarahisar bütün bu şeraiti haizdir ve askerî ehemmiyeti o kadar büyüktür ki Bizans muharebelerinde başlıca kalelerden biri olması icabeder. Bunun için Fasıl L, § 23 de Şebin-

[1] 207 nci sahifede Clotoedariza. Clotedariza gibi aynı şeyin muhtelif şekilleri geçer; lâkin 183 üncü sahifedeki on şekilden hiçbirinde baştaki samit yoktur ve birçoğu - dariza verine - Lariza hecesiyle nihayet bulur. 215 inci sahifede tenevvü daha azdır. Lâkin hiçbirinde baştaki samit yoktur.

[2] Klotoidariza şeklindeki (K) ihtimal ki Kaltiorissa kelimesiyle karışması yüzünden çıkmıştır. Kelimenin Procopius tarafından verilen şeklinde baştaki saitlerin düşmesi sair misallere çok müşabihtir. Binaenaleyh ihtimalin Olotoidariza, Alytalarizon, Lytalarizon tarafı daha kuvvetlidir. Burada (L) kelimenin aslındaki (D) nin yerini almıştır, Procopius'ta ise (L), (R) ye tebeddül etmiştir.

karahisar'ın Koloneia şehri olduğunu iddia ettim. Ermeniler bu şehre el'an Nikopoli ismini verirler; Kiepert bunun bir hata olduğunu pek haklı olarak görmüştür. Lâkin hatanın sebebini izah edememiştir. Bu hatanın aslının şu olduğu muhakkaktır: Nikopolis şehri tedricen boşalmış ve Koloneia ile Nikopolis piskoposlukları birleşmiştir; iki ismin birleşmiş şeklinde ilk kelime Nikopolis olmuş ve zamanla ikinci isim istimalden düşerek birincisi kalmıştır.

4 — Galatia vilâyetinin müdafaası ve Pisidia ile İsauria'daki dağlı kabîlelerin zapturaptı için milâttan 6 sene yahut daha evvel inşa edilen askerî yollar. Askerî merkez Pisidia'daki Antioch şehri idi. Hep Roma kolonileri olan öteki menziller Fas. V § 13 de tadadedilmiştir. Dağlı kabîleleler imparatorlukla mezcolunduktan sonra bu yollara olan askerî ihtiyaç zail olmuştur; daha eski mesafe taşları meydana çıkmadıkça yolun tam seyri anlaşılamaz. Bildiğimiz pek az şeyi de (endekse bakınız) sahifelerde izah ettik. «Corpus Inscripionum Latinarum» un III. üncü cildinin 6974 numaralı zeylinde. Antiocheia'dan Colonia Comama'ya olan ve CXXII rakamı ile gösterilen mesafenin Apollonia ile Askania (belki Okoklia) gölü üstünde Elyes yahut Elles'in yanındaki eski şehirden ölçülmüş olduğu fikrini ileri sürmüştüm. Lâkin bu faraziye muvafık değildir; çünkü bu Galatia vilâyetindeki askerî bir yolun Asia vilâyetinin bir kısmından geçmiş olduğuna delâlet eder; mamafih, hâlâ bu mesafeyi izah edecek başka bir hal şekli de bulmaktan âcizim. Bu havalide bulunan ikinci ve üçüncü asra ait mesafe taşları Augustos yollarının katî nişaneleri olarak kabul edilemez; bunlar askerî yolların memleketin umumi yolları ile birleştikleri, belki de tadil edildikleri devre aittirler.

5 — Yunan - Roma devrinde, ticaretin başlıca cereyanı şarktan garba giden yollar üstünde idi. Lâkin bunlardan maada Karadeniz ve Akdeniz sahillerindeki limanlarda garpla doğrudan doğruya ticaret etmek için kullanılırdı. Tarsos şehri Cilicia'nın, Seleuceia da (Roma devrinin sonlarında ve Bizanslılar zamanında İsauria ismini alan) Cilicia Tracheia'nın, Side ile Attaleia, Pamphylia'nın ve Telmessos ve saire de Lycia'nın limanları idiler. Şimalde ise Syzicos, Amisos ve daha başka limanlar hâlâ ehemmiyetlerini muhafaza etmektedirler. Bütün bu merkezlere her yerden yollar uzanırdı ve bu limanların her biri kısmen ta Romaya kadar uzanan bir sahil ticaretinin hareket noktalarını teşkil ederlerdi. Bu sahil ticaretine ait bütün vesaiki toplamak [1], ehemmiyet ve evsafını tâyin etmek, çok faideli olurdu. Lâkin Roma İmparatorluğunun ticaretinden bahseden bir eser, bugün de herkesçe beklendiği halde henüz kuvveden fiile çıkmamış bir dilek halindedir. Küçük Asyanın ticaret tarihi temeli ise ancak elimizdeki eseri takip ve itmam etmesi icabeden bir «mahallî tarih» üstüne kurulabilir. Attaleia'nın Pamphylia sahi-

[1] Meselâ Aberkios'un hayatına ait masallara göre (Act. Sanct. ekim 21) bu aziz, Attaleia'ya gitmiş ve oradan da Roma'ya gitmek üzere bir gemiye binmiştir.

linden ve Seleuceia'nın da Kalykadnos vâdisi ile İsauria denizine inen sair vâdilerden başka bir yerin mahsulünü ihraç için kullanıldıkları şüphelidir. Toros dağının teşkil ettiği duvar, ağır ticaretin yayla ile cenup denizi arasındaki kısa mesafeyi aşmasına mâni olmuş, Adalar Denizine inen yola çevirmiştir. Aynı vaziyet Sinop için de vâkıdır; hattâ Tarsos'un bile yalnız Cilicia ovasının limanı olarak kullanılmış olması çok muhtemeldir; çünkü Strabon 540 ıncı sahifede Cappadocia ticaretinin karadan Ephesos'a gittiğini vuzuh ile söyler. Cappadocia'dan Tarsos'a en kolay yol Cilicia geçidindendi, lâkin bu geçidin kaya duvarları biribirine o kadar yakındı ki ta İbrahim Paşa toplarını geçirmek için bu kayaların bir kısmını patlatıncaya kadar yüklü bir deve ancak geçebilirdi. Bunun gibi Amissos'un da, Pontus ticaretiyle Ermenistandan Sebasteia ve Komana Pontica tarikiyle gelen ticaretten maada başka bir mıntakanın limanı olarak kullanıldığı şüphelidir.

Esas maksadımız yolların sahilde gelip birleştiği noktaları saymaktır ve bu sahil ticareti bu mevzuun haricindedir. Anadoluyu baştan başa geçerek memleketin mahsulâtını şarktan garbe taşıyan yolların nihayet bulduğu garp limanlarından henüz bahsetmedim. İlk Yunanilerin devrinde, mevcut vesikalardan anladığımız kadar, Miletos, Celaenae ile yukarı Maeander'in ticaret limanı idi. Bunun delilleri kısmen ticari bir varlık ispat eden eski sikkeler, kısmen de Hipponax'ın Miletosa gelen Phrygia'lılardan ettiği bahistir. Mamafih, Maeander vâdisinin epey bir kısmı için, Miletos'tan ziyade Ephesos daha münasip bir liman olmakla beraber, Miletos'un ticari kudreti (yani tam Yunani olan ruhu) ilk zamanlarda burayı daha mühim bir ticaret merkezi yapmıştır; halbuki Ephesos'ta Yunan ruhu Miletos'ta olduğu kadar hâkim değildi [1]. Lâkin İran saltanatı zamanında Miletos'un kuvveti kayboldu ve Ephesos, Maeander vâdisinden inen bir yola en yakın bir liman olmak münasebetiyle tabiî olarak büyük ticaret yolunun son merhalesi oldu. Miletos'un limanı da dolmuştu. Öyle ki şimdi şehir denizden millerce içerdedir. Bütün Roma devrinde Ephesos ehemmiyetini muhafaza etti. Fakat şimdi onun da limanı çoktan beri mahvolmuş ve şehir tamamiyle metruk bir haldedir [2]. Şimdi bütün eski şark yolundan gelen ticaret İzmire gider.

İzmiri Maeander vâdisine rapteden Osmanlı demiryolu yapılmazdan evvel Scalanova'daki liman Ephesos'un yerini almıştı. Hattâ Maeander vâdisi ticareti için, bir zaman, İzmir'e rekabet bile etmeye çalışmıştı. Lâkin demiryolunun temin ettiği rüçhaniyet İzmiri rekabet edilemez bir sahaya çıkarmıştır.

[1] «Yunan ruhu» ve «ticaret kudreti» sözleri aynı şeyi ifade eden iki şekildir. Biri öteki için bir sebep addedilemez. Miletos'la Ephesos'un arasındaki fark için bir sebep göstermek güçtür. Bu, birinde yerli unsur, ötekinde Yunanlı unsur galip geldiğinden değildir. Bu ruh muhtelif kabîlelerin, cinslerin halitasından hâsıl olan Yunanlı akvama havanın, denizin ve dağların verdiği ruhtur.

[2] Yeni bir köy olan Ayasluğ Ephesos'un en yakın noktasına bir mil mesafededir.

Bugün İzmir'den uzanan demiryollar eski yolların yerlerini almışlardır. Bunlardan biri Hermos vâdisinden Philadelpheia'ya gider ki bu eski «Kıral Yolu» nun mukabilidir. Öteki İzmiri Ephesos, Maeander vâdisi ve Apameia - Celaenae ile birleştirir ki bu da «Şark Ticaret Yolu» na tekabül eder. İlk önce inşa edilen bu ikincisi Scalanova'yı tamamiyle hesaptan çıkararak bütün Maeander vâdisinin ticaretini İzmire geçirdi. Bir misal olarak Maeander vâdisinde yetişen ve son 40 sene zarfında mühim bir ticaret emtiası olan meyankökünü zikredebiliriz; evvelâ Scalanova'dan ihracedilirken şimdi tamamiyle İzmirden ihracedilmektedir.

Büyük Ticart Yolunun tarihinde son zamanlara ait bir safha, Pergamos'tan Philadelpheia tarikiyle Laodiceia'ya ve oradan şarka giden yolun ana yol olduğu devirleri çok şayanı dikkat bir şekilde izah ve tefsir eder. Philadelpheia'ya giden Hermos vâdisi demiryolu bittikten sonra şark ticaretini Lykos vâdisinden kısa dağ geçidini aşarak Philadelpheia'ya, oradan da Maeander vâdisine inerek, öteki hattın bitim noktası olan Tralleis'e (şimdiki Aydın) götürmek daha kolay oldu. Böylece ticaret, hususi sebeplerden dolayı tabiî yolundan bir zaman için ayrılmış oldu ve Aydın hattı Lykos vâdisine varıncaya kadar bu yola dönmedi.

Buna benzer bir rekabet daha eski zamanlarda Hermos vâdisi ile «Kıral Yolu» üzerindeki havalinin ticareti için Phokaia, İzmir ve Ephesos şehirleri arasında hâsıl olmuştu. Herodot (V. sahife 54) Ephesos'u bu yolun sonundaki liman olarak zikreder; lâkin II, sahife 106 daki muğlâk ifadesini (V. 54 ile mukayese edin) şöyle izah edebiliriz: Sardis-Phokaia, Sardis-Smyrna ve Sardis-Ephesos yollarını, kendisi iyice anlamadan karışık ve yanlış olarak anlatmaya çalışmıştır. Herodot'un bu meşhur fıkrası, ve Anadolu'da bir müşahit sıfatiyle söylediklerinin kıymeti hakkında birkaç söz söylemek fazla olmaz sanırım. Fıkranın metni şudur: εἰσι δὲ καὶ περὶ Ἰωνὶην δὺο τὺποι ἐν πέτρῃσι ἐγκεκολαμμένοι τούτου τοῦ ἀνδρός, ἢ τε ἐκ τῆς Ἐφεσίης ἐς Φώκαιαν ἔρχονται καὶ τῆ ἐκ Σαρδίων ες Σμύρνην. = Tercümesi: «Bu adamın hem Ephesos'tan Phokaia'ya, hem de Sardis'ten Smyrna'ya giden (yolda), Ionia civarında, iki heykeli vardır».

Herodot'un tarif ettiği Ephesos-Phokaia yolunu izaha çalışan muhtelif yazıları okuduktan sonra «Jour. of Hellenic. Studies» 1881, sahife 53 te de söylediğim gibi, ya Herodot'un tarifinin fena, yahut da metnin bozuk olduğuna kanaatim her zamankinden daha kuvvetlendi. Phokaia'dan Ephesos'a bir yolun gittiğini tarif etmek Scarborough'dan Lincoln'a giden tiren yolu üzerinde bir âbide bulunduğunu iddia etmek kadar mânasızdır. Bundan maada Ephesos'tan Phokaia'ya giden yolun tabiî seyri İzmir'dendir ve hiç kimse Herodot'un sözlerinden Karabel geçidini aşarak seyahati iki misli uzatan bir yol bulunduğu mânasını çıkaramaz. Herodot'un ἐκ τῆς Ἐφεσίης kelimelerini, yolun doğrudan doğruya Ephesos şehrinden gitmeyip civarındaki havaliden Phokaia'ya gittiği tarzında tefsir etmekle meseleyi izah

edemeyiz: evvelâ coğrafi noktadan yanlıştır. İkincisi, benim fikrimce, Yunan devrinin âdetlerine, düşünüşüne ve ruhuna aykırıdır. Hâlâ noktai nazarımda sabitim: metnin kendinde mühim bir hata olduğunu kabul etmek için hiçbir sebep bulunmadığından, Herodot'un işittiği sözlerden kendi kendine böyle bir faraziye çıkardığı muhakkaktır. Biri Phokaia'dan, biri Ephesos civarından, ortadaki de İzmir'den olmak üzere üç yolun sahilden Sardis'e gittiğini işitmişti. Bunlardan ikisinde de Mısırlı fatih Sesostris'in diktiği âbideler mevcuttur. Herodot bu iki âbidenin de aynı tipte olduğunu zikreder. Halbuki ben zannediyorum ki Herodot burada da yanılmıştır, bunlardan biri «Karabel» deki Sesostris temsiye edilen âbide; diğeri «Niobe» olmalıdır. Bu noktadan bakılınca Herodot'un fıkrası gayet vazıh ve tabiî görünür.

Herodot'un Anadolu hakkındaki beyanatına gelince, memleketi tanıyan herkesin katî kanaati şudur: Herodot içerlerin manzara ve garibelerini anlatırken kendi şahsi bilgisini değil, işittiklerini nakleder [1]. Bütün eserinde bir tek cümle yoktur ki bize Anadolu'nun içlerine sahilden birkaç milden fazla nüfuz ettiği kanaatini versin. Denize olan aşkında ve iç memleketlere olan nefretinde tam bir Yunanlı idi. Meselâ Nil'den yukarı yahut Sinop gibi gemiyle gidebileceği yerlere maalmemnuniye gitmiştir; lâkin eminim ki Babilonya'ya gitmek için ya esir, yahut sefir olması lâzımdı [2]. Anadolu'nun içerlerine gelince, hattâ Apameia, Kolossai, Karabel, «Niobe» siyle beraber Magnesiada Sipylum gibi sahile bu kadar yakın yerleri bile görmediği, ifadesinden anlaşılır. Bir yeri iyice tanıyan kimse, kulaktan işitilip anlatılanla, gözle görülüp anlatılanı tefrikte asla güçlük çekmez. Göziyle gören bir adamın yaptığı hatalarla başka bir görenden işittiğini nakleden bir adamın yaptığı hatalar arasında çok fark vardır. (Bu birinci cins hataları hem kendim yaptığım, hem başkalarında gördüğüm için çok iyi bilirim.) Herodot'un Anadolu için söylediği şeyleri inceden inceye tetkik ettikten, senelerce düşünüp birçok noktalardan tarttıktan sonra bende şu kanaat hâsıl olmuştur: 1 - Herodot kendi göziyle görmemiş, 2 - ve işittiklerini dikkatle kelimesi kelimesine tekrar etmeyip birçok defalar aklında kaldığı bigi yazmıştır. Bizzat tanıdığı sahil memleketlerinin manzara ve evsafına o kadar alışıktı ki tarif etmeyi düşünmemişti bile; lâkin görmeyip de işittiği garip ve yeni şeyleri son derecede büyük bir dikkatle tarif eder. Meselâ Mısırda, kendi her gün gördüklerine benzemiyen şeyleri eserinde en fazla göze çarpacak bir surette tasvir eder.

Karabel'den bahsederken şu noktaya temas etmek isterim: Prf. G. Hirschfeld'in «Felsenreliefs in Kleinasien und das Volk der Hittiter» eserinde, 10 uncu sahi-

[1] Meselâ Prf. G. Hirschfeld; Apameia - Celaenae'den bahsederken Herodot için: «Spricht offenbar nicht als Augenzeuge» der.

[2] Babilonya'yı hakikaten görüp görmediğine dair katî bir malûmatım yoktur, her karî benim gibi bir fikir edinebilir; şahsî fikrimi söyliyerek kendisini tahkir edecek değilim.

fede yaptığı garip bir hata, korkarım ki profesörün şöhreti dolayısiyle pek fazla intişar etmesin [1]. Karabel isminin Karataş mânasına geldiğini ve «Sesostris» âbidesine işaret ettiğini söylüyor. Bu isim «Kara geçit» demektir, ve âbidenin bulunduğu dağ geçidini kasteder.

İzmir, coğrafi vaziyeti dolayısiyle (Hermos vâdisi ticareti için şehirler arası rekabette) hiç şüphesiz kolayca galip gelmiştir. Lâkin az zamanda o kadar kuvvetle Yunanlaştı ve Lydia'nın payitahtı için o kadar yakın bir tehlike teşkil etti ki Lydia'nın yükselen askerî kuvveti tarafından Sardis'e korkunç bir rakip addedilerek mahvedildi. Küçük İzmir vâdisinden dağları aşarak Şarka açılan Kavaklıdere geçidi bir Yunanlı hükümetin elinde kaldıkça, bu hükümet Hermos vâdisindeki Lydia'lılar için mütemadi bir tehlike teşkil ediyordu. Çünkü geçidin üstündeki istihkâmla, Sardis gibi, onlar da bu vâdiye hâkim idiler [2].

Mimnermos'un destanını okuduğu o uzun İzmir - Sardis mücadelesi işte böyle başlamış, İzmirin mağlûbiyeti ve eski şehirlerin arasından isminin büsbütün silinmesiyle neticelenmiştir [3].

İzmir mahvolduktan sonra Hermos vâdisi ticaretinin tamamiyle Phokaia'ya geçmiş olması muhtemeldir; Phokaia'nın da kuvvet ve kudreti İraniler tarafından mahvedildikten sonra yerini Ephesos tutmuştur. Bu ticarete Phokaia'nın hâkim olduğu zaman - zengin sikkelerinden de anlaşıldığı üzere - 560 ile 600 arasıdır: Ephesos'un sikkeleri bundan sonra ehemmiyet kesbetmeye başlamıştır. Bundan binnetice şu sual vârit olur: İzmir parlak zamanında acaba sikke basmamış mıydı?... Umumiyetle İzmir'in sikke basmaya başlamadan evvel mahvolduğu kabul edilmiştir. Lâkin İzmir'i fetheden Alyattes saltanatının ilk 6 senesinde kuvvetli Miletos'a karşı tehlikeli ve meşkûk bir harbe sürüklenmiş, ondan sonra da Medialılarla muharebe etmiştir; İzmir'in kudretini, Media harbini 585 te bitirmeden evvel büsbütün mahvedebilmiş olması pek şüphelidir. Altıncı asırda büyük bir Yunan ticaret şehrinin sikke basacağından emin olabiliriz. Sardis'e atfedilen eski altın ve altınla karışık sikkelerin bir kısmının İzmir'e ait olduğunu zannediyorum. Aslan şekli iki şehre de münasiptir.

[1] Kara, korkunç demektir. Mecazi olarak tehlikeli, kudretli yerler ve insanlar için kullanılır. Bel, yüksek, açık geçit demektir.

[2] Bu istihkâmı ve askerî ehemmiyetini 1888 de «Jour. of Hell Stu.» de «Newly discovered sites near Smyrna» ismindeki makalemde anlatmıştım.

[3] Zannedilmesin ki bundan sonra İzmir tamamiyle ortadan kalktı. Yerli bir Anadolu köyü tarzında organize edilmişti; Yunani bir Πόλις olarak değil. Pindar beşinci asırda, bir kitabe de dördüncü asrın başında adını zikrediyor. Grote ile Curtius da bunu görmüşlerdi. Kitabe onların fikirlerini teyidetmiştir.

FASIL VI

PEUTİNGER TABLOSUNUN, PTOLEMY'NİN VE İTİNERERLERİN COĞRAFYA KAYNAKLARI OLARAK KIYMETLERİ

Bu mühim meseleyi etrafı ile münakaşa etmek iddiasında değilim, lâkin bu kaynaklara Strabo ile Bizans listelerine nispetle ve bugünkü coğrafyacıların ekseriyetle verdiğinden daha az kıymet atfettiğim için fikrimi müdafaa ve izah etmek mecburiyetini duyuyorum.

Dr. Konrad Miller «Die Weltkarte des Castorius, genannt die Peutingersche Tafel» ismindeki eserinde, Peutinger tablosunu alelâde kullanmak usulünü son mantıki hududuna götürmüştür. Profesörün bu eseri 1888 de yazılmış olmakla beraber birçok keskin ve faideli görüşler arasında öyle fikirler vardır ki insana bu kitabın on yedinci asırda yazıldığı zehabını verir. Dr. Miller'in ifadesinden (meselâ 79-80, 121 inci sahifeler) şu anlaşılıyor: şimdiki müellifler bu tabloda buldukları hatalarla sırf kendi bilgisizliklerini ortaya koymaktadırlar; yeni buluşlar günden güne ilerledikçe tablonun doğruluğu teeyyüdetmetkedir ve daima edecektir; ve bir insan gerek eserin kopyecisini, gerek asıl müellifini hata ve cehaletle itham etmeden evvel pek dikkatle hareket etmeli ve iddiasından pek emin olmalıdır. Vâsıl olunan netice şudur: İlk ve esaslı vesikamız bu tablo olmalıdır; bütün söylediklerini evvelâ doğru ve katî olarak kabul edip ancak yanlış oldukları katî delillerle sabit olanları reddedilmelidir. Bütün bu istidlâileri yanlış ve mesleğin hakiki kaidelerine mugayir addediyorum. Yeni coğrafyacıların, birçoğu ihtimal, Dr. Miller'in bu vesikayı îzam ettiğine kaildirler; lâkin aynı zamanda, benim noktai nazarımı da aksi cihetten, aynı derecede büyük bir hata addetmeleri muhtemeldir. İş başında da, hakikaten birçok defalar, onun vardığı neticeleri kabul ettikleri için, tabloda bir yolun iki başında tanınmış iki şehir görünce, bu iki ismin arasında zikredilen yerleri de kendi haritalarındaki yolun üstüne, biribirinden münasip mesafelerle dizivermekte tereddüdetmiyorlar. Fakat benim tuttuğum yol, bilâkis bu aradaki şehirlerin yerlerini haklı gösterecek başka müstakil vesikalar olmadıkça, böyle yapmamaktır. Hattâ, daha ilerigiderek, Ptolemy ile Peutinger tablosunun biribirine uymasının kuvvetli bir delil olmaktan uzak olduğunu, daha başka haricî dedillerle de tekide muhtaç bulunduğunu iddia ediyorum. Burada tenkid ettiğim esas, Anadolu topoğrafyasının ilerlemesine mâni olan başlıca âmillerden biridir. Topoğrafi tetkikatının (yani arazi hakkında verilen malûmatın) esası, eski kitabelere istinadederek mümkün olan noktaları tâyin etmek, ondan sonra Bizans listelerini tetkik ile bunları Strabo'nun sözleriyle ve memlekette cereyan eden harbler ve seferlerle mukayese etmek olmalıdır. Peutinger tablosu ile Ptolemy'ye gelince, bunlar iddialarımızı

tekit ve tasdik etmek ve sırf boşlukları doldurmak için kullanılabilirler. Lâkin bahsettiğim vesikalarla aralarında zıtlık ve uygunsuzluk varsa Peutinger'in de, Ptolemy'nin de kıymetleri sıfıra iner.

Dr. Miller'in vardığı neticelerle benimkilerin arasındaki bütün zıtlık şu sebepten ileri gelebilir: tablonun tenkid ve tavzihi için kullanılmak üzere 110 — 120 nci sahifelerde topladığı kaynaklar arasında benim en esaslı addettiklerimi Miller kale bile almamıştır [1].

İstinadettiğim esasların doğruluğunu kitabın ikinci kısmında ispata çalıştım. Bu kısımda Peutinger tablosunun tamamiyle yanlış olarak gösterdiği yolların birçok misallerine de tesadüf edilecektir. İtinererler bu tablodan daha çok itimada lâyıktırlar; lâkin hem Antonin seyahatnamesinin, hem Peutinger'in son derece ince ve mufassal tarif ettikleri şarkî Cappadocia yollarından bahseden ikinci kısmın (N) faslı bu şebekeler hakkında bile bu iki vesikadan hakikata yakın bir fikir edinmenin ne kadar imkânsız olduğunu gösterecektir. Tabloda bazan doğru isimlerin karışık bir sırada verildikleri, ekseriya büsbütün yanlış isimlerin bir yol üstünde gösterildikleri, bazan doğru ve yanlış isimlerin yanyana dizildikleri umumiyetle vâkıdır. Ekseriya mühim bir Roma yolu harita üstünde ehemmiyetsiz parçalar, yahut biribiriyle alâkası olmıyan zikzaklar halinde görülür. Halbuki bazan da iki üç yolun muhtelif parçaları biribirine yapışık bir hat halinde uzar gider [2]. İkinci kısımdaki tafsilâta ilâveten bu vesikaların mahiyetini gösterecek birkaç misali burada da zikrediyorum: bu misaller aynı zamanda bugünkü coğrafyacılardan en muktedirlerinin bile, son iki cümledeki iddiaları kabulde tereddüdetmemek, hattâ aynı şeyleri kendileri de bizzat söylemekle beraber, bu iddiaların mantıki neticesini kabul etmemek gibi garip bir kararsızlık gösterdiklerini meydana koyacaktır. Çünkü bütün bu iddiaların en tabiî neticesi Peutinger tablosunu harici vesikalara istinadettirmeksizin kabul etmemektir. Lâkin kendileri, bilâkis bunu aşikâr surette yanlış, yahut haricî hiçbir delile dayanmıyan noktalarında bile kabul ve tatbik etmişlerdir.

1 — Peutinger tablosu ile Ptolemy, şayanı hayret bir derecede biribirine uysalar bile şayanı itimat olmadıklarını Tavium'dan Caesareia Mazaka'ya giden yol çok güzel ispat eder. Tablo bu yolu gayet mufassal olarak tarif eder, ve Prof. G. Hirschfeld Tavium [3] hakkında yazdığı makalede Ptolemy'nin de aynı merhaleleri hemen hemen düz bir hat halinde gösterdiğini kaydeder. Hirschfeld bu

[1] Bizans listelerini tanıdığına dair sarf ettiği yegâne söz şunlardır: «Die Bischofssitze des 4. Yahrhunderts» (S. Gams. Series Episcoporum u. a.)

Memlekette cereyan eden muharebe ve seferlere dair ise «Procops Schriften» ve «Ammianus Marcellinus» tan maada hiçbir bahis geçmez.

[2] «Weite Ausladungen erscheinen als direkte Wege» Hierschfeld. Ueber unsere Geogr. Kenntnis der Alten Griech. Welt. Sahife 63. «Geogr. Jahrbuch XII.» 1888. Aynı hakikati Kiepert 1884 de neşrolunan Sitzungsber. Berlin. Akad. da 52 nci sahifede pek güzel göstermiştir.

[3] 1883 te neşrolunan Sitzungsber. Berlin. Akad. 1243 üncü sahife.

zâhirî mutabakata aldanmış ve yolu doğru olarak kabul etmiştir. Onun için yolun üstüne birtakım şayanı hayret topoğrafik garibeler dizmiş: meselâ Tavium'u, Halys'in garbında, Iskilib'de göstermiş ve Galatia'nın hiçbir kısmını Halys'in şarkına geçirmemiş. Bu yol tamamiyle şüphelidir, bundan çıkarılan neticeler de yanlıştır (Endekse bakınız).

2 — Nikomedia'dan Pompeiopolis ve Amaseia'ya giden yolun, şimalî Anadolu'nun bu en mühim şosesinin Peutinger tablosundaki tarifi hem bu vesikanın, hem de bugünkü coğrafyacıların bu vesikaya ettikleri itimadın iyi bir nümunesidir. Tablo bu yolu şöyle tarif eder:

Nicomedia XVII - XXII Latesas XVIII Demetriu XIII Dusepro Solympum XXX ismi zikredilmiyen bir şehir XX Sagngarios nehri, Manoris XXXII Potomia Cepora XV Antoniopolis XXVIII Anadynata XXXVI Gangaris XXX Otresa XXV Virasia XVI Amasia.

Nicomedia'dan Sangarios'a olan mesafe bu yola göre 122 mil; hakikatta ise 15 yahut 18 milden ibarettir. Demek ki bir hata vardır ve bir noktanın tashihi icabetmektedir. Mannert'in, Forbiger'in ve sairlerinin, hattâ maalesef Kiepert'in bile son haritasında bulduğu hal çaresi bütün isimleri Sangarios'un öbür tarafına geçirmek olmuştur. Bu vaziyette Plateae, Demetrium, Dusae şehirleri hep Bithynia'ya ait olarak meydana çıkıyorlar. Hattâ Dusae'ye takılan lâkabı izah etmek için bir Olympos dağı bile icadediliyor. Evvelâ, bu yapılan tertip ister doğru olsun, ister yanlış, doğruluğunu ispat için Peutinger tablosuna istinadedemezler. Bu sırf tablodaki gayet bariz bir hayatı tefsir için icadedilmiş bir nazariyeden ibarettir. Bunun ne kadar mânasız olduğunu mufassalan göstermek için vakit zayi edecek değilim, lâkin sadece yeni bir nazariye ortaya koyacağım ve eğer bundan sonra bir kimse öteki yanlış nazariyeyi müdafaaya cesaret edecek olursa o zaman onunla münakaşaya hazırım. Memlekette daha başka yollar da fena çizilmek yüzünden yanlış yerlerde gösterilmiş, hakiki yol ile karıştırılmıştır, ve bu yol üzerinde olduğunu katiyetle bildiğimiz, Antoniopolis ile Pompeiopolis, yolun ilerisinde bomboş bir arazi içinde bırakılmışlardır.

Antoniopolis (yani Antino-opolis), Antinoos'un doğduğu şehir olmak münasebetiyle, Claudiopolis'in diğer bir lâkabı idi. Bununla sikkelerinde de iftihar ederdi. Bir münekkit çıkar da bu ismin başka hiçbir yerde bu şehre verilmediğini ileri sürecek olursa kendisine Anadolu şehirlerine verilen isimlerin çokluğunu hatırlatmak isterim. Bu şehrin sikkeleri üzerindeki ismi Bithynion-Hadrina'dır, lâkin Bizans devrinde daima Claudiopolis diye anılmıştır. Bu yolun üstündeki sair şehirlere ait tahminlerde bulunmağa cesaret edemiyorum. Lâkin yalnız Tarsia'nın başka isimler altında gizlenmiş olması muhtemeldir. Çünkü bunun Sangarios'un şark tarafındaki merhale olduğu muhakkaktır. Bir zamanlar bu şehrin Lateas ismi altında saklandığını zannetmiştim; lâkin şimdi bu tahminimin vârit olmadığını görüyorum. Lateas, Demetriu ve Dusepro Solympum şehirlerinin Prousa'dan Nikaia, yahut Nicomedia'ya giden bir başka yol üstünde

olmaları daha muhtemeldir. Şu halde Lateas kelimesinin Pachymeres (II. Sahife 413) in Prousa'dan Nikaia tarikiyle Nicomedia'ya giden yolun üstünde olduğunu söylediği Platanea'nın bozulmuş bir şeklinden başka bir şey olmaması icabeder. Bu isim Ravena'lı meçhul coğrafyacı tarafından Platana şeklinde yazılmıştır (Sahife 109) [1].

Dusepro Solympum, burada biribirine karışan yollardan birisinin olsun anlaşılmasına yardım etmelidir. Yeni münekkitlerden biri bu kelimenin Prousa pros Olympum terkibinin bozulmuş bir şekli olduğunu pek haklı olarak iddia etmiş ise de kimse kulak asmamıştır. Prousa pros Olympum'un başka bir yol üstünde de gösterildiği doğrudur, lâkin bu Tabloda Lamasco (yani Lampsakos) ile Amasya da iki muhtelif yerde gösterilmişlerdir. Öteki isimlerin birçokları da anlaşılmıyacak derecede tahrif edilmiştir. Ben kendi hesabıma Manoris, Potamia ve saire gibi şehirleri tablonun elimizdeki nüshasından daha başka vesikalarda da görmedikçe katiyen kabul edemem [2].

Kastamon, bugünkü Kastamonu, bu yolun üstünde, Pompeiopolis ile Claudiopolis'in arasında idi. Bizans devrinin sonlarında mühim bir şehir olduğu muhakkak ise de Roma devrinde ve Bizans devrinin başlarında hiç bahsi geçmez. Ya başka bir piskoposluğun arazisi dâhilinde idi, yahut, daha doğrusu, eskiden merkezi başka bir şehir olan bir cemaatin sonradan merkezi olmuş ve bundan dolayı kilise listelerinde başka bir isimle zikredilmiştir (Endekse bakınız). Bu piskoposluğun Dadybra-Kastamon olması ihtimalinden bahsettim.

Hadrianopolis de aynı yolun üzerinde, Dadybra ve Sora'nın garbında idi.

3 — Birçok misallerden bir tanesini daha söyliyelim: Kiepert son haritasında Cappadocia'daki Komana'dan Melitene'ye giden bir yol gösteriyor. Bu yolun seyri bana hem mânasız, hem de bazı yerlerinde imkânsız göründü. Bu yolun üstüne, Peutinger tablosuna istinaden, şu şehirleri [3] diziyor:

Komana 24 Asarinum 24 Castabala 20 Pağrum 30 Archelaopolis 30 Singa 14 Arega 12 Nocotessus 24 Lagalassus 18 Sama 13 Melitene.

Bunlardan Castabala'nın, ya Cappadoco-Lycaonia'daki yahut da Cilicia'daki şehir olduğu ve buraya yanlışlıkla getirilmiş bulunduğu muhakkaktır. Arcilopopoli (Peutinger tablosundaki şekli) ya Archelais Colonia'dır, yahut da Lazica'daki Arcahaeopolis [4] yanlışlıkla burada gösterilmiştir. Singa, bir Kommagenia şehridir. Arega ise Arca'dır ve hâlâ Arga denilir. Öteki şehirler ise tamamiyle meçhuldür. Bütün bu şehirlerin içinde yalnız Arca yahut Arega, Komana'dan Miletene'ye giden yol üstündedir. Onun da şekli yanlıştır.

[1] Bunun verdiği sıra şudur: Attavion (yani Tatavion), Agrilion, Platana. Bu son ismi daha evvelki muharrirler Laganeia'nın bozulmuş şekli olarak izah etmişlerdir. Ptolemy'deki Λατάνεια gibi. (V. I. 14).

[2] Potomia'nın bu civarda olan Potamia olması muhtemeldir, Sahife (Endekse bak.)

[3] Her şehir isminden sonra bir sual işareti koyuyor. Çünkü bu yol o kadar münasebetsizdir.

[4] Procopius (Bel. Goth) IV. 527.

4 — Antonine itinereri, yukarda Cappadocia yollarında verdiğimiz misallerden maada başka noktalarda da mühiş yanlıştır. Meselâ: Dorylaion-Ankyra hattı, doğru bir yol gibi gösterdiği Nikomeia - Nikaia - Ankyra yolu ve Cilicia geçidinden Baiae'ye giden yol. Bunların hepsi hatalıdır. Bu son yolu şöyle gösterir:

Podando 27 Nampsucrone 21 Aegeas 24 Catabolo 16 Bais.

Halbuki şehirlerin sırası ya:

Podandos, Mopsoukrene, Tarsos, Aigai, Baiae olmak, yahut da:

(Jerusalem itinererinde olduğu gibi) Podandos, Mopsoukrene, Tarsos, Adana, Mopsouestia, Kastabala, Baiae olmak icabederdi.

Bu iki yol biribirine karışmış, buna da Mopsoukrene ile Mopsouestie isimlerinin biribirine benzeyişi sebebolmuştur. Eğer Kastabala Fas. Q § 17 de bahsettiğim yerde, Pyramos'un üstünde ise, Kastabala'ya kadar giden ikinci yol, Komagene'ye giden ana yoldur; ve bu noktada cenuba dönerek Epiphaneia'dan Baiae'ye iner [1].

Peutinger tablosunda olup da başkası tarafından tasdik edilmiyen her şey yanlıştır demek istemiyorum. Belki bir gün bazı şeylerin tamamiyle doğru, yahut hakikatın bozuk bir şekli olduğu meydana çıkacaktır, meselâ yukarda, Bithynia'ya dair verdiğimiz misalde olduğu gibi, Plataneai şehri Lateas şeklinde, ve yanlış yol üzerinde gösterilmiştir. Lâkin şimdilik bu Tabloyu (rehber) olarak kullanmak hem tehlikeli, hem hatalıdır. Ancak kendinden daha yüksek vesikaları tekid için kullanılabilir. Bununla beraber Peutinger bilhassa Anadolu'nun şarkı ve ortası için hatalarla doludur diye bütün öbür memleketler için de itimada lâyık değildir neticesini çıkarmaktan çekinirim. Meselâ memleketin batı ve bilhassa batı cenubu hakkında verdiği malûmat oldukça hatadan salimdir.

İtinererler Peutinger tablosundan daha şayanı itimattır; birçok hatalarla dolu iseler de bunların fena çizilmiş haritalardan tahaddüs ettiği kolaylıkla anlaşılır. Peutinger tablosu ile Antonine itinererinin, her ikisinin de aynı haritaya, «Die Officielle Reichskarte» a [2] dayandığı umumiyetle kabul edilmiştir. Bu iki vesika için de mesele şudur: birincisi; bu ana vesikayı her ikisi de ne dereceye kadar temsil ve takibediyorlar? İkincisi; bu ana vesika ne dereceye kadar doğru idi?.. Bu ikinci suale Kiepert [3] kuvvetli bir lisanla cevap veriyor ve resmî haritanın katiyen yeni bir harita gibi doğru olamıyacağında ısrar ediyor. Birinci suale cevap olarak da evvelâ birtakımı içinden çıkılamıyacak kadar karışık, birtakımı da ancak şüpheli tahminlerle izah edilebilecek yanlışlıklara nazarı dikkati celbetmek isteriz. Bu iki vesikanın daha az hatalısı olan Antonine'den birkaç misal alalım: 181 inci sahifede Zoana, 205 inci sahifede Mogaro ve Dorano gibi birtakım hiç işitilmemiş şehirlerden bahsediyor ki bunların hiç şüphesiz birçoğu tahrif edilmiş şekillerden ibarettir. 206 ncı sahifedeki (endekse müracaat) Scana-

[1] Bu nazariye Bent tarafından ispat edilmiştir.

[2] Kiepert, Berl. Sitzungsber. 1884, sahife 52.

[3] Kiepert aynı eser, sahife 51.

tus'un ise Scandis olduğunu, 182 nci sahifedeki Eumeis ile Gundusa'nın Ptolemy'deki Kamisa ile Godasa olduğunu; Sacoena'nın Sicasena, Ochras'ın (D) ogra, Adapera'nın Lassora yahut Laskoria olduğunu tahmin edebiliriz. (Si, Fi'nin doğru şekli olduğu için) Fiarasiyi de Siara olarak tashih edebiliriz. Yine böyle tahminî olarak, Ptandaris ile Puspena [1] daki (P) nin isme ilâve edilen edatlardan kalmış olduğunu ileri süreceğim. (Çünkü bu edatın birçok misallerine Peutinger tablosunda tesadüf ederiz.) Bu edatın Rumca πς yahut ἀπό mu, yoksa Lâtince (Ab) mi olduğu malûm değildir [2]. Lâkin bütün isim hataları bertaraf edilse bile halledilecek başka bir mesele kalıyor: bu da birçok şehirlerin oldukları yerlerden kaldırılarak yanındaki yolların üstüne konmuş olmalarıdır.

Cappadocia'ya ait bir itinerer parçasını Dr. Miller'e medyunum («Weltkarte des Castorius», sahife 119). Mevzuumuza olan sıkı alâkası dolayısiyle burada zikretmeden geçemiyeceğim. 1847 de Mereklin, Prof. Mommsen ile beraber Romada kopye ettikleri bir kitabeyi neşretmiştir [3], aynını ben de kaydediyorum:

III İd (us) Mopsu - Cre (ne)
Pr (idie) İd (us), Panhormo
İd (ibus) oct (o bribus), ad Aq (uas) Calida (s)
XVII K (alendas) Nov (embres) (T) ynnam
XVI K (alendas) Tyana
XV K (alendas) Nov (embres) Anda (balim)
XIII K (alendas) Nov (embres).....

Bu parçadan anlıyoruz ki yalnız Ptolemy [4] de bahsi geçen Tynna, Faustinopolis-Halala'nın yanında idi. Peutinger tablosunda Aquae Calidae bu yolun yakınına, fakat hiçbir ilişiklik gösterilmeden konmuştur; Leake, pek haklı olarak, onun da bu yolun üstünde olduğu neticesine varmıştır. Sıcak kaynakları hâlâ mâruftur. 1882 de bunları ben de gördüm, lâkin hiçbir harabe yoktu; civarında «tablonun» bahsettiği ihtişamı hatırlatacak hiçbir nişaneye tesadüf etmedim. Kaynaklar Tyana'ya giden yolun biraz garbına düşerler, Caena'da belki kaynağa yakın bir noktada, tam yolun üzerine düşen bir köydü. Panhormos kelimesi tamamiyle meçhuldür. Bunun şimdiki Bozanti Hanın yanında, yolculara mahsus büyük bir kervansaray olduğunda şüphe yoktur. Bu parçadaki ismi hasların Peutinger ve itinererlerdekiler gibi (Panhormo ve Tynnam) şeklinde olduğuna dikkat etmeli.

Ptolemy'ye gelince, mesele daha karışıktır. Çünkü muhtelif kaynaklardan istifade ettiği ve bunların biribirine tatbikındeki muvaffakıyeti her zaman için aynı

[1] Parthey ve Pinder daha bozuk bir şekil olan Euspoena'yı tercih ediyorlar, sahife 177. Lâkin Puspena manüskrilerdeki şeklidir. Bu isim Ptolemy'nin bahsettiği İspa'nın sıfat şekli olmak gerektir; çünkü bu âdet Cappadocia'da çok cari idi.

[2] Pisinda kelimesini Ptolemy'deki ἀπὸ Ἰσυνδα cümlesi ile mukayese ediniz.

[3] «Beim Besuch des grösseren Campana'schen Clolumbariums in einer Vigne an der rechten Seite der Via Sebastiana.» Ve ilâve ediyor: «Sollte hier vielleicht zum erstenmal ein zur Reichsvermessung des Augustus gehöriges Aetenstück ans Licht getreten sein?» C. I. L. VI 5076.

[4] (Endekse bak) Sahifedeki mülâhaza tashih edilmelidir.

olmadığı muhakkaktır. Meselâ: Phrygia Magna'daki şehirlerin listesi ile (V, 2, § 22—26) Mysia'daki şehirlerin listesinin (§ 14) ayrı ayrı membalardan alınmış olması lâzım gelir. Birincisi Phrygia'yı o kadar garba uzatmıştır ki Ankyra, Synaos ve Blaundos hep hududu dâhiline girmiştir. Halbuki ikinci listeye göre Aloudda, Trajanopolis ve Prepenissos hep Mysia dâhilindedirler. Bu nazariyelerin sahipleri şüphesiz ayrı ayrı otoritelerdir. Çünkü Phrygia ile Mysia vilâyetleri arasındaki hududun müphemliği darbımesel sırasına geçmişti; lâkin Ptolemy bu membalardan bazen birini, bazen diğerini kullanıyor ve bu yüzden yaptığı tenakuzun farkına bile varmıyor (Fas. C. § 85 e müracaat).

Bir vesikadan Paphlagonia'nın Galatia'nın kumandan generali tarafından idare edildiğini, öteki vesikadan da büyüklük ve hududunu öğrenmişti. Bundan dolayı bu koca Paphlagonia'yı Galatia vilâyeti dâhiline sıkıştırmıştır. Hakikatte ise bunun büyük bir parçası Bithynia - Pontus vilâyetine aitti.

Ptolemy'nin «vilâyetlerin askerî bölge taksimatına» dair verdiği malûmat kitabımızın ikinci kısmında O, Q, S fasıllarında iyice tetkik edilmiş ve bilhassa milâttan evvel ve sonraki birinci asırlarda kısa bir müddet devam eden on birinci bölge hakkında yaptığı birçok hatalar birer birer izah olunmuştur. Bu bölgenin şehirlerini bazen Cilicia'da, bazen Antiochiane bölgesinde, bazen Lykaonia'da (Kastabala yerine Khasbia), bazen Cappadocia'da (Kilikya bölgesindeki Kyzistra), bazen de Küçük Ermenistanda (Katanoia bölgesindeki Kybistra, Claudiopolis, Dalisandos) göstermiştir. Melitene'nin şimalinde göstereceği yerde cenubunda gösterdiği Laviniane yahut Laviansene bölgesi münasebetiyle Kaparkelis, Sabagena, Kizara gibi şehirlerden bahseder. Bunlardan Kaparkelis'in (endekse bak) Antonine seyahatnamesinin (sahife 194) Cenubi Suriye'de bir şehir olarak gösterdiği Capareas olduğu anlaşılmıştır. Bunun da bir kitabeye göre (C. I. L. III. zeyil, No. 6814) Caparceae şeklinde tashihi lâzımdır. Sabagena'ya gelince, bunu Sargarausene bölgesindeki Sobagna'dan, yahut Kilikya bölgesindeki Sebagna'dan ayırmak güçtür. Kizara ise, başka taraftan, şimal batıdan gelmişe benzer.

Strabo (sahife 560) İkizari'den Phazemonitis'in doğusunda bir hisar olarak bahseder; bunun Ptolemy'deki Pontus Galaticus havalisinin bir parçası olduğu aşikârdır. Strabo'nun İkaizari'si ile Ptolemy'nin Kizara'sının aynı şehir olduğuna ve fena bir haritaya istinadından dolayı Ptolemy tarafından yanlış yerde gösterildiğine hükmetmemek kabil değildir. Hakikatta Laviniane, Phazemonitis'den Ptolemy'nin göstermek istediği kadar uzak değildir. Kizara ile İkizari'nin aynı yer olduğu muhakkak değildir; isimler eş gözükmekle beraber iki muhtelif şehrin aynı ismi taşıması da kabildir. Prf. Kiepert'in Sibora ile İbora'nın aynı olduğu iddiası mantıki görünürse de yanlış olduğu ispat edilmiştir (Fasıl L, § 18, Fsa. P.

§ 11 e müracaat). Esasen bu isimlerin müşabeheti sathidir. Çünkü bunun Rumca şekilleri Σίβ[illegible]ρα ve Ἴβηρα dır.

Anadolunun muhtelif kısımları için Ptolemy'nin kullandığı membaları tâyin gibi güç bir meseleyi halle teşebbüs etmiyeceğim; lâkin hiç şüphe yok ki istinadettiği membalar katiyetle taayyün etmedikçe eserin kıymetinin mühim bir kısmı kaybolmuş demektir. Fas. T, § 38 de arz ettiğimiz veçhile, Antiochiane askerî bölgesinin taşıdığı ismi milâdın 37 nci senesinde, dördüncü Antiochus ve Iotape tarafından idare edildiği zamanlarda kazanmış olması icabeder; 41 senesinde de Ptolemy'nin bahsettiği büyüklüğün mühim bir kısmını kaybetmiş bulunuyordu. Varacağımız ilk neticelerden biri, Ptolemy'nin askerî bölgeler bahsinde kullandığı vesikanın milâdın 37, 38 yılları sıralarında yazılmış olduğudur.

Pontus Galaticus ve Polemoniacus bölgeleri için kullandığı vesika insanın aklına resmî bir Roma listesi getirecek kadar doğrudur. Bir tetkik seyahatinden sonra, Ptolemy'nin bu havali hakkında verdiği malûmatla Strabo'nun verdiği çok ince tafsilât birleştirilince, bu yerlerin eski topoğrafyasını hemen hemen tam olarak elde etmek mümkün olacaktır zannederim. Pontus havalisi hakkında verdiği malûmatla Cappadocia'nın tarifini mukayese edecek olursak Ptolemy'nin eserini yazarken kullandığı membalara ne kadar bağlı kaldığını görürüz: tamamiyle itimadettiği tek ve sağlam bir vesika kullandığı zaman çok doğru ve faideli olmuştur; lâkin muhtelif membaları biribirine karıştırınca en büyük hatalara düştüğü görülür.

Bazı noktalarda istinadettiği vesika Peutinger tablosu ile Antonine seyahatnamesi'nin aynıdır: bunun da imparatorluğun Ponticus Octaviae'de teşhir edilen resmî haritası, yahut da bu haritanın bir kopyesi olması gerektir. Karşı sahifedeki listeler, başka hiçbir vesikada bulunmayıp da yalnız Ptolemy, Peutinger tablosu ve Antonine seyahatnamesinde bulunan isimleri gösterir.

Ptolemy'de tesadüf edilen daha başka hataların da bu vesikayı kullanmamasından ileri gelmiş olması mümkündür. Meselâ: Kaparkelis, Kiakis, Leandis, Karnalis, Tanadaris, Tirallis, Ladoineris, Sinis gibi birçok isimlerde Lâtince cemi mefulüanhlerini müpteda zannetmistir [1]. Bu gibi hatalar bize Antonine seyahatnamesindeki Parnasos, Mogaro, Dorano, Sebastopoli v. s. şekilleri ile Peutinger tablosundaki Pesinunte, Tavio, Corveunte v. s. gibi şekilleri hatırlatır [2]. Antonine seyahatnamesinde Siara yerine Fiara yazılan kelimeyi yukarda tashih ve izah etmiştik (endekse bak). Bu hata Ptolemy'nin kullandığı vesikada da mevcuttu; Sargarausene'nin yerini bilmediği, ve bunu Saravene'nin yerinde zannettiği için Φίαρα yı da buraya koymuştur.

[1] Müzekker bir şekilden gelen Sinis kelimesini seyahatnamedeki (Pl) Sonos ile mukayese edin; Kiakis v. s. mücerret şekillerden; Kaparkelis ise müennes şekilden gelip seyahatnamede mefulünbih şeklinde kullanılmıştır. Sahife. 104.

[2] Caparcas, Azauracae v. s. gibi mefulünbih şekillere hem itinerde, hem de tabloda tesadüf olunur. (Stabiu = εἰς Τοβιον Aquas Aravenas v. s.)

1. KÜÇÜK ERMENİSTANDAKİ ŞEHİRLER:

Ptolemy	Peutinger tablosu	Antonin itinereri	Sair otoriteler
Satala	**Satala**	**Satala**	Satala (Ekseriya)
Domana	Domana	Domana	.....
Tapoura	Patara	.....	.....
Nikopolis	**Nicopoli (mefulüanh)**	Nicopolis	**Nikopolis (Ekseriya)**
Chorsabia	**Eregarsina**	Carsagis, Carsat	.....
Charax (I. Rarax)	.....	Araxacos	**Apaupaka** (Const. v. s.)
Dagona (I. Dragona)	Draconis	Dracontes	.....
Seleberroia	Ole Oberda	.....	.....
Kaltiorissa	Caleorsissa	.....	.....
Analibla	Analiba	Analiba	Analibla(resmisiciller)
Pisingara. Pinsigara	.....	.....	.....
Godasa	.....	Gundusa. Gondosa	.....
Eudoixata	.....	.....	.....
Karape	.....	.....	.....
Masora, Kasara	.....	.....	.....
Oromendos, Oromandros	.....	.....	.....
İspa	**Hispa**	Euspena, Puspana	.....
Phouphena	.....	.....	.....
Arane	**Arangas (Mefulünbih)**	**Aranis (Mefulüanh)**	.....
Phouphatena	.....	.....	.....
Mardara	.....	**Malandara**	.....
Ouarsapa, Ouaisapa	.....	.....	.....
Orsa, Orsara	.....	.....	.....

2. FIRAT NEHRİ BOYUNDAKİ ŞEHİRLER

a — ERMENİSTANDAKİLER:

Ptolemy	Peutinger tablosu	Antonin itinereri	Sair otoriteler
Siniba	.....	Sinervas (Mefulinbih)	.....
Aziris	.....	.....	.....
Ladana (Dalanda)	.....	.....	El'an Darende denir, Fırat üstündedeğildir.
Sismara [1]	.....	.....	.....
Zimara	Zimara	Zimara	Pliny, V. 83
Daskousa	Dascusa	Dascusa	» V. 84

b — MELİTENE'DEKİLER :

Dağousa [2]	Saba ?	Sabous	.....
Sinis Kolonia	.....	Pisonos (ἐπὶ Σίνους)	.....
Melitene	Melentenes	Melitene	Çok kere zikredilir ; Fırat üstünde değildir.

c — LAVİNİANE YAHUT LAVİANSENE'DEKİLER :

Korne	Corne	.....	.....
Meteita	Metita	.....	.....
Klaudias	Glaudia	.....	Claudiopolis. Cappadociae, Pliny. V. 85

d — (S) ARAVENE' DEKİLER :

Juliopolis	.....	.....	.....
Barzalo	Parsalium	.....	.....

[1] Aşağıdakinin ditoğrafyası mı ?

[2] Daskousa'nın ditoğrafyası mı ? yoksa Antonine itinererinde **Sabeus** ve **Peutinger'de** Saba şeklinde tesadüf edilen ismin bozulmuş bir şekli midir ?

Ptolemy bazı yerlerde, istinadettiği Lâtince vesikada (E) harfi yerine (F) harfinin kullanılmasından şaşırmıştır. (Bu vesikanın Roma İmparatorluğunun resmî haritası olduğunu zannediyoruz.) Galatia'daki Φουαγήνα'nın Euagina şehrinin Lâtince bir dokümanda Fuagina'ya çevrilmiş şekli olduğu ne kadar aşikâr ise Melitene'deki Φουσιπάρα ile Εὐσιμάρα isimlerini de yanyana görünce varacağımız en tabiî netice ikisinin de aynı yer olduğu halde birinci şeklin, (Eusipara'yı yanlışlıkla Fusipara şeklinde yazan). Lâtince bir dokümandan alınmış olduğudur.

Kyzistra, Kiliki askerî bölgesinin bir şehri gibi gösterilmiştir. Bu isme yalnız bir de milâdın 325 inci senesinde Niceae meclisinde tesadüf ederiz: Burada bir Kyzistra piskoposundan bahsedilmiştir. Bundan bu kelimenin sehven Kybistra piskoposluğu yerine kullanılmış olduğu ve Ptolemy'nin birçok başka isimlerde olduğu gibi, yanlışlıkla bunu da bölgeleri listesine koyduğu anlaşılıyor. Ptolemy'nin Olba (Olbasa yerine), Kybistra, Kormasa yahut Korbasa v. s. gibi isimleri muhtelif havalide tekrar tekrar göstermesi tıpkı Peutinger tablosunun Prousa, Lampsakos, Amasia v. s. gibi şehirleri tekrarlamasına benzer.

Ptolemy'nin eserinde göze çarpan hataların bir cetvelini veriyorum. Bunların bir kısmı evelce başka müellifler tarafından tashih edilmiş, bir kısmı da tarafımdan düzeltilmiştir :

1 § 13 Παταούιον, yerine — Ταταοὺιον

1 § 14 Λατάνεια « — Λαγάνεια

2 § 15 Çok defalar şüphe ile karşılanan Δάγουτα Constantine Porphyrogenitus'un Δαγοτθηνοί si ile kuvvetlenmiştir.

2 § 15 Τρυμενος yerine, — Γρυμενο Θυρῖται; Wadington'un pek haklı olarak iddia ettiği gibi.

2 § 16 Αι῾γαρα yerine — Αι῾γαιαί (Hierokles' in Αυσίηναρα si ve 2 § 24 ile mukayese)

2 § 18 Ἰτώνα 'nın bazı kimseler tarafından Ἄττουδδα olabilmesi düşünülmüştür.

2 § 20 Ερίζηλοι pek haklı olarak Ἐριζηνοί şeklinde tashih edilmiştir.

2 § 21 Δαδαλεῖς yerine Λάλδης (Fasıl B. § 36 ya müracaat)

2 § 23 Κερχωπία kelimesi, arkadan gelen Εὐχαρπία nın tesiri ile Ἀπία dan bozulmuştur.

2 § 24 Μελίταρα yerine Μελίτινα konulmalıdır. (§ 16 ile mukayese ediniz).

2 § 25 Δροῦζος yerine Βροῦζος

Βλέανδρος « Βιλαῖνδος

Σίλβιον' un doğru şekli Σίβλιον, Σιβλία yahut Σειβλία dır.

2 § 26 Σανίς yerine Σανάος
Γάζηνα « Ταγηνα yahut Τάκινα

2 § 27 Φυλακήνσι ile Λυκάονες' in yerlerini değiştirir [1]. Bu değişiklik ikinci kelimenin Λυκίων kelimesinin yanında oluşundan ileri gelmiştir. Φυλακήνσιοι kelimesi aslında Lâtince olan Phylacenses' in Rumcalaşmışdır.

Μοχχαδηνοί yerine (Pliny'de olduğu gibi) Μαχ. Καλοηνοί.

Κυδισσεις yerine Κιδυησσεις

Μοζεανοί şekli Μοζιανοί den daha doğrudur.

Kelimenin yerli şekli Ἱεροπολῖτα idi Ἱεραπολῖται Rumcalaştırılmış şeklidir.

4 § 3 Ζαλίσχου yerine Ζαλήχου

4 § 4 Διδύμου, yu Δινδύμου, ya tebdil etmek lüzumsuzdur; ikisi de aynı şeydir.)Athen. Mittheil 1888, sahife 237(

4 § 5 Γερμανόπολις yerine Γερμανιχόπολις.

4 § 7 Τολιβωστοί yerine Τολιστοβώγιοι
Τολαστάβαρα yerine Τολιστοβώρα

4 § 9 Φουβάγηνα aslen lâtince olup Euagina'nın yanlış bir şekli olan Fuagina' dan Rumcalaştırılmıştır. (Fasıl L, § 10 a müracaat).

4 § 10 Προσερλήμενῖται yerine (Χώρα προσ ειλημμένη sakinleri mânasına gelen) Προσειλημμενῖται
Τετράδιον yerine Τυριάϊον

4 § 12 Ορονδιχοί yerine Ωρονδιχον. Kabilenin adı Ορονδεῖς idi.

5 § 3 Σύσδρα yerine Σύεδρα.

5 § 6 Μενεδήμιον yerine Περμινοδέων δῆμος.
Οὐρανόπολις yerine Οὐερβιανόπολις.
Πίσινδα yani ἐπὶ Ἴσινδα yerine Ἴσινδα.

5 § 7 Πρόσταννα Πρότομα dan daha doğrudur.

5 § 8 Κόμμαχον yerine Κόμαμα Koy.

6 § 3 Φαναγορίαν yerine Φαναροίαν.

Cappadocia, Likaonia, Cilicia'dan ikinci kısımda kâfi derecede bahsettik. Bütün delilleri tekrarlamaya lüzum görmüyorum.

Şimdi bahsini ettiğimiz otoriteler hakkındaki fikirlere vâsıl olmama, kitabın ikinci kısmını yazarken gözüme çarpan mütevali hatalar sebebolmuştur. Bu fasılda misal olarak verdiğimiz Tynna'da gösteriyor ki halihazırda istinadedecek noktası olmıyan bir fikir, sonradan meydana çıkan bir delil ile katiyet kesbedebilir; lâkin katiyetle ispat edilmiş birçok hatalar da gösteriyor ki, bu otoritelerin

[1] American Jour. of Arch. 1887 - 1888 deki Antiquitis of South. Phr. ismindeki makalemde B. 4. faslına müracaat.

hiçbir sözü, başka bir membadan, başka bir delil çıkmadıkça, doğru olarak kabul edilemez.

Bu mübahase uzun gözükürse de mevzuubahis meselenin iyice tenviri için elzemdir. Meselâ, Ptolemy'nin şimdiye kadar, hattâ Prf. Kiepert tarafından bile bilâ kaydüşart kabul edilen Cappadocia'nın askerî bölgeleri bahsindeki hükümlerini tamamiyle bertaraf ettim, ve Strabo'nun birkaç cümlesine istinadederek birkaç bölgeyi, Ptolemy'nin bütün bugünkü coğrafyacılar tarafından takibedilen o pek mufassal haritasında gösterdiğinden yüz mil daha beriye koydum. Bu biraz cüretkârane görünebilir; lâkin müşahedeleri tevil kabul etmiyecek kadar biribirine zıt olan bu iki otoriteden ya Ptolemy'yi, yahut da Strabo'yu kabul etmemiz lâzımdır. Strabo'nun Anadolu'ya dair verdiği malûmat hakkındaki kanaatim, söylediğim gibi şudur: umumiyetle «kısa tarifleri şayanı hayret derecede doğru, ve bu yerleri göziyle görmüş bir insan için, şayanı hayret derecede vazıhtır»; ufak müphemiyetlere, hattâ ehemmiyetsiz hatalara tesadüf dilebilirse de, bunlar son derecede seyrektir [1].

Yaylanın doğu kısmına ait manzaraların tarifinde bazı noktalar o kadar doğrudur ki buraları, ya kendisinin görmüş olması, yahut da başka bir görenin tariflerini kelimesi kelimesine tekrarlamış olması icabeder [2]. Lâkin yaylanın batı kısmını, Phrygia da dâhil olduğu halde, görmemiş olduğu muhakkaktır. Cappadociada seyahat ettiği kendi ifadesiyle sabittir (535 ve 536 ncı sahifelere müracaat). Cappadocia'daki Komana'ya gitmiş, Pyramos nehrinin Toros'u aştığı harikulâde boğazı görmüştür. Bir Amasyalının memlekette daha pek çok şeyler görmeden sade bu iki yeri görmüş olmasına imkân yoktur; hattâ bu seyahati sırf tetkik için yaptığı muhakkaktır [3].

Nihayet çok mühim bir otorite addettiğim Hierocles'e gelince: Bunun hakkındaki fikrimi de (endekse bakın) sahifelerde ve II 'nci kısımda muhtelif yerlerde arz ettim. Birçok meselelerdeki yeni keşifler sözlerinin doğruluğunu ispat ettiği için kendisine olan itimadım çoğalmıştır; bununla beraber mümkün olduğu kadar kendisini tasdik eden sair haricî deliller aramanın

[1] «Cities and Bishoprics» eserimde (Kısım II Fasıl XLIII) de gösterildiği üzere, Phrygia şehirlerinin ayrıldığı dört grupun muamması bile Eymeneian kelimesi Akmoneian'a değişince halledilmiş oluyor.

[2] Von Diest («Von Pergamus Zum Pontus» sahife 15) te diyor ki: «Starbo'nun 625 inci sahifesindeki bir ibaresi Pergamus'tan şarka giden volu muhakkak surette geçmis olduğunu ispat eder.» Lâkin bir taraftan da Strabo'nun Aeolia sahili hakkında verdiği malûmatın doğru olmadığını iddia ediyor.

[3] Niese, Strabo'nun, Komana, Pyramos, Lycus vâdisinde Hieropolis ve Maeander vâdisinde Nysa' dan maada Anadolu içerlerinde, denizden uzak hiçbir yer görmediğini kendi sözlerine istinadederek iddia eder. (Hermes XIII, 1878, sahife 42) deki «Beirâge zur Biographie Strabos» ismindeki eserine müracaat. Burada, Strabo'nun milâttan evvel 63 ten milâttan sonra 19 senesine kadar yaşadığını ve eserini Romada, Romalı okuyucular için, milâdın 18 - 19. senelerinde yazdığını söyler.

daima daha doğru olduğu kanaatindeyim. Bu müellif hakkında göstermeye çalıştığım noktalar şunlardır:

1 — Başlıca istinadettiği vesika bir piskoposluk listesidir ki kendisi bunu bir şehir listesi şekline koymuştur.

2 — Bu liste kısmen yollara, kısmen de bulundukları havaliye göre, coğrafi bir sıra gözetilerek tanzim edilmişti.

3 — Hierocles bu listeyi tadil etmiş ve Bithynia'ya, bilhassa Hellespontus'a ilâveler yapmıştır.

4 — Listenin Lydia ve Hellespontus kısımlarında birçok tahrifler ve değişiklikler vardır.

FASIL VII

BİZANS YOLLARI

Yol sistemindeki değişiklik milâdın 292 nci senesinde başladı. Diocletian, Nicomedia'yı doğunun payitahtı yapmış ve bu şehri vilâyetlere bağlıyan yollar ehemmiyet kesbetmeye başlamıştı. 330 da Constantinople şehri teessüs edince bu temayül büsbütün kuvvetlendi, çünkü Nicomedia'ya giden yollar İstanbula da gidiyordu. Artık dünyanın merkezi Roma değil, İstanbuldu; yalnız Romaya giden yollar ehemmiyetlerini tamamiyle kaybederek âdi köy yolları derecesine indiler.

Evvelâ Roma yollarından mümkün olduğu kadar istifade edilmek istenildi; hem Peutinger tablosu, hem Antonine itinereri bu yolların yeni ihtiyaçlara göre tadil edildiklerini gösterirler. Lâkin bütün Anadolu'da tedricî ve daimî bir değişiklik, bir ilerleyiş hareketi başlamıştı. Eskiden refah en fazla yaylanın cenup kısmında iken Constantin ile Justinien devirleri arasında geçen iki asır içinde yaylanın şimal kısmı, İstanbul'a daha kolay bir irtibata malik bulunduğundan, süratle ehemmiyet kesbetti; birtakım yeni halk kütle ve merkezleri vücuda geldi ki bunlar sonradan yavaş yavaş şehir ve piskoposluk derecesine yükseldiler [1]. Bütün bunlarla beraber irtibat ve muvasala şebekesi de değişiyordu, çünkü yeni açılan birtakım küçük yolların seyyahların işine Roma yollarından daha fazla yaradığı görülüyordu. Justinien'in saltanatı devrinde değişiklik tamamlanmıştı; kendisinin de devlet idaresini baştan tanzim ederken yalnız yeni şebekeyi nazarı itibara alıp eski sisteme nihayet verdiği muhakkaktır.

Bizans yollarını tamamiyle anlatan hiçbir vesika kalmamıştır. Müverrihlerde tesadüf ettiğimiz parçaları yanyana koyarak memleketin tabiî vaziyetine göre netice çıkarmıya mecburuz. Bizans yol şebekesinin hemen hemen tamamiyle bütün

(1) Bu kaide «Cities and Bishoprics of Phrygia» fasıl LXVII de izah edilmiş ve birçok tafsilâtla kitabımızın ikinci kısmında ispat edilmiştir.

Türk saltanatı müddetince de kullanılmakta olması bize çok yardım eder; lâkin tam iki asır süren tahavvül devresi için, biribirinden ayrı birkaç nokta hakkında bildiğimiz birkaç hakikatla iktifa etmemiz lâzım geliyor. Meselâ bilyoruz ki Apameia Yunan-Roma medeniyet ve ticaretinin ve yükselmekte olan Hıristiyanlığın başlıca merkezlerinden biri idi. Lâkin zenginliğini büyük Şark Ticaret yolunun üstünde, ve birkaç yolun birleştiği noktada oluşuna medyundu. Bu yol Bizans devrinde bütün ehemmiyetini kaybetti ve Apameia üçüncü, hattâ dördüncü derecede bir şehir mertebesine indi.

İkinci kısımda [1] buna benzer daha başka misaller de verilmiştir; burada yalnız bir tanesinden bahsedeceğim: 380 - 390 da İmparator Theodosius'a verilen bir istida mesut bir tesadüf eseri olarak elimizde kalmıştır. Kendisinden Halys deresi üstüne bir köprü inşa ederek Caesareia - Mazaka ile Galatia ve Pontus arasında daimî bir irtibat temin etmesi rica ediliyor. Ben bunu (Fas. I, § 1) Ankyra'dan Caesareia'ya Halys nehrini hiç aşmadan giden eski Roma yolu ile bu nehri iki defa aşarak giden yeni yol arasındaki istihale devrini gösteren bir vesika olarak kabul ediyorum. Eski yol üzerinde kalan Parnassos'un ehemmiyetini nasıl kaybettiğini, halbuki yeni yol üzerindeki Mokissos'un bilâkis kuvvetlenerek Jüstinien tarafından Cappadocia Secunda'ya [2] nasıl payitaht ittihaz edildiğini ve el'an da Anadolunun mühim şehirlerinden biri olduğunu anlatmıştım. Bize bu mühim vakayı nakleden vesika belki de tek değildir. O zamanın sicil ve kayıtları arasında yapılacak dikkatli incelemeler daha başka deliller meydana çıkarabilir.

Bizans yollarının tamamlanması Jüstinien zamanında olmuştur. Bu şebekenin en mühim kısmı Halys'in şarkından ayırarak Caesareia ve Sebasteia'ya giden askerî yoldu. Bildiğime göre, bu yolun esası şimdiye kadar hiçbir müverrih tarafından tetkik edilmemiştir. Bunun için (G) faslında, ta ilk başlangıcından itibaren bütün teferruatı ile bahsettim. Bizans askerî tarihinin şarka ait olan mühim bir kısmı bu büyük yolun tanınmasına bağlıdır. Muhtelif mesafelerde, yola yakın birtakım karargâhlar vardı ki, imparator harb sahasına bu yoldan ilerledikçe, vilâyetlerden toplanarak bu karargâhlara gelen askerler kendisine iltihak ederlerdi. İlkbaharda İstanbul'dan hareket, bu askerî yol üzerinde bir yürüyüş, Şark hududunda bir yaz seferi, kışın yaklaşması ile aynı yoldan payitahta avdet, bir

[1] Fasıl G, § 14, 35, 45 v. s. müracaat. Tavium'dan, Korniaspa'dan geçerek Sebasteia'ya giden yol Antonine seyahatnamesine Bizans zamanında ilâve edilmiş bir hatadır. Roma sistemine tamamiyle muhaliftir.

[2] Kitabın ikinci kısmında Mokissos'tan kısa olsun diye hep üçüncü Cappadocia'nın metropolisi diye bahsettim. Lâkin unutmamalıdır ki Jüstinien zamanından itibaren, Caesaria birinin, Mokissos diğerinin metropolisi olmak üzere, siyaseten yalnız iki Cappadocia vilâyeti vardı. Valens, Cappadocia'yı ikiye ayırdığı günden itibaren ikinci Cappadocia'nın metropolisi olan Tyana ise nüfuz ve ruhani hâkimiyetini yalnız birkaç piskoposluk üzerinde muhafaza etti.

ikinci seferden evvel İstanbul'da birkaç ay istirahat: işte bu çok faal İmparatorun hayatı senelerce bundan ibaret kalmıştır. Bu yürüyüşlerin seyri hakkında bilhassa bir şey söylenmediği zamanlar, bunların askerî yol üzerinden yapıldığını farz edebiliriz: birçok zamanlar askerî harekâtın iyice anlaşılması için bu nokta gayet mühimdir. Burada yalnız bir misalden, 1068 de Romen Diogenes'in Helenopolis'ten Şarka yaptığı yürüyüşten bahsedeceğim. Halys'i geçtikten sonra Caesareia'ya giden yolu bıraktı [1]. Yolun Halys'i geçtikten sonra Caesareia'ya ayrıldığını bilmeliyiz ki İmparatorun takibettiği yoldan 60 mil ötede, nehri geçtiği noktadan 100 mil uzakta olan bu şehre uğramadığını söylemekten bir mâna çıksın. Bundan sonra birkaç gün Krya Pege'de kalmıştı; bu yerin güzelliği, bol suları, ağaçları, çimenleri hararetle tarif edilmiştir. Burası hiç şüphesiz Constantine Porphyrogenitus, (1, sahife 444), ve Genesius'un (sahife 123, 124) Bathys Rhyax ismini verdikleri yerdi. Buradan Sebasteia'ya yürümüş, oradan da sağ yolu takiben Tephrike'ye değil, yine sol yolu tutarak Kolonbia'ya gitmiştir (60 ıncı sahifeye müracaat).

Bu yolu, ve buna merbut bütün «Aplekta» sisteminin tesisini Justinien'e atfediyorum. Lâkin bu fikir hiçbir vesikaya müstenit değildir, sırf birtakım küçük teferruattan çıkardığım mânaya bağlıdır ki bunları (G) faslında toplu olarak göstereceğim. Bütün bunlar, bu yolun ehemmiyetinin ta Justinien devrinden beri devam edip geldiğini gösterir; mesele böyle olduğu takdirde, hiç şüphe yok ki, bunun askerî kıymetini ilâve eden de yine odur, çünkü yolun ehemmiyeti askerî oluşunda, yani en kestirme yol olmayıp bir ordunun yürüyüşüne en elverişli yol oluşundadır.

Umumi haritada, İstanbul'dan dört tarafa uzanan mühim yollardan yalnız Bizans devrinde mevcudiyetleri sabit olanları gösterdim. Bu yollardan bazılarının mevcudiyetini ancak Nicaea İmparatorluğu, yahut Paleolog'lar devrindeki harbler münasebetiyle, harb sahasının sıkışıp Anadolu'nun garbına munhasır kaldığı zamanlarda öğreniyoruz; lâkin bunlardan birçoklarının daha evvelden mevcut ve mühim olduklarında şüphe yoktur. (Fas. B. § 33.)

Bu yollardan ve bunların boyunca yapılan askerî harekâttan bahseden vesikaların tetkiki mevzuumuza en tabiî bir son olurdu; ikinci kısımdaki tesadüfî ufak tefek imalar barsın ehemmiyetini göstermeye kâfi değildir. Böyle bir tetkik, Türkler zamanında kullanılıp da benim haritamda gösterilmiyen birtakım yolların, Bizans müverrihleri tarafından mevzuubahis edildiği halde benim nazarımdan kaçmış olanlarını da meydana çıkarabilirdi. Lâkin böyle bir tetebbuun son derecede yayılmasının Bizansın bütün Anadolu seferlerini de içine alması tehlikesi vardır; bu da kitabımıza dâhil olamıyacak kadar büyük bir meseledir. Bu

[1] «Caesaria'ya uğramadan geçti.» Seyl., sahife 691; Attal., sahife 146.

mevzu, Anadolu'nun tarihi ve âsarı atikası hakkında bir zamanlar yapmayı niyet ettiğim etüt programının üçüncü kısmını teşkil ediyordu.

Harb zamanları, bazı sebeplerden dolayı, askeri olmıyan başka yollar da, hattâ bazen İstanbul'dan başlamadıkları halde, Bizans tarihinde muvakkat bir ehemmiyet kesbetmişlerdir. G faslında İstanbul'dan çıkarak giden bütün yolları tarif ettim, bu yollar üzerinde yapılmış olan yürüyüşlere de bazı misaller verdim. Sarasenlere karşı uzun hudut muharebeleri münasebetiyle her yol bir bir tecrübe edilmişti. Çünkü Cilicia'dan geçerek Hıristiyan memleketlere saldıran hafif silâhlı akıncılar, geçitlerin bazen birini, bazen de ötekini tercih ederlerdi. Bu harbler esnasında kullanılan başlıca iki yol, her devirde mühim olan Cilicia geçidi ile, Germanicia ve Arabissos arasındaki geçit olmuştur. (Loulon. sahife 350). Lâkin Anadolu kıtasındaki her mühim dağ geçidinin büyük bir cenk menkıbesi, hattâ bazılarının bütün bir sıra savaş hikâyeleri vardır (Fas. T, 22, 63 e müracaat). Bir misal zikredelim:

860 harbi gayet müphem bir surette anlatılmıştır. Sarasen'lerin büyük bir hezimete uğradıkları mevkie dair yegâne sarih kaydı Genesius'ta görürüz ki o da bu yerin Amissos'tan 500 mil uzakta olduğunu söyler; bu da inanılamıyacak kadar mânasızdır. Lâkin başka vesikalardaki [1] rivayetleri de toplıyacak olursak görürüz ki: 1 — Bu harb Armenia ile Paphlagonia vilâyetleri hududunda, 2 — Halys'in garbında, 3 — Sinop'tan cenuba inen yolda, 4 — Şimalden cenuba akan bir derenin üstünde, 5 — Halys'in yakınında - ki ancak birkaç mülteci nehrin öte yakasındaki Kharsia vilâyetine kaçabilmişti -, 6 — Tepelerin arasında, Serasen'lerin sıkıştırıldığı bir vâdide yapılmıştı. Bu tariflere uygun yalnız iki nokta vardır: biri Sinop'tan Boyabat ve Halys'e inen yolun üstünde, öteki daha cenupta, yolun tekrar Halys ve Andrapa'ya indiği noktadadır. Lâkin mültecilerin Halys'i geçerek Kharsia vilâyetine girmeleri bunlardan ikincisini daha şayanı kabul göstermektedir. İsimler hakkında müverrihler son derece müteferriktirler: bu havalinin Lalakaon, mevkiin Poson yahut Porson, derenin de Gyris olması muhtemeldir [2]. Lâkin Genesius ve Continuator bu havalinin Abysinon, yahut Amysianon, yerin Porson, derenin Lalakon, Sarasen karargâhının kurulduğu çayırın da Gyris olduğunu kaydediyorlar. Amysianon'un Amnesia ile alâkadar olması muhtemeldir (Fasıl N, 12 ye müracaat). Amysianon belki Paphlagonia'dan Kommogene'ye giden bir yolun üstünde (Fas. R, 8 e müracaat) ve Amnesia da Arabissos'dan ihtimal Eukhaita'yı geçerek İstanbul'a giden bir yolun üstünde idi. Dikkatli bir araştırma tam harbin cereyan ettiği noktayı meydana çıkarabilir.

[1] Georgias Monachus 825, Simon Magister 666, Theophanes Contineantus 181, Leo Garmmaticus 238, Cedrenus II, 164, Genesius 96, Zonaras II. 159.

[2] Ducange, Zonaras'a dair olan eserinde Photius'un 167 nci mektubunu kaydediyor; şöyle hitabeder: Lalakonia silâhşoru Theodotosa.

On birinci asrın sonlarına doğru Türk istilâsı ile memleketin askerî tarihinde yeni bir devre başlar. Lâkin bu zamandan sonra sivil tarih ve ticari münasebet artık hiçe inmiştir. Bunun da sebebi kısmen vaziyetin vahameti, kısmen de artık Romalı evsafının hepsini kaybedip tamamiyle şarklı bir müstebit çehresi alan Bizans idaresinin uyuşturucu tesiri idi [1]. Yaylanın büyük bir kısmı, Likaonia, Cappadocia ve Phrygia ile Galatia'nın büyük bir parçası da dâhil olduğu halde Türklerin eline geçti. Nüfuzlarının kuzey batı hududu Dorylaion idi: Lâkin Kotiaion'a henüz sahip değildiler. Dorylaion'dan Constantinople'a giden yol üzerinde ilerlediler, hattâ Nikaia'yı bile zaptettiler. Güney batıda muvakkat bir zaman için Sozopolis'i (o zamanlar küçük bir köyden ibaret olan). Apameia'yı ve Laodicia'yı ellerine geçirdiler. Türklerin bu havalideki hâkimiyetleri kendileriyle 1076 da aktedilen o utandırıcı müsalâha ile tanınmış, büyük bir kısım arazinin terkiyle yardımları satın alınmıştı.

Selçuk Türklerinin merkezi İconium'da idi. Bu zamandan itibaren ta Osmanlı Türklerinin zuhuruna kadar bütün muharebelerin başlıca sahnesi bu şehre giden dört büyük yol oldu. Bu yolların ikisi, evvelce de işitmiş olduğumuz gibi biri Dorylaion'dan, diğeri Kotiaion'dan geçen eski yollardı. Lâkin bu zamanlarda bir üçüncü yol daha işitmeye başlıyoruz ki bu Kontiaion'a giden yol ile beraber Bilecik ve Basilica'dan geçiyor, oradan dönerek Dorylaion'a iniyordu. (Fas. G, 20 H, 25 müracaat). Theme Khoma bölgesinin ana yolu olan dördüncü yoldan bahsedildiğini birinci defa olarak on birinci asrın nihayetinde duyarız. Halbuki bunun, daha evvelki zamanlarda da, askerî ehemmiyeti haiz olduğunda şüphe yoktur.

Bu yolların ilk üçü bir grup teşkil ediyordu. Dorylaiona giden büyük yol hepsinin en kestirmesi idi, lâkin Türklerin eline ilk önce o geçti. Kotiaion'dan geçen yol da mühimdi, çünkü bu şehir Selçukluların idaresine ancak 1182 [2] senesinde geçebildi. 1156 da Manuel Comnenus İsauria'dan Kotiaion üstüne yürüdüğü zaman Bizanslıların elinde, lâkin nüfus dairelerinin son hududunda olduğu anlaşılıyor. 1116 da Bizans idaresinde olduğu muhakkaktır. Hattâ 1113 te bile yine onlarda olması muhtemeldir.

1116 harbi Kotiaion ile Dorylaion'dan geçen yolun kullanıldığına gayet iyi bir delil teşkil eder. Alexius, büyük bir ordu ile Dorylaion'dan geçerek Phylomelion

[1] Bizans idaresi muhtelif cemaatlerin benliğini öldürmüş, vilâyetler arasında serbest ticareti mahvetmiş, tam şarklı bir atalet havası yaratmıştı Bunun için de her kütle mümkün olduğu kadar kendi ihtiyacını kendi temin etmeğe çalışarak yaşıyordu. Bazı istisnalar gösterilebilirse de Bizans İmparatorluğunun son devresi böyle bir halde idi. Za'fını da bu noktada aramak icabeder.

[2] Hiçbir zaman idare kabiliyeti göstermiyen Selçuklular Dorylaion'u müstahkem olara muhafaza etmediler; az bir zamanda harabeye döndü; civarındaki mümbit vâdi de ta 1175 de Manuel tekrar bu şehri istihkâm haline koyuncaya kadar göçebe sürülerinin elinde kaldı.

üzerine yürüdü, Burada dini bir hokkabazlıkla Tanrının kendisini İconium'a gitmekten menettiğini öğrendi... Bunun üzerine Constantinople'a doğ. u çekilmeye başladı; lâkin ilerlemesine pek fazla mümanaat etmemiş olan küçük Türk alayları tarafından fena halde sıkıştırılmaya başlandı. İki gün süren bir muharebeden sonra ordu Polybotos ile İpsos arasında bir noktaya gelebildi ki buraya vardıkları zaman takibetmiş oldukları yolu bırakarak Ampoun'a doğru çevrilmeye mecbur oldular. Önlerinde takibedebilecekleri yalnız iki yol vardı. Biri Polybotos'u geçerek gayet çetin bir havali üzerinden gidiyordu ki burada dağınık Türk kuvvetleri son derece muvaffak olabilirlerdi, ve bu yoldan Bizans toprağına varmak için birçok günler yürümek lâzımdı. Öteki yol vâdi boyunca uzanarak Akroenos'un birkaç mil şimalinde, şimdi Ambanaz [1] denilen köye gidiyordu. Ekseriyetle Kotiaion yolu diye anılan bu ikinci yolu teacih ettiler. Ertesi günü, ordu Augustopolis ile Akroenos arasında iken mütareke yapıldı. Bütün bundan Akroenos'un ve bu köy ile Kotiaion arasındaki havalinin hâlâ Bizanslılar elinde olduğunu anlıyoruz.

1145 te Manuel Comnenus, Kotiaion yolundan hemen hemen İconiom'a kadar yaklaştı ve Khoma tarikiyle avdet etti.

Yine 1175 te Manuel Türk kuvvetini tenkil için büyük bir gayret sarf etmeye karar verdi. Bu işe başlangıç olmak üzere de iki metruk istihkâmı, Dorylaion ile Soublaion'u yeniden inşa etti. 1176 da da Selçuklulara büyük darbeyi indirmek için ikinci yolu intihabetti. Rhyndakos'tan hareket ederek (şüphesiz Akhyraous Thyateira tarikiyle) Khonai'ye, oradan da Khoma'ya yürüdü. Şu halde bu seferi, Türk mücadelesinde ehemmiyetli olduklarını söylediğimiz yollardan dördüncüsü üzerinden yaptı demektir[.]Soublaion şimdi Khoma denilen yerde idi; ve on ikinci asır müverrihleri tarafından kullanılmaya başlanılan isimle anılıyordu. İsimdeğişmesi Anadoluda gayet çok olan bir hâdisedir. Khoma themes'nin merkezi olan istihkâma da aynı ismin verilmiş olması muhtemeldir. Anna Comnena, Khomatenoi'lardan çok defalar bahseder, ve ifadesinden de iyice anlaşıldığı üzere (II. sahife 325—327) Selçuklulara yapılan hudut müdafaası Khoma ile Cappadocia Themelerei arasında taksim edilmişti [3]. Lâkin bu bölgeye niçin Khoma adı verilmişti? Acaba evvelâ bu asker bölüklerine, bilmediğimiz bir sebepten dolayı, Khomatenoi ismi verilmiş ve yerleştikleri yer Khoma adını onlardan mı almıştır [4]? Yoksa yere verilen isim daha eski olup bölükler ora-

[1] Bu şüphesiz Anna Comnena'nın bahsettiği Ampoum'un aynıdır. Bu mevzu hakkında 1882 Athen. Mitthail. Sah. 140 taki makaleme müracaat.

[2] Manuel'in mağlûbiyeti hakkında Fasıl C. 25 ve Amer. Jour. of Arch. cilt II deki «Notes and İnscriptions, IX» isimli makaleme müracaat ediniz.

[3] Cappad cia Vilâyetindeki değişiklikler için Fas. G, 35; Fas. K, 16; Fas. O'nun sonuna müracaat.

[4] Fas O'nun sonuna müracaat.

da yerleştiklerinden dolayı mı bu ismi almışlardı? Artık bunun anlaşılması imkânsız gibi görünür [1].

Vilâyetin merkezî yolu, iki büyük istihkâm olan Khonai ile Khoma'yı birleştirirdi. Bu yol için iki seyir kabildir. Bunların biri tam Barbarosa'nın takibettiği yoldur: Lykos'u takiben Anava Tuz gölüne çıkar, oradan Polatlıya saparak doğru Khoma'ya iner. Lâkin zannediyorum ki Denizlerden (Denizli değil) ve Harir boğazından geçen yol asıl Bizans yolu idi (A. S. P. ye Müracaat).

Her ki takdirde de takibedilen seyir Roma ticaret yolundan uzak ve gariptir; lâkin elimizdeki deliller katî görünüyor. Khoma şehri, Hermos nehri vâdisinden, yahut yukarı Maeander vâdisinden doğuya giden en kısa yolun üstündedir. Bu yol kısa olmakla beraber katiyen kolay bir yol değildir. Fakat Anadolu'nun Arap akınına uğradığı sıralarda hâfif ve sürâtli Arap alaylarına ciddî bir mania teşkil etmedikten başka bilâkis kestirmeliği dolayısiyle tercih bile edilmiştir. Daha eski asırlarda, Sasanilerin ta Bosfor ve Adalar Denizi sahillerine kadar memleketi harap ve yağma ettikleri zamanda da, vaziyet bunun aynı idi. Khoma'nın mühim bir istihkâm haline girdiği zaman için iki ihtimal vardır: bu ya Justinien'in, yahut da İconoklast imparatorların saltanat devrine tesadüf eder. Birçok sebeplerden dolayı birinci ihtimali tervicetmemiz lâzımdır. Khoma ve Khonai istihkâmlarının ikisi de aynı plân üzerine yapılmış gözükürler, halbuki ben Khonai'nin İconoklast'ların devri kadar geç bir zamanda yapılmış olduğunu zannetmiyorum. Tarihlerde Khonai'nin şöhreti, Kolossai'nin yerini tutmaya ancak 692 ile 787 arasında başlamıştır; bunun da Khonai istihkâmının hemen inşası akabinde olması kabil değildir. İkinci delil de Justinianopolis yahut Oikokome piskoposluğudur. Ben Οἶκο-Κώμη kelimesini, Peutinger tablosunda Eumeneia ile Apameia arasında gösterilen köyün Rumcalaşmış şekli olarak kabul ediyorum. Şu halde Justinianopolis onun üst tarafındaki müstahkem şehir olup açık vâdideki köy ile bir piskoposun idaresinde birleştirilmiş idi. Bundan başka şimdiye kadar İconoklast'lar tarafından tesis edilmiş ne bir şehir, ne de bu istihkâm emaresine tesadüf ettim. Bütün idare ve müdafaa tertibatı Justinien tarafından o kadar güzel yapılmıştı ki kendisinden sonra gelen imparatorlara onun yaptıklarını idame ve tamir etmekten başka bir iş kalmamıştı.

Demek ki (Adalar Denizi sahiline çıkan geçidin yanında) Khoma yahut Soublaion (Siblia) istihkâmını Justinien yaptırmıştı. Nicetas Choniata bu istihkâmı,

[1] Amer. Jour. Arch. 1887-1888 de «Antiq. of South. Phry. And Boarder Lands» ismindeki eserime ilâve ettiğim bir notta şu fikri ileri sürmüştüm: «Khoma'ya, Konya ile Beyşehir arasında, Yukarı Khoma, Aşağı Khoma olarak tesadüf ederiz: Bu kelime şehrin Türkçe adı olup daha birçok isimlerde de olduğu gibi Bizans müverrihleri tarafından da kullanılmıştır.» demiştim: fakat bu, kabil değildir. Hem isimde Türk şivesi yoktur, hem de Türklerin zuhuru ile Anna'nın ismi kullanıldığı vakit arasında Türkçe bir kelimenin revaç bulacağı kadar bir müddet geçmemiştir.

tam geçidin içinde bina edilmiş başka bir istihkâm olan Myriokephalon'dan tefrik eder [1]. Lâkin bu, Manuel Comnenus'un zamanında harap bir halde idi.

1076 — 1119 arasında Roma ticaret yolunun Laodiçeia ile Apameia arasındaki kısmının tamamiyle Türklerin elinde olduğu anlaşılıyor. 1119 da John Comnenus, Philadelpheia'dan Laodiceia üstüne yürüyerek burasını istirdadetti; ve 1120 de daha ilerliyerek Sozopolis'i de zaptetti, bu şehir Bizanslıların elinde 1182 ye kadar kalabilmiştir. Lâkin 1120 den sonra bile ticaret yolunun Apameia'dan geçen kısmı, metruk ve Türk göçebelerinin mütemadi hücumuna mâruz, emniyetsiz bir halde idi. 1146 da, Soublaion'da karargâh kurmuş olan Manuel Comnenus av için Apameia'ya gitmek ihtiyatsızlığında bulunduğu bir gün kendi karargâhı yanında bu Türklerden bir güruhun tecavüzüne uğrıyarak yaralanmıştı.

Alexius, John ve Manuel adındaki bu üç Comneni'nin saltanatlarının tarihi de gösteriyor ki bütün bu müddet zarfında Apameia'dan geçen yol Bizans orduları tarafından kullanılmıyordu; daha sonraki bir tarihte Barbarosa'nın Anava Tuz gölü boyunca yürüyüşünü tarif ederken Tagenon'un kullandığı: (loca desertissima Turcorum) yani (Türklerin en az bulundukları arazi) cümlesi de bunun sebebini çok iyi izah eder (Fas. B, 33 e müracaat). Harir boğazının yanındaki yol kullanılıyordu. Charax ile Graos Gala'yı bu yolun üstünde gösterdim.

Selçuk payitahtının Konyada olması gibi sebeplerden hâsıl olan muvakkat değişiklikler müstesna olmak üzere, ta bizim zamanımıza gelinceye kadar Anadolu'nun Jüstinien tarafından tertibedilen yol sisteminde çok az değişiklik olmuştur. Fakat şimdi bütün yollar bir istihale devresi geçirmektedir. Türk Hükümetinin bütün muamelâtı İmparatorluğun doğu ve güneyine Anadolu'dan geçerek gittiği zamanlar mühim yolların iyi tutulması mecburi idi; bunların birçoğunda menzil ve posta münakalâtı muhafaza ediliyordu. 1800 de Leake alelâcele İstanbul'dan Mısır'a gönderildiği zaman Anadolu'yu geçerek Dorylaion ve İconium tarikiyle Anemourion'a gitmiş ve oradan gemiyle Kıbrıs'a geçmiştir. Şimdi Kıbrıs'a gidecek bir yolcu yahut bir hükümet memuru doğrudan doğruya vapurla gider. Verdiğimiz bu misal bugün posta yollarından bir kısmının azalmasına sebebolan değişikliklerden bir nümunedir.

Bu değişikliğin âmillerinden biri de İzmir'in büyümesi, Türkiye'nin ticaret merkezi vaziyetine girmiş olmasıdır. İzmir'den ta memleketin iclerine uzanan demiryolları Lydia, ve Phrygia'ya kadar gelmiştir. Bunlardan biri «Kıral yolunun»umumi seyrini takibederek yaylanın eteğine kadar dayanmıştır; buradan yaylanın seviyesine çıkabilmek için 2000 kademlik bir basamak tırmanması icabeder. Öteki hat ise büyük ticaret yolunu yakından takibederek Apameia'ya kadar gelmiştir. Anadolu ile garp ticaretinin genişlemesi, hükümetin çıkardığı birçok mânilere rağmen, bu demiryollarını vücuda getirmiştir. Hükümet kararlarından bir

[1] Bu isim hakkında Fas G. 43 e müracaat.

tanesi bizi alâkadar eder. Bu demiryolları İzmir'i Anadolu'nun baş şehri haline koyabilirdi, lâkin hükümet İstanbul'un idare merkezi olarak kalmasını istemektedir; ve bu arzu İstanbul'dan Ankara'ya bir hat inşası tasavvurunu meydana çıkarmıştır. Bunun ticari bir teşebbüs olarak semere verebilmesi uzun zaman beklenemez.

Benim memleketi tanıdığım zamandan beri Türkler yol inşasında büyük faaliyet göstermişlerdir. Bazı yerlerde yeni yollar memlekete büyük faydalar temin etmiştir. Lâkin bazen de öyle yeni ve geniş yollar gördüm ki uzaktan ancak üstlerinde biten yeşil ve gümrah otlar sayesinde etraftaki araziden tefrik olunabiliyorlardı. Birçok yerlerde biribiriyle irtibatı olmıyan, perakende parçalar halinde yollar yapıldığını gördüm; bazen de her şeyi tamamlanmış olduğu halde köprüleri yapılmamış yollara rasgeldim. Ekseriyetle bunları yapmak için sarf edilen paranın dörtte biri mevcut yolların en fena yerlerinin tamiri için kâfi gelirdi. Lâkin umumiyetle tamir plânları gayet külfetli ve muazzamdır. Tamamiyle yeni bir yol açılır, büyük masraflar ihtiyar edilir, sonra bitmeden bırakılır; yahut daha fenası, yeni ve geniş yolun üstüne dökülen küçük taşlar yük atları için o kadar fenadır ki yolcular iyice çiğnenmiş eski yolu tercih eder ve yeni yolu mebzul bir ot mahsulüne terk ederler. Yolların böyle parça parça ve irtibatsız oluşuna bir sebep de bunların köylüler tarafından yapılmasıdır; her erkek senede birkaç gün bunlar için çalışmaya mecburdur. Mecburi hizmet zamanı bitince başladığı işin tamamlanması ertesi seneye bırakılır. Bu plân memleket için en münasip olandır. Halktan, umumun menfaati için en mâkul ve en zahmetsiz bir tarzda yardım istenmektedir. Lâkin bunların verdikleri emeği şimdiye kadar olduğundan daha iyi idare etmek ve daha verimli bir hale koymak icabeder. Umumiyetle yeni yolların inşasındaki muvaffakıyetsizliğin en büyük âmili idaresizlik ve ihtikârdır. Halys'in üzerinde yeni bir köprü parçası gördüm ki içi toprakla doldurulmuş, sadece bir duvar kabuğundan ibaretti: bir zamanlar bu köprü tam ve hiç şüphesiz yaz ayları esnasında da göze gayet mükemmel görünmüştü, lâkin kışın sular kabarınca süprülüp gittiğine hiç şüphe yoktur.

Türklerin bu yol imar ve tanzimindeki beceriksizliklerinin birtakım ciddî ve siyasi neticeler tevlidetmesi çok mümkündür. Anadolu esasen müslüman bir memleket olmakla beraber Ermenistan'ın Hıristiyan Rusya ile birleşmeye hevesli olduğu unutulmamalıdır. Bu birleşmenin kuvveden fiile çıkması bir zaman, belki de pek az bir zaman meselesidir. Rus demiryolları ta hududa gelmiş, dayanmış olduğu halde bu taraflarda Türklerin hattâ proje halinde bile bir demiryolları olmadıktan başka adamakıllı tamir görmüş âdi yolları bile yoktur. Sadece Ermenistan'ın Rusyayı doyuracağına ise pek fazla ihtimal verilemez. Anadolunun

en büyük nehri olan Halys [1]ekseriya bir hudut nehri olmuştur. Nehrin doğusundaki vilâyet hem Türk İmparatorluğunun en güzel parçalarından biri, hem de birçok Ermenilerin vatanıdır. Bütün bunları nazarı itibara alınca görürüz ki Rusyanın atacağı ilk adımın kendisini ta Halys'in sahillerine kadar indirmesi, imkânın hiç de haricinde bir iş değildir.

FASIL VIII

YER DEĞİŞMESİ

Tarihin muhtelif zamanlarında şehirlerin yer değiştirmesi eserimizde sık sık temas ettiğimiz bir meseledir. Anadolu'da seyahat eden bir adamın aklına en çok gelen suallerden biri de, «acaba niçin yeni şehirler eski şehirlerin tam yerinde bu kadar nadiren yapılır?» cümlesidir.

Bazı zamanlar bu yer değiştirme keyfiyeti sırf birtakım tesadüflerin neticesidir. Prf. Sterrett [2] in naklettiğine göre Mısır harbi esnasında büyük bir Türk fırkası, gayrimuayyen bir zaman için eski Melitene'nin yerinde olan Malatya ahalisi arasına yerleştirilmişti. Bu uzun zamandan beri ıstırap çeken halkın sabır ve tahammülü tükendi, eski evlerini askerlere terk ederek Melitene'nın 7 — 8 mil güney batısındaki bahçeler arasında kendilerine yeni bir şehir inşa ettiler. Hikâyede bir halk efsanesi kokusu vardır; ve Prf. Sterrett de bunu hangi membadan aldığını söylemiyor. Eğer bu bir hakikat ise yer değiştirme sebeplerinden bir tanesine çok güzel bir misal teşkil eder. Lâkin bu tarzdaki sebeplerden ancak Anadolu'nun (Mahallî Tarihinde) uzun uzadıya bahsedebiliriz. Muhtelif yerlerin tarihlerinde bu gibi sebeplerin sonsuz çeşitlerine tesadüf etmek mümkündür; lâkin birkaç umumi mütalâayı burada toplayıp zikredebiliriz.

Şehrin eski yeri bazen tamamiyle hâlidir. Lâkin bazen de bu yerde sadece küçük bir köy olduğu halde eski şehrin ehemmiyetinin asıl vârisi olan yeni şehrin epey bir mesafede yükseldiğini görürüz. Lykos vâdisinde, Laodiceia'nın birkaç mil ötesindeki Denizli hem coğrafya, hem de ehemmiyet bakımından şimdi tamamiyle metruk olan Laodiceia'nın halefi sayılır. Çünkü oradaki küçük köyler her ne kadar eski şehre daha yakın iseler de birer çiftlik köyünden ibarettirler ve eski şehrin yerini tutamazlar. Lâkin Tripolis'in coğrafi vaziyetine Yeniköy, adına Derebol geçidi, ve ehemmiyetine de Buldan tevarüs etmişlerdir. Attoudda'yı coğrafyaca Hasköy, ehemmiyetçe de Sarayköy temsil eder [3]. Hieropolis'i coğrafi vaziyet iti-

[1] Anadolu'nun en uzun nehri ise de suyunu aldığı arazi Sangarius'tan küçüktür

[2] Epigraphical Journey. sahife 300.

[3] Hemen hemen tam Attoudda'nın olduğu yerde kurulan bir pazar bu son zamanlarda Sarayköyüne nakledilmiştir.

bariyle Pamukkalesi, lâkin ehemmiyet itibariyle Denizli temsil eder [1]. Bundan sonraki sahifelerde yeni bir şehrin eski bir şehrin yerini aldığını söylediğim vakit maksadım bunun eskisini sırf hükümet merkezi ve nüfusunun başlıca toplandığı nokta olarak tevarüs ettiğini söylemektir; yoksa bu tam eski yeri işgal eder, yahut eski yere en yakın olan meskûn nokta, demek değildir. Umumi kaide şudur: her yeni merkez bir eski şehrin halefidir, ve buna karşılık da hemen hemen her eski şehrin yeni bir halefi vardır.

Anadolu tarihinin bir devresinde mühim olan yollar ekseriya bir başka devrede bütün ehemmiyetlerini kaybederler. Ekseriya yol ile beraber yolun üstündeki bir şehirde ehemmiyetini kaybederler. Nüfuzu yeni bir merkeze devrolurdu. Apameia (sahife 81) Roma devrinde mühim, Bizans devrinde gayet ehemmiyetsizdi; ve son zamanlarda yanından demiryolu geçmek ihtimali zuhur eder etmez yeniden canlanmaya başladı. İkinci kısmımızda bu gibi birçok misale tesadüf edeceksiniz. Eski Kıral Yolu üstündeki bütün şehirlerin Phrygia'lı isimler taşıdıkları halde büyük ticaret yolu üstündeki şehirlerin Yunan kıralları yahut Roma imparatorları tarafından yeniden tesislerini gösteren isimler taşımaları ayrıca izaha lüzum göstermez.

Mamafih, yol sistemindeki değişikliklerden başka mevki, muvasala, muhit itibariyle de şehirlerin her devirde birtakım hususiyetler gösterdiğini görürüz[2].

Anadoludaki eski şehirlerin mevkileri tetkik edilirken nazarı dikkate çarpan hususiyetler şunlardır: 1 — Askerî kuvvet, 2 — Muvasaladaki kolaylıkla beraber her türlü ticari münasebatın imkânı, 3 — Su ihtiyacının temini.

Öyle görünüyor ki ilk zamanlarda nazarı itibara alınan en mühim nokta askerî kuvvetti. Birçok yerlerde şehirler etrafı tabiî surette uçurum olan, yahut da kolaylıkla bu hale sokulabilecek tepeler üstünde bina edilmişlerdir. Böylelikle fazla tahkime lüzum kalmadan büyük bir mukavemet imkânı temin edilmiş oluyordu. Bazı yerlerde suni istihkâm, dimdik bir kaya duvarı üstüne 50—100 kademlik bir siper çekmekten ibaret kalıyordu. «Study of Phrygian Art» ismindeki eserime eski Phrygira şehirleri hakkında verdiğim malûmat bu noktayı kâfi derecede tenvir eder [3]. Blaundos, Akmonia, Paleo-Sebaste, Lounda, Celaenae ve sairenin tahkimi için lâzım olan tertibat hep bundan ibaretti. Ahalinin açık ovada yaşadığı, yalnız düşman hücumunda müstahkem şehre girdikleri muhakkaktır. Bu devirlere dair malûmatımız çok az olduğu için fazla bir şey söyliyemeyiz; lâ-

[1] Yeniköy şimdi tamamiyle metruk olan Tripolis'in olduğu yerden bir mil, Buldan 6 mil ötededir. Pamukkalesi Hierapolis'in tam altına düşer.

[2] Bu mesele hakkında Prf. Hirschfeld'in «Typologie griechiseber ansiedeliungen im altertum» ismindeki eserini okumak lâzımdır. «Aufsätze Ernst Curtius gewidmet» e müracaat. Hirschfeld'in bu mevzu hakkında birçok şayanı dikkat fikirleri (Reiseberichte) de mevcuttur.

[3] Jour. Of. Hell. Stud. 1888-1889.

kin o zamanlarda bile bir miktar ticaretin mevcut olduğu ve ticareti kolaylaştıran birtakım şeylere dikkat edildiği Kıral Yolu üstündeki Keramon Agora'nın hem vaziyeti, hem de ismiyle sabittir. Aynı yol üstündeki Pessinus'un kuvvetli bir istihkâm olmadığı muhakkaktır; başlıca müdafaa ve muhafaza kuvveti halkın dine olan hürmeti idi.

İlk devirlerin mukaddes şehirleri sıcak, sıhhi membalar, zehirli buhar neşreden çatlaklar ve saire gibi ilâhî kudret'n en şiddetle göze çarptığı noktalar etrafında doğar, büyürdü. Hiera Kome - Mukaddes köy - mâbedin yakınında, yahut etrafında teşekkül eder, ve müdafaası için yalnız mabudun kuvvetine sığınırdı [1]. Ephesos'taki Artemiz mâbedi de bu kâbildendi. Yunan şehrinden ayrı, hattâ tamamiyle muhalif bir vaziyette kalmıştı. Bazan bu mukaddes köyden ruhu tamamiyle yerli bir şehir doğar ve ekseriyetle Hieropolis ismini alırdı. Yerli ruhun kuvvetli olduğu yerlerde bu ismin şekli «Hiero'nun şehri» mânasına gelen Hieropolis idi; lâkin Yunan hissinin, terbiyesinin iyice nüfuz ettiği yerlerde «Mukaddes şehir» mânasına gelen Hierapolis şekli kullanılırdı. Bu fark, zâhiren gayet ehemmiyetsiz gözükürse de hakikatta yerli ve Yunanlı ruhun mühim farkını gösteren bir işarettir. Birinciye göre Hieron (Tanrı), ikinciye göre polis (şehir) esas fikirdir. Rahiplerin tesis ettikleri bu gibi şehir misallerine Glaukos vâdisndeki Hieropolis'te, Prepenisseis'lerin [2] Soa şehrinde, Phygia'daki Aizanoi'da [3], Cappadocia'daki Komana ve sairede tesadüf ederiz.

Bu gibi dinî merkezler ve Keramon Agora gibi pazar yerleri müstesna olmak üzere bütün eski şehir yerlerinin tâyininde emniyet ve askerî kuvvet meselesi en mühim addedilen noktalardı. Şehrin suyunu temin meselesi de ekseriya ciddî güçlükler gösterirdi. Su, bazı yerlerde muhasaraya karşı büyük sarnıçlarda biriktirilirdi. Amasya'da ise derinde olan suya erişebilmek için kaya arasından yol kazmak icabetmişti. Velhasıl her şehrin bu meseleyi kendine göre bir hal tarzı vardı.

Yunan kırallarının tesis ettikleri şehirlere gelince onlar büsbütün başka bir hususiyet gösterirler. İskender'in ölümünü takibeden asır içinde intihabedilen şehir yerlerinde de askerî mukavemet yine kuvvetli bir âmildi; lâkin nazarı itibara alı-

[1] Bu mesele hakkında «Jour. of Hell. Stud.» 1889 da intişar eden Artemis - Leto and Apollo - Lairbenos ismindeki makalemde Dionysopolis'in yanında Atyokhorion namındaki köyün tarifini okuyunuz.

[2] Bennisoa kelimesinin hiçbir esası olmayıp bir kitabenin yanlış tefsirinden ibaret olduğunu Fas. C, 84 te gösterdim; Soa «Mezar» (yani Atys'in mezarı) gösteriyor ki bu dinî merkezin karakteri de tıpkı Dionysopolis'in yanındaki Atyokhorion'un eşi idi. 1889 da münteşir Jour. of. Hell. Stud. de çıkan «Stud. of Phryg. Art.» ismindeki makalemin ikinci kısmını okuyunuz

[3] Aizanoi'daki rahip hükümdarlar Euphorbus'u tarikatlerinin bânisi, belki de cedleri olarak tanırlardı. Çünkü bu rahiplik babadan oğula intikal ederdi. (Stefanus Byz.'un Hermogene'sten naklettiğine göre.)

nan yalnız bu değildi; bu cihetin teminine daha ziyade suni vasıtalarla çalışılıyordu. Bilhassa muvasalada ve ticari münasebette kolaylık aranılıyordu. Bu şehirlerin tesisindeki gaye, bunları birer medeniyet kaynağı, memleketteki ecnebi idarenin birer merkezi yapmaktı. Onun için bunların hem biribirleriyle, hem de öteki memleketler ile kolayca münasebette bulunmaları elzemdi. Bu sebeple artık Celaenae terk edildi, ve yeni ihtiyaçları temin edebilecek bir notkada, Apameia, tesis edildi. Synnada, Seleucea Sidera, Lycia'daki Laodicia, Pisidia'daki Antioeheia, Maeder vâdisindeki Antiocheia ve daha birçokları hep bu sisteme göre yapılmış şehirlerdir. Hepsi bir ova kenarındaki yüksek bir noktada bina edilmişlerdi. Bir cihetten gidiş gelişte kolaylık gözetilmekle beraber bina edildikleri tepelerin etrafına çevrilen duvarlarla da vâdiye olan hâkimiyetleri temin edilmiş oluyordu. İstihkâmları iyi muhafaza edildiği müddetçe gayet kuvvetli birer kale gibi kendilerini müdafaa edebiliyorlardı.

Bu şehirlerin büyüklüğü, üstünde bina edildikleri tepelere bağlı idi. En eskilerinden biri olan Synnada'nın gayet küçük olması lâzım gelir; hakikaten, Strabo da bu noktayı kaydetmiştir. Su tesisatını her şehir için ayrı tetkik etmek icabeder. Lycia'daki Laodiceia'nın tesisatı birkaç sene evveline kadar görülebiliyordu. Bugünkü Denizli'nin her sokağında bol bol akan suları membaından getiren yeraltı yolunun tam kaynağına kadar gitmedimse de Laodiceia'dan birkaç mil öteye kadar takibedilebilineceğini gördüm. Su, şehrin şimalinde, toprak bir künkle bütün şehre hâkim bir noktaya yükseldikten sonra birtakım küçük borularla dağılıyordu. Böylelikle tazyik, suyun taksimi için lâzım olan dereceye indirilmiş oluyor, ve istenilen taraflarda ki küçük borulardan kestirilmesi kabil oluyordu. 1883 te Laodiceia'yı ziyaret ettiğim zaman bu şayanı dikkat tesisat mahvolmak üzere idi.

Milâttan evvel 190 senesinde, Bergamalı kıralların saltanatı ile başlayıp Roma idaresi müddetince devam eden uzun sulh devrinde, halk ovalarda, açık ve müdafaasız yerlerde toplanıp yaşamaya temayül gösteriyorlardı: Burada hayat eski devrin emin, lâkin rahatsız şehirlerinden daha hoştu. Eski Diadochi'lerin tesis ettikleri şehirler, açık ovalara yakın noktalarda, hattâ bazan ovanın tam ortasında, alçak tepelerde oldukları için mevcudiyetlerini muhafaza ettiler. Lâkin daha eski bir âdet olan kısmen açık ovada, kısmen de askerî iltica gâh olan müstahkem ve yüksek şehirde yaşamak usulünün devam ettiği yerlerde, Bergama ve Roma devirlerinde açık müdafaasız şehirler zuhur etti. Lounda ve Sebaste'de olduğu gibi, birçok yerlerde nüfus tedricen hariçteki daha ferah evlerde toplanmış, eski şehir tamamiyle terk edilmiş, eski isim devam etmekle beraber şehrin mevkii değişmiştir.

Bergamalı kırallar, tesis ettikleri yeni şehirleri hep biribirine benziyen mevkilerde kurmuşlardı. Eumeneia, Dionysopolis, Philadelpehia hep hafif bayırlar üs-

tünde, hiçbir istihkâmı, kalesi olmıyan tepelerin gölgesinde inşa edilmişlerdi. Pisidia'daki Apollonia ise açık bir ovanın ortasında, tamamiyle müdafaasız bir noktada idi. Bu hususiyeti, başka mülâhazalarla beraber nazarı dikkate alınca, Lysiâs ve Philomelion gibi şehirlerin de Bergamalı hükümdarlar tarafından tesis edilmiş olduklarına hükmedebiliriz. Dorylaion ve Çulova'daki Metropolis de Roma devrinde buna benzer mevkiler işğal ederlerdi; lâkin Metropolisde, Lounda ve Sebaste gibi, aslında yakındaki yüksek tepede bina edilmişti. Roma devrinin Dorylaion'u, Eskişehirin biraz şimalinde, ovada Şarhöyükte idi. Tamamiyle metruk ve harap bir hale geldikten sonra Manuel bunu Karacaşehir'de tekrar inşa etti (Fas. G. 27 ye müracaat). Von Diest Karacaşehirdeki orta çağ harabelerinin altında daha eski zamanlara ait izler olduğunu iddia ediyor. Ben de eski Dorylaio'nun önce açık ovaya götürüldüğünü, sonradan tekrar yine müdafaası kolay, lâkin susuz olan eski yerine getirildiğini kabulde tereddüdetmiyorum [1].

Lykanoia'daki Laodiceia Combusta ve Barata (Binbir Kilise) gibi şehirlerin mevkilerinde bu memleketlere has olan bir hal nazarı dikkatimi celbetti. Bunlar dağların en aşağı yamaçlarında «amfiteatr» şeklindeki kuytuluklarda kurulmuşlardır. Her nedense kalbim, başka hiçbir şehrin cazibesine bu kadar kapılmamıştı; bununla beraber korkarım ki kuvvetli tesirler arıyan bir seyyah bunları hafif meyilli sırtlarda, çıplak ve apaçık görünce sukutu hayale uğrar. Lykaonia'nın İconium, ve bilhassa Kybistra gibi şehirlerinde, iyi sulanmış mümbit meyva bahçelerinin, dört tarafta millerce uzanan çıplak ve susuz ova ile yaptığı tezat göze iki kat hoş görünür [3].

Harb ve felâket devirlerinde - Anadolu'nun Sarasenlere, Araplara, Türklere karşı müdafaası icabettiği, yabancı orduların vâdileri yağma edip ta Bosfora kadar yürüdükleri zamanlar - tabiî mukavemet imkânları olan şehirler tekrar büyük bir ehemmiyet kesbetmeye başladılar. Bilhassa Arapların yaptıkları gibi yağmacı akınlarına karşı müdafaa için âni hücumlara mukavemet edecek sağlam istihkâmlara lüzum vardı; uzun muhasara korkusu pek o kadar yoktu. Uçurum ve dik kayaların tepesine kurulmuş istihkâmlar çoğalmaya ve bazıları büyük şehirlerin merkezi olmağa başladılar. Afyonkarahisar ile Sivrihisar, bunlardan iki nümunedir. Kara-

[1] Metropolis'in yeri, ovanın ortasında Tatarlı ile Haydarlı arasında hâlâ görülebilir. Fas. C. 63 e müracaat.

Bir tepede istihkâm harabeleri olduğunu duydum, lâkin gidip görmedim.

[2] Kiepert'in fikri hakkında 14 üncü sahifeye müracaat edin. Von Diest Eskişehir'in sıtmalı olduğunu söyler: nefsindeki tecrübesi fena olabilir, lâkin kendi sözlerinden de anlaşıldığına göre kabahat yerin değildir. Fas. G. 27 de verdiğim tafsilâtı halktan bizzat kendim topladım. Kula ve Eskişehir bana Anadolunun her şehrinden fazla methedilmiştir.

[3] Konyanın şimdiki harap hali etrafın güzelliğini acele seyahat edenlerden kısmen saklar; Meram bağlarına yapılacak küçük bir gezinti civar hakkında bir fikir edinmek için en kısa yoldur.

hisarda, bir Roma şehri olan Prymnessos'un üç mil ötesinde, volkanik yekpare bir kaya parçası, ovanın ortasında dimdik bir sütun gibi 900 kadem irtifaına yükselir; bunun tepesine ancak kayadan oyulmuş birtakım zikzak basamaklarla çıkılabilir. Tarih bu kaleden 8 inci asrın başlarında bahsetmeye başlar. 740 ta meşhur Seyyit Battal Gazi bunun önünde mağlûp ve maktul düşmüştür; bu tarihten sonra Akroenos ve Nikopolis isimleri altında sık sık adı geçer. Şimdi Prymnessos'un yerinde Sölün isminde bir köy vardır; lâkin Karahisar Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biridir.

Sivrihisar, bir Roma şehri olan Pessinus'un 10—12 mil şimal batısındadır. İki tepeli muazzam volkanik bir kaya üstündeki kalesi eski harplerde açıktan başka hiçbir şeyle teslim olmazdı. Jüstinien tarafından tahkim edilmiş ve Justinianopolis denilmiştir. Pessinus şimdi küçük bir köyden ibarettir, Sivrihisar ise Anadolu için büyük bir şehir sayılır.

İkinci kısımda bahsettiğimiz kalelerin birçoğu bu sınıfa dâhildir. Bunların inşası umumiyetle, hükümetin tensikı ve Anadolu'nun müdafaasına verilen ehemmiyetle Bizans İmparatorluğunun yeniden canlandığı zamanlara tesadüf eder. Zamanın harb ilmine göre yapılmışlardı: âni bir hücümla zaptedilmeleri imkânsızdı, fakat uzun bir muhasaraya karşı kâfi miktar zâhire ve su tedariki mümkün değildi. Bunların ayak uçlarında doğan şehirler, açık ovada ve umumiyetle her türlü müdafaadan mahrumdular.

Şimdiye kadar bahsi geçen şehirlerin tesisleri ve yer değiştirmeleri sırf kendi bünyelerindeki kuvvet ve büyümek istidadından, yahut da yeniden canlanmak temayüllerinden ilerigeliyordu. Lâkin sonraki devre ait birtakım değişiklikler vardır ki bunlar inhitatın ve gittikçe sönen bir medeniyetin nişaneleridir. Şimdiki köy ve şehirlerin birçoğunda mevkilerinin tâyinine âmil olan şey suya yakınlıktır. Roma, hattâ Bizans mühendisleri şehirlerin suyunu pek uzaklardan getirmeye asla üşenmezlerdi. Hattâ bugüne kadar hissedilen daimî ihtiyaç yüzünden mühendisliğin bu şubesinde biraz sanat ve maharet kalabilmiştir (Benim şahsi tecrübeme göre bu da yalnız Hıristiyan Rumlar arasındadır). Bugünkü su yolları oldukça büyük bir maharetle yer altından, tepelerin etrafından döne döne yüksekteki membalardan inerler ve umumi çeşmelere yavaş ve daimî bir cereyan temin ederler. Lâkin son zamanlarda bunlar bile, Türkiye'de her şeyin olduğu gibi, harabiye terk edilmişlerdir. Eski mühendisler şimdikiler gibi su menbaının yakınlığına ehemmiyet vermezlerdi. Birçok yerlerde eski Roma ve Bizans şehirleri terk edilerek tam suyun bol olduğu noktalarda yeni şehirler türemiştir. Eskiden büyük bir su yoluna malik olduğu halde, bugün Bor ve Niğde [1] şehirlerinin birkaç mil

[1] Tyana, yanıbaşında iyi bir pınar olduğu için bugün de oldukça büyük bir köydür. Eski su yolu 12 mil şimal doğudaki eski Gümüşten gelir ve kısmen yeraltından geçerdi. Şehrin yanında bir mil kadar uzanan kemerler Romalılardan, belki de İranlılardan evele aittir. Bugünkü köyün büyüklüğü ancak pınar suyunun müsaade ettiği kadardır, eski şehir sunî yardım olmadan yaşıyamazdı.

ötesinde küçük bir köyden ibaret kalan Tyana buna bir misaldir. Şimdi Denizli tarafından istihlâf edilen Laodiceia da bunlardan biri idi. Bu son birkaç asır zarfında vâkı olan yer değiştirmelere umumiyetle böyle bir kolaylık fikrinin sebebiyet vermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bizans devrinin sonuna tesadüf eden bir misal bu meseleyi oldukça aydınlatır. Tralleis şehri, Romalılar tarafından ilk tesis edildiği yüksek tepeden (ki buradan hayatımda gördüğüm manzaraların en güzellerinden birini görmüştüm) yavaş yavaş Maeander vâdisine kadar inmişti. Lâkin mütevali Türk akınları şehrin emniyetini mahvedince tamamiyle metruk bırakıldı. 1306 da Andronicus Palaeologus, şehri Romalıların yaptığı noktada tekrar ihya etmek ve Andronicopolis yahut Palaeologopolis adını vermek istedi. Lâkin halk suyu kifayetsiz bularak şehri tekrar terke mecbur oldu. Romalılar devrindeki zengin ve büyük şehre kâfi gelen su, pek tabiîdir ki, şehri ihya edenlerde de o ustalık olsa idi Andronicopolis'e de kiyafet ederdi.

MUHTELİF VİLÂYETLERİN TARİHİ COĞRAFYASININ UMUMİ HATLARI

İKİNCİ KISIM

Mukaddeme

Aşağıki sahifelerde Anadolu topoğrafyasının nasıl incelenmesi lâzım geldiğini anlatmaya, mevzuun umumi hatlarını çizmeye çalıştım Buna ilâve olarak çalışmalarım sırasında bazı meseleler hakkında topladığım tafsilâtı, sair işlerim arasında zihnimde tutamıyacağım kadar çoğaldığı için, buraya ilâve ediyorum. Bunları tamamlamağa, sair membalarda bulunabilecek malûmatı ilâve etmeye teşebbüs etmedim. Her mes'ele [1] asıl menbalardan alındığı gibi, asıl metnin benim üzerimde bıraktığı tesiri ifade eder. Bu tesirin daima doğru olduğunu iddia edemem. Lâkin eser ilk sahifesinden sonuna kadar tamamiyle yeni incelemelerin ve bitaraf bir muhakemenin mahsülüdür.

Esas mevzuumuz, her vilâyette mevcudiyetlerini muhtelif devirlerde takibedebildiğimiz şehirlerin listelerinin mukayesesidir; buna mukaddeme olarakda başlıca otoritelerin küçük bir tenkidi elzemdir.

Evvelâ Notitiae Episkopatum (Piskoposluklar listesi) nden bahsedelim. Parthey ve Pinder tarafından neşredilen en mühim listeler VII nci, VIII inci, IX uncu, I inci, III üncü, X uncu ve XIII üncülerdir. Gördüğüm bütün neşredilmemiş listeler bunların başka şekillerinden ibarettir. Tam bir liste iki kısımdan müteşekkildir: birincisi metropolit ve başpiskoposluklar listesi, ikincisi de her bir metropolite tâbi piskoposlukların listesidir. IX uncu, III üncü ve XIIIüncülerde birinci kısım yoktur; ikinci kısım da yalnız yukarda zikrettiğimiz yedi listede mevcuttur. VIInci liste küçük bir parçadan ibarettir. Tetkik edilince görülecektir ki listeler gayet fena tutulmuş, sonradan vâki olan birtakım değişikliklere göre tashih edilmemişlerdir. Alelâde bir piskoposluk başpiskoposluk derecesine çıkarıldığı zaman bu, ekseriya listede hem eski yerinde bırakılmış, hem de başpikoposluklar

[1] Müstesna olan birkaç nokta dikkatle izah edilmiştir. Bunlar Aberdeen'de elime geçiremediğim kitaplardan naklettiğim parçalardır. 1889 yazında okuduğum yeni kitaplardan iktibas ettim.

arasına ilâve edilmiştir. Bazan da Akmonia grupu, Phrygia'daki Khonai grupu, ikinci Pamphylia'daki Kormasa - Komama grupu gibi bir bütün piskoposluk grupu bu listelerin birinden yahut birkaçından birden kayboluvermiştir.

Bunlardan III üncü, X uncu ve XIII üncüsü kendi kendilerine ayrı bir grup teşkil ederler ki ekseriya bunlardan «sonraki listeler» diye bahsettim. VII nci, VIII inci ve IX uncu da ayrı bir grup teşkil ederler. Bu grup her ne kadar öteki kadar katî ve insicamlı değilse de bunlara da «ilk listeler» adını verdim. I nci listeye gelince bu, iki arada, başlıbaşına bir mevki işgal ederse de I inci grupa daha yakın olmak itibariyle ikinci grupa karşı bunu da birinciler arasında sayabiliriz.

İkinci gruptan X ile XIII biribirlerine III üncüden daha yakındırlar ve ondan daha sonraki zamana aittirler. «İlk listeler» arasında daha mühim ihtilâf olduğu için birçok vilâyetlerin bahsinde bu grupu daha küçük kısımlara ayırmak lâzım gelir. Bu gurupun zaman itibariyle sırası şöyledir: VII, VIII, IX, I [1]. Ortadaki iki liste bazı noktalarda VII inci, bazı noktalarda I inci ile eştir. Hepsinden fazla Hierokles'e yaklaşan da VIIncidir. Bu vesikanın kısmen mahvoluşu çok teessüf edilecek bir şeydir; bunun yüzünden çok kıymetli malûmattan mahrum olduğumuz muhakkaktır. Anadolu tarihinin en çok muhtaç olduğu şey eski devre ait bir listedir. Bu da belki manüskri halinde bir taraftan çıkabilir.

Bir listenin birinci kısmı, yani metropolit ve başpiskoposluklara ait parça tabiî ikinci kısımdan daha dikkatle tashih edilirdi. Bunun için her listenin birinci kısmı için tahakkuk eden tarih ikinci kısmı için de kabul edilemez. Ekseriya ikinci kısımdaki vaziyet bu tarihten daha evvel değişmiş olurdu. III üncü, X uncu ve XIII üncü listelerin ikinci kısımları, birçok vilâyetlerde VII inci, VIII inci, IX uncu ve I inci listelerdekilerden çok başka ve umumiyetle daha sonraki bir tarihe aittir. 859 ve 869 şûraları kayıtlarına dikkate değer bir müşahebet gösterirler. VIInci, VIII inci, IX uncu ve I incinin ilk kısımları daha ziyade eski şûraların kayıtlarına, hattâ Hierokles'e benzer. Mamafih iki grup arasındaki fark sade ikinci grupun, birinci grupta yapılan bazı değişiklikleri kaydetmemesinden ibaret değildir. İkinci gruptaki bazı hususiyetler bunların muhakkak surette daha eski bir devre, Justinien'in icraatı zamanına ait olduklarını gösterir. III üncü, Xuncu ve XIII üncü listelerin VII nci, VIII inci, IX uncu ve I inci listelerden daha başka ve daha eski bir sicilden olduklarını zannediyorum. Birinciler Constantinople'da kilisenin tuttuğu sicillerden, ikincilerde saraydaki sivil hükümetin sicillerinden alınmış olabilirler [2].

[1] Halbuki Parthey ve Pinder bunları tarihî sıralarına göre tanzim ettiklerini, I in en eski, XIII in en sonra olduğunu iddia ederler (Praef, sahife 6). Lycia Vilâyeti bahsinde III üncü liste X ve XIII le değil, I ile eştir.

[2] Bilhassa I ile IX u mukayese ediniz. 1622 den sonra XIII üncüyü yazanın elindeki vesika yalnız kilise kayıtları idi; lâkin tescil ettiği vaziyet muhakkak surette asırlarca evvelki bir devre aittir. Kilise sicilleri, muhtelif tarzda tutulurdu. Meselâ 549 da akdedilen Mopsuestia şûrası kayıtlarında şöyle okuruz: Recitentur sacra diptyeha, quae declarant sanctae memoriae

Yedisinin de birinci kısımları, ikinci kısımlarından daha iyi tashih edilmiş olduğu için iki grupta da aşağı yukarı biribirinin aynıdır.

Tarih meselesine gelince şu vakalar tipik birer nümune olabilir: I - Amastris 800 tarihinde [1] başpiskoposluk derecesine yükseldi. VIII ve IX bunu Gangra'ya tâbi bir piskoposluk olarak gösterdikleri halde, VIII, bir kere de başpiskoposluk olarak kaydeder. (VII bozuktur, lâkin o da başpiskoposluk olarak göstermez.) Bundan şu anlaşılıyor: VIII ve IX kilisenin 800 den sonraki vaziyetini kaydetmekle beraber adamakıllı tashih edilmemiştir. 883 tarihli olan I inci liste Amastris'i piskoposluk değil, başpiskoposluk olarak kaydeder. III, X, XIII te de aynı şey mukayyettir.

2 — Nakoleia 787—862 arasında başpiskoposluk olmuştur. VII, VIII, IX ve I burasını, Synnada'ya tâbi bir piskoposluk olarak kaydederler. X başpiskoposluk olarak gösterir.

3 — 858 de Khonai başpiskoposluk olmuştur. VIII ,IX I hiç bundan bahsetmiyor; hattâ civarındaki birtakım piskoposlukları da bununla beraber meskût geçiyor. Bunun sebebi bütün grupun Khonai'ye bağlı olması ve Phrygia'daki piskoposluklar tashih edildiği zaman yeni grupun kendi yerine konmamış olmasıdır. III, X, XIII Khonai'yi başpiskoposluk olarak gösterirler, lâkin ona tâbi başka hiçbir piskoposluktan bahsetmezler.

4 — Akmonia bilinmiyen bir zamanlar bir grup piskoposluğun metropolisi olmuştur. VIII, IX ve I de bu grup tamamiyle kaldırılmıştır. Halbuki III, X,

connumerationem sacredotum istius Mopsuestenae civitatis, usque ad hunc sacredotem qui in Praesenti tertiadecima indictione defunctus est. Et recita i sunt et habent siç: «prorequiescentibus episkopis, Protogene, Zosimo, Olympio, Cyrille, Thoma, Bassiano, Joanne, Auxentio, Palatino, Jacobo, Zosimo, Theodora, Symeone» Ex alio Diftycho: «Pro requiescentibus episcopis» (Aynı liste takibeder.) Et ex Aliis diptychis: «pro requiescentibus e piskopis» (Aynı liste takibeder. Lâkin son üç ismi b rakır. Jacobo ile nihayet bulur) (Mansi, cilt 9 sahife 278) Tercümesi: Mopsuesta'nın hâtırası mukaddes olan papaz'arını 13 üncü «indiction»da ölen son papaza kadar tadadeden mukaddes kitap böyle yazar. Yukarıki isimler aynen ..... ölmüş olan papazlardan bahseden diğer bir kitapta böyle yazar: aynı liste devam eder.. Lâkin listenin değiştirldiğini, Tarsuslu Dodorus ile beraber Nasturiliği çıkaran mülhit Piskopos Theodorus'un meclisten çıkarılıp yerine İskenderiyeli Santa Cyrillus'un konduğunu öğrenyoruz. Bu vakaya yaşıyan en ihtiyarlar bile şahit olmamışlardı. Lâkin hepsi işitmişlerdi. Yine: Theodorus episkopos fuit in mea civitate «Tyana» temporibus gregorii sancta memoriae. Praedictur enim ni sacris diptychis ita: Pro Eupsychio, A themio, Deotaro, Callopio Longino, Theodoro» tercümesi: «Piskopos Teodor, hâtırası mukaddes olan Gregorius'un zamanında benim memleketim olan Tyana'da bulunuyordu. Çünkü mukaddes kitapta böyle yazılıdır.» 553 te İstanbulda aktedilen şûrada Tyana'lı Euphranthes'in nutkundan bir parça (Mansi 9, sahife 258).

[1] Theodocius'un oğlu olan Paphlagonia'lı George, Agrioserica dağında bir münzevi idi. Sonradan Bonyssa manastırında rahip oldu. 784-806 da patriyark olarak Tarasius tarafından takdis edildi ve Amastris Piskoposu oldu. Amastris'in Gangra'dan ayrılarak müstakil olması için imparatoru (Constantine? 790 da ö müştür) kandırmaya muvaffak olmuştur. «Azizlerin hayatı, Şubat 21, sahife 268 »

XIII bu grupu tam yerinde, Laodiceia'da gösteriyor. Bu vaziyet 787 de hâkim idi.

5 — Phrygia Pacatiana'nın şimal batısındaki beş piskoposluk 787 den evvel Laodiceia'dan ayrı idi; ve benim anlayışıma göre bu, Jüstinien tarafından yapılmıştı. III, X ve XIII ikinci Nicaea şûrası kayıtları gibi bu grupu Hierapolis'te gösterirler. Halbuki VIII, IX ve I bunları Laodiceia'da göstermektedir.

6 — Amorion 787 den evvel başpiskoposluk derecesine varmış ve dokuzuncu asırda da bir grup piskoposlukların metropolisi olmuştur. VIII ve IX bunu Pessinus'a tâbi bir piskoposluk olarak gösterdikleri halde VIII ayrı bir yerde başpiskoposluklar arasında kaydeder. I, III, X ve XIII bunu bir grup piskoposluğun metropolisi olarak gösterirler. ὁ Στρατονικείας ἤτοι Καλάμου - (yani Stratonicia yahut Kalamos piskoposu) terkibinin ve buna benzer birçok kayıt suretlerinin bir piskopos idaresinde iki şehre delâlet ettiği fikri bu sahifelerde bir hayli tekrar edilmiş ve «Hirschfeld kanunu» ismiyle zikredilmiştir. Bildiğim kadar buna ilk mukni misali veren her ne kadar Hirschfeld olmuş ise de, ne umumi bir kaide olarak izah etmiş, ne de benim gibi geniş bir sahada tatbik etmiştir [1]. Her ne zaman müşterek hayatı olan iki merkez - köy olsun şehir olsun - bir piskoposun idaresine verilse bu tâbir kullanılırdı. Çok defa bu şehirlerden biri sonradan türer ve Hirschfeld'in pek haklı olarak iddia ettiği gibi yavaş yavaş eskisinin yerini alırdı. Lâkin ne birinin, ne de ötekinin ayrı birer piskoposa sahip olacak kadar büyümeden önce iki merkezin de yanyana ve beraber yaşadıkları çok kere vâkı olmuştur zannındayım. Maatteessüf listeler pek seyrek olarak bir piskoposluğa bir ikinci isim daha verirler; lâkin bunlardan daha pek çok olması muhtemeldir. Meselâ Πίναρα καὶ Δίδυμα tâbiri yalnız 559 da akdedilen Seleuceia şûrasında geçer. İsimlerin böyle yarım yazılması Bizans listelerinden birçok eski isimlerin kaybolmasına sebebolmuştur. Bu listeler hakikatta bütün memleketin dinî teşkilâtının bir izahı demekti; kaza ile yapılan hatalar müstesna, bütün memleket dâhilindeki her köy, her şehir bahsedilen piskoposluklardan birine nerbut gösterilmiştir.

Muhtelif ruhani şûralarda hazır bulunan piskoposların listeleri son derecede kıymetlidir. Eğer daha tam olsalardı, elimizdeki vesikaların en mühimmi olurlardı. Maalesef ekseriya birtakım piskoposlar hazır bulunmazlar, ve metropolitleri tarafından mevcut olmıyan muavinleri namına pek nadiren imza edilir, yahut isimleri zikrolunurdu. Bundan başka, bazan hazır bulunanların bile listesi tam değildir. Listelerin en kıymetlileri piskoposların imzalarını ruznamelere atıldığı gibi kaydedenlerdir. Tuhaf bir misal olmak üzer 449 da İstanbul meclisin-

[1] Reise bericht, «Berl. Monatsber, 1879, sahife 315 «Den erwünschteu aufschluss über Aghras gebeh zwei der Notizien, wo ein Bischof Σελευκείας ἤτοι Ἀγρῶν genannt wird; also Agrae war auch der alte Name dieses einst zu Seleukeia gehörenden Ortes der allmalich den verfallenden Hauptort überflügelt und schon im Djihan-nüma s 699 als ein blühender Ort erwähnt wird.»

de atılan bir imzayı naklediyorum: «Elas, episcopus Hadrianopolis Asiae [1], definiens subscripsi per Romanum episcopum Myrorum, eo quod nesciam litera» (Mansi, 6 sahife 929): Ben, Elias, Asia'da Hadrianopolis piskoposu, Myria piskoposu vasıtasiyle imza ediyorum, çünkü yazı bilmem.

Hierokles'in «Synekdemos»u nasıl ve hangi menbalara istinadederek yazdığı henüz katiyetle bilinmiyen bir meseledir. Evvelâ elimizde Hierokles'in «Yol arkadaşı» ismini verdiği bu eserin muhteviyatından yalnız fihrist veya hulâsadan fazla bir şeyin kalıp kalmadığı da sorulacak bir sualdir: Serlevhanın ifade ettiği mânaya göre bunun alelâde bir isim listesinden fazla olduğu muhakkaktır. Fakat diğer cihetten de, eğer her vilâyet ve şehrin tarifini ihtiva etmiş olsaydı, yazılmıyan şeylerin nasıl olup da ihmal edildiğini anlamak güç olurdu.

Suallerin ikincisi de: bunun kilisenin bir piskoposluk listesinden mi, yoksa idari teşkilâta ait bir sivil listeden mi alınmış olduğudur. Çok defa bu sualin cevabı sivil ve kilise listelerinin biribirlerine olan alâkaları iyice düşünülüp tâyin edilmeden verilmiştir. Kendi fikirlerini kısaca söyliyeyim:

1 — Umumiyetle sivil ve kilise listeleri arasında birlik gözetilirdi. Sivil idarenin siyaseti bunları mümkün olduğu kadar eş muhafaza etmekti. Lâkin kilise ekseriya karşı gelir, kendi teşkilâtını siyasi değişikliklere uydurmayı kabul etmezdi. Önceleri kilise itaate mecburdu: hattâ Basil bile Cappadocia Secunda, Cappadocia Primadan ayrıldığı zaman nüfuzunu bu vilâyetin piskoposları üstünde idame ettirememişti. 408 de Papa İnnocent Antioch piskoposu Aleksandr'a yazdığı mektupta şu kaideyi vazetti:

«Sciscitaris utrum divisis imperiali iudicio provinciis, ut duo metropoles fiant, sic dou metropolitani episcopi debeant nominari: non vere visum est ad mobilitatem mundanarum Dei ecclesiam commutari» (Mansi, Act. Conc, III. sahife 1055). Tercümesi: «Vilâyetler imparatorun emriyle ikiye bölündüğü vakit iki metropolis hâsıl olur ve iki metropolit piskopos tâyin etmek icabeder; lâkin mukaddes olan kilisenin dünyevi değişikliklere uymaması daha münasiptir.» Bununla beraber 12 nci asırda bile Ankyra ve Herakeleia başpiskoposları, Basileion - Juliopolis ve Madytos şehirleri metropolis derecesine çıkarıldıktan sonra üzerlerindeki nüfuzlarını muhafaza edebilmek için boş yere uğraştılar durdular (Basileion-Galatiae bahsine müracaat).

Her şehrin aynı zamanda bir piskoposluk olması esası imparatorun hususi emriyle kabul ve iki istisna ile tatbik edilmiştir. Bu imparatorun Zeno (479—491) olması muhtemeldir. Kanun şu idi: «Unaquaeque civitas proprium episcoum habeto.... Excipitur autem Tomensium Scythiae civitas, illius enim episcopus reliquarum

[1] Asiae yanlışlıkla ilâve edilmiş bir kelimedir. Rumcasında yoktur.

etiam civitatum curam gerit [1]; Tum etiam Leontopolis İsauriae subest episcopo İsauropolitano» (Cod. Just. I, 3, 36).

Tercümesi: «Her şehrin kendi piskoposu olmalıdır. Lâkin Scythia'daki Tomis bundan müstesna tutulmuştur. Çünkü buranın piskoposu başka şehirlerle de meşguldür. İsauria'daki Leontopolis şehri de İsaurapolis şehrinin piskoposuna tâbidir.»

Mamafih daha başka teferruat farkları da mevcuttu, çünkü bazı taksimatı kilise kabul ettiği halde hükümet reddediyordu.

2 — Scythia Vilâyeti bahsinde Hierokles sivil listeye tâbidir; Tomis'i öteki şehirlerle beraber zikreder.

3 — Leontopolis'i ise, yalnız İsauropolis'i zikreden kilise listelerine uyarak hariç bırakır.

4 — Helenopontus'un bir şehri olan Euchaita şüphesiz ki sivil listelere dâhildir [2]. Lâkin başpiskoposluk olduğu için kilisenin piskoposluk listelerinde bulunamazdı. Hierokles de bunlara uyarak Euchaita'yı hariç bırakmıştır.

5 — Pamphylia beşinci asrın sonuna doğru, kilise tarafından ikiye bölünmüş, bir kısmı Side'ye, bir kısmı Perga'ya tâbi tutulmuştu. Lâkin bu taksime sivil idare hiçbir zaman iştirak etmemiştir. İlk bakışta Hierokles bu meselede, sivil listeyi takibetmiş gibi görünür ve Pamphylia'yı tek gösterir; lâkin isimleri tetkik edince görürüz ki hakikatta kilise listelerini kullanmış, evvelâ Perga, sonra da Side tarafındaki isimleri saymıştır.

6 — Kotiaion'un, Phrygia Salutaris'te, büyük bir bid'at merkezi olmak itibariyle hususi bir mevkii vardı. Başpiskoposluktu; her ne kadar, VIII inci, IX uncu listelerde Synnda'ya tâbi bir piskoposluk olarak gösterilmişse de, bu hal hakikaten vâkı bile olmuş olsa, muhakkak ki muvakkat bir zaman içindi. Hierokles, Kotiaion'dan hiç bahsetmez, halbuki elindeki liste sivil olmuş olsaydı vilâyetin en büyük ve en zengin şehrini hariç bırakması katiyen kabil olamazdı [3].

7 — Bithynia, yalnız kilise tarafından Nicomedia'lılarla Nicaea'lılar arasında ikiye taksim edilmişti, ve Chalcedon da bir başpiskoposluktu. Lâkin Hierokles de, sivil liste gibi, bütün şehirleri birden, hiçbir taksimat göstermeksizin veriyor.

[1] Scythia Sozomen hakkında (Hist-Eccles. 6, 21) diyor ki: bu milletin (yani Scythia'lıların) birçok şehirleri, köyleri ve kaleleri olduğu halde Tomis isminde tek bir metropolisleri vardır. Bugüne kadar burada eski bir âdet hüküm sürer: milletin bütün kiliseleri bir adamın idaresi altındadır.

[2] Meselâ Justinien (Novel, XXVIII) bunu Helespontus şehirleri arasında zikreder.

[3] VIII inci liste Κομιτίου, IX uncu liste Κοτιμίου. Komition isminde bir şehir bilinmediği için Kotimion'un da Kotiaion kelimesinin tahrif edilmiş bir şekli olduğunu kabul edebiliriz.

8 — Leontopolis ile İsauropolis'ten başka birçok komşu şehirler çifter çifter bir piskopos idaresinde birleştirilmişlerdi. Hierokles, bazan sivil listeyi takiben iki şehri de ayrı ayrı zikreder [1]. Bazan da kilise listesinin yaptığı gibi bunlardan yalnız bir tanesini zikredip ötekini bırakır [2].

Burada daha başka misaller vermeye lüzum görmüyorum; aşağıdaki sahifelerde daha birçoklarını göreceğiz. Lâkin zikrettiklerim şu neticeyi çıkarmaya kâfidir zannındayım: Birçok yerlerde Hierokles'in sivil listeyi kullanmış olmasına ihtimal yoktur; lâkin sivil listeyi kullanmış gibi gözüktüğü yerlerde de mutlak bunu kullanmış olması icabetmez: meselâ Tomis, her ne kadar Scythian'ın yegâne piskoposluğu idi ise de, kilise listeleri vilâyetteki sair şehirleri de zikretmiş olabilirler [3]. Bütün tetkiklerim şunu gösterir: Hierokles zamanının bir kilise listesini kullanmış, lâkin sadece bunu kopye ile iktifa etmeyip elinde bulunan başka bir vesika ile de bunu takviye etmiştir. Bu öteki vesika şehir ve vilâyetlerin bir sivil listesi değildi; hattâ bunun kültürlü bir adamın umumi malûmatından fazla bir şey olup olmadığını kestirmek bile müşküldür. Yalnız Hellespontus hakkında gösterdiği derin bilgi kendisinin bu vilâyetin yerlilerinden olduğu zannını vermektedir. İstanbula çok yakın olan Bithynia'dan da, piskoposluklarının listesine fazla bir şey ilâve etmemekle beraber, ayrı ve hususi bir surette bahsetmiştir. Lâkin uzak vilâyetler hakkında yaptığı yanlışlıklar, kendisinin kilise listelerini körükörüne ve iyice anlamadan takibettiğini göstermekdir: onların bıraktıklarını hariç bırakmış, isimlerin kilisece kullanılan şekillerini iyice kavrıyamadığından birtakım hatalara düşmüştür [4].

Hierokles'in her vilâyetin başına yazdığı rakamın aslını tâyin etmek çok güç bir meseledir. Bunlar belki aslında yoktu; sonradan, iki kelimeden mürekkep isimleri ayrı ayrı sayan cahil bir adam tarafından ilâve edilmiştir. Mamafih, eserde yapılan sair tahriflerden daha eski görünürler. Aşağıdaki rakamlar yanlıştır:

1 — Asya'nın 42 şehri vardır. μγ âdedi ya «Mağnesia Maiandria» yı yahut da «Adramyttion quae antea Lyrnesus» u ayrı ayrı iki şehir gibi saymaktan hâsıl olmuştur.

2 — Hellespontus şehirlerinin adedi ise, Ξίος Τρᾳάδος ile Ἀδριανοῦ Θῆραι Ἡραι yı birer şehir saymak şartı ile bile 34 tür. λ′ âdedi, Lydia'dan Hellespontus'a üç şehir geçiren yanlışlıktan daha eskidir.

Bu şehirler şunlardır:

[1] Limnai ile Dabinai, Nicopolis ile Palaiaopolis ve saire.

[2] Palaiapolis'i kaydedip Alieros'u bıraktığı gibi...

[3] Listeler, bilhassa Paristeki manüskriler, piskoposluk listesinden başka istatistikler de verirler.

[4] Meselâ: ὁ τιμβριάδων (ἐπίσκοπος). Θεμισόνιος. Σαταλέων. Ἡρακλείας Ὀγμοῦ, Ἡρακλείας Σαλβακόνος.

Βλαῦνδος (Βλάδος şeklinde yazılmıştır.)
Καλανδα (Σκέλεντα, yani [εἰ] ς Κά αντα şeklinde yazılmıştır.)
Στρατονίκαια(Ξίος Τράδος, yani εἰ [σ] Τράδον [ἵκεαν] şeklinde yazılmıştır.)

3 — Phrygia Pacatiana'nın 38 şehri vardır λθ' âdedi Τημένου Θύραι yi iki ayrı şehir gibi saymaktan hâsıl olmuştur.

4 — Lydia'nın 22 şehri vardır. κγ' adedi Ἀπόλλωνος ἱερόν u ayrı ayrı saymakla hâsıl olmuştur; 2 nci paragrafta arz ettiğimiz fikir doğru ise κγ' daha sonradan yapılmış bir tahriftir.

5 — Pamphylia'nın en fazla 44 şehri vardır. Jovia'yı Termessos'dan, Myodia'yı Choria Milyadica'dan, Maximianopolis'i Ktema Maximianopolis'ten ve Demousia'yı Demous Sabaion'dan ayrı saysak bile bu adedi geçemeyiz. Hakikatta zannedersem yalnız 40 şehri vardı. μζ' adedi Χωρία Μιλυαδικά, Θερμεσσος καὶ Εὔδοκία, Πανέμιου Τείχος, ve Κτημα Μαξιμιανουπόλεως'u ayrı ayrı şehirler gibi saymaktan hâsıl olmuştur.

6 — Lycia'nın 32 şehri vardır. λδ' adedi Μύρα Μητρόπολις, ve κώμη Μάστ αυρα yı ikişer saymaktan çıkmıştır. Şu halde bu adedin Κομισ τάραος tahrifinden daha eski olması icabeder.

7 — İnsulae'nin 18 şehri vardır. Buradaki κ' adedinin sebebi anlaşılamamıştır. Çünkü Πορο-σελήνη ile Αστυ - πάλαια yı çift saymak kabil değildir.

8 — Caria'nın 27 şehri vardır. λ adedi Ηρακλείς Ογμοῦ, Ηρακλείας Σαλβακόνος ve Μητρόπολις Ἀφροδισίας ı çifter çifter saymakla hâsıl olmuştur. Binaenaleyh manüskrinin kenarından listenin aslına sokulan [κο] κτημα - λικαί [1] hatasından daha eskidir.

Ptolemy, kıymetini bilhassa kullandığı vesikadan alan, muhtelif membaları anlayışsızlık ve tenakuzla biribirine karıştıran bir müelliftir. Şehirlerin Roma vilâyetlerine göre taksimatını bilmekte çok yüksek kıymeti olan bir vesikadan oldukça istifade etmiştir. Bu belki de resmî bir vesika idi. Lâkin bu vilâyetleri eski tarihî memleketlere göre bir kere daha taksime kalkışınca birtakım hatalara düşmüştür [2]. Phrygia, Lydia ve Mysia'nın köy ve kazalarını tarif eden parçalar bir membadan, şehir listeleri ise bir veya birkaç, ve biribirine zıt, başka membalardan alınmıştır. Cappadocia bahsinde kısmen kullandığı vesika bu vilâyeti on bir muhtelif strategia'ya ayrılmış olarak gösteriyor, bunlardan on birincisinin de mühim bir kısmını Lykaonia ile Cilicia topraklarından alıyordu. Halbuki bu taksimat ortadan kalkalı çok olmuştu. Ptolemy bunu büyük bir şaşkınlıkla kendi esas vesikasına hiç uymıyan başka membalarla karıştırıp kullanmıştır. İşte bunun içindir ki Cilicia Tracheia'daki Olba'yı [3]

[1] Yani Κτῆμα δουλικαῖον. İmparatorun bu mülkü için aşağıda C. II bahsine ve Antiq. of. S. Phryg. da B. 4 e müracaat ediniz. Orada bazı iddialarının tashihe muhtaç olduğunu görüyoruz.

[2] Lycia - Panphylia'nın iki kısmını biribirinden ayırıyor, Sagalassos'la Trebendai'yi Lycia'da gösteriyor.

[3] İkisinde de Ὀλβασα yerine Ὀλβα okunmalıdır.

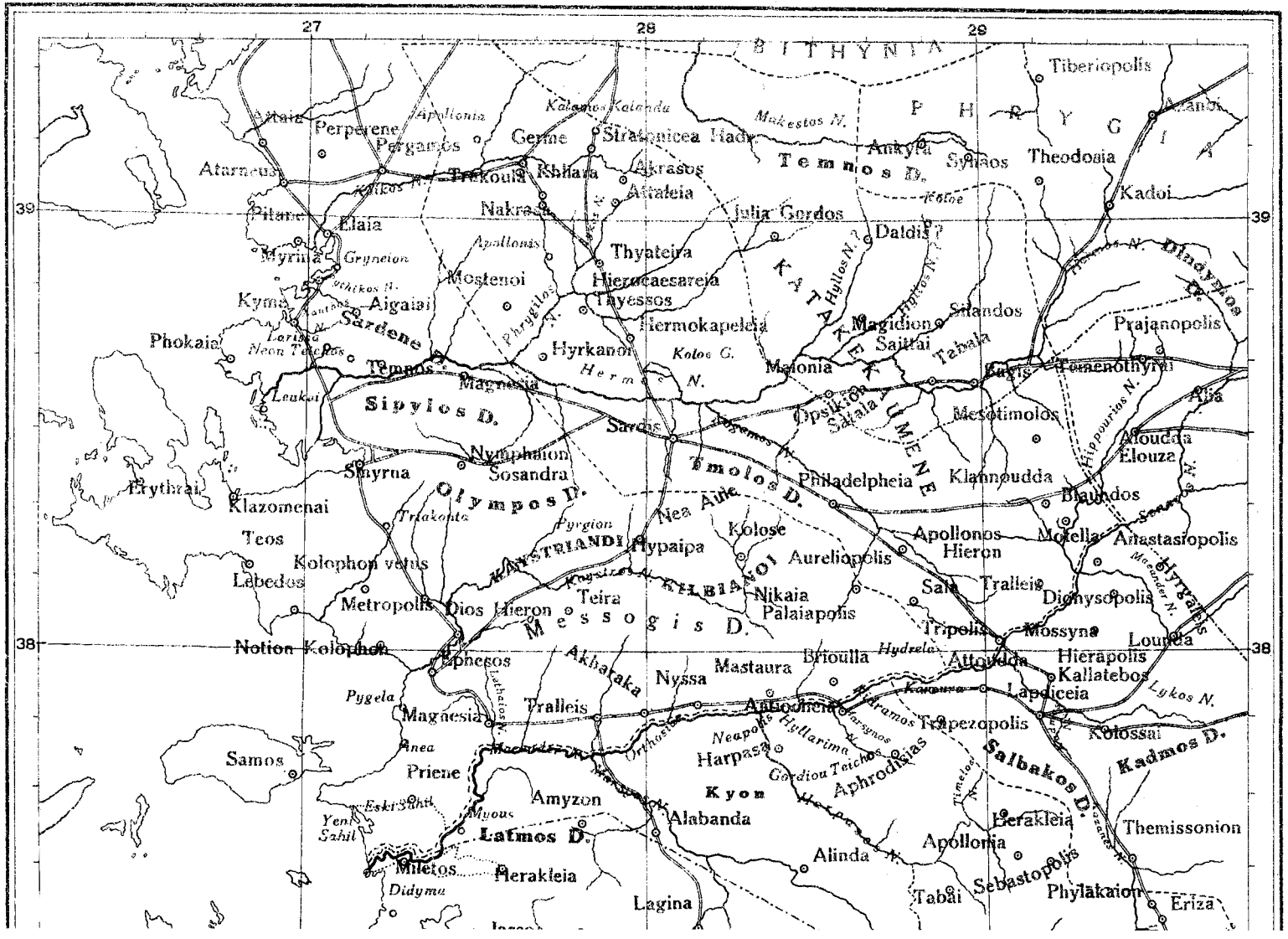
Sikkeler	Chalced. Meclisi M. S. 451	Hierocles, 530
ΕΦΕΣΙΩΝ	Ephesus	Ephesos
ΝΕΑΙΙΟΛΙΤΩΝ.ΑΥΡ.	Anaia	Anaia
ΠΡΙΗ	Priene	Priene
ΜΑΓΝΗΤΩΝ	Magnesia Mae.	Magnesia Mae.
ΤΡΑΛΛΕΩΝ	Tralleis	Tralleis
ΝΥΣΑΕΩΝ	Nyssa	Nyssa
ΒΡΙΟΥΛΕΙΤΩΝ	Brioula	Prioulla
ΜΑΣΤΑΥΡΕΙΤΩΝ	Mastaura	Mastaura
ΑΝΙΝΗΤΣΙΩΝ	Aninetos	Anineta
ΥΠΑΙΠΗΝΩΝ	Hypaipa	Hypepa
ΚΑΥΣΤΡΙΑΝΩΝ	Arcadiopolis	Ardioupolis
ΔΙΟΣΙΕΡΕΙΤΩ	Dios Hieron	Dios Hieron
ΚΑΥΣΤΡΙΑΝΩΝ	Theodos. Euaza	Euaza
ΚΙΛΒΙΑΝΩΝ.ΤΩΝ.ΑΝΩ		Kolose
	Argiza	Algiza
ΚΙΛΒΙΑΝΩΝ · ΝΙΚΑΕΩΝ	Palaiapolis	Nikopolis / Palaiapolis
ΚΙΛΒΙΑΝΩΝ · ΚΕΛΙΤΩΝ	Baretta	Baretta
ΑΥΡΗΛΙΟ · ΤΜΩ·	Auliou Kome	Auliou Kome
	Valent.	
	Nea Aule	Neaule
ΚΟΛΟΦΩΝΙΩΝ	Kolophon	Kolophon
ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΤΩΝ	Metropolis	Metropolis
ΛΕΒΕΔΙΩΝ	Lebedos	Lebedos

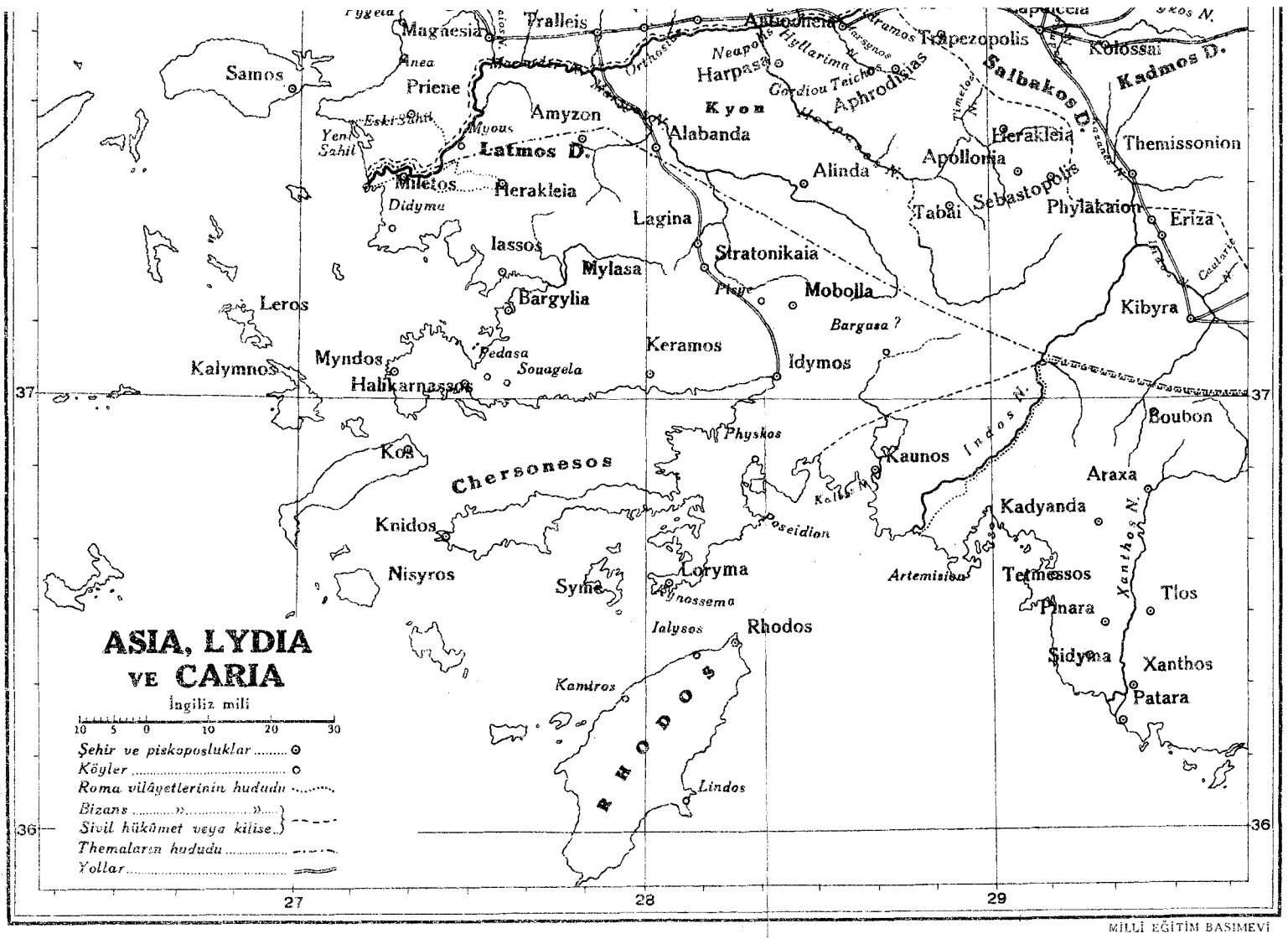
II. Nic. Meclisi 787.	Kilise listeleri, VII, VIII, X.	Kilise listesi I.	Kilise listeleri III, X, XIII,
I. Ephesos	I. 1 Ephesos	1 Ephesos	1 Ephesos
Anea Thraciae	23 Anea	23 Anea	21 Anea
Priene	24 Proele	24 Priênê	22 Peroïne
Magnesia Mae.	4 Magnisia Mae.	4 Magnêsia Mae.	4 Magnesia
Tralleis	3 Tralleis	3 Traleis	3 Trelleis
Nyssa	16 Nysa	16 Nysa	15 Nyssa
Brioula	11 Bryoulla	11 Brioula	11 Byriaulla
Mastaura	9 Mastaura	9 Mastaura	9 Mastaura
	21 Aninata	21 Aninata	19 Aninata
Hypaepa	2 Hypepa	2 Hypepa	2 Apatos
Arcadiopolis	25 Arcadioupolis	25 Arcadioupolis	23 Arkadicupolis 26 Thyraioi
Dios H. or Christopolis, 680	27 Dios Hieron	27 Dios Hieron	25 Dios Hieron
Eugaza	28 Augaza	28 Augaza	26 Augaza
Kaloe	10 Kaloe	10 Kaloê	10 Kaloê
Algiza			
Palaiopolis	38 Palaioupolis	38 Palaioupolis	35 Palaioupolis
Bareta	19 Bareta	19 Baretta	18 Bereta
	15 Aurillioupolis	15 Aureliopolis	14 Aurelioupolis
	26 Nea Aule	26 Nea Aule	24 Nea Aule
	30 Kolophone	30 Kolophônê	28 Kolophôn
	18 Metropolis	18 Mêtropolis	17 Metropolis
Lebedos	31 Lebedos	31 Lebedos	29 Lebedos

	Nea Ilie	Neaule
ΚΟΛΟΦΩΝΙΩΝ	Kolophon	Kolophon
ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΤΩΝ	Metropolis	Metropolis
ΛΕΒΕΔΙΩΝ	Lebedos	Lebedos
ΤΗΙΩΝ	Teon	Teos
ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ	Smy na	Smyrna
ΚΛΑΖΟΜΕΝΙΩΝ	Klazomenai	Klazomenai
ΕΡΥΘΡΑΙΩΝ	Erythrai	Satroie
ΜΑΓΝΗΤΩΝ·ΣΙΠΥΛΟΥ	Magnesia	Magnesiasoupolis
ΑΙΓΑΙΕΩΝ; ΑΙΓΑΕΩΝ	Aegae	Apae
ΤΗΜΝΕΙΤΩΝ	Temenos	Temnos
ΦΩΚΑΙΕΩΝ; ΦΩΚΑΕΩΝ	Phocaea	Pkokaia
ΜΥΡΙΝΑΙΩΝ	Myrina	Myrina
ΚΥΜΑΙΩΝ	Myke	Myke
ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ	Pergamos	Pergamos
ΕΛΑΙΤΩΝ	Elaea	Elaia
ΠΙΤΑΝΑΙΩΝ	Pitana	Pittane
ΑΤΤΑΕΙΤΩΝ	Asaion	Tianai (Tiarai)
ΠΕΡΠΕΡΗΝΙΩΝ	Theodosiopolis Asiae	Theodosioupolis
ΑΔΡΑΜΥΤΗΝΩΝ	Adramitti	Adramyttion / Lyrnesos
ΑΝΤΑΝΔΡΙΩΝ	Antandros	Antandros
ΓΑΡΓΑΡΕΩΝ		Gadara
ΑΣΣΙΩΝ	Assos	Assos
ΝΑΥ	Μεναύλης / Naulochos	

II

	26 Nea Aule	26 Nea Aule	24 Nea Aule
	30 Kolophone	30 Kolophônê	28 Kolophôn
	18 Metropolis	18 Mêtropolis	17 Metropolis
Lebedos	31 Lebedos	31 Lebedos	29 Lebedos
	32 Teos	32 Teos	30 Teos
Smyrna	II Smyrna	II 1 Smyrna	II 1 Smyrna
	34 Klazomenai	34 Klazomenai	II 4 Clazomenai
Erythrae	33 Erythrai	33 Erythrai	31 Erythrai
Magnesia	20 Magnesia Nelios	20 Magnêsia	II 3 Magn. Anêliou
Agae			II 6 Archangelos
Tymnos			Petra
Phocea	14 Phokia	14 Phokia	II 2 Phokaia
Myrrhina	13 Myrina	13 Myrrinê	13 Myrrhina
Kymae	37 Kyme	37 Kymê	34 Kyme 37 Khlyaroi 20 Pergamoi
Pergamos	22 Pergamos	22 Pergamos	
Elea	5 Elaia	5 Elaia	5 Elea
Pitane	12 Pitgane	12 Pittamnê	12 Pittamnê
Sion	*29 ὁ Σιὼν*	*29 ὁ Σιὼν*	*27 ὁ Σιὼν*
	36 Theodosioupolis Perperine	36 Theodosioupolis Peperine	33 Theodosioupolis Peperineus
Atramyton	6 Adramyntion	6 Adramytion	6 Atramytion
Antandros	35 Tandros	35 Antandroi	32 Antandros
Gargara	8 Gargaron	8 Gargara	8 Gargara
Assos	7 Assos	7 Assos	7 Assos
	17 Mascha Kome	12 Mascha Kome	16 Mascha Kome
			II 7 Sosandra

27
28
29
39
38
BITHYNIA
PHRYGIA
Tiberiopolis
Perperene
Pergamos
Apollonia
Germe
Stratonicea Hadr.
Makestos N.
Ankyra
Synaos
Theodosia
Atarneus
Trerkoura
Rhiana
Akrasos
Attaleia
Temnos D.
Kadoi
Pitane
Elaia
Nakrasa
Julia Gordos
Daldis
Myrina
Grynion
Thyateira
Mostenoi
Hierocaesareia
Thyessos
Hyllos N.
Hermokapeleia
Magidion
Silandos
Prajanopolis
Kyme
Aigaiai
Sardene
Phokaia
Neon Teichos
Temnos
Hyrkanos
Koloe G.
Meionia
Sajittai
Tabak
Tomenothyrai
Magnesia
Leukai
Sipylos D.
Sardis
Opsikion
Mesotimolos
Nymphaion
Smyrna
Sosandra
Tmolos D.
Philadelpheia
Klannoudda
Blaundos
Erythrai
Klazomenai
Olympos D.
Triakonta
Pyrgion
Nea Aine
Kolose
Elouza
Teos
Kolophon vetus
Hypaipa
Apollonos Hieron
Motella
Anastasiopolis
Lebedos
Aureliopolis
Metropolis
Dios Hieron
Teira
Nikaia
Palaiapolis
Tralleis
Dionysopolis
Messogis D.
Notion Kolophon
Ephesos
Akharaka
Nyssa
Mastaura
Brioulla
Hydrela
Attoudda
Hierapolis
Mossyna
Lourda
Kallatebos
Pygela
Magnesia
Tralleis
Antiocheia
Lapdiceia
Lykos N.
Trapezopolis
Kolossai
Samos
Priene
Harpasa
Kyon
Aphrodisias
Salbakos D.
Kadmos D.
Amyzon
Alabanda
Herakleia
Themissonion
Latmos D.
Alinda
Apollonia
Miletos
Herakleia
Didyma
Tabai
Sebastopolis
Phylakaion
Eriza
Lagina

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

bir defa Cilicia Tracheia'da, Ketis havalisinde, bir defa da Cappadocia'nın Antiocheia strategia'sında olmak üzere iki kere zikretmiştir. Bunlardan birincisi Ptolemy'nin kendi zamanında doğru idi. İkinciside kıral Archelaos'un ve kısmende 37—8 tarihinde on birinci strategia'nın kıralı olan IVüncü Antiochus'un zamanında doğru idi. Antiochiane ismi bu kısa saltanat zamanından kalmış olmalıdır; bu suretle Ptolemy'nin strategia (askerî vilâyetler) bahsinde kullandığı vesikanın da tarihini tesbit etmiş oluyoruz. Yine bu mütenakız membaları birbirine karıştırmak yüzünden, Lykanoia'yı Cappadocia'ya tâbi, lâkin Derbe ile Laranda'yı Cappadocia'nın Antiochiane'sine tâbi, İsauria'yı da Galatiâ'yâ tâbi göstermek gibi garabetler yapmıştır. Ptolemy'de her söz bir devirde hakikattı, lâkin biribiriyle karışınca bir tezat ve garabet meşheri halini almıştır.

Ptolemy'nin bir vesika olarak kullanılması hem bu kadar güçtür, hem insanı yanlış yollara sevk etmemesi için son derecede büyük bir dikkat ve ihtimama lüzum gösterir. Halbuki Strabo'yu ne kadar methetsek azdır. Strabo'nun ehemmiyeti belki her memleketten ziyade Anadolu için büyüktür. Kısa tasvirleri harikulâde doğru ve buralarını gözüyle görmüş bir adam için son derecede vazıhtır; kendisini müphemlikle dahi itham edemeyiz.

Peutinger tablosu dördüncü asra ait bir esastan gelmedir. Bütün yolları payitaht olan Constantinople'den başlatan bir aslın oldukça bozuk ve hatalı kopyesinden ibarettir. Her ne kadar Romalılardan sonraki devrin yollarını göstermek istemişe de, aslı Constantiople şebekesinin eski Roma yollarının yerini daha tutmadığı bir devirde yapılmıştı. Constantinople den başlıyan yolların seyirleri oldukça düz gösterilmiş olmakla beraber Doğudan batıya giden yollar - ki hakikatta bunlar Roma devrinin doğru yolları idi - harikulâde zikzaklardan ve kesik parçalardan ibarettir.

Günümüzün müelliflerine olan borcum sayılamıyacak kadar çoktur. Tabii en büyük yardımcılarım Kiepert'in Anadolu'nun büyük kısımlarına ait gerek neşredilmiş, gerek edilmemiş haritaları olmuştur. Samimî ve uzun mektuplarının, musahabelerinin son derecede medyunuyum. Hirschfeld'in tavzih ettiği bazı umumi kaidelerden, Waddington'un arasıra çıkan topoğrafik parçalarından - cesur ve ciddî muhakemesinin bu şaheserlerinden - ne kadar istifade ettiğimi de ayrıca kaydetmek isterim. Şehirlerin tabiî muhitlerine olan münasebetlerini, şehir yerlerinin zamana göre intihap ve tercihi meselelerine dair kabul ettiğimiz bütün kaidelerin hemen hepsini, ya sarahaten, ya bir tohum halinde, Hirschfeld'in eserlerinde buluruz. Lâkin buna rağmen çok defalar şehir yerlerinin tâyini meselesinde fikirlerine iştirak etmemeye mecbur kaldım. Bazan, bana öyle geliyor ki Tavium ve Metropolis bahsinde de olduğu gibi, elindeki malûmattan yanlış neticeler çıkarmıştır. Sterrett'in iki ciltlik eseri büyük bir dikkat ve maharetle toplanmış olmakla beraber henüz lâyıkı ile istifade edilemiyen zengin bir bilgi hazinesidir. Her ne

kadar kendisi aksi neticeye varmış ise de Pappa ile Adada'nın yerleri onun topladığı kitabelerle takarrür etmiştir. Herakleia, Anaboura ve Sebastopolis'in yerleri (bunlar daha eskiden keşfedilmişlerdi [1] ,) Tymandos, Lystra ve Hadriaonopolis'in yerleri, daha birçok köylerden başka Astra, Artanada, Plinna, Sobagena, Sarromaena, Gorgorome, Sedassos'un mevkileri hep onun bulduğu kitabelerle meydana çıkmıştır. Eski Lalassis, Lauzados, Minassos'un bugüne kadar yaşamış olan bakiyelerini bulmuş ve birçok noktaları tetkik ederek Derbe, Tavium, Sirica ve Timbrias'ın yerlerini keşfetmiştir. Lâkin Aarassos, Nora, Neronopolis, Domitianopolis, Delendis, ve Maragos'u, Sarromaena, Papporondeis ve Savatra'nın halefi olarak kabul etmesi hem mevzuun edebiyatına tamamiyle vukufu olmadığını gösterir, hem topoğrafi ilminin eriştiği bugünkü seviyeden 60 sene evvelki iptidai ve tahminî şekline bir rücudur [2]. Maalesef bunların birçoğu eserin büyük kıymetinden dolayı son söz olarak kabul ve başka müellifler tarafından da mütemadiyen tekrar edilmektedir. Hatalarının böyle her taraftan kabulüne karşı bizi protestoya icbar eden şey, sair keşiflerinin parlaklığıdır.

Her eski şehri kimin bulup meydana çıkardığını bir zamanlar birer birer tâyin etmek istemiştim. Lâkin vaktim olmadı. Bugünkü müelliflerin en mühimlerinden birkaçının bulduğu şehirlerin muhtasar bir listesini fihriste ilâve etmek belki mümkün olur. Aslında bir tetkik ve araştırmadan ibaret olan eserimizde Le Quin ve saire gibi müelliflerin meziyetlerinden ziyade hatalarından bahsetmek icabetti: sık sık yaptığı hatalar mevzuun edebiyatına geçmekte, piskopos listeleri kilise tarihini yazanlar tarafından tetkik ve tashih edilmeksizin tekrar edilmektedir. Sözlerinin tetkika muhtaç olduğuna nazarı dikkati celbetmek için gözüme çarpan hatalarından birkaç tanesini zikrettim. Lâkin böyle mükemmel bir eserin yalnız hatalarına temas etmek, ve yeni müelliflerin birçoklarından fazla olan meziyetlerinden hiç bahsetmemiş olduğumu görmek benim için çok şayanı eseftir.

Leake'nin tahminlerinin doğru olanlarını memnuniyetle kaydettim. Lâkin kitabı, gözüyle gören bir müşahidin eserinden ziyade yazıhanesine kapanıp çalışan bir âlimin eseridir [3]; tahminlerinin birçoğu her ne kadar takdire lâyık isea de topoğrafi için yaradılmış olan gözü ve sevkı tabiîsi Anadolu için yazdığı kitapta kendilerini hakkiyle gösterecek bir saha bulamamışlardır. Wesseling'in mü-

[1] Anaboura'nın keşfi Kaibel tarafından Sterrett'e atfedilirse de bunu ben 1883 te Athen. Mitth. da, bir kitabeye istinaden tâyin etmiştim. Herakleia ise umumi mülâhazalara istinaden Waddington, ve bir kitabeye istinaden de Paris ve Holleaux tarafından keşfedilmiştir. Sebastopolis'i de Schömborn bir kitabeye istinaden tâyin etmiştir.

[2] Herkes tarafından alkışlanan İsara Nova keşfini de kabul etmiyorum; lâkin bahsedilen kitabeden böyle bir mâna çıkarmak da pek o kadar gayritabii değildir. Bir şehir olarak gösterdiği Tekmorion da bana hatalı gibi gözüküyor.

[3] Bir kış acele İstanbul'dan Silifke'ye gitmiş, batı sahilinde bir iki yere uğramıştır.

kemmel şerhlerini, Hamilton'un dikkat ve doğruluğunu, vesaitsizlik yüzünden hakkiyle çalışmaktan mahrum kalan Schönborn'u yalnız kayıt ile iktifa edeceğiz. Ritter'in «Kleinasien» i - ki mevzuumuzun şiddetle muhtaç olduğu bir eserdir - maalesef çok fena tertibedilmiştir. Ehemmiyetli ile ehemmiyetsizi biribirinden tefrik edemeyişine sebep belki memleketi kâfi derecede bilmeyişidir. Mannert'in mi yoksa Forbigerin mi daha fena olduğunu henüz kararlaştıramadım. Forbiger daha mufassal olduğu için hata yapmaya daha çok fırsat bulmuş ve bu fırsattan da bol bol istifade etmiştir.

Anadolu topoğrafisi meselesi şimdilik öyle bir haldedir ki bu mevzu hakkında her hangi bir mübahase ancak birtakım uzak ve yakın ihtimallerin biribirine uydurulması ile kabildir. Bu ihtimaller ve bu uyduruşlar da iki muhtelif tarzda, ya ispat veya cerh edilebilir: ya mevzuubahis olan yerin ismini vazıhan meydana çıkaracak haricî bir delil zuhur eder, yahut da öyle bir şey meydana çıkar ki bütün bir havali için ileri sürlen fikri ya takviye, yahut da büsbütün nakzedir. Şahsi tecrübelerim göstermiştir ki kabul edilen hiçbir şehir yeri, kendisini ya ispat, yahut da cerh edecek bir emare zuhur etmeden birkaç senenin ciddî tetkikına göğüs verebilsin. Meselâ: 1883 te Tiberiopolis'in Altıntaş'ın yanında olduğuna dair ileri sürdüğüm faraziyeyi doğrudan doğruya cerh edecek hiçbir şey zuhur etmemiştir. Lâkin bu faraziye şimdi o kadar gayrivârit ve köhnemiştir ki bu havaliden bahsettiğim vakit artık onu kale bile almadım. Kitabelerin Altıntaş civarında meydana çıkardıkları medeniyet ve şehir teşkilâtı o kadar geridir ki bunlar Tiberiopolis gibi Trajan zamanından beri sikke basan ve Tiberius zamanında tam bir Yunan - Roma tipi alan bir şehirle kabili telif olabilsin.

Anadolu'da yerli lisanların ne dereceye kadar muhafaza edildiğini ve Yunancanın kullanıldığı yerlerde bile ne kadar fena telâffuz edildiğini göstermek için burada birkaç söz söylemek münasiptir zannederim. Bunun neticesi olarak yerli isimler Rumcaya döndüğü, yahut Rumca isimler yerliler tarafından telâffuz edildiği zaman türlü değişikliklere uğruyorlardı. Birçok isimler, bilhassa Rumca şiveye uydurmak ve Rumca bir mâna ifade eder tarzda telâffuz edilmek yüzünden değişiyordu. Milâdın 500 üncü senelerine tesadüf eden aziz Auxentus'un tercümei halinde (Azizlerin Hayatı, şubat 24, sahife 780) şöyle okuruz: Bunu bize anlatan, adamın lisanı Mysia'da doğanlarınki gibi barbardı.»

Lâkin yerli lisanın âdi olduğuna ve tahsil görmüş insanların Yunanca kullanması lâzım geldiğine dair bir kanaat vardı: hattâ Phrygia isimlerinin yerine birtakım Yunanca isimler kullanılıyordu. Bir kadın için adının Phrygia'lı olması ayıptı. (Machon, Athen. Sah. 578)

Cappadocia hakkında ise Philostratus (Vit. Soph. 11, 13) de şöyle diyor: «Cappadocia'lılar gibi kaba bir lisan konuşuyor, kelimelerin konsonlarını biribirine geçiriyor, uzun heceleri kısaltıyor, kısa heceleri uzatıyordu.» Cilicia'ya gelince Suriye'de Gabala civarında bir münzevi olan Thalelaeus'un tabiî olarak Rumca konuştuğunu öğreniyoruz: «Rumca konuşuyordu, çünkü aslı Cilicia'lı idi.» (Azizlerin hayatı. Şubat 27, sahife 681). Bundan şu mânayı çıkarabiliriz: Eğer Thalelaeus bir Suriyeli olsa idi, ihtimal ki Rumca konuşmıyacaktı. Lykaonia'lılara gelince aziz Pol'un zamanında «Lykaonia'lıların dili» memleketin umumi lisanı idi. Lydia'da ise Strabo, (Sahife 631) kendi zamanında Lydia lisanının tamamiyle kaybolmuş olduğunu, lâkin Kibyra'da Yunancanın Pisidia'lılarla Solymoi'ların dilleriyle beraber kullanılmakta olduğunu söylüyor. Pisidia ve Phrygia'daki köylü halkın pek az Yunanca bildiğini kitabelerle ispata birçok defalar çalıştım. Phrygia ve Loykaonia hudutlarında da vaziyet ta dördüncü asra kadar bu merkezde idi. (450-60 da Suriyelilerin fena Yunancalarından Cappadocia'lılarınki gibi bahsedilmiştir: «Suriye'liler kendi lisanlarındaki kabalığı, şiveyi tamamiyle Rumcaya da geçirmişlerdi. Meselâ (H) yı (E), (Ω) yı (O) ya tebdil ettikleri gibi tamamiyle bunun aksine olarak da değiştiriyorlardı.» (Hypatii'nin hayatı. Azizlerin Hayatı, haziran 17. Sahife 308).

Anadolu'nun en az bilinen kısımlarının topoğrafisinden bahsederken gayem, vuzuha halel vermemek şartı ile, sözü mümkün olduğu kadar kısa kesmektir. Tesbit edilen bazı yerlerin doğruluğunu ispat etmek, ilk nazarda daha münasip görünen başka yerlerin niçin uzun bir tetkikten sonra reddedildiğini izah etmek için söylediklerimi daha iki üç misli uzatabilirdim. Derbe'nin ve aşağıda zikredilen daha başka yerlerin bahsinde olduğu gibi, eski vesikalardan yalnız bir tanesine istinadederek bir mevkii senelerce hakikat olarak kabul ettiğim halde sonunda bundan başka yerlerle kabili telif olmıyan birtakım neticeler çıktığını gördüm. Lâkin her yerden böyle mufassal bahsetmek güçtür. Birkaç meselede böyle yapmakla beraber, umumiyetle sadece katî sebepleri söylemekle iktifa ediyorum. Noktai nazarımı tenkid edenlerden istediğim şey, kendilerine daha münasip gözüken yeri iyice tetkik edip bunun, mevkii daha iyi bilinen başka bir şehirle uyuşup uyuşmadığına dikkat etmeleridir. Bununla beraber daha başlangıçta iken açıkça itiraf etmeliyiz ki birçok yerlerde elimizdeki dediller, katî emniyet verecek kadar kuvvetli değildir. Bu meselelerde mümkün olduğu kadar taraf iltizam etmeden delillerin lâyık oldukları kıymeti vermeye çalıştım. Mazideki birçok tecrübelerim

[1] «Jour of Hall Stud» de 1883 te çıkan «The Greeco - Roman Civilisation in Pisidia» ismindeki makalem.. Aynı mecmuada 1889 da çıkan «Artemis - Leto and Apollo - Lairbenos» ismindeki makalem... «Zeitschen. f. vergel. Spracht» da 1887 de çıkan «Phrygian Inscriptions of The Roman Period» ismindeki makalem.

gösteriyor ki bu meselelerde vermiş olduğum kararların birtakımını yeniden değiştirmeye mecbur olmam kuvvetle muhtemeldir. Lâkin bu sahifelerde çizdiğim ana hatların umumiyetle doğru olduğuna tam bir itimadım var. Prf. Hirschfeld'in arada bir eski umumi coğrafya için yaptığı gibi, bu eseri de yeni keşiflerin terakkisini gösteren senelik ilâveler takibetmelidir. Fakat bu her sene yapmasını ümidettiğim (résumé) ler ancak umumi bir tetkik eserini tamamlamak için yapılabilir.

Bu kitapta teşebbüs ettiğim böyle umumi bir tetkik eserine de artık vakit gelmiştir zannındayım. Mazinin tarihini mâkul ve faideli bir tetkik mevzuu olarak kabul, karşı Anadolu tarihinin istinadedebileceği yegâne temeli atmaya teşebbüs ettiğim için, kendimi müdafaaya lüzum görmüyorum: Mevkiin topoğrafisi hakkındaki yanlış bilgimizin vakaları tamamiyle yanlış bir noktadan görmemize sebebolduğuna tarihin her sahifesinde ayrı bir misal bulabiliriz. Anadolu topoğrafisinin hâlâ ne kadar az bilindiğini ispat için Prf. H. Kiepert'in bütün son malûmatı toplıyan yeni haritasından birkaç misal vermek kâfidir. Kiepert'i methetmeğe lüzum yoktur: Eseri en son bilginin yekûnu kabul edilmiştir. Buna rağmen Saravene strategia'sını aşağıda ispat edeceğim hakiki mevkiinden tam yüz mil ötede göstermiştir. Bu pek tabiî olarak Cappadocia topoğrafisi hakkındaki bütün sözlerini hiçe indirir. Eskiden beri bilinen birkaç yer müstesna, bütün Cappadocia'da bir tek yer yoktur ki benim doğru addettiğim noktaya konmuş olsun. Bizans devrinin en büyük şehirlerinden biri Justinianopolis-Mokissos, haritada yoktur, ve yerini yirmi saat ötede, kuzey doğuda olması icabeden Aquae Sarvenae almıştır.

Strabo'nun Karmalas deresinin Cilicia'dan geçtiğini sarahatle iki yerde söylemesine rağmen o bunu Fırat nehrinin bir kolu olarak gösteriyor. Hemen hemen bililtizam yapılmış gibi gözüken hatalara misal olmak üzere yeni müelliflerin bu dere hakkında yazdıklarını okumak hakikaten çok ibret alınacak bir şeydir. Mannert hem Karmalas'ı, hem Halys'in bir kolu olan Melas'ı Fırat'ın kolları olarak göstermekle Strabo'nun ikisi hakkında da bir şey bilmediğini iddia ediyor. Forbiger ise ikisinin de bir tek nehir olduğunu iddia ile Strabo'nun bu mevzu hakkındaki cehaletini meydana koymak istiyor. Ve nihayet, Prf. Hirschfeld de bu hataları tashih etmek için «Revue Archeologique» de intişar eden kısa bir makalemden bahsederken, yaptığım hatadan dolayı beni nazik bir surette tevbih ederek «Isres dieser Karmalas von dem Ramsey sagt er gehe nicht in den Euphrat.... oder liegt da auf irgend einer Seite ein Missverstândniss vor?..» diyor.

Asıl hata, Prf. Hirschfeld'in de, birçokları gibi Zamanti Su'ya (hakiki Karamalas'a) Saruz yahut Seyhun'un (yani Saros'un) sadece bir kolu nazarı ile

bakmasındadır. Halbuki hem seyrinin uzunluğu, hem de (gördüğüm kadar) suyunun çokluğu ile Zamanti Su asıl ana dere, Saruz ise sadece onun bir koludur. Haritalar prof.Hirschfeld'i aldatmıştır; halbuki ben şahsi malûmatıma dayanarak söylemiştim. Kiepert, kendi haritalarına uymıyan, fakat görgüye istinadeden iddiaları reddetmiyen yegâne âlimdir.

Bir yolun üstündeki mühim iki nokta, meselâ Ankyra ile Archelais tesbit edilince, aralarındaki merhaleleri münasip mesafelerde haritaya dizivermek kolay gibi görünür. Prf. Kipert de haritasında, doğu Anadolu'da itinererlerdeki birçok hataları doğru farz ederek böylece dizmiştir [1]. Lâkin itinererlerin hakikata yakın olduğu yerlerde bile, yollara öyle bir seyir vermiştir ki bu hem hatalı, hem de o havalinin ahvali tabiiyesine aykırıdır; ve pek tabiî olarak, aradaki merhaleleri dizdiği noktalar da hakikatten uzak olmuştur: Meselâ, Ankyra'dan Archelais'e, Ankyra'dan Caesareia'ya, Amaseia'dan Neocaesareia'ya giden yolları alın, ve üstlerindeki şehirlerin mevkilerini aşağıdaki izahatla karşılaştırın.

Neticeyi bir kelime ile izah edebiliriz: ya benim eserim sırf bir hatadan ibarettir, yahut da Anadolu haritasının büyük bir kısmı tamamiyle değişmelidir.

Topoğrafi ile meşgul olan bir adamın tekrar tekrar öğrendiği ders: eski ve yeni isimlerin müşabehetine dayanarak tesbit olunan yerleri büyük bir teenni ile kabul etmektir. Bu gibi benzeyişler ekseriya aldatıcıdır, lâkin maalesef buna istinadeden fikirler de en uzun ömürlü oluyorlar. Bazılarına senelerce düşman kesildim, tekrar tekrar mahiyetlerini meydana çıkardım. Fakat hepsinin yeni müelliflerin eserlerinde tekrarlandıklarına şahit oldum. Prf. Kipert'in bunlardan bazılarını reddederek yeni haritasına koymamış olmasına teşekkür olunur. Yavaş yavaş unutulacaklarını ümidediyorum. Bunlar arasında Koloe'nin bugünkü Kula, Themissonion'un bugünkü Tefenni olduğu iddiası vardı. Bunlardan ikincisi hataların ne kadar «pek-canlı» olduğuna kuvvetli bir misaldir. Bu fikir birisinin iki ismi biribirine benzetmesiyle ortaya çıkmıştı [2]. Evvelâ Waddington Themissonion'un Tefenni yanında olamıyacağını, bunun Karahöyük vâdisinde olması lâzım geldiğini ispat etti. Sonra aynı şeyi ben daha müfassal olarak iddia, bunun Karahöyük Pazarında olduğunu ispat ettim ve bu Fransız, İngiliz, Amerikan mecmualarında tekrar edildi. En nihayet Prf. Kiepert de aynı noktai nazarı yeni haritasında kabul etti. Lâkin bütün bunlara rağmen

[1] Meselâ Oizzala ismini taşıması lâzım gelen şehir bu haritada Ozaila olarak gözükür. Bazı öyle yollar vardır ki bunların üstündeki merhalelerin bazan hepsi birden, bazan da birtakımı, Peutinger tablosundaki hatalara uyarak tamamiyle yanlış gösterilmişlerdir.

[2] Bu müşabehet Macedon'la Monmouth arasındaki müşabehet kadar bile büyük değildir. Themissonion ile Tefenninin İngilizcelerinde ikisinde de (T) harfi vardır. Halbuki Rumcalarında bu müşabehet bile yoktur.

o, hâlâ yaşamakta devam ediyor ve tesirini Bül. de Corr. Hell. [1] mecmuasının son numarasında gösteriyor: Burada Cousin ve Diehl, ta millerce ötede, cenupta bulunan bir kitabeye istinadederek Eriza'nın Karahöyük Pazarında olduğunu ispata uğraşıyorlar. Mamafih Prf. Kiepert de İlouza'nın İlyas yahut Elyes de olması ihtimalini ileri sürüyor ki bu da öteki fikirler kadar mânasızdır. Burada müşabehet her ne kadar biraz daha fazla ise de İlyas bir isimdir, ve İlouza ile hiçbir alâkası yoktur. Bu ekseriya Elouza olarak yazılır, Aloudda'nın aynı olması muhtemeldir [2].

Hattâ bazan, ya iyi bir tesadüf, yahut da güzel bir tahmin eseri olarak meydana çıkarılan yerler bile hüsnü kabul görmüyorlar. Meselâ, Leake, Lystra'nın yerini keşfetmişti. Lâkin Sterrett bunun doğru olduğunu delilleriyle ispat edinceye kadar kimse kabul etmedi. Bundan başka Leake pek doğru olarak Manlius'un Burdur gölü sahilinden yürümüş olduğunu söylemişti. Lâkin Prf. Kiepert, en son çıkan haritasında bile, Hirschfeld'i tasdik ederek bu yürüyüşün Kestel nehri boyunca olduğunu iddia ediyor. Bir keşfin muhakkak olduğunu ispat edecek katî deliller zuhur etmedikçe tereddüt zail olamaz. Bazı yerlerde hiçbir kitabe kalmamıştır, istikbalde de bulunacağında ümit yoktur. Böyle bir vaziyette yapılacak yegâne şey, vesikaları yalnız bir şehir için değil, bir havalideki bütün şehirler için tetkik edip hepsinin plânını birden çizmektir. Ekseriya bir şehir hakkındaki bilgimiz o kadaa müphemdir ki bunun birkaç yere birden benzetebiliriz. Lâkin muntazam bir araştırma ve incelemeden sonra görürüz ki bu yerlerden bazılarına başka isimler vermek icabeder, mevzuubahsimiz olan şehir için de geriye yalnız bir nokta kalır. Bu sahifelerde toplanan deliller senelerden beri aranılıp bulunmuş şeylerdir. Bunların birçoğunu, ilk gördüğüm zaman kaydetmiştim; fakat bazılarının sıhhatini bir kere daha teyit için elime fırsat düşmedi; ilk notlara itimadetmekliğim lâzım geldi. Bizans müverrihlerinden nakledilen parçalar hep Bonn edisyonundandır. Yalnız Theophanes (de Boor) dan, Zosimus(Mendelson) dandır. Zonaras da müstesnadır. Ruhani meclislerin (Acta Conciliarum) kayıtlarından aldığım notlar muhtelif zamanlarda, üç muhtelif edisyondan alınmıştır [3].

Bazı isimleri eski isimlerin Bizanslılaşmış şekilleri olarak kabul edişim biraz cebrî gibi görünebilir. Bu değişikliklerin bazıları ismin fena yazılmış olma-

[1] Bu mecmua Anadolu'yu etüd edenler için her mecmuadan daha kıymettar olmakla beraber, son senelerde memleketin topoğrafisinden çok gayrikâfi bir surette bahsetmiştir. Aigai, Eukhaita, Kyon, Lystra, İsba ve saire bahislerine müracaat.

[2] Anadolu isimlerinde çok kere Z ile D birdir. Meselâ: Nazianzos ile Nadiandos gibi.

[3] Bundan sonra Jour. of Hell. Stud. 1883 - 1887 de çıkan «Çities and Bishoprics of Phrygia» isimindeki makalemden (C. B.) diye, ve American Jour. of. Arch. 1887 - 1888 de neşrolunan «Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands» ismindeki makalemden de (A. S. P.) diye bahsedeceğim. Eski makalelerimdeki bütün mühim şeyleri bu kitapta toplıyacağımı ümidetmiştim. Lâkin kitabı pek fazla büyütmek endişesiyle bundan vazgeçtim.

sındandır. Lâkin büyük bir ekseriyeti isimlerin hakikatta telâffuz edilen şekilleri olup bunların yazılan şekillerinden ne kadar farklı olduklarını görmek gerçekten hayret edilecek bir şeydir. Bizans dokümanlarını gözden geçiren insan bunların şüpheden vareste olan kaç tanesine tesadüf eder; bunlar da benim ileri sürdüklerim kadar aykırıdır. Hierokles'in bahsettiği Konioupolis'in Konni ile bir alâkası olmayıp Dionysopolis'in tahrif edilmiş bir şekli olduğunu 1883 de iddia etmiştim; belki bundan kimse şüphe etmez. Bu hatalara, hattâ Hierokles'te bile, verdiği listelerin kilise listelerinden doğru olmasına rağmen, çok kereler tesadüf olunur. Sonradan ispat olunan bir misal söyliyelim: 1883 de Ἰχρίων kelimesini yanlış anlamıştım. 1887 de bunun Bria [1] şehri demek olan Ἰβρίων kelimesinin kâtipler tarafından yanlış yazılmış şekli olduğunu anladım. 1888 de Oxford'da Bodleian kütüphanesindeki manüskrilere baktığım vakit bu fikrimin doğru olduğunu gördüm (Bria bahsine müracaat).

Aşağıdaki sahifelerde, Bizans membalarından, ruhani meclislerin ruznamelerindeki listelerle [2] Piskoposluk listelerinden, Hierokles'ten, sair vesikalarda bir şey bulunmadığı zamanlar, Acta Sanetorum (yani Azizlerin Hayatı) ndaki kayıtlardan [3], ve bilhassa her şeyden fazla müverrihlerin muharebe tariflerinden pek çok istifade edilmiştir. Aynı harbi tarif eden müelliflerin mukayesesi (eğer bunlar biribirinden kopye etmemişlerse) çok defa vaziyeti son derecede tenvir eder: bir müellifin bahsettiği küçük bir şey ötekilerin de anlaşılmasını kolaylaştırır. Hattâ çok kereler bir harbin sevkülceyşini tetkik ederken, aynı yerde asırlarca evvel, yahut asırlarca sonra geçen başka bir harbi aydınlatan ip uçları ele geçiririz. Bütün bu dedilleri kendi araştırmalarım sırasında asıl membalarından bizzat topladım [4]. Eğer Muralt'ın «Essai de Chronographie Byzantine» [5] ismindeki eserini vaktiyle bilseydim, bu kadar çok vakit sarf etmezdim; lâkin aynı zamanda da belki asıl nüshaları okumağa lüzum görmez ve bu suretle Muralt'ın kendi mevzuuna

[1] C. B. I ve II nci kısımlardaki Pacatiana tablolarına müracaat.

[2] Bu meclislerdeki imzalardan meydana çıkan hakikatlara misal olarak şunları zikredebiliriz: Ptolemy'nin bahsettiği Talbonda'nın Tymandos piskoposluğu ile bir olduğu, Phrygia'da Pentopolis meselesi hep bu kaynaktan meydana çıkmıştır.

[3] Lydia'daki Satala, Psidia'daki Sozopolis hakkındaki son malûmatımız bu kaynaktan alınmıştır.

[4] Birkaç bahiste, Aberdeen'de tekrardan tahkikine fırsat bulamadığım için birtakım malûmatı başkalarından iktibas ettim. Lâkin bunu ne zaman yaptımsa muhakkak kaydettim.

[5] Bu kitabı ilk önce 1888 de «American School of Athens» kütüphanesinde gördüm ve son derecede istifade ettim. Başka müdekkiklerin de istifadelerini temin için tarihleri (ekseriya keyfi olmalarına rağmen) Muralt'a göre kaydettim. Böylelikle bu esere müracaat etmek kolaylaşmıştır. Aynı zamanda kendisine gözümden kaçan bir şeyden dolayı medyunum: Constantin Porphyrogenitus'un «De Admin. Imp. C. 50» de gözümden kaçan bir ibare vardı ki bundan ettiğim istifadenin ehemmiyeti ilerde anlaşılacaktır.

lüzumsuz bulup yazmadığı birçok faideli şeylerden mahrum kalmış olurdum. Bütün bunlara rağmen geriye toplanabilecek daha birçok deliller kalmıştır. Çünkü şimdiye kadar hiçbir Bizans müverrihi bilmiyorum ki birkaç saat okuduktan sonra içinde vaktiyle gözümden kaçmış, yahut da müphem kalmış birçok yeni şeyler bulup çıkarmıyayım.

Muhtelif şehirlere tahsis edilen sahifeler bu şehirlerin tarihî ehemmiyetleriyle mütenasip değildir. Bu sadece bulduğum yeni topoğrafik malûmatın çokluk veya azlığına bağlıdır. Bazı bahislerde şimdiye kadar neşredilmiş malûmata ilâve edecek bir sözüm yoktur. Umum tarafından nerede oldukları bilinip kabul edilmiş şehirlerden bahse lüzum görmüyorum. Hattâ bazı şehirlerin mevkileri umum tarafından kabul edilmemiş bile olsa - eğer başka bir muharrir tarafından bana kanaat verecek bir surette ispat edilmişse - buna sadece işaret edip geçmeyi kâfi gördüm.

Yollara dair izahat verirken ekseriya mesafelerden de bahsettim. Bunların bazıları şöyle bir tahminden ibarettir; hiç yazmasaydım belki daha iyi etmiş olurdum; lâkin bu tahminlerden bazılarının - bilhassa memleketin iyi bildiğim noktalarındakilerin - hakikata yakın olduklarından eminim. Binaenaleyh öteki mesafeler için de bir mütalâa ilâve etmeyi faideden hali görmedim. Yerlilerin, mesafeleri saatle ölçmek usulleri harikulâde doğrudur; yalnız bir kişiye sorarsanız verdiği cevabın herkes tarafından kabul edilen mesafe olup olmadığını bilemezsiniz, lâkin birkaçına birden sorarsanız, bunlar da meseleyi aralarında münakaşa ederlerse verecekleri son kararın, mesafenin hemen muhakkak olarak gayet doğru bir ölçüsü olduğundan emin olabilirsiniz. Yerlilerin bir saatlik mesafesini ben bizim üç milimiz olarak kabul ediyorum; amma kendi bir saatlik at sürüşümü üç buçuk İngiliz mili olarak hesabettim.

Kitabın tam olabilmesi için, umumiyetle riayet ettiğim bir kaideyi bozmak, hiç görmediğim havaliden bahsetmek icabetti. Yoksa, eserin asıl hedefi olan yol tarifelerini tamamlamak kabil olmıyacaktı. Bundan başka Phrygia ve civarının inceden inceye tetkiki Hierokles'in eserine yeni bir vuzuh vermiştir. Bu vilâyetlerin böyle iyice bilinmesi öteki vilâyetlerin de hudutlarının tâyinine, iyice bildiğim vilâyetler kadar mufassal olmasa bile, mümkün olduğu kadar malûmat vererek hem ilim adamlarının, hem de seyyahların işlerini kolaylaştırmaya hizmet etmiştir. Meselâ Hadrianoutherai, yahut Olba, yahut Adrasos'un hangi havalide bulunabileceğini ispat ederek tam bulundukları yerin tâyin zevkini istikbaldeki kâşiflere bırakmak kabildir.

Roma yol şebekesini tetkik ederken bunu yer yer ayırdım. Bazı havalide evvelâ yolun ana hatlarını çizip bunların üstündeki şehirlerin mevkilerini sırası geldikçe tâyin ettim; havalinin eski topoğrafisinin muhtasar bir tarifini de son-

radan ilâve ettim. Lâkin vilâyetlerin birçoğunda evvelâ şehirlerden, sonra yollardan bahsetmek daha kolaydır. Bunların ikisi biribirine o kadar sıkı bir alâka ile bağlıdır ki hangisi öne alınsa olur. Lâkin umumiyetle kabul ettiğim tarz bana en münasibi göründü. Bazı yerlerde verdiğim izahatın sırası biraz çapraşıktır: buna da sebep eserin yarısı tabedildikten sonra plânının büyütülmesi ve değiştirilmesi olmuştur. Fihrist, okuyucularıma, bir şehir hakkında istedikleri bütün malûmatı toplamağa yardım edecektir ümidindeyim.

A — Bizans Asia'sının Şehir ve Piskoposlukları

1 — Tam Bizans mânasiyle Asia bence o kadar müphem ve az bilinen bir eyalettir ki buna ait şehirlerin yerlerini inceden inceye münakaşa edemiyeceğim. Lâkin Hierokles'in verdiği listeyi coğrafi gruplara ayırmak kolaydır.

Hierokles listeye evvelâ Metropolis Ephesos ile başlar. Sonra daha güneyde bir şehir olan Anea'ya geçer. Böylelikle Maeander vâdisinin aşağılarına inmiş oluyor. Bu nehrin Bizans devrinde Asia'yı Caria'dan, daha eski devirlerde de Lydia'yı Caria'dan ayırdığı anlaşılıyor.

2 — Maeander vâdisindeki şehirleri batıdan doğuya doğru sayar: Priene, Magnesia, Tralleis, Nyssa, Brioulla, Mastaura.

Mastaura, adını Mastavro olarak muhafaza etmiştir, Nazilli yanındadır; Brioula ise Billara olarak Horsunlu'nun yanındadır (A. S. P. de Fasıl II ye müracaat). Listede Mastaura, Brioulla'dan evvel gelmeliydi. Strabo (sahife 650) doğru olarak koymuştur: Βριουλα, Μάστανρα, Ἀλάραια.

3 — Bundan sonra Hierokles Kaystros vâdisine geçer. Anineta meçhuldür. Lâkin bundan sonra gelen 10 şehrin bu vâdide oldukları hemen muhakkak gibidir. Hypaipa'nın Ödemiş'te yahut civarında olması muhtemeldir. Arkadiopolis'in ise eski Teira ve şimdiki Tiranın muvakkat bir ismi olduğu anlaşılıyor. Dios Hieron'un mevkii vâdide, belki bu iki şehirden daha aşağıda, Ephesos'a daha yakın bir noktada idi. Çünkü ta başlangıçtan itibaren Delos adası konfederasyonu listelerinde Διοσιρίται olarak görünür. Bu konfederasyona yalnız sahile yakın şehirler dâhildi. Bunun birtakım dikkate değer harabeleri bulunan Kozpınarda olması muhtemeldir [1]. Euaza'nın kilise listelerindeki Augaza olduğu anlaşılıyor. Yeri meçhuldür. Kolose, kilise listelerinde ve ruhani meclislerin ruznamelerinde Koloe, yahut Kaloe şeklinde mukayyettir. El'an Keles ismini taşır. Algiza'nın Argiza olduğu anlaşılıyor. Aşağıda bundan daha mufassal bahsedeceğim. Nikopolis'in sikkelerdeki Nikaia olduğu ve Kilbia'lıların şehirlerinden biri olduğu muhakkaktır. Kaystros vâdisinin ortalarında yaşıyanlara Kaystrianoi'lar, yukarılarında yaşıyanlara Kilbianoi'lar denirdi. Palaiapolis'in bugünkü adı Balyamboludur. Bu Παλαιὰν Πόλιν ın bugünkü telâffuzundan başka bir şey değildir. Baretta meçhuldür.

Bütün bu şehirler, Nikopolis ile Algiza müstesna olmak üzere, piskoposluk listelerinde mevcuttur. Bunlardan başka III üncü listeye Thyra da dahildir. Lâ-

[1] Bunları M. Weber Μουσε τον Σμυρν 4 üncü ciltte tarif eder.

kin Thira, Arkadiopolis namı altında zaten mukayyet olduğu için bu bir hatadır. Bu çifte kayıt, sicilleri tutanların dikkatsizliğinden ilerigelmiştir. Resmî ismi artık unutulduğu için halkın kullandığı Thyrea yahut Thyraia şekli listenin sonuna ilâve edilmiştir.

4 — Bundan sonra Hierokles Kaysros ile Hermos vâdisi arasındaki şehirleri zikreder. Bahsettiği Auliou Kome ile Nea Aule'nin «İzmir Müzesi» nin birinci cilt, 120 nci sahifesinde [1] k' numarasiyle neşredilen kitabeden anlaşıldığı üzere, Philadelpheia'dan çok uzak olmadıkları anlaşılıyor. Bunların Tmolos dağının bir küçük vâdisinde olmaları muhtemeldir. Kolophon, Metropolis, Lebedos, Teos, Smyrna, Klazomenai, Erythrai (fena yazılmış Satrote), bunların hepsi bu grupa dâhildirler.

5 — Magnesia, (Apae tesmiye edilen) Aigai ve Temnos, Hermos vâdisinin aşağılarına düşerler [2]. Hermos vâdisinin ortası Bizans Lydia'sına aittir. Ducas bu nehre Hermon demiştir [3].

Dördüncü ve beşinci guruplar, Aigai, Temnos ve Auliou Kome müstesna olmak üzere, hepsi kilise listelerinde mevcutturlar.

6 — Hermos'la Kaikos arasındaki sahilde Phokaia, Myrina ve (Myke tesmiye edilen) Kyme vardır; Kyme'nin Myrina'dan evvel gelmesi icabederdi.

7 — Pergamos, Elaia, Pitana, Tianai yahut Tiarai ve belki Theodosiopolis yahut Perperine, hep Kaikos vâdisi dâhilindedirler. Ben Tiarai şeklinden ziyade Tianai şeklini doğru olarak kabul ediyorum, ve bunu Hierokles'in kiliseye mahsus bir şekil olan ὁΤιανῶν (επισκοπος) cümelesinden çıkardığını zannediyorum. Bunun da bu havalinin ve Mysia'nın bir şehri olan Attea kelimesinden alınmış olması muhtemeldir; ὁΤιανῶν nun, kilise listelerinde ve ruhani meclislerde umumiyetle ὁΣτών, diye zikrolunan piskopos olması muhtemeldir [4].

8 — Şimal sahilinde Adramyttion Antandros, (Gadara denilen) Gargara ve Assos vardır. Altıncı, yedinci ve sekizinci grupların hepsi kilise listelerinde mevcutturlar.

9 — Kilise listeleri, Nikopolis, Algiza, Auliou Kome, Aigai ve Temnos'u hariç bıraktıkları halde bu listeye Mascha Kome ile Aureliopolis'i ilâve ediyorlar. III üncü, X uncu ve XIII üncü listeler Khliara'yı da ilâve ederler ki Anna ve daha

[1] «Nea Aule Jüpiterinden yüksek Jüpiter.» Bu taş Philadelphei'dadır.

[2] Ἀπάη kelimesi manüskrilerde Ἀγάη kelimesi yerine yanlışlıkla yazılmıştır. Hierokles bunu sonraki Nicea meclisi kayıtlarına benziyen bir kilise listesinden almıştır.

[3] Ducas Sahife 83. «Sardis, Nympheon'dan Hermon nehrine kadar.»

[4] Chalcedon meclisi kayıtlarındaki ὁ Ἀσαίων şekli ötekileri de biribiri ile de alâkadar gösterir. Ἀσάϊων, Ἀσαιέων (= Ἀσσαιάων) yerine yazılmış gibidir. Bu da yine Ἄτασα den gelen Ἀταιέων yahut Ἀταέων yerine yazılmıştır. κοτιαέων, Δορυλαέων, Ἀκκιλαέων gibi.

başka müellifler bunun Pergamos'un doğusunda olduğunu kaydederler. Bu bahsi geçmiyen şehirlerden Argiza, Aul'ou Kome, Aigai ve Temnostan 451 de akdedillen Chalcedon meclisi bahseder. Bundan bu şehirlerin Hierokles'in gününde piskoposluk olduklarını anlarız [1].

10 — Chalcedon meclisi de Hierokles'in Auliou Kome'sini tasdik eder. 15 inci celseye ilâve edilen bir listede «Thomas Auliocomenus et Valentiniapolitanus» ismi mukayyettir. Bu da ispat eder ki Valentiniana yahut Valentinianopolis ya dördüncü ve beşinci asırlarda Auliou Kome'ye verilen bir ikinci isimdi, yahut da daha muhtemel olarak, bu şehre komşu ve aynı piskoposa tâbi küçük bir kasaba idi. Zaten evvelce de görmüştük ki Hierokles'e göre Auliou Kome şehri Hermos ve Kaystros vâdileri arasında, ve ihtimal ki Nea Aule gibi Tmolos dağının küçük bir vâdisinde kâindi [2]. Burada bir şehir vardı ki Hadrian ve M. Aurelius Caesar devrinde üstünde ΤΜΩΛΕΙΤΩΝve bazan ΤΜΩΛΟC yazılı sikkeler basardı. Sonradan bu şehir Aureliopolis adını almıştır. Lâkin iki adın da aynı şehre ait olduğunu ispat eden şey, İzmirli Mr. Lawson'un bana gösterdiği bir sikke olmuştur. Bu sikkede ΑΥΡΗΛΙΟ·ΤΜΩ kelimeleri mahkûktü; kendisi de bundan pek haklı olarak bu neticeyi çıkarmıştı. Auliou Komen'in Au (re) liou Kome'nin bozuk bir şekli olması şu suretle kabildir: Auliou Kome yahut Au (re) liou Kome'nin bir piskoposluk olduğunu, lâkin bunun hiçbir piskoposluk listesine dâhil olmadığını görmüştük; fakat bu listelerin hepsinde Aureliopolis mevcuttur. Halbuki Hierokles bunu, Commodus devrinde sikke basacak kadar mühim olmasına rağmen kendi listesine dâhil etmemiştir. Bu eserde yaptığımız tetkiklerde de görmüş ve bir kaide olarak kabul etmiştik ki Roma İmparatorluğu zamanında sikke basan ve kilise listelerinde Piskoposluk olrak kayıtlı olan bir şehirden Hierokles de muhakkak surette bahsetmiştir. Bunu yapmadığı takdirde bu şehrin ya bir başka nam altında zikredildiğine, yahut bir hata neticesi listeye dâhil edilmediğini, hükmedebiliriz. Bu meselede zikrettiğimiz ihtimallerin birincisi, yani Tmolos dağındaki Aureliopolis'in, yine Tmolos'da kâin Au(re) liou Kome olması ihtimali çok kuvvetlidir [3].

[1] Hieroklesin Chalcedon listelerine olan münasebeti çok sıkıdır. Bu dört ismin birbirine uyuşu çok şayanı dikkattir. Bundan masada iki kaynak ta Kyme'yi Myke şeklinde kaydeder ve ikisi de kilise listelerindeki Augaza şekline mukabil Enaza şeklini kullanmakta müttefiktirler.

[2] Tmolos dağının ne kadar mümbit olduğunu aşağıdaki fıkralar da gösterir. Bağları meşhurdu. (Philostr. Vit Apoll. II sahife 26=Lydia'daki Tmolos gibi tepe üstleri de ağaçlıktır.

— (Philostr. Vit. Apoll. VI sahif 123) = Lydia'daki Tmolos gibi topraklı dağlar.

[3] Bu şehir Bizans devrinde Asia ile Lydia'nın hududu üzerinde olmak dolayısiyle iki eyaletin listesine de dâhildir. Hadriani ile mukayese edin. O halde Valentinianopolis. Perikome'nin bir başka ismidir. Lydia bahsine müracaat. M. Earinos, «İzmir müzesi» Cilt ikide Aureliopolis hakkında tamamiyle başka bir hüküm vermiştir.

11 — Nikopolisi sadece bir ayırma hatası telâkki edebiliriz: Hierokles, Nikopolis (yahut Nikaia) Palaiapolis'i tek bir şehir olarak kaydetmeliydi. Palaiapolis ile Kolose'nin iki komşu şehir olup Roma devrinde Kilbianoi namı altında müştereken sikke bastıkları anlaşılıyor. Chalcedon meclisi listesinde Algiza Palaiapolis şeklindedir; halbuki Hierokles'inkinde Algiza Nikopolis Palaiapolis şeklinde mukayyettir. [1]. Nikaia yahut Nikopolis Kilbianoi'ların şehirlerinden biri idi ve ihtimal ki Hieroklesin kaydettiği gibi Kolose ile Palaiapolis'in arasında idi. (Eğer bu ikinci şehrin aynı değilse.) Öyle ise iki ihtimalden birini intihabetmek icabeder: ya Nikopolis Palaiopolis tek bir şehirdir, yahut da bir piskoposa tâbi iki komşu şehirdir.

12 — Argiza yahut Algiza, Chalcedon meclisi kayıtlarında iki imlâ ile de yazılmıştır. Lâkin daima Asia'nın piskoposlukları arasında mukayyettir. Halbuki son zamanlarda Dr. Fabricius bunun Hellespontus vilâyeti dâhilinde olduğunu keşfetmiştir, ve Hierocles'de de burada gösterilmiştir. Algiza 787 de aktedilen 2 nci Nicaea meclisinde de mukayyettir ve daima Asia şehirleri arasındadır. Bu mecliste imzaların sırası vilâyetlerin sırasına göredir; Chalcedon meclisinde de hemen hemen aynı sıra takibedilmiştir. Şu halde iki ihtimal vârit oluyor: bunlardan bir tanesi, bu isimde ayrı ayrı iki şehir olup bunlardan birinin Hellespontus'taki Argiza, diğerinin de Asia'daki Algiza yahut Argiza olduğudur. Birincisinin kaydını yalnız Hierokles'te, bir de bir kitabede görüyoruz. İkincisinin kaydına da yine Hieroklesle iki meclisin sicillerinde tesadüf ediyoruz. Öteki ihtimale gelince, kilisenin eski bir sistemine göre Hellespontus'taki Argiza'nın bir zamanlar, bilinmiyen bir sebepten dolayı, Asia metropolitine tâbi olduğu ve Hierokles'in bu eyaletten bahsederken kilise listelerini yakından takibettiği için Algizayı Kaystros vâdisindeki [2] şehirler arasına sıkıştırmış, Hellespontus'tan bahsederken de, kilise listelerine tâbi olmadığı için yine aynı şehri Argiza şeklinde bir kere de bu vilâyet dâhilinde göstermiş olmasıdır. Bu ikinci ihtimal bana daha kuvvetli gözüküyor.

13 — Hicrokles'le kilise listeleri arasındaki ihtilâf artık şundan ibaret kalmıştır: listeler Aigai ile Temnos'tan bahsetmedikleri halde Hierokles'in yazmadığı Mascha Kome'den bahsederler. Aigai ile Temnos'un Ephesos'tan ayrılıp Smyrna metrepolisine verildiğini aşağıda izah edeceğim. Mascha Kome'ye gelince, bunun 530 dan sonra başpikoposluk derecesine yükselmiş olmasından başka bir şeye ihtimal veremiyorum.

M. Earinos'un fikrini kabul edemem. Lâkin Palaiapolis ve Stratonikaia hakkındaki fikirleri mükemmeldir. («İzmir müzesi», Cilt II)

[1] Chalcedon meclisi sicili ile Hierokles arasındaki sıkı münasebete istinadediyorum.

[2] Chalcedon da Palaiapolis'in yanına konmuştur. Hierokles aralarına Nikopolisi ilâve etmiştir. 787 de ikinci Nicaea meclisinde isimler tıpkı Hieroklesteki gibi gruplanmıştır.. Algiza, Tekmoria kitabelerinde de mezkûrdur.

14—Smyrna metropolis derecesine ihtimal ki Hierokles'in zamanından sonra, fakat muhakkak kilise listelerinin yazıldığı zamandan evvel çıkmıştır. Ruhani meclislerdeki imzaların sırası, bunun 692 de katî olarak metropolis olduğunu gösterdiği halde, 451 deki imzalar daha henüz o dereceye yükselmemiş olduğunu ispat ediyor. 436 da vaziyeti müphemdir. Jüstinien zamanında (527-563) bu dereceye yükseltilmiş olması muhtemeldir. III üncü ve X uncu listeler Smyrna'ya tâbi tutulan piskoposlukların listesini şöyle veriyorlar:

III üncü liste :	X uncu liste ;
τῶ Σμύρνης Ἀσίας.	Τῆ Σμύρνη τῆ Ἀσίας
α' ὁ ΦωΚαίας.	1 ὁ Φωκαίας
β' ὁ Μαγνησίας τοῦ Ἀνηλίου.	2 ὁ Μαγνησίας. 3 ὁ Ἀνηλίου.
γ' ὁ Κλα ζομενῶν.	4 ὁ Κλσζομενδῶν.
ὁ ὁ Σωσάνδρου.	7 ὁ Σωσάνδρων.
ε' ὁ ἈρΧαγγέλου.	5 ὁ τοῦ ἈρΧσγγέγου.
ς' ὁ Τῆς Πέτρας	6 ὁ τῆς Πετρας.

Bu altı piskoposluk [1] metropolisleri olan Smyrna'dan kolayca gidilebilen büyük bir grup teşkil ederler. Phokaia, Klazomenaia ve Magnesia ad Sipylum [2] malûmdur; evvelce de Ephesos'a tâbi piskoposluklardı. Sosandros'un Nymphaion, yani bugünkü Nymphio (Türkçesi Nif) olması muhtemeldir. John Ducas Nymphaion'da ölmüş ve bina ettirmiş olduğu Sosandros manastırına gömülmüştür:

«Magensia'da kendi yaptırdığı (Sosandra'nın Meryemi) ismindeki büyük kilisede defnolunmuştur.» Sosandra yahut Sosandros Piskoposluğu Mağnesia olamaz. Çünkü bu da ayrı bir piskoposluktu. Lâkin bu iki şehrin de aynı Meryeme tapacak kadar birbirine yakın olmaları lâzım gelir. Aynı zamanda Sosandra'nın Smyrna metropolisine tâbi olabilmesi için bu şehre de tabiî bir surette merbut olması icabeder. Eğer Nymphaionda bir piskoposluk idi ise, onun da İzmir'e tâbi olması icabederdi. Küçük ve mümbit bir vâdinin başlıca şehri olmak itibariyle malik olduğu ehemmiyetten ve sonraki müverrihlerin kendinden sık sık bahsedişinden bunun da bir piskoposluk olduğunu anlıyoruz. Bunun için kilise listelerine eski putperest ismiyle değil, yeni ve Hıristiyan bir isim altında girmiştir [3].

15 — Archangelos-Archangel (Mihael) piskoposluğu da eski putperest ismini atarak büyük kilisesinin adiyle anılmağa başlamıştır. Aşağıdaki fıkra bunun Temnos'la bir, yahut da pek yakın olduğunu ispat eder: - 1413 te Sultan Mehmet Pergamus ve Kyme tarikiyle Menemen ovasına gelmiş, oradan da Nymphaion'a inmişti. Menemen ovasından Nymphaion'a geçmek için iki yol vardır; biri sahil-

[1] Nilus Doxapatrius İzmire tâbi yalnız beş piskoposluk olduğunu söyler. Lâkin isimlerini vermez; kitabında beş rakamı altı yerine sehven yazılmış olabilir.

[2] Magnesia ve su tesisatı hakkında Georgius Pachymeres, II. sahife 440 müracaat.

[3] Bizans İmparatorluğunda en büyük kiliselerinin ismini alan şehirler pek çoktur. Nymphaion bahsi için Georgius Pachymeres 1. Sa 125, II. Sa, 220 ye; Nicephorus Greg. II. Sa. 44 ve 50, 137, 190 a; Ducas, Sa. 83, 104, 193 e; Anna Comnea II, 252 ye müracaat.

den İzmir vâdisinden, diğeri Sipylos dağının şimalinden dönerek gider. Sultan Mehmet birinci yolu takibedemezdi, çünkü İzmir, düşmanı Cüneyd'in elinde idi; zaten ancak Nymphaion'u zaptettikten sonra İzmir üstüne yürüyebilmiştir. Onun için ikinci yolu tutup Temnos ve Magnesia'dan geçmiş olması lâzım gelir. Archangelos kalesinin Türkçe adı Kayacık'tı [1]. Temnos'un da kâin olduğu yüksek ve sarp kaya hem kuvvetli ve tabiî bir istihkâm teşkil ediyor, hem de Hermos nehri vâdisinin aşağı ve orta kısımlarını biribirine bağlıyan dar geçide tamamiyle hâkim bulunuyordu. Bundan maada etraftaki dağlarla mukayese edilince hakikaten kayacık tâbirini haklı gösterecek kadar küçük bir kaya idi. Bundan başka bir ihtimal de Archangelos - Kayacık şehrinin Neonteichos yahut Menemen olmasıdır. Her iki takdirde de Archangelos eski Temnos'un yerini almış olur. Şimdi de Menemen tamamiyle metrük olan Temnos'un yerini almıştır.

16 — Menemen'in bahsi bir kere de müslümanlar Lopadion'dan Pergamos ve Menemen tarikiyle İzmir ve Ephesos üstüne yürüdükleri zaman geçer [2]. Temnos yahut Archangelos piskoposluğu arazisinin bütün aşağı Hermos vâdisini, denizden itibaren ta Boğaz'da Magnesia arazisine girilecek noktaya kadar ihtiva etmiş olması lâzım gelir. Bu arazi dâhilindeki eski Yunan şehirleri şunlardır: Larissa, Melanpagos, Leukai, Neonteichos, Herakleia ad Sipylum, ve bunlardan başka Bizans devrinin sonlarına doğru ehemmiyet kesbetmiş olan Menemen hep burada idiler. «Contributions to the History of Southern Aeolis» ismindeki eserimde, ikinci kısımda [3] bütün bunların yerlerini tâyin etmiştim. Yalnız Herakleia ad Sipylum'un son imparatorlar zamanında sikke bastığını ilâve etmeyi unutmuşum. Şu halde bu piskoposluk Smyrna, Margnesia, Aigai, Kyme, Phokaia ve İzmir körfezinin kuşattıkları bütün araziyi ihtiva ediyordu.

17 — Petra, bence meçhuldür. Lâkin Aigai ile Temnos daima beraber zikredildiği, ve bunlardan birincisi Smyrna sıkı münasebette bulunduğu için Petra'nın Aigai'nin yerini almış olduğunu tahmin ediyorum.

18 — I inci, VII nci, VIII inci ve IX uncu listeler Smyrna'ya tâbi hiçbir piskoposluk kaydetmezler. 787deki ikinci Nicaea meclisinde de Smyrna'nın Phokaia, Magnesia, Aigai ve Temnos'u hâkimiyetine henüz almamış olduğu muhakkaktır. Onun için bu listelerin neden dolayı Aigai ve Temnos'tan bahsetmediklerini anlamak güçtür. Lâkin III üncü ve X uncu listelerin bahsetmemeleri tabiîdir.

19 — Bu listedeki şehirler münasebetiyle dikkat edilmiyen, yahut münakaşaya sebebolan bazı noktalar hakkında birkaç söz ilâve etmek isterim:

[1] «Menomenos ovasında bir muhkem kale vardı ki buna Archangelos'un kalesi denirdi»: Duces sahife 103.

[2] «Lopadion'dan Pergamos'a ve buradan Menomenos ovasına ve oradan İzmire» Ducas, sah. 85. Bu ibareden mâna çıkarmak için iki kelime ilâve etmek icabetti.

[3] Jour. of Hell Stud. 1881.

Ephesos, yeni istasyonu olan Ayasoluğ'un yanındaki tepede kâin büyük St. John Theologos kilisesi ile meşhurdu. Bu kilise ve tepedeki kale [1] yavaş yavaş yeni bir şehrin merkezi olurken Ephesos harap ve tamamiyle metruk bir hale geldi. Böylelikle vaziyet eski haline rücu etmiş oluyordu, çünkü Yunan şehri bina edilmezden evvel tepenin altındaki Artemis mâbedi bütün vâdiyi cezbeden nokta idi. Rumca Agio Theologo ismi Ayo-Thologo, en nihayet Ayosoluk yahut Ayasoluk şeklini almıştır. Mr. Wood'u yeni ismin son hecesi aldatmış, bunu Ἅγιος Λούκας zannetmiştir; hattâ Prf. Hirschfeld bile bu hatayı tasdik etmiştir [2]. Lâkin bu ikinci isim Türkçede ancak Ayo-luk yahut Ailuk şeklini alabilirdi; bundan maada St. Luke'un Ephesos'la hiçbir münasebeti yoktur. Çünkü «St. Luke'un mezarı» denilen yer, Weber'in ispat ettiği ve Hirschfeld'in Wood'un tarifinden anlayıp tasdik ettiği gibi, bir Yunan mezarlığından başka bir şey değildi. Theologos ismini, bir şehri en büyük kilisenin adı ile anmak âdetine uyarak hem Bizans muharrirleri, hem de ilk Türkler kullanmışlardır; hattâ eski bir Türk beyinin üstü Lâtince «Moneta que fit in Theologo» kelimeleriyle mahkûk sikkeleri mevcuttur [3]. Ephesos'taki tiyatrolardan birinin yanında, yahut içinde Herakles Apotropaios'a ithaf edilmiş [4] küçük bir kilise vardı. Ephesos'un yanındaki ovaya Tzouka misterin derlerdi (Theoph. Sa. 439). Şimalindeki dağın Gallesion yahut Galesion olduğu umumiyetle kabul edilmiştir; dağda bir manastır vardı [5]. Weber, Ephesos ve civarı hakkında mevcut olan haritaların en mükemmeli ile beraber, çok değerli bir eser neşretmiştir.

Ephesos'un içinde, şimaldeki küçük müstakil tepeye Roma devrinde Pion dendiği halde sonradan başka isim aldığı anlaşılıyor: çünkü «Ashabı kehfin» uyuduğu mağara bu tepede olup bugün de herkese gösterildiği ve bir ziyaretgâh olduğu halde [6] Azizlerin Hayatında (haziran 27, sahife 395) bunun Chaos yahut Celeos, Caelius, Ochlon yahut Χελλαιον dağında olduğu mukayyettir. Pyrgion, Ephesos'tan biraz ötede, Tmolos dağının eteğinde bir köydü (Ducas Sa. 83).

[1] Bu kilise hakkında Procopius, De Aedificiis, V inci cilde müracaat. Theophanes sahife 469: «Ephesos ve Theologos'a indiler.» Paul tarikine mensup olanlar Thrakesia vilâyetine girdikleri zaman St. Theologos'a kadar nüfuz etmişler ve kilisevi atlarına ahır yapmışlardır. Genesius sahife 121. Ephesos yanındaki kale hakkında Georg. Parchym. II. 220

[2] Gratulations schrift der Königsb. Univ. Arch. İnst. Roma, 1879 da çıkan «The March of Mahlius» isminde ki makalesi.

[3] Magnesia'nın «Moneta Que fit in Magnesia» mahkûk paraları ile mukayese edin.

[4] «Efesli erin bayramıdır, adına Katagoya derlerdi.» Philostratus, Vit. Apoll. IV, sa. 68 (130 - 131).

[5] Niceph. Greg. IV, sa. 107, II. sa. 1172 ile mukayese edin. Manastırın başı olan Joseph'ten Georg. Parch. 1. sa 291 de bahseder. Gallesio'nun vüsati hakkında Ducas 87 ile 194 ü mukayese edin.

[6] Son senelerde Wood'un yaptığı tetkikat ve neşriyatın tesiriyle «St. Luka'nın mezarı diye tanılan yer de ziyaretgâh olmuş ve panayıra dâhil edilmiştir. Lâkin eskiden St. Luka'nın hiçbir yeri yoktu.

Aşağıdaki fıkralar Tanrıçanın ἔξοδος (hurucu) na delâlet eder. Kendisi alayla şehirde dolaştırıldıktan sonra yine mâbede götürülürdü (Tanrıçanın kendi şehri dâhilinde böyle alayla dolaşması Komana Pontica'da ve sair yerlerde de âdetti. Ephesos'taki Artemis dininden bahsedenlerin bu fıkraları zikretmediklerini zannediyorum: «Bu âyin esnasında yüzlerinde maskeler ellerinde sopalar ve putlarla, kendilerine mahsus birtakım sihirli sözleri tekrar ederek şehrin umumi caddelerinde gezerlr; erkek ve kadınlara haydut gibi saldırarak birçoklarının ölümüne sebebolurlardı. Bu hareketleriyle tanrıçalarını tebcil ettiklerini zannederlerdi. (Metaphrastos, Timothy'nin hayatı. I, sahife 769).

«Catagogiorum» dedikleri bu müthiş âyin yerlilerin takvimine göre dördüncü ayın 30 uncu gününe, Roma takvimine göre ikinci kânunun 22 nci gününe tesadüf ederdi. Yukarda bahsettiğimiz Nerva, Roma İmparatoru, Asia vilâyetinin valisi de Preginos idi.» (Timothy'nin hayatı, kânunusani 24, sahife 566).

20 — Mesaulion, Ephesos'tan 6 saatlik mesafede Smyrna yolu üstünde idi. Kaystros'un üstünde, Galesion dağına [1] doğru bir köprü vardı ki Mesaulion'la Ephesos arasında idi.

21 — Ducas (sahife 87) Ephesos'tan Magnesia'ya giden geçitten «Maeander tarafındaki derbent» diye bahseder. Şimdi buradan demiryolu geçmektedir.

22 — Anea yahut Anaia'dan yalnız Bizans devrinde bahsedilmiştir. Bu bir limandı. (Geor. Pach. II, 420). Para basmazdı. Ephesos sahilinde olduğu şüphesizdir (Strabo 639). Belki Scalanova (Kuşadası) nda idi. Şimdi bu dolmuş olan Ephesos limanının yerini almıştır. Belki de bunun, aynı sahilde olup aşağıda bahsedeceğimiz iki limandan biri olduğu anlaşılacaktır.

23 — Pygela yahut Phygela, Agamemnon tarafından inşa edilmiş idi. Artemis Mounychia'nın mâbedini ihtiva eden bu çok eski şehrin sözü Bizans devrinde ortadan tamamiyle kaybolmuştur. Rasgeldiğim en son kayıt Michael Attaliota (Sahife 224) dadır. Bu müellif, Phokas'ın Pygele'den Girid'e gitmek üzere iken her şey hazırlandıktan sonra limanın adını sorduğunu, Phygela kelimesini işitince «kaçtım» mânasına gelen (ἔΦυγον) a olan müşabehetin den teşeüm ederek bütün askerlerini tekrar karaya çıkardığını ve epeyce uzaktan gözüken bir burnun adını sorup bunun Hagia olduğunu öğrenince askerlerini karadan oraya götürüp bu noktadan tekrar gemilere bindiğini hikâye ediyor. Hagia'nın Scalanova (Kuşadası burnu) olduğu anlaşılıyor. Pygela da buradan biraz mesafede bir liman olmalıdır. Strabo (Sahife 639) sahildeki şehirlerden bahsederken evvelâ Panionion'u, sonra Neapolis'i [2], sonra Pygela'yı, daha sonra Panormos limanını ve en nihayet Ephesos'u zikreder.

[1] Galesion dağına doğru olan köprüden. Ducas 87.

[2] Neopolis Roma imparatorları zamanında para basmıştır. Bazan A Y P. ηλίο. işaretini kullanırdı.

24 — Sahilde, Maeander'in ağzında «Bahçeler» denilen bir yer vardı (Κῆποι Cadrenus II, 198). Bundan Theophan. Contin de 204 üncü sahifede bahsederek Thrakesia Themesinde [1] bulunduğunu, 236 ıncı sahifesinde de sahilde Maeander'in yanında olduğunu söyler. Genesius da 103 ve 105 inci sahifelerinde böyle bir şeyden bahseder. Başka bir «Bahçeler» de Karia eyaletine ait Pserimos adasında vardı (Büll. Corr. Hell. 1888, sahife 282).

25 — Bu sahilde Melanoudion isminde bir yer ve bunun yanında Pachymeres'e nazaran eskiden Didymion denilen bir kale vardı. Lâkin sözün gelişinden bunu katî olarak bilmediği, bu neticeyi «İki Tepe Kalesi» isminden çıkardığı anlaşılıyor [2]; lâkin her halde bu civarda, Miletos tarafında olmasaydı, Pachymeres bu fikre zahip olmazdı. Bir başka Melanoudion'dan da Mitiylene şehrinin bir mahallesi olarak bahsedilmiştir (Ducas 346).

26 — Karia'nın bir limanı olan Mamalos belki Marmara'nın bir başka şeklidir (Ducas 82).

27 — Tralleis - Bu şehrin birtakım isimleri daha olduğu söylenmişse de bunları Antheia, Erymna vesaire gibi bir kısmı sadece elkaptan ibarettir. Bir kısmına da sebep başka karışıklıklar olmuştur. Meselâ Larissa gibi. Larasios kelimesi, Tralleis'te Zevs'e verilen bir sıfattı. Bu bazan yanlışlıkla Larissaios şeklinde yazıldığı için eski Larissa ismini hatırlatır. Lâkin hakiki şekli kitabe ve sikkelerde olduğu gibidir. Strabo, Larissaios şeklinde yazdığı bu sıfatın Tralleis'in üstündeki dağların arasında küçük bir köy olan Larissa'dan geldiğini iddia eder (Sa. 440, 699 ile mukayese). Bunun hakiki şekli Larasa olmalıdır.

Xenophon'un iki kere zikrettiği bu Tralleis kelimesi, memleketin Avrupa ile olan münasebetine çok dikkat değer bir delil teşkil eder. Bu münasebet de Hellespont'u geçerek Mysia, Lydia, Phrygia, Karia ve Lycia halkını mağlûp eden ve buralarda hâkim bir unsur olarak yerleşen birtakım cengâver kabîlelerdi. Tralleis isminde bir tane de Lydia ile Fhrygia hududu üstünde bir şehir vardı.

Tralleis adı birtakım «mersenerlere» verilirdi Τοὺς βασιλείους; bunun Trakya lisanı ile «muharipler» demek olduğu iddia ediliyor. Fich, eski Trakya lisanının Bizans devirlerine kadar yaşıyamıyacağını göz önüne alarak bunun bir hata olduğunu, aslen Sclavon'ca olduğunu iddia ediyor. Lâkin bu itiraz kuvvetli değildir. Lisan öldüğü halde de sade bu tâbir yaşamış olabilir. Bundan maada, Anadolunun ve hattâ Trakya'ın yerli lisanlarının zannedildiğinden daha çok

[1] Şu halde Maander'in şimalinde idi Kibyrrhaiot Themesi Meander'in cenup sahilinden itibaren başlar.

[2] «İki tepeli Melanoudion'un yanında bir kale vardı ki buna eskiden Didymyon dediklerini zannediyorum.» (οἶμαι) kelimesi Attica'lı bir muharrirde tereddüt, hattâ tahmin bile ifade etmez. Lâkin Pachymeres'de bu mânaya geldiğini zannediyorum. Didymion'lu Apolon'un mâbedi bu bahsedilen yer olmalıdır.

uzun yaşamış olduklarına kaniim. Zaten bu son zamanlarda Birinci Eumenes (263—41) devrine ait bir kitabenin [1] meydana çıkarılmasiyle bütün şüpheler zail olmuştur. Bu kitabeye nazaran Bergamalı kırallar ordularını süvari, piyade ve Tralleis olmak üzere üçe ayırırlardı. Üçüncü kısım hiç şüphesiz Bergama hizmetindeki ücretli askerlerdi. Burada βασιλεις den murat Fich'in zannettiği gibi Bizans İmparatorları değil, Bergamalı kırallardır.

Tralleis, vaziyeti dolayısiyle Maeander vâdisinin en kuvvetli istihkâmı idi. Bunun için evvelâ Seleucid kırallarının merkezi olmuş, bir müddet Tralleis ismi terk edilerek Seluceia ve Antiocheia isimleriyle anılmıştır. Milâttan evvel 190 senesinden sonra da, burada basılan birçok cistophori'den de anlaşıldığı üzere, Bergama hükümetinin en mühim istihkâmı olmuştur.

Larasa köyünün yanında Meter İsodrome'un bir mâbedi vardı. Bütün Messogis [2] dağı civarında tapılan Meter Leto'nun bir başka şekli olduğu aşikârdır.

Andronicus Paleologos'un saltanatı zamanında Maeander vâdisindeki şehirlerin hepsi yok olmuş, daha şimale, imparatorluğun ortalarına düşen şehirler ise müthiş surette harap olmuştu: «Maeander civarında, Karia ve Antiocheia dâhilinde her yer harap olmuştu. Bütün bu civar ve içerileri berbat bir halde idi. Kaystros ve Priene civarında bütün yerler zaptedilmiş, Melitos'un etrafı Magedon şehri ve civarı tamamiyle mahvedilmişti.»

Andronicus, Tralleisi yeniden inşa ettirdi ve Andronicopolis yahut Palaeologopolis ismiyle şan ve şerefini idame ettirmek istedi. Lâkin şehre su isalesi için hiçbir tertibat yapılmamıştı. Bunun için ahalisi - bir iki sene sonra Menteş'in maiyetinde Türkler gelip şehri zaptedinceye kadar - pek büyük sıkıntılar çektiler (Georg. Pachym. I, sahife 486, 72).

Akharaka, Tralleis ile Nyssa arasında idi. Burası iki tanrıya tapân çok mühim ve şayanı dikkat bir dinin merkezi idi. Bunlar Roma devrinin Yunanlaştırıcı tesiri altında Plouton ve Kora isimlerini almışlardı. Civarındaki sıcak su kaynaklarından Athenaeus (II, Sa. 43, A) bahseder. Lâkin bu fıkradaki ibare şu şekilde tashih edilmelidir: «Akharaka'nın ırmağını». C. İ. G. 3923 (Yunan Enskripsionlar Koleksiyonu) Akharaka'daki âyinden bahsettiği halde M. Waddington (Le Bas. 1663, C) ve M. Perrot (Rev. Arch. 1876 Sa. 283) bunun Mastaura'ya ait olduğunu zannetmişlerdir. Bull. Corr. Hell. 1883 Sa. 270 de Nyssa ile Mastaura kitabelerini tefrik eden bir makale yazmıştım.

Nissa'nın Seleuceia'lılar tarafından tesis edildiği söylenmişti Hakikaten burada

[1] Yahrb. der kge. Preuss. Kunstsammi. IX, 1887, sahife 82 Athen. Mittheil 1888, sahife 1, de Schuchhardt tarafından nakledilmiştir. Fich. Enemal. Sprachenheit, sahife 420 Hesychius: Τράλλεις οὕτως ἐκάλουντο μισθοφόροι Ξρακες τοις βασιλευσιν, οἱ τὰς Φοινικὰς χρείας πληρουντες. «Trakyalı Mersenerlere Tralis denirdi, aynı zamanda kırallara cellâtlık vazifesini de yaparlardı».

[2] Strabo sahife 440 - A S. P. A II ile mukayese ediniz.

yaşıyan Sebaste Athenais, Octavia Appolonis, Germanis Seleukis, (daha şüpheli olarak) Antiochis ve Kaisarios kabîlelerinin isimleri hep o zamana işaret ederler [1]. İkinci asırda şehrin meşhur adamlarından birisi kitabelerde bazı Alkibiades, bazı Alkipales ismiyle zikredilmiştir. Bu değişiklik gariptir [2].

28 — Brioula'nın yeni Vourla olduğu çok defalar iddia edilmiştir; lâkin bu iddiaya yegâne sebep isimlerdeki benzeyiştir. Hierokles'in listesindeki sırayı Strabo da tasdik ederek; Brioula'nın Maeander vâdisinde Mastaura'nın doğusunda olduğunu bilhassa kaydetmiştir. Pliny de aynı sırayı Ephesos meclisinde (Cilt III) tekrar eder. Sikkelerinde ΗΛΙΟC ve ΜΗΤΗΡ. ΘΕΩΝ kelimeleri mahkûktur.

Vourla'dan Ducas (Sa. 175 de) bahseder: τὰ Βρύελα [3] καὶ αἱ Ἐρυθραὶ καλαξομεναί τε —

Bu şekilde bu isim hakikaten eski Brioula'ya çok benzer. ikincisi belki iki kere kullanılmıştır. Vourla eski Klezomenai'nin yanında, yarımadada, Erythrai'nin olduğu yerin aksi tarafındadır.

29 — Dios Hieron'u Kiepert Notion ile Lebedos'un arasına koyuyor [4]. Bu mümkün değildir. Çünkü hem Hierokles'in verdiği sırayı bozar, hem de sikkelerinde Kaystros nehrinin adı vardır. Bizans listelerinde bazan Christopolis adı ile kaydolunmuştur. Bu, Jüpiter'in adını lisana almamak için yapılmış bir şeydi; nasıl ki Aphrodisias'ın ismi de Straupolis'e değiştirilmişti. Sahilden olan mesafesi Kozpınar'dan fazla olamaz, ve buradaki harabeler de eski bir şehrin bulunmuş olduğunu gösterir [5] Delos konfederisyonu listesinde Διοσιρίται ismi mukayyettir. Sikkelerinde ΔΙΟΣΙΕΡΕΙΤΩΝ kelimesi mahkûktur.

30 — Kilbia, Kelbia, Kerbia ovası, Kaystros vâdisinin yukarı kısmı idi, ve şehirleri Kolose ile Nikaia idi. Kilbianoi'lerin sikkeleri pek çoktur; bunlar da üç türlü olup: Nikaia'lı Kilbianoiler, Kea'lı yahut Keaia'lı Kilbianoiler ve Yukarı Kilbianoilerden mürekkepti. Bu üçüncüsü belki Koloe şehrine aitti [6]. İkinci Kilbianoilerden yalnız bir sikke kalmıştır, bu da şüphelidir. Kelime ΚΕΑΙΤΩΝ yahut ΚΕΛΙΤΩΝ şeklindedir.

[1] Bull. Corr. Hell. 1883 sa. 270.

[2] Bull. Corr. Hell. fasıl I; C. İ. E. 2747-8; Le Bas, F. 1652: Sterrett, Epigraphical Journey, 3.

[3] Vryela telâffuz olunur.

[4] Bunu Stephanus'a istinaden iddia ediyor: πόλις μεταξὺ Λεβέδου καὶ κολοφῶνος. Lâkin öteki delâil bunun yanlış olduğunu ispat eder.

[5] Bu harabeler hakkında «İzmir müzesi» Cilt IVde Weber'i okuyun.

[6] Kolose kelimesi şimdiye kadar bir kitabeye istinaden kabul ediliyordu. «İzmir Müzesi» Numara ξ'). Lâkin en son nüshada κολοηνων şeklindedir (Mitth. Ath. 1889 Sa. 98). Binaenaleyh şimdilik Kolose şekli tamamiyle bırakılmalıdır. Bizans otoriteleri Koloe yahut Kaloe şeklini kullanırlar.

Kilbia ovası Thrakesia Themesinde idi [1]. Theophanes (Sa. 417) bu radan Tmolos'u aşarak Sardis'e giden bir yoldan bahseder. Di Boor, fihristinde, bu ibarenin Kelbianon isminde bir şehri ifade ettiğini söylerse de ima edilen kelime Πεδίον(= yani ova) dır.

31 — Teir a belki şehir demektir. Thya-teira (yani Thya - Şehri)inde olduğu gibi., Thessos ve Thyassos'la mukayese edin [2]. Arkadiopolis ismi istimalden düştükten sonra müellifler bundan Θυρεα ve Θύρια isimleri ile bahsetmeğe başlamışlardır. (Ducas Sa. 97. 175, 196). Georgius Pachymeres (II, 588) Sasan'ın 1308 de St. John kilisesini yağma ettikten sonra Ephesos halkından birçoğunu Thyraia'ya götürdüğünü yazıyor.

32—Kaystros nehri şimdi Küçük Menderes ismini taşıyor. Bu ismin ta Anna Comnena zamanından beri kullanılmakta olduğunu anlıyoruz. Bütün sahil İzmir'den Attaleia'ya kadar Türklerin hücumuna mâruzdu. Alexius, Philokales'i bir ordu ile yolladı. Tamamiyle harap olan Adramittion'u yeniden inşa ettirdi. Türk kuvvetinin Lampe'de olduğunu sorup öğrendikten sonra ordusunun bir kısmını üzerlerine gönderdi. Bunlar Türkleri tamamiyle mağlûp ve son derecede büyük bir vahşetle zulmettikten sonra Philadelphea'ya yerleşmiş olan Philokales'in yanına döndüler. Bunun üzerine Cappadocia valisi Hasan, büyük bir ordu ile Philokales'e karşı çıktı; lâkin düşmanını ehemmiyetsiz addettiği için Philadelpheia'ya uğramadan yanından geçti ve ordusunu üçe ayırdı. Bunlardan birini Kilbia ovasına, birini İzmir'le Nymphaion üstüne, ötekini de Pergamos ile Khliara'ya gönderdi. Philokales ilk iki bölüğü birer birer mağlûbettiği halde üçüncüsü seri bir ricatle elinden kaçtı. Anna ikinci bölükten geri kalanların Maeander'de boğulduklarını söylüyor: «Bu Phrygia'nın etrafını dolanan bir nehirdir, ve nehirlerin en dolambaçlısıdır.» İbare müphemdir. Sözün birinci bölük mültecilerine ait olup Anna'nın bunu yanlışlıkla ikinci bölüğe teşmil ettiği kabul edilirse bir mâna çıkar. Şu halde bahsedilen derenin Küçük Maeander, şimdiki Küçük Menderes, yani Kaystros olması icabeder.

33 — Smyrna. Şimdiki İzmir'in doğusunu dolaşıp Kervan köprüsü altından geçen çayın meşhur Meles olduğunu iddia etmek âdettir. Lâkin vesikalar dikkatle tetkik edilecek olursa bu fikrin ne kadar yanlış olduğu derhal meydana çıkar. Bu dere Kolophon ovasında, Seydiköy civarındaki bir kaynaktan gelen küçük bir çaydan ibarettir. Senenin büyük bir kısmında kuru olup yalnız yağmur mevsiminde akar. Eski zamanda, ağaç ve yağmur bolluğunda bu çayın daha büyük olduğunu kabul etsek bile İzmir'in su ihtiyacını temin için, şehrin vukarılarına gelir gelmez, bu-

[1] Cinnamus Sa. 39; Anna, II sa. 252, 268.

[2] Bunu ben senelerden beri düşündüğüm halde şimdi artık Reinach'ın Fransız Enstitüsünde okuduğu ve yakında intişar edecek olan eserinden nakletmeliyiz; ilk sözü söyliyen o olduğu için keşfinin şerefi de ona ait olmak icabeder.

tün suyunun içeri verildiğinden şüphe edilemez.Halbuki Meles'i bütün etrafiyle Aristides, Philostratus, Himerius [1] tarif etmişlerdir. Yaz ve kış, suyunun miktarı hiç değişmeden, aynı sükûnet ve tatlılıkla akardı. Seyri kısa idi; ağzına yakın bir noktadan «müzlerin korusu» denilen bir ağaçlıktan fışkırır, bir kavisten sonra hemen denize dökülürdü. Aristides, içinde yıkanmış, kış ortasında suyunun ılık ve hoş olduğunu görmüştü. Bütün bunlar daha birçok mülâhazalar bu derenin şimdi «Diana'nın Hamamı» denilen kaynaktan çıktığını ispat ediyor. Onun da suyu asla değişmez, kış ve yaz aynı hararettedir.

34 — Klazomenai ile Smyrna arasında sıcak kaynaklar vardı. Philostratos bunlarlan Agamemnon kaynakları diye bahseder; İzmir'den 40 stadia mesafede idiler [2]. Aristides hastalandığı zaman buraya gittiğini söylüyor.

35 — İzmir vâdisinde yahut civarındaki köyler şunlardır:

«1»Karina;Smyrna hapishanesindeki bir kadından(Azizlerin Hayatı,Pionii, şubat I, Sa. 44) de «Karinalı bir kadın» diye bahsedilir. Bunun Mysia sahilinde, Atarneus'un şimalinde Herodot'un (42. 7) ve Pliny'nin (H. IV, 5, 30) bahsettikleri Karina olması imkânsızdır.

«2» Phlebia (Belki Flavia); Agamemnon'un kaplıcaları olabilir. İmparator İkinci Theodore Lascaris, Nymphaion'u ilkbaharda terk etmiş, «Flevios denilen bir yerde» birkaç gün geçirdikten sonra Klyzomen'e (yani Klazomenai,ye) gitmişti; burada yeşil çimenle örtülü güzel bir ova, bol su ve civarında birçok köy ve şehir olduğu için imparatorlar Nymhpaion'dan ayrıldıktan sonra ilkbaharın epey bir kısmını burada geçirmeyi âdet etmişlerdi [3].

«3» Periklystra; buraya şimdi Pınarbaşı denir. Burası John Vatatzes'in sayfiyesi, Nymphaion da kışlık yeri idi. Nymphaion'da hastalandığı vakit İzmir'in

[1] «Membaı mansabından uzak olmıyan Melis» (Philostrat. İmag. 8)

«Sert ve coşkun olmıyan bir akışı vardır. Başladığı yerden uzaklaşmadan denize akar.» (aynı eser).

«Müzlerin burada ne işi var?» Sonra müzlerin İonia ve Meles'le olan tabii münasebetlerinden bahsediyor. (aynı eser).

«Meles'in aktığı İzmir koruları» (Philostratos, Apollon'un hayatı, 8, VIII).

[2] Strabo (Sa. 645)

«İonia'nın sıcak membaları bugün bile İzmir halkı tarafından Ağamemnon'un kaplıcaları diye anılır. Şehrin 40 stadia mesafesinde bulunduğunu zannederim. Bir zamanlar buraya esir düşen Misia'lıların miğferleri asılırdı» (Philostratos, Heroic. II sah, 160 ile mukayese).

[3] Gregorius Acropolita, Sahife 187.

taptığı İsa'ya yalvarmak için bu şehre gitti. Lâkin duası müstecap olmadı. Periklystra'da bir çadırda oturmuştur [1].

«4» Zeleia ile «5» Sykai - Le Bas - Waddington tarafından neşredilen bir kitabede (1534) zikredilmiştir.

36 — Magnesia, Bizans İmparatorluğunun sonlarına doğru batı Anadolu'nun en büyük bir şehri olmuştu. Hıristiyanlığın ilk devrelerinde Charalampius isminde bir din fedaisi vermekle iftihar ederdi. Lâkin imparator Severus zamanında geçtiği iddia edilen bu vakanın, ne mahallî bir rengi, ne de tarihî bir kıymeti vardır (Azizlerin Hayatı, şubat 10). Burada Türklerin Moneta que fit in Magnesia sözleriyle mahkûk para bastıkları malûmdur.

37 — Aigai [2]. Bunun arazisi çok büyük olmalıdır. Batıda Myrina ve Kyme'den başlar, doğuda Apollonis Magnesia ya kadar uzanırdı. Şimalden Pergamos havalisi, cenuptan da Temnos havalisi ile çevrilmişti. Bull. Corr. Hell. 1887 de Lechat ve Radet, şehir ile havalisini biribirinden ayırdedememek yüzünden hataya düşmüşlerdir. Bunlar Aigai ile Apollonis'in doğu hududu üstünde, Mafullar köyünde bir mezar kitabesi bulmuşlardır. Bu kitabede kaydedildiğine göre burada gömülü olanlar,köyde yaşamış olmakla beraberAigai halkından idiler. Bunun için bu kitabenin bir kopyesi bu şehrin arşivlerine, bir kopyesi de meclisinin toplandığı yer olmak münasebetiyle Pergamos'un arşivine konmuştu. Bu vesikaya istinadederek Aigai'nin Nemrut Kalesinde olmayıp Mafulların doğusundaki Sarıçam köyünde olduğunu iddia ediyorlar. Strabo'nun müphem bir surette Magnesia'nın Temnos ile Aigai'den uzak olmadığını (οὐκ ἀπωθεν) söylemesine ve Suidas'in Aigai'yi Magnesia ile İzmir'in yanında göstrmesine fazla ehemmiyet verdikleri anlaşılıyor. Lâkin Aigai'yi bilhassa sahildeki Aeolis şehirleri arasında sayan başka vesaik bulunduğu halde bunlara hiçbir kıymet vermiyorlar; hattâ Aigai için en mühim sözleri söylemiş olan Galen'in [3] sözünü kale bile almıyorlar: Galen'e göre Aigai ile Myrina'nın, Perperine ile Pergamos'un hudutları bitişikti. Artık bunun üzerine ne Stephanus'un (Myrina'daki Aigai) sözü, ne de Suidas'ın Wesseling tarafından mükemmel bir surette tashih edilen (Myrina ve Magnesia yanındaki) cümlesi nazarı itibara alınmağa değer. Anadolu'yu tetkik edenlerin mücadele edeceği en büyük fenalıklardan biri de maalesef bu gibi müelliflerin, bu memleketin topoğrafyasından bahsederken

[1] Acropolita'nın 91 inci sahifesini 110 ile mukayese edin;
«İzmir'e yakın olan bu yerin taptığı İsaya tapınak için... Burası bol sularından bu ismi almıştır.»

[2] Kelimenin en doğrusu Aigaiai şeklidir.

[3] Περὶ εὐχυμίας. Basıl Editionu. Sa 358. Wesseling'den naklediyorum.

gösterdikleri hafifliktir [1]. Herkes selefinin eserinden birkaç söz tutturup kendisini tenkid edebilirim zannediyor, lâkin böyle yapmakla çok kere hem lüzumsuz sahifeler dolmuş oluyor, hem de yazılması icabeden şeyler yazılmıyor. Aigai'nin Nemrut Kalesinde olduğu henüz tamamiyle ispat edilmemişse bile, ya o noktada, yahut da ona civar olduğu katiyen tahakkuk etmiştir.

38 — Perperine, Aigai bahsinde Galen'den naklettiğimiz parça ve sair vesikalarla sabit olmuştur ki bu şehir sahilde, Pergamos'un hududunda idi. Schuchhardt tam bulunduğu noktanın Bergas'ta olduğunu tesbit etmiştir. Kilise listelerinde ekseriya Theodosiopolis ismiyle mukayyettir. Beşinci ve altıncı asırlarda zaten pek çok yerler Theodosios'un ismini taşırlardı, birçok yerler de ailesinin sair erkânının adlarını almışlardı [2].

39 — Khliara'nın yerini, Türk kumandanı (Cüneyd) in yaptığı harikulâde bir yürüyüşten tahmin ediyoruz. Gecenin ilk saatlerinde birkaç tevabiiyle Lopadion'u terk eden Cüneyd, bütün gece dere tepe at sürmüş, sabahleyin Khliara ile Thyateira civarında Lydia hududuna dayanmıştı. Üçüncü saat Hermos'u geçmiş ve akşam olduğu zaman İzmir'e vâsıl olmuştu [3]. Bu sıkı yürüyüş esnasında en kısa yolu takibettiğine şüphe yoktur. Lydia'ya girdiği noktaya en yakın şehirler Khliara ile Thyateira idi. Bu hikâye şüphesiz mübalâğadır. Çünkü Lopadion ile Hermos'un arasındaki mesafe kabil değil bir gece ile ertesi günün üçüncü saatine kadar gidilemez. Bugünkü hesaba göre Hermos ile İzmir arasındaki mesafe 10 saatliktir. Sade bunu gidebilmek için Cüneyd'in guruptan ertesi günün üçüncü saatine kadar olan zamana, yani dokuz saate ihtiyacı vardı. Lopadion'dan Hermos'a olan mesafe ise 40 saatlik kadar bir şeydir. Takibedilen yol her ne kadar bu ise de tam bir bütün gün daha ilâve edilmedikçe sarf edilen zamanın doğru olmasına imkân yoktur. Yolun ya Balıkesir - Soma ve Kırkağaçtan, yahut da Bogadıç'la Gelembe'den geçtiğine muhakkak nazarı ile bakabiliriz; lâkin her iki takdirde de «Khliara ve Thyateira» sözü, Kırkağaç'ın Khliara olduğunu hatıra getiriyor. Çünkü hududu tâyin için Akhisar'la Kırkağaç tabiî bir çift teşkil ederler.

Bir başka fıkra Khliara'yı daha katî olarak tesbit eder. 1306 da Roger, Kaikos

[1] Bu meselede S. Reinach ve Shuchhardt, Lechat ile Radet'ye muhalif vaziyet almışlardır.

[2] Bunlardan biri Caria'daki Arcadiopolis'tir, ve hiçbir listede zikredilmemiştir:

«Eskiden Vergolion denilen bir şehri de yeniden bina ettirmiş ve ona kendi oğlunun adını vermiştir.»(Cedrenus 1;568) Hierokles de Bargyliaya Marcianopolis veya Anastasiopolis isimleri altında saklanmıştır. Kilise listeleri kendi eski adı ile kaydederler.

[3] Ducas Sa. 174.

vâdisinden Germe'ye, oradan da Khliara üstünden Philadelpheia'ya yürümüştü [1]. Philadelpheia büyük bir tehlikeye mâruz olduğu için en kestirme yoldan gittiğinde şüphe yoktur. Bu da Kırkağaç ve Akhisar, yani Khliara ile Thyateira'dan geçen yol idi.

Khliara'nın Nakrasa yanında oluşu bu şehrin Lydia'ya ait olduğu zannını verebilir. Lâkin bu havalideki şehirlerin nereye tâbi olduğu daima müphem kalmıştır. Ducas (Sa. 174) Lydia hududunda olduğunu söyler. Biraz daha doğuda olan Kalanta yahut Kalanda ismindeki şehri milâdın 692. senesindeki (Trull.) Meclisi [2]) Asia'ya ait gösteriyor; halbuki Hierokles bunu Skelenta (yani εἰς Κάλαντα) şeklinde Hellespontus'ta kilise listeleri ise Lydia'da Stratonicea ile bir piskoposa tâbi gösteriyorlar. Bunud şimdi Seledik olması muhtemeldir.

40 — Assos, yeni ismi olan Behram adını, bir Bizans zâbiti olan Machram'dan almıştır. Bu adamın hal tercümesini George Pachym. (II, Sa. 438 de) nakleder. Ducas Assos'un ismi olarak (Μαχράμιον) kelimesini kullanmıştır (Sa. 332).

41 — Assos'un birkaç mil doğusunda olan Gargara şehrini Mr. G. T. Clarke (Amer. Journ. Arc., 1888) de neşretriği çok dikkate lâyık bir makalede tetkik etmiştir.

42 — Ephesos conventus'una şunlar dâhildi:

x Metropolis [3]	Magnesia (Maeander'deki)
Notion	Tralleis (x Caesarienses)
Kolophon	Nyssa
x Dios Hieron	x Mastaura
x Hypaipa	x Brioula
x Kaystriani (Şehirleriyle beraber)	x (Mysomacedones)
x Kilbiani (Şehirleriyle beraber)	Neapolis
Teira	Priene

Mysomacedones isminin yanlış olduğunda şüphe yoktur, çünkü Tmolos dağının şimaline düşen hiçbir şehir Ephesos'a dâhil değildir; bunun doğrusu ya Kaystros vâdisindeki, yahut da Maeander vâdisindeki bir şehir olmalıdır. Çünkü burada birtakım Makedonyalılar bulunuyordu.

43 — İzmir'de de bir kilise meclisi toplanırdı. Pliny bu meclise Mağnesia ve Hyrcani'den başka Aeolis şehirlerinden birçoğunun dâhil olduğunu söyler.

[1] Philadelpheia'ya gelmeden uğradığı yalnız Aulax'tır, bunun da tam mesafesi mukayyet değildir, (Georg. Pachim II 426ff).

(Anna, II. Sa. 252, 265, 280). (Nicetas Chon) Khliara'yı Asia'da gösterir (Sahife 194).

[2] Eğer Le Quien (Κσλαντῶν) u (Κολσηνῶν) a değiştirmekte haklı ise.

[3] Pliny'nin conventus listesinde olan isimler bir (x) işaretiyle gösterilmiştir. Caesarienses'in Tralleis yerine yazılması için Lydia bahsine müracaat edin.

Listeyi şöyle tamamlıyabiliriz:

Leuke	Magnetes a Sipylo
Phokaia	Macedones Hyrcani
Kyme	Klazomenai
Myrina Sebastopolis (?)	Erythrai
Larissa	Lebedos
Neonteichos	Teos
Temnos	Nymphaion

Bu listeye Kolophon'u da ilâve edebiliriz, lâkin Aigai'nin ilâvesi imkânsızdır. Bu listenin gösterdiğine göre, Myrina'dan Teos'a kadar olan arazi, ve daha içerilere doğru bütün Sipylos'un etekleri İzmir'e tâbi idi. Başka bir meclise ait hiçbir şehir bu hudut dâhiline konamaz. Onun için, meselâ M. Fontrier ve Foucart [1] ın bir kitabeyi izah ederken Mostenoi kelimesini ilâve etmeleri ve bu kabîleyi Hermos'un cenubunda, Hacılar civarında göstermeleri tamamiyle yanlıştır.

44 — Pergamos meclisi şunları ihtiva eder: (Pliny'deki isimlere (x) işareti konmuştur.)

Elaia	x Perpereni
Aigai	x Tiareni
x Mosteni (Plinyde Mossyni)	x Hierolophienses (Hierocaesarienses?)
x Mygdones	x Hermokapelia
x Bregmeni	x Attaleia
x Hierocometae	x Ateenses (Pateenses, Panteenses)
x Apollonis	Pitana
x Thyatira	Nakrasa
Akrasos	Stratonikaia - Hadrianopolis

Tiareni, Mygdones ve Bregmeni yanlış isimlerdir. Ateenses, Ataia halkıdır ve Kiepert'in yanlışlıkla Attaleia'yı koyduğu yerde olmalıdır [2].

Hierokametai de, mühim bir mâbet olan Hiera Kome'nin yanındaki küçük bir köyün halkı idi.

45 — Adramyttion Meclisine şunlar dâhildi:
(Pliny'nin verdikleri x işaretiyle gösterilmiştir.)

x Apollonia ad Rhyndacum	x Macedones Asculacae
x Erezii (Argizii telâffuz olunur)	x Polichnaei
x Miletopolis	x Pionitae

[1] Pull. Corr. Hell 1887 Sa. 90 ff.

[2] Bu, zannederim, ismin Pateenses şeklini kabul edip Pitanenses tarzında tashih etmekten daha iyidir.

x Poemaneni
x Cilices Mandacadeni
x Abretteni
x Hellespontii
Cyzicos

Marquardt'a göre, Cyzicos'un, kendine mahsus bir meclisi olup Hellespont ve Troad havalisini ihtiva ederdi. O kadar mühim bir şehrin Adramittion gibi ehemmiyetsiz bir şehre tâbi olacağına ihtimal verilemez. Lâkin Pliny buna hiç ehemmiyet vermiyerek Hellespontus'luları da Adramyttion'lulara tâbi gösteriyor. Eğer Cyzicos'un da ayrıca bir meclisi var idiyse, Miletopolis ile Poimanenon'un da ona tâbi olacağı tabiîdir. Lâkin Pliny bunları da Adramyttion'a tâbi gösteriyor. Marquardt'ın Aristidis'ten naklettiği parça Adramyttion meclisinin ya Pliny'den sonra ikiye bölündüğünü, yahut da meclisin bazan Cyzicos'ta içtima ettiğini ispat eder. Meselâ Kibyra da, esasen Laodiceia'dan çok daha mühim olmakla beraber, aynı meclise dâhildi, ve meclis ekseriya Laodiceia'da toplanırdı.

46 — Sardis meclisine dâhil olanlar şunlardır: (Pliny'nin de verdikleri (x) işaretiyle gösterilmiştir.)

x Philadelpheia
x Tripolis - Antoniopolis
x Apollonos Hieron
x Mesotimolos
Tmoleitai
Blaundos
Sala
Tralla
Temenothyrai - Flaviopolis
Grimenothyrai - Trajanopolis
Ankyra
x Maionia
Satala
Saittai
Silandos
Bagis
Tabala
Daldis (?)
x Kadoeni Macedones
Loreni (Gordeni ?)
Synaos

Sikkeler	M. S. 451	M. S. 458	Hierocles M. S. 530	Listeler I., III., VIII., IX.	L X.
Sardis	Florentius Sardium	Aetherius Sardianorum	1 Saradis	Sardis	Sardis
Philadelpheia		Asianus Philadalphiae	2 Philadelpheia	Philadelpheia	Philad
Tripolis	Paulus Tripolis	Joannes Tripolis	3 Tripolis	Tripolis	Tripoli
Thyateira		Diamonius Thyateranus	4 Thyateira	Thyateira	Thyati
Saittai	Amachius Settorum	Heraclidianus Senus (Setenus)	5 Saittai	Saittai	Saittai
Aureliopolis		Rufinus Areopolis	9 Aureliopolis	Aureliopolis	Aureli
Julia Gordos		Theodorus Gordi	22 Gordos	Gordos	Gordos
			8 Tralla	Tralla	Tralla
		Anatolius Hellenorum		Sala	Sala
Silandos	Alcimedes Silandi		7 Julianopolis	Silandos	Silandc
Maionia		Joannes Maeoniae	6 Maionia	Maionia	Maioni
Apollonus Hieron	Lucius Apollinis Fani	Lucius Apollinis	13 Apollonos Hieron	Apollonos Hieron	Apollo
Hyrcani	Joannes Hyrcanorum	Joannes Heraclidis		Hyrcani	Hyrcan
Mosteni	Julianus Mostenae	Julianus Mosthenae	20 Mostene	Mostene	Mosten
Akrasos	Patricius Acrassi		12 Akrasos	Akrassos	Akraso
Apollonis		Cyriacus Apolloniadis	18 Apollonis	Apollonis	Apollor
Attaleia	Dionysius Attaliae	Dionysius Attaliae	10 Attaleia	Attalei	Attalei
Bagis	Chrysantus Balceae Chysaphius Dages	Leonides Beanae	15 Bagis	Bagis	Bagis
					Gaudia
Blaundos	Elias Blandi	Onesiphorus Blandi		Blaundos	Blaundc
Tomara			17 Mesotimolos	Mesotimolos	Mesotyr
Hierocaesareia	Cossinus Hierocaesareae		19 Hierocaesareia	Hierocaesareia	Hieroca
Daldis		Paulus Daldi		Daldis	Daldis
Stratonicea	Gemellus Stratoniceae	Gemellus Stratoniciae			Stratoni
				Stratonicea	veya Ka
Nakrasa	Menecrates Kairasson		16 Kerase	Keraseis	Keraseis
	Andreas Atalorum	Julianus Satalae	21 Satala	Satala	Satala
Tabala	Polycarpus Gabalorum	Policarpus Gabalorum	14 Tabala	Tabala	Tabala
Hermokapelia			11 Hermokapelia	Hermokapelia	Hermoka
Klannoudda					
Thyossos					

LYDIA

	M. S. 458	Hierocles M. S. 530	Listeler I., III., VIII., IX.	Listeler X., XIII.	II. Nicaea. meclisi M. S. 787
m	Aetherius Sardianorum	1 Saradis	Sardis	Sardis	Σαρδέων
	Asianus Philadalphiae	2 Philadelpheia	Philadelpheia	Philadelpheia	Φιλαδελφείας
	Joannes Tripolis	3 Tripolis	Tripolis	Tripolis	Τριπόλεως
	Diamonius Thyateranus	4 Thyateira	Thyateira	Thyatira	Θυατείρων
m	Heraclidianus Senus (Setenus)	5 Saittai	Saittai	Saittai ve Magidia	Σετῶν
	Rufinus Areopolis	9 Aureliopolis	Aureliopolis	Aureliopolis ve Perikoma	Αὐρηλιουπόλεως Περικόμματος
	Theodorus Gordi	22 Gordos	Gordos	Gordos	Γορδον
		8 Tralla	Tralla	Tralla	Τράλων, Στάλλης
	Anatolius Hellenorum		Sala	Sala	Σάλων
		7 Julianopolis	Silandos	Silandos	Σιλάδον
	Joannes Maeoniae	6 Maionia	Maionia	Maionia ve Opsikion	Μαιονίας
ani	Lucius Apollinis	13 Apollonos Hieron	Apollonos Hieron	Apollonos Hieron ve Aetos	
ım	Joannes Heraclidis		Hyrcani	Hyrcani ve Myron	Υρκανίδος
	Julianus Mosthenae	20 Mostene	Mostene	Mostene ve Hyrtakome	
		12 Akrasos	Akrassos	Akrasos ve Lipara	Ἀκραιῶν Λίπρων
	Cyriacus Apolloniadis	18 Apollonis	Apollonis	Apollonis	
e	Dionysius Attaliae	10 Attaleia	Attalei	Attaleia	Ατταλείας
te	Leonides Beanae	15 Bagis	Bagis	Bagis	
				Gaudia ve Trakoula	Τρακούλων
	Onesiphorus Blandi		Blaundos	Blaundos	
		17 Mesotimolos	Mesotimolos	Mesotymolos	
		19 Hierocaesareia	Hierocaesareia	Hierocaesareia	Ιεροκαισαρείας
ae					
	Paulus Daldi		Daldis	Daldis ve Hyaleis	Δάλδης
eae	Gemellus Stratoniciae			Stratonicea ve Kalandos	Στρατονικείας (Καλαντων
			Stratonicea	veya Kalamos	Ἀσίας, 692)
ion		16 Kerase	Keraseis	Keraseis	Κερασέων
	Julianus Satalae	21 Satala	Satala	Satala	
	Policarpus Gabalorum	14 Tabala	Tabala	Tabala	Ταβάλων
m					
		11 Hermokapelia	Hermokapelia	Hermokapelia	Ερμοκαπήλου

B — LYDİA'NIN ŞEHİR VE PİSKOPOSLUKLARI.

1 — Lydia eyaletine ait listeler henüz halledilmemiş bir muammadır. Fontrier'nin meydana çıkarıp Radet ve Lechat'nın tamamladıkları şeyler [1] bu listelerin sıra ve mahiyetlerini büsbütün müphemleştirmiştir.

İlk beş piskoposluğun sıra tertibi Hierokles ile kilise listeleri arasında sıkı bir rabıta gösterir. Lâkin Sala, Hyrcanis, Blaundos, Daldis ve Stratonikaia kilise listelerinde bulundukları halde Hierokles'te yoktur; ve Hierokles'teki Julianopolis'in piskoposluk listelerindeki Silandos olması muhtemeldir. Şu halde Hierokles ile kilise listeleri arasında bir münasebet varsa bile Asia bahsinde olduğu kadar sıkı değildir. Diğer cihetten Hierokles'in kaydetmediği şehirler o kadar çoktur ki hükümet için yapılmış bir listeyi kopya ettiğini farz etmekle de meseleyi halletmiş olmayız. Uzun zaman ben de, M. Waddington'un iddia ettiği gibi, Hierokles'in kullandığı membaları hükümetin her vilâyet için tanzim ettiği şehir listesi zannetmiştim. Lâkin bu fikirden vazgeçmek lâzım geldi. Bir hükümet listesinin imparatorluk devrinde para basan, beşinci ve sonraki asırlarda hepsi birer piskoposluk olan tam beş şehri birden ihmal etmesine imkân yoktur. Bir zamanlar Sala, Daldis ve Blaundos [2] un, doğu hududunda oldukları için Phrygia Pacatiana sivil listelerinde bulunacaklarını, ve bundan dolayı Hierokles'in bunları Lydia listesine koymadığını düşünmüştüm. Stratonikaia'yı da şimal hududuna yakın olduğu için Hierokles'in bunu da hükümetin sivil taksimatına göre Hellespontus'ta ve yanlış bir imlâ ile Ξίος Τράβος şeklinde gösterdiğine kanidim. Lâkin bu şüpheyi de bir tarafa bırakarak hudutları iyice tetkik ettiğim vakit gördüm ki bütün bu şehirlerin Lydia hududu dâhilinde olduklarını kabul etmek mecburidir [3]. Şu halde geri kalan gegâne ihtimal Hierokles'in listesinin bozulmuş ve karıştırılmış oldukları ve elimize eksik ve karışık bir halde geldiğidir. O vakit şehir listelerinde umumiyetle coğrafi sırayı takibettiği halde bu bahiste bu bahiste bu tertibi niçin bu kadar bozduğunu anlamak kolaylaşır.

---

[1] Fontrier'nin eseri ilk önce «Smyrna Museum» da neşredilmiş olmakla beraber Foucart'ın bu eseri mevzuubahseden makalesini Bull. Corr. Hell. 1887 de ele geçirmek daha kolaydır.

[2] Daldis, Theodosia olarak, Blaundos da Pulcherianopolis olarak.

[3] Bu fikri kabul etmiş olsak Sala ve sairenin nasıl olup da Phrygia listesine kaydedilmemiş olduklarını izah etmemiz lâzım gelir. Tek sebep Hierokles'in Phrygia'dan bahsederken kilise listelerini takibettiği ve bu şehirleri böylelikle iki vilâyette de atladığı olabilir.

2 — Sardis, Joannes Lydus'un da (Sa. 39) dediği gibi Lydia lisanında sene mânasına gelen bir kelimedir. Bastığı sikkelerde Zeus Lydios ve Men Askenos isimleri mahkûktur. Bunlardan ikincisinin Phrygia'nın meşhur Askaenos'u olduğunda şüphe yoktur.

3 — Philadelpheia'nın Attalus Philadelphus tarafından tesis edildiği muhakkaktır. Joannes Lydus, ismi Ptolemy Philadelphus ile alâkadar zannederek şehri Mısırlıların bina ettiklerini söylemişse de bu yanlıştır (Sa. 45). Mâbet ve âyinlerinin çokluğundan dolayı buraya (Küçük Atina) derlerdi. Sıcak kaplıcaları [1] o zaman da meşhurdu ve el'an da pek çok kullanılmaktadır. Bizans'ın son devirlerinde Türklere karşı olan hudut üzerinde kuvvetli ve muharip bir istihkâmdı [2].

Sikkelerinde bazan ΦΛΑΒΙ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΝ kelimeleri mahkûktur. Bu, şehrin Piskopos Flavia'nın mezhebini iltizam eden imparatorlar şerefine bir zamanlar Flavia yahut Flaviopolis ismini taşıdığını gösterir. Bazı sikkelerinde meçhulümüz olan Ὁμονοητηνοι isminde bir kabîle ile ittifak edildiğini kaydeder.

4 — Tripolis'in bir adı da, Pliny'nin kaydettiği üzere, Antoniopolis idi. Sikkelerinde Tanrıça Leto'nun, Letoia Phythia oyunlarının, ve Maeander dersinin isimleri mahkûktur.

5 — Thyateira'nın asıl adı Pelopeia ve Semiramis idi. Üçüncü asır içinde Seleucid (Silifkeli) kıraller burasını Makedonyalı askerlerle iskân etmişlerdi. Sikke ve kitabelerinde Artemis Boreitene ile Apollo Tyrimnaios'un isimleri mahkûktur.

Şimdi bahsettiğimiz ilk dört şehir Asia bahsinde tarif ettiğimiz mühim yolun üstündedir. Hem Hierokles'in hem piskoposluk listelerinin bunları başa koymaları belki bir tesadüf eseridir. Lâkin Saittai'yi de beşinci yazmakta ittifak ederler ki buna da sebep şüphesiz taklittir.

6 — Saittai, adını «Sidas (yani Saittas) Kale» olarak muhafaza etmiştir. Sikkelerine Hyllos ve Hermos nehirlerini basardı. Buna yakın Magidion isminde bir istihkâm vardı ki son Bizans devirlerinde ehemmiyet kesbetmişti. Yerini bulmak pek güç olmasa gerektir (Georg. Acropol. Sahife 30). Bu da sikkelerinde (Men) Aziottenos kelimesini basardı.

7 — Aureliopolis ve Perikome [3] nin Tmolos dağında oldukları anlaşılmıştır (Asia bahsine müracaat).

[1] Joannes Lydus, sa. 75, 349 bu münasebetle Laodiceia ve Hieropolis'in kaplıcalarından da bahseder

[2] Georgius Acropolita. Sahife III. «Philadelphus şehrine geldi. Burası büyük bir şehirdir. Halkı cengâverdir ve bilhassa okçuluktan hoşlanır.»

[3] Ekseriya Perikopo olarak yazılır Fakat en doğru şeklinin İkinci Nicaea meclisinin kaydettiği gibi Perikoma olması muhtemeldir.

8 — Julia Gordos el'an Gördes ismini taşır. Kadoi ile müşterek basılmış paraları vardır.

9 — Tralleis ile Sala'nın, Lydia'nın Phrygia'ya muttasıl cenup hududunda bir çift şehir olduklarını zannediyorum. Sala paralarının, Laodiceia paralarının tesiri altında basıldıkları aşikârdır. Bundan başka Ptolemy, Sala'nın Phrygia'da olduğunu, ve Lydia hududu dâhilinde gösterdiği Tripolis ile Laodiceia'ya yakın bulunduğunu söyler. Binaenaleyh ben Sala'yı Bulda'nın 10—12 mil şimal batısında Alamsalam'a, Tralleis (yahut bazı listelerin yazdığı gibi Tralla) yı da Göne'nin doğusunda, Hamilton'un keşfettiği noktaya koyuyorum. Tralleis ismi için Asia bahsine bakınız.

10 — Sala'nın, Hierokles'in listesinde niçin bulunmadığını anlamak biraz güçtür: belki bu, sadece Tralia, Attalia, Satala gibi buna benziyen başka isimlerden dolayı yazıcının yaptığı bir unutganlıktır. Julianopolis ismiyle kaydedilmiş diyemeyiz, çünkü bu Silandos'un muvakkat ismi idi. Sikkelerinde Domitianopolis elkabını kullanmış ΗΡΩΣ ΑΝΤΙΝΟΟΣ kelimelerini hakketmiştir.

Sala'dan Le Quien de bahsetmez; lâkin Sala'nın şu piskoposları sicile geçmiştir :

«1» 431 Ephesos meclisinde «Noumenius Helenopolis Lydiae» bulunmuştur. Bunun için Le Quien Lidia'da Helenopolis diye bir piskoposluk icadediyor; lâkin burada Helenopolis, sadece Τῆς Σελλήνων Πόλεως ibaresinin fena yazılmış bir şeklidir.

«2» 458 meclisinde Anatolius Sellenorum'un adı yazılıdır. Bunu da Le Quien Silandos'a atfediyor; halbuki Silandi yahut Silandensium'dan farkı pek fahiştir. Esasen Salenorum okunmalıdır.

«3» Michael Salorum'a gelince Le Quien bunu da Satala'nın piskoposu farz eder.

Sala ile Tralleis'in bir piskopos altında birleşmiş olması pek muhtemeldir. İmzaların hiçbiri bu nazariyeye mugayir değildir.

11 — Silandos'un ismini Selendi şeklinde muhafaza ettiği zannedilmektedir. Lâkin bu katî değildir. Çünkü Selendi ismine başka yerlerde de tesadüf edilir. Meselâ: bir tanesi Hermos vâdisinde Hierocaesareia'da, bir tanesi Kaikos vâdisinde Kırkağaç'ın doğusundadır. Bundan başka Silandos paralarının üstünde Hermos'un adı mahkûktür. Halbuki Selendi Hermos'un bir kolu olan başka bir küçük çay üstünde, ana dereden uzak bir noktadadır [1]. Hierokles'in listesine Julianopolis ismi altında girdiği anlaşılıyor. Mamafih Selendi arazisinin de doğu ve şimal

[1] Hyllos nehrinin üstünde olan Saittai, paralarına hem Hermos'un, hem de Hyllos'un isimlerini yazmıştır. Lâkin Hermos'a Selendiden biraz daha yakındı ve arazisi cenupta Hermos'a kadar inerdi. Halbuki Selendi'yi Hermos'tan Tabala'nın ayırmış olması muhtemeldir. Lâkin itiraf etmelidir ki Selendi - Silandos da Kaikos vâdisindeki Seledik - Kalanda gibi, insanda birbirine yakıştırıp benzetivermek arzusu uyandırıyor.

doğu Phrygia hududuna kadar Kadoia'ya doğru uzandığı, yukarı Hermos'a muttasıl olduğu muhakkaktır.

Bu ikinci grup, altıdan on bire kadar, Hierokles'te hemen hemen piskoposluk listelerinin aksine sıralanmıştır. Yalnız Gordos hazfedildiği halde sonradan listenin nihayetine ilâve edilmiştir. Listelerin geri kalan kısmında hiçbir benzerlik yoktur.

12 — Hamilton'un keşfettiği üzere Maionia, ismini bugüne kadar Menye şeklinde muhafaza etmiştir. Opsikion da bugünkü Kula'dır: ikincisinin Türkçe isminden Georg. Pachym. (11.435), birincisinden de Georg. Acropolita (sah. 30) bahsetmişlerdir. Maionia'nın paralarında Zeus Olympios yazılıdır.

13 — Bugünkü Kula hakkında buraya birkaç söz ilâve etmek isterim: Burada «Koloe ahalisi» tarafından dikilmiş bir kitabe vardır. Koloe isminin şimdiki Kula'ya olan müşabeheti, bu kitabeyi ilk görüp telif eden Wagener'in Kula'yı Koloe'nin yeni şekli zannetmesine sebebolmuştur. Tsakyroglos da bu kitabeyi ayrıca neşrettiği zaman aynı hataya düşmüş, taşın şimdiki sahipleri bunu şimalden, uzak bir yerden getirdiklerini söyledikleri halde isimlerin arasındaki müşabehete kapılarak sözlerine inanmak istememiştir [1]. Lâkin isimlerdeki bu müşabehet tamamiyle tesadüfidir; Kula tamamiyle Türkçedir; hattâ Bizanslı müellif Pachymeres bile bunu kullanmıştır. Türkler Kale mânasına gelen bu adı eski Bizansların Opsikion dedikleri büyük müstahkem şehre vermişlerdi. Şu halde, kitabenin şimdiki sahiplerinin sözüne inanmamak için hiçbir sebep yoktur. Kendileriyle bu mesele hakkında bizzat görüştüm. Bunu Kula'dan 8 saat ötede «Karataş» denilen yerde, dağların cenup tarafında (belki de Temnos'un bir kısmını teşkil eden) ve Synaos (Simav) u Katakekaumene'lerden ayıran parçasında bulmuşlardı. Karataş'ta kökboya çoktur. Halı imalâtının başlıca merkezlerinden biri olan Kula, bu kökün çıktığı havali ile gayet sıkı ticari münasebette bulunurdu. Bu son zamanlarda kötü ve ucuz Avrupa boyaları, has, lâkin imali sıkıntılı olan yerli boyaların yerini aldığı için Kula ahalisinin Karataş'la alâkası kesilmiş, Karataş havalisi de bu yüzden mahvolmuştur [2]. Kökboya ticaretinin canlı olduğu zamanlarda Kula Rumlarından biri bu taşı alıp getirmiştir. Şu halde Koloe ismi Kula'ya değil, Karataş civarında bir köye aittir. Bütün deliller bunu gösterir. Kelime müşabehetlerine kapılacağımıza hakikatı arasak daha münasip olur.

14 — Apollonos Hieron, ΑΠΟΛΛΩΝΙΕΡΕΙΤΩΝ kelimesiyle mahkûk imparatorluk paraları basardı. Sardis birliğine dâhil olduktan başka hakkında bildiğimiz yegâne şey, son Bizans listelerinde Aetos ile aynı piskoposluk dâhilinde gösterilmiş olmasıdır. Bundan, Türk muharebelerinde ehemmiyet kesbeden bir istihkâm ol-

[1] Kendisi ile Kula'ya ilk gidişimde görüşmüştüm.

[2] 1884 te, Karataş köylerinden birinde kaldığım akşam halk bana kökboyanın neden artık kimse tarafından istenilmediğini sormuştu.

duğu anlaşılmaktadır. Almanların 1190 da Fredrik'in kumandasında Philadelpheia'dan Laodiceia'ya yaptıkları yürüyüşten bahsederlerken Aetos'un da adı geçmiştir [1]. Şu halde Apollonos Hieron'un Philadelpheia ovasının yukarı ucunda bulunduğu ve Aetos'un da dağların Lykos vâdisine açılan geçidine hâkim bir kale olduğu kuvvetle melhuzdur.

15 — Hyrcani ile Mosteni, Hermos vâdisi ortalarına yerleşmiş iki komşu cemaatti. Elimizdeki deliller bunların Magnesia ile Sardis ve Thyateira arasında yaşadıklarına hükmetmemize kâfidir. Lâkin İzmirli Fontrier'nin son buluşlarını da bunlara ilâve edersek bu halkın Hermos nehri boyunca, Magnesia arazisinin doğusunda yerleşmiş olduklarına büsbütün hükmedebiliriz. Tacitus'un (Annales II, 47) sözlerine bakılırsa bunlar komşu idiler. Hermos vâdisinin bu kısmına İran kıralların ın iskân ettikleri kolonilerden dolayı Hyrcani ovası denirdi. Bu Hyrcani köylerinden birinin ismi Ὑρκανοῦ κώμη [2] idi. Bu ovaya da bazan Hyrcani ovası, bazan da Κύρου Πεδίον denilirdi (Strabo. 627, 629). Bu izahat Cyrus'un kolonistlerinin de doğu hükümdarlarının âdeti üzere Anastatai (Yağmacılar) dan mürekkep olduklarını meydana koyuyor.

16 — Mosteni'ler Pergamos birliğine dâhildiler. Binaenaleyh bunları İzmir meclisine dâhil olan Hyrcani'lerin şimalinde aramak lâzım gelir. Yerlerini tâyin için fazla tereddüde mahal görmüyorum: Tacitus'taki fıkra Hyrcani'lerin komşusu olduklarını gösteriyor: şu halde bunları Hyrcani'lerle Apollonis arasındaki Sarıçam'a koymak icabeder. Sikkelerinde bazan ΚΑΙCΑΡΕΩΝ ve ΑΥΔΩΝ elkabını kullanırlardı. Bundan Caesareia elkabının bu şehre ait olduğu meydana çıkıyor; Pliny'nin Ephesos meclisinde gösterdiği Caesareia'nın Mosteni'lerin bir şehri olması hatıra gelirse de bu, değildir. Çünkü Pliny'nin bahsettiği Caesareia'nın Tralleis olması daha muhtemeldir: hem Hermos vâdisinin hiçbir kısmının Ephesos birliğine dâhil olduğunu kabul edemeyiz. Bundan başka Pliny, Mossyni'leri katiyetle Pergamos birliğinde olarak gösterir; ve bu Mossyni ismi bazı paralardaki ΜΟΣΣΙΝΩΝ kelimesi ile mukayese edilince Mosteni mânasına geldiği katiyetle meydana çıkar. Bu delil, Fontrier'nin Çoban İsa [3] da bulup (Mosteni) şeklinde tashih ettiği ve M. Foucart ile Dr. Schuchhardt'ın kabul ettiği kitabeden her halde daha kuvvetlidir. Bu tashihi doğru olarak kabul etsek bile Mosteni'lerin Hermos'un cenubunda olduğunu ispata kâfi gelmez.

Schuchhardt, mükemmel eserinde [4] Mosteni'lerin arasında eski Makedonia askerlerin bulunduğunu farz ediyor. Lâkin Tacitus'taki ibare bizi ikna edecek kadar

[1] Nicetos Choniate. Sa. 539 «Trakya'da da bir Aetos vardı.» Nicephorus Brynnius sahife 149.

[2] Foucart tarafından sehven Magnesia'ya atfedilmiştir. Bull. Corr. Hell. 1885. Sa. 398; 1887, sa. 79.

[3] Çoban İsa şayanı dikkat bir isimdir. Anadoluda oldukça sık tesadüf edilir.

[4] Athenische Mittheilungen. 1838, Sa. 1.

kuvvetli değildir ve başka hiçbir yerde buna dair bir söz yoktur. Foucart, Μοστηνῶν Μακεδόνων kelimeleriyle mahkûk bazı paralardan bahsediyor. Lâkin bu meselede birtakım paralara alelâcele göz atıp geçen bir yolcunun şahadetini hemen kabul etmiyecekti: çünkü böyle kelimeler taşıyan hiçbir para malûm değildir. Schuchhardt'ın Mosteni paraları ile Hyrcani paraları arasında gördüğü tezat bunlardan birincisinin daha ziyade yerli Anadolu'lu, ikincisinin daha Yunani karakterde olduğunu gösterir. Tacitus'un «Quique Mosteni aut Macedones Hyrcani vocantur»(Ann. II,47)sözleri «Mosteni yahut Makedonyalı Hyrcani ismini taşıyan insanlar» şeklinde de tefsir edilebilir [1].

Şu halde Hyrcani ovası, doğusunda Sardis havalisi, batısında Magnesia havalisi olmak üzere Hermos deresinin aktığı yerdir. Hyrcani'ler Hermos'un her iki sahilinde de yaşarlardı ve Mosteni'ler şimal batı hududuna komşu idiler.

8 nisanda öldürülen Hyrcania piskoposu Asynkritos belki Hyrcania memleketinden değil, bu şehirdendi.

17 — Dareioukome, Ormoita ve Tyanolla'nın, Hermos'un cenubunda üç Hyrcani köyü olduğu yalnız İzmirli Fontrier'nin bulduğu kitabelerden anlaşılmıştır. Foucart da bunların Magnesia'ya ait olduklarını Bul. Corr. Hell. 1886 sahife 393 te iddia ediyor (Bull. Corr. Hell. 1887, sahife 79 daki notla mukayese edin). Lâkin bulundukları havali katiyen Magnesia'ya ait olmadıklarını ispata kâfidir; bunu kitabelerin Stephanephoros (yani taçlı bir kumandan) dan bahsetmeleri de tekidetmiştir: bu yüksek unvan ekseriya Hyrcani paralarında bulunduğu halde hiçbir zaman Magnesia paralarında bulunmamıştır. Yalnız Ormoita'nın vaziyeti şüphelidir. Bu şehrin kitabesi Tib. Claudius Kleitianos'u tâzim için yazılmıştır: Kleitianos ailesinin Mağnesia'lı olduğu anlaşılıyor, çünkü Alexander Severus zamanına tesadüf eden (yani 235 ten evvel) basılmış Magnesia aparalarında bu aileden bir kumandanın ismi mahkûktur, ve yine bu aileden Aurelius isminde birinin Philip zamanında (245—50) iki defa kumandan olduğu mukayyettir. Eski Kleitianos da belki bir Magnesia'lı idi. Bu adam bütün eyalette tanınır. bazı hizmetlerinden dolayı Hyrcania'lı Ormoiteniler tarafından hürmet ve tâzim edilirdi.

18, 19 — Akrasos, Kaikos vâdisinde olup sikkelerinde ΚΑΙΚΟΣ kelimesi yazılı idi. Tam mevkii meçhuldür. Lâkin derenin yukarı taraflarında olması muhtemeldir, çünkü Yenice Köyde, Thyateira'nın 8 mil şimal doğusunda bir Akrasoslu medfundu (Bull. Corr. Hell. 1887 sa. 176). Sikkelerinde ΑΚΡΑΣΙΩΤΩΝ yazılı olan Akrasos ile sikkelerinde ΝΑΚΡΑΣΕΩΝ yahut ΝΑΚΡΑΘΕΙΤΩΝ yazılı olan Nakrasa şehirleri, aynı vâdide oldukları için çok karışıklığa sebebiyet

[1] Bu cümledeki ifadenin garabetine sebep, Tacitus'un uzun bir isim listesi yazarken tenevvu göstermek arzusuna kapılmasıdır. Schuchhardt bu meseleyi tetkik ederken Tacitus'un 12 şehirlik bir liste vermekte olduğunu unutuyor. Burada iki şehri bir cümlede verdiği, aynı listeyi veren başka menabii tetkik ettiğimiz zaman meydana çıkar.

verirler; ekseriya kilise listelerindeki yanlış yazılmış ismin hangisine ait olduğunu anlamak güçtür [1]. Şu şekillerde yazılmıştır.

Hierocles	Ἀκρασός	Κήρασε (Κερασέ[ων])
Kilise listeleri	Ἀκραεῦ	Κερασέων. Κηρασέων.
	Ἀκρησοῦ	
	yahut	
	Ἀκρασσοῦ	

Şehirlerden birinin yalnız etnik şekliyle, diğerininde yalnız şehir adı olarak yazılması şayanı dikkattir. Bu belki ikisini biribirinden ayırd için yapılmış bir şeydi; Hierokles'teki şekil de, kilise listelerindeki bu hususiyetin kendisi tarafından da muhafaza edildiğini gösterir [2]. Nakrasa'daki birinci hece daima hiçbir iz bırakmadan kaybolur. Akrasos adına bir kere de Phrygia'da aşağı Tembris üstünde bir ova olarak tesadüf ederiz: Κρασσοῦ Πεδίον yahut Κρασος Nakrasa Bakır'da, Thyatira - Nakrasa - Germe - Pergamos yolu üstünde bir kitabede yazılıdır. Buraya da Thyatira ve sair şehirlerde olduğu gibi Seleucid'lerin devrinde bir makedonyalı koloninin yerleştirilmiş olduğu anlaşılıyor.

Lipara ile Akrasos, X ve XIII üncü piskoposluk listelerinde bir piskopos idaresi altında birleştirilmiştir; lâkin 2 nci Nicaea meclisi sicillerinde Lipara'dan Basil, Akrasos'tan Constantin, Kerasels'ten Michael hep birden gelmişlerdi. Şu halde Lipara Akrasos'tan ayrı bir şehirdi. Yalnız bir müddet bir piskopos idaresi altında birleşmişlerdi.

20 — Apollonis'in Palamut civarında olduğu çoktan beri malûm olmakla beraber yerini katî surette tesbit eden Fontrier olmuştur. Strabo, bunun hem Sardis, hem Pergamos'tan 300 stadia mesafede bulunduğunu, bu iki şehrin arasında Apollonis'ten geçen doğru bir yol olduğunu söyler. Schuchhardt yazdığı çok şayanı dikkat bir makalede, bu şehrin ilk adının Doidya olabileceğini, milâttan evvel 270—50 tarihlerinde Seleucid'ler tarafından buraya Makedinyalı bir asker kolonisinin yerleştirildiğini ve milâttan evvel 159 dan biraz sonra İkinci Attalos tarafından Apollonis ismi verilerek yeniden ihya edildiğini gayet güzel izah etmiştir.

21 — Apollonis, Apollonia ile karıştırılmamalıdır. Bu ikincisi Kaikos vâdisinde, Pergamos'tan şarka doğru gidilirken sola düşen bir şehirdi (Strabo, Sa. 625). Bu Apollonia'ya dair başka hiçbir yerde bahis yoktur. Bunun Pergamus'lular tarafından tekrar ihya edilen eski bir şehir olması, ve onların verdiği Apollonia

[1] Bu şekillerin sadece yazıcı hatasından ibaret olduklarını idda etmiyorum, çünki birçok defalar halkın hakikî telâffuzunu göstermektedir. Lâkin aralarına çok fahiş yazıcı hataları da karışmıştır.

[2] Lydia şehirleri listesinde Σάτταλα kelimesinin etnik şekli ve izafetî - âmiyesi olan Σαττάλεων şekli ile mukayese ediniz.

isminin [1] sonradan bırakılarak eski isminin yeniden kullanılmış olması çok muhtemeldir. Mevkii çok yüksekti: Belki Kaikos'un şimalindeki tepelerden birinde idi. (Yüksek bir mevkidedir. Strabo).

22 — Masdyenoi. Pergamos Kırallığı halkından oldukları halde tam medeni haklara malik olmıyan Μασδυηνοί isminde bir cemaat vardı. Vatandaşlık hakkı Üçüncü Attalus öldükten sonra Makedonya'lılara, Mysia'lılara ve saireye verildiği zaman bunlara da verilmişti [2]. Bunların Paphlagonia'dan gelme mersenerler olmaları muhtemeldir [3]. Masdya ismi Doidya ile beraber olabilir. Mastaura, ve İzmir yanında bir tepe olan Mastusia ile mukayese edin.

23, 24 — Trakoula ve Gandeia. Son piskoposluk listeleri iki şehirden, yani Gandeia yahut Gaudeia ile Trakoula'dan mürekkep bir piskoposluktan bahsederler. 787 de ikinci Nicaea meclisinde de bir Trakoula piskoposu hazır bulunmuştu. Bundan başka hiçbir yerde bu şehirden bahsedildiğini bilmiyorum. Trakoula'nın adını bugüne kadar Soma civarında bir dağ ve köy adı olan Trakhala şeklinde muhafaza etmiş olması kabildir. Soma, küçük bir şehir olan Germe'ye yakındır. Bu şehir hiçbir zaman para basmamış [4] ve hiçbir kilise listesinde zikrolunmamıştır. Son Bizans devirlerinde Trakoula'ya tâbi olduğu anlaşılıyor. Gandeia yahut Gaudeia'nın da o civarda bir yerde olması lâzım gelir. Mamafih Anna Comnena'nın Germe'den Karme şeklinde bahsetmiş olması kabildir. (Bithynia'ya müracaat).

25 — Attaleia'nın ilk adı Agroeira yahut Allioeira idi (Stephanus V). Pergamoslu Attalus'lardan biri tarafından yeniden inşa edilmişti. Bulunduğu yeri ilk önce Radet hemen hemen keşfetmiş olmakla beraber Thyateira'nın birkaç mil şimalinde, Gördük Kalesi civarında Selçikli'de olduğunu katiyetle tâyin eden Schuchhardt olmuştur (Athen. Mitt. 1188. Sa. 13).

26 — Blaundos'un paralarında Hippourios deresinin adı yazılıdır. Süleymanlı'da olduğunu Hamilton ispat etmişti. Ahalisi, eski paralarında Mlaundeis, bazı kilise listelerinde de Phlaudeis adı ile zikrolunurlar. Bu ismin Mysia'daki Blados'un [5] ve Pisidia'daki Amblada yahut Amlada'nın eşi olduğunda şüphe yoktur. Asıl yerli şeklindeki Mlad yahut Blad heceleri türlü türlü suretlerde Yunan telâffuzuna uydurulmaya çalışılmış, ve bundan Amilanda, Ampelada, Amplada, Amlada, Amblada, Blandos, Blaudos, Blados, Bhaundos, Phlaudos gibi şekiller hâsıl olmuştur.

[1] Apollonia, Pisidia'da Pergamos'a ait bir şehrin adı idi.

[2] Frankel tarafından Ayahb'da der kd. Preuss. Kunstammlg ix. 1887. Sah. 844 de neşredilen kitabe (Katalog 295). Bu kaydı Schuchhardt «Athen. Mitt.» 1888. Sa. 14 ten naklediyorum.

[3] İlâveye müracaat.

[4] ΓΕΡΜΗΝΩΝ yazılı paraların hepsinin Apollonia gölü yanındaki şehre ait olması muhtemeldir.

[5] Mamafih Mysia'daki Blados belki bir hatadır ve Blados hakikatta Lydia'daki Blaundos'tur. Aşağıdaki 41 inci paragrafa bakınız.

27 — Klannoudda. Yalnız milâttan evvelki ikinci, yahut birinci âsra ait birkaç nadir sikkede ve bir de Peutinger tablosunda yazılıdır. Bu tablo Akmonia'ya giden yol üstünde, Philadelpheia'dan 35 mil mesafede olduğunu gösterir. Bunun 35 mil olmayıp 40 mil mesafede, mütaaddit kitabeleri olan İne'nin yanında olması pek muhtemeldir. Bu şehre Bizans listelerinde rasgelmeyişimize sebep ya isminin sonradan değişmiş olması, yahut da başka bir piskoposluğa tâbi olmasıdır. Birinci ihtimal vârit değildir; komşusu olan Blaundos'un nüfuzu dairesine girip imparatorluk devrinde para basmak hakkını kaybetmiş olması daha kuvvetle muhtemeldir.

28 — Mesotimolos. Çok defalar yanlışlıkla Tmolos ile karıştırılmıştır. Buna da sebep Tmolos'un Bizans listelerinde zâhiren mukayyet olmayışıdır. Halbuki bu listeler onu Aureliopolis ismi altında kaydetmişlerdir. Mesotimolos'un [1] vaziyati hakkında kilise listelerinin birkaçında küçük bir işaret vardır: orada bunun Blaundos ile bir piskoposluk teşkil ettiği yazılıdır. Lâkin bunların birçoğu (yahut — ἤ τοι) kelimesini hazfederek bir piskoposluğu iki gibi gösterirler. Seleucela 359 meclisi sicilindeki «Polihalandos Piskopos'u,» şeklindeki yanlış ibare belki iki ismi de ihtiva etmektedir. Doğu Lydia hududunda, Takmak civarında bir noktanın, Blaundos'a olan münasebetinden dolayı, Mesotimolos olması kabildir.

Kelimenin asıl şeklinin Μεσοτμώλος olup bir mâna vermek için Rumcalaştırılmış olması da muhtemeldir. Tmolos dağının ismi bazan da Timolos şeklinde yazılırdı (Ovid. Metamorf. 6, 13), Mesotimolos kelimesi de belki «Tmolos dağının ortasında» mânasına alınmıştır [1]. Lâkin şehrin Blaundos ile olan alâkası bu nazariyeyi de altüst eder. Belki ismin asıl şekli Mysotimolos'tu, ve böylece bazıdaki Tmolos şehrinden Mysia'daki Tmolos olarak tefrik ediliyordu. İsmin ilk şeklinin Tomaros olması, ve üstünde ΤΟΜΑΡΗΝΩΝ yazılı olup birinde Kissos deresi zikredilen nadir paraların da onun tarafından basılmış olması mümkündür. Tomaros, sonradan Tmolos, yahut Timolos şekline girmiş olabilir; yahut belki de Tomaros ile Timolos müsavi şekiller olup, isim Timolos olarak telâffuz edildiği zaman ötekinden tefrik için Μυσοτμώλος şekli kullanılmağa başlanmıştır.

Tomaros ismi Dodona'nın yanındaki dağın adı ile mukayese edilebilir. Onun da Tmaros, Tomaros ve Tomouros şekilleri vardır.

Şu halde Mesotimolos'un harabeleri Takmak'tan Uşak'a giden yolun şimalinde, Takmak'a dört saatlik mesafedeki şehir olması kuvvetle muhtemeldir. Bu harabelerin yanındaki nehir de Kissos'tur. (Cicero pro. Flacco, § 3) deki «Tmolites ile Vicanus» cümlesindeki şahıs Mesotimolos'lu değil Tmolos ahalisindendi; Eckhel bunu yanlışlıkla Timolit olarak naklemiştir.

[1] Böyle Rumcalaştırılmış isimlere katiyen itimat caiz değildir. Bu işin hakikata daha yakın gözükürse de, Seleucus kızının ölümünü orada duyduğu için bu şehre Thyateira, yani «Kızının şehri» dendiğini iddia etmekten daha mâkul değildir.

[2] 134 üncü sahifedeki nota müracaat.

29 — Hiérocaesareia. Fontrier tarafından Thyateira'nın 7—8 mil cenup doğusunda, Beyova ile Sazova köyleri yanında olduğu tesbit edilmiştir. Sikkelerde mahkûk olan Artemis Persica dininin Cyrus tarafından burada tesis edildiği söylenmiştir. Aynı Tanrıçaya Hypaipa'da da tapılırdı. Pausanias (V, 27) Tanrıçanın ateşe tapan sihirbaz rahibinden, birdenbire parlıyan mihrabından, garip bir lisanla edilen dualarından uzun uzun bahseder (Tacitus. Annales. III, 72 ile mukayese edin).

Le Quien, hiç hakkı olmadan, Rufinus Areopolis'i (milât 458) Cossinius Hierocaesareia'ya tebdîl etmiştir. Rufinus, Aureliopolis'in piskoposu idi.

30 — Thyessos, birkaç para basmıştır. Stephanus, bunun Lydia'nın bir şehri olduğundan bahseder. Hierocaesareia'nın eski ismi olması muhtemeldir. Çünkü paraları daha eski bir zamana aittir. Hierocaesareia'nın ismi Augustos'tan daha eski olamaz. Milâdın 21 inci senesindeki zelzeleden evvel mevcudiyetine dair hiçbir emare yoktur. En eski paraları Neron devrine aittir.

31 — Daldis'in nerede olduğu tamamiyle meçhuldür. Julia Gordos'un şarkında, Phrygia hududunda olduğunu, ve Hierokles'in Phrygia listesinde, Theodosia [1] adı ile zikredildiğini zannediyordum. Lâkin bu ikinci zannımda yanılmış olduğumu anladım. Çünkü 448 senesinde İstanbul'da toplanan mecliste Theodosia Phrygia'daki şehirlerle beraber kaydedildiği halde [2] 458 de imparator Leon'a gönderilen mektubu Lydia vilâyetinden Daldis piskoposu Paul imza etmişti. Lâkin ilk zannettiğim yerin doğru olması muhtemeldir, çünkü Ptolemy de Kadoi, Saittai ve Dadaleis'i bir grup halinde Lydia'nın şarkında gösterir. Dadaleis yanlış bir isimdir. Bunun da en tabî bir şekilde tashihi Daldis, tir. Şu halde bunu Demirci köyünde gösterebiliriz. Mamafih bu tashihin doğru olduğu muhakkak değildir. Σαδαλεις yahut Σαταλεις da olabilir (Satala'ya müracaat).

32 — Stratonicea - Hadrianopolis. Sikkelerinde Kaikos yazılıdır. Radet Seledik yanında olduğunu tesbit etmiştir. Bütün kilise listeleri. 451 deki Chalcedon meclisi, 458 de imparator Leon'a yazılan bir mektup da dâhil olduğu halde, Lydia'da gösterir. Sonraki listeler Kalanda yahut Kalamos'la aynı piskoposluk dâhilinde gösterir. Kalanda ile Stratonicea'nın mevkii Akrasos ve Attaleia ile mukayese edilince Hellespontus'ta olmayıp bütün yukarı Kaikos vâdisini ihtiva eden Lydia dâhilinde olduklarında şüphe kalmaz. Şu halde Hellespontus'daki «Ἕλος Τραζος» u «εἰς Στρατον [Ἱκαταν]» in ve yine Hellespontus'taki «Σκαλεντο» yı «εἰς Καλανδα» nın bozulmuş şekilleri. olarak kabul etmek doğru bile olsa, bu şehirlerin bir zamanlar Hellespontus'a tâbi olduklarını ispata kâfi değildir. Bunu, ancak eserin fena halde karıştırılmasının bir neticesi olarak kabul edebiliriz (41 inci paragrafa müracaat).

[1] Aynı zamanda Blaundos'un da Hierokles listesinde Phrygia'daki Pulcherianopolis ismi ile zikredildiğini zannetmiştim Bundan da vazgeçmek icabetti.

[2] 451 de (Phrygia Pakatiana'da Teodosiopolis'ten Tomas) mukayyettir. Labbe Sa. 333).

33 — Kalamos. İsmin bu şekli daha çok kullanılırsa da bazı manüskrilerde Kalanda olarak yazılıdır. Bu bir yazıcı hatası olmayıp aynı şehrin bir başkâ ismidir ve bu ikinci şeklin izini belki bugünkü Seledik'te bulmak kabildir. Georgius Acropolita'nın sözleri geyet vazıhtır; 30 ve 194 üncü sahifedeki sözleri Kaystros ve Hermos vâdisinden İstanbula giden yolun üstündeki bir adamın müşahedeleridir. Kalamos bu yolun üstünde, Akhyraous'un cenubunda idi; Neokastron themesinin şimal hududunu teşkil ederdi. Bu vilâyet Theodore Lascaris'e ait olduğu halde Akhyraons ile Kimines dağları Lâtin İmparatoruna aitti. Rum imparatorlarının askerî harekâtı ekseriya Akhyraous'tan geçip Polmanenon ve Miletopolis'e doğru giden yolda olurdu. Frederick'in 1190 da yaptığı yürüyüşten bahsedilirken Kalamos'un da ismi Kalomon şeklinde geçer; Muralt bunu yanılarak Sardis zannetmiştir.

Mart 22 — 28. Frederick Hellespont boğazını Gelibolu'dan geçer.

Nişan. 2. Haçlılar üç gün fena yollardan, bir gün de yeşil bir vâdiden yürüdükten sonra Diga [1] (ihtimal Granikos) deresini geçerler.

Nisan 3. Anelonica (Angelokomites, Anna II, 280) deresini güçlükle geçerler.

Nisan 7. İstanbul'dan Tragonium ve İconium'a giden taşla döşeli büyük şoseye (Miletopolis ile Akhyraous arasında bir noktada) vâsıl olurlar: önde hâli arazi..

Nisan 9. Ascaratana vâdisine, yani Akhyraous'a giriş.

Nisan 14. Kalomon [2] a vusul. Bu kale metruk bulunmuştur. Thyateira'ya ilerleyiş.

Nisan 21. Phyladelpheia: Burada iki gün karar; Rumlarla harp. Aetos: Bu nokta Muralt'ta hazfedilmiştir. (Nicetas Chonniata. 539). Küçük Tripolis: Hieropolis: Rumlarla harp.

Nisan 27. Laodiceia: Rumlar tarafından iyi kabul.

Mayıs 1. Hâli araziden sonra Tuzlu göl (yani Anava) den geçiş. Mandra (Maeander?) nehrinin fışkırdığı noktaya vusul [3] ve harp.

[1] Muralt bunu Hermos deresi olmak kabul ediyor. Bu parçayı yazıp bitirdikten sonra Kiepert'in haritasında tetkik ettiğim zaman Frederick'in büyük İskenderin takibettiği yoldan gitmiş olduğunu gördüm.

[2] Muralt'ta böyledir. Lâkin Tagenon'da Caleniora'dır.

[3] Muralt da, Nicetas'a uyarak haçlıları mayıs 1 de Philomelion'a vardırıyor. Ya Philomelion'un, yahut da Sozopolis'in yanlış olduğu şüphesizdir. Frederick'in Philomelion'dan geçmiş olması pek muhtemel değildir. Hele Philadelpheia'daki gecikmeden, buradaki ve Heropolis'teki haberlerden sonra Philomelion'a mayısın birinde vâsıl olması imkân haricindedir. Bundan başka Muralt, nisan 29 da (ubi Fluvius Mandra oritur = Mandranın nebean ettiği nokta) sözlerini nakl ediyor. Bunun Maeander olduğunda şüphe yoktur. Apameia - Celaenae ile Apollonia - Sozopolis arasında, İconium'a giden doğru yolun üstünde bir noktanın yanlışlıkla Philomelion yazılmış olması muhtemeldir. Bu mesele hakkındaki bütün menabii tetkika imkân bulamadığım için şahsi hiçbir fikir beyan etmiyorum.

Mayıs 2. Sozopolis.

Mayıs 3. Ginglarion (Chateau Cingulaire). Manuel'in mağlûp düştüğü geçit.

Mayıs 9. Sirma şehri civarı.

Mayıs 18—26. İconium.

Mayıs 30. Laranda. Teferruat için Lycaonia'ya müracaat ediniz.

Haziran 10. İsauria'da Seleuceia; Frederick boğulur.

Haziran 14. Curca.

Haziran 21. Antioch.

692 de Kalanta, Lydia'da değil, Asia'da bir piskoposluk olarak gösterilmiştir. Belki bu bir yanlışlıktan ibarettir.

34 — Neokastron — Neokastron themesi ile Hermos ve yukarı Kaikos vâdilerinin aynı şey olduğu Theodore Lascris'in tasarrufundaki Rum memleketleri listesinden anlaşılır. Bunlar: Neokastron, Kelbianon (Kaystros vâdisi), Khliara ve Pergamos (Aşağı Kaikos vâdisi), Magidion ile Opsikion yanındaki kaleler (Saittai ve Koula) [1] idi. Neokastron, Kalamos'tan başlar (yani şimal hududu buradandır). Pachymeres'in (II. 210, 220) sözleri de bunu tasdik eder. İsmin aslını Nicetas Choniata (Sa. 5, 194) nakleder: 12 nci asırda Manuel Comnenus'un yeniden ihya ettiği Khliara, Pergamos ve Adramyttion müstahkem şehirleri bir grup olarak Neokastra ismini almışlardı. Sonraki müelliflerin bahsettiği Neokastron, Hellespont' [2] un ağzındaki (Yenikale) dir.

35 — Meteoron bence tamamiyle meçhuldür. Georgius Acropolita'dan (Sa. 194) şimdi naklettiğim parçadan başka hiçbir yerde bahsine tesadüf etmedim; Hermos vâdisinde olması icabeder. Thyateiranın birkaç mil şimalinde, Attaleia'nın olduğu yerin yanında, sadece bir Bizans kalesi olan Gürdük Kalesinin Meteoron olması kabildir.

36 — Satala, ismini el'an Sandal olarak muhafaza eden Kula'nın bir saat kadar şimal batısında, Hermos'un yanıbaşındadır. Nerede olduğunu bildiren yegâne vesika (Azizlerin hayatı, mayıs 27. Sa. 683) dir. Therapon'a. Asteles isminde bir deresi olan Synaos ve Ankyra civarında işkence edildikten sonra Hermos nehri sahillerinden geçirilerek Thrakesia themesine götürülmüştü. Yolu nun üstünde olan Satala Piskoposluğuna da uğramışlardı; bilâhara burada idâm edilmiştir. Bu ibarenin tam mânasını anlamak güçtür; anlaşılan vakayı hulâsa eden

[1] «Magidion ile Opsikion sırtlarda idi.»

Bu sıra İstanbul'a doğru bakan bir insanın noktai nazarına göredir; o zaman iki kale de uzağa, yana düşer. (Georg Acropol. Sa. 30,195; 14 le mukayese edin.)

(2) Mevkii Hierakos'un kroniklinde (Sathas, Bibl. Gr. Med. Aev. I Sa. 555, 70) de vazıhan gösterilmiştir. Sultan Mehmet tarafından Hellespont'ta Kallıopolis'ten bir ikinci geçit temini için boğazın garp ucuna eski Sigeion'un yerine bina edilmişti. Adına Yenikale, yahut Neokastre denirdi. Bundan başka Alexius Comnenus da Philippopolis'in yanında Alexiopolis, yahut Neokastron isminde bir kale yaptırtmıştır.

muharrir de pek iyi anlamamıştır: lâkin Satala'nın Hermos'a yakın olup Synaos'-ın Thrakesia vilâyetine giden yol üstünde olduğu anlaşılıyor. Sandal'ın vaziyeti de tamamiyle böyledir [1].

Hierokles'teki Σαταλέων şeklinin bir piskoposluk listesinden alındığı aşikârdır.

Katakekaumene'lerin en mühim mâbetleri Satala'da idi; burada biri erkek, biri dişi iki tanrıya birden tapılırdı. Bu çift de Anadolu'da sık sık tesadüf ettiğimiz Ana Oğul Tanrılar σύνναοι θεοί (yani tek mihrapta çift mabutları görürüz. Tanrıçanın adı ekseriya Artemis - Anaeitis'ti. Bunların birincisi, karakterini en iyi ifade eden Rumca adıdır. İkincisi, Hermos vâdisinde Cyrus tarafından yerleştirilen kolonislerden alınma İranî bir kelimedir. Lâkin bunlardan başka kendisine Leto'da denirdi ki asıl yerli adının bu olması daha muhtemeldir. Erkeğinin adı pek çoktur: Men yahut Sabazios'tan başka birçok vasıfları vardı. En çok bilineni ve şayanı dikkat olanı bunlardan Aziottenos, yahut Axiottenos'tur. Saittai'-nin paralarında, Bagis'in bir kitabesinde ve Satala'da tesadüf ederiz.

Satala'nın, Katakekaumene'lerin dinî merkezi olduğu halde para basmamış olması çok şayanı dikkattir. Bu belki daima mâbede merbut küçük bir köy olarak kalıp hiçbir zaman hakiki bir şehir teşkilâtına malik olmayışından ileri gelmiştir. Satala'dan Ptolemy'nin Σαδαλεῖς [2] den mufarref Δαδλεῖς şeklinde bahsetmiş olması mümkündür: bunun Δαλδεῖς şeklinde tashihi belki daha muraccahtır.

37 — Tabala, adını Davala şeklinde muhafaza etmiştir. Paralarında zikrettiği Hermos deresinin şimal sahilindedir.

38 — Bagis. Keppel, bulduğu kitabelere istinaden Bagis'in Hermos'un üstündeki Sirge olduğuna kanaat getirmiştir. Sikkelerinde Caesareia lâkabını taşırdı. Şehrin Hermos'un şimal sahilinde olduğu mukayyet olduğu halde Sirge, nehrin cenup kıyısındadır. Paralarında Hermos'un ismi mahkûktu [3].

39 — Decapolis. Katakekaumene'ye bazan da Decapolis ismi verilirdi [4]. Şu halde burada on şehir aramamız icabeder. Şu altısı katîdir: Satala, Mâioniâ, Tâbala, Bagis, Silandos, Saittai. Geri kalan dört şehirden üçünün Daldis, Philadelpheia ve Apollonos Hieron olması muhtemeldir; eğer Mesotimolos'un yerini doğru ola-

[1] Azizlerin Hayatı, mayıs 27. Cilt 6, Sa. 680. Satala, Maionia ve Opsikion (Kula) Opsikia themesinde idiler.

[2] Chalcedon meclisinde (Satalorum) kelimesi yerine (Daedalorum) kelimesini buldum.

[3] Le Quien. 431 Ephesos meclisindeki Chrysaphius Balcenus (Βάγης) imzasından Balcea isminde bir piskoposluk olduğuna, ve bunun Pliny'nin H N. V, 30 da bahsettiği Baliela olduğuna hükmediyor; lâkin Chrysphius (yahut Chrysantus) Bagis Piskoposuydu; Bagenus ve Βάγης okunur.

[4] Bu isim için «Metaphrastes, Azizlerin Hayatı şubat 1, sahife 43 deki Acta Pionii'ye müracaat edin: «Decapolis, sen, Lydia havalisinin ateşle yandığını göstereceksin.»

rak tesbit etmişsek bu da Katakekaumene'nin tabiî hududu dâhiline düşer ve geri kalan onuncu şehri teşkil eder. Mamafih hatıra Gordos da gelebilir.

40 — Hermokapeleia. Pergamos birliğine dâhildi. İsminden her ne kadar Hermos'un üstünde olduğu zannedilirse de Hermos'un üstünde olan bir şehrin Sardis birliğine dâhil olması icabeder. Oldukça mühim harabeleri olan Mermere'de bulunmuş olması kabildir. Fontrier burasını her ne kadar Attaleia zannetmiş ise de bu hatadır. Damascus'lu Nicolas'ın Thyessos'a dair anlattığı hikâye belki Hermokapeleia ismini izah eden bir efsanedir (Dindorf, Hist. Gr. Min. I. Sa. 30) Bu hikâyede: —

Meyhaneci... Thyessos... yanında bir pazar yeri yaptırdı, ve Hermes için bir mâbet inşa ettirdi.» sözleri geçer. Bu belki sadece Thyessos ile Hermokapeleia şehirlerinin isimlerini izah içindir. Bunların aynı yere ait iki muhtelif isim olduğuna hemen hemen inanacağımız gelirse de ikisine de ait ayrı ayrı sikkeler'in mevcudiyeti bunların da ayrı, lâkin iki komşu şehir olduklarını ispat eder. Hikâyede şehirlerin yerlerini anlatacak hiçbir ibare yoktur; her ne kadar bu hikâyeye nazaran Kerses'in Thyessos'a rasgeldiği zaman Sardis'ten Kyme'ye kaçmakta olması icabederse de şehirlerin nasıl kurulduklarını anlatan bu gibi efsaneler hakikata pek uymazlar. Mamafih bizim bu şehirler için tahmin ettiğimiz yerler de efsanenin doğuşunu oldukça tabiî gösterir [1].

41 — Hierokles'in Lydia şehirleri listesi yalnız bütün coğrafya sırasını altüst etmekle kalmaz; eski, yeni, muasır bütün öbür listelerde bulunan birçok isimleri de hazfeder. Asıl manüskri'nin tahrif edilip karıştırıldığı, böylelikle hem sırasının bozulup hem birçok isimlerin kaybolduğu fikrindeyim. Hellespontus listesinde yanlış oldukları muhakkak olan birtakım isimler vardır ki bunların bazı Lydia şehirlerine olan müşabehetleri nazarı dikkati celbedecek derecededir. Benim noktai nazarım şudur: asıl nüshanın Lydia'dan bahseden sahifeleri bozulmuş, sahife kenarına yazılan bazı isimler sonradan kopya edenler tarafından yanlışlıkla öteki sahifedeki Hellespontus listesine ilâve edilmiş ve böylelikle Lydia şehirlerinin sırası da bozulmuştur. Asıl nüshada Hellespontus'taki şehirlerin âdedi (30) olarak kaydedilmişti. Lydia şehirlerinin ilâvesi ile liste çok daha uzadığı halde kopya eden (30) rakamını olduğu gibi tekrarlamıştır. Mamafih Lydia şehirleri için gösterilen rakam kısa listeye göredir.

(1) Hellespontus'taki Σκέλεντσ ve Ξίος Τράδος bana senelerce [εἰ] ς Καλαντα ile Σἰε (σ) Τραδον [ἱκιαν]ιν yanlış şekilleri gibi gelmişti, çünkü uzun zaman Heerokles'in bunları Hellespontus'a bililtizam koyduğunu zannetmiştim. Şimdi bunun imkân haricinde olduğunu görüyorum: Yukarı Kaikos vâdisinin

[1] Son paragraf bu iki şehir hakkındaki mübahesenin birinci kısmı tabedilmiye başlandıktan sonra dzşünülerek ilâve edilmiştir.

Lydia'ya ait olduğunu Hireokles muhakkak surette biliyordu. Kendisinin bunları Lydia'da yazdığı halde sonradan yanlışlıkla Hellespontus'a geçirildiklerini kabul edince bütün anlaşılmamazlıklar ortadan kalkıyor. Eski nazariyemi cerhedecek bir nokta daha vardır: Kalanta yalnız son kilise listelerinde Stratonikaia ile beraber aynı piskoposluk dâhilinde gösterilmiştir. Lâkin Hierokles'in Hellespontus hakkındaki malûmatı buraları bizzat bildiğini zannettirecek kadar geniştir. Hattâ bu bilgiye Kaikos vâdisi de dâhildir. Bundan başka 692 senesinde Kalanta başlıbaşına bir piskoposluk olarak gösterilmiştir. Aslında Stratonikaia'dan ayrı olup sonradan birleşmiş olabilirler; nasıl ki Lipara ile Akrasos da 787 de ayrı ayrı piskoposluklar oldukları halde sonraki kilise listelerinde birleşmiş olarak gösterilmişlerdir.

(2) Eskiden Waddington, Hellespontus'taki Βλάδος'un Lydia'dan buraya yanlışlıkla geçirildiği fikrinde idi [1]; lâkin sonradan bu nazariyeden vazgeçti (le Bas, No. 1011). Şimdi o da öteki müelliflerin birçoğu gibi Blados'un Mysia'da bir şehir olup bugünkü Bolat olduğu fikrindedir. Lâkin bu ismin nasıl olup da hiçbir kilise listesinde bulunmadığı izah edilemiyor. Çünkü mevkii onun da bir piskoposluk olduğunu sarahatle göstermektedir. Ben Blados un bugünkü Bolat olduğunu kabul etmiyorum: isimlerindeki müşabehet sırf tesadüfdür, çünkü Anava gölünün şimal doğusunda da Bolatlı isminde bir Türk köyü vardır. Bence Bolat da sâf bir Türk ismidir; bu yerde eski Neocaesareia'nın, yahut Ariste'nin bulunduğu fikrindeyim.

Mysia'daki bu muhayyel Blados'u ispat için bir delil daha gösteriyorlar: Strabo (Sa. 567). Blaudos'tan Ankyra'nın yanında bir Πόλις Φρυγιακή (Phrygia şehri)) olarak bahseder. Lâkin Hellespontus bahsinde, Phrygia'nın Bolat'ı da ihtiva edecek kadar geniş olmadığını ispat edeceğim. Şu halde kabul edebileceğimiz yegâne şey Strabo'nun Lydia - Phrygia hududundaki Blaudos'tan çok umumi ve müphem bir surette bahsettiği, Ankyra yanında demekle sadece Blaudos'un Phrygia'nın garp hududundaki vaziyetini göstermek istemiş olduğudur. Strabo'nun böyle müphem bir lisanı pek nadiren kullandığını itiraf ediyorum. Lâkin öteki nazariye her halde bundan daha müphemdir; çünkü Strabo Blaudos'u [2] Phrygia'nın Lydia hududunda gösteriyor. Bu söz Blaundos için her ne kadar doğru ise de Bolat için söylenince son derecede müphem bir vaziyet ihdas eder.

Waddington bu son fikrini ispat için Hiercokles'in Blaundos tan Lounda şeklinde bahsettiğini, ve yanlışlıkla Phrygia'da gösterdiğini ileri sürüyor. Halbuki Lounda'nın hakikaten bir Phrygia şehir ve piskoposluğu olduğu katiyetle

[1] Voyage numismetique. Sahife 64.

[2] «Lydia'ya doğru. Blaudos'u dönünce.»

sabit olmuştur: III üncü, X uncu, XIII üncü listeler Blaundos'u Lydia'da [1] gösterdikleri halde ayrıca da Lounda'dan bahsederler.

3) Waddington Σάγαρα nın Σάταλα kelimesinin yanlış bir şekli olup Lydia'dan Hellespontus'a geçirildiği fikrindedir. Kilise listelerinde (T) yerine çok defa (g) yazıldığı doğrudur: meselâ Ἀτγουδα, Ἀτγαλεια, [2] Ἀτγανασος gibi. Lâkin Σαταλεων kelimesi Hierokles'in Lydia listesinde olduğu için bu nazariyeye pek uymaz; bu meselenin halline yardım için Sala ile Satala arasındaki karışıklıkları hatırlamalıyız.

Bu inkâr edilemiyen müşküle rağmen Waddington'un nazariyesi haddi zatında doğru olabilir. Bilhassa birkaç mühim güçlüğü birden halleder. Lâkin Daldis ile Hyrkanis'in, Lipara'nın, Gaudia yahut Gandia'nın ve Lydia'daki Trakoula'nın nasıl olup da yazılmamış olduğunu, Hellespontus'taki Reketa, Kerge gibi birtakım karışık isimlerin nasıl listeye girdiklerini el'an izah edememekedir. Yalnız şu ihtimal hatıra geliyor: yazılmıyan isimlerin, eserin asıl nüshası bozulduğu zamanlarda tamamiyle ortadan kalkmış olmalrı; ve Hellespontus'taki anlaşılmıyan isimlerin de, meselâ Artemea gibi, buranın köylerinden olmaları pek mümkündür.

325 Nikaia meclisinde hazır bulunan Lydia piskoposlarının bir listesini veriyorum:

	Artemidorus Sardiensis	Sardis Lydiae
	Soron Thyatirensis	Thyatira Lydiae
Thomasiou	Ethymasius Philadelphiae	Philadelphia Lydiae
Barensis	Polliou Peperensis	Perperene Asiae
	Agogius Tripolitanus	Tripolis Lydiae
	Florentius Anticyrrae	Ankyra Phrygiae
	Marcus Standitanus	Blandos yahut Blaudos Lydiae
	Antiochus Aureliopolitanus	Aureliopolis Lydiae.

[1] «Fiaudion yahut Blaudion da»

[2] VIII inci giste Ἀτγάιων = Ἀττεών = [Σ] Ατ [α?] εων.

PHRYGIA'NIN ŞEHİR VE PİSKOPOSLUKLARI.

1 — Laodiceia ile Eleinokaprios ve Kilârazos Χῶραι (mahalleri), Lakerios, Panasios, Karia ve Tantalos (bunların da birer mahalle olması muhtemeldir) [1];Kapros, Eleinos, Lykos, Asopos ve Kadmos nehirleri, Salbakos ve Kadmos dağları, Syria geçidi ve Tpimita tâbiri için A S P, A, I, e müracaat edin. O eserimde Hyelion'la Leimmokheir'in Maeander üstünde, köprünün yannıda iki köy olduklarını göstermiştim; Roma imparatorluğu zamanında Antioch Maeander'den pek uzak değildi; paralarının üstüne bu nehrin ismini hakkederdi. Harmala'nın Maeander vâdisinin daha aşağılarında olması muhtemeldir. Louma ile Pentakheir'in daha çok aşağıda olduğu muhakkaktır. Pentakheir belki de Latmos yanında şimdi «Beşparmak» denilen yerde idi. Öyle zannediyorum ki Kolossai'den Antioch'a yapılan yürüyüş esnasında bahsi geçen Tantalos, bugün Morsynos deresine verilen «Dandalo Çayı» tâbirinde yaşamaktadır.

2 — Hierapolis, C B, II; A S P, A, II.

3 — Mossyna, C B, III; A S P, A, III. Hierapolis ile Maeander deresi ve Dionysopolis arasındaki dağlık arazidir. Bugün Gözler, Akdervent, Sazak ve Geveze köyleri hep buradadır. C B, IX, da bu havaliyi ikiye, Mossyna ile Metellopolis piskoposluklarına taksim etmiştim; lâkin bugüün Metellopolis'in, Maeander'in öteki sahilindeki Motella olduğu anlaşılmıştır. Thiounta (A S P, A, XII.), Mossyna'nın bir köyü idi. Burada lâhit imalinde kullanılan bir taşın ocakları vardı. Bu taş Hieropolis'te kullanılır ve Thiountene ismiyle tanılırdı; Waddington tarafından çok haklı olarak müdafaa edilen bu fikir (Le Bas, 1683) sonradan Franz, tarafından C. İ G. 3915, Dokimene şeklinde tefsir edilmiştir. Strabo bu mermerin muhtelif renklerde olduğundan bahseder. Memleketin başka taraflarına da gönderilir, Dokimion mermeri nasıl Synnada mermeri olarak bütün dünyada tanınmış ise bu da Hieropolis mermeri [2] olarak tanılırdı.

4 — Attoudda (A S P, A, IV) Sarayköy'ün bir iki mil batısında Haz Köyü'nün olduğu yerde idi.

5 — Karoura (A S P, A, IV) Maeander deresinin cenup sahilinde, Sarayköy'-

[1] χωρος tabiri için Le bas - Waddington. No 1745 mukayese edin.

[1] Const. Poaphyrog. (de Cerimonus), Sa 644 ile Sa. 374 ü mukayese edin. Strabonun bir ibaresini Karistias Dokimeos ve Kerapolitiki'nin memleketi diye okumak icabeder. Çünki Συνναδικὴς sözü Δοκιμαίου nı tefsir eder, ve kitabın kenarından metnin aslına karışmıştır.

ün takriben 8 mil batısında, Attoudda arazisi dâhilinde idi. Men Karou'nun bir mâbedi bulunan Menos Kome, Karoura ile Attoudda'nın arasında idi. Karoura ve Menos Kome kaplıcalarından Athenaeus (II, Sa: 43) bahsetmiştir. (Aşağıda 31 numaraya müracaat).

6 — Trapezopolis - Asar ile Kadıköy'ün yanındadır. (A S P, A, V)

7 — Kolossai açık ovada müdafaasız bir şehirdi ve Bizans harbleri zamanında tamamiyle mahvolmuş, yeri metrûk kalmıştır. (A S P, A, VI)

8 — Khonai, sarp ve uçurum bir tepenin üstünde idi. Kolossai'nin üç mil cenubunda olup 692—787 senelerinde bu şehrin yerini tutmuştu. Mühim bir askerî merkezdi. Bir tane de Turma Khonai olduğu muhakkaktır; bunun Thrakesia themesinde olması muhtemeldir.

9 — Keretapa - Diocaesareia. Kaya Dibinde, Aulindenos gölünün üstündedir. (A S P, A, VII de, C B, XV teki hata tashih edilmiştir).

10 — Themissonion, Karahöyük Pazar'dadır. Buradan geçen Kazanes [1] deresi İndos'un bir kolu olup Kadmos dağından kaynar. Sikkelerinde Tanrı Lykabas Sozon mahkûktur.

11 — Phylakaion yahut Pylakaion [2], Kibrya - Phylakaion - Eriza - Themissonion - Laodiceia yolu üstünde olup imparatora ait mülklerden biri idi. Hierokles χωρία πατρι μόνια (babadan mevrus topraklar) olarak ve Koktemalikai, yani Pylikalıların toprağı χτῆμα [Πυ]λικαι [έων] dittografisi ile bahseder. (A S P, B, IV.)

12 — Eriza. İşkian Pazar da, (A S P, B, V.).

13 — Takina. Yaraşlı'da (A S P, A, IX)

14 — Sanaos yahut Anava. (A S P, A, X da C B, XV tashih edilmiştir.)

15 — Motella - Bizans devrinin Motellopolis'i, ismini Medele olarak muhafaza etmiştir; Maeander'in şimal sahilinde Dionysopolis'in karşısındadır. Bunun Hierokles'in bahsettiği Pulcherianopolis olması muhtemeldir. Şu takdirde şehir derecesine Pulcheria'nın (414—453) zamanında çıkmış demektir. (CB, IX; A S P, A, XI.)

16 — Atyokhorion. Apollo Lairbenos mâbedinin yanındaki eski köy, Mae-

[1] Kiepret'in yeni haritasında bile bu dereye Casus ismi verilmiştir. Halbuki Wadding-ton çok evvelden asıl isminin ne olduğunu isbat etmişti. (Mél. Numism. 1, Sa. 110)

[2] Koktemalikai'nin bozulmamış, hakiki bir isim olduğunu kimse iddia edemez zannındayım. Phylakaion'un mevkii hakkındaki fikrimde israr etmekle beraber Pilycon'un Phylakaion kelimesinin bozulmuş şekli olduğuna dair ileri sürdüğüm nazariyeyi geri almak mecburiyetindeyim. Peutinger tablosunda rum isimlerinin muhtelif şekilleri olduğunu belkide rnmca harflerin tesiri ile yapılmış hatalar bulunduğunu itiraf ediyorum. Lâkin Ravenalı müellif Flaction-dan bahseder, bn da Phylakaion'un Peutinger tablosunun aslında bulunduğunu ispat eder. Phylakion kelimesi «Laodiçeia epi Lyco» câmlesinden sonra ikinci bir isim olarak geldiği için belki unutulmuştur.

ander'in cenup sahilinde, Dionysopolis'in arazisi dâhilinde idi. (A S P, A, XII. X; J. H. S., 1887, Sa. 380; 1889, Sa. 221.).

17 — Dionysopolis. Orta Köyün yanında. (C B, IV; A S P, A, XII.)

18 — Salouda; 19 — Melokome; 20 — Kagyeita. Hepsi Dionysopolis, yahut belki Massyna'nın köyleri idiler. (A S P, A, XII; J. H. S. 1889, sa. 230)

21 — Hyrgaleis. Maeander'in üstünde, Bekirli ile Demirci köyü arasındadır. (C P, VII; küçük bir tashih ile A S P, A, XIII).

22 — Lounda. Mahmut Gazinin yanında Maeander'in bir dönüm noktasındadır. C B, XI. Bu makalemde ki 16 numaralı kitabe «Sikke basmıştır» sözleriyle nihayet bulmalıdır. Şimdi bu kitabenin Peltai'ye ait olduğunu zannediyorum. (A S P, XIV).

23 — Peltai. Karaağaçlar (Karayaşılar talâffuz olunur) ile Yaka köy arasındadır. (C B, XII)

24 — Eumenia, Kioudros'un membaında, Glaukos ile Maeander nehirlerinin arasında, şimdiki İşeklı'nın olduğu yerde idi. Eumeneia'nın malûm olan kabîleleri Herais, Athenais, Hadrianis, Argeias'lardı. C B, XIII)

25 — Siblia yahut Soublaion. Bizans (yahut Türk - Bizans) ismini muhafaza eden Homa'nın olduğu yerde idi. Önündeki ova Lampe ovasıdır. Burada Vicus köyü (Peutinger tablosunda Ad Vicum diye yazılmıştır) yahut Oikokome vardı. Altıncı asıada Soublaion'a Justinianopolis ismi verildiği anlaşılıyor. Homa'nın dogusundaki Düzbel mühim bir Bizans boğazı idi, Myriokephalon istihkâmiyle muhafaza edilirdi. Düzbel'den aşağıya inen «Turrice Boğazı»da Nicetas Choniata'nın bahsettiği Τζυβριτζή dır.(A S P, A, XVIII; C B, XIV.)

26 — Attanassos, şimdiki Aydındır. (C B, X; A S P, A, XVL) Eski Aydın, eskiden iddia ettiğim gibi Glaukos'un [1] batısında değil, doğusundadır. Yeni Aydının doğusuna düşer.

27 — Kharax ile Graos Gala. Khonai kalesinden Soublaion kalesine giden yol üzerinde idiler. Bu Kharax'ın Stephanus'une, bahsettiği, Kelainai-Apameia yanındaki Alexandrou Kharax ile hiçbir münasebeti yoktur.

28—Okoklia.Yalnız Paralarından tanıdığımızOkoklia'nınAskania(Buldur) gölü üstünde, Elles, yahut Elyes'in yanındaki şehir olması ihtimali kuvvetlidir. Bizans zamanında Valentia ismini almış olabilir. Hierokles'in Phrygia listesinde mukayyettir. Fakat sonradan ayrılan Pamphylia tarafına verildiği anlaşılıyor. Kendi listemde (A S P, D) bu kısmı Tertia (üçüncü) ismi altında vermiştim.

Şu halde Okoklia, Kibyra yahut Laodiceia birliğine dâhildi; (C B, XXVIII) Adada'nın pek emin olmıyan yerini alıyor demektir. Lagbe'yi de hem bu birliğe, hem de Roma devrinin Asia eyaletine ithal etmek icap ediyor. Bir kitabede yazıldığına göre (A S P, D, XIV) Lagbe'de mezar soygunculuğunun cezası «Kibyra'-

[1] İlk önce yalnız işittiklerime nazaran hükmetmiştim. Lâkin sonra Aydın'ı bizzat ziyaret ettim

lıların şehrine» bir meblâğ vermekti. Bundan Lagbe'nin ya Kibyra'ya tâbi olduğu, yahut da Kibyra grupuna dâhil olduğu anlaşılıyor [1]. Lâkin para basan müstakil bir şehir olduğuna bakılınca ikinci ihtimali kabul etmek icabeder. Bu zümreye belki Thiounteis ile Kagyetteis demoi (= köy) lerini de ilâve etmek lâzımdı. Belki Lagbe'nin yanında, Sinda gibi, bu meclise dâhil daha küçük köyler de vardı. İmparatorların emlâkinden olan Ormeleis, Tymbrianasa, Alaston ile Gebren'deki şehrin de Lagbe ile beraber olmaları icabeder; çünkü hepsinin bir zaman tarih olarak, Asia'nın tarih başı olan Milâtten evvel 85 senesini kullanmış oldukları anlaşılıyor. Böylece Pliny'nin gösterdiği yekûnu buluyoruz. (Bunu bazıları 22, bazıları 25 okur)

Apameia birliğine Blaundos'un yerine Motella'yı koymak icabeder. Blaundos'un Sardis'e tâbi olması lâzım gelir.

29 — Pepouza'nın Yanık Örende, Eumeneia'dan Stektorion, Otrous ve Hieropolis'e giden yol üstünde olması muhtemeldir. (C B, XVII) Pepouza isminde iki şehir vardır: «Galavia, Cappadocia ile Phrygia arasında ıssız Pepouza şehri vardı.»

Eccles. Gr. Mon. II, Sa. 293; Coteler'in Heretik nazariyeleri hakkındaki risalesi.)

30 — Bria, yani «Şehir». Bria [2] piskoposu Macedonius 553 tarihinde akdedilen mecliste hazır bulunmuştu. I inci VIII inci ve IX uncu listelerde Bria Βρία şeklinde yazılmıştır; (B) yerine (K) harfi kullanmak sık sık tesadüf edilen yazıcı hatalarından biridir: Bu nazariyeye göre (C B) II nci ve I inci kısmın listesindeki tashihlerin doğru olduğunu, Bodleian kütüpanesindeki manüskri ispat etmiştir. Bu kelime (Baroc. 185, fol. 16) Βρία şeklinde yazılmıştır. Başta gelen iki samitten evvel ekseriyetle öne gelen «ota» kullanılır (C B, XVIII).

31 — Sebaste. Selçuklar, Sıvaslı ve Pınarbaşı civarındadır (C B, XIX). Payam Alan'daki eski şehrin bulunduğu yere daha münasip bir isim bulunamadığı için Palaeo Sebaste diyoruz. Başlıbaşına bir piskoposluk olacak kadar mühim değildir (C B) nin II nci kısım XX nci fıkrasında tanrı Men'in [3] adını taşıyan yerin Palaeo Sebaste olmak ihtimali bulunduğunu ileri sürmüştüm. Lâkin bu, mümkün değildir. Athenaeus (II, Sa. 43) Menos Kome'nin yanındaki sıcak kaplıcalardan bahsed'r. Bu Menos Kome, Strabo'nun bahsettiği tanrı Men'in ismini taşıyan şehir olmalıdır. Men'in kendi ismini taşıyan mâbedin Attoudda'nın yanındaki meşhur Men Karou mâbedi olduğunda hiç şüphe yoktur. Mâbede merbut köyün adı Menos

[1] Doğru olduğunu zannettiğim bu nazariye Prf. G. Hirschfeld ve Dr. Treuber tarafından etrafı ile tetkik edilmiştir.

[2] Bazı listeler bu Macedonius ile, aynı mecliste hazır bulunan Brouzos'lu Macedonius'u birbirine karıştırırlar.

[3] Strabo, Sa. 557: «Men'in mabedi aynı ilâhın ismini taşıyan şehirde idi».

Kome idi (16, Atyokhorion ile mukayese edin.) Hiera Kome bu gibi köylere verilen umumi isimdir.

32 — Aloudda yahut Elouza. Bana bu ikisinin aynı şehir olduğu katî gibi geliyor. Romalıların zamanında Sebaste'ye tâbi olması muhtemeldir. Böyle olduğu takdirde ilk Bizans devrine kadar «şehir» derecesine yükselmiş olması icabeder. Hacım (yahut Hacımlar) ın olduğu yerde, yahut yanında idi. Aloudda buraya Akmonia - Aloudda - Klannoudda - Philadelpheia yolu nazarı dikkate alınarak konulmuştur. Hierokles'in listesi de Elouza'nın bu civarda olmasını icabettirir.

33 — Akmonia. Ahat köyündedir. (C B, I inci ve II nci kısımlar, XXII inci fasıl; Amer. Jour. Arch. 1885.)

34 — Keramon Agora. İslâm köyündedir. (C B, XXII) İslâm köyünün cenup doğusunda bir saatlik mesafedeki büyük höyükte yapılacak kazılar bir gün meydana pek çok şeyler çıkarabilir. Bu nokta bana çok uygun gözüküyor. Evvelâ Cyrus'un takibettiği yolu aşılır bir hale sokuyor, haklı gösteriyor ve mesafelere uyuyor. Hamilton'un bunu Uşak'ta göstermesi ve Pr. Kiepert'in de son haritasında aynı fikri kabul etmesi tamamiyle yersizdir.Evvelâ mesafeler asla uymuyor. Saniyen Cyrus'un ordusunu katî mecburiyet olmadıkça hiçbir ordunun ihtiyar etmiyeceği bir havaliden geçiriyor. Bu yolda evvelâ bir dağ silsilesini, sonra da Banas çayının aktığı büyük uçurumu aşmak icabeder. Cyrus'un her halde daha ilk başlangıçta, nahoş ve lüzumsuz yürüyüşlerle ordusunun şevkini kırmak istemiyeceği aşikârdır.

35 — Alia, Kirka'nın yanında olması muhtemel ise de Kirka ile Hacıların birbirine yakın oluşu meseleyi daha etrafı ile tetkik etmeden evvel katî karar vermemize manidir. Eğer Hierokles'in [1] listesindeki sıra her zamanki gibi coğrafya sırasına göre ise bu yer birçok cihetten gayet uygun düşer. Akmonia ile Hierokharex'ın yakınında olmakla beraber Akmonia'ya tâbi arazi içinde değildi. Akmonia'nın şimal batısında Hierokherax'ın cenup-batısında münasip bir yer bulmak kabil olsa idi, bu, Hierokles'in sözüne daha uygun düşerdi. Belki Banas çayının üstünde, membaa yakın bir noktada İslâm Köyünün şimali batısında eski bir şehir vardı. İslâm Köyündeki eski şehrin, Romalılar zamanında Akmonia'ya tâbi bir köy olmayıp müstakil bir şehir olabilmesi ihtimali de hatırımıza gelir. Bu takdirde bu şehrin Alia olması mümkündür. Lâkin İslâm Köyündeki şehrin, ancak Akmonia'ya mülhak piskoposluklardan, yani Hierokharax, Diokleia, Aristion ve Kidyessos'tan biri olması mümkündür.

Şu halde her şey birden göz önüne alınınca, daha şimalde İslâm Köyünün batısında yahut şimal batısında, Murat (Dindymos dağı) nın cenup doğusunda yeni bir yer meydana çıkmadıkça Alia için en uygun mevki Kirka'dır. Koca Dindymos'un öte tarafına düşen hiçbir yer Hierokles'in takip ettigi sıra ile mütenasip değildir.

[1] Tek tük istisnaların olabileceğini itiraf etmekle beraber bunu onlardan biri zannetmek için ortada hiçbir sebep yoktur.

36 — Hierokharax. Hierokles, loukharatax şeklinde, piskoposluk listeleri de Oraka şeklinde bozmuşlardır. Moxeanoi'ların şehirlerinden biri idi. Akmonia'dan şimale ve şarka giden yolun üstünde, Oturak'ın olduğu yerde [1] olması muhtemeldir. Ptolemy ve bir kitabede Moxeanoi diye yazılı ise de paraların üstündeki şekli Mozeanoi'dir.

37 — Dokela yahut Dioklea. Moxeanoi'lerin şehirlerinden biri olup Akmonia'dan Phrygia'daki Pentapolis'e giden yolun üstünde, Dogla'nın bulunduğu noktada idi.

38 — Aristion. Meçhuldür. Yalnız Bizans listelerinde tesadüf olunur. Sıçanlı ovanın batısında aramak icâbeder.

39 — Kidyessos. Sıçanlı Ovanın doğusunda. Gökçe Höyüktedir; müellifler şeklini ekseriya tahrif etmişlerdir. Meselâ Ptolemy χυδιοσεῖς yazar; ve bu bozuk şekil yeni müellifler tarafından mütemadiyen tekrar edilmektedir. Meselâ Meyerin «Carien» de, Pauli'nin «Altgriechische İnschrift aus Lemnos» (C B, XXII de) de yaptığı gibi. Selgessos, Selge ile nasıl alâkadar ise, Kidyessos da Kadoi ile alâkadardır (Sagalassos'a müracaat).

40 — Pentapolis. Sandıklı vâdisinin ismi idi. Buradaki beş şehir şunlardır: (41) Otrous «Çorhisar», (42) Brouzos «Karasandıklı», (43) Stektorion «Emirhisar», (44) Hieropolis «Koçhisar» ve (45) Eukarpia. Pr. Kiepert son haritasında, belki dikkatsizlik eseri olarak [2] Eukarpia'yı hakîki mevkiinden tam 12 mil şimale koymuştur.

46 — Synnada'yı Perrot, Choisy'nin Çıfıt Kasaba'da kopya ettiği kitabelerden meydana çıkarmıştır (C B, XXXV). Theodosius 408 de Synnada piskoposu idi (Azizlerin hayatı ikincikânun 13 sa. 477).

47 — Dokimion - İsca Karahisar'dadır. (C B, XXXVI)

48 — Prymnessos. Sölün'de, Afyonkarahisar'ın 2 mil cenup - cenup doğusundadır. (C B, XXXVII). Üçüncü mil taşı (A Prymnesso III Γ)hâlâ eski yerinin yanında, şimal doğusundaki bir köprüdedir.

49 — Kone yahut Konna. Afyonkarahisar'ın beş altı mil şimalinde büyük Çorgıya'dadır. Metropolis ile beraber aynı piskoposa tâbi idi. Metropolis'in Ayaz In'de olması muhtemeldir.

50 — Ambason'u Stephanus, Metropolis ile aynı yer olarak gösterir. Belki Ampoun'un Byzans şekli, ve Çorgıya'nın biraz doğusunda bulunan şimdiki Ambanaz'ın olduğu yerde idi (C B, XL).

51 — Akroenos. Şimdi Afyonkarahisardır. O, yükselmeye başlayınca Prymnessos bütün ehemmiyetini kaybetmişti. Kelimenin şekli, kökünün Akru olduğunu

[1] «Oturak» istirahat yeri mânasına gelir.

[2] Pentapolis ismi yalnız 553 te İstanbul'da akdedilen meclisteki imzalar arasındadır. Paulus Episcopus Stectorii Civitatis, Pentapoliticae Regionis, Phrygiae Salutaris Provinciae: Paulus, mukaddes Phrygia'da, Pentapolis'te Stectorion şehrinin piskoposu.

gösterir. Kadoenos'un Kadu (yani Kadys de), Otroenos'un Otru (yani Otreus'-da) kökünden geldiği gibi, 740 da Seyyit Gazi kumandasındaki Araplara karşı kazanılan zafer dolayısiyle Akroenos'a Nikopolis adının verilmiş olması kabildir(C B, XLII, XLII). III ünücü, X uncu ve XIII üncü listelerde Prymnessos ile Akroenos'un arasındaki ἢτοι (yahut) kelimesi unutulmuş olabilir. Listelerin birçokları bu kelimeyi Mezotimolos ile Blaundos'un arasından da kaldırmışlardır.

52 — Paroreos Phrygia. Sultan dağı ile Emirdag arasında, bütün büyük gollerle Polybotos, Julia - İpsos, Philomelion, Tymbrion - Hadrianopolis, Tyriaion şehirlerini ihtiva eden havali idi. Kuzey - batı hududunu şimdi Çay denilen Holmoi, güney doğusunu Tyriaion teşkil ediyordu. Göllerin eski isimleri mâlum değildir. Yalnız Akşehir gölüne on ikinci asırda «Kırk Şehit gölü» dendiğini Anna Comnena (II, Sa. 329) dan öğreniyoruz. Amorion'da yakalanıp Müslümanlığı kabul etmedikleri için Fırat üstünde, Samara'da öldürülen 42 din fedaisi için Martın altıncı günü rumlar âyin yaparlar (Azizlerin hayatı, 457 inci sayfa.) Perrot (Revue Archeologiqu 1876, I, sa. 190) da Strabo'nun 576 ıncı sahifesini yanlış tefsir ederek Synnada'nın Paroreisos'ta olduğunu iddia eder: Bu fıkranın mânası ve Ἀχμόνειαν şeklinde tashihi hakkında (C B XLIII) e müracaat.

53 — Julia. Daha eski Bizans ve Roma devrindeki ismi İpsos olan bu şehrin Sakalı civarında olması pek muhtemeldir. Xenophon'un bahsettiği Kaystrou Podion'un yanında olduğu anlaşılıyor. (Zeyle müracaat).

54 — Polybotos. İsmini Bolvadin şeklinde muhafaza etmiştir.

55 — Philomelion'un Akşehir olduğunu Hamilton bulmuştur.

56 — Tyriaion'un da Ilgın'da olduğunu yine o keşfetmiştir.

57 — Thymbrion'un yeniden inşa edildiği vakit Hadrianopolis ismini aldığı anlaşılıyor. Philomelion'un biraz kuzeyinde, Kaballa'dan geçerek doğru İkonium'a giden yolun üzerinde idi. Diadochi yahut Bergamalılar tarafından tesis edildiğini zannettiğimiz Philomelion yükselip onun mevkiini alıncaya kadar Thymbrion eski devrin en mühim şehirlerinden biri idi. Philomalion'un beş mil kuzeyindeki Midas Menbaının Thymbrion arazisi dahilinde olduğunu Xenohpon'dan öğreniyoruz. Prof. Kiepert son haritasında, Pliny'nin Thymbrion halkı ile Philomelion'un aynı konventusa dâhil olduklarını açıktan açığa söylemesine rağmen hâlâ bu iki şehri aynı yer gibi göstermektedir. Philomelion belki de Seleucid yahut Bergamalı kırallar tarafından tesis edilmiştir. Xenophon'un zamanında Midas'ın Menbaı geçildikten sonra yola en yakın şehir Thymbrion'du.

58 — Dipotamon. Eski vesikalar tam mevkini tâyin etmemekle beraber kendinden çok kereler bahsetmişlerdir. İmparatorların şahsi mülklerinden

biri idi; bazan Mesanakta denirdi[1]. 1032 de Diogenes Romanus'un Constantinople'dan Suriye'ye gittiği yolun üstünde idi. 1030 seferinde Philomelion'dan geçerek gitmişti. 1032 seferinde de aynı sebeblerden dolayı aynı yolu takibetmiş olması çok muhtemeldir[2]. Bundan başka 977 harekâtı da Dipotamon - Mesanakta'nın Kotiaion'dan geçip doğuya giden yolun üstünde olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Bu yolun da Philomelion'dan geçtiği muhakkak gibidir (Cedrenus II, 444). Anna Comnena da, (II, 329) Mesanakta isminde bir yerin Polybotos ile Phil omelion arasıdaki yolun üstünde, 40 Şehit gölünün (Akşehir gölü) yanında olduğundan bahsederek bütün tereddütlerimizi bertaraf eder. İmparatorun mülkü, hiç şüphesiz, gölün kuzey batısında, güzel Midas Membaının göle aktığı mümbit araziyi de ihtiva ederdi. Bu çayın Δὶος Ποταμός = (Jübiterin deresi) olup Dipotamon isminin de buradan gelmiş olması muhtemeldir : Bu arazi hakkında E 22 ye müracaat edin.

Haase, tamamiyle başka neticeye vasıl olmuştur. Dipotamon Mesanakta'yı Tembris nehrinin ya Bathys, yahut da Sangarios[3] ile birleştiği noktava koyuyor. Bu hataya sebep öteki kaynakları tetkik etmeden yalnız Çedrenus (II, 424) ile Leo Diaconus'a (120) istinat etmiş olmasıdır. Bathys ile Bathysrhyax'ın aynı nehir olduklarını ileri sürüyorsa da bunun mümkün olmıyacağını (G) faslında Bathysrhyax hakkındaki bahisde uzun uzadıya izah ettim. Bu nehir Yenihan civarında Sıvas'ın batı ve güney bastısında idi.

59 — Antigous. Dipotamon'un yerini tâyin ettikten sonra bu münasebetle Leo Diaconus'un bahsettiği birkaç yeri daha haritada tesbit etmek mümkündür (Sa. 120 - 122). 971 de Skleros Constatinople'dan kalkarak asi Bardas Phokas'a karşı yürümüştü. Dorlyion'da durarak civar vilâyetlerin askerleri toplanıncaya kadar burada kalmış[4], aynı zamanda da Phokas ile muhabere ederek beyhude yere teslim teklifinde bulunmuştu. Buradan Dipotamon'a geçmiş orada da durarak Phokas'ın müttefiklerini çelmek için adamlar göndermişti. Phokas'ın pek uzakta olmadığı, Bardaëtta denilen bir yerde karargâh kurmuş olduğu anlaşılıyor; dostları kendisini birer birer terkedince Tyrannoi'ların Antigous denilen kalesine iltica etti[5]. Lâkin Cedrenus ve Zonaros'a göre rivayet başkadır: Phokas bütün zaman, ta

[1] «Dipotoman imparatora ait bir mülktü. Civar ahalisi buruya Mesanak'ta derlerdi» (Cedrenus II, 424; Leo Diac. Sa. 120 ile mukayese edin.)

[2] Cedren. II, 491 - 499.

[3] Ersch ve Grüber'deki Phrygia makalesine müracat.

[4] Leo ve Cedrenus'un (Sa. 387) kısa sözlerini Dorylaion bahsindeki izahata gore tevsi ediyorum.

[5] «Tyrannoi kalesine Antigous da denirdi.» Leo Diac. Sa. 122.

Tyropoion'a kaçıncaya kadar, Cappadicoia'daki Caesareia'da kalmıştı. Lâkin Leo'nun daha itimada layık olduğu muhakkaktır. Onun rivayetine göre : Phokas sürgün olduğu Amasya'dan kaçarak Caesareia'ya gelmiş ve bir ordu toplayıncaya kadar burada kalmıştır. Ondan sonra batıya doğru ilerlediği anlaşılıyor. Bundan sonra ki vekayiin cereyanı tıpkı 667 de Sapor'un Caoppadocia'dan Hadrianopolis'e yürüyüşü gibidir (Aşagıda Hexapolis bahsine müracaat). Phokas da, Caesaira'dan Philomelion, Synnada ve Ephesos'a giden büyük Roma yolunu takibederek Phrygia Parereios'a girmiş, Dipotamon'un biraz güney doğusunda, Bardaëtta'da [1] karargâh kurmuştur. Cedrenus ile Zonaras, Phokas'ın ileri yürüyüşünden hiç bahsetmezler. Leo bile açıktan açığa tarif etmeden sade iyma ile iktifa eder. Oradan Tyrannio yahut Tyropoion'a kaçmıştır. Doğuya doğru takibettiği yolun tam üstünde Tyriaion bulunuyordu; şu halde «Tyrannoi kalesi» nin «Tyriaion kalesi» yerine kullanılmış, ve Tyropoion (Τυρό Ποιον) un da Tyriaion (Τυριάϊον) un bozulmuş bir şekli olduğunda şüphe yoktur. Bu ikinci hataya sebep hiç şüphesiz, kelimelerin iştikakını bulmak merakıdır. Köli - Tolu'nun bir iki mil kuzeyinde Hiyeroglif kitabenin yanı başında yüksek ve dik bir tepe gördüm: Ilgın bu tepenin altında gözden saklı idi. Belki de bu tepenin üstünde vaktiyle bir Bizans kalesi vardı. Kitabenin olduğu yerden bir iki saatlik bir mesafede taşlı bir tepe daha gösterdiler ve burada bir kale bulunduğunu söylediler [2].

60 — Hexapolis. Anadolu'da, bu isimde bir bölge olduğu birkaç yerde mukayyettir [3]. 697 de Araplar tarafından yağma edilmişti. 688 de Armenia themesinin Srategosu olan Sapor, İmparator Constantin'e karşı isyan etmiş olduğu için batıya doğru yürüdüğünü tahmin edebiliriz. Hadrianopolis'i işgal etmiş ve burada attan düşerek ölmüştü. Halife Muaviye tarafından Sapor'a yardım etmek üzere gönderilen Phadalas, Hexapolis'e vardığı vakit Sapor'un ölümünü duydu. Yardımcı kıtalar gelinceye kadar burada bekledi, ondan sonra Chalcedon üzerine yürüdü. Çekilirken Amorion'u zaptetti. Bundan Hadrianopolis'in Hexapolis dâhilinde olduğunu anlıyoruz. Bu zamanlar Ormenia themesi bütün Cappodicia'yı ihtiva ederdi. Sapor'un Constantinople üzerine yürürken takibedeceği en tabiî yol Phyrgia Paroreios'tan ve Hadrianopolis'ten geçen yoldu. Bu ibareden Hadrianopolis

[1] Kelimeye «Bardaş'ın mağlûbiyeti» mânasını vermek için değiştirilmiştir. Acaba aslı Baretta mıdır?..

[2] Kitabe Kadın Han'ın bir yaylasında, Köli Tolu'unn 2 mil ötesindedir. Taşın olduğu yerden Ilgın üzerindeki tepenin 275 derece, Köli Tolu'nun 139 derece, Kadın Han'ın 116 derece ve öteki kalenin 320 derece olduğunu gördüm. Athenn. Mittheil. 1889 daki makaleme müracaat edin.

[3] Theophan. Sa. 348, 320.

adını taşıyan öteki şehirlerden birini anlamak mümkün değildir. Şu halde Hexapolis le Proreios aynı yer olmalıdır. Ve bu altı şehrin Julia, İpsos, Philomelion, Hadrianopolis, Tyriaion, Sinethandos ve Laodiceia olması icabeder. Büyük yolun tam üstünde, yahut civarında olan bu altı şehir, hükümetçe her hangi bir sebepten dolayı bir grupa ayrılmış ve böylece bir Hexapolis teşkil edilmiş olabilir.

61 — Lykaones Küçük Sıçanlı Ovada (C B, LXXXV) olup kitabelerde Λυκάονες Πρὸς ἔνδον «iç taraftaki Lykaones» diye anılırdı.

62 — Aurokra yahut Aulokra. Dombay ovanın adıdır. (C. B, LXXXVI Livy'nin [1] bahsettiği meşhur Rocreni (yani Aurocreni) ve umumiyetle Rumların Aulokrene dedikleri menbaalar burada idi.

63 — Metropolis. Çulovada Tatarlı'nın üç mil batısındadır. (C B, LXXXVII)

64 — Kinnaborion. Karamık Ovanın güney batı köşesinde Geneli'de olması muhtemeldir. (C B, IX)

65 — Oinia. Elân Oynan adını taşır. Bulunduğu vâdinin Euphorbium olması muhtemeldir. (C B, LXI; LXII)

66 — Kheledonia. Stroba, bunun (Sa. 663) Metropolis ile Holmoi (Çay) arasında olduğunu söyler. Livy'nin Metropolis ile Synnada arasında gösterdiği Diniae olması lâzımdır. Karadilli'nin altında Oynan Ovasının tâ güney batısınında aramak icabeder.

67 — Sibidounda'dan Hierokles bahsetmez; lâkin belki «demos Amadassos» diye bahsettiği budur [2]. Belki de asıl şekli bu olup Ptolemy tarafından Gammaousa yahut Gamboua şeklinde tahrif edilmiştir. İhtimalki bunu Augustopolis, Polybotos, Holmoi (Çay) ile Lysias arasında aramak icabeder. Attoudda ile Attaia, Aloudda ile Alia nasıl alâkalı ise Sibidounda' da bir İsauria ismi olan Sbida ile öyle alâkalıdır (C B, LXIII, LXIV).

68 — Lysias. Pazarağaç ve Karacaören civarındadır. Bergamalılar tarafından tesis edilmiş olması muhtemeldir. (C B, LXV)

69 — Augustopolis. Sürmene'dedir, (Arhen. Mittheil. 1882)

70 — 71 — Kleros Oreines ile Kleros Politikes. İmparatora ait büyük bir mülktü. İkincisi Augustopolis'in arazisini teşkil ediyordu. Birincisinin de kuzeyde dağlık havalide olması muhtemeldir. At yetiştirmek için kullanıldıkları anlaşılıyor. «Quos Phrygiae matres sacris praesepibus edunt»: «Bu atları Phrigia kadınları mukkaddes ahırlarda beslerlerdi» [3]

[1] Livy'nin kitabında Rhocrinos yerine Rhotrinos yazılmıştır. (XXXVIII, XV) Lâkin bunu umumiyetle Obrimae şeklinde tashih ederler ki tamamıyle mânasız ve sebebsizdir

[2] İsim katî değildir. Hierokles'teki şekli Ἀλαμασοῦ dir. Bu belki yeri değişmiş bir kelimedir ve fazla olarak da Λ yerine Δ konmuştur

[3] E 22 ye müracaat.

72 — Trokonda bir köydü. Prymnessos'un üç mil kuzeyinde Augustopolis'in dört mil batısında bir köprüde bulunan kitabede mukayyettir [1]. Augustopolis'in eski ismi olması muhtemeldir.

73 — Anaboura. Manlius'un yürüdüğü yol üstünde Mandri Fontes ile Beudos'un arasındaki merhaledir. Bunu Sürmene'nin biraz güney doğusunda, hattâ belki Karaaslan'da aramak icabeder. Lâkin bu ikincisi Beudos'a çok yakındır. Bundan başka bir de Phrygia ile Pisidia hududunda Anaboura şehri vardı ki şimdi Enevre adını taşır ve Karaağacın 6 mil batısındadır.

74 — Mandri Fontes. Livy'yi (XXXVIII, 15) tab edenler Alandri Fontes şeklinde yazmışlardır. Bu, Mandra köyünün birkaç mil kuzeyinde, Seydi'lerin birkaç mil doğusunda, Polybotos'a doğru akan pınarlardır (Rev. des Et. Grecq., 1889).

75 — Beudos Vetus. Ağzıkara köyünde idi. Beş mil ötede en eski Diadochi şehirlerinden biri olan Synnada'ya karşı tesis edilmişti; belki Boudeia ile Phyteia da aynı ismin başka şekilleridir. Hierokles yanlış olarak Debalakia şeklinde yazmıştır. Mirus 451 de Beudos piskoposu idi.

76 — Leontos Kome. Bu yerden Athenaeus, Phrygia'nın bir köyü olarak bahseder. Suları sert ve kireçli olup sıcak kaynakları vardı [2]. Bunlar ya Afyonkarahisarın 14 mil güney doğusunda, Çobanlar ile Yeni köyün arasındaki sıcak kaynaklardır; yahut da Afyonkarahisar'ın 3 saat kuzey batısında bulunan birtakım sıcak kaynaklardı. Belki Leo Diaconus, (Sa. 122), Ὡηλέοντα (Halk lisanı ile Γωλέοντα) ile aynı yeri murad etmişti. 920 de Leo Phokas Bosphor'un üstündeki Chrysopolis'ten kaçarak buraya gelmişti. Cedrenus, evvelâ Ateous kalesine geldiğini, lâkin orada hüsnü kabul görmeyince Γοηλέοντος'a gittiğini yazar. Symeon Magister, Aetous ile Γοηλέοντι (mefulü ileyh) [3] isimlerini zikretmiştir. Onun rivayetine göre Aetoi bir şehir, Goeleon açık bir kır yahut da bir çiftlik köyü idi. Leo Grammaticus'un rivayeti de böyledir. Lâkin isimleri Ateous ve Γοηλέοντι şeklinde yazmıştır. Georgius Monachus, yalnız Τὸ Καστρον Ἀτεοῖς (Ateous Kalesi) nden bahseder. Lâkin bunların hiçbirisi şehrin vaziyeti hakkında bir fikir vermemektedir.

[1] Hogart. Bu kitabede Ἀντίοχος kelimesini okuyor. Neşrettiğim vakit bundan bahsetmedim (C, B, LV).

[2] Athen. II, 43 A. «Daha sert ve daha kireçli».

[3] Cedren., II, 293; Symeon. Sa. 740 (Bonn Edisyonu). Leo Gramm. Sa. 302; Georg. Mon., Sa. 889 (Bonn Edisyonu).

77 — Meros. Kübbet'tedir. (C B, LXVI) Hierokles'in sırası gayet vazıhtır.

78 — Nakoleia'nın Seyyitgazi'de olduğunu J. R. Steuart ile Dr. Mordtmann görmüş ve ispat etmişlerdir (C B, LXVII). Arazisi dahilindeki köyler: Serea, Vekrokome, Santabaris, Kakkabas ve belki Ryma idi (C B, LXVIII - LXXIII).

79 — Sangia. Pessinus'tan 150 stadia mesafede, Sangarios'un membalarında idi. Strabo'nun verdiği bu mesafe hakikate göre çok azdır. Çifteler'e yakındı; bir Novatia Synod'unun toplandığı Pazon'un da bu civarda olduğu anlaşılıyor.

80 — Mezea. Dorylaion'un yanında bir köydü (C B, LXXIX, aşağıda Fasıl G. 27 ye müracaat) Bathys deresi, Tembris, Tembrogius yahut Thybris deresi ile Dorylaion'da birleşirdi. (Nic. Chon. V, sahife 89.; Cinnamm Sa. 81, 191).

81 — Akkilaion. Midaion ile Germa Colonia'nın arasındaki yolun üstünde idi (Galatia bahsine müracaat).

82 — Krassos, Tembris ovasının Midaion'dan, hattâ belki Akkilaion'dan aşağıdaki kısmı idi. Çünkü Akkilaion, Asia [1] eyaleti dahilinde olduğu halde, Galen Κράσσου (Πεδίον) u Asia hududunun haricinde göstermiştir (CB, Kısım 1, Zeyil I Buradaki Κράσσος'ı Κράσσου Πεδίον şeklinde tashihe lüzum yoktur: Ova demek olduğu malûmdur).

83 — Kotiaion. Hâlâ Kütahya ismini taşımaktadır. Sikkelerinin üstündeki imlâsı KOTIAEΩN olmakla beraber bazı kullanılan Κοτυάϊον şeklinin daha doğru olması muhtemeldir. Midaion, Midas'ın; Tataion, Tatas'ın; Dorylaion, Dorylas'ın; Akkilaion, Akkilas'ın şehri olduğu gibi Kotiaion da Kotys'in şehri idi. Milâdın ikinci asrından itibaren bir başka şekil hıristiyanlığın merkezi olmuştur [2].

84 — Praipenisseis. Yukarı Tembris (yahut Tembrogius) da, Altıntaş civarındaki ahali idi. Bu havalinin en mühim şehrine Soa ve halkına Soenoi'lar denirdi. Şimdiye kadar Bennisoa da Soa'nın bir başka şekli, daha doğrusu tam şekli zannedilmişse de bu bir kitabenin yanlış anlaşılmasından ileri gelmiş bir hatadır. Bu kitabe o havalinin tanrısı olan Benneus yahut Zeus Bennios'a ithaf edilmişti: Thymologos'un oğlu Minophanes, İmparator Nerva Trajan'nın zaferini tebcil için Soa'nın tanrısı Jübiter Bennios namına bu mihrabı yükseltti.» Yazı hem fena hâkkedilmiş, hem de cahil birisi tarafından tertibedilmiştir [3]. Sondaki iki kelimenin birleştirilmemesi lâzımdı;

[1] Pek nadir olan sikkeleri Galatia'dan ziyade Asia'ya aittir.

[2] Expositor, 1888 ve 1889 daki makalelerime ve zeyle müracaat.

[3] Kelimeler kabadır. ΤΕΙΜΟΛΛ Ο; Kelimesi, Λ ile O arasındaki açıklıkla beraber sarihtir.

Bunlar son bir satırda, cümlenin üst kısmından ayrı, ve mânaca lüzumsuzdur; belki de sonradan bir başkası tarafından ilâve edilmişlerdir; kitabenin ithaf edildiği Soenoi'ların tanrısı Benneus'u bilhassa tekrim için yazılmışlardı. Hem Benneus, hem Zeus Bennios şekilleri, ayrı ayrı olarak başka kitabelerde de kullanılmıştır. Lâkin burada olduğu gibi ikisine birden hiçbir yerde rasgelinmez. Cümlenin tertibi çapraşıktır. Fakat Phrygialıların kullandıkları kaba rumcada izahat maksadiyle yapılan ilâvelere sık sık tesadüf edilir. Βεννεισοηνῶν izafeti ise, umumi anlayışımıza göre, hem çapraşık, hem kaideye mugayirdir. Bundan başka aynı köyde bulunan bir başka kitabede de Soenoi kelimesi geçmektedir. Yukardaki kitabenin böyle basit ve sade bir şekilde tefsiri de bunu teyit edince ikinci kitabeyi doğru olarak kabule mecburuz. «Soa» nın Caria lisanında «Mezar» mânasına gelen Soua kelimesinin aynı olduğu anlaşılır (Stephanus, Σουάγελα).

Bu havalide, muhtelif zamanlarda Tottoia, Abeikta, Trikomia, Zingot, İskome, İsgerea, Skordapia (Bozuk?), Spore (Bozuk?), Gaiou Kome (Bozuk?), Tribanta (müphem) isimlerine tesadüf edilir. Umumiyetle muhtelif köylerin isimleri oldukları anlaşılıyor (C B, XC-XCVII).

85 — Epiktetos. Ptolemy'nin Phrygia'nın bu kısmı hakkında verdiği izahatı anlıyabilmek için, istifade ettiği membaların birden fazla olduğunu unutmamalıyız. Bu membalardan biri Phrygia'yı kuzeyde yalnız Kidyesseis'lerle Makedones Kadoenoi'lere kadar uzatmıştır. Bu vesikaya göre Phrygia'nın bu hududu Mysia ile çevrilmişti. Bunun içindir ki Ptolemy Kidyesseis'lerin kuzeyinde olan Praipenisseis'leri Mysia'da göstermiştir. Lâkin Ptolemy Phrygia şehirlerinin listesini verdiği zaman tamamiyle başka bir vesikaya istinad ediyor; bu vesikaya görede Phrygia tâ batıda Synaos ve Ankyra'ya kadar uzanıyordu. Strabo'nun da dediği gibi Mysia ile Phrygia hududundaki bu müphemiyet rumlarca bir darbımsel haline gelmişti. Ptolemy Kadenoi'larla Kidyesseis'leri Mysia hududunda değil, Bithynia hududunda gösterir. Strabo da (Sa. 795 te) Olympialılar ve Hellespontuslular denilen Mysia'lıları, merkezi Nikaiya olmak üzre Bithynia ile Phrygia'nın arasında gösterir. Başka yerlerde Strabo Phrygia'nın kuzey hududundaki epiyce yerleri Mysia'ya idhal ediyor. Daha başka yerlerde de hem Mysia, hem Epiktetos Phrygia'yı Bithynia ile Büyük Phrygia arasındaki Olympus havalisine ilâve ediyor. Epiktetos'ta altı şehir vardı: Midaion, Dorylaion, Kotiaion, Nakoleia, Aizanoi, Kadoi — mamiafih Strabo Kadoi'nin bazıları tarafından Mysia'da addedildiğini de ilâve eder (Sa. 571, 576). Lâkin her nekadar Phrygia'yı Ankyranın yanındaki Blaudos'u, yani Hierokles'in Bladosu'nu da ihtiva edecek kadar büyütmüşse de bunu bazı müelliflerin zannettiği gibi bu günkü Bolat'ı da içine alacak kadar büyütmek istediğini kabul etmek imkânsızdır (B. 41 (2) ye müracaat). Bolat, Strabo'nun bahsettiği Mysia Abrettene'de dir.

Bu görünüşteki zıddıyeti halletmek için Epiktetos kelimesindeki mânayı tetkik etmek icabeder. Bu isim Bergama hükümeti tarafından[1] evvelce kısmen Mysia'ya ait olan bir havaliye verilmiş olabilir. Bundan dolayı mütemadiyen Mysia ile Phrygia Epiktetos biribirine karıştırılmıştır. Sade Strabo'nun Mysia Abbaitis'te gösterdiği Ankyra ile Synaos değil, hattâ içinde Abbaiislilere ait bir kitabe bulunan Kadoi (Le Bas. N. 1001), Ptolemy tarafından Mysia'da gösterilen Praipenissos, ve bittabi Aizanoi bile, bir zamanlar bazı müellifler tarafından, hep Mysia'nın aksamından addedilmişlerdi. Binaenaleyh Xenophon'un (İslâm köyü) Keramon Agora'ya «Mysia'nın yanındaki son memleket» demesi oldukça tabiidir.

Phrygia, Hellespont'u Trakia'nın Makedonia tarafından aşarak gelen Phryge ismindeki bir savaşgan kabîlenin zapt ve idare ettiği memlekete verilen isimdi. Daha sonra Mysoi isminde birtakım barbar sürüleri daha Avrupa'dan Asia'ya geçerek Phryge'leri daha içeri sürmüş, memleketlerinin bir kısmını işgal etmişlerdi. Şu halde bu iki ismin birbirine niçin böyle karıştığını anlamak kolaydır. Mysia denilen havali, Strabo'ya göre, Phrygia'nın Hellespontus üzerine düşen kısmını büyük Phrygia ile Epiktetos'tan ayırır. Bu bir taraftan Kaikos nehri ile batıda tâ Teuthrania'ya kadar Bergama arazisi boyunca uzanırdı; öbür taraftan da Abbaitis'berle Abretteneleri de içine alarak Olympus'a kadar dayanırdı (Sa. 571, 576). Bu vaziyeti izah için Mysoi'lerin Asya'ya ayak basarken Phrygialıların geçtiği noktadan daha batıda bir yer intihab etmiş olduklarına hükmetmek lâzım gelir. Sonradan İskender ve Barbarosanın takibettikleri yoldan gelmiş olmaları çok muhtemeldir

86 — Appia. Akmonia ile Kotiaion'un arasında, Roma yolunun üstündedir. Le Bas'nın seyahatinden beri iyice tanınmıştır. El'ân Abia ismini taşır (C B, XCVIII), Sikkelerinin üstündeki imlâsı ΑΠ ΠιανῶΝ dur; lâkin asıl şeklinin Peloponnesos'taki Ἀπία γαῖα gibi Apia olması daha çok muhtemeldir: «su» mânasına gelen Apa yahut Akuva ile alâkadardır. Le Quien 325 te Appia piskoposu olan Paul'dan bahsetmemiştir. Çünkü kilise listelerinde Apianensis (Appialı) yerine Apameensis yazılmıştır; Le Quien de bunu Acmoni ensis olarak okumuştur.

87 — Eudokias da Pulcherianopolis, Valentia ve Theodosia isimleri gibi dördüncü ve beşinci asırları işaret eder. Bir zamanlar bunun Kotiaion'un muvakkat bir ismi olduğunu zannetmiştim; lâkin bütün müellifler Kotiaion-un Salutaris'te göstermekte ittifak ettikleri için bu fikirden vaz geçmeye, ve Eudokias'ı, Hierokles'in verdiği sıraya göre, Paçatiana'nın kuzey hududuna, Apia ile Aizanoi'nin arasına koymağa mecbur oldum. Bu civarda Murat da-

[1] Epiktetos paralarının karekteri tamamiyle Bergamalıdır.

ğının kuzeyinde hiç tetkik edilmiş bir kısım arazi vardır ki birçok köyleri olduğu söylenmektedir. Mamafih Eudokias belki de imparatorların emlâkinden biriydi (E 22 ye müracaat). Bundan sonra gelen beş piskoposluk hem kiliseye ait bir kül, hem de o zaman birçok misallerini gördüğümüz gibi mahallî bir birlik teşkil ediyorlardı. Bunlardan Aizanoi, Kadoi, Ankyra ve Synaos'un yerleri malûmdur. Beşincileri olan Tiberiopolis'i de bunların civarına koymak icabeder.

88—Azanoi yahut Aizanoi'nin Çavdar Hisar'daki mühim ve şayanı dikkat harabeleri malûmdur. Stephanus [1], buradaki mabedin ilk rahip hükümdarının Euphorbus olduğunu ve kurban usulünü tam olarak ilk o öğrettiği için bu işe tâyin edildiğini yazıyor. Bu hikâye Olba, Pessinus, Comana ve sairede olduğu gibi Aizanoi'da da eskiden rahip hükümdarların bulunduğunu ispat eder. Bu papazlar hizmetini ettikleri tanrının emirlerini halka bildirmek ve tefsir etmek suretiyle hüküm sürerlerdi. Euphorbus - Kirpi ile Tilkinin - (ἐξὶν ile οὐανοῦν) kurban edilmesini emretmişti. Şebrin ismi de buradan gelmiştir. Aslı Ἐξουάνσον olmak icabeder. Böyle olmasaydı Azanoi kelimesinin Phrygia lisanında «sakal» mânasına gelen kelimenin mefulünbihi olan ἀξένα dan geldiğine hükmedecektim. Aizanoi'nin tanrısı olan Zeus'un da Praipenisseis'lerin taptıkları Zeus Benneus ve Dorylaion ile Nakoleia'nın taptığı Zeus Bronton'un aynı olduğunda şüphe yoktur. Bu son ikisinin bir olduğu Nakoleia civarında bulunan bir kitabe ile meydana çıkmıştır: Διὶ Βοὸν τῶντι καὶ Βεννεῖ: «Gürliyen Jübitere ithaf.»

Bu Zeus, benim fikrimce milâttan 900 sene, hattâ belki daha evvel Phrygia'yı istilâ eden Avrupalı kabilenin tanrısı idi. Memleketlerini zaptedip aralarında galip sınıf olarak yerleştikleri eski ırkın Cybele dinini, medeniyet ve âdetlerinin büyük bir kısmını kabul etmişlerdi. Benneus kelimesinin Thraco - İllyria lisanında «araba» mânasına gelen Benna kelimesiyle alâkadar olduğunu zannediyorum: Arabasını gürleterek gökün bir tarafından öte tarafına süren tanrıya işaretti.

Nakoleia ile Dorylaion'un daha medeni devirlerinde yerli Benneus yerine Yunanca Bronton kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

89 — Tiberiopolis. Emed, Asarlar yahut Eğrigöz civarındadır. Burada «aynı mihrapta tapılan çift tanrı» mezhebi cariydi. Anadolu'nun birçok yerlerinde tapılan mukaddes ana oğul Leto ilo Lairbenos yerine İmparator Augustus ile anası Livia'ya, yahut Tiberius ile Livia'ya ibadet edilirdi. Civarındaki havaliye, Waddington'un kıymetli eserinde de gösterildiği üzere, Abrettene denilirdi (Le Bas, Waddin ton, Numara 1011).

[1] Hermogenes'in rivayetine göre.

90 — 91 Ankyra ile Synaos'un Kilise Köyü ile Simav'da olduklarını Hamilton ispat etmiştir. Son Bizans devirlerinde bir piskopos idaresinde idiler. Bu Ankyra'yı Galatia'daki Ankyra'dan [1] ayırmak için bazan Sidera yahut Ferrera da denirdi. Makestos nehri Simav gölünden çıkar. Civarındaki havaliye de Abbaeitis denirdi.

92 — Kadoi. Ismin mefulünbihi, bugüne kadar Gediz şeklinde kalmıştır. Ahalisine verilen Καδοηνός (Kadoinos) şekli de gösteriyor ki Kadoi kelimesi Mydo-Phrygialı bir kahraman olan Καδύς (Kadis) ten gelmiştir [2]. Şu halde doğru şekil Κάδο Fοι yahut Κάδοι, Καδό Fους yahut Καδοῦς olmak icabeder. Güney Phrygia-Pisidia hududunda erkek adı olarak kullanılan Καδουᾶς yani Καδό Fᾶς da aynı esastan gelmektedir. Kadoi bir Makedonialı koloni idi (Pliny).

93 — Theodosia. Hierokles'in verdiği sıraya bakılırsa Şaphane'de olması lâzım gelir. Bundan başka hiçbir yerde buna dair bir işaret yoktur [3]. Theodosia ile Eudokias'ın Hieroklesi'n zamanı ile ilk kilise listeleri zamanı arasında ortadan kalkmış olduklarına hükmediyorum. Aynı akibete uğrıyan Pisidia'daki Dabinai'yi, Phrygiadaki Kinnaborion'u misal gösterebiliriz. Bunların da Hierokles'in devrinden sonra hiçbir yerde isimleri anılmamaktadır.

Pisidia'daki Atenia da Hierokles ile ilk kilise listelerinde bulunduğu halde sonra ortadan kaybolmuştur. Bunların büsbütün ortadan kalktıklarını zannetmiyorum. Komşuları ile birleşip aynı piskoposluğa tâbi tutulmuş olmaları muhtemeldir.

94 — Temenothyrai'nin yerini tâyin etmek müşkül bir meseledir; çünkü doğru olduklarını zannettiğimiz iki vesika biribirini nakzetmektedir.

Evvelâ Temenothyrai, sikkelerinde bazan da Flaviopolis ismini taşımaktadır; Arundel, Uşak'ta Flaviopolis'e ait bir kitabe bulunduğunu duymuştu. Bundan başka bir Temenothyrai'liye ait bir kitabede Uşak'ta bulunarak Le Bas —Waddington (No. 727) tarafından neşredilmişti. Grimnothyrai-Tzajanopolis, Uşak'ın doğusunda 6 mil mesafede idi. Şu halde bu iki ismin biri doğuda biri batıda olmak üzere Uşak vâdisinde iki şehre ait olduklarına hükmetmek zaruridir. Uşak'ta, Temenothyrai'ye ait birçok sikkelerin satılmakta olduğunu gördüm. Lâkin ikinci vesikaya gelince: Pausanias, Temenothyrai'-

[1] Waddington, «Le Bas'nın bu şehre verdiği Ferrea adına gelince, bunu nereden çıkardığını bilemiyorum»diyor. Bu Nicene meclisi sicillerinde mukayyettir.

[2] Καόο Fηνος, 'Ορο Fηνός kelimelerinin Καδυ ve 'Ορυ esaslarından gelmiş olmaları icabeder.

[3] «Phrygia Pakatiana'daki Theodosiopolis arazileri», (Labbe sa. Sa. 74).

nin Yukarı Lydia'da küçük bir şehir olduğunu, yanı başındaki höyükte Ge'nin oğlu Hyllos'un gömülü olduğunu ve «Derenin ismini bundan» aldığını kaydetmektedir. Şu halde Temenothyrai'nin yanından geçen derenin Hyllos olduğuna hükmetmek lâzım gelir. Hyllos deresine gelince, bunun da Saittai'nin yanından geçen Hermos'un bir kolu olduğunu sikkelerinden anlıyoruz. Tâ menbaından itibaren takib ve tetkik ettiğim bu dere Kiepert'in haritasında yanlış gösterilmiştir. Tam Synaos (Simav) ın güneyindeki yüksek dağlarda çıkar ve Demirci Çayına benziyen bir seyir takibeder. Bu dağ silsilesinin, Makestos'un güneyinde, bütün vâdinin boyunca devam ettiği anlaşılıyor; bu silsilenin hiç olmazsa batı kısmının Τῆμνος (Temnos) adını taşıdığında şüphe yoktur. Şu halde Τημενοθύραι adının «Temnos dağının geçitleri» mânasına geldiğinde şüphe yoktur [1]. Bütün bunlardan Temenothyrai'nin Hyllos deresinin yukarlarında, Temnos dağının güney sırtlarında olduğu aşikâr gibi görünür. Bu vaziyet, Pausaniasın «Yukarı Lydia'da bir şehir» tâbirine de muvafıktır. Temnos dağının Lydia ile Phrygia'nın hududunu teşkil ettiğini ve silsilenin güneyindeki bütün yerlerin Lydia'da addedileceğini kabul etmemiz lâzım gelir. Karşılaştığımız tek müşkül bütün Bizans listelerinin Temenothyrai'yi Phrygia dahilinde göstermeleridir; mamafih bu müşkülün halli zannedildiği kadar güç değildir.

C B, § CVII yi yazdığım vakit bu ikinci ihtimal bana daha kuvvetli görünüyordu. Prf. Kiepert de sonra çıkardığı Anadolu haritasında aynı nazariyeyi kabul ve tatbik etmiştir. Lâkin Temenothyrai'yi Saittai'den geçen nehir üzerine koymayıp Demirci Çayı üzerine koymak hatasında bulunmuştur. Haritanın küçüklüğünden Saittai iki derenin tam ortasında gibi gözükür. Lâkin hakikatte Demirci Çayı vâdisinde değil doğudaki derenin yanındadır. O zaman Arundel'in bu kitabe için söylediği söze pek itimat edilemiyeceğini zannetmiştim. Çünkü kitabeyi tam olarak tekrar etmemiş, yalnız Flaviopolis'in bir piskoposluk olarak bilindiğini söylemiştir. Bu sözün yanlış ve Trajanopolis ile karıştırılmış olduğunu bildiğim için bahsettiği kitabenin de ciddî bir delil olarak kabul edilmeyeceğini zannetmiştim. Lâkin o zamandanberib M. S. Reinach, Arundel'e karşı ne kadar haksızlık etmiş olduğumu ispat etti. On dokuzuncu asrın başlarında bir fransız seyyahı tarafından kopye edilmiş olan Uşak'a ait iki kitabe meydana çıkardı ki bunların her ikisi de Temenothyrai [2] den bahsetmektedirler.

[1] Mamafih M. S. Reinach, haklı olarak, θύραι nın «Köy» mânasına gelen «Teira» dan bozma olduğunu iddia etmektedir. (Thyateira, Teira ve hattâ Hadrianoutherai ile mukayese edin.)

[2] Kopyeler çok eksiktir. Lâkin Reinach'ın bu noksan ve kırık kelimeleri şehrin tam ismi olan Temenothyrai Flaviopolis şeklinde tashihine itiraz için hiçbir sebep görmedim.

Şu halde birinci nazariyeyi kabul etmek daha doğrudur. Pausanias'ın sözlerinden de, bahsedilen «dere» nin Temenothyrai'den geçen dere olmayıp bundan sadece pek uzakta olmıyan Lydia'daki derenin kasdedildiğine hükmetmek icabediyor. Bu dere Hermos'a akıyordu. Esasen Pausanias'ın ifadesinden de buralarını gözü ile görmediği anlaşılıyor. Lâkin daha iyi bir tefsir, biri Saittai'de, diğeri Temenothyrai'de olmak üzere - iki tane Hyllos deresi olduğunu ve bunlardan ikincisinin Maeander'e doğru aktığını kabul etmektir. Hyllos'un mahallî bir kahraman olması hikâyeyi daha tabiîleştiriyor. Eğer mahallî isimler arasında Hyllos adı bulunmamış olsaydı, höyükte gömülü olan kemiklerin neden dolayı şehrin paralarında adı geçen kahraman Temnos,a ait olmadığını anlamak güç olurdu. Demekki Temenothyrai'yi Uşak'ın biraz batısında, Maeander ile Hermos'un sularını ayıran tepelerde aramak icabediyor. Pausanias'ın bahsettiği «taht» belki bir gün birisi tarafından meydana çıkarılaçakdır: Bu Temenothyrai'deki bir tepenin ovaya doğru gögüs veren bir kayasına oyulmuştu [1]. Temenothyrai'nin yeri olarak Küre ve Yeniköy'ün civarı, belkide Uşak'ın kendisi gösterilebilir.

95 — Trajanopolis. 119 senesinde Eylûlün sonuna doğru, Imparator Hadrian'ın müsaadesiyle yeniden imar edilmiş ve yeni bir isim verilmiştir [2]. Ptolemy'nin sözüne göre [3] Trajanopolis, Grimenothyritai ismindeki kabîleye aitti. Grimenothyritainin elimizdeki sikkeleri hep eski imparatorların devirlerine aittir. Lâkin hicbiri Hadrian'dan sonraya ait değildir. Şu halde anlaşılıyor ki Hadrian, ölen babasının namını taziz için hususi bir emirle bunlara ait arazi dahilinde Trajanoopolis isminde bir şehir inşa ettirmiştir. Bu ismin Temenothyrai - Flaviopolis'e rekabet olsun diye verildigi hissediliyor. Artık bundan sonra Grimenothyrai adı sikke ve Bizans listelerinden kalkmıştır. Lâkin az zaman sonra Flaviopolis adı da ortadan kalkarak yalnız Temenothyrai kullanılmaya başlamıştır. Hierokles bu iki şehri beraber veriyor; XII nci, X uncu III üncü listeler keza. Trajanopolis, Gâvurören'de Uşak'ın 6 mil doğusundaki Ortaköy'ün yanındadır.

96 — Pulcherianopolis. Motella'nın ilk πόλις (şehir) mertebesine yükseldiği zaman aldığı isim olabilir (C. B CIX). Lâkin bu şekli yanlıştır. Πουλχεριού ve Πουλχεριανή şekillerinin ikisi de doğru olabilir. Lâkin Πουλλχερίανοι πολις ikisinin biribirine karıştırılmasından hâsıl olmuştur.

[1] «Bu bir insanın oturabileceği, taht şeklinde bir yerdir ki dağdan uzanan bir kayanın üstüne oyulmuştur.» — Pausanius, I, 35, 7

[2] Tarihi yazan Kitabe ilk önce Hamilton tarafından kopye edilmişti; lâkin ben daha mufassal olarak (C B. cvm) de neşrettim. Çarık köydedir. Kitabe Hadrian'nın Anadolu seyahatinden daha sonradır ve bu seyahatle alâkası olamaz. Binaenaleyh Duerr'in «Reisen des Kaisers Hadrian» da bunu bir vesika olarak kullanmaya hakkı yoktur.

[3] Asıl nüshadaki şekli Τεμενο Θυρῖται dir Waddington tashih etmiştir. Le Bas 727.

97 — Lykokranitai. Justinian zamanında Phrygia'da bir yere yerleştirilen bir piyade bölüğü idi (Thephan Sa. 178); isimlerini, muhafaza ettikleri kaleden almış olabilirler. Lâkin bu adın evvelemirde kendi bölüklerine ait olması ve giydikleri bir nevi miğferden ileri gelmesi daha muhtemeldir (Kitabın zeyline müracaat).

98 — Mantalos'un Phrygia'da bir şehir olduğunu Alexander Polyhistor kayıt ve Stephanus tekrar eder. İsim iki kitabede mukayyettir. Mordtman [1] birini kopye etmişti. Ben ikisini birden Arapören'den Kaymaz (Troknades) e giden yolun üstündeki metrûk bir mezarlıkta bularak kopye ettim. Burada Synnada memerinden, Kaymaz'da gördüklerime çok benziyen iki küçük kırık sütün vardı. Her ikisinin üstünde, iki taraflarında, aynı hizada yazılar mevcuttu. Birer taraflarında Bizans harfleriyle Ἁγία Θέκλα (Agia Tekla) yazılı idi. Harflerin şeklinden beşinci asırdan sonraya ait oldukları anlaşılıyordu. Öteki taraflarında da:

(1) ΑΔΝΑΜ
ΟΛ

(2) ΔΝΑΜ
ΟΛΑ

kelimeleri mahkûktu. Azizin ismi tabii şekilde yazılı olduğu halde bu taraftaki yazıların ikisinin de sağdan sola yazılmış olması şayanı dikkattir. Harflerin şekillerindeki başkalık da Azizin isminin «Mandalo» kelimesinden sonraki bir tarihte yazılmış olmalarını hatıra getirirse de iki taraftaki yazının tam aynı yükseklik ve hizada olması sırf tesadüfe atfedilemez. «Mandalo» kelimesi Mantalos şehriyle alâkadar olabilir.

99 — Phrygia'nın taksimatı muhtelif zamanlara göre değişir. Daha ilk zamanlarda iç taraflarda Phrygia Magna, ve Hellespont ile Propontis'in güneyinde de Phrygia Hellespontia vardı. Sonradan, belki Bergama kırallarının zamanında, bunlara Phrygia Epiktetos ilâve edilmiştir. Bu, Phrygia Magna ile Bithynia'nın arasında, birçok müellifler tarafından Mysia dahilinde gösterilen kısımda idi. Phrygia Paroreios Emir dağı ile Sultandağı arasındaki yüksek vâdi idi. Polybotos'tan Tyriaion'a kadar uzanırdı. Bütün Phrygia'nın Apollonia ile Antiocheia Colonia'nın güneyine, lâkin Konane, Napolis ve Anaboura'nın kuzeyine kadar uzandığı anlaşılıyor.

İlk Bizans devirlerinde Phrygia Hellespontia'dan pek az bahsolunur. Parereios'un Apollonia yanındaki kısmı, Apameia Kibotos, Tymandos ve Antichoeia da dâhil olduğu halde, hep Pisidia'ya terkedilmişti. Phrygia'nın geri kalan kısmı iki vilâyete taksim olunarak evvelâ bunlara Prima ve

[1] Mordtman. «Sitzungsber. d. Bayer. Akad. 1862, Sa. 14» de bu muammalı yazının «Boustrophedon» olduğunu söylüyor. Bunun yanlış olduğunu kendi kopyesi de göstermektedir; (2) numaralı olarak gösterdiğim sütunu görmüştü.

Secunda (birinci ve ikinci) ismi verilmiş, 400 senelerine doğru da Magna ve Parva (Büyük ve Küçük) denmiye, 360 senesinden itibaren de Pacatiana ve Salutaris diye anılmaya başlamıştır. Beşinci yüzyıl içinde son isimler umumiyetle kabul edilerek ötekiler ortadan kalktı. Phrygia'nın ne vakit ikiye ayrıldığı pek malûm değildir. Bunu Diocletian'ın değil, hemen ondan sonra gelen Constantin'in yapmış olduğunu zannediyorum [1].

Salutaris'in hudut şehirleri Kotiaion, Praipenisseis, Akroënos, Lykaones, Broozos, Stektorion, Eukarpia, Aurokra idi. Pacatiana'dakiler, Aizanoi, Eudokias, Kidyessos, Dioklea, Pepouza, Soublaion Justinanopolis [2] idi. Sivil hükümetçe yapılan daha birtakım küçük taksimatın emarelerine de tesadüf edilmektedir; meselâ: Glaukos vâdisinin yukarsındaki beş şehir Pentapolis'i teşkil ediyordu.

Thema (yani askerî bölge) yapıldığı zaman Phrygia, Anatolia ve Opsikion olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bunlardan ikincisi Midaion, Dorylaion, Kotiaion'u ihtiva ediyor ve Meros'ta birinci kısım ile hudutları birleşiyordu. Bu noktadan Opsikion kalesini (yani Kula) yı da içine almak üzere bir çizgi çizecek olursak Ankyra, Synaos, Theodocia, Kadoi, Aizanoi, Tiberiopolis, Eudokias, Apia, belki de Praipenisseis'in hep Opsikion tarafında oldu ğunu, Dindymos (Murat dağı) nın da Anatolia kısmına karşı hudut teşkil ettiğini görürüz. Phrygia'nın geri kalan kısmı Lykaonia ile Pisidia'nın büyük bir parçası ile beraber Büyük Anatolia Thema'sini teşkil ederdi. Mamafih Constantin'in bir şey söylememesine rağmen, Lykos vâdisinin bir Turma (yani ordu merkezi) olması pek mümkün olan meşhur Khonai istihkâmı

[1] Malalas, Phrygia Salutaris vilâyetini Constantin'in ihdas ettiğini söyler (XIII, sa. 323), lâkin kendi zamanında cari olan ismi kullanmıştır. Malalas gibi zaif bir müellifin böyle bir noktada itimada değer bir vesika teşkil edebileceği şüphelidir; lâkin sözünü nakzedecek başka bir şey bilmiyoruz. Mommsen ile Czwalina, Malalas'ın sözüne ehemmiyet vermemiye ve Phrygia'nın taksimini Diocletian'a maletmeğe meyyaldirler. Kuhn, Jullien ve Duchesne'ye gelince Diocletian'dan daha sonra olduğunu tahmin etmektedirler. Duchesne'ye nazaran iki Phrygia milâddan sonra 347 deki Sardis meclisine mukaddeme olarak ayrılmıştır. Lâkin bu nazariye bile daha katiyetle ispat edilememiştir. Listedeki isimler Mysia, Asia, Caria. Bithynia, Hellespontus, Phrygia, Phrygia Altera, Pisidia, Cappadocia, Pontus Euxinus, Cilicia, Pamphilia, Lydia, Cyclades, Galatia'dan ibarettir (Mansi II, 715 - 6).

Bu listenin sonradan yapıldığı ve tarihî hiçbir kıymeti olmayıp uydurma olduğu aşikârdır. Çünkü: ne Mysia, ne Pontus Euxinus, ne de Cyclades hiçbir zaman Bizans vilâyetleri olmamışlardır. Aynı meclisin risalesindeki liste daha itimada şayandır: Cilicia, İsauria, Cappadocia, Galatia, Pontus, Bithynia, Paphlagonia, Caria Phrygia, Pisidia, İnsulae Cycladum, Lydia, Asia, Hellespontus (Mansi 731).

[2] Constantin Porphyrogenitus' (de Them.) 14 üncü sahifedeki ibare şudur: Bu sonuncunun Akraenos'dan Amorion'a kadar olan kısmına Phrygia Altaria denir.» Bu yazıcı hatasıdır, yahut Constantin istinadettiği vesikayı fena anlamıştır.

Roma Sikkeleri	Hierocles	Kilise listeleri	Chalcedon Meclisi M. S. 451	Leon'a Yazıla Mektup - 45
Kyzikos	Κύζικος	I. 1. Κύζικου	Diogenes Cyzici	Euoptiue Cyzici
Proconnesos	Προικόνησος ἡ Ἔξορία	III. Προικοννήσου	Acacius Proeconnesi	»
Priapos	Βασὶς	5. Σασαβάρεως	Eutychianus Bareae	Dominus Varen
Parion	Πάριον	II. Παρίου	Thalasius Parvi	Thalasuis Parii
Lampsakos	Λάμψακος	7. Λάμψάκου	Daniel Lampsacensis	Armonuis Lamp
Abydos	Ἄβυδος	8. Ἀβύδου	Hermias Abydensis	Hermias Abydi
Dardanos	Δάρδανον	10. Δαρδανου	Petrus Dardanensis	Petrus Dardani
Ilion	Ἴλιον	9. Ἡλίου	Theusebius Ilui	Theosebuis Ilii
Alexandria Troas	Τρωὰς	11. Τροάδος	Pionius Troadensis	Pionius Troadis
(Skamandria - Yunan	Σκάμανδρος	»	»	»
»	Πολίχνα	»	»	»
Poimanenos	Ποιμάνεντος	3. Πημανηνοῦ	Stephanus Pymanena	Joannes Poema
»	Ἀρτεμέα	»	»	»
»	Ρέκειε	»	»	»
»	Βλάδος	«	»	»
»	Σκέλεντα	»	»	»
Miletopolis	Μόλις	13. Μελιτουπόλεως	Gemellus Melitopalis	Sotominus Mile
Hiera Germe	Γέρμαι	2. Γέρμης	Timotheus Germae	Thimoteos Cera
»	Ἄπιαος	»	»	»
»	Κέργη	»	»	»
»	Σάγαρα	»	»	»
Hadrianotherai	Ἀδριανοῦ Θῆραι	6. Ἀδριανοῦ Θηρῶν	Pantricus Adriano-politanos	Patricius Adri
Pionia	Πιονία	12. Πιωνίας	Eulalius Pionensis	Sabbas Pioniae
»	Κονισσίνη	»	»	»
»	Ἄργιζα	»	»	»
»	Ξίος Τράδος	»	»	»
»	Μανδάκαδα	»	»	
»	Ἐργαστήριον	»	»	»
»	Μάνδραι	»	»	»
»	Ἵπποι	»	»	»
»	Ὄκη	4. Ὤκης	Alexsander Ocae	Alexsander Oe
»	Σίδηρον	»	»	»
Seepsis	Σκέψις	14. Ἁγίου Κορνηλίου	Philostorguis Scepsii	»
Hadrianoi	»	15 Ἀδρανείας	David Adrianensis	David Adriana

Hellespontus

rocles	Kilise listeleri	Chalcedon Meclisi M. S. 451	Leon'a Yazılan Mektup - 458	II. Nicaea Meclisi M. S. 787.
	I. 1. Κύζικου	Diogenes Cyzici	Euoptiue Cyzici	Nicolaus Cyzici
σος ία	*III. Προκοννησου*	Acacius Proeconnesi	»	Nicetas Proeconnesi
	5. Σασαβάρεως	Eutychianus Bareae	Dominus Varenus	»
	II. Παρίου	Thalasius Parvi	Thalasuis Parii	Theodatus Paleon
ος	*7. Λάμψάκου*	Daniel Lampsacensis	Armonuis Lampsaci	Joanne Lampsaci
	8. Ἀβύδου	Hermias Abydensis	Hermias Abydi	Theodoru Abydi
ν	*10. Δαρδανου*	Petrus Dardanensis	Petrus Dardani	Strategius Dardenes
	9. Ἠλίου	Theusebius Ilui	Theosebuis Ilii	Hicetas Ilii
	11. Τροάδος	Pionius Troadensis	Pionius Troadis	Leontius Troados Leo
ρος	»	»	»	»
	»	»	»	»
ντος	*3. Πημανηνοῦ*	Stephanus Pymanena	Joannes Poemaneus	Leontius Poemaninon Leo
ι	»	»	»	»
	»	»	»	»
	«	»	»	»
α	»	»	»	»
	13. Μελιτουπόλεως	Gemellus Melitopalis	Sotominus Mileti	Michael Meliopoleus
	2. Γέρμης	Timotheus Germae	Thimoteos Ceramensis	Thesdorus Germez
	»	»	»	»
	»	»	»	»
	»	»	»	»
νῦ Θῆραι	*6. Ἀδριανοῦ Θηρῶν*	Pantricus Adriano-politanos	Patricius Adrianot-heres	Basilius Hadriani
	12. Πιωνίας	Eulalius Pionensis	Sabbas Pioniae	
η	»	»	»	»
	»	»	»	»
ράδος	»	»	»	»
αδα	»	»		»
ήριον	»	»	»	»
ι	»	»	»	»
	»	»	»	»
	4. Ὠκης	Alexsander Ocae	Alexsander Oecae	Simeon
	»	»	»	»
	14. Ἁγίου Κορνηλίου	Philostorguis Scepsii	»	»
»	*15 Ἀδρανείας*	David Adrianensis	David Adrianae	Sisinuus Adraniae

ile beraber - Thrakesia Thema'sine dâhil olmadığı şüphelidir. Müdafaa tertibatında Lykos vâdisi tabiatiyle Thrakesia ile beraber gider. Hexapolis' kelimesine de bu devirde (yani 8 inci asırda) tesadüf ediyoruz. Bunun Phrygia Paroreios'un şehirlerini işaret ettiğinde şüphe yoktur. Bu devirde kilise eski Pacatiana ile Salutaris isimlerini, ve eski taksimatı muhafaza ediyordu.

Son Bizans müverrihleri, Büyük ve Küçük Phrygia tâbirini yeni bir mânada kullanmaya başlarlar. Ducas [1] büyük Phrygia'yı Assos'tan Hellespont'a kadar uzanan havali olarak tarif eder: Aşağı yukarı bugün Karesi vilâyetinin olduğu yer demektir; eskiden bu isimde bir Türk beyinin idaresinde idi. Bu sonraki «Büyük Phrygia» tâbiri, eski «Phrygia Hellespontia» tâbirinin uzak bir hâtırasına benzer. Sadece edebîdir, hiçbir siyasi esasa istinadetmez. Buna mukabil Pacatiana ve Salutaris vilâyetlerine ise «Bütün Phrygia» yahut «Yukarı Phrygia» deniliyor, (Nicet. Con. Sa. 68; Cedren. II, sa. 69) ve «Aşağı Phrygia» yahut «Karasi'» den tefrik ediliyordu (Ducas Sa. 72). Ducas elân Pacatiana ve Salutaris'ten «Yukarı Phrygia»nın parçaları olarak bahsediyor (Sa. 77) ve Türklerin Yukarı Phrygia'ya Karahisar «Καράσαρ» dediklerini ilâve ediyor. Bu hakikate oldukça yakındır.

D. HELLESPONTUS'UN ŞEHİR VE PISKOPOSLUKLARI

1. Hellospontus Vilâyeti benim için tamamiyle meçhuldur. Bir kere Dardarnelles'den Assos'a yaptığım küçük bir seyahat müstesna, memlekete ayak basmadım. Bizans listeleri birbirine o kadar zıt, Hierocles'in eseri [2] o kadar tahrif edilmiştir ki bu vilâyetin topoğrafyası Anadolunun her vilâyetinden çok daha güçtür.

Hierocles'ın kaydettiği birçok şeyler piskoposluk listesinde yoktur. Bunların birçokları, belki hiçbir zaman şehir ve piskoposluk derecesine yükselememiş küçük kasaba ve köylerden ibaretti. Lâkin Argiza, Blados ve Skepsis'in nasıl olup da bu listelerde bulunmadıklarını anlamak hakikaten güç bir meseledir. Mamafih Skepsis'ten X uncu ve XIII üncü listeler Saint Cornelius ismi altında bahsederler ve öteki listelerde bulunmayışı da sadece bir ihmal eseri olabilir.

---

[1] «Karmian'ın yanındaki bütün Phrygia ve Assos şehrinden başlıyarak Karasi havalisinin yanında, Hellespont'a kadar giden Büyük Phrygia». Aynı sahifedeki φρυγ Μεγάλη, φρυγία Καπατιανή kelimeleri çok defa yanlış tefsir edilmiş, Μάλη kelimesi sanki Salutaris imiş gibi anlaşılmıştır. Lâkin ibarenin hakiki mânası şudur: «Bizans nüfuzu Phrygia Hellespontia (Μεγαλη) ve Pacatina dahiline girdiği halde Salutarise kadar gidememekte idi.»

[2] HierocleS de, Βαρὶς [πΗ] πάριον. Ἀδιανοῦ Θῆραι HPAI kelimelerinde yanlış tekrar Μ[ιλτόπ] ολις kelimesinde eksiklik, Ξύστράδος. Κέργη (belki =Κερβήνη) Ῥέκετα (Pliny deki Conisium) kelimelerinde ve daha başka yerlerde ise çok büyük yanlışlıklar vardır.

2. Piskoposluk listeleriyle dinî meclislerin listelerini mukayese edince görüyoruz ki Hellespontus'deki piskoposluklar hiçbir devirde değişmemiş gibidirler, ve Hierocles'in listesi bunlardan alınmamıştır. Hierocles'in listesi umumiyetle cografî sırayı takibeder [1]; ya bu memleket hakkındaki kendi şahsi malûmatına, yahut da hükümetin sivil şehir listesine istinadetmektedir; lâkin piskoposluk olmayıp da Hierocles'in bahsettiği bütün şehirlerden yalnız bir tanesi, yani Skamandros para basmıştır, ve bastığı paralar Milâttan evvel 300 tarihinden eskidir. Şu halde 300 tarihinde bu şehir büsbütün ortadan kalkmış, ya ehemmiyetini kaybetmiş bir halde idi. Bununla beraber Baris ve Oka'dan maada bütün piskoposluklar para darbederlerdi (Baris, Priapos'un yerini almıştı ki bu şehir de para darbedildi). Şu halde Hellespontus'da da şehir ile piskoposluğun aynı şey olduğu umumi kaidesine istisna teşkil edecek bir şey görmüyoruz demektir. «Şehir ve piskoposluklar» a ilâve olarak verdiği yerlerin hepsi, Blados'la Argiza müstesna olmak üzere, ehemmiyetsiz küçük yerlerdir. Mamafih Blados'un Lydia'ya aid bir şehir olup bir yazıcı hatası olarak Hellespontus'a geçirilmiş olması kabildir [2]. Argiza'ya gelince, Asia şehirleri arasında Algiza şekli altında bahsettiğimiz bir muammadır. Eğer Hieroclesin Hellespontus bahsindeki menbaı bir Hükümet listesi olmuş olsa bile bu bir Πολεις (şehir) listesi değildi; çünkü elimizdeki delillere göre hükmedecek olursak görürüz ki Hiorecles hiçbir zaman (şehir) olmıyan birçok yerlerden de bahsetmiştir. Çok muhtemeldir ki memleketi yakından biliyor ve bu vilayetten bahsederken öteki vilâyetlerden ziyade kendi şahsî malûmatına istinadediyordu; halbuki şahsen tanımadığı vilâyetlerin listelerini verirken mevzuu yalnız «Şehir ve piskoposluklara» hasretmiştir.

3. Hiecocles listesine Cyzicos'la başlar, Proconnesus adasını da zikrettikten sonra Hellespont'un boyunca batı sahilinden Troas'a kadar iner ve oradan Scamander deresinden tekrar yukarı çıkar. Baris'ia Granikos deresi üstünde olup sahildeki havaliye, ta Cyzicos'a kadar, hükmetmiş olması muhtemeldir [3]. Georgius Acropolita'nın (sah. 13) Baris ile Poimanenon arasında dediği Aulonia kasabası da belki burralarda idi. Aulonia adını memleketin hususiyetlerinden biri olan Aulon'undan (yani Aisepos nehrinin deniz kenarındaki ovasından almış olması mümkündür (Starabo sah 603). Şu

[1] Cografi sırayı takibetmiyenlere gelince bunların esasen ne oldukları şüphelidir. Meselâ Wessling (Sideron) ı Sigeion, (Mandrai) yi Neandreia, (Kerge) yi Kebrene, (Rhrketa) yı Rhoiteion, ve (Artenea) yı Artarnea olarak kabul etmiştir. Halbuki belki hiçbirini kabul etmemek icabedecektir.

[2] Bu mesele Lydia Faslında 41 de münakaşa edilmiştir.

[3] Ἐξορία belki προικόννησος'un e'kabından biri idi. Zeyle müracaat.

halde Baris daha eski olan Priapos'un yerini almış olmalıdır. Priapos milâddan evvel 100 senesinden sonra, Gordianın zamanına kadar birkaç sikke basmıştır. Aulonia'da bunun yanında olmalıdır. Çünki Acropolita bu ikisinden bir çift olarak bahseder. Nicetas ise (S. 121) daha ileri giderek ikisini birleştirir bu hataya «Baris yahut Aulonia'dan» [1] şeklinde kaydedilen bir piskoposun mevcudiyeti sebeb olmuş olabilir Strabo (sah. 603-607) Polichna'dan Aisepos vâdisinde, eski Skepsis'in yanında olarak bahseder: İda Dağının kuzey doğu sırtlarında, Samandıra Deresinin menbaına yakın bir noktada idi.

4. Buradan Hierocles doğuya döner, fakat tam sahile inmez. Polichna'nın, Aiseposun sol sahilinde, kaynağı ile ağzının ortasına yakın bir noktada olması muhtemeldir. Artemea, Wesseling'ın dediği gibi, Atarnea değildir. Çünki bu Asia dahilinde idi. Artemea'nın Artemis Mâbedi yanında bir köy olduğu aşikârdır. Şu halde aşağı Aisepos'un sıcak su kaynaklarında olduğunda şüphe edilemez. Burada bir Artemis Thermaia olduğunu, ve Aristides'in buna ilâhiler yazıp ithaf ettiğini biliyoruz (cilt 1 sah. 503 edisyon Dind.)

Rheketa meçhuldür ve belki tamamiyle yanlış bir kelimedir. Germe [2] ile Miletopolis doğu hududu üstünde idiler [3]. Hierocles bundan sonra Hadrianoutherai'deki şehirleri gösterir. Lâkin hiçbirinin ne olduğu malûm değildir. güney hududunda şu şehirler vardır: Pionia, Strabo'nun (S. 610) sözüne bakılırsa Skepsis'in Güney veya güney batısında idi; çünki Pionia'dan da Andeira ve Gargaris'le beraber bahseder. Gargaris Bizansın Asia vilâyetinde idi; Andeira ise meçhuldür [4]. Argiza, Dr. Fabricius tarafından yakınlarda keşfedilmiştir. Pliny Erezii diye, Peutinger tablosu da Argesis diye bahseder. Ergasteria, Cyzicos yolu üzerinde, Pergarmos'tan 440 Stadialık bir mesafede idi. Şu halde Tarsisos deresinin yukarlarına yakın olması icabeder. Skepsis, Aisepos deresinin yukarı taraflarında idi (Strabo 603). Mr. G. T. Clarke bunun Scamander nehrinin yukarı taraflarında, Kurşunlu

[1] «Çanakkale boğazındaki Aulonia'ya gibi Egelilerin ülkesinde de Aulonia ve Baris şehri vardır». Nic. Chon. 121;

Dyrrachium'un yanındaki Aulonia'dan ayırteder. Baris için paragraf 13 e müracaat.

[2] Germe yahut Hiera Germe'nin Kirmaslı kasaba yanında olduğu umumiyetle kabul edilmiştir. Bizans devrindeki Aorata'nın da burada olduğu anlaşılıyor. Anna'nın (II s. 314) bahsettiği Germe dağları Forbiger'in zannettiği gibi burada değil. Olympus dağının doğusundadır.

[3] Blados ile Skelenta'yı hariç bırakmıştır. Fasıl Lydia 41 e müracaat.

[4] Mister Clarke, Pionia'yı Satnioeis deresinin kuzey sahilinde mümbit Ayvacık ovasında gösterir, ve Anda'yı da Pionia ile Skepsis arasında müphem bir vaziyette bırakır (Am. fourn. Arch. 1888, sah. 317) Anderanın Phrygia Hellespontia da olduğunu Pliny'den anlıyoruz. Çünkü o bunu da Phrygia şehirleri arasında vermiştir.

Tepede olduğunu iddia ediyor: bu mevki Strabo [1] nun söylediklerine pek uymazsa da şimdilik Mr. Clarke gibi memleketi herkesten iyi bilen, ve Troad harabelerini bu kadar aydınlatan bir âlimin fikrini kabul etmek daha münasip olur zannındayım. Belki kendisi de, yeni Skepsis'in Kurşunlu Tepede, ve eski Skepsis'in biraz daha yüksekte, 60 Stadia lık bir mesafede Scamander'le Aisepos derelerinin müşterek membalarına yakın bir noktada bulunduğunu söylemek istemiştir.

Mr. J. T. Clarke, Andeira ile Pionia'nın Strabo'nun dediği gibi Skepsis'den sahile inen bir yol üzerinde olduklarını katiyetle iddia etmektedir. Halbuki Hierocles'in sırası böyle değildir; Çünkü bahsettiği Sideron'un Andeira'nın yanındaki demir madenleri olması gayet muhtemeldir (Strabo 610); mamafih Pionia'yı Hadrianoutherai'den sonra kaydeder. Belkide Argiza, Mandakada, ve Ergasterion'u Aisepos yahutda Tarsisos nehirleri üzerinde aramak icabeder.

Sagara'dan başka hiçbir yerde bahis yoktur; lâkin doğru bir isim olması ve şahıs isimlerine izafeten yer isimleri konduğu gibi bunun da Sagaris deresiyle alâkadar olması pek muhtemeldir. Ariassos'la Aryassis'in, Kidramos'la Kidramouas'ın, Kadoi ile Kadouas'ın birbirleriyle olan münasibetleri gibi, (Lakin Lydia 14 e müracaat)

5. Hadianoutherai, muvaffakiyetli bir ayı avından sonra Hadrian tarafından inşa edilmiştir. Yeri Smith'in lûgatinde Ergasteria ile Miletopolis arasındaki yol üzerinde gösterilmiştir. Lâkin bu hataya sebep Peutinger Tablosundaki Pergamos - Hadrianoutherai - Miletopolis yolu sebeb olmuştur. Bu tablodaki mesafelere maalesef katiyen emniyet caiz değildir. Şehrin mevkii hakkında en iyi malûmat Bizans vesikalarındadır. Sonraki Piskoposluk listelerinde, Hadrianoutherai yerine Akhyraous isminin kullanıldığını görürüz.

6. Akhyraous — şu halde — ya Hadrienoutherai'ye Bizanslıların verdiği isimdi, yahut da bu şehrin yerini alan komşu bir istihkâmdı [2]. Akhyraous, Hermos la Kaikos vâdilerinden Miletopolis ve Constantinople'a giden büyük yolun üzerinde idi: bu yol Balıkesri [3] den de geçmektedir; son Bizans devirlerinde Akhyraous'un haiz olduğu ehemmiyet bu noktada bulunduğuna hiç şüphe bırakmamaktadır.

[1] «Aisepos nehri kıyılarında, Aulonia ovasında nehrin sol sahilinde, evvelâ mûstahkem bir mevki olan Polichna vardır; ondan sonra Paleskepsis gelir; Aisepos nehrinin sağ sahilinde Polichna ile Paleskepsis arasında Neakome ile Argeria buluumaktadır.» Strabo sahi. 603, Skepsisli Demetrius bahsi.

[2] Profesör G. Hiepschpeld'in koyduğu kaideye göre ikinci ihtimal daha kuvvetlidir.

[3] Bu kelimenin doğru şekli zannediyorum ki Balık hisar yani «Hisar şehri» demektir. παλαιὰ ισιαΚαισάρεια'ya benzetmek arzusuyla tahrif edilmiştir.

Hadrianoutherai, Pergamos'tan Miletopolis'e giden yol üzerinde idi: bu yolla öbür yol Balıkesir'de birleşirler, ve Hadrianoutherai'yi de bu civarda aramak icabeder.

Müverrihlerin imalarından da anlaşıldığı üzere Akhyraous'un son Bizans devrindeki ehemmiyeti, metropolislik mevkiine yükselmesini izah etmektedir. Mamafih bunu yalnız XI inci liste ile Paris'te Bibliotheque Nationale [1] deki manuskriler arasında neşredilmemiş iki liste kaydetmektedir; ve hepsinde en son olarak mukayyettir. Şu halde, bu mertebeye çok son zamanlarda, ancak onikinci yahut onüçüncü asırda yükselmiş olduğu anlaşılıyor.

7 — Milatai Cedrenus de (I s. 437) şu cümleye rasgeliyoruz: «Mitata da Adrianos'un köyü.» [2] Bu garip ibarede ya bura halkının yahut da şehrin bulunduğu havalinin adı gizlidir. Eğer — της le nihayetlenen bir kabîle isminin mefulü ileyhi ise—ται̃ς intihası, sırf τοῖ̃ς harfi tarifine uymak için değiştirilmiş olabilir. Aristides, Pergamos'ta geçtiği anlaşılan bir hikâye de [3] «Milata'nın Akropolinden» diye bir cümle kaydetmektedir. Tanrı kendisine bir kaz yumurtası almasını söylemişti. Lâkin yolladığı adamlar çarşıda bir tane bile bulamamışlardı; en nihayet kısmen bir tesadüf eseri, kısmen de aldıkları bir haber üzerine Akropolde yaşıyan bir Milata'lıya gittiler. Fakat bu adam yumurtasını tanrının emriyle ilâç için sakladığını söyledi. Eğer bu Milâta'lı Aristides'in kendi memleketlisi ise, hikâye tam Aristides'in pek hoşlandığı küçük ehemmiyetsiz tesadüflerle doludur. Şu halde, ta Hadrianoutherai'den itibaren bütün Makestos nehri boyunca Miletopolis'e, ve Miletopolitis gölüne kadar, bütün bu havalinin Mila adını taşımış olması, yahut hiç olmassa Milatai adını taşıyan birtakım insanlarla meskûn olması kabildir. Şu halde Miletopolis, Milatai'lerin şehri idi, ve Miletos'tan gelmiş bir koloni ile meskûn hissini vermek için isim Yunanlılaştırılmıştır. Miletopolis'ten az bir mesafede bulunan bir gölün, güney ve doğu sahillerinde yaşıyan halkın adı Milatai olunca, bu gölün Miletopolitis adını alması daha kolaylaşır. Bütün bunlar, Cedrenus'deki ibareyi ἐν τοις Μιλάταις şeklinde okumamız lâzım geldiğini göstermektedir.

8 — Aristides'de iyice anlaşılmayan birkaç fıkranın tetkiki vaziyeti daha ziyade tavzih eder. Aristides'in memleketi Aisepos'un sıcak kaynaklarından iki günlük mesafede idi (sah. 502). Yol, 160 Stadialık mesafede bulunan Poimanenon'dan geçerdi; bu 160 statialık yolun ancak uzun bir günde katedilebildiği ima edilmiştir. Bundan maada Cyzicos'dan 440 statia-

[1] 1366 ncı folio 288 den itibaren; 960 ıncı folio, 89 dan itibaren.

[2] «Metata'lardan biri» mânasını vermek içiu ibare değiştirilmiş olabilir. Cotbofredus ad cod. Theodos. Cilt II, sah 258; ve Nov. Theodos. XXXII e müracaat.

[3] — τλ̃ς den sonra τις kaybolduğunu zannediyorum.

(55 mil), Miletopolitis yahut Aphnitis gölünden 320 statia (40 mil), ve (Poimanenon'a giden yoldan da iyice anlaşıldığı üzere) yolun üstündeki birtakım sıcak kaynaklardan da 100 stadialık bir mesafede bulunuyordu (sah. 537). Pergamos'tan da iki üç günlük yoldu (sah. 539 — 41. Dind Edistionu) — tam mesafe kaydedilmemiştir; lâkin iki günlük yavaş bir gidişten sonra, üçüncü günü 300 stadia'lık bir mesafe katetmek mecburiyetinde olduğunu anlıyoruz: öteki seyahatlariyle mukayese eder ve ilk iki günlük seyahatin her biri için 120 stadia sayarsak üç gün için 540 stadia, yani 68 mil kadar bir şey tuttuğunu görürüz. Bu seyahatin teferruatından, Pergamos'tan 400 stadia'lık bir mesafede bir ova, 300 stadia'lık bir mesafede de bir Apolon Mabedi olduğunu anlıyoruz. Bütün bu ölçülerin Hadranoutherai civarını gösterdiği aşikârdır. 485 inci sahife, bu noktadaki bütün şüphelerimizi büsbütün izale eder: akşama doğru Pergamos'a gitmek için evinden çıktığı vakit Hadrianoutherai'ye aynı gece varıp varamıyacağından emin değildi. Şu halde demekki evi Hadranoutherai'nin birkaç mil kuzeyinde, ve Hadranoutherai de Pergamos'tan 55, 58 millik bir mesafede idi.

Vardığımız bu netice Philostratus'la Suidas'ın sözlerine uymamaktadır. Bunların kavlince Aristides Hadrianoi'da doğmuştur. Lâkin Hadrianoi, Pergamos'tan 110 mil, Cyzikos'dan 65 mil, ve Poimanenon'dan 65 mil ötede idi. Bunun Aristides'in hikâyesine uyabilmesine imkân yoktur. Hattâ belki de Philostratus'un, yahut başka bir müellifin uzun isim yerine kısayı koyuvermesinden hâsıl olmuştur [1].

9 — Poimanenon bu civarın en kuvvetli istihkâmı idi (Anna II, 281). Meşhur St. Michael [2] kilisesi burada idi. Cyzicos'un 280 stadia (35 mil) kuzeyinde, Tarsios deresinin üstünde, ve Aristides'in malikânesinden de 160 stadia'lık bir mesafede olduğunu Hadrianoutherai bahsinde ispat etmiştik. Bu mesafeler, elimizdeki haritalara bakacak olursak, umumiyetle Poimanenon'un yeri olarak kabul edilen Maniyas'a uymamaktadır: Maniyas, Pergamos'tan Cyzicos'a giden yolun üzerinde değildir. Kiepert, eski Anadolu'yu gösteren duvar haritasında Poimanenon'u asıl yolun üstünde göstermiş olmakla beraber bu haritada yeni isimler yoktur, onun için Maniyas'ı bugün nerede göstereceğini bilemeyiz. Fakat Tarsios deresinin seyrini tamamiyle değiştirişine ve Texier'ninde Maniyas'ın mevzuubahs yolun üstünde olduğunu

[1] Mamafih doğduğu yerle tevarüs ettiği mülkün ayrı ayrı yerlerde olması mümkünbür (zeyle müracaat).

[2] «Semavi kuvvetlerin kumandanı (Michael)ın kilisesi» (Acropol. sa. 37).

Poimanenon'un askerî ehemmiyeti için Lolling'in «Athen. Mitth.» 1884, s. 30 da bahsettiği Novum İlium kitabesini (Schliemann, «İlios» s. 709) tedkik ve mukayese ediniz.

söyleyişine bakılırsa, Kiepert'in de Poimanenon'a verdiği yeni yeri Manyas'ın vaziyetini iyice bilerek vermiş olmasına hükmedebiliriz. Lolling Athenische Mittheilungen (1884-s. 35) de Aisepos üstünde, Gönende bulunmuş ve [Ποι] Μ [ΑΝ] ΗΝΩ [Ν] kelimesini ihtiva eden bir kitabe neşretmişti; kendisi şehrin tam mevkii hakkında müteredditdir, lâkin bu kitabe sadece Poimanenon arazisinin Gönene kadar uzandığını ispat edebilir.

Poimanenon Aristides'in Hadrianoutherai'nin kuzeyindeki malikânesinden 160 stadia (20 mil) mesafede idi. Malikâneden 100 stadia ötede, yolun üstünde sıcak su kaynakları vardı ki bunları bulmak güç olmasa gerektir. Kiepert'in son eski dünya haritasındaki kaynaklar Poimaenon'dan çok uzak gözüküyor. Aristides'in malikânesinden iki günlük yolda, Aisepos deresinin üzerinde de sıcak kaynaklar vardı; ve bunlara giden yol Poimanenon'dan geçerdi. Bunlar da Kiepert'in haritasında mevcuttur; lâkin bunları kati surette bilerek mi, yoksa sadece Aristides'in sözüne istinadederek mi buraya koyduğunu bilemem.

M. Waddington'la Dr. Lolling [1] şehrin ismi olarak Ποίμανος şeklini tercih ediyorlar. Lâkin bu ismin aslını yanlış telâffuz etmekten hâsıl olan bir hatadır. Burada yaşıyan halkın Ποιμανηνοί olduğu, ve sikkelerdeki mahkûk kelimenin de halka verilen adın izafeti olduğu doğrudur. Lâkin çok defa olduğu gibi halk şehirden eskidir. Daha meydana merkez şehir olarak bir Χωρίον Ποιμανηνον çıkmadan evvel Poimanenoi'lar mevcuttu.
Şu hald sakinlerine Poimanenoi adını veren bir Poimanos şehri değil, lâkin evvelâ bir Poimanenoi halkı vardı ki bunlardan bir kısmı Poimanenon şehrinde sakindiler [2] Kahraman Poimes sadece bir eponym bulmak için uydurulmuş olabilir.

10 — Lentiana, Poimanenon'un civarında bir havali, bir dağ silsilesi, yahut da bir dağlık arazi ile bir şehirdi. Çok defa ikisi beraber zikrolunurlar [3]. 1223 te, İmparator Jonh Vatatzes, Poimanenon harbinden sonra Poimanenon, Lentiana, Kharioros, ve Bebeniakon'u zaptetmişti (Acropol. 38). Anna'nın (II 280) bir fıkrası ile mukayese edince Lentiana'nın Cyzicos'la Poimanenon arasında olduğunu, Acrapolita (S. 31) deki bir fıkradan da Lentiana şehrinin Poimanenon'a çok yakın olup Kharioros'la Berbeniakon'-

[1] Le Bas-Waddington, No 1761 Lolling, Athen, Mittheil (1884 S. 29).

[2] Aynı kaideyi birçok yerlere daha tatbik etmek kabildir; bilhassa Cappadocia da Μελιτηνή gibi birçok vasıf şekillerine tesadüf ederiz. Lâkin Phrygia'deki Briana hem mânasından dolayı (βρια - şehir) hem bazı listelerdeki Ρ/βρων) şeklinden dolayı, Bria suretinde yazılmalıdır. Hiç şüphesiz bu Bria ismini bilmediğimiz bir cemaatin kendine merkez addettiği «şehir» di (C. B) kısım I fas. XX.)

[3] «Roma şehirlerinden Lentiana ile Poimanenon.» (Acropol. S. 31)

un daha kuzeyde kaldığını öğreniyoruz. Acropolita (13) deki bir başka fıkra da Frankların Mysia'daki arazilerinden bahseder ki, batıdan doğuya olmak üzere Baris, Aulonia, Poimanenon ve ta Lopadion'a kadar Lentiana havalisini ihtiva etmekte idi.

11 — Katoiraikia'dan yalnız Anna Comnena (II, 310) bahseder Lentiana'ya yakın bir yerde idi.

12 — Kiminas sonraki müelliflerin sık sık bahsettiği Akhyraous [1] a yakın bir dağdı. Georg. Acropolita'nın (S. 30) Franklarla Theodore Lascaris'e ait araziyi tarifinden, Kiminas'ın Akhyraous'ın kuzey yahut batısında olduğunu anlıyoruz: Lascaris Kaikos vâdisinden güney, Lopadion'dan doğuya doğru uzanan araziye hâkimdi. Franklar da Kiminas, hattâ Akhyraous da dâhil olduğu halde Mysia'nın kuzey batısındaki köşesine sahiptiler ve Akhyraous nüfuzlarının son haddini teşkil ediyordu [2]. Bu dağdan ekseriya rahiplerin ve târiki dünyaların melcei olarak bahsediliyor [3].

13 — Baris, (Granicus nehri olduğu anlaşılan) Barenos nehrinin ağzındadır. 774 te Thrakesia'lı kıtaların araplar tarafından uğradıkları müthiş hezimete sahne olmuş olması muhtemeldir. Theophanes (s. 456) bu harbin Darenos ve buna civar olan Banes isminde bir yerde cereyan ettiğini söyler. Banes umumiyetle Nikomedia gölü olarak kabul edilmiştir; sonraki müellifler bu gölden Baanes adıyla bahsetmektedirler ve Zonaras da böyle kabul eder. Lâkin her ikisinin de tashih edilmesi ve ibarenin şu şekli alması lâzım gelir: «Barios denilen bir yerdeki Baris şehrini zaptetti». Vaziyet de bunu icabettirir; halbuki Nikomedia gölü üstünde olmasına imkân yoktur. Harun, Chrysopalis üzerinden Bosphor'a kadar ilerledi: şu halde demek ki gölün batısında bulunuyordu. Bourniche'yi ayırarak Asia'ya yolladı ve bu bölük (belkide Constantinople'u mudafaa için ilerliyen) Thrakesialı kumandanı mağlûp etti. Muharebe Opsikia ile Thrakesia vilâyetleri arasındaki, hududa yakın, lâkin Opsikia dahilinde, Baris'in batısında cereyan etti; lâkin Constantinople'dan yetişen taze kuvvetler Baris'i zaptederek arapların ricat yolunu kesdiler. Baris belki de nehrin geçit noktasına hâkimdi. Anastasis, bunu Barim şeklinde yazar.

[1] «Akhyraous yanında bulunan bir dağ...» (Georg. Acropol. 30)

[2] Akhyraous da dâhil olduğu halde, bütün Kiminas havalisi.

[3] «Asia'da Kiminos adında yüksek ve hemen hemen nüfuzedilmez bir dağ vardır ki bu rada bir manastır bulunuyordu, bu da Malinus lâkabını taşıyan Mihael'ın idaresinde idi». azizlerin hayatı st. Athanasii conf. haziran s, s 247)

«Dağdaki papazlara, Olympus, ve Comina'ya Altınkayaya ve Barahaio dağlarından ve bunların yanındaki Kiminas'tan (Theophan Cont. Sah. 419). «Meşhur Olympus, Athos ve İda dağlarından, ve yanındaki Kiminas'tan» (Genes. sah. 82).

14 — Miletopolis umumiyetle Mualiç'te, Makestos'la Rhyndakos nehirleri arasında, ikisinin birleştiği noktada gösterilir; lâkin o zaman, haritaların şimdiki halinden, nasıl olup da batıdaki gölün Miletopolitis adını taşıdığını anlamak güç olur. Pek tabii olarak şehrin göle daha yakın olmasını bekleriz [1]. Mamafih, Miletopolis'le Lopadion'un biribirinden çok uzak olmadığı muhakkaktır; cünkü son Bizans devrinde bir piskoposluk teşkil etmek üzere birleştirilmiş oldukları Paris'te Bibliotheque Nationale'de (No. 1356, folio 287-8), henüz neşredilmemiş bir piskoposluk listesinde mukayyettir. Bu manüskrinin de Parthy'nin neşrettiği X uncu listeye benziyen yerleri vardır, otuzuncu baş piskoposluğa kadar tamamiyle eştirler (ἡ Γοτθία ἡ Κόδρος). Aslında, bundan sonra «31. Lopadion» yazılıdır; lâkin bu sonradan silinmiş ve sahifenin, altına kırmızı mürekkeple : «Buna Melitopolis de ilâve edilmiştir, evvelce bu Cyzikos piskoposluklarından biri idi» cümlesi yazılmıştır [2]. Baş piskoposluklar listesinin nihayetine X uncudan fazla olarak bir ilâve daha vardır. Son kaydedilen şu sözlerdir: «40 Didymoteichon, sonra Lopadion, Melitopolis'le birleşerek metropol oldu. «Bu ilâve bütün listenin yazılmış olduğu siyah mürekkeple yapılmıştır.

Bu vakanın tarihine gelince Kybistra – Herakleia'nın 1059-64 sıralarında baş piskoposluk mertebesine yükseldiğinden sonradır. Nilus Doxapatius'un zamanından da sonradır. Çünkü 1142 de yazdığı listede Herakleia kybistra'yı baş piskoposluklar arasında kaydettiği halde Lopadion yoktur. Andronicus'un (1283-1328) yaptığı değişikliklerden daha evveldir.

Philetus, üçüncü asrın sonunda, Parhthenius'un doğduğu zaman, Miletopolis'in piskoposu idi. 312 ile 330 arasında Parthenius. Cyzicos piskoposu Ascholius (yahut Achillius) tarafından Lampsakos piskoposu olmak üzere takdis edilmişti. Parthenuis öldüğü zaman Eustathius, Parion piskoposu bulunuyordu. (Azizlerin Hayatı. Şubat 7, S. 40).

15 — Lopadion ismini elân Ulubad olarak muhafaza etmektedir. Son Bizans muharebelerinde adına sık sık tesadüf ederiz. Lapodion'un tam olduğu noktada Rhyndakos'un öte yakasına bir köprü bulunduğu için çok mühimdi. Bu köprü 258 den sora inşa edilmiştir; çünkü o tarihte Nikomedeia, Nikaia, Kios, Apamaeia ve Prousa'yı yağma eden Scythialılar yağmurdan kabarmış olan nehri geçmeğe imkân bulamamışlardı [3]. Lâkin 1405 te

[1] Mamafih, parag. 7 ye müracaat edin. Eğer Miletai ismindeki cemaat gölün güney ve doğu sahillerinde yaşamışlarsa gölün bu adı taşıması daha tabiidir.

[2] Bundan sonra X uncu liste gibi devam eder : 31 Sugdeia, 32. Herakleia, 33. Fullailer (128 inci Folionun üst başına) kırmızı mürekkeple bir not ilâve edilmiştir : «Sonradan bununla Sugdai ve Fullai birleşerek bir Metrepol oldu.»

[3] Zosimus 1,35, 2, s. 34.

Müslümanlar Prousa'dan yürümüşler, Lepodion'daki köprüyü geçerek Akhyraous-Hadrianoutherai [1] yolundan Pergamas'a gelmişlerdi. Bu köprü bozuk olduğu vakit üç gün gayet çetin yollardan yürüyerek gölün güney sahilini dolaşmak ve böylece nehrin batı sahiline geçmek lâzımgeliyordu; çünkü nehri gölün yukarı tarafından aşmak mümkünse de aşağı tarafından geçmek kabil olamıyordu (Ducas, sah. 168).

16 — Adraneia'yı hem VIII inci, hem IX ncu l'stenin Hellespontus da göstermesi çok şayanı dikkattir. Aynı zamanda ikisi de Hadriani'yi Bithynia Prima'da gösterirler. Şu halde sorulacak sual: ekseriya olduğu gibi listelerin aynı şehri iki keremi kaydetmiş olduğu, yoksa biri Hadriani diğeri Adraneia olmak üzere ayrı ayrı iki şehrin mi mevcut olduğudur. Birinçisi Hadriani adı listelerde ekseriya Ἀδριανοῦς şeklinde yazılı olduğu halde Adraneia 458 de, Andriane şeklinde yazılmıştır. Demekki iki ismin eş olduğunda tereddüde artık mahal yokıur. İkincisi, Hadriani iki vilâyetin tam hududu üstünde idi; Roma devrinde Asia vilâyetine ait olduğu halde Bizans devrinde Bithynia'ya geçmiş olduğu anlaşılıyor. Şu halde demek ki mesele sadece aynı şehrin iki defa kaydedilmesinden ibarettir. Lâkin o zaman da niçin listelerden yalnız iki tanesinin bunu Hellespotus'da gösterdiğini anlamak lâzımgeliyor. Mamafih Ruhani meclislerin listelerine bakılınca ilk nazarda, fikrimizi değiştirmemiz lâzımgeldiği ve Cysicos meclisi kayıtlarında, Chalcedon Meclisinde ve ikinci Nicaea Meclisinde Hellespontus'da bir piskoposluk olarak gösterilen Adraneia'nın, yanlışlıkla Bithynia da gösterilen Hadriania ile aynı yer olmadığını itiraf mecburiyetinde olduğumuz anlaşılır. Çünki ikinci Nicaea Meclisinde Hadriani piskoposu Nicephorus'un da sair Bithynia piskoposları arasında ismi muntazaman zikrolunmaktadır; buna ilâveten Hellespontus vilâyetindeki Hadrianoutherai'den Basilius'ün, Adraneia'dan Sisinius'un ve Honorias vilâyetindeki Hadrianopolis'ten de Nicetas [2]ın hazır bulundukları kaydedilmektedir. Chalcedon Meclisinde Bithynia'dan gelen piskoposların azlığından dolayı, vaziyet bu kadar vazıh değildir [3]. Lâkin muhakkak bilinen bir şey varsa o da hem 451, hem 458 de Cyzicos metropolitine tâbi Adrania yahut Andriana'dan Davit isminde bir piskoposun hazır bulunduğudur. Şu halde, 451

[1] Ducas s. 85 — köprü geçtiklerini 188 nci sahifeden istidlâl ediyoruz, çünkü Murat bu köprüyü yıkmıştır.

[2] Nectarius yahut Nicetas, iki türlü okunmaktadır, lâkin Nicetas daha müstameldir.

[3] Chalcedos Meclisine Honorias vilâyetindeki Hadrianopolis piskoposu Thephilus kendi yerine papaz Pelagius'ü yollamıştı. Lâkin Bithynia şehirlerinden Nikomedeia, Nikaia, Kios, Apameia ve Chalcedon'dan maada ne Hadrianoi ne de bir başkası temsil edilmemişlerdi. Hadrianopolis'den geldiği yazılan Patricius'un hakikatte Hadrianoutherai piskoposu olduğunu hem listelerin bazısı ve hem 458 deki imzalar ispat etmektedir.

ve 458 meclislerinin meydana koydukları vaziyete göre, beşinci asırdaki kilise teşkilâtı Hadriani'yi hâlâ Roma devrindeki gibi batı ile alâkalı sayıyor, Bizans devrindeki Bithynia ve doğu ile olan alâkasını nazarı itibara almıyordu. Eğer ikinci Nicaea Meclisinin şehadeti başka olmasaydi bu nazariyevi hiç tereddüt etmeksizin kabul ederdik. Vaziyeti ancak şöyle tefsir edebiliriz: bilinmiyen bir sebepten, meselâ Nikomedeia metropolitiyle Cyzicos metropoliti arasındaki bir kavgadan dolayı, aynı şehir bu mecliste iki defa kaydedilmiş olabilir. Metropolitlerin ikisi de Hadriani yahut Adrenia'nın kendi vilâyeti dahilinde olduğunu iddia ederek aynı şehir için ayrı ayrı piskoposlar tâyin etmiş olabilirler. Metropolitlerden biri Hadriani'nin daima Bithynia'nın sivil idaresi dahilinde olduğunu [1] ileri sürerken, öteki de eski kilise teşkilatında bunun daima Cyzicos'a merbut adedildiğini iddia, ve sözünü isbat için de Chalcedon Meclisini misal olarak göstermiş olabilir. VIII inci ve IX uncu listeler eski sistemin tesiri altında gözükürler; zaten bunlar listelerin en eskilerindendir; o zaman halledilmesi icabeden tek muamma bütün listelerin en eskisi olan ve umumiyet itibariyle VIII inci ile IX uncuya benziyen VII inci listenin nasıl olupta Adreneia'dan hiç bahsetmemiş olmasıdır.

17 — Skepsis, buraya gelip yerleşen, halkı ve şehreminleri Demetrius'u hıristiyan yapan Saint Cornelius'un adını almıştır (Azizlerin Hayatı. Şubat-2). Mezarı beşinci asrın başında, Silvanus Troas piskoposu olduğu zaman keşfolunmuştu. Şehre ismini veren kilisenin bu zaman yapılmış olması lâzımgelir. Bir başka kilise de Demetrius'un namına ithafetilmişti. Silvanus'un vefatında (431 Ephesos Şurasında Skepsis piskoposu olan) Athanasius, Troas piskoposu tâyin edilmiş, ve Philastorgius da Skepsis piskoposu olmuştu [2]. Bundan Troas piskoposluğunun Skepsis piskoposluğundan daha itibarlı olduğu anlaşılıyor.

18 — Artake, Cyzicos'un yanında bir şehirdi. Meyrem namına ithafedilmiş bir kilisesi vardı (Theophan, sah. 299). Procopius (B. Pers. sah 135) doğrudan doğruya Cyzicos'un dış mahallelerinden biri olarak gösterir (προαστεῖον). Dindımos dağı Cyzicos'un tam üzerinde idi (Zosimus II 31, s. 97).

19 — Sigriane. Cyzicos'la Rhyndakos'un ağzı arasındaki dağlık araziye bu isim verilirdi. Bazı yerlerde tepeler ta sahile kadar uzanırlardı. Burada,

[1] Themalerin bundan evvel vücuda geldikleri doğrudur. Daha eskiden buna benzer kavgalar Basilinopolis için Nikomedeia ile Nikaia arasında, Doara için de Caesareia ile Tyana arasında olmuş daha sonraki bir tarihtede Juliopolis — Basileion'un Ankyra'yamı, yoksa doğrudan doğruya İstanbula mı tâbi olması lâzımgeldiği hakkında münazaalar olmuştur.

[2] Silvanus 425 te ölen Saint Atticus tarafından takdis edilmişti.

Hieria [1] dan on iki mil mesafede denilen bir yerde Theophanes tarafından tesis edilmiş bir manastır vardı (Tbeophan. II sah. 7, 19, 26); doğu hududunu teşkil ettiği söylenilen Μεγάλος ποταμος (Büyük nehir) belki Rhyndakos idi. Sık sık bahsi geçen Pegai ismindeki liman Sigriane'nin doğusunda idi; çünki John Vetatzes, Lampsakos'dan Pegai'ye yürüdüğü vakit bu taraftan geçmişti (Georg. Acrop. sah. 73). Lâtinler, Kenkhreai ile Lampsakos'dan Pegai'ye yürüdükleri zaman yollarının üstünde, Cyzicos'un yanındaki Keramides kalesini zaptetmişlerdi [2]; yalnız bu fıkraya bakılacak olursa Sigrene yahut Sigriane'nin doğuda Lampsakos'a çok yakın olduğuna hükmetmek lâzımgelirdi; lâkin öteki fıkralar Lampsakos'tan uzak olduğunu gösteriyorlar.

21 — Kenkhreia, Scamander [3] nehri yanında bir istihkâmdı. Georgius Acropolita (s. 50 - 1) dan naklettiğimiz parçaya bakılırsa denize yakın olması icabeder; çünki Rumların üst taraftaki yüksek arazide kaldıkları halde Lâtinlerin sahilden yürüdükleri söyleniyor. Böylelikle Lampsakos'la Kenkhreai arasındaki pek uzun olmıyan mesafeyi geçmeğe muvaffak olmuşlardı. Lâkin memleketi bilmediğim için Mr. J. T. Clarke'ın sözünü kabul ediyorum. Onun fikrince Kenkhreai, Çigri [4] nin biraz kuzeyine düşen Kızkalesindeki Bizans harabeleri idi.

22 — Troad'daki manastırlardan sık sık bahsedilmektedir. 974 te Patrik Basil kendi inşa ettirdiği bu manastıra sürülmüştü: «Scamander yanındaki papaz mektebine sürüldü» (Leo. Diac. sah. 163). Azizlerin Hayatı, mart 28, sah. 732 de Hellespont'a yakın olduğu anlaşılan Pelekete isminde bir manastırdan bahis vardır (Kânunusani 12 ile mukayese). Celaeus yahut Κήλλιος isminde ve Lampsakos civarında olduğu anlaşılan bir sayfiye yerinden (Azizlerin Hayatı) Şubat 7 sah. 40 da bahsedilmektedir. Burada da bir manastır vardı ki baş rahibi olan Leoprases Celleorum ikinci Nicene Şurasında hazır bulunmuştu (Âet. IV).

23 — Ptelaia'dan (Azizlerin Hayatı, Parthenii, Şubat 7, sah. 41) de Hellespont üzerinde bir yer olarak bahsedilmiştir. Lakertacılıkta zuhur eden bereketsizliği gidermek için bu Aziz Lampsakos'dan Abydos'a kadar bütün balık ticareti merkezlerini dolaşmış ve sonra Ptelaia limanında kalmıştı.

24 — Rhpndakos nehri de Anadolunun bu kısmındaki bütün öteki dereler gibi Anna Comnena'nın vaktinden evvel ismini degiştirmişti, Anna bundan Lampes [5] diye bahseder.

[1] Bu Hieria, Bitynia'da olup Constantinople'un karşısına düşen limandan başkadır.

[2] «Cyzikos tepelerinin civarında» (Georg. Acrop. sah. 50-1)

[3] «Skamandros'un yanında çetin bir istihkâm olan Kenkhreai» (Georg. Pach I, 485. II, 443.)

[4] «Amer. Jonr. Arch.» 1886, sah. 140.

[5] Ânna, cilt 1, sah. 315 «Bu Lopadion civarında bir nehirdir.»

Granikos, Barenos adını, Aisepos da Angelokomites adını almışlardı (aşağıda G, 17 ye müracaat).

25 — Metopa yahut Mesopa, Apollonia gölü yanında bir istihkâmdı (Azizlerin Hayatı, Şubat 4 sah. 543).

26 — Prof. Kiepert tarafından Granikos vâdisinde bulunan kitabede (Le Bas-Waddington, No. 1745) altı köy (yahut Χωροι) adı mukayyettir: Mottianoi, Baisteanoi, Trinoixeitai, Ageanoi, İlbeitenoi, Hykhantenoi.

27 — Hierokles'in bahsettiği Ἄπταος'un Balaios yahut Palaianın yanlış bir şekli olması mümkündür. Strabo (sah. 614), Andeira'dan 130 stadia uzakta bu isimde bir yerden bahseder. İkinci Nicene Şûrasındaki Paleos, Parion yerine yazılmıştır.

Anadoluda bu isimde üç yer daha olduğu anlaşılıyor. Bunlardan ikisi piskoposluk listelerinin kaydedip Hierokles'in kaydetmediği iki piskoposluktur. Biri Galatia'da, diğeri Lycia'dadır, ve ikisinin de öteki adı Justinianopolis'dir. Birincisi Palia Spaleia (yani S-Palaia) ve Spania şekillerinde de yazılmıştır: ikincisi daima kelimenin etnik şeklinin cemi ve izafeti-lamiyesi olarak kullanılmıştır: Παλιωτῶν, Παλλιωτῶν, Παλιοτῶν, Πολιωτῶν. Mordtmam «Sivri Hisar, Pessinus, ve Gordium» [1] ismindeki mühim makalesinde Galatia'daki Palia'nın Justinian tarafından imparatorluğu müdafaa için yapılan kalelerden biri olması muhtemel olduğunu, ve o havalinin başlıca şehri olan Sivri Hisarın yerinde bulunduğunu korkusuzca iddia edebileceğimizi bildiriyor. Bunların üçücüsü İsauria'da Palia yahut Paleai isminde bir kaledir. Yalnız Ammianus (XIV 2, 13) de bahsi geçer; «Laranda civarından gelen haydutlar Paleas isminde bir yere geldiler. Bu denize doğru meyilli idi ve gayet kuvvetli bir duvarla çevrilmişti. Burada şimdi bile bütün İsauria havalisini müdafaa eden askerlere dağıtılmak üzere erzak saklanmaktadır». Paleai yahut Palia isminin Rumca bir sıfat olan Παλαιός kelimesiyle alâkadar olduğunu zannetmiyorum. Rumcaya benzer yerli bir kelime olması daha muhtemeldir. Palia ismindeki üç yerin de müstahkem olduğu anlaşılıyor: bundan dolayı Teichos ve Charex bitkili kelimelerin mukayesesi hatıra geliyor: Abonoteichos, Gordiouteichos, Panemouteichos, Neonteichos, Hierocharax, Charax Alexandri, Charax.

28 — «Azizlerin Hayatı» (Aziz Philetaeri, mayıs 19, sah. 316) da Nikaia'dan Prokonessos'a yapılan bir seyahatin çok dikkate değer bazı teferruatı vardır. Aziz, askerlerin refakatinde, Rhyndakos nehrini Seroukome'nin biraz ötesinden aştıktan sonra, Koasta Nehrinin yanında, Kastallis ismindeki yere pek uzak olmıyan bir köye götürülmüştü. Kastallis'ten Cyzicos'a giden doğru yolu bırakarak Kleodous isminde bir köyden ve Stribos isminde bir

[1] Munch. Gel. Anz. 1862.

yerden (yahut nehirden), geçerek mukaddes bir servi ormanı olan Kopetos yahut Poketos'a varmışlardı. «Doğu tarafındaki servileri kestiler, bunlar en yüksekleri idi. Çünki Yunanlılar kurbanlarını bu servilikte kesiyorlardı.»

Bu vesika son devirlere ait ve şüphelidir; lâkin topoğrafiye ait birtakım hakikatleri ihtiva etmesine bir mâni yoktur. Mukaddes ağaçlara dair olan bu ima çok dikkate değer: Troad'in en eski dinî vesikası olan «Afrodit'in ilâhisi» ile eski dine ait olan bu en son vesikanın her ikisi de mukaddes ağaçlardan bahsederler. Poketos'dan sonra muhafızlar Cyzicos'a gitmişlerdi.

29 — Aisepos'un üstündeki Artemaia'daki ve Hadranoutherai ile Poimanenon arasındaki sıcak kaynaklardan maada Daskylon'da ve Troad'da Alexandria Troas'dan pek uzak olmıyan Larissa şehrinde de sıcak kaplıcalar vardı. Bu sahifelerde sık sık bahsedeceğimiz için Athenaeus (II, sah. 43) ün kaplıca listesini burada tam olarak tekrarlamağı faideli görüyorum: «Troa'daki Larissa, Magnesia; Mysia'daki Olympus Dağının eteğindeki Brussa, «imparatorların mülkü» denilen arazi, ve Asia'daki Thralleisin etrafı ve Nisa şehrinin yanındaki Aharakomitis nehrinin civarı - bütün bu memleketler o kadar münbit ve zengindir ki burada kaybolanlar asla yağsız kalmazlar (!). Komi Daskilon'daki yerler de böyledir. Lâkin Karoura'daki yerler çok sıcaktır. Phrygia da Komi Minos'un civarı daha berbat ve daha kireçlidir, Phrygia'da Komi Leondos denilen yerler de böyledir. Lâkin Dorylaion civarındaki sular gayet tatlıdır.»

30 — Aziz Philotheos, Opsikia themesinde, Myrmex köyünde doğmuştur (Aziz. Haya. eylûl 15). Marpessos, Marmessos, Myrmex ve Myrmissos hep aynı ismin muhtelif şekilleri olması kabildir: Forbiger bunların birçoğunun, Lampsakos'un doğusunda, bir Sibyl'in vatanı olarak gösterilen yerin muhtelif şekilleri olduğunu ispat etmiştir.

E ASİA VİLÂYETİNDEKİ ROMA YOLLARI

1 — Bu vilâyetin yolları oldukça malûm ve muayyen olduğundan üzerinde fazla durmaya lüzum görmüyorum. Zaten bazılarını «Contributions to the histony of Southern Aeolis» ismindeki eserimin birinci kısmında izah etmiştim. Manius Aquilius Milâttan 130 sene evvel Ephesos'dan Magnesia, Tralleis Antiocheia, Laodiceia ve Apameia'ya yaptırdığı yolu uzatmakta devam etti: vilâyetin güney hududu boyunca uzanarak İlyas yahut Elyes (belki Okoklia) dan geçip ta Takina'ya kadar geldiğini burada bulunan üstü 223 yazılı taştan anlıyoruz. Hattâ Apameia - Takina-Kibyra ile Laodiceia - Themissoninon - Kibyra yol çemberinin de hepsini birden Manius'un yaptırmış olması muhte-

meldir. Ephesos'la Tralleis arasındaki mesafenin tam 32 Roma mili olduğunu yine bir mesafe taşından biliyoruz. Ephesos'tan Laodiceia'ya kadar 107 mil ve Apameia'ya kadar 173 mil olduğunu kendim hesabettim. Peutinger tablosunda bu yol o kadar çarpuk ve dolambaçlı gösterilmiştir ki buradan hiçbir şey öğrenmek kabil değildir.

2 — Ephesos'tan Smyrna ve Cyzicos'a giden yol Peutinger tablosunda şöyle gösterilmiştir:

Ephesos - Metrepolis - Smyrna - XXXIII Cyme IX Marinna (yani Myrina) XII Ela (ea) XVI Pergamo XXXV Argesis XXX Phemenio (yani Poimanenon) - Cyzico [1]

Bu yolun üstündeki mesafeleri Roma mili ile tâyin edebiliriz. Ephesos ile Smyrna arasındaki mesafeyi her ne kadar Strabo 320 Stadia gösterirse de 45 mil kadar olmalıdır. Eskiden haritadan 44 mil tahmin etmiştim, şimdi aşağıda nakledeceğim parça ile ispata çalışacağım.

Cüneyid, Amorin'dan kalkmış Pırygia Salutaris'i geçerek Laodiceia'ya gelmiş oradan da Sardis'i gaçerek Nymphaion'a gelmişti. Burada sağa döndü ve dar boğazdan geçerek Trianda adını taşıyan Triakonta üstüne indi. Aynı günde Galesion'a ve denize uzanan dağları (Galesia Dağının yanında, denize doğru uzanan dağları) aştı, gecenin birinci bölümünde [2] Hypsele'ye vâsıl oldu. Ducas'ın bu süratli yürüyüşü (sah. 194) tarifinde yalnız bir hata olduğu aşikârdır: Philadelpheia yerine Laodiceia yazılmıştır. Memleketi iyi bilenler için Cüneyidin geçtiği yolların hiçbiri şüpheli değildir. Halbuki Laodiceia'ya gitmek ve Laodiceia'dan Sardis'e geçmek son derecede dolambaçlıdır. Burada Τριάκοντα ismi şayanı dikkattir: Ephesos'tan itibaren otuzuncu mil mânasına geldiğinde hiç şüphe yoktur. Bu çeşit isimlerin ne kadar çok olduğunu itinererlerin Parthey ve Pinder edisyonünün fihristinde göreceğimiz «Vigesimum» «Tricensimum» gibi isimlerden anlıyabiliriz. Demiryolu üstünde bir Tirianda istasyonu varsa da bu tam köyün olduğu noktada değildir; bu istasyonla Ephesos arasındaki mesafe 23 İngiliz mili, yani 25 Roma mili kadar bir şey tutar. Yeni köyün olduğu nokta istasyonun tahminen 3 Roma mili kadar kuzeyindedir. Şu halde yekûn ancak 28 mil tutuyor, lâkin eski köy biraz daha İzmire yakın ve biraz daha güneye doğru olabilir. Böyle olduğunu kabul edince 45, 46 yekûnunu doldurmak için İzmire kadar 15, 16 mil kalıyor. [3]

Smyrna'dan Ephesos'a giden yol elân İzmirin güneybatısınbaki bir kapıdan başlar ve Pagos'un batısından geçer: eski yolun da takibettiği seyir

[1] Phemenio, Pergamos, Argesis hep mefulü anhdirler.

[2] Eski Lebedos'un yanındaki Hypsele hâlâ Ipsili Hısar olarak tanılır.

[3] Tirenyolu İzmir'den Trianda'ya giderken o kadar dolaşır ki 26¾ mil olan bu mesafeyi Roma yolunu tahmin için kullanmağa imkân yoktur.

bunun aynı idi; yapabildiğim ölçmeye göre mesafenin 45 mil olduğunu tahmin ediyorum.

Strabo Metropolisle Smyrna'nın arasını 200 Stadia, Metropolisle Ephosos'un arasını 120 Stadia olarak göstermektedir. İkinci adedin yanlış olduğu aşikârdır, çünkü bu mesafenin hiç olmazsa 20 İngiliz mili olduğu muhakkaktır; lâkin 160 stadia olarak kabul edersek Smyrna'dan Ephesos'a 360 stadia tutar ki 45 mil demektir.

Burnabat'ta bulunduğu söylenilen, lâkin hakikatte M. Weber'in verdiği teminata nazaran deniz kenarında, sahilin Burnabat'a en yakın bir noktasında bulunmuş olan bir taşta (Le Bas, No. 6), M rakamı mahkûktur. M, 41 den 49 a kadar herhangi bir rakamı gösterebilir. Bulunduğu nokta Smyrna'nın Ephesos kapısından üç mil kadar olmalıdır. Şu halde rakamın M [H] yahut M [Π] olması mümkündür. Symrna ile Bergama arasındaki mesafeler tahmin edebildiğim kadar, doğrudur. Demek ki Elaea'dan Ephesos'a olan mesafe 99 mildir ve bahsedilen taşın üstünde nasıl olupta Π H, 88 rakamının bulunabileceğini anlamak güçtür. M. S. Reinach'in temin ettiğine göre taş o kadar büyüktür ki başka bir yerden nakledilmiş olmasına imkân yoktur [1] Şu halde adedin dikkatsizlikle yazılmış olduğunu, aslının 98 olması lâzım geldiğini kabulden başka meseleyi halle çare yoktur: taş Elaea'nın biraz güneyinde olmak itibariyle 98 tamamiyle doğru olur.

3 — Bergamada yol çatallaşarak biri Adramyttion'la Troad'a, biri Cyzicos'a ve biri de Miletopolis'e giderdi. Birinci yolun üstünde, Dikili'nin yanında bulunan bir taşta ΡΛΑ, CXXXI adedi yazılıdır. Ephesos'tan Pergamos'a olan mesafenin Peutinger tablosunda doğru olarak verildiğini, ve mecmu mesafenin 115 mil olduğunu görmüştük: taştaki rakam tahminimizden pek az fazladır, bu da Pergamos'a olan mesafeyi tahminde mübalâğaya düşmediğimizi ispat eder.

Pergamos ile Lampsakos arasındaki mesafe Peutinger tablosu ile Antonine itinererinde birbirine o kadar zıt olarak gösterilmiştir ki ancak memleketi benden çok daha iyi bilen biri tarafından mukayese edilirse bir netice hâsıl olabilir [2]

4 — Pergamos'tan biri Cyzicos'a, biri Miletopolis'e olmak üzere Marmara Denizine iki yol inerdi. Peutinger tablosunda:

1) Pergamos XXXV Argesis XXX Phemenio - Cyzico.

[1] Şüphelerimde haklı olduğum meydana çıkmıştır. M. Fontrier'in kopyesi doğrudur.

[2] Mr. G. T. Clarke (American journ. Of Hell. Stud. 1888 sah. 296) şöyle tashih eder: "Adramyttion XVI Antandros XXI Gargara VIIII, Assos XV Sminthion„ İtinerer'in Bergama ile Adramyttion arasında gösterdiği mile belki 10 mil daha ilâve etmek lâzımdır. Tablo iki yol gösterir. Biri doğru, biri sahilden. İkinci yolun üstündeki Attalia'nın Attaia olarak düzeltilmesi lâzım geldiğini M. Radet ispat etmiştir.

2) Pergamo VIII Hadreanuteba XXXIII Milepoli.

olarak gösterilmiştir. Galen, Ergasteria'nın Cyzicos'a giden yol üzerinde ve Ephesos'tan 440 stadia (takriben 55 mil) mesafede olduğundan bahseder. Tablodaki Poimanenon'la Argesos'un arasında olması lâzımdır. Poimanenon, Cyzicos'tan 280 stadia idi - tabloda gösterilmiyen adedin XXXV olması lâzım geliyor demektir. Şu halde baştan nihayete kadar bütün yolun mecmuu 100 Roma mili tutuyor: Kiepert'in son haritasında iki nokta arasında çizilecek düz bir hat 95 İngiliz mili tutar. Şu halde Roma millerinin mecmuu gösterildiğinden daha çok olmak icabeder, çünkü yol mesafeleri düz hatlarla gösterilen mesafeye nispeten daima çok daha uzundur. Belki şu şekilde tashihi münasip olur.

Pergamos 35 Argesis 20 Ergasteria 20 Poimanenos 35 Cyzicos yekûn 110. Zeyle müracaat.

Öteki yol üstündeki mesafelerin de hiçbiri doğru değildir: onun da şöyle olması kabildir:

Pergamos LIII Hadrianoutheria XXXXIII Miletopolis. Lâkin yekûn daha çok olmak icabeder.

Bu yolun üstündeki şehirlerin mevki ve vaziyetlerini Hellespontus bahsinde tetkik etmiştik.

5 — Miletopolis, yahut daha doğrusu son zamanlarda daha mühim bir nokta olan Lopadion'dan Thyatira ve Hermos vâdisine giden yoldan Bizans müellifleri sık sık bahsederlerse de daha eski eserlerde hiç bahsi geçmez. Akhyraous'tan geçerdi. (Lidyadaki Stratonicea ve Hellespontus'taki Akhyraous bahislerine, ve bir de F. 10 a müracaat.)

6 — Pergamos'tan Germe, Nakrasa ve Sardis'ten geçerek Lykos üstündeki Laodiceia'ya giden yol hem Antonine itinererinde, hem de Peutinger tablosunda mukayyettir; bu yolun tarihte ehemmiyeti büyüktür. İki vesika da birbirinin tamamiyle eşi olduğu için doğru olarak kabul edebiliriz:

Pergamos XXV Germe XXXIII Thyateira XXXVI Sardis XXVIII Philadelpheia XXXIII Tripolis XII Hierapolis VI Laodiceia [1]

Bu rakamlardan yalnız bir tanesinin yanlış olduğu muhakkaktır. Thyateria'dan Germe'ye XXXIII değil XXIII mildir.

Peutinger Thyateira'dan Philadelpheia'ya giden XXV mil uzunluğunda bir de kestirme yoldan bahseder. Bu fena çizilişten doğma bir hatadır. Sardis'ten geçen yol asıl kestirme yoldur.

7 — Strabo'nun, Apollonisle Pergamos arasında 300 stadia yahut 37 ½ mil olarak gösterildiği mesafe kestirme bir dağ yolundan ölçülmüştür. Sardis'le Apollonia arasında da aynı mesafeyi gösterir ki bu doğrudur.

[1] Tablo Sardis'ten sonra XXVIII adedini yazmıştır; Hierapolis'ten sonra da bir bozukluk vardır; Tripolis'ten evvel de XXXIIII rakamı yazılıdır.

8 — Ephosos'tan Sardis'e giden kestirme yol Tmolos Dağındaki geçidin güney ucundaki Hypaipa'dan (Ödemişin yanından) geçerdi. Tablo Haypaipa ile Ephesos arasında Anagome isminde bir yerden bahseder. Bunun Κῶμη ile nihayet bulan bir ismin bozuk bir şekli olduğunda şüphe yoktur [1]. Eğer bu tablonun ima ettiği gibi Anagome Metrepolisle Haypaipa'ya giden yolların çatallaştığı noktada bir köyse, Ephesos'tan 9 mil, ve Haypaipa'dan XXXIIII mil mesafede Kos Pınarın olduğu yerde bulunmuş olması lâzım gelir. Şu halde tablodaki rakamların yerlerini değiştirmek icabeder, Sardis'le Haypaipa'nın arasındaki XX rakamının doğru olduğu anlaşılıyor.

9 — Smyrna'dan Temnos ve Magnesia'ya giderek buradan da Thyateira ve Sardis'e ayrılan yol tabloda çok fena olarak gösterilmiştir: Temnos başka bir yolun üzerine götürülmüş, Magnesia büsbütün kalkmıştır. Mesafeler tahminen şöyledir:

Smyrna 25 Temnos 18 Magnesia (25 Thyateira yahut) 36 Sardis.

10 — Nymphaion'dan geçerek Smyrnadan Sardis'e giden doğru yol tabloda yoktur; lâkin bunun millerini gösteren bazı taşlar hâlâ mevcuttur (Le Bas-Wadd. 6-9., C. I. G., 3179, 3180). Mesafe 54 mil kadardır.

11 — Sardis'ten Maionia-Satala tarikiyle Temanothyrai Trajanopolis, Akmonia'ya giden, ve belki de Satala'da çatallaşarak Kadoi ve Aizanoi'ya kadar uzanan bir Roma yolunun hiçbir yerde kaydı yoktur. Satala ile Temenothyrai arasındaki geçit gayet çetindir. Lâkin burada, 1881 de. Sir. C. Wilson'la beraber Hermos nehri üzerinde iki Roma köprüsü bakiyesi görmüştük. Biri, yeni yolun Kula'dan ayrıldıktan sonra Hermos'la birleştiği noktanın biraz yukarsında, ve tamamiyle harap bir halde idi. Daha çok ilerde olan ikincisi hâlâ kullanılmakta, üstündeki sonradan yapılma tamirler Romalı esasını tamamiyle saklıyamamakta idi.

12 — Phrygiadaki şehirlerin takarrür etmesiyle bunları bağlıyan yollar da birer birer meydana çıkmışlardır. Kuzeyde en mühim yol kavşağı Dorylaion'du. Bosphorus ve Propontis'ten Kotiaion'a giden yolun (Bithynia'ya müracaat) eski zamanlarda kullanıldığına dair bir emare yoktur. Kuzeyle olan bütün münasebatın Dorylaion'dan geçmiş olması, ve oradan güneye, güneybatıya, ve göneydoğuya yayılmış olması muhtemeldir.

13 — Peutinger tablosunun verdiği yolu şöyle ikmal edebiliriz:

Dorylaion XXXV Kotiaion XXX [2] Appia XVI Hierokharax XII Akmonia XV Aloudda XX Klanoudda (Blaundos'un yanında) XXXX Philadelphia [3].

[1] Kelimenin Rumca şekli ..... ανή Κώμη idi.

[2] Cocleo şeklinde yazılmıştır.

[3] Akmonia, Keramon Agora [İslâm köyü) nden geçen kestirme yoldan beş mil uzaktadır. Blaundos, Klannoudda'nın altı mil güneyindedir. Alia belki Akmonia ile Aloudda arasında idi.

Akmonia'nın kuzeyinde on birinci mili gösteren taşla Apia ile Kotiaion arasındaki müteaddit taşlar hep malûmdur ve neşredilmişlerdir (C. I. I. III, Supplem., No. 7170 ve C B XCVIII.)

Altıntaşın yanındaki taştan, ve aşağıda Orkistos bahsinde söylediğimiz daha sair emârelerden Akmonia - Hierokharax-Soa-Meros - Pessinus yolunun Roma devrinde inşa edilmiş olduğuna ihtimal verebiliriz.

14 — Tablonun verdiği bir ikinci yol da şöyle tashih edilebilir:

Dorylaion XXVI Nakoleia XVIII Meros XII Metropolis VI Kone XI Kidyessos XII Brouzos IV Hieropolis VII Eukarpia XV Aurokra VIII Apameia.

Halbuki tabloda bu yol Eukarpia'dan sonra Aurokra'ya uğrıyacağı yerde, fena çizilmek yüzünden [1] doğruca Eumeneia ve Apameia'ya gider. Halbuki ara yere Aurokra'yı ilâve etmek mecburidir - çünki hakikatte, Eukarpia - Apameia yolu öteki yoldan, ya Brouzos ya Hierapolis'de ayrılarak oradan Eumeneia, Peltai, Lounde ve Laodiceia'ya giderdi. Halbuki tablo bu yolu yalnız Eumeneia'ya kadar götürür, ondan sonra da yalnız Peltai'yi ilâve eder ve onu da yanlış olarak Pella şeklinde yazar. Bütün yolun mevcudiyeti hem Peltai ismiyle hem de Hogarth'la beraber Balcık Hisarda Eumeneia ile Peltai arasında, asıl yerinde bulup kopye ettiğimiz taşla sabittir:

ΑΓΑΘΗ τύΧη
ΑΥΤΟΚ ΡΑΤΟΡΙ
και CΑΡΙ Γ ΜΕCCΙω
κυ ΙΝΤω ΤΡαι
ΑΝω ΔΕΚΙω ΚΑΙ
ΕΡΕΝΝΙΑ ΣΤΡΟΥC
ΚΙΛλη CΕΒΑCΤΗ
ΜΔ·

Bu taş belki Milâdın 249 senesinde dikilmiş ve sonradan küçük harflerle rakamların etrafına gayrımuntazam surette iki Sezarın adı ilâve edilmiştir: [Κ]υίντῳ Ἐρεννί[ω] Δεκ [ί]ῳ Καὶ Ἐ[τρ]ούσκ [ω?] Κυίντῳ. lâkin bunlar ne tam ne de doğrudur.

Tablodaki «Eumeneia XII ad Vicum XIV Apameia» iltisakının Apamia'dan Philadelpheia ile Hermos vâdisine inen bir yolun bir parçası olduğu aşikârdır, lâkin ispat için ortada hiçbir delil yoktur.

Ne bir Kotiaion - Aizanoi - Synaos - Ankyra - Makestos vâdisi - Stratonikaia Pergamos yolunun, ne de bir Kotiaion - Aizanoi - Kadoi - Satala - Maionia - Sardis yolunun kullanıldığına dair bir âmare vardır. Lâkin iki köprünün mevcudiyeti (§ II.) bir Akmonia - Trajanopolis - Temenothyrai Satala - Maionia - Sardis yolunun vücuduna ihtimal verdirmektedir.

[1] Yahut Prof. G. Hirschfeld'in dediği gibi "wcite Ausladungen erscheinen als direkte Wege„ n. 411, 412.

15 — Tabloda bir üçüncü yol daha vardır.

Dorileo - Fl. Sagar - Docymeo XXXII Synnada Asynnade Vforbio mil XXXVII Euforbio. Ab. Euforbio Abamea mil. XXXVI Apamea Ciboton.

Bu yol, çizgilerin fena çizilmiş olmasından dolayı, tamamiyle yanlıştır. Tablonun elimizdeki nüshasında mütemadi hatalara sebebolan kusurlardan başlıcası da budur. Bu yolun Dorylaion'a değil Pessinus'a gitmesi icabeder. Sangarios nehrinin vaziyeti bunu gösteriyor; esasen yolun takibedebileceği muhtelif istikametlerin tetkikıyla bu neticeye çoktan vâsıl olmuştum (C B, XXXII).

Profesör G. Hirchfeld «Eski Yunan Dünyası Coğrafyası Hakkındaki Malûmatımız» ismindeki eserinde, bu ve bundan evvelki yollar hakkında tamamiyle başka bir kanaat izharetmiştir. Synnada - Dokimion - Darylaion - yolunun yarısından fazlasının Eucarpis - Nakoleia - Dorylaion yoliye bir olduğunu zannetmektedir. Şu halde demek ki Dokimion - Dorylaion yolunun batıya, Metropolis'e, yahut da kuzeybatıya Meros'a döndüğü ve böylece Nakoleia'dan Dorylaion'a kadar [1] öteki yolla bir gittiği kanaatindedir. Bu katiyetle karar verilemiyecek bir meseledir. Dokimion'dan Metropolis'e yahut Meros'a bir Roma yolu olmadığını isbatedemem. Yalnız ben de bir zamanlar bu yolun Meros'ta [2] öteki yolla birleştiği fikrinde olduğum halde meseleyi dikkatle tetkik ettikten sonra bu nazariyeden vaz geçtim. Bir Dokimion - Metropolis - Meros - Nakoleia yoluna gelince, profesör Hirschfeld'in böyle bir şeyi düşünmüş olmasına ihtimal veremem. Tablodaki isimlerle hatları evvelâ birbirlerine, sonra da hakikate uydurmanın en basit ve en kolay çaresi Dokimion - Sangarios Pessinus hattının çarpuk çizilmiş olduğuna ve binaenaleyh Dorylaion - Pessinus v. s. hattı ile yanlış noktadan birleştiğine hükmetmekten ibarettir. O zaman Sangarios nehri ile Dokimion arasında olmaları lâzımgelen iki noktanın - yani Amorion'la Abrostala'nın asıl yerlerinden çıkarılmış oldukları anlaşılır: Pessinus'a civar olan vaziyetlerini muhafaza etmekle beraber Pessinus - Dokimion hattı ortadan kalkınca Pessinus - Archelais yolu üzerinde kalmışlardır.

16 — Dokimion'dan sahile inen yol ticaret bakımından Anadolunun en mühim yoludur. Ta Strabo'nun zamanında Dokimion mermerinden muazzam yekpare sütunların indirildiği yol herhalde iyi yapılmış ve dikkatle muhafaza edilmiş olmalıdır. Seyri pek malûm değildir. Synnada'dan geçtiği

[1] Bu yolun yarısından fazlasının öteki yolla bir olabilmesi için muhakkak Meros'dan epey bir mesafede, ta güneyde birleşmiş olmaları icabeder.

[2] Eskiden Dokimion - Dorylaion yolunun Nakoleia'da birleştiğini tahmin ediyordum. Lâkin bu fikirden de vazgeçmeğe mecbur oldum. Çünki bu, Dokiminon - Pessinus yolunun son devirlerde o kadar mühim olan Dorylaion - Nakoleia - Polybotos - Julia - Pilomelion - İkonion yoluyla Bayat'ta birleştiklerini kabul etmek demektir.

muhakkaktır, çünki taşocaklarını idare eden merkez burada idi. Bu yüzden bu mermerlere de Synnada mermeri denirdi. Dokimion'la Synnada'nın arasında Prymnessos bulunuyordu, doğru ve kolay yolun biraz batısında olmakla beraber tablonun bu iki şehir arasında gösterdiği XXXII millik mesafeye bunun da dahil edilmiş olması muhakkaktır [1]. Yol Synnada'dan sonra Balcık Hisardan ve çok yüksek bir dağ sırtını mükemmel bir şekilde aşarak doğruca Metropolise giderdi. Sırtı aşan kısmının muntazam kavisleri, yarmaları elân bugün bile göze çarpar [2].

Tahmini mesafeler şunlardır: Synnada'dan Metropoliş'e XVIII mil, Metropolis'ten Apameia'ya XXIV.

Bu yolun Romalılar tarafından yapılmış olduğunu zannediyorum. Romalılar devrinden evvelki vaziyetin de şimdikinin aynı olması kabildir: dağların üstünden bir at yolu, Uzunpinardan dolaşan bir de araba yolu vardır. Manlius, birçok ganimetlerle yüklü ordusiyle buradan geçtiği vakit araba yolunu tercih etmiş olmalıdır. Demek ki uğrayıp geçtiği Diniae'yi bu yolun üstünde aramak icabeder. Alcibiades'e gelince kestirme at yolundan gitmiş olması daha muhtemeldir. Öldürüldüğü yer Synnada ile Metropolis [3] arasınna, yolun üstündeki Melissa şehri idi; bunu Balcık Hisarda aramak icabeder: burada yolun etrafında dolanarak geçtigi bir tepede birtakım harabelerin olduğu söylenmektedir.

17 — Ephesos'tan Apameia'ya ve doğuya giden büyük kervan yolunu Artemidorus'tan sonra Strabo da tarif etmiştir. Bu yol Metropolis'le Paroreios Phrygia'nın Holmoi'deki hududu arasında, Roma valilerinin tercih ettikleri Synnada yolundan ayrı idi. Yolun tabii seyri Öynen ile Geneli'dendir. Bu gidiş bugün de son derecede kolay ve arabalar için gayet müsaittir. Artemidorus'un daha Metrepolis'ten Synnada'ya doğru yol yapılmadan evvel yazmış olması mümkündür: lâkin bu yol yapıldıktan sonra bile yük ve eşyanın Lysias - Geneli - Oinia - Metropolis yolu gibi kestirme ve düz bir yol dururken Lysias - Synnada - Metropolis'den dolaştırılmasına ihtimal verilemez. Suni yol olmadığı zamanlar bile bu tabii yol arabaların geçmesine gayet müsaittir. Şu halde Khelidonion'u ya Geneli'de yahut Oinia'da aramak icabeder. Manlius Oynan Ovaya gelinciye kadar bu yolu takibetmiş, ondan sonra kuzeye dönmüştür. Manlius'un uğradığı söylenen Dinia'nın Khelidonia kelimesinin

[1] Hakiki mesafe en fazla XXV mildir. Lâkin yol Prmnessos 'dan dolaşacak olursa 17 + 15 = 32 yi bulur. M. Chorisy Afyon Karahisardan Synnada'ya 7 saatte gitmiştir, 25 : 30 kilometre tahmin ediyor (15 - 18 mil). Ben aynı yolu 5 saat 10 dakikada yaptım ve mesafeyi 17 : 18 mil tahmin ettim. Prymnessos, Synnada'ya iki mil daha yakındır.

[2] Eskiden bu yolun yüksek sırtı aşmamak için uzun uzun doğudan dolaştığını zannetmiştim (C B LXI). Kendim bizzat geçinciye kadar yekpare sütunların buradan geçirilemiyeceğini zannetmiştim.

[3] Athenaus XIII, sah. 574, F.

ikinci kısmı olduğu anlaşılıyor. (çünkü sesli harf farkı Siblia ile Soublaion,-un farkı gibidir) şu halde demek ki Donia - Khelidonia Oynan ovanın güneybatı ucunda idi.

19 — Dorylaion 26 Nakoleia 12 Santabaris 9 Kakkabokome 18 Etsya 15 Polybotos - Yulia - Philomelion - Hadrianopolis - Kaballa - İkonion yolu, Constantinople hükümet merkezi olduktan sonra ehemmiyet kesbetmiştir; lâkin Roma devrinde mevcut olduğu çok şüphelidir. Maamafih tablo Constantinople'dan çıkan yolları hep gösterdiği için bunu da kaydetmiş olabilir, çünkü bir parçası, yani Philomelion - Kaballa - İkonion'dan geçen kısmı elimizdeki kopyenin alındığı asıl nüshada mevcuttu. Bunun da Constantinople'dan İkonion'a giden en kısa yolu tamamlıyan bir parça olmaktan başka bir ehemmiyeti yoktur.

Profesör Hirschfeld'in dediği gibi Peutinger tablosunda dolaşık yollar ekseriya doğru olarak gösterilmiştir; hattâ ben, buna doğru yolların da dolaşık gösterildiğini ilâve edeceğim. Eser buna birçok misallerle doludur. Lâkin tablodaki zikzak bir yolun şu faidesi vardır. Zikzaklarda kısmen gösterilen yol parçalarından bunların bütünlerinin de o zamanda mevcut olduğunu anlamış oluruz.

20 — Smyrna - Sardis - Philadelphia - Akmonia - Hierokharax-Aristion - Kidyessos - Prymnessos yolu son devrin mühim ticaret yollarından biri olduğu halde Roma devrinde henüz daha yapılmamış olduğu anlaşılıyor. Dokimion'la Prymnessos'un ticareti sahile Synnada ile Apameia'dan geçerek inerdi.

21 — M. Waddington Roma devrindeki Asia'nın hududunu «Fastes des Provinces Asiatique» ismindeki eserinin ikinci faslının 25 nci sahifesinde hemen hemen doğru olarak çizmiştir. Dedikleri şudur:

«Rhyndacus nehri, kuzeyden başlıyarak, Asia dahilinde olan (Bithynia'da değil) Hadriani şehrinin biraz ötesine gelinciye kadar hudut vazifesini görürdü; bundan sonra hudut doğuya döner. Dorylaion'un kuzeyinden geçerek (belki de Sangarius'a çıkardı) [1]. Bundan sonra Midaeum [2], Amorium ve vilâyetin en doğudaki şehri olan Philomelion'un [3] doğusundan geçerek tekrar güneye inerdi». Tarifinin geri kalan kısmını daha vazıh olarak nakledebiliriz: hudut Hadrianopolis'in güneyinden geçer, ve oradan Sultan Dağının yanından kuzeybatıya dönerdi; Neapolis'le Antioch'u dışarda bırakarak ta Karamük, Oynan ve Çul vâdilerini büyük Hoyran'la Egerdir göllerinden ayıran uzun dağ silsilesine varıncıya kadar imtidat ederdi. O zaman-

[1] Tırnak içindeki kelimeleri hazfetmek lâzımdır. Çünkü eski haritalarda Sangerios'un fena gösterilmesinden hâsıl olmuş bir hatadır.

[2] Midaeum yerine Akkileion koyun, Amorion'dan evvel de Troknades, Arkistos kelimelerini ilâve edin.

[3] Philomelium yerine Thymbrion - Hadrianopolis.

lar bu iki göl belki Hirschfeldin dediği gibi Limnai diye tanılırdı. Hudut Dombay (Aurokra) vâdisine gelinciye kadar bu silsilenin boyunca devam eder ve oradan vâdiyi Asia'nın içine alarak - güneye dönerdi. Hududun bu kısmını işaret eden taşlardan biri hâlâ mevcuttur. Akameia'dan Apollonia'ya giden yol Aurokreni Fontes'in yanından geçtikten sonra Çapalı ismindeki hüçük köye gelir ve buradan dik bir yokuşa tırmanır. Bu yokuşun tepesinde başlığiyle kaidesi az nakışlı dörtköşe bir sütun vardır. Şimdi yere devrilmiş olan bu taşın eskiden alçak ve yuvarlak bir temel üstünde dikili olduğu anlaşılıyor; bu temelin ancak bir parçası kalmıştır. Sütunun bir tarafında şunlar mahkûktur [1].

Taşın tercümesi:

Appolonialıların, Lycialıların, ve dağlı Trakyalıların meclisi ve halkı; 19 uncu defa belediye reisi, üçüncü defa konsül, yurt atası, en büyük ruhani reis, mukaddes Nerva oğlu, mukaddes Partoğlu Trayanos'un oğlu necip Trayanos Adriyanos İmparator Kayserin ve bütün ailesinin halâs ve ebedî ikameti için yerli tanrılara

Bu milâdın 135 inci senesinde yazılmıştır.

Hudut bu noktadan sonra Baradis Köyüne giderdi ve 1882 de bir hudut taşı daha bularak kopye etmiştim:

FINIS

CAESARIS N

Bu taş belki de imparatorların hususi emlâkinden birinin hududunu işaret ediyordu. Bunun Keçiborlu ve Kılıç vâdisinin zengin topraklarını ihtiva etmiş olması ve Phrygia proküratörünün idare ettiği emlâkten biri olması muhtemeldir. Bu hududun doğusundaki arazi ve Konane şehri Galatia'ya aitti.

Hududu belki Buldur (Askania) gölü teşkil ediyordu; güneybatısındaki Döer köyünde de bir hudut taşı bularak 1884 te kopye etmiştim: «sağ tarafta bulunan arazi Sagalasoslulara, sol tarafta bulunan arazi Kayser Neron Klaudis'a ait Tymbrianossos köyünündür». Bu emlâk Phrygiadaki

[1] Bu taşı ilk defa 1882 de Sir Charles Wilson'la seyahat ettiğim zaman görmüştüm. Lâkin vaziyeti yazının okunmasına mâni idi. 1888 de tekrar avdet ettiğim zaman beş saat uğraştıktan sonra taşı çevirmeğe ve yazıyı kopye etmeğe muvaffak oldum.

Asia'ya ait olan Takina arazisine bitişikti. Binaenaleyh Alastos ve Ormeleis [1] emlâki gibi Phrygiaya bağlı olabilir. Şu halde hududunun da Lysinia ile Tymbarianassos, ve Olbassa ile Ormeleis arasından geçmiş olması icabeder. O zaman Hece'deki mil taşının mesafeyi niçin Kibyradan itibaren hesapladığı anlaşılır. Kibyra'dan başlıyarak Ormeleis, Alastos ve Tymbrianassos'tan geçip Apameia'ya giden bu yolun bütün seyri hep Asia vilâyeti dahilinde idi. Asia ile Galatia'yı (Milâdın 74 üncü senesinden sonra Asia ile Lycia-Pamphylia'yı) ayıran hat, bir vâdinin tam ortasından geçerdi, bu şayanı dikkat bir huduttur [3].

Olbasa'yı geçtikten sonra hudut güneye dönerek belki Lysis Nehrinin yukarı taraflarında, Lagbe'yi Asia dahiline almak suretiyle uzanırdı. Ondan sonra batıya döner. Karalitis Gölünden geçerek İndos Nehrine varıncıya kadar ilerler, ve nehrin boyunca ta denize kadar inerdi (Zeyle müracaat).

Bizans vilâyetlerinin hudutları vilâyetlerin şehirlerinden bahsederken izah edilmiştir.

22 — Roma devrinde Asia vilâyetinde olduklarını katî yahut tahminî olarak bildiğimiz imparatora ait emlâki burada muhtasarca gözden geçirmek faideli olur zannındayım. Evvelâ büyük Ormeleis arazilerinden bahsedebiliriz. Bunlar Alastos'la Tymbrianasa'yı da ihtiva ederler ve ağlebi ihtimal hepsi biribirine mücavirdi - sonradan bunlara Maxmianopolis adı verilmiştir [4].

Bu havalideki kitabelerin tarihleri ekseriyetle bir ἐπίτροπος, πραγματευταί, ve μισθωταί yani bir vekil, murahhaslar, ve mültezimler heyetine göre tesbit edilmiştir [5]. Bu gibi emlâk üzerinde yaşıyan halkın Roma kanununa göre hususi bir durumu vardı: kitabeler de Ormeleis'in hususi bir teşkilâtı olduğunu gösterirler. Hâkim yahut reislerine προιγων (Proagon) derlerdi; bu belki lâtincedeki Praepositus'un [6] tercümesidir. Paroagon kelimesini Pisidia'ya ait iki kitabede daha görürüz; bunlar şimdi biribirlerinden çok ayrı

[1] 22 ye ve zeyilde 42 A'ya müracaat.

[2] Bu parça ASP deki bazı teferruatı tashih eder.

[3] Sonraki hudutların bazıları da buna benzer: Bizans devrindeki Caria ile Lydia'yı da Meander ayırır ve vâdinin biri bir tarafını biri öbür tarafını işgal ederdi. Bizans devrindeki Lydia ile Phrygia'yı da Meander ayırır ve Hierapolis'in gözü önünde bulunan Tripolis de Lydia'ya düşerdi. Binaenaleyh güneyde de bu iki vilâyeti Lysis'in ayırmış olması kabildir.

[4] ASP, D 22 - 25 de bu emlâkin umumi evsafından bahsetmiştim. Franz C. I. G., numara 4366 w, qe, ve Duchesne ile Collignon "Bull. Corr. Hell.„ 1878 de kitabeleri yanlış anlamış ve Pragmateutes (murahhas) lardan bir nevi Archon Eponymos (hâkim) gibi - bahsetmişti. Bu kitabelerin üç mülkün ahalisi tarafından dikildiğini ispat eden delâile Mr. Pelham'ın yardımiyle birçoklarını daha ilâve etmeğe muvaffak oldum.

[5] Πραγματευται için vergi memuru demek daha doğrudur.

[6] Eğer Προάγων yahut Προαγών "ormanlar müdürü„ mânasına gelmiyorsa - çünki bu Pisidia hayatının ve paralarının hususiyetlerinden biridir (O. Hirschf. Röm. Verwalt. Gesch. sah. 86).

iseler de ikisinin de Bindeos'tan getirilmiş olması muhtemeldir (Sterrett, II, 89 ve III, 465). Paragraf 26 ya müracaat.

Ormeleis kitabelerinden toplıyabildiğimiz azıcık malûmattan, bunların cemaatin menfaati için ettikleri yardımları anlıyoruz. Bunlar ekseriyetle imparatorun sihhatine dua ile başlarlar.

«İmparator Caesarın sihhat ve selâmeti için çiftlik halkı masrafı kendilerinden olmak üzere Massibia korularının eskilikten yıkılan binalarını yeniden inşa ve iki kemer bina ettiler». (C. İ. L. VIII. 587).

Kolonilerin hesabına yapılmış bu gibi inşaata dair imalara sık sık tesadüf ederiz:

«İmparator Gordianos'un sihhat ve salâmeti için çiftlik sakinleri Kelensis Hisarının bir duvarını inşaya karar verdiler» (Wilm. 756).

«Koru sakinlerinin parası ile bir kapı yapıldı» (C. İ. L. IX 3386). Sık sık tesadüf edilen ετιμησετον ὅχλον ibaresi belki» Cemaatin menfaati için teberru olunmuştur» mânasına gelir.

«Bir sabah yemeği ve 380 Atika Drahmisi ihda edildi» sözü de yazılılıdır [1]. Cemaate ὄχλος denirdi: bu «Populus Pleheius» = (ayak takımı) sözünün tercümesi olmalıdır; bu tâbir bu gibi emlâk (= Saltus) dahilinde yaşıyan halk için kullanılırdı. (Saltus=koru kelimesi için: Frontinus, edition Lachm. sah, 53, ile Fustel des Coulanges, «Recherches sur Quelques Problemesd' Histoire», sahife 27 yi mukayese ediniz).

Vilâyetlerde bu emlâki ve varidatı idare eden bir vekil (Proküratör) vardı. Burada, hattâ ölüm dirim meselelerinde bile, hakiki kuvvet, kudret sahibi o idi; bunun içindir ki Ormeleis halkı kitabelerinin tarihlerini ondan itibar ederek koyarlardı. İmparatorun emlâkini mültezimlere o kiraya verirdi. Ormeleis de üç mültezime icare edilen üç parça çiftlik olduğu anlaşılıyor. Emlâkin hududunu çizmek de tabii bu vekilin vazifelerinden biri idi; münasibetsiz kimselerin buralara girmesine mâni olmaya yine o mecburdu. (Dig. I. 19, 3) Ormeleislilerin arasında, hudutları muhafaza etmek vazifesi παραφυλακιαῖται denilen bir takım muhafız alaylar tarafından görülürdü. «οἱ ἐν Ἀλαστῳ παραφυλακῖται» de üç emlâkten biri olan Alastos'u muhafaza eden alaydı. Bazı eşhasa da ὁροφύλακες (= horophylakes) denildiğini görüyoruz. Bunlar da «hudutları bekliyen aylıklı koruculara» muadildiler ve vekilin emrine tâbi idiler. (Dig. XXXII, 7, 12).

Bu üç mültezime dair elimizdeki kitabelerde çok az malûmat vardır. Mültezim koloniye yakın yaşardı; kirasını verdiği ve vekille iyi geçindiği müddetçe nüfuzu uzaktaki vekilden hattâ daha büyüktü. Bunun için meselâ

[1] Mr. Sterrett "Epigr fourney, No. 52, l. 9. „ da yanlış kopye edilmiştir.

Lagbe'de mezar soygunculuğu için verilen para cezasının bazen doğrudan doğruya oradaki mültezime verilmesi lâzım geliyordu; böylelikle mücrimlerin cezalandırılması için yardımı temin edilmiş oluyordu: Alastos'taki arazi mültezimlerinden biri Calpurnius Epineikos'du. Kendisi Calpurnius Longus isminde bir Romalının azatlı kölesi idi. Eski efendisinin de ya vekil, yahut da bu havali ile başka bir alâkası olduğu anlaşılıyor; çünki kâhyalarından [1] yahut kölelerinden birinin civarda Dionysos'a bir ithafta bulunduğunu ve kitabesinde «Artemos Markus Calpurnius Longus'un kölesi» yazdığını görüyoruz [2].

Mültezimler oranın daimî sakinlerinden oldukları için (harophylakes=) muhafızlarla da daimî temasta bulunurlar, vekilin bulunmadığı zamanlar belki de bunlara kumanda vermeye selâhiyettardılar. Bunu 1884 te Hasan Paşada metrûk bir mezarlıkta bulup kopye ettiğim bir kitabe parçasından anlıyoruz.

130 yılında mültezim Avr. Trokondou N
..... Avr . Trokondou ..... Ane —
..... Mültezim dağ muhafızları için
tesis etti.

Tarihi belki Kibyratilerin senelerine göre atılmıştır ve Milâdın 255 inci senesine tekabül eder.

Πραγματευται [3] yani murahhaslar, Labeo'nun tarifine göre (Dig. 32, 65) kölelerdi. Bunlar «müşavere etmek ve tamirata nezaret etmekle mükelleftiler.»

Bu pregmateutai belki vekilin maiyetine verilmiş imparator kölelerindendiler. Emlâkte, imparatorun menfaatini gözetmek üzere buralara yerleştirilmişlerdi. Aşağıda (27 nci paragrafta) bahsettiğimiz «dispensatör» (yani imparator kölesi) de belki böyle bir memuriyette kullanılan bir köle idi. Bunların mültezimlerden zahireyi satın alan «vasıta - tüccar» olmalarına imkân yoktur [4]. Bu murahhasların hususi surette tâyin edilmiş olmaları, ne kadar mültezim varsa o kadar da murahhas bulunması öteki nazariyeyi katiyetle ispat etmektedir. Alelâde bir zahire tüccarının tabiî ki bir kitâbeye tarih olmaya hakkı yoktur: bunun için muayyen ve resmî bir mevki sahibi olması icabeder; bu murahhasların isimleri de köle isimlerine pek benzer: meselâ: Abascantus, Anthinus, Marcellion, Aeithales, gibi. Halbuki «proagontes=hâkimler» babaları belli hür adamlardı; «misthotai=mültezimler» ise,

[1] Sterrett de "Epigr. jouru.„ No. 78. 79.

[2] İmparator kölelerinden biri, Tembrion - Eudokias'da, parag. 27.

[3] İhtimalki maden ve taş ocaklarındaki "probatore„ yahut "vectore„'lere muadildiler. (Hirschfeld, "Röm Vervaltungs - Gesch„ salı. 80, 83). Lâkin Πραγματευται'nin asıl mânası için zeyilde Mr. Pelham'ın notuna müracaat edin.

[4] Apulia ve Calabria ormanlarındaki murahhaslar gibi.

libertini, yani azatlı köleler, yahut da İngenui - yani hür insanlar dı. Bir kitabede (Sterrett No. 46) her biri bir çiftlik için olmak üzere üç murahhas üç mültezim yazılmıştır.

Tymbrianasa'ya ait bir hudut taşını (ASP. 22 - 25) neşretmiştim. Galatia'daki vekil ve legatus (elçi) tarafından dikildiği için bu emlâkin o zaman Galatia dahilinde olduğu anlaşılıyor. Lâkin 74 senesinde bütün Pisidia Galatia'dan alınıp Lycia - Pamphylia'ya ilâve edildiği zaman Tymbrianasa'nın da öteki Phrygia çiflikleriyle beraber Asia vilâyeti dahilinde birleştirilmiş oldukları anlaşılıyor. Lysis nehrinin Asia ile Pamphylia'yı birbirinden ayırmış olması muhtemeldir. Bu üç büyük emlâkin Lysis nehrinin bütün sol kıyısındaki toprakları ihtiva ettiği anlaşılıyor. Kitabelerindeki tarihler, ya Asia tarihi olan milâttan evvel 85 senesi eylûlünden, yahut da Kibyra tarihi olan milâttan sonra 25 senesinden itibar edilmişlerdir. Kibyra'dan doğuya giden yol bunlardan geçer ve mesafeler Kibyra'dan itibaren hesabedilirdi. Nehrin sağ sahilinden Pisido - Pamphylia şehirlerinden Olbasa, Lysinia, belki Palaiapolis bulunuyordu. Bu son şehirde tarihler, biri Kibyralılarınki gibi, biri de Milâdın 74 üncü senesine tesadüf eden Pamphylia - Lycia'nın teessüs tarihinden itibar edilmek üzere iki türlü hesabedilirdi. [1]. Birincisi halkın alıştığı tarih, öteki de vilâyetin resmî tarihi olduğu için kullanılırdı.

Bu Phrygia emlâkinden birçoğunun bir hususiyeti daha göze çarpar: dördüncü yahut beşinci yüzyıldan bunlara imparator ailesinden birinin ismi verilmiş ve bir de piskopos göndeilrmiştir. Maximianopolis, Eudokia, Augustopolis [2], Theodosioupolis ve belki Valentia, Theodosia, Pulcherianopolis, hep bunlar arasındadır. Bu yeniliklerle beraber idarede de halka daha fazla hürriyet ve hak veren birtakım değişikliklerin husule gelip gelmediğini bilmek çok isterdik. Bu gibi imparator emlâki dahilinde yaşıyanlara bazen bir takım imtiyazların verildiğini biliyoruz:

Meselâ: bir kitabede (C. I, L, VIII, 8280. «Ephem Epigr.» II, sah 278) «ius nundinarum» (her dokuz günde bir pazar yapmak hakkı) verildiği kaydedilmektedir. Her emlâkte en aşağı bir köy vardı. Bu Phrygo - Pisidia emlâkinde «Proagon»'lara tekabül eden bir kâhya (magister vici) den sık sık bahsedilmektedir. Proagon'un adı Rum adıdır ve yerli Pisidialı olduğu anlaşılmaktadır.

23 — Lagbe (Ali Fahrettin, yahut Ali Faradin, Yayla) da da imparotorun bir emlâki daha olması lâzım geliyor. Bu neticeye iki defa neşredil-

[1] ASP. D 16 da ikinci tarihin 73 e geldiğini hesabetmiştim. Lâkin 74 ün de doğru olması mümkündür. Mukayyet tarihler 102 ve 150 tir. İkincisinin başlangıcı Milâdın 175 - 6 senesidir; eğer Kibyra tarihi sonbaharda başladıysa Temmuz 74 ün Pamphylia tarihi olması muhtemeldir.

[2] Bu isim her ne kadar Hierocles de yoksa da milâttan sonra 359 da "Phrygia vilâyetinde Augustopolis'ten„ bahseden Seleucia Meclisinden daha eskidir.

diği halde hiçbir zaman doğru olarak tashih edilmiyen [1] şu kitabeden varıyoruz:

«Aur. Ke ..... bu lâhdi kendisi ve karısı Aur. için bina ettirdi. Buraya kimse ölüsünü getiremez - getirdiği takdirde mezarların kutsiyetini ihlâl etmiş telâkki edilerek hazineye 402 dinar, Kibyra şehrine 401 ve mültezime de 400 dinar ceza vermeğe mahkum edilecektir - eğer daha başka kararlarım olursa hayatta iken kaydediceğim.»

Son kısım, beraber bulunan bir başka kitabeden tashih edilmiştir. Hafif ve aşınmış harflerle yazıldığı için Avusturyalı seyyahlar ihmal etmişlerdir. ASP., D 14 te neşretmiştim; lâkin son kısmını «yerli mültezime 400 dinar» şeklinde okumak icabeder.

Bir yerli μισθωτής (mültezim)e edilen imaları evvelce de izah etmiştik. Bu son kısmı τῷ κατανόμον μισθωτῆ «kanuni mültezim» şeklinde tashih eden Dr. Petersen zannedersem ibareyi pek iyi anlıyamamış ve araziyi cemaatin kiraya verdiğini zannetmiştir. Cezalar Roma hazinesine, birliğin başı olmak yahut Lagbe üzerinde bazı hukuka malik olmak itibariyle Kibyra şehrine, ve köylünün nazarında imparatorun kuvvet ve kudretini temsil eden mültezime verilirdi. Mültezim de neticede kendisi de istifade edeceği için mezarları muhafaza etmekte, her mütecavizi cezalandırmakta hiç şüphesiz ki tereddüdetmezdi. Khorion yahut Kome kelimesi imparatorun emlâkini şehirden ayırdetmek için kullanılan bir isimdi. ΛΑΓ. ΒΗΝΩΝ yazılı bir paranın bulunuşu çok dikkate değer.

215 tarihi Kibyra tarihi olsa gerektir. Milâttan sonra 240 senesine tekabül eder. Dr. Petersen bunun Milâdın 54 üncü senesine tesadüf eden Lycia vilâyetinin teşekkül tarihinden itibar edildiğini zannediyor; lâkin Lagbe'yi Lycia dahilinde addetmek hatadır. Halbuki eğer tarih Kibyra'ya göre konulmuşsa bu Lagbe'nin Kibyra [2] birliği ve Asia vilâyeti dahilinde olduğunu ispat eder.

24 — Phylakaion yahut χωρία Πατριμονία [λια] yani babadan kalma köyler Eriza, Kibrya ve Themissonion'un arasında idi: ASP, B 4.

25 — Hieroeles'le II nci Nicaea meclisinin bahsettiği Valentia'nın imparotor emlâkinden olup olmadığı şimdilik halledilmeden bırakılmalıdır.

26 — Bindeos emlâki: ismin şekli daima ὁ Βίνδεος (Βίνδαιος) yahut τὸ Βίνδεον dur (χῶρος yahut χωρίον kelimesi de beraber anlaşılmak şartıyle). Bunun ilk Bizans devirlerinin [3] Theudosioupolis'i olduğu, ikinci The-

[1] A. H. Smith "journ. Hell. Stud.„ 1887 sah. 253, Petersen ve Von Luschan, "Reisen'in Lykien„ sah. 168.

[2] Asia'daki Aigai bahsine müracaat.

[3] Hierokles, Eudoxioupolis yazmıştır. Bu Theodosioupolis yerine yazılmış bir hata olabilir.

odosius tarafından piskoposluk derecesine yükseltildiği anlaşılıyor. Bayat ve Isparta'da bulunup Profesör Sterrett [1] tarafından neşredilen iki kitabe hem bir ustabaşıdan (Hirschfeld'in Röm. Verwaltungs-Gesch. Sah. 83 teki taş ocakları ustabaşısı ile mukayese ediniz) hem de bir «orman bekçisinden» bahseder. Bu kitabeler Bindaios'tan getirilmiş olabilir. Bu emlâke ait hudut taşından yukarda bahsetmiştik.

27 — Apia Praipenisseis ile Kotiaion arasında Hierocles'in Eudokias ismini verdiği bir yer vardır. Burada bulunan iki kitabe burasının da imparatora ait emlâkten olduğunu ispat eder. Bu kitabelerden biri (C. I. L. Supplem. No. 7002) «Augusti dispansator» olan Dionysius'in mezar taşıdır. Şüphesiz imparator'un kölelerindendi; ve yukarda izah ettiğimiz üzere buraya malî işlere nezaret etmek üzere yerleştirilmişti. Dostu olan Aelius Trophimus ihtimal ki azatlı kölelerdendi. Öteki kitabenin (C. I. L. III Supplem. No. 7004) emlâkin hududunu gösteren taşlardan biri olduğunu zannediyoruz. Eskiden bu taşın Apia ile Aizanoi hududunu işaret ettiğini zannetmiş ve bu fikri Ephem. Epigraph., V. No. 1452 de neşretmiştim. Lâkin şimdi bu nazariye beni tatmin etmemektedir. Bu hududun neden dolayı bir imparator vekili tarafından işaretlendiğini anlamak istiyoruz ve buna da ancak burasının da bir imparator mülkü olduğunu kabul etmekle izah edebiliyoruz. Tembris, Tembrogius yahut Thybris nehri (Porsuk Suyu) bu arazinin ya yanından, ya içinden geçerdi: binaenaleyh burasının Opsikia Themesinde Tembre yahut Tembrion denilen emlâk olduğuna hükmedecek olursak pek yanlış olmaz zannediyorum (Const. Porph. Cilt 1. Sah. 488). Bir sefer esnasında imparator buradaki balıkçıları da beraber alıp yürütmüştü. Stephanus, ismi Tembrion, Tymbrion yahut Tembrieion şeklinde vermiştir.

28 — İmparator emlâkinden Dipotamon'un Bizans devrindeki mevcudiyeti ispat edilmiştir. Hadrianopolis'in bulunduğu yerin yanında, Doğan Hisarın bir saat kuzeybatısında, Kara Ağada bulunan bir kitabe ile hattâ üçüncü yüzyılda bile mevcut olduğunu anlıyoruz. Bu kitabede: «haydutlar tarafından öldürülen hudut muhafızı Sousou'ya ebeveyni tarafından» [2] yazılıdır. Sousou bu emlâkte yaşıyan bir «saltuarius=(orman bekçisi)» idi. Buradan ve büyük Ormeleis emlâkinden başka hiçbir yerde Horophylakè (hudut muhafızı) ndan bahsdildiğini bilmiyorum. Kara Ağa'nın vaziyetine göre ya bu taşın başka bir yerden getirildiğine, ya Sousou'nun ebeveyninden uzak bir emlâkte çalıştığına, veyahut daha doğrusu, bu emlâkin ta Akşehir

[1] "Epigraph. journey„ No. 89; Wolfe Exped. No. 465 Mr. Hogarth'ın keşfettiği gibi "Allah, ve Hristos, ve Ruhu Akdes yardımiyle„ olmalıdır.

[2] Sterrett, Epigraphie jour. No. 156 (burada Δουδᾶς Θυσου yerine Δουδα Σουρου okumak icabeder).

Gölünün ve Philomelion'un güneyine gidecek kadar büyük olduğuna hükmedebiliriz.

29 — Kleros Oreines ile Kleros Politikes (yani Praedium Rusticum [1] la Praeidium Urbanum) isimleriyle iki kısımdan mürekkep bir emlâkin Prymnessos'la Dokimion arasında olduğu taayyün etmiştir (C. B. L. III, LIV). Bizans listelerinin birçoğunda Augustopolis diye mukayyettir. Lâkin 869 meclisinde Kleroi ismiyle yazılmıştır. Augustopolis'in imparator emlâkinden olduğunu ispat eden fıkra «Azizlerin Hayatı» Aziz Eutychius, nisan 6, sah. - 550 dedir: «Phrygialıların memleketinden geliyordu, ve mukaddes bir köyün (Thea Komenin) hâkimi idi. Büyük Eutychius'u yetiştiren şehrin adı da Augustopolisti.» CB, LXVI da neşrettiğim bir kitabede bu emlâkin, yahut hiç olmazsa Praedium Rusticum'un bir mülteziminden bahsedilmektedir. Burada yaşıyan koloninin başına χώραρχος derlerdi.

30 — CB, CVI de Şaphane'de olduğunu izah ettiğimiz Theodosia'nın da imparator emlâkinden olması muhtemeldir. Bunu hem isminden, hem de yeni ismini veren şap madenlerinden istihracediyoruz; çünkü madenler umumiyetle imparatorun şahsi malı addedilirdi.

31 — Pulcherianopolis yahut Motella da belki mülktü. İsminden maada elimizde hiçbir delil yoktur, lâkin bu nazariyeyi nakzedecek de hiçbir şey bilmiyoruz. Bir kitabede bahsi geçen köle Rouphion [2] un efendisi Claudius Clemens'in, bu emlâkle münasebeti olan bir Romalı olması muhtemeldir.

F. BITHYNIA'NIN ŞEHİR VE PİSKOPOSLUKLARI

Hiç görmediğim bir memleket olan Bithynia'nın topoğrafyasından uzun uzadıya bahsetmek mevzuumuzun dahilinde değildir; lâkin yollardan birinin seyrini dikkatle tetkik etmek mecburiyetinde olduğumuz için buna mukaddeme olarak memleketin umumi topoğrafyasını kısaca ve yolun geçtiği havaliyi etrafiyle tetkik etmek lâzımdır kanaatindeyim.

Kilise listelerini hususi cetvelde veriyorum.

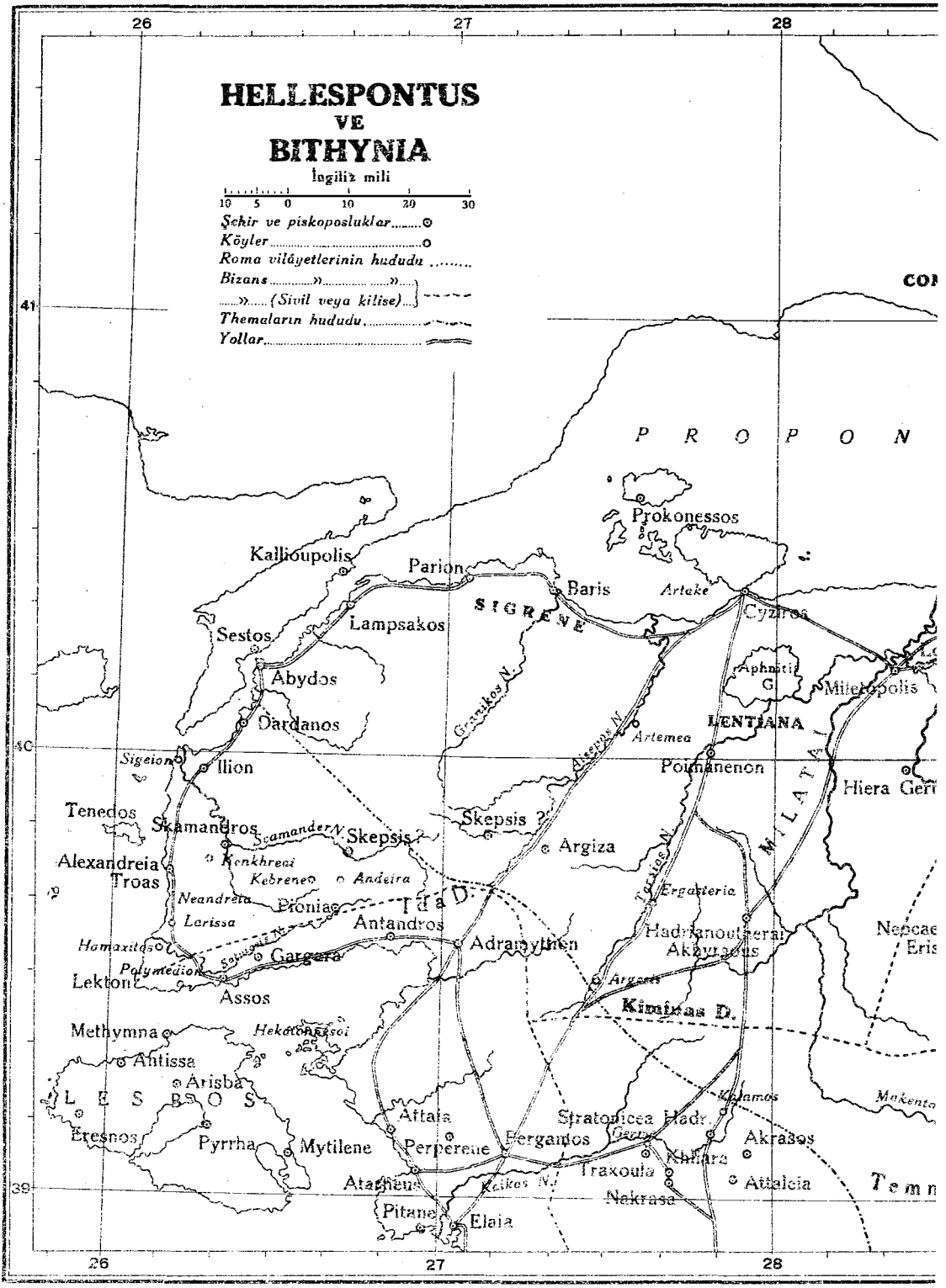
1 — Chalcedon. Hieroles, vilâyetin asıl metropolisiyle başlıyacağı yerde Chalcedon'la başlamıştır. Bu şehir kilise teşkilâtına göre Nikomedeia'ya tâbi değildi, tamamiyle müstakildi.

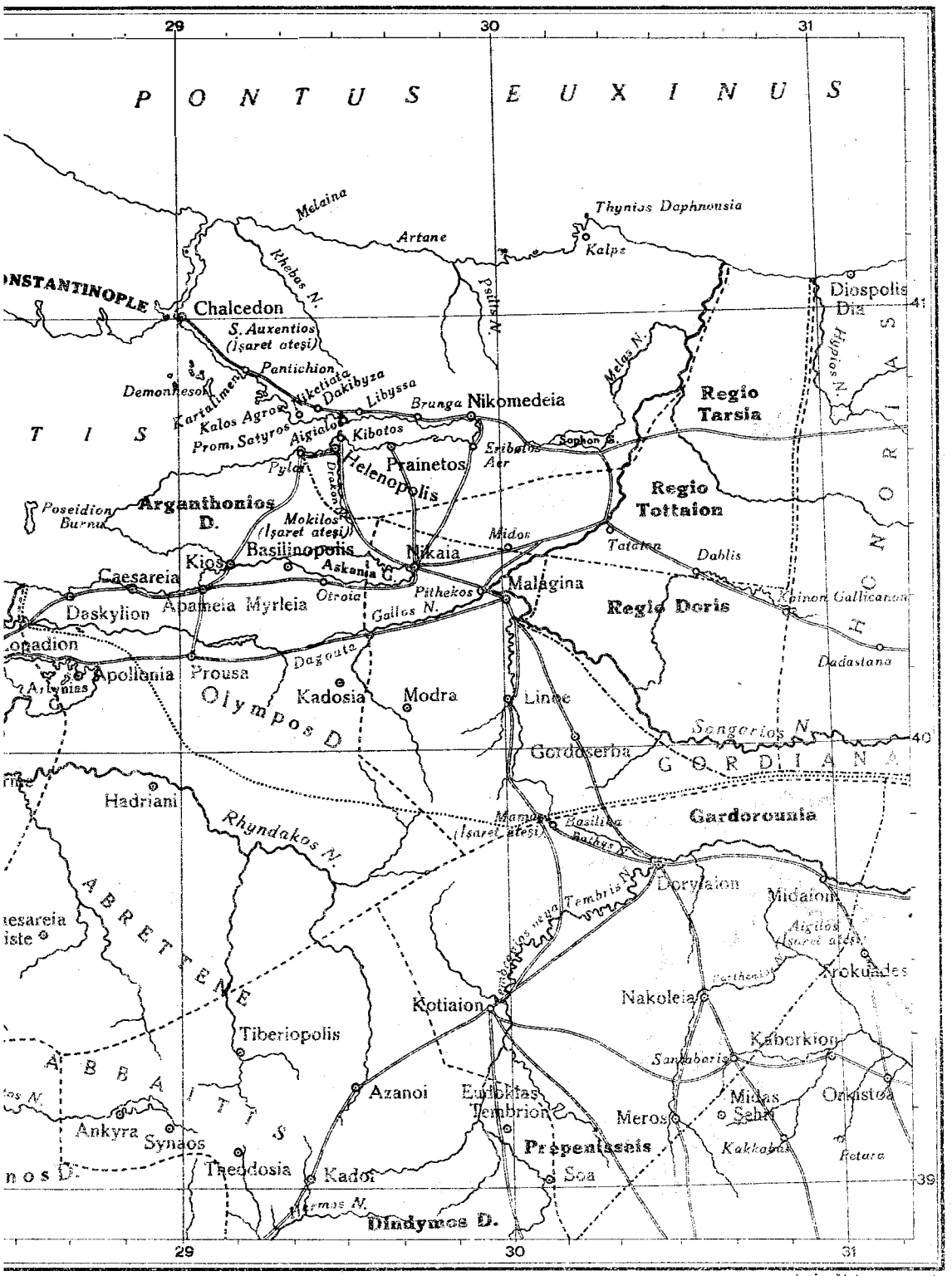
2 — Nikomedeia. İsmini el'an İsnimid yahut İsmid [3] (εἰς Νικομήδειαν) olarak muhafaza eden Nikomedia, eski Astakos yahut Olbia'nın yerine yapıl-

[1] Eğer "fundus saltuensis - ormanlık emlâk„ değilse.

[2] "Four. Hell. Stud. „ 1889, 14 de Artemis - Leto v.s. bahsi.

[3] Fski Türkçe şekli İsnigimid'di.

HELLESPONTUS
VE
BITHYNIA
İngiliz mili
10 5 0 10 20 30
Şehir ve piskoposluklar
Köyler
Roma vilâyetlerinin hududu
Bizans »
» (Sivil veya kilise)
Themaların hududu
Yollar
26
27
28
41
40
39
PROPON
Prokonessos
Kallioupolis
Parion
Baris
Arteke
SIGRENE
Cyzikos
Lampsakos
Sestos
Abydos
Dardanos
Granikos N.
Aphnitis G.
Miletopolis
LENTIANA
Artemea
Aisepus N.
Sigeion
Ilion
Poimanenon
Hiera
Tenedos
Skamandros
Scamander N.
Skepsis
Argiza
Alexandreia Troas
Konkhreai
Kebrenes
Andeira
Neandreia
Larissa
Pronias
TROAD
Ergasteria
Antandros
Adramyttion
Hadrianoutherai
Akbyrasus
Hamaxitos
Polymedion
Gargara
Lekton
Assos
Kimirras D.
Methymna
Hekatonnesoi
Antissa
Arisba
LESBOS
Eresnos
Pyrrha
Mytilene
Attaia
Perperene
Pergamos
Stratonicea Hadr.
Akraasos
Thyatira
Kaikos N.
Atarneus
Pitane
Elaia
Traxoula
Nakrasa
Attalcia
Kelamos
Makento
Temn

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

mıştı. Roma İmparatorluğu zamanında Anadolunun en büyük şehirlerinden biri idi [1]. Diocletian burasını Roma âleminin merkezlerinden biri yapmıştı. Onuncu yüzyılda Optimate Themesinin en mühim şehri idi.

Hierocles ondan sonra Astakos, yahut Nikomedia körfezinin güney sahilini dolaşarak evvelâ:

3 — Prainetos yahut Prietos'u «Prinetos» şeklinde verir. Bu şehrin vaziyetinden aşağıda daha mufassal bahsedeceğiz. Optimata Themesi de üçüncü şehir idi.

4 — Helenopolis'ten aşağıda daha mufassal bahsedilecektir. Optimate Themesinin ikinci şehri idi.

5 — Bunlardan sonra Hierocles Nikaia'yı verir. Bu şehir hâlâ ismini İsnik (εἰς Νικαιαν) olarak muhafaza etmiştir. Kilise teşkilâtında Nikomedeia'ya tâbi olmayıp müstakil bir metropolitlikti [2]. Asıl ismi Helikore yahut Ankore idi. (III üncü piskoposluk listesi ve Stephanus).

6 — Basileinopolis'i Nikaia ile Kios arasında, belki Ascania gölünün batısında aramak lâzımdır. Milâttan sonra 451 deki Chalcedon meclisinde Nikaia ile Nikomedia piskoposlukları arasında hangisinin Basilinipolis metropoliti olduğuna dair çıkan kavga ikincisinin lehine halledilmişti. Bundan Basilinopolis'in gölün batısına doğru bir yerde olduğu anlaşılmakla beraber Nikaia lehine ileri sürülen deliller de bu şehirden pek uzak olmadığını göstermektedir. İmparatur Julian'ın annesi Basilina'ya izafeten Basilinopolis denmiş, ve 365 sıralarında şehir derecesine yükseltilmişti. (Chalcedon meclisi içtima XIII numara 68 ile mukayese) [3].

7 — Kios. Myrlea, yahut Kios körfezinin başında olan bu şehre bazan Prousias ad Mare denirdi. Kilise listelerinde müstakil bir metropolis olarak gösterilmiştir.

8 — Apameia, bazan Myrlea ismi verilen bu şehir de aynı körfez üzerinde idi. Ekseriya bugünkü Mudanyanın yanında gösterilir. Kilise listelerinde müstakildi.

9 — Prousa, ismini Bursa olarak muhafaza etmektedir. Prousias ad Mare (yani Kios'tan), ve Honorias'taki Prousias ad Hypiumdan tefrik için Prousa ad Olympum denirdi.

[1] "Nikomedia'nın yerini, büyüklüğünü ve ihtişamını kim bilmez? Bütün Bythinia şehirlerinin en büyüğüdür„. Azizlerin Hayatı, nisan 27, sah. LX. Nikomedia piskoposu Anthimi'nin hayatı.

[2] İkinci Bythinia yalnız kilise teşkilâtınca vilâyet addedilmiştir. Sivil teşkilâtça değil.

[3] Basilinopolis, ismini Basilna'nın Kiliseye vakfettiği emlâkten de almış olabilir: Chrysoston bu araziyi kendi hesabına satmış olmakla ittiham edilmişti (Azizlerin Hayatı, eylûl 14, sah. 593). Chalcedon meclisindeki ima bunu nakzetmektedir. Bu nokta hakkında, Valesius'un Ammianus'a yazdığı notları (XXV, 3) tetkik için maalesef fırsat bulamadım.

Prousa'nın yanında, bazan Pythia denilen sıcak kaplıcalar da eski devirlerden beri meşhurdu: «Azizlerin Hayatı. Aziz Menodorea,» Eylûl 10; Tillemont, «Mém. p. Servir,» V fasıl, 62; Theophan. sah. 186, 471; Nicet. Chon., sah. 701; Procop. «Aedif.» sah. 315. «Aziz Patricii'nin hayatı», nisan 28, sah. 576 da şöyle yazar: «Prokonsül Julius kaplıcaya girerek mukaddess Ascelepius ve Salus'a kurbanlar kesti.»

Prousa'nın yanındaki meşhur Medikion Manastırı Nicephorus tarafından tesis edilmişti: Milâttan sonra 810 da öldüğü vakit Nicetas yerine geçmiştir, «Azizlerin hayatı» mayıs 4, sah. 500.

10 — Kaisareia, Caesareia Germanica ismiyle birçok sikkeler basmıştır. Bunlardan şehrin hem sahilde hem de Olympos [1] dağına yakın olduğunu öğreniyoruz ki tabiî, bunlar biribirlerini nakzeder. Dio Chrysoston, Prousa'nın yanında olduğunu söylüyor ki bu üstlerinde ΟΛΥΜΠΟΣ yazılı olan sikkelere mutabıktır. Pliny, Helgas Germanicopolis adiyle kaydediyor. Helgas belki de eski mahallî ismi idi. İmhoof Blumer'in dediği gibi üstlerinde ΟΛΥΜΠΟC yazılı paraların Kommagene'deki Germanicia'ya ait olduklarını kabul edecek olursak (Monn. Gr. sah. 439) Caesareia'nın mevkii hakkındaki müşkülün bir kısmı halledilmiş olur. Sikkeler, Chrysostom'la beraber, bunun Prousa'nın limanı, yani ekseriya Apameia olarak kabul edilen Mudanyada olduğunu gösterirler, «Azizlerin Hayatı.» Mayıs 9 sah. 362 deki bir fıkra da bu vavziyeti ispat ediyor gibidir. Bu parçada Codratus ve sairlerinin Decius'un maiyetinde, Prokonsül Perinius tarafından Nikomedeia'dan alınarak Nikaia'ya, oradan Apameia'ya, oradan Caesareia'ya oradan Apollonia'ya, ve oradan da Rhundaca ve Hermopolis'e (Rhyndakos Nehri ile Milotopolis olacak) götürüldükleri mukayyettir: bu, Nikaia'dan Milotopolis'e [2] (E, 5) giden büyük yolu tarif eder gibidir. Bundan maada Apameia'nın Kios'a yakın olduğunu da anlıyoruz; Strabo da Apameia ile Kios'un yanyana olduklarını söylemiştir. Lâkin Apameia'nın malik olduğu ehemmiyet Mudanya'ninkine benzer, ve belki de Caesareia'yı sahilde, Apameia ile Daskylion arasında aramak icabeder.

11 — Apollonia'nın mevkii Apoleoniatis yahut Arynia gölü ile tesbit edilmişti. Şehir el'an Apolliont ismini taşır. 680 ve 692 meclislerinde Theotokia ismiyle mukayyettir.

12 — Daskylion büyük Apolloniatis ve Milotopolitis gölleriyle denizin arasında, Daskylitis denilen küçük bir gölün üstünde idi (Strabo 575).

13 — Neocaesareia yalnız Bizans listelerinde vardır. Hierocles'le piskoposluk listelerinin verdikleri sıraya bakılırsa Bolat civarında aramak lâzım

[1] Head. "Hist. Num.„ sah. 438 ve 653.

[2] Bu Lydia'dan Kios ve Constantinople'a olduğu gibi Nikaia ve doğuya giden mühim yoldu.

gelir. Bolat'tan maada Kirmaslı kasabada da olabilirse de Germe'nin burada bulunmak ihtimali daha kuvvetlidir. Eğrigöz ve Amed civarında da olabilirse de Phrygiadaki Tiberiopolis'in burada olduğu anlaşılmaktadır. Lâkin Hellespontus'la Phrygianın haritası tamam olarak çizildiği halde, vaziyet ve ehemmiyetinden muhakkak bir piskoposluk olması icabeden Bolat isimsiz kalmıştır. Demek ki ya Bithynia yahut Lydia vilâyetlerine aitti. Lydia'nın kuzeydoğu hududu her ne kadar müphemse de Bolat'ı ihtiva etmiş olmasına imkân yoktur. Şu halde Bolat'ın Bithynia'da, ve Neocaesareia'nın yerinde olduğuna hükmedebiliriz. 787 de Neocaesareia'nın yerini Ariste yahut Eriste almıştı; onun için I inci piskoposluk listesinde de yoktur. Lâkin beri tarafta, tamamiyle başka bir sicile istinadeden III üncü, X uncu ve XIII üncü listeler Eriste'nin eski Neocaesareia olduğunu unuturlar, III üncü liste ise Neocaesareia'yı Pontus'taki metropolis Neocaesareia ile karıştırır. Bunlar sadece eski sicili tekrar etmekte ve nihayetine de Eriste yahut Ariste'yi ilâve etmektedirler. Eğer Hadrianoutherai'nin yanındaki bugünkü şehrin hakiki ismi Balikesri ise Παλαία Καισαρεια=yani eski Kayseria'nın Neocaesareia'ya karşı kullanıldığına hükmedebilirdik; lâkin benim fikrimce bu şüpheli bir isimdir (D 16 ya müracaat).

14 — Hadriani el'an ismini Edrenos olarak muhafaza etmiştir. Sivil idare merkezlerinden biridir.

15 — Regio Tataios'a bazan Tottaion, bazan Tataion [1] denirdi. Tam Sangarios'un doğusunda, Nikaia ile Nikomedeia arazilerine bitişik bir bölge idi.

16 — Regio Doris de Bithynia'nın doğususunda bir başka bölge idi. Sonradan Regio Tataios'la beraber piskoposluk derecesine yükseldiğinde, fakat başka bir isimle mukayyet olduğunda şüphe yoktur. Eğer Tataios'un güneyinde olsa idi Nikaia'ya tâbi olması lâzım gelirdi; o zaman Numerica ile aynı yer olması muhtemeldir. Lâkin eğer Tataios'un kuzeyinde olsaydı pek tabiî olarak Nikomedeia'ya merbut olurdu ki o zaman da, — bilhassa kaydedildiği gibi — Nikaia'ya tâbi bir Regio olmasına imkân olamazdı. Şu halde güneyde olduğu katiyen takarrür etmiş demektir, ve Numerica piskoposluğu olması ihtimali çok kuvvetlidir. Öyle ise Doris Regio'nun, Regio Tattaion'la Galatia hududu arasında olması muhtemeldir. Eski vesikalarda, bu noktada Dableis adına tesadüf ediyoruz. Bu iki isim de yerli bir ismin Rumcalaştırılmış şekilleri gibi gözükürler; kelimenin aslında Rumların kolaylıkla ne yazabileceği, ne de telâffuz edebileceği, meselâ (V) yahut (W) gibi bir ses olması ve bu sesin bazen (B), bazen (O) yahut (Oy) olarak ifade edilmiş ol-

[1] Ptolemy'de Ταταουιον yerine yanlışlıkla Παταούιον şeklinde yazılmıştır. Zeyle müracaat.

ması çok mühtemeldir [1]. Sırf kelimelerin telâffuzundan çıkardığımız bu nazariyeyi «Codex Theodosius, XII, 1, 119» daki bir parça tamamiyle ispat etmektedir: bu parçada «Bithynia'nın Claudiopolisi, Prusidis. Totai ve Voridis [2] istimindeki kaleleri yahut merhaleleri», cümlesini okuyoruz.

Bu iki ismi «Tottaei» ve «Doridis» olarak okuyacaak olursak İtinerere'lerin Ankyra yolu üstünde gösterdikleri iki konağın yani, Tatoion yahut Tottaion'la Dableis'in de bunlar olduklarında hiç şüphemiz kalmaz. Curiale'lerin (aynı siyasetle meşgul fırka teşekküllerinin) buralarda ikamet edişlerine bakılınca mühim olduklarına hükmetmek lâzım gelir. Büyük bir yol üstündeki vaziyetlerini göz önüne alınca bu tabiîdir. Chalcedon meclisi sicillerinde (içtima XIII) de şöyle okuyoruz: «Tottaios ile Doris, Nikai'ye tâbi (Regio) bölgelerdir». Bu tarihte (451) piskoposları olmadığı anlaşılıyorsa da herhalde Curiale [3] leri olduğunu kabul edebiliriz. Hierocles bunlardan «Regione» olarak bahseder. Sonraki listelerde Taion, yani Tataion bir piskoposluk olarak mukayyettir; her ne kadar Doris yahut Dablis'ten bahis yoksa da ya Noumerika yahut Maximianai'den maksat o olduğunda hiç şüphe yoktur; lâkin VIII inci ve IX uncu listeler (VII nci parçalanmıştır) bu üç piskoposluktan bahsetmemektedirler. 78 numara olan Regio Tarsia için söylenen sözü göz önüne alacak olursak Sangarios'un doğusundaki üç Regionun Daphnausia ile beraber piskoposluk derecesine oldukça geç bir tarihte yükseltilmiş olduklarını görürüz. Listedeki sıraya bakılınca Tarsia'nın Maximianai, Doris'in de Numerica olması icabederse de hangisinin hangisi olduğunu katiyetle tâyin etmek imkânsızdır. Hierocles'in listesinin eksik olduğu aşikârdır. Regio Doris'le Regio Tataion'u Chalcedon meclisi sicillerinden almış olabilir ve Regio Tarsia orada olmadığı için kendi listesinde de yoktur. Piskoposlukları yazdıktan sonra listesini eline geçen herhangi bir membadan mümkün olduğu kadar tamamlamağa çalışmıştır. Lâkin elinde resmî bir Hükümet listesi olmadığı muhakkaktır.

17, 18, 19 - Gallos, Lophoi ve Kadosia'ın, Prousa ile Nikaia yolu üzerinde, Gallos [4] nehrinin yukarılarında, birbirine yakın üç yer olması muhtemeldir. Nikomedeia'ya tâbidiler, lâkin Hierocles'in listesinde yokturlar.

---

[1] Pamphylia vilâyetindeki Lagbe ile Lagoe'yi ve Bizans listelerindeki Λαγγηνῶν'u mukayese edin.

[2] Gothofredus bundan Kios - Prusia kastedildiğini zannediyor ve Varis'in Stephanus'un bahsettiği "Pontus şehri Boriza,, olmak ihtimalini ileri sürüyor. Lâkin ben sonraki tarihçilerin sadece Prousias yazdıkları zaman Prousias ad Hypium'u kastettiklerini zannediyorum.

[3] Aynı fıkrada, Basilinopolis'teki "Curiales,, müessesinin "şehir = polis,, derecesine yükselmekle aynı şey olduğundan bahsedilmesi dikkate değer.

[4] Gallos nehrini Leak'in doğru olarak göstermesine rağmen Kiepert bunu Sangarios'un aksi cihetine geçirmiştir. (Modrene bahsine müracaat.)

20 — Daphnousia, Bithynia sahilinde, Euxine denizinde (Karadenizde) bir ada idi. Sonradan piskoposluk olmuşsa da Hierocles'te mukayyet değildir. Oldukça geç bir tarihte bu mertebeye yükseltilen bir grupa dahildi. I inci, III üncü, X uncu ve XIII üncü listelerde mukayyettir; III üncü liste Hellespontus'ta olarak gösterir. Constantinople'dan 1000 stadialık bir mesafede idi. (Nic. Greg. IV 85; Pachym. II, 138, ve Acropol, 192 ile mukayese ediniz). «Azizlerin Hayatı», Mayıs 2, Sah. 282 de Daphnousia Piskoposu St. Sabas'tan bahseder. Ptolemy'de «bazen Daphonousias denilen Thynias», Pliny (H. M. V. 32) de «bazen Daphnousia denilen Thallusa» cümleleri mukayyettir (86 ya müracaat).

21 — Eriste yahut Ariste, Neokaisareia'nın yanında idi. II nci Nicaea meclisinde ikisi de aynı Piskoposluk dahilinde gösterilmiş. ve Eristes yahut Aristesli Leon'dan Neokaisareialı yahut Aristesli Leon diye bahsedilmiştir. III üncü, X uncu ve XIII üncü listelerde Neocaesareia'dan ayrı olarak listenin nihayetine ilâve edilmiştir: bu belki de Neocaesareia'nın ehemmiyetini kaybetmesinden ve Ariste ile beraber olduğu unutulmuş olmasından ilerigelmiş bir hatadır. I nci liste Neocaesareia'yı bırakmış, yalnız Eriste'yi kaydetmiştir.

22 — Bithynia'nın güneydoğusundaki havali Nikaia'ya tâbi birtakım Piskoposluklara taksim edilmişti. Aslında bunun Nikaia'ya ait büyük bir kısım arazi ile bir dereceye kadar Nikaia'ya tâbi oldukları söylenilen iki bölgeden (Regio'dan), yani Tataion'la Doris'ten mürekkep olmuş olması muhtemeldir. Bu Piskoposluklar şunlardır:

23 — Modrene ve

24 — Mela, aşağıda G faslında etraflıca münakaşa edilecektir.

25 — Belki Linoe ile, 26 — Gordoserba'yı Nikaia'dan Kotiaon'la Doryleion'a giden iki mühim yolun üstüne koymak icabeder. Birisinin Söğüt, ötekinin Bilecik yahut İnönü olması muhtemeldir. Gordosserbanın bulunduğu Gordos havalisi Sangarios'un yanındadır (Modrene ve Mela bahislerine müracaat). Belki de Gordoserba, Söğüt'tedir.

27 — Bizans Bithynia'sının Sangarios nehrinin öte tarafına düşen bütün kısmı üç bölgeye ayrılmıştı ki bunlar sonradan piskoposluk derecesini almışlardır (16 ya müracaat).

Chalcedon'dan Nikomedeia ve Nikaia'ya giden yolların geçtikleri havali benim mevzuum için o kadar mühimdir ki bunu bütün teferruatiyle anlatmam lâzımdır.

Evvelâ Chalcedon'dan Nikomedeia'ya giden yolu alalım. Bundan başkaları da bahsettikleri ve fazla bir güçlük göstermediği halde burada bile fikirler birleşmiş olmaktan çok uzaktır.

28 — Pantichion el'an Pendik ismini taşımaktadır ve Üsküdardan $4\frac{1}{2}$ saat uzaktadır.

29 — Nasses, Chalcedon'la Pendik'in tam ortasındadır. Lâkin ismin şekli şüphelidir.

30 — Pontamus, Pendik'le Libyssa'nın arasındadır.

31 — Libyssa'yı Malsum'a yakın, lâkin belki Nikomedeia'ya biraz daha yakın bir noktada aramak icabeder: Hanibal'ın mezariyle meşhurdur. Lâkin Bizans devrinde hiç bahsedilmemiştir.

32 - 38 — Brunga'yı Wesseling, Bryas [1] in tahrif edilmiş şekli olarak kabul etmişse de bu yanlıştır. Bryas, Bithynia sahilinde bir limandı ve milâttan sonra 717 de Yezid, Constantinople'u muhasara ettiği vakit burada kalmıştı. Gemileri Bryas'la (34) Satyros limanlarını işgal etmiş, ta (35) Kartalimen'e kadar sokulmuşlardı. Kiepert, Kartalimen'i Pendik'e yakın olan bugünkü Kartalda göstermiştir. Milâdın 836 senesinde Theophilus, Bryas'ta arap üslûbunda bir saray inşa ettirmiş, bunun için de Satyros Manastırının taşlarını kullanmıştı. (Bu manastır adını oralarda, putperestlik zamanında tapılan bir Satir'den almıştır.) (Theophan, Contin. Sah. 28). Bryas'la Satyros'un birbirine yakın olmasından dolayı Constantine Porphyrogenitus (cilt 1, sah. 497) bu saraya «Satyros Sarayı» der; bundan maada, Bithynia sahilinde, Constantinople'dan pek uzak olmıyan, biri (36) Poleatikos'ta, biri (37) Rophenianai [2] de, biri de (38) Hiereia'da olmak üzere üç saraydan daha bahseder. Bunların ikincisi bence meçhuldür; üçüncüsü Chalcedon civarındaki meşhur sayfiyelerden birinde idi. Dördüncüsü de Constantinople'a karşı en yakın bir noktadaki iskelede idi. İtiraf etmeliyiz ki bu sözlerden Bryas'la Satyros'un «Brunga» nın olduğu yerde, yani körfezin üstünde, Nikomedeia'ya yakın bir noktada değil, bilâkis olsa olsa körfeze girilen dar noktada oldukları anlaşılmaktadır. Nicephorus Patr.'in (sah. 61) sözlerinden de aynı neticeye vâsıl oluyoruz. Bunun kavlince:

39 — Kalos Agros, Bithynia sahilinde, Ἀκταὶ Σατύρου yanında bir liman olduğu halde Niketiata, Kalos Agros'la Dorkon'un arasında idi. Niketiata'nın mevkiini aşağı yukarı doğru olarak tâyin edebiliriz: Dakibyza (Gevze) nin yanında, lâkin Chalcedon tarafında, sahilde idi. Şu halde Bryas'-limanı ile Brunga'nın aynı yer olduğunu kabul edemeyiz.

40 — Dakibyza'nın Gevze olduğunu Leake meydana çıkarmıştır; (Da) kibyza ile Gevze'nin aynı isim olduğuna şüphe edilemez. Bundan maada

[1] Bu hata şüphesiz Rumca bir kitapta Βρύαντα yerine Βρύανγα yazılmasından hâsıl olmuştur. Theophanes (s. 397) te mefulünbih olarak Βρύαν şeklinde yazılmıştır. Cedrenus'ta I s. 789 da Βρύντα şeklindedir.

[2] "Rhopheniane'deki küçük köyü zaptetmek çok güçtür. Büyük şehrin tam eteğindedir. "Attal. sah. 268 ; Sozom 8, 17.

Procopius, Justinian'ın Chalcedon'la Dakibyza arasındaki yolu bozdurup Nikaia'ya giden bütün yolcuları doğrudan doğruya, Constantinople'dan denizden (Kibetos'un [1] yanındaki) Helenopolis'e gitmeğe mecbur ettiğinden bahseder. (Eskiden Dakibyza'ya kadar karadan gidilir, oradan da karşıdan karşıya, Aigialoi'den Kibotos'a geçilirdi).

41 — Niketiata. Sonraki Bizans müellifleri çok kere Nikomedeia ile Chalcedon yolu üzerindeki Dakibyza kalesinden bahsederler. George Acropolita (s. 64) bunun biraz batısındaki Niketiata kalesiyle, doğusuna düşen (42) Kharax kalesinden başka olduğunu bilhassa kaydeder. Lâkin Pachymeres'in çok kere bahsettiği «denize karşı olan Dakibyzanın Nikatiata kalesi» tâbirine bakılacak olursa bundan Niketiata isminde iki kale olduğu, ve tefrik için doğudakine Dakibyza [2] denildiği anlaşılmaktadır.

43 — Dorkon - Paphlagonia'da Amastris'in yanında Niketias denilen bir yerde doğmuş olan Aziz Sergius'un tesis ettiği meşhur Niketiata Manastırından Azizlerin Hayatı (haziran 38, sah. 385) de Rumca bir tarih-i enbia'dan naklen şöyle bahsedilmiştir: «Niketiata'da, Nikomedeia körfezinde, Kalos Agros'la Darkon limanları arasında, Tbeodocos Manastırı denilen bir manastır bulunuyordu».

Nicephoruz Patriarcha (sah. 61) de Kalos Agros [3] limanının Bithynia sahilinde, Satyros burnundan yahut Aktai Σατύρου den pek uzak olmadığını söyliyerek yukardaki fıkrayı tasdik ettiği halde, Finlay bunun bir hata olduğunu, Kalos Agros'un Bosphorus'ta Büyük Derede olduğunu iddia eder. İstinadettiği otoriteler Ducange («Constant. Christ.» 177) ile Gyllius («de Bosph. Thrac.» II, fasıl 18, sah. 301) dir. Lâkin Nicephorus, Kalos Argos'un Bosphorus'ta olmadığına bilhassa işaret etmiştir. Şu halde, eğer Ducangeda hakikati söylüyorsa demek ki biri Boğazda biri Bithynia sahilinde, Gevze civarında olmak üzere Kalos Agros isminde iki liman vardı. Synaxarion (tarih-i enbiya) Niketiata'nın Nikomedeia körfezi üstünde olduğunu söylemekte pek o kadar haklı değildir; hakikatte bu körfezin haricinde, Bithynia sahilinde idi.

44 — Philokrene, 45 · Ritzion, 46 - Pelekanon - ve bu civarda daha başka yerlerden Cantacuzenus (cilt 1, sah. 360) bahsetmektedir; Nikaia'yı muhasara eden Türkler şehri kurtarmağa bir Bizans ordusunun geldiğini

[1] Hist. Are. 30 - Procopius'un sözlerini izah eden parantez içinde bâzı şeyler ilâve etmeğe mecbur oldum. Socr. "H. E,. 4, 13 ile Sozomen 6,14 ü mukayese ediniz.

[2] "Observat. Pachymer. Petri Possini„ sah. 646 'da verilen bu tefsir doğru gibidir. Νικητιάτων şeklinde yazmıştır ki bu doğru olamaz. Çünkü müfredi Νικητιάτης'dir; mamafih Pachymeres (cilt I, 192, 198, 307 II, 103) de de bu şekilde mukayyettir. Lâkin belki Νικητίατον şekli de kullanılabilinir.

[3] Dionys. Byz., 44, Muller, "Georg. Gr. Min.„ II, sah. 54.

duyunca ilerlemiş ve Pelekanon'da düşmanla karşılaşmışlardı. Burada olan bir muharebeden sonra Bizanslılar Philokrene, Niketiata, Dakibyza ve Ritzion'a çekildiler. Cinnamus da (sah. 194) Ritzion'un Asya sahilinde olduğunu, Chalcedon'dan pek uzak olmadığını kaydeder. Lâkin Chalcedon'a en yakın olan ihtimal ki Philokrene idi; çünkü bütün ordu en nihayet burada toplandıktan sonra Üsküdara dönmüştür. Pelekanon belki de Phrygia yahut Pisidya'da gördügümüz Piliganon adının eşidir. Pelekanon'un yanında Mesampela isminde bir yer vardı ki burada St. George'a ithaf edilmiş küçük bir kilise bulunuyordu (Anna II, 75).

47 — Galakrene'den Bithynia'nın bu kısmında bir manastır olarak bahsedilmiştir; Philokrene ile alâkadar addedilebilir. 895 te Patriark seçilen Nicolas, Leon'un dördüncü izdivacına itiraz ettiği için gazaba uğramıştı: «Bucoleon sarayından geçirilerek bir sala bindirildi. Hieria'da sahile çıktı. Buradan yaya yürüyerek kendi yaptırmış olduğu Galakrene manastırına geldi» (Azizlerin Hayatı, mayıs, cilt III, 510.)

48 — Eribolos. Nikomedeia'dan Nikaia'ya giden yolun üstündeki ilk durak Eribolos'tur. Ptolemy'de Eriboia olarak gösterilmiştir: ismin iki şekli de Rumca mâna vermek için Rumcalaştırılmıştır. Eribolos, Xiphilin'in [1] de söylediği gibi, Nikomedeia'nın karşısında, yani Astakos körfezinin güneyinde bir limandı. Nikomedeia'ya on iki değil, belki on mil mesafededir.

49 — Aer. Anna Comnena (11, 312-313) Astakos körfezinin güney sahilinde Aer isminde bir yerden bahseder. Körfezin doğusuna yakındı, çünkü imparatoriçe Constantinople'a gelmek üzere Aer'den gemiye bindiği zaman muhalif rüzgârlar yüzünden bir zaman Helenopolis'te kalmağa mecbur olmuştu. Aynı zamanda Nikaia'ya giden yola da yakın olduğu anlaşılıyor; bütün bu noktalar göz önüne alınınca Eriboia'nın yanında olduğuna hükmetmek gerektir. Belki de Eribolos yahut Eriboia şeklinde Rumcalaştırılan eski yerli ismin kısaltılmış bir şekliydi.

50 — Lâkin Nikaia'ya giden yolcular Nikomedeia'dan dolaştıkları zaman yolu son derecede uzatmış olurlardı: asıl doğru yol Nikomedeia'ya hiç uğramaz. Bizans devrinde Constantinople'dan Asia'ya giden en mühim yol Nikaia'dan geçerek Dorylaion'a gider, ve oradan birkaç kola ayrılırdı. Binaenaleyh Nikaia'ya giden bu yol gayet büyük bir ehemmiyet kesbetmişti. Bundan sık sık bahsedildiğini duyduğumuz halde Nikomedeia'nın civarındaki merhalelere pek nadir tesadüf ederiz. Nikaia'ya giden kara yolu bir müddet Nikomedeia'ya giden yolla beraberdi. Yolcular sandallarla Bosphorus'u geçerler ve ekseriya Damalis'te karşı sahile çıkarlardı. Buradan Pantichion ve Dakibyza'dan geçerek Aigialoi'ye giderler, buradan da yine san-

[1] "Erivolos, tam Nikomedeia şehrinin karşısında bir liman,..

dallarla Astakos körfezinin ağzındaki dar geçidi, aşarak Kibotos'a çıkarlar, ve seyahatlerine karadan devam ederlerdi.

51-52 — Aigialoi'den Kibotos'a olan bu gidiş gelişten Anna Comnena II (279) etrafiyle bahsetmiştir. Böyle olmasa idi Kibotos'la Kibyza (yani Dakibyza'nın kısaltılmış şeklinin) aynı yer olduğunu iddia etmek hevesine kapılabilirdik. Lâkin Kibotos'un, seyrüsefer hattının güneyinde, Astakos körfezinin ağzındaki en dar noktada olduğu aşikârdır. Bu deniz yolu el'an kullanılmaktadır, ve Leake [1] tarafından tarif edilmiştir: lâkin Leake eski isimlere dikkat etmediği için Aigialoi'nin olduğu yere Libyassa'yı koymak hatasında bulunmuştur. Ducange (Alex. 683 teki notlar) birinci edisyon'a uyarak bu ismi Aigyolloi şeklinde yazmış ve Aigilos'la aynı yer olduğunu iddia etmiştir; lâkin Aigilos, Loulon'dan Constantinople'a uzanan ve işaret ateşleri yakılan tepelerin Argeos'tan sonra geleni idi, binaenaleyh Phrygianın kuzeyinde olması icabeder.

53 — Yolcular karadan gidip sonra karşıya geçmektense ekseriya Constantinople'dan gemilere binip doğrudan doğruya Astakos körfezinin güney sahiline gitmeyi daha kolay bulurlardı. Procopius (His. Arc 30) bu tarz seyahati teşvik edip Chalcedon'la Dakibyza arasındaki yolun harabolmasına sebebiyet verdiği için Justinian'la alay eder. Dördüncü asırda karaya çıkılan iskele ekseriya Prainetos'tu ve Peutinger tablosu da yalnız bundan bahseder. Lâkin Constantine, Drepane denilen bir yerde Helenopolis isminde yeni bir şehri inşa ettirdi; ve bütün Bizans devrinde iskele olarak bu kullanıldı. Bu tarz seyahati teşvik eden Justinian'ın Helenopolis'i birçok güzel binalarla süslediğini Procopius nakleder, (de Ædif IV2). İmparatorların bu civarda, kendi emlâkleri dahilinde, hususi iskeleleri olduğu anlaşılıyor; çünkü milâttan sonra 1068 de Romanus Diogenes, sahile Neakomos'ta çıkacağı yerde Helenopolis'te [2] çıkışında bir uğursuzluk sezmişti, çünkü yerli halk bu kelimeyi Eleinopolis diye telâffuz ederdi. Attalioata meseleyi daha başka şekilde ve daha doğru olarak anlatır. Romanus ne sarayın olduğu Pylai'de, ne de kendi mülkü olan Neon Kome'de karaya çıkmış, Helenopolis'i [3] tercih etmişti.

54 — Neakome. Şimdi naklettiğimiz parçadaki imparator emlâkinden Neon Kome, yahut Neakomos'un hakiki adının Neakome olması muhtemeldir.

[1] Leake, geçidin kuzeyine Malsum ismini veriyor. Kiepert hiçbir isim vermiyor. Pendiğin 2 saat güneyindedir. Ehlisalipten bahseden Lâtin müverrihler ekseriya burdan Civitot ismiyle bahsederler.

[2] "Ne Neakomos'a, ne de kendi çiftliklerinden birine çıktı. Lâkin doğruca Hellenopolis'e yaraştı.„ (Seylitz. s. 689).

[3] "Ne Pylai ve saraylara, ne de Neonkomeye, Helenopolis'e„ s. 144 Bonn edisyonunda Πύλαις yerine Πύλσις yazılmıştır.

55 — Pylai [1]. Peutinger tablosundan anlaşıldığına göre Pylai, Astakos körfezinin batısında, Poseidion burnuna yakın bir noktada, Bithynia'nın sahil şehirlerinden biri idi. 1146 da Manuel Comnenus, Philomelion'dan getirdiği Hıristiyan ahaliyi buraya yerleştirmişti; lâkin Cinnamus (sah. 63) bu şehre Pylai adını verenin de Manuel olduğunu kaydediyorsa da bu yanlıştır; çünkü isim en aşağı dördüncü asırdan beri kullanılmakta idi: Peutinger tablosunda mevcuttur. 1068 de Attaliota [2] bunun imparatora ait emlâk dahilinde olduğunu yazmıştır; anlaşıldığına göre 1146 da Manuel tarafından muhacirlere tahsis edilmişti. Attaliota'nın bu fıkrası aynı zamanda Pylai'nin Poseidion'la Helenopolis arasında olduğunu da ispat etmektedir. Pylai, Prainetos, Nikomedeia, hep sahil şehirleri idiler (Attal s. 268).

Constantine Poryhyrogenitus, imparatorların doğuya gittikleri vakit karaya çıktıkları iskelenin Pylai olduğunu söyler ve kendilerini karşılamak için yapılan bütün merasimi tafsilâtiyle anlatır (de Cerimon, 1, sah. 474 ve 493).

56 — Mokilos, yahut Moukilos, Pylai'nin arkasında bir tepe idi. Constantinople'dan Loulon'a kadar uzanan işaret ateşi tepelerinden birisi idi: Şimdiki Samanlı Dağ olmalıdır. Şu halde Kayrizos'un Katırlı Dağı, ve Olympos'un da asıl Keşişin tepesi olmayıp bu dağın güneydoğu eteklerindeki bir noktada olması muhtemeldir.

57 — 318 de Konstantin, Drepana'da yeni bir şehir inşa etmiş ve annesi Hellena'ya ithafen Helenopolis adını vermişti. Aynı zamanda din yolunda ölen Lucianus'un [3] namını da tebcil için yapılmış oluyordu. Lâkin Procopius'a göre ta Justinian hamamlar, umumi binalar ve bir su yolu inşa ederek şehrin su ihtiyacını temin edinciye kadar Helenopolis sadece bir köy halinde kalmıştı. Procopius'a göre Helena burada doğmuştu, ve Justinian'ın da bütün bunları yapmaktaki gayesi sırf imparatorluğun bânisini tebcilden ibaretti; lâkin Bizans askerî yolunu münakaşa ederken bu şehrin de büyük

[1] Hellespont'un doğusunda bir liman olan Pegai'yi Pylai ile karıştırmamalıdır. İkisinden de sık sık bahsedilmektedir. "Cyzicosdan Hellespont civarında bir şehir olan Pegai'ye geldi„ (Cantacuz. I, 339).

Cedrenus (II, 310) İstanbula yakın bir başka Pege'de Meryeme ithaf edilmiş bir kiliseden bahseder.

[2] Attaliota (s. 144) ve Scylitzes (s. 689) dan nakil ve mukayese ettiğimiz fıkralara müracaat.

[3] "Nikomedia'daki Drepana'yı burada din uğrunda öldürülen Lucianos'un adını tebcil için bina etti.„ (Cedren. milâttan önce 517 ile Theophan. s. 28 i mukayese edin. Di Boor, aksanı Δρεπάναν şeklinde koyar. Lâkin aynı zamanda Δρεπανὰν ve Δρεπανᾶν şekillerini de kaydetmiştir.)

"Azizlerin Hayatı„ Kânunusani 7, Salı. 362 de bu şehrin tesisi ve ahalisi hakkında çok dikkate değer malûmat vardır.

yol plânının bir parçasını teşkil ettiğini götstereceğiz. Malalas (sah. 323) asıl isminin Suga olduğunu söyler.

Helenopolis, Drakon nehrinin kenarında idi; Leake bunun Kırk Geçit çayı olduğunu ispat etmiştir. Şu halde Helenopolis, Astakos körfezine girilen boğazın en dar noktasında idi.

58 — Prainetos'un Finikeliler tarafından tesis edilmiş olduğunu Stephanus söylüyorsa da, Bizans devrinde, Chalcedon'la Nikaia arasındaki havalinin kalkınmasına iştirak edinciye kadar bu şehir hakkında hiçbir kayda tesadüf etmemekteyiz. Astakos körfezinin güney sahilinde, Helenopolis'in doğusunda olduğunu hem Peutinger tablosu, hem de Hierocles [1] ispat etmektedir. 1078 de, Nicephorus Botoniates, Nikaia'dan Constantinople'a yürüdüğü vakit buradan geçmişti [2]; lâkin şehri kendi emeline iştirak ettirmek için doğru yolundan biraz sapmış olabilir. 1805 te Taticius'un Nikaia'dan Constantinople'a ricat ettiği zaman da Prainetos'tan geçtiğini öğreniyoruz (Anne I, 303; 73 üncü numaraya müracaat). Peutinger tablosu da Prainetos'u sahilde, Nikaia'dan 28 mil mesafede göstermektedir ki bu da tahmin edilen mevkie gayet iyi uymaktadır. Eğer Helenopolis'in batısında olsa idi, Nikaia'dan 28 milden fazla uzak olması icabederdi. Peutinger tablosunun gösterdiğine göre Constantinople'dan Nikaia'ya denizden gidenlerin kullandıkları iskele bu idi. Yerli adı ihtimal ki Prientos veyahut Prinetos'tu [3].

Mühim bir şehir olan Nikomedeia'ya giden yolun üstündeki yahut yakınındaki sair yerleri de burada tetkik etmek zannedersem münasip olur.

59 — Semana'dan bahsedenler Nikomedeia'dan pek uzak olmıyan bir köy olduğunu kaydediyorlar (Azizlerin Hayatı, nisan 27, sah. 484, Aziz Anthimi'nin hayatı.)

60 — Sapanca Dağı. Nikomedeia'nın doğusunda, Sapanca gölünün güneyinde, dağlarla gölün arasından geçen Ankara yolunun üstünde olan bu dağın Bizanslılar tarafından Sophon denilen dağ olduğu çoktan beri tahakkuk etmiştir. «Sophon denilen dağ» (Attal. Sah. 189; Seylitz. Sah. 170).

61-62 — Soreoi ile Limnai, Astakos körfezinin güney sahilinde iki komşu yerdi. Yalnız Aziz Autonomi'nin Hayatı, Eylûl 12 de bahsi geçer:

[1] "Prainetos Nikomedeia'nn karşısında bir ticaret merkezidir„ (Socr. Hist. Eccles.„ V, 14). "Nikomedeia, Prainetos, Helenopolis„ (Hierocles).

[2] Scylitzes (734), Niceph. Bryen. (124) ve Attal (267) yi mukayese ediniz.

[3] "Prieton, ki yerliler tarafından Prainetos denilir„ (Theoph. Contin. sah. 464). Kelimelerin gelişi her ne kadar aksine ise de ifade etmek istedikleri mâna yukarda yazdığımız gibi olmalıdır. İhtimal Πρίετον kelimesini Πρίνετον olarak taşhih etmek lâzımdır. Bundan maada bu fıkradan burasının Bithynia'lıların bir Πάτριος Θεός (Atalar Tanrısı) ndan dolayı bu ismi aldığını öğreniyoruz. Stephanus buradan "Drepane (yani Helenopolis) yanında Pronektos„ diye bahseder. Tablo Pronectos yahut Pronetios şeklinde kaydeder.

«Soreoi denilen bir köyde, Nikomedeia körfezine denizden girerken sağ taraftadır.» Yine aynı yerde: «Burdan Limnai'ye gitti. Bu Soreoi yanında bir köydü.»

63 — Aziz Hypatius, Chalcedon'un 3 mil doğusundaki Rufiniana yahut Drys manastırından kalkarak Bithynia'nın içinde, Rhibas [1] nehri üzerindeki papazları ziyarete gi-mişti. Bu yolculuk Artemis dininin ο Κάλαθος (o kalathos) denilen senelik bayramına tesadüf ediyordu ki elli gün süren bu müddet içinde uzun seyahate çıkmak günah addedilirdi. (Aziz. Haya. Haziran 17, sah. 343). Kalathos bayramını, Artemis dininin en mühim esaslarından biri addedebiliriz. Bunun için «Journ. Hell. Stud.» 1883 te çıkan «Graeco Romen Civilization in Pisidia» ismindeki makalemle «Arch. Ztg.» 1853, sah. 150 Curtius'den naklettiğim sair fıkralara müracaat ediniz.

64 — Baanes. Şimdi Sapanca gölü denilen Baanes'ten Bizans müellifleri sık sık bahsederler.

65 — Oxia. Chalcedon'dan 10 mil kadar ötede bir dağdı. (Aziz. Haya. Şubat 14, sah. 772).

66 — Siopa. Oxia ile Roupheniana arasında bir başka tepe idi (aynı vesika).

67 — Hemerun. Emporium Chalcedonis (Chalcedon pazarı) (aynı vesika).

68 — Atroa. Theophenes'in (sah. 466) bahsettiği Atroa belki Strabo'nun Otroia'sıdır. Strabo, Otroia'yı Askania gölü üzerinde göstermiştir ki bu da Atroa'ya gayet iyi uyar. Leo Diaconus (sah. 177 de «Olympus'a yakın Atroas ovası» ndan bahseder ki o da bu mevkie gayet iyi uymaktadır.

975 te John Tzimiskes, Cilicia geçidinden (Gölek boğazından) Constantinople'a yaptığı yürüyüşte buradan geçmişti. Askerî yoldan giden John Tzimiskes, zâbitlerinden birinin Askania gölü üzerinde, Atroa'daki hususi malikânesinde yaptığı daveti kabul ederek yolundan biraz sapmağa razı olmuştu. (Drizion'la mukayese).

Plutarch'in bahsettiği Otryai'yi de (Lucull. un Haya.. 8) ihtimal Ὀτρόιαι [2] okumak, ve Otroia yahut Atroa ile bir olduğuna hükmetmek lâzım gelecektir. Yunanlı Atreus'la Phrygialı Otreus'un aynı şey olduğunu G. Curtius bile kabul etmiştir. Bu nazariyeyi kelimelerin eski şekilleri olan Ὄτροϝία ile Ἄτροϝία'nın yerini alan Ὀτροία ile Ἀτρώα [3] müştakkatı da ispat etmektedir. Şahıs isimleri olan Attalos'la Ottalos'u, ve hiç fark etmeksizin bazen Tataion, bazen

[1] Not. Bolland. ; Rhibas Qui et Rhebas et Rhoesus.

[2] Sonraki kitabe ve yazılarda ekseriya (οι) yerine (υ) kullanılmaktadır.

[3] Theophenese (466) göre Leo Diac. (177) deki kelimeyi Ἀτρώας okumamız lâzım gelir.

Tottaion denilen Bithynia köyünü mukayese ediniz. «Trois Villes Phrygiennes» ismindeki makalemde (Bull, Cor. Hell. 1882) Aeneas ile Scanius dinlerini tarif etmiş ve bunun izlerini hem Bithynia'daki Otroia'da, hem Phrygia'daki Otrous'ta bulabileceğimizi izah etmiştim. Otroia'nın Basilinopolis'le aynı havalide bulunması muhtemeldir.

69 — Kabaia. Sangarios'un yanında bir istihkâmdı. «Sangarios yanında bir istihkâmdı» (Pachym. i. 419). Pithekas'ın yanındaki kalelerden biri olması muhtemeldir. (G. 8).

70 — Symbolus Surius'un Aziz Platonis'in hayatında bahsi geçmektedir. (Aziz. Haya. Şubat 21. sah. 267). «Olympus'a yakın, Surius ismi verilen Symbolus.»

71 — Hyakinthos isminde bir manastırdan Acropolita (sah. 20) bahseder. Nikaia'nın yanında olması ihtimali vardır.

72 — Pouzanes. Opsikia themesinde bir hisardı. 743 te Artavasdes buraya iltica etmişti (Theophan. sah. 420). Nikomedeia ile Nikaia'nın güneyinde olması muhtemeldir.

73 — Basileia. Nikaia'nın 12 [1] mil kuzeyinde bir yerdi. Nikaia'daki Türklere karşı hareket eden Bizans Ordu Kumandanı Taticius, Nikomedeia tarikiyle Constantinople'a çekilmeğe karar vermişti. Türkler kendisini takibettiler ve Prainetos'ta (milâttan sonra 1085) yetişmeğe muvaffak oldularsa da geri püskürtüldüler. Bundan Prainetos'un Nikaia'dan Nikomedeia'ya giden yol üzerinde ve Eribolos'un güneyinde olduğu anlaşılırsa da Anna'nın şaşırmış olması ve öteki sahifede de tekrar ettiği gibi, Bithynia'dan geçen yolu muradetmiş olması mümkündür [2]. Nikomedeia Türklerin elinde idi. Anna bu sözün arkasından hemen Nikomedeianın istirdadı için yapılan harekâtı tarife başlar. Bahsettiği yol Nikaia . Basileia - Prainetos yoludur.

74 — Kissaion. Anastasius'un çok şüpheli bir sözüne göre Modrene'nin yanında bir yerdi (Chron. «Sah. 272 - 277; De Boor'un Theophan. II, Sah. 638 de yazdığı notla mukayese ediniz.

75 — Koubookleia. Olympus yanında bir kale idi: «Olympus dağının yanında, Mysiada bir hisardı.» Taarruza uğradığı vakit Lopadion'dan imdat istemişti; demek Uludağın batısında idi.

76 — Dagouta'yı Ptolemy Büyük Mysia'da göstermiştir. Forbiger, isim benzeyişinden başka hiçbir istinat noktası olmadığı halde Dagouta'nın Söğütte [3] olduğunu iddia etmiş ve belki de hakikatten pek uzak düşmemiştir. Ptolemy, Dagouta, Praipenissos, Alydda grupundan bahsederken hiç şüphesiz

[1] Anna, stadia diyor. Niceph. Br. (s. 160) 40 stadiadan fazla gösteriyor. (Endekse bak) sahifeleri mukayese ediniz.

[2] Cilt I, sah. 306. 305 inci sahifedeki Νικομηδους yanlış olabilir.

[3] Söğüt, Türkçede memleket adı olarak çok kullanılır.

Mysia'yı, (C. 85) te bizim de izah ettiğimiz gibi, geniş mânada alan bir membaa istinadetmektedir. Mamafih, gayet mânasız olarak Pergamos'u da bu grupa dahil etmiştir. Ptolemy'den sonra ta Porphyrogenitus'a (de Tham. Sah. 25) gelinciye kadar başka hiçbir yerde Dagouta'dan bahsedildiğine tesadüf etmedim. Bu müellife göre Bithynia içlerinde Dagotthenoi denilen, Mysiadaki Olympus ve Prousa [1] ile alâkalı bir kabîle vardı. Bunlar Olympusla denizin arasında, Prousa tarafında yaşarlardı. Bu vaziyet her ne kadar Ptolemy'nin sözüne uymuyorsa da Ptolemy'nin Dagouta hakkındaki fikirleri çok müphemdir; onun için bu mesele hakkında itimada değer bir vesika sayamayız. Belki Gallos - Kadosia - Lophoi piskoposluğu Dagotthenoi'ların memleketi idi.

77 — Agrillon yahut Agrilion'dan yalnız Peutinger tablosu ile Ptolemy bahseder. Nikaia'dan 24 mil mesafede, Dorylaion yolu üzerinde idi, ve bu şehirle de arasında 35 mil vardı. Aigialos (F 51 e müracaat) olması kabildir. Aigialos isminin (Ducange'in Alexiad. Sah. 683 teki notlarında Aigyllos şeklindedir) aslı yerli olup Rumca bir mâna ifade etmesi için Rumcalaştırıldığı aşikârdır: Peutinger tablosunda da yanlışlıkla Chalcedon - Nikaia Dorylaion yolu üzerine konmuş olabilir.

78 — Regio Tarsia, Sangarios'un doğusunda [2] kuzeyden de Regio Tataios'a muttasıl bir bölge idi; binaenaleyh Nikomedeia'nın karşısında ve yakınında olması icabeder [3]. Optimate themesi içinde olup Theodore Lascaris'in tesis ettiği Nicaea imparatorluğunun bir kısmını teşkil ederdi (Acropol Sah. 173). Herakleia Pontica ile Nikomedeia arasındaki yolun üzerinde bulunuyordu. (Nicet Chon. Sah. 319). Bölgenin mühim şehirlerini Nikomedeia'dan Karateia ve umumiyetle Paphlagonia'ya giden yolun üstünde aramalıdır. Son zamanlarda ihtimal Daphnousia, Tataion ve Doris'le beraber piskoposluk derecesine yükselmiş ve Maximianai adını almıştır (16 ncı numaraya müracaat).

79 — Khelai yahut Khele, Sangarios'un ağzının 180 sastadia batısında, Thynias adasının 20 stadia doğusunda bir burundu. Anna Comnena (II, Sah. 26) ve Pahchymeres (I, Sah. 419, 475) de mukayyettir.

80 — Kalpe. Thynias'in biraz batısındadır. Aziz Agathonici'nin öldürüldüğünü anlatan bahiste (Aziz. Haya. Ağustos 22). Karpe (yahut Karpis) şeklinde mukayyettir: «Bithynia'da Karpis denilen bir limana vâsıl oldu».

[1] Prousa yerine Προυσιάς yazmıştır. Dagotthenoi'ların memleketini Olympus'un güneyinde yaşıyan Mysia'lılardan ayırdetmiştir. Sonraki müelliflerin bahsettikleri Prousiastan maksatları Kios (yani Prousias ad mare) olmamalıdır.

[2] Maximian'ın azatlı kölesi Aziz Eleutherius, Bithynia'da Tarsia bölgesinde, Sangarios'un doğusundaki malikânesinde idam edilmişti. Azizlerin Hayatı, Ağustos 4, sah. 321-325.

[3] "Nikomedeia'ya komşu olan Tarsia,,. Nicet. Chon. sah 553.

81 — Bir Roma vilâyeti olan Bithynia, saltanat hakkını Romalılara terk eden Kıral III üncü Nikomedes'in [1] ölümünden sonra teessüs etmiştir. Buna Pompey, Pontus'u katmış, milâttan evvel 65 senesinde Mithridat'ın memleketinin doğu kısmını yerli hükümdarlara bırakarak batı kısmını da buna ilâve etmişti. Mithridat'ın memleketinin Romaya geçen kısmını Pompey on bir şehre (Πολιτεῖαι) taksim etti. Marquardt'ın tahminine göre Romaya geçen kısmın doğu hududunu Halys teşkil ediyordu. Bütün hudut sık sık değiştiği için bir zamanlar Amisos'u bile ihtiva etmiş olduğunu tahmin ediyor. Lâkin bu nazariyeyi istinadettirdiği Strabo'nun fıkrasını biraz fazlaca lâstikli tefsir etmiştir (sah. 544). Bu fıkraya göre Paphlagonia, Halys nehrinden itibaren, bütün sahil boyunca, Herakleia'ya kadar uzanıyor, içerlerde Halys'in doğusuna bile geçiyordu. Mithridat, iç Paphlagonia'nın yalnız en yakın kısmında (Τῃ Σγγυτατω = en yakın havali) hüküm sürüyordu; geri kalan kısmı yerli hükümdarların ellerinde idi. Bithynia - Pontus hududuna gelince, tam hududu gösterecek elimizde hiçbir delil yoktur; lâkin yalnız şunları biliyoruz; Paphlagonia'nın Mithridat'a ait olan kısmından, Pompey, Roma'nın Pontus vilâyetini teşkil etmişti. «Pontus vilâyetini Romalılar bu noktaya kadar uzatmışlardı» [2]. Geri kalan kısmı ise, hattâ Mithridat'ın katî inhizamından sonra bile, eskisi gibi yerli hükümdarların elinde kalmıştır. Bundan sonra Strabo, Romalılar tarafından Pontus denilen ve Mithridat'ın idaresinde olan memleketi tarife başlar. Halbuki Paphlagonia'nın Mithridat'ın elinde olmıyan (ve Romalılar tarafından Pontus denilmiyen) kısmının tarifini ta 561 - 62 nci sahifeye bırakır. Ondan sonra Amastris'le Sinope'un, Halys'i aşarak Amisos'un bahsine geçer. Memleketin Halys'le Amisos arasındaki kısmının, yani Gazelonitis'in, bu şehrin nüfuz ve idaresi altında olduğunu, sonra kısmen Pompey tarafından Galatia'daki Tolistobogi'lerin tetrarchi olan Deiotaros'a verildiğini ilâve eder. Bu parçayı 451 inci sahifedeki parça ile mukayese edecek olursak bu on bir şehirden (Politeiai'den) birinin Amisos olduğunda hiç şüphemiz kalmaz; çünkü Strabo'nun bu ikinci fıkrada söylediğine göre: Mithridat'ın bütün memleketinden Pontus ve Paphlagonia'nın bir kısmı da dahil olduğu halde, Pompey yalnız Ermenistan tarafındaki parçasını kendisine yardım eden küçük kırallara bağışlamış, geri kalan kısmını da «on bir» şehre ayırarak Roma

[1] Marquardt, Waddington (Le Bas No. 409) a ittiba ederek milâttan evvel 74 tarihini kabul ediyor ve böylelikle Bithynia'da kullanılan tarihle Pontus'ta kullanılan milâttan evvel 297 tarihini birleştirmiş oluyor. Momsen "Zft. F. Mumism.„ 1884 s. 158 de, Roma devrinde kullanılan tarih başının 281 olduğunu tesbit etmiştir. Zeyle müracaat.

[2] "μεχρι δεῦρο = bu noktaya kadar„ tâbirinin "Halys'e kadar„ mı yoksa "Paphlagonia'nın Mithridat'a ait olan kısmı imtidadınca„ mı demek istediği şüphelidir. Marquardt tereddütsüz birinci görüşü kabul ediyor. Ben ikinciyi tercih ediyorum. (Strabo s. 544.)

vilâyeti olan Bithynia'ya ilâve etmişti. Bithynia - Pontus valilerinden ikisinin, C. Papirius Carbo (milâttan evvel 61 - 59) ile C. Caecilius Cornutus'un (milâttan evvel 56) isimlerinin Amisos sikkelerinde mahkûk oluşu da bunu pek güzel ispat eder.

İç Paphlagonia ta milâttan evvel 7 senesine gelinciye kadar kırallar tarafından idare edilmiştir; ondan sonra bu da Galatia vilâyetine ilâve edildi. Muhtelif zamanlarda ihtiva ettiği mütaaddit kırallıklardan en mühimmi, doğuda, merkezi Gangra olanı idi; burada Büyük Deiotarus'un torunlarından birinin oğlu, yani Kastor'un oğlu Deiotarus hüküm sürmekte idi. Şu halde Andrapa (Neoclaudiopolis) da Deiotarus'a verilmiş demek oluyor; çünkü hem tabiî vaziyeti itibariyle Gangra ile beraber olması lâzım gelir, hem, Gangra ile Andrapa, ikisi de aynı senede (yani milâttan evvel 7 de) Roma vilâyeti Galatia'ya katılmışlar, ikisi de paralarını bu seneyi tarih başı sayarak basmaya başlamışlardır. Amaseia da aynı tarih başını kullanmakta idi; bu şehir de birtakım kırallar tarafından idare edildikten sonra [1] milâttan evvel 7 senesinde Galatia'ya ilhak edilmiştir.

82 — Pompeiopolis'e ne yapıldığı meçhuldür. Strabo'nun ifadesinden Pompey'nin bunu Roma vilâyetine ilâve etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Strabo bu şehirden, Paphlagonia'nın Roma vilâyeti yapılan kısmını tarif ederken (yani 544 üncü sahifede) değil, sonraya bıraktığı, Paphlagonia'nın yerli kırallar tarafından idare edilen kısmını tarif ederken (yani 562 nci sahifede) bahseder. Lâkin Pontus'tan Bithynia'ya giden doğru ve çok mühim yolun üstünde olan bu şehrin Mithridat'ın imparatorluğu dahilinde olmamasına imkân yok gibidir; eğer burası Roma vilâyetine dahil değil idiyse vilâyete sadece Paphlagonia'nın sahili kalmış oluyor; belki Strabo'nun kendisi de ifadesinden bu mânanın çıkarılabileceğini düşünerek buna mâni olmak için Pompeiopolis civarındaki havaliyi tarif ederken: «Pontus vilâyetinin Halys nehrinin öte tarafındaki kısmı» diyor [2] Bu garip cümlenin tam mânası hiç de vâzıh değildir. Eğer cümle ἡ ἐντὸς Κ.Τ.λ. (bu tarafta) şeklinde olsa idi bunu en tabiî mânasında alır, «Roma Pontus vilâyetinin Halys'in batısına düşen kısmı» demek istiyor, ve bunu nehrin doğusuna düşen kısmından ayırıyor derdik. Lâkin «öte tarafı» ibaresi Strabo'nun sadece Pontus'u göz önünde tutarak yazdığına delâlet etmektedir. Şu halde Roma vilâ-

[1] "Amaseia da kırallara verilmişti. Lâkin şimdi bir vilâyettedir.„ Strabo salı. 561.

Marquardt (s. 359) bu şehirlerden başka bir şekilde bahseder : lâkin Strabo'nun 541. 544 ve 562 nci sahifelerini mukayese ediniz. Mamafih Marquardt'ın ileri sürdüğü Gangra ile Andrapa'nın Pylaimenes ailesine verilmiş olduğu nazariyesi doğru olabilir.

[2] Son zamanlarda Doublet tarafından (Bull. Corr. Hell. 1889 s. 311) Zeus Bonitenos'a ithaf edilmiş bir mâbet keşfedilmiştir. Bu mâbet de "bu dağların her tarafında yükselen mâbetlerden„ biri idi.

yeti olan Pontus'tan değil, Mithridat'ın memleketi olan Pontus'tan bahsediyor demektir.

Profesör G. Hirschfeld [1] gibi biz de Pompeiopolis'in kullandığı tarih başını milâttan evvel 46 senesi olduğunu kabul edebilse idik bu şehir hakkındaki bütün tereddütlerimiz zail olmuş olurdu. Lâkin bahsettiği kitabelerde bu nazariyeyi ispat edecek hiçbir delil yoktur.

Aynı zamanda başka bir kitabenin (C. I. G. 4164) milâttan evvel 17 senesiyle milâttan sonra 2 senesi arasına tesadüf eden başka bir tarihi başlangıç tutmuş olduğunu unutuyor [2]. Eğer Borghesi (V. 429) bu tarihi milâttan evvel 7 senesinde göstermekte haklı ise Pompeiopolis'in de Gangra, Andrapa ve Amaseia gibi o sene Galatia'ya ilhak edildiğini kabul etmekliğimiz lâzım gelir ki bu da Pompeiopolis'in de ötekiler gibi o seneye gelinciye kadar yerli kırallar tarafından idare edilip Bithynia - Pontusa dahil bulunmadığını gösterir. Bunun bir başka ispatı da «C. İ. G» 4157 dedir: rivayete göre henüz neşredilmemiş bir kitabede Sinope'la Amastris'te olduğu gibi Pompeiopolis'te de bir στοντάρχης=Pontarch bulunduğundan bahsedilmektedir; tarihi meçhuldür; lâkin milâttan evvel 17 senesinden sonra olması çok muhtemeldir. Pompeiopolis'te bir Pontarch'ın bulunuşu, bunun da Pontus vilâyeti dahilinde olduğunu ispat ederse de bahsedilen kitabe şüpheli bir vesikadır.

83 — Paphlagonia'nın içerlerinden bir parçayı Pompey, Pylaimenes'in ahfadına vermişti. Lâkin bunun ne nerede olduğu, ne de hududu bellidir. Marquardt bunlara Olgassys civarındaki arazi ile demin bahsettiğimiz Pompeiopolis, Gangra, Andrapa şehirlerinin verilmiş olduğu fikrindedir. Pliny de, VI, 2: «Galatia'nın arkasında, bazılarının Pyleamenia dediği Paphlagonialılar» dan bahsederse de hiçbir şehir adı zikretmez.

84 — Bütün bu yazdıklarımız Pompey'nin teşkil ettiği Pontus vilâyetindeki «on bir şehri» tâyin etmenin ne kadar güç olduğnnu göstermeye kâfidir.

Amisos, Sinope, Abonouteichos - İonopolis, Amastris, Tion ve Herakleia'dan eminiz; belki Dadybra [3], Sora, Krateia, Pompeiopolis ile sonradan Hadrianopolis adını alan şehri de bunlara ilâve edebiliriz.

[1] "Sitzungsber. Berl. Akad.„ Temmuz 1888, s. 863.

[2] Tarihi 178 senesidir ve Markus Aurelius'tan Θεος = (Tanrı) kelimesini ilâve etmeden bahseder. Bundan İmparatorun henüz hayatta olduğu anlaşılır.

[3] Ya Dadybra, yahut Sora şehri Paphlagonia'daki Sebaste olabilir, ikisi de milâttan sonra ikinci asırda sikke basmışlardır. Mr. Head. "Hist. Num.„ (s. 434) de, Sıvasın Sebaste olduğunu iddia ederse de Sıvas, Ermenistandaki eski Sebasteia'dır. Ptolemy hem Sokara'dan hem de Sakorasa'dan bahseder; bunlardan birisinin Sora olması muhtemeldir. Krateia ile Tion'un Bithynia'da olmayıp Paphlagonia'da olduğu zannedilmektedir. (Just. Novel. XXIX). Bu meselede Kuhn'la Marquardt haksızdırlar. Sebaste'nin paraları için kitabın zeyline müracaat edin.

Hadrianopolis'in bazı sikkelerinde ΣΕΒ lâkabı mahkûktur. Bundan Hadrianopolis'le Paphlagonia'daki Sebaste'nin aynı şehir olduğu hatıra gelirse de Sebaste, Caracalla'nın zamanında da sikke bastığı halde Hadrianopolis ancak Hadrian'ın devrinde para çıkarmağa başlamıştır. Eğer bundan sonra, yukarda verdiğimiz listenin içinde Pompey'nin on bir şehrine uygun gelmiyen biri bulunacak olursa onun yerine Timolaion'u koyabiliriz: Mithridat zamanında sikke basmıştır. Her ne kadar az zaman sonra tarihten silinmişse de o devirde Pompey tarafından bir şehir olarak kabul edilmiş olması muhtemeldir [1]. Mantineion'un bu on bir şehir arasında yeri yoktur — Sokrat («H. E.» S. 2. 38) bahsetmiştir. Honorias dahilinde idi. (Azizlerin Hayatı. Ağustos 24. St. Tation'un ölümü). Claudiopolis'le beraber zikredilmiştir [2].

85 — Amisos, milâttan evvel 63 - 59 senelerinde Pontus vilâyetine dahildi; fakat sonra Caesar tarafından müstakil bir şehir haline konuldu. Birçok maceralardan sona 30 senesinde İmparator Augustus tarafından müstebit Straton'un elinden kurtarıldı [3]. Strabo, eserini yazdığı zaman (milâttan sonra 19) belki sadece sözde hürdü. Lâkin 111 - 113 senelerinde Pliny'nin Bithynia - Pontus'u idare ettiği zamanlar bu vilâyete merbut olduğunda şüphe yoktur (ad Traian, 92, 93, 110). O zamanlarda da el'an hür bir şehirdi.

Amisos'un, müstebit Straton'u milâttan evvel 33 senesinde kovduğu ve bu seneyi tarih başı yaptığı ekseriyetle kabul edilmiştir. Lâkin Strabo (S. 547), Straton'un Augustos tarafından «Actium zaferinden sonra» kovulduğunu ima eder. Eckhel (II, 349), Straton'un 33 senesinde Antony tarafından tenkil edildiğini, Augustos'un sadece şehrin hürriyetini tasdik ettiğini farz ediyor. Lâkin Strabo'nun sözünü bu kadar hükümsüz saymak pek caiz olamaz. Meseleyi inceleyince bu faraziyeyi Diadumenianus zamanına ait ΓΜΘ tarihli bir sikkeye istinadettiğini görürüz. Şimdi bir de Strabo'yu tetkik edelim. Amisos halkının, müstebitten kurtulduklarının şükranı olarak kurtarıcıları Augustos'un Actium zaferinin tarihi olan 2 eylûl 31 senesini tarih başı olarak kabul ettiklerini farz edelim. Asiada sene başı sonbahar gündönümünde gelirdi. Şu halde Amisos tarihinin birinci senesi milâttan evvel 31 senesi eylûlünün 21 inde bitmiş, 249 senesi de milâdın 218 inci senesinde nihayet bulmuş demektir. 218 de Diadumenianus altı aya yakın bir zaman hüküm sürmüştü: pek tabiî olarak paralarında ΓΜΘ [4] tarihine tesadüf

[1] Hata! Timolaion para çıkarmamıştır. Zeyle bakınız.

[2] Azizlerin Hayatı, Eylûl 12 de St. Autonomi'nin hal tercümesindeki: "Mantineion ve Claudiopolis'e doğru yelken açtılar„ sözleri bu şehirlerin sahilde olduklarını ispata kâfi değildir.

[3] Strabo, salı. 547.

[4] Aelius Caesar'ın sikkelerinden birinde ΡΞΘ tarihi vardır: 169 senesi milâdın 138 inci senesi eylûlün 21 inde nihayet bulmuştur ve Aelius Caesar 138 de ocak ayının birinde ölmüştür. Galiba sikkelerinden birinde PA tarihi vardır. Lâkin üstündeki "Mukaddes ilâh„ sözle-

edebiliriz. Amisos'un Roma âdetine uyarak ocak ayını sene başı olarak kabul ettiğini farz edecek olursak netice yine aynıdır. Bunun için Amisos'un tarih başlangıcı olarak milâttan evvel 33 senesini değil 31 senesini kullandığını kabul etmek lâzım gelir.

86 — Milâttan evvel 7 senesinden itibaren birtakım Paphlagonia şehirleri, hattâ belki Pompeiopolis de dahil olduğu halde birer birer Galatia'ya ilhak edildiler. Bunun içindir ki bazı kitabelerde Galatia valilerinden Paphlagonia valisi olarak bahsedilmektedir. Lâkin, bazı kimselerin yaptığı gibi bütün Paphlagonia'nın o zamanlarda Galatia'ya ilhak edildiğine hükmetmek doğru değildir [1]. Bunun için Marquardt'ın (s. 359) kitabelerdeki bu cümleyi tefsir için Ptolemy'den naklettiği sözleri geniş mânasiyle kabul edemeyiz. Potolemy'ye bakılırsa Abonouteichos'la Sinope da dahil olduğu halde, bütün Paphlagonia sahili Galatia'ya aitti. Pliny (ad Traian. s. 90-92) Amisos'la Sinope'un Bithynia-Pontus'a milâttan sonraki 111-113 senelerinde ilhak edildiğini katî surette ispat etmiştir. Halledilecek mesele şudur: Ptolemy, Paphlagonia'nın yalnız bir kısmını Galatia'ya ilâve edeceği yerde hepsini birden ilâve etmek hatasında mı bulunmuştur, yoksa bu sözler, 113-116 senelerinde, memleketin geri kalan kısmının da Galatia'ya ilhak edildiğini mi ispat etmektedir! Ptolemy'nin umumiyetle Roma vilâyetlerinin hudutlarını [2] gayet doğru olarak verdiğini düşünecek olursak bizim de Marquardt (s. 351) gibi ikinci ihtimale meyletmemiz zaruridir.

Galatia hududunun Paphlagonia sahillerini de ihtiva edecek bir surette genişletilmesi ihtimal ki Trajan'ın saltanatı zamanında olmuştur; bu da ayrı bir vilâyet haline konulmak üzere Galatia - Cappadocia'dan ayrılan Pontus Galaticus ve sair araziyi telâfi için yapılmış olabilir [3]. Lâkin milâttan sonra 160 - 200 senesinde ya bu sistem terk edilerek eski tarza dönülmüş, yahut da Ptolemy tamamiyle yanılmıştır; çünkü Abonouteichos milâttan sonra 210 da [4] Pompey tarihini kullanmakta idi. Bütün bu şüpheleri dağıtmak için yeni delillere ihtiyaç vardır; bunun da yapılacak dikkatli bir kitabe araştırmasiyle meydana çıkacağında şüphe yoktur.

---

rinden paranın ölümünden sonra basıldığı anlaşılıyor. Eckhel'in hatası senelerin tarih başı olarak kabul edilen günden itibaren hesabedildiğini zannetmesindedir : ben Actium harbinin olduğu senenin de hesaba dahil edildiğini zannediyorum. Zeyle müracaat.

[1] Meselâ bu valilerden Phrygia valisi olarak da bahsedilmektedir. Lâkin Phrygia'nın gayet küçük bir kısmı Galatia'ya verilmişti.

[2] Lykaonia ve Cilicia Tracheia bahislerinde olduğu gibi muhtelif tarihlerdeki menabii biribirine karıştırdığı zamanlar müstesna.

[3] Bu belki Trajan zamanında olmuştur. C. İ. L. III 6819.

[4] Hirschfeld "Berl. Jahresb.„ 1888, s. 887.

87 — Marquardt 359 uncu sahifede pek haklı olarak Gangra ve sairenin Galatia'ya milâttan evvel 7 tarihinde ilâve edildiğini söylediği halde 491 inci sahifede yanlışlıkla tekrar eski nazariyeye dönerek bunların aynı senede Bithynia - Pontus'a ilhak edildiklerini kaydeder. Elimizdeki kitabeler, Amaseia'nın milâttan sonra 98 senesinde Galatia valisi Pomponius Bassus tarafından, ve ikinci asrın ortasında da Cappadocia valisi Arrius Antonius tarafından idare edildiğini ispat etmektedir. Andrapa (İskilip) da bulunan bir kitabede de Pomponius Bassus'tan bahsedilmiştir. Aşağıda, Galatia yollarının tarifinde de Gangra ile beraber bütün bu şehirlerin askerî yol sisteminde ne kadar mühim birer nokta teşkil ettiklerini göstereceğiz.

88 — Bithynia - Pontus'la Galatia arasındaki hududun, batı kısmı daha katîdir. Pliny'ye göre (V, 149) Hierus yahut Siberis nehri iki vilâyetin arasından geçerdi. Şu halde Juliapolis - Gordokome ile Dadastana Bithynia'ya; Laganeia da Galatia'ya kalıyor demektir: lâkin Ptolemy, Hierus'un on iki mil doğusundaki Laganeia'yı da Bithynia [1] içinde gösteriyor. Pliny'nin dediğine bakılırsa (W, 143) Bithynia'da XII «şehir - civitates» vardı. Bunları Nikomedeia, Nikaia, Chalcedon, Kios - Prusias (ad Mare), Apameia - Myrleia, Helgas Germania - Caesareia, Prusa (ad Olympum), Prusias (ad Hypium) Bithynion - Hadriana - Claudiopolis ve Juliopolis olarak sayabiliriz. Geriye iki şehir kalır ki bunlardan biri, para darbetmemesine rağmen bilhassa zikredilen Daskylion'du, ötekinin de sahilde, Daphnousia - Thynias ile Sangarios'un ağzı [2] arasında bulunan Dia, yahut Diospolis olması muhtemeldir. Dia, Augustos devrinde para basardı; binaenaleyh Civitas (şehir) [3] derecesinde olması icabeder; lâkin sonradan tereddi ettiği ve Augustos'tan sonra para basmadığı anlaşılıyor. Arazisi fakir ve kapanık olduğu için hiçbir zaman fazla bir ehemmiyete sahip olmadığı muhakkaktır. Sonraları Dap-

[1] Pliny de Rkyndakos'u Asia ile Bithynia arasında hudut olarak gösteriyor ; lâkin nehrin doğusunda olan Apollonia ile Hadriani'nin ikisi de Asia dahilinde idiler. (H. N., V, 142). Binaenaleyh biz de Ptolemy'ye uyarak Laganeia 'yı Roma Bithynia'sında olarak kabul etmeliyiz. Juliapolis hakkında Pliny, ad Tr. V 77 ye müracaat.

[2] Marquardt bu meselede Kuhn'a uyarak Prousa, Caesareia - Germanica, Dia'yı çıkarıp yerlerine Tion'la Krateia'yı koyuyor. Lâkin Herakleia Pontus hem isminden hem Strabo'nun sözlerinden (s. 544) anlaşıldığı üzere Roma Pontus'üne dahildi ; Herakleia'nın doğusunda olan Tion'un da tabii Pontus'ta olması icabeder. Bundan başka, Pliny de Pontus yahut Paphlagonia'da olduğunu bilhassa kaydeder. Marquardt, Prousa'nın Trajan'in devrine gelinciye kadar bir kome (köy) olduğunu söylerse de yanlıştır. Prousa ta Neron'un zamanından itibaren para basmıştır. Justinian (Novel, XXIX) Krateia'yı Paphlagonia'da göstermektedir.

[3] Kuhn, Ptolemy'ye istinadederek Chalcedon arazisinin Hypios nehrine kadar uzandığını iddia ederse de, bu bunun yanlış olduğunu ispata kâfidir. Lâkin zeyle müracaat.

hnousia piskoposluğu Dia'nın arazisini de ihtiva etmiştir. 879 dan evvel [1] lâkin 787 den sonra piskoposluk derecesine yükselmiş olması muhtemeldir. Bu dereceye belki de Tataion Noumerika, ve Maximianai piskoposlukları tesis edildiği vakit yükselmiştir. Juliopolis'in de Basileion namını alarak yükselmesi ihtimal yine bu zamana tesadüf eder. 869 Meclisinde Constantin isminde bir Noumerika piskoposundan bahsedilmektedir. Yine aynı mecliste Juliopolis'li İgnatius, yahut Basileion'lu İgnatius de mukayyettir. Halys'in doğu sahilindeki bütün bu değişikliklerden ihtimal ki Basil mesuldü; şu halde 867 yahut 868 tarihine tesadüf etmesi zaruridir.

89 — Bithynia hududunun güney ve batı kısımları üçüncü asrın sonunda, yahut da dördüncü asırda tashihe uğramıştı. Laganeia ile Juliopolis Galatia'ya geçirilmişti ki bu değişiklik Jovian'ın 364 [2] tarihine tesadüf eden ölümünden evveldir; aynı zamanda Jerusalem ve Antonin seyahatnamelerinden de anlıyoruz. (Milâttan evvel 300, 330 ve 336). Appolonia ile Hadriani de Hellespontus'tan alınarak Bithynia'ya geçirilmiş, Hadriani'nin güney batısında, Bolat'ın yanındaki bir parça araziye de Neocaesareia yahut Eriste ismi verilerek Bithynia piskoposlukları arasına katılmıştı.

90 — Bithynia - Pontus'un dördüncü asra tesadüf eden tarihinde bazı zorluklara tesadüf etmekteyiz. Bithynia ile Paphlagonia yalnız Polemius Silvius listelerinde değil, daha eski olan Verona manüskrisindeki listede de iki ayrı vilâyet olarak gösterilmektedir. Bununla beraber 341 tarihinde bir «Pontus ve Bithynia konsülünden» bahsedildiğini görüyoruz. C.I.L.VIII, 5348. Lâkin hakikatte, burada Pontus isminden muradedilen sadece Pontus'taki Herakleia şehri idi.

Her ne kadar bu, Roma Pontus'unun bir kısmını teşkil ediyor idiyse de bütün vilâyeti ihtiva etmekten çok uzaktı [3]. Bu da, Bithynia Roma Pontus'unun bir kısmını ihtiva etmek, Paphlagonia da Tion, Krateia Hadrianopolis ile Halys'e kadar uzanan bütün havaliyi içine almak suretiyle iki ayrı vilâyetin mevcudiyetine o kadar aykırı düşmez (zeyle müracaat).

91 — Tahminen milâttan sonra 536 da Justinien, Honorias ile Paphlagonia'yı on iki şehri olan tek bir vilâyet haline koydu; lâkin iki ayrı vilâyetin metropolisleri olan Claudiopolis'le Gangra - Germanicopolis yine metropolis olarak kaldılar ve kilise teşkilâtı hiçbir değişikliğe uğramadan

[1] 879 meclisinde Daphnusia'dan hem Antonius hem Damianus hazır bulunmuşlardı.

[2] Ammian XXV, 10.

[3] Tâzim ve tebcil için yazılmış bu gibi kitabeler ekseriya bahsettikleri zata daha büyük bir şeref izafe etmek için hakikatte vilâyetin yalnız küçük bir parçasını idare ettikleri halde bütün vilâyeti idarelerinde imiş gibi gösterirlerdi; Heraklia o zaman Bithynia'da idi.

eskisi gibi devam edip gitti (Novel 29). Vilâyetlerin teşkilâtındaki bu değişiklik ilişik Bithynia ve Paphlagonia cetvellerinde gösterilmektedir.

92 — Ankyra'ya giden yolla sahilden dolaşarak giden yol müstesna olmak üzere Bithynia ile Paphlagonia'dan iki yol daha geçerdi. Bunlardan Mithridat'ın muharebelerinde çok mühim bir rol oynıyan birincisi Pompeiopolis (Taşköprü) ten, öteki de Krateia ile Gangradan geçerdi.

G — BİZANS ASKERÎ YOLU

Constantinople'dan doğuya giden yolların başlıcaları şunlardır [1]:

1 — Hacılar, yani Kudüs yolu. Anadolunun bu yolu bütün öteki yollardan daha çok tarif edilmiştir. Peutinger'de hemen hemen tam olarak, ve çok az inkıtalarla gösterilmiştir. Antonin seyahatnamesinde de etraflı olarak, Jerusalem itinererinde hattâ daha fazla tafsilâtla tarif edilmiştir. Bütün Bizans müelliflerinde, bilhassa son devirlerde yaşıyanlarda sık sık bahsi geçmektedir. Constantinople - Ankyra arasındaki kısmı bugün bile memleketin en mühim ticaret yollarından birisidir. Aşağıda tafsilâtiyle göstereceğiz.

2 — Malagina, Dorylaion, Polybotos, Philomelion, İkonion ve oradan ya Cilicia geçidinden, yahut da Torosun bellerinden birini aşarak Cilicia'ya gider. Posta yolu olarak bugün dahi hep kullanılmaktadır. Bizans devrinin bilhassa sonlarına doğru kullanılmıştır. 1030 da Romanus, Constantinople'dan Philomelion tarikiyle Suriye'ye gittiği vakit bu yoldan geçmiş olması muhtemeldir (Cedren. II, 81). Conrad'in kumandasındaki Haçlılar da bu yoldan yürümüşlerdi (Cinnam. Sa. 81). Alexius Comnenus, Philomelion'a kadar gelmişti; bu yürüyüş hakkında Anna bazı tafsilât vermiştir (II, 324). Bu yolun Dorylaion'la İkonion arasındaki kısmı bundan sonra tarif edeceğimiz yol kadar iyi değildi, ta son devirlere gelinciye kadar bahsine tesadüf edilmemektedir. Belki Peutinger tablosunda mukayyetti. Lâkin ancak İkonion, Selçukluların payitahtı ve birçok yolların merkezi olduktan sonra ehemmiyet kesbetmiştir.

3 — Malagina, Dorylaion, Amorion, Cilicia geçidi. Yalnız, yahut küçük kafilelerle seyahat edenler için en kolay ve kestirme yol bu olmasına rağmen kullanıldığına dair çok az misal vardır; görebildiğim kadar yeni müellifler hemen hiç tanımamışlar gibidir. Amorion'dan sonra takibedilebilecek birkaç istikamet vardır; ya Laodiceia Combusta ile İkonion'dan [2],

[1] İstanbuldan doğuya giden yolların üstünde olduğu söylenilen (Azizlerin Hayatı, mart 26 Sa. 677) Khelidon nehrinin bu yolların hangisinde olduğu belli değildir.

[2] Bugün Konyadan Eskişehire (Dorylaion) ve oradan İstanbula giden araba yolu budur.

Roma sikkeleri	Ptolemy	Roma Sivil Teşkilâtı	Nicaea Constantinople
ΝΙΚΟΜΗΔΕΩΝ	*Νικομήδεια*	Bithynia I	Nicomediensis
ΠΡΟΥΣΑΕΩΝ · Π · ΟΛΥΜΠΩ	*Προῦσα πρὸς Ὀλύμπῳ*	Bithynia II	Prusia2is Juxta
—	—	Bith. vicus	—
—	—	Bith. vicus	—
—	(*Ὀτροία* Strab.)	Bith. vicus	—
—	*Δασκύλιον*	Bithynia III	—
ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΩΝ · ΠΡΟΣ · ΡΥΝΔ	(Asiada)	Asia	Apolloniensis, 32
ΑΔΡΙΑΝΩΝ · ΠΡΟΣ · ΟΛΥΜ.,	—	Asiae vicus	Neocaesariensis,
ΑΔΡΙΑΝΕΩΝ	(Asiada)	Asia	Hadrianopolis ve
ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ · ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ	*Καισάρεια Σμυρ[λ]ιανὴ*	Bithynia IV	Caeariensis, 325
—	*Λάφουτα*	Bith. vici	—
—	*Θυνιὰς*	—	—
ΝΙΚΑΙΕΩΝ	*Νίκαια*	Bithynia V	Nicaenus
—	—	Bith. vicus	—
—	—	Bith. vicus	—
—	—	Bith. vicus	—
—	*Διαβλεις* (Sah. 496)	Bith. vicus	—
—	*[T]αταούνιον*	Bith vicus	—
—	—	Bith. vicus	—
ΚΑΛΧΑΔΟΝΙΩΝ	*Χαλκηδὼν*	Bithynia VII	Calchedonensis
ΑΠΑΜΕΩΝ	*Ἀπάμεια*	Bithynia VIII	—
ΚΙΑΝΩΝ	*Προυσιὰς*	Bithynia IX	Chius, 325

	Roma Sivil Teşkilâtı	Nicaea Meclisi 325 Constantinople » 381	Chalcedon Meclisi, 451	Hiero
	Bithynia I	Nicomediensis	*Νικομηδειας*	*2 Νικομ*
ὑμπῳ	Bithynia II	Prusia2is Juxta Olympum	—	*9 Προῦσ*
	Bith. vicus	—	—	*3 Πρίνε*
	Bith. vicus	—	(Palladius Helenepolis, 400)	*4 Ἑλενό*
	Bith. vicus	—	*(Βασιλινουπόλεως)*	*6 Βασιλ*
	Bithynia III	—	—	*12 Λασκύ*
	Asia	Apolloniensis, 325	—	*11 Ἀπολ*
	Asiae vicus	Neocaesariensis, 381	—	*13 Νεοκα*
	Asia	Hadrianopolis veya Hadrianensis, 325	(Hellespontus'de)	*14 Ἀδρια*
λ]ιανὴ	Bithynia IV	Caeariensis, 325	—	*10 Καισά*
	Bith. vici	—	—	—
	—	—	—	—
	Bithynia V	Nicaenus	*Νικαίας*	*5 Νίκαι*
	Bith. vicus	—	—	—
	Bith. vicus	—	—	—
	Bith. vicus	—	—	—
	Bith. vicus	—	Regio Doris	*16 Ρεψεὶ*
	Bith vicus	—	Regio Tottaion	*15 Ρεψει*
	Bith. vicus	—	—	—
	Bithynia VII	Calchedonensis	*Καλχηδόνος*	*1 Χαλκη*
	Bithynia VIII	—	*Ἀπαμείας*	*8 Ἀπάμ*
	Bithynia IX	Chius, 325	*Κίου (α C o)*	*7 Κίος*

1	Hicrocles, 530	536, 553 meclisleri	680, 692 meclisleri	II. Nicaea Meclisi	VIII., IX
	2 Νικομήδεια	Nikomedeia	Nikomedeia	Nicomedeia	1 Νικομ
	9 Προῦσα	Prousa	Theopolis	Prousa	2 Προύσ
	3 Πρίνετος	Prainetos	Prainetos	—	3 Πραιν
00)	4 Ἑλενόπολις	Helenopolis	Helenopolis	Helenopolos	4 Ἑλενο
	6 Βασιλεινούπολις	Basilinopolis	Basilinopolis	Basilinopolis	5 Βασιλ
	12 Δασκύλιον	—	Daskylion	Daskylion	6 τοῦ Δ
	11 Ἀπολλωνιάς	—	Theotokia	Apollonias	7 Ἀπολλ
	13 Νεοκαισάρεια	Neocaesareia	Neocaesareia	Neocaesareia veya Ariste	8 Νεοκα
	14 Ἀδριανοὶ	?	Hadriani	Adriani	9 Ἀδριο
	10 Καισάρεια	Caesnrei	Caesareia	Caesareia	10 Καισα
	—	—	Kadosia	Lophos	11 Τάλλο
	—	—	—	—	
	5 Νίκαια	Nikaia	Nikaia	Nikaia	1 Νικαί
	—	Nova Justiniana, 553	Nora, Justinianopolis, Gordi veya Nova Justiniana (Μελα)	Mela	2 Μοδρ Μελι
	—	—	Linoe	Linoe	3 Λινόη
	—	—	ordoserba	Gordoserba	4 Γορδο
	16 Ρεψεδώριες	—	—	—	
	15 Ρεψεταίος	—	—	—	
	—	—	—	—	
	1 Χαλκηδών	Calchedon	Calchedon	Chelcedon	1 Χαλκη
	8 Ἀπάμεια	Apameia	Apameia	Apameia	1 Ἀπαμ
	7 Κίος	Kios	Kios	Kios	1 Κίου

meclisleri	II. Nicaea Meclisi	VIII., IX. Kilise Listeleri	I. Liste
eia	Nicomedeia	*1 Νικομηδίας*	*1 Νικομηδείας*
s	Prousa	*2 Προύσης*	*2 Προύσης*
;	—	*3 Πραινέτου*	*3 Πραινέτου*
lis	Helenopolos	*4 Ἑλενουπόλεως*	*4 Ἑλενουπόλεως*
olis	Basilinopo is	*5 Βασιλινουπόλεως*	*5 Βασινουπόλεως*
ı	Daskylion	*6 τοῦ Δασκυλίου*	*6 τοῦ Δασκυλίου*
a	Apollonias	*7 Ἀπολλωνιάδος*	*7 Ἀπολλωνιάδος*
reia	Neocaesareia veya Ar'ste	*8 Νεοκαισαρείας*	*12 Ἐρίσης*
	Adriani	*9 Ἀδριανῶν*	*8 Ἀδριανῶν*
ı	Caesareia	*10 Καισαρείας*	*9 Καισαρείας*
	Lophos	*11 Τάλλου ἤτοι Κοδοσίας*	*10 Γάλλου ἤτοι Λόφων*
	—	—	*11 Δαφνουσίας*
	Nikaia	*1 Νικαίας*	*1 Νικαίας*
ıstiniano- ordi veya [ustiniana)	Mela	*2 Μοδρινῆς ἤτοι Μελινῶν*	*2 Μοδρινῆς ἤτοι Μελινῶν*
	Linoe	*3 Λινόης*	*3 Λινόης*
ba	Gordoserba	*4 Γορδουστερβων*	*4 Γοδοσέρβων*
	—	—	*5 Νουμερικῶν*
	—	—	*6 τοῦ Ταΐου*
	—	—	*7 αἱ Μαξιμιαναὶ*
ı	Chelcedon	*1 Χαλκηδόνος*	*1 Χαλκηδόνος*
	Apameia	*1 Ἀπαμείας*	*1 Ἀπαμείας*
	Kios	*1 Κίου*	*1 Κίου*

Roma Sikkeleri	Ptolemy	M. S. 100 deki Sivil Teşkilât	M. S 297-380 deki Sivil Teşkilât	M. S Si
ΒΙΘΥΝΙΕΩΝ ΚΛΑΥΔΙΟΠΟΛΕΙΤΩΝ	Claudiopolis	Bithynia XI	Bithynia	Hon
ΠΡΟΥΣΙΕΩΝ ΠΡΟΣ · ΥΠΙΩ	Prousa p Hypio	Bithynia XII	»	
ΗΡΑΚΛΕΩΤΑΝ · ΕΝ · ΠΟΝΤΩ	Heracleia Ponti	Pontus I	»	
ΤΙΑΝΩΝ	Tion	Pontus II	Paphlagonia	
ΚΡΗΤΙΕΩΝ · ΦΛΑΟΥΙΟΠΟΛΙΤΩΝ	Krateia Flaviopolis	Pontus III	»	
ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ · ΣΕΒ	—	Poutus IV	»	
ΓΑΓΓΡΩΝ · ΑΡΧ. ΠΑΦ. ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ· ΑΡΧ. ΠΑΦ.	Gangra	Galatia	»	Papl
ΣΕΒΑΣΤΗ · ΜΗΤΡΟ · ΠΑΦ · ?	Sakora ? Sakorsa ?	Pontus V	»	
ΑΒΩΝΟΤΕΙΧΕΙΤΩΝ, ΙΩΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ	Abonou Teichos	Pontus VI	»	
—	—	Pontus VII	»	
ΑΜΑΣΤΡΙΑΝΩΝ (ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΤΩΝ)	Amastris	Pontus VIII	»	
ΠΟΜΠΗΙΟΠΟΛΕΙΤΩΝ · ΜΗΤ · ΠΑΦΛ. ·	Pompeiopolis	Pontus IX ?	»	

HONORIAS ve PAPHLAGONIA

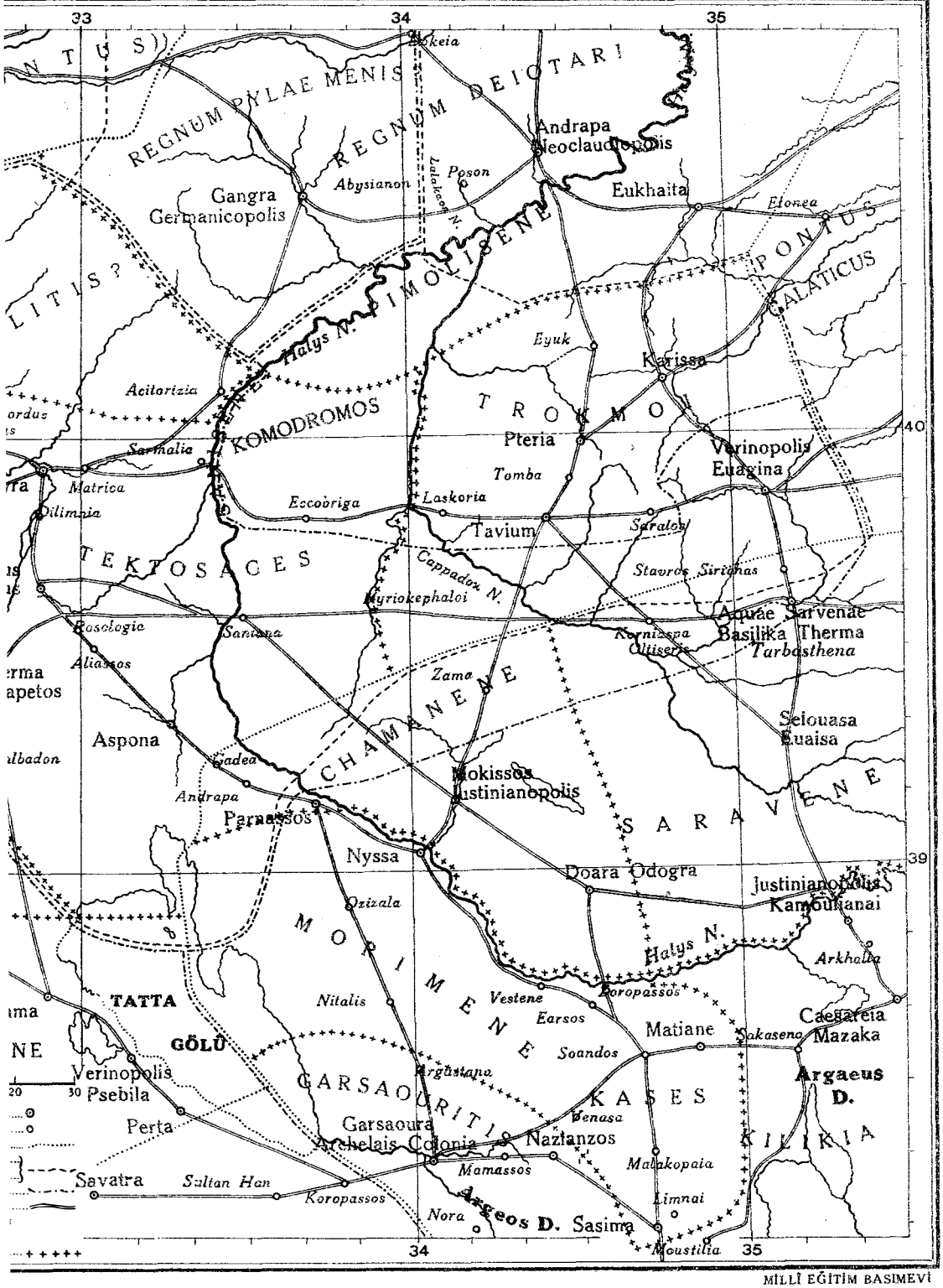
S. 100 deki ril Teşkilât	M. S 297-380 deki Sivil Teşkilât	M. S 380-536 daki Sivil Teşkilât	536 dan sonraki Sivil Teşkilât	325-536 Meclisleri	Hierocles
ynia XI	Bithynia	Honorias	Paphlagonia	Claudiopolis	1 Κλαυδιούπολις
ynia XII	»	»	»	Prousias	2 Προυσιὰς
us I	»	»	»	Herakleia	3 Ἡράκλεια
us II	Paphlagonia	»		Tion	4 Τίος
us III	»	»	»	Krateia	5 Κρατία
us IV	»	»	»	Hadrianopolis	6 Ἀδριανούπολις
tia	»	Paphlagonia	»	Gangrea	1 Γάγγρα
us V	»	»	»	Sora	3 Σώρα
us VI	»	»	»	Ionopolis	5 Ἰουνόπολις
us VII	»	»	»	Dadybra	6 Δάδυβρα
us VIII	»	»	»	Amastris	4 Ἀμάστριον
us IX ?	»	»	»	Pompeiopolis	6 Πομπηιούπολις

Hierocles	53-7	VIII, IX Listeler	I, III, X., XIII. Listeler
1 Κλαυδιούπολις	Claudiopolis	*1 Κλαυδιουπόλεως*	*1 Κλαυδιουπόλεως*
2 Προυσιὰς	Prousias	*3 Προυσιάδος*	*3 Προυσιάδος*
3 Ἡράκλεια	Herakle'a in Ponto	*2 Ἡρακλείας Πόντου*	*2 Ἡρακλείας Πόντου*
4 Τίος	Tion	*4 Τίου*	*4 Τίου*
5 Κρατία	Krateia	*5 Κρατίας*	*5 Κρατείας*
6 Ἁδριανούπολις	Hadrianopolis	*6 Ἁδριανουπόλεως*	*6 Ἁδριανουπόλεως*
1 Γάγγρα	Gangra	*1 Γάγγρων*	*1 Γάγγρων*
3 Σόρα	Soia	*5 Σορῶν*	*4 Σωρῶν*
5 Ἰουνόπολις	Ionopolis	*3 Ἰουνουπόλεως*	*2 Ἰνουπόλεως*
6 Δάδυβρα	Dadybra	*4 Δαδύβρων*	*3 Δαδύβρων*
4 Ἀμάστριον	Amastris	*2 Ἀμάστριδος*	*1 Ἀμάστριδος*
6 Πομπηιούπολις	Pompe'polis	*1 Πομπειουπόλεως*	*1 Πομπηιουπόλεως*

GALATIA (CAPPADOCIA VE LYKAON

VE LYKAONIA'NIN BAZI PARÇALARI İLE)

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

ya Archelais'ten, yahut da doğruca Hasan Dağın batısındaki ovalardan geçilerek Tyana'ya doğru gidilebilir. Bu son yol en kestirmesidir. İconoclast imparatorlar zamanında akıncı Saracenlerin Cilicia geçidinden girdiklerini haber veren işaret ateşleri bu yol boyunca yakılırdı. Lâkin suyun azlığından ordular için kabili istifade değildir; ancak küçük kafileler geçebilirler. Bundan başka memleketin bu kısmında o kadar az insan vardır, köyler biribirinden o kadar uzaktır ki kılavuzsuz seyahat edenler kolaylıkla yollarını kaybedebilirler. Bunun için en kısa yol olmasına rağman «Hacılar yolu» olamamıştır. Mamafih bazen yayan giden hacılar bu tariki ihtiyar ederlerdi. Meselâ Aziz Sabas, Bizans'tan Palestin'e giderken Amorion'da ölmüştü[1].

791 de Altıncı Costantin, Tarsos'a karşı yaptığı bir seferde Anydroi Pyrgoi'ya kadar bu yoldan gitmişti. Lâkin Pyrgoi'den geri döndüğü için yoluna ne taraftan devam etmek niyetinde olduğu meçhul kalmıştır. Lâkin bu yürüyüşten Pyrgos yahut Pyrgoi'nin mevkiini tâyin etmek mümkün olmuştur[2] (Q. 28 e müracaat); belki mevsimin kurak gitmesi ve orduya su tedarikinin müşkülleşmesi bu seferin böyle vakitsiz ve şerefsiz bir surette nihayetlenmesine sebebolmuştur.

Peutinger tablosu bu yolun büyük bir kısmını gösterir. Bu haritanın yolu İconiom ve Archelais'e giden kollariyle beraber tam olarak vermek istediğini zannediyorum. Güney kısmında ehemmiyetsiz bir değişiklik vardır; lâkin kuzeyindeki hata daha mühimdir: yol Dorylaion'dan Amorion'a gidip oradan bir kolu Dokimion ile Synnada'ya, oradan Laodicia Katakekaumene, ve belki de [3] Pyrgoi'ye gideceği yerde doğruca Dorylaion'dan Dokimion'a ve bir başka yol da ayrıca Dorylaion'dan Amorion'a gitmektedir.

4 — Nikaia, Linoe (Aynagöl), Kotiaion, Akroenos (Afyon Karahisar) ve İkonion. Bu yolu Cinnamus[4] (Sah. 40) Manuel Comnenus'un seferi münasebetiyle tarif eder; Alexius Comnenus da, İkonion'dan dönerken buradan geçmişti. Bu yol son zamanlarda, ancak İkonion, Selçukluların başkenti olduktan sonra Constantinople ile İkonion arasında bir ikinci yol olarak ehemmiyet kesbetmiştir. Peutinger'de yoktur.

[1] «Bizanstan Palestine doğru yola çıktı. Bu seyahati yayan yapıyordu. Lâkin Amorion'a gelince öldü.» (Sabae Vita in Cotoler. Eceles. Graec. Monum. III, sah. 369.)

[2] Di Boor, Theophanes'in 467 nci sahifesinde Πὺργονς (Pirgois) yerine Πὺρους (Pirois) yazmıştır. Fihriste de bu ismi Anydroi'nın altına kaydetmiştir. Yukardaki tarif bunu Tarsos'un yanında göstermekle hata etmiş olduğunu ispat ediyor.

[3] Pyrgos'un Peutinger'de Lâtince cemi mefulübih mi, yoksa müfret fail mi olduğu pek anlaşılamıyor.

[4] Yol Pithekas, Akrounos, Philomelion'dur. Sa. 38.

5 — Dorylaion, Pessinus, Tatta Gölünün batı sahilinden Archelais'e. Bu yol Peutinger'de hiç kesiksiz, lâkin üstünde birkaç fazla isim olduğu halde gösterilmiştir. Kullanışlı bir yol değildir ve tarihte de kullanıldığını gösteren hiçbir misale tesadüf etmedim.

6 — Bütün bu kaydettiklerimiz Cilicia'ya giden başlıca yollardır; lâkin hedef Ankyra, Tavium, Caesareia, Armenia yahut Kommagene olduğu zaman hafif seyahat edenler için en münasip tarik Hacılar yoludur. Lâkin bu da dağlık havaliden geçer; halkın tabiî alâkası her ne kadar ehemmiyetinin mübalâğa edilmesine sebebolmuşsa da hiçbir zaman Bizans İmparatorluğunun mühim yollarından biri olamamıştır. Askerî seferler asırlarca, daha uzun olmasına rağmen daha kullanışlı ve daha kolay olan bir başka yolun üstünde cereyan etmiştir. Bu da Nikaia ile Dorylaion'dan geçerek Sangarius'u Zompos koprüsünden, Halys'i bugünkü Çeşnir köprüden aşan ve oradan çatallanarak bir kolu Sebasteia ile Armenia'ya, biri Caesareia ile Kommagene'ye ve biri de Cilicia geçidine ayrılan yoldu.

Bizans İmparatorluğunun bu büyük askerî yolu asırlarca büyük bir dikkat ve ihtimamla muhafaza edilmiştir. Heraclius'tan sonra gelen zayıf hükümdarlar İmparatorluğu mahve sürükledikleri zaman o da harap olmağa başlamıştı. Lâkin İconoclast imparatorların faal idaresi altında, İmparatorluğun müdafaa ve münakale teşkilâtı Justinian'ın altıncı asırda bıraktığı mükemmeliyete tekrardan avdet etmiştir. Her ne kadar bu yolun tarihini ancak müphem ima ve geçici fıkralarda okuyabiliyorsak da on birinci asra gelinciye kadar hüsnü muhafazasına umumiyetle himmet edildiğine şüphe yoktur. Bütün bu enerjik imparatorların askerî seferleri bu yoldan gelip geçmiştir. İmparator, Constantinople'dan ilerlemeğe başlar başlamaz, muhtelif vilâyetlerin techiz ettikleri bölükler, yolun üstündeki muayyen noktalarda kendine iltihak etmek üzere hazır bulunurlardı. Bu muayyen noktalara ἄπηκτα (aplikta) denirdi: bunların eski Romalıların Stativa dedikleri büyük daimî karargâhlar olduğunda şüphe yoktur. Onuncu asırda İmparator Constantine Porphyrogenitus bunları birer birer kaydedip saymıştır.

İmparatorluğun bu askerî yolu Hacılar Yolundan daha uzundu. Ötekine tercih edilmesine sebep, gidişinin daha kolay oluşunda, vilâyetlerin müdafaası için en uygun askerî karargâhlara yakın geçişinde idi. Lâkin bu sebepler ortadan kalktığı, bütün yollar aynı derecede harabiye terk edildiği, vilâyetlerden toplıyacak taburları olmıyan yabancı bir ordu memlekete hâkim olduğu vakit Hacılar Yolu kestirmeliği dolayısiyle tekrar ehemmiyet kesbedebilirdi. Ve nitekim on birinci asırdan itibaren de böyle olmuştur.

Yolun seyri, muhtelif vilâyetlerdeki kuvvetlerin kolayca toplanabilmesi nazarı itibara alınarak tâyin edilmişti: ve bütün imtidadınca, kuvvetli istih-

kâmlarla müdafaası temin edilmişti. Bu istihkâmlardan görebildiklerimin hepsi aynı evsafa maliktirler: hepsi muazzam dik kayaların üstüne kurulmuş, tabiat tarafından son derecede tahkim edilmişlerdir: lâkin, her ne kadar kısa bir muhasara ile zaptedilmeleri imkânsızsa da uzun bir muhasaraya karşı lâzım olan zahire ve mühimmatla techizleri de o derece mümkünsüzdür. Bu tarz istihkâmlar, Anadolunun o zamanlar mütemadiyen mâruz kaldığı devamsız ve ıttıratsız Sasani yahut Saracen hücumlarına karşı gayet muvafıktılar: çünkü bu hücumlar umumiyetle sonbaharda nihayet bulan yağmacı akınlarından başka bir şey değildi. Böyle düşmanlara karşı açlık ve uzun muhasaradan başka hiçbir şeyle zaptedilmiyen bir istihkâm silsilesi son derecede münasip bir müdafaa sistemi teşkil ediyordu. İşte bu sebeptendir ki bu istihkâmlar birtakım yeni şehirlere merkez olmuşlar ve bütün Bizans devri müddetince müdafaasız şehirler, ya tamamiyle terk edilir, yahut da sadece birer köy derecesine inerken, bunların kuvvet ve ehemmiyetleri günden güne yükselip artmıştır. Lâkin kuvvetleri sunî istihkâmlara, talimli muhafaza kuvvetlerine, daimî ihtiyat ve dikkate bağlı kalan bu şehirler, böyle ekseriyetle dikkatsiz ve ehliyetsiz imparatorlar elinde kaldıkça, müdafaa kuvvvetleri yüzüstü bırakılan bir memleketi muhafaza etmeğe kâfi gelemiyorlardı. Bu yolun üstündeki büyük karargâhları Constantine, aşağıda nakil ve tashih edeceğim bir parçada bilhassa birer birer tarif etmiş olduğu halde, bugünkü müelliflerin bu fıkra ile bu yol arasında bir alâka gördüklerine, yahut Bizans askerî tarihini kavrıyabilmek için bu yolun ne kadar büyük bir ehemmiyeti haiz olduğunu idrak ettiklerine dair daha henüz bir işaret göremedik. Bunun için «Bizans Askerî Yolu» nun hem seyrini, hem ehemmiyetini göstermek için, nazariyemi adım adım ispat etmek mecburiyetindeyim.

7 — İlk tesis tarihine gelince, görüyoruz ki bu yolun üstünde Justinian birçok miller imtidadeden kaldırımlı bir şoseden maada Justinianopolis [1] adını taşıyan tam dört muhtelif şehir inşa ettirmiştir. Bu dört muhtelif eser, bütün yolu da kendisinin tertip ve tesis ettiğine kâfi bir delil addedilebilinir. Aynı zamanda bunu, Anadolunun idaresini nasıl büyük bir kudret ve kabiliyetle tanzim ettiğini, canlandırdığını gösteren en parlak bir delil olarak öne sürebiliriz [2].

Şimdi bu yolu bütün teferruatı ile, elimdeki deliller müsaade ettiği kadar, noktası noktasına izaha çalışacağım:

[1] Bütün bu şehirlerin Birinci Justinian zamanında tesis edilmiş olduğunu muhakkak addediyorum. Procopius'un tasdik etmediklerinin bile İkinci Justinian'dan, 685 ten evvel mevcut olduklarını ispat edebiliriz.

[2] Procopius diyor ki Justinian, başka yollardaki posta teşkilâtını ihmal ettiği halde, bunun Doğuya giden yolda hüsnü muhafazasına son derecede ihtimam etmiştir (Hist. Arch. 30). Bahsettiği yolun askeri yol olduğunda şüphe yoktur.

Bu yoldan seyahat etmek üzere Constantinople'dan hareket eden bir İmparator ya Bosphor'dan geçerek Chalcedon'dan Aigialoi'ya karadan gider ve oradan karşıya Kibotos'a geçerdi; yahut da gemiye binerek Helenopolis yahut Prainetos gibi bir limana, yahut da Astakos körfezinin güneyindeki hususi [1] iskelelerden birine çıkardı. Kara yolculuğunun ekseriyetle Helenopolis'ten başladığını, Justinian'ın burasını güzelleştirmek için inşa ettirdiği muazzam binaların bu büyük yol plânının bir kısmını teşkil ettiğini evvelce de izah etmiştik. Kibotos, Helenopolis'e yakındı. Sonraları imparatorlar Pylai'de karaya çıkarlardı. Lâkin yolu uzattığı için yalnız imparatorlar bu iskeleyi kullanmışlardır. 1076 da Romanus'un bu kaideye mugayir hareket ettiği mukayyettir: Belki acele ettiği için herkes gibi Helenopolis'te karaya çıkmıştır. Yol buradan Nikaia'ya giderdi.

Yolun Nikaia'dan sonra Sangarios [2] üstündeki Leukai'ye gittiği anlaşılıyor. Evvelâ, Gaita ismindeki bir köyden geçiyordu. Bu, Phrygia'da Philomelion ile İkoniom arasındaki at yolu üstünde, bir köyün de adı idi. Philomelion civarındaki Hıristiyanların Bithynia'ya getirilip iskân edildiğini müteaddit defelar gördük. Belki bu isim de bu suretle buraya gelmiş olabilir [3].

8 — Bundan sonra zikredilen merhale Pithekas'tır. Yanında bir köprü vardır «Pithekas'ın yanındaki köprü.» (Anna I, C.) Nicetas Choniata [4] buradaki kalelerden bahseder. Haase, (Ersch ve Gruber'in Allgem. Ancyclop. Sa. 274.) de «Phrygia» ismindeki makalesinde Pithekas'ı Philadelpheia'nın yanında göstermek hatasında bulunmuştur. Manuel Comnenus, aşağı Rhyndakos'tan yürüdüğü vakit Pithekas'a gelmeden evvel Mysia'daki Olympus'u (yani Ulu Dağı) aşmıştı. Konya Türklerine karşı kendini muhafaza için istihkâmları kuvvetlendirdi. Bu hareket o zaman Selçuklu kuvvetinin ne kadar yayılmış olduğunu gösterir. Manuel ancak hayatının sonlarına doğru Dorylaion'u istirdat ve takviyeye muvaffak olabilmiştir. Saltanatının ilk senelerinde Dorylaion tamamiyle Türklerin elinde idi ve Manuel ilk seferlerinde daima Kotiaion yolunu tercih etmiştir. (Bu yol

[1] Bütün bunları (F. 53) Nikaia'ya giden yolu izah ederken tarif etmiştik.

[2] Anna Comnena XV, Cilt II, s. 322.

[3] Philomelion'un cenubundaki köy el'an Agait adını taşır. Cinnamus 42 nci sahifesinde bundan bahseder. Birkaç sene sonra Manuel Comnenus da Hıristiyanları getirerek Bithynia'da Pylai şehrinde yerleştirmiştir. Alexius da Philomelion'dan birtakım Hıristiyanları alıp getirmişti.

[4] «Pithekas'ın civarındaki kaleler» (Nicet. Chon. Sa. 71 ; Cinnamus, Sa. 38 ile mukayese.)

Pithekas'dan da geçerdi.) Kotiaion, Dorylaion'dan daha batıda olduğu için Hıristiyanların elinde daha uzun kalmıştır [1].

Armenokastron'un şimdi bahsettiğimiz Pithekas civarındaki kalelerden biri olması muhtemeldir (F. 69 ile mukayese). Anna Comnena bundan, Alexius'un Pithekas ile Leukai arasındaki yürüyüşü münasebetiyle bahseder.

Leukai ismini Lefke olarak muhafaza etmiştir. Gallos deresinin Sangarios'la birleştiği noktadadır. Demin bahsettiğimiz Pithekas köprüsünün Gallos üstündeki köprü ve Pithekas, Leukai vesairenin de hep bu civarda olduğu şüphesi uyanıyor. O zaman Manuel'in Melagena havalisini tahkim için yaptırdığı istihkâmların da bu Nicetas Choniata (Sa. 71) nın bahsettiği «Pithekas civarındaki kaleler» olması icabeder.

9 — Malagina, Melagina, Melagena, Melangia yahut Mela, Askerî yolun üstündeki ilk karargâha verilen muhtelif isimlerdir. Civardaki havaliden toplanan taburlar imparatorun doğu seferine iştirak için kendisini burada beklerlerdi. «ἄπλιχτα» denilen bu karargâhlar hakkında yegâne menbaımız olan Constantine'in verdiği tafsilât o kadar karışık ve hatalıdır ki bu yüzden kıymetinin yarısını kaybetmiştir. Meselâ: Thrakesia ve Anatoliac themalarından gelen ordulaın Malagina'da toplandıklarından bahseder; ikinci karargâh olan Dorylaion'da hangi askerlerin toplandıklarını söylemeyi ihmal ettiği halde Anatoliac themasının askerlerini bir kere de üçüncü karargâh olan Kaborkion'da toplandırır. Bunun için bu meselede istinadedeceğimiz yegâne nokta kendi takdirimiz olacaktır. Optimate bölükleri pek tabiî olarak Malagina'da, Opsikia ile Thrakesia'dan gelenler Dorylaion'da, Domesticus Scholarum (hassa alayı) ya Dorylaion'da yahut da Kaborkion'da, Anatolia bölükleri ile Seleukeia'dan gelenlerin de Kaborkion'da toplanmış olmaları icabeder.

10 — Constantine'in bütün araştırmalarımıza esas teşkil eden bu mühim bendini buraya olduğu gibi kaydetmeyi münasip gördüm (Cilt I. s. 444): «I Malagina'nın yanındaki kale, II, Dorylaion, III Kaborkion'un yanı, IV Colonia'nın yanı, V Caesareia'nın yanı, VI Armenia themasında Dazimon'un yanı, Thrakesia alaylarının generali ve Anatolia alaylarının generali gelip Malagina'da kırala mülâki olmalıdırlar. Domesticus Scholarum ile Anatolia alaylarının generali ile Seleuceia'lıların generali Kaborkion'da kıralla bir leşmelidirler. Eğer sefer Tarsos için ise geri kalan Thema'ların alayları Co-

[1] 1074 te Süleymanla İmparator Michael arasında aktedilen o utandırıcı muahede mucibince yalnız Dorylaion'la Söğütün Selçuklulara terk edildiği, Kotiaion'un buna dahil olmadığı anlaşılıyor. Güney hududundan "Americ. Journ. of Archeo. 1886„ da bahsettim ve Selçuklu ülkelerine Apameia - Celaenae'nin dahil olup Soublaion'un olmadığını göstermeğe çalıştım.

lonia'da toplanmalıdırlar. Lâkin sefer Anadolunun sair cihetlerine ise Cappadocia, Kharsiania generalleri ile Buccellariot'lar kırala Colonia'da mülâki olmalıdırlar. Lâkin Armenia, Paphlagonia ve Sebastia generalleri kendisi ile Caesaraia'da birleşmelidirler. O zaman Armenia theması alayları da Tefrike'de «Bathys Rhyax» da toplanmalıdırlar.»

Kitap gayet fena bir haldedir; benim fikrimce ibareyi şu şekilde tashih etmek lâzımdır. (Sebebini aşağıda tafsilâtı ile izah edeceğim): Dördüncü karargâh Colonia'da değil Saniana'dadır. Bundan sonra cümle şöyle devam eder:

«Bilmeliyiz ki Optiamatus'luların generalleri kıral ile birleşmek için Malagina'ya gelmelidir. Opsikia ile Thrakesia'lıların generalleri Dorylaion'a gelmeli. Domesticus Scholarum ile Anatolia'lıların, Silifkelilerin generalleri de Kaborkion'a gelmelidirler. Eğer sefer Tarsusa ise geri kalan alaylar Saniana'da, lâkin Anadolu'nun başka cihetlerine ise, Cappadocia'lılar, Kharsia'lılar ve Buccellariot'lar kırala Saniana'da mülâki olmalıdırlar. Lâkin Armenia ve Sebastia'dan gelenler Caesareia'da toplanmalıdırlar. Eğer sefer Tefrike'ye [1] ise Armenia themasındakiler «Bathys Rhyax» da toplanmalıdırlar.»

Reiske, esere yazdığı şerhte bu parça ile «de Cerimonii Aul. Byz.» in birinci cildine ilâve edilen zeylin birinci kısmının Constantine Porphyrogenitus'un eseri olmayıp dördüncü veyahut beşinci asırda yazılmış olduğunu iddia etmekte ve bunu ispat için de Constantine zamanında imparator mânasına gelen Καῖσαρ (kayser) kelimesi yerine Βασιλεύς kelimesinin kullanılmakta olduğunu ileri sürmektedir. Bu fikir doğru olamaz, çünkü bu parçada imparatorluğun vilâyetlere değil Thema'lara ayrılmış olduğunu anlıyoruz. Kullanılan lisan da beşinci asrın Rumcasından daha çok sonraya aittir. Lâkin Constantine'in eseri yazarken daha eski bir vesikaya istinadetmiş olması, ve hatalarının bir kısmının da bu vesikayı kendi zamanının değişikliklerine uydurmaya çalışırken meydana gelmiş olması çok muhtemeldir. Bu vesika eski olabilir. Çünkü Constantine'in Kayser kelimesini buradan almış olması muhtemeldir. Kolonia kelimesi de eğer sadece bir yazıcı hatası değilse bu eski vesikadan gelmiş olması lâzımdır. Çünkü Justinian, Mokissos'u batı Cappadocia'nın en büyük şehri olarak kabul ettikten sonra Koloneia Archelais'in herhalde eski ehemmiyetini kaybetmiş olması icabeder; lâkin Constantine bu ismi eski vesikaların birinde görerek muhafaza etmiş olmalıdır (zeyle müracaat).

[1] Paul mezhebi müntesiplerine karşı yapılan müteaddit seferlerde bilhassa bunları mağlûbetmeye muvaffak olan Basilin muharebelerinde.

11 — Şimdi Melagene isminin muhtelif şekillerini tahlil ile bunlara nerelerde tesadüf ettiğimizi izah ve hepsinin aynı yere ait olduğunu ispat edeceğim. Bütün bu muhtelif şekillerin hep aynı yer olduğu nadiren, yahut hemen hiç nazarı dikkati celbetmemiş ve şehrin mevkii daha tahmin bile edilememiştir.

Malagina, Dorylaion [1] yolunda gayet mühim bir merhale idi. Bizans harblerinde ismine çok sık tesadüf ederiz.

786 da Araplara karşı giden Bizans kuvvetleri Malagina'ya kadar ilerlediler. 798 de Araplar âni bir akınla Malagina'ya kadar sokularak İmparatorun nedimlerinden Stauracius'un atları ile İmparatorun kendi eyerini ele geçirdiler. İmparatorun Malagina'daki posta teşkilâtında kullanılan beylik ahırlarından, İdrisî (Amorion'dan «Elhaliç» e giden yolu tarif ederken) bahseder. (Santabaris bahsine müracaat.) Bu seferlerinde Arapların buradaki bütün atları zaptettikleri anlaşılıyor [2]. 958 de de bazı müverrihler Arapların İmparatora ait posta atlarını yağma ettiklerinden bahsederler: «İmparatorun atlarının toplanması» (Genes. Sa. 114) [3]. Bu ahırlar Anadolunun büyük at depoları idi. Constantine, «Bizans sarayı merasimleri» isimli eserinin birinci cildinin zeylinde bunlardan sık sık bahis ve bütün teşkilâtını tarif eder (Sa. 459, 476, 486).

803 te Nicephorus'a karşı isyan eden Bardanes, Bosphor'un üstünde Chrysopolis'e kadar ilerlediği halde sonra hemen ta Malagina'ya kadar çekilmişti: Anatolia themasının valisi olduğu için burada isyan etmiş ve ricat ettiği zaman da pek tabiî olarak buraya çekilmiştir. Binaenaleyh Dorylaion'a doğru yürümüş olması icabeder (Theophan, Sa. 479).

872 de Paul mezhebi salikleri Chrysocheir'in kumandası altında Malegena'ya kadar yürümüşlerdi (Genesius. Sa. 114). Bunlara karşı yapıldığını bildiğimiz bütün seferler hep askerî yolun üstünde cereyan etmiştir.

12 — Melangia ile Melagina yahut Melagena şekillerinin, Ducange'ın da daha evvel keşfettiği gibi, Malagina ile eş olduğu aşikârdır. Lâkin Melangeia'nın da aynı yolun üstünde olduğunu ispat eden bir iki vesikayı de ben ilâve ediyorum. Pachymeres (Cilt 1 Sa. 102) ta 1269 tarihinde Melangia piskoposu Constantine'den bahseder. Paris'te Millî Kütüphanede

[1] İkinci Nikaia meclisinden evvel geçen vakayii tarif ederken Mansi (XII, s. 992) "seyahatin Malagina'ya kadar olan kısmını yapmışlardı.„ der.

[2] Weil (Gesch. der Khalifen, II, s. 157) ile Muralt burada Mangana'dan bahsederler. Halbuki Mangana, İstanbulun yanında ve tamamiyle başka bir yerdir.

[3] Theoph. Contin. ile (s. 198) mukayese ediniz. Symeon Mag. (s. 660) Malagina'nın Opsikia themasında olduğundan bahseder.

neşrolunmamış bir piskoposluk listesinde Melagina bir başpiskoposluk olarak gösterilmiş ve başpiskoposlukların 39 uncusu ve en sonuncusu olarak kaydedilmiştir. Bu liste Parthey'nin X numaralısı ile aynı grupa dahildir. On üçüncü asrın sonuna, yahut on dördüncü asrın başına ait bir «Codex bombycinus» olan 960 numaralı manüskridedir; folio 89 da başlar.

Pachymeres'teki parçadan Melangeia piskoposunun o zamanda bu mevkie yükselmiş olduğunu anlıyoruz. Çünkü Ankyra, Ephesos vesairenin piskoposları ile beraber kaydedilmiştir.

Melangeia, Bosphor'dan Dorylaion'a giden yol üzerinde olarak gösterilmiştir. Conrad, karşıya Damalis'ten geçerek Melangeia ve Dorylaion tariki ile Philomelion'a yürümüştü (Cinnam. Sa. 81). İmparator Manuel Comnenus 1175 de Damalis'ten karşıya geçerek Melangeia'ya gelmiş, burada doğuda Bithynia'dan, batıda Rhyndakos [1] üstündeki havaliden, yani Optimate ve Opsikia themalarından toplanan taburları alarak Dorylaion'a gitmişti. Bu fıkrada Melangeia da Malagina'nın bulunduğu yol üstünde, Optimate themasından gelen askerlerin imparatora iltihak etmek üzere toplandıkları karargâh olarak gösterilmektedir [2]. Binaenaleyh ikisinin de aynı yer olduğundan şüphe edilemez.

Bu satırları bitirdikten sonra Zonaras'ın da Melangeia ile Malagina'nın aynı yer olduğunu tasdik ettiğini ve ikincisini yerli ahali tarafından kullanılan şekil olarak verdiğini gördüm [3].

13 — Melagina kelimesinden Melaina şeklinde bir başka yanlış isim daha çıkmıştır. Ducas, Melaina'dan Amasia-Prousa yolu üstünde bir köy olarak bahseder (Sa. 129). Melaina ile Melagina'nın aynı şey olduğunda hiç şüphe yoktur [4]. Aynı zamanda bu, Melagina'nın Prousa'dan doğuya, Nikaia'dan güneye giden yolların birleştikleri noktada olduğunu ispat eden bir vesikadır. Esasen Malagina'nın Optimate alaylarının toplandıkları karargâh olduğunu nazarı dikkate alacak olursak varacağımız netice de bundan başka bir şey olamazdı. Dorylaion Türklerin eline geçtikten sonra Opsikia alayları için de en tabiî karargâh Melagena olmuştur.

14 — Mela, Hierokles'te bulunmadığı halde bütün listelerde piskoposluk olarak gösterilmiştir. Bundan dolayı bu dereceye 530 dan sonra yükselmiş olduğu anlaşılıyor. 680 de İstanbulda aktedilen şûrada Mela piskoposu

[1] Cinnam. Sa. 294 (36 ve 127 nci sahifeleri mukayese).

[2] Μαλάγινα yerine bazen Μαλάγγινα şeklinde yazılmıştır.

[3] Zonaras III, Sa. 129 (Basel, 1557).

[4] Melagina'nın Melaina şekline girmesi ya halk etimolojisinin isimlere bir mâna ifade ettirmek merakından yahut da bugünkü Rumcanın (İ) den evvel gelen (G) leri (Y) ye tebdil etmek temayülünden hâsıl olmuştur.

mevcuttu ve bu meclisin kayıtlarında Mela ile Justinianopolis Nova isimleri biribirine müsavi olarak kullanılmışlardır. Demek ki Mela, Justinian tarafından yeniden ihya edilmiş ve piskoposluk derecesine yükseltilmişti. Procopius'un Justinianın inşaatına dair yazdığı yazılar her ne kadar 560 tan evvele tesadüf ederse de [1] Justinianopolis - Mela'dan bahsetmez; lâkin Bithynia'dan Phrygia'ya giden yolun inşasından bahseden fıkrayı şehrin tesisi ile alâkadar, şehrin bu yolun üstünde olduğunu ispat eden bir vesika olarak kabul edebiliriz [2]. Procopius'un tarif ettiği yolun Dorylaion'a giden ve Phrygia ile irtibatın şahdamarı addedilen beylik posta yolu olduğunda tereddüde mahal yoktur (Hist. Arch. 30).

15 — Mela'nın mevkiini listelerdeki kaydından da istidlâl edebiliriz: Μοδρηνῆς ἤτοι Μεγῆς = Modrene yahut Mela [piskoposu]. Demek ki Mela ile Modra yahut Modrene bir piskoposluk teşkil edecek kadar biribirlerine yakındılar. Modra, Gallos deresinin yukarılarında idi. Eğer Strabo'nun sözüne emniyet caiz ise (Sa. 543) Gallos ile Sangarios, Nikomedeia'dan 300 stadia yani 40 mil uzakta birleşirlerdi. Bu mesafe, Leake'in de kaydettiği gibi, Küçük İnegölden başlıyarak Leukai'den geçen derenin Gallos olduğunu ispat etmektedir [3]. Şu halde varacağımız en tabiî netice Medra'nın İnegöl köyü civarında, Mela'nın da büyük yolun Gallos deresi ile birleştiği noktada olduğudur. Strabo, Sangarios ile Gallos'un birleştiği noktadan Nikomedeia'ya olan mesafeyi hiç şüphesiz bir itinererde bulmuştu. Kuzeyde Sangarios'un Nikomedeia'ya çok daha yakın geldiği bir nokta bulunduğu halde bundan hiç bahsetmemiştir. Çünkü Strabo'ya bu kısa mesafeyi gösterecek hiçbir istatistik mevcut değildi; bu nokta henüz o devirde hiçbir ehemmiyeti olmıyan Nikomedeia - Ankyra yolu üzerinde bulunuyordu. Halbuki o zaman Nikomedeia ve Nikaia'dan Leukai, Dorylaion, Kotiaion, Smyrna ve Ephesos'a giden yol son derecede mühimdi (E. 12 ye müracaat).

[1] Sangarios köprüsünün henüz yapılmakta olduğundan bahseder. 560 da başlanmıştı.

[2] «Bithynia'da bu memleketten Phrygia'ya gidenler için bir yol vardır. Eskiden kışın bu yolda hesapsız insan ve hayvan zayi olurdu. Çünkü memleket çok killi olduğundan yalnız şiddetli yağmurlar yağıp karların eridiği zaman değil, hafif bir kar yağdığı zaman bile burası derin bir bataklık olur, yollar geçilmez bir hale gelirdi ve bu yüzden yolcuların birçoğu boğulup giderdi. Lâkin İmparator ve İmparatoriçe Theodoara'nın lûtuf ve inayetleri sayesinde bu tehlike bertaraf edilmiştir. Şöyle ki çevik bir insanın yarım günde gideceği kadar bir yol gayet büyük taşlarla örtülerek yolcuların kuru bir şosede yürümeleri temin edilmiştir.» (Procop. Aedif. V. Sa. 3).

[3] Texier bu derenin İnegölden çıktığını söylüyor. Kiepert'in son haritası da böyle gösterir. Eski haritasında İnegöl deresini Leukai'den geçen dereye muvazi ve onun güneyinde gösterirdi. Texier, İnegöl deresine Bedre Çayı denildiğini söylüyor. Eğer Modra'yı Mudurlu'da göstermek hatasını işlememiş olsaydı Bedre isminin eski Modra olduğunu görürdü. Kiepert bu noktada Texier'yi iltizam ettiği için Gallos deresini Sangarios'un doğusunda göstermek mecburiyetinde kalmıştır.

Mela'nın mevkii hakkında verdiğimiz karar pek katî addedilemez; çünkü 10-12 mil daha güneyde Lefke ile Vezirhan arasındaki bir nokta da bildiğimiz şeraite uymaktadır. Lâkin Leake'in, Lefke'nin mevkii ve civarı hakkında verdiği malûmat şehrin ehemmiyetiyle beraber nazarı dikkate alınacak olursa Mela'yı buradan pek uzak olmıyan bir yerde, ihtimal ki müdafaası daha kolay bir noktada aramak icabeder.

16 — Prousa'tan Amasia'ya giden yolun en tabiî seyri Lophoi'den geçerek Gallos'tan aşağı inmek ve Nikomedeia'dan Amasia'ya giden yol ile birleşmek üzere Sangarios'un öte tarafına geçmektir. Optimate themasından gelen alayların toplanması için en münasip noktanın da bu civarda olması lâzım gelir. Şu halde Malagina, Melagina yahut Melaina'yı da Mela Justinianopolis'in olduğu yere koymak ve şehrin ehemmiyetini de yolların birleştiği noktada oluşuna atfetmek icabediyor. Zaten Justinian'ın tesis ettiği bütün şehirler ehemmiyetlerini ve asırlarca yaşama kudretlerini hep mevkilerinin fevkalâde isabetine medyundurlar. Constantinople'un tesisini takibeden iki asır zarfında, Anadolunun kuzeyinde katî adımlarla ilerliyen terakki ve inkişafın ortasında, birtakım tabiî şartların yardımı ile ehemmiyet kesbeden noktaları Justinian sadece keşfetmiş ve meydana çıkararak birer isim vermiştir.

Malagina isminin son hecesi olan (-ινα) nın, aslında (-ηλά) olması lâzım gelir. Bu hece kelimenin sıfat olduğunu gösterir ve Anadolu isimlerinde çok sık tesadüf edilir. Piskoposluk listesinde, muzafınileyh olan Μελινῆς, Μελῆς ve Μελινῶν şekillerinin hepsi, Melaina'da olduğu gibi (Y=G) lerini kaybetmişlerdir. Bu da Cappadocia'daki Μελιτήνη gibi aslen sıfat olup bir şehri değil, bir havaliyi gösterirdi. Μαλάγινα bir isim olduğu zaman hem aksanı hem de imlâsı değişmiştir. Mahallî şekil «Melag-a» olmak icabeder; Malagina yahut Melagina'nın sıfat olduğunu, bir şehri ifade etmeyip bir havaliyi gösterdiğini Cinnamus (Sa. 127) deki bir parça ile de ispat edebiliriz. Burada Manuel'in ἐν Μελαγγείοις (yani Melangeia'da) Metabole denilen bir χῶρος (yani bir yerde) ikamet ettiğinden bahsetmektedir.

Leuke yahut Leukai (Beyaz Şehir) yi Malagina havalisinde bir köy olarak kabul edebiliriz ve muhtemeldir ki halk ya alay kasti ile yahut da bâtıl bir itikada kapılarak bu ismi bililtizam Melaina (yani Siyah Şehir) ya karşı kullanmıştır [1].

Moderne, Nicephorus Patriarcha tarafından tarif edilen bir harbe sahne olmuştu (Sa. 683).

[1] "Elmaşehri„ mânasına gelen Rumca Μαλοζεις, Μαλοζέντα nın Lâtincesi olan Maleventum'un Beneventum'a değişmesi gibi.

17 — Angelokome. Texier (Küçük Asia, Sa. 91) ve Von Hammer tarafından isimlerdeki benzerlikten dolayı, İnegöl'de tesbit edilmiştir. Lâkin bu nazariye Anna Comnena'nın bir fıkrasına muhaliftir. Anna'ya bakılırsa Angelokome'nin İda Dağından çıkan nehirlerden birinin kenarında olduğu anlaşılır. Anna (Cilt II, Sa. 280). Türklerin Kyzikos ile Patrion arasında Barenos isminde bir dereyi aştıklarından bahseder. Ya Granikos yahut Aisepos olması lâzım gelen bu derenin de kaynağı Skalandros, Angelokomites ve Empelos dereleri gibi İbis dağında idi. Angelokomites deresinin bu ismi, son Bizans devrinde sık sık bahsine tesadüf ederek öğrendiğimiz Angelokome şehrinden geçtiği için aldığında şüphe yoktur. Bunun gibi Barenos'un da, bütün listelerle Hireokles'te [1] bahsi geçen Baris şehrinin yanından akan dere olduğu muhakkaktır. (Bu şehir bazı yerlerde Sasabaris diye mukayyettir.) Daha başka mülâhazaları nazarı dikkate alınca Angelokome'yi mümkün olduğu kadar doğuya koymak münasip olur kanaatindeyim. Bundan Angelokome'nin Aisepos, Baris'in de Granikos üstünde oldukları anlaşılıyor. Lâkin Angelokomites ile Skamandros derelerinin aynı dağdan kaynadıklarını iddia ettiği zaman Anna'nın coğrafya bilgisinden pek haklı olarak şüphe edebiliriz. İda ile Olympus dağlarını karıştırmış olmalıdır [2].

Nikaia civarında Türklerin zaptettikleri şehirlerin Pachymeres [3] tarafından sayılması meseleyi halleder gibi gözükür. Belokome Bilecik, Angelokome İnegöl, Anagourdes ile Platenea da Melagena taraflarında iki meçhul köydü. Dağlar arasındaki bir gölün pek tabiî ve şairane adı olan «Aynagöl»ü Bizans Angelokome'sinin halk tarafından değiştirilmiş bir şekli olduğunu iddia etmek doğru değildir. Asıl hakikat, Belokome ile Angelokome'nin Türkçe Bilecik ile Aynagöl'ün Rumcalaştırılmış şekilleri olduğu, ve bu iki şehrin uzun zaman Türklerin elinde bulunduğu için Türkçe isimleri ile anıldığıdır. Halbuki daha kuzeyde ve Nikaia'ya yakın olan Melangeia hâlâ Rumca ismini muhafaza ediyor, İdrisî bile bu ismi kullanıyordu [4]. O zaman dereye ismini veren Angelokome'nin bu Türkçe İnegöl isminden uydurulmuş olan

[1] Hierokles'te yazıcı hatası olarak Βαρίσπη şeklinde mukayyettir. Wesseling doğrusunun Ἀρίσβη olduğunu söylerse de doğru değildir. Buradaki Βαρίσπη şekli lüzumsuz bir tekerrürden hâsıl olmuştur. Βαριϛ παριον sehven Ααριϛ παπασιον olarak yazılmış ve sonra da kelimeler yanlış olarak ayrılmıştır. Βαρίς kelimesi ile Pisidia'daki etnik Βαρηνός kelimesini mukayese edin. (D. 3. 13 ile C. 33 e müracaat.) Burada Barenos'un Granikos olduğu ispat edilmiştir.

[2] Mopsouestia - Cilicia ve Melagena bahislerinde de buna benziyen başka hatalardan bahsedilmiştir.

[3] "Şimdi Belokome, şimdi Angelokome, şimdi Anagordis, Platane ve Melangea ve bütün civarı„ (Cild II. Sa. 413).

[4] Galatia Salutaris, Santabaris yoluna müracaat. Buradaki Mülevven belki Filecik-Belokomedir.

sonraki Angelokome'den başka bir yer olduğunu ve Anna'nın İda (İbis) dağından kaynadıklarını söylediği dört derenin tarifinin de hakikate uygun olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Fakat bahsettiği Empelos'un hangi nehir olduğu el'an meçhuldür. (Belki de Satnioeis'tir.)

18 — Texier, Gallos nehrinin tesbitinde Leake'in fikrini kabul ettiği halde Modra yahut Modrene'yi ta Sangarios'un öbür sahilinde, Mudurlu'da göstermiştir. İstinadettiği bir tek nokta şehrin eskisine benziyen yeni ismidir. Halbuki Mudurlu tamamiyle Türkçedir ve Modra ile hiçbir alâkası yoktur. Kiepert de son haritasında Texier'nin nazariyesini kabul etmiştir.

19 — Kadosia ve Lophoi ile beraber bir piskoposluk olarak gösterilen Gallos'un — eğer bu isimdeki nehrin ta batıdan cereyan edip gelen bir kolu varsa — bunun üstünde olması icabeder. Gallos - Kadosia, Bithynia Prima dahilinde bulunduğu ve Nikomedeia başpiskoposluğuna tâbi olduğu halde Modra, Bithynia Secunda dahilinde, vilâyetin ta İnegöl'den Nicene gölüne kadar olan bütün doğu kısmını ihtiva eden Nikaia'ya tâbi idi. Gallos - Kadosia'yi İnegöl'ün kuzey batısında aramak icabeder; Kilisenin çizdiği hudut Kadosia ile İnegöl'ün arasından geçerdi.

20 — 1113 senesinin [1] askerî harekâtını anlamak gayet müşküldür. Lâkin bir kere Melagina'nın mevkii kararlaştırıldıktan sonra mesele daha kolaylaşır. Mysia'yı yağma eden Türkler Kyzikos'ta ikiye bölündüler. Bir kısmı Mehmedin kumandasında evvelâ Lentiana ve Poimanenon'a (Manyas'a) oradan da şüphesiz Rhyndakos boyunca ilerliyerek Kotiaion ile Dorylaion'a çekilmişlerdi. Dorylaion o zamanlar tamamiyle göçebe Türk kabîlelerinin elinde bulunuyordu [2]. İmparator, Türkleri takibetmesi için Kamytzes'e emir gönderdi. Bunun üzerine Kamytzes'in Rhyndakos vâdisinde ve Poimanenon civarında olduğu anlaşılan Aorata'ya gelmek için Prousa'dan geçtiği, ve Uludağın kuzeyinden dolaştığı anlaşılıyor. Buraya gelince Türklere birdenbire hücum ederek dağıttı ve yağma etmiş oldukları şeylerin hepsini geri aldı. Lâkin Poimanenon'a avdet edeceği yerde Aorata'da kaldığı için bu sefer de Türkler âni bir hücumla ordusunu mağlûp ve bütün ganimetlerle beraber kendisini esir ettiler. Bu müddet zarfında İmparator, Constantinople'dan Damalis'e geçmişti; üç gün zarfında Astakos yahui Nikomedia körfezinin en dar noktasındaki Aigaloi'ya [3] vâsıl olarak oradan da körfezin

[1] Anna Comnena, Cilt II, Sa. 279.

[2] Bu vaka, Manuel Dorylaion'u tekrar ihya etmek istediği zaman şehrin Nicetas ve Cinnamus tarafından icmal edilen tarihinde kayıtlıdır.

[3] Damalis'ten Aigaloi'ya gitmek için sarf edilen üç gün her ne kadar imparator hasta idiyse de Anna'nın iyma etmek istediği telâşa pek uymuyor. Leake, Üsküdardan Malsum'a, yani Aigaloi'ya olan mesafeyi ancak 12 saat, 36 mil olarak gösterir. İnsan her ne kadar Kibotos'un bugünkü Gebze, eski Kybiza yahut Δακίβυζα olduğunu kabul etmek isterse de Dakibyza şimal-

güneyindeki Kibotos'a geçmiş, Nikaia üzerine yürümüş bulunuyordu. Burada Kamytzes'in felâketini öğrenince Türklerin yolunu kesmek için bir başka yoldan, Malagina ve Basilika'dan yürüdü. Basilika, Uludağın güney doğusunda gayet dar ve güç bir geçit olarak tarif edilmiştir. İhtimal ki bunu İnönü civarındaki dağ belinin geçildiği noktada aramak lâzım gelir [1].

Buradan Kotiaion ile Dorylaion'un arasında olması icabeden Alethina'ya indi. Bu müddet zarfında Mehmet, Dorylaion civarına vâsıl olmuştu. Lâkin bundan haberi olmıyan Alexius doğruca Kotiaion tarafına, Akrokos üzerine yürüdü ve burada Türk ordusunun diğer kısmına tesadüf etti; bu kol, Kyzikos'tan ayrıldıktan sonra Barenos yahut Granikos deresini aşarak Parion, Abydos, Adramyttion üzerinden ilerlemiş ve Pergamos'un doğusundaki Khliara'dan ve Anna'nın Karme dediği Germe'den dolaşarak Kaikos vâdisinden avdet etmişti. Alexius'un âni hücumuna mâruz kalmazdan evvel yollarının son kısmında Synaos (şimdiki Simav), Aizanoi ve Kotiaion'dan da geçmiş olması lâzım gelir. Bu harb esnasında Bizans ordusunun geri karakolları birdenbire Mehmet tarafından baskına uğradı: İmparatorun geldiğini haber alır almaz Dorylaion civarındaki göçebe Türkmenlerden yeni bir kuvvet toplıyarak Bizans ordusunu takibetmişti. Bu vaziyette Alexius iki kuvvet arasında kalmış oluyordu; lâkin birçok telefat vermesine rağmen galebe onda kaldı: ve bu zaferden sonra Constantinople'a avdet etti [2]

Bu seferle İdrisî'nin Amorion - Kotiaion - Chalcedon yolunun tarifi (H. 25) mukayese edilince Alexius'un Kotiaion'a Bilecik'ten (Mulavvenden) geçerek gittiği anlaşılır.

21 — Malagina ile Dorylaion arasındaki yolun tam olarak tarifi hiçbir yerde yoktur, fakat Anna Comnena'daki fıkranın bundan bahsettiğini zannediyorum (Sa. 312 - 315).

Saint George'un kalesi Ascania gölünün yanında, Nikaia'nın batı yahut kuzey batısında idi. 1116 da, Alexius, Aer (Nikomedia'nın 10 mil güneyindeki Eribolos) da iken Türkler burasını zaptetmişlerdi. Alexius derhal Nikaia ve Saint George kalelerine, hattâ Malagina'nın güneyinde, Dorylaion yolu üstündeki Söğüt'e kadar ilerledi [3]. Dorylaion'a giden bugünkü yol,

---

de, iskeleden 9 mil ötede idi. Halbuki Anna'da tesadüf edilen mütaaddit fıkralar Kibotos'un cenup sahilinde olduğunu ve Helenopolis - Drepanon'dan çok uzak olmadığını vazih olarak gösterir.

[1] Zeyle, h, 25'e müracaat.

[2] Anna'nın burada Philadelpheia'dan bahsetmesi vaziyet hakkındaki fikrinin ne kadar karışık olduğunu gösterir.

[3] "Yerli halk tarafından Sogudai denilen bir köy." Türkçe bir kelime olan Söğüt isminin Anna tarafından kullanılması, daha o zamandan Selçuklu nüfuzunun Dorylaion yolu üzerinde ne derece yerleşmiş olduğunu ispata kâfidir. Lâkin Kotiaion yolu ne Alexius'un,

Bilecikten de başka bir yol olduğu halde, Söğüt'ten geçer. Anna'nın bu fıkrası eski yolun da aynı seyri takibettiğini gösteriyor.

Saint George kalesi Nikaia (Askania) gölünün üzerinde ve bu şehrin biraz batı yahut kuzey batısında idi. Her ne kadar Anna'nın Bonne edisyonu George kelimesini mütemadiyen Gregory şeklinde yazıyorsa da Saint Gregory kalesi Astakos körfezinin güneyinde idi. Saint George kalesinden tamamiyle ayrı olduğu için ikisini birbirine karıştırmamak lâzım gelir (Pachym. II, Sa. 103).

22 — 680 şûrasında Justinianopolis - Mela birkaç kere Nova Justinianopolis Gordi ismiyle kaydolmuştur. Bu, ihtimal ki şehrin Gordos memleketi dahilinde olduğunu göstermek içindi. Kitabımızın daha başka yerlerinde de [1] iddia etmiştim ki bu isim Bithynia'daki Nikaia'ya tâbi Gordoserboi, Phrygia Salutaris'teki Gordorounia yahut Gordorinia piskoposlukları ve Galatia'daki Juliopolis'in eski ismi olan Gordou Kome ile alâkadardır. Hattâ bundan dolayı Sangarios boyundaki havalinin (bilhassa nehrin sol sahilinin) Leukai'dan itibaren büyük bir kısmına Gordos denildiğini de ispat etmiştim.

23 — Pachymeres, Mela nehrinden bahsederken bunun Sangarios'un bir kolu olduğunu, ve Justinian tarafından Sangarios'un üstüne yapılan köprüye yakın bir noktada ana nehirle birleştiğini söyler. Bunun Mela - Malagina ile alâkası olamaz. Pachymeres bundan pek sarih bir surette bahsettiği halde haritaların hiçbirinde böyle bir nehir gösterilmemiştir, (Pachym. II, Sa. 331).

24 — Atzoula, Nikaia'nın güneyine düşen Sakarianın henüz iyice tetkik edilmemiş bir kısmında meçhul bir yerdir. 1078 de, Botoniates, Kotiaion'dan Constantinople'a gitmek istemişti; lâkin Türklerin İmparator Michael ile yaptıkları bir anlaşmadan sonra kendi yolunu kesmeğe çalışacaklarını da biliyordu. Çok az olan maiyeti ile doğru yolu bırakarak sapa yollardan gittiler ve böylece Sangarios üstündeki Atzoula'ya salimen vardılar. Bu şehrin Nikaia'dan 200 mil mesafede olduğu söylenmişse de bu kabul edilmiyecek bir mübalâğadır. διακόσια (Diakosia) yı εικοσι (Eikosi) [2] şeklinde tashih etmek hatıra geliyor. Atzoula ihtimal ki Anna'nın (II. Sa, 79) ve Nic. Bryennius'un (34) Azalas dedikleri yerdi; bunun Nikaia ile Gallos deresi arasındaki tepelerin

ne de ondan sonraki imparatorun devrinde bu derecelerde hükümlerine girmemişti. Az zaman sonra Söğüt Anadoluda Osmanlı Türklerinin ilk yurdu olmakla iştihar etti. Laon. Chalcoc., (Sa 31) e göre Euxine'den 250 stadia mesafede idi. "Söğüt, Mysia'ya yakın zengin bir köydü. Yanından bu isimde bir dere akar. İtea köyü denmiş olması dahi muhtemeldir. „

[1] Cities and Bishoprics of Phrygia, II, § LXXXIII. Bu makalede bahsettiğim noktaları biraz değiştirmek icabeder, çünkü Justinianopolis - Mela'nın şimdi biraz daha kuzeyde olduğunu kabul ediyorum.

[2] Niceph. Bryenn. (Sa. 119) Theodore Lascaris'in hazinesini sakladığı Scamander deresi üstündeki Astytzion (yani Küçük Şehir) i Atzoula'dan tefrik etmek lâzımdır, (Pacym. I. Sa. 68).

birinde olduğu anlaşılıyor. Anna, Nikaia'ya olan mesafesini Stadia olarak vermişse de rakam silinmiştir. Azalas'ın güneyinde Alypos manastırı bulunuyordu.

25 — Evvelâ şunu kabul etmeliyiz ki bütün askerlerin toplanma yerleri olan ὅπλγκτον'lar, büyük ordulaın kolaylıkla karargâh kurabilecekleri büyüklükte, asker ve hayvanların iaşesi için lâzım gelen su ve gıdanın kolaylıkla tedarik edilebileceği bir mevkide, ve buralara toplanan bölüklerin memleketlerinden kolayca gelebilecekleri en tabiî ve merkezî noktalarda idiler; yani her ἅπλγκτον birtakım yolların kavuşak noktası idi. Mamafih bunların hepsinin tam yolun üstünde olduğundan katiyetle emin olamayız; çünkü yoldan biraz geri bir noktanın ordu için daha münasip bir karargâh olması mümkündür. Sonraları Manuel'in zamanında da olduğu gibi, Opsikia themasındaki bölüklerin evvelâ kısmen Melagene'de toplandıklarına hükmedebiliriz. Lâkin Dorylaion da Opsikia theması dahilinde olduğu için askerlerin daha ziyade burada toplanmış olduklarını zannediyorum. Bithynia'nın bu kısmında themaların hudutları çok karışıktır. Constantine'e göre Optimate themasını Opsikia'dan ayıran hat sahilde Helenopolis ile Pylai arasında başlar, Nikomedeia ile Nikaia arasından geçerdi. Nikaia'nın güneyinde Opsikia theması batıda da Modrene'ye kadar uzanan Buccellariote theması ile hemhudut idi. Eğer Modrene, Buccellariote dahilinde idiyse, hududun Nikaia ile Lefke arasından geçmiş olması, ve Melagena'nın da Buccellariote dahilinde bulunması lâzım gelir. Fakat askerî bakımdan bu taksimat çok mânasızdır: Büyük askerî yolun evvelâ Optimate themasındaki Helenopolis'ten, sonra Opsikia'dan, sonra Buccellariote'dan, ondan sonra bir kere daha Opsikia themasındaki Dorylaion'dan geçmesinde hiçbir mâna yoktur. Bunun için Constantine'in sözlerini [1] diğer mânada almak icabeder: Modrene, Opsikia'nın hududunda olup Buccellariote da Modrene'nin doğusundan, yani Sangarios'tan itibaren başlardı. Opsikia ile Buccellariote'u birbirinden ayıran hat, Sangarios ile Gallos'un birleştikleri noktaya yakın geçerek Midaion'un doğusuna kadar uzanırdı. Şu halde Pylai'den Dorylaion ve Midaion'a giden askerî yol, tamamiyle Opsikia theması dahilinde kalıyor demektir. Aynı zamanda Buccellariote themasına da hemen hemen güney hududunda, Kaborkion'a yakın, tam Anatolia theması ile birleştiği noktada temas ediyordu.

26 — Opsikia themasının bütün Troad'ı ihtiva etmiş olması muhtemeldir. Kaikos vâdisinin kuzeyinde Thrakesia themasına bitişir ve doğuda da, Bizans müelliflerinin mütaaddit defalar bahsettikleri Kula'yı da içine almak üzere, güneye doğru inerdi. Kula bu şehrin Türkçe ismi idi. İstih-

[1] Buccellariote themasından bahsederken: "Modrene'den itibaren başlıyan bir mıntaka„ diyor.

kâm Türklerin eline düştükten sonra Bizanslılar bile bu ismi kullanmaya başlamışlardı. Pachymeres (II, Sa. 426 ff) 1306 da Roger'in maiyetindeki Catalan'larla beraber Germe, Khliara ve Aulax'dan nasıl geçip Philadelpheia'ya yürüdüğünü, ve oradan ilerliyerek Kula'yı zaptedip tekrar Philadelpheia'ya nasıl döndüğünü tarif eder. Aynı seferde zaptettiği Phourni kalesinin Saittai yanındaki Magidion olması muhtemeldir. Lâkin Kula'nın adı Bizanslıların elinde iken Opsikion idi. Bunu Kula'nın üç saat batısındaki Maionia ile beraber bir piskoposluk teşkil etmesinden anlıyoruz. Bundan başka Saittai'nin yanındaki Magidion ile Opsikion'dan bahsolunurken bunların Khliara, Pergamos ve ta Cayster vâdisine inen havaliye bitişik oldukları söylenmiştir (George Acropol. Sa. 30).

Ducange, Kula kelimesini Rumların bütün Acropol'lara verdikleri bir isim olarak tarif eder. (Notcein Alexid. Sa. 621). Halbuki Orontes deresi üzerindeki Antioch acropolüne Anna'nın Kula (II, Sa. 89, 90), Scylitzes'in [1] Kala demesi, bunun aslının Arapça Kal'e kelimesinden başka bir şey olmayıp Türkler tarafından herhangi bir istihkâm için kullanıldığını gayet iyi ispat eder. «Cit. and Bish. of Phryg» isimli eserinde (II, § CVII) aynı şeyden muhtasaran bahsetmiş, bundan dolayı da Prof. Kiepert'in [2] itirazına mâruz kalmıştım. Bunun için aynı şeyden burada tekrar mufassalan bahsetmek lüzumunu duyuyorum. Kiepert'e nazaran Kula eski Türkçede «Şehir» mânasına gelen bir kelimedir. Bunun böyle olduğunu ben de kabul ediyorum, lâkin bu, munhasıran «müstahkem şehir» mânasına kullanılmış ve aslı Arapçadan alınmıştır. El'an bu kelime Türkçede şehirden uzak, tarlalar arasında tek bir ev mânasına kullanılır ki hiç şüphesiz bu da böyle bir evin bir kaleye benzetilmesinden ilerigelmiştir. Opsikia themasının hududu Kula'nın güneyinden geçtikten sonra kuzey doğuya dönerek şimdi Kümbet denilen Meros'a, oradan da Tembris deresinin üstündeki Midaion'un doğusuna inerdi.

27 — Yolun üstünde bundan sonra gelen mühim nokta meşhur Dorylaion şehri idi ki Thrakesia ve Opsikia themalarında toplanan askerler imparatora burada mülâki olurlardı. Bugün de bir Türk askerî karargâhıdır.

Domesticus Scholarum (hassa alayı) tarafından kumanda edilen muhafız bölükleri, Nikomodeia, Kios, Prousa, Kyzikos, Kotiaion, Dorylaion ve daha başka bir yerde yerleştirilmişlerdi; fakat Justinian bunları ilk altı merkezden kaldırarak Trakya'nın muhtelif şehirlerine yerleştirdi [3]. Fakat muhafız bölüklerinin Dorylaion'dan kaldırılmalarına rağmen bu şehrin askerî karargâh olmakta devam ettiğinde şüphe yoktur. Lâkin anlaşıldığına göre Cons-

[1] "Antioch'un batısına düşen Kala ismindeki hisar.„ (Scylitz. in Niceph. Phoc.)

[2] Bu mes'ele hakkında lûtfen gönderdikleri birmektupta.

[3] Theophanes Sa. 235.

tantine Porphyrogenitus zamanında Domesticus Scholarum tekrardan Phrygia'nın Anatolia themasına düşen kısmına yerleştirilmişti. Çünkü İmparatora üçüncü ἄπηκτον (karargâh) olan Kaborkion'da mülâki olduklarını öğreniyoruz; bundan başka memleketi Halys'ten ta Tigris'e kadar tekrar zapteden meşhur general Joannes Kurkuas da bu bölükten idi.

On birinci asrın sonlarına doğru [1] Dorylaion, ta Söğüt'ün kuzeyindeki bir noktaya kadar, bütün askerî yol ile beraber Selçuklu Türklerin eline geçti. Fakat Malagena, Basilika ve Alethina'dan geçerek Kotiaion'a giden yol Bizanslıların elinde kaldı ve Alexius (1115), John ve Manuel Comnenus'un muharebelerinde büyük bir ehemmiyet kesbetti. Nihayet 1175 senesinde Türk kuvvetini katî surette yenmeğe karar veren Manuel, büyük bir gayret sarf ederek biri Phrygia'nın güneyinde Soublaion'dan, öteki Dorylaion'dan geçen iki eski yolu orduları için tekrardan açmağa muvaffak oldu. Damalis'te karşıya geçerek askerlerini Melangeia'da topladı ve Dorylaion üstüne yürüdü. Cinnamus, eserinde, şehrin vaziyetini, Asia'nın en büyük merkezlerinden biri olmak itibariyle malik olduğu ehemmiyeti, güzel ıklimini, (memlekette bâlâ medhedilmektedir), mümbit topraklarını, balıkla dolu deresini [2], mühim bir yekûn tutan halkını, hamamlarını ve Türklerin yaptığı büyük tahribatı uzun uzadıya mevzuubahsetmiştir. Şimdi bu metrûk şehrin yanıbaşında iki bin kadar göçebe yaşıyordu. Manuel bu harap şehri ihyaya teşebbüs etmedi, biraz ötede yeni bir yer intihabetti. Bu seçilen yerin Eski Şehrin altı mil kadar güney batısındaki metrûk Karacaşehir kalesi olduğunda şüphe yoktur. Kalenin üslûbu son Bizans tarzında olup yaylanın Tembris vâdîsinin güneyine uzanan ıssız bir sırtına kurulmuştur. Her ne kadar mevkii itibariyle büyük bir mukavemeti haiz idiyse de su isalesi son derecede müşküldü. Ertesi sene Myriokephalon'daki hezimetinden sonra Manuel yeni şehri yıkacağına söz verdi; bu sözü tutmamakla beraber şehri de muhafazaya imkân bulamadı. Bu da yavaş yavaş harap olup gitti.

28 — Opsikia themasında imparatora ait olan Tembrion ismindeki emlâkin Dorylaion'un yahut Midaion'un yanında olması mümkündür. İmparator sefere çıktığı vakit sofrasında balık bulundurmak için buradaki balıkçıları da yanına alırdı [3]. Tembris nehri iki şehrin de yanından geçer.

[1] 1074 senesinde olması muhtemeldir.

[2] Tembris balıkla doludur. Lâkin yemeğe teşebbüs edince hayal sukutuna uğradım: etleri yumuşak ve çamur lezzetinde idi. Çok aç olduğum halde yemeğe imkân bulamadım. Yerli ahali de bu balıkların yenilmez olduğu fikrindedirler.

[3] Yukarda balık bahsine müracaat. Bu çiftlikten bilhassa "Tembri köyünde„ diye bahsedilmiştir (Cons. Porph. I, 488) lâkin kitabı matbaaya verdikten sonra Stephanusun kâh Tembrion, kâh Tymbrion, kâh Tembrieion diye bahsettiği bu yerin Heirokles tarafından Eudokias adı ile bahsedilen çiflik olduğunu gördüm. (E, 27 ye müracaat.)

Cinnamus bu nehirden Thybris ismiyle bahseder. Aynı zamanda (Tembris'in kollarından biri olması lâzım gelen) Bathys'in de Dorylaion'dan geçtiğini ilâve eder. Bizans müellifleri, Manuel'in Dorylaion'u işgal ettiği zaman şehrin civarında yaşıyan Türk göçebeleri hakkında çok dikkate değer malûmat vermektedirler. Anna Comnena bunlardan Türkmen diye bahseder («Asia'da yaşıyan Türkmenler» Cilt II. Sa. 284).

«Birçok hayvanları olanlar çayır ararlar ve bunun için bütün aileleriyle beraber memleketlerinden hicret ederek Romalıların memleketleri dahiline girerler» [1] (Niceti. Chon. Sa. 156).

«Bu zamanlar 2000 İranlı, âdetleri veçhile çadırlarda ve göçebe halinde yaşıyorlardı.»

29 — Bu yolun Dorylaion'dan sonra ta Trikomia - Troknada'ya kadar, Pessinus'a giden eski Roma yolunu takibetmiş olması muhtemeldir. İmparator İkinci Basil'in 880 de Kommagene'ye yaptığı bir seferden avdet ederken Midaion'dan geçtiğini görüyoruz. Askerî yoldan seyahat etmiş olduğunu kabul edebiliriz. Bu ibare olmasaydı yolun şimdi olduğu gibi doğruca Troknada'ya (Kaymaz'a) indiğini farz edecektim. Lâkin bu ibarede Midaion'dan bahsedilirken Basil'in bilhassa bu şehri ziyaret için doğru yoldan saptığını zannettirecek hiçbir iyma yoktur. İmparator, Midaion'a gelince durmuş, ordusunu teftiş etmiş, icabeden mükâfatları vermiş ve askerlerini kışlaklarına avdet etmek üzere dağıtmıştı [2].

30 — Troknada, yolun üstünde, üçüncü karargâh olan Kaborkion'a en yakın noktada idi; Kaborkion'da toplanan askerler, ihtimal ki imparator, Troknada'ya vâsıl olur olmaz kendisine iltihak ederlerdi. Bu iki mevki arasındaki mesafe on iki, on beş milden ibarettir. En son piskoposluk listelerinde Phrygia Salutaris'e ait bir piskoposluk olarak gösterilen Kaborkion'un Anatolia themasında olması muhtemeldir. Anatolia ve Seleukia themalarından gelen taburlarla Domesticus Scholarum'un kumanda ettiği asker burada toplanırdı. Sangarios'un büyük membaları yanındaki mevkiini (C B, §. LXXIV) de tarif etmiştim. Susuz bir memlekette bu muhteşem kaynaklar ve etrafındaki mümbit ova burasını ordunun barınabileceği en mükemmel bir karargâh haline koymuştu. Bugün dahi güzel bir hâra, askerî bir merkez ve padişahın çifliklerinden biridir.

31 — Yol bundan sonra gayet muhkem ve mühim bir istihkâm olan Justinianopolis Palia'ya giderdi. Bugünkü Sivrihisar'da bulunan bu şeh-

[1] Galatia, Santabaris bahsinde İdrisi'nin kabil-i seyir bir nehir üstünde olduğundan bahsettiği Libadhia'nın Eskişehir olması ihtimalini söylemiştim. Bu ibare, bu zanna daha ziyade kuvvet vermektedir.

[2] Cedren. II, Sa. 216; Theophan. Contin. Sa. 283. Krasos da askeri yolun üzerinde idi. Yolun bu şehirden sonra Justinianopolis'e gitmiş olması muhtemeldir (zeyil, p. 144 e müracaat.)

rin kurulduğu ikiz yüksek kaya zapt ve teshiri mümkün olmıyan bir kale teşkil ediyordu. Şehrin yerini ilk keşfeden Dr. Mordtmann'a bu fikri kalenin ismi vermiştir. Yolun seyri de bu faraziyesinde ne kadar haklı olduğunu ispat eder. İstihkâmının kuvveti, yolun üstündeki mevkii az zaman içinde Galatia Salutaris'in en mühim şehri olmasına sebebolmuştur. Evvelâ piskoposluk, sonra Metropolis'lik derecesine yükselerek «Pessinus piskoposu» unvanını taşımakla beraber hakikatte Metropolit olan bir piskoposun makarri olmuştur. Hâlâ da mevkiini bir sancağın başlıca şehri, mütaaddit yolların kavuşağı ve mühim bir ticaret merkezi olarak muhafaza etmektedir (Galatia Salutaris bahsine müracaat).

32 — Yolun Galatia'dan geçen kısmı pek müphemdir. Bizans askerî tarihinde Ankyra'dan çok az bahsedildiğini, şehrin doğru ve tabiî yolun kuzeyinde kaldığını, ve Sivrihisar-Ankyra yolunun (Sakaryanın geçtiği nokta müstesna), tamamiyle susuz olduğunu göz önüne alacak olursak, askerî yolun Ankyra'nın güneyinden geçmiş olduğuna hükmetmekliğimiz lâzım gelir. Şu halde yolun Beynam (Gorbeous) dan geçtiğinde, ve burada hâlâ Anadolunun en mühim yollarından biri olan Ankyra, Justinianopolis - Mokissos, Caesareia yolu ile birleştiğinde şüphe yok demektir. Bu yol, doğuda doğruca Halys'e kadar gider, şimdi Çişnirköprü denilen köprüden karşıya geçerdi. Turma Saniana'nın askerî merkezi olan Saniana kalesinin bu noktada olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Sivrihisar'dan Gorbeous (Beynam) a giden yolun seyrini tâyin etmek çok müşkül bir şeydir.

33 — Zompos yahut Zompi köprüsü Askerî yolun Sangarios'u geçtiği noktada idi. Yolun buradan sonraki seyrini tahminde eğer aldanmıyorsam, bu noktanın şimdiki Kavuncu köprüsünün güneyinde, Ilıca suyun ağzında olması lâzım gelir. Askerî yolun üstündeki vaziyetinden dolayı Bizans askerî tarihinde pek büyük ehemmiyeti haiz olan bu köprünün mevkii hakkında, Sangarios'un (Texier gibi) ta membaından tutun da (Ritter gibi) mansabına kadar muhtelif noktaları kabul eden başka başka nazariyeler vardır. Onun için burada biraz durarak Bizanslıların Sangarios üzerine inşa ettikleri Pontogephyra, Zompi ve Tantaendia köprülerini tetkik etmek münasip olur zannındayım; bunların birincisini Justinian 560 da, yanyana dizilmiş kayıklardan ibaret ve sellerin sık sık bozduğu eski bir köprünün yerine yaptırmıştı. Nikomedeia'dan Ankyra ve bütün kuzey memleketlerine giden yolun üstünde bulunuyordu. Procopius (de Aedif.,V,2) eserini yazdığı zaman bunun henüz bitmemiş olduğunu kaydeder. Köprü yapılırken Justinian, nehrin yatağını değiştirtmişti. Zaman geçtikçe şöhreti büyüdü ve el'an da büyük bir eser olarak mevcuttur. Texier 429 metre uzunluğunda, ve sekiz kemerden müteşekkil olarak tarif eder. Pachymeres (II, 330) hakiki isminin Ponto-

gephyra olduğunu, Sangarios yatağını değiştirdiği için köprünün Sangarios üstünde değil, Melas denilen küçük bir dere üstünde bulunduğunu söyler. Sangarios el'an köprünün biraz batısından akmaktadır. Pontogephyra ismi Yunanca ile Lâtincenin karışmasından hâsıl olmuş melez bir isimdir; sonradan Pentegephyra şekline çevrilerek «beş kemerli köprü» diye tefsir edilmiştir: Halbuki Texier sekiz kemerli olduğundan bahseder [1].

Aynı hataya Cedrenus (I, 678) ile Theophanes (234) de düşmüşlerdir. Agathias bu köprü için bir epigram yazmıştı; bunu Zonaras (III, 53) ile Constantine Porphyrogenitus (de Them., Sa. 27) kendi eserlerinde tekrar etmişlerdir; hattâ Constantine epigramı aldığı vesikayı yanlış anlıyarak bunun köprüdeki bir taşın üstünde mahkûk olduğunu iddia eder. Aynı hata birçok kimseler tarafından tekrar edilmiştir.

34 — Ritter, «Erdkunde von Asien» ismindeki eserinde (XX, Sa. 558) Justinian'ın bu köprüsü ile Zompi köprüsünün aynı şey olduğunu iddia ederse de yanlıştır [2]. Zompi'nin mevkiini, birçok eserlerde bahsi geçtiği için oldukça vuzuh ile tesbit etmek mümkündür. Texier, bunun Çifteler'de Sangarios'un çıktığı büyük kaynaklardan bir iki saat aşağıdaki «Çandır Köprü» olduğunu iddia etmektedir. İlk nazarda bu fikir doğru gibi görünür [3]. Anna Comnena, Zompi'nin Santa Baris (Bardakçı) ile Amorion'un doğusunda olduğundan; Nicephorus Bryennius da Sangarios membalarının yanında bulunduğundan bahsederler. Texier bunun Bizans tarzında ve taştan yapılmış olduğunu söyler. Büsün bunlar Texier'nin nazariyesini takviye ediyor gibidir. 1883 te bilhassa bu köprüyü görmek için doğru yolu bırakarak dolaştım; ve 1886 da bir kere daha gördüm. Fakat bu köprü bana, Türklerin çok mühim olan Sivrihisar yolunu Aziziye (eski Jirgin) ve Afyon Karahisara götürmek için yaptıkları bir Türk köprüsü gibi geldi. Dorylaion'dan doğuya giden bir yolun Çandır köprüden geçmesine imkân yoktur. Ve eğer bu köprü muhakkak Zompi ise Askerî yolun Sangarios'u Zompi'den başka bir köprü ile aşmış olması icabeder. Lâkin Michael Attaliota'nın bir fıkrası (Sa. 184) Zompi'yi başka yerde aramaklığımız lâzım geldiğini gösteriyor. 1073 te Caesar John, Dorylaion'dan, hiç şüphesiz askerî yolu takibederek, doğuya doğru hareket ettiği zaman Sangarios'u aşan ve Anatolia ile Cappadocia themalarını birbirine rapteden Zompos ismindeki köprüden geçmişti. Biraz evvel Askerî yolun Sangarios membalarının bulun-

[1] Texier'nin tarifini doğru farz ediyorum. Fakat yanılmış olması ve köprünün yalnız beş kemerden ibaret olması mümkündür. O zaman Pentegephyra ismî doğru, Pontogephyra ismi yanlış olur.

[2] Büyük âlimin burada garip bir hata yaptığını görüyorum. Çünkü aynı cümlede Sakarya'nın doğusundaki Dorylaion ovalarından bahsetmektedir.

[3] Texier. "Asie Mineure„ Sa. 391.

duğu Çifteler (Kaborkion) e uğramadığını, hattâ Sangarios'a hiç temas etmeden, seyrine tamamiyle kuzeyden devam ettiğini söylemiştim. Çifteler'e uğramak için doğru seyrini bırakarak dolaşmış bile olsa, on iki mil aşağıda tekrar bir köprü daha aşmak için nehrin sağ tarafında da bir ikinci «détour» yapmıyacağı aşikârdır. Çifteler'den doğruca Sivrihisar (Justinianopolis)a gitmesi lâzım gelir. Aynı zamanda, Cappadocia themasının Sangarios membalarına kadar uzandığını kabul etmek lâzım gelir ki bu da imkânsızdır. Hattâ Constantine'in tarifinden Cappadocia themasının Sangarios'un hiçbir noktasına temas etmediğini, Halys nehrinin tamamiyle doğusunda kaldığını iddia edebilir isek de bu tarif themanın eski şekline aittir. 890 da Cappadocia theması Sivrihisar'ın doğusundaki dağlara (Günüsu dağı, belki eski Dindymosa?) kadar uzatılmıştı.

35 — Burada Cappadocia themasının muhtelif zamanlardaki hudutlarını tetkik etmemiz lâzım geliyor. Constantine, eserinin bir yerinde, büyük Armenia themasının üç parçasından biri olan Cappadocia themasının eski Cappadocia Secunda vilâyeti ile bir olduğunu söylerse de bunu yanlışlıkla yazdığı aşikârdır. Çünkü eserinin ilk kısmında bu themanın bir taraftan Lykaonia, bir taraftan Caesareia'ya kadar uzandığını, bir başka taraftan da Buccellariote themasına bitişik olup öbür taraftan da Loulon, hattâ Podandos'a kadar uzandığını sarahatle söylemektedir (de Them. Sa. 19). Bu tarifinde Buccellariote themasının Halys'e kadar geldiği ve Cappadocia themasından bu nehirle ayrıldığı anlaşılıyor. Lâkin «de Administrando Imperio» (Sa. 225) deki bir fıkrasında Buccellariote themasının vaktiyle hakikaten güneyde, Halys boyunca Parnassos'un yakınına, ta eski Cappadocia hududuna kadar uzandığını, fakat sonradan bunun değiştirildiğini sarahatle göstermektedir. 890 tarihlerinde Buccellariote themasından dört askerî bölge — Bareta, Balbadon, Aspona ve Akarkous —, Anatolia themasından da üç bölge — Eudokias, Saint Agapetos, Aphrazeia — alınarak Cappadocia themasına ilâve edilmişti. Bu yedi bölge, Halys'in yanındaki Aspona'dan itibaren Sangarios, hattâ Eudokias'a kadar Galatia'nın bütün güneyini ihtiva eder ve hepsine birden Turma Kommata [1] denirdi. Zompi köprüsü Eudokias ile Saint Agapetos, yahut Myrika arasına yapılmıştı. Şu halde demek ki ya bir üçüncü değişiklik daha olmuş, Eudokias tekrardan Anatolia themasına alınmış; yahut da Michael bu sözlerle Anatolia themasının Sangarios'un güneyindeki bütün havaliyi ihtiva ettiğini ve Zompi'ye kadar geldigini anlatmak istemiştir.

36 — Bu yedi «bandai» yahut «topoteresiai» (askerî bölge) den yalnız Eudokias, Saint Agapetos, Aphrazeia ve Aspona'nın yerleri tesbit edilebil-

[1] Kommata'nın aslı belki de Lâtince "Comata„ kelimesidir.

miştir (H., 5 - 12). Bareta, Balbadon, Akarkous'un yerleri henüz meçhuldür; fakat Akarkous kelimesinin Akarbous'un yanlış bir şekli, ve Gorbeous'un da [1] diğer bir ismi olması muhtemeldir. O zaman Bareta kuzeyde, Balbadon güneyde olmak üzere bu ikisinin Haymananın ortalarında, Akarkous ile Aspona'nın da ovanın doğusunda olup ta Halys'e kadar olan kısmını ihtiva etmiş olmaları lâzım gelir. Akarkous'un askerî yola hâkim bir kale olduğuna hükmetmek, Bareta yahut Balbadon'u da askerî yolun üstünde yahut yakınında, Ankyra'nın güneyine düşen ve Ankyra'dan Perta ve Archelais Colonia'ya giden yolun üstünde aramak icabeder.

«K, 15» te, Kharsia theması hakkında verilen malûmat tetkik edilince, sonradan teşekkül eden bu Cappadocia themasının bilfiil bu yedi bölgeden ibaret olduğu anlaşılır. Şimalinde 1035 teki mevcudiyeti Cedrenus (II, Sa. 514) ve Glycas (S. 588) in eserlerinden anlaşılan Buccellariote theması, doğusunda Halys ile Kharsia theması, güney ve batısında da Anatolia theması bulunuyordu. Küçüklüğüne rağmen büyük bir ehemmiyeti haiz olması hiç şüphesiz tam büyük yolun üzerinde bulunuşundandı.

Michael Attaliota, Zompi köprüsünün Anatolia theması ile Cappadocia themasını birbiriyle birleştirildiğini söyler. Bu sözlerden çıkaracağımız en tabiî netice doğuda Halys'in yaptığı gibi batıda da Sangarios'un bu iki thema arasında tabiî bir hudut teşkil ettiğidir. Fakat diğer cihetten Eudokias'ı Yürme'de, Saint Agapetos'un hamamlarını da Kadıköy'ün yanındaki hamamlar olarak kabul etmek lâzım gelir. Eudokias, Germa ile yanyana bulunuyordu; bunun, Sakarya'nın doğusunda Germa'dan [2] nehirle ayrılmış olduğunu kabul etsek bile, o zaman da Saint Agapetos'u Yürme'ye koymamız lâzım gelir ve müşkül yine halledilmiş olmaz.

1068 de Romanus Diogenes, her zamanki gibi Helenopolis yoliyle doğuya sefer ettiği zaman Sakaryayı Zompos köprüsünden aşmış, sonra da Halys'ten geçmişti [3]. Bu ibare de Zompi'nin askerî yolun üstünde olduğunu ispat etmektedir.

---

[1] Gorbeous, Akarbous, kitabın bir başka tarafında mevkiini tesbit ettiğimiz Loulon, Halala ile mukayese edilmelidir. (B) yerine (K) yazılması sık sık tesadüf edilen hatalardandır. Meselâ I inci, VIII inci ve IX uncu listelerde de İbria yerine İkria yazılmıştır. "Cities and Bishoprics of Phrygia„ ismindeki eserimde evvelâ birinci kısımda İkria'yı yanlış tefsir etmiş, fakat sonradan ikinci kısımda tashih etmiştim. Ondan sonra bu fikrimi Bodleia manüskrisi de (Baroc. 185, folio 16) tasdik etmiştir. Burada kelime ἰνρίων şeklinde yazılmıştır ve bu manüskride (β) yerine hep (υ) yazılıdır.

[2] Eudokias'ın bu kadar şimalde olmasına imkân yoktur ; çünkü yedi bölgenin de Galatianın cenubunda oldukları muhakkaktır. Constantine'in tarifine göre Anatolia themasının—eğer zannettiğimizden çok daha cenupta değilse — Eudokias'ı da ihtiva etmesine ihtimal verilemez. Eğer Anatolia theması Ankyra nehrine kadar inmiş ise Buccellariote themasına hiçbir şey kalmaz.

[3] Scylitz. Sa. 639 ve Attal. Sa. 139.

37 — Theodorus Sykeota'nın hayatında, Sangarios'un yahut da bunun kollarından biri olan Tembris yahut Siberis'in üstüne kurulmuş Tantaendia isminde bir başka köprüden bahsedilmektedir [1]. Colonia Germa ile Sykea arasında idi; onun için ya Sakaryanın ortalarına doğru Sykea ile Lagania'nın güneyinde, yahut da Tembris üzerinde, Germa'ya yakın bir noktada olması lâzım gelir. Bunun Justinian tarafından Siberis üzerine inşa edilen köprü olması da ihtimal dahilindedir (Procop., «Aedif.» V, 6).

38 — Büyük bir ordu ile Galatia'da, doğudan batıya geçebilmek için su ihtiyacını temin eden yalnız iki yol vardır. Bunlardan birinin Tembris'-(Porsuksuyu) i takibetmesi ve Sakarya'yı geçerek Ankyra deresinden ilerlemesi lâzım gelir. Askerî yolun bu seyri takibetmediği anlaşılıyor; binaenaleyh öteki seyri takibetmiş olması çok daha muhtemeldir. O zaman Justinianopolis'ten Eudokias'a gitmiş, Sakarya'yı şimdiki Kavuncu Köprüsünün güneyinde aşarak bütün yaz bol bir cereyanla Haymananın ortasından akan Ilıca suyun boyunca ilerlemiş olması lâzım gelir [2]. Şu halde yol, nehrin tam üstünde bulunan ve Aphrazeia olduğunu tahmin ettiğim Kızılhisar kalesinin yanından geçiyordu. Sonra Bareta yahut Balbadon'dan Gorbeous - Akarbous'a geçiyor, oradan doğuya, Halys'e doğru akan bir nehrin seyrini takibediyordu.

39 — Halys'in de bir köprü ile geçildiği muhakkaktır; Çeşnir köprü de gayet münasip bir noktada, nehrin tam dağlara girmek üzere daraldığı boğazda kurulmuştur. Bizans müellifleri her ne kadar Halys üzerinde hiçbir köprüden bahsetmezlerse de burada ilk köprü kuranların Türkler olduğuna ihtimal verilemez [3].

905 te, Altıncı Leo'nun gözdesi Sarasen Samonas, Constantinople'un yanında Damatry'de kâin, kendi manastırı olan Speirayı ziyaret bahanesiyle memleketine kaçmağa teşebbüs ettiği vakit, takipten kurtulmak için, geçtiği yollardaki bütün posta atlarının bacak sinirlerini kestirmişti. Fakat Halys'i aşmağa müsaade alamadığı için takibedenler kendisini yakalamağa muvaffak oldular. Bu geçidin Çeşnir köprüdeki mi yoksa Justinianoplis - Mokissos (Kırşehir) ile Caesareia arasındaki geçit mi olduğu malûm değildir. Yakalandığı vakit Speira'yı çoktan geçmiş, doğuya doğru epey ilerlemişti. Binaenaleyh kaçtığı aşikârdı. Fakat bu sefer de Sirichas yahut Sirachas [4]'-taki Timios Stavros (Mukaddes Salib) a gitmekte olduğunu iddia etti. Gü-

[1] Azizlerin hayatı, Nisan 22. Sa. 53.

[2] Buradan Eylûl ortasında geçmiştim.

[3] Şimdiki köprünün sonradan tamir edilmiş bir Bizans köprüsü olması mümkündür, tek ve sivri bir kemeri vardır.

[4] Leo Grammat. (Sa. 278) ve Theophan. Contin (Sa. 369) Sirichas şeklinde ; Cedren (II, Sa. 264) Sirachas şeklinde yazmışlardır.

ney Galatia'da, askerî yolun üzerinde olduğuna kanaat getirdiğimiz (K, 12-6) istihkâmlardan birinin de Timios Stavros olduğunu hatırlıyacak olursak, Samonas'ın Çeşnir köprüde yakalandığında ve buradan mukaddes salibi ziyaret maksadı ile Timios Stavros'a gitmekte olduğunu iddia ettiğinde şüphemiz kalmaz. Bu vaka tesadüfen aynı zamanda Timios Stavros'un mevkiini de tesbit etmiş oluyor.

40 — Yolun üstünde, Halys'in batısındaki diğer bir mevki de Ara idi. 906 da Eustathius Argyrus, Kharsia themasındaki evine sürülmüştü. Lâkin daha yolda iken Ara'da ölerek civarda Spynin ismindeki sivri tepeye gömülmüştü [1]. Fakat oğulları sonradan cesedini Kharsia themasında Saint Elizabeth ismindeki aile manastırlarına nakletmişlerdi. Ara ve Spynin'in nerede olduğunu gösterecek bundan başka hiçbir iyma yoktur.

41 — Halys geçidini muhafaza için köprünün yanında bir kale olduğunda şüphe yoktur. Şimdi bu kalenin Saniana olduğunu ispata çalışacağız:

Birincisi, bu muhafız kalenin nehrin doğusunda olduğu muhakkaktır. Çünkü geçidin batı sahiline yapılan ilk kaleyi Romanus Diogenes 1068 de inşa ettirmişti (Attal. Sa. 146).

İkincisi, Galatia'nın güneyinde ve Halys'in öteki tarafındaki üç bölge (bandai) — ki bir zamanlar Buccellariote themasının aksamından oldukları halde 890 da Kharsia themasına geçirilmişlerdi — Turma Saniana'yı teşkil etmek üzere birleştirilmişlerdi. Bir asır sonra Constantine, Buccellariote themasının Saniana kalesine kadar uzandığından bahseder. 824 te de yine bu kalenin âsilerin reisi tarafından teslim edildiğinden bahsedilmektedir. Buccellariote themasının Halys'e kadar uzandığı muhakkaktır. Binaenaleyh hudut şehrinin de Halys üzerinde olması kuvvetle muhtemeldir. Bundan başka, bir Turma'nın başlıca istihkâmının hem Halys'in geçidinde, hem de askerî yolun üçe ayrıldığı böyle mühim bir noktada inşa edilmesinden daha tabiî bir şey olamaz.

Bir diğer delili de Strabo'dan (Sa. 562) gösterebiliriz: Bu müverrih Sanisene'nin Paphlagonia'nın [2] güneyinde bir hudut bölgesi olduğundan bahsetmektedir. Tabiî, Pimolisa ile Pimolia'nın Kolose ile Koloe'nin eş olması gibi, Sanisene ile Saniana da aynı yerin muhtelif şekillerdeki telâffuzundan başka bir şey değildir. Mamafih Saniana'yı, Strabo'nun Sanisene'yi gösterdiği kadar kuzeye koymak kabil değildir. Lâkin Strabo'nun zamanında

[1] "Spynin, Ara'nın yanındaki sivri tepe„ Theophan Contin. Sa. 374.

[2] Bu cümle kitapta pek vazılı değildir. En yakın tefsiri şudur: «Mütaaddit kıralların idare ettiği» cenup Paphlagonia, Timonitis ve Gezatorix kırallıklarına ayrılmıştı. Timonitis, Bithynia hududunda bulunuyor, Gezatorix de Marmolitis, Sanisene ve Potamia'yı ihtiva ediyordu: bir «καὶ» yi hazfetmek lâzımdır (zeyle müracaat).

memleket hudutlarının ne kadar müphep olduklarını hatırlıyacak olursak [1]. Sanisene'nin kısmen Galatia'ya karışıp kısmen Paphlagonia'ya kalmış olduğunu kabul edebiliriz. O zaman Sanisene'nin aslen Halys'in iki tarafını kuşatan bir vilâyet veya bölge olduğunu, Pimolisene'nin güneyinde ta Çeşnir küprüye ve yanındaki Bizans kalesi Saniana'ya kadar uzanmış olduğunu kabul etmemiz lâzım gelir. Saniana'nın da Malagina gibi başlangıçta sıfat olduğu halde sonra isim olduğunda şüphe yoktur.

42 — Halys köprüsünün Buccellariote askerleri için çok münasip bir toplantı yeri olacağı aşikârdır. Fakat Constantine, Buccellariote alaylarının daima Colonia'da yani Archelais'te toplandıklarını söylemektedir. İmparator doğuya giderken, kendisine iltihak edecek alayların, yolun yüz mil ve kendi vilâyetlerinin güney hududunun altmış mil güneyinde toplanmaları kadar mânasız bir şey olamaz. Fakat Colonia kelimesi yerine Saniana'yı koyacak olursak o zaman bütün bu tafsilâtın vuzuh kesbettiğini, doğrulduğunu görürüz. Şu halde karargâhların verildiği sıra tabiîdir. Demek oluyor ki imparator Cilicia'ya gittiği zaman bütün doğu themalarının askerleri Saniana'da toplanıyorlardı. Lâkin Kommagene'ye gittiği zamanlar Buccelariote, Paphlagonia ve Kharsia themalarından gelen alaylar Saianada toplandıkları halde Cappadocia, Armenia ve Sebasteia [2] themalarından gelenler Caesareia'da imparatora iltihak ediyorlardı.

Burada Colonia kelimesinin ne kadar yanlış düştüğünü ispat için başka bir delil daha gösterebiliriz. Haritaya bakınca ilk göreceğimiz şey, Colania'nın bir karargâh bile olmuş olsa, Seleukeia theması ile Anatolia themasındaki alayların toplantı yeri olması lâzım geldiğidir. Halbuki bu askerler Kaborkion'da toplanıyorlardı. Karargâhları tetkik, tashih, ettiğimiz zamanda bu askerlere en münasip düşen kararkâhların Kaborkion olduğunu gömüştük.

43 — Askerî yol Saniana'da çatallanır ve bir kolu doğru doğuya, Ermenistana giderdi. Bunun Myriokephaloi, Timios Stavros [3], Basilika Therma, Siboron, Hypsela, Agrane yahut Agriane, Sialos, Bathys Rhyax ve Sebasteia'dan geçmesi muhtemeldir. Bunun bu kısmını aşağıda tetkik edeceğiz. Yalnız Justinian'ın, yolun Armenia, Satala, Koloneia ve Theodosiopolis'den geçen kısmında birçok noktaları tahkim ettiğini ve Sebasteia'nın duvarlarını yaptırdığını buraya ilâve edelim. (Procop. Aedif. III).

[1] Burada, meşkûkiyeti darbımesel hükmüne geçen "Phrygia - Mysia,, hududunu misal göstermektedir.

[2] Burada Paphlagonia ile Cappadocia arasında bir noktanın yerini değiştirmek lâzım gelmiştir.

[3] Troknades yerine [Π]γώτινος, Myrika yerine S, Agapetos isimlerini kullanmak Bizans devrinde dinin isimler üzerinde nekadar büyük tesiri olduğunu göstermektedir. Myriokephalon isminde bir başka kale de Soublaion'dan doğuya giden meşhur Kle'soura geçidinde idi.

44 — Son karargâh Dazimon'du. Lâkin burada toplanan askerler İmparatora Bathys Rhyax'da iltihak ederlerdi. Bu iki yerin (fasıl L. 20) tesbit ettiğimiz mevkileri tetkik edilince bunun sebebi anlaşılır. Dazimon, Tokatın batısındaki o güzel Kazovadır. Ermenistan alayları burada toplanırlar ve İmparator yaklaştığı vakit kendisine iltihak etmek üzere Baths Rhyaxa inerlerdi. Burası askerî yoldan Armenia themasına inmek için en münasip nokta idi [1]. Bathys Rhyax'ın şimdi Yenihan denilen Sialos yahut Siara'da, Tokat yoliyle batıdan gelen yolun Sebasteia'ya varmazdan evvel birleştik leri noktada olduğu tesbit edilmiştir. Bathys Rhyax'dan 30 mil ötede, yolun üstünde Sebasteia'ya yakın bir noktada κωνστ ανίνσυ Βουνοῦ (Konstantinu Vunus [2] denilen bir tepe vardı (L. 23 e müracaat).

45 — Yolun Saniana'dan güney-doğuya giden öteki kolu, şimdi Kırşehir denilen Justinianopolis-Mokissos'dan geçerdi. Burası, ta Justinian tarafından yeniden inşa edildiği günden bugüne kadar, doğu Anadolunun en mühim şehirlerinden biri olarak kalmıştır. Ankyra yollarından bahsederken Cappadocia'nın kuzey batısından geçen yolların dördüncü ve beşinci asırlarda geçirdikleri değişikliklerden ve bu değişiklikler neticesi Justinianopolisin aldığı büyük ehemmiyetten bahsetmiştik.

46 — Justinianopolis'de yol yine çatallanarak Zoropassos (Yarapson)a[3], oradan Nevşehrin yanındaki Soanda'ya, oradan da bugünkü Melegop ve Hassa köyü civarından Venesa ovasındaki Turma Kases yahut Kasin'den geçerek Tyana ve Cilicia geçidine giderdi. Sarasen istilâsı zamanında Cilicia geçidi ile Halys arasındaki havali asırlarca Sarasen çetelerine geçit olmuştur. Onun için bunlara karşı yapılan seferlerde İmparator Saniana'ya gelinciye kadar bütün Bizans ordusu toplanmış bulunurdu. Daha güneyde toplanmağa teşebbüs ettikleri takdirde, bütün ordunun bölük bölük yolu kesilerek birbirinden ayrı düşmek tehlikesine maruz kalacağı muhakkaktı.

Halys'in sol sahilini takibeden eski Hacılar Yolu ihtimal ki bazı okuyuculara daha münasip gibi gözükür. Eğer askerî yolun bu kısmı bu seyri takib etmiş olsa idi, Akarbos'ta çatallanmış olması lâzım gelirdi; o zaman Ciliciaya karşı yapılan bir seferin Aspana kalesinden geçereek Halys'e inmesi, Barnassos'la Nyssa'ya uğradıktan sonra Halys'i bırakarak Soanda'da öteki yola çıkması icabederdi. Fakat ilk nazariyeyi kabul etmemize sebep olan delâile şunları da ilâve edersek tereddüte mahal kalmaz: Yolun son derecedeki ıssızlığ, üstünde hiçbir Bizans harabesinin bulunmayışı bu yolun

[1] Genesius'da (Sa. 122-124) Agrane ve Bathys Rhyax'ın mevkilerini tesbit için kullandığım parça ile mukayese edin.

[2] Genesius 124.

[3] Bu isim haritalarda daima Arapsun şeklinde verilir; lâkın Yarapsun şekli yerlilerin telâffuzuna daha iyi uyar. Başlake (y) daima işitilecek gibi telâffuz edilir.

Bizans devrinde İmparatorluğun mühim yollarından biri olmadığını gayet vazıh bir surette göstermektedir.

47 — İmparator, Kommegene yahut Melitene'ye gittiği vakit Armenia, Sebasteia ve Cappadocia alaylarının toplanmaları için en münasip yer Ceaesareia idi. Harekete Justinanopolis - Mokissos'dan başlıyarak güney - doğuya, Halys'e inerler., nehri aşağıda (L 2) de bahsedeceğimiz köprüden geçerek ihtimal Justinianopolis - Kamoulianai üzerinden Cæsaria'ya giderlerdi. Cæsariadan Karmalas yahut Onopnictes (Zamantisu) ile Saros nehirlerini aşarak Arabissos (Yarpus) a ve Germaniceia (Maraş) a giden yolu N. I faslında tarif edeceğiz; fakat burada Araplara karşı yapılan mühim seferlere dair bir iki söz ilâve etmeği münasip gördüm. R faslında Torosun başlıca geçitlerinden bahsetmiştim. Arap harplerinde de, muhtelif devirlerde, bu geçitlere tekabül eden başlıca iki taarruz istikameti kullanılmıştır. Arap ordu. ları bazı zamanlar Cilicia geçidinden, bazı da Antitoros'dan gelmişlerdir. Cilicia geçidinden geldikleri zamanlar harekâtı askeriye kısmen Tyana'dan geçen yol üzerine, kısmen de Heraklie - Kybistra ve Lykaonia'dan geçen yol üzerinde cereyan ederdi. Antitorostan geldikleri zaman ise Saros nehrinden kuzey ve batıya giden yollar vakayie sahne olurdu. Umumiyet itibariyle 840 tan evvel harekât Gilicia yolunda, 840 tan sonra, Michael ve Basil'in saltanatına tesadüf edenlerse hemen hep Kommagenia yolunda cereyan etmiştir.

H. GALATİA SALUTARİS'İN ŞEHİR ve PİSKOPOSLUKLARI

İmparator Theodosius 386 ile 395 arasında, Galatia'nın güney batısından Germa, Myrika, Eudokias, Pessinus ve Petinessos yahut Pitnisos piskoposlarını alarak, Phrygia Salutaris'ten ayırdığı Amorion, Orkistos, Klaneos ve Troknades Piskoposluklarına ilâve ederek Galatia Salutaris vilâyetini teşkil etmişti. (Malas Sa. 348) [1]. Bu yeni vilâyetin metropolisi Pessinus olmuştu. (Salutaris) ismine sebep belki batı Galatia ve doğu Phrigia'da pek bol olan ve her zaman birçok hastalıkların tedavisi için kullanılan sıcak su membaları olmuştur, [indekse bakınız.] Piskoposların mukayeseli cetveli karşıki sahifede verilmiştir.

1 ve 2 — Pessinus ve Justinianopolis — bu iki şehir birbiriyle o kadar alâkalıdır ki ikisinden birden bahsetmek mecburidir. Vilâyetin bugünkü merkezi olan Sivrihisar, Pessinus'un hem bütün ehemmiyetine tevarus etmiş, hem de mühim bir kısmı Eski Roma - Yunan şehrinin enkaziyle yapılmıştır.

[1] Yalnız bir Galatia vilâyetinden bahseden Polemius Silvius'un tahmin edilen tarihi 386 dır. İki Galatia'dan bahseden Notit a Dignitarum'a Geeck'in tahmin ettiği tarih de 412-3 dir.

Galatia Salutaris

Roma İmparatorluğu paraları	Hierocles y. sonra 530	431, 451, 536, 553 ruhani meclisleri	680, 692 meclisleri	VIII inci ve IX uncu listeler	787, 789 meclisleri	I nci liste	III üncü ve X uncu listeler
ΠΕΣΣΙΝΟΤΙΩΝ	1. Πισινοῦς	Pessinus	Pessinus	I. Πιρινοῦντος	1. Pessinus	1. Πιρινούντων ἤτοι ἰονρτινιανονπόλεως	I. Πισινοῦν τος
—	—	—	—	3. Παλιὰς	—	7. Σπανίας ἤοι ἰουστινια νονπόλεως	8. Σπαλεῖνς
—	2, Ρεγεμαυρεκιον	Orkistos, 451.	Ὀρκοσετοῦ	—	—	8. Ὀρκιστου	7. Ὀρκιστοῦ Ὀρκισ θοῦ
—	3. Πητινησός	Petinessos, 451	—	5. Πιτανισσοῦ	—	4. Πιτανισσοῦ	3. Πιτανισσοῦ
ΑΜΟΡΙΑΝΩΝ	4. Λιώριον	Amorion, 451	Ἀμορίου	2. Τοῦ Ἀμορίου	Π. Amorin, 787, 879	Π. 1. Ἀμοριου	Π. 1. Ἀμορίου, Ἀμωριου
—	5. Κλάνεος	—	Κελανίου	3. Κλανεοῦ	Κλανέου, 787	Π. 4. Κλάγξ	Π. 4. Κλανεοῦ Κλαθεοῦ
—	6. Ρεγετνακάδμι	Trolenades, 451	Τροχναρῶν	6. Τρκναρων	Τροκνάρων, 787.	5. Τρωκνάρων	4. Λωτίνου
—	7. Εὐροξιάς	Eudoxias, 451	Συνάρων	4. Εὐροξιάρος	—	3. Εὐρξισρος	6. Συνορέων, Συνορίου
—	8. Μυρικιών	Μυρικμνῶν Θερμαί, 451	Θερμῶν τοῦ Ἁγ. Ἀγαπίου	—	—	2. Τοῦ Μυρικίρυ	5. Τοῦ Ἁγιου Ἀγαπιτοῦ
Colonia Germe	9. Γέρμια	Μυριάγγελοι 553.	—	7. Γερμοκολωνιας	—	6. Γερμοκολωνείας	2 Γερμοκολωνείας
ΦΙΛΟΜΗΛΕΩΝ	(Pisidia)	—	—	(Pisidia)	—	Π. 2. Φιλομηλί-	Π. 2. φιλομιλίου
ΔΟΚΙΜΜΩΝ	(Phrygias)	—	—	(Phrygias)	—	Π. 3. Λουοκιμίου	Π. 3. Δοκιμίου
—	(Phrygias)	—	—	(Phrygias)	—	Π. 5. Πολυβώτοα	Π. 5. Πολυβότου
—	—	—	—	—	Π. Pissia 879	Π. 6. Πισσίας	Π. 6. Πισσίνς

Aziz Theodorinin hal - tercümesinde (Nisan 22 S. 52) Pessinus'taki bir Ayasofya kilisesinden, bir de şehir dışında piskopos George'un gittiği «Mukaddes Melekler» kilisesinden bahsedilmektedir. Pessinus'a ait henüz neşredilmemiş iki kitabede de İmparator Trajan'a hediye olarak buradan elbiseler (iki Fibulatoria ile iki çift διπτυχα) [1] görürüldüğünü öğreniyoruz. Gothofredus'un 1628 de Cenevrede neşrettiği milâdın 347-48 senesine ait Rumca bir coğrafya risalesinde Galatia'da imal edildiğinden bahsedilen kumaşın bu cinsten bir şey olduğunda şüphe yoktur. Pausanias'a göre (VII, 17, 10,) Pessinus'da domuz mundar sayılırdı.

Pessinus'un mevkii uzun zamandan beri Sivrihisarın 12 mil güney - doğusundaki Balâ Hisar olarak kabul edilmiştir. Texier, Pessinus harabelerinin gayet güzel bir plânını neşretmiştir. Fakat bu, mevkiin hakiki manzarası ile o kadar az alâkalıdır ki, hemen hemen safî bir hayalden ibarettir diyebiliriz. Justinianopolis (Sivrihisar), büyüdükçe o gerilemiştir; fakat hiçbir zaman tamamiyle boş kalmamıştır. Şimdiki ahalisi bana, Türk kanı çok az olmak üzere, tamamiyle eski halkın nesli gibi geldi.

Justinianopolis'i İmparator Justinian yeniden ihya etmişti. Eski isminin Palia yahut Spalia [2] olduğu anlaşılıyor. Lâkin kelimenin imlâsı o kadar muhteliftir ki hangisinin doğru olduğunu kestirmek tamamiyle imkansızdır. Herkesten önce Mordtmann'ın da keşfettiği üzere [3], Justinianopolis, teshiri kabil olmıyan Sivrihisar kalesidir, Bizans askerî yolundaki istihkâm silsilesinden biri olmak üzere bina edilmiş [4], askerî ehemmiyeti dolayısiyle az zamanda vilâyetin merkezi olmuştu. Tarihi 883 olan Iinci piskoposluk listesindeki — «Pessinus yahut Justinianopolis başpiskoposu» — tâbiri vilâyetin petropolisinin burası olduğunu, Pessinus başpiskoposluğunun da Justinianopolis metropolitliğine ilâve edilmiş olduğunu göstermektedir. Fakat bütün listelerde, hattâ hakikati zabıtlarının bir tanesinde kaydeden I inci lislede bile, Justinianopolis, Pessinus'tan ayrı ve bu metropolise tâbi bütün piskoposlukların en sonuncusu olarak gösterilmektedir. Justinian tarafından tekrardan inşa edildiği vakit piskoposluk derecesine yükseltilmiş ve listenin nihayetine ilâve edilmiştir; fakat 700 tarihlerine doğru vilâyetin hakiki merkezi olduğu zaman Pessinus başpiskoposu Justinianopolis kalesinde ikamete

[1] Fibulatoria = Tokalarla tutturulan esvap. διπτυχα = Dimi.

[2] Bazan da Spania şeklinde yazılır, Belki de en münasip olanı budur. Fas. D, 27 ye müracaat.

[3] Dr. Modtmann'dan bahsetmek fırsatını bulduğumdan dolayı mesudum. Bu sahada birçok çalışmış müteaddit yerlerin mevkiini doğru olarak tesbit eden ilk o olmuştur. Maalesef makaleleri eski mecmualarda, bilhassa "Münchner Sitzungsber„ ve "Gel. Anzeiger„ de gömülüp kalmıştır.

[4] G. 31 e müracaat.

başlamış «Pessinus yahut Justinianopolis başpiskoposu» ünvanını muhafaza ettiği halde hakikatte Justinianopolis'in başpiskoposu olmuştur [1].

Dinî meclislerin sicillerinde Jutinianopolisin kaydına tesadüf edilemez çünkü 553 ten evvelki meclislerde şehir henüz teessüs etmemişti; sonraki meclislerde ise Pessinus metrepoliti ile Justinianopolis piskoposu (başpiskoposu) aynı adamlardı. Yalnız 553 meclisinde ayrı olabilirlerdi; lâkin bu sefer de büyük vilâyetten yalnız Pessinus'la Germe murahhasları hazır bulunmuşlardır.

3. — Germa - Augustos'un tesis ettiği kolonilerden biri olan Colonia Julia Augusta Fida Germa, Bizans vesikalarında ekseriya Germekoloneia ismiyle mukayyettir. Bugüne kadar bütün müellifler Leak'in nazariyesini kabulde, yani Germanin bugünkü Yürme'de ve Yürme'nin de Germa kelimesinin bugünkü telâffuzu olduğunda müttefiktirler. Fakat J. 1 faslında bu nazariyenin ne kadar yanlış olduğunu, kitabelerin Germa'yı nasıl katî surette Tembris nehrinin aşağılarında, Masut köyünün yanında gösterdiklerini, Galatia'daki yol şebekesinin nasıl bu vaziyeti icabettirdiğini etrafiyle gösterdik. Germa'nın Rumcada θερμός, Sanskrit lisanında Gharmas, Lâtincede Formus olan kelimenin Phrygia lisanındaki mukabilinden çıkarılmış bir isim olması çok muhtemeldir. Lâkin Mousgon'dan daha yakın bir yerde sıcak kaynakların bulunduğu malûm değildir. Hierocles'de Γέρμια olarak yazılıdır; bunu, her zaman yaptığı gibi, kilise kayıtlarındaki ὁ Γερμιων ἐπισκοπος şeklinden almıştır. Aynı imlâya St. Theodori'nin hayatının lâtince tercümesinde ve bazı kilise listelerinde tesadüf ederiz.

4. — Bizans devrinde Germa'ya bazan da Myriangeloi denirdi. Bu ismin şehrin «bütün meleklere» ithaf edildiği anlaşılan büyük kilisesine izafeten kullanıldığında şüphe yoktur.

Galatia'daki Germia müteaddit listelerde [2] başpiskoposluk olarak gösterilmiştir. Aynı listeler Germikolonia'yı Pessinus'a bağlı bir piskoposluk olarak da kaydederler. İkisinin de aynı yer olup, başpiskoposluk derecesine yükseldiği vakit eski kaydın ihmal edilerek tashih edilmediğini farzedebiliriz. Çünkü sicillerde bu gibi dikkatsizliklere çok sık tesadüf edilir. Bu meselede isim ikiliği hatayı büsbütün kolaylaştırmıştır. Lâkin Fasıl P. 6 da gösterdi-

[1] Aynı şeyin (1) Perga ile Attalia (Americ, Journ. Arch. 1888 de Antiq. of. S. Phrygia makalesindeki Perga bahsine müracaat; (2) Prymnessos'la Akroenos (Journ. of Hell. Stu. 1887 de Cit. Bishop. of. Phrygia, makalesinde Akroenos bahsine müracaat); (3) Kolossai ile Chonai ve daha sair yerlerde de vaki olduğunu göstermiştik.

[2] Galatia'daki Germia I, II, VI, X. cu Listeler; Galatia Prıotis'deki Germia, VIII ci Liste. Galataia δευτέρας daki Germia VII. ci Liste.

ğimiz bazı sebeplerden dolayı Germia başpiskoposluğunun Bithynia'da olması da muhtemeldir.

787 de aktedilen ikinci Nicaea meclisinde, Germa'da bulunan iki manastırdan bahsedilmiştir. «Germa manastırı başrahibi Sergius» ve «Germia'daki St. Sergius rahiplerinden Yuhanes»

5. — Eudoxias, İkinci Theodosius'un ya anası, ya kızı namına ithaf edilen bir şehir veya köyün adıdır. Valens'in, Birinci Theodosius'un, ve Pulcheria Augusta'nın zamanlarında verildikleri anlaşılan birtakım şehir isimlerinden biridir: Meselâ Phrygia Pacatiana'daki Valentia, Eudokias, Theodosia ve Pulcherianopolis; Pisidia'daki Theodosiopolis (Hioreclos'e göre Eudoxiopolis); Asiadaki müteaddit Theodosiopolisler ve Arcadiopolisler gibi. Buna benzer daha birçok misaller bulunabilinir.

Aziz Theodorus Sykeota'nın hal tercümesindeki bir fıkra [1] Eudoxias'la Germanın birbirine muttasıl Piskoposluklar olduğunu göstermektedir. Musgum şehrinde Meryem için yapılan yortuda Germa ile Eudoxias piskoposlarının da hazır bulunmaları âdetti. Şu halde Musgum, Germa ile Eudoxias'ın hudu dunda bir köydü. Bu âyinle, iki şehir, aralarındaki mukaddes bir noktada, eski bir dinî alâkayı devam ettiriyorlar demekti. Böyle bir alâkanın Sangarios'un iki tarafındaki şehirler arasında olmıyacağı aşikârdır. Galatia Salutaris'te, Germa'nın güneyinde ve Pessinus'un doğusundaki araziden maada Germa ile hemhudut başka hiçbir yer yoktur. Binaenaleyh Eudoxias'ın, bir Bizans piskoposluğuna ait ve oldukça mühim harabeleri olan Yürme'de olması son derecede kuvvetle muhtemeldir. Bu böyle olduğu takdirde:

6. Musgo'nun da Yürme'nin kuzey-kuzey batısında, 6 mil ötedeki sıcak menbalarda olması mümkündür.

7. — Synodion. III. cü ve X. cu Listelerle, 692 Constantinople meclisinde (muzafünileyhi) Συνυάδων, Συνοδέων, Συνοδίον şekillerinde kaydedilen piskoposluğun Eudoxias olduğunu kabul etmek lâzımgeliyor; lâkin bu ismin hangi sebepten dolayı verildiği - eğer Musgoum'un sıcak kaynaklarındaki büyük dinî toplantıdan ötürü değilse - tamamiyle meçhuldür.

8. — Gordion - Meşhur Gordion şehrinin de Eudoxias ile aynı yer olduğu anlaşılıyor. Manlius, Sangarios'u Pessinus'un güneyinden aştıktan sonra bir günde Gordion'a varmıştı. Ankara'ya aynı yoldan gitmesi muhtemel olan Büyük İskender de Gordio'dan geçmişti. Eskiden mühim bir ticaret merkezi idi; Yürme'nin vaziyeti de bu ehemmiyeti izah eder; çünkü büyük Kıral Yolunun, Pessinus'dan Ankara'ya giden kısmı üstündedir. Bu nazariyenin doğru olduğu muhakkak gibidir. Çünkü Manlius'un Sangaris'u geçtiği noktadan bir gün ilerde ondan başka hiçbir şehir yoktur.

[1] Azizlerin Hayatları, Nisan 22 s. 47.

9. — Akkilaion'un da yanlış olarak, Eudoxiasla aynı yer olduğu zannedilmiş ve binnetice «Cities and Bishoprics of Phrygia» nın ikinci kısmına ilâve ettiğim haritada, Asia vilâyetinin hududu, olduğundan fazla doğuda gösterilmiştir. Bütün müellifler tarafından Germa'nın yanlış yerde tesbiti ve bu hatayı benim de kabulum bütün bu havalinin topoğrafyasını karma karışık etmiştir. Şimdi Akkilaion'un Tembriz üstünde, Midaion'la Germa arasında olduğu tahakkuk etmiştir. Germa'yi Yürme'ye koyunca ve Eudoxias da bunun yanında olunca Eudoxias'ı aşağı Tembris'den başka koyacak yer kalmıyordu. Akkilaion'la Eudoxias da yan yana olunca ve Akkilaion da hiç bir yerde piskoposluk olarak mukayyet bulunmayınca ikisinin de aynı piskoposluk dahilinde olduklarına hükmetmek lâzım gelmişti. Tıpkı Midaion'un Midas'dan, Dorilaion'un Dorilas'dan, Tataion yahut Tottaion'un Tatas yahut Tottes isimlerinden alındığı gibi, Akkilaion da bir şahıs ismi olan Akkilas'dan alınmıştır; bunun da çok kullanılan bir Phrygia ismi olan Akylas'ın [1] bir başka şekli olduğunda şüphe yok gibidir. Akkilaion'un Gratianopolis olması mümkündür. Bu mesele hakkında C. B. LXXXIII. e ; «Azizlerin hayatı 22. Nisan S. 42 ye; ve (431) de aktedilen Ephesos meclisi sicillerine müracaat edin. Bu mecliste Gratianopolis piskoposu Philadelphus hazır bulunmuştu. Akkilaion'un Asia vilâyetinde olduğu sikkelerden de bellidir.

10. — Myrika'nın mevkii Chalcedon meclisindeki bir imzada bahsedilen sıcak su menbalarından dolayı katiyetle tesbit edilmiştir. Germa ile Eudoxias arasındaki kaplıcalardan maada Galatia Salutaris'de bildiğimiz yeğâne sıcak su menbaları Haymananın merkezinde Kadıköyün yanındaki menba ile Istanoz Suyun Sakarya ile birleştiği yere yakın bir noktada, bu suya dökülen bir derenin menbaındaki kaynaklardır [2]. İsmin doğru imlâsı malum değildir ; sıfat şekilleri Μυρίκιος ve Μυρικηνός dur. Hieroclesdeki Μυρικίων şeklinin bir piskoposluk Listesinden alındığı besbellidir. (oMvpıkiων). Chalcedon meclisinin [3] bir kaydında «Elpidio (episcopo) Thermensis majoris», yani büyük hamamlar piskoposu Elpidio' cümlesini görürüz. Bu cümleden, daha az ehemmiyetli, başka kaplıcaların da bulunduğunu anlıyoruz.

11. — Aya Agapetos. Sonraki listelerle 692 de akdedilen Quinis meclisinde bu piskoposluk ismini değiştirmiş ve hiç şüphesiz en büyük kilisesinin ithaf edildiği azize izafeten Aya Ağapetos ismini almıştır. Bunun yer değişikliği olmayıp yalnız bir isim değişikliği olduğu anlaşılıyor, her zamanki

[1] Phrygia'da (i) ile (u) nun değişmesi için Siblia ile Soubleion Kakin'la Kakoun ve saireyi mukayese ediniz. "Zeitschript für vergleichende Sprachforschung„ 1887 de Phrygiaa kitabeleri hakkında neşrettiğim makaleye müracaat edin. Fick, "Ehemalige Spracheinheit„ da Akrisias ile Akristis kelimelerinin "Krus„ cezrinden geldiklerini söyler.

[2] Kiepert'ın bazı haritalarında bu suyun cereyanı yanlış olarak gösterilmiştir.

[3] Edisyon Labbe S. 87

gibi bir (ἢ τοι=yahut) ile bağlanmış iki isim yerine yalnız yeni isim yazılmış ve kayıt Aya Ağapesos hamamları şeklinde yazılmıştır.

Eudoxias'ın mevkii tesbit edilince Constantine Porphyrogenitus'un (de admin. İmp, S. 225) mühim bir fıkrasındaki mana derhal tavazzuh eder. 890 tarihlerinde Eudokias, Aya Agapetos ve Aphrazeia bölgeleri Anatolia themasından alınarak Çappadocia themasına ilâve edilmiştir; Cappad ocia themasi bu dört bölge ile beraber şimdi Haymana denilen bütün havaliyi içine almış oluyordu. Hudutlarını doğuda Halys, güneyde Tatta gölü, batıda da Sivrihisar'la Yürme arasındaki şimdi Gunusu dağı denilen (ihtimalki eski Dindimos) [1] dağları teşkil ediyordu.

Turma Kommata [2] yı bu yedi bölge teşkil ediyordu. Genesius'un (S. 122) bir fıkrası bugun bu Turma için kabul ettiğimiz yerin doğruluğunu tasdik etmektedir. Bu fıkra Tefrike'deki Paul mezhebi saliklerinin Chrisocheir'in kumandasında Ankyra ve Kommata'ya kadar ilerlediklerini söyler. «Kommata'ya ta Ankyra şehrine kadar girdiler[3].» Ankyra'yı ve hattâ Kommata askerî merkezini muhasara, yahut zaptetmişlerdi. Burada bu kelimeden maksat Thema'nın merkezi olan muayyen bir istihkâm mıdır, yoksa yedi bölge yedi kalesiyle bütün Turma Kommata mıdır, bu şüphelidir; lâkin ikincisi daha muhtemeldir.

12 — Aphrazeia'nın Aya Agapetos'un yanında bir kale olduğundan, ve Anatolia theması dahilinde bulunduğundan maada hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Myrika sıcak kaynaklarının dört saat güney-batısında Kızıl Hisar Kale deniler yer olması muhtemeldir. Bazı Phrygia, Lycia ve saire isimlerinin nihayetindeki — άζιος, — αζια hecesi için Kinch'in Zft. f. Numisın (1889 S. 192) deki eserine müracaat.

13. — Petinessos yahut Pitnissos'un Tatta gölünün batısında Lykaonia ile Haymananın arasındaki Tuz çölünde olduğu Strabo'nun sözlerinden anlaşılmaktadır. (S. 567-68). Tam yerinin tayini Galatia'nın güney hududunun tetkikine bağlıdır. Şimdiye kadar Myrika'dan Philomelion'a yalnız bir kerre ve çok acele seyahat edebildim; Pissia (Piribeyli'nin) mevkii Petinessos'a oldukça münasiptir, fakat daha doğuda bir yer Strabonun tarifine da-

[1] Bu ismi Strabo 567. ci sayfasında vermiştir. 926. cı sayfada da Herodota uyarak Dindimos'un Hermos nehrinin nebean ettiği Murat dağı olduğunu söyler. Bir üçüncü Dindimos da Cyzicos'un üzerinde idi. Kybeleye ekseriya Dindymene, bazan da Zizimene denirdi. (Naziandos'la mukavese edin.) Bundan Diudymos ile Didyma'nin ayni şey olduğu hatıra gelir. Athen, Mittheil 888, S. 237 ye müracaat.) Şu halde Ptolemi'deki Didimos şeklinin Dindimos olarak tashihine lüzum yok demektir.

[2] Aslı ihtimalki Comata idi, ve bir kısım askere lakap olarak verilmişti. Latince kelimenin yanlış anlaşılmış ve τάκόμματα şekline çevrilmiş olması kabildir. Perikommata Lydiae le mukayese edin.

[3] Bonn Edisyonu başa büyük harf koymaksızın κομμάτων şeklinde yazar.

ha çok uyar. Heirocles'in takibettiği sıra gözönünne alınınca, Galatia Salutaris'in Lykaonia hududuna bir piskoposluk daha kovmak oldukça müşküldür.

14. — Troknadlar. İsimleri Gal'den gelmiş oldukları hisini veren bu ahali, Sangariosun kuzey yahut sol sahillerinde yaşarlardı. Başlıca şehirlerinin Kaymaz'da olduğu anlaşılıyor (C. İ. L. III Suplem. No. 6997 ye müraɔaat). Hierocles'de Regetnakade — yani Regio Troknades — sözüne tesdüf ederiz. IIIüncü ve X uncu Listelerde ὁ Τροκναδων yerine pek garip olarak ὁ Λωτίνου kelimileri yazılıdır. Mryka'ya Aya Agopetus dendiği gibi belki bu da bir aziz ismi olan Plotinus'dan alınmıştır [1].

Şu halde demek ki Pitnisos'un şimdi Cihan Beğli dilen havalinin piskoposluğu olması, doğuda Psebila - Verinopolis, batıda Omorionla hem hudut olup kuzeyde de Orkistena havalisine, Sakarya ve Aphrazeia'ya kadar uzanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu, çok tenha ve vasi bir havaliyi göstermektedir; fakat Amorion'un şehrin güney ve batı istikametinde epeyce bir araziyi ihtiva ettiğinde hiç şüphe yoktur. Çeltik'de oldukça mühim harabeler gördüm; lâkin Çeltiği Amorion'la alâkalı göstermeği ve Petnisoş'u daha batıya koymağı tercih ediyorum.

15 — Trikomia'ya Ptolemyde tesadüf ederiz; Peutinger tablosunda da Midaion'la Pessinus arasında gösterilmiştir. Eskidenberi mesafelerin Kaymaza işaret ettiği kabul edilmiştir [2]. Trikomia'nın Troknada kelimesinin Rumcalaşmış bir şekli mi olduğu, yoksa Troknad'lara ait üç köyün bir idare altında mı toplandığı henüz anlaşılamamıştır. (Cities and Bishop of Phry, II nci kısım, Fasıl XCV ye müracaat). «Rejio Trocnadensium»'un önceden Roma devrinde Asyada, Bizans devrinde Phrygiada olduğu, ve sonradan 586 ile 395 arasında Orkistos'la beraber Galatia'ya geçtiği muhakkaktır.

16 — Orkistos'un (Alikel Yayla) da olduğunu ilk keşfeden Pococke' dur. Mordman'la beraber bu yaylaya Alekian ismini veriyorlar; bu ismi yerli

[1] Bunun misali pek çoktur ve memlekette kilisenin kuvvetini gösterir. Mᵊselâ Germa yerine Myriangeloi denmiştir. Aynı sebep ihtimal ki bugünkü isimlerin bir çoğunu tevlid etmiştir: İlyas ismini Adada'ya verdiği gibi Stephan da Maximianopolis'e vermişti. "Antiquities of south. phrygia„ ismindeki esere müracaat); Aytamas (ἅγιος Θωμᾶς) Nigdenin üç saat şarkında bir Müslüman köyüdür; Yogounnes (Ἰωάννης) eski Seiova; Yunuslar, eski Varada'dır. Çok evvelden metruk birakılan Ephesos'un yerini Ayassaluk almıştır: Kelimenin aslı Justinian'n yaptırdığı büyük Sentjon kilisesinden gelmiş ve Ἁγιου Θεολόγου dır. Mr. Wood ve prof. Hirchfeldin iddia ettiği gibi Ἅγιος Λοῦκας değildir.

[2] Kaymaz ismi, umumiyetle iddia edildiği gibi eski Trikomia'nın bugünkü şekli değildir. çünkü (1) halkının kullandığı isim Trikomia değil Troknadesdi; (2) ve Kaymaz başka yerde de kullanılan halis bir türk adıdır. Buna benzer isimlere Türkçede bazau tesadüf edilir: Etyemez, Bulduk v.s. gibi.

halk her nekadar anlarsa da kullanmazlar. 331 de [1] Asia piskoposluğunun bir kısmı olduğuna nazaran Phrygia'ya tabi olduğu anlaşılıyor. 451 de Galatia Salutarisde idi. Phrygia'dan yeni vilâyete, ilk teşekkül ettiği zaman, 386-395 sıralarında geçirildiğinde şüphe voktur. (Amorion'a müracaat).

Orkistos arazisi Phrygia dağlarının doğusuna kadar uzanırdı. Eski Petera olan Bağlıca'da bulunan bir kitabe — eğer taş başka bir yerden getirilmemişse burasının da Orkistos'a ait olduğunu göstermektedir.: «Mabud Kommodos'a, Orkistos halkı ve senatosu tarafından» (Athen. Mittheil, 1889 sah. 91).

Bütün piskoposluk listeleri Orkistos piskoposluğundan bahsettikleri, ve 331 de şehir derecesine yükseltildiği halde Hiorecles'de hiç bu isme tesadüf etmeyiz. Fakat Orkistos yerine 'Ρεγεμαυρέκιου yani 'Ρεγεὼν Αὐρέκιον ismini kullandığı anlaşılıyor. Bu kelimedeki (a v) harflerinin (o) yerine kullanıldığını, ve iki samit arasında bir fazla (ɜ) nin ilâve edilmiş olduğunu kabul edecek olursak ismin 'Ρεγέὼν 'Οδκιον yani «Orkoi kabilesinin memleketi» olduğu meydana çıkar.

17 — Strabo, Orkaorkoi'ların Phrygianın doğu hadudundaki ağaçsız ovada yaşadıklarından üç yerde bahsetmiştir. (sah. 567, 568, 576), 568 inci sayfadaki ibareden Pitnisos'un kuzeyinde, 576 ncı sayfadan Pessinus'un güneyinde 567 nci sayfadaki sözlerden de Galatia'daki Tektosage'larla Phrygia'nın arasında olduklarını anlıyoruz. Bütün bu fıkraların işaret ettikleri arazı Sakaryanın ta menbalarından başlıyarak sağ sahili boyunca uzanan büyük ovalardır. Orkoarkoi ismi, - eğer doğru şekli bu ise — aynı hecenin iki kere tekrarından ibarettir, ve Strabo'nun yaşadıklarını söylediği yerde de Ork - isto - s şehri bulunmaktadır. Bunun da kabile isminin bir şekli - tafdili olduğunda şüphe yoktur. Hiérocles, Orkistos yerine 'Ρεγεμαυρέκιον, yani yani 'Ρεδεὼν 'Ορκισν diyor. Orkoi, yahut Orkaorkoi'ların, memleketlerinin kuzeyinde, Sakaryanın menbaında, Kaborkion (yani Καου - ορκ - ιον) isminde bir Piskoposluğun bulunduğunu ispat etmiştim. İhtimal ki bu isim de — bir «prefix» le beraber — aynı kabilenin ismini ihtiva ediyordu [2]. Ve böylece — bütün araştırmalar neticesi — tarihin bu kadar muhtelif zamanlarina ait üç kelimeyi, elimizdeki topoğrafik delillerin azlığına rağmen, harita üstüne yerleştirip tesbit etmeğe muvaffak oluyoruz, ve hepsi bir araya geldiği zaman aynı kabile ismini ihtiva ettiğini görüyoruz.

[1] Büyük "Orkistos kitabesiyle mukayese ediniz: Şimdi bunu daha doğru olarak Bruns-'un Fontes juris Romani„ sinde yahut Momsenin "Hermes„, 1887, sahife 317 de intişar eden makalesinde okuyabiliriz. Bu ikincisi yakında C. I. L. III. zeyl. 6997 numarasile intişar edecektir.

[2] Strabo'daki OPKAOPKOI'nın KAOYOPOKOI kelimesinin tahrif edilmiş şekli olmak ihtimali bile hatıra gelir. "Cities and Bishop.„ deki II § LXXIV ile mukayese ediniz.

Orkistos'un ana - yasası olan büyük kitabede de şehrin bir zamanlar dört yol ağzında bir durak yeri (mensie) olduğundan, fakat bu yolların harap olduğundan bahsedilmektedir. O tarihte, yani 331 de, eski Roma yollarının istihale devresi geçirdikleri doğrudur. Artık Constantinople'a giden yollar Roma'ya giden yolların yerini alınağa başlamışlardı.

Kitabenin sözleriyle tarihî hakikatler birbirine okadar uygundur ki Orkistos'un Roma yolları devrinde daha mühim olup Bizans yollarının ehemmiyet kazanmasiyle eski mevkiini kaybetmiş olduğunu kabul etmek lâzımgeliyor. Lâkin Orkistos'luların eski devre ait olan tefahürlerinin büyük bir kısmını da vatanseverlikten doğan mübalagaya ayırdıktan sonra kabul edebiliriz. Çünkü elimizdeki delillerin bir çoğu Roma devrine ait hiçbir büyük yolun buradan geçmediğini göstermektedir. Peutinger tablosunda gösterilen yollardan hiçbirinin Orkistos'tan geçmediği de muhakkaktır. Buradan tabii surette geçen yollar: (I) Pessinus'tan, Kıral Yolu gibi doğruca batıya giden bir yolla, (II) Amorion'dan doğru Troknadelar memleketinden, yani (Kaymazdan) geçerek Midaion ve Bithynia'ya, yahut Juliopolis ve Paphlagonia'ya giden ikinci bir yoldan ibarettir. Bu yollardan hiç biri büyük bir ehemmiyeti haiz değildir; fakat Orkistos'luların (şimdi bir kısmı eksik olan) dilekcelerinde bahsettikleri dört yoldan ikisinin bunlar olduğu anlaşılıyor. Elimizdeki parçada yalnız üç yol zikredilmektedir:

a) Pessinus yolu — XXX mil — bu mübalâgalı bir tahmindir. Çünkü bugünki yolun 25 milden fazla olmasına imkân yoktur. Mesafeyi 30 mile çıkaracak yegâne ihtimal yolun nehri aşan bir köprü için dolaşmış olmasıdır. Bu köprünün doğrudan doğruya Pessinus'tan Amorion'a giden ve daha mühim olan yolun üzerinde bulunması muhakkaktır.

b) «Civitas... aitanorum» a giden yol — XXX mil — ismin birinci harfleri kaybolmuştur. Mommsen'in [Mid] aitonorum şeklinde tamamlayışı doğru gibi gözükür. Fakat (I) Midaion'la Orkistos'un arası 30 milden çok fazladır, (II) yolların sayıldığı sıraya bakılınca burada, Pessinus'la Amorion yolları arasında, güney doğuya giden bir başka yolun bulunması icabederdi.

c) Amorion yolu.

Dördüncü yolun da Nakoleia'ya gittiğinde şüphe yoktur.

Nakoleia-Orkistos-Pessinus yolununun umumiyet itibariyle Kıral Yolu'na tekabül ettiği, Amorion - Orkistos - (Trikomia) - Midaion yolunun da, Orkistos'tan geçebileceğini söylediğimiz iki yoldan biri olduğu muhakkaktır. Umumiyet itibariyle bütün yolların hep batı ve güneybatıya gittikleri, binaenaleyh Constantinople'dan ziyade Efhesos'a ve Roma ticaretine işaret ettikleri bariz bir hakikattir.

Şu halde, kitabenin şahadetine bakarak, bu iki yolun Roma devrinde birer mühim ticaret damarı olduklarını, elimizde mevcudiyetlerini ispat eden başka hiç bir delil olmamasına rağmen, kabul etmekliğimiz lâzımgeliyor. Esasen Pessinus- Orkistos-Nakoleia yolunu bir Roma yolu olarak kabul eder etmez, Peutinger tablosunu Roma yollarının doğru ve tam bir haritası olarak kabul ettiğim zamanlar bana halledilmez bir muamma gibi gözüken bir (mil taşı) nın vaziyeti de hemen aydınlanıveriyor. 1884 de kopya ettiğim bu taş, C. I. L. III, zeyl numara 7169 da, yakında neşredilecektir. Kendisi Altıntaşın bir buçuk mil güney batısındaki bir mezarlıktadır. Üstündeki γ E (yani 35) rakkamının Akmonia'ya olan mesafeden başka birşey göslermesine imkân yoktur. Fakat Akmonia'dan Altıntaşa gelen bir yolun da burada bitmesine ihtimal verilemez ; Phrygia dağlarını aşarak doğuya ve nihayet Orkistos'la Pessinus'a varmış olması icabeder.

18 — Amorion'un Hamzahacı köyü yanındaki mevkiini Hamilton ispat etmiştir. [1]. Roma devrinde Asia Vilâyeti dahilinde idi, ve bir müddet Vipsania ismini taşımıştı. Dördüncü asırda Phrygia dahilinde olması icabeder ; Orkistos'un Phrygia'da olduğu halde onun Galatia'da olmasına imkân yoktur. Binaenaleyh 386 ile 395 [2] aresında Troknades, Klaneos ve Orkistos'la beraber yeni teşekkül eden Galatia Salutaris'e geçirilmiş olması lâzımgelir.

Eski Bizans İmparatorlarının vücude getirmiş oldukları muazzam müdafaa teşkilâtının onbirinci asırdaki zaif ve gülünç taklidi esnasında Amorion la Sangarios arasındaki havaliye «Thema Cappadocia» payesi verilmişti. Bu ve bununla beraber Khoma theması Alexius Komnenos zamanında Bortzes isminde bir valiye teslim edilmişti (AnnaI, 171); Sanganios'a uzanan havali onun idaresi altında idi (Anna II, 325, 327).

Amorion'un doğusundaki geniş ovaya Pankaleia denildiği anlaşılıyor. Tesadüf ettiğimiz yegâne ima Diaconus'un (S. 170), sözleridir: «Pankaliaya doğru... Bu ova Amorionun yanında olup atlarla geçildi.». Lâkin aynı muharebeden bahseden Cedrenus (II S. 431) «Pankalia, atlarla geçilen bu açık ova, Halys nehrine çok yakındır» diyor. Bizans müverrihlerinin ifadesi ekseriya o kadar muğlaktır ki bu ibarelerin manasını tamamiyle kavramak güçtür; fakat Leo Diaconus'un bu devrin vakayiini anlatırken verdiği coğrafi malumat Cedrenüs'ten çok daha doğrudur. Binaenaleyh bu meselede de

[1] Şarka doğru uzanan ovanın adı Hacı Ömer ovasıdır. Amorion kelimesinin uzak bir aksi olması muhtemeldir. Şehrin şimdi tamamile metruk olan harabelerinden Hamilton "Hergân Kale„ ismile bahsetmiştir. Lâkin konuştuğum bütün civar köylüler buraya sadece (Kale) den başka bir şey demldiğini bilmiyorlar.

[2] Theodosius, İkinci Galatia Vilâyetini teşkil ettiği zaman ; Fasil H. nın başına müracaat.

onun şahadetini kabul etmek müraccahtır. Bundan maada Zonaras da muharebenin Amorion yanında olduğunu söyliyerek Leo'yu tasdik eder.

Zeno'nun saltanatı zamanında (474-91; Cedrenus I, 615) Amorion tahkim edildi. Tarihinin Arap harpleri zamanına tesadüf eden kısmı maceralarla doludur. 666 da Yezid tarafından zaptedilmiş, aynı senede imparator Constansın kumandanı Andreas tarafından istirdat edilmişti. (Cedren. I, 763, Theohan. 351). Sarasenler 716, 778, 789 [1] senelerinde tekrar muhasara etmişlerse de almaya muvaffak olmamışlardı. İlk muhasaraya, sonradan İmparatör olan İsauria'li Leo'nun göyretiyle karşı koyabilmişti. İstihkâmları o kadar tahkim etmişti ki Arap hücumlarına uzun müddet karşı koymaya muvaffak oldular. Lâkin 838 senesinde, ahaliden birinin ihaneti yüzünden, Arapların eline düştü ve doğunun en güzel şehirlerinden biri [2] tamamiyle yanıp kül oldu.

787 de, İkinci Nikaia meclisinde Amorion deki manastırlardan bahsedilmiştır: «Amorionda mukaddes Meryem papazlarından — Amorionda baş rahip Theodor.»

Sekizinci asırda, İkonoklast İmparatorlar devrinde, Amorion büyük bir ehemmiyet kesbetmiş ve ana kiliseye muhalif itikatları, tarikatleriyle ortodokslar nezdinde büyük bir sui şöhret kazanmıştı [3]. Dorylaion'la arası üç günlük yoldu. (Cedren II, 132).

19 — Lalandos, Amorion'ın bölgelerinden biri idi. Bunu 1889 da «Revue des étude grecques» (S. 21) de neşrettiğim iki kitabe ile ispat etmiştim. Aynı makalede Amorion'un bir takım (φυλαὶ) mahallî kabîlelere ayrılmış olması ihtimalinden ve Lalandos'un da Zeus kabilesine (φυλὴ Διὸς) ait olduğundan bahsetmiştim. Bir kitabeye göre gizli Mithras ibadeti milâdın birinci asrında bile câri idi.

20 — Livy'nin bahsettiği (XXXVIII, 17) Alandri Flumen'ın Lalandi Flumen şeklinde tashihi lâzımgeldiği fikrini aynı makalede müdafaaya çalışmıştım. Lâkin Livy (XXXVIII, 15) de «Alandri Fontes» şeklindeki eski tashihini kat'î surette reddetmek lâzımgelir. Manüskri'deki şekli «Mandri Fontes» (yani Mandri çeşmeleri) dir; ve Livy'nin burada Manlius'un yolu olarak tarif ettiği yolun üstünde elân Mandra denilen bir yer vardır ki yanında birtakım pınarlar hâlâ mevcuttur.

[1] Theophanes 386, 452, 470.

[2] = "Şarkın en meşhur şehri„ Cedren, II. Sahife (137).

[3] Cedrenus II s. 69. "eskiden beri burada bir sürü Yahudiler, Çingeneler vesair dinsiz insanlar yaşar. Bunlarla daima temas ve münasebet yüzünden bir takım batıl tarikler türemiştir.„ Ermeni Leo zamanında 813-20 Amorion Piskoposu olan Eudoxius hakkında (Act. Sanct.) Mart 8, s. 788'e müracaat.

İkinci Constantinople meclisinden sonra, ve 787 de akdedilen İkinci Nikaia meclisinden evvel, bilinmiyen bir tarihte Amorion müstakil (αὐτοκέφαλος) derecesine yükselerek Pessinus, daha doğrusu Justinianopolis metropolitine tabiiyetten çıkmıştır. Son listelerde Amorion, Phrygia Salutaris, Pisidia ve Galatia'dan ayrılmış bir havalinin metropolisi olarak gösterilmektedir. Kendine tâbi olan piskoposluklar şunlardır:

I inci liste Γαλατίας δευτέρας	III üncü liste	X uncu Liste	Hierocles ve VII ci VIII ci, IX cu listeler
ο τοῦ Ἀμορίου	τῶν Ἀμορίου φρυγίας	{τῷ Ἀμωρίῳ της φρυγιας}	Galatia Salutaris
ὁ φιλομηλιου	ά. ὁ φιλομηλίου	ὁ φιλομηλίου	Pisidia
ο τοῦ Δοκιμίου	β. ὁ τοῦΔοκίμιου	ὁ Δοκιμιου	Phrygia Salutaris
ο Κλάγξ	γ. ὁ Κλανεοῦ	ὁ Κλαοεοῦ	Κλάνεος Galatia
ο Πολυβώτου	δ. ὁ Πολυβότου	ὁ Πολυβότου	Saluteris
ο Πισσίας	ε. ὁ Πισσίας	ὁ Πίσσίας	Phrygia Salutaris kaydı yok

Amorin'ın metropolisi olduğu bu yeni bölge, Amorion autokephalos (müstakil) yapıldıktan çok sonra teşekkül etmişti. Çünkü (787) İkinci Nikaia Meclisindeki kayıt sırası, Amorion'un müstakil, fakat sonradan kendine bağlı olan piskoposlukların henüz eski gruplarından ayrılmamış olduklarını sarahaten göstermektedir. Amorion'un 858 deki kaydından tam vaziyetini anlamak güçtür: müstakil bir piksoposluk mu, yoksa birtakım piskoposluklara hâkim bir metropolis mi olduğu müphemdir. Aynı sene patriyark Photius, Amorion ve Khonai baş piskoposlarını Romaya murahhas olarak yollamıştı. Khonai piskoposuna bu rütbe birinci defa olarak o sene veriliyordu: demek ki Amorion daha evvelden baş piskoposluk derecesine yükselmişti. Hem Khonai, hem Amorion son listelerde birer metrepolis olarak mukayyettirler, fakat VII inci ve IX uncu listelerde böyle bir kayda tesadüf etmiyoruz.

Yukarki listedeki Philomelion (Akşehir), Dokimion (İçça Karahisar) ve Polibotos (Leake'in keşfine nazaran Bolvodun) hep malûm piskoposluklardır. Vaziyetleri de gösteriyor ki — başka yerlerde de olduğu gibi — bütün grup, Amorion'dan güney ve batıya giden yolların üstünde muayyen bir havaliyi teşkil ediyordu. Geri kalan Pissia ile Klaneos piskoposluklarının mevkiini tâyinde bu nazariyenin böyük bir ehemmiyeti vardır [1].

[1] Mansi de Aziz İgnatius'un hayatı; Act. Concil. XVI s. 235.

21 — Pissia'nın Amorion - Philomelion yolu üstünde Amorian'dan altı, Philomelionden 12 saat mesafedeki (Piri beyli)de olması muhtemeldir. Buradaki harabeler bir piskoposluk merkezi olacak kadar mühim olduğunu göstermektedir. Philomelion'la Amorion yolu üzerindeki vaziyeti de onlarla beraber aynı piskoposluk gurubuna dahil olduğunu ispat eder. Son mütalâa eski nazariyemin yanlış olduğunu, eskiden zannettiğim gibi Petinessos'un burada olamıyacağını gösterir. Eskiden Pissia'yı Dokimion'la Amorion arasındaki Bayat'ta tahmin etmiştim. Fakat meseleyi daha yakından tetkik edince Klaneos'un Bayat'ta bulunmak ihtimali daha kuvvetli olduğunu gördüm.

22 — Klaneos (ekseriya Κγάνεος [1] şeklindedir), Hierocles, Amorionla Troknad'ların arasında göstermiştir. Verdiği sıra Amorion'un kuzey kuzey-batı veya kuzey-doğu, Amorion'la Dokimion yolu üstüude bir yere işaretetmektedir. Bu yolun üstünde piskoposluk olabilecek yalnız iki yer vardır: — Bunların biri Göme, biri Bayat'tır. Amorion-Dokimion yolunun büyük Constontinople — Dorylaion — İkonion posta yoliyle birleştiği noktada bulunan Bayatin, Klaneos olmak ihtimali daha kuvvetlidir. Daha ehemmiyetsiz bir mevkide olan Göme'deki kitabelerin Amorion'dan getirilmiş olması muhtemeldir. Fakat büyük yol üstünde olduğu için daima mühim bir köy olarak kalmıştır. Yarım saat batısında kaba yapılmış, orta çağa ait bir kilise harabesi bulunmaktadır. Bayat vadisinin topografisiyle biraz meşğul olmamız lâzımgeliyor.

23 — Kedrea'nın, Bayatın [2] iki mil batısında, güzel bir Türk kalesi olduğunu bundan evvelki bir makalede söylemiştim. Anna Comnena (XV, cild II S. 324) Alexius'un Dorylaion'dan Philomelion'a yaptığı seferden bahsederken Kedrea'yı da kaydeder. Bardakcı — Hüsrev Paşa Hanı — ve Bayat'tan geçen posta yolunu takip ettiği şüphesizdir. Bu seyahatte Dorylaion'dan sonra gelen nokta Santabaris'tir. Bunun ya Bardakçı'da, ya da Hüsrevpaşa Hanında olması lâzımgelir. Yolun üstünde bunlardan başka yegâne

[1] Bazen Κλανεός şeklinde aksanlanır. Daha birçok şekillerde imlası vardır. En dikkate lâyik olanı Κλάγξ dır. Bu da rumca şekillerden hiç birinin kelimenin hakikî karakterini vermediğini gösterir.

[2] "Mittheilungen Athen.„ ın 1882 deki "Prymnessos ve Metropolis„ ismindeki makale, Kemal-i memnuniyetle şunu da ilâve etmek isterim ki bu makalem Phrygia nın karışık topografisi akkındaki ilk eserim olduğu halde Kedrea, Akroenos ve Augustopolis'in mevkilerini doğru olarak tayin etmeğe muvaffak olmuşum. Memleketi çok az tanıyordum; yolların seyirleri hakkındaki fikirlerim tamamile yanlıştı; Prymnessos'un bir taşta yazılı olan mesafesini yanlış okumuş ve tefsir etmiştim; ve benden evvelki bütün ulema Lysias'ı tamamile yanlış bir yerde gösteriyorlardı. Bu makalede Alexius'un seferi hakkında yazmış olduğum şeyler bana el'an doğru geliyor. "Cit. and Bish. of Phrygia "(kısım II s. 40) da bu seferde takip edilen yoldan tekrar bahsetmiş, Ampous ve sairenin yerlerini tesbit etmiştim.

yer Seydi Gazi, yani eski Nakoleia'dır. Bu iki yerden hangisinin Santabaris olduğunu gösterecek hiçbir delile malik değiliz. Lâkin Nakoleia'ya yakın olduğunu ve Kakkabokome'nin de Hüsrevpaşa Hanında olduğunu bildiğimiz için, Santabaris'i Bardakçıya koydum.

Alexius, Santabaris'den kumandanlarından Kamytzes'i Kedrea'ya [1], Stypeiotes'i de Amorion'a karşı yolladı. Burada Kedrea «gayet kuvvetli tahkim edilmiş küçük bir kasaba» olarak tarif edilmiştir. Bu tarif Asar Kümbet kaleye gayet iyi uymaktadır. Kamytzes, Türklerin Kedrea'dan çekilmiş olduklarını görünce hemen Polybotos üstüne yürüdü. Bu tarif Kedrea'nın mevkii hakkında hiç şüphe bırakmamaktadır.

Kedrea'dan[2] İdrisî Kidros ismiyle bahsetmekte, Amorion'dan bir günlük mesafede, ve buradan Nikaia'ya giden ikinci bir yolun üzerinde olduğunu söylemektedir. Yol, Amouria'dan itibaren şöyle tarif edilmiştir.

1 günde Kidros
1 günde Maderi nehri
1 günde Castora
1 günde Massissa köyü
1 günde Libadhia (gemi işleyen bir nehir üstünde)
1 günde Batransia «bourg bien peuplé.»
1 günde Mastara nehri
1 günde Nikaia

Libadhia ismi bunun Söğütte olmak ihtimalini hatıra getirirse de Gallos olduğu muhakkak olan Mastara ile aralarında Batransia'ya yer kalmaz Bundan başka «kabili-seyrüsefer» nehrin Tembris'den başka bir nehir olmasına imkân yoktur; onun için Libadhia'nın Eski Şehir olması daha münasiptir. O zaman Batransia da Söğüt olur. Kidros ile Eski Şehir arasına üç merhale, yani dört günlük yol koymak oldukça güçtür. Mesafeler Hüsrevpaşa Hanına yedi saat, Seydigaziye yedi saat, Eski Şehire dokuz saattir. Nikaia dan Darylaion'a olan 38 saatlik mesafe üç günlük yol olarak hesap edildiği halde Dorylaion'dan Kidros'a olan 23 saatlik mesafenin dört gün olmasına imkân yoktur. Yegâne ihtimal, yolun doğru olmamasıdır [3].

Bayat vadisinin Bizans devrinde Phrygia'ya mı, yahut Galatia'ya mı ait olduğunu tâyin etmek güçtür. İlk Bizans devirlerinde — belki Dokimion

[1] Anna iki kere Kedrea ve bir kere de Kedros şeklini kullanır.

[2] Jaubert'in Tercümesi. II. s. 305.

[3] Arap cografyacılarının arzettiği güçlüklerden biri de yol diye gösterdikleri harikulade zikzaklardır. Bunun için kendilerinden istifade etmek hemen hemen imkânsızdır.

müstesna — hiçbir Phrygia Piskoposluğuna ait olduğuna ihtimal verilemez. Amorion'a tâbi olan piskoposluklar zümresi Phrygia ve Galatia Salutaris'den ayrıldıktan sonra Bayat vadisi de bu gruba ithal edilmiş olmalıdır [1]. Geriye yalnız iki ihtimal kalıyor: Ya bu zaman, ilk defa olarak, Pissia ismiyle ayrı bir piskoposluk derecesine yükseltilmişti, yahut da eskiden beri Klaneos piskoposluğu olarak anılmakta idi. Hierocles'in verdiği sıraya göre Klaneos, Galatia'nın bu kısmındadır; ve Dokimion'la Amorion arasında da, Bayat vadisini ihtiva etmiyen ayrı bir piskoposluğa yer yoktur; diğer cihetten de Pissia ismini Amorion'un güneyine düşen başka bir piskoposluğa tahsis etmek lâzımgeliyor; binaenaleyh, Klaneos'u Bayat'a koymak mecburîdir. Bundan başka, bu havalide, piskoposluk olacak kadar mühim yegâne yer Bayattır; iki mühim yolun birleştiği noktada olmak itibariyle piskoposluk olması kuvvetle muhtemeldir.

24 — Etsiya'nın Bayat vadisinde bir köy olduğu yalnız bir kitabede mukayyettir. Bayatta bir evin önünde olan bu kitabeyi 1884 te kopye etmiş, 1886 da bir kere daha tetkik etmiştim.

ΕΤΣΥΗΝΟΙΔΙ	Ετσιηνοί	Δι[ῖ
ΓΑΛΑΚΤΙΝΩΚ	Γαλακτίνῳ	Κ—
ΑΤΑΕΠΙΤΑΓΗΝ	ατὰ ἐπιτ•γὴγ	
ΙΙΙ ΠΟΥΥΩΝΟΣΥΓ	Α] πόλλωνος ὑ[π-	
ΙΙΙΙ ΚΑΡΠΩΝΕΥΧΗΝ (2)	ὲϱ] κάϱπων.	

«Etsia halkı (süt veren hayvanların hamisi) Jupiter Galactinos'a, Apolon'un emrine itaat ederek, mahsuller için.»

Kitabeyi ithaf ettikleri mabud, 1884 te yine Bayatta kopya ettiğim diğer bir kitabedeki mabudun aynıdır [3].

Διῒ Μεγὶστῳ Καϱποδότη Σ[ω᾽-
τῆϱι ᾽Ολυνπὶῳ Τάϊος Γεμὶνι-᾽
ος Οὐὰλης εὐξάμενος καθ [ιέρωσεν.

«En büyük, mahsul verici, hâmi, Olympusta oturan Zevse dua ettikten sonra, Gaus Geminius Valens bunu ithaf etti.»

[1] Vaziyeti ilk Bizans devirlerinde epeyce bir ehemmiyeti haiz olduğunu göstermektedir; sonraları bu ehemmiyetin daha ziyadeleşeceği şüphesizdir.

[2] Birinci, üçüncü ve beşinci satırlardaki H N ve beşinci satırdaki N E birbirine bitişiktir.

[3] Sir Chales Wilson'un noksan bir kopyasından istinsah ederek 1882 de "Athenische Mittheilungen„ s. 134 de neşrettim. Tam ve doğrusunu burada tekrar ediyorum. 126 ıncı sayfadaki diğer Bayat kitabesindeki Χλ (ιά?) μον kelimesini Χώϱμου şeklinde tashih ediniz.

İthaf edenin ismi, ve harflerin kabalığı bu ikinci kitabenin dördöncü asra ait olduğunu göstermektedir. Jübiterden «Süt-ilâhı» diye bahsetmek yeni bir şeydir. γαλάκτινος (Sütlü) sıfatı başka yerde de yazılıdır. İki kitabenin de işaret ettiği din Çobanlık ve Çiftçilikle iştigal eden bir cemiyetin dinidir.

Bir zamanlar başta bir harfin kaybolduğunu, kelimenin aslının [π] εταύα olduğunu, bunun da Bizans devrinde Pissia'nın mukabili olabileceğini düşünmüştüm. Bu nazariyeyi 1885 te «Athenische Mittheilungen» S. 348 de neşretmiştim. Lâkin bu faraziyeyi takviye için Bayata 1886 da tekrar gittiğim vakit bunun imkânsız olduğunu gördüm. Hiçbir harf eksik değildir ve elimizdeki bütün delâil Pissia'nın burada olmadığına işaret etmektedir.

25 — Santabaris (Bardakçı) dan bahis çok azdır. Photius'un ve aziz Nicoleos'un hayatlarında Sanatbaris'li Theodorus'dan bahseden fıkralardan bu şehrin Nakoleia'ya yakın, binaenaleyh Bizans Phrygiası dahilinde olduğunu anlıyoruz [1].

İdrisînin [2] bahsettiği Amorion-Malagina yolu; Santabaris'n Husrevpaşa Hanından daha kuzeyde, binaenaleyh mühim harabeleri olan Bardakçıda olması lâzımgeldiğini ispat edebilir. İdrisi Amorion yolunu şöyle gösteriyor:

15	mil	balık köyüne, ve 2 mil nehre	= 17
12	»	Fanc	= 12
15	»	Kalahi - el - Gabe	= 15
12	»	Yahudi kalesi, ve 18 mil Sendaberi	= 30
30	»	Merc cama el melik Badırvana	= 30
5	»	Garoboli, ve 3 mil kıralın kiliselerine	= 8
25	»	Mulavvan (Bilecik)	= 25
15	»	El-Agrad, ve 15 Melacena	= 30
5	»	Kıralın ahırına	= 5
30	»	El-Abra	= 30
24	»	El-Halic	= 24
		Yekûn	226

İsimlerin bir çoğu şüphelidir., fakat yolun kanaldan (el-Halic) yani Bosfordan başlayıp Melagena (Melacena), Basilika, Dorylaion ve Santabaris'den dolaşarak Amoriona giden bir yol olduğu anlaşılıyor. Santabaris'den sonra Amorion'a gelinceye kadar birtakım kavisler çevirerek belki Sivrihisardan ve Sakarya (Balıklı nehir) den geçerek gidiyordu: Yahudi Kalasının

[1] Theophanes'in bahsettiği Mysia'daki Zandapa, Tunanın üstundeki Moesia'dadır.

[2] Jaubert'in tercümesi II s. 305.

Çifteler olması muhtemeldir: Çıfıt yahudi demektir. Çifte malum [1]. O zaman Merc cama, Dorylaion; Kıralın Kiliseleri de Anna'nın bahsettiği Basilika olacak. Anna'nın Basilika ve Alethina'dan bahsettiği parçayı (Cild II S. 281) (G 20) de tetkik etmiştik. El Abra'dan evvel Nikaia'nın kaldırılmış olması şayanı dikkattir. El Abra'nın Kibotos'dan Aigialos'a geçilen noktada olması lâzımgelir.

26 — Poimanenon, Santabaris'den Amorion'a giden yol üstünde olarak gösterilmiştir. Yukarda Kedrea münasebetiyle bahsettiğimiz Kumandan Stypeiotes, Amoriona sevkedildiği vakit yolunun üzerindeki Poimanenon'u da işgal etmişti. Bu şehire dair bundan başka bir yerde bir kayıt yoktur, fakat ibare gayet vazihtir. Bizans Phrygia'sında mı, yoksa Galatia Salutaris'demi olduğu meşkûktür. Poimanenon adı, orta Phrygia ile Hellespont Phrygia'sı arasında bir rabıta daha gösterdiği için şayanı dikkattir: (Şimdi Manyas) olan Poimanenon, Misia'da tanınmış bir şehirdir.

27 — Petara'nın Bağlıca'da olduğunu «Cities and Bish. of Phry.» II §. LXX da neşrettiğim bir kitabe ile ispat etmiştim. Orkistos'ların Commodus'a ithaf ettikleri bir kitabe (No. 16'ya müracaat) Bağlıcada bulunmuştur; bundan Petara'nın Orkistos arazisi dahilinde bir köy olduğunu anlıyoruz.

28 — Abrostola'dan yalnız Ptolemy ile Peutinger tablosu bahseder. Bu ikincisi bir kere Amorion-Pessinus yolu üstünde, bir kere de Amorion-Archelais yolu östünde olmak üzere iki defa kaydetmiştir. Bunlardan birinin yanlış olduğu muhakkaktır; çünkü bu yollar Amorion'dan birbirine aksi istikametlere gitmektedirler. Hatâya sebep hiç şöphesiz - Peutinger tablosunda birçok defalar olduğu gibir - yolları gösteren hatların fena çizilmiş olmasıdır [2].

Bu meselede Ptolemmy'nin sözü şayanı itimattır. Listeleri her ne kadar birçok noktadan kusurlu ise de, Roma vilâyetlerindeki şehirlerin yerlerini göstermekte umumiyetle o kadar doğrudur ki istinat ettiği vesaikin gayet

[1] Şu halde Pessinus Fanc, Kâlahi-el-Gabe, Sivrihisarın kuvvetli kalesi idi. Jaubert Agradh'ı Aorata zannetmekle yanılmıştır, çunki bu tamamile başka bir yerdedir. Zeyle muracaat.

[2] Bu iddiama karşı yürutulmesi muhtemel olan itirazlara mani olmak için şunu söylemek isterim: Ben de evvela iki vaziyeti telif için bir yolun Amorion'dan Tatta Gölunun şark sahilini dolaşarak Arehelais'a gittiğini ve Pessinus'a en yakın geçdiği noktada buradan gelen bir yolla birleştiğini ve Abrostolanın da tam bu noktada olduğunu farzetmiştim. Bu yol eğer hakikaten mevcud olsa idi tablonun gösterdiği mevkileri kısmen telif etmiş olurdu. Lâkin Amorionun şark ve cenubundaki havaliyi ziyaret edince bu nazariyeden vazgeçmek lâzımgeldi. Amoriondan Archelais'e giden yol hem eskiden hem bugün muhimdir, Tuz çölünun garbından dolaşarak gider; ve ikincisi Ptolemy'nın sözü kat'idir: Abrostalayı Phrygiada, Roma devrinin Asia vilâyetinde gösterir.

mükemmel olduğuna, belki de vilâyetlerin resmî şehir listelerini kullandığına hükmedebiliriz. Abrostola Asia vilâyetinde gösterilmiştir; Amorionla Pessinus arasına, Sakaryanın sağ tarafına koymadıkça buna imkân yoktur. Amorion'dan Pessinus'a olan mesafenin yekûnu 30 Roma mili kadardır; binaenaleyh Abrostola'nın, ya Amorionun 2, 3 mil doğusunda, Pınar Başından kaynayan güzel derenin sol tarafında (Peutingerin gösterdiği gibi Amoriondan 6 mil, Pessinusdan 24 mil mesafede) olması; yahut da Sakaryanın sağ tarafında (Amoriondan XX mil, Pessinusdan XI mil mesafede) olması lâzımgelir. Birincisini daha muhtemel görüyorum.

J. GALATİA VE KUZEY PHRYGİA'DAKİ ROMA YOLLARI

I — Dorylaion'dan Ankara'ya giden yol Antonine itinerer'inde şöyle gösterilmiştir:

Dorylaion XXX Arcelaio XX Germa XXIV [1] Vinda XXXII Papira XXVII Ancyra.

Leake'ın Germa'yı yanlış yerde göstermesi yüzünden bu yol hakkındaki bugünkü nazariyelerin hepsi yanlıştır. Germanın el'an ismini Yürme olarak muhafaza ettiği, yolun da, Yürmeden geçmek için, güneye doğru bir kavis yaptığı zannedilmektedir. Halbuki bu hata ortadan kalkınca yolun tabii seyri hakkında kimse tereddüt edemez. Bu, Tembris (Porsok suyu) nu takip ederek Sangarius'a inmiş, nehri aşmış, ve Basri'nin biraz kuzeyinden geçerek doğru Ankaraya gitmiştir. Hem en kısa, hem en kolay gidiş budur. Germa'yı Yürme'ye koymak için hiçbir sebep yoktur; isim benzerliği bir tesadüften ibarettir. Yürme başka yerlerde de rastladığım Türkçe bir köy adıdır. Yeni kelimenin eski Germa isminden kalma olduğunu zannetmek için ortada hiçbir sebep yoktur.

Yürme'deki harabelerde, Germa gibi bir Roma kolonisini hatırlatacak hiçbir şey görmedim: bunlar tamamiyle ilk Bizans tarzında bir hıristiyan şehrinden kalma şeylerdi [2]. Halbuki aşağı Tembris'de, Mesud köyünde bulunan lâtince kitabeler Germanın bu civarda olduğunu kati surette gösterir (C. I.L. III 284-286): sikkelerde kullanılan lâtince «Colonia julia Augusta Felix» tâbirlerine bunlarda da tesadüf edilmektedir. Bundan maada, muhtelif noktalarda, yolun seyrini gösteren, sair kitabeler de meydana çık-

[1] Itinererde (S. 201, 202) XXIV yerine XXXII rakamı vardır.

[2] Harabelerin arasında bir kilise cephesi vardır ki Anadoluda gördüğüm harabelerin en iyi muhafaza edilmişidir. Kitabelerin hiçbiri lâtince değildir; hepsi Bizans devrine aittir.

mıştır. Daha fazla delâilin meydana çıkmamasına sebep ihtimalki yeni yolların büsbütün başka istikamet takip etmeleridir.

Elimizdeki vesaik şunlardır:

(1) Basri'de bulduğum, ve C. I. L. III e zeyl olarak 6870 numarayla intişar edecek olan bir kitabe, 235-8 senesinde belki de «Basri» de yerleşmiş bir tabur Roma askeri tarafından Juluis Maximus Caesar'a ithaf edilmiştir. Bir askerî karargâhın bir Roma yolu üstünde olması lâzımgelir: daha başka kitabeler Basrinin eski bir şehre yakın olduğunu göstermektedir. Bunun da Vinda olduğu aşikârdır.

(2) Balık Koyuncu'nun üç saat batısındaki bir köprüde bulduğum, ve 1883 te «Bull. de corresp. Hellenique» (S. 22) de «İnscription de La Galatie» isimli makalemde neşrettiğim bir kitabe, köprünün Paul isminde bir piskopos tarafından inşa edildiğini kaydeder. Bu Paul'ün 579 da Ankyra piskoposu olan Paul olması muhtemeldir.

(3) Domaszewski'nin Ankaranın beş saat batısında, Sivrihisara giden yol üstünde kopya ettiği Aurelian'a ait bir mil taşı. (C. I. L. III, zeyl, Numara 6902).

(4) Ankyra'nın dört saat batısında bir mil taşı (C. I. L. III, 317).

(5) Ankyranın bir saat batısında bir mil taşı daha (C. I. L. III, 316)

Papira'nın mevkii henüz meçhuldur: Balık Koyuncu civarında aranması lâzımgelir.

Germa olduğunu zannettiğim (Mesud köyün yanında, fakat belki derenin daha aşağısındaki) noktadan Dorylaion'a kadar olan mesafe 50 milden fazladır. Lâkin yolun Midaion'dan geçmiş olması lâzımgeliyor (aşağıya müracaat), binaenaleyh arayerde bir merhalenin hazfedildiğinde şüphe yoktur. Şu halde yolu, Peutinger tablosuna göre şöyle tashih etmek lâzımgeliyor:

Dorylaion XVIII Midaion XXX Akkilaion XX Germa XXIV Vinda (Vindia) XXXII Papira XXVII Ankyra.

Burada Germa ile Ankyra arasındaki mesafe fazla gösterilmiştir. Rakamlarda bir yanlışlık olduğu anlaşılıyor. Fakat hangisinin tashihi lâzımgeldiği meşkûktür. Rakamların bir tanesinden bir X çıkarılınca netice hemen hemen doğruya yaklaşır; çünkü merhaleden merhaleye yapılan hesabın yekûnu, her halde mil taşlarının Germa'dan Ankyraya gösterdikleri LXIII milden fazla olmak icabeder.

II — Pessinus'dan Ankyra'ya giden yol Antonine İtinerer'inde şöyledir:

Pessinus XVI Germa XXIV Vinda v.s. (evvelki yol gibi). Öteki yol münasebetiyle verdiğimiz tafsilâttan bu yolun seyri de anlaşılır: Pessinus

(Balahisar) dan sonra Tembris'in aşağılarını kuzeye doğru takibederek Germa'ya giderdi. Pessinus-Germa yolundan kalma bir taşı Hamilton, «Mülk»de kopya etmişti; 1883 de boş yere bütün köyü aradığım halde bulmaya muvaffak olamadım. Yolun seyri artık katî surette bilindiği için bu taşın vaziyeti de gayet tabii gelir; lâkin Germa'nın vaziyeti hakkındaki eski nazariye ile telifi kabil değildir: Ankara'dan LXXI mil gösterir. Ankyra-Germa mesafesini de LXI, LXV aralarında gösterir ki bu da tam Tembris'in ağızından Ankyraya olan mesafedir.

III — Dorylaion'dan Pessinus'a giden yol Peutinger tablosunda şöyle gösterilmiştir:

Dorylaion XXVIII Midaion XXIX Tricomia XXI Pessinus.

Midaion sikkeleri bu şehrin Tembris (Porsuk Suyu) üstünde olduğunu gösterir. Nehrin güney sahilinde, Dorylaion'dan on sekiz mil mesafede, Karacahöyükdeki harabelerin Midaion harabeleri olması lâzımdır [1]; binaenaleyh Peutinger'deki sayıdan X indirmelidir. Troknad kabîlesinin merkezi olan Tricomia'nın Kaymazda olduğu anlaşılıyor (C. I. L III zey, Numara 6997): Rumca Trikômia adı da belki üç köyün birleşmesinden vücuda gelmiş olduğu için verilmişti [2]. Kaymazla Balahisar ve Karacahöyük aralarındaki mesafe Peutinger'de doğru olarak gösterilmiştir.

Midaion'dan Pessinus'a geçen âdi bir köy yolunun Peutinger'de yer bulamıyacağı aşikârdır. Bunun, tabloda Archelais Colonia yolu olarak gösterilen büyük yolun bir parçası olduğunda şüphe yoktur. Öteki merhaleleri Likaonia bahsinde tetkik etmiştik. Peutinger tablosunun aslındaki yolları çizenin, bütün yolların Constantinople'den geldiğini zannettiği muhakkaktır; ve bu yolu çizerken de yine Constantinople'den başlayıp Dorylaion, Pessinus ve Archelais'den geçerek Cilicia geçidine giden bir yol tasavvur ettiği anlaşılıyor. Aynı zamanda Dorylaion, Amorion, Laodicea Combusta'dan geçerek Ikonion ve Güney sahiline inen bir ikinci yol daha düşünüyordu; fakat tablonun elimizde kalan kopyasında bu yolların ikisi de kesik kesik hatlardan ibarettir.

IV — Bosfor'dan Ankyra'ya giden yollar, elimizdeki vesikalarda şöyle gösterilmiştir:

---

[1] «Journal of Hellenistic Studies» «1887 § LXXX) deki «Cities and Bishoprics of Phrygia» mekalesinde gösterdiğim XVIII rakamının tashih edilmiş şekli olduğunu söylemeği unutmuştum.

[2] «Cities and Bish » § XCV.

Peutinger tablosu	Antonine itinereri	Jerusalem itinereri
Constantinopolis	Byzantio	Constantinopoli
Calcedonia	Calcedonia IIII	Calcedoniam
		Massete VII (geçilir)
	Panticio XV	Pancidia VII (konak)
		Pontamus XIII (geçilir)
Livissa XXXVII	Libissa XXIV	Libissa IX (konak)
		Brunca XII (geç.)
Nicomedia XXIII	Nicomedia XXII	Nicomedia şehri XIII
		Hyribolun X (geç.)
Eribulo	Libo XXI	Libum XI (kon.)
		Liada XII (geç.)
Nicea XXXIII	Nicia XXIII	Nicia şehri VIII
		Schinae VIII (geç.)
	Moedo Orientis XVI	Mido VII (kon.)
		Chogeae VI (geç.)
		Thateso X »
Tateabio XL	Tottaio XXVIII	Tutalo IX »
		Protunica XI »
		Artemis XII »
Dablis XXIII	Dablis XXVIII	Dablae VI (kon.)
	Cenon Gallicanon XVIII	Ceratae VI
		Finis (Cilicia hududu) X (geç.)
Dadastana XL	Dabastana XXI	Dadastana VI (kon.)
		Dağdan aşmak VI
		Milia XI (geç.)
Juliopoli XXIX	Juliopolim XXVI	Juliopolis şehri VIII
		Hyeron (mukaddes nehir XIII (geç.)
Lagania XXVIII	Laganeos XXIV	Agannia XI (konak)
		Ipotobrogen VI (geçilir)
Migazo XXXVIII	Minizo XXIII	Mnizos X (kon.)
		Prasmon XII (geç.)
	Manegordo XXVIII	Cenaxempalidem XIII (geç.)
[Ancyra] XXVIII	Ancyra XXIV	Anchira Galatia şehri

Bu yolun hiçbir kısmında seyahat etmediğim için fazla tafsilât veremiyeceğim. Nikomediaya kadar, Pendikten geçen doğu yolunu takip eder; Nikomedia'dan sonra Sapanca gölünün yanından doğruca Geyveye gideceği yerde bir kavis çevirerek Nikaia'ya uğrar. Buna da sebep ihtimalki Nikaia'nın karşısındaki sahile denizden gitmek, Prainetos'da karaya çıkarak oradan kara yoliyle Nikaia'ya inmek âdetti. Belki de Nikomedia ve Nikaia'dan geçen yollar Totaion'ın yanında olduğunu zannettiğim Geyvede birleşirlerdi.

Tottaion mühim bir isimdir. Ptolemy de παταούιον şeklinde yazılıdır; bunun yanlışlıkla Ταταούιον yerine yazılmış olduğunda şüphe yoktur. Hierocles'deki şekli Ῥεγεταταιον'dur; kilise listelerinde ise Tottaion, Tataion, Tateabion şekilleri kullanılmıştır. Şu halde isimde (digamma) sesi bulunduğu, Rumca yazılarda ekseriya bunun hazfedilip, yalnız nadiren (ου) yahud (β) [1] ile ifade edildiği anlaşılıyor. Bu isim çok kullanılan bir şahıs ismi olan Tottes kelimesinden gelmiştir:

Dorylas	dan	Dorylaion
Kotys	den	Kotyaion
Kadys	den	Kadoi (Kadooi yerine)
Otreus	»	Otroia (Otrya)
»	»	Otroos
Anes	»	Anaia
Attes	»	Attaia
Akylas	dan	Akkilaion

isimleri çıktığı gibi.

Dablis'i, Kiepert'in eski haritasında olduğu gibi, Terekli civarında aramak lâzımdır. Dadastana, Galatia Vilâyetinde, Bithynia hududunda idi. 364 de İmparator Jovian bu yoldan Costantinople'a giderken burada ölmüştü [2]. İtinererler vilâyetlerin hudutları meselesinde müttefiktirler; fakat Ptolemy, Juliopolis, Laganeia ve Dadastana'yı Dableis ve Tatavion'la beraber Bithynia'da gösterir. Şu halde, Galatia'nın hududu, Diokletian'a isnad edilen yeni vilâyet teşkilâtından sonra değişmiş demektir. Ptolemy, şehirlerin yerlerinden ziyade, Roma Vilâyetleri arasındaki şehir taksimatını umumiyetle daha doğru olarak gösterir [3].

Vesikalarda yolun Dableis - Dadastana kısmına ait göze çarpan ihtilâf, ihtimal ki Jeruzalem itinereri'nin Fines'le Dadastana arasındaki bir merhaleyi unutmuş olmasından ileri gelmektedir.

Juliyopolis'in Nallıhan'ın biraz batısında, nehrin [4] üstünde olduğunda şüphe yoktur: biraz aşağıda daha mufassal olarak izah edeceğiz. Juliopolis'in on iki mil doğusunda, yol Siberis nehrini aşıyordu. (Bu nehrin adı

[1] Bunun gibi Sanaos yahut Anavada bazı kilise listelerinde etnik şeklinde, Sanabensis olarak mukayyettir.

[2] Ammianus. XXV, 10, 12; XXVI, 8, 4. Zosimus, III, 34, sah. 173; Bithynia ile Galatia'nın Roma devrindeki taksimatını muhafaza ederek «Bithynia'daki Dadastana» diyorlar.

[3] Bir iki istisna bulunabilir: Meselâ Sagalassos'u Lycia'da gösterir; halbuki Lycia ile Pamphylia bir Viiâyetti. Eski bir vesikaya uyarak Antıoch strategiasını Cappadocia'dä göstermiştir.

[4] Eski ismi Scopos yahut Scopius'dur.

Pliny'de [1] Hierus, Jerusalem- itinererinde Hycronpotamum'dur.) Sykea yahut Sykeon köyü nehrin geçidinde idi, ve Justinian nehrin üzerine bir köprü kurmuştu (Procop, Aedif., v, 4). Sykeota'li Theodorus, altıncı asırda, burada, hayatını bu yolun yolcularından kazanan ahlâksız bir kadından dünyaya gelmişti. (Azizlerin Hayatı, Nisan 22, S. 32). Anastasiopolis, Sykea'nın on iki mil doğusunda idi; binaenaleyh itinererlerde aynı yeri işgal eden Lagania'nın Bizans devrindeki ismi olmalıdır [2]. Peutinger tablosu yanlışlıkla, Juliopolis'le Lagania'nın arasına iki merhale ilâve etmiştir.

Lagania - Anastasiopolis'i Siberis Nehriyle Beypazar arasında aramak lâzımgelir. Eccobriga, Allobroges yahut Allobriges v. s. gibi bir (Gal) ismi taşıyan küçük Petobroge köyünü de - eğer ilerde daha mükemmel haritalar Lagania'nın burada olduğunu ispat etmezlerse - bu havalinin şimdi başlıca kasabası olan Beypazar'ında tesbit etmek icab eder.

Anlaşıldığına göre Mnizos, yolun Emirçay'ı geçtiği noktada idi. Manegordos'un Girindos'a yakın, Mnizos'la Ankyra'nin tam ortasında olduğunu kuvvetle zannediyorum. İsmin bu şekli Malagardis'ten daha muhtemeldir: burada, bu zanni veren bir takım kitabeler bulunmuştur. Jerusalem itinererinde yoktur; Prasmon'dan sonra konması lâzımgelirdi zannındayım. Cenaxis Gölünü bulmak kolaydır (KI. Müracaat). Yolun bu kısmındaki mesafeler çok fazla gözükür; Girindos'un Ankyra'dan 30 milden fazla olmasına imkân yoktur; Peutinger'deki Mizago, Mnizo ile Manego (rdo) 'nun karıştırılmasından hasıl olmuş bir isimdir. (Coroppasso ile Parnasso'nun karıştırılmasından çıkan Comitanasso ile mukayese edin.).

Bu yol, Constantinople, Doğu İmparatorluğunun merkezi olduktan sonra daha büyük bir ehemmiyet kesbetmişti; el'an da mühim bir ticaret yoludur; fakat mevcudiyeti, 330 dan evvele kadar gider. Diocletian, Nicomedia'yi Roma âleminin dört merkezinden biri ve dört hükümdarından birinin paytahtı yapar yapmaz yolun derhal büyük bir ehemmiyet kesbettiği aşikârdır. 300—330 senelerine ait olan [3] Antonin itinererinde tarif edilmiştir. Fakat bunun asıl dikkati çeken hususiyeti, Avrupa'dan arzımukaddese giden hacıların tabii karayolu oluşudur. Batıdan gelen hacılar için en ucuz Jerusalem seyahati, Constantinople - Roma yoliyle Nicomediya (yahut bazan gemi ile Nicaia) ve ordan da Ankara - Tarsus tariki idi. Bu yol bir çok cihetlerden, Anadolunun son devre ait yollarının en şayanı dikkatidir. Büyük bir

[1] Ἱερός eski yerli isme bir mânâ uydurmak için Rumcalaştırılmış şeklidir. Rumcada, başa gelen bir (σ) ile bir digamma'nın hazfi tabiidir.

[2] Meseleye ilk nazarı dikkati celbeden Wesseling olmuştur.

[3] "Proefatio„yu Parthey ve Pindar edisyonu ile mukayese ediniz, Nicomedia'yı hükûmet merkezi addeden bir adamın noktai nazarından yazılmıştır. Dr. C. Miller ("Die Weltkarte von Castorius„ sah. 119) itinererin tarihini 300 olarak tahmin ediyor. Bu bana biraz erken geliyor.

ihtimamla muhafaza edilirdi; üzerindeki merhale ve menzillerin Constantine zamanına ait olanları aynen bugüne kadar devam edip gelmiştir. Altıncı asırda «publica regii cursus via = umum kral yollarından» bahsedilmiştir. (Azizlerin Hayatı - Theodorus Sykiota'nın hayatı).

K. GALATİA PRİMA'NIN ŞEHİR VE PİSKOPOSLUKLARI

Galatia'nın şehirlerinden, Pontus'dakilerle beraber bahsetmek belki daha münasiptir; lâkin Galatia Vilâyetlerinin ikisini birbirinden ayırmakta da başka kolaylık vardır. Bu vilâyetin de topoğrafyasının esasını alelusul Bizans listelerinde aramak icab eder.

Galatia Prima

Hierocles. 531 Chalcedon Meclisi 451	I, VII, VIII, IXuncu listeler	III, X, XIII üncü listeler
1. Ἀγγυρα[1]μετροπολις.	1. Ἀγκύρας,	1. Ἀγκύρας.
2. ταβία.	2. Ἀτταβίας, ταμίας.	2. Ταβείας.
3. Ἀσπόνα.	4. Ασπόνης.	4. Ἀσπώνης.
4. Κίννα.	7. Κήνης. Κίνης.	7. Κιννης.
5. Ρεγέναγαλία.	8. Ἀναστασιουπόλεως.	8. Ἀναστασιουπόλεως.
6. Ρεγέμνησος.	6. Μίζξον, Μνίζον.	6, Μεισου.
7. Ἡλιούπολις.	3. Ἡλιονπόλεως.	3. Ἰλιουπόλεως ἤτοι Βασιλαίου
	5. Βηρινυπόλεως.	5. Μηρινοκιπόλεως ἤτοι Σταυρου.
		9. Καλουμένλις. Καλούμνης.

1 — Ankyra'nın mevkii hiçbir zaman şüpheli gözükmemiştir: el'an Engürü adını taşır. Aziz Theodori'nin tercümei halinde (Nisan 22, S. 38) Ankyra'da Petris isminde bir kadın manastırından bahsedilmektedir. Maximian zamanında, Agrippino'nun nezareti altında, aziz Plato, Ankyra surları haricinde idam edilmişti. («Azizlerin hayatı» Temmuz 22 S. 234).

Aziz Theodori'nin «Iztırapları»n da şehrin yanında olduğundan bahsedilen göl, ihtimal ki Jerusalem itinerindeki Cenaxis palus (bataklığı) dır. (Azizlerin Hayatı. Mayıs 18).

2 — Taouion, Tavium. Çok münakaşalara sebep olan Tavium'un mevkii meselesi Prof. Sterrett'in buluşlariyle kat'i surette halledilmiştir. Uzun zaman Texier'in teklifi üzerine Tavium'un Nefez Köyünde olduğu kabul edilmişti.

[1] Bu imlâ ve "accent„ın mahallî talâffuza tamamiyle uygun olduğunu bugünkü Enguri şekli ispat etmektedir.

Lâkin 1883 de Prof. G. Hirschfeld, Berlin akademisinin neşrettiği «Sitzungsberichte» de, uzun ve mufassal bir hatırat neşrederek Tavium'un, Halys'in batısındaki İskelib'de olduğunu ispata çalıştı. Fakat Prof. Kiepert [1] bu hatırata cevap vererek Tavirum'u Alaca vadisinde, Nefez köyünün 20 mil kuzey doğusunda göstermeğe uğraştı. Lâkin gösterilen bütün bu deliller beni ikna edememişti; Prof. Sterrett'e Nefez köyünün civarını iyice aramasını söyledim. Bu araştırmalar neticesi, Nefez köyünün caput via (bir yol başlangıcı) olduğunu gösteren bir mil taşı meydana çıkardı. Bu havalide de Tavium'dan başka hiçbir şehrin Caput Via olmasına imkân yoktur.

3 — Aspona, Ankyrad'an Parnassos'a giden yolun üzerinde idi. Bu havali daha iyi tetkik edilmedikçe tam mevkiini tâyin etmek mümkün değildir. Bu yolun (L, 1.) deki tarifi, şehri nerede aramak lâzımgeldiğini gösterir. Galatia'nın Halys'in bu tarafına düşen bütün güney kısmını arazisi içine almış olması mümkündür. Kuzeyde Ankyra arazisine, güneyde Cappadocia, Tatta gölü ile Lykaonia'ya, batıda da belki Myrika'ya muttasıldı.

4 — Mnizos'la Ankyra'nın arası 50 mildi; onu Girindos (Manegordos) un batısında, 35 mil kadar bir mesafede aramak lâzımgelir.

5 — Lagania (Regenagalia, yani Hierocles'in bahsettiği regio Lagania) sonradan şüphesiz İmparator Anastasius devrinde (Milâd 491-518) Anastasiopolis adını almıştı. Aziz Theodori'nin hayatında (Nisan 22, S. 46) burada bulunan Aya Yorgi ve Archangel kiliselerinden bahsedilmektedir.

6 — Sykeon, Siberis nehri üzerinde, Lagania'nın 12 mil botısında bir köydü. Büyük imparatorluk yolu (Publica regii cursus via) burdan geçerdi. İçinde bir Aya Gemellus kilisesi vardı.

7 — Juliopolis, eski Γορδου Κώμη'ye verilen isimdi. Son Bizans devrinde ismi tekrar değiştirilmiş, Basilaion yahut Basileon olmuştur. X uncu ve XIII ünücü kilise listelerinde Ankyra'ya tâbi bir piskoposluk olarak «Juliopolis yahut Basilio» şeklinde mukeyyettir. Son Bizans devirlerine tesadüf eden II inci, X uncu, XI inci ve XII inci listelerde Βασίλαιον yahut Βασίλεον, Ankya metropolitine tâbi olmayıp, müstakil (αὐτοκεφαλος) bir piskoposluk olarak gösterilmiştir. Şu halde Xuncu liste Basileon isminde iki ayrı pispoposluktan bahsetmektedir, ve Parthy buna istinad ederek bu isimde iki muhtelif yer olduğunu iddia etmiştir (Fihristine müracaat). Lâkin İmparator Alexius Comnenus'un «Novella» sındaki (Hilkati-Adem 6595,

[1] "Sitzungsberichte„ nin 1889, Kânunusani nüshasında "Gegenbemerkungen zu Prof. Hirschfeld„ isimli makale.

Milad 1086 [1]) bir fıkra, bunun doğru olmadığını gösterir. Herakleia ve Ankyra piskoposları, XII inci Chalcedon kanununa müracaat etmişlerdi. Bu kanun, vilâyetlerin parçalanmasından korkarak, her vilâyetteki metrepolit piskoposa maiyetindeki piskoposluklrın mertebeleri yükseltildiği zaman bile üzerlerindeki hukuk ve nüfuzlarının idamesini temin ediyordu. Lâkin Alexius, piskoposlukları istediği gibi yükseltmek hakkının yalnız imparatora ait olduğuna, bunların yükseldikleri zaman eski metropolitleriyle hiçbir alâkaları kalmayıp doğrudan doğruya Constantinople'deki patriğe tâbi olduklarına dair bir kararname neşretti. Şu halde, yalnız bir Basileion kilisesi olduğu halde, istiklâli verildikten sonra bile - kilise listelerinin tashih edilmemesi yüzünden - Ankyra'ya tâbi piskoposluklar arasında zikredildiği, fakat aynı zamanda yeni rütbesiyle bir kere de ayrı olarak kaydedildiği anlaşılıyor.

Basileon adının, imparator Basillerden birinin namına izafeten verildiği aşikârdır. İkinci liste, metrepolit ve müstakil piskoposlukların listesini «Akıllı» Leo'nun (886-912) tâyin ettiği kıdem sırasiyle verir; bundan Juliopolis'in ismini herhalde Leo'nun saltanatından evvel değiştirmiş olduğu anlaşılıyor; şu halde saltanatı (867-886) olan I inci Basil'e izafeten Basileon denmişti. Fakat 883 tarihli I inci listenin Basileion'dan bahsetmeyişine bakılırsa bu isim ya Basil'in son senelerinde verilmiştir, yahut da Leo (886-912), babasının hâtırasını taziz için Juliopolis'in adını değiştirmiştir. Bu ikinci ihtimal daha kuvvetlidir. Lâkin Basileion adı 869 meclisinde zikredilmektedir. Bu da kilise listelerinin zamanında tashih edilmediklerini gösteren misallerden biridir. Şehrin ismiyle beraber aynı zamanda başka değişiklikler gördüğü, daha büyük ehemmiyet kesbettiği muhakkaktır. Sonraki müverrihler Basileion'dan çok bahsederler. Juliopolis'in son zamanlarda bu kadar mühim olmasının sebebi aşağıda târif edeceğimiz büyük askerî yolun sonraları ihmalinden dolayı Ankyra - Constantinople yolunun ehemmiyet kesbetmesi ve tam yarı yolda bir merhale olan Juoliopolis'in de onunla beraber yükselmesidir. Juoliopolis'in eski adına doğu kilisesinin daha sonraki vesikalarından birinde tesadüf ederiz: burada «Gordio köyündeki bir manastırın Phagitze metroplitinin idaresinde olduğundan» bahsedilmektedir.

8 — Petobriga, Lagania'nın 12 mil doğrusunda, yolun üstünde bir köydü. Aya Theodori'nin hayatında (Nisan 22 S. 55) Petos yahut Peton ismiyle zikredilmiştir.

9 — Kinna. Galatia'nın bütün piskopsluklukları tesbit edildikten sonra Ankyra'nın batısında, şimdi Haymana denilen zeıigin ve mahsuldar arazinin

[1] "Leunclav., "Jus Craeco-Romanum„ sayfa 130 "Basîleon ve Malyta piskoposluklar: boş olduğu için Heraklia metropoliti ile Ankya metropoliti ayağa kalkarak dediler ki: Her ne kadar bu kiliseler metropolitliğe yükseltilmişlerse de büyük kilise bunu tasdik etmemelidir, Çünkü Bassieon kilisesi. Ankyra metropolitliğine tâbi bir piskoposluktur.

kuzey-batısında büyük bir havali geri kalıyor. Hieroeles'in kullandığı sıraya göre Kinna'nın burada olduğu anlaşılıyor; fakat tam bulunduğu noktayı tesbit etmek daha fazla tetkike muhtaçtır.

Kinna'yı, Mnizos, Myrika, Ankyra ve Gorbeous (Binam) arasındaki havalide aramak lâzımgelir. Aya Tbeodori'nin hayatındaki bir fıkra (Nisan 22. S. 45-46) bunu gösterir; fakat çok müphem olduğu için tam mevkiini tâyin etmekten uzaktır. Theodori, Kudüs ziyaretinden avdet ederken Galatia hududuna girdikten sonra, Druina isminde bir manastırda duraklamıştı. Az zaman içinde misafirin kim olduğu anlaşılmış, bazı hastaları iyi etmişti. Buradan sonra civardaki Aya Stephen manastırını takdise gitmişti. Bu ziyareti haber alınca Kinna piskoposu Amianos, kendisini Kinnaya davet etti. Kinna'dan sonra Druina'ya avdet ederek Anastasianopolis'e doğru, yoluna devam etti. Burada sorulacak sual Theodori'nin hangi yoldan seyahat ettiğidir. Fıkrada geçen isimlerin hiçbiri bu meseleyi halledemez. Bu seyahat eğer dördüncü, beşinci asırlara tesadüf etmiş olsa idi Ankyra ve Parnassos'dan geçen Hacılar Yolunun tercih edilmiş olduğunda fazla tereddüt etmezdik. Lakin Theodor'inin zamanında (Milâd 600), bu yol artık ehemmiyetini kaybetmiş, Ankyra-Mokissos (Kırşehir) yolu bunun yerini almış bulunuyordu. Fakat bu meselede bu farkın da o kadar büyük bir ehemmiyeti yoktur; çünkü yollar Sykea ile Gorbeous (Binam) arasında birleşiyorlardı. En kuvvetli ihtimal, Druina'nın Gorbeous'un kuzeyinde, bu şehirleAnastasiopolis'in arasında olmasıdır.

10 — Aya Tbeodori'nin hayatında, Sykeon'la Anastasiopolis civarındaki birçok yerlerden bahsedilmektedir. Meselâ Durgaria (S. 45), Euchraes (S. 46), yahut Eucraa (S. 55), Reaca (S. 44), Tzidrama (S. 35) gibi. Sykeon'den 8 mil mesafedeki Euarzio belki de Euchraes'in (S. 44) aynı idi. Buna yahut Bunas ve Hynia (S. 55) dan da bahsedilmektedir. Pidrum, (Bizanslıların sık sık yaptıkları bir yanlışlıkla Heliopolis diye yazılan) Juliopolis'in arazisi dahilindeki şehirlerin biri idi; bunun yanında da, bir Archangel kilisesi (oratorium Archangeli) [1] (S. 49) bulunan Ambrena isminde bir yer vardı. Buzaea, Galatia hududu dışında, [2] Gordiana havalisinde, Gratianopolis arazisi içinde idi (S. 42). Trapezus, Sykeon'dan 10 mil di (S. 36). Sykeon'dan 8 mil mesafedeki Area, putperestlik zamanında mukaddes sayılan ve Diana tarafından himaye edilen bir yerdi. Alectoriada, Sykeon'un yanında idi (S. 52, 57). Araunia, Sykeon'dan beş mil mesafede, Civitas Sebasta'ya giden

[1] Pidrum'un Buccellariote themada olması lâzımgelir; binaenaleyh Anatolia themasında meçhul bir yer olan Pidradan tefrik etmek icap eder. "Anatolia themasında Pidra denilen bir yerin yanında„ Genes. (S. 8).

"Anatolia tehamasına tâbi, Pidra isminde bir köy„ Theoph. Contin. S. 6.

[2] Gratianopolis bir şehrin - belki Akkilaion'un - muvakkat ismi idi: (H 9) a müracaat.

yolun üstünde idi; Civitas Sebasta, πολις Σεβαστη nin tercümesidir. Bunun ya Ankyra'ya Constantinople olmak ihtimali vardır. Araunia'da Antreas isminde bir başpiskopos oturuyordu. Scudra, Sangarius'un yanında, Sykeondan uzak olmıyan bir mevkide idi. Xeroniaca, Sykeon'un yanında bir vadide idi (S. 43). Oppidum Sandi, Sykeon'dan bir günlük yoldu (S. 54). Oppidum Permetania'e de biraz daha ilerde fakat yine Galatia dahilinde bulunuyordu (S. 55). Permetania ile Permetaia'nın aynı şey olduğu (S. 49), ve Aeantium'un Permetania'nın yanında bulunduğu anlaşılmaktadır (S. 57). Üstünde bir Aya Theodor manastırı bulunan (S. 59) Brianea tepesi de (S. 43) Sykeondan sekiz mil mesafede idi. Konchas isminde küçük bir kasaba ile Enistratus isminde bir köy de Sykeon'un civarında idi (S. 39). Bir Aya Euenicus kilisesinin bulunduğu (S. 40) Mazamea yahut Mazamania'nın da yukarı Siberis üstünde, «Mnizos arazisi dahilinde» oluşuna bakılırsa Siberis nehrinin büyük bir havaliyi irva etmesi icabeder. Potamia Galenirum (S. 43), Apocomensis Vicus (S. 43), Mons Draconis (S. 43), ve saireye gelince, nerede olduklarını gösterecek hiçbir işaret yoktur. Psilis, Bithiniya'da, Artanes nehrinin batısında bir nehirdi. Oppidum Æantium ile Oppidum Silindiconense'nin [1] Galatiya'da, (S. 57) (Lykaonia havalisinde) olmaları muhtemeldir (S. 43). «İn Caria fluvius Copes» (Caria'da Kopas nehri)nin yanlış bir ibare olması muhtemeldir (S. 44): Scopas yahut Scopius Nehri, Juliopolis'den geçerek Sangarius'a dökülürdü. Sykeon'dan 15 mil olarak gösterilen Iopolis'in Juliopolis olduğu aşikârdır (S. 35).

Sykeon'lu Aya Theodori'nin hayatı, Galatianın kuzey - batı kısmının altıncı asır sonundaki ahvalini tasvir ettiği için çok mühimdir [2]. Maalesef Acta Sanctorum (Azizlerin hayatı) nın yalnız bir lâtince tercümesi neşredilmiş olduğu için bazı isimler, hattâ bazı cümlelerin manaları, çok fena ifade edilmiştir; fakat topoğrafyaya ait bütün tafsilâtın sadakatle gösterildiğine emin olabiliriz. Çünkü daha başka menbalardan bildiğimiz bir takım yerlerin, burada bazan yanlış isimlerle verildikleri halde, pek doğru olarak tarif edildiklerini görüyoruz. Meselâ? — Mnizos, (Peton denilen) Petobriga, Anastasiopolis, Juliopolis, ve Siberis'le Scopas Nehirleri gibi. Başka vesikalarla mukayese edemiyeceğimiz birçok topografya tafsilâtını da, bilhassa civar havalî hakkında olanları, emniyetle kabul edebiliriz; lâkin muharririn uzak memleketler hakkındaki coğrafî malûmatı oldukça kusurludur. Meselâ: Amorion'la Sozopolis arasındaki mesafe hakkında hiçbir fikri yoktur (S. 53),

[1] Silindiconense şüphesiz Σιλινδοκώμη nin yanlış tercümesidir. Καικαβοκώμη vesaire ile mukayese edin. Eserin Rumca aslının meydanda olmayışı çok şayanı teessüftür. Silindosla Lydia'daki Silandos'u mukayese edin. (Apocomensis vicus) de de -Κώμη kejimesinin bulunduğuna şüphe yoktur.

[2] Theodori 613 de ölmüştü. Zeyle müracaat.

fakat Sozopolis'den Sykeon'a giden yolun Amorion, Germa, ve Tantaendia köprüsünden geçtiğini biliyordu.

Kinna'ya ait bir başka imayı yine Aziz Theodori'nin hayatında buluruz (S. 44). Theodori, Timotheos'dan sonra Anastasiopolis piskoposu tayin edilmişti, ve Ankyra piskoposunun emriyle Kinara piskoposu tarafından takdis edilmişti. Lâtince tercümesindeki Cinara şeklinin yanlış olduğunda şüphe yoktur ve bahsi geçen piskopos Ankyra'ya tâbi olduğu için bunun Kinna [1] olduğunda şüphe yoktur. Bundan Kinna'nın Anastasiopolis'den uzak olmadığı, hattâ belki de komşu bir piskoposluk olduğu anlaşılıyor. Öteki deliller bununla birleşince, Kinna'nın Balıkkoyuncu taraflarında, yahut Sangarius'a daha yakın olmak üzere Myrika, Germa, Anastosiopolis, Mnizos, Ankyra ile Aspona'nın çevreledikleri arazide olduğuna hükmetmek lâzımgeliyor.

Hasta piskoposu şifa bulmak için bir sedye ile Theodori'ye getirilen Kadosia şehri, Galatia'da değil, Bithyniada idi. İlk listelerde «Galos yahut Kadosia» kaydına tesadüf ederiz. 680 de aktedilen mecliste de «Galos yahut Kadosia» Piskoposu George hazır bulunmuştu. Daha sonraki I, III, X, XIII üncü listelerde kayıtlar daima «Galos yahut Lophoi şeklindedir (F- 17 ye müracaat).

11 — Verinopolis, Bizans devrinde ehemmiyet kesbetmiştir. Hierocles'de bahsi geçmemekle beraber onun zamanından evvel, İmparatoriçe Verina'nın hayatı zamanında ihya edilip yeni isim verildiğinde şüphe yoktur. Sonraki listeler, Stavros'la beraber kaydederek ikisinin bir piskoposluk dahilinde olduğunu gösterirler. İkisi de müstahkemdi, ve Bizans askerî teşkilâtında birer mühim karargâh vaziyetinde idiler; lâkin Hierocles 530 senesinde eserini yazdığı zaman, henüz piskoposluk derecesine yükseltilmemiş oldukları anlaşılıyor. Hierocles'in yazdığı tarihten birkaç sene sonra, Justinian bütün imparatorluğu baştan tanzim ve tensik ettiği zaman, Piskoposluk yapılmış olmaları çok muhtemeldir. Anadolu şehirlerinin ehemmiyetlerindeki çoğalıp azalma hâdisesi, Justinian devrinden sonra, hep askerî mülâhazalardan doğmuştur. Askerî yollar üzerinde, ve ekseriya Roma şehirlerinden ayrı yerlerde bina edilen Bizans kaleleri (τοποτηρσίαι) sonradan hep birer piskoposluk olmuşlar, ve nihayet vilâyetlerin merkezleri derecesine yükselmişlerdir. Hierocles'den sonra Piskoposluk olan şehirler hep Bizans tarzında yüksek, sarp tepeler üstüne kurulmuş istihkâmlardan ibarettir.

[1] Hierocles'in bahsettiği Pamphylia'daki Lysinara ile mukayese edin: İki isim de aynı surette teşekkül etmiştir. ὁ Κινέων yahut Λυσινέων, ἐπίσκοπος sözü her zamanki gibi bozuk imlâ ile Κιναίων, Λυσιναίαων şeklinde yazılınca, Κινάρων, Λυσινάρων okunmuş ve "Cinara, Lisinara piskoposu„ diye tercüme edilmiştir. Halbuki cümlenin aslı, umumî şekle göre "Cina Lysina halkının piskoposu„ dur.

Ankyra'dan doğuya giden Roma yolları tetkik edildiği zaman, birçok yolların birleştiği noktada olma itibariyle, Euagia'nın büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu meydana çıkar. Bu şehrin Göne'deki yerini ziyaret etmedim, fakat cıvarındaki mühim harabelerden bahsedildiğini çok işittim. Şu halde, Bizans listelerinde ondan bahsedilmeyişe ne mâna vermeli? Bunu ancak şu suretle tefsir edebiliriz: Bizans devrinde, doğu Galatia'da piskoposluk derecesine yükselmiş bir şehir varsa, bu da şüphesiz Göne'nin olduğu yerde idi. Hulâsa, her şey, Euagina'nın, bütün civar havali ile beraber, yükselmeğe, ehemmiyet kesbetmeğe başladığı zaman aldığı ismin Verinopolis olduğunu göstermektedir (L-9-10'a müracaat).

12 — Stavros'un sonradan geliştiği anlaşılmaktadır. Bu şehirden yalnız IIIüncü, Xuncu, XIIIüncü listeler bahseder ki bunlar da en son zamana ait listelerdir. Bunlardan başka bulabildiğim yegâne vesika 890 tarihine tesadüf eder. Binaenaleyh Stavros'un Justinian'ın yaptırdığı askeri yol üstünde olduğuna, ve yalnız bu yolun teşekkülünden sonra ehemmiyet kesbettiğine hükmediyorum. (Bu yolun seyrini G faslında tarif etmiştik). Verinopolis'le bir piskoposluk teşkil edişine bakılırsa bu şehirden uzak olmaması lâzımgelir. Güneyinde, yalnız bir iki saatlik bir mesafede olması muhtemeldir [1].

13 — Myriokophaloi'nin de Justinian'ın askerî yol üstünde inşa ettirdiği kalelerden biri olduğu anlaşılıyor. Aynı isme Phrygia'da, Soublaion'un doğusunda, yine Justinian'ın yaptırdığı askerî bir yol üstünde tesadüf ederiz [2]. Myriokephalon Stavros'un batısında idi. Bu iki kala, Verinopolis'le beraber Tourma Saniana'yı teşkil ederdir. Eskiden Buccellariote themasına ait oldukları halde 890 senesine doğru Kharsia themasına geçirilmişlerdir. Bu üçünün, Galatia Vilâyetinin Halys'in doğusuna düşen bütün güney kısmını ihtiva ettiklerini tereddütsüz kabul edebiliriz. Constantine Porphyrogenitus'un de («Admin. İmp. s. 225») 890 senesindeki değişiklikten bahseden fıkrası çok dikkate lâyıktır. Aşağıda tafsilâtiyle bahsedeceğiz.

14 — Kaloumne, son listelerde bir piskoposluk olarak zikredilmiştir. Belki I inci listenin Phrygia Salutariste bir piskoposluk olarak gösterdiği Kadêmna da aynı yerdi: Listenin sonuna ilâve edilmiş olan Kademna ile Alopexin yanlış şekiller olduğunda hiç şüphe yoktur. Bundan başka hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Acaba Koçhisar mıdır? (Zeyle müracaat).

[1] "Pessinus yahut Justinianopolts„ in de tek bir Piskoposluk teşkil ettiğini görüyoruz: Balahisarla Sivrihisar'ın arası dört saat 12 mil kadar dır. Stavros'a bazan Timios Stavros da denirdi Sirlchas, yahut Sirachas denilen yerin de bir adı Stavros'du. (G. 39, 43).

[2] "American journal of Archeo„. 1888 S. 383'e müracaat.

15 — Galatia Pirima bahsini kapamazdan evvel Kharsia themasının muhtelif zamanlardaki hudutlarını tesbite çalışacağız. Constantine Porphyrogenitus, bu Thema'nın İmparator Justinian, yahut da bir başka İmparator zamanında teşekkül ettiği sıralarda, büyük bir şöhret kazanmış olan Kharsios ismindeki kumandana izafeten Kharsia ismini aldığını söyler: fakat bunun sadece bir tahminden ibaret olduğu aşikârdır. Bu adın Alacada [1], birtakım yolların birleştiği mühim noktadaki Garsı yahut Karissa şehrinden alındığını yukarda söylemiştik. (Khrsiana kalesi) denilen bu yer, eskiden büyük Armenia themasının bandai veya kalelerinden biri idi. Sonra, thema üçe ayrıldığı vakit merkez kısmına Kharsia ismi verilmişti. Bu themanın hududu çok mütehavvildir. Michael'in zamanında (843-867), sadece «Kharsia kalesi» diye anıldığına bakılırsa, henüz büyük themalarla aynı seviyeye yükselmemiş olduğu anlaşılır [2].

730 da, Muslima, Cappadocia'yı istilâ ederek Kharsia kalesini zapteetti [3] Fıkradan, bu kalanın Pontus'dan ziyade Cappadocia'da olduğu anlaşılmaktadır.

832 de Theophilus, Sarasenleri Kharsianon'da [4] mağlûbetti.

860 senesinde, Armania ile Paphlagonia themaları arasında, Amisus'dan 500 mil mesafede, Abysianum bölgesinde, Porson denilen yerde, bir muhare be olmuş, mağlûp Arapların bir kısmı Halys'in öte tarafına kaçmışlarsa da az zaman sonra, Kharsia themasında tekrar yakalanmışlardır (Genes. S. 99).

Birinci Basıl zamanında, Kharsia themasının ve Ermeni bölüklerinin General'lerinden bahsedilmektedir; Agrane ile Siboron'un Kharsia themasında oldukları, ve Siboron'dan Armenia themasına kolayca geçilebildiği anlaşılmaktadır [5].

Yoannes Kurkuas (altıncı Leo devrinde) faaliyete başladığı zaman İmparatorluğun doğu hududunu Kharsia Kalesi, Hypsela şehri ve Halys nehri teşkil ediyordu. O bu hududu, ta Dicle ve Fırat'a kadar götürmeğe muvaffak olmuştur (Theophan. Contin. S. 427). Burada Hypsela Kalesiyle merkezî Kharsia Kalesi, birbirinden ayrı zikredilmiştir. Bu tarif edilen hat, aşağı Halys, Alaca ve muhteşem bir kaya üzerindeki Muşalem Kalaya fevkalâde uymaktadır.

[1] (Kharsia Kapısı) Blacherna'nın karsısında idi ; ismini belki buradan almıştır (χαρσίου imiş gibi).

[2] Mihael'in zamanında Armenia, Buccellariote, Kolonia, Paphlagonia, Thrakesia, Anatolia, Opsikia ve Cappadocia themalarıyle Selukeia ve Kharsiana, geçit kalelerinden bahsedilmiştir.

[3] (Theoph. S. 409 ; Cedrenus, I. S. 800) = "Kharsiana kalesi„

[4] "Kharsianaya yakın„ (Cedren. II, 123, Contin. S. 114).

[5] "Kharsina kalesi ve Armenia strategiası„ Cedren. II 210 ; Genes 122.

887 de Kharsia Themasindeki Hypsela Şehri, Saracenler tarafından zapt edilmişti [1].

906 da Altıncı Leo, Eustathius Aygros'u Kharsiana'daki evine sürmüştü. Fakat daha yolda iken Ara'da zehirlenmiş «Aranın tepesindeki Spynin'de» defnedilmişti. Oğulları, sonradan cesedini alarak Kharsia themasında aile manastırları olan Aya Elizabet'e nakletmişlerdir [2].

Kharsia themasının bu eski şeklinden bahseden diğer bir vesika daha vardır: Aya Eudoximos -Cappa docia ahalisindendi- Cappadocia ordusunun bir kısmına kumandan tayin edildi. Kharsiana denilen yerin civarında otururdu [3].

16 - 890 da doğu themalarında bazı yeni teşkilât yapılarak «Galatia trans Halym» i teşkil eden beş kal'a (Topotersiai) Buccellariote ve Armenia themalarından alınarak Kharsia themasına ilâve edildi. Aynı zamanda Cappadocia themasinin güney kısımları da - yani Tourma Kases (Tyana ile Venasa Ovasını ihtiva etmiş olması muhtemeldir), Caesareia ve Nyssa Kal'alarile birlikte alınarak Kharsia themasina geçirildi. Bu teşkilâttan sonra Cappadocia theması, Sivrihisarın yanındaki dağlardan (yani Dindynos) dan Halys'e kadar olan havaliyi ihtiva etmiş, Kharsia theması da Halys den itibaren, doğuda Caesaraia'ya, güneyde de Loulon'a kadar uzamış oluyordu [4].

Memleketin topografyası için şu nokta dikkate değer: Armenia themasına ait olup (Galatia trans Halym) in kuzey kısmını teşkil eden Tavium'la Komodromos kal'aları, Tourma Kharsiana'ya ilâve edildikleri halde, Buccellariote themasina ait olup (Galatia trans Halym) in güney kısmını teşkil eden üç kal'a (yani Topotersiai).. Turma Sarıiana'yı teşkil ediyordu. Şu halde Tourma Kharsiana, Kharsia themasının kuzey-batısında bulu- nuyordu; bu da bütün themaya ismini veren asıl merkezin Alaca'da, yani Garsi yahut Karissa da olduğu nazariyesini kuvvetlendirmektedir. Aslında Armenia themasının bir parçası idi; Sonradan bu büyük thema, Coppadocia, Kharsia, Armenia olmak üzere üçe ayrılmış, en nihayet de demin bahsettiğimiz son teşkilât husule gelmiştir.

Kharsia olduğunu iddia ettiğim Alacanın, Kharsia themasından ziyade Buccellariote themasına düşmesi icabettiği iddia edilebilir. Lâkin hudut, esasen Armenia ile Buccellariote themaları arasında çizilmişti; Şu takdirde Göne ile Alaca'nın birbirinden ayrılmış olması o kadar şaşılacak bir şey

[1] (Cedren II, s. 250; Theophan. Conti. 354) = «Kharsiana'ya yakın büyük şehir.» Cedrenus'un Bonn edisyonu ὑψηλή kelimesini bir lakap olarak kullanmıştır. (Finlay'de sehven, Hypsela yerine Hysela yazılmıştır).

[2] 374, Tbeophan ; 269 II Cedrenus.

[3] Aziz. hayatı 30 Temmuz S. 312.

[4] Kharsia themasinin 978 deki büyümesinden sonradır ki Basilika Thermanın bu themada olduğundan bahsedilmiştir. (431. II, Cedren.). Constant. Porph. de Admin. İmp.» S. 225.

değildir. Bundan başka Kharsia'yı Tavium ve Komodromos'la birleştiren 890 teşkilâtı da aralarında sıkı bir coğrafi rabıta olduğunu gösterir.

Kharsia themasının bir bölgesi (yani tourması) da Kymbalaios'du. Bu ihtimalki Kırşehrinin doğu ve kuzeyine düşen havalidedir.

Muşalem Kalenin tek ve muhteşem kayasına kurulan o muhkem hisarın Saracen harplerinde çok mühim bir nokta teşkil ettiği şüphesizdir. Belki de bir (Tourmanın) merkezi, yahut hiç olmazsa bir Topoteresia (askerî kale) idi. Yalnız 887 de [1] Hypsela ismile zikredilmiştir. Eğer bütün coğrafî alâkaları alt üst etmek istemezsek bu Hypsela'yı, son listelerin Pontus Polemoniacus'ta bir piskoposluk olarak gösterdikleri şehirden tefrik etmemiz icabeder.

17 — Dilimnia'yı Jerusalem itinereri Delemnia şeklinde, ve Parnassos yolu üstünde, Ankyradan X mil mesafede gösterir. Ptolemy'nın Olenos şeklinde tahrif etmiş olması muhtemeldir. Domaszewski'nin «Archaeolog. Epig. Mittheil. aus Oest». IX, 1885, S. 115 de neşrettiği bir kitabede de zikredilmiştir. Mohan Gölünün kuzeyinde, yahut bu gölle Ankyra'nın arasındaki tepede, küçük bir köydü.

18 — Malos (Μαλός) Ankyra'dan 40 mil mesafede [2] Halys'in batısında bir yerdi. «Midikos'da döğülerek öldürülen Valens» in cesedi Halys'e atıldığı vakit Theodorus buraya gelmişti. Cesedin parçalarını nehirden çıkararak köyden iki stadia mesafede [3], sahilde bir kayanın üstüne taşıdı. «Burada çimenler ve kocayemiş ağaçları vardı. Sabahleyin böceklerin, bülbüllerin sesleri duyuluyordu. Mezhepdaşlarından birkaçı tesadüfen kendisini burada buldular ve bir Papas çağırmak üzere köye döndüler. Altıncı saatte Kiliseden çıkan Papas, geldiklerini ve köy köpeklerinin hücumuna uğradıklarını gördü. Hep birden tepeye avdet ettikleri zaman Theodorus, cesedin parçalarını içine koymak için hemen orada bir sandık yapmasını papasa söyledi. (azizlerinhayatı. Mayıs 18. IV S. 165).

Burada kasdedilen yol, Ankyradan Halys'e giden üç yoldan Kaleciğe (Eccobriga) ya gideni olmalıdır. Ankyradan bugünkü mesafesi 13 saat olarak hesabedilir; Bunu 40 Roma miline muadil tutabiliriz. Doğrudan doğruya Halys ve Tavium'a giden yol her halde 40 milden çok kısadır.

19 — Proseilemene, Galatia'nın bir parçasına verilen isimdi; üç Gal kabilesinin bulunduğu mevkiin güneyinde, Bizenoi'larla Likaonia'nın Petinessos,

[1] Theoph. S. 427.

[2] «Ankaradan kırk milden biraz fazla uzak.»

[3] Stadia ihtimalki mil demekti; Anni'nin Basileia ile Nikaira arasında gösterdiği mesafeyi mukayese ediniz. L 7,5 e müracaat.

Egdaumana, Kınna vesaireyi ihtiva eden kısmının kuzeyinde idi. Bu ismi ihtimal ki Epiktetos Phrygia ile mukayese ederek izah edebiliriz. Pius'in Galatia'ya ilâve ettiği bütün Lykaonia havalisini şamil olması mümkündür. (T. 49 müracaat) [1]. Bu isimden bahseden yalnız Ptolemy [2] dir. Bizenoilar, Pliny'in (V 32,147) «Lycaonia partem Obizenen» dediği havalide yaşıyorlardır. İhtimal ki ismin Rumca şekli Οὐιξηνοι idi. Ptolemy'nin bir kere Galatia'da, Tektosage'lerin arasında, bir kere de Pisidia'da olarak iki kere bahsettiği Οὐίνζεγα şehrinin de bu isimle alâkadar olması kabildir. Bu nazariyeye göre Οὐίνζελα'yi Tektosage'ların arasında göstermekte büyük bir tenakus vardır; buna da sebep Ptolemy'nin muhtelif Vilâyetlerdeki kabilelerden bahsederken bir vesikaya, şehirlerden bahsederken başka bir vesikaya istinad etmesidir. Mamafi Tektosageların arasında olduğu söylenilen Οὐίνζελα'nın yanlışlıkla (Οὐίν δια) yerine yazılmış olması da kabildir,

20 — Galatia Vilâyetinin hududu muhtelif zamanlarda çok değişmiştir. Vilâyet, Amyntas'ın öldmünden sonra, milâddan evvel 25 senesinde teşekkül etmiştir.Kuzey ve batı hudullarından yukarda bahsetmiştik. Güneyde, Milyas ve Kabalis de dahil olduğu halde, bütün Pisidia'yı ihtiva ediyordu; hemen hemen Pamphylia sahillerinden yükselen Taurus'un güney eteklerine kadar uzanıyordu. Augustus'un tesis ettiği Komama ve Kolbasa kolonilerini de ihtiva etmiş olduğu muhakkaktır: bu da Galatianın ne kadar vasi olduğunu gösterir. Vespasian, Lycia-Pamphylia Vilâyetini tesis ettiği zaman, Pisidia'nın büyük bir kısmını Galatia'dan ayırmış alması lüzımgelir: O zaman Galatia'nın güney hududu, Ptolemy'nin bahsettiği şekli almış, Apollonia vadisini içine aldığı halde Konane, Seleuceia ve Baris'in bulunduğn vadi hariçte kalmıştır. Doğuda Neapolis, Amblada ile Orondeis'lerin bulunduğu havali, Misthia ve Pappa şehirleri Galatia'ya bırakılmıştı; lâkin Beyşehir Gölünün güney doğusu, Karallia, Kolybrassos, Lyrbe vesaire, bu hattın günyine düşen bütün havavi ile birlikte, Pamphylia'ya ilhak edilmişti. Pamphylia'nın büyütülmesinin Vespasian zamanında yapılan teşkilât arasında olduğunu gösteren iki delil vardır:

Birincisi, ta Nero'nun zamanına kadar devam edip gelen eski vaziyeti değiştirmek için ortada hiçbir makul sebep yoktur. (C. I. L III zeyil. N.6872); değişiklik, Komamada, Voconius Saxa [3], Lycia - Pamphylia Valisi olduğu 141 (m. s.) tarihinden itibaren tatbik edilmişlir:

[1] Strabo (S. 563), Epiktetos adının, Helespontin, yahut küçük Phirygia'ya Attalid'ler zamanında verildiğini söyler.

[2] Wilberg, Ptolemy'ye yazdığı notta çok garip olarak, Προόειγημένη şeklinin Προόγαμβόλω yerine Πδοόειβίν den geldiğini iddia eder.

[3] Bendorf, "Reisen in Lykien„. II S. 132; "C. I. L.„ III zeyl 6885.

İkincisi, Pisidia'daki Palaiapolis'de bulunan bir kitabenin tarihinden, burada tarih başı olarak Milâdın 74 üncü senesinin kullanıldığı anlaşılıyor [1].

Güney - doğu hududunu T. 47 de izah ececeğiz.

21 — Galatia ile Cappadocia arasındaki hudut, piskoposluk listeleriyle Cappadociadaki strategiaların tetkikinden anlaşılmaktadır. Roma vilâyetinin bu hududu da pek çok değişiklikler geçirmiştir. 70 sedesinde Cappadocia bir *Consul Ligatus Augusti*'nin idaresine verilmiş, 78 den daha geç olmıyan bir tarihte de, Galatia Vilâyetiyle birleştirilmişti. Bu vaziyet Trajan'ın zamanına kadar devam etti; lâkin bu imparaturun son senelerine doğru [2] bu büyük Vilâyet yeniden taksim edilerek Galatia, (78 den evvel olduğu gibi) bir Praetoria legatus'un idaresine verilmiş, Cappadocia ise (78 den sonraki birleşik zamanlarında olduğu gibi) *Consular legatus* idaresinde kalmıştı. Miladdan evvelki 78 senesinden evvel Pontus Polemoniac, Pontus Galatia, ve Paphlagonianın bir kısmı, Galatiaya bağlı idi. Bu teşkilâtın milâddan evvel 7, milâddan sonra 73 senelerinde teessüs ettiği anlaşılıyor. Bunun için Sospes'e ait kitabe (C. I. L III Zeyl 6818) bir Galatia Legatus'unun idaresindeki memleketleri: Galatia, Pisidia, Phrygia, Lycaonia, İsauria, Pontus Galaticus, ve Pontus Polemoniacus olarak göstermiştir. Vaziyet her nè kadar 63 - 78 arasında böyle olmuşsa da, hiç bir zaman, ne bu tarihten evvel, ne de bu tarihten sonra, bu memleketlerin hepsi birden Galatiaya tabi olmamışlardır. Bu sekiz memleketten, ilk beşi, Vilâyetin milâddan 25 sene evvelki hali, yani Omyntas'ın kırallık ettiği memleketti : Paphlagonia ile Pontus Galaticus'un [3] bir kısmı, miladdan evvel 7 senesinde, Pontus Palemoniacus da milâdın 63 üucü senesinde ilâve edilmişlerdir.

78 - 100 tarihlerinde Vilâyet [4] Galatia, Cappadocia, Pontus, Pisidia,

[1] Marquardt, Suetonius'la Eusebius'a istinaden, Vespasian'nın Lycia - Pamphylia teşkilâtını 74 senesinde gösteriyor. "Staatsverw.» I S. 376'ya müracaat. Bu tarihi, yukarıda bahsettiğimiz kitabe de, tasdik eder. Bu kitabeden A. S. P. de, D. 16 da ve zeylin 194 üncü sayfaya ilâve edilen parçasında bahsetmiştik. Bu, yeni sistemin, 74 senesintn yazında gönderilen yeni Vali ile başladığını isbat etmektedir.

[2] C. I. L. III zeyl 6819. Marquardt'in bu değişiklik hakkında 362 inci sayfadaki tafsilâtını hazfetmek ihtimal daha doğrudur. Çünki Sollers yerine Sospes koymak lâzımdır ; idarenin tarihine gelince tamamile meşkûktür: (aynı eser 6818). Vilâyetlerin 88 le 96 arasında birleştiği de elân isbat edilememiştir. 6818 numaralı kitabının tarihi için aşağıdaki notlara müracaat.

[3] Zeyle müracaat.

[4] Bir takım yeni delail meydana çıkararak bu müddetin daha uzun olduğu isbat edilebilinir. Eğer bahsedilen Sarmatia seferi 70'e tesadüf ediyorsa, (C. I. L. III Zeyl 6818) numaralı kitabenin tarihinin 70 le 78 arasında olması muhakkaktır. Bu sefer için Mommsen (Hermes III, 115) ve Marquardt'in (S. 362) iddia ettikleri 90 yahut 92 tarihi — eğer yürüttüğümüz fikir doğru ise — kabul edilemez.

Paphlagonia ve küçük Ermenistandan ibaretti (C.I.L. III 312,318). İsauria ile Phrygiadan bahsedilmemesine sebep, bunların yalnız birer küçük bölge olup Galatia ve Pisidia kelimelerinde muhtevî olmalarıdır.

Trajan'ın zamanında, meşkûk bir tarihte, Vilâyet bir kere daha taksim edilmişti. Pontus Galaticus'la Polemoniacus'un ayrılarak Coppadocia'ya ilâve edildikleri, Arrius Antonius'un Amaseiadaki, Arrian'ın Sebastopolis'teki kitabeleriyle sabittir. Aynı zamanda meçhul bir Galatia Valisinin bir kitabesi de (C.I.L. III zeyl 6819) idaresindeki memleketleri: Galatia, Phrygia, Pisidia, Lycaonia, Paphlagonia olarak göstermektedi; kitabenin muhteviyatından Trajan'ın zamanında, saltanatının son senelerine doğru yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Galatia Valisinin idaresindeki memleketlerin bir kere daha değiştiğini görüyoruz. (C.I,L. III zeyl 6813). Bu sefer liste yalnız Galatia, Pisidia, Paphlagonia'dan ibarettir. Phrygia'dan bahsedilmeyişine sebep hiç şüphesiz, Phrygianın artık bu vilâyette çok küçük bir parçasının kalmış olmasından ve bunun da Pisidia'nın bir kısmı farzedilmesinden ileri gelmiştir. Lâkin Lycaonia'dan bahsedilmeyişine sebep, Cilicia Vilâyetinin Antoninus Pius tarafından, Cilicia, Lycaonia ve İsauria Vilâyetlerini ihtiva edecek surette büyütülmüş olmasıdır. (T - 5, e müracaat).

22 - Aşağıdaki cedvel Galatianın bir Roma Vilâyeti iken muhtelif zamanlarda aldığı şekilleri gösterir:

25-7 (miladdan evvel)-Galatia, Pisidia (Phrygia), Lycaonia (İsauria)[1].

7 (miladdan evvel) - 63 (mil. son) - Gal. Pisid (Phryg.) Lycaon. (İsaur.) Paphlagon. Ponr. gal.

63 - 78 (mi - Son.) Gal; Pisid. (Phryg.), Lycaon. (Isaur) Paphlag., Pont. Gal., Pont. Polem.

78 - 100 (mi - so.) Gal. Pisid. Lycaon. Pophlag. Pont. (Gal. ve Polem.) Cappa. Küçük Ermenistan.

100 - 140 yahut 150. Gal. Pisid. (Phryg.) Lycaon. Paphlag.

140 yahut 150 - 297 - Gal. Pisid. (Phryg) Paphlag.

23 - Doğu hududu tam olarak tesbit edilemez. Lâkin şehir ve Piskoposlukların tarifinden Galatia'yı Pontus Galaticus'la Cappodociadan ayıran hattı aşağı yukarı tahmin edebiliriz.

24 - Üçüncü asrın nihayetlerine doğru Vilâyet yeniden üçe bölünerek Paphlagonia, Galatia ve Pisidia Vilâyetleri vücude geldi. 386 - 395 arasında Theodosius, Galatia'yı ikiye ayırıp Phrygianın bir kısmını alarak, Pessinus

[1] Tırnak içindeki isimler küçük bölge isimleridir. Bazı kitabelerde hazfedilmiş olmaları hududlarda hiçbir değişikliğe işaret etmez.

merkez olmak üzere, batı Vilâyetini tesis etti. Bu iki Galatia bazan birinci ve ikinci (Prima, Secunda) diye, bazan da küçük ve büyük Galatia diye anılır [1]. Salutaris ismi ekseriya doğu Phrygia'ya olduğu gibi, Galatia'nın da Pessinus'un bulunduğu kısmına verilirdi. Dokuzuncu asra tesadüf etmesi muhtemel bir kilise taksimatı daha yapılmıştır ki, bu hiç bir zaman sivil teşkilâta tesir etmemiştir. Bu taksimata göre Amorion'un güney ve batısındaki şehirler, Amorion metropolis olmak üzere, bu şehre ilhak edilmişlerdi; Vilâyetlerin eski sivil taksimatı çoktan terkedilerek yerlerini Theme teşkilâtı aldığı îçin - Phrygia ile Galatia arasındaki hudud bu yeni bölümde asla nazarı itibara alınmamıştır.

ANKARADAN DOĞUYA GİDEN ROMA YOLLARI

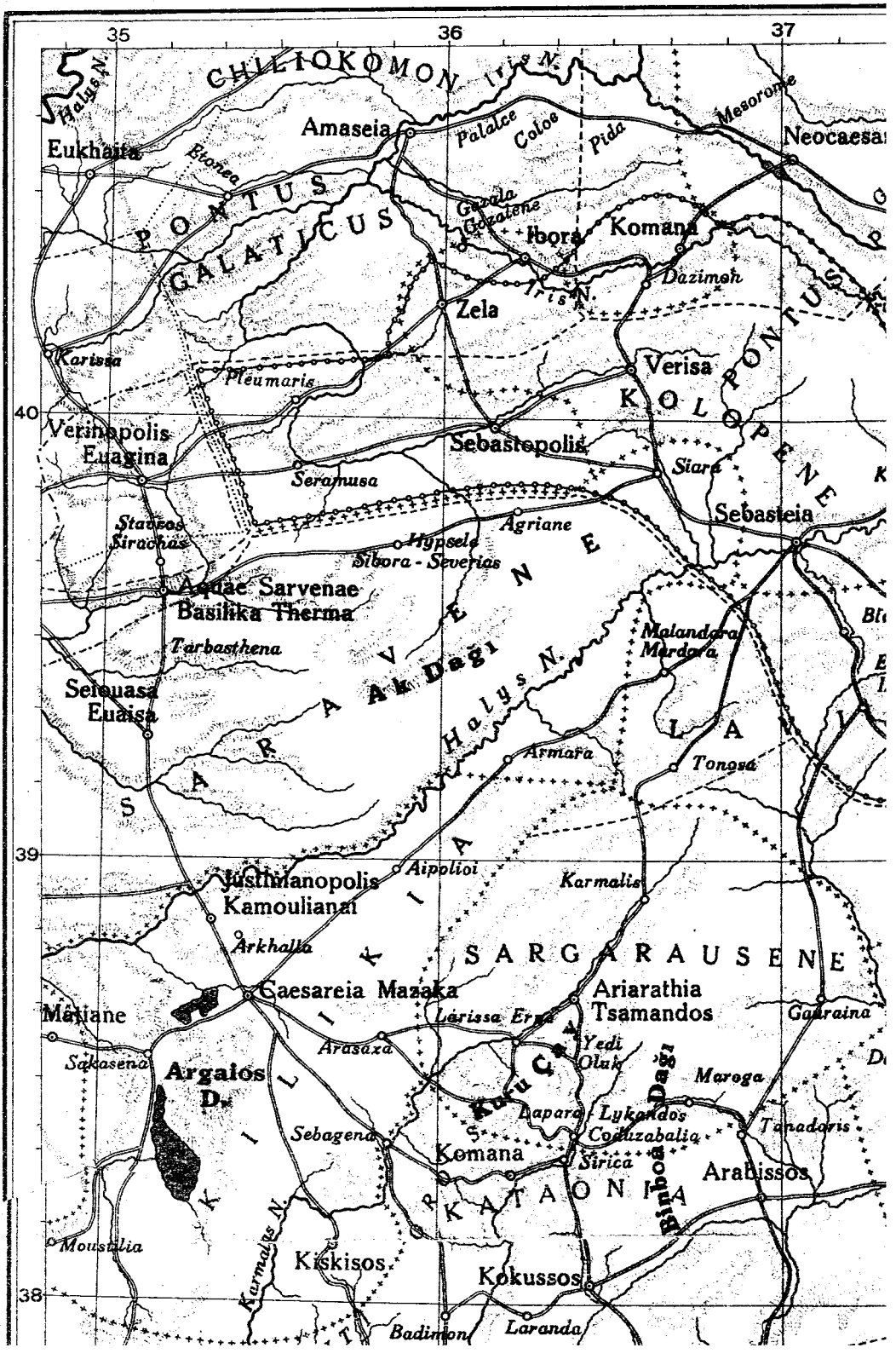
1 - Evvelâ Archelâis - Ankara ve Caesareia - Ankara yollarını alâlım: Bunların birincisi elimizdeki vesaikte, şu dörd şekilde gösterilmektedir:

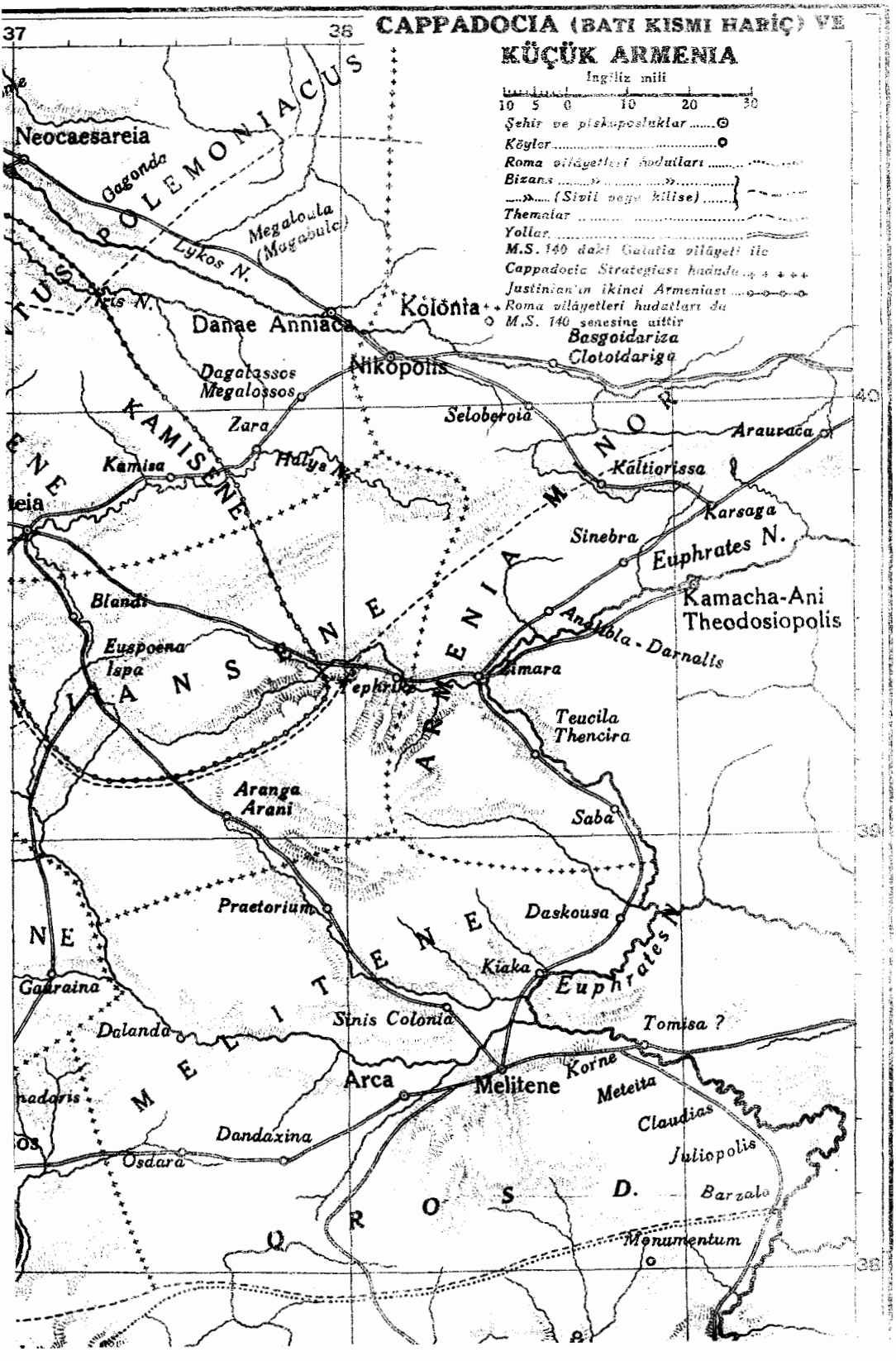
Antonine itinereri Sahife 205	Kudüs itinereri	Antonin itinereri Sahife 143	Peutinger (II)
Ancyra	Ancyra Dilimnia X	Ancyre	(Ancyra)
Gorbeous XXIV	Gorbeous XI	Corbeunca XX	Corveunte X
Orsologiaco XVIII	Rosolodiaco XII Aliassus XIII	Rólosaciaco XII	Garmias XIII
(2) Aspona XX	Aspona XVIII Galea XIII Andrapa IX	Aspona XXXIII	Aspona X
Parnasso XXII	Parnassos XIII	Parnasso XXIV	Aspasi XII
Nysa XXIV	Iogola XVI	Ozzala XVII	
Osiana XXXII	Nitalis (?) XVIII	Nitazi (?) XVIII	Nita...zo XXXI
Saccasena XXVIII	Argustana XII		
Caesareia XXX	Colonia Anchelais XVI	Colonia Arcilaida XXVII	(Archelais) XXX

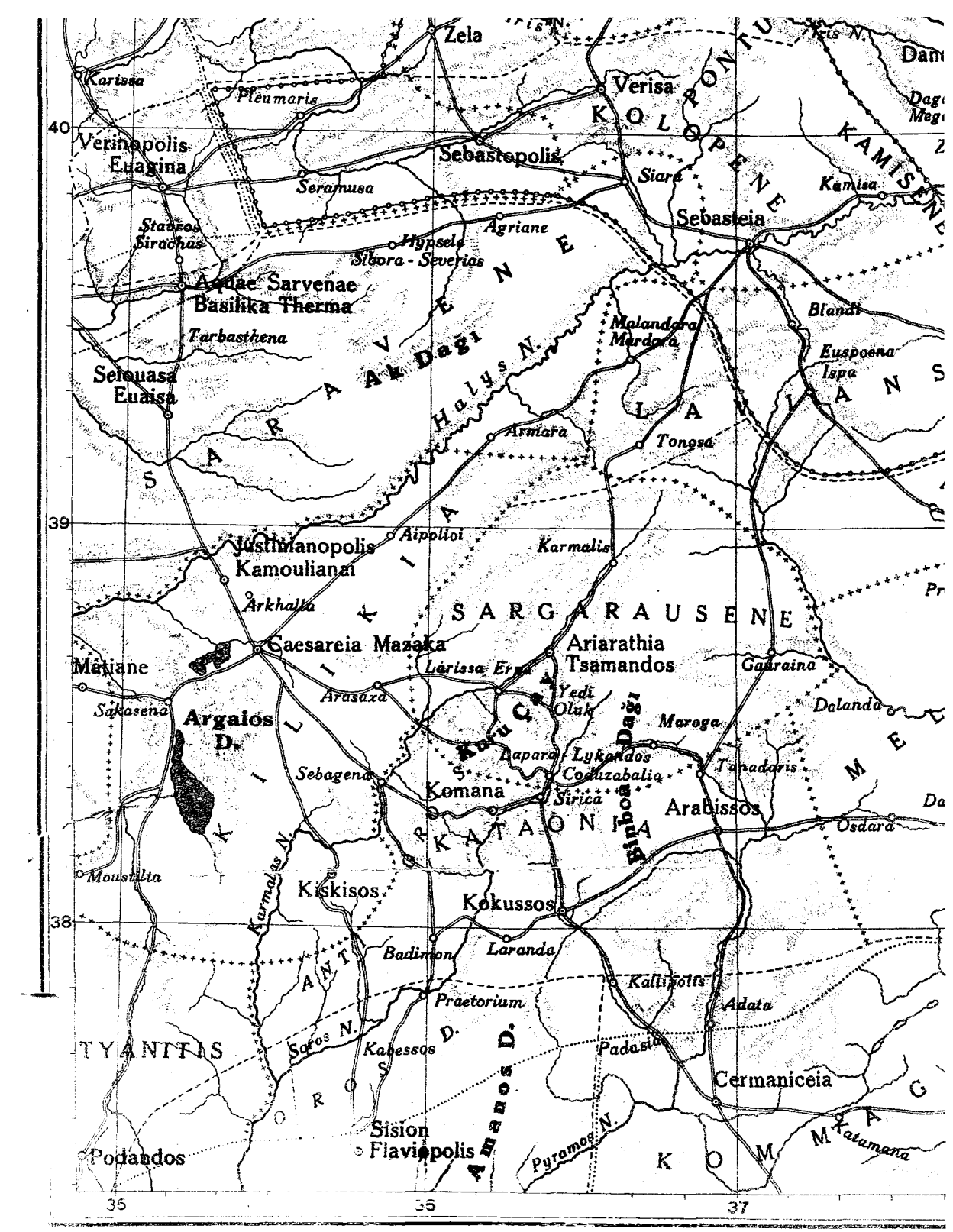
Avrupadan kudüse giden hecıların kullandığı yolun bir kısmını teşkil eden bu yol kadar hiçbir yol münakaşaya sebep oimamıştır. Burada en mühim mesele Parnassos'un mevkiinin tayinidir: Hamilton (Kiepert'le beraber) Parnassos'u Koçhisarda, (Tatta) Tuz Gölü üstünde gösterdikleri halde

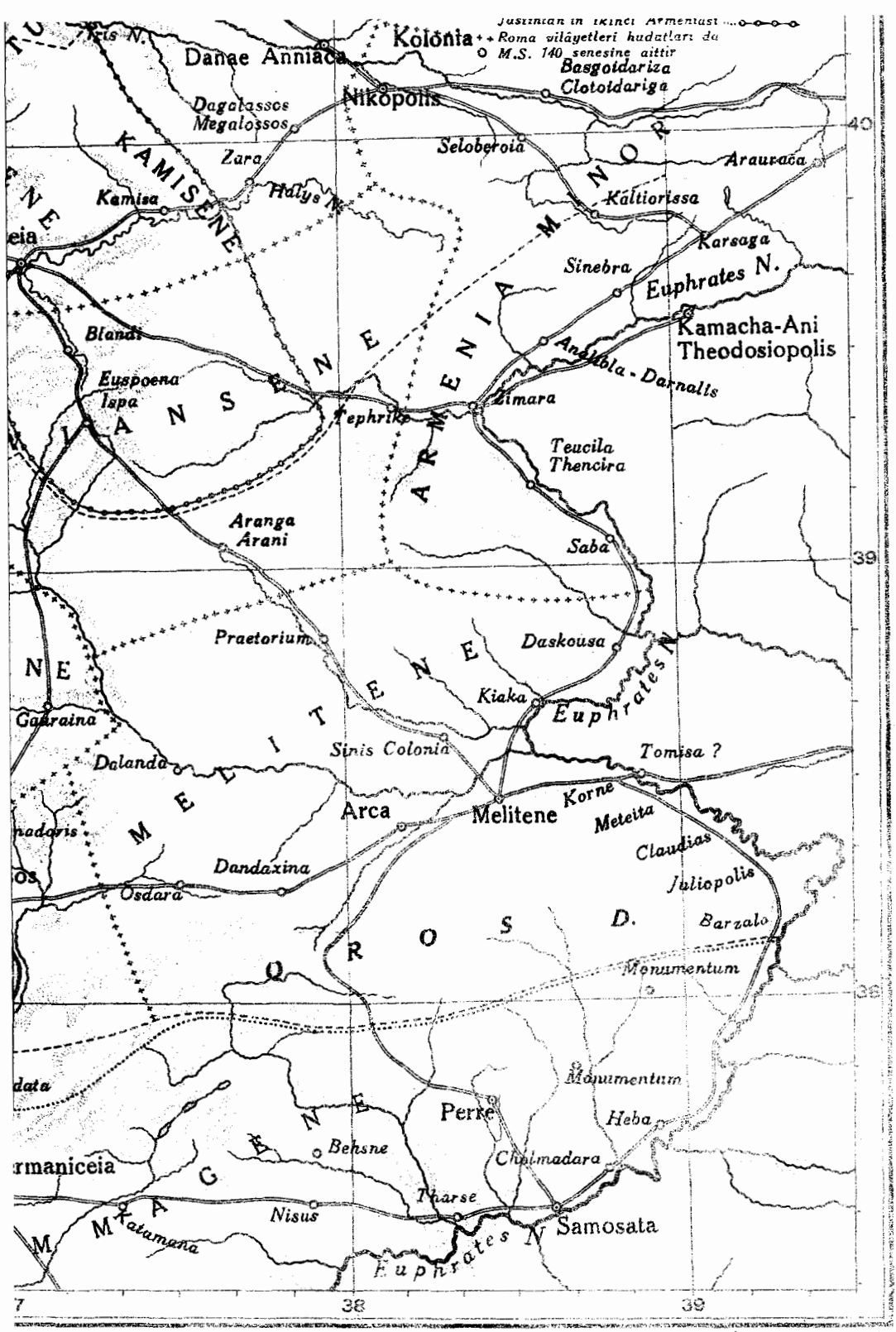
[1] Theophan. S. 71. Azizlerin hayatı, Mayıs, cild I, S. 730 daki Τῶν Κάτα Γαλατῶν ibaresinin manası meçhuldür.

[2] Peutingerde [Corveunte, Archelais'den sonra gelmek üzere), merhaleler ters konmuştur;

35
36
37
40
39
38
Halys N.
CHILIOKOMON Iris N.
Amaseia
Eukhaita
Eronea
Palalce
Caloe
Pida
Mesorome
Neocaesar
PONTUS GALATICUS
Gazala
Gozalene
Ibora
Komana
Dazimon
Iris N.
Zela
Karissa
Pteumaris
Verisa
KOLOPENE
Verinopolis
Euagina
Sebastopolis
Seramusa
Siare
Sebasteia
Stavsos
Sirachas
Agriane
Hypsele
Sibora - Severias
Aquae Sarvenae
Basilika Therma
Malandara
Merdara
Tarbasthena
Selquasa
Euaisa
SARAVENE
Ak Dagi
Halys N.
LA
Armara
Tonosa
Aipolioi
Karmalis
Justinianopolis
Kamoulianai
Arkhalia
SARGARAUSENE
Caesareia Mazaka
Ariarathia
Tsamandos
Mariane
Larissa Erga
Gadraina
Arasaxa
Yedi Oluk
Saksasena
Argaios D.
Kuru Ç.
Maroga
Daparo
Lykandos
Tanadoris
Sebagena
Komana
Sirica
Arabissos
KILIKIA
KATAONIA
Binboğa Dağı
Mousalia
Kiskisos
Kokussos
Karmalis N.
Badimon
Laranda

CAPPADOCIA (BATI KISMI HARİÇ) VE
KÜÇÜK ARMENIA
İngiliz mili
10 5 0 10 20 30
Şehir ve piskoposluklar
Köyler
Roma vilâyetleri hudutları
Bizans » »
» » (Sivil veya kilise)
Themalar
Yollar
M.S. 140 daki Galatia vilâyeti ile
Cappadocia Strategiası hududu
Justinian'ın ikinci Armeniası
Roma vilâyetleri hudutları da
M.S. 140 senesine aittir
37
36
40
39
38
POLEMONIACUS
Neocaesareia
Gagonda
Megaloula (Magabula)
Lykos N.
Kris N.
Danae Anniaca
Kolonia
Basgoidariza
Clotoidariga
Dagalassos Megalossos
Nikopolis
Seloberoia
Araueaca
Zara
Halys N.
Kamisa
KAMISENE
MINOR
Kaltiorissa
Karsaga
Sinebra
Euphrates N.
Kamacha-Ani
Theodosiopolis
Blandi
Euspoena
Ispa
Andabula - Darnalis
Ephrike
Simara
ARMENIA
Teucila
Thencira
Aranga
Arani
Saba
Praetorium
Daskousa
Kiaka
Euphrates N.
Gauraina
Sinis Colonia
Tomisa ?
Dalanda
Arca
Melitene
Korne
Meteita
Claudias
Juliopolis
Barzalo
Dandaxina
Osdara
Monumentum

Zela
Karissa
Pleumaris
Verisa
KOLOPENE
Dan
Verinopolis
Euagina
Sebastopolis
Seramusa
Siara
Kamisa
KAMISENE
Stavros Siraphas
Agriane
Sebasteia
Hypsele
Sibora - Severias
Aquae Sarvenae
Basilika Therma
Tarbasthena
Malandara
Mardara
Blandi
Euspoena
Ispa
Selquasa
Euaisa
Halys N.
Armara
Tongsa
Aipolioi
Karmalis
Justinianopolis
Kamoulianai
Arkhalla
SARGARAUSENE
Caesareia Mazaka
Ariarathia
Tsamandos
Matiane
Larissa Erga
Gadraina
Arasaxa
Yedi Oluk
Sakasena
Argaios D.
Maroga
Dalanda
Kuru Cay
Lapara
Lykandos
Tyanadaris
Sebagena
Codizabalia
Komana
Sirica
Arabissos
Osdara
KATAONIA
Binboa Dagi
Mousilia
Karmalas N.
Kiskisos
Kokussos
Badimon
Laranda
Kalti-soltis
Praetorium
Adata
TYANITIS
Soros N.
Kabessos
Padasia
Cermaniceia
Anamas D.
Sision
Flaviopolis
Pyramos N.
Podandos
Katumana
35
36
37

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Mordtmann, Halys'in öteki yakasında, Kırşehirde göstermektedir. Aşağıda (endekse bak) göstereceğimiz delâille Parnassos'un mevkiini, dar bir saha içinde tesbit edeceğimiz için burada bu eski nazariyeleri cerheden iddialardan bir kere daha bahsederek vakit kaybetmek istemiyorum. Parnassos, Halys'in sağ tarafında, Çıkınağılla (Çıkınal telaffuz olunur) Kesik köprü arasında idi.

Bu yolun birinci kısmı sarihtir. Mohan Gölünün doğusundan Gorbeous'a, Beynamın yanına giderdi [1]. Gorbeous'un tam mevkii meçhuldür, lâkin yolun seyri kat'i surette bellidir: 1886 da, Agaboz'un yanında, eski Roma yahut Bizans kaldırımının bir kısmını kendim görmüştüm. Yol, oldukça doğru bir seyirle Halys'e Çıkınagıl'ın bulunduğu noktadan inerdi; nehir burada, batı - batı kuzey istikametini değiştirerek kuzeye dönmektedir. Çıkınağıl'ın biraz yukarısında karşıya geçilebilecek sığ geçitler vardır. Ta menbalarına yakın kelinceye kadar Halys'in bundan başka geçid yeri olduğundan şüpheliyim. Parnassos'un Halys üzerinde olduğu muhakkaktır, lâkin tam mevkiinin tayini için aşağıda göstereceğimiz delail kâfi değildir; havalinin şimdiye kadar yapıldığından daha esaslı surette tetkiki lâzımgelir. Lâkin Polybius'un sözlerine bakılırsa Parnassosdan Nehrin öte yakasına geçilebilirdi; Polybius'un zamanında burada bir köprü olması ihtimalinin de pek uzak uluşuna bakılırsa, şehrin bu tabiî geçidlerde olması muhtemel gözükmektedir. 1886 daki tetkiklerime göre Ağaboz'dan Çıkınal'a [2] mesafe - duz bir çizgi ile - 60 mildir; yolun 68 mil olduğunu tahmin ediyorum.

Antonine itinererine [3] göre Görbeous'la Parnassosu'un arası 68 Roma mili, Jerusalem itinererine göre ise 78 Roma mili idi. Binaenaleyh Parnassos'u Nehrin üzerine, Çıkınagılın birkaç mil yukarısına koyunca, mesafeler aşağı yukarı birbirine uygun düşer. Arayerdeki merhalelere gelince, onları da vesaikin gösterdiği mesafelere göre sıralamak lâzımgelir. Dört muhtelif vesaika arasındaki ihtilaf hiç birisine emniyet caiz olmadığını çok güzel isbat eder; bu meselede en itimada layık olan ihtimalki yine Jerusalem itinereridir.

Bu nazariyeye göre, Cappodocia ile Galatia'yı ayıran hat, Karasenir dağının Halyse yaklaştığı noktadan, Çıkınağıl'ın altı mil kuzeyinden geçiyor demektir.

2 - Panassos'da yol ikiye ayrılırdı; bir kol Ozizala, Nitalis ve Argustana dan geçerek Archelais Colonia'ya, diğeri Nyssa'dan geçerek Caesareia'ya giderdi. Sonlarına doğru Archelais - Soandos - Sadakora - Caesareia yoliyle birleşmiş olması çok muhtemeldir; bu son merhaleleri aşağıda tetkik edeceğiz. Nyssa'nın Halys üzerinde olduğunu da aşağıda tafsilâtiyle göstereceğiz.

[1] Gorbeous'u Beynamla Ağaboz arasında aramak lâzımdır zannındayım.

[2] Çıkınağıl, umumiyetle Çıkınal diye telaffuz edilir. İki sait arasındaki boğazdan telaffuz edilen harfler Türkçede ekseriya hazfedilir.

[3] Antonine itinererinin, iki yerinde de, Aspona ile Parnasos arasında bir merhalenın unutulmuş olması mümkündür.

Şu halde, görüyoruz ki Roma İmparatorluğu devrinde Ankyradan Caesareia'ya giden yol hiç bir zaman Halys'in ötetarafına aşmamış, fakat uzun uzun, Parnassos'la Nyssadan geçerek Nehir istikametinde gitmiştir. Bu gidiş yolların en kısası değildir, fakat kışın sellerine sık sık maruz kalan Halys'i iki kere aşmak mecburiyeti yoktur. Roma, İmparatorluğun merkezi olduğu, ve bütün mühim mesail Romadan gelip Romaya gittiği müddetçe, Ankyra ile Caesareia arasındaki münasebet yalnız hususi ve mahalli işlere münhasır kalıyordu. Halkın da, mevsim müsait oldukça kısa yolu, kışınsa Roma yolunu kullanmış olmaları muhtemeldir. Lâkin Costantinople payitaht olunca Caesareia' yı merkeze bağlayan yol Ankyra'dan geçiyor demekti: Bundan sonra gidiş gelişin son derece artmış, kısa yolun büyük bir ehemmiyet kesbetmiş olması muhakkaktır. Bundan başka o zamanlar Anadolunun bu taraflarında medeniyet yayılmakta, her türlü münasebat sür'atle ilerlemekte idi. Kısa yolun sel bastığı zamanlar kapanması gittikçe artan bir sabırsızlıkla hissedilmekte idi, ve en nihayet İmparatora resmen müracaat edildi. Bir hüsnü - tesadüf neticesi bir vesika muhafaza edilmiştir. İmparator Theodosius'a hitaben yazılmış bir mektup, yahut bir istida, Caesareialı Basile atfedilmiş ve belki de bu hata yüzünden bugün elimizde kalmıştır [1]. Mektubun muharriri Halysle, Halys'in bir kolu olan Karasuyun büyük sellerini tarif etmekte, Nehri geçilmez bir hale soktuğundan, Caesareia ile Galatia, Paphlagonia ve Helenopontus Vilâyetleri arasında bütün muvasalayı kesdiğinden bahsetmektedir. Bildiğim kadar bu vasikadan bahseden tek muharrir Tillemont'tur, [2]; o da pek garip olarak mektubun manasını yanlış anlamıştır. İmparatora sellerin götürdüğü köprünün yeniden yapılmasını rica ediyor zannetmiştir. Halbuki mektubu yazan yalnız sellerin nehri geçilemez bir hale soktuğundan. öteki yaka ile bütün münasebatı kestiğinden bahsetmekte, İmparatora bir köprü inşa ettirerek karşı yaka ile rabıtanın emniyet altına alınmasını, artık Nehrin süpheli geçitlerinden halkı kurtarmasını rica etmektedir [3].

3 — Theodorius'un bu ricayı kabul ederek köprüyü yaptırıp yaptırmadığı meçhuldür: lâkin sonraki tarihlerde Halys'in iki yakası arasındaki irtibatın kolaylaştığı anlaşılmaktadır; bu mektubun yazılışından az sonra bir köprü yapılmış olmasına kuvvetle ihtimal verebiliriz; bu, «Kiral Yolunun» üstündeki eski köprüden sonra yapılan ilk köprü idi.

[1] Cotelier, "Eccles. Graec. Monum.„ II S. 97 de infişar etmiştir.

[2] Tillemont "Mémoires pour servir'à l'histoire de l'Eglise„ IX.

[3] Aynı zamanda Halys'in geçidi olmadığından da bahsetmektedir. Karşıyaka ile olan irtibat dumbazlar vasıtasile temin ediliyordu. Galatyada, Çıkınağılın yanında yaz sonlarına doğru bir geçid bulunduğunu, bizzat kendim geçdiğim için biliyorum. Lâkin nehrin orta kısminda bundan başka hiç bir geçiddeu malûmatımız yoktur. Kayseri'ye yakın köprüler, Yarapsonda da dumbazlarla geçilen bir nokta vardır.

Halys'in üstüne kurulan bir köprü ile Cappodocia tarihinde yeni bir devre açılmıs oldu. Bundan evvel Ankyra'dan Caersareia'ya giden yol şüpheli geçidlerden sakınarak Nehrin seyrini takip ediyordu. Parnassos, Halys'in üzerinde, tam bu yolun Colonia Archelaisle güney batı memleketlerinden gelerek Tavium, Pontus ve Ermenistana giden yolla birleştiği noktada bulunuyordu. Bu zamana kadar ehemmiyetini Halys'in geçid noktası olarak muhafaza etmiş olduğu halde, köprünün inşasiyle bütün ehemmiyetini kaybetmiş ve nihayet ortadan silinmiştir. Ankyra'dan Caesareia'ya giden yol artık başka bir seyir, en kısa seyri takip ediyor, ve Halys'i iki kere aşıyordu. Bu yeni yol nehrin kuzeyindeki memleketin inkişafına da sebep olmuştur. Bu günkü Kırşehir bu yolun üstünde tam, biri kuzeyden, biri Colonia Archelais'den, biri de Tyana ile Cilicia'dan gelen yolların birleştiği noktadadır. Ankyra'dan Caesareia'ya giden kestirme yol teessüs eder etmez bu nokta büyük bir ehemmiyet kesbemiş, ve Kırşehir bugün de olduğu gibi, birçok asırlar Cappadociaın en büyük ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Binaenaleyh, Theodosius'dan tam bir buçuk asır sonra Justinian, memlekette husule gelmiş olan değişikliği göz önüne alarak, Cappadocia'nın o zamana kadar Tyana'ya tabi olan kuzeybatı kısmından yeni bir Vilâyet tesis ederek Mokissos'u Justinianopolis ismiyle yeni Vilâyetin Metropolisi yaptı. Şimdiye kadar söylenen sözler Mokissos'un Kırşehirde olduğunu açık bir surette ispat eder.

4 — Ankyra'dan Tavium ve Amasia'ya, Ankyradan Gangra ve Amasia'ya giden yollar. Menabii (a) Peutinger tablosu: —
(Ancyra) XXXVI Acitoriziaco XXXIII Eccobriga XXV Lassora XVII Stabiu. Tavio XIII Tonea XXX Garsi XXX Amasia.

Gangaris, Nicomedia - Gangaris - Amasia yolu üzerindedir; lâkin bu Amasia öteki yoldaki Amasia'dan başkadır. Leake de Amasia ile Amastris'in birbirine karıştırılmış olmaları ihtimalinden bahseder. Bu yolun üstünde gösterilen Otresa ile Virasia meseleyi tenvir etmemektedir.

(b) Anatonine itinereri (S. 203)

Ancyra XXIIII Bolegasgus XXIIII Sarmalius XX Ecobrogis XXIV Adapera XXIV Tavia.

Bu yollar okadar karışık ve tahrif edilmiştir ki şimdilik tashihleri imkân haricindedir. Bazı merhaleler şüpheli olmakla beraber aşağıda vereceğimiz şekil en muhtemel olanıdır. Ptolemy'nin sözlerini yalnız (1) Vilâyetlerin taksimatı ile (2) isimlerin şekli bakımından kabul ediyorum; lâkin bu isimlere haritasında verdiği yerlerin, tahkikatımızın başlangıcında, hiçbir kıymeti olamaz.

Profesör Hirschfeld'in Tavium hakkında yazdığı makalede bu hususlaki fikri tamamiyle başkadır: Ptolemy'nın haritasını, bilhassa öteki menabide ihtilâf olduğu zaman, mühim, hatta kat'i bir hakem olarak kullanabileceğimizi iddia etmektedir: lâkin bu iddiayı hem profesör Kiepert'in «Gegenbemerkungen» i hem de yalnız Ptolemy.ye istinat ederek tesbit ettiği şehirlerin az zaman içinde meydana çıkan hatalı vaziyetleri cerhetmektedir [1].

Ptolemy'nin gösterdiği bütün yerler yanlıştır idiasında değilim; fakat bizim maksadımıza meçhul bir havalide, yardımdan ziyade zarari dokunacağı kanaatındayım. Uzun tetkikler, araştırmalar neticesi birkaç yer katiyetle tesbit edildikten sonra Ptolemiden daha emniyetle istifade edebiliriz. Lâkin şimdilik kıymetini, yukarda söylediğimiz hudut dahiline sıkışdırmak mecburiyetindeyiz.

Bu yollar hakkında en kıymetli vesikamız Trajan zamanından kalmış, birinci asrın nihayetlerine doğru tertip edilen bütün bir yol şebekesini gösteren mil taşlaıdır.

5 — Elimizdeki vesaik, Ankyra'dan Tavium'a, doğru ve kesdirme bir yolun gittiğini isbata kâfi değildir. El'an kullanılmakta olan öteki yollar Kalecik ve Gorbeous (Beynam) dan geçerek giderler. Lâkiu böyle iki mühim şehir arasında daha kısa bir yolun bulunmuş olması çok muhtemeldir. Ortaköyde bulunan bir mil taşı (C. I. L. III Zeyl 6901) şimdi Ankyra'dan Nehrin boyunca doğru doğuya giden bir yolun üstündedir. Eğer böyle doğru bir yol mevcud değil idise bu taşın bugüukü mevkiini izah etmek kabil değildir [2].

Her ne kadar Peutinger tablosu böyle bir şeyden bahsetmezse de, bir Gangra - Germanicopolis - Ankyra yolu bulunduğu muhakkaktır. Çünkü Aya Callinicus'un tercümei halinde Gangra'dan Ankyra'ya giden 70 stadyalık yolu, tabanlarının altında çiviler olduğu halde yürüdüğü nakledilmektedir. 60 stadia yürüdükten sonra Matrica'ya vasıl olmuş, ve burada, kuru topraklardan su fışkırtmıştı; Bu çeşmenin suyu el'an akmaktadır [3]. Stadia yerine mil diyecek olursak Kalecikten geçen yolun mesafesine oldukça yaklaşmış oluruz. Burada iki mil taşı bulunmaktadı; Gangra'ya giden yeni yol burdan geçtiği gibi, eski yolun da geçmiş olduğunda şüphe yoktur. Kalecikle Gangra'nın arası XXXVImildir. Ankyra'dan gelen kestirme bir yolun XXXVI ol-

[1] Profesör Hirschfeld el'an fikrinde musırdır. "In Ptolemaios glaube ich eine kontrolle für die Richtigkeit der Tafel gefunden zu haben ("Monatsber. Berl. Akad. 1883, 1260.)„ "Berliner Wochenschrift,„ Mayıs 19, 1888, salı. 629.

[2] Kitabelerin, çok defa bir yerden bir yere nakloldukları doğrudur. Lâkin mil gösteren taşlar cesamet ve biçimleri dolayısile daha az yer değiştirirler. Şehrin mezarlığında mezartaşı olarak kullanıldıkları çok kere vakidir.

[3] "Azizlerin hayatı„, Temmuz 29 S. 41. Stadia ile mil meselesi için F 73 e müraeaat.

ması kabil olamaz; lâkin Kalecikte bulunan, biri Trajan, biri Hadrian zamanına ait iki mil taşında XXXV ile XXXVIII rakamları mahkûktur; ve bu mesafelerin Ankyradan itibaren ölçüldüğünden de şüphe edilemez [1] Şu halde vaziyeti ancak şöyle izah edilebiliriz: demek ki yol Ankyraya gelmezden biraz evvel bir detour yaparak Tavium - Ankyra yolu ile birleşiyordu. Peutinger tablosunda, Ankyra'nın yanına yazılmış olan XXXVI ve XXXIII rakkamları bu yola o kadar uyuyor ki, bunu hiç tereddütsüz kabul ediyor ve mesafeleri şöyle tashih ediyorum:

Ankyra XXXIV Acitoriziaco XXXVI Gangra.

Şu halde Acitoriziacum [2] Kalecik cıvarında, belki biraz kuzey yahut kuzey doğusunda bir yerdi.

6 — Ankyra - Tavium yolu hem Peutinger'de, hem Antonine'de mukayyettir: ikisi de Eccobriga isminde bir yer kaydederler; Lassora ile Adapera da aynı yer olabilir (Rumca aslında Δ harfinin Λe değişmiş olması mümkündür); Eğer Peutinger'i kabul eder Lassora ile Tavium' arasına XVIII mil koyarsak, Lassora, İshaklı'nın bulunduğu yere, Eccobriga da Lassora'dan XXVI mil mesafede olan Yahşihana düşer. Bundan sonra Ankyra'ya yalnız 43 mil kalır ki buraya da bir merhaleden fazla birşey konulamaz. Şu halde Antonini kabul ile şu şekilde tashih edeceğiz:

Ankyra XXIII Sarmalüs XX Eccobriga XXIII Lassora XVIII Tavium.

Antoninde aynı XXIIII rakamı ile Bolegasgus isminde bir merhale daha vardır: Bu ya yanlışlıkla başka bir yoldan buraya karışmış, yahut da bozuk bir şekildir. Lassora ihtimalki Ptolemy'nin Laskoria'sıdır, ona göre tashihi lâzım gelir. Çeşmesiyle Matrica'yı Ankyradan on mil ötede, Gangra'ya doğru aramak icabeder.

7 — Amasia, İskelip ve Kalecik'te Trajan'nın yaptırdığı yola ait bir takım mil taşları bulunmaktadır; İskelib'in mesafesi, prof. G. Hirschfeldin de nazarı dikkatini celbettiği üzere, Amaseia'dan ölçülmüştür. Binaenaleyh Ankyra - Gangra yolunun İskelib, Çorum ve Amaseia'ya kadar uzandığında şüphe yoktur. Şöyle tamamlıya biliriz : —

Gangra XLV İskelib XXVII Çorum [3] XX Etonia XXX Amaseia.

[1] "C. I. L „ III 309, Ankyranın Caputvia (yol başlangıcı) olamıyacağını, çünki hakiki mesafenin, rakkamların gösterdiği kadar olmadığını iddia eder; lâkin zeyli olan 6898 bu itirazdan vaz geçmiştir.

[2] Yanlış bir isim olması kabildir.

[3] Eukhaita, Çorumda (P. 3.); Andrapa, İskelip'te idi.

8 — Tavium'da da Trajan'a ait bir mil taşı vardır; onun da, Amaseia, İskelib ve Kalecikle beraber aynı teşkilât dahilinde olduğu aşikârdır. Peutinger,de de açıkca gösterildiği üzere, Ankyra - Tavium yolu, Tavium'da çatallanarak Sebasteia ile Amaseia'ya da giderdi. Bu ikinci yolun bir Roma şehri olduğu aşikâr olan Alacadan geçmiş olması lâzımgelir; cografi sebepler, yolun seyrinin böyle olduğunda şüphe birakmamaktadır. Oradan Hacı Köyüne gider, yahut da Çorumda İskelib - Amaseia yoluyla birleşirdi. Birincisi daha muhtemel, Peutinger'ın verdiği mesafelere daha uygundur: —

Tavia XIII Tonea XXX Garsi XXX Amaseia.

İlk nazarda Tonea, Alaca'da; Garsi, Hacı Köyünde gibi gözükür. Fakat Ptolemy, Etonia'yı Pontus Galaticus'da, (Garsi olduğunda şüphe olmayan) Karissa'yı da Galatiada gösteriyor: sözlerinin bu meselede değeri pek yüksek değilse de herhalde bir kıymeti vardır. Bundan başka Bizans sicilleri de Ptolemıy'nın sözlerini tastik ediyor gibidir. Akdağın kuzeyinde, ve Halys'in doğusunda olan bu havali, Turma Kharsianaidi. Kharsiana kelimesi, Kharsia şehrinden türemiş bir sıfattır; Kharsia'nın da Peutiger tablosundaki Garsi olduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Ptolemy'deki Karissa şekli, kelimenin Rumcalaşmış şekline benzer. Themanin, Hacı Köyünden ziyade Alaca gibi mühim bir noktanın ismini almış olması daha tabiidir. Alaca'nın ehemmiyeti ve merkezî vaziyeti, profesör Kiepert'in okadar dikkatini çekmiştir ki Tovium'u buraya koymak istemiştir. («Berlin Sitzungsber.» 1884 deki «Gegenbemerkungen zu Prof. Hierschfeld» ismindeki makalesi).

Bundan maada Hacı köyünün Kharsiana'da olmayıp, Armenia temasinde olduğu muhakkaktır. (Burada Armaniaç kelimesini daha mahdud manasiyle kullanıyorum). Binaenaleyh Karsia'yı Alaca'nın civarına [1], Etonia'yı da Hacı Köye koyuyor ve yolu şöyle tashih ediyorum:

Tavium VII Tomba XXIII Karsia XXX Etonia XXX Amaseia [2].

Ptolemy'nın Etonia'yı Pontus Galaticus'a koyuşuna gelince: Galatia, Pontus Galaticus, ve Pontus Polemoniacus arasında gösterdiği coğrafi hududların pek fazla ehemmiyeti olamıyacağını teslim ederim. Amaseia, Sebastopolis (Sulusaray), (Amaseia ile Neocaesarei arasında bulunan) Choloe ile Pida ve Komana Pontica'yı hep Galaticus'a koyduğu halde Zela'yı Neocae-

[1] Karsia'yı Alacanın iki üç mil Kuzey - batısına koyuyorum.

[2] Peutinger tablosunun merhaleleri bazan yanlış sıra ile verdiğine bir misâl de Archelais - Ankyra yoludur. Tomba Tonea kelimelerindeki ses benzerliği burdaki hataya yardım etmiştir. 10 a müracaat.

sereia ve Sebasteia ile birlikte Polemoniacus'da göstermiştir [1]. Fakat umumiyet itibarile, Polemoniacus'da gösterdiği şehirler Pontus Galaticus'daki şehirlerin doğusunda, Galatia'da gösterdikleri ise bunların batısındadır. Binaenaleyh, hernekadar bir kaç istisnası varsa da (sözleri katiyetle kabul edilememekle beraber) aksini ispat edecek kat'i delâil meydana çıkıncaya kadar, muhtelif vilâyetler arasındaki şehir taksimatını kabul etmeğe mecburuz; zaten başka mülahazalar da Ptolemy'yi bu meselede tasdik eder gibidir.

9 — Takvium'dan Zela, Sebastopolis, Komana, Sebasteia, Neocae sereia'ya giden yol. Vesika (a) Peutinger tablosu:

Tavium XXXVI Rogmor [2] XXXVI Aegonne XXVIII Ptemari XXVI

Zela XXXII Stabulum XXII Seramisa XV Neocaesareia.

Tavium XVI Tomba XXII Eugoni Ad Stabulum XXII Mesyla XV

Comana Pontica — Nikopolise kadar devam.

Tavium XVI Euagina XXIV Saralio XXII Zama XXXV Aquas

Arauenas — Caesareia Mazakaya kadar devam.

Tabloda Sebasteia ile hiçbir irtibat gösterilmemiştir.

(b) Antonine itinererini aşağıdaki tafsilâtile arzedeceğiz.

Pek yanlış kaydedildikleri aşikâr olan bu yolları tetkik ederken, şimdi Göne denilen yerin ehemmiyetini gözönüne almak elzemdir. Her ne kadar burasını bizzat görmedimse de, Alaca ve Terzilihamam cıvarında işittiğim rivayetlere göre, Göne'de çok mühim harabeler bulunmaktadır. Bu şehir şimdi Yozgad — Sivas yolu üzerindedir ve bu yolun eski Sebasteia — Tavium yollarından biri olduğunda şüphe yoktur.

10 — Tavium'dan doğruca doğuya giden yola gelince: Peutinger tablosu üç kere aynı şeyi tekrar ve kendini takviye etmektedir:

Tavium XXXVI (T) rogmor (um) XXXVI Ægonne'den Zela'ya

» XVI Tomba XXII Eugonia'dan Komana'ya.

» XVI Euagina.

[1] Yukardaki sözlerimiz basıldıkdan sonra yaptığım tetkîkâta dayanarak şu sözleri ilâve etmek isteiim: Ptolemy'nin sözlerinden şüphe etmek için hiç bir sebep yoktur: Burada gösterilen hududu Strabo da tasdik ediyor (S. 559). Binaenaleyh bilâ tereddüt kabul edebiliriz. Pontus Galaticus. Cappadocicus ve Polemoniacus'daki şehirlerin listelerini ihtimalki çok iyi bir membadan almıştı.

[2] Burada hata sık sık tesadüf edilen cinsdendir: Tavium (T) rocmor (um) ikiye böiünmüş, XXXVI adedi iki kere yazılmiştır.

Merhaleden merhaleye olan mesafelerin yekûnunun, yolun baştan başa olan mesafesinden daha uzun olduğunu evvelce de söylemiştik. Tavium'dan 36 mil mesafedeki Ægonne, Eugonia, Euagina'nın bugünkü Göne olduğunu hiç tereddütsüz kabul edebiliriz. Zela ve Komana Pontica'ya giden yollar tabii surette bir zaman birleşirler, sonra Göne'de ayrılırlardı. Ægonne'den Zela'ya olan mesafe tabloda doğru olarak gösterilmiştir; buradaki Ptemari'yi de Ptolemy'nın Pleumaris'i tasdik etmektedir.

Ægonne XXVII Pleumaris XXVI Zela

Arayerdeki Tomba, başka bir yolun üstündeki Tonea'ya olan müşabehebeti dolayısile şüpheyi davet ediyor; aynı zamanda Ptolemy'de de böyle bir yerden bahis yoktur; fakat bunlara rağmen bugünkü Tamba Hasan'dan dolayı doğru olarak kabul etmeğe mecburuz. Bu günkü köy başka bir yolun üstünde, Tavium'la Alaca (Karissa) arasındadır; lâkin Peutinger tablosunda yanlışlıkla yerini değiştirmiş olabilir. Bunu isbat mümkün olsa idi memnuniyetle haritada yeni bir değişiklik yapar, Peutinger'de Saralia olan Saralosa'yı Doğu yoluna, Tavium'ın yanına, Tomba'yı da Tavium'la Karisso'nın arasına koyardım. Göne'deki merhalenin ismi Ægonne, Eugonia, Euagina, Fuagina, Eudagina [1] şekillerinde yazılmıştır.

Eugonia şekli, yerli bir isme Rumca şekil, Rumca mana vermek arzusundan meydana gelmiştir; burdaki sıcak kaynaklar bunu hatırlatıyor. İsmin bugünkü Göne'ye müşabeheti tamamile tesadüfidir; çünki Göne başka yerde de kullanılan halis bir Türk adıdır. Asıl ismin doğru şekli en fazla Euaginaya yakın olsa gerektir.

11 — Tavium — Sabastopolis (Sulusaray) — Sebasteia yolu en mühim yollardan biridir. Antonine itinererinde Sebasteia'ya kadar, şu şekilde verilmiştir:

Tavium XXX Magoro XXIII Daorano XL Sebastopolis.

Bunun tamamiyle yanlış olduğu aşikârdır: yolun Euagina'dan geçtiği muhakkak olduğu halde bu tamamiyle hazfedilmiştir. Magoro yahut Mogaro ile Dorano'nun tashih edilemiyecek derecede yanlış şekiller oldukları meydandadır. Peutinger tablosunda ayrı bir merhale gibi gösterilen Rogmor'un, yani (Tavium T) rogmor (um) un da Antonine'deki Magoro'ya sebep olan hatadan doğmuş olması muhtemeldir. Seramisa yahut Sermusa smindeki merhale Peutinger'de iki kere yazılmıştır. Eğer hakiki yeri Euaginai

[1] Eudagina, Caesareia - Sebastela yoluna geçirilmiştir. Euagina'nın yanlışlıkla Fuagina yazılması Ptolemy'deki Θουιβάγινα şeklini meydana getirmiştir. Bu da Ptolemynin kullandığı vesikaların lâtince olduğunu gösteren delâilden biridir.

ile Sebastopolis arasında ise yanlışlıkla bir kere Komana tarafında, bir kere de Caesareia tarafında göstermek çok kolaylıkla düşülecek bir hatadır.

Ptolemy'deki Sermouga'nın mevkii - ki aynı şehir olduğundan şüphe edilemez - bu nazariyeye fevkalâde uygun gelir. Yolu şöyle tashih ediyorum:

Tavium XXXVI Euagina XXIIII Sermousa [1] XXVI Sebastopolis.

12 — Sebastopolis'den sonra yolu Antonine itinereri şöyle gösteriyor:

Sepastopolis XXIIII Verisa XII Siara XXXVI Sebasteia.

Merhalelerin aralarındaki mesafelerin yekûnu, doğrudan doğruya Sebastopolis'le Sebasteia arasındaki mesafeden çok fazladır. Ya bunları tashih etmek yahut da yolun dolanarak gittiğini kabul etmek lâzımdır. Bu ikinci şık daha doğrudur. Verisa çok mühim bir ticaret yolu olan Sebasteia - Komana - Amaseia - Amisus yolu üzerinde idi. Tavium - Sebastopolis - Verisa yolunun bu büyük ticaret damarı ile birleşmesi istenmiştir. Sebastopolis'ten Sebasteia'ya giden yol ihtimal doğruca Siara (Yenihan) dan geçerdi; fakat Antonine itinereri, nisbetleri pek doğru olmayan bir haritaya istinad ettiği için, hakikatte dolaşık olan yolu doğru yol gibi göstermiştir.

13 — Bu büyük ticaret yollarından biri tashih ve katiyetle tesbit edilmedikçe, bunların birbirlerine olan alâka ve rabıtaları, elimizdeki vesikalarda göze çarpan hataların sebepleri mümkün değil anlaşılamaz, Bu ticaret yolunun eskiden bir Roma yolu olduğuna dair ne Antonine itinererinde, ne de Peutinger tablosunda hiç bir ima olmamasına rağmen elimizde bunu isbat eden birkaç delil vardır: —

(1) 1881 de, Amaseia ile Amisos arasında, Ahmet Sarayda kopya ettiğim bir taş [2] üstünde 23, KΓ mahkûktür; fakat «Caputviae» (yolun başlangıcı) malûm değildir. Ve belki de taş başka yerden getirilmiştir [3].

(2) Komana, Asia'nın ortasından gelen mühim bir ticaret yolu üstünde idi. «Ermenistandan gelenler için mühim bir ticaret merkezidir» (Strabo, Sayfa 559). Bundan yukarıda kısaca bahsetmiştik.

(3) Amaseia'dan Komana'ya giden yol, Azia Basiliscus'un bayatında tarif edilmiştir: Aziz, bu yoldan yayan olarak askerlerle sevkedilmişti. Cumialis isminde bir köyden geçmişler, Dacozae, yahut Daknai, yahut Dakai

[1] Peutinger'de Sermusa XVI. Seramisa XVI.

[2] «Journal of Philology» 1883 S. 156 da neşrettim. «C. L. L» III ün zeylinde numarası 6894 dür.

[3] Bu taş küçüktür ve şimdi bir evin divanında örülüdür. Eski mil taşları sonrakilerden büyüktür.

ismindeki köyde de geceyi geçirmişlerdi. İris nehrini [1] «Varisma denilen bir yerde» ki köprü ile geçerek Seos, yahut Seon ismindeki köye vasıl olmuşlardı. Bu noktada, yemek yemeyeli üç gün olduğundan bahsedilmektedir. Geceyi bir köyde geçirerek ertesi günü, dördüncü saatte Komana'ya vasıl oldular. Köprü'nün Turhal'ın yanında olduğu anlaşılıyor; yol da bu günkü Tokat — Amasya yolunun aynı idi.

Yolun takip ettiği seyir aşikârdır; yolu tabiat vuzuh ile çizmiştir. El'ân Anadolunun en mühim ticaret damarlarından biri olup Sivas, Yenihan, Bolus, Tokat, Turhal, Amaseia, Ladik, Ahmedsaray ve Amisosdan geçer. Ahmedsarayda bulunan ΚΓ harflerile mahkûk taş, yeniyolun eski Roma yolunu yakından takip ettiğine bir delildir. Şehirlerin çoğunun eski isimlerini vermiştik: Sebasteia, Siara (yanlış), Verisa, Dazimon (Komana Pontica arazisinde, yolun biraz berisinde, ve nehrin üstünde), İbora, Amaseia - Laodiceia bugünkü yolun tam üzerinde değildir: lâkin fark çok azdır ve eski yolun buradan geçtiği muhakkaktır.

14 — Peutinger'in gösterdiği Zela - Neocaesareia yolunun yanlış olduğu muhakkaktır; çünki yolun Pontica Komana'dan geçmesi lâzım gelirdi. Merhalelerden biri olan Seramisa'nın esasen başka yolda olduğu tahakkuk etmiştir. Bu yolun tabii seyri Turhal (İbora) dandır; bundan sonra yukarda bahsettiğimiz Komana yoliyle birleşmiş olması icabeder. Komana, Peutinger' de Neocaesareia ile alâkası olmayan başka bir hattın üzerinde gösterilmiştir. Lâkin batıdan Neocaesareia'ya giden bir yolun Komana'dan geçeceği muhakkaktır; Peutinger'ın Komana'yı bir yol sonu olarak gösteren tarifi tamamile abestir. Mühim bir nokta olan İbora'nın Peutinger tablosunda gösterilmeyişine bakılınca, hatıra gelen en tabii sebep, bunun haritada iki kere gösterilen Stabulum olduğudur:

Zela — Stabulum — Neocaesareia ; Tavium — Stabulum — Komana.

Zela ve Sabastopolis'ten Neocaesareia'ya giden yollar şu şekilde tashih edilebilinir:

Sebastopolis XXIV Verissa XX Komana XXI Neocaesareia.

ve

Zela 15 İbora 24 Komana 21 Neocaesareia.

15 — Peutinger de:

Amaseia XV Palalce XII Coloe X Pidis XVI Mirones X Neocesaria şeklinde verilen yol hemen hemen doğrudur. Ptolemy'de Coloe χολόη ἤ

[1] Acaba bu ibarede (Verissorum yerine Varismorum yazılmış) ve «Verisaya giden yolun üstündeki köprü» denecek yerde fena tercüme edilmiş bir şekil midir? Bu hata muharririn hikâyeyi iyice anlamamış olmasından ileri gelmiştir.

χολόγι şeklinde, Pidis Πίδα şeklindedir; haritasında bunları Amaseia ile Neocaesareia arasında göstermiştir. Kolonel Stewart Amaseia'dan giden yolu şöyle tarif eder:

5 mil, Zane (Kiepertin haritasında, Sene) Yeşil Irmağı köprü ile geçiş.
13½ «Gusgus Kilise».
26, Kalagalla (1090 kadem irtifaında) Taş Ova'da.
32½ Kızılduan, Rum köyü [1]
37, Küşuf
43, Fidi
49½ Heunk (Kiepert'te Herek)
73, Niksar.

Gusgus Kilise, Palalce'ye; Kalagalla, Koloe'ye; Pida, Fidi'ye uygun gelir; lâkin Pida'nin mesafesi yanlıştır, X yerine XX dir. Neocaesareia'dan evvelki X da çok azdır. Bunu da XV olarak tashih edecek olursak merhale, merhale bütün yolun yekûnu 78 mil eder ki bu da Kolonel Stewart'ın 73 İngiliz mili tutan tahminine pek güzel uyar. Amaseia'dan Neocaesareia'ya olan mesafe doğrudan doğruya hesap edilince, tabii merhale mervale hesabın yekûnundan daha az tutar.

Mirones'in yanlış bir isim olduğu anlaşılıyor. Ptolemy'nin Pontus Polemoniacus'da gösterdiği Mesorome olmak ihtimali vardır. Peutinger bunu Mesorome olarak Sebasteia - Nikopolis yolu üstünde göstermiştir.

16 — Antonine itinererinin ilk nazarda şüpheli gözüken yollarından biri de: —

Tavimm XXI Corniaspa XXV Parbosena XXV Sibora XX
Agriana XXX Simos XL Sebasteia,

yoludur. Kiepert, Siboranın İbora piskoposluğu olmak ihtimalinden bahsetmiştir. İlk bakışta bu buluş okadar tabii gözükür ki derhal kabul etmek isteriz (Gegen bemerkungen zu Hirschfeld über Tavium: Berl. Sitzungsber 1884, S. 57); lâkin İbora'nın İris Nehri üzerinde, Turhal'da olduğu itiraz edilemiyecek delâille sabit olmuştur; Şu halde Sibora ile İbora'nin aynı yer olduğu kabul edilince, yolun seyrinin yanlış gösterildiği meydana çıkar. Halbuki yolun Corniaspa, Sibora ve Agriane'den geçen kısmı şimdiye kadar coğrafyacıların dikkat etmedikleri bir takım fıkralarla kat'i surette tahakkuk etmiştir; onun için yolun yukardaki tarifini hakikat olarak kabul etmeğe mecburuz.

Korniaspa, Çappadocia hudutları dahilinde bir havali idi; lâkin Galatia hududuna okadar yakındı ki Eunomius, Korniasfa'nın Oltiseris ismindeki kö-

[1] İsmin hakiki şekli Kızıldoğan olmalıdır.

yünde doğmuş olduğu için Basil kendisine hakaret olarak «Galatialı» lakabını vermişti. (Greg. Nyss. «Contra Eunom.» 259, 281). Antonine itinererine göre Korniaspa'nın Tavium'dan XXI oluşuna bakılırsa iki fıkra birbirini teyid etmektedir. Eugania ile Karsia, Ptolemy'ye göre Galatia'dadır; Binaenaleyh güneye dönmeden, Tavium'dan XXI mil mesafede Cappadocia arazisine girmek imkân haricindedir. Şu halde, Korniaspa'dan geçen yolun Tavium'dan doğruca Caesareia'ya giden yol olması ihtimali vardır. Bu yolun üstünde, Tavium'dan XXI mil mesafede olan bir nokta, Aqua Saravenae (Terzili hamam) dan XXV mil kadar bir mesafede olar. Bu da Korniaspa'dan sonraki merhale, yani Parbosena (Barbocena, Pardosena) dır; bu, Gregory Nyssenus'un (Contra Eunom. S. 263) bahsetliği Tarbasthena'nın [1] bir başka şekli gibi gözükür. Korniaspa'nın bir havali ismi oluşuna bakınca Tarbasthena'nın da bir havali olduğuna hükmedebiliriz. Aquae Sarvenae'nin tek bir noktanın ismi olduğu aşikârdır, bütün ihtimallar Aquae Sarvenae'nin Tarbasthena havalisinde bir kaplıca olduğuna, bilahara buranın başlıca şehri, ve aşağıda da izah edeceğimiz üzere, Piskoposluğu olduğuna işaret etmektedir.

17 — 873 senesinde Paul mezhebi mensuplarının başı olan Chrysocheir, Bizans ülkelerine tecavüz ederek Ankyra'ya kadar yürüdü. «Bir mil kalıncaya kadar yaklaşdı» (Genes S. 122). Avdet ederken Joannes Domesticus kendisini ihtiyatla takip ediyor, harekâtını dikkatle saklayarak bir gün geriden geliyordu [2]. Nihayet Chrysocheir, Kharsia themasinde, Agrane'de karargâh kurdu, Joannes de Siboron'da kaldı. Binaenaleyh bu yerlerin Ankyradan Paul mezhebinin merkezi olan Tephrike'ye giden yol üstünde olması, Siboron'un da Agriane'nın batısında bir günlük mesafede bulunması icabeder.

Sibora da, Antontine itinererinde Agriane'nin XXV mil batısında, Tavium'dan Sebasteia'ya giden yolun üstündedir.

18 — Tavium'dan Sebasteia'ya giden yol üstündeki bu Sibora yahut Siboron'un, Helenopontus Piskoposluklarından biri olan öteki İbora'dan başka bir yer olması icabeder ; herhalde batı Galatia'dan (Sebasteia'dan geçmek şartiyle) Tephrike'ye giden bir yol üstünde bulunduğu anlaşılıyor. Basilika Therma'nın da bu yol üstünde olduğu, Cedrenus'un Basilika Therma'yı Kharsia Themasında, doğuya giden bir yol üzerinde gösteren bir fıkrasından anlaşılıyor. Skeleros 978 de Phokasi Amorion'da mağlup etmisti. Phokas intizam dairesinde Kharsia havalisine çekilmeğe muvaffak olmuştu.

[1] Perbena ile Trebenna'yı, Tarbossos'la Corbasa ve Colbassos'u mukayese ediniz.

[2] İbarenin hakiki manası ihtimal ki şudur: Genesius; «bir mil aralık vererek» diyor. Theoph. Cont. s. 272. Cedrenus. s II 209 «bir miktar aralık vererek» diyorlar. John'in harekâtından Chrysocheir'in haberi yoktur ; aralarında epey bir mesafe olmak gerek.

«Kharsiana denilen havaliyi işgal etti». Skleros kendisini takip ederek Basilika Therma'da karargâh kurdu ve düşmanını bir ikinci savaşa davet etti. Phokas bu sefer de mağlub olarak İberia'ya kaçtı (II Cedren. 430 - 432.) Bu ibare, Basilika Therma için yalnız iki imkân bırakıyor: Ya Göne'de ya da Terzili Hamamdadır. Fakat Bisilika Therma, Cappadocia Prima Piskoposluklarından biri idi ; Cappadocia'nın Kuzeyde Göne'ye kadar uzanmış olmasına ihtimal verilemez; hem bundan başka Ptolemy'nin Göne'yi Galatia'da gösterdiğini de isbat etmiştik. Şu halde Basilika Therma'yı, harabelerinin büyüklüğünü, Caessareia Hiristiyanları nezdindeki makbuliyetini nazarıitibara alarak - senelerce evvel [1] de tahmin ettiğimiz üzere. - Terzili Hamama kaymamız lâzımgeliyor.

19 — Bizans İmparatorluğu zamanında bu yol son derecede büyük bir ehemmiyet kesbetmişti. Constantinople'dan Sebasteia ve Ermenistana giden askeri yolun bir kısmını teşkil ettiği için bütün Bizans seferlerinde mütemadiyen kullanılırdı. Halys'i Çeşnir köprüden geçerdi, ve pek tabii olarak Kharsiana themasinin da en büyük yolunu teşkil ederdi. Themanın (Kleisourophylax) yani Kala muhafızının oturduğu merkezin, askeri yol üzerinde olması çok muhtemeldir. Hakikat eğer böyle ise, bu yerin Muşalem Kala denilen ve Kharsiana'ın müdafaasında en mühim noktalardan birini teşkil eden o muhteşem hisar olduğunda bir an şühe edilmez. İhtimal ki Saracen harplerinde bahsi geçen «Yüksek kala» (γψηλὴ) da bu idi.

Sibora'nın Muşalem Kalanın yanındaki şehir olması ihtimali vardır. Son Bizans devrinde - herhalde dokzuncu asırdan sonra - Piskoposluk olmuştu. Askerî yolun ehemmiyetini işitmeğe başladığımız zamanlar da tam bu tarihe tesadüf eder. Bizansın bu karışık devrelerinde bu havalinin en mühim şehrinin Muşalem kala olduğunda şüphe yoktur. Bundan başka şimdi Akdağ Madenleri denilen madenlerin yanında bulunuşu da ehemmiyetine bir kat ilâve ederdi. Şu halde itinererin Parbosene ile Sibora arasında gösterdiği XXV mili XXX a, hatta belki de XXXV e çıkarmak lâzimgelir.

20 — Genesius ve sairenin yukarda zikrettiğimiz fıkralarında yolun geri kalan kısmı şöyle tarif edilmiştir : Joannes, hem Chrysocheir'i «Büyükdere» ye kadar takip etmek, hem de askerlerinin bir kısmını Kharsina yahut Armenia themalarında harekâtta bulunmak üzere sevkedip etmediğini anlamak için ordunun bir kısmını ileri yolladı. Chrysocheir, (Agrane (?) den hareket ettikten sonra) akşam üstü tepelerin eteklerinde karargâh kurdu [2].

[1] Bulletin de Correspondance Hellenique 1883 S. 304.

[2] Başka bir rivayete göre Pol salikleri Barthyrrhyax denilen yere gece vasıl olmuşlar, Bizans askerleri de üstlerinde bir tepede karargâh kurmuşlardı. (Theophan. Cont. S. 272). Bu fıkrada, sevkedilen askerin asileri ne kadar zaman takip ettiği kaydedilmemiştir.

Ayni zamanda Bizans askerleri de bu karargâha nazır bir sırtta, ormanlık ve tırmanması güç bir yerde saklandılar; bu noktanın adı Zôgôloênos idi. Şafakla beraber imparatorun askerleri, bazıları yük hayvanlariyle meşgul olan (Hayvanların yüklerini indiren) düşmana hücum ederek tamamiyle mağlup ettiler ve 30 mil kadar da kovaladılar. « Büyükdereden ta Konstantine denilen dağlara kadar sürdüler».

Constantine Porphyrogenitus da, Bathys Rhyax yahut Bathyrrhyax'dan, yukarda tarif ettiğimiz askeri yol üstünde bir ἄπληκτα (askerin toplantı yeri) olarak bahseder (G. bahsine müracaat). Binaen aleyh bunu, yolların birleştiği, muhtelif istikametlerden gelen askerlerin doğuya doğru ilerleyen orduya iltihak etmek üzere kolaylıkla toplanabilecekleri, ve askeri yol üzerinde bir noktada aramak icab eder. Bu mülâhazaya göre şehri, pek mühim bir nokta olan Yenihan civarındaki vadide aramak lâzım gelir.

21 — Sir C. Wilson'un, memleketi iyice tetkikten sonra iddia ettiğine bakılırsa Sivastan batıya ve küzeye giden bütün yolların Yenihandan geçmesi lâzımgelir. Şu halde, Sebasteia'dan Verisa ve Agriane'ye giden yolların da Yenihana kadar gitmeleri lâzımgelir. Ozaman, bütün itinererlerdeki hataların çokluğunu nazarı itibara alarak Simos'un yanlış yazıldığına, öteki yoldaki Fiarası ve Siare ile aynı yer olduğuna hükmetmek zarureti hasıl olur [1]. İki yerde XXXVI, bir yerde de XL gösterilen mesafe çok fazladır; Yenihan'dan Sivas'a en fazla XXX mil tutar.

22 — Muşalem Kaladan Yenihana giden yol 16, (Karakayadan geçen 10) saattir. Bu Antonine itinererini tastik eder; binaenaleyh Agriane'yi Ekkayi civarında aramak lâzımgelir. Yolu şu şekilde tashih icab ediyor:

Tavium XXI Korniaspa XXV Tarbasthena (X) XXV Sibora XX Agriane XXX Siala XXVII Sebasteia.

Şu izahattam da anlaşıldığı üzere, kısmen gösterdiğimiz bir başka yolun da şu şekilde tamamlanması lâzımgelir : —

Amasia XXXII Zela 20 Sebastopolis 24 Siale yahut Siara 27—30 Sebasteia.

23 — Sehasteia - Nikopolis - Satala v. s. yolunu, her ne kadar kendim tetkik etmedimse de, elimizdeki vesaikte okadar iyi tarif edilmiştir ki bunları yeni haritalara uydurmak zahmetine lüzum görmüyorum. İlâve edecek yeni hiçbir sözüm olmadığı içim, yalnız askerî yol üzrinden Constantinople ile Armenia arasında yapılan bir seferin tarifini tekrar etmekle iktifa ede-

[1] Belki ΣΙΑΛΟΣ. ΣΙΜΟΣ olmuştur. Sialos'la Siara hemen hemen birdir. Fiarasi, belki esasen yanlış bir şekil olan Fiara'yı tashih maksadiyle bir (si) ilâvesinden hasıl olmuş bir şekildir.

ceğim. 1069 senesinde İmparator Romanus, Bosphor üzerindeki Helenoplis'den hareket ederek Sangarios'u Zompos köprüsünden aşmış, Halys'i geçmiş, Caesereia'ya uğramıyarak ilerlemişti. Evvelâ «Souk Çeşme» denilen, karargâh olmaya çok müsait bir yere geldi ve ordan da Sebasteia'ya gitti [1]. Bu yürüyüş esnasında Halysi aştıktan sonra Kharsiana themasından geçti. Mich. Attal. S. 145 - 146; Scylitz. S. 690). Sebasteia'dan iki yol ayrılıyor ve sonra tekrar Coloneia themasinde birleşiyordu: Romanus sol taraftaki yolu tuttu. Nihayet Theodosiopolis'e, ondan sonra Manzikert'e vasıl oldu. Avdetinde de yine Theodosiopolis'den, sonra «Bir tepenin üstünde bir hisar olan» Melissopetrion'dan geçti. Ondan sonra Armenia Themasına doğru ilerleyerek Dokeia'da karargâhını kurdu (Mich. Attel. s. 168).

Bu yolun yanındaki Karahisar, Roma İmparatorluğuna değil, Bizans devrine ait bir kaledir. Bir zamanlar ismi Mavrokastron (Karahisar) dı: «yüksek ve sarp bir tepede olan Mavrokastron kalası Ermeni memleketlerinden biridir». (Mich. Attal. S. 125 ile Scylitz. S. 679 mukayese edin) İhtimalki Koloneia burada idi.

M. ORTA CAPPADOCİADAKİ ROMA YOLLARI

1 — Peutinger tablosu şöyle bir yol kaydediyor:

Tavium XVI Euagina XXIIII Saralio XXII Zama XXXV Aquae

Aravenae XX Dona XX Sermusa XVI Siva XXII Cambe XVI Mazaca Caessareia.

Tavium'dan Caessareia'ya, Aquae Sarvenae (Terzili Hamam) tarikiyle olan mesafe 120 milden fazla değildir: Halbuki bu yol 191 gösterilmiştir. Şu halde çok fazla uzundur.

Prof. E. Hirschfeld «Berlin. Sitzungsberichte» 1883, S. 1260 da, Tavium hakkındaki makalesinde bu yolu uzun uzun tetkik etmiş ve şu neticeye varmıştır. Hem Ptolemy, hem Peutinger tablosu gibi birbiriyle hiçbir alâkası olmayan iki müstakil vesika tarafından tastik edildiği için, bütün Pontus, Galatia ve Cappadocia hududundaki merhale ve yolların birbirine zıt ve karışık tarifi arasında, elimizde itimada değer tek rehber bu yoldur.

[1] Bizans askeri yolu tetkik edildikçe bu tarif daha vuzuh kesbeder; Halysi geçtikten sonra Caesereia'ya uğramamıştı; yani sağdaki yolu bırakarak soldaki yolu tercih etmişti: Sebasteia'ya gelmezden evvel «Soukpınarda» güzel bir karargâha, yani Bathyrrhyax'a gelmişti. Demekki Sebastein'den sonra Tefrikeye giden sağ koldaki yolu bırakarak soldaki Zara yolunu takip etmiştir.

Kiepert «Gegenbemerkungen» de Hirschfeld'in bu fikrinin yanlış olduğunu isbata çalışmıştır. Bu iddia, Tavium'ın mevkii hakkında - yanlış olduğu kat'i surette tahakkuk eden - bir nazariyeye istinat ettiği için burada tekrarına lûzum görmüyorum.

(L 18) de, Aquae Saravenae'nin simdi Terzili Hamam denilen kaplıca olduğunu isbat etmiştim. Şu halde, Peutinger tablosundaki doğru yol değil, bir détour'dur. Euagina'nın Göne'de oluşuna nazaran, bu yol Caesaria'dan Aquae Saravenae, Euagina, Karsia (Alaca) tarikiyle Amaseia ve Amisos'a giden büyük bir kuzey yolunun bir kısmını teşkil ediyordu. Sir C. Wilson şimdiki büyük Caessareia - Amisos yolunun bu eski yol olduğunu, arabaların ancak bu tarikle gidebildiklerini, ta eskidenberi büyük bir ticaret yolu olması lâzımgeldiğini söylemişti. Aynı zamanda Çorum (Eukhaita) dan da geçmektedir. Peutinger de dört yol ağzı olarak gösterilen Sinopla Alaca'nın arasında, İskelip ve Boyabat'tan geçen bir yol daha olması muhtemeldir; fakat bu dağ yolunun büyük bir ehemmiyeti olduğunu zannetmiyorum.

Yolun Peutinger,deki şekli biraz daha tashihe muhtaçtır. Euagina ile Tavium arasında bir merhale unutulmuştur; Euagina ile Caessareia arasındaki mesafe de çok fazladır. Zama, Khamanene'nin şehirlerinden biri olduğu için, bu yolun üzerinde olmasına imkân yoktur. Antonine itinererinde bozuk, Peutinger'de ise hiç gösterilmemiş olan Tavium - Mokisos yolundan yanlışlıkla, buraya geçirilmiştir. Saralos (Saralio) ya gelince, onun da yerinin değişmiş olduğunu zannediyorum (L 10 a müracaat). Şu halde netice: —

Tavium XVI Saralos XXII Euagina XVIII Aquae Saravenae, dir.

Aquae ile Caesareia arasındaki 94 mil çok fazladır. Merhalelerin de doğru olmasına imkân yoktur. Çünkü Dona (Dora) nın Ptolemy'deki Odoga yahut Dogra'dan ayrı bir şey alması mümkin değildir; bunun da Bizans listelerindeki Doara olduğunda şüphe yoktur. Bu, evvelâ İkinci Cappadocia'da Tyana'ya, sonra da Üçüncü Cappadocia'da Mokissos'a tabi olan Piskoposluklardan biri idi; binaenaleyh Caesareia ile ona tabi bir Piskoposluk olan Aquae (yani Basilika Therma) arasındaki bir yol üstünde bulunmasına imkân yoktur; Çünkü bu yolun yalnız Birinci Cappadocia'dan geçtiği muhakkaktır. Bundan başka, Peutinger'in gösterdiği gibi bu kadar çok, ve birbirine bu kadar yakın merhalelerin, Cappodocia gibi tenha, şehri az ve medeniyeti mahdud bir memlekette bulunmasına imkân yoktur. Şu halde Dona'nın başka bir yoldan, ihtimal ki Caesareia - Mokissos yolundan, yanlışlıkla buraya getirilmiş olması lâzım gelir.

Sermusa, Peutinger tablosunda, bir kere de Zela-Neocaesareia arasında ve Seramisa şeklinde gösterilmiştir; bunun Ptolemy'nin Pontus Galaticus'da

gösterdiği Sermouga olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh, Peutingerdeki öteki mevkiini tercih etmeli, ve yolun gerisini:

Aquae XX Siva XXII Cambe XVI Caesareia

şeklinde tashih etmelidir.

Siva, bugünkü Yoannes (Kiepert), yahut Yogunes'dir. Kilisesinin ittihaf edildiği Azizin adile anıldığı anlaşılıyor. Kambe de Kemerdir. Burada tashih edilecek yegâne şey Siva ile Cambe arasındaki XXII nin XXXII ye iblagıdır.

2 — Antonine itinereri, Tavium'dan Terma, Soanda v. s. tarikile Caesareia'ya giden bir yol kaydeder. Soanda'nın zikri, bunun doğru bir yol olmayıp Soanda'dan dolaşan bir yol olduğunu gösterir. Soanda'nın Archelais'le Caesareia arasında olduğu malumdur. Therma'nın zikri de meselenin aydınlanmasına yardım eder. Therma'dan maksad Kırşehir (Mokissos) daki sıcak kaynaklardır; hakikatte itinererin bahsettiği yol, Tavium'dan Mokissos'a, oradan da Soanda istikametinde Caesareia'ya giden yoldur; lâkin baştan bir kaç ismin kaybolması meseleye muğlak bir renk vermiştir [1]. Bu iki yolun, Nevşehirden başka bir noktada birleşmelerine imkân yoktur. Şu halde Soanda'nın burada olması lâzım gelir. Mokissostan Soanda'ya giden yolun Hacıbektaş (Dogra) ve Zoropasos'tan geçmesi icab eder. Burada arayerdeki bir merhale unutulmuştur. Bu yolun, Nyssadan Caesareia'ya giden yola dikkate değer bir benzeyişi vardır. Kayıtları şu şekildedir:

Nyssa.	Therma
Osiana, 32	Soannda, 18.
Sakasena, 28	Sakoena, 32
	Ochras (yani Acras), 16
Caesareia, 30	Caesareia, 24

Nyssa'dan Caesareia'ya giden yolun Nevşehirden geçtiğinde şüphe yoktur; Archelais'den Caesareia'ya giden yolla da bu noktada birleşmesi lâzım gelir. Nyssanın mevkii olarak tesbit ettiğimiz noktadan Nevşehire mesafe de 32 mil kadardır [2]. Şu halde, Osiana'nın, Soanda olarak tesbit ettiğimiz

[1] Bu itinererde hazfedilen isimlere bir misâl de Ankyra - Dorylaion yolu üzerindeki isimlerdir. Profesör Kiepert, pek haklı olarak bu yolun başka itinererlerde de kaydedilmiş olması ihtimalinden bahsetmiştir; lâkin aynı zamanda Kırşehirin Aquae Saravenae olduğunu zannetmek hatasına düşmüştür. Bunun için yola orda olmıyan bir takım isimler koymuştnr.

«Gegenbemerkungen zu Prof. G. Hirschfeld» eserine müracaat.

[2] Parnassos'dan Soanda'ya olan mesafe (56 Roma mili), Çıkınağılın bir kaç mil yukarısında tesbit edilen mahalden Nevşehire kadar olan mesafeye tamamile uygundur.

Nevşehirde olması icab eder, binaenaleyh Osiana kelimesini, Soanda'nın bozuk bir şekli olarak kabul etmek lâzımgelir.

Her iki yolda da ikinci merhale olarak gösterilen isim, manüskrilerde türlü türlü şekillerde yazılmıştır — Siccasena, Saccasena, Accasena, Sacasena, Seccasena, Sacena, Sacona, Saconna. Hepsinin bir ismin bozulmuş muhtelif şekilleri olması kuvvetle muhtemeldir; 28 yahut 32 mil olarak gösterilen mesafe bunun mühim bir yol ağzı olan İncesu civarında olması ihtimalini hatırlatır. Lâkin İncesu'nun birkaç mil kuzey doğusunda Viranşehir denilen harabeler vardır, ve Binbaşı Bennet'in rivayetine göre, burada Siccasena ismini muhafaza eden Suksun isminde bir köy bulunmaktadır. Şu halde, hiç tereddütsüz bu merhalenin Viranşehirde olduğuna hükmeder, Soandas ile Siccasena arasını da 32 mil olarak kabul edebiliriz [1].

Viranşehirle Caesareia arasındaki mesafe Antonine itinererinde gösterildiğinden çok azdır. XXX'u XX olarak tashih bile etsek yine hakikatten uzak kalırız. Çünki mesafenin 16 İngiliz milinden fazla olmasına imkân yoktur: Fakat itinererdeki adetlere hiç bir zaman fazla itimad etmek caiz değildir. Ochras yahut Acras'in buraya yanlışlıkla sokulduğu, aynı zamanda da yanlış bir isim olduğu aşikârdır. Belki (Od) ogra yanlışlıkla buraya getirilmiştir; o zaman yolu şöyle tashih edebiliriz:

Tavium - Zama XVIII Therma XVIII Odogra XVI Soanda XXXII Sakkasena XV Caesareia.

Zama'nın bu yol üzerinde olmak ihtimalinden yukarıda bahsedilmişti.

3 — Tavium'dan Caesareia'ya giden doğru yol eskî vesikalarda ayrıca kaydedilmemiş gibi gözükür; fakat hakikâtte her merhalesi gösterilmiştir:

Tavium XXI Korniaspa XXVI Siva (x) XXII Kamoure XVI Caesareia.

4 — Sebesteia - Caesareia yolu Antonine itinererinde şu şekildedir:

Caesareia XXVI Eulepa XXVII Armaxa XXVIII Merandara XXX [2] Scanatus XXVIII Sebasteia: CXXXVI.

Peutingerde ise:

Caesareia XIII Sorpara XIV Foroba XIV Armaza XVI Eudagina XXXII Magalasso XXXII Comaralis XXII Sivastia.

Yekûnu CXXV [3] mil kadar tutar; bu da Antoninedeki yekûna oldukça yakındır. Yol, eski bir isim olduğu aşikâr olan, Palas'tan gecer: bu-

[2] Strabonun tarif ettiği Sadakora yolunun seyri daha güneydendir (Endekse müracaat).

[1] XXXVIII rakamının daha yanlış olması muhtemeldir. Caesareia XVI Eulepa da kaydedilmiştir.

[2] Bennet'in rivayeti: Sivas 13 Yıldızsuyu 7 Saray 23 Karacören 25 Cepene 11, Halys üzerindeki Taşköprü 12 Palas 30 Kayseri.

nun eski Aipolioi Piskoposluğu olmak ihtimali olduğunu göreceğiz. Eulepa'nın aynı ismin bir başka şekli olduğu aşikârdır [1]: sessiz harflerin yeri değişmiştir: Pacatiana yerine Capatiana, Romea (yani Ῥωμαία) yerine Morea v. s. olduğu gibi. Mesafe hakikate oldukça yakındır: Palas, Caesareiadan XXX mildir; lâkin ekseriya olduğu gibi, şehrin eski mevkiinin bugünkü köyün bulunduğu noktadan başka olması mümkündür.

Armaxa'yı Peutinger de tasdik eder; doğru bir isim olması muhtemeldir. Marandeir, Malandara ve Marandana şekillerinde de yazılmıştır. Belki de Ptolemy'nın Mardara'sıdır. Eudagina, yanlış yere getirilmiş Euagina'dan başka birşey değildir. Comaralis de Carmalis olup başka bir yola aittir (O II). Scanatus için de O II ye müracaat ediniz. Magalassos'un da Dagalassos'un bir başka şekli, Ptolemy'nin Sebasteia ile Nikopolis arasında gösterdiği Megalossos olması muhtemeldir.

N. ANTİ TOROS ÜZERİNDEKİ ROMA YOLLARI

1 — Antonine'de, Caesareia ile Melitene arasındaki yollar şayanı hayret derecede doludur. Fakat aynı zamanda da okadar tezat ve hatalarla doludur ki, ta bir takım mil taşları meydana çıkıp meseleyi tenvir edinceye kadar hunlardan bir mana çıkarmak kabil olamamıştı [2]. Çok garip olarak, Ephesus ve Caesareia'dan Euphrates'e giden büyük Roma yolunun son parçası ortadan silinmiş, yalnız bir parçası başka yolun içinde gösterilmiştir. Bu yol için iki seyir mümkündü:

(1) Birincisi: —

Caesareia 24 Zerezek 10 Zamanti Su 30 Kara Kilise.

Caesareia'dan Anti Toros'u geçen bugünkü yolların en mühimmi budur. Baştan başa araba ile gidilebilinecek bir haldedir. Kokussos yahut Komana'dan Caessareia'ya giden Roma yolunun da bu seyri takib etmiş olması muhtemeldir. Bundan maada takibedebileceği tek istikamet Mardinle Tomarza'dan geçen yoldur. Anti Toros'u muhtelif noktalardan aşmak kabil olduğu için yol burada ikiye ayrılır; güney yolu evvelâ Köseliye gelerek orada Ferak' Din, Argya Şehir vesaireden gelen bir yolla birleştikten sonra Gez Beli aşar, Rumlu'ya geçer, Keklik Oğlunun güneyinde Komana- Kokussos yoliyle birleşir; öteki yol, Zanmantı Suyun üzerindek Suwagen (Σεβάγινα) den geçerek Anti Torosu ya Dedebel'den, ya Gökbelden veya Kurubelden aşarak Elimenli ve Komana'ya (Şahrderesine) iner.

[1] Palas mefulübihtir. Aipolioi, isme bir mana vermek için Rumcalaşdırılmış şeklidir.

[2] Bunların birincisini 1881 de Clayton keşfetmişti; 1883 de ben bir kaç tane ilâve ettim. Sterret de bir takımını kopya ve neşretmeğe muvaffak olmuştur.

Eski müverrihlerde Tomarza yoluna dair hiç bir şeye tesadüf etmedim; Arasaxr'nın da Zerezek'te olduğu tebeyyün edince (senelerce evvel bundan bahseden zannedersem Bennet olmuştu), Roma yolunun daha kuzeyden bir seyir takip ettiği anlaşılır. Yolun Zerezek'in doğusuna düşen kısmı Kulete'den geçer, son zamanlarda yapılan muhacır köyü yanından Zamanti Suyu aşarak Tass'a, Anti Torosu da Kuruçaydan aşarak Saros nehri üzerindeki Kara Kiliseye iner. Bundan sonra yol, Sebasteia, Ariarathia'dan gelip Kokussos, veya Komana'ya giden yolla birleşir. Arabissos, Melitene ve Fırata giden bir yol daha vardır ki Tovla, Çarşak ve Deli Kavaktan geçerek Maragos ile Tanir (Tanadaris) dan iner. Karakilise ile Maragos arası 24 mil kadardır. Fakat bu yol arabalar için çok güçtür ve Roma yolu olarak kullanılmış olmasına imkân yoktur.

(2) Öteki yol: —

Caessareia 26 Karadayı [1] 6 Ekrek 8 Yere Geçen 4 Zamanti Su 24 Köyüyere 15 Maragos 4 Hurman Kalesi 7 Tanir 12 Arabissos.

Bu bugün de oldukça mühim bir yoldur; araba için de kullanılabilir. Anti Torosu, Zamanti Su ile Köyü Yere arasında, Yedi Oluk [2] denilen ve Aziziye (Ariaratheia) den Saros vadisine açılan geçitten aşar: Bu yolun doğruca Tanir ve Arabissosa giden bir kolu daha varsa da arabalar için çok güç bir yoldur. Bu yol belki de Strabo'nun tarif ettiği, Karmalos nehri üzerindeki Erpa'dan geçerek Tomisa'da Frata ulaşan ticaret yoludur. Tomisa şüphesiz, Kiepert'in tahmin ettiği gibi Melitene'nin tam doğusunda idi. Roma askeri yolunun bu seyri mi takip ettiği, yoksa Kuruçay'dan mı geçtiğini tayin etmek daha zordur. Gösterilen mesafeler, pek haklı olarak, Codusabala'nın Köyüyerede olduğunu hatıra getirir. Aynı zamanda Kokussos - Caesareia yolu Kokussos - Ariaratheia yolile uzun bir müddet beraber gitmektedir; eğer Kuruçaydan geçmiş olsa idi iki yolun bu kadar uzun bir mesafe beraber gitmesine imkân olamazdı. Bundan başka Antonine'de Ptanadaris (Tanir) in sık sık mevzuubahs oluşu, burasının mühim bir merhale olduğunu isbat etmektedir; İtinererde her zaman yanlış yol üzerinde gözükürse de, biri Codusabala - Kokussos - Arabissos, diğeri Codusabala - Ptanadaris - Arabissos olmak üzere iki yol kabul edince bu hatanın izahı kolaylaşır. Şu halde, demin tarif ettiğimiz, Yedioluk tarikiyle bir Roma yolunun gittiğine ihtimal verebiliriz. Antoninede yol şöyle tarif edilmiştir: - Caesareia XXIV Arasaxa XXIV Codusabala.

Arasaxa'nın burada kaydedilmesi kat'i bir delil teşkil etmez; çünki, hernekadar Zerezek'i Yedioluk yolunda zikretmedimse de bu kasaba, kısa

[1] Karadayı Zerzekin bir mil şimalindedir.

[2] Batısında Kavaktepe denilen bir başka geçit daha vardır. Fakat arabalar için değildir.

bir patikanın güneyinde, bir milden az bir mesafededir; kolayca bu yolun üstünde sayılabilir. Ya ikinci XXIV ün XLIV olarak tashihi lâzımgelir, yahut da bu noktada bir merhale unutulmuştur. Strabo, Zamanti Su üzerinde Erpa isminde bir merhale kaydetmiştir, biz de tahmini olarak buraya ilâve edebiliriz. O zaman bütün yol şu şekli alır:

Caesareia XXIIII Arasaxa XIX Erpa XXIIII Codusabala XXVIIII Ptanadaris (Tanir) XXII Arabissos.

Pentinger'de şu şekildedir:

Caesareia XXIIII Sinispora XIIII Arasaxa X Larissa XXIII «Cilissi'de» XX Comana.

Bunu, çok sık tesadüf edilen hatalara bir misâl olarak yazıyorum.

Sinispora XIIII kaldırılmalıdır: Sinis, belki Melitene'nin yanındaki Sinis, ve pora - da belki Erpa'dır. «Cilissi'de» ibaresi, «Cilicia'da» olmalıdır, Cilicia geçidinden Tarsosa giden yola aittir [1]. Fakat Larissa'ya gelince, Peutingeri Michael Attaliota da tasdik etmektedir: İmparator Romanus 1067 senesinde, İstanbuldan hareket ederek Kayseriden geçmiş, Larisa'ya gelmişti. Sonra daha ilerleyerek Melitene'den biraz ötede karargâh kurdu (Mich. Attal. 123). Larissa'dan ekseriya bir Turma olarak da bahsedilir; önceden Cappadocia themasina ait olduğu halde sonradan, 890 da, VI inci Leo tarafından Sebasteia themasına geçirilmişti.

Bu mühim tesadüfü kabul etmeğe mecburuz, lâkin Arasaxa ile arasında gösterilen X mil çok az olsa gerektir. Peutingerin şimdiki halinde Larissa'nın vaziyeti hakkında daha fazla bir şey söylemek mümkün değildir; yalnız Melitene'ye giden doğru yol üzerinde bulunduğunu, Arasaxa'nın doğusunda, ve oldukça yakın bir mesafede, ihtimal ki Karmalis Nehri üzerinde bulunan Erpa'ya yakın bir noktada olduğunu kabul edebiliriz.

Şimdi Maragos olan Maroga da bu yolun üzerinde, Tanadaris'den XII millik bir mesafede idi; lâkin Antonine'den bir merhale daha alıkoymak için mahsus yukarıdaki listeye ilâve etmedim.

Aynı zamanda hem Kuruçay yolunun, hem de Yedioluk yolunun Romalılar tarafından kullanılmış olması, Larissa'nın birinci yol, Erpa'nın ikinci yol üzerinde bulunması hep ihtimal dahilindedir.

2 — Son zamanlarda keşfedilen bir takım mil taşlarının yardımı olmasa idi Anti-Toros yollarının geri kalanlarını anlamak imkânsız olurdu.

[1] Peutinger'de Komana'dan Melitene ve Samosata'ya giden yollar, çok uzun oldukları halde, bir tek doğru merhale yoktur. Meselâ Catabola Kastabaladır. İconium - Pylae ciliciae - Tarsos yolundan kaldırılıp buraya getirilmiştir; Arcilapopoli, Archelais'dir, Laodicia - Caesareia yolundan buraya getirilmiştir; Sagalasso ile Sama, Dagalassos'la Zara'dır, ikisi de Sebasteis - Nicopolis yolundan buraya getirilmiştir.

Mil taşlarını tetkik ederken unutulmaması lâzım olan ilk nokta, bir kasaba mezarlığındaki taşların her taraftan getirilmiş olduğudur: Onun için Kokusos'da bulunan mil taşlarının üstündeki rakamlar PΛ dan PMΔ ye kadar değişir. Lâkin Göksün'ün beş mil doğusunda ΓΚΒ rakamına, 12 mil şimalinde PΛH rakamına, 17 mil şimalinde de PMΔ rakamına tesadüf ederiz. Şu halde, Kokusos'dan Meliteneye olan mesafenin, Roma yolu üzerinden 127 Roma mili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Arabissos'un mesafesini bu kadar kat'iyetle tayin edemeyiz, fakat 100 mile yakındır.

Antonine'in verdiği yollar arasında en güze çarpan cihet Ptanadaris'in mütemadi tektarıdır. Ptanadaris'in Tanır olduğundan şüphe edilemez, buna rağmen en olmıyacak, en garip yerlere konulduğunu görürüz. Yalnız Arabissos-Caesareia yoluna aitdir, ve bütün öteki yollardan kaldırılması lâzım gelir. Bu ortadan kalkınca Antonine'deki Melitene-Arabissos yolu 104 Roma mili, Arabissos-Kokusos yolu 28 Roma mili kalır. Merhaleden merhaleye olan mesafelerin yekûnunun daima yolun bir başından öteki başına kadar olan mesafeden fazla olduğunu evvelce de söylemiştik. Şu halde aşağıdaki merhalelerin Antonine'de doğru olarak gösterildiğine hükmedebiliriz:

Melitene XXVIII Arca XXI Dandaxina XXIIII Osdara XXVIIII Arabissos.

Osdara'yı Demirci ile Alhazlı arasında aramak lâzımdır.

Roma yolu Melitene ile Arabissos arasında acaba hangi seyri takip ederdi? Sterret, Arabissos'un 12 mil doğusunda olan Albistan'la Malatia arasında hiç bir mil taşına tesadüf etmediğini söylüyor: «Buna hiç bir mana veremiyorum; çünki Albistan'la Melitene arasında yalnız iki yol mümkündür; bunlardan birinden giderken, ötekinden gelirken geçtik. Mamafi, Roma yolunun çok güç olan Köz Ağa'ile Pulat yolundan geçmediğini emniyetle iddia edebiliriz. Eğer Roma yolu buradan geçmiş olsa idi muhakkak Ola Kaya'nın uçurumlu geçidinden geçmesi lâzım gelirdi; bizi yolu başka yerde aramağa mecbur eden de işte bu geçittir. Öteki yol Derinde (Darende) den geçip Tohma suyundan Malatia'ya inen yoldur»

Mamafih Strertett'in bilmediği anlaşılan bir yol daha vardır ki Major Bennet buradan geçmişti. Bu yol Arga'dan geçer, dağları düz bir hat üzerinden aşarak Alkazlı yanından Söğütlü Irmak vadisine iner. Seyrini şöyle tarif edebiliriz:

Arga, deniz seviyesinden 3600 kadem irtifaındadır. 8 inci milde 4680 kadem irtifaındaki zirveyi, 14 üncü milde 6270 kadem irtifaındaki tepeyi aşar; biraz sonra 6250 kademlik bir tepe daha aşarak 30 uncu milde Söğütlü Irmağa, 66 ıncı milde Arabissos'a vasıl olur. Bu yoldan Arga ile Arabissos arasındaki mesafe 70 Roma mili kadardır: yahut 71

mil diyelim. Melitene'den Arga 28 Roma mili, Arabissos'tan Kokusos da 28 Roma mili gösterilmiştir; şu hesaba göre Melitene'den Kokusos'a olan mesafenin yekûnu 127 mil demektir. Şu halde Roma yolu tam bu yoldu. Eskiden fevkalâde muntazam, arabalar için gayet kullanışlı idi, halbuki son senelerde metruk ve harab bir hâle gelmiştir.

3 — Antonine'in geri kalan kısmını anlayabilmek için Komana'nın tam mevkiine dikkat etmek lâzımdır: burası ana yoldan içerlek, doğru yoldan sapılarak gidilen bir küçük vadinin içindedir. Kokusos'dan Sebasteia'ya giden doğru yol Kemer (24 mil) ve Köyü Yere (35 mil) den geçerek (55 inci milde) Aziziye'ye ve oradan da Tonosa ile Sebasteia'ya vasıl olur. Aziziye'den Tonosa'ya, Tonosa'dan Sebasteia'ya olan mesafe 42 Roma mili kadar bir şey tutar. Kemer'in eski bir Roma şehri olduğu muhakkaktır, binaenaleyh Sirica olması icabeder: Coduzabala'yı da tahminen Köyü Yere'ya yakın koyunca yol şu şekli alır: —

Kokusos XXIII Sirica XII Coduzabala XX Ariarathia XLII Tonosa XLII Sebasteia.

Kokusos'dan Komana'ya giden doğru yol Yalak'da Kokusos - Sirica yolundan ayrılır: Bu yol üzerindeki mesafeler şöyledir: —

Kokusos XXVI Komana VI Sirica XII Coduzabala.

Lâkin Komana'ya Sirica'dan ayrılıp giden tek bir Roma yolu olması daha muhtemeldir: Ozaman mesafelerin şöyle olması lâzımgelir: —

Kokusos XXIV Sirica VI Komana VI Sirica XII Coduzabala v.s.

Sirica ile Komana arasında, Sirica'dan iki üç mil mesafede PNB, PNT (152 ve 153) rakamlarını gösteren mil taşları bulunmuştur. Bu rakamlar sonraki ölçülerimize o kadar iyi uyar ki bu nazariyeyi hiç olmazsa muvakkaten olsun kabule mecburuz. Eğer bundan sonra Sirica ile Ariarathia arasında yeniden mil taşları bulunur ve bunlar da Melitene ile Coduzabala arasındaki mesafeyi, Komana'ya yapılan détour'u hesaba katmadan, 162 mil olarak gösterirlerse mesele tamamiyle tebeyyün etmiş olur.

4 — Arabissos'tan Sebasteia'ya da mühim bir Roma yolu giderdi. Bunun seyri hakkında hiçbir şüphe varid değildir. Aristil 5, Hurman 7, Kaşanlı $14\frac{1}{2}$, Elmali 18 Görün 39 den geçer giderdi. [1]. Yolun geri kalan

[1] Gürün, eski Gouraina'nin ismini muhafaza etmektedir.

kısmı yalnız tahmin; olarak hesap edilebilir; ve eğer Kangaldan geçmişse - ki muhtemeldir - 80 Roma mili kadar tutması lâzımdır. Kangalla Arabissos arasında da, Nikopilis - Arabissos yoliyle birleimesi icabeder. Bu ikinci yolu Antonine şu şekilde verir (S. 181 - 183): —

Arabissos XXVII Tonosa XXV Zoana XXIII Gundusa XXX Eumeis XVIII Zara XX Dagalasso XXIV Nicopolis.

Sebasteia ile Kangal arasındaki kısmı da belki itinererin (177) inci sayfasındadır: —

Sebasteia XXIIII Blandos XXVIII Euspoena XXIV Aranis XXVIIII Ad Praetorium XXXII Pisonos XXII Melitena? —

Sebasteia'dan Meditene'ye giden doğru yol Kangaldan geçer; lâkin yukarda gösterilen yoldaki mesafeler okadar fazladır ki bir hata olduğunda şüphe yoktur. Lâkin Euspoena'nın Kangal olduğunu, ve Euspoena ile Sebasteia'nın arasına yanlışlıkla bir X ilâve edildiğini farzedecek olursak, kalan adetler hakikate oldukça yaklaşır: Çünki mesafe Sebasteiadan Kangala 40, Kangaldan Melitene'ye 100 milden ibarettir.

5 — Yolların seyrı okadar bozuk, merhalelerin yerleri okadar şüphelidir ki tashihleri için bir plân takip etmenin imkânı yoktur. Burada yalnız muhtemel istikametlerini söylemekle iktifa edeceğiz. Lâkin Arabissos - Nicopolis - Satala yolunun harikulâde bozukluğuna birkaç satır hasretmek lâzımdır. Bu doğru bir yol olarak gösterildiği halde Tonosa'dan geçmektedir; Tonosa kelimesinin yanlış olduğundan şüphe edilemez [1]. Görün'e giderken bir merhale daha olduğunu farzedecek olursak şu şekli alır: —

Arabissos XVIII Almali cıvarı XXIII Gauraina XXXVIII Euspoena.

Gundusa ihtimal ki Ptolemy'nin Godasa'sı, Doana da Ptolemynin Dagona'sıdır; Eumeis'in Camisa'nın bozulmuş bir şekli olduğunda şüphe yoktur. Mamafih Euspoena ile Camisa arasında bir doğru yol bulunduğu şüphelidir. Müdafaa teşkilâtı için Euspoena - Sebasteia - Camisa - Nicopolis yolu ihtimal ki kâfi geliyordu.

6 — Cappadocia Vilâyeti dahilindeki askerî yolların çenberini tamamlayan Satale - Melitene yolu hakkında bir şey söyliyemem: lâkin Satala'dan 45 mil mesafede Arauracos ismindeki merhale hakkında bir iki söz ilâve etmek isterim.

Arauraka'dan (1), Theophanes'e ilâve edilen bir haşiyede de bahsedilmiştir. (S. 7, I. 19, Di Boor), «Aziz Ustratios, Arauraka şehrindendi».

[1] Sebasteia ile Ariarethia arasındaki Tonosa'dan dolayı bu yanlışlık hasıl olmuştur.

(2) Ptolemy'deki şekli «Saravraka yahut Salambria» dir; ve (3) Constantine Porphyrogenitus (de Thematibus, s. 13) de Arabraka olarak yazılmıştır. Arauraca kelimesi Galli bir kabilenin ismi olan Rauraci ile çok yakından alâkalı gibi gözükür. Lâkin (Daskousa'da Auriana alayının, Melitene'de XII nci legio'nun, Samosata'da VII nci legionun yerleştirilmiş olduğu gibi), burada da Raurac'lardan bir alayın (ala, yahut cohors Rauracorum) un yerleştirldiği malûm değildir.

Bu yol Antoninede şöyle kaydedilmiştir:

Satala XVII Suissa XXVIIII Arauracos XXIV Carsagis XXVIII Sineruas XXVIII Analiba XVI Zimara XVI Teucila XXVIII Sabus XVI Doscusa XXXII Ciaca XVIII X Melitena.

Satalayı Keipert, Melik Şerifin yedi mil kuzey doğusunda, Şebbin Karahisarın 15 mil dogusunda bulunan Sadağ'a koymuştur.

XV inci Apollinaris legiosu buraya yerleştirilmişti. (C. 1. L. III zeyl 6744). Daskousa, Fırat sahillerinde Penga'nın karşısında idi. II nci Ulpia Auriana alayı burada idi. (C. 1. L. III zeyl 6743).

Ptolemy, Daskousa, Zimara, Sinibra'yı Küçük Armeniada Fıratın sahillerinde gösterir, ve Analibla'nın da Fıratın batısında, Küçük Armenia'da olduğundan bahseder. (Bir başka itinerede mefulünanh olarak bulduğu anlaşılan) Ciacis ile, (belki Daskousa'nın bir tekerrüründen ibaret olan) Dagousa'yı da Melitenede gösterir.

7 — Eski vesaikte, Toros'un doğusunu aşarak Komagene'ye ulaşan üç yolun izlerini buluruz: Bnnlardan birisi Kokussos'tan Germanicia'ya, daha çok bahsi geçen ve daha mühim olduğu anlaşılan ikincisi Arabissos'tan Germanicia'ya, üçüncüsü de Melitene'den doğruca güneye inerek Samosata'ya giderdi. Bu üç geçit bugünkü üç büyük yola tekabül etmektedir: Bunlardan birincisi Guksun'dan Maraş'a iner, ikicisi ve en mühimmi Elbistan'dan [1] Maraş'a, üçüncüsü de Malatya'dan Polat ve Adıyaman'ı geçerek Samsat'a gider. Bu vaziyet Maraş'ın eski Germanicia yanında olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Lâkin buna Ritter'le Kiepert itiraz ettikleri için meseleyi daha yakından tetkik etmek lâzım elir. Kiepert, Ptolemy'yi taklid ederek yanlış yere koyduğu Saravene ve Laviansene Strategialarına Kommagene'nin bütün kuzey batısını feda ettiği için Germanicia ile beraber bütün Kommagene şehirlerini de hakiki mevkilerinden çok daha güney ve doğuya indirmeğe mecbur olmuş-

[1] Bu yolu bana tarif edenler ve ehemmiyetine şiddetle nazarı dikkatimi çekenler Sir Charles Wilson, kolonel Chermside ve Major Benet olmuşlardır. «Bahçe» manasına gelen Elbistan, geçidin şimal kilidi olmak üzere, Arabissos'un yerini almıştır: Arabissos'un yerinde bugün, eski ismi el'an muhafaza eden Yarpuz köyü bulunuyor.

tur. Fakat, evvelâ, bazı Bizanz İmparatorlarının Toros'u geçişlerini tarif edelim.

8 — 877 de Basilin Caesareia'dan Kommagene'ye yürüyüşü, Cedrenus (II S. 213) ve Theophan. Contin. (S. 278) tarafından bütün tafsilâtiyle hikâye edilmiştir. Bu, bilâhara Romanus Diogenes'in 1068 de takip ettiği yolun aynıdır. (Scylitz. sah. 671). Basil, Caessareia'dan ayrıldıktan sonra ileri bölükler, Xyolokastron (Continuatus'deki şekli Psilokastron) ile Phyrokastron (Contin.'de Paramokastellon) kalelerini zaptettiler. Bunlardan sonra Phalakron kalesi teslim oldu. [1].

Kasama (Contin.'da Kaisos [2], yahut Katasamas,) Karba (Contin.'de Robam yahut Endelekhone), Ardala (Contin. de Andala), ve Erymosykea (Contin. da Erymosykaia,) yi zabteden İmparatorun önünde sarascen ordusu mütemadiyen kaçıyordu. Bundan sonra Basil, Onopniktesk ve Sardos (Contin. da Saros) Nehirlerini aşarak Kokussos yahut Koukoussos'a gelmiş, oradan da Tauros geçitlerinden aşıp, ormanlardan yol açarak Kallipolis ve Padasia'dan Germanicia'ya inmişti. Bu acaip yolu tercihine sebep hiç şüphesiz, Arabissostan geçen daimî yolun Saracenler elinde oluşu idi.

Bu fıkrada adı geçen kalelerin Caesareia ile Erpa arasındaki yolları muhafaza eden hisarlar olması lâzımgelir. Çünkü hepsi Onopniktes (Karmalas) Nehrinden evvel zikredilmişlerdir. Bu tarihte Melitene ve hatta Arabissos'un bile Saracenlerin elinde olduğu anlaşılıyor.

Basil, Germanicia'nın civarını harap ettiği halde, içinde Araplar bulunan şehrin duvarlarına doğrudan doğruya taarruza cesaret edememiş Adata'yı da boş yere muhasara ettikten sonra nihayet Caessareia'ya dönmüştü.

9 — Bu seferin gösterdiği delâilden tam istifade edebilmek için bu tarihte Arap - Bizans devletlerinin hududunu incelemek lâzımgelir. Germanicia'nın hangi tarihte Araplara geçtiğini kat'i olarak tayin etmek kâbil değildir. [3]. Ta 745 de Theophanes, şehrin Hiristiyanlar tarafından istirdadından bahsedinceye kadar, Bizanzs tarihlerinde hiç bir kayıt yoktur; bu mesele hakkında toplayabildiğimiz malûmat şunlardır: 668 de hem Arabissos, hem Melitene Bizanslılarda idi; Arabissos hem bir askeri karargâh, hem de Toros'un doğu geçitlerini muhafaza eden Kleisourarch (Kala muhafızı) nın

[1] Cedrenus ve Continuatus'un aynı şekilde verdikleri bu ismi, Constantine Porphy'un «de Them. S. 31» de bahsettiği Phalakron dağından ayırmak lâzımdır. Constantine bu dağın Thema Koloneia'nın şimal, yahut şimali - garbî hududunda olduğunu söylemektedir.

[2] Kaisos'un bir arap ismi olduğu hakkında Muralt S. 151, 307 ye müracaat edin. N - 16 ya müracaat.

[3] Muhtelif müverrihlerin verdikleri tarihler birbirinden çok farklıdır. Kolaylık olması için mümkün olduğu kadar Muralt'ın kabul ettiği tarihleri verdim.

üssü idi (Theophen. 350). Arap müverrihleri (Weil, «Khalifen» I 471) Maraşın Bizans kuvvetleri tarafından 695 de tahliye edildiğini kaydederler; lâkin bunun muvakkat bir çekilliş olması muhtemeldir, çünkü 700 de Rumlar Arapları Samosata civarında mağlup etmişlerdir. İhtimal ki bu 700 seferi de son büyük teşebbüstü, ve Kommagene de en nihayet kat'î surette Araplara geçmişti. Theophenes (S. 382) 712 de, Melitene'nin Philippicus'un ülkeleri haricinde olduğunu îma eder. Amaseia aynı sene içinde zaptedilmiş, 726 da Cappadocia'daki Caesareia alınmıştı. 716 senesinde harp sahnesi Amorion, Akroenos ve hattâ Pergamos civarı idi. 717 de Araplar Abydos'dan Avrupa'ya geçerek İstanbulu bile muhasara ettiler. Lâkin bu cür'et onlara büyük bir inhizama mal oldu. Bu tarihte bütün Toros geçitlerinin Arapların elinde olduğu muhakkak gibidir. Kharsia kalesi, Araplar tarafından 730 da zaptedildi. Lâkin bu tarihten itibaren kuvvetleri yavaş yavaş sönmeğe başladı. 740 da Akroenos'ta mağlup oldular. 708 de zaptetmiş oldukları, lâkin sonradan tekrar Hıristiyanlara geçtiği anlaşılan Tyana'yı bir kere daha ele geçirmek için uğraşıyorlardı. Cedrenus (II, 7) ile Theophanes (S. 472) in rivayetlerine göre 746 da Constantine, Arapların aralarındaki nifaktan istifade ederek Germanicia'yı istirdat, Doulichia (yani Doliche civarındaki araziyi) harap etti. 752 Armenia'daki Melitene ile Theodosiopolis'i zaptetti. Böylece, ta El Mansur 770 de Germanicia'yı bir kere daha zaptedip Palestine, yani Suriye'ye ilhak edinceye kadar, bu büyük geçit bir kaç sene Hıristiyanların elinde kaldı [1]. 778 de bir büyük Bizans ordusu burasını beyhude yere muhasara etmiştir. Arap müverrihleri, Adata (Hadath, Weil, II S. 98) yi bu tarihte zaptettiklerini kaydediyorlarsa da Theophanes bundan bahsetmemiştir. Mamafih, geçidin kuzey medhalinin 746 dan itibaren Hıristiyanlarda kaldığını tereddütsüz kabul edebiliriz. Ertesi sene Saracenler hem Hadath'i kaybettiler, hem Dorylaion'la Amorion'u bir kere daha zapta teşebbüsleri boşa çıktı. 780 de Armenia themasindeki Semalouos'u zaptettiler. Artık talii harp bir kere daha dönmüştü; Rum askeri doğu Cappadocia'da, ta Basil'in 880 seferine kadar, ihtimal ki bir daha görülmemiştir. Basil, büyük bir kuvvetin muhafaza ettiğinde şüphe olmıyan daimî yoldan ilerlemeğe cesaret edemedi. Kokussos'dan ilerliyerek kullanılmayan ve müdafaa edilmeyen yeni bir yol açtı, Germanicia'nın dıvarlarına kadar memleketi harap ettikten sonra Adata'yı muhasara etti.

[1] Finlay, yanlış olarak halkın Palastin'e nakledildiğini zannetmiştir. (Palestin'e geçti) demekten maksadı, Bizans idaresinden ayrılarak Arap memalikine ilhak edildiğini söylemekdir. Burada Palestine kelimesini Suriye olarak tercüme etmek lâzımdır.

10 — Bu fıkralar Adata'nın Bizans hududuna Germanicia'dan daha yakın, daha kolaylıkla gidilebilir bir noktada olduğunu gösterir; yani Adata, Germanicia'nın kuzeyinde, Arabissos'a giden geçidi muhafaza eden bir kale idi. Basil'in maksadı cür'etli bir darbe ile, henüz kuzey medhali bile elinde olmıyan geçidin Süriye tarafındaki ucunu ele geçirmekti; lâkin muvaffak olamadı. Bu muhasaraya dair saçma bir efsane ve gaibden verilen bir haber hikâye edilir. (Contim. S. 280). Meşhur Adata şehri, ta 946 da Constantine'in Generalı Bardas tarafından istirdad edilinceye kadar Araplarda kaldı. Suriye — yani Saracen memleketi — şehirlerinden biri olarak kaydedilen Melitene, daha evvel 934 de John Kourkouas tarafından alınmıştı (Theoph. 416).

11 — Şu halde Adata ve Germanicia birbirinden ayrı, fakat birbirinden uzak olmayan, ve aynı büyük doğu yolu üzerinde bulunan iki şehirdir. İkisinin de (ὁ Γερμανικείας ἤτοι Ἀδάτων lakabını taşıması muhtemel olan) tek bir Piskoposa tabi olduklarında şüphe yoktur. Bundan dolayı Glykas (S. 519) ikisini aynı yer zannetmek hatasına düşmürtür [1].

Weil (II S. 98), Arap coğrafyacılarına istinad ederek Hadath'ı Maraşın güneyine koymakla yanılmıştır zannındayım, [2]. Evvelce verdiğimiz hükmü, Müslüman hududundaki kalaların yazılış sırası da isbat etmektedir: Malatia, Hadith, Marash, Harunie, Kenisa, Ainzarba, Masissa, Adana ve Tarsos [3]. 640 da Heraclius'un Arabissos geçidinden ilerlerken Adataya, Germanicia'dan sonra vardığında şüphe yoktur [4].

12 — Doğu Toros'tan geçen bütün seferlerin, hemen hep Arabissos - Germenicia yolunu takip etmiş olmaları muhtemeldir. 668 de, Constans'ın murahhası Andreas, Damascus'dan Arabissos ve Amnesia yolile avdet etmişti [4]. Maalesef yolun üzerindeki isimlerin listesi hiç bir yerde yoktur; olan kayıtlarda da geçidin ya kuzey, ya güney tarafı daima eksiktir. Arabissos'un askerî ehemmiyeti (Endekse) ve askerî vekayide Germanicia'nın sık sık geçen bahsi, bu ikisinin de büyük Toros geçidinde iki mühim nokta olduklarını sarahatle gösterir. Antonine itinereri, doğu geçidinden geçerek Melitene'den Samosata'ya giden yoldan maada, Toros'u aşan başka hiç bir

[1] «Germanikopolis ismi verilen Adata» S. 549.

[2] Hadith'i, Maraşla Membiç arasında göstermektedirler.

[3] İstakhri, «liber climatum» Mordtmann tarafından tercümesi, Hamburg 1845, S. 33, 38, 42, 44 - Ritter tarafından nakli «Kleinasien» II 57.

[4] Theophanes S. 313 deki Ἄδανα şekli tashih edilmelidir.

[5] Eğer Amnesia, Ammias Nehri ile alâkadarsa Andreas'ın Sebasteia, Eukhaita, Pompeiopolis, Kastamon ve saire yoluyla avdet ettiğini katiyetle söyleyebiliriz.

yol kaydetmemiştir: lâkin kaydettiği Suriye yollarından, Germanicia'nın büyük doğu yolu üzerinde çok mühim bir nokta olduğu anlaşılmaktadır.

13 — Biri Samosata'dan, diğeri Doliche ve Zeugma'dan geçmek üzere, Maraş'dan Fırat ve Edessa'ya iki mühim yol iner. Bu iki yol Antonine'de şu şekilde verilmiştir:

(1) Germanicia XV Catabana XVI Nisus XIII Tharse XIII Samosata leg. VII. XII Edessa.

(2) Germanicia XX Sicos Basilisses X Dolicha XII Zeugma XX Bemmaris XXV Edessa.

Bu yolların seyrinin doğru olması kuvvetle muhtemeldir. Lâkin rakamlar herhalde yanlıştır: Suriye yollarında bu kadar küçük mesafelere ihtimal verilemez; zaten itinerer kendi kendisini öteki sayfada nakseder:

Germanicia XV Sicos Basilisses XV Dolicha XIII Zeugma.

14 — Ptolemy'nın sözleri Germanicia'yı Maraşa koymağa müsaittir. Bunu Kommagene'nin bütün şehirlerinden daha batıda göstermiştir. Her ne kadar Ptolemy'nın sözlerinin kıymeti pek fazla değilse de, eski müverrihlerin fıkraları da kendisini tasdik edince ehemmiyeti her halde fazlalaşır. Kilise listelerile eş olan Hierocles'in verdiği sıradan birşey anlamak mümkün değildir; fakat Germanicia'yı Kommagene'nin beş kuzey şehri arasında göstermiştir.

15 — Germanicia'nın Maraş'ta olduğu eskiden kabul edilmişti. Ritter [1], orta çağ müelliflerinin de bu fikirde olduklarını, Ermenilerin, Maraşa hâlâ Germaniki' dediklerini söyledikten sonra profesör Kiepert'le beraber, Maraşın Toros'daki Antiocheia olduğunu, ve Germenicia'nın daha güney, veya doğuda bulunduğunu iddia etmektedirler.

Ritter'le Kiepert'in evvelâ Maraş'ın ilk Bizans devirlerinde hangi adı taşıdığını söylemeleri icab eder. Tarihini, Aniocheia ismiyle Ptolemy'nın zamanına kadar çizdikten sonra orada bırakıyor, ondan sonra dokuzuncu asrın başlarına doğru Maraş ismiyle tekrar başlıyorlar: Bu iki aradaki devrede şehrin, acaba bir ismi, ve hiç bir ehemmiyeti yok mu idi: Her halde mevcuttu; Toros'un doğusundaki en mühim geçidin güney medhaline hakim olmak itibariyle büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu da şüphesizdir. Sonraki Bizans müellifleri mahallî ismi olan Maraş'ı kullanmışlardır (2): Halkın bu yerli adı kullanmakta devam ettiği halde şehrin resmen bir de Yunan-

[1] «Kleinasies» II S. 47.

[2] Maraşdan, Cinnemus (S 316) Μαράσιον diye, Anna (II s. 115) Μαράσιν diye bahsederler. (Ducange) in 633 üncü sayfadaki notuna müracaat).

Roma adı olduğu, fakat sonunda yerli adın resmi ada galabe çalarak onu ortadan kaldırdığı anlaşılıyor [1]. Bu resmî ismin Germanikeia olduğunu kuvvetle zannediyorum. Antiocheio olduğunu iddia eden Ritter, bunun hangi piskoposluğa ait olduğunu göstermek mecburiyetindedir.

Bundan başka, Ritter, Germanicia'yı Maraş'tan daha güneye koymasına sebep olan amillerden birinin de bunu Stephanus'un Euphratesia'da göstermesi olduğunu söylüyor, «also im Süden von Kommagene dem Euphates nähergerückt.»

Lâkin Diocletian'in vilâyet taksimatına göre Euphratesia, Melitene'ye bitişiktir; hatte Perre bile buna dahildi; Hiorocles, onu hemen Germanicia'nın arkasından zikretmiştir. Euphatesia, bütün Kommagene'yi şamildi ve Kommagene de Melitene ile Kataonia'nın hudutlarına kadar uzanırdı. Perre'nin bugünkü Adiyaman'nın yanında, Samosata'nın kuzeyinde olduğu kat'î surette malumdur.

Bütün bunlardan başka, Kiepert'in iddiasına göre Germenicia olan Altıntaş Kalası da, Puchstein'in kavlince, hiçbir eski kıymeti haiz olmayan, sadece orta çağ harabelerinden biridir. Ne mevkii, ne harabeleri Germanicia'nın ehemmiyetini göstermeğı kâfidir. Eğer Germanicia, Altıntaş kalasında olsa idi, Antonine'deki Germanicia - Zeugma - Edessa yolu gayet gülünç olurdu.

16 — Toros'u aşarak Melitene'den Samosata'ya giden bir üçüncü yol daha vardır ki bunu yalnız Antonine'deki askerî yolun tarifinde buluyoruz.

Meliten XII Maisenn XXVIII Lakotena XXVI Perre XXIIII Samosata. Yolun seyri oldukça vazihtir. Elemencik, Hanpınar, Viranşehir yahut Sürgü (ki Lokotena burada olmalıdır) ve Adıyaman (Perre) den geçer. Ptolemy'de bulunan isimlerin bazılarını bu yolun üzerine koymak isterdim. Maisena yahut Maiasena doğru bir isme benzemez, ve Lacotena'nın belki bazı manüskrilerde olduğu gibi Acotena (yani Cotena'dan) şeklinde tashihi lâzımdır. Lâkin herhangi bir tahminde bulunabilmek için daha yeni delâilin meydana çıkmasını beklemek icab eder.

Theophanesé (S. 350) göre, Damascus'la Melitene arasında daima kullanılan yol bu geçitten giden yol değil, Arabissos'tan geçen yoldu. Nicephor'un (Velitat. Belli S. 250) eserinde, bu geçitten Germanicia ve Adata geçidiyle beraber bahsetmiştir; burada Melitene, Kaloudia, Kaësoun ve

[1] İsauria'da, 787 ye doğru, Prakana adı, şehrin resmi ismi olan Diocaesareia'nın yerini almıştı. Bunun gibi Kardabounda ile Sibilia da başka İsauria şehirlerinin resmi isimlerinin yerini almışlardır.

Daoutha isimleri hep bu geçitle alâkadar görterilmiştir. Kaësoun'u Kaisos'-tan ayırd etmek lâzımdır. (Paragraf 8 e müracaat).

17 — Kokussos'dan doğu Cilicia'ya giden yol Peutinger tablosunda şöyledir:

Cocuse XVIII Laranda XVIII Badimo XXII Praetorio XXII Flaviada XVIII Anazarbo. Yekûn 98 Mil.

MİL	
	Guksun, deniz seviyesinden 4500 kadem yüksek
6	Acı Elma yaylası, 5690 kadem.
13	Kara kilise harabeleri, 5400; 1000 kadem derinlikte akan Saros nehrini aşmak.
21	Hanca Dere, 3900 kadem.
31	Hacın, 3200 kadem, Badimon'un yanında.
40	Göksu (Saros), 2300 kadem.
47	Kiraz Bel, 5130 kadem.
54	Tapandere, 3000 kadem, Praetoruim yanında.
68	Girgen Su, 940 kadem.
76	Sis [1], 500 kadem, Flavius.
90	Anazarba.
113	Osmaniye.
124	Göz Hane (Epiphaneia, Bennet).
130	Denize variş.

O. CAPPADOCİA'NIN ŞEHİR VE PİSKOPOSLUKLARI

Umumiyet itibariyle, bir vilâyetin topoğrafyasını tetkik ederken en iyi başlangıç noktası Hierocles'in listeleriyle Piskoposluk listeleridir.

Bu listelerin bir mukayeseli cedvelini ilişik olarak veriyoruz. Fakat bu bahiste fazla bir yardımı olamaz, çükü, göründüğüne göre Cappodocia'nın teşkilâtı bir az gariptir. Öteki Vilâyetler, umumiyetle şehirlere taksim edilmişlerdi, ve her şehrin bir mıktar arazisi vardı; bahsi geçen köy (yahut demoi) lar birer istisna teşkil ederdi. Lâkin Cappodocia, yalnız büyük bölgelere ayrılmıştı ve her bölgede birçok köyler, hatta kasabalar bulunuyordu. Dördüncü asırda Caessareia Başpiskoposunun bölgesi okadar büyüktü ki kendine yardım etmek için elli (muavin piskopos) u vardı. Ekseriya bölgenin ismi, içindeki en mühim kasabanın isminden başka olurdu; bazan Piskopos, lakabını kasabadan aldığı halde (Sasima, Basilika Therma, Doara

[1] Sis den Adana'ya 44, Adana'dan, Missis (Mopsouestia) ya 15, Adana'dan Ayaza 34, Missis'den Osmaniye'ye 35.

Piskoposu gibi), bazı müverrihler de kasabanın bulunduğu bölgeyi kendi adiyle zikrederlerdi. Bunun icin Cappodacia isimlerinin bir çoğu sıfat şeklindedir. (Melitene, Sakasena, Sobagena, Sebagena gibi). Khun, «Verfassung des römischen Reischen», II, S. 231 de Cappodocianın idarî teşkilâtı hakkında çok dikkate değer malûmat vermektedir. Strabo, yalnız iki şehri olduğunu söyler, Philostratusıa göre (Vit Apoll. I, 4) Cappoadocia memleketinde iki Yunan şehri vardı: Eusebeia (Caesariea) ile Eusebeia Tyana. Fakat hiç olmazsa Archelais'le Ariarathia'nın da Yunanî teşkilatları olduğu anlaşılıyor. Bütün sair şehirlerde ne vatandaş, ne meclis, ne de şehir hakimleri (magistra) vardı [1].

Eldeki delâilin azlığından muhtelif kasaba ve köyleri, tâbi oldukları Piskogosluklara ayırmak imkân haricindedir. Bunun için, Cappodocia'yı (Straitegia) lara göre tetkik etmeği münasip gördüm. Mamafih bazı meselelerde, elimize en mühim delâili veren gine Bizans Piskoposluk taksimatıdır. Çok kereler bu taksimata müracaat edeceğimiz için, mukaddeme olarak bunlar hakkında biraz malûmat vermek isterim.

371 ve 2 kışında İmparator Valens Cappodocia'yı ikiye böldü; maksadı kilise teşkilâtınca Caesareia Piskoposu Basile tâbi olan araziyi küçülmek, böylece Piskoposu zarara sokmaktı. Evvelâ küçük bir köyden ibaret olan Podandos, sonra Tyana, Cappadocia Secunda (İkinci Cappodocia) adiyle teşekkül eden bu yeni Vilâyetin metropolisi oldu. Bunun neticesi Tyana Piskoposu Anthimos'la Basil arasında bir mücadeledir başladı: bir tarafta Basil, Anthimos da dahil olduğu halde, bütün İkinci Cappadocia Piskoposları üzerinde hakimiyetini muhafazaya uğraşıyor, öbür tarafta da Anthimos, müstakil ve kendi Vilâyetinin metropoliti olduğunu iddia ediyordu.

530 tarihlerinde, İkinci Cappodocia'yı bir kere de Justinian ikiye ayırdı. Mokissos'u Cappadocia Tertia (Üçüncü Cappadocia) nın merkezi yaparak [2] - Justinianopolis adını verdi.

Strabo'nun buradaki on Strategia hakkında verdiği malûmat, Ptolemy' nın tarif ettiği yerlerden çok başkadır. Kiepert de Ptolemy'ye uyarak Laviansene ile Saravene'yi Kommağene'nin hududuna, Melitene'nin güneyine, Frat'ın yanına koymuştur. Ben Strabo'yu tercih ediyorum; ve haritamı ona göre çizerken, kendisinin daha itimada lâyık olduğunu isbat eden bir çok deliler daha gösterebileceğimi ümit ediyorum. Strabo, strategiaları beşer beşer, iki gruba ayırmıştır. Birinci grup, doğuda Fırat, batıda Lykaonia olmak

[1] «Cappadocia'lilara has kaba bir lisan ile, sessiz harfleri birbirine vurup uzun sesleri kısaltıp, kısa sesleri uzatarak konuşuyordu. — Philostr., Vit. Soph., i i 13.

[2] Eski vesaikte bu isme tesadüf etmedim; hem Mokisos, hem Tyana ikinci Capadocianın metropolisleri olarak gösterilmişlerdir.

üzere, Cappodocianın güneyinde (yani Toroslara doğru) sıra ile uzanırlar; bunlar Melitene, Kataonia, Kilikia [1] Tyanitis ve Garsauritis'dir. Diğer beşi kuzeyde, Cappadocianın doğu hududundan Galatia hududuna kadar imtidat eder. Bunlar da Laviansene, Sargarausene Saravene, Chamanene, Morimene'dir.

Pliny (VI, 3) kısmen Strabo, kısmen Ptolenmy ile beraberdir: «Cappadocia'nın Büyük Ermenistana uzanan kısmına Melitene derler. Commagen'de Cataonia; Phrygia'da Garsauritis, Sargarausene, Commanene; Galatia'da Morimene vardır.»

Tyanitis, Garsauritis, Kilikia, Chamenene, Kataonia ve Melitene'nin umumî vaziyetleri hususunda Ptolemy, (sair hususlarda oldukça mühim hatalar yaptıgı halde) Strabo'ya oldukça uygundur; fakat Sargarausene'yi Saravenenin, Mauriane (yani Morimene) yi de Sargarausene'nin yerine koymakla Pliny'nin düştüğü hataya düşmüş [2]; Seravene ile Laviansene'nin de arazilerinin bir kısmını hazfedip, bir kısmını da küçük Ermenistana geçirmiş, kendilerini de Kommagene'nin içine sıkıştırmıştır. Binaenaleyh Prolemy'nin Cappadocia ile küçük Ermenistan haritası Anadalunun sair vilâyetleriyle mukayese edilemiyecek derecede hatalıdır. Buna da sebep o tarihte Stratagiaların siyasi hiçbir kıymeti olmayıp artık tarihe karışmış iamamile eskimiş bir teşkilât oluşlarıdır. Şu halde, resmî Roma kayıtlarını ele geçirmeğe imkân bulamadığı için, zamanının haritalarına istinad etmeğe mecbur kalmıştır. Kullandığı vesikanın Strategiaların ekserisinin mühim kasabalarını da gösterdiği anlaşılıyor [3]. Ptolemy, bunları kendi şehir listesine, ekseriya başta olmak üzere, ilâve etmiştir. Ve bu şehirlerin hâkiki mevkileri, Ptolemy'nin tayin ettiği yere çok defalar hiç uymadığı halde, Strabo'nun tayin ettiği yere gayet iyi uymaktadır. Her Strategia'yı koyduğu havalinin yol rehberlerinden aldığı birkaç şehri de ilâve etmiş, ve pek tabii olarak, bunlar kendisine, Strategia için tesbit ettiği yere tamamiyle uygun görünmüştür.

1 — Garsaouria'nın yerini, Garsaoura şehri (şimdiki Aksaray) ile tayin edebiliriz. Leake, bunun eski Colonia Archelais olduğunu ispat etmişti. Şu halde Lykaonia'ya muttasıl olması lâzım gelir. Ptolemy, Strabo ve Pliny bu hususta müttefiktirler.

[1] Kilikia'yı Capadocianın bir Strategia'sı, Ciliciayı da Torosun cenubundaki memleket olarak birbirinden tefrik ediyorum.

[2] Hataya ihtimalki Σαραυηνή ile Σαρ [αργ] αυ [σ] ηνή kelimeleri arasindaki müşabehet sebeb olmuştur.

[3] İsauria bahsinde, Ptoleny'nin on birinci Strategiaya verdiği ismin ancak IV. Antiochus zamanında, 37 tarihinde kullanılabileceğini göstereceğim; Şu halde iktibas ettiği otorite o devirde yaşıyordu.

Ptolemy'uin verdiği Garsaouria şehirleri şunlardır:

Φρέατα	Διοακισάρεια
Ἀρκελαΐς	Σαγάμβρία ἡ καί Σπράβακα
Νανεσσός	Τετραπυργία

Phreata'nın başka hiçbir yerde kaydı yoktur. Hassa Köy ve Malakopaia ovalarındaki kuyuların fevkalâde derinliği bu isme sebep olmuş olabilir. Lâkin bu ovanın Morimene'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Esasen bu kuyular Cappadocia ve Lycaonia ovalarındaki köylerden [1] bir çoğunun hususiyeti idi. Savatra'da da çok derin kuyular vardı (Strab. 568).

Archelais, isminden de anlaşıldığı üzere Cappadocia kıralı Archelaos tarafından tesis edilmişti. Leake, bunun Strabo'nun bahsettiği (S. 537, 539) büyük şark yolu üzerindeki «Komopolis» Garsauira olduğunu isbat etmiştir; eğer Strabo'nun verdiği malûmat ta milâdın 19 uncu senesine ait olmasaydı Archelais'in Strabo'nun zamanından sonra teessüs ettiğine hükmedebilirdik; halbuki kıral Archelaos'un vefatı ve Cappadocianın bir Roma Vilâyeti haline gelmesi, 17 tarihine tesadüf eder. Şu halde, ihtimal ki Strabo'nun Garsauira hakkındaki malûmatı, zamanına göre eski idi. Strabo, burasının kendi zamanında âdi bir «komopolis» (kasaba) dan ibaret olduğunu söylemekle beraber, eskiden bir metropolis olduğunu da kaydeder. Burası Chaudius [2] tarafından bir Roma kolonisi yapılmıştı. İmparatorluk zamanında sikke basmamıştır. Bu, Claudius'un bir başka kolonisi olan Cilicia Tracheia'daki (Bizans İsauria'sındaki) Claudiopolis'in de hususiyetlerinden biri idi. Bütün Bizans devrinde mühim bir şehir olduğu gibi Konya Selçukları zamanında daha büyük bir ehemmiyet kespetmişti. Nicetas Choniata, Türklerin 12 inci asırda bu şehre Τάξαρα ismini verdiklerini söylüyor. Τάξαρα, anlaşılan Türkçe Aksaray kelimesinin Rumcalaşmışıdır [3]. Bir çok Bizans menabiinde, Κολώνεια ismiyle zikredilmektedir.

Nanessos, Kudüs itinererinde, Tyana'ya giden yol üzerinde, Archelais'in 12 mil doğusunda, Momoasson ad yle kaydedilen yer olsa gerektir. İsmini hâlâ Mammasun olarak muhafaza etmekte olup Aksarayın üç saat doğusundadır; bu da, isim hususunda, itinererin Ptolemy'den daha şayanı itimat olduğunu gösterir.

[1] Ptolemynin bahsettiği yerlerin ekserisi küçük köylerden ibarettir. Strabo, Capadociada şehir olarak yalnız Mazaka ile Tyana'nın olduğunu söyler (S. 537; 381 inci sayfaya müracaat).

[2] Pliny (S. VI «Nat. Hist.» Halys üstünde göstermek hatasını yapmıştır.

[3] Cinnamus'da Akşehirle Beyşehirin mukabili olan Ἀκσιαρῆ ve Πέγσιαρῆ ile mukayese edin. Taxara'nın aslı (Τὸ Ἀκ Σαρά) dır: Chalcocond. (S. 243) de Konia'dan. Τοκόνειον diye bahseder.

Diocaesareia, Roma İmparatorluğu devrinde, aziz Gregory Theologos Nazianzenos'un doğduğu yer olan küçük Nazianzos kasabasına verilen isimdi. Bir çok fıkralar bunu isbat etmektedir:

«Gregorios'u, bu küçük Diocaesareia şehri hatırlasın; onu Cappadocia'lılara bu şehir yetiştirdi.» (Greg. Naz. manzume - sahife 1121, Migne edisyonu.)

376 — 80 senelerinde, bir isyan yüzünden Diocaesareia, «şehirlik» sıfatını kaybetmekle tehdit edilmişti. Gregory, İkinci Cappadocia Valisi Olympios nezdinde şefaat ederek şehri kurtarmağa muvaffak oldu (Greg. Naz. mektup 141).

Nezianzos, imparator Romanus Diogenes (1067 — 71) tarafından «Metropolis» derecesine yükseltilmişti (Seylitz. sah. 705).

Nazianzos, Tyana yolunda, Archelais'den 24 mil mesafede idi [1]. Bugün Aksarayın altı saat doğusunda olup Nenizi adını taşımaktadır. Kudüs itinererinde Anathiango, Antonine'de Nantianulus şeklinde tahrif edilmiştir. Philostorgius, (Apud Suidam ismindeki eserinde) bir Roma yolunda merhale olduğunu kaydeder. Yine Philostorgius, (His. Eccles. VIII, 11) de, Ναδιανδός Νάξιανξός şekillerini müsavi olarak kullanmıştır.

Karbala, Nazianzos arazisi dahilinde küçük bir köyün adı idi. Köyün yanında, Gregory Nazianzen'in tevarüs ettiği Arianzos isminde bir arazi vardı. Köyün bugün Rumca adı Καλβαρή, Türkçe adı Gelvere'dir.

Nenizi'nin iki buçuk saat güneyinde olan bu Hıristiyan köyünde, kayadan oyulmuş bir çok heykeller (kiliseler, evler v. s.) ile Aziz Gregory Nazianzen'e ait bir çok mukaddes emanetler bulunan bir de kilise vardır. Köyün ahalisi Azizlerinin asıl köyü olan Nazienzos'un, şimdi bir Türk köyü olan Nenizi olduğunu bilirler.

Bazı müverrihlerin ibarelerinden Karbala ile Arianzos'dan, hangisinin köy, hangisinin çiflik olduğunu anlamak pek kolay değildir: lâkin bir fıkrada (Mansi, Act. Conil. IX S. 256 ve 258) Arianzos'un Nezianzos'ta bir çiflik olduğu, ve Gregory'nin burada doğduğu, sarahatle söylenmektedir, [2]. (Arianzos'ta bir çiflik) ibaresi kullanılmıştır.

Gregory Nazianzen'in 125 inci mektup'unda Arianzos'ta, Dathousa ayının 22 inci günü, din yoluna ölenler için bir yortu yapıldığından bahseder. Bu Karbala köyünü, Gregory (mektup 308) τοῦ χωρίου Καπραγέως şeklinde kaydeder; burada ya ibare asılında yanlış okunmuştur, yahut da kelimenin imlâsı değişir. Gregory, (İkinci Cappadocia) Valisine yazdığı

[1] XII + XII Roma mili. Fakat bu fazladır, zannındayım.
[2] Greg. Naz. mektup 203, 125.

mektupta, Val'nin Nazianzos'ta bulunduğu zaman, kendisiyle konuşmak fırsatına nail olduğunu, ozaman kendisinin Karbala köyündeki aile çiftliğinde bulunduğunu yazıyor.

Salambria yahut Sarabraka çok şüpheli bir isimdir. Sarabraka'yı küçük Ermenistandeki Arauraka (yani Arabraka [1]) dan ayırmak imkân haricindedir: bunun da yerini Antonine itinereri (208 ve 216), Nikopolis yolu üzerinde, Satala'nin 50 (yahut 47) mil batısında olarak göstermiştir. Şu halde iki ihtimal var demektir: ya Sarabraka'yı Ptolemy yanlış yere koymuştur, yahut da Salambria ile Sarabraka ayrı ayrı yerlerdir. Salambrianın, Peutinger tablosunda Archelais'le Tyana arasında gösterilen Salaberina ile ayne yer olduğu anlaşılıyor; fakat bu yolun bütün merhaleleri gayet iyi bilindiği için bu hat üzerinde olmasına imkân yoktur.

Tetrapyrgia, Peutinger tablosunda, bir kere Kybistra ile Caesareia arasında Tetra olarak, bir kere de İkonion'la Pompeiopolis arasında Tetrapyrgia olarak, iki kere gösterilmiştir- Lâkin bu yerlerin hiç biri Ptolemy'ye uygun gelmediği gibi, her iki otoritenin de bu meselede bir kıymeti yoktur. Ptolemy'nın listelerinden birinin sonuna gelen yeri ise, hakikatten uzaktır. Binaenaleyh, Tetrapyrgia hakkında isminden başka bir şey bilmiyoruz dersek yalan olmaz. «Kilise kayıtları» [2] kuzey Syria'da Tetrapyrgia isminde bir merhalenin kaydını muhafaza etmekle bize yardım etmiş oluyor. Bu merhale, belki yanlışlıkla Cappodocia'ya geçirilmiştir; mamafih, aynı isimde iki ayrı yer olması kabildir. Cyrenaica'da da bu isimde bir yer vardı.

Bunlara Argustana ile Chus'ayı da ilâve edebiliriz:

Birincisi, Archelais'in 16 mil kuzeyinde, Parnossos yolu üzerinde idi. Asıl şeklinin Argustama olması daha muhtemeldir. Chusa, Nazianzos'un 12 mil batısında, Tyana'ya giden yolun üzerindedir : Lâkin ismi şüphelidir.

Garsaouria'nın köy ve küçük şehirleri şunlardır:

Colonia Archelais (Garsauira)	Nazianzos Diocaesareia
Mammassos	Karbala
Arianzos	Chusa
Argustana — (Argustama)	Mataza? (Kelikiaya mürac.)
Nora yahut Neroassos (Kilikia'ya mürac.)	Argos yahut Argaios (Lykaonia'ya mürac.)

[1] Arabraka şeklini Constant. Porph. «de Them. S. 31» de kullanmıştır.

[2] Notu kaybettiğim için bunun tam nerede olduğunu söyleyemiyeceğim Kilise kayıtları, Kânunusani 26 S. 341 de de Suriye'deki Tetrapyrgia'dan bahsetmiştir; fakat daha sarih kaydı başka yerdedir. Aşağıda (S. 1.) e müracaat.

II — Morimene'yi Strabo (S. 537) Capadocia'nın Tatta gölü yanındaki kısmı, ve (s.534) Cappedocia'nın kuzey Strategia'larının en batısı olarak tarif etmiştir. Venasa'nın da Morimene dahilinde bir havali olduğunu söyler (s. 537). Aşağıda, Venasa'nın Melegob Ovası olduğunu isbat edeceğiz. Şu halde Strabo'ya göre Morimene, Halys'in güney kıyısında, Galatia hududundan Melegob'a kadar olan havali idi. Hudutları Galatia, Halys, Kilikia, Tyanitis, Garsaouritis'dir.

Pliny de Morimene'nin Phrygia sınırında olduğunu tasdik eder. (Praetenta Phrygiae, VI 3).

Ptolemy'ye gelince, Morimene'yi Mouriane şeklinde ve Kataonia ile küçük Ermenistan arasında göstermiştir. Mamafih içinde gösterdiği bazı şehirlere bakınca kat'î surette başka tarafa geçirmek, tam Strabo'nun Morimene'yi koymuş olduğu yere nakletmek lâzımgelir. Bu da isbat eder ki Ptolemy'nin elinde Strategia'ları iyi bilen bir vesika vardı; fakat kendisi bundan tam istifade edememiştir. Listesi şudur :

Σινδιτα	Ἀράσαξα
Κόταινα	Γαρναακη
Ζοροπασσός	Καρναγὶς
Νὺσσα	

Sindita ile Kotaina, yukarda izah ettiğimiz nazariyeye göre, eğer Ptolemy'nin Strategia'lar [1] bahsinde müracaat ettiği vesikadan alınmışlarsa, hakiki Morimene'nin şehirlerinden olmaları icab eder. Bu takdirde, bu şehirler ya tamamiyle meçhuldür, yahut da isimleri yanlıştır. Hiçbir şey isbat edilemiyeceği için Sindita'nın Soanda, Kotaina'nın (Mala) kopaia olduğuna dair bir takım tahminlerde bulunmak boştur. (Lacotena, yahut o Cotena, N, 16 ya müracaat).

Zoropassos, ismini Yarapson (Kiepert'în haritasında Arebsun) olarak muhafaza etmiş, Halys'in güney sahilindedir. Nevşehir (Soandos) dan doğruca Hacıbektaş (Doara) ya ve Kırşehir (Mokissos)a giden yol, Nehrin karşı yakasına bu noktada geçtiği için oldukça büyük bir ehemmiyeti haizdir.

Nyssa'nın mevkii, Nyssa Piskoposu Gregory'nin tarifine göre Halys üstünde olarak tesbit edilmiştir. VI ıncı mektubunda, 378 tarihinde Nyssa'ya avdetini tarif eder: Earsos'la Vestene'den, ve nehrin boyunca (bu nehrin Halys'ten başka olmasına imkân yoktur) birbirine yakın bir takım köylerden geçtikten sonra Nyssaya gelmiştir. Nyssa, Caesareia'dan Parnassos'a giden yolun üzerinde idi. Eğer Gregory zannedildiği gibi Caesareia'dan geliyor idiyse, yolu Soanda (Nevşehir)den, ve ordan da Earsos'la Vestene'den

[1] Listesinin başındadırlar, lâkin Sargarausene, Saraveneve, Laviansene bahsine müracaat.

geçiyordu: bu noktadan itibaren yolunun nehri takip ettiğini söyler. Şu halde Vestene'nin Tuz Köyü yanında olması lâzım geliyor. Nyssa'yı da, Parnassos dan 24 mil mesafede, Halys'in güney kıyısında, Kesik Köprünün 30 mil yukarısında aramak lâzım gelir. Bu civarda, nehrin kenarındaki kayalara oyulmuş bir takım garip şekiller görmüştüm.

Nyssa, Galatia hududundan uzak değildi: bunun için Gregory kilisesine iltica eden Galatialılardan bahsetmiştir. (Mektuplar S. 1075, Migne tabı).

Gregory'nin yirminci mektubunu yazdığı Halys üzerindeki babçe hiç şüphesiz Nyssa'nın yanında idi: «Vanota» adının Galatia lisanından bir kelime olduğunu, fakat mevkiin letafetinin bundan daha iyi bir isme lâyık olduğunu söyler [1].

Nyssa, Caesareia'ya ait araziden uzak, ikinci Cappadocia dahilinde olduğu halde, Gregory, kardeşi Caesaria Piskoposu Basil'le Anthemius'un kavgası zamanında, bunu kardeşinin idaresi dahilinde alakoymağa muvaffak olmuştu. Halys'in güney kıyılarını muhafaza için, Caesareia ile beraber bir Turma'ya dahil edilmişti. 890 da, bu Turma, VI. Leo tarafından Kharsiana themesina nakledilmiştir.

Arasaxa, Caesareia'nın altı saat doğusunda olup ismini Seresek yahut Zerezek olarak muhafaza etmiştir [2]. Bu mevki, Strabo ile Pliny'nin gösterdikleri hakiki Morimene'ye uymazsa da Ptolemy'nın Kilikia'nın doğusunda olarak gösterdiği Mouriane'ye gayet güzel uyar. İşte bu, Ptolemy'nin Mouriane'ye kendince tahmin ettiği vaziyete uyarak bir harita veya yol rehberinden alıp ayaletin şehirleri arasına kattığı isimlere gayet güzel bir misal teşkil eder. Hakikatte Arasaxa, Mouriane'de değil Kilikia'dadır.

Karnalis'le Garnaka meçhuldür. Listede, Arasaxa'dan sonra gelişlerine bakılırsa, Ptolemy'nın bunları da Mouriane zannettiği havalinin yol rehberinden almış olması hatıra gelir.

Karnalis, ihtimalki Karmalis yerine yazılmış ve şimdi Zamanti Su denilen Karmalis nehri ile alâkalıdır. Şu halde onun bir yol rehberinden alınmış olması, Arasaxa'nın ilerisinde, ya Caesareia'dan Komana ve Melitene'ye yahut da Komana'dan Sivas'a giden yolun Karmalis'i geçtiği noktada bir istasyon olması lâzımgelir. Peutinger tablosunda Comaralis, Sivas'tan Kayseri'ye giden yol üzerine konmuştur. Comaralis'i Carmalis şeklinde tashih etmekle hata işlemiş olmayız. Esasen Peutinger'de bu yol üzerinde gösterilen

[1] Capapadocia'lılar Galatia'lılara nazarı hakaretle bakarlardı. «Heretik» Eunomius, Capadocialı olduğu halde Basilin kendisine Galatialı demesinden şikâyet etmiştir. Capadocianın Galatia hududuna yakın bir noktasında, Korniaspa havalisinde, küçük bir köy olan Oltiseris'te doğmuştu. (Greg. Nyss. Eunom S. 259, 281 le mukayese).

[2] Bildiğim kadar, bu isim müşabehetine ilk dikkat eden Bennet olmuştur.

merhalelerin Armaxa'dan maadası hep yanlıştır. (L. 4 e müracaat): Carmalis de başka bir yoldan nakledilmiştir.

Karmalis'in yerini tayin etmek için Karmalas Nehri için söylenmiş sözleri tetkik etmek lâzımdır. Kiepert, bu nehri Fırat'ın kollarından biri olan ve Melitene eyaletinden geçen Tohma suyu zannetmiştir. Bu fâraziye Strabo'nun iki fıkrasına tamamiyle muhaliftir. Strabu, eserinin 539 uncu sayfasında, yukarı Karmalas'in muvakkaten tıkanarak, Cilicia'da Mallos civarındaki havaliyi sel bastığından bahsediyor; ve 537 inci sayfasında da Karmalas'ın Cappadocia'dan maada Cilicia'dan da geçtiğini söylüyor. Bu fıkralar, bahsedilen nehrin, Cappadocia'nın ta kuzeyinden fışkırarak Saros'la birleştikten sonra Mallos civarında denize dökülen Zamantısu olduğunda hiç şüphe bırakmamaktadır. Pyramos Nehrinin Mallos'a çok yakın geçtiği halde Zamanti ile Sarosun hir az daha ilerden aktıkları doğrudur. Lâkin Zamanti kıyılarındaki havaliyi, Strabo'nın dediği gibi, «Mallos civarında bazı Kilikia köyleri» diye tarif etmek mümkün olduktan başka Strabo'nun tarifine uyacak Zamantı'dan başka da nehir yoktur (537, 539, 663 üncü sayfa): «Karmalas, Sargarausene'nin Nehirlerinden biri olup Cilicia'ya da akardı; Caesareia'dan Melitene'ye giden yol, Nehrin öte tarafına, Erpa yahut Erpha denilen küçük kasabadan geçerdi.»

Dokuzuncu asırda, bu nehir, garip olarak, Onopniktes adını taşırdı. Cedrenus (II 213—214)le Theophanes, Continuatus (S. 378—280), Basil'in Caesareia'dan Kokussos'a yürüyüşünü tarif ederler. Bu seferinde Onopniktes'le Saros Nehirlerini geçmişti. Bu yolun üzerinde yalnız iki nehir vardır: Zamanti Su, yani Karmalas, Saruz Su, yani Saros.

Nehir, şimdiki Zamantı Su ismini, ihtimalki Bizans müverrihlerinin bazan bahsettikleri Tsamandos kal'asından almıştır (II Cedrenus 423). Bu kal'anın bulunduğu nokta malûm değilse de Cappadocia'da, Zamantı Suyun akdığı havalide olması muhtemeldir; ve tereddütsüz, nehrin üzerrinde olduğunu da ilâve edebiliriz. Zamantı Su ismini Gediz Çayı, Gebren Suyu, Porsuk Suyu gibi isimlerle mukayese edince, manasının «Zamantı şehrinden gelen su» olduğu sarahatle görülür; bir şehre veya kal'aya verilen Tsamandos yahut Zamantı adının, Türk devrine kadar yaşamış olduğu muhakkaktır. Nehire ismini gayet tabii surette verebilecek iki nokta vaedır; biri, son zamanlarda Çerkeslerle meskûn havalinin kaymakamlığı olan ve Sultan Azize izafeten Aziziye denilen küçük kasabadır [1]. Aziziye'nin mevkii son derecede şayanı-dikkat ve mühimdir: Zamantı Suyu kuşatan tepelerden bir takım harikulâde menbalar kaynamaktadır. Nehrin, adını bu pınarlardan almış olması gayet mümkündür. Nasıl ki, Sakaryanın da asıl menbaının

[1] Eski isminin Pınarbaşı olduğu anlaşılıyor (Ritter «Kleinasien» II, 139).

Çiftelerdekî büyük kaynaklar olup, bir iki mil aşağıda bunlara katışan uzun derelerin olmadığı kabul edilmiştir. Zamantı Su'ya ismini vermek ihtimali olan bir ikinci yer de, menbadan az bir mesafede, Nehrin tam üzerindeki Viranşehir'dir [1]. Bu iki noktadan birisinin Karmalis olması lâzımgelir. Tsamandes yüksek bir tepede olduğu için Viranşehir'de olmasına imkân yoktur; bu, daha ziyade Aziziye'nin mevkiine uyar; şu halde Viranşehir'in de Karmalis olması muhtemeldir.

Bir başka ihtimal daha vardır: Karmalis, Bizans devrinde Tsamandos denilen yerin eski ismi olabilir. Her nekadar, Rum müverrihlerinin Türk isimlerini kullanmaları daha geç bir devre tesadüf ederse de, belki Zamantı da Bizanslıların Türklerden aldıkları ecnebi bir kelimedir [2]. O zaman, hem Tsamandos'un, hem Kanmalis'in şimdiki Aziziye'nin isimleri olması kabildir. Lâkin bana bu ihtimal çok uzak gözüküyor. Tsamandos kelimesinde bir yerli Anadolu şivesi vardır. Esasen, isbat edildiği takdirde, bu son nazariyeyi büsbütün iptal edebilecek bir ihtimal daha vardır: Strabo (540), Dasmenda isminde bir kal'adan bahsediyor. Dasmenda tam sonraki telaffuza göre Tsamandos şeklini alacak bir isimdir. Lâkin Sttabo, Dasmenda'yı daha çok batıda, Chamanane'de, Cappadoçia'nın kuzeyini tahdit eden silsilenin ta batı ucunda göstermiştir; binaenaleyh, Zamantı Su'yun üzerinde almasına imkân yoktur. Lâkin iki Komana, Phrygia'da iki Metropolis, iki Ankyra ve saire olduğu gibi Dasmenda isminde de iki yer olması gayet mümkündür ve benim mütemayil olduğum nazariye de budur [3].

Demek ki en kuvvetli ihtimal Karmalis'in Viranşehir olmasıdır. O takdirde Antonine itinererinde ortadaki merhalenin yanında, Tunusa ile Ariarathia arasında, ya Laviansene'de, yahut Sargarausene'de olması lâzımgelir. Dasmenda yahut Tsamandos isimini taşıyan bir kal'a Aziziye'de olup yanındaki muhteşem kaynaklar da nehrin Zamantı Su adını almasına sebep olmuştur.

1064 de, Vanand havalisi ile paytahtı olan Kars'a mukabil Gaghik'e verilen yerlerin listesine Amaseia, Komana, Larissa ve Tsamandos da dahildi. (Chamich, II, 53). Fielay, verilen yerin yalnız Tsamandos'un etrafıddaki

[1] Kiepertle Ritter, Zamantı Su'yu Pınarbaşından başlatırlar ve Viranşehlri Sarozun üzerinde gösterirler. Bu hatayı Kiepert son haritasında tashih etmek istemiştir. Viranşehirin ortasından geçen su Aziziye'ye de gider, Ainsusworth, Viranşehirin bir Türk istihkâmı olduğu kanaatindedir. Fakat bu meseleyı öteki sahifede göreceğiz.

[2] Aksaray için Τάξαρα demiştir. On ikinci asırda Τξυβριτξῆπλεισούρα, Τξυβρηλιτξημιανὶ Ἀπσιαρη ve Πέγσιαρη, Μαράσιν, Σίς, Τοπὸνειον, Χάρποτε, Μέμπετξε (Leo Diac., 71).

[3] Son hecenin değişmesi çok kere vakîdir. Das-hecesi Dasmenda, Dastarkon, Dasteira'nın başında prefix olarak gelir. Mousbanda, Moustilia kelimelerinin başındaki «mous», Laskoria'nın başındaki «Las» gibi.

arazi olduğunu söyler: anlaşıldığına göre, Finlay Sebasteia [1] ile Larissa'yı da bu havali dahilinde addetmiştir. Bu iddiayı daha fazla tetkik etmek için lâzımgelen menabii elde etmeğe imkân bulamadım. (Larissa bahsi için N. 1. e müracaat.) Ainsworth'un [2] Viranşehri, Bizans devrinden sonra yapılmış bir Müslüman kalesi addettiğini buraya ilâve etmek lâzımdır. İdrisî'nin bahsettiği ve Rennell'in Tonosa'dan 18 mil, Kayseri'den 57 mil mesafede gösterdiği Şohair'le bir olduğunu iddia etmiştir. Wilson'la 1882 de vâsıl olduğumuz netice ise tamamiyle başkadır. Kale kapılarından birinin üstüne hakkedilmiş, bina ile aynı zamanda yapıldığı şüphe götürmiyen bir haç görmüştük. Şehir, muhakkak ki Bizans devrine aittir; fakat açık ve oldukça düz bir yerde oluşuna bakılırsa, hududların müdafaası için yapılmış bir kastron (kale) den ziyade, muhtelif alayların toplanması için yapılmış bir randevu mahalli (ἄπληκτου) olduğu anlaşılıyor. Bizans üslûbuna göre (kastron) lar, daima sarp çıkılması güç kayaların üzerine yapılırdı.

Rennel'e göre («Western Asia» II. s. 169), Arap coğrafyacıları Zapetra'nın bir adının da Zamaneni olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh Rennel, Zapetra'nın Tzamandos olduğunu iddia ederek Maraş'la Samosata'nın arasına koymuştur [3]. Tzamandos'u yüksek ve dik bir tepe üzerinde gösteren tarifi de, kendi faraziyesine uymadığı için, «mübaleğalı» addediyor. Constantine Porphyrogenitus, Tzamandos'u Lykandos themasi hududu üzerinde göstermiştir. Şu halde mesele themanın nerede olduğunu tâyin etmektedir. Lykandos, eskiden boş ve gayri meskûn bir havali idi (bu, Arep akınlarından dolayı tehlikeli, fakat henüz tamamiyle Arap idaresine geçip sulha kavuşmamış bir halde demektir.). 890 sıralarında VI. Leo tarafından bir thema haline konmuştu [4]. Bu, Kommagene'den ziyade Antitoros havalisine işaret etmektedir: çünkü Komma ene'ye, 745 den itibaren ta 877 deki tek bir sefere gelinceye kadar, Bizans askeri adım atmamıştır. Kommagene geçidi, Hıristiyanların eline kat'i surette, ancak 946 da geçmiştir (N. 10 müracaat). «Treatise de Velitat. Bell. Niceph.» (S, 250) de, Lykandos'la Cappadocia'nın Çilicia'dan Toros dağlariyle ayrıldığı mukayyettir: bundan, bazı Toros geçitlerinin Cilicia'dan Lykandos ve Cappadocia'ya açıldığı anlaşılır. Germanicia ile Adata'ya g den geçidin başka olduğu söylendiğine bakılınca, kasdedilen geçitlerin Anazarbos'la Sis (Flavius) dan Hacin (Badimon) ve Kokussos'a giden mühim boğazla Cilicia'dan Argaios Dağı'nın hemen güneyindeki

[1] Yanlış olarak Sebaste demiştir. Tsamandos'dan (Tsamantos) şeklinde Attaliota (S. 121 122) ile Const. Porphy. (de Them. Lycand.) bahsetmişlerdir.

[2] Journ. of R. Geograph. Soc. 1840 X s 314.

[3] Altıntaş Kalesi denilen harabelerden bahsettiği anlaşılıyor.

[4] Const Porphy. «de Them. Lycando» «admin. imper.» fasıl 51.

havaliye açılan geçitler olması lâzımgelir. Demek Lykandos, Bizans askerinin Zamanti Su'yun doğusunda tutunabildiği arazi ile belki de Zamanti Su'yun hemen batısında, ve Argios Dağı'nın güneyindeki araziden ibaretti.

Lykandos, aynı zamanda themadeki şehirlerden birinin de adı idi. Cappadocia'da, ve Caesareia'den üç günlük mesafede olduğu yazılıdır. [1]. Komana da Caesareia'dan üç günlük yoldadır, Lapara - Lykandos'u daha uzağa koymamıza imkân yoktur. Bundan başka bu şehrin 976 da Bizanslıların elinde olduğu ima edilmiştir; bu tarihte Kommagene'nin hiçbir kısmının Bizanslılar elinde olunduğuna ihtimal verilemez. Leo - Diaconus da Lapara'nın Ermenistan hududunda olduğunu söylemiştir [2]. 976 da Bardas, Lapara'daki büyük muzaffariyetten sonra sür'atle Tzamantos'a yürümüştü. Bu tarife göre, Komana'nın civarı Lapara'ya, Aziziye de Tzamando'sa gayet mükemmel uymaktadır; bundan maada Lapara zengin bir memleket olarak tarif edilmiştir; bu da yukarı Saros vadisine son derece uygundur. Constantine (de Admin. İmper. S. 228) de, Lykandos şehri ile Tzamandos arasındaki «kleisoura» dan bahsetmiştir. Bu, Roma yolunun Ariarathia'dan Koduzabala'ya geçtiği meşhur ve mühim geçitti, binaenaleyh hiç tereddüt etmeden Lapara - Lykandos'u vadide, Köyü Yere ile Koduzabala'nın yanına koyabiliriz.

Scylitzes (S 677) v. s. gibi Tzamandos'u zikreden menabiin hepsinden burada bahsetmek çok uzun sürer (Attal. S. 121 le mukayese). Lâkin Romanus Diogenes'in 1068 deki seferinin tarifi Lykandos themasının mevkiini çok güzel gösterdiği için mühimdir. Niyeti, yazı Lykandos'ta geçirdikten sonra, son baharda Syria'ya geçmekti. Plânını tatbik ederken, Syria'ya Germancia - Kokussos geçidinden indi. Demekki bu geçit, Lykandos'tan Suriye'ye açılmaktadır. (Attal. 104 den itibaren; Scylitz. 669 dan itibaren).

Venasa, Strabro'nun rivayetine göre, Morimene'de bir bölge idi (S. 534). Burada Tanrı Zeus (Jüpiter)e yapılmış bir mabed vardı; bu mabedin, baş rahibine 15000 talan varidat getiren 3000 «Venüs cariyesi» (hierodouloi), büyük ve münbit bir arazisi vardı. Rahipliği kaydı hayat olup rütbece Komana rahibinden sonra gelirdi. Eski bir makalemde (Bulletin de Corrsep. Hellen. 1883 S. 322.) bu Tanrı'nın ibadetine dair bir kitabe neşetmiştim:

«Semadaki büyük Tanrı Zevs, ben Dimitrius'a merhamet et»

Bu kitabe, Türkçe adı Suvermez, Rumca adı Φλοιτᾶ olan bir köyün yanındaki tepede, yassı bir taşın üzerinde yazılıdır. Ovaya fevkalâde bir neza-

[1] Üç günde Lapara'yı işgal etti. Bu Cappodocia'nın bir kısmıdır Şimdi buraya Lykandos denir.» Cedren. II. S. 422. Const Porpph II.

[2] «Ermenilerin memleketinin hududu» S. 169.

reti olan bu tepenin üzerinde bir kuyu, ve etrafında bina emareleri gözüken bir çukur bulunuyordu. Kiepert'in Ptolemy'ye istinaden Morimene'ye vermiş olduğu hatalı vaziyetin şaşkınlığ yle, kitabenin Venasa Jüpiterine (Zevs) ait olamıyacağını söylemiştim. Lâkin Morimene'nin mevkii doğru olarak tesbit edilince bu ovanın büyük bir kısmını ihtiva ettiğini görürüz; o zaman bu kitabeyi, ovanın eski adının Venasa olduğunu gösteren delâilden biri olarak kabul edebiliriz. Bunu, Cappadocia kilisesinin tarihinde tesadüf ettiğimiz garip bir vaka da tasdik etmektedir.

Glycerius isminde biri, Basil tarafından Venasa Kilisesinin diyakonluğuna tâyin edilmişti. Fakat Glycerius, mesleğine yakışmayacak bir takım hareketlerde bulunduktan maada, r resbyter'inin, piskoposmuavininin, hattâ bizzat Basil'in hakimiyetlerini istihfaf etmeğe başladı. Nihayet bir gün, Venasa' daki büyük bir topluluğu (hiç şüphesiz τοῦ Διὸς τοῦ ἐν Οὐηνάσοις şerefine yapılan eski putperest ayininin yerini alan bir Hiristiyan yortusunu) fırsat bilerek, her taraftan toplanmış büyük bir kalabalığın önünde, kendi kilisesine mensup bir sürü kızın önüne düşmüş, hep birden raksetmişlerdi. Nihayet, müridleriyle beraber Venasa'dan kaçıp Gregory'ye iltica etti. Glycerius' un kendi nufuz dairesinden kaçtığını gören Basil, Gregory'ye yazarak hiç olinazsa kadınların ailelerine iadesini, ve mümkünse Glycerius'un da avdete mecbur edilmesini rica etti. Lâkin Gregory, daha ziyade Glycerius'un tarafını iltizam etti; anlaşılan mülteciyi hakikatan dindâr addediyordu. Nihayet Basil, hepsi avdet ettiği takdirde geçmişi tamamiyle unutacağına söz vermeğe mecbur oldu.

Vak'a cidden garip ve şayanı dikkattir. Glycerius'un, - Phrygiadaki Montanism gibi, - Hiristiyanlığa eski Cappadocia dininin vahşi heyecanından bir şey sokmağa teşebbüs ettiği aşikârdır. Eğer Gregory'nin musamahası, Basilin taassup ve şiddetine galebe çalmasa idi, yeni hareketin daha kuvvetlenmesi mümkündü. Anlaşılan, basiretle gösterilen mülâyemet tehlikenin önünü aldı.

Venasa'nın topografyasını tam anlıyabılmek için Glycerius'un iltica ettiği Greygory'nin kim olduğunu bulmak lâzımdır. Tillemont'a göre bu ya Nyssa'lı Gregory, yahut da Nazianzos'lu Gregory'dir. Lâkin Basil'in mektubu, ikisine de kullanamıyacağı bir lisanla yazılmıştır. Basil'in biraderine, yahut dostuna yazdığı zaman kullanacağı hakimâne edadan asla eser yoktur. Bilâkis mektubun uslûbunda hürmet hissedilmektedir. Basil'in metin, mütehakkim, hattâ dürüşt [1] tabiatını gözönüne getirince, mektubun ancak Nazianzos Piskoposu ihtiyar ve muhterem Gregory'ye yazılmış olduğuna

[1] Bas l, ahlâkının bu c hetini, bilhassa S·s'ma Piskoposluğu meselesinde Gregory Nazienzen'e ettiği muamele ile göstermiştir. Okuyuculara, Greg·ry Nazianzen'in Nazianzos Piskoposu ihtiyar Gregory'nin oğlu olduğunu söylemek faideden hâli değildir zannederim.

hükmedebiliriz. O zaman bütün mesele tavazzuh eder. Venasa, Malakopa'a yahut Suvermez havalisinde, Caesareia Piskoposluğunun hududuna yakın bir noktada, Nazianzos Piskoposluğunun da tam yanında idi. Caesareia'dan çok uzak olduğu için Basil'in maiyetindeki [1] elli piskopos muavininden biri tarafından idare edilmekte idi; Basil'in fikrine yalnız son raddede müracaat ediliyordu. Glycerius, Basil'in kendi aleyhine hüküm verdiğini görünce pek tabii olarak hududun öte tarafındaki Nazianzos Piskoposluğuna iltica etmişti.

Sasima'dan Soandos'a uzanan büyük ova,, çok vasi oldukları söylenen bir takım yeraltı evleri ve kiliseleriyle doludur. Halkına eskiden Troglodyte'ler denildiğini Leo Diaconus söyler [2]. Nicephorus. 963 de Bîzans askerî yolundan Tyana tarikiyle Cilicia geçidine giderken buradan geçmişti. Şu halde Kasin'i de bu vadiye koyabiliriz (K - 16 ya, ve S - 16 ya müracaat). Meselâ, Hassaköy'de de her evin kayalar içine oyulmuş bir yeraltı katı vardır; ince uzun dehlizler evin yeraltı odalarını birbirine raptettikten başka evden eve geçer. Her yeraltı evinin kapısında bir hücre içinde tehlike zamanları kapıyı hemen örtmek için büyük yuvarlak bir taş bulunur.

Sasima kelimesindeki (İ) nin uzunluğu aşağıda naklettiğimiz mısrala da sabittir. Naziauzos'dan Tyana'ya giden yolun üzerinde idi. Gösterilen mesafelerin Hassaköy'e işaret ettiği muhakkaktır. Bu noktada Soandos'a giden yol Archelais'e giden yoldan ayrılırdı. Vaziyeti, Gregory Nazianzen çok güzel tarif etmiştir. (Manzumeler, S. 1059. Migne tabı).

«Cappadocia'lıların memleketinden geçen yolun oratasında bir duraktır; bu durak üç yola ayrılmıştır. Susuz, çimensiz, kupkuru; hiçbir hürriyeti olmıyan, berbat, küçük bir köy; her şeyi toz, gürültü ve araba şamatası işte benim Sasima'mın hali,»

Hassaköy'de Aya Makrina'ya dair, tarihî hiçbir kıymeti olmıyan yeni bic efsane türemiştir. Son zamanlarda, eski bir kilise yerine inşa edilen yeni ve oldukça büyük bir kilise, Azize Makrina'ya ithaf edilmiştir. Köy papazının rivayetine göre bu kadın evlenmekten kurtulmak için Kayser'den kaçarak bütün hayatını burada ibadete hasretmiştir. Yaşadığı mahzen, Kilisenin altındadır.

Basil, Tyana'lı Anthimus'la olan mücadelesinde, bu havaliyi kendi idaresi dahilinde alakoyabilmek için Sasima'yı da Piskoposluk derecesine yükseltmiş, ve dostu Gregory Nazianzeni de piskopos tâyin etmeğe teşebbüs etmişti. Fakat kısmen Gregory'nin böyle fena bir yerde yaşamak istememesinden,

[1] Tillemont «Mém. P. Servir etc» IX S. 120.

[2] «Eskiden kovuklarda (Troglos) yaşadıkları için bu kabileye Troglodyte denirdi. Sanki bu kovuklar onların yuva ve melceleriydi.» Leo Diac.' P. 35

kısmen de Anthimus'un sivil hükûmetin yardımiyle gösterdiği kesin muhalefetten ötürü bu arzusuna nail olamamıştı. Bilâhara Sasima, daima Tyana'ya merbut kalmıştır.

Sasima'nın yanında Limnai denilen bir yer vardı. Anthimus, Basil'le olan kavgası arasında Gregory'nin muhalefetine rağmen burasını işgal etmişti. Bu vakayı (Mektup 50) Gregory nakleder. Burada Λίμναι kelimesi ekseriya bir cins ismi olarak kabul edilmişse de Anthimus'un bataklıkları işgal etmesinde hiçbir mâna yoktur; halbuki Sasima vadisindeki Λίμναι denilen bir köyü zabtetmesi için çok mühim sebepler vardı. Hassaköyün bir saat doğusunda olup Türklerin Gölçük, Rumların Λίμνα dedikleri bir köydür [1].

Bu Limnai köyünden bir kere de gasip Basiliscus'la karısı Zenonis'in sürgünlüğü münasebetiyle nakledilen mütenakıs rivayetler arasında bahsedilmiştir. Bu menabiin bir çoğunun asıllarını elde etmek kabil olamadığı için Valesius'dan naklediyorum (Theodorus Lect. I, 36):

«Basiliscus'un öldüğü yer hakkında eski müverrihler aynı fikirde değildirler. Marcellinus «Tarihinde» ve «Saltanatlar» kitabındaki Yordanes'te Basiliscus'un Cappadocia köylerinden Liminai'de öldüğünü rivayet eder. «İskender Tarihi» nin muharriri de aynı fikirdedir. Lâkin Victor Thunonensis, tarihinde Basiliscus'un, karısı ve çocuklariyle beraber Cappadociada Sasima'da öldüğünü söyler; bu da bizim (Vosamalı) Theodorus'un yazdığına daha yakındır. Lâkin Theophanus, tarihinin 107 inci sayfasında Basiliscus'un karısı ve çocuklariyle beraber Cappadociadaki Kokussos'a sürüldüklerini yazar.»

Limnai'nin mevkiinin yukardaki tarifini okuduktan sonra bütün zahirî tezatlar ortadan kalkmış oluyor. Theophanes'den maada bütün otoriteler aynı fikirdedirler. Demekki yanılan odur Yalnız Theodorus Lector'da isim Σασίμοις den Βουσάμοις'e değişmiştir. [2].

Bu ovanın büyük bir kısmı, belki de hepsi, Sasima ile Moustilia müstesna olmak üzere, Morimene'ye aitti. Sasima'yı, Ptolemy'nin Tyanitis Strategia'sında gösterdiği anlaşılıyor; fakat isim bozuk bir şekildedir: ilk hece düşmüş, ve ΣΙΜΑ da ΣΙΑΑΑ şeklini almıştır.

Ptolemy'nin Kilikia'sındaki Moustilia da, aynı vadide, Sasima Piskoposluğunun bir kısmı olan yeni Misti'dir.

Morimene'nin mevkii artık teayyün ettiği için içindeki şehirleri de birer birer tesbit edebiliriz :

Soanda yahut Soandos (Antonin'de S 206 da Osiana şeklinde tahrif edilmiştir) Parnassos'la Archelais'den Caesareia'ya giden yolların birleştiği-

[1] Bull. de Correspon Hellen. 1883 S 324 teki makaleme müracaat.

[2] Σάσουμα şüphesiz Σάσιμα nin (burada iota uzundur) başka bir şeklidir: Sibida ile Soublaion gibi. Sousama ile Bousama da tahrif edilmiş şekillerdir. Sasume yerine Asuma için «Cappadocia Prima» listesine müracaat.

nokta idi [1]: binaenaleyh, Nevşehir'den pek uzak olmaması lâzımgelir. Bu mevkiin her devrede oldukça bir ehemmiyeti haiz olduğu muhakkaktır. Böyle iyi ve merkezî bir mevkide bir Piskoposluk bulacağımızı umardık; en son zamana ait olan, III üncü, X uncu ve XIII üncü listelerde Matiane Piskoposluğu Mokissos metropolisine tabi olarak gösterilmiştir. Matiane, ismini el'an Maçan olarak muhafaza etmiş, Nevşehir'in bir kaç mil batısında, küçük bir köydür; yanında Anadolunun kayadan oyulmuş en şayanı dikkat evleri, kiliseleri ve mezarları bulunmaktadır. Matiane ile Soandos hemen bir Piskoposluk gibidir.

Cappadocia'da, ve Caesareia'ya tabi, Moutalaska'dan üç mil mesafede bir köy olarak bahsedilen Scandos'un da Soandos olduğu muhakkaktır.

«Savas'ın memleketi, Caesareia metropolisine tabi, Cappadocia'da Moutalaska isminde bir köy idi.»

Flavina isminde bir manastır da Moutalasca'dan 20 stadya mesafede idi (Cotelier, Vida Sabae, «Eccles. Gr. Monun.» III S. 222-3). Bu manastır ihtimalki Maçan (bazı haritalarda Marçan) daki harikulâde kaya kesmelerinin arasında idi.

Cappadocia'daki bu Scandos'un Caesareia'ya tabi oluşu, Justinian'ın (Novel XXVIII), Pontos'un en doğusunda, Trapezous'ın ilerisinde Lazi'lerin içinde bir kasaba olarak bahsettiği Scandis olmadığını gayet güzel isbat eder [2]. Peutinger tablosunda, Caesareia yolunda, Sebasteia'nın yanında gösterilen Scanatus, ihtimalki Justinian'in bahsettiği Scandis'in yanlış yazılmış, yanlış yere konmuşudur.

Malakopaia'dan sekizinci asrın sonunda, Sarasen harpleri münasebetiyle bahsedilmektedir. İsmini Malagob olarak muhafaza etmiştir. Dr. Mordtmann, bundan çok şayanı-dikkat bir makalede bahseder.

Ozizala, Antonine itinerlerinde Ozzala, Kudüs itinererinde İogola, Peutinger tablosunda da, ihtimalki Nitalis Ozizala birbirine karışarak Nitazo şeklinde yazılmıştır. Kelimenin doğru şekli Gregory Nazianzen'in dostu Amphilochius'a yazdığı mektuplardadır. (36-37 mektup). Ozizala'nın bol sebzesi olduğu halde Nazianzos'un yalnız ekin yetiştirdiğine dair aralarında bir takım ahbapça şakalar vardır. Parnassos'ın 16 yahut 17 mil güneyinde idi. Parnassos'un Chamanené'de mi, yoksa Morimene'de mi olduğu henüz şüpheli ise de Ozizala'nın Morimene'de olduğu muhakkaktır.

Ozizala civarında, Amphilochius'un ailesine ait bir çiftliğin sık sık bahsi geçmektedir. İlk ismi ne olduğu meçhuldür, fakat sonradan, Amphilochi-

[1] (M. 2) ye.

[2] Procopius - Bell. Pers. II, 289; Bell. Goth. IV 526.

us'un burada ölen bir hardeşine izafeten Euphemias denmıştır. Mamafih Amphilochius'un babası, Nazianzos'da doğmuştu (Greg. Naz. manzumeler S. 1121, 1151). Gregory Nazianzen, Nazianzos'dan Gregory Nyssenus'u ziyarete gittiği vakit, yolda, Euphemias'a da uğramıştı. (Mektup 197). Basil (Mektup 217), Konyalı Amphilochius'a yazdığı mektupta, kendisini bir daha görebileceği için çok memnun olduğundan bahsetmekte ir. Eğer Amphilochius, Euphemias'daki eve gelecek olursa Basil için oraya gitmek çok güç olmayacaktı; belki de, nasıl olsa Nazianzos'a gitmeğe mecbur kalacaktı.

Nıtalis, Kudüs itinererinde Parnassos'un 34 mil güneyinde gösterilmiştir. Antonin'de Nitazi, Peutinger'de de Nitazo şeklindedir. Bunun arkadan gelen Ozizala ismi ile karıştırılmış olması muhtemeldir.

Morimene'nin kasaba ve köyleri şunlardır:

Nyssa	Vestene
Zoropassos	Earsos
Soanda	Malakopaia
Euphemias	Venasa
Matiane	Sasima
Nitalis	Limnai

Parnassos şüphelidir. Ya Morimene'de, ya Chamanene'de olabilir. Fakat birinci ihtimal daha kuvvetlidir.

III — Chamanene'yi Strabo ile Ptolemy, kuzey ve batı Galatia'ya muttasıl olmak üzere, aşağı yukarı aynı yerde gösterirler. Pliny'nin kullandığı «Phrygiae praetenta» ibaresini de aynı mânada alabiliriz. Strabo'ya nazaran Chamanene, yalnız Halys'in sağ sahilinde miydi, yoksa, nehrin sol tarafında, Morimene'nin kuzeyindeki arazıyi de ihtivaediyor muydu, burası şüphelidir. Lâkin Ptolemy'deki listenin Zama ve Andraka ile başlayışına bakılırsa, ve bunların da Strategia'lar için müracaat ettiği vesikadan alınmış olmak ihtimali düşünülürse Chamanene'nin Halys'in iki sahilini birden kucakladığına hükmetmek lâzımgelir [1].

Ζάμα	(Zama)	Οὐάδατα	Ouadata
Ἀνδρακα	(Andraka)	Σαρούηνα	Sarvena
Γαδιανα	(Γαδάσηνα) Gadiana	ὄδωγρα	Odogra

Zama, Peutinger'de Tavium'la Caesareia arasına konmuştur; fakat Galatia hududuna yakın, Tavium'la Therma - Mokissos arasında bir merhale olması

[1] Chamanene'nin Galatia hududu üzerindeki vaziyeti Basilin «Censitori» (Censitori Galatia) ya yazdığı mektuptaki ibareyi tamamiyle izah ediyor:

«Chamanena civarında bir çiftliğim vardır». Bir Galatialı memura hitaben yazılmış olan (313) mektupta da Galatia'da bir evim var» demiştir.

daha çok muhtemeldir. Bundan başka bir yerde Zama'ya tesadüf etmedim.

Andraka, Kudüs itinererinde Andrapa olarak yazılmıştır. Parnassos'dan 12 mil mesafede, Galâtia ile Cappadocia hududu üzerinde idi. Paphlagonia'da Andrapa isminde bir şehir olduğunu biliyoruz; Ptolemyde:

«Andrapa'ya bazan Neoklodiopolis de denir.» ibaresine tesadüf ederiz; Hesychios isminde bir azizin vatanı idi. (Azizlerin hayatı, Mart 6, S. 456). İsmin hakiki şekli malûm değildir.

Gadiana, kelimenin sıfat şeklidir; Gadia'nın da, Kudüs itinererindeki Galea olması mümkündür. İhtimalki Ptolemy'nin bu şehri Cappdocia'da göstermesi bir hatadır. Yahut Vilâyetin hududu muhtelif zamanlarda değişmiştir. Strabo'nun bahsettiği Kadena ile aynı yer olması da muhtemeldir. Gasıp Sisines'in hazine-kalası Nora-Neroassos, başkenti de Kadene idi. (Strabo 537). Binaenaleyh, iki yerin birbirinden çok uzak olmaması lâzımgelir. (Kilikya'ya müracaat).

Ouadata'dan yalnız Ptolemy bahseder. Bu isim tahrif edilmişe çok benzer. Burasını Ptolemy'nın bir yol rehberinde, Andraka'nın güneyindeki bir yolun üzerinde bulduğu anlaşılıyor. Ozizala tam burada idi, ve kelimenin şekli, «zeta» yerine «delta» yazılmasına müsaittir (Nazianzos, Nadiandos gibi). ΟΔΙΔΑΛΑ'nın ΟΓΑΔΑΛΑ ve ΟΓΑΔΑΓΑ şekillerini almış olması çok muhtemeldir.

Sarvena'nın Peutinger'deki Aquae Sarvenae [1] olduğu adından anlaşılmış, Chamanene'ye muttasıl Saravene strategiasinin bir parçası olduğu tesbit edilmiştir. Başka bir makalede (Bulletin de Corres. Hell. 1883 S. 320) bunun, Bizans devrinde (βασιλικὰ Θερμά) Basılika Terma denilen Piskoposluk ve şimdiki Terzili Hamam denilen kaplıcalar olduğunu göstermiştim.

Odoğra'nın dötdüncü asırda Piskoposluk olan Doara ile bir olması muhtemeldir. İhtimalki Peutinger tablosunda Tavium-Caesareia yolu üzerinde gösterilen Dona da (Dora olarak tashih edilmek şartivle) aynı yerdi. Aşağıda izah edeceğimiz bir takım mülâhazalardan dolayı Hacıbektaşın yanına koyuyoruz:

(1) 371 — 2 de Cappadocia, Valens tarafından ikiye bölündüğü zaman, Doara, Tyana metropolisine tabi olarak İkinci Cappadocia'ya geçmişti. [2]. Binaenaleyh Caesareia'dan doğruca Tavium'a giden yol üzerinde olmasına imkân yoktur; çünkü bu yolun Caesareia Piskoposluğu dahilinde olduğu anlaşılmaktatır. Demek ki daha batıya giden bir yol üzerinde, yani Kırşehir (Mokissos) dan geçen yolun üzerinde bulunuyor idi. Evvelce Caesareia'

[1] Peutingerde Aquas Aravenas: yukarda L. 18 ve 23 e müracaat.

[2] Mansi, «Hukûmet kayıtları» IX S. 258.

ya tabi olduğu için, Caesareia Piskoposu Basil, Doara'dan kolayca yaz geçmemiştir. Hemen şehri Piskoposluk mertebesine yükselterek, 373 de Gregory Nazienzen'in eliyle birinci Piskoposunu takdis ettirmiş ve bu suretle Tyana Piskopusu Anthimus'a karşı açtığı mücadelede, Doara'yı kendi tarafına celbedeceğini ümit etmişti [1], Hukûmet kayıtlarından naklettiğimiz parça, bu işte muvaffak olmadığını, Doara'nın daima Tyana'ya merbut kaldığını ve piskoposlarının da Tyana metropoliti tarafından takdis edildiğini göstermektedir [2].

436 da, Justinian, Mokissos'u Justinianopolis ismiyle metropolislik derecesine yükselttiği vakit (metropolitana jura dedisset), Doara, Nazianzos, Parnassos ve Colonia Archelais'i yeni metropolise bağladı (Mansi, Acta Concil. S. 258).

(2) Dördüncü asrın kilise tarihinde tesadüf ettiğimiz bir hadise Doara'nın yerini tamamiyle isbat eder. [3]. 383 de, Bosporius isminde bir Piskopos, küfürle itham ed lmişti. V inci Mecl sin (İstanbul, sene 553) kayıtlarında Bosporius'un Doara Piskoposu olduğu zikredilmektedir. [4]. Fakat Tillemont — (Mèm. IX S. 533 ve 727), Doara'lı Bosporius'dan başka hiç bir yerde bahsedilmediğini öne sürerek, bunun Colonia Piskoposu meşhur Bosporius olduğunu iddia etmiştir. Lâkin meçhul bir Doara Piskoposunun başka yerlerde bahsi geçmeyişine taaccüp edilemez; vak'anın teferrüatı tetkik edilince Tillemont'un yanıldığı meydana çıkar. İconium Piskoposu Amphilochius, Gregory Nazianzen'in daveti üzerine, Bosporius'u himaye ve muavenet için Parnassos'a kadar gelmişti. Buraya gelirken Amphilochius'un Colonia'dan geçmesi icab ediyordu; Bosporius, Colonia Piskoposu olmuş olsa idi tabii orada durması lâzımgelirdi. Halbuki Colonia'dan geçerek İconium — Doara yolu üzerinden Parnassos'a kadar ilerlemiştir. Burası Bosporius'un Piskoposluğuna yakın, yolun Halys'i aştığı noktada, merkezî ve mühim bir şehirdi. Doara'ya giden ikinci bir yolun da Zoropassos'dan geçmesi icabeder.

Doara'nın tam nerede olduğu tayin edilemez. Ya Mucur'da ya Hacıbektaş'da idi. Hacıbektaş, bir zamanlar çok kuvvetli olan Bektaşi dervişlerinin merkezi idi; din tarihinde daima görülen teselsül nazarı dikkate alınınca, Hacıbektaş'ın eski Doara Piskoposluğu olması daha muhtemeldir.

Çok mühim bir şehir olan Parnassos'u muhte if coğrafyacılar, muhtelif yerlerde göstermişlerdir. Mordtmann, çok şayanı · dikkat malûmatı havi bir

[1] Gregory Naz. Oratio 13 e, yahut «Vita Basilii» Migne tabi I. S, 95 e müracaat ediniz: burada Tillemont'un («Mémoires» IX. S. 394) hataları izah edilmiştir.

[2] Mansi, IX, 258 «Tiana Piskoposu yeni Piskoposları takdis ederdi»

[3] Greg. Naz. mektup 184.

[4] Acta Conc. V S. 437.

makalesinde, Kırşehir'e (Mokissos-Justinianopolis) e koymuştur. Kiepert, Hamilton'a uyarak Tuzgölü (Tata) üzerinde bir köy olan Koçhisar'da tesbit etmiştir. Bu nazariyeye göre yol, Ankyra'dan Archelais'e giderken gayet kestirme bir seyir takip ettiği halde, Ankyra'dan Caesareia'ya giderken son derecede uzun bir dolambaç yapmış oluyor. Bu yolun Caesareia ile Tyana arasında uzun bir müddet Halys'in güny yakasını takip ettiğini, ve Parnasos'un da bu nehir üzerinde, Colonia Archelais, İconium ve umumiyetle güney-batıdan gelerek Pontus, doğu Galatia ve kuzey-doğuya giden yolun, nehri aştığı noktada olduğunu ispat adeceğim. Cappadocia gibi susuz bir memlekette bütün sene akan yegâne nehirden uzak düşmemek çok münasipti.

Parnassos'u bilhassa nehrin üzerinde gösteren hiçbir vesika bilmiyorum; lâkin Galatia'ya giden yolun, Parnassos'un kuzeyinde 12 ile 20 mil arasında, nehre temas ettiğini, ve Nyssa'nın da Caesareîa'ya gıden yolun üzerinde, Parnassos'dan 24 mil mesafede, tam nehrin üzerinde olduğunu ispat edebiliriz.

Birinci nokta, Polybius'daki bir fıkra ile sabittir. (XXV 4, 8, 9). Pharnakes, Cappadocia'yı istilâ ettiği vakit Eumenes'le Attalos önünü kesmek üzere Galatia'ya yürüdüler. Galatia'dan sonra beşinci gün Halys'e, altıncı gün Parnassos'a vâsıl oldular. Cappadocia kıralı Ariarathes, ihtimalki Caesareia'den gelerek kendilerine Parnassos'da iltihak etti. Hepsinin orduları birleşerek Mokissos arazisine dahil oldular [1]. Galatia ve Caesareia'dan gelen kuvvetlerin en tabii birleşme yeri Parnassos'du, çünkü bu, Caesareia'dan Ankyra'ya giden yolun hemen hemen ortasında bir merhale olarak gösterılmiştir. Halys'in bildigim yegâne geçidi Çıkınağıl'ın biraz üstündedir, ve Parnassos da ihtimalki bunun yanında idi.

İkinci nokta, Nyssa bahsinde isbat edilmişti (Nyssa'ya müracaat). Halys üzerinde iki noktayı bibirine rabteden doğru yolun üzerinde oluşuna baklınca, Parnassosu'un da Halys üzerinde olması îcabeder. Caesareia ve Archelais'den gelen yollar Parnassos'da birleşirlerdi. Yolun bu noktadan nehri aşarak Tavium'a, oradan da ya Therma, ya Mokissos'dan geçerek umumiyetle Pontus'a gittiğinden emin olmak için haritaya bir kere bakmak kâfidir. Polybius'den biraz evel naklettimiz fıkra da Parnassos'un, şimdi Kırşehir olan Mokissos'a bitişik olduğunu göstermekle iddiamızı bir kere daha tasdik eder (Jastianopolis Mokissos'a müracaat).

[1] «Kalpitostan geldikten sonra beşinci gün Halys nehrine vâsıl oldular. Altıncı günü Parnassosa hareket ettiler. Buradan da Mokissos luların memleketine geldiler» (burada Μωκισσεων şekli eski bir tashihtir.)

Parnassos'un tam mevkiini ancak civarı dikkatle tetkik ettikten sonra tesbit edebiliriz [1]. Fakat tahminî olarak tâyin etmek kabildir. Eumenes'le Attalos ordusunun Halys'e Çıkınağıl civarında vâsıl olması lâzımgelir. Ertesi gün yürüyerek Parnassos'a varmışlardı; demek ki Parnassos, bu noktadan 10 la 20 arasında bir mesafede idi. Bu bizi nehrin üzerinde, tam Mokissos'un karşısında bir noktaya getirir. Bandan maada Ankyra ilè Parnassos arasındaki mesafe 84 yahut 99 Roma mili olarak, Parnassos'la Caessareia arası da 114 Roma mili olarak gösterilmiştir [2]. Halys üzerinde, Çıkınağıl yanındaki bir nokta da tam Ankyra-Caesareia yolunun yarısıdır. Mamafih, İtinerer'deki adetlerin şüpheli oluşu, bu delile fazla kıymet verınemize mânidir.

Yollardan bahsettiğimiz zaman, dördüncü asır içindeki bu yol değişikliklerinin Parnassos'un ehemmiyetini nasıl azalttığını göstermiştik. Büyük bir yol merkezi olmaktan çıkmış, sadece Archelais Colonia'dan Justinianoplis Makissos'a giden yol üzerinde bir merhale olarak kalmıştı; ve bu ikinci şehre o kadar yakındı ki yavaş yavaş harap olmaya başlamış, en nihayet büsbütün terkedilip ortadan kalkmıştı.

Justinian tarafından yeniden ihya edilen ve Cappadocia'nın büyük bir parçasının metropolisi yapılan Justinianopolis, Bizans devrinde Cappadocia'nın başlıca şehirlerinden biri idi. Mükemmel bir mevkii olan Kırşehir de, Cappadocia'nın aynı parçasının, bugünkü metropolisidir. Procopius'un Justinianopolis'i tarif eden sözleri, Kırşehir'i o kadar kat'iyetle gösterir ki okur okumaz hemen teşhis etmiştim:

«Cappadocialıların memleketinde, ovada, Mokissos isminde bir kale vardı... Lâkin harap olmaya başlamıştı... Bunu kıral Justinian yıktırarak eski kalenin batı tarafına dik, yüksek ve çıkılması çok güç bir noktada büyük bir duvar ördürdü (de Aedif. V 4).

Kırşehir'in haricinde, sun'i olduğu anlaşılan, etrafı dik, tepesi düz ve geniş, tıpkı Tyana'dakine benzer bir tepe - bir Semiramis Tepesi - vardır.

Bizi tamamiyle ikna edecek kadar vazih olmıyan bu tarifi bir tarafa bıraksak bile, yol şebekelerini ayrıca tetkik ettiğimiz zaman Mokissos - Justinianopolis'in Kırşehir'de olduğunu, İmparatorluğun idare merkezinin Roma'dan Constantinople'a naklinden sonra ehemmiyet kesbettiğini zaten görmüştük.

[1] Çok acele yaptığım bir seyahatte bu geçitten geçerek Ankara'ya Çıkınağıl'dan gitmiştim

[2] Kutüs itinererinde mesafe 99 Roma milidir. Bunun doğru olmasını daha muhtemel görüyorum. Antonine'deki 84 tür. Caesareia - Parnassos yolunun 10 mil daha az olabileceğini izah etmiştik.

Justinian tarafından ihya edilmezden evvel Mokissos'un şehir olarak nekadar ehemmiyetsiz olduğunu Hierocles'in kullandığı Ρεγεκουκουσός tabiri de gösterir: Merkezî bir şehri olmıyan, sadece bir (regio) havaliden ibaretti. Hierocles'de Rege-Doara olarak gösterilen komşusu Doara için de aynı şey söylenebilir.

İmparator Michaal Palaelogus'un devrinde, Mokissos'un uzun müddet «in partibus indifelium = kâfirler memlektinde» olduğu zamanlar, Mokissos Piskoposu, Prokonnesos Piskogosluğunu da yapardı [1].

Chmanene'nin şehirleri şunlardır:

Parnassos (?)	Therma yahut Mokissos Iustinianopolis.
Andrap yahut Andraka	Zama
Galea yahut Gadia	Doara, Dogata yahut Odogra.

IV — Ptolemy, Saravene'yi ta Fratın üstüne koyduğu için bütün şehirlerini çıkarmış, yerlerine şunları koymuştur:

Juliopolis, Fırat üzerinde.
Barzalô » »
Serastene » »
Lakriassos
Enteleia
Adattha

Bildiğimiz kadar, bunlar ya Melitene'nin, yahut da Kommagene'nin şehirleridir Anlaşıldığına göre Ptolemy, Saravene'yi Fırat üzerine koyduktan sonra, strategialar bahsinde müracaat ettiği vesikanın Saravene'de gösterdiği sehirleri eyaletin Fırat üzerinde gösterdiği vaziyetiyle uygun bulmamış, bir kısmını büsbütün hazfederek bir kısmını da Chamanene'ye geçirmiştir.

Bizans müellifleri Adattha, yahut Adata'nın Germaniceia yanında olduğundan çok kere bahsetmişlerdir.

880 de, İmparator Basil, Kokusos'dan hareket ederek, yolunu aça aça, ilerlemeğe başladı. Callipolis ve Padasia'ya geldikten sonra askerlerini teşvik için, ilerdeki sarp derbentleri onlarla beraber yaya geçti Böylece Germaniceia'ya vasıl olarak etrafındaki havaliyi harap ettiği halde, şehri muhasaraya cesaret edemedi; buradan Adata'ya geçerek onu muhasara etti. Adata'yı zaptedemeyince komşusu Geron (Geronta) ismindeki küçük kasabayı harabettikten sonra yine Argaeus dağından aşarak Caesareia'ya, ordan

[1] «Faaliyetinden dolayı o zaman Mokissos piskoposu, Prokonessos'a da riyaset ederdi.» Georg, Pachym. I S. 286.

da Midaion tarihiyle Bizans'a avdet eyledi [1]. Basil'in geçtiği geçidin, Guksun'dan doğru Maraş'a (Germaniceia'ya) giden geçit olduğu anlaşılıyor; Toros'u aşarak Kommagene'ye giden daimî yol, Arabissos'dan Albostan'ı geçerek Maraş'a inen yoldu; ihtimal ki bu yol Sarasenlerin elinde olduğu için Basil başka bir yoldan gitmeğe mecbur oldu Cedrenus (S. 214) ile Theophan. Contin. (S. 378-380), Basil'in Euphratesia yahut Kommagene'deki seferlerini tarif ederlerken biribirlerine tamamiyle mutabıktırlar. Adata'yı (Cedrenus'un Bonn tabında Adapa [2]) boş yere muhasara etmiş, Geron yahut Geronta ismindeki küçük kalayı aldıktan sonra Argaeus dağından Caesareia'ya dönmüştü. Adata'yı almak pek çok seneler sonra oğlu Constantin'e nasibolmuştur.

Maraş'la Menbiç arasında bir kala olan Hadath'dan arap müellifleri sık sık bahsederler Bizans müverrihlerinin bahsettiği Ἄδατα olması lâzımgeliyor. (Weil, «Khalifen» II, S. 98 ile İdrisî, Jaubert, II S. 139).

Saravene'nın mevkiini Ştrabo tesbit etmiştir: Cappadocia'nın kuzeyinde, Khamanene ile Laviansene arasında idi. Yolları tetkik ederken Basilika Therma'nın Terzil.hamam'da olduğunu isbata muvaffak olmuşuk. Demek ki bu kaplıcalar Seravene'de bulunuyordu; Binaenaleyh Aquae Saravenae'den başka bir şey değildiler. Şu halde Tavium'dan Aquasaravenae tarikiyle Caesareia'ya giden yolun üzerindeki şehirlerin hepsini - kuzeyde Galatia'ya, güneyde Kilikia'ya ait olanlar müstesna - tereddütsüz Saravene'ye koyabiliriz. Bizans imparatorluğu zamanında Sasavene'nin büyük bir kısmı Birinci Cappadocia dahilinde idi. Şu halde demek ki kuzeyinde Galatia, doğusunda Laviansene (ihtimalki Halys hudut olmak üzere), güneyinde Kilikia, ve batısında Khamanene bulunuyordu. Khamanene ile aralarındaki hududun Zama ile Doaran'nın doğusundan geçtiği anlaşılıyor. Bütün Akdağ havalısi Saravene'nin iç nde idi.

Sidora'nın, sonraki kilise listelerinde Seberias yahut Seuarias, 693 şurasında da Tiberias denilen Piskoposluk olduğu aşikârdır. Ptolemy'nin Kilikia strategiasında gösterdiği Sobara da ihtimalki aynı yerdir; listesinde en son isim olduğu için ayaletler için kullandığı vesikadan almamış olması lâzımgelir. İhtimalki hakikaten Saravene'de idi. Anadolu isimlerinin birçoğunun değişmesinde âmil olduğu gibi, Seuarias da Rumca bir mâna vermek emeliyle sonradan uydurulmuş bir şekle benzer; «Severus'un Şehri» mânası verilmeğe çalışılmıştır.

[1] Bu Sefer n sonu Caesa eia'dan Dorylaion, Nikomedeia ve İstanbula giden yolun Midaion'a yakın geçtiğini isbat eder. Theo han Contin. S 380 382

[2] Finlay «History» ismindeki eserinde (II. S 346). mevzuubahs olan yerin Cilicia'daki Adana olduğunu zannetmek hatasında bulunmuştur Clycas'ın (S. 549) Adanayı Cermanicopolis olarak tesbiti de yanlıştır.

Bu havalinin Caesareia'ya tâbi olduğu anlaşılmaktadır; Caesareia'ya tâbi ilk dört Pispikoposluğa yeniden yedi tane daha ilâve edildiği zaman bunlardan birinin bu üzak havalide olduğu anlaşılıyor. Sibora, madenlere yakın olmak münasebetiyle havalinin en mühim şehri, binaenaleyh Piskoposun makarrı olması icabeder.

Yolları tetkik ederken Basilika Therma Korniaspa, Oltiseris, Parbosena yahut Tarbasthena, Siboron yahut Sibora, Agrane yahut Agriane'nin yerleri hep tesbit edilmişti.

Sioua yahut Seioua'nın da aynı suretle Yogounnese yahut Yoannes'de olduğunu göstermiştik. Ptolemy her nekadar Kilikia eyaletinde olduğunu kaydederse de Kilkiya'nın Halys'in öte yakasına geçmemiş olması daha muhtemeldir. Halys, hem Morimene, hem Kilikia'nın tabiî hududunu teşkileder,

Saravene'nin bölge ve köyleri şunlardır:
Basilika Therma yahut Aquae Sarvenae
Korniaspa
Oltiseris
Tarbasthena yahut Parbosena
Sibora, yahud Siboron
Agrane, yahut Agriane ve Siara
Sioua, yah. Seioua; yahut Euaisai, yahut, Euasai (Kilikia'ya bak)

V — Laouiniane'yi Ptolemy Fırat üzerinde, Melitene ile Saravene arasında göstermiştir. Korne, Meteita ve Claudias'ı tam Fırat'ın üzerine koyduktan sonra Nehrin garbındaki memlekete de şunları ilâve etmiştir:

Καταρκελίς	Σαρ?άλ̣ηνα
Ζιζάτρα	Νοσαλήνη
Π,σάρνη	Λαύστασα
Κίζ"ρα	

Bunlardan birkaç tanesini, bilhassa baştakileri strategialar bahsinde müracaat ettiği vesikadan almış olması muhtemeldir; geri kalanlar da Laviniane hakkındaki kanaatinin neticesidir. Fırat üzerindeki üç şehrin böyle olduğu muhakkaktır. Caparcelis (Caparceis?) 'in mefulünanh olmasından şüpheedilir (Ciacis, N. 6 ile mukayese). O da Tetra-yrgia gibi yanlışlıkla Syria'dan getirilmiştir. Antonine itinereri, Capareis'i Epiphania'dan 16 mil mesafede, Beroea'ya giden yol üstünde gösterir; fakat «C 1. L» III. zeyl 6814, göre isim Cafarc - harfleriyle başlar.

Strabo, bu eyaletin ismini Laviansene (Λαουιανοηνή) olarak kayeder; Cappadocia'nın ta kuzey doğusunda (S. 540) Kolopene ile Kamisene'ye muttasıl (S. 570), Halys'in kaynadığı yerde (S. 546) gösterilmiştir. Şu halde,

Sebasteia'nın güney ve güney - doğusundaki araziyi muhtevi olup batısında Saravene, güney ve güney - batısında Sargarausene ile Melitene, doğusunda da Küçük Armenia ile çevrilmişti. Ptolemy'de bütün bu havali Küçük Armenia'ya dahil edilmiştir.

Sebasteia'dan Caesareia ve Ariarathia'ya giden yolların büyük bir kısmının Lavİansene'de olmaları muhtemeldir. Bunlardan birincisinin üstünde Aipolioi ile Antonin'in bahsettiği Armıxa ve Malandara yahut Marandana bulunuyordu. (Aipolioi'nun Kilikya dahilinde olması muhtemeldir). İkinci yol üzerinde ise Tonosa ile Karmalis vardı (Karmalis'in Sargarausene dahilinde olması muhtemeldir).

VI — Kılikya'nın vaziyeti, merkezi olan Caesareia - Mazaka ile belirmektedir: Bu meselede Ptolemy ile Strabo'nun rivayetleri birdir. Kuzeyde Halys ve batıda Karmalis Zamantı su, (Karnalise) nehirleriyle tahditedılmiş olması muhtemeldir.

Ptolemy'nin Kilikya'da gösterdiği şehirler şunlardır:

Μουστιλία	Κύζιστρα
Σίουα (ἢ Σεσίουα)	Ἔνδαγηνα (ἢ Σεβάγηνα)
Καμπαι	Ἀριαλλα
Μάζα ἢ Μάζακα Καισαρεια	Σόβαρα

Moustilia adını Misti olarak muhafaza etmiştir. Tyana'dan Caesareia'ya giden yolda, Andabalis'den sonra gelen merhale olması lâzımdır. Morimene hududunda, Venasa bölgesinin tam kenarında idi.

Caesareia Mazaka. Esk Μάζακα adının Cappadocialıların ceddi olan Mosoch'dan geldiği rivayet edilmiştir (Philost, Hist. Eccles. IX, 12; Josephus, «Antiq.» I, fasıl 7, sayfa 136). Şehir imparator Claudius tarafından yeniden ihya edildiği zaman Caesareia adını almıştı: bu ikinci tesis tarihinin, Colonia Archelais'in de aynı Imparator tarafından ihyası zamanına tesadüf ettiğinde şüphe yoktur: bütün Cappadocia ve Lykaonia'da yeniden umumî bir teşkilât yapıldığını anlıyoruz [1]. Bir takım müellifler, Caesareia isminin Tiberius tarafından verildiğini söylerlerse de bu rivayet daha az şayan-ı itimattır: bu rivayete sebep Tiberius'un Cappadocia'yı bir Roma vilâyeti haline sokması, ve iki İmparatorun birinci adının Tiberius olmasıdır (Euseb., Chron. İ S. 21; Hieronymus, Chron - S.184; Eutropius. «Vit. Tiber». S. 77). Şehre Caesareia ismini verenin Clauduis olduğunu kat'iyetle iddia eden yegâne müverrih Socrat'tır (Hist. Eccles. V, 4). Halbuki yeni müverrihlerin

[1] Cilicia Tachela'daki Claudiopolis Colonia, Cappadocia'daki Archelais Colonia. Lykaonia'daki Claudio - derbe Claud - iconium Claudio - Laodicea ile mukayese edin. Bunların hepsi İmparatorluğun bu kısmında, Claudius'un yaptığı vâsi teşkılâta işaret etmektedir. Tarihin 41 olması muhtemeldir.

hepsi, Tiberius olduğunu iddia edenlerin sözünü kabul etmişlerdir. Fakat Socrat'ın sözünü yalnız Claudius'un 41 senesine tesadüf eden umumi teşkilâtı değil. sikkeler de tasdik eder. Claudius'un zamanından evel şehrin hiçbir sikkesinde Caesareia ismi yoktur: ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ kelimeleriyle mahkûk paralar, hiç şüphesiz saltanatı zamanına, yeni ismin eski ismi daha ortadan kaldırmadığı devreye tesadüf eder [1].

İmparator Julian, Caesareia ismini şehirden aldı, ve kendisini de bütün şehir listelerinden sildirdi (ἐκ τοῦ καταγόλου τῶν πόλεων); bu nefrete sebep yeni dinin burada kuvvetle kökleşmesiydi. Bütün şehir halkı Hıristiyan olmuş (πανδημεὶ Χριότιανίζοντας). Zeus Poliouchos'la Apollon Patroos'un muhteşem mabedleri çoktan yıkılmıştı. (Sozom. «Hist. Eccles.» V 4).

Basıl. Tiyana'lı Anthimus'la mücadelesi sırasında bir takım yerleri Piskoposluk derdcesine yükseltmişti. Lâkin bunların birçoğu hiçbir zaman πόλις (şehir) olarak tanınmamıştır. Sasima, Doara ve Podandos müstesna olmak üzere, Hierocles hepsini hazfetmiştir. Lâkin altıncı ve ondan sonraki asırlar zarfında Piskoposluklar çogalmaya başladı. İlk listeler Hierocles'den fazla, sonraki listeler ise daha fazlasını göstermektedir. Bu Piskoposlukların böyle günden güne fazlalaşmasını, Cappadocia'nın ehemmiyetinin Bizans devrinde mütemadiyen büyümesiyle izah edebiliriz. Bütün listeyi hemen tetkik etmek meseleyi daha kolaylaştıracaktır. Caesareia'ya tâbi Piskoposlukların listesini Cappadocia bahsinin başında bulacaksınız.

Bu Piskoposlukların, Caesareia'yı başka mühim merkezlere rapteden büyük yolların üzerinde olmaları pek tabiîdir. Meselâ, Aachelais Colonia'ya giden yolun üzerindeki Matiane ile Costantinople'den Sebasteia'ya giden askeri yol üzerinde mühim bir kale olan Sibora'nın, sonraki listelerde, birer Piskoposluk olarak zikredildiklerini görürüz.

Kamoulia'yı Kemer'den ayırmak kabil değildir, çünki Kamoulia ile Kamouria müsavi şekillerdi. Yolları münakaşa ederken Kemer'in eski Kambe oldnğunu isbat etmiştik: Bizans listelerinde, ve kinci asırdan sonraki rumcada (ου) nın yerini (β) almıştır, ve Καμούη (yahut belki de Καμεούη) nin, Peutinger'de Cambe, Ptolemy'de Κάμπαι şeklinde tahrif edilmiş olması kabildir. Ptolemy, Pontus Cappadocicus'da Kamouresarbon'dan bahseder (Gordoserba ile mukayese).

553 de, Constantinople'de akted.len meclisin kayıtlarında Kamoulianai, Justinianopolis ismiyle mukayyettir.

Kiskisos, Argaeus dağının güney doğusunda olup ismini el'an Kisken olarak muhafaza etmiştir; hükûmet merkezi ve müdürlüktür.

Euaissai, Euasai, Euoisai, ihtimalki Ptolemy'nın Σεΐουα'sı, Peutiiger tablosunun Siva'sıdır; Caesareia'dan Basilika Therma'ya giden yol üzerinde,

[1] Bu fikri verdiği için Mr. Heed'e medyunum.

Yogounes'de gösterilmiştir. Bu yolun üstünde bir Piskoposluk bulunmasi pek münasiptir: Klisesi, ihtimalki İncili yazan St. Jobn'a ithaf edilmiştir. Caesareia'nın doğusunda, bir Ermeni manastırında, bu azize ait birçok mukaddes emanetler el'an teşhir edilmektedir. Şehrin kendi de halâ bu azizin ismini muhafaza eder [1].

Seioua yahut Siva'nın nihayetinden bir - sa düşmüş olabilir; Seiouasa kelimesi Euasai yahut Eubisa şekline çok yakındır [2]. Başdaki (S) harfi Ebagena (Sebagena) dan da düşmüştür; (υ) ile (ου) nun birbirine müsavi olduğunu Σαύατρ, Σκούατρα, Σόατρα kelimelerinde de görüyorüz. Caesareia Piskoposu Basil, bu memleket halkına yazdığı mektupta kendilerine Εὐαισηνοί, Εὐασινεῖ, Εὐβισηνεῖ (Latince E v a s e n i yahut E v a i s e n i) diye hitabeder. Bu mektubun muhteviyatından - Sebasteia'lı Eustathius'un Evaisenilere nufuz edebilmek için sarfettiği gayretten, Galatia, Amaseia ve Zela'ya edilen imalardan - hep, bu memleketin Cappadocianın güneyinde olduğunu istidlâl ediyoruz. Sonraki listelerde de Caesareia'ya tabi olduğu mutayyettir. Basil'in mektubu aynı zamanda, şehrin dördüncü asırda oldukça bir ehemmiyeti haiz olduğunu da göstermektedir; Bundan da, meselâ Caesareia'dan Euagina - Eukhaita yoluyla sahile inen yol gibi, mühim bir ticaret yolu üzerinde olduğunu istidlâl edebiliriz.

Euasai olduğuna hükmettiğimiz Yogounnes'in - eğer Kilikia havalisi Halys'in kuzeyine geçmemişse - Kilikia'da değil, Saravene'de olması lâzımgelir.

Sebagena yahut Ebagena'nın, Zamanti Suyun geçidinde, Tomarza'nın doğusunda, Caesareia'dan Tomarza ve Kurubel tarikıyle Komana'ya giden yolun üzerinde bulunan bugünkü Suvagen olması muhtemeldir. Σεβάγηνα dan maada Σενάγηνα ve Σεονάγηνα şekillerini tereddüsüz, eş olarak kabul edebiliriz: Bunların Suvagen yahut Seuagen kelimesine müşabehetleri daha barizdir.

Theodosiopolis Armeniae, şehirlerin bazan, kilise teşkilâtına göre, uzak bir Vilâyetin Metropolisine tabi tutulduklarına güzel bir misal teşkil eder. Justinian bunu Armenia Primanın idare merkezi yapmıştı, fakat kilise bu yeni Vilâvet teşkilâtını uzun zaman kat'iyen nazarı - itibara almadı [3]. VII inci, VIII inci IX uncu ve I inci Listeler, Theodosiopolis'i Caesareia'ya tabi göstermekte devam ederler; yalnız daha geç olan III üncü, X uncu ve XIII

[1] B nun gibi. Nğdenin şarkında şimdi tamamiyle Türklerle meskûn bir Aitamas köyü vardır Aitamas = Ἅγιος Θωμᾶς (G 43; H, 12)

[2] B U'nun kıymetindedir.

[3] (P - 11) de, Justinian teşkilâtiyle kilise teşkilâtı arasında çıkan kargaşalıklara dair birkaç misal vermiştik. Teodosiopolis, Kemaha - Ani dır.

üncü listelerde Justinian'ın teşkilâtı nazarı - itibara alınmış, ve Theodosiopolis artık Caesareia'ya tabi gösteri memiştir: fakat doğu havalisine ait listelerin tamam olmaması yüzünden, Armenia metropolisi olarak da kaydedilmemiştir.

Nyssa Piskoposluğu da, Sasima ve Doara ile mukayese edilince, bir Piskoposluğun uzak bir Metrropolitliğe nasıl merbut olabileceğini çok güzel gösterir. Nyssa'nın Sasima'dan da, Doara'dan da daha fazla İkinci Cappadocia'nın bir parçası olduğu aşikârdır. Kilise, daima Caesareia'ya tabi tuttuğu halde, idareten, 372 den 536 ya kadar Tyana'ya, ondan sonra da Mokissos'a bağlı olduğu muhakkaktır. Basil'in, Anthimus'la hükûmete karşı giriştiği mücadele esnasında, üçünün de Piskoposlarını tayin etmek hakkını elinde tuttuğu anlaşılıyor. Nyssa Piskoposu olarak takdis ettiği biraderi Gregory'yi, şehirde büyük kuvvetleri olan Arias mezhebi salikleri geri gönderdikleri halde, Gregory, şöhret ve kuvveti sayesinde, tekrar tayin edilmeğe ve zaferle şehre dönmiye muvaffak olmuştur. Basil, bu vakada galip gelmiş, ve bu rabıta hep devam etmiştir. Fakat Sasima Piskoposu meselesinde muvaffak olamadı: Gregory Nazianzen mücadeleye devam etmek istemedi Sasima da Tyana Metropolitine geçti. Doara'da da halk Basil'in intihap ettiği Piskoposu kovunca, tekrar göndermiye muvaffak olamadı. (Mektup 239; Gregory Nazian. Orat. 13)

Bunlar gibi uzak Metropolitliklere tabi, sair şehirler şunlardır:
Podandos (İkinci Cappadocia'da) Caesareia'ya tabi.
Argiza (Hellespontus'da) Ephesos'a tabi.
Amblada (Pisidia'da) İconium'a tabi.
Lamos (Cilicia'da) Seleuceia'ya tabi.

Aipolioi'nin, Caesareia - Sebasteia yolu üzerinde, ismini Pallas olarak muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Antonine rehberindeki Eulepa'nın Palles'in yerinde olduğu, aynı ismin altüst edilmiş ve bir mana vermek için rumcalaştırılmış şekli olduğu anlaşılmaktadır.

Arathia, belki Ariarathia'ya olan müşabehetinden dolayı yanlış yazılmış Arasaxa'dir.

Armaxa, Malandara yahut Marandana, Sebasteia'dan Aipolioi'ya giden yolun üzerindeki merhalelerdir.

Kyzistra. Ptolemy'nın listesindeki öbür isimlere gelince: Leake, Peutinger'deki Tyana XXXVII Andabalis XV Scolla XXII Cibistra IX Tetra - Caesareia yolunun hakiki bir yol olduğunu kabul etmiş ve Cibistra'nın Ptolemy'ye uyularak Cizistra şeklinde tashihini teklif etmiştir. Bu Peutinger tablosuna, lüzumundan fazla kıymet vermek olur. Benim fikrim, Cibistra'nın bir başka yoldan alındığıdır. Peutinger tablosunun iktibas edildiği asıl ve-

sikada, bir Tyana - Caesereia yolu bulunduğundan çok şüpheliyim. Bunun gibi sapa köy yolları vardı, fakat yalnız büyük ana yolları verene Peutinger tablosunun bundan bahsetmesi sistemine muhaliftir. Birinci Nikaia şurasında bir Piskoposluk olarak zikredilen Kyzistra'nın yanlış yazılmış Kybistra'dan başka bir şey olmadığı muhakkaktır. Böyle bir hatayı Ptolemy'den de bekliyebiliriz.

Sebagena (Σεουάλγνα yahut Σευάγνα) ismini el'an Suvagen olarak muhafaza etmektedir (S. 335).

Arkhalla'nın ismi el'an Erkelet'tir.

Sobara, eğer Saravene'deki Sibora değilse meçhuldür. Peutingerde Caesereia-Sebasteia yolu üzerinde Foroba vardır: mevkii yanlıştır. Belki de Sibora'nın bozulmuş bir şeklidir.

Sakasena, Viranşehir denilen harabelerin yanındaki Suksun'dur.

Antonine itinererinin bir yerinde Sacoena şeklinde, bir başka yerinde de daha doğru şekliyle mukayyettir. Soandos'a giden yolun üzerindeki ilk merhale idi.

Sadakora'dan Strabo, Soanda (Nevşehir civarı) ve Caesareia yolu üzerinde olarak bahsetmiştir. İhtimal ki Philostorgius'un bahsettiği Dakora yahut Dakoroa ile birdir. Mülhid Eunomius'un burada emlâki vardı. Eutropius, kendisini işten elçektirterek Caesareia'ya yollamıştı. Lâkin Caesareia Piskoposu mütevaffa Basil'e olan düşmanlığından dolayı burada da herkes aleyhinde bulunmuş, nihayet Dakora'daki çifliğine gitmesine müsaade edilmişti. Burada ölmüş ve cesedi Tyana'ya nakledilmiştir [1]. Philostorgius, Dakoroa'nın mevkii hakkında hiçbir imada bulunmamıştır. Halbu ki Dakora şeklini kullanan Sozomen, (Πρὸς Ἀργαίῳ = Argeon dağına yakın) [2] Caesareia arazisi dahilinde bir köy olduğunu söylemiştir. Eunomius'un Dakora'da doğduğunu söyliyen de Philostorgius değil, Sozomen'dir (Babasının Cappadocia'da Dakora adında bir köyü vardı). İhtimal ki bu Sozomen'in, Philostorguis'deki τοὺς ἑαυτοῦ ἀγροὺς = «kendi tarlaları» ibaresini yanlış tefsir etmesinden ileri gelmiştir. Eunomius, Gregory Nyssenus'un da söylediği gibi, Cappadocia'nın Galatia hududu üzerinde, Korniaspa'nın birköyü olan Oltiseris'de doğmuştu.

Demakella (yahut Makellon) Cappadocia'daki Caesareia'da, Gallus'le Jullian'ın tahsil ve terbiyeleri için gönderildikleri bir yerdi (Theopham. S.

[1] Philostrog. X. 6 «Tarlaların adı Dakorini'dir».

[2] Bu ibareyi Smith'in Dictionary of christian Biography» sinde. Eunomins bahsini yazan muharrir yanlış anlamış Docora'nın Argaeus Dağının gölgesinnde olduğunu söylemiştir. Halbuki Caesarela ad Argeum, Caesareia Mazaka'nın bir elkabi idi.

35). Sozomen daha doğru olan Mekallon şeklini kullanır. İmparator emlâkinden olup hamamları ve fevkalâde kaynakları olduğunu de ilâve eder.

Vitruvius'e göre (VIII, 3) «Cappadocia'da. Mazaka'dan Tuana'ya giden yolun üzerinde büyük hir göl vardır;» içinde kamışlar, yahut kütükler bir günde taş kesilirdi. Burada, Vitruvius'ün neden bahsetmek istediği malûm değildir.

Buraya yalnız, Cappadocia'da olduklarını bıldiğimiz yerlerin listesini ilâve ediyorum.

Mogarissos'dan yalnız Aya Theodosios'un tercümei halinde bahsedilmiştir: «Cappadocialıların memleketindeki Mogarissos isminde bir köy, bu muhterem zatı yetiştirmiştir» (Muhtelif şekilleri Magariassos Mogariassos, Mogorisos, Marissos). «Ozamanlar bunu kimse bilmezdi, ehemmiyeti olmayan bir yerdi. Lâkin şimdi hemen herkes onun şöhretini duymuştur» Metaphrastas, I, S. 469, Migne tabı).

Âpenzinsos, yalnız Gregory Nazianzen'in vasiyetnamesinde mezkûrdur: «Apenzinsos'daki emlâk», Euphemius'un mülkü olup haksız yere Meletius tarafından işgal edilmişti.

Kanotala da yalnız Gregory Nazianzen'in vasiyetnamesinde mezkûrdur: «Kanotala'daki emlâkin alınmasından» bahseder.

Mataza, Gregory Nazianzen'in dostu Philagrius ve biraderi Caesarius'a ait bir mülkün adı idi. Tam mevkiini gösterecek hiç bir işaret yoktur. Yalnız iki dostun birbirini ziyaret edebilmeleri için epiy bir seyahati icabettirecek kadar Nazianzos'dan uzak, fakat Gregory'nin Nazianzos'a gidip de Pbilagrius'u ziyaret etmediği zaman özür dilemesini icabettirecek kadar yakındı. (Gregory Naz. Mektup 30 - 36, 92).

Navilla (μέχρι Ναυΐλων = Navillâya kadar), Gregory'nin ziyaret edebileceği kadar Nazianzos'a yakın, fakat seyahatin kolaylıkla yapılamıyacağı kadar uzaktı, (Ep. 204 - 206).

Borissos, Cappadocia'da müverrih Philostorgios'un ana ve babası Karterios'la Eulampion'un yaşadıklar köy (κώμη) idi. (Philost. Hist. Eeeles. IX. S. 9).

Getasa: «Allahın sevgili kulu, Piskopos Meletius'un tarlası» idi. (Greg. Naz, Mektup 99).

Nora yahut Neroassos'u, Hamilton, Zengibar Kalasında tesbit etmiştir. Sterrett de, «Zengibar Kalasının en yüksek tepesinin Nora olduğunda hiç şüphe yoktur» diyor. Lâkin Nora'nın topografyasına ait malik olduğumuz yegâne malûmat, Lykaonia ile Cappadocia hududu üzerinde olduğudur; bu da daha batıda bir mevki icab ettirir. Bundan maada Strabo, Sisinas'ın ha-

zinesini burada muhafaza ettiğinden ve hukûmet merkezinin de Kadena'da olduğundan bahseder. Kadena'nın vilâyetin batı hududunda olması muhtemeldir. (Chamanene'ye müracaat). Bundan başka, Strabo'nun sözünün gelişinden, Argos'la Nora'nın, batı hududunda bir çift kala olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonra sözüne devam ederek, «Garsauira'nın da Lykaonia hududunda» olduğunu ilâve eder. Nora, ihtimal ki Argos'tan daha kuzeyde, İkecik Dağı'n eteklerinde, yahut da Hasan Dağın kuzeyinde, Helva Dere'de idi.

Scolla. Asarinum, Pagrum yalnız Peutinger tablosunda mukayyettir. Binaenaleyh şayan - itimad olamaz.

Şu halde, Kilikya'nın şehir ve köyleri şunlardır:

Caesareia Mazaka	Arasaksa
Saccasena	Sebagena
Sadakora, Dakora,	Kiskisos
Arkhalla	Aipolioi
Komoura, Kamoulia	Demakella, Makellon.

VII - Sargarausene (yahut Sargabrasene) yi Ptolemy, Galatia hududunda, Pliny, Phrygia hududunda göstermişlerdir: iki tarifi de hemen aynı şey addedebiliriz. Ptolemy'nin hatası, Σαρανηνή ile Σαργανρασηνή kelimelerinin müşabehetinden ileri gelmiş olabilir; çünkü ikinciyi tam birinciyi koyması lâzımgelen yere yokmuştur.

Strabo, Sargarausene'yi, Cappadocia'nın Toros tarafına, Kataonia ile Kilikia'nın arasına koyar. Mevkiini, içinden geçen Karmalas Nehriyle, Caesareia'dan Melitene'ye giden yolun tam Nehri geçtiği noktada bulunan Erpa yahut Erpha Şehriyle tayin edebiliriz. Ptolemy'nin zikrettiği Şehirler, Strabo'nun tahdid ettiği havaliye tamamiyle uygun gelir. Şu halde hududları: kuzeyde Laviansene, doğu ve güneyde Melitene ile Kataonia, batıda da Kilikia'dır.

Ptolem'nin Saragausene'de olarak gösterdiği şehirler şunlardır:

Φίαρα — Phiara	Σαβαλασσό —Sabalassos
Σαδάγηνα — Sadagina	Ἀριαράθυρα — Ariarathia
Γαύραινα — Goraina	Μάρωγα — Maroga

Phiara'nın Antonin'de bahsedilen, Sivas'ın kuzey batısında, Yenihan'daki Siara yahut Fiarasi olması muhtemeldir [1], Ptolemy'nın haritasında

[1] Φσυβίγηνα gibi bunun da lâtince y zılmış bir haritadan alındığı anlaşılıyor (L. 10); ihtimalki Saraveneyi Ptolemy Sérgarausene ile karıştırmıştır (L. 20).

Phiara, tam burada Sebasteia'nın kuzey batısında gösterilmiştir. Eğer bu teşhis doğru ise, Ptolemy. Phiara'yi bu noktaya, eyaletler için kullandığı vesikaya istinaden değil, Sargarausene'nin mevkii hakkında kendi kenaatına dayanarak koymuştur.

Sadagena'nın Sobagena kelimesinin yanlış okunmuş bir şekli olduğu anlaşılıyor. Sobagena, Profesör Sterrett'in keşfettiği üzere, şimdi Hurman Kalası denilen hisardır. Burada da şüphesiz Sobagena, etraftaki havalinin ismi idi, Hurman da, Kalanın bugüne kadar gelen kendi eski ismi idi. Prof. Sterrett'in Sabogene ile Sarromaena'yı tesbit etmesine yardım eden kitabeler, topografya için o kadar mühimdir ki burada da tekrarına lüzum görüyorum: Profesör Sterrett'in seyahatinden iki sene evel Majör Bennet bana bunların kopyalarını göndermişti; ve yukarda kaydettiğimiz neticeye Profesör'ün kopyasını görmeden evel vasıl olmuştum. Bu kitabeler Hurman Kalası'nın kuzey batısında, kaleye yakın bir noktada, kaya üzerine hakkedilmiştir:

(1) «Preya'nın tecavüz kabil olmıyan meşhur hududu budur! Philipion ile Arsinon isminde iki köyün arasındadır; Arsinon, Sarromaena'da, öteki ise, iki nehrin birleştiği noktadaki Sobagena'da idi».

(2) «Bu kayadan Koraks Nehri'nin kenarında, Sobagena'nın güzel pınarına kadar 9 stadiadır».

Prof. Sterrett'in çıkardığı netice tamamiyle doğrudur: Korax, Hurman Su'yun eski ismi idi.

Maraga, ismini hâlâ Maragos, yahut Malagos olarak muhafaza eder. Bu bahiste Prof. Sterrett'den ayrılmam lâzımgeliyor [1]. Yukardaki kitabeden anlaşıldığına göre, «Sarromaëna'nın, Maragos'un bulunduğu yerde olması lâzımgeliyor; hatta ihtimalki ismi bile Sarromaëna'nın bozulmuş birşekildir» diyor. İsimlere gelince, Maragos'un eski Maroga olduğu, Sarromaëna'nın bozuk bir şekli olmasının mümkün olamıyacağı, bana çok bariz gözüküyor. Lâkin Sarromaëna eğer bir şehir ismi değil de bir havali ismi ise, onun da bu cıvarda olmasını imkân haricinde görmüyorum. Kelimenin nihayeti bir sıfat olduğunu göstermektedir. Şu halde Sarromaëna, Maragos çayı üzerinde, küçük Maroga kasaba veya köyünün bulunduğu havali idi.

Gauraina ismini Görün yahut Gürün olarak muhafaza etmiştir. Tohma suyunun üzerinde, Melitene'nin hududunda, Sebastaia'dan doğruca Arabissos'a giden mühim yolun üzerinde idi. Gauraina'nın doğusunda, çok uzak olmayan bir noktada, bugünkü Darende vardır; Kiepert büyük bir maharetle bunun

[1] «Epigraphical Journey in Asia Min.» (S. 232) — birçok emek ve meharetle toplanmış malûmatla dolu bir eserdir, «Papers of the American School at Athens» de intişar etmiştir.

eski Dalanda olduğu neticesini çıkarmıştır [1]. Lâkin bu faraziyeye iki itiraz serdedebiliriz; ikisi de kat'i olmamakla beraber bir kıymeti haizdir.

(1) Ptolemy, Dalanda'yı Fırat'ın üzerinde göstermiştir; lâkin yanılmış olabilir.

(2) Dalanda şeklinin herhangi bir manüskride bulunduğu şüphelidir.

Sabalassos'un, Antonine itinererinde Codu-sabala denilen şehir olması mümkündür [2]. Codusabala, Komana ile Ariarathia arasında, Saros Nehrinin yukarı kısmında, Kızılpınar, yahut Köyü Yere civarında idi.

Ariarathia'nın yerini tesbit etmek, doğu Cappadocia'daki Roma yollarının tetkikinden sonra kabil olmuştur. Aziziye'nin olduğu yerde idi. Ariarathes ismindeki kırallardan birinin namını almıştır. (İ. evvel 333-97). İsadan evvel ikinci yahut üçüncü asırda tesis edilmiş olması muhtemeldir. Ehemmiyetini, Komana'dan Sebasteia, Komana Pontica ve Amisus'a giden büyük yolun üzerinde oluşuna medyundu. İsa'dan sekiz dokuz asır sonra' halkın ta eski zamandan beri unutmadığı Tsamandos ismi tekrar kullanılmağa başlanmıştır [3]; nasıl ki eski İsauria adı olan Prakana, sekizinci asırda Diocaesareia'nın yerini almıştır.

Ariarathia'dan Gregory Nazianzen, (İkinci Armenia) valisine yazdığı bir mektupta bahseder (Mektup 310).

Sargarausene'nın şehirleri şunlardır: —
Ἤρπα yahut Ἤρφα.
Ἀριαρ θία, Τζαμανδος (=Δαομενδα?)
Καρμαίις (ihtimal Laviansene dedir)
Ἀρασαξα (Kilikyada olması daha muhtemeldir)
Σοβαγηνα
Μαρωγα ve Σαρρομαηνα
Koduzabala yahut Σαλασσός.

VIII — Kataonia'yı Ptolemy, Cilicia'da Tarsus'la Pylae geçidi arasındaki Mopsocrene'yi [4]. Lycaonia'daki Dalisandos'u, İsauriadaki Claudiopolis'i ihtiva etmek üzere çok garip bir şekilde genişletmiştir. Saros Nehri, içinden geçerdi. Güneyde, Cilicia, Kommagene ve Kataonia hududlarının ayrıldığı

[1] Ayni eserde S. 305 — burada Delendis olarak verilmiştir. Ptolemy'nin verdiği şekil Dalanda'dır.

[2] Doduzabala, Coduzabala, Dodncabala. Guduzabala. Doduzalaba. Coduzalaba, Codozalaba, Codozabala, Codolaba — hep bunun muhtelif şekilleridir.

[3] Yukarda Karnalis yahut Karmalis bahsine müracaat (O — II).

[4] Buna sebep, miladdan evvel 17 senesinden sonra bir müddet için, İsauria sahilinden Kybistra'ya kadar uzanan on birinci Strategia'nın ilâveyle Cappadocia'ya verilen fevkalâde vüsat ve cesamettir.

dağlık Tauros ve Amanos havalisine kadar imtidad ederdi (Strabo 521, 527). Karmalis Nehri ihtimalki garbını tahdit ederek Kilikia eyaletinden ayırırdı. Strabo'nun da söylediği gibi geniş manasile Kataonia, Melitene'yi de ihtiva ediyordu (S. 533); 528 inci sayfada, bir zamanlar Armeniadaki Akilisene'nin, Kataonia'nın bir kısmı sayıldığını söylediği vakit, kelimeyi bu geniş manada kullanmıştır. Anti-toros'la Komana'yı içine alırdı.

Ptolemy, Kataonia şehirleri olarak şu listeyi kaydediyor ((Κύϑιστρα, Κλαυδιόπολις, Δαλισανδός, Παδυανδός, Μόψου Κρήνη'yi hazfediyorum).

Καβασσός — Kabasos	Κόμουα — Komana
Τόννα — Tynna	Ταναδαρίς — Tanadaris
Τιραλλίς — Tiralis	Λεανδίς — Leandis

Kabassos'u değiştirip Kokussos yapmak çok caziptir. K ile B nin karıştırılması çok kereler vaki olan bir şeydir; ve şimdi Guksun olan Kokussos, Ktaonia'da Roma yolu üzerinde çok müh m bir merhale idi. Lâkin Kabassos'dan Stephanus Byzantius, Cappadocia'da, Tarsus'la Caesareia arasında (yol üzerinde), bir köy olarak bahsetmiştir. İhtimalki Cilicia geçidinden doğruca Caesareia'ya giden yoldan değil de Sis'den geçen bir başka yoldan bahsetmektedir; çünkü Kabassos'dan İkinci Cilicia'nın piskoposluklarından biri olarak da bahsedilmiştir (V - Cilicia bahsine müracaat).

Tynna ile Tirallis tamamiyle meçhuldür.

Leandis'in Antonine'de, Anazarbos yolu üzerinde, Kokussos'dan 18 mi mesafede gösterilen Laranda olduğunda şüphe yoktur. Mr. Sterrett, «Preliminary Report of a Jouroney in Asia Minor» ismindeki eserinin 19 uncu sayfasında, bunun Kokussos'un [1] beş saat batısındaki Kilisecikte olduğunu söylediği halde, asıl seyahatnamesinde fikrini değiştirmiş olduğu anlaşılıyor [2]. Ben de bu fikri doğru buluyorum; Killsecik, Kokussos'dan Anazarbos'a giden yol üzerinede, Kokussoş'un 13 mil ilerisindedir. Major Bennet isminin Kara Kilise olduğunu söylemişti.

Tanadaris, Antonine itinererindeki Ptandari ismini, Tanir olarak muhafaza etmiştir.

Arabissos'u, çok mühim olduğu halde Ptolemy zikretmemiştir. Kataonia'nın askerî merkezi, ordusunun karargâhı idi; ismini Yarpuz şeklinde muhafaza etmiştir. Şimdi, kazanın merkezi, Yarpuz'dan birkaç mil güney doğuya, Albostan'a nakledilmiştir [3]; lâkin Toros'tan Kommagene'ye açıan en mühim geçidi muhafza etme şerefi eskiden Arabissos'a aitti. Bizans hudut

[1] Ster ett yanlışlıkla güney doğu demiştir.

[2] «Papers of the American School at Athens» Cilt II sayfa 239.

[3] Elbüstan - Bahçe mânasına gelir.

muharebelerinde en çok bahsi geçen geçit Arabissos'dan Germanicia, yahut Adata'ya gidendi (N. 12, 0.4); bu şehirlerden birinin Maraş olması lâzımgelir. Bizans tarihinde Maraş Μαράσιν (Marasin), Μαράσιον (Marasion) şekillerinde yazılmıştır.

640 da, Heracius, (Dicle Nehri'nin menbaı cıvarındaki) Amida ve Martyropoliş havalisinden kalkarak Nymph'os Nehri'ni geçti ve Fırat üzerinde kayıklardan kurulmuş köprünün bulunduğu noktaya geldi. Düşman bu köprüyü bozmuştu, lâkin Mart ayı olduğu halde, Nehri bir geçitten aşmaya muvaffak oldu.

Samosata'dan ğeçtikten sonra Germanicia ve Adana (Adata yerine yanlış olarak yazılmış) [1] tarikiyle Toros Dağını aştı. Ondan sonra Saros'un ötesine bir köprü ile geçti. Demek ki Arabissos'dan Caesareia'ya giden umumî yolu takip etmişti, çünki ancak bu yol üzerinde bir köprü bulunması muhtemeldir. Ondan sonra kuzeye Sebasteia (Sıvas)a döndü.

İmparator Constans'ın elçisi Andreas, Damascus'dan Meliıene'ye gitmişti, Arabissos'a geldiği zaman, Kleisourophylax (Kala Muhafızı) ile görüşerek âsi Sapor'un elçisi Sergius'un Damascus'tan avdetini gözlemesini tenbih etti; ve Sergius, Kleisourai (geçit)ten geçerken esir edilerek Amnesia'ya gitmiş olan Andreas'a teslim edildi. Burada bahsedilen geçidin Maraş'dan Elbüstan'a giden geçit olduğunda şüphe yoktur: Müdafaasına memur olan zabitin Arabissos'ta oturduğu aşikârdır (Theophen . S. 300). Amnesia, - eğer Paphlagonia'da, Pompeiopolis'ın yanından geçen AmniasNehiriyle alâkadar değilse - tamamiyle meçhuldur.

Arabissos'un askerî ehemmiyti Aya Eutychius'un tercümei - halindeki bir fıkra ile de sabittir (Act, sanct. Nisan 6, S. 564); «öyle oldu ki, Moderatiana lejyonu kendilerine teslim edilenler, (Eutychius'u Amaseia'da ziyaret etmek için) Arabissos'tan geldiler [2]».

Diocletian [3] Vilayetleri yeniden tensik ve tanzim ettiği zaman, ikinci Armenia'ya geçmişti; 536 da, Jastnian, vilayetin adını üçünü Armenia'ya tebdil ettiği halde eski hududunu muhafaza etti.

Badimon'la Praetorium, Kokussos' dan Kirazbel, Tapandere, ve Sis. (Flavius) den geçerek Anazarbos'a giden yolun üzerinde idiler (M. 17 ye müracaat).

Dastarkon. Strabo, (S. 537), Dastrakon'un Strategia Kataonia'da olduğunu, Karmalis Nehrinin sulariyle yıkandığını kaydeder. Zamanti Su üze-

[1] «Toros dağını tekrar aştı, Germaniciaya geldi; ve Adana'dan geçerek Saros nehrine vasıl oldu.» Ἀδατα okunacak. (Saravene ye bak)

[2] Menander'ın bahsettiği Arabessoi'ler (S . 395) Arabissos halkı olamaz; daha doğuda. Armenia ehalisinden idiler.

[3] Philostorgios, Apud Suidan: «Küçük Ermenistandaki Arabissos'dan.»

rinde, Ekrek'in aşağısında aramak icabeder. Burası, bütün Cappadocia'da tapınılan Kataonia Apolon'unun olduğu yerdi. Nehrin kuşattığı muazzam kayanın üzerinde idi. Das-tarkon terkibinde (Dasmenda, Dasteire gibi) çok şayanı-dikkat bir isim bulunmaktadır: aynı şeye Tarkondimotos, Tarqunius isimlerinde de tesadüt ederiz [1].

Azamora, Dastarkon'la beraber zikredilmiştir, lâkin Melitene'de mi, yoksa Kataonia'de mı olduğu şüphelidir.

Osdara, Arabissos'un 24 mil doğusunda, Alkazlı'nın yanındadır.

Sirica, Saros Nehrinin üzerinde, Komana'nın altı mil doğusunda idi. Bu Sirica'nın, Halys'e daha yakın olduğu anlaşılan Siricha ile aynı yer olmasına imkân yoktur. Samonas, Damatry'deki Speira manastırına gitmek bahanesiyle Constantinople'den Melitene'ye kaçmıştı. Tam Halys'i geçerken Nicephorus Kallonas tarafından yakalandığı zaman, Siricha'daki salıbi ziyarete gittiğini iddia etti (Theophan. Contin: 369 G. 39'a müracaat). Mamafih, Stephanus'un bahsettiği «Cappadocia'da Sarika şehri» ile aynı yer olması mümkündür.

Kataonia'nın şehirleri şunlardır:

Komana	Leandis, Laranda
Sirica	Kokussos
Tanadaris	Badimon
Arabissos	Praetorium
Osdara	

IX — Melitene'yi, Strabo ile Ptolemy aynı yerde göstermişlerdir. Doğusunda Fırat, kuzeyinde Küçük Armenia, batısında Sargarausene ile Kataonia, güneyinde de Kommagene bulunuyordu.

Ptolemy'nin Laviansene'de gösterdiği şehirlerin bazıları, hatta belki Saravene bile, Melitene'de olabilir. Geri kalanlar ya Kommagene'nin, yahut da Kataonia'nın şehirleridir; lâkin bunlar hakkındaki malûmatımız okadar azdır ki tam nerede olduklarını bulmak imkân haricindedir.

Diocletian'ın teşkilâtından sonra Melitene İkinci Armenia'nın Metropolisi oldu. Resmî memurin defterine (sene 413) ve Hieroclea'e göre, bu vilâyet bir Praeses tarafından idare ediliyordu.

[1] Bu ismin bir eşini hem Prof. Sterret (Woef Ex ed. No: 181), hem W. Gurlitt (Berl. Phil Wochen. 1889. S. 730) yanlış anlamışlardır Sterret Τόρκυν [α] βορων şeklinde, Gurlitt Ταρκυνδέρων şeklinde tashih etmiştir. Haibuki Ταρκυνδβερων, doğrusudur.

Justinian (Novella XXXI), Vilâyete Üçüncü Armenia ismini vererek teşkilâtını yeniden tanzim, ve idaresini bir «Comes Justinianeus'a» verdi. Bu parça, vilâyet hakkında çok şayanı dikkat tafsilâtı muhtevidir:

«Bundan maada, İkinci Armenia denilen havaliden Üçüncü Armenia'yı teşkil ediyoruz; burada birinci mevkii Meletene işgal eder, bu meşhur bir şehirdir, havası lâtif, güzel bir mevkii olup Fırat'tan da pek uzak değildir. Bu vilâyetin derhal büyümesine ve refaha kavuşmasına karar verdik. Justinian'in mabeyincilerinden birini vali yapmalı ve ihtiyaçları için 700 «solidos» vermeli ve muavinine 72, maiyetine 360 «solidos» vermeli ve mevkiine lâyık her ne lâzımsa temin etmeli ve «maiyeti erkânı» olanlar eskiden ne iş yapıyorlarsa yine onunla meşgul olsunlar, bilhassa vergi toplasınlar. Maiyet erkânlığını muhafaza ettikleri halde müavin elkabını da alsınlar. Bu vilâyete şu şehirleri de ilâve ettik: Arca, Arabissos, Ariarsetia, (Chrysa dediğimiz) ikinci Comana, ve eskiden de dahil olan Kokussos-cem'an hepsi altı şehirden ibarettir.»

Strabo, Melitene'de fevkalâde bir cins şarap (οἶνος Μοναχίτης) yapıldığından bahseder (S. 535), Cappadocia'da yemiş ağacı yetiştiren yegâne havalinin Melitene olduğunu da ilâve eder. Bu günkü seyyahlar da yemiş bahçelerinden bahsetmektedirler.

Melitene Şehri, Melitene denilen bir havalinin başlıca şehri olmak itibariyle Melita ismini taşısaydı daha münasip olurdu; lâkin Melita şekline hiç bir yerde tesadüf etmiyoruz. Strabo'nun zamanında, şehir henüz mevcut değildi: Melitenoi'ların ve Meletine havalisinin merkezi olarak tedricen teşekkül edip büyüdü. Bundan dolayı şekli kat'i surette sıfattır, ἡμελιτηνὴ πολις. El'an ismini Malatya olarak muhafaza etmektedir.

Bizans müverihleri çok defa istihkâmının kuvvetini medhetmişlerdir: «Meletene denilen meşhur, mühim, çok muhkem ve kuvvetli kala», yine «Mağlup edilemez, zaptolunamaz bir kala» Tbeophne. Cont. S. 415; Cedren. 11, S. 263.

Sterrett'e göre [1] şimdi iki şehir vardır: eski şehrin yerinde olup Türk-Mısrr harbinde terkedilen eski Malatia ile, yedi, sekiz mil güney batısındaki yeni Malatya.

Ptolemy, Melitene eyaletinde şu şehirleri göstermiştir: Fırat üzerinde Δαγουσα (ihtimal ki Δασκουο okunur), Σίνις κολωνία, Μελιτηνή; daha batıda Ζωμαρίστος, Τιταρισσός, Κιανικα, Φουσιπαρα, Εὐσεβαρα, Ἰασσός, Κιακίς, Λεύκαισσα, Καρμιαλα, Σημισός, Λαδοικερίς.

Dascusa, Penga'dadır (C. I. L. III Zeyl No. 6743). İhtimal ki Antoninedeki Pisonos olan Sinis Colonis, Melitene'den XXII mil mesafede, Sebasteia

[1] «Papers of the American School of Athens; «Epigraph. Jour. in Asia Minor».

yolu üzerinde idi. Kiakis Antonine'deki Ciaca olup Melitene'nin XVIII mil kuzeyinde, Fırat üzerinde idi (Peutinger tablosunda Craca'dır). Semisos'un, Antonine'deki Maisena (Mesena) olması muhtemeldir. Ptolemy'nın, Leandis, Ciacis, Caparcelis [1] gibi isimleri, bazan Peutinger tablosunda da olduğu gibi, isimlerin mefulünanh şekillerini kullanan bir yol rehberinden almış olması mümkündür. Aşağıdaki isimlere Basıl'de de tesadüf ederiz; bunların da Küçük Armenia'de olmaları muhtemeldir; meselâ: Korsagaina ile Attagaina isminde iki köyü olan Orpanene yahut Orphanene isminde bir kaza (mektup 278); her sene bazı din şehitlerini anmak için büyük bir cemaatin toplandığı Phargamos (mektup 95) gibi. Şimdi Arga denilen, bir Roma şehri ve Piskoposluğu olan Arca'dan Ptolemy hiç bahsetmemiştir. Onun da Melitene'de olması icabeder.

X — Tyanitis'den. Lycaonia ve Toros geçitleri (Kleisourai) ile beraber bahsetmek daha münasip olacaktır.

XI — Roma vilâyeti Cappadocia'nın hudutlarını en iyi Strategia'ların tarifiyle tahdıd edebiliriz. Galatia tarafında, Parnassos yanındaki sınır, tam olarak malûmdur. Bundan başka Pliny de Kapadox Nehrinin vilâyetleri birbirinden ayırdığından bahsetmiştir. Bu Nehrin Halys'in sağındaki - yani doğusundaki kollarından biri olması lâzımgelir, çünki batısındaki kollarından hiçbiri bu tarife uygun değildir. Pliny'nin sözlerine fazla kıymet vermek doğru değildir, çünki Rhyndakos Nehrini Asia'nin, Siberis (Hieros) Nehrini de Galatia'nın hududu olarak verdiği halde, bahsettiği hududlar, bu Nehirlere ancak yakın geçmektedir. Binaenaleyh Kiepert, Delice Irmağı Kappadox olarak tesbit etmekte ihtimal ki haklıdır. Tata Gölünün de batı hududunun bir kısmını teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Hasan Dağın en büyük kısmı Cappadocia'da idi. Fakat batı ucunun Lykaonia'da olup olmadığı meşkûktür. Kybistra muhakkak, Kastabala ihtimal ki Cappadocia'da idiler. Güney huduunu ihtimal ki Pylae Ciliciae teşkil ediyor. Toros'un en yüksek sırtından geçen bir hat sınırı ayırıyordu. Ptolemy, doğudaki Strategiaları Küçük Armenia'da olarak göstermiştir; halbuki Küçük Armenia ile Cappadocia bir Roma vilâyeti idiler. Cappadocia'nın doğu ve kuzey hudutları hakkında Strategia'lar bahsinde söylediğimizden fazla bir şey ilâve edemeyiz. Ptolemy'nın Küçük Armenia'da gösterdiği şehirlerin bir kısmının Stratagia'lara ait olduğunda şüphe yoktur.

Cappadocia'nın kuzey hududu, muhtelif zamanlarda değişmiştir. Strabo'nun Sibora, Korniaspa ve Basilika Therma havalisini Cappadocia'da addetmesine imkân yoktur; çünki Strabo, Cappadocia ile Pontus'un Khamanene

[1] İhtimal ki bir Syris Şehri olan Caparcelcis için (O – V)e müracaat.

Strategia'sının batısından Laviansene'nin doğusuna kadar imtidat eden ve Toros dağına muvazi (yani doğudan batıya giden) bir dağ silsiles yle ayrıldığını söyler. Bu silsile hiç şüphesiz orta kısmına Akdağ denilen silsiledir. Batıdaki sırtlar Halys'le Delice Irmağın sularını ayırdığı halde, doğudaki sıtlar Çamlıbel ismiyle yukarı Hılys vadisini kuzeyden kuşatmaktadır. Pontos'un Cappadocia'ya muttasıl olan güney vilâyetleri Zelitis, Kolopene ve Kamisene'dir. Bu vilâyetlerin mevkileri Kiepert'in haritasında doğru olarak gösterilmiştir: Zelitis'in yerini, merkezi olan Zela (şimdiki Zile) ile; Kamisene'nin yerini, Satala ve Nikopolis'e giden yolun üzerinde, ve Sebasteia'nın doğusundaki Kamisa kalesiyle; Kolopene'ninkini de, Sebastopolis (Sulu Saray) ve Pliny'nın tesbit ettiği Sebasteia (Sivas) ile tayin etmek mümkün olmuştur (Pliny VI 3) [1]. Binaenaleyh, bahsedilen silsile, Pontos ile Cappadocia'yi sadece müphem ve geniş bir ölçüde tahdit etmekte idi. Esasen bu muayyen bir silsile olmayıp, gayrı muntazam, ve geniş bir yükseklikten ibarettir. Strabo, bu sıra dağların güney eteklerinden geçen Halys'in doğudan batıya aktığını anlamıştı: bu nehir, Cappadocia'da, Pontos'taki Kamisene'nin hududuna yakın bir noktada kaynadıktan sonra, Kamisene'den geçer ve tekrar Cappadocia'ya girerek uzun uzun burada akar gider (Strabo 546).

Roma devrinde, Cappadocia'nın Strbo'nun çizdiği huduttan daha fazla kuzeye uzanmış olması muhtemeldir. Korniaspa, Basilika Therma ve Sibora'nın vaziyetinden istidlâl ettiğimiz Bizans Cappadocia'sının hududu, ihtimalki Roma devrindekinin aynı idi. Ptolemy'ye göre Phiara bile Cappadocia'da idi; lâkin eğer bu Phiara, Antonine itinererindeki Siara - Fiarası ise bunun doğru olmaması daha muhtemeldir.

Doğu Anadolu themalarının son Bizans devrine tesadüf eden - belki Heraclius'un saltanatiyle başlayan (Sene 610-641) taksimatı hakkında, burada biraz tafsilât vermek isterim. Sekizinci ve onu takip eden asırlar zarfında, Armeniac, bu themaların en mühimmi idi; halbuki Khalda ve Mesopotamia gibi, isimlerinden daha doğuda oldukları anlaşılan themalar, hem küçük, hem ehemmiyetsizdi. Lâkin vaziyetin her zaman böyle olmadığı muhakkaktır. Heraclius'un müdafaa plânı tertibatı anlaşıldığına göre eski Roma İmparatorluğu teşkilâtının eşi idi. Eski İmparatorlukta büyük vilâyetlerin idaresi ordıuların başındaki büyük kuvvet ve nufuz sahibi kumandanlara verilir, doğu hududunun müdafaası tamamiyle kendilerine tevdi edilirdi. Lakin üçüncü asrın sonundan sonra İmparatorlar başka bir siyaset takibine başladılar: Vilâyetleri ufaltıp çoğalttılar; valilerin adedini çoğalttıkları nisbette de nufuzlarını kıstılar. Kuvvet daha ziyade merkeze çekilerek

[1] Strabo, Megalipolis - Sebasteia'nın etrafındaki Megalopolitis hava'isinin, Kolopene ile aynı sınırda olduğunu kaydeder.

vilâyat kumandanlarına pek az şey emniyet edilmeğe başlandı. Birbiri arkasından gelen bir takım ehliyetsiz, sefih İmparatorların elinde bu idare tarzı İmparatorluğu izmihlal uçurumunun başına kadar sürükledi. Fakat Heraclius'un gayreti felâketin önüne geçti: büyük ordulara, vasi memleketlere hükmeden yeni bir «askerî valiler» idaresi tekrardan kuruldu.

Khaldiya ve Mesopotamia isimlerine onuncu asırda tesadüf ederiz; fakat Khaldia, Trapezous civarındaki havaliyi gösteriyordu. Dokuzuncu asırda Keltzene, Khaldia dahilinde idi; lâkin VI. Leo, Keltzene'yi Mesapotamia themasına geçirmiştir [1]. Cappadocia themasinin malûm olan tarihî safhalarını - nasıl, ilk önce bu isimde büyük bir memleket olduğu halde, sonradan Sangarios'la Haly'sin arasındaki havaliye, ve en nihayet de Alexius Comnenus zamanında, Amorion'un etrafındaki ovalara inhisar ettiğini gözönüne getirince, - Khaldia'nın da, bunun gibi İmparatorluğun gittikçe daralan hudutlariyle beraber küçülüp bozulduğuna hükmetmek güç değildir. Heraclius zamanında, ihtimal ki Khaldia memleketin güney doğu hududundaki themasi idi. binaenaleyh adının coğrafi bir hakikati vardı. Khaldia ile Armeniaca'nin Heraclius zamanında iki hudut themasi olmaları çok muhtemeldir, lâkin kat'i bir fikir beyan edebilmek için elimizde delil çok kıttır.

Mesapotamia'yi birinci defa olarak VI. Leo'nin tesis ettiği rivayet edilmiştir [2]; bunu yapmak için Koloneia'dan Kamakha'yı, Khaldia'dan da Keltzene'yi almıştı.

Armeniac themasinin da, aynı suretle, bu ismi Armenia ile doğu hududunun kuzey kısmını ihtiva ettiği için almış olması muhtemeldir. Lâkin onuncu asırda Armenia'dan bir sey kalmamıştı, yalnız Cappadociya ile Pontus memleketlerini ihtiva ediyordu; Dokeia ile Andrapa da dahil olmak üzere, ta Halys'in batısına kadar çekilmişti. Themaler, tamamiyle askeri taksimattan ibaretti ve isimleri yalnız ordunun kıtalarını gösterirdi. Bu kıtalar, eski karargâhlarından geri sürüldükleri halde eski isimlerini muhafaza etmekte devam etmişler, ve en nihayet isimleri İmparatorluğun dar hududu içindeki yeni karargâhlarına geçmişti.

Bizans hududlarının daralması nihayet durdu. İconoclast İmparatorlar islâm akınının önüne geçmeğe muvaffak oldular; Makedonyalı sülâle ise daha ileri giderek düşmanı geri püskürttü. Büyük kumandan John Kourkonas, İmparatorluğun hududunu Halys'den Tigris'e [3] götürdü. Yeni

[1] Themalar bahsinde en büyük otorite Constantine Porphyrogen tus'un «de Thematibus» la «de Âdınım. Imper.» in ellinci faslıdır.

[2] Constan. «de Âdm İm.» 226: «Ozaman thema değildi».

[3] Biraz mubaiğalı olan bu ilâveyi doğrudan doğruya Theophanes Contin'den aldım (s, 427).

fetholan havaliden yeni themalar kuruldu; bunların her biri Bizans silâhlarının yavaş yavaş ilerlediğini gösteriyordu. Cappadocia isminin yer değiştirmesi hakkında (G - 35, K - 16) da Constatine'den naklederek verdiğimiz tafsilât, İmparator VI. Leo'nun coğrafyaya keyfî meydan okuması neticesi değildir. İstirdat edilen havalinin yeniden teşkilâtlanması için atılan ilk adımlardan birini gösterir. Cappadocia'nın orta ve güney kısımları ya Sarasenlerin elinde, yahut da daimi akınlara maruz kalmıştı. Bunun neticesi olarak memleketin ismi geri çekilen askerlerle beraber Halys'in batısına geçmişti. VI. Leo, ismi tekrar eski memleketine iade etmedi Bilâkis isim, Halys'le Sangarios arasındaki havali ile içindeki askerî birlikleri göstermekte devam etti. Halbuki Cappadocia'nın kuzeyinde ve Pontos'un güneyinde Tourma Kharsiana, Cappadocia gibi ortadan kalkmamıştı, ve yeni yeni memleketler fethedildikçe Kharsiana ismi hepsini ihtiva edecek bir şekilde temdit edilmeğe başlandı; öyle ki, Leo'nun yeni teşkilâtı üzerine, doğuda Caesareia, güneyde Tyana olmak üzere, bütün havaliyi içine aldı.

Eğer Constantine'ın sözüne itimad edebilirsek (S. 21), Kolonia themasinin aslında Armeniac themasinin bir kısmı olduğunu, ve Neocaesareia'nın da Armeniac themasında olduğunu kabul etmemiz lâzım gelir; çünkü bu şehrin sonradan Koloneia themasında olduğu muhakkaktır. Bu themanin tesis tarihi 860 dan eveldir (Theoph. Contin. S. 181).

Sebasteia da 860 dan sonra, eski Armeniac themasından ayrılarak yeni bir thema şekline sokulmuştur. Asıl Armeniac themasinin bir Turma'sı idi. VI. Leo zamannında, Turma Larissa da buna ilâve edilerek yeni bir thema meydana getirilmiştir.

Lykandos themasi da Sarasenlerin eline geçmezden evvel Armeniac themasının bir parçası idi. Bunu Theophanes'in bir sözünden istidlâl ediyoruz: Merbut olduğu Themanın adını vermemekle beraber, Arminiac themasının kumandanı Sapor'un bir zamanlar Melitene civarında oturduğundan bahseder (S 350). Aynı zamanda Kokussos'un da bir Cappadocia şehri olduğundan bahseder (124); Cappadocia, Armeniac themasi içinde idi. Lykandos themasını 912 den sonra Constantine tesis etmiştir [1].

P. Ponto - Cappadocia Hududu

1 — Karadeniz sahilindeki, Honarias, Paphlagonia ve Pontus vilâyetleri topografyasına gelince, bu güç meseleyi, 1883 de bu havalıde büyük bir tetkik seyyahati yapmış olan Prof. G. Hırschfeld'e birakabildiğimden dolayı

[1] Finlay, VI Leo zamanında thema olduğunu söylerse de yanlıştır; (Çonst. «de Âmin» S. 228 e müracaat).

son derece bahtiyarım. Hierocles'in Honorias şehirleri listesi, sırasına varıncaya kadar, Piskoposluk listelerinin aynıdır. Paphlagonia için kilise lisiteleri yalnız Gangra, İonopolis, Dadybra ve Sora'yı verdikleri halde Hierocles, altı şehirden bahsetmiştir; lâkin Hierocles'in ilâve ettiği iki şehirden biri olan Amastris, 880 tarihlerine doğru, yani en eski listeler ile Heirocles'in yazdığı tarih arasında, müstakil Başpiskoposluk derecesine yükselmiştir [1]. Pompeipolis de aynı mertebeye 536 ile 553 arasında yükselmişti. Jüstinian (Novel. XXIX), eskiden Honorias'i teşkil için Paphlagonia'dan ayrılan parçayı geriye vererek vilâyeti eski haline ifrağ etti; lâkin Honorias'ı tamamlamak için Bithynia'dan alınmış olan Prousias, Herakleia ve Claudiopolis şehirlerini tekrar eski vilâyetlerine iade etmenin fazla bir külfet ve ukalâlık olacağından eserlerinde bahsetmiştir. Binaenaleyh, bu şehirler Paphlagonia'ya merbut kaldılar. Bütün bunlara rağmen, kilise muamelâtı, tıpkı iki ayrı vilâyet mevcutmuş gibi devam edip gidiyordu; çünkü kilisenin, siyasi teşkilâtı nazarı itibara almaması artık âdet hükmüne girmişti. Hadrianopolis, Tios ve Krateia şehirlerinin Honorias'ın doğusunda olduklarını zannediyorum. İhtimal ki Honorias'la Paphlagonia'nın hududu Porthenios'du; Safranbolu'nun, eğer Germia - Theodorias burada değilse, Hadıranopolis olması çok muhtemeldir.

2 — Aşağıdaki fihrist Cappadocia'yı kuzeyden tahdid eden vilâyetleri ihtiva eder. Hepsini birer birer incelemek konumuz dışındadır; esasen buralarını o kadar az tanırım ki, istemiş bile olsam fazla bir şey ilâve etmeme imkân yoktur. Lâkin Cappadocia hududuna yakın birkaç şehir vardır ki bunlardan yollar meselesinde de bahsetmiştik. Bunların mevkilerini tam ve doğru olarak tayin etmek mecburiyetindeyiz.

3 — Eukhaita, Helenopolis Piskoposluklarından biriydi. Daima, bu Vilâyetin şehirlerinden addedilmiştir (Justinian, Novell. XXVIII); Piskoposu, Amaseia metropolitine tabi tutulurdu (Act. Sanct. Şubat 7, S. 24). Epey eski bir tarihte, müstakil (Autokephalos) yapıldığı anlaşılıyor: bunun için, yalnız Helenopontus'da Amaseia'ya tabi Piskoposlukların listesini kopya eden Hierocles'de Eukhaita yoktur. İhtimal ki, şehre bu şeref, hiç olmazsa kısmen, Eukhaita civarında büyük bir ejderha öldüren hamisi Aya Theodore'a hürmeten verilmıştir [2]. Büyük yollardan birinin üzerinde idi: Eutychius, Amaseia'dan Constantinople'a çağırıldığı vakit, Eukhaita ve Nicomedia'dan geçerek gitmişti. «Azizlerin hayatı, 6 Nisan, S. 565). İhtimal ki Çorum ve

[1] Vll. Iste tama n değıldir. fakat o da Amastris'i Başpiskoposluklar arasında göstermemiştir; Hierocles'e uyduğu şüphesizdir.

[2] Acta Thedori (7. Şubat hikâyede mevkiin ruhunu gösteren hiç bir renk yoku- Hayatı, Eukhaita, Nikomedeia ve bu iki şehre yakın olduğu söylenen Heracleia (Pont c.) arasında geçmiştir!

Gangra tarikiyle seyahat etmişti. Bu, yolların en kestirmesidir. Kullanıldığı şu vak'a ile de sabittir:

Hun'ların Pontus ve Cappadocia'yı istilâ ettikleri bir zaman, Eukhaita zaptedilmek üzere iken, Macedonius, Eukhaita' dan Gangra'ya kaçtı. (Theophan. S. 161) [1]; bundan Eukhaita'nın Çorum'da olduğu neticesine varmak mümkündür.

Helenoppntus, Pontus Polemoniacus, Armenia Prima

Hierocles	Kilise listeleri I, VIII, VI	Kilise listeleri III, X, XIII
Ἀμασία	I 1. Ἀμρσείας	1. Ἀμασείας
Ἴβωρα	4. 4. Ἰβύρνων	4. Ἰβώρων ἤτοι Πιμολίας
Ζῆλα	7. Ζηλῶν (om. viii. ix.)	7. Ζιλῶν
Σάγιον Ζυλίχην	6. Ζαλίχου ἤτοι Λεονίου πόλεως	6. Ζιλίχου ἤτοι Λεονιοπόγεως
Ἄνδραπα	5. Ἀγραπόδων	5. Ἀνδρἀπων
Ἄμισος	2. Ἀμισσοῦ	2. Ἀμινσπῦ
Σινώπη	3. Σινώπης	3. Σινώπης
—	II. Εὐχαίτων	II Εὐκαίτων
Νεοκαισάρεια	1. Νεοκαισαρείας	I 1. Νεοκαισαρείας
Κομανα	5. Κομάνων	4. Κομἀνων
Πολεμώνιον	4. Πολεμωνείου	3. Πογεμωλίου
Κερασοῦς	3. Κερασοῦντος	2. Κεραζοῦντος
Τραπεζοῦς	2. Τραπεζοῦντος	II. Τραπεζοῦς
—	—	5. Ἀλύας
—	—	6. Ριζαίου
—	—	7. Κόκκου
—	—	8, Εὐνίκου
—	—	9. Ἀραδάση
—	—	10. Μαρτυροπόλεως
—	—	11. Ο γψηλος
Σεβαστεία	1. Σεβαστείας	1. Σεβαστείας
Νικόπολις	3. Νικοπόλεως	3. Νικοπολεως
Κολονία	5. Κολωνίας	5. Κολωνείας
Σάταλα	4. Σατάλων	4. Σατἀλων
Σεβαστούπολις	2. Σεβαστουπόλεως	2. Σεβαστουπὸλεως
—	6. Βηρίσσης	6. Κηρίσση;

4 — Yukardaki fâslı baskıya verdikten sonra «Bulletin de Corres. Hellenique» (1889 S. 297) de M. Doublet'nin Eukhaita hakkında bir

[1] Cedren. I, s. 633 le mukayese edin: «yağma edevek Armenia, Cappadocia, Galatia veya Pontus'dan akıp geldiler; Eukhaita'yı hemen almak üzere idiler; mukaddes Macedonius büyük bir tehlike içinde Gangra'ya zor kaçtı.»

makalesi intişar etti. Bu makalede M. Doublet, yalnız M. l'Abbé Buchesne'nin fikirlerini tekrarlamakla iktifa etmiş, ve Safranbulu'da bulunan bir kitabeye istinat ederek, Eukaita'nın burada bulunduğunu iddia etmiştir. Lâkin bu kitabe, sadece Safranbolu'daki kilisenin Aya Theodorus'a ithaf edildiğini, ve o zaman pek cari olon Bizans adeti üzere, şehire de bazan «Theodoris in şehri» dendiğini göstermektedir. Bu, şehre resmen Theodoropolis ismin n verilmiş olduğunu kat'iyen isbat edemez; sadece, dini bir kitabede, şehrin hamisi olan Azizin adiyle anıldığı söylenmektedir. Theodoris'in, kuzeyde, müteaddit şehirlerde, hamî Aziz olarak tapınılmış olması ihtimalden uzak değildir: Theodoris'in efsanesi, nufuzunu yalnız tek bir şehre hasretmemektedir [1]. Bundan maada, Safranbulu'nun, Eukhaita'nın merbut olduğu Helenopontus vilâyeti dahilinde olduğunu gösteren henüz hiçbir delil bulunmamıştır. Safranbolu'nun, Helenopontus'un nekadar batısında, Honorias'la Paphlagonia hududunun nekadar yakınında olduğunu görmek için, haritaya bir kere bakmak kâfidir; M. Doublet'n n, bu iddiayı ileri sürdüğü vakit, haritasına bakmadığı çek aşikâr görülüyor.

5 — Birincisi, Eukhaita, Helenopontos şehirlerinden biri idi. I. Piskoposluk listesi, müstakil Piskoposluklar (αὐτοκέφαλοι), arasında E B 62 numarayla, Ἐπαρχίας Ἑλενοπόντου ὁ Εὐχαιτων Helenopontus'de Eukhaita) diye kaydediyor. Meçhulümüz olan bir takım kilise rabıtalarından dolayı, pek nadiren, bazı Piskoposlukların hiç bir coğrafî alâkaları olmayan vilâyetlere merbut tutulduklarını itiraf ediyorum; lâkin Eukhaita'nın vaziyeti böyle değildir: Helenopontos Metrropoltine merbut olmadığı halde, vilâyetin şehirleri arasında kaydedilmiştir. Bundan başka, Justinian zamanındaki Helenopontos şehirlerinin resmî listesi malûmdur [2] ve Eukhaita da bunların arasında mukayyettir.

İkincisi, Helenopontos'un hudutlarını Paphlagonia'nınkilerle tayin edebiliyoruz. Gangra, Pompeiopolis ve İonopolis, Paphlagonia'da idiler; binaenaleyh Helenopontos'un batı hududu bu şehirlerin doğusundan geçiyordu. Hatta

[1] Meselâ Akroenos'daki Melek Michaelin yardım ve himayesini talep eden dua gibi: ῥῦσου τὴν Πόλι (υ) σου «Şehrini koru» 1882 «Mittheil. Athen.» de, Prymnessos ve Metropolis bahislerine müracaat Germia ile Koloneia'nın da bazan hamileri Aya Theodorus'un adiyle anıldıklarını gösteren bir fıkra vardır: 553 deki İstanbul şurasında: Throdorus'un şehri denilen Kolonia piskoposu Joannes» Germa için § 6 ya müracaat, Safranbolu (Hadrianopolis yahut belki Germia) nın Aya Theodorus tarafından himaye edildiğini yalnız bu kitabede görüyoruz.

[2] «Helenopontus'ta sekiz şehir vardır Bunlar da Amasia, Ibora, Euchaita; bunlardan başka Zela, ve Andrapa ve Ageon, basamakların yani bayırların yanında - Sinop ve Amissos vardır Bu eski şehirlerden başka Leontopolis vardır ki bu da artık şehirler arasındadır. Lâkin öteki beş şehir Pontus Polemoniacus'u teşkil eder. Bu bes şehir: Neocaesareia. Comena, Trabizond. Geresund ve Polemoniom'dur. Çünki Pontus ile Sevastopolis şehirden ziyade kala sayılır. (Novella XXVIII).

bundan daha kati olarak tesbit edebiliriz. Helenopontos'a, Halys'in batısında üç şehir dahildi: (1) Sinope, (2) umumiyetle Zalikhos yahut Saltus Zalichenus denilen Leontopolis ve (3) Ptolemy'nin rivayetine göre bazan Neoclaudiopolis denilen Andrapa. Kiepert bu sonuncusunun, İskelip olduğunu kuvvetle iddia etmiştir [1]. İkincisinin, Halys'in 210 Stadia batısındaki küçük Zalekos vadisi olduğu aşikârdır [2]. Sinope'a gelince malumdur; bu üç şehirle doğu Paphlagonia'nın üç şehri arasından geçen hat, Helenopontos'un doğu sınırını teşkil ediyordu. Aşağıda Dokeia'nın da Helenopontus'ta olduğunu ispata çalışacağım; bu iddia eğer doğru ise, hududu daha kat'i olarak tayin etmiş oluruz.

Üçüncüsü, Eukhaita, Armeniac themasinda idi [3]. Ta Cilicia geçidinden Karadeniz üzerindeki Amisos'a kadar bütün Cappadocia'yı ihtiva eden Armeniac themasının Safranbolu'yu da içine alacak kadar batıya uzanmış olmasına katiyen imkân yoktur; böyle olduğu takdirde Paphlagonia Themasına, yalnız Safranbolu ile ta Herakleia'da denize kadar uzanan Buccellariote theması arasındaki küçük köşe kalmış oluyor. Bu noktada fazla ısrarı zait görüyorum. Eğer Dokeia, Armeniac themasında ise aynı zamanda Helenopontos'ta da olacağı aşikârdır ve bu takdirde de hududa çok yakın olması icabeder. Şimdi Tosya ismini taşıyan Dokeia'nın Armeniac themasında olduğu mukayyettir: [4] 1072 de Romanus Diogenes esaretten avdetinde burasını işgal etmişti. Alexius Comnenus Amasya'dan avdet ederken (Paphlagonia'da olduğu söylenen) Dokeia'dan, Kastamon'dan ve Herakleia'dan geçerek gelmişti (Niceph. Bryen. S. 92).

[1] Kiepert «Sitzungsber. Berl. Akad.» 1884; «Gegenbemerkungenzu Prof. G. Hirschfeld». Hirschfeld, İskelip'in Tavium olduğunu iddia etmişti. Andrapa'nın nerede olduğunu gösterecek hiçbir imaya tesadüf etmedim; lâkin umumî mülâhazalar Kiepert'in nazariyesini emniyetle kabul etmeme müsaittir. İskelip'in eski bir şehir yeri olduğu muhakkak olduğu gibi. buraya koyacak Sora ile Andrapa'dan başka da hiçbir şehir, yoktur. Sora'nın daha garpta M. Doublet'nin tahmin ettiği gibi Safranbolu'nun yarım gün cenubu şarkisinde bugünkü Zora'da olması muhtemeldir (bu tarif çok müphemdir). Bull. de Corr. Hell. 1889 S 311: Binaenaleyh Mannert'in Sora'yı Kastamon. bugünkü Kastamonu, (Nicet Chon. 28 Cinn. 13-15) olarak tesbit eden iddiasını reddetmek lâzımgelir. Andrapa'nın bu civarda olduğu muhakkaktır: «Mukaddes İsikius, Andrapa'da doğmuştu». (Azizlerin hayatı 6. Mart, S. 456).

[2] M. Doublet (Bull. Corr. Hell. 1889 S. 297) «Je na'i malheureusement pu identifier ni İbora. ni Zaliche.»

[3] Theophanes (S 489), Armeniac theması valisi Leon'un askeri hazne ile Eukhaita'da olduğunu kaydeder: De Boor, bundan pek haklı olarak, Eukhaita'nın bu themada olduğu manasını çıkarmıştır.

[4] «Bu adamın aslı ermeni idi, Dokia köylerinden Darridus'da dogmuştu».

Ντσχιαν yerine belki Ντοχιανοΐ (Sah. 426. Theophan. Contin) demek lâzımdır.

Dördüncüsü, Eukhaita'nin Halys'in doğusunda olması muhtemeldir. Yukarda Theophanes'dan naklettiğimiz ibare, 508 de Hun'ların Pontos, Cappadocia ve Galatia'yı talan ettikleri zaman, Macedonius'un Eukhaita'dan Gangra'ya kaçtığını söyler. Eğer Eukhaita, Safranbolu'da olsa idi, Gangra'ya kaçmakla kendisini doğruca düşmanın eline atmiş olacaktı. Çorum gibi bir yerde bulunmuş olmalıdır ki kaçarken tabii surette batıya, Gangra'ya gitsin. Bundan maada, Theophanes'in sözlerinden Hun'ların Halys'i aşmadıkları anlaşılır. Binaenaleyh muhasara ettikleri Eukhaita'nın Nehrin doğusunda olması icabeder.

Bütün bu fıkralar Eukhaita'nın, Amsia'dan Nikomdeia'ya giden bir yol üzerinde, Gangra ile muvasalası kolay, ve Halys'in doğusunda olduğunu gösterir. Memleketi bilmeden haritayı tetkik ettiğimiz zaman, Eukhaita olarak kendisini gösteren yer Çorum'dur.

6. Duchesne ile Doublet'nin iddiasına uygun yalnız iki fıkra vardır: (1) Bunlardan birincisi, P - 3 de not olarak kaydettiğimiz Aya Theodorinin hayatıdır; lâkin orada da söylediğimiz gibi, bu hâl tercümesinde memlekete ait malumat okadar azdır ki buralara yabancı biri tarafından yazıldığına hükmetmemek kabil değildir. Hakikaten bütün «Acta Sanctorum = azizlerin hayatı»nın en saçma kısmı Theodori'nin havatıdır [1]. İsminden ve bir de bir ejderha öldürdüğünden başka hiç bir şey bilinmediği aşikârdır. Paphlagonia ile Pontos'un muhtelif yerlerinde kendisine tapılırdı; efsane bunları birleştirerek Eukhaita'da ejderi öldürtmüş, Herakleia'da yaşatmıştır. Sasima'daki Makrina, Nakoleia'daki Seydigazi tabutu, müslüman olsun, hiristiyan olsun, evliyanın tapıldığı yerde efsanelerin ne kolaylıkla büyüdüğünü göstermeğe kâfidir [2].

(2) «Acta S. Theodori» nin Bollandistler tarafından yazılan mukaddemesinin II inci faslında nakledilen parça, Duchesne ile Doublet'yi tasdik eder gibi görünür: Hadrianopolis Piskoposu, Alypios'u ararken Eukhai'ta da buldu; Şehid Theodorius'un yortusu kutlanmağa başlanmıştı.» Lâkin bana bu iki ibare, demin gösterdiğimiz delilleri cerhedecek kadar kuvvetli gözükmedi.

Bundan başka, Safranbolu'ya resmen Theodoropolis dendiğini kabul etsek bile Eukhaita olduğunu yine ispat etmiş olmayız; çünki Duchesne'nin kendisi de söylediği gibi, Theodoropolis adı Eukhaita'ya Ruslara karşı

[1] Hikayenin birbirinden berbad üç şekli (7 Şubat) da mukayyettir.

[2] «Portaverunt eum ab Heraclia in Euchaita» «Herakleia'dan Eukhaita'ya götürdüler» (Add Sali 894 B.) Makrina meselesi için Sasima'ya müracaat. Seydigaziye tapındıklarını söylemek hiç şüphesiz Müslümanlığa iftiradır; Seydigazinin hatırasını yaşatan dervişler için bile, hakiki müslümanlık seviyesinden aşağı olmalarına rağmen, yine Seydigaziye tapıyorlar diyemeyiz.

kazanılan bir zaferi kutlamak için 969-973 de verilmişti; lâkin bu kitabe beşinci asra aittir. O halde, beşinci asırda dindar halk tarafından Aya Theodorus'un ismiyle anılan bir yer aramamız icabeder. Germia'nın bu şarta uyması ve Saframbolu'da olması mümkündür.

Germia'dan I., II., VI, VII., VIII., ve X. listeler umumiyetle Galatia'nın metropolisi olarak bahsederler: VII ye göre Birinci Galatia'da, VIII. ye göre, İkinci Galatia dadır. Bu, mevkiini tamamiyle tayin eder gibi gözükür, lâkin 692 deki on altıncı Synod'da Piskoposlukların listesinin başında: «Bithynia Piskoposluklarından, Theodorus'un memleketi Germia'nın hakîr Piskoposu, Moris» imzasına tesadüf ederiz. Bunun yanında da, Hellespontus Piskoposları arasında: «Hellespontus vilâyetinde, Germia şehrinden, Paul» kaydı mevcuttur. Bütün listelerde, Pessinus'a tabi bir piskoposluk olarak gösterilen, ve İkinci Galatia şehirlerinden biri olan Germacolonia ile bu Germia'nın aynı yer olmasına imkân yoktur: birincisinin dinî lakabı Myriangeloi, ikincisininki Theodorias'dır. Bu ikinci Germia'ya dair, Peutinger tablosunda Ankyra ile Parnassos arasındaki Germias'dan başka hiçbir imaya tesadüf etmedim. (Peutinger'dekinin hata olduğunda da hiç şüphe yoktur; çünki başka vesaikte bu yol gayet iyi gösterilmiştir). Eğer Meclisin listesini piskoposluk listelerine tercih edersek, Germia'nın Safranbolu'da olması muhtemeldir. Safranbolu, Paphlagonia'dan ziyade Bithynia'ya ait görünürse de Justinian (Nove. XXIX) Claudiopolis'le Herakleia'nın Bithynia şehirlerinden olduğunu bilhassa zikreder. Binaenaleyh, Safranbolu nun da Bithynia ile Paphlagonia arasındaki hududun pek okadar doğusunda olmaması icabeder. Vilâyet hudutlarının (Roma'nın resmî taksimatı müstesna) daima müphem kaldığı malumdur. Fakat yine iddiamda ısrar etmiyorum; yalnız bunun imkân haricinde olmadığını ileri sürüyorum. Esasen Hadrianopolis'in Safranbolu'da olduğu nazariyesini tercih edenlerdenim [1]. Lâkin Germia'nın yedinci asırda Aya Theodoris'in adiyle anıldığı muhakkak olduğu gibi beşinci asırda da böyle anılmış olması muhtemeldir [2], ve elimizde de. Germia'nın Safranbolu'da olmadığını gösteren kat'i hiçbir emare yoktur. Eukhaita'nın Theodoropolis adını onuncu asırda aldığı mukayyet olduğu gibi. Gangra'nın doğusunda, ve belki Halys'in de doğusunda olduğu kat'ı olarak tesbit edilmiş gibidir.

[1] Eğer Doublet'nin Sora olarak gösterdiği mevki doğru ise Hadrianopolis'in daha ziyade batıda olması lâzımgelir, çünki Honorias dahilinde idi; bunun için de Safranbolu gayet münasiptir. Paphlagonia. Honorias'tan ayrıldıktan sonra Kastamoni Paphlagonia'da kaldı: Dadybra ile Kastamonu'nun tek bir piskoposluk teşkil etmiş olması muhtemeldir.

[2] Tesadüfi olan bu imadan şehre verilen Aya Theodoris adının halk arasında cari. binaenaleyh oldukça eski olduğu anlaşılmaktadır.

Eukhaita'dan bu kadar sık bahsedilmiş ehemmiyetini göstermiye kâfidir. Şu halde, acaba ne için, Hierocles de dahil olduğu halde, hem eski müverrihler, hem de yeni coğrafyacılar bundan bahsetmemişlerdir [1]? Roma İmparatorluğu zamanında, Eukhaita'nın bulunduğu havaliye Yunan - Roma medeniyeti henüz girmemişti: binaenaleyh Hierocles'ten evvel yazanların sükûtu tabiidir. Lâkin 350 den 550 ye kadar geçen iki asrın en göze çarpan hususiyetlerinden biri, Anadolu yaylasının kuzeyindeki şehirlerin büyüyüp ehemmiyet kesbetmesidir; ve bu müddet zarfında Eukhaita, Helenopontos'un πόλις (muayyen teşkilâtlı şehir) lerinden biri olmuştur. Eğer Hierocles, hükûmetin şehir listelerinden birini kullanmış olsa idi, Eukhaita'yı hazfetmesine imkân olamazdı. Şu halde, kendi listesinde bulunmayışına sebep, ancak kilise listesinden iktibas etmiş olmasıdır; ve o zaman Eukhaita αὐτοκέφαλος (müstakil) olduğu için Amasia'ya tabi Piskoposluklar arasında bulunmuyordu. Eukhaita'nın müstakil olduğunu isbat eden ilk delil 680 Meclisi kayıtlarıdır: buradaki tescil sırası, İsauria'daki Leontopolis ve Kotrada ile beraber Eukhaita'nın da metropolit Piskoposluk olduğunu açıkça göstermektedir.

Eukhaita'nın daha başka bir yerde olması da mümkündür: Amasia - Gangra yolu üzerinde olmayıp daha kuzeyde, Amasia - Vezirköprü - Taşköprü (Pompeipolis) v.s. yolu üzerinde olması kabildir. Lâkin Macedonius'un Gangra'ya firarı, daha fazla güneydeki yola işaret eder.

Sonraki listelerden bazıları [2] Eukhaita'ya tabi dört Piskoposluk gösterirler: Gazala, Koutziagros, Sibiktos ve Bariane. Bunlardan Gazala'nın (Gazelonitis bölgesinin başlıca şehri olan) Gazelon olması mümkündür; Kiepert, Vezirköprü'de olduğunu tahmin ediyor. Lâkin manüskrilerin ekserisi bu piskoposlukları Peloponnesus'da, Neai Patrai Metropolisine tabi gösterirler ve fazla olarak «Eukhaita Piskoposunun makarı olmadığını» da ilâve ederler; Nilus Doxapatrius da bunları tasdik etmektedir. Şu halde listelere göre bu dört piskoposluk daha ziyade Peloponnesus'a aittir: belki Yunanistan topografyası ile meşgul olan biri meseleyi ilerde halletmiye muvaffak olur.

Bu son sayfaları matbaaya gönderdikten sonra Azizlerin Hayatı (Haziran 5 S. 586) da fikrimi tasdik eden bir delil daha buldum. Amasyalı Theodori Tıronis'in tercümei halinden iktibas edilmiş bir parçada Eusebeia isminde asil bir kadının şehidin naşini naklettiği yazılıdır: «Amasya'dan bir günlük mesafede, Eukhaita denilen bir mahaldeki çiftliğine» götürmüştür. Çorum, Amasya'dan iki gündür. Lâkin Çorum'un arazisi dahilindeki bir çiftlik Amasya'dan bir günlük mesafede olabilir. Aynı sayfada Aya Barbarae'nin haya-

[1] Le Quien'den sonra Eukhaita'dan bahseden ilk muharrir zannedersem Duchesne'dir.

[2] X. liste ve Paristeki bir monüskri.

tından bir parça nakledilmiştir: «Anadolu'da Heliopolis ismindeki memlekette, Eukhaita'dan 12 mil mesafede, Galasia denilen yerde bir adam yaşıyordu».

Heliopolis isminde bir şehir olmadığı için bu kelimenin yanlış olduğu aşikârdır [1]. Eğer bunu [εὖ] ηρι [ν] ουπόλει şeklinde tashih edecek olursak, Verinopolis'i Göne'ye koymuş olduğumuz için Verinopolis havalisinin kuzeyindeki bir çiftlik de Çorum'dan on iki mil mesafede olabilir. Bu iki fıkra da Eukâaita'nın Çorum'da olduğunu isbat etmektedir.

Eukhaita'ya tabi gösterilen dört Piskoposluğa gelince, M. Tozer, hiçbirinin Yunanistanda bulunmadığını söylüvor. Şuhalde ya bir üçüncü metropolitliğe, yahut da hakikaten Eukhaita'ya tabidiler. Eukhaita'ya tabiatiyle tabi olacak arazi Halys'in doğu sahilidir. Bu havalinin kuzey kısmı Gazelonitis ismini taşır; başlıca şehrinin bu dört Piskopostuktan biri olması muhtemeldir.

7 — Demekki Safranbolu'daki eski şehir Eukhaita değildir: bunun kat'i surette tayinini profesör G. Hirschfeld'e bırakıyorum [2]. Yeni ismi ihtimalki Θεοδωρίαν πόλιν den gelme bir şeydir. Halihazırdaki şehir isimlerinin büyük bir ekseriyeti hamîleri olan azizlerin isimlerinden alınmıştır. Ἅγιο Θεολόγο kelimesinden çıkan Ayasaluk'ta Θ harfi, S olmuştur: halkın konuştuğu Rumcada Θεο ile ίαν heceleri daima tek hece gibi telaffuz edilir: Anlaşılması güç olan tek şey (δ) nin (F) oluşudur. Lâkin (δ) nin bugünkü telaffuzu birçok güçlükleri halledebilir. İsimlerin (i) halini (mefulünbih şeklini) kullanmak âdettir. Meselâ Baliamboli, παλαιὰν πόλι (ν) gibi.

8 — Bu noktada durarak Justinian'ın bu taraftaki vilâyetlerde yaptığı değişikliklerin mukayeseli bir cetvelini tetkik etmek faydadan hali değildir zannındayım (Novel XXVIII, XXXI). Bu fıkralarda, Zela'nın, Birinci Armenia (Sebastiana) ya bitişik, eski Helonopontos hudndunda; Komana'nın da yine Birinci Armenia (Sebastiana) ya bitişik Polomonıkos'un hududunda; Satala, Nikopolis ve Colonia'nın da Armenia Sebastiana'nın doğu hududunda, Polemoniakos' daki Trapezous ve Kerasous'la beraber güzel bir yeni vilâyet teşkil ettiklerini görürüz [3].

[1] Aslını tetkike imkân bulamadım Azizlerin hayatında Theodoris Tiro. Şubat 17 den ikinci teşrine bırakılmış. Duchesne, Theodoris Tiro'nun hayatından iktibas ederken, kendi nazariyesini cerheden bu arçaya dikkat etmediği anlaşılıyor.

[2] Germia Theodorias'a edilen imayı görmezden evvel Hadrianopolis'in burada olması ihtimalini düşünmüş'üm.

[3] Justinian (Novel, XXXI) Birinci Armenia'den, metropolisi Leontopolis olmak üzere yeni bir vilâyet teşkil etti Ve ilâve ediyor:

«Buna şu şehirleri de ilâve etti: Theodosiopolis — bu eskiden de bu vilâyet dahilinde idi —, Satala, Nikopolis, Kolonia — bunlar da Birinci Armenia'dan alınmıştır. Bunlardan maada

Pontos ve Armenia

Justinianın teşkilâtı		Eski Bizans teşkilâtı
Armenia Prima	Bazanis yahu Leontopolis	Meçhul
»	Theodosiopolis	Cappadocia Prima
»	Trapezous	Pontos Polemoniskos
»	Kerasous	»
»	Satala	Armenia Prima
»	Nikopolis	»
»	Colonia	»
Armenia Secunda	Sebasteia	»
»	Sebastopolis	»
»	Komana	Pontos Polemoniakos
»	Verisa	Armenia Prima
»	Zela	Helenopontos
Helenopontcs	Amaseia urbs	»
	Amisus »	»
	İbora »	»
	Eukhaita »	»
	Andrapa »	»
	Sinope »	»
	Leontopolis»	»
	Neocoesareia»	Pontoö Polemoniakos
	Polemonion»	»
	Pityous phrourion	»
	Sebastopolis »	»

Armenia Sebastiana'nın, Justinian'dan evvelki kayıtlarda ve Piskoposluk listelerinde Prima (birinci), Justinian'ın yaptığı sivil tadilâttan sonra Secunda (ikinci) oluşu, kilise listelerinde birçok karışıklıklara sebep olmuştur: meselâ 680 Synodunda «İkinci Armenia'da Verissa» kaydına tesadüf ediyoruz;

Trabzon'la Giresnnda (eskiden Polemonialkos denilen) Pontos'dan alınmıştır.» İkinci Armenia'yı da eske Birinci Armenia ile Pontos'un parçalarından yaptı.

«Lâkin ikinci bir teşkilât yaptı, eskiden Birinci Armenia denilen bölgeye Sebasteia şehrini verdik; başka şehirler bunu takibetti: Sebastopolis (ki eskiden de burada idi) buna ilâveten Commâna Eskiden Polemoniakos denilen Pontos'dan alındı), Zella (Hellenopontus'dan alındı) ve bir de Berisa » Armenia Tertia (Üninncü Armenia) İkinci Armenia'nın eşi idi. (O 2 ye bak). Armenia Quarta (Dördüncü Armenia), Tzophanene, Anzathene, Balabitene bölgelerini ve muhtelif kabileleri ihtiva ediyordu. Martyropolis şehri ile Kharizon kalesi de buna dahildir.

birinci piskoposluk listesi Dördüncü Armenia'dan bahsettiği halde Üçüncü Armenia'dan hiç bahsetmemiştir. Bu Dördüncü Armenia hiç şüphesiz Justinian'ın teşkil ettiği vilâyetti; çünki bu münasebetle Kitharizon'dan da bahsetmektedir; halbuki Martyropolis de vilâyetin bir kısmı olduğu halde bunu Mesopotamia'ya dahil etmiştir.

9 — Bazan Heracleopolis denilen Sebastopolis'in Sulusaray'da olduğu, şehrin yanındaki Roma köprüsü üzerinde bulunan bir kitabe ile sabittir. Bu kitabeyi hem Renier (Rev. Archaeolog. 1871, S. 200), hem Roehl (Beiträge zur griech. Epigraphik) neşretmiştir. Lâkin okadar fena bir kopvadan istinsah etmişlerdir ki ikisinin de sureti birbirinden gayet farklıdır. Bilâhara Sır Charles Wilson'dan doğrusunu alarak «Journal of Philology» 1883 S. 154) de kendim neşrettim. Cappadocia valisi (müverrih) Arrian'ın zamanında, Sebastopolis Heracleopolis eşrafı, ayanı ve halkı tarafından dikilmişti.

10 — Amasia, Amisos, Sinope, Neocaesareia, Komana, Sebasteia, hepsi küçük bir değişiklikle isimlerini bu güne kadar muhafaza etmişlerdir. Komana, şimdi İris nehri üzerinde, Tokat'ın yukarısında, Gömenek dendiği rivayet edilen küçük köydür: lâkin ben bizzat görmedim Strabo (S. 557) Komana şehrinden İris nehrinin geçtiğini zikretmiştir. Sebasteia, Pompey'den sonra Megalopolis ismini almıştı, İlk imparatorluk zamanında Sebasteia denmiştir. Duvarlarını Justinian yeniden yaptırtmıştı.

11 — İbora'nın yerini, Basil ile Gregory Nyssenus'un mektuplarından tayin etmek kabil olmuştur. Doğdukları, sonradan tekrar, tekrar ziyaret ettikleri ve hemşireleri Macrina'nın öldüğü çiftlik İris nehri üzerinde, Annesoi denilen bir köyde idi. Macrina'nın vefatından sonra Gregory'nin, Annesoi'dan Nyssa'ya gittiği yol, çok uzak olmadığı anlaşılan Sabastopolis'den geçiyordu. Gençliğinde Basil, dünyadan çekilerek münzevi hayatına başladığı vakit, İris'in karşı sahiline geçmişti. Fakat Annesoi'ya yakındı [1]. Annesoi'nin Ibora piskoposluğu dahilinde olduğu mükerreren zikredilmiştir. Basil, Makrina ve Gregory'nin annesi Emmeleia, «Kırk Şehid» in kemiklerini Annesoi'ya getirerek bunları muhafaza etmek için bir kilise inşa ettirmişti [2]. Bunun için, İbora Piskopou öldüğü vakit kilisenin nezaretini muvakkaten Gregory deruhde etmeği vazife bildi [3]. Armenia metrepolisi Sebasteia'dan gelen murahhaslar, kendisini burada ziyaret ettiler; İbora,

[1] Basil'in mektupları (3 ve 223) «İris nehri üzerindeki manastırda».

[2] «Benim köyüme yakın. İbora denilen küçük bir komşu köy vardır ki burada bu üç muhterem adamın mukaddes kemikleri mahfuzdur.» (Quadr Mart. Greg Nyss S 783).

[3] «İbora, Pontos'ün hududunda bir şehirdir ve eskidenberi bize tâbidir» (Greg. Nyess. «Mektupları» S 1075). Kilisenin kavaninine göre kendisine ihtimam ettik.»

Pontus hududu üzerinde bir piskoposluktu ve Dazimon (Tokat) dan uzak değildi; şu halde Pontus'un Sebasteia'ya muttasıl piskoposluğu olması ihtimali gayet kuvvetliydi.

Gregory Nazienzen (mektup IV). Basilin inzivaya çekildiği yeri dar bir vadi olarak tarif etmiştir: etrafında yükselen dağlar burasını daima gölge ve karanlık içinde bırakır, ta aşağıda nehir, kayalık, dar ve iki tarafı sarp yatağında köpürerek çağlardı (mektup. V). Bu tarif, ancak Turhal'ın aşağısındaki kayâlık vadiye ait olabilir. İbora'nın daha aşağıda olmasına imkân yoktur; çünkü Pontus'un Sebasteia tarafındaki hududunda idi: yukarı tarafta ise ta Komana arazsine kadar hiçbir kayalık vadi yoktur.

Gregory Nyssenus, vaftiz hakkındaki eserinde (Vaftiz hüsusunda geç kalanlara hitaben III S. 415 Migne tabı) Komana'dan komşu şehir olarak bahseder [1]. Tillemont, eserin Nyssa'da yazıldığını farzederek Nyssa ile Komana'nın birbirine yakın olduğunu zannetmiştir. Hakikatte eseri Gregory Annesoi'da yazmış olmalıdır. Şu halde çıkaracağımız netice, İbora arazisinin doğuda Komana. güneyde Sabasteia arazisine muttasıl olduğu halde Komana hududundan Turhal'ın aşağısındaki bir noktaya kadar İris Nehriyle çevrilmiş olduğudur. Hudut ihtimalki Tokat'ın yanında, İbora'nın kendisi de Turha'lın bulunduğu noktada idi. Eğer bu nazariye doğru ise Basil'in 86 ıncı ve 87 inci mektuplarını nasıl izah ederiz? Bir papazın ekini Verisa'da hükûmet memurları tarafından zaptedilmişti. 86 ıncı mektup, Basilin doğup büyüdüğü vilâyetin valisine (Vatanın vali ve hamisine) yani Pontus Valisine yazılmıştır; Verisa'daki memurlardan şikâyet etmektedir. İkinci mektup Verisa memurlarının âmirine hitaben yazılmıştır: Basil, burada Val yi meseden haberdar ettiğini söyledikten sonro hakkı kendiliğinden teslim etmesini tavsiye etmekte, yoksa aksi takdirde mahkemeye müracaata mecbur olacağını ilâve etmektedir. Bu ikinci mektubun ifadesinden bu memurun Basilin bulunduğu yerden, yani Annesoi'den pek uzak bir yerde olmadığı anlaşılmaktadır. Miğne tabındaki notları yazan zat, bundan Annesoi nın Verisa civarında olduğunu istidlâl ediyor. Bu doğru olamaz. Verisa, İbora'dan idare edilen havalideki kasabalardan biri idi; «Şehir ve piskposluğur» başlıca sivil ve kilise memurları İbora'da otururlardı. Basil'in «biraderi» [2] Doratheos'un ekininin zaptedildiği çiftlik Verisa'da, İbora havalisi dahilinde idi.

Şimdiye kadar bu iki mektuptan çıkarılan yanlış neticeleri izah ederken Verisa'nın mevkii hakkında kıymetli deliller kazanmış oluyoruz [3].

[1] «Komşusu Komanalıların şehrinde» (S 423)

[2] «Benim sevgili kardeşım Doratheos» Basilin hakiki ka desi değil, dostu idi. «Benim sevgili kardeşim» ibaresini. ifadesine kuvvet vermek için kullanmıştır.

[3] Migne tabındaki notlar bi inci mektubun Verisa'daki memura, ikincisinin Cappadocia «praessesine» yazıldığını söylemektedir.

Basil'in bazan İbora'nın Neocaesareia (Niksar) a yakın oluşundan bahsedişi, İbora için tâyin ettiğimiz mevkie zıt gibi görünür. Cappadocia'daki Caessareia'dan Neocaesareia halkına hitaben yazdığı 210 uncu mektupta Annesoi'ye geldiği zaman (Annesoi Turhal'ın yanında olsa bile) kendilerine daha yakın olacağından bahsetmesi tabiidir. 216 ıncı mektubu da aynı surette tefsir edebiliriz. Bazı kilise işleri için seyahat ettiği sırada Basil, güney batıdan Dazimon'a (Tokat'la Turhal arasındaki Kazova'ya) gelmişti: ondan sonra Annesoi'da aile çifliğinde yaşadığını tahmin ettiğimiz biraderi Petro'yu ziyarete gitmişti. Bundan çıkaracağımız ilk ve en tabii netice Basil'in biraderi Petron'un, İris üzer nde, Neocaesarea'ya doğru Dazimon'dan daha yukarı bir mahalde yaşadığıdır (Basil, 216 ıncı mektup=Neocaesareia civarındaki havaliye yakın olduğu için). Lâkin biraz daha dikkatle vaziyeti tetkik edince Basil'in Dazimon'daki karışıklıklardan sonra Petro'nun yanına dinlenmek üzere gittiği, binaenaleyh Dazimon'dan sonraki seyahatine devam etmediği anlaşılır. Neocaesaria ile olan komşuluk maddesi hiç şüphesiz nisbîdir: çünkü Basilin daima yaşadığı yer Caesareia idi. Bundan başka, şimdiki faraziyeye göre tesbit ettiğimiz İbora arazisinin Neocaesareia'ya bitişik olması çok mümkündür.

İbora için tesbit ettiğimiz bu yer, Procopius'un (Hist. Arc. S. 111) sözlerine de uygun gelmektedir: Amasya ile İbora, Justinian zamanında bir zelzele ile harap olmuştur. İsmin en doğru şekli Ἴβωρα dır.

Basil ile Macrina'nın biraderleri Naucratius'un çekilip bilahara öldüğü inziva, Annasoi'den üç günlük yolda, İris nehri üzerinde, ormanlık ve dağlık bir noktada idi. Bu üç günlük seyahatin nehrin aşağısına, Amasya'ya doğru olması icabeder. Çünki nehrin menbaına doğru yapılacak üç günlük bir seyahat, Komana'nın ötesine, ta Polomoniacus vilâyetinin ortasına kadar uzanır (Greg. Nyss, Macrina'nın hayatı S. 967).

Macrina öldüğü vakit Araksius, İbora piskoposu idi; ölüm tarihini bazı müverrihler Temmuz 19, 380 olarak, bazı müverrihler de İkinci Teşrin-Birinci Kânun, 379 olarak gösterirler. Acta. Sanct. (6 Nısan, S. 553) de Uranius isminde bir piskopostan daha bahsedilmektedir; lâkin bunun daha eski zamanda olması muhtemeldir. «İbora'nın tahtına şeref verdi ve oraya gömüldü» [1]).

İbora, arazisi ihtimalki Halys'e kadar uzanırdı. Üçüncü piskoposluk listesinde de «İbora yahut Pimolias» piskoposundan bahsedilmektedir (bazan

[1] Uranius, Amasia piskoposları Meletius ve Seleucus'la be aber Amasia'da bir manastır inşa etmişlerdir. Meletius'la Seleucus burada metfundur. (Azizlerin Hayatı. 6 Nisan. S. 553). Bu manastırdan Theophanes (S. 228) da bahseder. İsmi Flavia idi (Azizlerin Hayatı. Nısan S. 561).

πιμολίρρης şeklinde yazılıdır). Demek Pimolissa ile İbora aynı piskoposa tabi iki şehirdi. Cedrenus'e göre (II 626 ve 642) Pimolissa, Halys üzerinde bir kale idi. (Pimolissa kalesi. Pimolissa, Halys Nehrinin kenarında bir kayadır).

Strabo da Pimolisa'nın, Chiliokomon'un yanında, Amasia havalisinin kuzeyinde, lâkin Halys'e kadar uzanmış olduğundan bahseder [1]. Şu halde Kiepert'in Pimolisa'yı Osmancık'ta göstermesi ihtimalki pek haklıdır.

12 — Verisa yahut Verissa, aslen İbora piskoposluğu dahilinde idi. Sonradan Birinci Armenia'daki Sebasteia Metropolitine tabi müstakil bir piskoposluk derecesine yükseltildi [2]. Bundan İbora arazisinin lüzumundan fazla büyük olduğu, bunun için güney kısmının Verissa ile beraber müstakil bir Piskokosluk olarak ayrıldığı anlaşılıyor. Bu, Basilin gününden sonra, 458 den evvel vaki olmuştur. Verissa, hem kilise listelerinde, hem de Birinci Armenia Vilâyetinden İmparator Leon'a gönderilen mektupta, Birinci Armenia'ya tabi gösterilmiştir.

Bütün bu mülâhazaların müttefikan işaret ettiği, ve bütün şeraite uyan yer Bolu'dur; Verisa'nın bugünkü Bolu olduğu aşikârdır. L. 13 le P. 12 de naklettiğimiz iki parça, ihtimalki sahilden gelen doğru yolun Verisa'dan geçtiğini göstermektedir.

13 — Dazimonis, şimdi Kazova denilen, ve İris'in Komana'dan geçtikten sonra iska ettiği zengin ovanın ismi idi (Strabo S. 547). Bir hisar olduğu anlaşılan Dazimon'un da muhkem kalesiyle şimdiki Tokat olması icabeder. 860 da, İmparator Michael Sarasenlere karşı ordusunu sevkettiği vakit, Daximon denilen bir havalide, Cellarion isminde açık ve çimenli (χορτοφόρον πεδίον ot yetiştiren) bir ovada karargâh kurmştu [3]. Bundan sonra olan vekayii anlayabilmek için Sarasenlerin evvelki harekâtını bilmek lâzımdır. Bizans müverrihleri bu nokta hakkında hiç bir izahatta bulunmazlar; lâkin Finlay, Arap müverrihlerinin ifadelerinden Sarasen ordusunun Sinop'den

[1] Niceph. (S 143 Teubner tabi) ile mukayese edin.

[2] Hierocles'e göre - eğer listesi tamamsa - Verissa. İbora'nın bir parçası idi; lâkin Justinian (Novella, sene 536) Sebasteia'da, Armenia şehirlerinden biri olarak bahsetmişti; 458 de Epist. ad Leonem'de de Sebasteia'ya tabi olarak gösterilmiştir. Justinian. Zela ile Komana'yı Sebasteia. Sebastopolis ve Verisa ile ber ber yeni teşekkül eden ikinci Armenia Vilâyetine koymuştu; lâkin kilise taksimatı bunu nazarı dikkate almıyarak eskisi gibi kalmıştır. İhtimalki Hierocles hatalıdır ve Verisa'yı da ihtiva etmesi lâzımdır.

[3] «Daximon denilen yeri işgal ettikten sonra burada Cellarion denilen bir ovada karargâh kurdu.» Gens. Sah 92.

İhtimalki bu kelimedeki (ξ) i daima (ζ) şeklinde tashih etmek lâzımdır. Lâkin Phrygiada Moxeanoi'lerin isminde de a nı değişlilik göze çarpar: Ptolemy ile bir kitabe de böyle yazıldığı halde sikkelerinin üstünde isimleri MOZEANOI olarak yazılmıştır.

dönmekte olduğunu istidlâl etmiştir. Zelisa'ya giden doğru yoldan inecekleri yerde «doğru yoldan saparak» Chonarion'a yürümüşlerdi. (Burada Zelisa, ihtimal ki eski Berisa ile yeni Bolus'un arasında bir istihale şekli olan Belisa'nın yerine yanlışlıkla yazılmıştır) [1]. Chonarion, Bizans karargâhi yanında idi; bunu takip eden muharebede Michael mağlup olarak altı mil ötede Anzês denilen sarp bir tepeye iltica etti. Sarasenler Anzês'e boş yere hucum ettikten sonra Dora ismindeki yeşil ovaya çekildiler. (Thoph. Contin., s. 178; Genes., s. 93 de mukayese).

Serasen ordusunun Daximon'da (κατα τὸν Δαξιμῶνα) olduğu sene Teophilus her taraftan topladığı ordu ile Anzês'de karargâh kurdu (κατὰ τὸν Ἀνζήν). Bunu hemen bir meydan muharebesi takip etti: burada da Teophilus mağlup olarak Amasia'nın yanındaki Chiliokomon'a kaçtı. (Genesius, S. 67 - 68; Thephan. Contin. S. 127 - 128; Strabo 561 le mukayese).

Sarasenlerin Anatolia'yı Melitene [2] den istilâ ettikleri, Arap tarihlerinden anlaşılmaktadır (Weil, Chalifen II. S. 312). Anzes'te Theophilus, bir tepeye çıkıyor ve buradan Arap ordusunun veziyetini tetkik edebiliyordu.

Dazimon (τῶ Δαξιμῶνι) dan, Pontus'un bir şehri, veya kazası olarak bahsedilmiştir: Basil (mektup 212 - 216), Sebasteia Piskoposu Eustathius'un yaptığı propaganda'ya mani olmak için buraya uğramıştı. Demek ki Sebasteia'nın tesiri altında kalacak kadar bu şehre yakındı: ibarenin gelişinden, aynı zamanda Ibora'ya yakın olduğu anlaşılmaktadır. (Ibora'ya müracaat). Tokat'ın mevkii, mektuplardaki tafsilâta gayet uygundur. Dazimon bir Pıskoposluk değildi: Komana Piskoposuna tabi olması icabeder. Bizâns muharebeleri zamanında Komana'dan daha fazla bir ehemmiyet kesbetmiş olması muhakkaktır: eğer listeler, tarihî hakikate tamamiyle uygun olmuş olsalardı ὁ κομανῶν ἤτοι Δαξιμωνος «Komana yahut Dazimon piskoposu» lakabına tesadüf etmemiz lâzımgelirdi.

14 — Kiepert, Tokat'a Eudoxiana'yı koymuştur [3]. Eudoxiana'nın bahsine tesadüf ettiğim yegâne vesika Ptolemy'nin lâtince metnidir ve burada da Pontus Galaticus'da, Comana ile Sermuga arasında gösterilmiştir. Bunu, Bizans devrinde, sonradan ilâve edilmiş olarak kabul edebilirız: o aralık bu ismi almış olan bir başka şehir murad edilmiş olsa gerektir. Lâkin Wil-

[1] Zelisa'yı Zela'nın yerine yazılmış yanlış bir şekil olarak kabul etmek belki daha münasiptir.

[2] Cilicia geçidind ki yola hâkim olan Leulon isaihkâmı o zaman Bizanslıların elinde idi. Araplar Melitene'den gelirken ihtimalki Sebasteia ta ikini iltizam etmişlerdir.

[3] Ç I. G 4184 te de aynı söz söylenmiştî.

berg'in dediği gibi, bahsedilen şehrin Küçük Armenia'daki Eudoixata yahut Eudoxata olması da gayet muhtemeldir. Eudoxiana'nın tul-ü-arzı Pontus Galaticus'a hiç uymadığı halde Eudoxata'nınkilere hemen tam olarak uygun gelir.

R — LYKAONİA ve TYANİTİS

1 —Lykaonia ile güney Cappadocia yollarını hep beraber tetkik etmek daha münasip olacağı için güney Cappadocia bahsini, memleketin sair aksamından ayrı olarak incelemek üzere ayırdım. Lykaonia ile güney Cappadocia'nın vasi ovalarında, yolların istedikleri istikameti takip etmelerine hiçbir mani yoktur. Bunun için şehirlerin yerlerini tayin edebilmek için yolların takip edebilecekleri tabii istikamet ve seyirlerinden hiçbir yardım bekliyemeyiz; bilâkis evvelâ şehirlerin yerlerini, sonra bunları birbirine rapteden yolları tesbit etmemiz lâzımgelir.

Lykaonia'nın ayrı bir vilâyet olarak tesisi 371 - 372 senelerine tesadüf eder. Bu tarihten evvel Pisidia ile Isauria arasında bölüşüldüğü anlaşılmaktadır.

Son Bizans devrinde Lykaonia tamamiyle Anatolia theması dahilinde idi. Bunu Constatine (de Them.) de kaydettiği gibi, başka bir vesika da, Anatolia themasinin Celicia ile hem hudut olduğunu kaydederek tasdik etmektedir. [1]

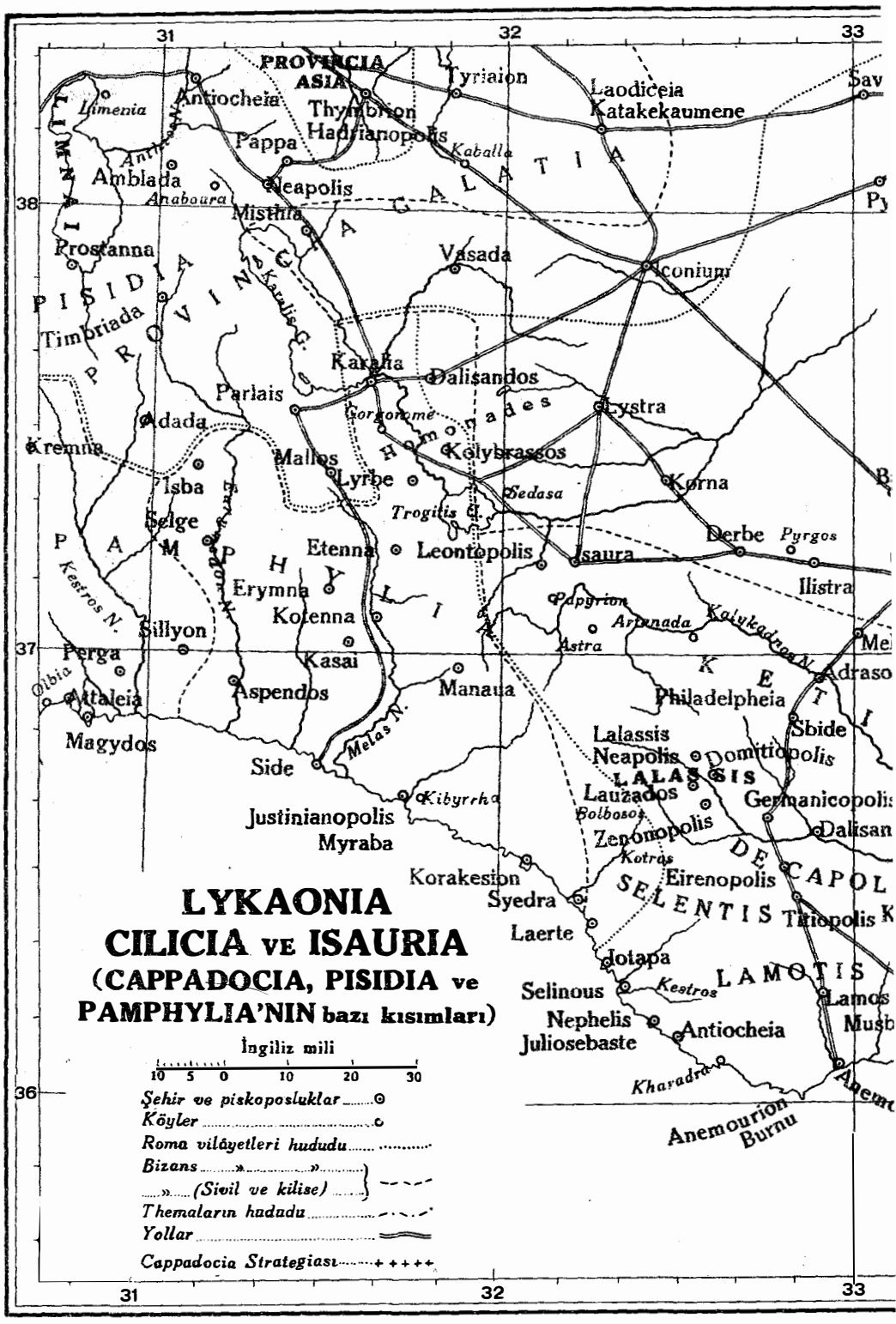
Şimdi evvelâ Lykaonia, sonra güney Cappadocia şehirlerini alarak birer birer tetkik edeceğiz, sonra Taurus'u aşan geçitlere geleceğiz. Böyle bir münakaşanın esasını pek tabii olarak eski listelerin mukayeseli bir cetveli teşkil edecektir; bunu karşıki sayfada bulcaksınız.

2 — İconium'un yeri hiçbir zaman şüpheli kalmamıştır; bugüne kadar hiç inkitaa uğramıyan bir tarihle hiç değişmiven tek bir isim muhafaza etmiştir. Rivayete göre, «Yetmiş Havari»den biri olan Sosipatros, İconium'un Piskopsu olmuş, bunu yine bu Yetmişten Terentius takip etmiştir. (Azizlerin Hayatı. 20 Haziran, S. 67) Cornutus da hem piskopos, hem din şehitlerindendi. Asiz. Ha, 12 Eylül).

İconium'u Selçuklar, kısmen merkezî vaziyeti, kısmen de civarının Lykaonia'da nadır görülen letafeti için kendilerine payitaht ittihaz etmişlerdi. Konya'nın batı ve güney batısındaki bağlar ve yemiş bahçeleri el'an

[1] De Veiit. Bell Nicheph. Phok. praef (Bon tabı):

«Tarsus'a komşu Themalarda yani Cappadocia ve Anatolia'da» Daha sonra, Anatolia ile Çilicia theması arasında Seleukeia'dan ayrı bir thema vücude getirildi.

LYKAONIA CILICIA VE ISAURIA
(CAPPADOCIA, PISIDIA ve PAMPHYLIA'NIN bazı kısımları)

İngiliz mili

10 5 0 10 20 30

Şehir ve piskoposluklar ⊙

Köyler ○

Roma vilâyetleri hududu

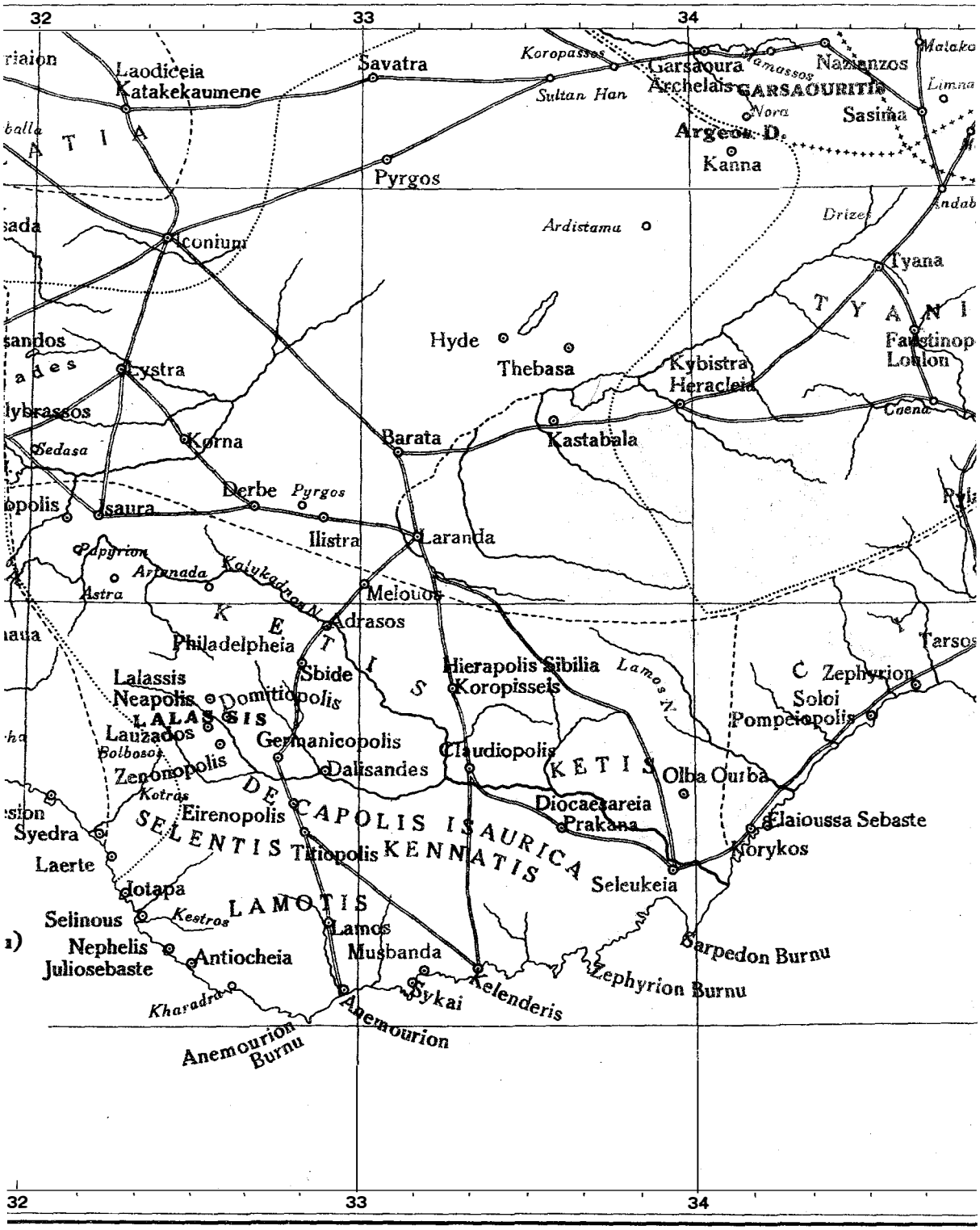
Bizans » »

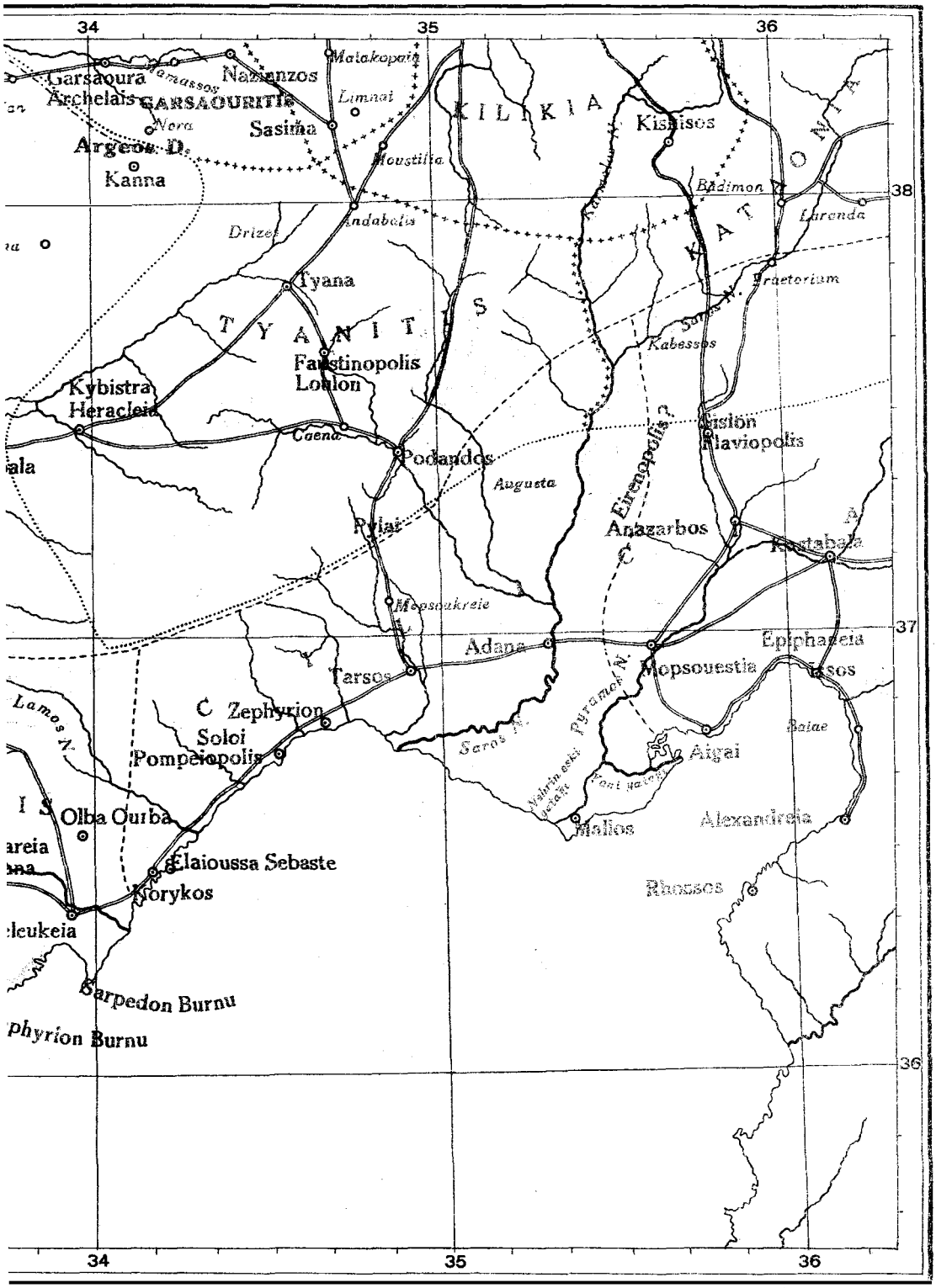
» (Sivil ve kilise)

Themaların hududu

Yollar

Cappadocia Strategiası + + + + +

32
33
34
Laodiceia Katakekaumene
Savatra
Koropassos
Garsaoura
Archelais
Sultan Han
Amassos
Nazianzos
GARSAOURITIS
Nora
Sasima
Argeou D.
Kanna
Pyrgos
Ardistama
Drizes
Iconium
Tyana
TYANI
Hyde
Thebasa
Kybistra
Heraclea
Faustinop
Lotion
Caena
Barata
Kastabala
Derbe
Pyrgos
Isaura
Ilistra
Laranda
Papyrion
Artanada
Astra
Kalykadnos N.
Meloudis
KETIS
Adrasos
Philadelphea
Sbide
Hierapolis Sibilia
Koropisseis
Lamos N.
Tarsos
Zephyrion
Soloi
Pompeiopolis
Lalassis
Neapolis
Domitiopolis
LALASSIS
Lauzados
Bolbosos
Germanicopolis
Claudiopolis
KETIS
Olba Ouriba
Zenonopolis
Dalisandes
Kotrás
Eirenopolis
DECAPOLIS ISAURICA
Diocaesareia
Prakana
Elaioussa Sebaste
Syedra
SELENTIS
Titiopolis
KENNATIS
Korykos
Laerte
Seleukeia
Iotapa
LAMOTIS
Selinous
Kestros
Lamos
Nephelis
Antiocheia
Musbanda
Juliosebaste
Barpedon Burnu
Zephyrion Burnu
Kharadra
Sykai
Kelenderis
Anemourion
Anemourion Burnu

34
35
36
37
38
Garsaoura
Archelais
GARSAOURITIS
Nazianzos
Gamassos
Malakopaia
Limnai
Nora
Sasima
Argeos D.
Kanna
KILIKIA
Kisaisos
Boudimon
Laranda
Drizes
Andabalis
Houstilia
Tyana
TYANITIS
Faustinopolis
Lonion
Kybistra
Heraclaia
Caena
Podandos
Augusta
Kabessos
Praetorium
Sarus R.
Eirenopolis
Anazarbos
Mopsoukreie
Adana
Tarsos
Epiphaneia
Mopsouestia
Issos
Baiae
Aigai
Zephyrion
Soloi
Pompeiopolis
Lamos R.
Olba Ourba
Elaioussa Sebaste
Korykos
Mallos
Alexandreia
Rhossos
Sarpedon Burnu
Yılanlı Burun
MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

şehrin en güzel hususiyetlerinden birini teşkil eder; tabiî, bu bereket sun'i iskaya tabidir. Bu sun'i kanallardan Nicetas Choniata da bahsetmiştir. S. 548: «Konya'yı saran bahçelerin harkları».

3 — Lystra'nın Hatınsaray'da olduğu, Prof. Sterrett'in köyün bir mil kuzeyinde, Zoldera denilen yerde bulduğu bir kitabe ile katileşmiştir (Wolfe Exped. S. 142): Divum Aug (ustum) Col (onia) Iul (ia) Felix Gemina Lustra consecravit d (ecreto) d (ecurionum = «Mesut Julia kolonisi Onbaşının emriyle, mukaddes Augustus'a bir çift kurban ithaf ettiler». Lystra'nın burada olduğunu 1820 de Leake tahminle bulmuştu; lâkin Prof. Sterrett'in keşfi meseleyi kat'i surette meydana çıkarıncaya kadar öteki müverrihler hep başka başka nazariyeler yürütmüşlerdir [1].

Rivayete göre Yetmiş Havariden Artemas (yahut Artemius) birinci asırda Lystra piskoposu olmuştu (Azi. Hay. 20 Haziran S. 67).

4 — Misthia yahut Mistheia'ya dair söylenmiş söz çok azdır. Bir Roma yolu üzerinde olduğunu Ravenalı meçhul müverrih zikretmiştir. Orondeis arazisi dahilinde idi ve burada Pappa isminde bir şehir daha bulunuyordu. Misthia, Lykaonia'da, Pappa da Pisidia'da idi; demekki Bizans Pisidia'sı ile Lykaonia'yı ayıran hudut Orondeis arazisini ikiye bölüyordu, ve ik şehir de, birbirine yakın olmak üzere hudutta bulunuyorlardı. Bütün bunlar, tereddütsüz, Beyşehir Gölünün kuzey - doğu ucuna işaret etmektedir. Misthia'nın Kiyakdede ile Kirilikasaba arasında, Manastır denilen mahalden başka bir yerde olmasına imkân yoktur; bu, tam Neopolis - Antiocheia (Karaağaç)-Misthia - Karallia (Beyşehir) den geçen Roma yolu üzerindedir. Kiyakdede, Kirilikasaba ve Beyşehir civarındaki mil taşları, Kirilikasaba'daki bir στρατιωναριος (muhafız) a ait bir [2] kitabe, Roma yolunun seyri hakkında hiçbir şüphe birakmamaktadır.

Misthia'dan çok seyrek bahsedilmiştir. 812 de Araplar tarafından zapt edildiği halde, ihtimalki, uzun zaman muhafaza edilmemiştir (Theop, s. 382). Leo'nun saltanatı zamanında (takriben 900 senesinde) Sarasen ordusu Anatolia themasını istila ederek Misthia kalasını muhasara etti (τὸ κάστρον Μισθείας) lâkin Bizans generalı Nicephorus Phokas'ın Cilicia'ya yaptığı akını duyunca çekilmeğe mecbur oldular. Misthia kalasının Manastır'ın ya-

[1] Hatınsa ay meselesindeki hataya sebep (Bulletin de Cor. Hel. 1883 S. 318) harabelerin bir Roma kolonisine ait oluşudur. 1883 de Lystra'nın bir koloni olduğu henüz bilinmediği için eldeki delâilin hepsi Lystranın burada olmadığını gösteryor zannetmiştim Lystra'nın koloni olduğunu meydana çıkaran ilk delil - Waddington'a ait bir sikke - bir sene sonra neşredilmiştir. Radet ile Paris, Zosta'nın Lystra olduğunu iddia etmişlerdir (Bull. Corer. Hel) 1886, S. 511).

[2] Bull. Çor. Hell. 1883, S. 316 da ben neşretmiştim.

nındaki tepelerin birinde bulunması, hatta belki de Misthia şehrinin bizzat kendisi olması muhtemeldir [1].

Daha eski olan VII nci, VIII inci ve IX inci piskoposluk listelerinde Misthia, İconum'a tabi bir Piskoposluk olarak gösterilmiştir. Lâkin bütün öbürlerinde Başpiskoposluk olarak mukayettir [2]. Bu mertebeye Pisidia'daki komşusu Neopolis'le beraber yükselmiş olduğu anlaşılıyor. Bunun da sekizinci asrın ortasından evvel olduğu muhakkaktır.

5 — Vasada ile Misthia birbirine muttasıl piskoposlardı; hatta bir parça arazinin hangisine ait olduğuna dair bir mesele bile çıkmıştı [3]. Misthia ile İconium arasındaki, kuzeye düşen arazinin, henüz hangi Piskoposluk olduğu meçhuldur, ve Yunuslar'da büyük, güzel bir kilise harabesi bulunmaktadır. Şu halde, bu dağlık, lâkin sulak ve birçok yerleri gayet münbit havalideki Piskoposluğun merkezi Yunuslar'da bulunuyordu, ve bunun da eski adı Vasada idi.

Yunuslar'ın manası Yohanaslar demektir. Demek ki kilisesi Aya Yohana ithaf edilmişti; ve Anadoluda pek çok kereler olduğu gibi, dinî isim halk arasında taammüm ederek şehrin resmi adını ortadan kaldırmış, ve bu güne kadar devam edip gelmiştir. G. 43, H-12-0- Yogounes bahsine bak.

Aziz Eustachios, Ousada (Ouasada) lı idi. Antiocheia Piskoposu Eudoxios tarafından vaftiz edilmişti. Buradan Lystra'ya geçerek yeğeni Gainos'u bütün ailesi efradile beraber Hıristiyan etmeğe muvaffak oldu. Maximian zamanında tevkif edilerek Praeses (Reis) Agrippinus'un önüne götürülmüş ve en nihayet Ankyra'ya sevkedilerek orada idam edilmiştir (Aziz Hay. 23 Haziran S. 482).

6 — Amblada. Hierocles'in yazdığı sıraya göre, Misthia ile Ouasada'nın, kilise listelerine göre de Homonada ile Ouasada'nın yanında idi. Eğer Selkisaray'da eski hayata dair küçük bir nişane olsa idi bu tariflere son

[1] Bizanslıların kalalarını hep dik kayalar n üzerine y'ptırdıklarını nazarı dikkate alacak olursak, bu kalanın (Kastron tam Misthia'nın olduğu yerde olmayıp sarp ve yüksek bir yerde bulunduğnna hükmetmemiz lâzımgelir. Hatta ihtimalki burada murad edilen h sar Selki Sara'ın bir mil kadar batısındaki kalalardır: bu yüksek bir tepede olup tabii mukavemet kudreti son derece büyüktür; ben bizzat çıkmadım ve dürbünle hıç bir divar görmedim, lâkin Selki'nin ehalisi burada eski bir kala bakiyesi bulunduğunu temin ettiler. Cedren. II, 398, Misthia lı Teodore'dan bahsetmiştir. X uncu listede M sthia ile Kolonia'nın ne sebepten birleştirilmiş olduğunu bilmiyorum; buna sebep belki Kolonia'nın «impartibns İnfidelium» (d.nsizler elinde) olmasıdır.

[2] VII inci listede bir de Başpiskoposluk, bir de İconiuma tabi Piskoposluk olarak iki kere zikredilmiştir. Sicillerin tashihlerine ehemmiyet verilmemekten hasıl olan hatalara misaldir.

[3] «Bu adamdan alınmış oian ve M sthia'ya tabi gösterilen tarlanın Vassada'da olduğuna emir veriniz» Basil'in mektubu 118; Weeseling tarafından nakledilmiştir.

derecede uygun düşerdi. Lâkin böyle hiçbir nişane yoktur; bulunduğu arazi Misthia'ya ait olduğu gibi, daha bir takım sebepler Amblada'nın daha batıda, Misthia'nın ilerisinde olduğunu göstermektedir. Hem Ptolemy, hem Strabo (570)Amblada'yı Pisidia'da olarak göstermektedir: Strabo, Pisidia ile Phrygia hududunda olduğundan, Ptolemy de (Apollonia, Antiocheia ve Neapolis'le beraber) Pisidia'nın kendi zamanında henüz Galatia Vilâyetine tâbi kalan kısmında bulunduğundan bahestmiştir. Bütün bu tafsilât, Amblada'yı Limnai (Egerdir) Gölünün doğusuna, Galandos'un yanına koymamız için kâfi derecede sarih gözükmetedir [1]. Bu vaziyeti, Strabo'nun Amblada'nın şarabiyle meşhur oldûğuna dair söylediği söz de takviye etmektedir: Eğerdir Gölünün sahilleri her zaman üzümleriyle meşhurdu; Antiocheia (Yalvaç) ehalisi, sualime karşı hep müttefikan Galandos cıvarının bağlarla örtülü olduğunu, kendi pazarlarına daima üzüm gönderdiğini tasdik ettiler. Orta çağlarda Eğerdir Gölünün güney sahillerinde otuz altı türlü üzüm yetiştiği söylenmiştir [2]. Halbuki Beyşehir Gölünün doğusunda Misthia ile Silkisaray civarında, üzüm hiç yok değilse bile, gayet azdır. Bu da Amblada'yı buraya koymamak için ayrıca bir sebep teşkil eder. Binaenaleyh Amlada'yı Eğerdir Gölünün doğusuna ve Galandos'dan pek uzak olmıyan bir noktaya koymakta tereddüt etmiyorum. Philostorgius, Hist. Eccles. (E 2) de, Amblada'nın fena ve sıhhata muzır bir yerde bulunduğundan, arazisinin verimsiz, ahalisinin kaba ve görgüsüz olduğundan bahsetmektedir. İsim birçok şekillerde yazılmıştır: Amlada, Amblada, Ampelada, Amilanda ve s.; eski asıl şekli ihtimalki Mlad-a yahut Mlad-os'du ve birçok şekillerde Rumcalaştırılmıştı. Aynı isme Lydia'da Blaundos, Mlaundos, Blados yahut Phlaudos şekillerinde de tesadüf ederiz. Xenoi Tekmoreioi [3] denilen cemiyetin âzalarının birçoğu Amblâda'lı idi, bu da Amblada'nın Limnai (Hoyran Göl) ün kuzeydoğusundan çok uzak olmadığını gösterir. Lâkin bu vaziyete göre, Amblada Piskoposunun nasıl olup da İkonion metrepolitine tâbi olduğunu anlamak güçleşiyor. Lâkin Argiza ve Theodosiopolis bahsinde (E2) de bazı piskoposlukların meçhul bir sebepten dolayı uzak metropolitlere tâbi olduklarını görmüştük. Ptolemy'nin verdiği izahattan, Pappa ile Misthia'nın Amblada,

[1] 1883 de Jour. Hell. Stud. Cild IV. (S. 57) de neşrettiğim bir makalede, Amblada'yı burada göstermiştim. Buraları tetkik eden Profesör Seterrett, kendisine meseleyle bizzat meşgul olmasını ricam üzerine, ilk raporunda buralarda eski hayata dair hiçbir emareye tesadüf etmediğini neşretti. Bunun üstüne ilk nazariyemi geri almaya mecbur oldum. (Mittheilungen des Instituts zu Äthen) 1885, s. 349; o zamandanberi o havalide bulduğu, hem lâtince, hem rumca kitabeleri kendisi neşretti, Wolfe Expedition. (S. 277 - 8).

[2] Ritter, «Kleinasien» II, sah. 484 de Hacıkalfa'dan sonra.

[3] Sterrett'in «Wolfe Expedi.» (S. 240) ile Jour. Hell. Stud. 1883 (S. 23) deki makaleme müracaat.

Neapolis ve Antiocheia'yı ihtiva eden havalinin güney ve doğusunda oldukları anlaşılmaktadır; Ptolemy'yi, - başka vesaiki tasdik ettiği zaman - itimada lâyık bir delil olarak kabul edebiliriz.

7 — Homonad'lar, Trogitis (Seydişehir Gölünün) doğu ve kuzeyindeki dağlık araziyi işgal eden bir kabile idi; Strabo'nun tarifinden tamamiyle bu anlaşılmaktadır: Pisidia hududunda, CiliciaTracheia'nın kuzey-doğusunda, İsaura'nın yanında (S. 668, 999) ve Toros dağları arasında, Selge ile Katenna [1] havalisine muttasıl (S. 569, 570) olarak göstermiştir.

Sedaseis halkının, Homanada'lardan: «Biz ve akrabalarımız» diye bahseden kitabesi (Sterrett, Wolfe Expedition, No. 240) Sedaseis'lerin de Homonad milletine mensub kabilelerden biri olduğunda hiç şüphe bırakmamaktadır. Bu kitabe, Namusa'da, biraz evvel Homonad'lara tahsis ettiğimiz havalide bulunmuştur.

Homanad'lara ait hiçbir sikke malûm değildir: bu eksiklik koleksiyonlarımızın nakıslığından ileri gelen tesadüfî bir şey olamaz. Buna sebep zannımca, milletin bir takım küçük parçalara ayrılmış olmasıdır. Bundan dolayı sonraları Homonad'ları hem Pamphylia'nın, hem Lykaonia'nın listeleri zikretmişlerdir; köy ve şehirlerinin bir kısmı bir vilâyette, bir kısmı diğer vilâyette bulunuyordu. Bu şehirlerden bir tanesi, kanaatımca Dalisandos'du; bu, «Koinon Lykaonon» (Lykaonia birliğine) mensuptu; binaenaleyh, İsauria'nın Dekapolis'inden biri olan, Ermenek Suyu vadisindeki öteki Dalisandos'dan tefirik edilmesi icabeder. Biraz evvel, «Athenische Mittheilungen des İnstituts» de neşrettiğim bir makalede, Dalisandos'un Fasıllar'da olduğunu iddia etmiştim; el'an bu mevkiin doğru olduğu fikrindeyim; lâkin o zaman, İsauria'da da bir Dalisandos bulunduğunu kabul etmek lâzımgeldiğini henüz bilmiyordum. Huduttaki bir şehrin iki vilâyet sicilinde de bulunabileceğini tabii görmüştüm; lâkin şimdi kanaatime göre, Dekapolis'de de bir Dalisandos yahut Lalisandos olduğunu gösteren delâil kat'i ve tamamdır.

Homonad'lar böyle küçük şehirlere ve köylere bölünmüş oldukları için siyasi birlikleri yoktu. Binaenaleyh sikke basmamışlardır. Dalisandos, ve ihtimalki Kolybrassos gibi daha başka yerler Homonad'ların köylerinden büyüyüp meydana gelmişlerdir. Homonad'lar, Strabo'nun tarifine göre, batıda Katenna ile Selge'den itibaren güney-doğuda Cilicia Tracheia'ya, ve doğuda da Lykaonia'ya kadar yayılmışlardı; eğer bunu harfiyen kabul edecek olursak Gorgorome'den maada Karallia ile Lyrbe de Homonad'ların şehirlerinden olmak icabeder. Hatta belki Parlais'in bile - eğer koyduğum yer doğru ise - vilâyet-

[1] Selge'nin Sürk'te olduğu çoktanberi kabul edilmiştir; Prof. G. Hierschfeld, Katenna'yı bugünkü Godena isminde bulmuştur.

lerin sükûnuna karşı bir tehlike teşkil eden bu halkı zapt için Augustos tarafından, hudutları üzerinde tesis edilmiş bir koloni olması muhtemeldir. Bunun gibi doğu hudutları üzerindeki Lystra da, hem İsauria'lılara, hem de Homonad'lara karşı bir istihkâm vazifesi görmekte idi.

8 — İlistra, eski ismini İlisera olarak muhafaza etmektedir.

9 — Laranda için Hiristiyan halk, el'an Laranda ismini kullanmaktadır. Lâkin resmî ve daimî ismi Karamandır.

10 — Derbe'nin yerini tayin edebilmek için ilk yapılacak şey, Ptolemy'nin Cappadocia'da gösterdiği Derbe, Laranda, Olbasa ile Mousbanda şehirlerini ihtiva eden Antiochiane Strategiasını anlamak lâzımgelir. Ptolemy'nin her hangi bir sözünü tetkik ederken dikkat edilecek ilk esas, istinat ettiği menabii tayindir. Bu meselede, Cappadocia'nın on Strategia'sını tarif ettikten sonra, milâttan evvelki birinci asırda, Lykaonia, Cilicia ve Cappadocia'nın aksamından müteşekkil bir onbirinci Strategia'nın daha mevcudiyetinden bahsederken, Strabo'nun 535 inci sayfasında zikrettiği tarihî bir hakikate istinad ettiğinde hiç şüphe yoktur:

«Arkelos'dan evvel mevcut olan Strategia'lara Romalılar sonradan bir onbirinci ilâve ettiler. Bu Kastabala ile Kybistra'yı ihtiva eder, haydut Antipater'in memleketi Derbe'ye kadar imtidat ederdi») [1]

Bu da öteki strategialar gibi Ptolemy'nin zamanında çoktan ortadan silinmiş bulunuyordu. Lâkin gösterdiği listeyi, hududunu tayinde oldukça kıymetli bir vesika olarak kabul edebiliriz. Bu listede yalnız dört isim vardı: Derbe, Laranda, Olbasia ve Mousbanda; lâkin Appian ile Strabo Kastabala'yı, Strabo bir de Kybisra'yı ilâve ediyor. Bunlerdan Olbasa - yahut daha doğrusu M. Waddington'un tashih ettiği gibi Alba (Voyage Numismat)- ile Mousbanda, daha eskiden Cilicia Tracheia denilen Bizans İsauria'sı şehirlerindedi. Laranda'dan biraz evvel bahsetmiştik; Kybistra'nın da Ereğli'de olduğu muhakkaktır. Binaenaleyh bu on birinci Strategia'nın da umumî mevkii tevazzuh etmiş demektir. Cappadocia'nın Kybistra'daki asıl hududundan itibaren batıya, ve Laranda'nın batısında olduğu anlaşılan Derbe'ye kadar (μέχρι Δέρβης, Strabo) da güneye doğru uzanmaktadır. İlistra ile Laranda'nın hudut ve mevkiini nazarı itibara alınca başka türlü olmasına imkân yoktur. Derbe'nin de Zosta [2] cıvarında bir noktada olması lâzımgelir. Bu vaziyet

[1] Ayni havaliden (s. 537) bahsederken:

«Bunlara ilâve edilen (1) Kastabala, (2) Kybistra v. s. yi saymıyorum.»

Âppian (Bell. Mithr. 105), sadece «Cilicia Tracheia'nın muhtelif şehirleri, ve bunlar meyanında Kastabala» diyor.

[2] Bu fikri ilk öne süren Prof. Sterrett'dir.

Hierocles'le I inci, VII nci, VIII inci ve IX uncu listelerdeki sıraya gayet uygundur. Strabo'nun diğer bir fikrası da bu mevkii istilzam eder (S. 569): İsaurica'nın iki İsaura ile daha birçok köyleri ihtiva ettiğinden bahsettikten sonra «Derbe, İsaurica'nın yanındadır» diyor.

Bundan sonra «Cappadocia'ya pek yakın» kelimeleri de Derbe'nin Cappadocia'ya sonradan ilâve edilen on birinci Strategia'nın hududunda olduğunu göstermektedir.

Strabo (sah. 535), Kybistra, Kastabala ve Derbe havalisinin 17 tarihinde, son kıral Archelaus'un vefatı üzerine, Tiberius tarafından tesis edilen Cappadocia Vilâyetine dahil olduklarını lâkin daha sonraları, Derbe ile Laranda'nın Lykaonia'da (κοινὸν Λυκαόνων=Lykaonia birligi) şehirlerinden olduklarını sarahatle söylüyor. Cappadocia'dan Lykaonia'ya hangi tarihte nakledildikleri kaydedilmemekle beraber, Claudio - Derbe isminin, Claudius tarafından 41 tarihinde, bu değişikliği tertip ettiği zaman verilmiş olması son derece muhtemeldir. Sonradan, Cappadocia ile Galatia, Vespasian tarafındad birleştirildiği zaman, tekmil Lykaonia bu vasi vilâyete ilhak edilmişti. Bundan dolayıdır ki Ptolemy, Galatia ile Cappadocia'nın taksimi bahsinde şaşırmış, Lykaonia'nın bir kısmını bir vilâyette, bir kısmını da diğer vilâyette göstermiştir. «Strategia Antiochia»yı daha eski bir vesikadan aldığı muhakkaktır; çünki Romalılar devrinde bu vilâyetin «Strategia» [1] olarak idare edilmiş olmasının ihtimali yoktur. Eğer Romalılar eski şeklini muhafaza etmiş olsalardı, Ptolemy'nin bu Strategia'daki şehir listesi bukadar yanlış olmazdı.

11 — Barata'dan çok az bahsedilmiştir. Bütün kitaplarda tesadüf ettiğim yegâne ima şudur: «Kuyudaki Yahya» ismiyle tanılan bir aziz, valdesi Julia ve hemşiresi Themistia ile Kybistra'da yaşamakta idi. İnziva hayatını intihâbederek valdesinin iznile henüz onüç yaşında iken «sahrada yaşamak üzere» evini terketti. Yolda gözüne bir melek gözükerek kendisine yol gösterdi, ve bir gün bir gece yürüttükten sonra bir kuyuya getirdi. Bu kuyu içinde Yahya tam on sene yaşadı. Sonra, Chrysias isminde biri, bir meleğin delâletiyle «Barata'lıların ormanında» [2] aynı noktaya gelerek Yahyayı gömdü (Aziz. hayatı, 30 Mart, S, 830 ve zeyl 43).

Mevki âşikârdır. Yahya, (şimdi Ereğli olan) Kybistra'dan yola çıkarak kuzey - batıda, Ereğli, Karapınar ve Karadağ arasındaki ovaya doğru yuru-

[1] Kuhn, «Stadtsverfassung des röm. Reiches» de, Romalıların da bilâkis memleketi Strategia'lara göre idare ettiklerini iddia etmektedir.

[2] ὕλη yerinc ὕδη olması daha muhtemeldir, çünki Hyde'nin bulunduğu Lykaonia'da ağaç yoktur; ihtimalki metnin aslı ὕδη [πηγσίον] τω Βαρατέων «Barata yanında Hayde şehri» dir.

müştür. Barata, bu ovanın kenarındaki şehirlerden biri olmak icabeder. Bizans listelerinin Barata'yı da, Laranda, Derbe ve Hyde ile aynı sırada verişlerine bakılırsa, bunun Karadağ'da bulunması daha muhtemeldir; Hyde de Karapınar'da olup Aziz Yahya bu iki şehir arasındaki ağaçsız ovada yaşamakta idi.

Peutinger tablosu da bu vaziyeti tekid etmektedir. Barata'yı Iconium'dan elli mil mesafede, doğuya giden bir yolun üzerinde olarak göstermiştir. Şu halde, bütün vesaik birbirini tamlıyarak Barata'nın Binbirkilise'de, yahut da Karadağ'da Madenşehir'de [1] olduğunu göstermektedir.

Eğer Hyde'yi Karapınar'a koymakla hata işlememişsem, bütün Bizans listelerinin sırası, Barata'nın kat'i olarak bu noktada olduğunu ispat eder; lâkin sair şehirlerin vaziyetini tayin edebilmek için, evvelâ Hyde'nin bu tahminî vaziyetini harici delâille kat'ileştirmek icabeder. Mamafih hep birden nazarı itibara alınınca, bütün bu vesaikin Hierocles'i tekid etmesi mühimdir. Bu sahanın çok meşhur olmakla beraber gayet az tetkik edilmiş olmasını gözönüne alarak, bir takım şayanı-dikkat kiliselerin mevcudiyetini burada kısaca kaydetmeği münasip gördüm. Kiliseye ait eski eserlerle alâkadar olanların dikkatini çekeceğini zannediyorum.

Aşağıdaki kitebeyi Sir C. Wilson'la beraber bu kiliselerden birinin sahnındaki yan duvarlardan kopya ettik: her kemerin orta taşına bir veya iki hece hâkkedilmişti. Yazının geri kalan kısmı doğu ucundan başlıyordu.

ΤΟΚΟΛΛΗΙΙΙΝ	τὸ βολλῆ [γ] ιν
ΕΝΚΟΙΝΩ	εν κοινῶ
ΕΥΣΑ	εὐξάμενοι
ΜΕΝΟΙ	ἐτε [ι..
ΕΤΕ	

«Birlikte idare edene, hep birlikte dua edelim. Yıl . . .

Kitabenin batıdan, kiliseye girilince sola düşen kısımdan başlıyarak bütün kilisenin boyunca imtidat ettikten sonra, sağa dönerek kapının yanına kadar gelmiş olduğu anlaşılıyor. [2]

[1] Maden Şehir'de şimdi hiçbir maden yoktur.

[2] Κολλῆ [γιν] = (collegium) tarzında tashihi elzem gibi gözükürse de duvardaki yazı oldukça vazihdir. Malûm olan Collegium (Papas cemiyeti) = Κολλῆγιν kelimesinin burada ne mânaya geldiğini anlıyamıyorum. Ancak bir papas cemiyetinin kilisesi» demek istemiş olabilir.

Eski şehrin haricindeki bir kilisein duvarlarında da bir takım ziyaretçilerin aynı tarzda işaretleri bulunmaktadır.

ΕΥΧΗΝΗCΙ	εὐχὴ Νησί —	Nyssius
ΟΥΤΙΒΕΡΙΟΥ	ου Τιβερίου	Tiberius'a dua
ΕΥΧΗΤΕΥΚΡΟΥ	εὐχὴ Τεύκρου	Tefkros
ΠΑΠΙΟΥ	Παπίου	Papias'a dua
ΕΥΧΗΝΕΥ	εὐχὴν Εὐ[γενίου?]	Evgenias'a dua

Binbirkilise'de, buna benezer bir takım yazıları Dayis. (S. 310) nakletmiştir.

ΕΥΧΗΙΝ	εὐχὴ 'ιν [γενούας?]	Ingenoua'ya dua
ΕΥΧΗΔΟΜΕΤΙΟΥ	εὐχὴ Δομιτίου	Dometius'a dua

ve Radet ile Paris'in «Bull. Corr. Hell.» 1886 S. 512 de kaydettiklerini de şu şekilde tashih etmek icabeder, [Εὐκ] η Γεο [λί ν κὲζώ] ης [κέ] παντος [οἴκου αυιῶν] [1] «Yorgi ve Zoi ve bütün ev halkına dua.» Anadolu'daki eski kiliselerin belki de en şayanı dikkati olan bu harabeler hiç şüphesiz biraz daha tetkike değer.

12 — Obinnaca. Peutingerde, Archelais'in yanında gösterilen bu yerin yanlış bir şekil olduğunda şüphe yoktur. Asıl ismin Hyde olması hatıra gelir. Roma yolunun sonraki tashihinde Hude ile Canna, yanyana iki merhale idi; belki yanlışlıkla ikisi birbirine karışarak Ubinnaca şekli meydana gelmiştir.

13 — Hyde tamamiyle meçhul bir şehirdir. Pliny, bunun Lykaonia şehirlerinden biri olup [2] Galatia ile Cappadocia hudutları üzerinde bulunduğunu, ve «Koinon Lykanon = Lykaonia birliği» azasından biri olarak sikke bastığını kaydediyor.

Hierocles, Derbe ile Barata'dan sonra kaydeder, ve I inci, VIII inci, IX uncu listelerde Barata ile Derbe'den sonra, Savatra ile Kanna'dan evel zikredilmiştir. Bütün bunlar Karapınar civarına işaret etmektedir.

III üncü, X uncu ve XIII üncü listelere gelince, Hyde'den bahsetmedikleri halde Thebasa'dan bahsediyorlar. Binaenaleyh burada Hyde'nin hazfinin yanlışlıkla olmayıp yerini Thebasa'ya bırakmış olduğunu tahmin etmek pek tabiidir.

[1] Aynı sayfada tabedilmiş, Binbirkiliseye ait üç kitabe daha vardır. Bunlar hem yanlış izah edilmiş, ve belki de yanlış kopya edilmiştir. Bir tanesi «işbu mesken Yason oğlu Musanın» dive başlar. Bir ikincisi μην (ί) Νοέβρουί = «ikinci teşrin 10» diye biter. Üçüncü [ὁ δεῖνα....] ου ἰδίο [ι]ς ἀναλώμασι, v. e. = filân... kendi masrafiyle» diye başlar.

[2] Kelimeyi Lykaonia'yı ihtiva eden Galatia Vilâyeti mân sına kullanmıştır.

14 — Bizans devrinde, şehirlerin yerleri sık sık değiştirilirdi [1]. Böyle zamanlarda listeler, her zaman değilse bile, bazan eski şehir ile beraber yeninin de ismini kaydederlerdi. Şimdi, Thebasa hakkında yazılan her sözün, bu şehrin Karapınar civarında olduğunu gösterdiğini ispata çalışacağım.

III üncü, X uncu, XIII üncü listelerde Passala ile Tibassada [2] 13 ve 14 rakamlariyle gösterilmişlerdir. Bu iki kelimenin aynı ismin muhtelif şekilleri olduklarında, ve Lykaonia'daki muhkem Thabasa kalesini göstermediklerinde hiç şüphe yoktur. Pliny (V, 27), Thabasa'nın Lykaonia şehirlerinden biri olduğunu, ve Tauros'da bulunduğunu söylemiştir. Sekizinci ve dokuzuncu asırlardaki Sarasen akınları münasebetiyle de mühim bir nokta olarak bahsi geçmektedir. Binaenaleyh Sarasenlerin Bizans arazisine hücum etmek âdetinde oldukları yollardan biri üzerinde, yani (biri Tyana, diğeri Herakleia - Kybistra'dan geçerek) Podandos'da birleşen ve oradan güneye, Cilicia geçidinden Tarsos'a giden iki yoldan birinin üzerinde olması icabeder [3]. Bu akın zamanlarında mühim noktalardan biri Herakleia - Kybistra, biri de Tyana'nın kuzeyindeki Malakopaia idi.

Thebasa, Lycaonia şehirlerindendi; halbuki Herakleia - Kybistra, her zaman Cappadocia'da kalmıştır: binaenaleyh Thebasa daha batıda, belki de buradan İconium'a giden doğru yolun üzerinde idi. Şu halde, Thebasa,yı Karapınar'ın civarında aramak lâzımgeliyor; burada hem su, hem de istihkâm kurmaya münasip noktalar mevcuttur. Bu kurak ovada su, Arap akıncıları için en mühim gayelerden biri idi.

Thebasa'nın Hyde olduğuna, muhtelif sebeplerle karar verdikten sonra, Hyde'nin III üncü, X uncu ve XIII üncü listelerde bulunmayışının da aynı fikri ispat ettiğini memnuniyetle gördüm.

Hyde, aşağıda açık bir şehir, Thebasa kaya üzerinde kuvvetli bir istihkâm olmak üzere, iki şehrin birleşerek tek bir merkez teşkil ettiklerine burada da güzel bir misal görmüş oluyoruz.

Akroenos	ile	Prymnessos
Chonai	ile	Kolossai
Justinianopolis - Palias	ile	Pessinus

böyle çift şehirlerden bazılarıdır. Ἅγδη ἤτοι Ηὴβασα = «Hayde yahut Thebasa Pişkoposu» kaydı bulunan, şimdilik meçhul bir kilise listesinin bir gün olup meydana çıkması çok muhtemeldir.

[1] Civarda bir merkez daha vücuda gelir, halk burada toplanırdı.

[2] Tibassada; kelimenin sonunu Tymbrias'ın bir başka şekli olan Tymbriada ile mukayese edin. ΠΑΣΣΑΛΑ = TI[B]ΑΣΣΑΔΑ.

[3] Thebaşa'nın bahsi geçtiği zaman Loulon, Arapların elinde idi. Tabii olarak akınlar Cilicia geçidinden yapılıyordu.

15 — Şunu da unutmamalı ki yukarda zikettiğimiz faraziyeler kat'i değildir; eğer Hyde ile Thebasa biraz daha kuzey-batıda, Cappadocia hududuna yakın bir noktada bulunan Kara-ang-Kapu'da olsa idi, elimizdeki şeraite daha uygun düşerdi; tam Lycaonia ovasının ortasında, üç tarafı sarp, muazzam bir tepe yükselmekte, ve bu tepenin üzerinde de büyük bir kale bulunmaktadır. Bu nokta, Peutinger tablosunda Ubinnaca'nın vaziyetine daha iyi uyar gibi görünüyor: çünkü bu şehir, Hasan Dağın batısından, ve binnetice Kara-ang-Kapu'dan geçerek Archelais'den Tyana'ya giden bir yolun üzerinde gösterilmiştir. Lâkin bu karara varmamıza mâni olan tek güçlük, Kara-ang-Kapu üzerindeki Kalenin isminin Angos yahut Argeos olduğunun anlaşılmasıdır. Aynı zamanda Hasandağın batısından geçen bir yolun kullanılmış olmasını çok şüpheli görmekteyim. Bu yolu bizzat geçtikten sonraki kanaatim şudur: burası, hiçbir zaman Archelais'den Tyana'ya gitmek için kullanılmamış, ve hiçbir zaman Roma yolu Hasan Dağın batısındaki sarp, kurak ve çıplak araziden geçmemiştir. Bundan başka, para darbedecek kadar mühim bir şehrin, Kar-ang Kapu gibi berbat bir yerde yaşamış olmasına imkân görülemez.

Hyde ile Thebasa'nın Anbararası'nda olduklarını farzedecek olsak, yine elimizdeki şeraite uygun gelmez: (1) Burada Bizans kalesi olabilecek hiçbir yüksek tepe yok zannındayım; (2) Kastabala'nın burada bulunmuş olması daha muhtemeldir; (3) Peutingerdeki bozuk Ubinnaca şekli izah edilememiş olarak kalıyor.

Thebasa, Ankyra ve Andrasos ile beraber milâdın 805 inci senesinde Nicephorus tarafından tahkim edilmişti. 806 da Tyana'yı Harun-el Reşit zaptederek burada bir cami inşa ettirdi; bundan sonra Herakleia, Thebasa, Malakopaia, Sideropalos ile Andrasos'u aldı; şehirler Arap tarihlerinde şu şekillerde yazılmıştır: Herakleia, Sakaliba (Bizantin şekli Λοῦλον = Lulon, Joan. Chald. «Hisn Assakaliba, Tarsus'un istihkâmı» diyor), Dabesa (Thebasa olacak), Safssaf, Kunia yahut Malkunia (Malakopaia olacak) ve Dsu-l-kala [1]. Harun çekilir çekilmez Nicephorus aynı yerleri yeniden

[1] Bu ste ile beraber S. bahsine ilâve edilmesi daha münasip olan isimleri de tetkik edebiliniz. Bu listede Safssaf'la Dsu-l-kala, Andresos'la Sideropalos'un mukabili oldukları anlaşılıyor. Safsaf'ın manası Söğüttür ve Söğüt Türkçede her zaman kullanılan bir köy adıdır.

Safssaf, Sarasenler tarafından 797 de, Harunun ta Ankara'ya kadar yürüdüğü bir akında alınmıştı (Weil, «Gesch. d. Khalif.» II, 470). Theophanes de 796 da, ta Amorion'a kadar dayanan bir Arap akınından bahsetmektedir (S. 470). ihtimalki ikisi de aynı şeyden bahsediyorlardır, lâkin ben ayrı farzetmeği tercih ediyorum; çünki takip ettiğim gaye (endekse bak) elimizdeki vesaiki mümkün olduğu kadar ayrı, ayrı tetkik etmek, ve Arap müverrihlerinin nihayetsiz hudut harplerinden bahsederken zarif ettikleri her akını Bizans muharrirlerinin bahsettiği bir vaka ile karşılaştırmağa uğraşmamaktır. Binaenaleyh Sideropalos ile Dsu-l-Kala isimleri arasındaki barız

tahkim etti, hatta Cilicia'nın Mopsouestia ile Anazarbos civarlarını yağma etti; lâkin Harun tekrar bir ordu göndererek Thebasa'yı bir kere daha zaptetti.

İde'deki Katolik kilisesinin Piskoposu olan Theodosios, Nazianzos'lu Gregory'nin vasiyetnamesini imzalamıştı. Kendisinin Hyde Piskoposu olduğunda şüphe yoktur.

Pliny, Thebasa'lıların Galatia'da - yani Lykaonia'yı da ihtiva eden Roma Vilâyeti Galatia'da - olduklarından bahseder. Mordtmann, buna dikkat etmediği için Galatia'daki Thebasa'yı Lykaonia'dakinden tefrik ederek birincisinin Peteria ile aynı şehir olduğunu iddia eder «Munch. Sitzungsber» 1860, S. 178).

Cappadocia'nın güney - batısını tetkik etmek için en münasip yer burasıdır. Bu sahanın Strategia Tyanitis'in bir parçası olması lâzımgelirse de Ptolemy ayırmıştır. Kybistra ile Kastabala olmak üzere, yalnız iki şehri vardır.

16 — Kybistra şimdiki Ereğli'nin bulunduğu yerde, açık, sulak bir sahada, tam bir bağlar, bahçeler şehridir. Böyle bir vaziyet Bizans harplerinin felâketli zamanlarına kat'iyen uygun değildi; binaenaleyh, sekizinci ve dokuzuncu asırlarda Herakleia isminde bir istihkâmdan bahsedildiğini işitmeğe başlıyoruz; bunun Kybistra'ya yakın, ve X uncu liste, 696 numrada Kybistra ile beraber bir Piskoposluk olarak mukayyet olduğunu görüyoruz: τὰ κύβιστα ἤτοι τὰ Ἡράκλειους (Kibistra yahut Herakleia kalesi); kalenin ismi bugünkü Ereğli şeklinde kalmıştır; tam mevkiini civardaki tepelerin birinde aramak icabeder.

Kybistra'yı Çiçeron (Ad Fam. XV,5) Cappadocia'da, Cilicia hududuna yakın ve Toros'a civar olarak gösterir.

Herakleia - Kybistra'yı Harun 805 de ve Elme'mun 832 de zaptetmişlerdir.

Kybistra - Herakleia evvelâ Tyana metropolitine tabi bir Piskoposluktu, lâkin sonra Patrik Constantin'e verilerek Başpiskoposluk derecesine yükseltildi (1059 - 60, X uncu liste 96). X uncu [1] ve XI inci listelerde Baş

müşabeheti sırf tesadüfi addedeceğiz; Safssaff'la Ankyra üzerine olan akın, Amorion üzerine olandan tefrik ederek, birinciyi Safssaff'ın Cilicia geçidinden Ankyra'ya giden yol üstünde olduğunu isbat eden bir delil olarak kabul edeceğiz. Demekki Andrasos (endekse bak) Safssaff değildi; şu halde Dsu-l-kala olması icabediyor (Theophan S. 482; Weil, «Gesch. d. Khalifen» II, 160, Edrisi, Jaubert tercümesi II, 301 zeyle müracaat.

[1] Şu halde X uncu listede iki defa muhayyettir: bir kere Başpiskoposluk olarak (96), bir kere de Piskoposluk olarak (129); bu, sicillerin nasıl baştan savma tutulduğuna dair bir misal daha teşkil eder. X uncu listede (96) dakl sözler, 1153-5 tarihine tesadüf eden bir başka Constantie'e ait addedilebilirse de metinde verilen izahattan bu tarihin uygun düşmediği anlaşılıyor; Çünki o tarihte Cappadocia tamamile Türklerin eline geçmişti. Nazianzos'u Romanus Diogenes, 1967-71 de Başpiskodosluk derecesine yükseltmişti.

piskopoluklar sırasında mukayyettir. Bu hadise, ihtimal ki kilisenin artık Cappadocia vilâyetinin büyük bir kısmının islâmlara geçmiş olduğunu tasdık ve kabul ettiğine işarettir; yalnız Kybistra kendi ellerinde kaldığı için Başpiskoposluk yapınışlardı; her nekadar Tyana ve sairenin isimleri Piskoposluk olarak muhafaza edilmekte ise de hakikatte bunlar - in partibus infidelium - yani «kâfir elinde» idiler,

1069 da dördüncü Romanus, Sebasteia (Sıvas)dan hareket ederek Lykaonia'yı yağma etmekte olan Türklerin üzerine yürüdü. Kybistra - Herakleia'ya kadar - «Herakleia denilen şehre» geldi. Takibettiği yolun Caesareia ile Tyana'dan geçmiş olması lâzımgelir. Burada, Türklerin İkonion'u aldıktan sonra çekilmiş olduklarını işiterek plânını değiştirdi; kuvvetlerinin bir kısmını Cilicia'ya gönderdi,

17 — Kastabala. Ptolemy, Khasbia'yı Lykaonia'da gösterir. Bunun doğru olmadığı aşikârdır. İsmin doğru şeklinin Kastabala olması muhtemeldir. Kastabala'nın en doğru olarak Strategia Antiochiana'da olması icabeder; lâkin anlaşıldığına göre Antiochiana ile Lykaonia listelerini yaparken ayrı ayrı menabiden istifade etmiştir.

Pliny (VI, 3) Kastabala'dan, tam mevkiini vermeksizin bir Cappadocia şehri olarak bahseder. Ptolemy'nin de Khasbia şeklinde bir Lykaonia şehri olarak gösterişine bakılırsa, hudut üzerinde ve daima Cappadocia'ya ait sayılan Kybistra'nın batısında, ve Laranda'nın da doğusunda olması icabeder. Bu, Strabo'nun sözünü tekid etmektedir; Kastabala'dan iki defa Kybstra ile beraber bahsederek (S. 535, 537) bunları Tyana'dan pek uzak olmıyan, lâkin Toros dağına daha yakın bulunan bir cift şehir olarak göstermiştir. Kybistra'nın Ereğli'de olduğu kabul edilince Kastabala'nın da Ambararasi olması en tabii bir neticedir,

Pyramos Nehrinin üzerinde de bir başka Kastabala vardı ki buna aynı zamanda Hieropolis de denirdi. M. İmhoof-Blumer'in (Monnaies Grecques, Sah. 355) deki geniş izahatı, kendi vardığı neticenin tamamiyle aksini gösteriyor. Bahsettiği paraların hepsi, asıl Cilicia'nın Pyramos Nehri üzerindeki şehirlerinden birinde basılmış olabilir: şehrin tam mevkii henüz keşfedilmemiştir; maalesef Antonine ve Kudüs itinererleri bu sahada karışık ve hatalıdır. Pyramos üzerinde, Osmaniye'ye yakın bir noktada bulunabileceği zannındayım.

Kastabala'nın hemen ilerisinde, gölün nihayetine gelmezden iki mil evel, Kybistra'dan 19 mil beride, yol, kayalar kesilerek öte tarafa aşırılmıştır.

876 da, Basilin kendisi Loulon ile Melouos'u alırken, kumandanları tarafından zaptedilen «Manikia'lıların şehri» Katabatala'nın Kastabala ol-

masına imkân yoktur (Theophan. Contin. 278). Daha ziyade Armenia'da, Tefrike, Argaous ve Pol mezhebi saliklerinin öteki şehirlerinin (Lokana, Tauras yahut Taras, Amara: Theoph- Contin. 267, 278; Cedren. 11 154, 207) yanında olması lâzımgelir.

Eğer Kastabala bu sahada bir kale idise, niçin Sarasen harpleri münasetiyle mühim bir nokta olarak hiç zikredilmemiştir? Bunun sebebi şudur zannındayım: Kastabala, Yunan kırlları ve Roma İmpratorluğu devrinde alelâde kalelerden biri idi; büyük bir yol üzerinde olup müdafaası sun'i istihkâmla temin edilmişti. Halbuki Sarasen harpleri esnasında ehemmiyet kesbeden kalelerin hepsi muazzam ve çıkılmaz kayaların üstüne kurulmuş olanlardır; Loulon, Khonai, Akroenos, Sozopolis, Justinianopolis- Palias, Kharsianon Kastron ve daha bir çokları hep bu kabildendi. Kastabala'nın müdafaasını temin kolay değildi; Bizans devrinin ilk zamanlarında harap olup gitmiştir.

18 — İsauropolis'den hem Hierocles, hem Chalcedon meclisi (Milad 450 ve 530) bahsetmiştir. Kilise listelerinin hiçbirinde kaydı yoktur. Lâkin Zeno, kanunlarının birinde, her şehre piskoposluk hakkını verdiği halde, İsauropolis'i istisna yapmış ve Leontopolis'le beraber tek bir Piskoposa tabi tutmuştur [1]. Leontopolis listelerde müstakil piskoposluk olarak mukayyettir.

İsaura, şimdi Zengibar kala denilen yüksek ve muhkem tepenin üzerinde idi; ilk keşfeden Hamilton olmuştur. Radet ile Paris «Bull. Con. Hell» 1887, S. 67 de neşrettikleri bir kitabeye istinaden İsaura'nın bir Roma kolonisi olduğunu iddia etmişlerdi. Halbuki Prof. Mommsen, bu iddiayı istined ettirdikleri «İsauria Senatosu ve halkı ve onlarla aynı hükûmet dahilinde yaşıyan Romalılar» sözünden böyle bir mana çıkmadığını temin etmektedir.

Burada Katolik kilisesinin Piskoposu Hilarius, Nazianzos'lu Gregory'nin vasiyetnamesini imzalamıştı. Bu münasebetle yapılan kayıt, «İsauria yanındaki Vilâyetten» şeklindedir (aynı ibarede Hyde [ἴδη] şehrinden bahsederken kullanılan ἐν değil).

19 — Korna'dan hem Ptolemy, hem Hierocles bahsetmiştir; 381 de akdedilen Constantinople ve 451 de akdedilen Chalcedon Meclislerinde de birer Korna (Cotnensis) Piskoposu hazır bulunmuştur. Lâkin listelerin hiç birinde bu isme tesadüf etmiyoruz. Hierocles'in listesindeki sıra, ya Derbe, İsauropolis, Lystra arasında bir yerde, yahut da İconium'un biraz batısında bulunduğunu göstermektedir. Ptolemy'nin ifadesi de aynı zannı

[1] Bu kanunu mukaddemede aynen nakletmiştik.

takviye eder. Bunlardan başka hiçbir yerde Korna'dan bahsedildiğine tesadüf etmedim. Justinian'ın zamanından sonra ortadan kaybolması için de hiçbir sebep malumumuz değildir: başka bir piskoposlukla birleşmiş olması ihtimali hatıra gelir. Aynı suretle İsauropolis de Hierocles'den sonraki bütün listelerden kaybolmuştur. İhtimalki iki hadise birbiriyle alâkadardır. Bu da Korna'nın İsauropolis'in yanında olnuğu fikrini kuvvetlendirir.

20 — Savatra, yahut Soatra'nın mevkiini Lycaonia şehirlerinde ender görülen bir kat'iyetle tayin etmek mümkün olmuştur. Yukarda bahsettiğimiz Laodicea Katakekaumene'den Archelais'e giden doğru yolun üzerinde, Archelais-Garsauira'dan çok uzak olmıyan bir noktada idi (Strabo S. 568). Lycaonia'nın susuz ovasında olduğu için su ihtiyacı bir takım derin kuyularla temin edilmişti; bu su para ile satılırdı. Bütün bu izahat Eskil'in [1] dört saat güney - batısındaki vasi harabelere işaret etmektedir. Birçok menbaları olan Sultanhan yahut Eşaya kadar doğuda olmasına imkân yoktur. Archelais'den uzak olmayışına bakılınca da yukarda iddia ettiğimiz noktadan daha batıda olamaz.

Profesör Sterrett, Savatra'nın Obruklu'da olduğunu iddia etmiştır; lâkin bu elimizdeki delillere mugayirdir: Bu şehir Laodicea'dan Archelais'e giden yol üzerinde olmadığı gibi suyunu da kuyulardan değil, bir gölden alır; bundan başka Archelais, Obruklu'dan ziyade İconium'a yakın sayılır.

21 — Karopassos, Ephesos - Laodicea - Savatra yolu üzerinde, Archelais'den 20 Stadia mesafede bir Lycaonia köyü idi (Strabo, s. 568,663). Peutinger tablosu Conitanassos şeklinde yazmıştır; bu hata, komşu yollardan birinin üzerindeki Parnassos'la karışmasından hasıl olmuş olabilir. Sultan hanla Aksaray arasında kolaylıkla bulunması icabeder. Ptolemy'nin tam bu noktaya, yani Lycaonia'nın kuzey doğu köşesine koyduğu Adopissos'un, bozulmuş Koropassos olması muhtemeldir. Koropassos'un, İsauria (Cilicia Tracheia) da, Ketis havalisindeki Koropissos'la karıştırılmaması icabeder. Bu şehirden aşağıda bahsolunacaktır.

22 — Kanna'nın, Bizans listelerindeki sıraya göre Lycaonia'nin kuzey doğusunda, Savatra ile Perta'nın cıvarında olması icabeder. Ptolemy de Adopissos'un yanına, güneyine koymakla aynı fikri tekit etmiş oluyor. Bütün bu mülâhazalar Hasan Dağın güney - batı eteklerine, Kara - ang Kapının güneyine büyük Angos kalesinin bulunduğu tepeye işaret etmektedir. Bu havali için bir Piskoposluk lâzımdı ve bütün emareler bu piskoposluğun Kanna olduğunu göstermektedir.

[1] 1886 da H. A. Brown ile seyahat ederken bu harabeleri de tetkik etmiştim. Tyriaion ve Laodiceia Katakekaumene'den Archelais'e giden en doğru yolu tercih etmiştik.

23 — Adristama'yı Ptolemy, Lycaonia'nın kuzey - batısında göstermektedir. Eski ismini hala Arissama şeklinde muhafaza eden bu şehir (Arrissama imlâsı daha doğru olsa gerek), Karapınar'ın kuzey - batısında, Kara - ang Kapı'dan çok uzak olmayan bir mevkidedir. İhtimalki Kanna (yahut Hyde) ile birleştiği için Piskoposluk değildir.

24 — Pertay'ı, çok muğlak olan Pessinus - Archelais yolunu tetkik ettikten sonra Eskil'e koyuyorum ; lâkin bu yolun üzerindeki merhalelerin adedi ve sırası okadar müphemdir ki Lycaonia'nın kuzeyinde herhangi bir noktada olması mümkündür. Peutinger tablosunda, Archelais'den 32 mil mesafede gösterildiği anlaşılıyor. Hierocles'in verdiği sıraya da Eskil'e yakın bir nokta gayet uygun gelmektedir. Lâkin bütün Piskoposluk listeleri Pertay'ı listelerinin en sonuna koydukları için bunların sırasından bir netice çıkarmağa imkân yoktur.

25 — Glauama'nın, Egdana, Γλαύαμα, Γαλβανα, Γαλμανα, Γαλβανο, Ἐκδαύμανα şekillerinde görülen ismin en doğru şekli olduğu anlaşılıyor. Piskoposluk listelerinde daima (ἤτοι Εὐδοκιας yahut Eudokias) ilâvesi ile mukayyettir. Peutinger tablosundaki Pessinus - Anchelais yolunu tetkik edince Glauama'yı İnevi'ne koymak icab ediyor ; Hierocles'le listelerdeki sıraya göre de, Lycaonia'nın kuzey hududunda bir yere düşmektedir ; lâkin bu yoldaki merhalelerin nekadar muğlak olduğunu göz önüne alarak Tatta Gölünün batı sahilinde, daha başka bir noktada bulunabileceğini kabul etmeliyiz.

İsimlerin çift kaydı bunların bir Piskoposa tabi, yanyana iki şehir olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir; Eudokias, beşinci asırda son zamanlarda tercih edilen bir mevkide [1], sonradan bina edilmiş olduğu halde, Glauama alelumum Roma şehirleri için intihab edilen bir mahalde idi.

26 — Verinopolis yahut Psebila'dan listeler bahsettikleri halde Hierocles kaydetmemiştir. Piskoposu Theodosius, τῆς βηρηνῶν πόλεως, τῆς ψιβήλων πόλεως «Psebila şehrinden, Verinoi'ların şehrinden» murahhas olarak, 680 de III üncü Constantinople Şûrasında, 692 de de Concil. Quinisext'de hazır bulunmuştu. Lâkin bu Verinopolis'i, Galatia Prima'daki Verinopolis yahut Stauros'dan ayırd etmek lâzımgelir. 692 Şûrasında bu ikinci şehrin Piskoposu Stephanus da hazır bulunmuştur.

Verina, İmparator Leo'nun zevcesi idi (407 474); Verinopolis'in bir şehir ve Piskoposluk derecesine yükselmesi bu tarihe, yahut da kızı Adriana'nın kocası Zeno'nun Imparatorluk devrine (474 - 491), yani Verina'nın biraz nufuza malik olduğu zamanlara tesadüf etmektedir. Bu takdirde Heiroc-

[1] Bizans devrinin tercih ettiği mevki daima yüksek ve sarp bir kaya üzeri idi.

les'te kaydı bulunması lâzımgelirdi; o zamanlar kilise sicillerinin gayet gevşek tutulması bu kaydın bulunmayışına sebep olabilir.

787 deki ikinci Nicaea Şûrasında İsauria'lı Piskoposlar arasında, Sibila (Sibilla yahut Sibela) lı Leontius'un da imzası vardır. Bu şehrin III üncü ve X uncu listelerde İsauria'da olduğu söylenen Sybola yahut Syballa olduğu anlaşılmaktadır. Mesele, bu İsauria'daki Piskoposluğun Lycaonia'daki Psebila yahut Psibela ile aynı yer olup olmadığını bulmuaktır. Kilise kayıtlarının nekadar intizamsız tutulduğunu nazari dikkate alırsak, yalnız III üncü ve X uncu listelerin ikisini de ayrı ayrı kaydetmiş olması, bunların iki ayrı Piskoposluk olduğuna kat'i bir delil teşkil edemez. Eğer bunlar tek bir şehirse iki Vilâyetin hududu üzerinde olması icab eder. Le Quien, bu fikirdedir. Sibila'nın İsauria'nın kuzeyinde olduğu muhakkaktır. (U. 24. e müracaat); şu halde Lykaonia hududu üzerinde idi demektir; lâkin benim takip ettiğim prensip, listelerin şahadetini - eğer kat'i surette cerh eden bir sebep yoksa - kat'i olarak kabul etmektir. Binaenaleyh III üncü ve X uncu listeleri takip etmek daha münasiptir fikrindeyim: o takdirde, bütün listelerdeki sıra, Psebila'yı Lykaonin'nin kuzeyinde göstermektedir. Bundan başka hiç bir yerde Psebila'ya dair bir ima yoktur; mamafih, Peutinger tablosunda Pertan'ın kuzeyinde gösterilen, ve burdan başka da hiç bir vesikada tesadüf edilmeyen Pegella'nın Psibella kelimesinin bozulmuş bir şekli olması ihtimalini de öne sürmeği faideden hali görmüyorum.

Bizans Galatia'sı ile Lykaonia arasındaki hudud, Glauama ile Petinessos arasından geçer. Lykonian'ın kuzey - batıda, en ileri gidebileceği nokta, Atlan' la (Galatia Amoriana'daki) Piribeyli arasıdır; binaenaleyh doğuda da İnevi'den daha kuzeye gitmiş olmasına imkân yoktur. Tatta Gölü civarındaki havalı ve yollar hemen hemen meçhul gibidir; Ainsworth buraları ancak kısmen görmüştür.

27 — Ptolemy'nin Lykaonia'nın kuzey - batısında gösterdiği Seiouata - meçhuldur. İhtimal ki Ptolemy'nin yanlışlıkla İsauris'de gösterdiği Saouatra'nın tahrif idilmiş bir şekildir: Olba ile Antiocheia'yı da iki kere kaydetmiştir.

28 — Pyrgos, Peutinger tablosunda, Savatra ile İconium, yahut ihtimal ki Savatra ile Laodiceia arasında gösterilmiştir. III üncü, X uncu ve XIII üncü Piskoposluk listelerinde Pyrgoi Piskoposluğundan bahsedilmiştir. Hierocles Πύργον diye kaydetmiştir; aynı ismin bozuk bir şekli olması ihtimali çoktur ve verdiği sıra da Lykaonia'nın kuzey-batısına gayet uygun gelir. Laodicea'nın kuzey ve kuzey - batısındaki geniş havalinin bir Piskoposluğu olması icâbederdi; tam burada, Laodicea - Sauatra yolunun biraz gerisinde,

Orbuh [1] isminde bir kasaba vardır ki eski ismi muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. - De Boor'un metin ve fihristine göre - Teophanes (S. 467) de Anydroi şekli içinde gizlenen ve Amorion'dan Cilicia'ya giden yol üzerinde gösterilen Anydroi Pyrgoi şehri hiç şüphesiz işte bu Piskoposluktu: bu havalide olduğu muhakkaktır.

Frederik Barbarosa'nın İconium'dan Laranda'ya yaptığı yürüyüşü tarif eden Tagenon da Pyrgos isminde başka bir yerden bahseder. Bu seferin teferrüatı şöyle idi:

Mayıs 23 İconium'dan çıkarak Kırala ait bir bahçeye (hortus reguis) gittiler ve burada bolluk içinde kaldılar. Bu «hortus» yukarıda tarif edilen bahçelerden biridir.

26 — Buradan hareket ederek XL Çeşmeye geldiler.

27 — İçilir suyu olan büyük bir dereye vasıl oldular: Bu dereye şimdi Çarşamba suyu denir,

28 — Bağlık büyük bir köy.

29 — Pyrgos.

30 — Laranda quae dividit Ciliciam, id est, Armeniama Lycaonia = «Laranda, Cilia'yı - yani Ermesintanla Lykaaonia'yı ayırır.» Buradan sonra bazı Hirstiyan köylerini geçerek dağları aştılar, ve dağlarda (Sibilia Prensi) kendilerine karşıcı geldi: est autem Sibilia castrum munitisimum, et Marchia Christianorum ... defensatur = «Maamafih Sibilia çok mühim bir kaledir, ve Hıristiyanların Marchia'sını müdafaa eder.»

Haziran 6 - Selephica deresi üzerindeki köprü; bundan sonra önlerine çetin yollar çıkar: Bu köprü Mut'un güneyindeki dere üzerinde olmalıdır.

Haziran 10 — Silifke. İmparator buğulur.

Bu yolun, Konia'dan Kasaba ve İlisra civarından geçerek Laranda'ya giden şimdiki yolu takip ettiği anlaşılıyor; Pyrgos'un da, divarları hâlâ şayanı dikkat bir âbide olarak duran Kasaba şehri olması lâzımgeliyor. Bu Pyrgos'un Bizans şehri Pyrgos'la bir olduğunu ispat edemeyiz (zeyle müracaat).

Burada Strategia Tyanitis'le şehirlerinden bahsetmek lâzımgeliyor.

29 — Tyana'nın çoktanberi (bazı muharrirlerin Kilise Hisar dedikleri) Kızhisar olduğu malûmdur. Xenophon'un bahsetti Dana' olduğuna şüphe yoktur; bu iki ismin de aslen, Anadollu olan bir adın rumcalaştırılmaya çalışılmış şekilleri olduğuna şüphe yoktur. [2]

[1] Haritalarda Obruklu şeklinde yazılmıştır. lâkin Orbuh yerli halkın telaffuzuna daha yakın gelir: Salnamede Obruk yazılıdır. Obruk (İbrik) Türkçe bir kelimedir. Asıl eski şekli olan (Orbugh = Πύργος) halk tarafından isme mana vermek için bu şekle sokulmuştur.

[2] Aynı zamada Eusebeia ve Çolonia Antonina isimlerini taşırdı.

30 — Caena ile Halala - Fausitinopolls'i, Tyana'dan Cilicia geçidine giden yolun üzerinde, münasip mesafelerde aramalıdır. Faustinopolis'in Yaşmakçı civarında olması lâzımgelir: ismini, burada ölen büyük Faustina'dan almıştı.

31 — Andabalis, el'an Andaval ismini taşımaktadır; Tyana'nın 16 mil kuzeyinde, Sesima, Caesareia - Mazaka, Colonia Archelais ve Mokisses'a giden yol üzerindedir.

32 — Pasa yahut Paspasa, Tyana'nın yanında idi. Nazianzos'lu Gregory, (164 Mektup) Πασπασηνος «Paspasanalı» [1] lâkabını taşıyan bir başka Gregory'den bahsetmiştir: Tyana Piskoposu Euphrante de. V inci Şûrada, bu Gregory'nin Tyana'dan 12 mil mesafedeki Pasa manastırının baş papazı olduğunu söylemiştir (V inci Şûra sicilleri S. 457 - 8 Mansi, IX, 258).

33 — Xanxaris'in sıcak hamamlarından [2] yalnız Naziansoz'lu Gregory bahsetmiştir; burasını 381 de, Nazianzos civarındaki Arianzos çiftliğinde otururken ziyaret etmişti. Gezinti esnasında evinden epey uzak düştüğünü (fazla ilerlediğini) ilâve ediyor. Burada Vali Olymius'u göreceğini kuvvetle ümit ediyordu - bu şüphesiz Cappadocia Secunda valisi idi.

Bu ibare Xanxaris hamamlarının Tyana halkının daimî bir mesiresi olduğunu, ve şehirden çok uzak olmadığını ispat eder. Hâlâ bugün bile civar halkının sevdiği bir mesiredir; Bor'la Niğde arasında olup doğru yoldan biraz geride (zannedersem kuzey cihetinde) - ve sadece «Hamam» diye anılmaktadır.

Kaplıcalarda bir de manastır vardır ki Gregory buaradaki baş papazın τῆτοῦ ἐρόμον φροντίδι = «Yola baktığından dolayı» çok sıkıntı da olduğundan bahseder. Bundan umumî yoldaki posta teşkilâtının atlarına bakmaya mecbur olduğu anlaşılıyor. Hamam, Tyana'dan Andabalis'e giden yol üzerinde, Tyana'dan 10, 12 mil mesafededir; şu halde manastırın da Pasa manastırı olduuğu aşikârdır. Andabalis'in yanında bir de İmparatora ait çiftlik bulunuyordu ki burada dördüncü asırda «equi Palmatini = Palmatia atları» denilen fevkalâde atlar yetiştirilmekte idi: Palmatius denilen bu şahsın çiftliğin müsteciri yahut müdürü olduğu anlaşılmaktadır. Pasa yahut Xanasaris de bu arazinin içinde bulunuyordu.

34 — Ptolemy'nin Tyanitis'de gösterdiğ Bazis, şayanı dikkat bir kelimedir. Cappadocia'da kadın ismi olarak kullanılan Bazeis'in bununla alâkalı olduğunda şüphe yoktur. «Allah» manasına gelen eski İran'canın «Baga»,

[1] Πασπασινός, Πασπηνός, Πασπηνός, Πασσηνος şekillerinde de yazılmıştır. Zeyle Müracaat.

[2] Bazı tabılardaki şekli Ζανξαριδος (Zanzaridos) dur: Mektup 126 ve 125 Greg. Naz.

Phrygia'nın «Bagaios» ve «Zeus» kelimelerinden alınmıştır; Tyana'nın civarında, «Zeus Asmabaios» ibadetinin merkezi idi (Stabo 357 ; Philostratus, «Vit. Apoll.» 1, 4; Ammianus XIII, 6).

35 — Dragai. Ptolomy'deki şekilleri Δραται (Dratai) ve Δαγραι (Dagrai) dır. Peutinger'deki Tracias'la mukayese edince Δραγαι şeklininin doğru olması daha muhtemel görünür. Tyana civarında bir Roma yolu üzerinde idi; lâkin Peutinger burada da okadar dar ve sıkışıktır ki bu yolun Tyana'dan Archelais'e gittiğini kabul etmekte haklı olarak tereddüt ederiz. Esasen yanlış olduğu gayet aşikârdır; çünkü bu yolun bütün merhaleleri «Hacılar» rehberinde adım adım tarif edildiği için bütün şehirlerini gayet iyi biliyoruz [1]. Lâkin Dragai'nin Andabalis civarındaki imparator çiftliklerinden biri olduğunu, ve Tyana'dan Archelais'e giden yolun üzerinde bulunduğunu ispata çalışacağım. Bizans muharrirleri Drizion yahut Dorizes'den çok kerreler bahsetmişlerdir. Bu civarda olduğu ispat edilebilinirse, ismin muhtelif şekillerinin eski ve yerli bir ismin muhtelif tarzlardaki ifadesi olduğu meydana çıkmış olur [2].

İlk nazarda Drizion (yahut Drizes) in daha güneyde olduğu zannedilebilinir. 975 de John Tzimiskes, Suriye'den İstanbul'a avdet ederken, Araplardan uzun ve kanlı muharebeler neticesi geri alınan Longias'la Drizes arazilerinin hazinedar Basil [3] tarafından zaptedildiğini görerek son derece sıkılmıştı. Lâkin müverrihlerin ekserisi, mevzubahis arazininin Longias'la Drizes yerine, Anazarbos'la Podandos olduğunu söylerler ; bundan Longias'ın Anazarboz, ve Drizes'in de Podandos cıvarında olduğuna hükmetmek icab eder ; başka bir vesikada da Longinias isminde ve Cilicia dahilinde bir çiftlikten bahsedilmiştir [4] ; ihtimal ki Leo Diaconus'un bahsettiği Longinias da Longias'tan başka bir şey değildir. Podandos boğazında münbit ve zengin bir çiftlik bulunabilmesine imkân olmadığını nazarı dikkate alarak Drizes'i Tyana ovasının kuzeyinde aramak lazımgelir. Verilen tafsilattan anlaşıldığına göre, bu iki emlâk eskiden İmparatora ait olduğu halde Basil bunları kanuna mugair bir şekilde zaptetmiş, binaenaleyh İmparatorun hiddet ve acı sözlerine maruz kalmıştı. Drizes ciftliğinin An-

[1] Eskiden, Peutinger'in Tyana'dan Canna ve Dragai tarikiyle, Hasan dağın garbından dolaşarak Archelais'e giden bir yol gösterdiği kanaatinde idim. Lâkin bu yolu geçtikten sonra ilk fikrimin yanlış olduğuna karar verdim (Hyde'ye müracaat).

[2] Baga ile Bazis gibi Dragai ile Drizes.

[3] Leo Dia. S. 177.

[4] Longinias'tan Aziz. Hay. da da bahsedildiğini görmüş ve not almıştım; lâkin sonradan ehemmiyetsiz görerek maalesef bu notları saklamadım. Cinnamus (S. 180), Anazarbos'un yanınında bir yer olarak bahsediyor. Anna (II. S. 136) ya ve Ducange'in 636 ıncı sayfadaki notlarına müracaat

dabalis civarında, Andabalis'le Tyana arasında olması muhtemel olan Villa Palmati olması çok mümkündür (Zevle müracat).

Drizes'in bu tesbit ettiğim yerde olduğunu tekid eden bir vesika mevcuttr. 964 de Nicephorus, refakatinde İmparatoriçe Theophano ve çocukları olduğu halde Cilicia'ya karşı yürümüştü. Theophano'yu Cilicia'dan hariçte, «Drizion denilen bir kalada» bıraktı, Bu da, Drizion'un Cilicia hududundan uzak olmayıp İmparatorun takip etmekte olduğu Pylae yolu üzerinde, yahut pek yakınında bulunduğunu gösterir. Takîpettiği askerî Bizans yolu Tyana'dan geçiyordu ; Tyana'dan bir iki mil mesafedeki Dragai (yahut Drizion), büyük bir şehir olan Tyana'dan daha hoş ve daha açıklık olduğu için, zevcesini kendini beklemek üzere burada bırakmağı tercih etmişti. Bir başka vesikada Cilicia'ya girmezden evvel bir müddet Cappadocia-da kaldığı ve 'seferden avdetinde ikinci harbe hazırlanmak üzere kışı Cappadocia'da geçirdiği kaydedilmektedir (Leo Diac. 51; Zonaras' II, 201)

36 — Oldukça meşhur olan Podandos'dan, Bizans muharrirlerinin sık sık bahsettiğini görürüz. Gilicia geçidinin önünde, derin bir vadi içerisinde, gayet mühim bir mevki işgal ederdi. (Kürrei - arzın uçurumu. Basil, Mektup 14).

Bugün ismini Bozanti olarak muhafaza etmektedir. Birbirinin müteradifi olan Nadiandos'la Nazianzos kelimelerini gözönüne getirince (Philostrg. Hist. Eccles. XII,7), Bozantı'daki (z) nin de, bu kelimenin eski bir müteradifi bulunduğuna işaret ettiğini görürüz. Hierocles bir «regio podandus = Podandos havalisin'den» bahsederse de bu isme hiç bir yerde Piskoposluk olarak tesadüf etmeyiz. Hakikaten, Toros dağlarının arasında, bir Piskoposluk icabettirecek kadar yerli ahali bulunduğunu tasavvur etmek biraz müşkildür. Bundan başka Cappadocia'yı Valens ikiye ayırdığı zaman, Podandos'un idareten Ikinci Cappadocia'ya geçmiş olması icabeder; halbuki bu yeni teşkilâtı takip eden kavgalar esnasında Caesareia Piskoposları, hiç olmazsa bir müddet olsun, Toros dağı havalisi üzerindeki ruhanî nufus ve hakimiyetlerini muhafaza etmişlerdi; hattâ Anthimus, Torostaki Aya Orestes manastırı varidatının Caesareia'ya götürülmek üzere Tyana'dan geçtiğini bizzat görmüştü. Bu hüküm ve nüfuzu göstermek için Toros havalisinin merkezi olan Podandos'da bir piskopos ikame etmiş olmaları çok muhtemeldir; lâkin bu piskoposluk en eski listelerden evvel ortadan kalkmış bulunuyordu. Podandos'u Araplar, ta yedinci asırda almışlardı. 530 da, Hierocles, zamanının kilise listelerini takiben Padandos'u Birinci Cappadocia'da göstermiştir: eğer sivil listeleri takib etmiş olsa idi İkinci Cappdocia'ya koyacağı muhakkaktı; çünki Valens, 371-72 de bu vilâyeti ikiye böldüğü vakit, evelâ Podandos'u, az zaman sonra Tyana'yı İkinci Cappdocia'nın merkezi yapmıştı.

37 — Siala'yı Ptolemy, Tyanitis'de göstermiştir. Bundan Cappdocia Vilâyeti münasebetiyle de bahsetmiş, ΣΙΑΛΑ (Siala) nın, Andabalis'in birkaç mil kuzeyinde bir piskoposluk olarak göslerilen [ΣΑ] ΣΙΜΑ (Sasima) olabilmek ihtimalinden bahsetmiştik [1]

38 — Bagadaonia'yı Strabo (S. 539) Cappadocia'nın ta güneyinde Torosun eteğinde, yabani eşeklerin meskeni, ve tek bir yemiş ağacı yetiştirmeyen hâli bir ova olarak tarif etmiştir. Bu tarif umumiyetle zannedildiği üzere Tyana ovasına ait değil, Kybistra'nın kuzey ve kuzey - batısındaki ovalara aittir. Stephanus da Bagadaonia'yı Cappadocia'nın en güneyinde olarak göstermiştir.

Bu havaliden bahseden yegâne başka vesika Nicephorus Bryennius'un eseridir (S. 63). Burada kelime Gabodonia şeklinde yazılıdır. 1073 de İssak ve Alexius Comnenus, Iconium'dan Caesareia'ya ilerlerken bu ikinci şehirden uzak olmıyan bir noktada, Türkler tarhfından mağlûp edilmişlerdi. Alexius güçlükle kurtularak biraz dolaştıktan sonra «Gavadonia'da küçük bir köye» vâsıl oldu. Malûm bir yerden bahseder gibi zikredilen bu şehrin, meşhur Herakleia - Kybistra kalesi olması pek muhtemeldir. Bundan, Alexius'un İconium tarafına doğru kaçmış olduğu anlaşılıyor.

S. Toros Dağı'nın Geçitleri

1 — Bu noktada biraz durarak Toros Dağı'nın geçitlerinden bahsetmeyi münasip gördüm. Bunlar, Bizans hudut müdafaası sistemine göre, umumi bir (Kleisourarch) yani geçit muhafızının idaresine tabi idiler. Tarihin bütün devirlerinde, Toros'un en mühim geçidi, Küçük Asya yaylasının her tarafından toplanarak Cilicia'ya inen mühim yolun geçtiği Pylae Ciliciae «Silişya kapıları» dır. Xenophon ve ondan sonraki bütün müverrihlerin şahadetine göre, bu geçide daima Tyana'dan geçen yoldan gelinirdi. Lâkin biri Kybistra'dan, biri Caesaria'dan olmak üzere buraya iki yol daha inerdi. Hepsi oldukça çetin olan bütün diğer geçitler, Lycaonia'dan doğruca sahile Kelenderis'e, Anemourion'a, ve Seleucia'nın aşağısına inerlerdi. Bunlardan en mühimmi ekseriya Andrasos, yahut Kylindros Geçidi diye zikredilen, yani Andrasos yahut Adrasos yoliyle Kelenderis'e inen geçittir.

Nicephorus Phokas'in Araplara karşı yaptığı uzun ve muvaffakiyetli harblerde kazandığı mühim tecrübelerden bahseden eserde (23 üncü fasılda), Arapların Bizans arazisine yaptıkları akınlardan sonra kendi arazilerine, yani ya Cilicia'ya, ya Commegene'ye çekilirken kullanabilecekleri mühim ge-

[1] Itinererlerde Sebasteia civarında gösterilen Siara yahut Sinos ile mukayese

çitlerden bahsedilmiştir. Bunların (1) birincileri, Seleuceia themasından Anadolu themasına, yani Cilicia'dan Cappadocia'ya, yahut Lykandos'a açılan geçitler, (2) ikincileri, Kommegene'den Melitene ve Arabissos'a açılan geçitler, (3) üncüleri de, Fırat'ın öte tarafındaki Ermenistan geçitleridir [1]. Cilicia ve Adrasos geçitleriyle Anazarbos ve Sis'ten Hacın tarikiyle Komana ve Kokussos'a giden geçitler hep birinci gurupa dahildirler.

2 — Nicephorus, 960 dan evvelki Cilicia seferinde (Misthia Lycaoniae bahsine müracaat) Maurianon geçidinden ilerlemiş, Adana civarındaki havaliyi yağma ettikten sonra denize kadar inerek Kydos Nehri sahilinde, Adana'ya giden yolun üzerindeki köprünün ilerisinde karargâh kurmuştu. Bu esnada Misthia'yı muhasara etmekte olan Sarasenler, bu akını duyar duymaz muhasarayı terkederek, Bizans ordusunun avdetinde yolunu kesmek üzere yürüdüler. Lâkin Nicephorus, Cilicia'da yalnız bir iki gün kalmış ve Sarasenler yetişmeden evvel Karydion geçidinden avdet etmişti. Bu sefer münasebetiyle Cilicia'da bahsi geçen yerler, Nicephorus'un takip ettiği yolun, meşhur Cilicia geçidi olduğunda hiç şüphe bırakmamaktadır. Sarasenler, İmparatorun yolunu kesmek için Misthia'dan Vasada, Konia, Eregli tarikiyle geçide yetişmeğe çalışmışlardı. Halbuki geldikleri zaman Nicephorus'u sükûnetle çekilmiş buldular. Nicephorus'un avdet ettiği geçit hangisi idi? Ben yine Cilicia geçidinden çekilmiş olduğuna eminim. Geçidin bir iki mil kuzeyinde yol üçe ayrılır: soldaki yol Kybistra'ya, ortadaki yol Tyana'ya, sağdaki yöl da doğruca Caesareia - Mazaka'ya gider [2]. Nicehporus'un Kybistra'dan ilerlemiş olmasına imkân yoktur, çünki bu geçide gelebilmek için Lykaonia'dan geçmesi icabederdi ve o takdirde de Sarasenler bu akından daha erken haberdar olurlar ve yolonu kesmeğe muvaffak olurlardı. Bundan maada Sarasen hücumuna mani olmak için birakılan orduların Opsikia ile Anadolu themalarına ait oldukları bilhassa kaydedilmiştir: demekki Nicephorusa'a refakat edenler Kharsiana, Armenia vesaire gibi doğu themalarına ait ordulardı. Binaenaleyh Nicephorus'un öteki geçitlerden birinden ilerlemiş olması icab eder. Bunun da bilhassa Tyana'dan geçen ve daima kullanılan askerî yol, yani Maurianon geçidi olduğunda şüphe yoktur. Avdetine gelince, Kybistra geçidinden dönmüş olması daha imkânsızdır; şu halde Bereketlimaden'den Kayseri'ye giden geçidin ismine Karydion dememiz lâzımgeliyor.

[1] «Çünkü hangi yoldan geçmek isteseler, Seleucia geçitlerinden ve Anadolu themasından-ki burada Toros dalgaları Cilicia'yı Cappadocia'dan, Lykandos'tan ayırır - ve bunlardan maada civarlarındaki Germanicia, Adata, Kaysoun, Lafuda, Melitene ve Kaloudia'dan, ve Fırat nehrinin öte tarafındaki yerlerden ayırır» (S. 250).

[2] Caesareia yolu ötekinden Podandos'da ayrılir; öteki iki yol da altı mil daha kuzeyde Tahta Köprüde çatallanır.

Bu iddiayı yazıp bitirdikten sonra haritamı tetkik ettiğim zaman Pylae Cilicia'dan Caesareia'ya giden yolun Bozanti (Podandos) den veFındıklı'dan geçtiğini gördüm. Fındıklı Κασόδιον'un Türkce tercümesidir [1].

Maurianon ile Karydion Bogazlarının birbirinden ayrıldığı noktaya ihtimalki Gytarion, yahut Typsarion denirdi. 1068 de Bizans ordusu Toros Boğazlarını Cilicia'da geçerek «Podandos geçidinin dışındaki Typsarion denilen köye» gelmişti.

İmparator oradan doğruca Constantinople'a avdet etmişti: şu halde, Typsarion Ereğli geçidinde, değil, Podandos'dan doğru Tyana'ya giden yolun üzerinde idi. (Mich. Attal. S. 121)

Scylitzes'in (S. 677) rivayeti isim ve vaz'iyet itibariyle, Michael'inkinden farklıdır: «Podandos geçidinin Gytarion ismindeki köyünde» diyor.

Buraya geldiği zaman ordu, Melitene'den haber almıştı: şu halde bütün bu şeraite uyan yalnız tek bir nokta vardır: bu da doğu Cappadocia'dan gelan yolun Tarsos - Tyana yoluna iltihak ettiği noktadir. Miletene'den gelen haberi tabii olarak ordu burada duyabilirdi; bir cihetten hem Boğazın dışında addedilebilir, bir cihetten Bogazın içinde demek de pek yanlış olmaz.

Maurianon geçidini, muhkem Loulon kalesi muhafaza ederdi. 878 de Basil tarafından zaptedildiği için Nicephorus'a yol açıktı.

3 — Arapların Sakaliba yahut Hisn Assakaliba dedikleri Loulon, Sarasen harpleri zamanında son derecede mühim addedilen hudud kalalarından biri idi. Tarsus'dan kuzeye açılan başlıca geçide hakim olduğu için buna sahibolmak mühim bir mesele idi. Ehemmiyetinden birçok müverrihler bahsetmişlerdir [2]. Eğer sözlerini harfiyen kabul etmek lâzımgelirse, Loulon'un Tarsus'a yakın olması icabeder; lâkin tarihini tetkik edince bunun kabil olamıyacağını, ve Loulon'un daha çok kuzeyde olduğunu sarahatle görürüz. Tarsusa giden en mühim yola hakim olduğu için şehrin kilidi mesabesinde idi. Bu yolun Tyana'dan Cilicia geçidine giden yol olduğunda şüohe yoktur. Tam geçidin üzerinde eski bir kala harabesi vardır. Bunun Loulon ol-

[1] Üç yolun merhale ve mesafeleri tahminen şöyledir: (1) Pylae 12 1/2 Podandos 4 1/2 Yosunlu 2 Fındıklı 5 1/2 Kamışlıhan 3 1/4 Soldaklı 12 3/2 Kaya-altı 8 1/2 Kavlak 5 1/2 Frenk 2 1/2 E mehil 3 1/2 Aşlama 5 Gerdeliz 3 Araplı 8 Develi Karahisar 19 1/2 İncesu 19 Kayseri. (2) Podandos 3 Akköprü 3 Tahtaköprü 19 Paşmakçı (Faustinopolis'in yanında) 13 Tyana. (3) Tahtaköprü 13 Çiftehan 11 Ulukışla 12 Çapan 15 Ereğli (Kybistra) 20 Kastabala. Bu mesafelerin tahminlerinin bir çoğunu Majör Benett'e medyunum.

[2] «Roma İmparatorluğuna çok faydalı olan, çok muhkem kala» (Theoph. Contin. 277). Tarsus'un muhkem sedi (Jo. Chald.) Tarsus geçidi yanında, ve çok yüksek bir tepe üstünde, muazzam ve muhkem bir kale (Cedren. II, 174) Cilicia'da Tarsus'a yakın bir kala (Theoph. Contin. 197).

ması kabildir; lâkin Tarsus'dan ancak 40, 50 mil olan bir mesafe, tarihî vekayie uyabilmek için kâfi değildir; bu cihetten Loulon'u daha kuzeyde, Tyana'ya daha yakın bir noktada aramak icabeder fikrindeyim.

4 — Caesareia - Mazaka'yı ihtiva eden Küçük Cappedocia themasi, Kharsiana'nın güneyinde, Lykaonia ve Buccellari'lerle hem hudud idi ; güneyde de Loulon kalasına, hatta Podandos'a kadar uzanırdı [1]. Bu tariften Loulon'un Podandos'un kuzeyinde olduğu anlaşılıyor.

5 — Loulon, Sarasen akınlarını Constantinople'a haber vermek için yakılan işaret ateşlerinin başladığı nokta olarak gösterilmiştir. İmparator Michael (842 - 857) münasebetsizlik anlarının birinde, bu muhabere hattının terkini emretmişti. (Theophan. Contin. 197). Bu hattın başlangıcının, Toros dağının güney yamacında, Tarsus'a müteveccih bir noktada olmasına imkân yoktur. Toros'un kuzey eteklerinde olduğu, Loulon kumandanının aynı zamanda geçitlerin muhafazasından da mesul olduğu anlaşılmaktadır. İşaret ateşinin de Faustinopolis'in güneyindeki bir tepede yakılmış olması icabeder. Şu halde Loulon'u bu cıvarda aramak lâzımdır [2].

İşaret ateşlerinin sıralandığı hattın tarifi, Loulon'un mevkiini tayin etmek için en mühim amillerden biridir. İkinci işaret noktası olan Argaios yahut Argea (yani Argaia), ilk nazarda Caesareia - Mazaka'nın yanında Anadolu'nun en yüksek dağı olan Argaeus gibi görünür. Lâkin bu işaret hattının böyle bir seyir takib edemiyeceği aşikârdır. Çünkü Tyana kadar kuzeyde bile yakılsa, bir ateşin Argaeus'den görülmesine imkân yoktur. Umumî mülâhazalardan sonra işaret noktalarından birinin Hasandağı'nın zirvelerinden biri olduğuna kanaat getirdim.

[1] De Theme, Constant. Porph. S. 19. «Şimdi bir thema haline ifrağ edilen Küçük Cappadocia, Lykaonia ile hemhudud olup Caesareia'ya kadar uzanır. Genişliği Buehallarion'un başladığı noktaya kadardır. Doğuda da Rodentos ve Lulon denilen kalaya ve Podandos'a kabar imtidat eder.»

Eğer Ῥοδεντο, zannettiğimiz gibi Podentos kelimesinin lâtince şeklinden hasıl olmuş ve ποδενδοῦ yerine yazılmış bir yanlışlıksa Louloun'un Podandos'un kuzeyinde olduğuna dair yukarda ileri sürdüğümüz iddiada israr edemeyiz.

[2] İşaret ateşlerinin verildiği sıra şöyle gösterilmiştir (Theopha. Contin — 197): «Haberi, ateşle. Argaios dağının üstündekilere, onlar da Esamos'un üstündekilere, ve onlar da Aigiion'dakilere ve onlar da Mamas Dağının üstündekilere ilân ederlerdi. Bunları Kirizos dağı, bunu da Mokilos takib eder, onun arkasından Aya Auxentius'un dağı gelir. Haber nihayet büyük sarayda, fenerdeki güneş saatinin yanında beklemeğe memur edilenlere gelir, böylece az bir zaman içinde her şeyden haber alınırdı »

Aynı istasyonları Cedrenus II S. 174 şu şekilde verir: Loulon, Argaios tepesi, İsamos tepesi, Aigialos, Mamas, Kirkos, Mikillos, Aya Auxentius tepesi ve Saray. Consten. Porph. (I de Cerim. S 491) de söyle verir: Lonlon, Αἰλέας, βουνος. Samos, Aigilon, Olympos, Krigos, Μούκι'ζος ἐπανω τῶν πυγῶν. Aya Auxentius tepesi ve Saray.

1886 da dağın batısında dolaştım. Ta batıda, yahut güney - batıda, silsilenin en nihayetinde, doğruca Lykaonia ovasından sivrilen ayrı bir zirve 1000 kadem irtifaına kadar yükselmektedir. Tepesinden harikulâde bir manzara görülür: kuzeyde büyük Tüz gölü Tatta ile arkasındaki Galatia tepeleri uzanmakta, güneyde Toros'un muhteşem dıvarı imtidat etmektedir; iki arada da Lykaono - Cappadocia'nın Çukurovası serilidir. Geçidin kuzeyinde yakılan bir ateş, Hasandağ'ın bu zirvesinden gayet iyi görülebilir; aynı zamanda kuzey batıda, ufkunda yalnız bir iki tepe gözüken dümdüz bir ova, Constantinople'a göz alabildiğine uzanmaktadır. Argaios'dan sonra gelen üçüncü tepenin Mysia'daki Olympos oluşuna bakılınca, Argaios'u daha fazla güneye koymanın imkânı olmadığı gibi, Toros'un istihkâmlarından biri olan Loulon'u da Toros'dan fazla uzaklaşdırmağa imkân yoktur. Demin tarif ettiğim tepeye çıkan, ve civar havaliyi tetkik eden bir kimsenin burasının en kısa işaret hattını mümkün kılan noktalardan biri olduğunda hiçbir şüphesi kalamaz. Bu tepede kısmen Yunan'a, kısmen Bizans'a ait muhkem bir kale harabesi vardır. Burada durarak Strabo'nun «Argos, Toros'a karşı yüksek bir kaledir» [1] sözünü hatırladığım zaman Bizanslilerin kullandığı Argaios kelimesinin, Strabo'nun Argos'undan başka bir şey olamıyacağını sarahatle gördüm: yalnız Strabo, kelimeyi bir az daha Yünanileştirmiştir.

Argaios'un mevkiini böyle tesbit edince, arayanlara, bundan sonra gelen İsamos'la Aigilos'u bulmak kolaylaşır. Cappadocia'nın iki mühim dağına verilen bu Argaios isminin Cappadocia lisanında «dağ» manasına gelen bir kelime olması çok muhtemeldir. Argaios'dan manzara Tatta Göl'ünün kuzeyindeki dağlara kadar imtidat etmektedir. İsamos'u gölün kuzey - batısına düşen çöldeki tepelerden birine koyacak olursak Aigilos'u Troknad'ların civarında, ihtimalki Kaimaz'la Dorylaion arasında, Tembris'in güneyindeki tepelerin bir noktasında aramak lâzımgelir. Dorylaion'la Constantinople arasındaki arızalı sahada, ışıkların görülmesi daha güç olduğu için, hattın son kısmında merhaleler sıktı. F. 56 ya müracaat.

6 — Loulon'un, Tyana ile Cilici'a geçidi arasında, boğaza hakim bir istihkâm olduğu aşikârdır. Tam bu geçitte de Faustinopolis Piskoposluğu bulunuyordu. Faustinopolis şehrini Marcus Aureluis, burada vefat eden İmparatoriçe Faustina'nın namına izafeten inşa ettirmişti Asıl ismi Halala idi. Halala kelimesindeki ikinci hecenin uzun olması ve Bizanslıların Loulon şeklinde kullandıkları kelimenin aynı olması mümkün görünür.

7 — Loulon'a Arap müverrihleri Sakaliba yahut Assakaliba derler. Prof. Robertson Smith, kelimenin manasının «Sclavonia'lılar» demek olduğunu, ve

[1] 537 nci sayfada, Cappadociada bulunan istihkâmları tarif ederken : «Toros'nn yanında muhteşem bir kale olan Argos»

Beladhori (S. 150) nin kavlince, halife İkinci Mervan tarafından birçok Sclavonia'lıların hudud boyuna yerleştirildiğini söyler. Şu halde Hisn Sakaliba, Sclavonialı muhafızların kalesi idi.. Theophanes (S. 348) 664 de, 5,000 Sclavonia'lının Sarasenlere iltihak ederek Apameia civarında Seleukobolos'ta yerleştiklerini kaydeder. 691 de Bizans ordusuna girmiş olan 20,000 Sclavon, orduyu terkederek Araplara iltihak etmişti. (Theofh 366).

8 — Abbasî halifeler zamanında Arap kuvveti tekrar canlanarak Küçük Asia'yı yeniden sıkıştırmağa başladığı vakit, Harun-er-Reşit Loulon'u bir kerre daha zaptetti. (Weil, «Gesch. der Khalifen» II, S. 160). Arap müverrihlerinin bu tarihi [1] 805 olarak kaydettiklerini söylüyor, halbuki Bizans müverrihleri bundan hiç bahsetmemişlerdir; 782 den sonra olan harplerin tarihi de Loulon'un bütün bu müddet zarfında Arapların elinde bulunduğunu göstermektedir. Eğer bu kala Sarasen kuvvetinin elinde olmasa idi Cilicia geçidinden hücum etmelerine imkân olamazdı. Loulon'un ya 782 de, yahut da pek az sonra zaptedilmiş olması icab ediyor.

Loulon, Arapların elinde hiç olmazsa 811 e kadar kalmıştır. Bizanslıların bunu ne zaman geri aldıklarını bilmiyoruz; lâkin halife Elmemun'un 831 de Herakleia-Kybista'yı zaptettikten sonra, 832 de Lounlon'u yüz gün muhasara ettiğini, fakat ele geçiremediğini Weil kaydediyor. 833 de, ihtimalki Loulon'a karşı harekâtında muvaffak olmak için, Tyana'yı imar ve tahkime başladı; fakat aynı sene vefatı üzerine halefi Tyanay'ı ihya etmekten vaz geçti. Elme'mun'un, 831 de Loulon'a sahib bulunmadığı için bu istihkâmın muhafaza ettiği Boğazdan geçmiş olamasına imkân yoktur; Heraklia ile Tyana'ya taarruz için Toros'u başka bir geçitten aşmış olması lâzımgelir.

Müteassımı'n, Amorion'un zaptiyle neticelenen 838 deki büyük akınını Cilicia geçidinden yapmış olması icabeder; ve buna mukaddeme olarak Loulon'un zaptedilmiş olması ihtimali vardır. Fakat 856 ile 863 arasındaki seferlerinde, Arapların hep Kommgene'den Kataonia'ya açılan boğazlardan hücum edişlerine bakılırsa, Loulon'un bu zamanlar Bizans hakimiyetinde bulunması ihtimali kuvvetlenir. Michael'in (843-57), Loulon'dan Constantinople'a üzanan ateş işaret hattını terk ettiği mukayyettir [2]; şu halde Loulon'un Araplara 863 le 867 arasında geçmiş olduğu anlaşılıyor (Cedren. II 174).

[1] Bu seferde zaptedilen diğer kaleler şunlardı: Thebasa (Arapça Debasa), Andrasos Dsu-l-kale), Malakopeia (Kunia yahut Malkunia), Sideropolis (Safssaf), Theophanes Loulon'dan bahsetmez; fakat Arap tarihlerinde o da mukayyettir.

[2] Muralt «Essai de Chonogr. Byzantin» I de bu vakanın tarihinin 866 olduğunu söylüyor.

9 — 878 de Basil, Loulon'u geri aldı, «Hem tabiî mevkii, hem istihkâmlariyle çok muhkem olan bu şehir evvelki İmparatorların ihmali yüzünden Sarasenlere geçmiş, ve uzun müddet onlarda kalmıştı». Bunun üzerine Melouos kalesi kendiliğinden teslim oldu (Theophan. Contin. 277 - 278). Araplar hâlâ çok kuvvetli oldukları için, Basil'in Cilicia'ya geçmiş olması ihtimali çok zayıftır; bu da evvelki nazariyemizin doğru olduğunu, ve Melouos ile Loulon'un Toros'un kuzeyinde olduğunu gösterir. 900 senelerinde bu şehrin hâlâ Bizanslılarda olduğunu isbat etmek kabildir [1]; ta Türklerin devrine gelinceye kadar onlarda kalmış olması çok muhtemeldir.

10 — Melous yahut Meloe'nun da Toros geçitlerindeki kalelerden biri olduğu biraz evvel tekrar ettiğimiz ibare ile sabittir. Bunun, Hierocles ile Piskoposluk Listelerinin İsauria'da gösterdikleri Meloe olduğunda şüphe yoktur. Bütün kayıtlardan, mühim bir geçit üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. İhtimalki Laranda, Andrasos ve Germanicopolis'ten geçerek Kelenderis'e açılan boğazda idi. Bisans vesaikındaki imalardan Andrasos'un Melos'tan daha güneyde olduğu mânasını çıkarmak mümkündür. Hierocles iki şehirden birden bahseder. Melouos'un, ismini el'an Melis Tepe olarak muhafaza ettiği anlaşılıyor. Andrasos da, ihtimalki biraz daha güneyde, Kalykadnos Nehri üzerinde idi. Mesele aşağıda daha etrafiyle tetkik edilecektir.

Theophanes'in bahsettiği (S. 453), ve Harunal Reşid'in bütün yaz muhasara ettikten sonra 780 Eylülünde zaptettiği Semalouos'un bu Melouos olmasının ihtimali yoktur; çünkü Semalouos, Armenia themasında idi. Lâkin Melouos'un Milos yahut Milios'la aynı yer olması kabildir (11 inci paragrafa müracaat).

Buraya, Sarasen muharebeleri münasebetiyle zikredilen ve bu civarda oldukları anlaşılan birkaç kale ilâve ediyorum; lâkin tam yerlerini tesbit etmeğe elimizdeki vesaik kâfi değildir.

11 — Milos - 781 de İrene, bütün Asyalı ordularını, geçitleri Sarasen hücumlarına karşı muhafaza etmek üzere yolladı. Mêlos, yahut Milos ta [2], Theophanes'in kavlince (S. 455), büyük Bizans zaferleriyle neticelenen bir muharebe oldu; halbuki Arap müverrihleri, Sarasenlerin bu büyük Bizans kuvvetine karşı çıkmaya cesaret edemediklerini söylemekle iktifa ederler. Şu

[1] Nicephorus Phokas'ın, biraz evvel geçidi tarif ederken kaydettiğimiz, 896 daki Cilicia akınını okuyunuz.

[2] Muralt «Essai de Chrono. Byzant.» I. de Milios şeklini kullanmıştır; lâkin istinad ettiği vesikayı bizzat tetkika muvaffak olamadım. Milios şeklinin, İsauria kale ve Piskoposluklarından biri olan Melous, veyahut Meloe'ye büyük bir müşabeheti var; çünkü bu son devirlerde ismi-haslarin çok muhtelif şekillerde yazildığı görülür. Onun için Milos'la Melouos'un aynı yer olması ihtimalden uzak değildir.

halde, demekki Milos, Toros'un Cilicia'ya açılan boğazlarından birinin içinde yahut civarında bulunuyordu.

12 — Koron - Theopha. Contin, (S. 360) Koron'un Sarasenler tarafından 892 de zaptedildiğini söyler. Cappadocia kalelerinden biri olduğundan başka, mevkiini tesbit etmemize yardım edecek hiçbir malûmat yoktur. İkinci Cappadocia'da, Tyana'ya tâbi idi (Constant. Proph. de Theme, S. 21). Bundan ya Venasa ovasında, yahut daha kuvvetli bir ihtimal olarak, Aksaray (Colonia Archelais) in birkaç saat güney doğusunda Hasandağın eteğinde, şimdi Viranşehir denilen kale harabelerinin olduğu yerde bulunması muhtemeldir.

13 — Tyropoion'dan bazan muhkem bir kale olarak bahsedilmiştir, lâkin olduğu yeri gösterecek hiçbir ima yoktur. Phokas, 971 de İmparator John Tzimiskes'e isyan edip Caesareia'yı işgal ettiği zaman, Skleros'un Dorylaion'dan kendisine karşı gelmekte olduğunu, ve tevabiinin, yavaş yavaş, kendini terkettiğini görerek Tyropoion'a kaçtı (Cedrnus, II. 390 ve 443). Romanus Diogenes 1072 de tahtından indirildikten, ve Armenia themasında, Dokeia (şimdi Tosya) da mağlûp edildikten sonra, Cappadocia'ya çekilerek Tyropoion isminde «müstahkem bir tepedeki» kaleyi zaptetti ve en nihayet (şüphesiz Cilicia geçidinden) Cilicia'ya ricat etti. Kendisini takibeden düşman, Podandos boğazını (yani Cilicia geçidini) bırakarak, Toros dağını, İsauria'daki geçitlerin birinden aşmağı tercih etti [1]. Bütün bu malûmat Tyropoion'un Kayseri'nin güney - batısında, Dokeia ile Toros Dağı arasında olduğunu gösterir.

Kitabımız tab'a başlandıktan sonra tesbit edilen Dipotamon, Tyropoion'un Tyriaion olduğunu meydana çıkardı (Phrygia'ya müracaat).

14 — Μασαλαιός (Maselaios) yahut Μασαλαιών (Masalaion) dan Theophanes (389 - 390) Anadolu themasında olarak bahsetmiştir. Bundan başka Masalaios'dan bahsettiğini bildiğim yalnız «Azizlerin Hayatı» (Nisan 3. S. XXX) vardır. «Anadolu'da», Aya Nicetas'ın sürüldüğü bir kale olarak zikredilmiştir. Anadolu themasında olduğu için Cappadocia'da olmasına imkân yoktur, Ya Lykaonia'da, yahut Phrygia'da olması mümkündür; lâkin Theophanes'in anlattığı vekayie göre daha ziyade Lykaonia'da, Cilicia'dan Akroenos'a giden yol üzerinde olması muhtemeldir. Nerede olduğu bilinmeyen Theodosiana'yı da aynı yolun üzerinde, Akroenos'a yakın bir yerde aramamız lâzımgelir.

15 — Kopidnados'da, 788 de, Sarasenler muzaffer olmuşlardı. Anadolu themasında olan bu şehrin, İsauria'da, Justinian'ın bir manastır yaptırdığı Apadna olması muhtemeldir (Procop., Aedif. V. 328),

[1] «Bu yeri İsauria'lıların memleketinden geçerek istiîâ etti. Lâkin dağların tepelerindeki geçitler Cilieia'ya doğru çok sarp, dik ve dar olduğu için, ordunun geçmesi çok müşkül oldu (Mich. Attal. S. 174).

16 — Kasin - Büyük bir mağara, yahut yer altında bir ıstihkâm olan Kasin'e Arap müverrihleri Matmurah ismini verirler; 776 da, Sarasenler, ehalisini dumana boğarak zapta muvaffak olmuşlardı. Bunun Venasa ovasında, Sasima ile Malakopia cıvarında olduğunda şüphe yoktur; böyle yeraltı evleri, Cılicia geçidinden kuzeye giden doğru yol üzerindeki ovanın ğarip bir hususiyetidir [1]. 776 da, Sarasen istilâsı yeniden başlıyordu; onun için henüz Bizanz toprağına pek fazla girmemişlerdi. Her nekadar Arap müverrihleri Ankara'yı o sene zaptettiklerini söylerlerse de, Bizans menabii bunu tasdik etmiyor; eğer hakikaten Araplar hududa yakın bir yerin ismini Galatia'daki Ankyra ile karıştırmamışlar ise, buna imkân yoktur. Bu zamana ait başka menabide de Cappadocia'nın güneyinde olması icab eden bir Ankyra'dan bahsedilmektedir; fakat bunların da Galatia'daki Ankyra'yı başka yerle karıştırmış olmaları daha muhtemeldir.

Kasin'in, 890 da, Cappadocia themasından alınarak Kharsiana'ya geçirilen Kases ismindeki askerî merkez olduğu aşikârdır. Bu vaziyete göre, yukarda Kharsiana theması bahsinde de gösterdiğimiz üzere, Halys'in güneyinde olması lâzımgelir.

T. Lykaonia ve Tyanitis'deki Roma Yolları

Bu havalideki şehir yerleri taayyün ettikten sonra yollarını da çizmek mümkün olabilecektir.

1 — İconium'dan Cilicia Geçidine giden yol, Peutinger'de tam ve doğru olarak verilmemiştir, lâkin büsbütün hariç bırakılmış olmasına da imkân yoktur. Yol üstündeki durakların ekserisi dağınık olarak gösterilmiştir. Bu parçalar aşağıdaki yolla beraber nazarı - dikkate alınınca şu şekilde düzeltilebilinir.

İconium 50 Barata 21 Kastabala 20 Kybistra 54 Podandos (Puetinger'de Paduando) 13 Pylae Ciliciae (Peutigerde fines Ciliciae) — [Mopsoukrene (Peutinger'de yoktur)] — Tarsos.

Peutinger'de bir defa Cilicia ile Mazaka arasında Tetra şeklinde, bir defa da İconium'dan Claudiopolis'e giden yol üzerinde doğru ve tam olarak yazılan Tetrapyrigia'nın buraya sehven Syria'dan getirilmiş olması muhtemeldir. Tetrapyrgium'un Aya Sergius'un [2] hikayesinde bahsi geçer. Sergius (Fırat üzerindeki) Barbalissos kalesinden Soura kalesine götürülmüş, burdan da dokuz mil ilerdeki Tetrapyrgium kalesine, burdan da daha dokuz

[1] Theophan. 449; Weil, «Khalifen» 97, II Kasin, ihtimal ki Sasima'nın bugünkü şekli olan Hassa köyle eski ismi arasında, aslının bozulmuş bir istihalesidir.

[2] Bunu O. I faslına ilâve etmem icabederdi.

mil ötedeki Ruzaphata kalesine - ayaklarının altında demir çiviler olduğu halde - koşturulmuştu. Son zikredilen yerin, sonradan Sergiopolis ismini alan Resapha olduğu aşikârdır. Procopios (Bell. Pers. II, 99), Sergiopolis'in, Soura'dan 126 Stadia mesafede olduğunu, «campus Barbaricus» dediği havalinin güneyinde bulunduğunu kaydediyor. Bu havalinin Barbalissos olduğu muhakkaktır.

2 — Peutinger'de bir yol daha :

İconium L Barata XXXIX Tayana şeklinde gösterilir. Bu yolun seyri, Barata'nın Binbirkilise'de tesbitile takarrür etmiştir. Şu halde Cilicia Geçidine inen asıl yol bu idi ; Tyana'ya giden yol da Kybistra'dan ayrılıyordu. Bazı merhalelerin zikredilmediği görülüyor : meselâ hemen Barata'nın doğusunda olan Kastabala ile Kybistra, Peutinger'de kaydedilmişse de yanlış yol üzerinde gösterilmişlerdir [1]. Demekki yolun şu şekilde tashihi lâzımgelir:

Iconium L Barata XXI Kastabala XX Kybistra XXXIX Tyana.

3 — İconium'dan İsauria'da Seleukeia'ya giden yol, ta Barata'ya kadar bu son zikredilen yolla birdir ; orada ayrılarak Laranda (Peutinger'de yok) ve Ketis'deki Koropissos'dan (Peutinger'de Coriopio) geçerek Claudiopolis'e (Peutinger'de yok) gelir; burada yine çatallanarak bir tanesi Kelenderis'e (ki bu kısmı Peutinger'de ihtimalki yoktur), bir tanesi de Seleukeia'ya iner. Peutinger'de bu yol, Seleukeia yerine, Pompeiopolis'e götürülmüştür. Bu, ihtimalki şehrin, iki kere Pompeiopolis, bir kere de Soloi şeklinde olmak üzere üç kere yazılmasından hasıl olmuş bir çizgi hatasıdır. Şu halde, bu yolun şu şekilde tashihi lâzımgelir: —

İconium L Barata - (Laranda). - Koropissos - (Claudiopolis) - Seleukeia

Seleukeia'da sahil yoliyle birleşiyordu; Peutinger'deki şekli (biraz tashih edildikten sonra) şöyledir:

[1] Kybistra'yı Tyana ile Caesareia - Mazaka'nın, Kastabala'yı Komana - Cappadociae ile Melitene'nin arasına koymuştur. Eski cografyacıların fikri başkadır. Leake, Peutinger'deki Cibistra kelimesini Ptolemy'nin Strategia Kilikia'da gösterdiği Kyzistra şeklinde tashih etmiş, ve Caesareia - Tetra - Kyzistra - Andabalis yolunu doğru olarak kabul etmiştir. Kiepert vesaire de bu fikirdedir. Ben Cibistra'nın aslı Kybistra olduğu ve yanlış yerde gösterildiği fikrindeyim. Ptolemy'nin Kyzistra'sının da hakiki bir şehir olup olmadığımda cok şüpheliyim ; çünkü Nicene meçlisinde Kyzistra bir Piskoposluk olarak mukayyettir. Bu da Kyzistra'nın, Kybistra kelimesinin yerli telâffuzundan hasıl olmuş, ya bir hata, yahut da bir ikinci şekil olduğunu ispat eder. Ptolemy ismin aldığı muhtelif şekillerden şaşırarak iki ayrı şehirmiş glbi birini Kataonia İstrategiasında, birini Kilikia Strategiasında göstermiştir. Aynı suretle Olba ile Olbasa şeklini de çiftleştirerek birini Ketis'e, birini de Antiochia Strategiasına koymuştur; halbuki bu Strategia esasen Ketis'i içine almıştır.

Selinus - Anemourion - Arsinoe - Kelenderis - Seleuceia - Korykos - Pompeiopolis - Soloi - Zephyrion - Mallos - Aigai - İssos - Alexandreia (İsos yanında) - Rossos.

Peutinger'in, bu yolun üzerinde, İssos'un yanında gösterdiği Katabola, İssos'dan Kastabala tarikiyle Kommagene'ye giden yoldan alınmıştır [1].

4 — Bir ikinci yol da: —

İconium XX Lystra (Peutinger'de Taspa) XXIIII İsaura (İsaria) istikametinde giderdi. Bu yolun Germanicopolis ve Anemourion'dan geçerek sahildeki yola inmiş olması muhtemel ise de, Isauria'nın güneyindeki havalinin çetinliği ve medeniyete nekadar geç kavuştuğu nazarı - dikkate alınınca, İsauria'dan ileri gitmiş olmasının ihtimali azalır.

5 — Bundan sonraki yol Peutinger'den hemen hemen kaybolmuştur. Yalnız sahildeki ucunu bulabiliriz. Dalisandos (Fasıllar?), Karallia (Beyşehir), Parlais, ve Katenna (Godena) dan geçmiş olması lâzımgelir. Aşağıda bu yoldan tekrar bahsedeceğiz. Bunlardan maada kimisi muhtemel, kimisi katî olmak üzere dört yol daha vardır:

(1) İconium'dan Vasada (Yunuslar) ve Misthia (Kirili Kasaba) ya giden yoldur ki burada Antiocheia - Neapolis - Misthia - Karallia yoliyle birleşir: bu, mevcudiyeti şüpheli olan yollardan biridir ve Peutinger'de yoktur.

(2) İconium'dan Laodicea Combusta'ya giden yoldur: bu yolun mevcudiyeti muhakkak olduğu halde Peutinger'de, İconium'dan Archelais'e giden şüpheli bir yolla karıştırılmıştır;

İconium XX Pyrgos XXII Savatra

şeklinde verilen, ve Archelais'e giden kısmı gösterilmeyen, böyle bir yolun vücuduna imkân yoktur; çünkü bunun Savatra'dan geçmiyeceği, bilâkis Laodicea Archelais yoliyle ya Sultan Handa, yahut Koropassos'ta birleşeceği muhakkaktır. Bundan başka, bu tarihte İconium'dan doğruca Archelais'e giden bir yolun Peutinger'de yer tutacak kadar ehemmiyet kesbetmiş olmasının ihtimali son derecede azdır. Böyle bir yol, ancak Konya, Selçukların payitahtı, Aksaray - Archelais de mühim şehirlerinden biri olduktan, ve payitahta doğru bir yolla bağlandıktan sonra ehemmiyet kesbetmiştir.

(3) Peutinger'in Laodiceia - Caballucome - Savatra şeklinde verdiği bir yol daha vardır ki yanlış olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Caballucome'nin başka bir yol üzerinde olduğunu katiyetle biliyoruz: çünki Joannes Cinna-

[1] Kastabala bahsine müracaat.

mus, imdadımıza yetişerek Κάβαλλα (şüphesiz Καβαλλοκώμη) [1] nın İconium'dan Philomelion'a giden yolun üzerinde olduğunu söylemiştir.

6 — Cinnamus'un bu ibaresi (S. 42) şöyledir: - Manuel, Konya Türkleri üzerine Akroenos (Afyon Karahisar) dan yürüyerek ordularının bir kısmını mağlup etti; ordunun öteki kısmı, Sultan Mes'udla beraber Philomelion'da bulunuyordu. Sultan, Andrachman isminde bir yere «Persce - yani Türkce Andrakman denilen bir yere çekildi.» Bunun üzerine Manuel, Hadrianopolis üzerine ilerliyerek Gaita (şimdi Aghait) da karargâh kuıdu; burda da Türkler yine mağlup olarak Sultanları Konya'ya kaçtı. Manuel tekrar Kaballa'ya yürüdü; Sultan, Kaballa'yı İconium'dan ayıran dağların himayesine güveniyordu. Şu halde Kaballa'nın Philomelion - Tyriaion - Laodicea - İconium yolu üzerinde olmasına imkân yoktur, çünki bu yol tamamiyle ovadan geçip gitmektedir; ve Çığıl'a giden yoldan başka bir yerde olmasının da imkânı yoktur; isimlerdeki müşabehet ve bir takım harabelerin mevcudiyeti Kaballa'nın Çığıl'da olduğunu göstermektedir. Manuel'in devam ettiği yol üzerindeki güç geçit (Τζιβρηλιτζημανί Tchivretzemani) ya İconium'un bir kaç mil batısındaki dağların geçidi, yahut da Dervent Köyün yanındaki boğazdır. Çünkü Konya'dan Çığıl'a giden yol ikisinden de geçmektedir. Manuel, Tchivrelitzemani [2] den daha ileri gitmedi: eskiden Skleros denilen Pasgusa Gölüne giden yoldan geri döndü. Bu göl, daha eskiden Karalis denilen Beyşehir Gölüdür; Skeleros'un Bizanslıların Karalis kelimesine verdikleri şekil olduğu anlaşılıyor.

Kabala'dan Cedrenus de İconium'un üzarinde bir kale olarak bahsetmiştir [3].

Bunlardan başka bildiğim kadar Kabala'nın bahsi bir kere de 824 de, Thomas'ın, II. Mıchael'e karşı isyanına, Kabala valisi Choireas'ın karışması münasebetiyle geçer. Bizan askerî teşkilâtında Kabala mühim bir merkezdi; çünki Kabala ile Saniana valilerinin bulunbukları mevki dolayısiyle kuvvet ve nüfuzları çok büyüktü [4], (Galatia bahsinde Saniana'ya müracaat).

[1] Kakkabas ve Kakkabokome gibi. «Firikyanın şehir ve Piskoposlukları» makalemde kısım II. fasıl LXVIII müracaat.

[2] Nicetas Choniata (S. 83) İconium'u muhasara ettiğinden bahsediyorsa da mübalagadan ibarettir. Lâkin Cinnamus'un rivayetine bakılırsa hakikaten İconium'a oldukça yakın geldiği anlaşılır. Hattâ vaziyetini tetkik edecek olursak, İnconium - Vasada - Misthia yolunun Philomelion - Kaballa - İconium yoliyle birleştiği noktadan ileri gitmiş olduğu anlaşılır; yolların bu ittisal noktası yukarda bahsettiğimiz iki geçidin arasındadır.

[3] Cedren. II, 262; Symeon Magister; Georgius Monachus; Theoph. Contin, hepsi 908 de Andronicus'un IV üncü Leo'dan firarını naklederken, Kabala'dan bahsediyorlar, lâkin hiç biri tam bulunduğu noktayi söylemiyor. Zonaras, II. 180. Paris, tabı.

[4] Cedrenus II, 90, Theophen. Contin. 71.

7 — Kolonel Stewart, yolu Akşehir'den Eleveras'a 5, Aghayit'e 7, Ereis'e 9 [1] Doğanhisar'a 17, Rus'a 21, Çir (doğrusu Çığıl) a 29, Dervent'e 37, Kavaklı'ya 48, Konya'ya 64 1/2 olarak tarif ediyor. Demekki Peutinger'deki yolu şöyle tashih etmek lâzım geliyor:

Philomelion XXX Kaballa XXXVI İconium

8 — Yolu Peuttinger'de tashih ettikten sonra, Laodicea - İconium ile bunların 4 üncüsü olan Laodicea - Savatra - (Koropassos) - Archelais yollarının irtibatını bulmamız lâzımgeliyor; çünkü ikisinin de mevcudiyeti oldukça muhakkak gibidir. Peutinger'de bir Lycaonia yahut Cappadocia yolu daha vardır:

(Archelais) XX Salaberina XVI Caena XVI Tracias XVI Tyana.

Salaberina meçhuldür. Caena'nın, Kudüs itinererinde, Tyana'dan Cilicia geçidine giden yol üzerinde gösterilişine bakılırsa, Peutinger'de yanlış yere getirilmiş olması icabeder. Tracias, yolun üzerinde Tyana'dan 16 mil mesafede, Andabalis'in yanında İmparatorun çiftliklerinden biri idi.

İconium'dan Karapınar tarikiyle Tyana'ya giden yolu Kolonel G. D. H. Stewart şöyle göstermiştir:

İconnium 12 Dedem 7 1/2Karkhu (bir derenin üzerindeki taş köprü) 7 İsmail 11 Yerekli Devrent 15 Kaya Punar 21 Bektek 7 1/2 bir derenin üzerindeki taşköprü 11 Çayan (15 Tyana).

Bu yol, Bektek'te Tyana - Kybistra yoliyle birleşir: eskiden bir Roma yolu olduğunu farzetmek için hiçbir sebep yoktur.

9 — Peutinger'in el'an anlaşılamıyan bir parçası vardır:

İconium XX Pyrgos XXIII

Pessinus'la Archelais arasını dolduran isimlerin birçoğu ihtimalki Lycaonia'nın batısındaki yollara aittir. Laodicia ile Savatra arasında, Pyrgos isminde bir merhalenin bulunmuş olsması çok muhtemel olduğu gibi, Laodicia XX Amorium şeklinde verilen yolun üzerinde de bir iki merhalenin daha bulunduğu şüphesiz gibidir. Bu son yolun mevcudiyeti muhakkaktır.

10 — Arcehelais - Pessinus yolu Peutinger'de şöyle çizilmiştir:

(Archelais) XII Comitanasso (yani bir başka yolun üzerindeki Parnassos'la karıştırılmış Coropassos) XX Perta XX Conguso XX Pegella XX Egdava XV Vetisso XX Bagrum VII Tolosocorio XXIII Abrostola.

[1] Sterret bu ismi Reghiz olarak kaydediyor; aslı Eğrigözdür: lâkin telâffuzu en ziyade Ereghöz'e yaklaşır.

Bunlardan Abrostola'yı [1], Asia Vilâyetindeki Phrygia şehirlerinden biri olmak itibariyle, derhal bazfedebiliriz. Vetisso'nun da Ptolemy'nin Galatia'da gösterdiği (Οὐέτεσσον) α büyük bir müşabeheti vardır. Bu yolun mesafelerini şöyle tahmin edebiliz:

Archelais XII Coropassos 20 Eskil 35 İnevi 70 Sakarya Köprüsü 25 Pessinus.

Yolun, Peutinger'deki şekline göre, Congoustos diye bir merhalesi vardır; lâkin Ptolemy'nin bunu daha çok batıda gösterişine bakılırsa batıdaki yolların birinde olması icabeder. O halde, geriye yalnız şunlar kalıyor demektir:

Archelais XII Coropassos XX Perta (Eskil) XX Pegella XX ΓΑΑΥΑΜΑ (İnevi).

Burada yol çatallanarak, biri Ankyra'ya gider; Pessinus ve Dorylaion'a giden ikincisi, Peutinger'de mevcuttur, lâkin seyrini şöyle tashih etmek icabeder:

ΓΑΑΥΑΜΑ XV Pitnissos XX Bagrum - Tolistochora XXIV Pessinus.

U. CİLİCİA TRACHEİA YAHUT İSAURİA

1 — İsauria haritası, hernekadar Prof. Sterretr'in 1875 seyahatinden sonra pek çok düzelmişse de eski topografisini etrafiyle tetkik edebilmemiz için daha henüz çok müphemdir. Memleketin bu kısmında seyahat etmediğim için, birbirinden uzak muhtelif noktalar hakkında birkaç söz ilâve etmekten fazla bir şey yapamıyacağım. Memleketi tetkike, Toros'u aşarak Laranda'dan Kelenderis'e, Anemourion'a ve Seleuceia'ya giden büyük yollardan başlamak icabeder. Bunlardan birincisi Roma yolu idi; her devirde İconium'la deniz arasında mühim bir bağ teşkil etmiş olması lâzımgelir. Fakat öteki yollar da mühimdir. Eskiden, Laranda - Seleuceia yolunun Claudiopolis'ten geçtiği anlaşılıyor; lâkin son zamanlarda, Sait Paşanın Konya'yı güney sahilinde bir limanla birleştirmek plânı üzerine, arabalar için yeni bir yol daha açılmıştır. Tamamiyle halî bir memleketten geçerek Laranda'dan doğruca Mağara'ya gider. Hierocles'in listelerini iyice tetkik ettikten sonra, bende, şehirlerini bu yollara göre yerleştirdiği kanaatı hasıl oldu; lâkin bu faraziyenin isbatı için memleketi şimdiyekadar olduğundan daha etraflı tetkik ermek lâzımgelir. Prof. Sterret'in 1885 deki tetkik seyahatı esaslı olmaktan çok uzaktır: evvelâ bu yolların hiçbirini takip etmemiştir; sonra, her nekadar bugünkü köy isimlerinin bazılarında eski isimleri bulup çıkarmışsa

[1] Abrostola'yı Ptolemy Phrygia'da göstermiştir. Sözünden şüphe etmek için hiç bir sebep olmadığı gibi, bilâkis yerini tesbite yardım eden mühim bir ipucudur.

Sikkeler	Ptolemy	Hierocles (530 civarı)	325, 553 Meclisleri
ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ	Σελευύκεια	Σελεύκεια	325, 381, 431, 536, 553
ΚΕΛΕΝΔΕΡΙΤΩΝ	Κελενδερίς	Κελεσδερη	381
ΑΝΕΜΟΥΡΙΕΩΝ	Ἀνεμούριος	Ἀνεμούριον	
ΠΤΙΟΠΟΛΕΙΤΩΝ		Τινιούπολις	381
ΛΑΜΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟ	Λάμος	Λάμος	
?	Ἀντιόχεια	Ἀντιόχεια	325, 381
?	Νεφελὶς	Ἰουλιοσεβαστὴ	
ΚΕΣΤΡΗΝΩΝ	Κάϋστρος	Κεστροι	
ΤΡΑΙΑΝΟ · ΣΕΛΙΝΟ	Σελινοῦς	Σελινοῦς	381, 431
ΙΩΤΑΠΕΙΤΩΝ	Ἰωτάπη	Ἰονάιη	
ΑΔΡΙ · ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΩΝ ΜΗ · ΚΕΝ ·	Διοκαισάρεια	Διοκαισάρεια	381*
ΟΛΒΕΩΝ · ΜΗ . ΚΗ	Ὄλβασα	Ὄλβη	381
	Κλαυδιόπολις	Κλαυδιούπολις	325, 381, 431, 536
ΚΟΡΟΠΙССΕΩΝ · ΚΗΤ · ΜΗΤΡ.		Ἱεράπολις	Koropissos 325
	Δαλισανδὸς	Δαλισανδὸς	381
Α·ΔΡΙΑΝΗ·ΓΕΜΑΝΙΚΟΠΟ		Γερμανικοπολις	
?	Εἰρηνόπολις	Εἰρηνόπολις	381. 431
ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΝ ·ΚΗΤΙΔΟΣ	Φιλαδελφεια	Φιλαδελφεια	381
		Μωλωη	
		Δαρασὸς	Adrasos 553
ΚΕΝΝΑΤΩΝ		Ζεέδη	
ΛΑΛΑΣΕΩΝ	Νίνικα	Νεάπολις	Ἀνάπολις 347
		Λαύζαδος	
ΙΣΑΥΡΩΝ		[Ἰσαυρόπολις]	Isauro 325 de Silvanus Metropolitanus
	Δομιτιόπολις		536, 553
ΚΑΣΑΤΩΝ			Pamphylia, 431, 553
ΛΑΚΑΝΑΤΩΝ			
ΛΑΕΤΕΙΤΩΝ			Corada. 553 ?

Meclisleri	Chalcedon Meclisi 451	Leona yazılan mektup - 458	I. Liste	III. Liste	680, Mecl
1, 536, 553	Seleuceia	Seleuceia	1 Σελεύκεια	1 Σελευκείας	Seleuceia
	Kelenderis	Kelenderis	2 Κιλένδρης	2 Κελεντερεως	Kalenderi
	Anemourium	Anemorium	3 'Ανεμώριον	3 'Ανεμωνης	Anemorio
	Titipolis (sic)		4 Τιτιούπολις	4 Τιτουπόλεως	Titipolis
	Charadra ?	Latmiet Calendri	5 Λάμος	5 Λάμων	
	Antiocheia	Antioch ia	6 'Αντιόχεια	6 'Αντιοχείας	Antiochei
	Nephelis	Sebastia	7 'Ηλιουσεβαστὴ	8 'Ηλιουσεβαστῆς	
	Cetestoraensis	Kestros	8 Κέστρα		Kitidion ?
	Selinus	Hellinasii	9 Σελινούντης	7 Σελινοῦντος	πόλεως Σ
	Latapis	Zotape	10 'Ιωστάπη		
	Diocaesareia		11 Διοκαισάρεια	11 Διοκαισαρείας	
	Olbassa	Olbos	12 'Ολύα	12 'Ολβας	Olba
1, 536	Claudiopolis		16 Κλαυδιούπολις	15 Κλαυδιουπόλεως	Kitidion
325	Hierapolis	Herapolis	13 'Ιεράπολις	22 Συβαλων	
	Dalisandos	Dalisandos	15 Δαλισανδὸς	15 Δαλισανδοῦ	Dalisandos
	Germanicensis		18 Τερμανικούπολις	20 Τερμανικουπολεως	
	Irenopolis	Hermopolis	17 Εἰρηνούπολις	19 Εἰρηνουπόλεως	Irenopolis
	Philadelpeia	Philadelpheia	21 Φιλαδέλεια	16 Φιλαδελφείας	
			23 Μελόη	18 Μελόης	Paulus ?
			22 'Αδρασὸς	17 'Αδρασου	Adrasos
	Bide : Isis	Zibida. Libyas	20 Σβίδη	24 Συνηδων	Ibidinqe
347			14 Νεάπολις	14 Νεαπόλεως	
	Daniel Anagnosti		25 Ναυζαδεα	10 Λαυσάδων	
le	Leo-manditus ?		II Λεοντουπόλεως	(II Λεοντουπόλεως liste X.)	Leontopoli
tropolitanus			19 Ζενωνόπολις	9 Ζηνοπόλεως	Zenopolis
	Domitiopolis	Dometiopolis	24 Δομετιούπολις	21 Δομιτιουπολεως	Dimitiopol
131, 553			26 Κασσῶν Κλίμα		
			27 Βανάβων Κλίμα	23 Κοδαχων	
			28 Βολβοσοῦ Κλίμα		
			29 Κοστράδος Κλίμα		
?			III Κοτυάδων	(III Κότραδις liste X.)	Kotroda

III. Liste	680, 692 Meclisleri	787. 879 Meclisleri	Costantine Porphyrogenitus (Selemia ve Décapolis)
1 Σελευκείας	Seleuceia	Seleuceia, 787	Seleuceia
2 Κελεντερεως	Kalenderis	Kalenderis 787	
3 Ἀνεμωνῆς	Anemerion	Sykai, 787, 879	
4 Τιτουπόλεως	Titipolis		Titiopolis
5 Λάμων		Lamos, 787	
6 Ἀντιοχείας	Antiocheia	(Theophanes, 879 ?)	
8 Ἡλιουσεβασιῆς	Kitidion ?		
7 Σελινοῦντος	πόλεως Σιλουανων		
11 Διοκαισαρείας		Prakana, 787	Caesareia
12 Ὄλβας	Olba		
13 Κλαυδιουπόλεως	Kitidion		Claudiopolis
22 Συβαλων		Sibila, Sibela, 787	
15 Δαλισανδοῦ	Dalisandos	Dalisandos, 787	Dalisandos
20 Τερμανικουπολεως		Germanicopolis	Germanicopolis
19 Εἰρηνουπόλεως	Irenopolis	Irenopolis	Eirenopolis
16 Φιλαδελφείας		Philadelpheia	
18 Μελόης	Paulus ? 692		
17 Ἀδρασου	Adrasos		
24 Συνηδων	Ibidinqe		
14 Νεαπόλεως			Neapolis
10 Λαυσάδων		Lauzanda, 787	Lauzodos
(11 Λεοντουπόλεως liste X.)	Leontopolis	Leontopolis ? 835, 91	
9 Ζηνοπόλεως	Zenopolis	Zenopolis, 787	Zenonopolis
21 Δομιτιουπολεως	Dimitiopolis	Dimitiopolis 879	Dimitiopolis
		Mousbada, 787, 899	
23 Κοδακων		Kardabounda 787 ?	
(III Κότραδις · liste X.)	Kotroda	Kotrada 787	

da, hiçbir şehrin yerini [1] tesbite yardım edecek yeni bir kitabe ve saire bulup bilgimize ilâve etmemiştir. Benim fikrime göre, muhtasaran, üç mühim yolun seryi şöyle idi:

(1) Laranda - Koropissos - Claudiopolis - Kelendiris -
(2) Claudiopolis - Diocaesareia - Seleuceia
(3) Laranda - Melouos - Adrasos - Germanicopolis.

Burada yol çatallanarak biri Kelenderis'e, biri Eirenopolis civarından Anemourion'a inerdi.

Bu fikrin istinad ettiği sebepleri sarahatle söylemek biraz güçtür.

2 — Kolonel G. D. H. Stewart bu yollar hakkında şu istatistikleri vermişti:

(1) Akliman (Seleuceia iskelesi) nden Mut (Claudiopolis) e 54 1/2 mil [2]

Akliman, deniz, seviyesi.	38 Zehne
10 1/2 milde rakım 2100 kadem	45 1/4 Tareveliler.
22 1/2 Gök Belen	45 1/2 Mut, 1000 kadem
31 1/4 Noghreen, rakım 1700 kadem	

(2) Mut (Claudiopolis) den Karaman (Laranda) ya, 51 mil.

Mut, 1000 kadem	31 tepe, 1500 kadem
9 1/2 milde rakim 4650 kadem	44 1/3 Fusandeen.
14 milde - Dağtepesi, rakım 5250 kadem	51 Karaman
20 Restel Yayla	

(3) Kilindria (Kelenderis) den Ermenek (Germanicopolis) e 59 mil,

Kilindria yahut Gulnar, Selli Boğaz'dan	26 Taşoğlu, 4500 kadem.
	46 Zeve, 2896 » [3]
17 Eleribas, 3300 Kad.	59 Ermenek, 4442 » [3]

(4) Ermenek (Germanicopolis) den Karaman (Laranda) ya 59 mil [4]

Ermenek, 4442 kad.	31 Bostakcı Su
16 Kanış Boğaz	36 1/2 Melis Tepe
19 Konia Vilâyeti hududu	47 Boyalar
30 Bostan Su köyü (Hadım Kazasında)	59 Karaman (Laranda)

[1] Astra ile Artanada şehir değildiler.

[2] Kolonel Slewart'ın mesafeleri tahmini zannedersem fazla kisadır; buna da sebeb, atın yürüşünü olduğundan daha ağır addetmesidir. Akliman'dan Gökbelen'e 9 saat 20 dakikada, Gökbelen'den Mut'a 6 saat 30 dakikada gitmiştir.

[3] Zeve ve Ermeneğin irtifaı «suyun kaynayışına» göre hesap edilmiştir.

[4] Ermenek'ten Karaman'a 22 saat 55 dskikadır.

Kolonel Stewart'in başka bir seyahati esnasında kaydettiği neticeler şöyledir:

Kilindria'dan Ermenek'e, 63 1/4 mil, zaman 25 saat, 10 dakika.
Ermenek'ten Melis tepeye, 48 3/4 mil, » 16 » 3 ».
Melis tepeden Karaman'a 5 saat,

(5) Laranda'dan Maghra tarikiyle Selefke'ye.

Laranda
21 milde rakım 5500 kad.
29 » » 6100 »
50 1/2 Maghra «4590»
(?) Akliman.

Sorduğum zaman. Kolonel Stewart, Akliman'dan Maghra'ya ve Kilindria'dan Mut'a olan mesafeler için hiçbir tahminde bulunamadı. İkincisini Leake 18 saat, birincisini de dostum Hogarth 11 saat - yani 40 - 45 mil - tahmin ediyorlar. [1]. Ermenek - Anamur (Anemourion) yolu şimdi çok az kullanılır ve hiçbir tarihte mühim olduğuna ihtimal verilemez.

3 — Laranda'dan Kelendiris'e giden en kısa yol, Mut'tan geçer; Leake' in Mut'u Claudiopolis olarak tesbit eden iddiası, umumiyetle kabul edilmiştir; Theophanes bu şehri, Toros'un iki sırtı arasında bir vadide olarak tarif etmiştir. «S. 128 = iki Toros arasındaki bir ovada».

Leake, bu tariften pek haklı olarak Kalykadnos vadisini anlamıştır. Lâkin, umum tarafından kabul edilen bu faraziye, ne kat'i bir delile, ne de memleket hakkında hakiki bir malûmata istinat eder; sadece bir tahminden ibarettir. Papas'ın hikâyesinden (7 nci paragrafa müracaat), Mut'un Diocaesarei olduğu hatıra gelirse de şimdilik böyle bir değişiklik yapmamağı daha münasip görüyorum.

4 — Claudiopolis, Claudios'un tesis ettiği kolonilerden biri idi [2]. Bilinmiş hiç bir parası yoktur. Claudius'un kolonilerinden Cappadocia'daki Archelais, ve Küçük Armenia'daki Colonia gibi, bunun da ihtimalki, sikke basınağa hakkı yoktu; çünki bu âna kadar hiçbir parasına tesadüf etmeyişimiz, sadece malûmatımızın nakıslığından ileri gelmiş olamaz. Koloninin mevkii, kuzeyden gelen büyük yolun Kalykadnos vadisine girdiği noktada intihap edilmişti.

5 — Leake, Mut'tan Laranda'ya giden yol üzerindeki bir handa gördüğü bazı harabelerden bahsetmiştir; lâkin bugün bu yolun üzerinde tek bir köy

[1] Araba ile yokuş aşağı gidiş. 11 saat.
[2] (Deduxit Coloniam Claudius Caesar): Ammiamus Marcellinus XIV 25.

bile yoktur. Şimdi, Koropissos'un bu yol üzerinde [1], ihtimalki Leake'in gördüğü harabelerde bulunduğunu isbata çalışacağım. Peutinger, Koropissos'u (Coriopio şeklinde olarak) bu yolun üzerinde gösterir. Bu, ihtimalden çok uzak değildir. Çünki hem bu dağlık havalinin sair şehirlerine nisbeten çok zengin olan sikkeleri, hem taşıdığı «Ketis metropolisi» unvanı, hep bu şehrin ehemmiyetine ve binaenaleyh büyük bir yol üzerinde bulunduğuna işaret etmektedir. Ketis havalisinin tam hududlarını tayin etmek kabil olamıyor; lâkin aşağıdaki mütalâalara göre, hakikate oldukça yakın tahmin etmek mümkündür:

6 — Ketis Ptolemy'e göre Olba şehrini ihtiva ediyor, ve sahilde Anemourion'dan başlayarak Kalykadnos'un ağzının ilerisine kadar uzanıyordu. Lâkin Waddigton'un tefsirine bakılırsa, Seleuceia'lı Basil'in rivayeti başkadır: onun kavlince, Kalykadnos Nehri Ketis'in ta içerlerinden geliyordu. Fakat Kalykadnos adının Nehrin güneyindeki koluna mı, yoksa kuzeydekine mi verildiği maalesef meçhuldür. M. Waddinyton'a göre güneydeki kolu Kalykadnos'du; Ritter'le Kiepert'in fikri de aynı merkezdedir [2]. Eğer hakikat böyle ise, Basil'in sözü Ptolemy'ninkinin tamamile zıttıdır; çünki Ptolemy'nin sözlerinden, Nehrin güney kolunun Selentis'den nebean ettiği sarahatle anlaşılmaktadır; benim fikrimce de Basilin sözleri [3], Nehrin daha çok uzun olan kuzey koluna aittir, ve Ketis namı da İsauria'nın doğusuna, Kalykadnos Nehrinin menbaından mansabına kadar iki taraflı imtidat eden havaliye verilen isimdir. Bu faraziyeyi kabul edince, Basil'le Ptolemy'nin sözlerinin birbirine tamamile mutabık düştüğü görülür. İsauria'nın üç şehri olan Koropissos, Olba ve Philadelphia'ya ait paraların yazılarından Ketis'de oldukları katiyetle sabit olmuştur: Ptolemy de Olba'yı Ketis'de gösterdiği halde Koropissos'u meskût geçmiş, Philadelphia'yı Lalassis'de göstermiştir.

Olba (1) Ketis'de, (2) Seleuceia'ya «Komşu şehir» denebilecek kadar yakın bir noktada, (3) Soli'nin yukarısındaki dağlık arazı dahilinde idi (Strabo, 652). Bu sözlerden Claudiopolis'in doğusunda, Seleuceia'nın kuzey yahut kuzey-doğusunda olduğu neticesi çıkıyor.

[1] Notlarin arasında Davis'in, Laranda ile Mut arasında, Kestel'de eski bir şehir harabesinden bahsettiğini gördüm. Bunun Koropissos olması ve Leake'in bahsettiği harabelerin de aynı yerde olması muhtemeldir.

[2] Kıepert de son haritasında fikrini değiştirerek bizim ileri sürdüğümüz nazariyeyi kabul etmiştir.

[3] «Nehrin adı Kalikadnos'dur; Ketis'in içerlerinden gelir; bir çok havali ve şehirlerin etrafından dolanarak bize doğru akarken iki tarafında cereyan eden daha başka nehirlerin sularını da içine alır.» (I. S 275).

Sağdan Ermenek Su'yu, soldan Mağra Su'yu alır. Waddington, Ermenek Suyu'nu Kalykadnos yapınca mühim bir mesele ile karşılaşiyor: o zaman Nehrin sağ tarafında mühim hiç bir su kalmıyor.

Kavranması biraz güç olmakla beraber, bir delili de Diocaesareia'nın sikkelerinin birinde mahkûk olan ΔΙΟΚΑΙCΑΡΕΩΝ ΟΛΒΟC «Diocaesereia'nın serveti» ibaresinden çıkarabiliriz. Olba'nin aslının Ourba yahut Orba [1] olduğu anlaşılıyor. Sonraki Olba, eski adın ὀλίβα, ὄλβι,ος, ὄλβος (yani zengin, zenginlik) kelimelerine müşabehetinden dolayı, isme mutlak bir mana ifade ettirmek için Rumcalaştırilmış şeklidir. Diocaesareia da Ὄλβα ismini kıskanarak yukardaki ibareyi icad etmiştir. Anadolu şehirlerinde meskûkât üstüne yazılan ibareler arasında bu gibi rekabete sık sık tesadüf olunur. Eğer Olba ile Diocaesareia komşu şehirlerse ancak ozaman bu faraziyenin bir kiymeti olabilir. Hierocles yanyana olduklarından bahseder. Şu halde Diocaesareia neredeydi? 787 de akdedilen ikinci Nicene şûrasındaki listelerde, Manzon ismindeki şahsın kâh Diocaesareia, kâh Prakana Piskoposu olarak kaydedilişine nazaran, İsauria'daki Prakana şehrinin bazan da Diocaesareia namiyle anıldığı anlaşılır. 1144 de Prakana, Konya Türkleri tarafından zaptedilmiş ve 1147 de muaahede mucibince Bizanslılara iade edilmişti. (Nicet. Chon. 68; Cinnam. 66 ve 39). Fakat bütün bu müddet zarfında Seleukeia Bizanslılarda kalmıştı; şu halde, Prakana'nın daha içerde, Bizans arazisiyle Selçuk arazisinin arasındaki hududa daha yakın bir noktada olduğu anlaşılıyor. Bu tarihte bu hudut hattı hernekadar oldukça müphemse de, bazı teferrüattan Prakana'nın Seleukeia ile Lykaonia arasında olduğu ve hudut şehirlerinden bulunduğu anlaşılmaktadır. Bundan maada Nicetas da Seleukeia'dan uzak olmadığını bilhassa kaydetmiştir (sayfa 68). «Prakana, Seleukeia'nın yakınında idi». Bizans listelerinde de Diocaesereia'nın daima Olba, Claudiopolis, ve Hieropolis ile beraber zikredilişi, Nicetas'ın sözünü tasdik eder. Şu halde Prakana'yı aşağı Kalykadnos üzerinde, Claudiopolis ile Seleukeia arasında, Seleukeia'ya yakın, fakat Nehrin ve Olba'nın doğusunda aramalıdır. Bütün bunlar Soli'nin üzerindeki dağlık araziye işaret etmektedir.

Diocaesareia'nın Kalykadnos üzerinde olduğu, Decapolis'ten birtanesi oluşiyle de sabittir. (Decapolis'in şehirlerinden ve hududundan aşağıda bahsedeceğiz). Aya Papas, Laranda'dan Diocaesareia ve Seleukeia'ya kadar, atların önünden koşmağa icbar ebilmişti (Azizlerin Hayatı. Mart 16 S. 320). Bunun Claudiopolis'den geçen yol olması muhtemeldir.

8 — Ketis'in vaziyetini tesbit eden şeylerden birisi de bazı sikkelerin üzerindeki «ΠΟΛΕΜΩΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ [ΟΛΒΕ] ΩΝ ΛΑΛΑΣΣΕΩΝ ΚΑΙ ΚΕΝΝΑΤΩΝ «Olbia'lıların, Lalassis'lilerın ve Kenatis'lilerin Kıralı Pole-

[1] Aya Bartholomaei'nin hayatında (Ağustos 25) Ourbanopolis, Theophanes'te Ourba, bazan Orba şekillerinde yazılıdır. Silifkeli Basil, "Aziz Theclanın hayatı„ nda da Olba şeklinde yazmıştır.

mon» ibaresidir. Bu üç memleketin mücavir olması lâzımgelir. Prof. Sterret, Lakhlas'ın eski Lalassis ismini muhafaza ettiğini müşahede ederek Lalassis'in Ermenek Suyun yukarısında olduğunu katiyetle tesbit etmiştir.

9 — Kennatis'in, Ketis'le Lalassis'e mücavir olduğunu yalnız sikkelerinden biliyoruz. Bazı Bizans Piskoposluklarının sikke listelerinde bulunmayışını, bu şehirlerin Cilicia Thracheia medeniyetinin üçüncü asırdan beşinci asra kadar gösterdiği tedrici inkişaf esnasında Kennatis'de doğup gelişmiş olmalarına atfedebiliriz. Kennatis ihtimalki Ketis'le Lalassis arasındaki havaliyi ihtiva ediyor ve Decapolis'in bir kısmını teşkil ediyordu. Domitian'ın saltanat zamanında basılmış, KOINON ΛΑΛΑΣΕΩΝ ΚΑΙ Κ[ΕΝ] ΝΑΤΩΝ «Lalassis'lilerle Kennatis'lilerin Cumhuriyeti» sözleriyle mahkûk bir paradan da anlaşıldığı üzere, Kennatis'le Lalassis'e bir müddet için istiklâl verilmiştir. Bütün bu delâil, müphem olmalarına rağmen, Ketis'in umumî vaziyeti hakkında hemen hemen şüphe birakmamaktadır: Lalassis'le Kennatis'in doğusunda, Kalykadnos'un üzerinde idi.

10 — Ketis'in üçüncü şehri Philadelphia'dır. Vaziyetini tesbit edebilmek için elimizdeki malûmat:

(1) Bizans listelerindeki sıradan çıkaracağımız netice ile,

(2) İsauria'daki Decapolis'den biri olmayışı, yani Ermenek Suyu'nun üzerinde bulunmayışından ibarettir [1]. Hierocles, Eirenopolis'in yanında olarak göstermiştir.

11 — Eirenopolis, ismini bugüne kadar İrnebol olarak muhafaza eder. Germanicopolis (Ermenek) in karşısında, Ermenek Suyu vadisinin güneyindedir, Kiepert'in haritasında İsnebol şeklinde yazılmışsa da Prof. Sterrett [2] doğrusnnun İrnebol olduğunu meydana çıkarmıştır; lâkin onun da İrnebol'un Neronopolis olduğunu iddia etmesi tamamiyle yanlıştır. Çünki ne İsauria'da, ne de Cilicia Tracheia'da böyle bir şehir mukayyetti. Eirenopolis'in bir ikinci ismi olarak kullanılan Neronias'a gelince, bundan bahseden listeler, bunun Cilicia Campestris'deki Anazarbos'un yanında, Pyramos Nehrinin üzerindeki Eirenopolis'e ait olduğunu sarahatle gösterirler. ΕΙΡΗΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ kelimesiyle mahkûk bütün sikkelerin, İsauria'daki Eirenopolis'e ait olmayıp öteki Eironopolis'e ait olduğunu zannediyorum. Leake'in, Eirenopolis'i Cilicia Tracheia'nın sahilinde zannetmesine sebep ΙΡΗΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ ΖΕΦΥΡΙΩΤΩ yani «Eirenopolis'lilerle Zefirion'luların» cümlesiyle mahkûk bir sikke olmuştur; lâkin yalnız Vaillant'ın şahadetine istinat eden bu parayı gerçek olarak

[1] Decaqolis isminin, Ermenek Suyu ile Kalykadnos'un bu suya iltihak ettiği noktanın aşağısına düşen vadiye verilen isim olduğunu biraz ilerde isbat edeceğiz.

[2] «Wolfe Expedition» American School of Athens, III. S. 84.

kabul edemeyiz; bundan başka Leake'in faraziyesini yukarda gösterdiğimiz delâil de cerheder: İrenopols, Ermenek Su'yun üzerinde idi [1].

Şu halde Philadelphia'yı de Ermenek Su'yun kuzeyine, Germanikopolis'den Laranda'ya giden yolun üzerine, Ketis havalisine koymak icabeder.

13 — Bu Eirenopolis'i, Cilicia'daki Cilicia Secunda Piskoposluklarından biri olan diğer Eirenopolis'le karıştırmamalıdır; denizden uzak olan bu ikinci şehri, Anazarbos'a yakın bir yerde aramak doğru olur. İhtimalki sadece ΕΙΡΗΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ yazılı paralar Ciliciya'daki şehre aitti. Bu sikkelerin kullandığı tarih başı İsadan sonra 52 senesidir. Sikkelerinde bir «Nehir Tanrı'sını» şehrin «Saadet Tanrı'sının» ayakları altında gösterişine bakılırsa, bir nehir kenarında olması lâzım gelir; bu nehrin de Pyramos olması çok muhtemeldir.

14 — Ketis'in vaziyeti hakkındaki bütün delail, Koropissos'un Peutinger'deki mevkiine uygun gelmektedir; binaenaleyh Koropissos'un, Claudiopolis'den Laranda'ya giden yol üzerinde, Kestel'e yakın bir noktada bulunması çok muhtemeldir.

15 — Ketis'in metropolisi olan Koropissos'un çoh mühim bir şehir olması lâzımgelir. 325 deki Nicene Şûrasında Piskoposluk olarak mukayyet olduğu halde ne Hierocles'de, ne de Piskoposluk listelerinde bahsi geçmiştir. Bunu ancak başka bir isim altında gizlenmiş olmasına atfedebiliriz. Koropissos yerine kullanılan kelimenin Hieropolis olması hiç de ihtimalden uzak değildir: bu metropolisin aynı zamanda Ketis'in de mukaddes şehri olması, papasların hükümdar oldukları bu havalideki sair şehirlerle mukayese edilince, hakikatten hiç uzak düşmez.

16 — Constantine Porph. «Thematibus» de 36 ıncı sayfada, İsauria'daki Decapolis'ten bahsederek on şehir saymıştır. Bunlar, Germanicopolis, (Dio) Caesareia, Eironopolis, Neapolis, Lauzados, Zenopolis, Dometiopolis, Titiopolis, Claudiopolis, Dalisandos'tur.

Decapolisli Gregory (Gregory Decapolita)'nın hayatında «İsauria'ya gelmeden evvel, ve on şehirden biri olan Eironopolis» ibaresine tesadüf ediyoruz. (Azizlerin hayatında, Nisan 18, S. 583 de yazılmıştır; lâkin bu Gregory'nin günü kasım 20 dir). πρὸτῆς Ἰσαυρίας = «İsauria'dan evel» ibaresi, hepsinin aynı havalide olduğunu gösterir; bunu da Constantine'in «Seleukeia'nın üzerinde» sözleri tasdik eder; yani nehrin daha yukarısında, memleketin daha içerisinde idiler. Decopolis adının, içinde on şehir bulunan

[1] Palestine'de de, Lydia'daki Katakekaumene'de de birer (Dekapolis) vardı. Gregorius İsauriu ile Theodorus Decapolita İsauriadaki Decapolis'de doğmuşlardı (34, Smith's dictionary).

muayyen bir sahaya verildiği aşikârdır. Bunun da Ermenek Su üzerinde olması lâzımdır. On şehirden birçoğunun bu havalide olduğu sair delâille de sabittir. Geri kalanları da taşıdıkları isimden dolayı aynı cıvara koymak lâzımgelir.

Bu on şehirden Claudiopolis'le Germanicopolis'in Mut ve Ermenek'de olduğunu Leake tesbit etmişti; evvelki paragraflarda da Diocaesareia, Eirenpolis, Zenopolis [1] ve Domitiopolis'in Ermenek Su üzerinde olduğunu gösterdik.

17 — Stephanus Byzantius'a göre, Dalisandon, eski Λαλισανδοξ (Lalisandos) un sonradan aldığı şekildi: Λαλισανδός kelimesiyle Λαλασσεις denilen kabilenin ismi arasındaki müşabehet, ihmal edilmiyecek kadar vazihtir. Lâkin Pamphylia Piskoposlukları arasında zikredilen diğer bir Δαλισανδός (Dalisandos) u ayırd etmek lâzımgeliyor: bu ikincisinin Lalasseis'lerin bulunduğu havalide olmasına imkân yoktur; Koinon Lykaonon (Lycaonia ittihadı) azasından bulunduğu için Lycaonia ovasında, Pamphylia hududu üzerinde olması icab eder. Şu halde Dalisandos isminde ayrı ayrı iki şehir bulunduğu neticesine varmamak kabil değildir. Biri Lycaonia ittihadına mensuptu, ve sonradan Birinci Pamphylia'ya Piskoposluk olarak ilâve edilmişti. İhtimalki İconium'dan Karallia ve Side'ye giden Roma yolu üzerinde, şimdi, Fasıllar'ın olduğu yerde bulunuyordu. Ötekinin ilk ismi Λαλισανδος olup, Kalykadnos' un güney kolu üzerinde, Lalasseislerin bir şehri idi: hem Bizans listelerindeki sırası, hem Decapolis'den biri oluşu bu vaziyeti icab ettirmektedir [2].

18 — Geriye, (sikkeleri bulunan) Titiopolis'le Neapolis ve Lauzados kalır ki bunları da tereddüt etmeksizin Ermenek Su vadisine koyabiliriz. Prof. Sterrett, Lauzados'un bugüne kadar ismini Lavdha olarak muhafaza ettiğini meydana çıkararak nekadar yüksek bir kâbiliyeti olduğunu bir kere daha isbat etmiştir. Titiopolis'e gelince, Hierocles'deki sırası biraz tereddüdü mucib olmaktadır. (31 inci paragrafa müracaat).

19 — Decapolis'in şahadeti mühim, lâkin menfidir. Ona dahil olmayan şehirler, ta menbaından itibaren Claudiopolis'e kadar, Ermenek Su üzerinde değildirler: ve Ketis'in üç şehrinden hiç birisi Decapolis'e dahil değildir; demek ki Ketis, Ermenek Suyu üzerindeki havalide değildi, binaenaleyh Ermenek Su'yun da Kalykadnos olmasına imkân yoktur. Lalassis'in yukarı Ermenek Suyu etrafındaki havali olduğunu gösteren delâil kat'idir. Bütün bunlardan başka, Decapolis'e dahil olmayan şehirlerin hepsini, İsauria'nın başka noktalarında aramak lâzımgeldiği de muhakkaktır.

[1] Doğrusu Zenonopolis olduğu halde ekseriya Zenopolis şeklinde kısaltılır.

[2] Seleuceia Piskoposu Basil zamanında (448 - 458) bu Dalisandos "şehir taklidi, ismi bilinmez, ehemmiyetsiz ve bir tarafa atılmış„ idi. (Migne tabi S. 580.

20 — Hierocles'deki sıra'yı Decapolis'in şehir listesiyle mukayese edince, evvelce vardığımız neticelerin tahakkukundan başka, daha yenilerinin de meydana çıktığını görürüz. Diocaeseria, aşağı Kalykadnos'un üzerinde, Seleuceia'nın yukarısında idi; Olba buna yakın olmakla beraber Nehirden uzak bulunuyordu; ihtimal ki Koropissos - Olba - Seleuceia'dan geçen ayrı bir yolun üzerinde idi. Bundan sonra orta Kalykadnos üzerine düşen Claudiopolis gelir. Ondan sonra da Koropissos olduğuna hükmettiğimiz ve Claudiopolis'in kuzeyinde, Laranda yolu üzerine koyduğumuz Hieropolis gelir. Bundan sonra, Hierocles, Ermenek Suyu üzerindeki üç şehri saydıktan sonra, kuzeyindeki üç şehre: Philadelphia, Meloe ve Adrasos'a geçer.

21 — Melouos yahut Meloe'nın (Hierocles'deki şekli Môlôê) Lycaonia'dan Cilicia'ya geçen bogaz üzerinde olduğunu ve eski Melouos isminin bu güne kadar Milis Tepe olarak, Larandâ'nın takriben yirmi mil güney - batısında kaldığını yukarda göstermiştik.

22 — Hierocles, Adrasos'la Meloe'dan beraber bahseder. Bundan, Adrasos'u da aynı yol üzerinde aramak lâzımgeldiği anlaşılır. Bu kanaatı, Bizanslıların 960 da, Sarasenlere karşı Kelenderis yahut Kylindros'a açılan bogazda kazandıkları büyük zaferin menakibi de tasdık etmektedir. Bu harptan, Adrasos kelimesini zikretmeyerek, Niceph. Phok. (de Velitat. Bell. mukaddeme ve s. 141) de iki kere bahsetmiştir. Bunların ikincisinde, Sarasenlerin bir bogazı (ihtimalki doğruca Claudiopolis'e giden boğazı) kapalı bularak bir boş geçit ararken mağlup edildikleri mukayyettir. Bu zaferden bahseden müverrihlerden bazıları bu ismi Andrassos yahut Adarassos şeklinde yazarlar [1]; lâkin daha mufassal olarak tarif eden bir tanesi Bizans ordusunun «bu isimdeki bogazı» işgal ederek bir yağma akınından dönen Sarasen ordusunu boğazdan geçerken sıkıştırdığını ilâve etmektedir [2]. Kylindros boğazı, Kelenderis'ten sahile açılan geçittir. (Bu kelimeyi Bizans müverrihleri çok muhtelif şekillerde yazmışlardır). Şu halde Andrasos'u, biri Claudiopolis'den, diğeri Meloe (yani Milistepe) ve Germanicopolis'ten geçerek Laranda'dan Kelenderis'e giden iki yoldan birine koyabiliriz. Hierocles'teki sıra ikinci yol üzerinde olduğunda hiç şüphe bırakmamakta, III üncü X uncu listeler tamamiyle, I inci liste de kısmen aynı şeyi tastik etmektedir.

23 — Hierocles'de bundan sonra, (yanlış olarak Zeede şeklinde yazılmış olan) Sbide gelir. Binaenaleyh bunu da kuzeyde, hattâ ihtimalki aynı yol üzerinde, yahut da hiç olmazsa Meloe ile Adrasos civarında, aramaklı-

[1] Adrasos isminin muhtelif şekillerine kilise listelerinde de tesadüf ederiz. Arapça Desul - 1 - kalenin Adrasos'a olan münasebeti için R — 15 e ve Zeyle müracaat

[2] Velitat. Bell. Niceph'un notlarında Anon. Vat. 60.

ğımız icab eder. Bu faraziyenin, hem kilise listeleri, hem Theophanes'deki bir ibare ile takviye edildiğini görürüz. 475 senesinde, İmparator Zeno, zevcesi Adriane'le beraber, kayın validesi Verina ve kayın biraderi Basilicus tarafından İstanbul'dan kovulmuşlardı. Zeno Trascalisseus'un vatanı olan İsauria'daki Ourba ('Ουρβα) ya iltica ettiler. Orba «muhkem bir kale» olarak tarif edilmiştir. Burada, İllos ve Trokoundos tarafından muhasara edilince Sbida yahut Sbide'ye geçmeğe mecbur oldular. Burada da ta 477 ye kadar düşmanları tarafından tazyik edildiler. Bu ibareden Sbida'nın Olba yahut Orba'dan daha güç erişilir bir vaziyette olduğu anlaşılıyor; bu şeraite de ancak Kalykadnos'un batısında Ermenek Su'yun kuzeyindeki dağlar arasında bir mevki münasip gelir.

Sbida kelimesi kilise vesikalarında bir çok şekillere girmiştir; lâkin en münasibi Sbida olduğu anlaşılıyor. Zeede, Sbide, Sbeda bunlardan bir kaçıdır; ekseriya üç heceli olarak (Sybeda yerine) Syneda şeklinde de yazılmıştır [1].

56 inci sinodun kayitlarında İbidinge kelimesine tesadüf ederiz. Bunun Sibidiğe, yani nihayetine bir suffix ilâve edilmiş Sbide olduğu anlaşılıyor. İsauria'lıların Ninilingis (Thephan. 138) kelimesinde tesadül ettiğimiz bu suffix ihtimalki Anadolunun sair yerlerinde, - nda, veyahut - dda şeklinde tesadüf ettiğiniz suffixin bir mukabilidir.

Sibidonda	(Phrygia)	Sbida (İsauria)
Attoudda	(Phrygia)	Attaia (Lydia), Atys
Aloudda	(Phrygia)	Alia (Phrygia) Ala «at»
Klanoudda	(Lydia)	Kelenai (Phrygia) [2]

24 — 1190 da, Barbaros'un takip ettiği yol münasebetiyle zikredilen Sibila prensliği, Müslümanlarla Hiristiyanların topraklarını ayıran hudud üzerinde idi; Hierocles'de bulunmayan bu ismin Sibela ile aynı şey olduğu muhakkaktır. «Haçlılar», Laranda'dan çıkar çıkmaz. Hiristiyan Ermenilerin toprağına girmişlerdi, ve geçecekleri yola hakim olan Sibelia Prensi, kendilerini karşılamağa geldi. Maalesef, Laranda ile Seleukeia arasındaki yürüyüşü tarif eden parça, Frederik'in hangi yolu takip ettiğini gösrereçek kadar mufassal değildir; lâkin kat'i olan birşey varsa, o da Sibelia'nın dağlık havalinin

[1] Phrygiadaki Sibidounda ile mukayese edin. İki ismin de, Anadolu'da sık sık tesadüf edilen «onda» sufixinl ihtiva ettiği şübhesizdir.

[2] Eksəri Kelenai'ye, rumce bir mana ifade ettirmek için, Kelaînai denmiştir; halbuki bütün sikkeler ve kitabeler «Zeus Keleneus»dan bahseder.

kuzeyinde olduğudur [1]. Kılıç Aslanın 1156 da, Punura ismindeki meçhul şehirle beraber [2] zaptettiği Sibyla da, şüphesiz ki aynı yerdi. Manuel de buna karşılık Cilicia'ya bir sefer yaptı. Ciliciali Ermenilerin, Sibyla'yı 1156 ile 1190 arasında aldikları anlaşılıyor. Selçuk kuvvetinin bu tarihe tesadüf eden muhtemel hududunu nazarıitibara alınca, Sibyla yahut Sibilia'nın Laranda ile Mut arasında olduğu neticesine varırız. Ya Koropissos'un yanında idi, yahut da, ihtimalki bu şehrin sonradan aldığı isimdir.

Lykaonia'daki Psebila münasebetiyle, İsaur a ile Lykaonia hududu üzerinde bulunan bir şehrin, Isauria'da Sibilia, Lykaonia'da Verinopolis-Psebila isimleriyle, iki ayrı şehirmiş gibi, iki vilâyette de ayrı ayrı gösterilmiş olmak ihtimalinden bahsetmiştik; şimdilik bu meseleyi halletmeden bıra mrk lâzımdır. Lâkin bana bu ihtimal çok zayıf gözüküyor.

25 — Ptolemy, Mousbanda'yı Strategia Antiochia'nın bir şehri olarak zikretmiştir. Bunun Stephanus Byzantius'un bahsettiği Bousmadis (βούσμαδις, Ἰσαυρικὴ πόλις = bir Isauria şehri) olduğunda şüphe yoktur. 787 de akdedilen ikinci Nicaea Meclisinde, hem Mousbada'nın, hem Sibilia yahut Sibela'nın piskoposları hazır bulunmuşlardı. Musbanda'nın. Pliny'de (V 93), Anemourıon ve Korakesion'la beraber zikredilen Musanda olduğu aşikârdır. (Burada kelime ekseriyetle Myanda şeklinde tefsir edilmiştir, halbuki asıl el yazısı nushada Musanda'dır). Forbiger, Stadiasmus'ta Anemourion'la Kelenderis arasında, Sykai'ye yakın gösterilen Myanda'nın Mandane ile aynı yer olduğunu iddiada ihtimal haklıdır. (Leake, 203 e müracaat). Sykai ile Mousbada'nın ikisinin de, 787 de Piskoposluk oluşları, ve ikisinin de piskoposlarının Sisinius isminde oluşu şayanı dikkattir. 787 listelerinin bazılarında Sykai yoktur; lâkin ikisinden de birden bahseden listeler o kadar çoktur ki, bazı listelerde birinin bulunmayışı tesadüften başka bir şeye atfedilemez. İkisinden biri ihtimalki, listelerin hiç birinde bulunmayan Anemourion Piskoposluğundan başka bir şey değildi.

26 — Leontopolis, İsauropolis'e okadar yakındı ki, Zeno, «bir şehir, bir piskopos» kaidesine rağmen, Leontopolis'le İsauropolis'in tek bir piskopos tarafından temsil edilmelerini emretti. Bugünkü Siristat olduğu şüphesizdir ; Conon'un vatanı olması muhtemeldir ; (Azizlerin Hayatı, Mart 5, S. 310); «Bidana çiftliğinde doğmuştur .» ve bir vesikada da, İsauria şehrinden XVIII mil» ibaresi ilâve edilmiştir.

[1] Burada, Sibelia bahsının asıl menabii olan Tagenon'dan istifade edemedim. Kullandığım vesikalar Ritter'in Kleinasien'i (11, 317) ile Von Muralt'daki kısa bir parçadani barettir. (Lâkin kitabı tab'a başladıktan sonra, Tagenonu okumağa muvaffak oldum : Frederik'in Claudiopolis yolunu takip ettiğinde hiç şüphe yoktûr. Geçtikleri merhalelerin listesi. R - 29 de dir.

[2] Cinnam S. 176 - fihristinde, Punsura şeklinde yazılıdır.

27 — İkinci Nicaea şurasında zikredilen piskoposluklardan biri olan Kardabounda, ekseriya greko-romen bir isimle anılan bir piskoposluğun asıl ismidir. Zenopolis, Domitiopolis, Eirenopolis gibi, bugüne kadar greko-romen isimlerini muhafaza etmiş olan şehirler tabii hesaba dahil değildir.

28 — Lauzados. Hierocles'in listesinde, Sbida'dan sonra, Decapolis'in iki şehrine daha tesadüf ediyoruz: Neapolis ve Lauzados. Listesindeki sıra, Ermenek Suyu vadisinin doğusundan batısına doğrudur; şu halde varacağımız netice, bu iki şehrin Ermenek Suyun menbaına yakın olduklarıdır; ve Prof. Seterrett de, tam bu cıvarda, bu günkü Lavdha'da eski Lauzados'u teşhis etmiştir.

29 — Neopolis, ihtimalki Ptolemy'nin Lalassis'de gösterdiği Ninika'dır. O taktirde, bunu aynı cıvarda bulunan Lakhalas olarak kabul edebiliriz.

30 — Hierocles'in bu listede hangi esası takib ettiği şimdi tavazzuh etmiştir. Evvelâ sahildeki şehirleri saydıktan sonra, Kalykadnos vadisini öteki nehirle birleştiği noktaya kadar takib etmiş; burdan da Ermenek Suyuna geçmiştir. Nehrin üzerindeki her şehir kümesini saydıktan sonra, Nehri bu guruba en yakın bir kontadan geçerek memleketi kuzeyden güneye aşan yolların üzerindeki şehirleri de ilâve etmiştir. Lâkin bu listede halli müşkül yalnız bir noktaya tesadüf ediyoruz.

31 — Titiopolis, Decapolis şehirlerinden biri olduğu için, ya Ermenek Suyunun üzerinde, yahut da Kalykadnos'un aşağılarında olması icab eder. Şu halde, bu meselede Hierocles, ya bir hata yapmış, Titiopolis'i yanlış yere koymuştur, yahut da şehir Ermenek Suyu ile sahil arasındaki dağlarda bulunuyordu.

32 — Hierocles'i Piskopos listelerile mukayese edince, bazı şayanı-dikkat eksikliklerin bulunduğunu görürüz. Bunlardan en göze çarpanı Ermenek Suyu vadisinin nihayetinde bulunup bugüne kadar eski isimlerini muhafaza eden Domitiopolis'le Zenopolis'dir. Domitopolis'den, Plotemy bahseder; Zenopolis'in ise Zeno'ya (474—491) [1] izafeten bu ismi aldığı ve, binaenaleyh Hierocles'in yazdığı zaman mevcud olduğu muhakkaktır. Bu şehirlerin Hierocles tarafından ihmaline sebep ancak şu olabilir: ilk Bizans devirlerinde vadinin yukarı dar kısmındaki bazı şehirler, birleştirilerek tek bir piskoposa tâbi tutulmuş olabilirler; Hierocles kendi zamanındaki kilise listelerinin çok tesiri altında kalmıştır. Ötekilerin bulunmayışına sebep, hiç şüphesiz, şehirlerin Kalykadnos'un batı ve kuzey batısındaki dağlık arazide bulunuşları,

[1] Isaurialı adı Treskalisseus yahut Tarasikodia Rousoumblateotes idi: ikinci kelime, belki Amblada gibi bir kelime ile karışmış, Ronsonmblada şeklinde bir yer ismiuden gelme idi.

ve büyük bir ehemmiyeti haiz olmayışlarıdır. Bunlardan yalnız Leontopolis-İsauropolis mühimdi; Hierocles de bunu Lykaonia'da göstermiştir [1]. «Klimata» olarak gösterdiği Kasai, Bolbosos, Kastras ve Banaba şehir olmayıp bir kısım arazinin isimleri idi. [2]. III. ve X. listelerin bahsettiği Kodaka, ihtimalki yanlış bir isimden ibarettir.

33 — Kotrada'dan Hierocles bahsetmemiştir. Listeler müstakil bir baş piskoposluk olarak kaydederler: ihtimalki Hierocles'i de bu tertip şaşırtmış, ve şehri büsbütün listeden hariç bırakmasına sebep olmuştur ; aynı sebeplerden dolayı, çok mühim oldukları halde Helenopontus'deki Eukhaita ile Phrygia Salutaris'deki Kotiaion'u listesinde görmeyiz.

34 — Ptolemy,nin bu havaliye dair verdiği malûmata maalesef fazla bir kıymet veremeyiz. Lalassis'i, Selentis Tracheia [3] ile karıştırdığı anlaşılıyor ; onun rivayetine göre bu, Seleuceia, Diocaesareia, Philadelphia, Domitiopolis ve Kaystros olmak üzere beş şehir ihtiva ediyordu. Bunlardan Domitiopolis, yukarı Ermenek Suy'unda, Philadelphia, Ketis'in kuzeyinde, Seleuceia ile Diocaesareia, Kalykadnos'un aşağısında, ve Kaystros da sahildedir. Kilise listeleri Kaystros'u Kestros şeklinde kaydederler.

35 — Ptolemy, Eirenopolis'i Lakanis'de olarak göstermiştir; bunun doğrusu ihtimalki Λακαναtίς (Lakenatis) dir. 40 la 70 tarihleri arasında ΛΑΚΑΝΑΓΩΝ kelimesiyle mahkûk paralar basılmıştır; bu isme sonradan hiç bir yerde tesadüf etmeyişimize bakılırsa, bilâhara burada bir veya bir kaç şeherin teessüs ettiğine, ve bu şehirlerin, kabilenin ismi yerine, kendi isimlerini kullandıklarına hükmetmek lâzımgelir. Biraz ilerde Lakanatis'in Ermenek Suyunun güneyinde olduğunu göstereceğiz. Ptolemy, Lalasis'i Ketis'in güney-batısında göstereceği yerde doğusunda göstermiş ve burada Ninika isminde bir şehrin bulunduğunu kaydetmiştir; bu isme burdan başka hiç bir yerde tesadüf etmiyoruz.

26 — İsauria (yahut Cilicia Tracheia)nın tarihini tetkik edersek topoğrafyasını biraz daha iyi anlayabiliriz. M. Waddington (Mel. Numism. 11, 122), milattan evvel 43 tarihinden en aşağı 29 tarihine kadar, İconium' dan Olba'ya kadar uzanan bir Prensliğin, evvelâ 43 den 39 a kadar Kıraliçe Aba, ondan sonra da M. Antonius Polemon tarafından hüküm ve idare edildiğini hemen hemen ispat etmiş gibidir. Miladdan evel 20 tarihinde,

[1] Zeno'nun kanunlarından biri, bir piskoposluğa tâbi olduklarını kaydeder.

[2] "Klima,, ihtimalki denize doğru uzanan bir yokuş manasına gelir. (Justinien novella XXVIII «Sinopla Amissos, bayır üzerindedir.» Lakin umumi manasının "havali,, olması daha muhtemeldir.

[3] Selinuntis daha doğru bir şekil olurdu.

Cilicia Tracheia'nın Augustus tarafından kısmen Archelaos'a verildiğini biliyoruz. Strabo, bu kısmın ihtiva ettiği araziyi tarif ederken:«Cilicia'nın Elaioussa cıvarındaki kısmi, dağlık ve haydutlar yatağıdır» S. 535. «Cilicia' nın dağlık kısımlarında bulunan yerlerden biri, gayet güzel inşa edilmiş olan Archelaos'la, münbit küçük bir ada olan Elaioussa'dır.» S. 537, diyor. Bu tarihten birkaç sene evvel, Amyntas'ın, Derbe ile İsauria'nın bir kısmı dahil olduğu halde, bütün Lykaonia'ya malik olduğunu biliyoruz. İconium'u Olba'lı Polemon'dan almış ve Derbe'yi de Antipater'den zaptetmiş olması lâzımgelir. Miladdan 25 sene sonra öldüğü zaman, memleketinin büyük bir kısmını Romalılar Galatia Vilâyeti yapmış, lâkin anlaşıldığına göre, yukarda da söylediğimiz üzere Derbe, Laranda ve Cilicia Tacheia'yı Archelaos'a vermişlerdi. (Derbe bahsine müracaat).

37 — Archelaos, 17 de öldüğü vakit, geniş memleketinin Cappadocia' ya düşen kısmını Romalılar aldı: lâkin Cilicia'nın bir kısmını, oğlu Archelaos'a terkettiler; burası, isimlerine başka hiç bir yerde tesadüf etmediğimiz Klitai kabilesiyle meskûndu [1]. Milattan sonra 36 tarihinde, II. Archelaos hâlâ hüküm sürüyordu. (Tac. Ann. VI, 41). Romalıların 17 tarihinde Cilicia Tracheia'nın geri kalan parçasını ne yaptıklarına dair hiç bir kayıt yoktur, hatta I. Archelaos'un memleketinin nerelere kadar uzandığını bile bilmiyoruz. Lâkin teşekkür olunur ki, Strabo, Archelaos'un bu Cappadocia haricindeki erazisinden bahsederken ἐνδεκατη ve ἐπίκτητος «onbirinci Strategia» ve «sonradan ilâve edilen» tabirlerini kullanarak bunun Ptolemy'nin bahsettiği «Antiochia Strategia» sından başka bir şey olmadığını anlatmıştır. Böylelikle, Olba ile Mousbanda'yı da ihtiva ettiğini öğrenmiş oluyoruz. Hulasa, Strabo ile Ptolemy'yi mukayese ederek bunun Ketis'i ve Cilicia Tracheia'nın bütün sahiliyle beraber doğuya düşen dahilî kısmını da ihtiva ettiğini anlayoruz. Tracheia'nın batıya düşen iç tarafları, bu Strategia'ya dahil değildi; çünki 11 den 15 senesine kadar bu havali Olba hariç olmak üzere [2] Ajax isminde bir sülâle tarafından idare ediliyordu. Arazisi, Ermenek Suyu üzerinde olduklarını öğrendiğimiz, Lalasis'le Kinnatis'i ihtiva etmekte idi. Ta 41 e gelinceye kadar Kennatis'le Lalasis hakkında hiç bir malûmatımız yoktur.

38 — II. Archelaos'un elinde Cilicia'nın ne kadarı kalmıştır, malûm değildir. Lâkin, babasının malik olduğu Cilicia arazisinin büyük bir kısmını muhafaza etmiş olması ihtimalden uzak değildir. Mamafih Tiberius'un saltanatı zamanında, Seleukeia'nın İmparatorluk sikkeleri çıkardığını görüyoruz;

[1] Acaba Klitai kelimesi, yanlışlıkla (Lai) kanatei yahut Kennatai yerine yazılmış olmasın?

[2] M. Waddigton bunun Olba'yı da ihtiva ettiği fikrindedir; lâkin paralarında Olba yoktur. Straboda da buna dair bir söz yoktur, Ptolemy'ye gelince aksini iddia eder.

binaenaleyh, ya muvakkat bir zaman için, yahut büsbütün vilâyete ilhak edilmiş olması lâzımgelir. Lâkin Romalılar, bu memleketle ya hiç, yahut da pek az alâkadardılar. 48 senesinde memleketin ahvaline dair ufak bir malûmat daha elde edebiliyoruz. O sene Caligula, Cilicia Tracheia ile Lykaonia'nın bir kısmını ihtiva eden bir kıta araziyi IV. Antiochus'la İotepe'ye vermişti. Sikkelerinden, Antiochus'un memleketinin, Elaioussa-Sebaste'den başlayarak batıda Anemourion'a, kuzeyde Lykaonia'ya kadar imtidat ettiğini anlıyoruz [1]. Şu halde, bunun, eskiden Archelaos'un memleketi olan Cilicia Tracheia vilâyetinin aynı olması son derecede muhtemeldir. Bu faraziyeyi kat'i surette ispat eden bir şey de bu Lycaonia'nın bir kısmı ile Cilicia Tracheia'dan terekküp eden ve vaktile Archelaos'a ait olan on birinci Cappadocia Strategia'sına Ptolemy'nin Antiochiane ismini vermiş olmasıdır. Bu ismin, memlekete 38 senesinde, ilk ve son defa olarak kıral Antiochus tarafından idare edildiği zaman verilmiş olduğu aşikârdır. Antiochus'un Germanicopolis'le Philadelplia şehirlerini aynı sene tesis ederek, birine velînîmeti Caligula Germanicus'un, diğerine de kendi zevcesi İotape Philadelphos'un isimlerini vermiş olması çok muhtemeldir. Bu da Philadelpheia'nın, Germanicopolis'ten Laranda'ya giden yol üzerinde, yahut yakınında bulunması ihtimalini biraz daha kuvvetlendirir. Az zaman sonra Antiochus gözden düşerek saltanatına nihayet verilmişti.

39 — 41 senesinde memleket, tekrar Claudios tarafından, Antiochus'la İotape'ye iade edilerek 72 senesine kadar ellerinde kaldı. Lâkin Lykaonia'nın Antiochus'e ait kısmının bundan böyle Galatia'ya ilâve edildiği anlaşılıyor. Bu tarihten sonra İkonion, Claudeikonion ismiyle sikke basmaya başlayor. Ayni zamanda Derbe ile Laodiceia'nın da isimleri Claudioderbe ile Claudiolaodiceia'ya teptil ediliyorsa da, daha geç bir tarihe kadar, sikke bastıkları malum değildir. Cilicia Tracheia'nın orta kısmı da Antiochus'a iade edilmemiş, Pontus'lu Polemon'a, memleketinin Bospor kısmına mukabil verilmişti [2]. Yeni kırallığı, Ketis, Kennatis ve Lalassis'i ihtiva ediyordu. Claudiopolis kolonisinin tesisi de aynı saltanat devrine, hatta belki de aynı seneye müsadiftir. (Ammian. XIV, 25 = Claudiopolis, Sezar Claudios

[1] Anemourion, Lakanatis ve Sebaste'de namına sikke bastırmıştır. Hatta ΛΥΚΑΟΝΩΝ kelimesi mahkûk bir sikkesinin, son zamanlarda, British museum tarafından alındığını Head söylüyor.

[2] Menabilimiz (Dio Cass. 59, 12, 60, 8) «Cilicianın yalnız bir kısmı» diyor. M. Waddington, (ΠΟΛΕΜΩΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ) Polemona ait olup [ΩΛΒΕ] ΩΝ ΛΑΛΑΣΣΕΩΝ ΚΑΙ ΚΕΝΝΑΤΩΝ kelimelerile mahkûk paranın Cilicia'nın kendisine verilen kısmını gösterdiğini tahmin ediyor; bu faraziye çok kuvvetlidir. İhtimalki birinci kelime [ΚΗΤ] ΩΝ şeklinde tamamlanmalıdır.

tarafından tesis edilen bir kolonidir.) Yeni bir koloninin tesisi, Romalıların artık bu uzak dağlık memleketle alâkadar olmağa başladıklarını gösterir.

40 — Claudiopolis, orta Kalykadnos vadisinin aşağısında, Nehrin sularını sahile götüren dar ve dağlık boğazın medhaline yakın bir noktada idi; bu vaziyetten, Polemon'a verilen Ketis'le Antiochus'a verilen sahil arazinin birleştiği hududda olduğu anlaşılıyor. Ermenek Suyu üzerinde bulunan Kennatis'le Lalassis, ve bütün Ketis'in kuzeyi, hep Polemon'un idi. Sahil havali Antiochus'le İotope'ye aitti. Roma vilâyeti Cilicia'ya ilâve edilen orta ve aşağı Kalykadnos vadisi, Claudiopolis'ten itibaren, bir bıçak gibi iki kraliyeti birbirinden ayırarak ta denize kadar uzanıyordu. Claudiopolis'in de Claudios'un başka bir kolonisi olan Cappadocia'daki Archelais gibi, sikke basmaması şayanı dikkattir.

41 — 74 de Vespasian, Cilicia Tracheia'nın bir kısmını doğu Cilicia vilâyetine ilâve etti. Lâkin, Antiochus'un İotape ismindeki kızı ile kocası Alexandır'a, bir adadan ibaret küçük bir kıraliyet terketti (Josephus Anti. 18, 5, 4 de sadece Cilicia'da küçük bir ada diyor.)

Umumiyetle bunun Elaioussa olduğu kabul edilmişse de, İotapa olmak ihtimali de nazarı-dikkatten uzak tutulmamalıdır. İotapa, para basmaya Hadrian'ın devrinde başlamıştır. Sahilde, Selinus'un batısında idi. Şimdi sahille birleşmiş olan Elaioussa gibi onun da bir zamanlar ada olması muhtemeldir [1]. Memleketin bu kısmının, Trajan yahut Hadrian zamanına kadar, hudud arazisi addedilerek İmparatorluğun haricinde bırakıldığı anlaşılıyor.

42 — Bu tarihte Ketis'in vaziyeti meçhuldür. İhtimalki Olba'nın bastığı bazı müstakil paralar bu devre aittir. Antoninus Pius'un saltanatı zamanında Olba, İmparatorluğa ait para çıkarmıştır; bundan da o tarihte, vilâyetlerden birinin bir parçası olarak, İmparatorluğa dahil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu vilâyetin de Cilicia olduğunu, Ptolemy, Ketis'i Olba ile beraber Cilicia'da göstermekle ispat etmiştir [2]. Lâkin Ketis'deki Philadelphia'nın Trajan zamanında, Koropissos'un da Hadrian zamanında, İmparatorluk paraları bastıklarını nazarı itibara alırsak, Ketis'in Cilicia'ya, ta ikinci asrın başlangıcında iltihak etmiş olduğu neticesini çıkarabiliriz.

43 — Ermenek suyunun yukarı parçası, bir nevi hudud arazisi olarak bir zaman daha müstakil bırakılmıştı. Çünki Domitian zamanına ait KOINON ΛΑΛΑCEΩN KAI K[EN] NATΩN «Lalassis ve Kennati cumhurluğu» yazılı bir sikke mevcuttur. («Hist. Num.» Head).

[1] Bu «İotapa adasının, (Conc. Milad 556) Erythraea Denizinde olduğu anlaşılıyor.

[2] Olba'dan ikinci defa bahsettiği zaman On birinci Strategia Antiochiana'da göstermesine sebep, Strategia bahsinde eski bir vesikaya istınat etmesidir.

44 — Tetkik etmekte olduğumuz havalideki şehirlerinden hiç birinin, Trajan'dan daha eski devre ait İmparatorluk parası bastığı malûm değildir. Filvaki Syedra'nınkiler Nero zamanında başlarsa da, Syedra çok daha evel teşekkül eden Pamphylia Vilâyetine aitti. Seleuceia'nın, Tiberius devrinde İmparatorluk sikkesi bastığına bakılırsa, onun saltanatı zamanında, bir müddet olsun, Roma Vilâyeti addedilmiş olması icabeder; 41 tarihinden itibaren de, Claudiopolis Colonia ile beraber, Roma arazisine dahil edilmişti. Bir çok paralar basan İrenopolis de, ihtimalki Cilicia Campestris'in şehirlerinden biri idi; Pyramos'a yakın, ve Anazarbos'tan uzak olmayan bir noktada bulunuyordu. Sebaste - Elaioussa İmparatorluk parasını basmağa Augustus'un zamanında başlamıştır.

45 — Romalılar devrinde, Cilicia Tracheia ile Lykaonia'nın hudud ve idaresine ait bütün bildiklerimizi toplayarak kısaca hulasa etmek faideden hâli değildir zannındayım.

Milattan evel 67 senesi: İsauria'lı yahut Cilicia'lı korsanların tenkilinden sonra, Olba'da, Teucrid sülâlesine mensub rahip - hükümdarlar oldukça büyük bir prensliğe hakimdiler. Zenophanes'in kızı Aba, aileden birile evlenerek bilâhara hükümdarlığı eline geçirmiştir.

Milâttan evel 43 senesi: Aba'nın, Olba hükümdarlığını Antoni ile Kleopatra tasdik etmişlerdir.

M. E. 39 — Aba iskat edilmiş; ihtimalki Teucrid ailesinin bir ferdi olan, M. Antonius Polemon kıral olmuştur: Olba, Lallasis ve Kennatis'den maada, İconium bile idaresi dahilindeydi.

M. E. 29 - Polemon, elan hükümdardır.

M. E. 29 - 27 Amyntas, İconium'la İsauria'nın bir kısmını zaptettikten maada Derbeli Antipater'den de Derbe'yi alır.

M. E. 26 Amystas'ın memleketi Romalılara kalır. Biraz sonra Augustus, Cappadocia kıralı Archelaos'a, Kybistra, Derbe, Ketis ile Tracheia sahilinin büyük bir kısmını ihtiva eden Onbirinci Strategiayı verir. Lykaonia'nın geri kalan kısmı ile İsauria, Galatia Vilâyetine ilâve edilir.

Batı İç Tracheia'nın - Kennatis'le Lalassis'de dahil olduğu halde - Teucrid sülâlesinin idaresi altında istiklâlini muhafaza ettiği anlaşılıyor; bu zamanlar, Teucer isminde bir kıralın saltanat sürmüş olması muhtemeldir.

Milâttan sonra 11 - 13. Teucer'in oğlu Ajax, Kennatis'le Lallasis'de hükümran olmağa başlar.

M. 15 - 17: Ajax'ın saltanatının beşinci senesidir.

M. 17 — Archelaos ölür ve Romalılar Cappadocia'yı zaptederler; lâkin kıraliyetinin Lykaonia ve Cilicia Tracheia'daki parçasını (hiç olmazsa kısmen, hatta daha büyük bir ihtimale göre tamamen) oğlu II. Arche-

laos'a terk ederler. Mamafih Kybistra, ihtimal ki Cappadocia'nın bir parçası sayılarak alınmıştır.

M. 15 - 37 Seleuceia, İmparatorluk sikkeleri darbeder. Binaenaleyh - hiç olmazsa Tiberius devrinin hir kısmında olsun - Cilicia Vilâyetinin bir parçası olarak Roma İmparatorluğuna tâbi hulunuyordu.

M. 36 — II. Archelaos el'an hükümdardir.

M. 38 — Cilicia Tracheia ile Lykaonia'nin bir kısmı, (hiç şüphesiz On birinci Strategia denilen havali), Caligula Germanicus, tarafından IV. Antiochus ile İotape Philadelphos'a verilmiştir. Antiochus, Germanicopolis'le Philadelphia şehirlerini inşa, ΛΥΚΑΟΝΩΝ, ΛΑΚΑΝΑΩΝ, ΑΝΕΜΟΥΡΙΕΝΩΝ, ΣΕΒΑΣΤΗΝΩΝ isimleriyle para darbeder. Strategia, «Antiochiane» ismini alır.

M. 38 - 40 - Antiochus gözden düşerek kırallığını kaybeder, Lâkin memleketin ne olduğu meçhuldür.

M. 41 — Antiochus yine kıral yapılmıştır; memleketin bir kısmına - yalnız sahillere - hakimdir. Derbe, Lykaonia'ya ilâve edilmiştir. İconium, Derbe ve Laodiceia'ya «Claudian» lakabı verilmiştir. Claudiconiom, para darbına başlar. Milâdın 17 inci senesinden beri mukadderatları meçhul olan Kennatis'le Lalassis'den, Ketis'in dahiliyle beraber bir kıraliyet teşkil edilerek, Pontus Kralı Polemon'a verilir. Claudiopolis kolonisi teşkil edilerek, ihtimalki Kalykadnos vadisinin doğusu, Seleuceia'dan Claudiopolis'e kadar, Roma vilâyeti Cilicia'ya ilâve edilir.

M. 63 — Pontus kırallığının sonudur. Polemon'un memleketinin Pontus kısmı Galatia'ya ilâve edilir: Cilicia'daki kısmının ne yapıldığı meçhuldur. Ajax'in devrinden (11 - 16) sonraki uslûpta, müstakil sikkelerin mevcudiyetine bakılırsa, Olba'nın müstâkil kaldığı anlaşılıyor. Kennatis'le Lalassis de bu zaman müstakildirler.

M. 74 — Vaspasian, Cilicia Tracheia'yı - ihtimal ki Ketis'le Lakanatis de dâhil olduğu halde - Cilicia vilâyetine ilâve eder. Philadelphia, Trajan devrinde, Coropissos, Hadrian devrinde İmparatorluk sikkeleri çıkarmağa başlarlar. Olba, Hadriana Antoniniana unvanlarını alır, lâkin Antoninus'dan evel sikke basıp basmadığı malûm değildir.

M. 82 - 96; Lallasis'le Kennatis ittifakının sikkeleri bu devirdedir.

M. 117 - 138 - Bu tarihte Cilicia vilâyeti, Tracheia da dahil olduğu halde, İmparatorluğa dâhil bir Vilâyet şeklinde ve bir «praetorian legatus Augusti» nin idaresi altındadır; bundan evelki idare tarzı, ihtimal ki Syria valisine tâbi bulunduğu için meçhüldür.

M. 138—161 - Lykaonia ile İsauria, Galatia'dan ayrılarak Cilicia'ya ilâve edilir. Bu «üç eparchiai (vilâyetin)» valisi bir «consular legatus» dur [1]. Tarsos «üç vilâyetin metropolisi» namını alır. İhtimalki bu vaziyet üçüncü asrın sonunda, İsauria ile Cilicia'nın birbirinden ayrılıp ayrı birer vilâyet teşkil ettikleri zamana kadar devam etmiştir. Daha sonra, Cilicia'yı Honorius, Birinci ve İkinci olarak ikiye bölmüştü.

46 — M. Clerc, «Bull. Cor. Hell.» 1887, S. 351 de, vilâyetlerin taksimi hakkında tamamiyle başka bir izahat vermektedir. «Lycia, Pamphylia ve İsauria viskonsülü, Karmenios Athenagoros» yazılı bir kitabeye istinaden, Pius devrinden sonra İsauria'nın Cilicia - Lykaonia'dan ayrılarak Lycia - Pamphylia'ya ilâve edildiğini ve daha sonra, Severus tarafından tekrar bundan ayrılarak, eskisi gibi Cilicia - Lykaonia'ya ilhak edildiğini iddia ediyor. Bu nazariye yanlıştır; çünkü Cilicia ile Lykaonia yanyana değildi: İsauria bunları birbirinden ayırmıştı; (artık bu tarihten itibaren İsauria'yı daha umumî manasiyle, Cilicia Tracheia diye kabul edeceğiz). Aynı zamanda bu değişikliğe bir lûzum da yoktu. Çünkü, İsauria'nın bir kısmı nasıl olsa Pamphylia vilâyetine mülhaktı; esasen böyle bir valiyi tes'it için dikilen kitabelerin hususiyetlerinden biri de, mevzuubahis vali, bu memleketlerden bir kısmının küçük bir parçasını idare etmiş bile olsa, bir çok memleket isimleri sayarak şerefini tezyid etmekti (zeyle müracaat).

47 — Yeni Lykaonia - İsauria - Cilicia vilâyetiyle Galatia vilâyetî hududuna gelince: bütün Lykaonia ittihadının birinci vilâyete, ittihada dahil olmayan şehirlerin de Pisidia'ya bağlanmış olmaları muhtemeldir. Lâkin Lystra, Parlais, İconium istisna teşkil ederler; Lykaonia'da oldukları halde, esasen Roma kolonisi oldukları için yerli halkla meskûn şehirlerin ittihadına dahil olmaya tenezzül etmemişlerdir. Bu neticeyi, yeni teşkilâttan sonra yazmış olan Ptolemy'nin listesinden çıkarıyoruz. Tyriaion, Laodiceia, Vasada ile be-

[1] M. Clerc «Bull. Corr. Hell.» 1887 D. 351, de «legat praetorien» diyor; lâkin Etrilius Regillus Laberius Priscus («Bull. Corr. Hell.» 1885, S. 435) kitabesi, bunun «consular legatus» olduğunu isbat ediyor. Aşağıda izah edilen keyfiyeti, M. Clerc yanlış anlatmıştır. Vilâyetlerdeki değişiklerin Pius'un tahta çıktığı zamana tesadüf etmiş olması kabildir. Pactumeius Clemens, Hadrian'nın son senesi olan 138 de «praetorian legatus» idi. Hadrian'ın vefat ettiği hafta, kendisi bulunmadığı stralarda Consul tayin edilmiş ve yeni imperatorun legatus'u olarak kalmıştı. Kendi bulunmadığı halde bu payenin verilmiş olması o zamana kadar vaki olmayan bir hadisedir: ihtimalki bir tarzı - idarenin başlaugıcı idi. «Üç eparchiai»yi tamamiyle ilk izah eden M. Waddington olmuştur; lâkin tarihini. Severus'un saltanatı olarak göstermiştir. «Bull. Corr. Hell.» 1883, S. 290. Sterrett'in Etrilius kitabesi kopyası (Wolfe Expedition No. 189 ve zeyli) Radet ile Paris'ninkinden daha tamdır; bu Etrilüs'un ikinci defa olarak vali olduğunu göstermektedir. Bundan da kendisinin daha evelce legatus olduğu ve Vilâyete ikinci defa olarak geldiği anlaşılmaktadır.

raber, Tatta Gölünün batısındaki bütün şehirleri, ta Savatra'nın kuzeyinden itibaren, hep Galatia dahilinde göstermektedir. Lâkin bu tarifin kısmen olsun yanlış olduğu muhakkaktır. «Lycaonia'nın bir parçasının» Galatia'da olduğunu söylemekte [1], ve güney - doğusuna düşen kısmı ise ayırmakta haklıdır. Lâkin, Lystra, Savatra ve İsaura bahsine gelince, bu iki kısmı birbirinden ayıran hattı tayinde tamamiyle yanılmıştır; bunun gibi güney - doğu kısmını Cappadocia'da göstermekte de tamamiyle haksızdır. Bu son hataya sebep, Cappadocia strategia'sı bahsinde eski bir vesikaya istinat etmiş olmasıdır : bu vesika, on birinci strategia, milattan evel 25 senesinde teşekkül ettikten sonra yazılmış olduğu için [2] hepsini birden Cappadocia'nın on bir parçası imiş gibi tarif etmiştir. Ptolemy, bir vesikada Cappadocia'nın on birinci parcasinin Lykaonia'nın bir kısmını, diğer bir vesikada da Galatia'nın Lykaonia'nın bir başka kısmını ihtiva ettiğini görerek, Vilâyetlerin-tarihin hiçbir devrinde vaki olmayan - garip bir taksimatını yapmıştır.

48 — Ptolemy'nin niçin bu kadar Cilicia şehrini Kataonia strategia'sında gösterdiğini de aynı nazariye ile izah edebiliriz. Cappadocia'nın, Cilicia Tracheia ile İsauria'nın büyük bir kısmını ihtiva ettiğini zannediyordu. Kullandığı vesika, evelce de söylediğimiz gibi, muhtelif strategialar'da bulunan şehirlerin tam listelerini göstermiyordu; bunları çizdiği haritaya göre taksim etmek için, elinden geleni yapmıştır.

49 — Şu halde, elimizdeki en doğru vesaik paralardır. Pius'un da, Lykaonia'dan, Lykaonia - İsauria - Cilicia vilâyetine ayırdığı parçasında, Augustus'un zamanından beri Cilicia'da mevcud olan ittihada mümasil bir ittihad vücude getirmiş olduğunu tahmin ediyorum. Bu ittihadın Pius'un devrinden evelki zamana ait hiç bir sikkesi malum değildir. Her ne kadar bu, Derbe gibi o zamana kadar hiç bir para çıkarmamış şehirler için bir delil teşkil etmezse de, Savatra gibi ta Trajan'in zamanından beri para bastığı halde yalnız Pius'un zamanında ΚΟΙ-ΛΥΚΑΟΝΙΑC (Lykaonia ittihadı) sözünü ilâve edenler için mühim bir delil teşkil eder. Bundan maada, bütün şehirlerin para basmağa başladıkları Pius ve Marcus devrinde, Koinon meskûkâtının da, umumî bir teşvik gördüğü anlaşılmaktadır [3].

50 — Lykaonia şehirlerinden İconium, Laodiceia, Lystra ve Parlais para basmışlarsa da bunlar Koinon (ittihadın) paraları değildir. Lystra, Parlais

[1] Lykaonia'nın Galatyadaki kısmına verilen ve hiçbir coğrafyacı tarafından ne olduğu tamamiyle anlaşılamayan προσειλημμενη «Proselemini = ilâve» ismi ihtimalki bu tarihte verilmiştir.

[2] Bu vesika onbirinci Strategia, Antiochiane ismini aldıktan sonra yazılmıştır. Yahut da, ihtmalki, Archelaus'un memleketinin onbir strategia'sını tarif eden bir bendinin kenarına, şerh olarak «Antiochiane» kelimesi ilâve edilmişti.

[3] Hyde'nin meskûkâtı üzerindeki imparatordan M. Head bahsetmemiştir (Hist. Mum. s. 595) Barata, Dalisandos, Derbe, İlistra ve Savatra) Puis yahut Marcus devrinde başlamışlardır.

ve İconium, Pius'un zamanından evel Roma kolonisi idiler. Binaenaleyh, dereceleri ötekilerden daha şerefli idi. Laodiceia'ya gelince, bunun da Ptolemy'nin kaydettiği üzere, Galatia Vilâyetinde kaldığı hemen muhakkak gibidir. Ihtimal ki Maximian zamanında, o da Roma Kolonisi addedilmiştir.

51 — Üçüncü asrın sonuna doğru Galatia Vilâyeti, Paphlagonia, Galatia ve Psidia'ya; ve Cilicia - Lykaonia - Isauria Vilâyeti de Cilicia ile İsauria'ya bölünmüşlerdi. Yeni İsauria Vilâyeti Lykaonia'nın güney kısmını ihtiva ediyor; yeni Pisidia Vilâyeti de Lykaonia'nın kuzey-batısını ihtiva ediyordu. Dördüncü asrın ilk kısmında, İsauria ile Psidia'yı ayıran hattın Pius'un çizdiği şekilde kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. İlk hatla sonraki hattı mukayese ederek bir netice çıkarmak, iki sebepten dolayı imkânsız gibidir:

(1) Sonraki taksimatı gösteren vesaik hem az, hem nakıstır; elimizdeki menabiin en mühim olanı, birinci Nicaea şurasında hazır bulunan piskoposların listesidir; çok faydalı olmakla beraber, bütün teferrüatile hatasız olarak kabul edilemez ;

(2) Hudud hattının tadilata uğramış olması kabildir.

52 — Ptolemy, Savatra'yı, Galatia'da göstermiştir; bunun yanlış olduğu muhakkaktır: çünki Savatra Lykaonia ittihadına ait paralar basmıştır. Aynı zamanda, Savatra'yı İsauria'da olarak göstermiştir ki bu da tamamiyle manasızdır [2]. İsauria'nın üç şehri olan Lystra, İsaura ve Savatra'yı Galatia'da gösterdiği halde Parlais'le İconium'u Cappadocia'da göstermiştir. (Cappadocia yerine Lykaonia-İsauria-Cilicia Vilâyeti tabirini kullanmalıyız). Bu tariften ya biri, ya öteki yanlıştır; hatta hepsinin yanlış olmak ihtimali mevcuttur. Çünki Nicaea listelerine göre İconium, Pisidia'da gösterilmiştir. Etrilius'e ithaf edilen kitabede İsaura'nın, İsauria - Lykaonia - Cilicia vilâyetinde olduğu sabit olmuştur. (Bull. Con. Hell. 1885, S. 435). Parlais'e gelince, Pisidia yahut Pamphylia'dan maada, başka hiç bir vilâyette bulunmasına imkân yoktur. Mamafih, Parlais meselesinde, Nicaea listelerinin Ptolemy'yi tasdik etmeleri şayanı - dikkattir. Bu listeleri Y 7. de aynen naklediyoruz. Bunları Ptolemy ile mukayese edince şüpheli noktaların yalnız (1) İconium (2) Pyrgos (3) Parlais ve (4) Vasada olduğu meydana çıkar.

53 — İconium meselesinde, hem Ptolemy'nin hem de Nicaea listelerinin haklı olması ihtimalden uzak değildir. Evelce, «üç eparchiai (vilâyet)»den

[2] Mr. Sterrett'in İsauria'daki Σαύατρα kelimesini Ἄστρα şeklindeki tashihi şayanı kabul değildir. Esasen bu fikri kendisine kendim vermiştim, ve kitabının ilk provalarında da bunu zikretmiştim; lâkin Ptolemy'nin bütün hatalarını tashih etmenin doğru olamıyacağını düşünerek Mr. Sterrett'den ya bu tashihi kitaptan çıkarmasını, yahut da kanaatimi değiştirdiğim için bana atfetmemesini rica etmiştim.

Lykaonia'nın metropolisi iken, sonradan yeni Pisidia - Lykaonia [1] vilâyetinin metropolisi yapılmış olması çok mümkündür. Pyrgos'a gelince, ihtimal ki bu kadar erken piskoposluk derecesine yükselmemişti; bu şehir hakkında hiç bir malûmatımız yoktur. Parlais'i, Pisidia bahsinde uzun uzadiye tetkik edeceğiz. Ptolemy, Vasada'yı Galatia'da göstermiştir; bundan, tabiatiyle Vasada'nın sonradan Pisidia'ya geçtiği anlaşılır; lâkin o zaman da Parlais'i Lykaonia - İsauria - Cilicia'ya koymak o nisbette güçleşmiş olur. Nicaea listelerinin Vasada'dan bahsettikleri şüphelidir. Theodorus Vasagadensis yahut Vialbitanus İsauria'da gösterilmiştir, lâkin (Vi) albitanus kelimesini Olbianus olarak tefsir etmek ve Vagadensis'i de önden ismi geçen Cumanadensis kelimesine benzeterek yapılmış bir hata diye kabul etmek daha makuldür. Lâkin Antioch şurasında (Milad 341) Theodorus Vasadensis, İsauria piskoposu olarak mukayyettir. Şu halde Ptolemy ile dördüncü asrın listeleri arasında sarih bir tezat mevcuttur [2]. Eğer listeleri kabul edersek Vasada'nın Yunuslar'dan bir az daha güneyde, Yunuslar'la Karallia arasında olduğuna, ve ta 361 - 62 ye kadar İsauria'da kaldığına hükmetmemiz lâzımgelir. İhtimal ki başlangıçta Vasada, Karallia ile Dalisandos ve Misthia arasındaki araziyi ihtiva ediyor, ve Misthia da Yunuslar'ı bile içine aliyordu. Basil'in yukarda naklettiğimiz. 118 inci mektubu, Yunuslar papazının bundan sonra Vasada Piskoposuna tabi olmasını emretmektedir. Kilise teşkilâtındaki bu değişiklik, ihtimal ki yeni Lykaonia vilâyetinin tesekkülünden hâsıl olmuştur. Yunuslar'ın Vasada'ya merbut olması daha münasipti; lâkin, İkoniondan Misthia'ya giden yol üzerinde bulunduğu için, ozamana kadar onlarla beraber aynı vilâyete tâbi bulunuyordu. Mamafih bu değişiklikten sonra, artık Lykaonia'ya geçmiş bulunan Vasada'ya raptedilmesine bir mani kalmiyordu.

54 — M. Camille Jullian [3], İsauria'nın daha Probus zamanında (276 - 282) Cilicia'dan ayrıldığını tahmin ediyor. Pek haklı olarak İsauria'nın, Lystra ve Laranda şehirleriyle beraber yukarı yaylanın da bir kısmını ihtiva ettiğini, ve önceleri Cilicia Tracheia ile asıl Lykaonia arasındaki küçük bir havaliye verilyn İsauria isminin sonradan bütün Cilicia Traeheia'ya teşmil edildiğini iddia ediyor. Eğer, Ptolemy'nin yanlış olduğunu ispat ede-

[1] Dördüncü asrın ilk kısmında Pisidia metrapolisinin Antiocheia ile İconium'dan hangisinin olduğunu sarahatle gösterecek bir delil bulunduğunu bilmiyorum. Nicaea listelerindeki sıraya bakılırsa İconium'un metropolis olması lâzımgelir. İhtimalki eskidenberi Bythinia ve Pamphilia'de olduğu gibi, bu vilâyetin de iki metropolisi bulunuyordu.

[2] İhtimalki hudud tashih edilip bizim nazariyemize göre İconium, Pisidia'nın metropolisi yapıldığı zaman. Vasada da İsauria'ya geçirilmişti; o zaman Ptolemy'nın de doğru söylemiş olduğu meydana çıkar.

[3] «Revue Historique» 1882, Mayis - Ağustos S. 331,

mediğimiz her sözünü - yani Savatra, Lystra, Parlais ve İsaura [1] meselelerinden maada bütün söylediklerini - doğru olarak kabul edecek olursak, İsauria-Lykaonia'nın 138 le 61 senelerindeki hududunu şöyle tashih edebiliriz: - hudut Beyşehir gölüne kat'iyen temas etmiyordu. Dalisandos (Fasıller)'ı içeri alarak ihtimal ki Trogitis (Seydişehir Gölü)ne temas ediyordu. Vasada'yı Galatia'da bıraktığı halde İcanium'u içine alıyor, Savatra'yı da içeri almak suretiyle mailen kuzeyde, ihtimal Tatta gölüne kavuşmak üzere, uzanıp gidiyordu.

Tedricen bu vilâyet, M. Jullian'ın dediği gibi, sadece İsauria ismini almış, ihtimal ki daha 276 - 282 den itibaren Pisidia'dan ayrılmıştır. Bu tarihte hudutlar değişmiştir; lâkin bunun tafsilâtını Y. 7. faslina bırakıyoruz.

55 — Seleuceia'nın nerede olduğu katiyetle malûmdur. Zosimus (S. 50), çekirgeleri itlaf için kuşlar yollayan Apollo - Sarpedonicos'a ithaf edilmiş bir mabetten bahsediyor. Seleuceia'lı Basil'in rivayetine göre, deniz tarafında bir Sarpedon mabedi ve kâhini, Acropolis'inin üzerinde de bir Atina mabedi bulunuyordu [2]. Aziz Thekla, şehrin güneyinde, iki mabede karşı bir tepede yerleşmişti; bilahara kilisesinin de orada inşa edildiğinde şüphe yoktur.

56 — Lamos'un el'an Lamas Suyu denilen Lamos nehri üzerinde olması lâzımgelir. Meskûkâtının üzerinde ΛΑΜΟΥ ΜΗΤΡΟΠ ΛΑΜΩΤΙΔΟC sözleri mahkûktür. Bu vaziyet bizi coğrafî bir güçlükle karşılaştırıyor: iki Cilicia şehri olan Elaioussa ile Korykos, Lamos'dan daha batıda oldukları halde daima Bizans devrindeki İsauria'da gösterilmişlerdir. Eski Lamos şehri sahilde değil, nehrin üzerinde, epey içerde idi; Ptolemy de içerlerde göstermiştir; ve «Peripeli»de de hiç bahsi geçmez. Dahilde oluşu ihtimal ki bu tezadlara sebebiyyet vermiştir. Bundan maada Lamos'un vaziyetinde izahı güç daha başka noktalar vardır ki bunların hâllini memleketi tetkit edeceklere bırakıyorum. Bu vaziyet, Lamos'u Anemourion'la Antiocheia'nın arasında gösteren Hierocles'in verdiği sıraya da uymamaktadır. Halbuki, Hierocles'in sırasını teyit eden vesaik vardır: (1) Epistola ad Leonem (İmparator Leon'a yazılan mektup) da Lamos'la Kharadra [3] bir piskoposluk dahilinde gös-

[1] Ptolemy'nin Roma devrindeki Galatia için istinad ettiği vesikanın (138) tarihinden eski olması lâzımgelir. Bu vesikayi kendi zamanındâki vaziyete uydurmak için muhtelif hatalar yapmış, Parlais, İsaura ve Lystra'yı Galatia'da alakoymuştur.

[2] Bu mabetlere işaret gayet sarihtir: —

«Tanrı Sarpedon'a ki çekirgeleri mağlup etti, deniz kenarında, ve Tanrıçe Atina'ya kendi ismindeki tepede». Sarpedon kahinini διαχρηϱ ολγεας «tefe'ül için» kelimelerinden anlıyoruz. Nc. Chon. 29; 16 Cinnam. 179; 11 Anna, 121.

[3] Latmi et Calendri.

terilmiş, Chalcedon listesinde ise Lamos ismi tamamiyle hazfedilerek yalnız Kharadra'dan bahsedilmiştir. (2) Chalcedon listelerindeki «Lamotis'deki Antiocheia piskoposu Akakios» ibaresiyle de Hierocles'in sözü teyid edilmiş oluyor. Antiocheia'nın nerede olduğu malûmdur; eğer Lamotis'in dahilinde idiyse, Lamotis'in de Ketis'le Selentis arasında olması icab ediyor. (3) «Peripeli»nin hiç bir yerinde, sahilde, Lamos nehrinin bulunduğu yerde, Lamos isminde bir şehrin gösterilmeyişi de aynı şeyi isbat eder. Halbuki Strabo, hem şehri, hem dereyi Elaioussa ile Soloi arasında göstermiştir.

Bütün bu delâil, Lamotis'in sahilde, Selentis yahut Kennatis'in yanında bir havali olup, Antiocheia, Kharadra ve sahilden içerde Lamos olmak üzere üç şehri ihtiva ettiğini göstermektedir. Eğer bu nazariye doğru ise, Lamos'un İsauria'da, Elaioussa ile Korykos'un Cilicia'da olmasında hiç bir coğrafî tezad yoktur [1]

57 — Kharadra, yahut Kharadros'u hem Starabo, hem «Peripili» kat'iyetle Anemourion'la Antiocheia arasında gösteriyorlar.

945 de, Basil'in Torostaki Sarasenlerle kararlaştırdığı üsera mübadelesi, ihtimal ki İsauria nehri olan Lamos üzerinde cereyan etmiştir (Theoph. Contin.). Muralt, bir başka mübadelenin de 845 de yapıldığını söylüyor. Strabo'ya göre Lamos Nehri, Tracheia Cilicia ile Campestris'in arasındaki hududu teşkil ediyordu.

58 — Antiocheia. İsauriada bu isimde iki şehir vardır. Bunların en mühimmi sahilde, Selinus'la Anemourion arasında, Kragos tepesi üzerinde olandı. Theophanes (S. 139) tarafından «memleketin güney denizine doğru yükselen dağında» diye tarif edilmiştir.

59 — Öteki Antiocheia'yı yalnız Mr. Davis'in bulduğu bir kitabeden tanıyoruz : Buçakçı Cayın ta yukarılarında bulunuyordu.

60 — Sebaste, Bizans listelerinde Birinci Cilicia'da, Soloi - Ponpeiopolis'le Korykos arasında bir piskoposluk olarak mukayyettir. Lâkin aynı zamanda,

61 — Julio - Sebaste'yi de, Bizans listelerinde, İsauria'da Antiocheia ile Kestroi arasında bir piskoposluk olarak görüyoruz. Bu ikisini iki ayrı şehir olarak kabul etmek lâzım geliyor. Sebaste, yanındaki küçük Elaioussa adasını da ihtiva ediyordu. Archelais (milattan evvel 20 - Milâttan sonra 18) tarafından tesis edilmiştir. Antiochus'la İotepe'nin (milad 38 - 72, saltanat

[1]Lamos'un bu vaziyeti kabul edilince, Ptolemy'nin haritası da vuzuh kesbeder. Memleketin bu kısmını tetkik etmek elzemdir. Eğer Ermenek Suyuna güneyden inen dereler yoksa, muhakkak bu cıvarda denize inen başka dereler olması lâzımgelir; ve derenin olduğu yerde de şehirlerin bulunmak ihtîmâli gayet kuvvetlidir.

devrinde) müstakil paralar darbettiği gibi, Augustus'un devrinden Valusian' ın zamanına kadar da İmparatorluk meskukâtı çıkarmıştır. Julio - Sehaste'den yalnız kilise listeleri bahsederler. İhtimal ki İsauria'daki Nephelis'le aynı şehir idi.

62 — Syke, 787 meclisinde piskoposluk olarak mukayyettir. Bunun, resmî listelerde, resmî Roma - Yunan isimleri altında kaydedilen şehirlerden birinin yerli adı olması lâzım gelir. Theophanes (S. 245), İsauria kalelerinden biri olup bir limanı bulunduğundan, Tarsos'a açılan gayet güç bir geçidi olduğundan bahseder. Leake, bu mevzua dair Athenaeus'den (III, 14) [1], Ravenalı'dan, Stephanus'dan, ve Gronovius'un tashih ettiği Scylax'-dan iktibaslar yaparak şehri Anemourion'la Kelenderis arasına koymuştur.

63 — John Comnenus 1119 da, Philadelphia'yı, 1120 de Sozopolis'i aldıktan sonra, Attaleia'ya doğru ilerliyerek Hierakoryphites ile Attaleia cıvarındaki sair kaleleri de zaptetmişti. Böylelikle İsauria ile Cilicia'ya, yalnız Bizans arazisinden geçen bir yol açılmış oluyordu. Bundan hem kendisi hem oğlu Manuel bir çok seferlerinde istifade ettiler. 1180 de, Manuel'in vefatından sonra Türkler, Sozopolis ve daha bir takım küçük yerleri alarak bu yolu bir kere daha kapamışlar, ve Attaleia'yı uzun müddet muhasara altında bırakmışlardır (Nicet. Chon. 340).

1141 de John Comnenos, Sozopolis, Pasgousa gölü ve Attaleia'dan geçen uzun yolu dolaşarak Cilicia'ya gelmiş ve orada ölmüştü ; oğlu Manuel doğruca Lykaonia'dan yürüyerek Konya Selçukları tarafından hiç bir ziyaa uğratılmadan İstanbula avdet etmişti. John Komnenos, 1137 de, Antioch'daki Latin Prenslerile ittifak etmiş olan Ermeni Prensi Lebounes, yahut Leon'a karşı yürüyerek Cilicia'yı istila etti. İmparatorun Pamphylia'dan geçerek, yukarda tarif ettiğimiz yoldan ilerlemiş olması icab eder. Lebounes, henüz Bizans İmparatorluğunun bir parçası olan Seleuceia'ya bile tecavüz etmişti. İmparator, Mopsouestia, Tarsos, Adana ve Anazarbos'u zaptederek Baka'ya yürüdü; kalenin muhafız kuvveti Antioch'a çekilince Bizans ordusu, Baka'nın zaptını tehir ederek, onları takıb etti. İmparator, Antioch'dan «Yukarı Süriye» ye ilerliyerek Piza'yı zaptetti, Berrhoea'dan geçerek Hama'yı, Khabarda'yı ve Seser'i aldı. Bundan sonra Cilicia'ya avdet ederek Baka ile Kapniskerti'yi zaptetti.

1155 de Manuel Comnenus, İsauria ile Cilicia'ya büyük bir sefer yaptı. Yolda, «Küçük Phrygia'ya vasıl olduktan sonra» [2] İconium Türklerini mağlup etti. Pamphylia'dan geçerek ağır yüklü bölüklerini Attaleia'da bırak-

[1] Leake, sehven (111,5) yazmıştır ve bu hata Smith tarafından Dictionary of Geography'de tekrar edilmiştir.

[2] İhtimalki Laodiceia ad Lycum civarında.

tıktan sonra, «ozaman Silifkelilerin idaresine memur olan» (Cinnam. 179) İsauria valisi Alexius Casianos'a Vilâyet ordularını hazır tutmasını emrederek hafif bölüklerile beraber sahil yolundan Seleuceia'ya indi. Seleuceia'dan Cilicia'ya geçerek «çok iyi tahkim edilmiş olan» Lamos kalesini zaptetti. Bundan sonra Kistramos'la Anazarbos'u, Longinias'ı, ve en nihayet Tarsos'u zaptetti. İstanbul'a avdet ederken, Manuel, Pamphylia'dan geçen uzun yolun yerine, Lykaonia'dan geçen kısa yolu takibetti (Cinnam. 190). Diocaesareia - Seleuceia yolunu takiben Laranda'dan geçtiği [1], ve Türkleri telaşa düşürdüğü anlaşılıyor; lâkin sulhsever bir tarzda hareket etmiş, Müslüman halkın sükûnunu iade etmek için elinden geleni yapmıştır. Kotiaion'da Türklerin taarruzuna uğrayarak bazı zayiata uğradı. Nicetas (S. 143), bu seferi kısaca "Ermenistana" diye tarif ettikten sonra avdetinde uğradıkları büyük zayiattan bahsetmektedir [2].

Bu tafsilat, bu tarihte Laranda'nın güneyinden Kotiaion'a kadar uzanan Selçuk İmparatorluğunun vüsati hakkında bir fikir vermektedir.

64 — Papyrion kalesinden, Theophanes'le daha başka müverrihlerin, Zeno'nun karışıklıklarla dolu saltanatı münasebetile, sık sık bahsettiklerini görürüz. Zeno, burada bir hazine saklamakta idi. Theophanes, hernekadar bunun Cappadocia'da olduğunu söylüyorsa da, hem kendi, hem sairlerinin ifadesi, bunun yanlış oldnğunda, ve bu şehrin İsauria'nin kuzey - batısında bulunduğunda hiç şüphe bırakmamaktadır. Papyrion'u, Sterret'in neşrettiği bir kitabede zikreder: neşredilen metnin imkânsız şekli küçük bir tashihle «Paporion halkı» manasını ifade eder [3]. Şu halde bu kitabe, doğru tefsir edildiği vakit, Astra ile Paporion'un komşu şehirler olduğunu, ve bunların İsauria'da, müverrihlerin Papyrion'u tesbit ettikleri yerde bulunduklarını ispat eder.

65 — Astra ile Artanada - eskiden tamamiyle meçhul oldukları halde, Sterret tarafından Tamaşalıkla Dülgerler'de oldukları meydana çıkarılmıştır.

66 — Kotrada, İsauria'nın hemen meçhul bir şehri olmakla beraber metropolis yahut baş piskoposluk olacak kadar mühimdir. Kayıtlardaki sıra-

[1] Cinnamus'un neşredilmiş eserinde (Aranda) şeklindedir.

[2] Adana ile Tarsos «Armenia yanında» diye tarif edilmişlerdir.

[3] Wolf Expedition, S. 49 - Prof. Sterret'in hem cümleleri taksim tarzı hem tefsiri birkaç cihetten yanlıştır. Kitabenin manası şudur: «Mathoun, masrafını kendi vererek bina ettirdi ve işçiler getirdi: Paporion'lu Tarasin'le Zezin, ve Astra'lı Loukios da teçhiz etti» Sterrett'deki metin ΠΑΠΟΙΙΝΔΕΙC dır ve ΠΑΠΙΠΟΡΘΝΔΞΙC şeklinde tashihini teklif etmektedir. Bu tefsir şekli hem coğratya noktai - nazarından şüphelidir, hem kendi kopyacılıktaki maharetine karşı bir küfrandır. Eğer P deki kavsin bir kısmı bozulmuşsa P I N yerine ΠΝ yazmak en tabii bir hatadır. Kopyasını biraz değiştirmekle ortaya gayet mükemmel bir mana çıkarmış oluyoruz. Aynı şeyi kendisine de söyledim. Lâkin kendisi neşrettiği metni tercih etti.

sı bu mertebeye 680 meclisinden evvel yükselmiş olduğunu sarahatle ispat ediyor. [1]. İsauria'nın ya kuzey - batısında, yahut da daha büyük bir ihtimalle, batı sahiline yakın bir noktada idi. 1 inci listede evelâ bir metropolis (Κοτράδων yerine Κοτιάδων) şekliinde, sonra da İsauria'da bir piskoposluk, bir (τὸ κλῖμα κοστραδος = Kastrada havalisi) olmak üzere, iki kere mukayyettir: böyle iki kayıd, Piskoposluk listelerinde sık sık tesadüf edilen ahvaldendir.

67 — Dört «klima» olarak bahsedilen Kassa, Banaba, Bolbosos ve Kostras [2] ihtimalki Pamphylia hududu üzerinde dör bölge idi. (Z - 8 e muracaat).

68 — Nagidos, milâttan evelki 4. ve 5. asırlara ait bir çok meskûkâtı olan mühim bir şehirdi. Ondan sonra meskûkât listelerinden kaybolmuştur. Buna sebep ya isminin değişmesi; yahut da Diadochi'nin tesis ettiği yeni bir şehri doldurmak üzere, halkının alınıp götürülmüş olmasıdır.

69 — Nagidos'un yanındaki Anemourion, IV. Antiochus zrmanında, para basmıştır. İsmini elan Anamur olarak muhafaza eder.

V. Cilicia

Bahsin tamamlanması için buraya Cilicia şehirlerine ait bir kaç mülâhaza daha ilâve ediyorum, Umumiyet itibariyle Cilicia'nın topografyası bütün Anadolu vilâyetlerinin hepsinden daha ilerlemiş bir haldedir. Tarsos, Pompeiopolis - Soloi, Korykos, Adana, Mallos, Zephyrion, Anazarbos, Mopsouestia, Aigai, Alexandreia, Rossos, hep Leake tarafından muvaffakiyetle tetkik ve mahalleri tesbit edilmiştir [3].

---

[1] Bu meclisde İsauria'daki Leonopolis'le Eukhaita'nin, Metropolis olarak temsil edildikleri muhakkaktır.

[2] Parthey ve Pindar (S. 85)de metin yanlış olarak verilmiştir. Biblioth. Nat. Paris'deki 1310 numaralı Manüskride doğrusu : «Kassai, Vanana, Volvosos ve Kastras bölgeleri» şeklindedir.

[3] Rhosos yahut Rossos, Leaker'in fihristinde yoktnr, lâkin 218 inci sayfada verimiştir.

Birinci Cilicia'nın Piskoposlukları

Milâd 451	Hierocles milad 530	I. Piskoposluk Listesi
I 1. Tarsos	1. Tarsos	1. Tarsos
2. Pompeiopolis	2. Pompeiopolis	2. Pompeiopolis
3. Sebaste	3. Sebaste	3. Sebaste
8. Korykos	4. Korykos	4. Korykos
4. Adana	5. Adana	5. Adana
6. Augusta	6. Agousia	6. Augostopolis
7. Mallos	7. Μάλκος	7. Mallos
5. Zephyrion	8. Zephyrion	8. Zephyrion
II 1. Anazarbos	1. Anazarbos	1. Anazanbos
6. Mopsouestia	2. Mopsouestia	2. Mopsouesta
9. Aigai	3. Aigai	3. Aigeai
2. Epiphaneia	4. Epiphaneia	4. Epiphaneia
8. Alexandreia	5. Alexandreia	7. Alexandreia
5. Rosos	6. Rosos	10. Rasos
4. Eirenotopolis	7. Eirenopolis	5. Eirenopolis
3. Flavias	8. Flavias	6. Flavias
7. Kastabala	9. Kastabala	9. Kastabala
		8. Kabissos.

Cilicia'daki - Sebaste'yi İsauria'daki Julio - Sebaste'den yukarda ayırd etmiştik. Archelaus tarafından tesis edilmişti; sonra IV. Antiochus ve İotape'in resimleriyle meskûkât basmıştır.

Augusta'yı Ptolemy, Cilicia'nın Bryklike havalisinde (Flaviopolis şehrinin bulunduğu) Charakene'nin batısında, Lamotis'nin kuzeyinde gösterilmiştir. Bizans listeleri Birinci Cilicia'da, Adana ile Mallos arasında gösterirler. Bunlar, Augusta'nın, umumiyetle kabul edildiği gibi, Saros nehriyle Pyramos nehri arasında olduğu nazariyesini kuvvetlendirmektedir. Lâkin tam mevkiini gösterecek hiç bir emare bence malûm değildir. Augusta'nın üstünde AVГOVC-TANΩN yazılı sikkeleri milâdın 19-20 senesinde başlayan bir tarihe göre tarihlenmiştir; bu da şehrin o sene yeniden ihya edilip Augusta ismini aldığını gösterir.

Korykos'u, evelâ Leake, sonra Kiepert sahilde Lamos'la Elaioussa'nın batısında tesbit etmişlerdir. Lamos, umumiyetle Bizans İsauria'sında gösterildiği halde, Korykos'la Elaioussa Cilicia'ya ait olarak kaydedilmişlerdir. Leake'in tesbit ettiği mevki hakikate hiç olmazsa en yakın olandır; binaen-

aleyh bunu, ancak Bizans devrindeki kilise taksimatının bazan cografyayı alt üst eden bir tertibi olarak kabul edeceğiz. Buna benzer bir kaç misal daha vardır. Meselâ: Amblada'nın Pisidia'da, Argiza'nın Hellespontus'da, Theodosiopolis'in Armenia'da oluşu gibi. (U. — 56 müracaat).

Korykos'u, Eustathius'a nazaran (ad Dionys. Perieg. 855, S. 161 a, Steph.) Attalus tesis etmiştir: Cibyrrhaiote themasında bir Bizans askerî merkezi idi. «Kibyrriot'lar memleketinde, Korykos'lular ordusunun kumandanı», Niceph. Patr. S. 45)

(Κούρικον) denilen Korykos, eskiden çok muhkem olduğu halde, Alexius Comnenus'un zamanında istihkâmları temamiyle bozulmuş bir halde idi. Hem bunu, hem altı Stadia [1] mesafedeki Seleuceia'yı işgal ederek tahkim etti. Lâkin bu mesafenin çok az tahmin edildiği muhakkaktır (Anna II, S. 120)?

Zephyrion. Birinci Cilicia'nın bu Piskoposluğunu, İsauria'da aynı isimdeki burundan, Leake katiyetle tefrik etmiştir. Epeyce meskûkatı vardır; lâkin (evelce de söylediğimiz üzere) İrenopolis - Zephyrion sikkesi, ya yanlış okunmuştur, yahut da sahtedir,

Mopsoukrene'nin Tarsos'tan Cilicia geçidine giden yol üzerinde olduğu bir çok vesaikle sabittir. İtinerer'lere göre Taros'dan XII mil mesafede idi. Theophanes, Tarsos'tan, çıktıktan sonra varılan ilk durak olduğunu kaydeder: «Mamphoukrene'de, Tarsos'tan sonraki ilk manastır.» (S. 46). Bu isim ekseriya Mampsoukrene şeklinde yazılmıştır (Mopsouestia yerine Mampsista, Themissonionpolis yerine Thampsioupolis yazıldığı gibi).

Chrysoboullos, - Tarsos'un yanında Podandos geçidi (Pylea Ciliciae) tarafında bir yerdi. Cedrenus (II S. 217) bahsetmiştir.

Baltolibas - Balton pınarından yalnız Scylitzes (S. 684) bahsetmiştir. Türkler, (Fıratı Melitene'nin yanından aşıp Cappadocia'dan geçerek) İconium'u yağma ettikten sonra 1069 da «Silifke dağlarından» Cilicia'ya döndüler; burada Ermeni ahali tarafından taciz ve tazyik edildiler. Cilicia'da iken, kendilerini Mopsouestia'da bir Rum ordusu beklediğini duydular, ve Baltolibas'da biraz istirahatten sonra «Sarvad dağları» ndan Amanus'u geçerek Aleppo memleketine dahil oldular [2].

Elaviopolis - Ptolemy tarafından Cilicia'nın Charakene denilen havalisinde gösterilen Flaviopolis, bütün Bizans listelernde Flavias Piskoposluğu olarak mezkûrdur [3]. Antonine itinererinde Kokussos yolu üzerinde, Ana-

[1] Burada Stadia'nın mil manasına kullanıldığında şüphe yoktur. F 73 e müracaat.

[2] Attal. 135—138; Zonar. XVIII, 12.

[3] Forbiger (Alte Geogr. S. 290) Ptolemy'nin gösterdiği mevki, öteki müverrihlere uymadığı için, Flaviopolis'le Flavias'ı ayrı ayrı iki şehir olarak kabul etmiştir. Lakin eğer Ptolemy'nin ötekl müverrihlerden farklı gösterdiği her şehri ayrı bir şehir olarak kabul edecek olursak Anadoludaki şehirlerin adedı endişe verici bir surette artmış olur.

zarbos'dan sonraki ilk merhale (XX mil) olarak gösterilmiştir. Bu, Flaviopolis'in bugünkü Sis olduğunda hiç bir şüphe bırakmamaktadır. Sis, yahut Siskia, asıl ilk ismi olduğu halde bir müddet Flavias adını almış, lâkin son Bizans devrinin sonlarına doğru, kendi yerli ismine avdet etmiştir. 704 de Araplar, Cilicia'da Sis kalesini muhasara etmişlerse de, Heraclius'un âni bir hareketiyle mağlup edilmişlerdi [1].

Mopsouestia'nın Bizans devrindeki ismi Mampsista, yahut Mansista'dır. İlk Türklerin zamanında Mansis, şimdi ise Missis'dir. Anna Comnena (II, 126 Ducange'in, II S. 637 deki notlarile mukayese) ve Glycas, Mamista şeklinde yazmışlar, hatta Lâtin müverrihler Malmistra şeklinde bile kaydetmişlerdir. Bizans müverrihleri Saros nehri üzerinde olduğunu söylerler: «Bu şehri Saros nehri ikiye böldüğü için iki şehir gibidir.» (Cedre. II, 362) Bundan dolayıdır ki Anna Comnena, biri harap, biri mamur olmak üzere iki Mopsos şehri bulunduğundan ve bunların Saron nehri ile birbirinden ayrıldığından bahsetmiştir; bu parçanın doğru manasını Ducange izah ediyor (IV). Fakat bütün bu sarih ifadelere rağmen, şehrin Saros nehri üzerinde olmayıp, Pyramos nehri üzerinde bulunması cidden şayanı taaccüptür.

Mallos, Pyramos nehrinin ağzındaki tepede, bugünkü Karataş'ın bulunduğu noktada idi. Nehir, eski mecrasını değiştirmiştir. Karataş'tan itibaren, sahilde bir sıra alçak tepe, kuzeyden doğuya doğru uzanıp gider. Eskiden bu silsilenin batısından geçen Pyramos şimdi bunun öteki ucunda, eski mecrasının bir kaç mil doğusunda denize dökülmektedir; lâkin eski yatağını, üzerindeki eski köprüsile beraber görmek hâlâ mümkündür. Mallos'un gerisinde meşhur Allion ovası bulunuyordu. Tepelerin güneyine düşen sahil, Ayash körfezini sür'atle dolduran Nehrin son zamanlarda taşıdığı topraktan müteşekkildir. Tarsos ve Anazarbos'da olduğu gibi, Mallos'da da baş hakim, umum Doria'li cemaatlerde adet olduğu üzere, δημιουργός lakabını taşırdı [2]

Aigai, ismini Ayash - yani Αἰγάς olarak muhafaza etmiştir. Constantine buradaki Asclepios mabedini Aphaka'daki Aphrodite mabediyle beraber yıktırmıştır (Theoph. S. 24). Aigai, sikkelerinin üzerinde bu tanrıya ΘΕΟΣ ΣΩΤΗΡ «kurtarıcı» lakabını vermiştir. Üzerlerinde ΑΙΓΑΙΩΝ, ΑΙΓΕΩΝ, ΑΙΓΕΑΙΩ isimleri mahkûktür. ΝΑΥΑΡΧΙC (Amiral gemisi) sözünü taşıyan sikkelerinin de ispat ettiği üzere, tabii vaziyeti dolayısiyle, Romalılar zamanında mühim bir deniz üssü idi. Pyramos üzerinde ve Mopsouestia ile Ægae arasında bulunan bir köprüyü, iki şehrin de sikkeleri kaydediyor.

[1] Muralt, Arapların Sis'i aldıklarını söylüyorsa da bu yanlıştır. (Theoph. 3. 372 - Aziz Tarachi'nin hayatı - Ekim 11.

Mopsouestia'ya dair Mansi'de epeyce malûmat vardır. Act. Concil. IX S. 276 dan itibaren.

[2] «Jour. of Philology» 1882 S. 143 deki makaleme müracaat.

Epiphaneia'nın Cilicia'da ve Amanus'dan bir günlük mesafede olduğundan Cicero bahsetmiştir. (ad Fam. XV,4). Pliny eski isminin Oiniandos olduğunu söylüyor (Kibyratis'lerin Oinoandos'u gibi). Henüz mevkii şayanı memnuniyet bir şekilde tesbit edilememiştir; lâkin cıvarda yapılacak iyi bir araştırma ile bunun mümkün olacağına eminim; binaenaleyh, Leake'in sözlerine hiçbir şey ilâve edemiyeceğim. Kiepert de Leake'in tahmin ettiği yerde göstermiştir. M. Bennet Osmaniye'den on mil mesafede, Piyas'a giden yolun üzerinde, Gözhane'nin bulunduğu yerde gösteriyor.

Eirenopolis'in yerini mümkün olduğu kadar tayine, İsauria'da, aynı isimdeki şehri tetkik ederken çalışmıştık.

Kabissos'tan Hierocles hiç bahsetmemiştir. Halbuki 1 inci liste, İkinci Cilicia'nın bir Piskoposluğu olarak kaydettiği gibi, Ptolemy de Kataonia'da, ve Kabassos şeklinde göstermiştir. Stemphonus da, Apion'dan naklen, Kabassos'un Cappadocia'da, Tarsos'la Caesareia - Mazaka arasında bir köy olduğunu söylüyor. İliad'ın (XIII 363) bahsettiği Kabessos şehrini bazan aynı şehirmiş gibi gösterirler (ki bu tabii gayet yanlıştır). Elimizdeki vesaik, mevkiini tayin edecek kadar vazih değildir; fakat İkinci Cilicia ile Cappadocia hududunda olduğu muhakkaktır. (O - VIII'e müracaat).

Rhossos yahut Rosos'un mevkiini hem Strabo, hem Azizlerin Hayatındaki bir ibare (Ocak 11 S. 678) sarahatle göstermiştir: «Rosos, Cilicia şehirlerinden olup Cilicia Pontus'a denizden giren bir adamın sağına düşer. Batıda ve bu şehrin doğusunda, yüksek, geniş ve gölgeli bir dağ vardır» Bu dağın üzerinde, Rosos'la Seleuceia arasında «in Scopulo» denilen manastır bulunuyordu.

Pindenissos, Eleutherocilice'lerin bir şehri idi; esaslı bir muhasaradan sonra Cicero tarafından zaptedilmişti (ad Fam. XV 4 ; ad Att. V, 20). Bu isim Pisidia yahut Pamphylia'daki Pednelissos'un mahallî bir şekline çok benzemektedir; bunun Pentenissos'a yaklaşan bir çok şekillerine daha tesadüf ediyoruz.

Baka'dan Nicetas Chon. (S. 3 29, 33) ile Cinnamus (S. S. 18, 20) Cilicia kalelerinden biri olarak bahsediyorlar.

Anna Comnena, Cilicia hakkında bir çok malûmat vermiş ve Saron'la Hermon nehirlerinden bahsetmiştir (II 138, 241); ihtimal ki Saros'la Pyramos demek istiyordu.

Azizlerin hayatından bir kaç parça ilâve etmek isterim :

1 — Demetrias, Tarsos havalisinde, bir dağın güney yamacında bulunan bir çiftlik (Κτῆμα) ismi idi (Aziz Zenaidis'in hayatı, Ekim 11).

Εενοι Τεκμόρειοι	Ptolemy	Sikkeler	
Ἀντιοχεων	Antiocheia	ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ	
—	Neapolis	—	Hesychi
Λιμενίας	—	—	Aramius
Δαθηνεύς	—	—	
Τενιανὸς	—	—	
—	Pappa	ΤΙΒΕΡΙΕΩΝ· ΠΑΠΠΗΝΩΝ	Academ
—	—	—	
—	Laodiceia	ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ	Adon B
—	Tetarion	—	
Ἀζαρεύς Ἐζαρεύς	(Thymbrion, Plin.)	ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ	Telemac
—	Philomelion	ΦΙΛΟΜΗΛΕΩΝ	
Ἀπολλωνιάτης	Apollonia	ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΩΝ	
Μοδιανὸς	Talbonda	—	
Μητροπολείτης	Metropolis	ΜΗΤΡΟΠ●ΛΕΙΤΩΝ · ΦΡ.	Polycarp
—	Apameia	ΑΠΑΜΕΩΝ	Tarsicius
—	(Bendos? (Ouinzela?	—	
—	Sagalassos	ΣΑΓΑΛΑΣΣΕΩΝ	
—	Baris	ΒΑΡΗΝΩΝ	Heracliu
—	Seleuceia	ΚΑΛΥΔΙΟΣΕΛΕΥΚΕΩΝ	Eutychiu
Μ(ι)συλιάτης	—	ΤΙΜΒΡΙΑΔΕΩΝ	
—	Prostama	ΠΡΟΣΤΑΝΝΕΩΝ	
—	(Orbanassa? (Konane	(ΜΙΝΑΣΣΕΩΝ · ΚΑΙ · (ΚΟΝΑΝΕΩΝ	
Μαιηνὸς πρὸς Χῶμα Σακηνόν	—	—	
Ἀδαδεύς	Adada	ΑΔΑΔΕΩΝ	
—	Dyrzela	—	Theodor
—	Tityassos	ΤΙΤΥΑΣΣΕΩΝ	
—	Parlais	IVL. AVG. COL. PARLAIS	Eusebius

325, Nicaca meclisi	381, Constanti. meclisi	451 Chalced. meclisi
—	Optimius Antiochenus	Περγάμιος Ἀντιοχείας
Hesychius Neapolitanus	Lucius Neapolitanus	Βασσωνᾶς Νεαπόλεως
Aramius Liminensis	Faustus Liminensis	Μουσώνιος Λιμένων πόλεως
—	—	—
—	—	—
Academius Pariensis	Eugenius Paspanensis	—
—	—	Κύρος / Κυριλλος } Σινιάνδων
Adon Byciae Lycius	—	Μεσσαλῖνος Λαοδικείας
—	—	Θεότεκνος Τυραίου
Telemachus Hadrianopolitanus	Themistius Hadrianopolis	Φιλοθέντιος Ἀδριανουπόλεως
—	Theosebius Philomeliensis	Παῦλος Φιλομηλίου
—	Lollianus / Longianus } Sozopolis	Ὀλύμπιος Σωζοπόλεως
—	Callinicus { Podaliensis / Poemandrensis }	Longinus Tal ondanae civitatis, / Λογγῖνος Τυμανδηνῶν πόλεω
Polycarpus Metropolitanus	Eustathius Metropolitanus	Εὐστάθιος Μητροπόλεως
Tarsicius Apamenus	Auxanon presb. A pameae	Παύλῖνος Ἀπαμείας
—	—	Μανασσῆς Θεοδοσιουπόλεως
—	Ionius (Iovius) Sagalassensis	Φωτιανὸς / Φροντιανὸς Σαγαλασσοῦ
Heraclius Barensis	—	—
Eutychius Seleuciensis	—	Ἀλέξανδρος Σελευκείας
—	—	Protogenes?
—	Attalus Prostamensis	Arrnenius?
—	Helladius presb. Commanensis	Marcellinus?
—	Tyrannus presb. Amuranus ?	Apellin
—	Ananius Adadensis	Εὐτρόπιος Ἀδάοα
Theodorus Uzelensis, Usensis	—	Μαξιμῖνος / Μάξιμος } Ζοῤῥήλων
—	—	—
Eusebius Paralais Lycaoniae, Isauria'ya tâbi	Patricius { Paradagensis / Paraliensis }	Λιβανιος Παρλάου

451 Chalced. meclisi	Leon'a yazılan mektup 458	Hierocles, 530	536
άμιος Ἀντιοχείας	Pergamius Antiochenus	Ἀντιόχεια	Ant
ωνᾶς Νεαπόλεως	Bassus Neapolis	Νεάπολις	
ωνιος Λιμενων πολεως	Castinus Limenopolis	Λιμεναι	Λυ
—	—	Σαβῖναι	
—	—	Ἀιμενία	
—	—	Παππα	Pap
ς / ίλος } Σινιάνδον	Eugenius Sinnadensium	Συνήθανδος	Sini
κλῖνος Λαοδικείας	—	Λαοδίκεια Κεκαυμενη	Lao
κνος Τυραίου	—	Τυραῖον	
έντιος Ἀδριανουπόλεως	Florentius Hadrianopolitanus.	Ἀδριανούπολις	Had
ος Φιλομηλίου	Marcianus Philomeliensis	Φιλομήλιον	Phil
πιος Σωζοπόλεως	Politianus Sozopolitanus	Σωζόπολις	Soz
nus Tal ondanae civitatis, 448	—	Τύμανδος	Μα
ινος Τυμανδηνῶν πόλεως			
ίκιος Μητροπολεως	Menophilus Metropoleos	Μητροπολις	
ῖνος Ἀπαμείας	Pau inus Apamenus	Ὀπαμία	Apa
σσῆς Θεοδοσιουπόλεως	Theon / Theodorus } Theodosiopolis	Εὐδοξιούπολις	πόλ
ανὸς ιανὸς Σαγαλασσοῦ	—	Ἀγαλασσὸς	Sag
—	—	Βάρις	Bari
ανδρος Σελευκείας	Alexander Seleuciensis	Σελεύκεια ἡ Σιδηρᾶ	Sele
genes?	—	Τιμβριάδων	M / T
ius?	—	Θεμισόνιος	
llinus?	—	Ἰουστιανούπολις	Kon
u	Attalus Malinopolis	Μάλλος	Ma
πιος Ἀδάοα	Eutropius Adadenorum	Ὀδάδα	Ada
μῖνος / μος } Ζορζήλων	Maximus Gortenus	Ζόρζιλα	
—	—	Τιτνασσὸς	T / T
ιος Παρλάου	Libanius Paralenus	—	(An

es, 530	536, 553, 680, 692, 787 meclisleri	VII, VIII, IX, listeler	I, III, X,
	Antiocheia, 536, 553, v.s.	1 Ἀντιοχείας	1 Ἀντιοχεία
	—	11 Νεαπόλεως	11 Νεαπόλεως
	Λυμναίων, 692	10 Λιμενων	8 Λιμένων
	—	—	
	—	5 Ἀτενία, Ἀτενόα	
	Pappa, 787	20 Πάππων	20 Πάππων
	Siniandi, 692	—	19 Σινιάνδου
Κεκαυμενη	Laodikeia, 692	12 Λαοδικίας Καυμένης	9 Λαοδικείας
	—	1 Ῥαίου	5 Τυραίνου
λις	Hadrianopolis, 553	9 Ἀδριανουπόλεως	7 Ἀδριανουπ
	Philomelion, 553, 680, 692, 787	2 Φιλομηλίου	Prov. Amoriana
	Sozopolis 553, 680, 692, 787	4 Σωζουπόλεως	3 Σωζουπολε
	Μαμβιαδέων, 692 ?	17 Τυμάνδρου	14 Τομάνδου
	—	19 Μητροπόλεως	19 Μητροπόλε
	Apameia, 787	6 Ἀπαμείας Κηθέου	4 Ἀπαμείας,
ις	*πόλεως τοῦ Βινδεου, 692, 879*	(21 τοῦ Βινδαιου, IX.)	22 τοῦ Βινδέο
	Sagalassos, 787; Γαλάου, 692	3 Σαγαλασοῦ	2 Σαψαλασσο
	Baris, 787	8 Βάρεως	6 Βάρεως
ἡ Σιδηρᾶ	Seleukeia, 692, 787	13 Σελευκίας Σιδηρᾶς	10 Σελευκείας
	⎧ *Μανοπολεως, 692* ⎫	16 Τημβιάδων	13 Τιβιάδων
	⎩ Tymbriada, 680, 787 ⎭	—	
ολις	Komanes, 787	⎧ 18 Ἰουστινιανουπόλεως ⎩ 18 Κονάνης	15 Κονάνης
	Μανοπόλεως, 692?	—	16 Μάλου
	Adada, 692, 787,	14 Ἀδάδων	11 Ἀδάδων
	—	15 Ζωζήλων, Ζαρζίλων	12 Ζαρζήλων
	⎧ Totiassos. Petrasos 787 ⎩ *Τυασεων, 692*	—	18 Τιννασσοῦ
-	(Anthimus, 879)	(22 Παρλάου IX.)	21 Παράλλης

80, 692, 787 meclisleri	VII, VIII, IX, listeler	I, III, X, XIII, listeler
536, 553, v.s.	1 Ἀντιοχείας	1 Ἀντιοχείας
—	11 Νεαπόλεως	11 Νεαπόλεως
692	10 Λιμενων	8 Λιμένων
—	—	—
—	5 Ἀτενία, Ἀτενόα	—
	20 Πάππων	20 Πάππων
2	—	19 Σινιάνδου
592	12 Λαοδικίας Καυμένης	9 Λαοδικείας Κεκαυμένης
—	1 Ῥαίου	5 Τυραίνου
lis, 553	9 Ἀδριανουπόλεως	7 Ἀδριανουπόλεως
553, 680, 692, 787	2 Φιλομηλίου	Prov. Amoriana'da
53, 680, 692, 787	4 Σωζουπόλεως	3 Σωζουπολεως
ον, 692 ?	17 Τυμάνδρου	14 Τομάνδου
—	19 Μητροπόλεως	19 Μητροπόλεως
87	6 Ἀπαμίας Κηνόου	4 Ἀπαμείας, Κιβύρας
Βινδεου, 692, 879	(21 τοῦ Βινδαιου, IX.)	22 τοῦ Βινδέου
787; Γαλάου, 692	3 Σαγαλασσοῦ	2 Σαψαλασσοῦ
	8 Βάρεως	6 Βάρεως
92, 787	13 Σελευκίας Σιδηρᾶς	10 Σελευκείας Σιδηρᾶς
ως, 692 α, 680, 787	16 Τημβιάδων	13 Τιβιάδων
—	—	—
87	18 Ἰουστινιανουπόλεως 18 Κονάνης	15 Κονάνης
ς, 692?	—	16 Μάλου
787,	14 Ἀδάδων	11 Ἀβάδων
—	15 Ζωζήλων, Ζαρζίλων	12 Ζαρζήλων
Petrasos 787 692	—	18 Τιννασσοῦ
879)	(22 Παρλάου IX.)	21 Παράλλης

2 — Anazarbos, Mansista (yani Mopsouestia) ve Siskia hakkında bir çok malûmatı, Aya Tarachi'nin hayatında (Ekim 11) [1] bulabiliriz.

3 — Claudius, Asterius, Neon ismindeki İsaurialı ve Laranda'lı azizler, Ağustos 23 de, Vali Lysias ve «Consul Augusto ve Aristobulo zamanında» Aegae de idam edilmişlerdi.

Üçüncü asırda Laranda ile İsauria'nın Cilicia Valisine tâbi oldukları doğrudur.

4 — Cilicia'da Pompeipolis'de Maximus vali idi. Aya Calliopi'nin hayatından; Nisan 7, S. 660 (Maximian devri).

5 — Anazarbos ayanından birinin oğlu olan Aziz Julianus'a, Cilicia'da Aegae'de, Marcianus'un Vali olduğu zaman işkence edilmşti. Tarih bazan Decius, bazan Gallienus ve bazan da Diocletian zamanında olarak gösterilir. Hikâyede hiçbir «couleur local» yoktur. Mart 16. S. 421.

6 — Aya Marini'nin tercümei - halinde, (Ağustos 8) Lâtincesinde Lara yahut Laras, lâkin Rumcasında Ῥαδαμνος (Radamnos) isminde bir çiftlikten bahsedilmiş ve Anazarbos'tan altı mil mesafede gösterilmiştir. (Aziz Marini' nin Hayatı, Ağustos 8).

7 — Diocletian'ın zamanında, Anazarbos'da, Pelagius validir. Şubat 5, S. 663

8 — Tarsos'lu Aya Pelagia'nın hayatı — ne mahallî bir rengi vardır, ne de hakikate benzer. Mayıs 4. S. 459.

9 — Aya Zenobius'un hayatı — Lysias isminde bir dux (General) zazamanına tesadüf eder. Cilicia hakkında epey malûmat vardır. Ekim 30.

Y-PİSİDİA'NIN ŞEHİR ve PİSKOPOSLUKLARI

1 — Küçük Asia vilâyetlerinden hiç birinin topoğrafyası Pisidia'nınki kadar güç değildir. Şimdilik halli mümkün olmayan ilk büyük güçlük, Hierocles'le Piskoposluk listeleri arasındaki uygunluk noktalarının tayinidir. Meselâ, Hierocles, listelerde bulunmayan ve kat'iyetle tesbit edilemeyen ve muvakkat olan Justinianopolis'le Eudoxioupolis isimlerini kullanmıştır. Bundan başka kullandığı Themisonios ismi de yanlış bir şekildir ve ne olduğu anlaşılamamıştır. Hierocles'deki müphemlikleri çok kereler halleden Chalcedon meclisi listeleri de beş Pisidia Piskoposunun nereden geldiklerini söyle-

[1] «Dioclieian'la Maximian'ın ikinai Konsül'lük zamanında vilâyet reisi olan Numerianus Maximus.

meden, sadece isimlerini kaydediyor ki, tabii bunlardan hiç bir istifade edilememektedir; Leon'a yazılan mektuptaki imzalar o kadar az, Chalcedon meclisinden sonra geçen yedi sene zarfında piskoposların isimleri o kadar değişiktir ki, bundan da hiçbir istifade mümkün olamamaktadır. Yapılacak şey memleketi daha fazla tetkik etmek, ortaya yeni vesikalar çıkarmaktır; aksi taktirde hiçbir terakkiye imkân göremiyorum. Şu halde vereceğimiz piskoposluklar cetvelinin birçok noktaları mübhemdir; ve güçlüklerin ifadesinden başka bir şey olamıyacaktır.

2 — Pisidia bahsinde kilise listelerini her nekadar ikiye ayırıyorsak da, hakikatte üç sınıfa avrılırlar. En eskisi VII. ile VIII. den müteşekkildir ki bunlar Neapolis'i bir piskoposluk olarak gösterirler; Mallos, Tityassos, Parlais, Siniandos ve Bindeos'u büsbütün hazfederek Atenia'yı kaydaderler [1]. Bunlardan VII. nin daha eski olduğu aşikârdır; Konana'yı, Hierocles gibi o da muvakkat bir zaman için kullanılan Justinianopolis adiyle zikreder. İkinci sınıf, yalnız IX. dan ibarettir: Neapolis, Mallos, Tityassos, Siniandos ve Atenia bahislerinde eskilerle eş olup yalnız Bindeos'la Parlais'i ilâve etmiştir. En son gurup I., III., X. ve XIII. den ibarettir ki, aralarındaki kâtip hatasından hasıl olan ehemmiyetsiz farklara rağmen, hemen hemen birbirlerinin aynıdırlar. Bunlar Atenia'yı hazfettikten ve Neapolis'i başpiskoposluk olarak gösterdikten başka, piskoposluk listesine, IX. gibi yalnız Bindeos'la Parlais'i değil, Mallos'la Tityassos'u da ilâve etmişlerdir.

İlk nazarda, Hieroeles'in sadece Pisidia'daki hükümet kazalarının listesini verdiği, ve bilâhare bunlardan bazılarının - Bindeos'la Parlais'in VIII. liste ile I. liste arasında, Mallos'la Tityassos'un daha sonra - tedricen Piskoposluk derecesine yükseltilmiş oldukları zannolunabilir. Lâkin Meclislerin listeleri bu fikrin yanlış olduğunu meydana çıkarıyor. Sinethandos 451 ve 458 de; Parlais 325, 381, 451 ve 458 de; Mallos, 458 de; hattâ Tityassos'la Bindeos [2] 692 de bile, yani en eski listelerin tarihinden evel hepsi birer piskoposluktu; şu halde, Hierocles'in bahsettiği her şehir, kendi yazdığı tarihten evel bu dereceyi bulmuştu. 530 dan evel piskopoluk oldukları ispat edilemiyenler şunlardır: Debinai yahut Sabinai, yalnız üçüncü asırda Tekmoreia listeleriyle, altıncı asırda Hierocles'de mevcuttur; Atenia, Tekmoreia listelerinde, Hierocles'de ve piskoposluk listelerinin ilk gurubunda mevcuttur; Baris, meskûkâtı olan mühim bir şehirdi, bütün listelerde mevcuttur; Timbrias'ın, piskoposluk olduğu 680 e kadar meçhuldür, lâkin meskûkatı vardır ve bütün listelerde mukayyettir; Tityassos, bunun da meskûkâtı vardır; ihtimal ki Bindeos'un da vardı (Y - 2 ye müracaat). Bütün

[1] Bindeos'un Theudosioupolis'le aynı yer olduğunu farkediyorum. 458 de Piskoposluktu. İmparatora ait emlâkten olduğu için sikke darbetmemiştir.

[2] Evelki sayfadaki nota müracaat.

sikke basmış olan şehirlerin 530 dan evel piskoposluk olduğklarını farzedebiliriz; o zaman yalnız şüpheli olarak Atenia ile Dabinai kalıyor. Atenia'ya yalnız eski vesikalarda tesadüf ediycaruz, sonraki menabiden tamamiyle silinmiştir. Bundan çıkaracağımız netice esasen inkıraza yüz tutmuş bir şehir olup eskiden piskodosluk olduğu halde sonradan tamamiyle ortadan kalktığ dır. Geriye mesele olarak yalnız Dabinai kalıyor; bunun hiçbir zaman piskopoluk derecesine yükselmemiş olması kuvvetle muhtemeldir. İhtimalki başka bir şehirle bir piskoposluk teşkil ettiği halde, Hierocles yanlışlıkla ikisini ayrı ayrı yazmıştır. Lydia'daki Mesotimolos'la Blaundos'u da listelerin birçoğu böyle ayrı ayrı zikr etmişlerdir. Şu halde, demek ki Dabinai'yi Limnai veyahut Atenia ile birleştirince, Hierocles'in Pisidia listesi, zamanının piskoposlar listesiyle eş oluyor. Listesindeki isimlerden biri olan ὁ Τιμβριαδων (ἐπίσκοπος) ibaresini bir piskoposluk listesinden aynen kopye etmiş olduğu halde bir başkasını [ὁ]Ἡμισόνιος [ἐ]πισκοπος] dan alınmıs bir sıfat şekli olarak kabul edebiliriz.

3 — Karşımıza çıkan ilk meselelerden biri de Bizans devrindeki Pisidia, Lykaonia ve Pamphylia hudutlarının tayinidir. Dördüncü asrın başlarında, Pisidia doğuya doğru daha çok uzanıyor ve Lykaonia'nın kuzey batısını da içine alıyordu. 371 ve 372 de İsauria, Pisidia ve hattâ belki de Pamphylia'dan parçalar ayrılarak yeni Lykaonia Vilâyeti teşkil edilmişti. Üç vilâyetin birleştiği noktayı tayin edebilmek için tek çare, hududa muttasıl olması icabeden şehirlerin vaziyetlerini tesbit edebilmektir. İhtimalki üç vilâyet de, eskiden Karalis denilen Beyşehir Gölüne bitişikti. Bu gölün Bizans devrindeki ismi ihtimalki Pasgousa yahut Poungousa idi; lâkin tam olarak neye raciolduğu katiyetle malûm değildir. Bunun çok eski devirlerde Limnai denilen batıdaki çifte Hoyran Gölü ile Egerdir Gölü olması da mümkündür. [1].

Pasgousa yahut Poungousa Gölü daima Beyşehir Gölü olarak kabul edilmişse de delâil kat'i gözükmekle beraber kâfi derecede kanaat verici değildir. John Comnenus 1142 de bu Gölün yanından geçerken içindeki, Hiristiyanlarla meskûn adaları zaptetmişti; bunlar, Türklerle uzun zamandanberi devam eden temaslarının neticesi, onların bir çok adetlerini almışlardı. Müverrihlere, Pasagousa'nın Beyşehir Gölü olduğunu kabul ettiren nokta, bu adalıların İconium'a aynı günde gidip gelmeleridir. Lâkin bu delil kâfi değildir, çünki Beyşehir Gölünün doğu sahilinden doğru yolla İconium'a mesafe altmış milden fazladır; binaenaleyh bu iddiaları varid değildir. Her nekadar bu sözü Beyşehir Gölü için söylemek, Eğerdir Gölü için sölemek kadar mübalagalı düşmezse de, yine faraziyeyi kat'iyetle kabul ettirecek bir delil olarak ileri sürülemez. Bundan daha kuvvetli bir sebep, bu gölün

[1] Aşağıdaki Lemnai bahsine müracaat.

eski isminin Skleros olmasıdır. Eski Karalis'e rumca bir mana ifade ettirmek için, etimologik sebeplerle, halkın bunu Skleros'a çevirmiş olduğundan şüphe edilemez. Bu sebep her nekadar kati gözükürse de nakledilen vekayi Beyşehir'den ziyade Limnai'ye işaret etmektedir. İmparator, ne zamandanberi Constantinople'la karadan irtibatı kesilmiş olan Attaleia'ya yol açmağa uğraşıyordu. Laodicea - Sozopolis yoliyle ilerliyordu.; ve bunların ikisini de Türklerden geri almağa mecbur olmuştu. Beyşehir Gölü, Sozopolis'ten Attaleia'ya gidebilecek herhangi bir yoldan çok uzak kaldığı halde Eğerdir'den geçerek gitmek ve geçerken yolun yanındaki iki adayı zaptetmek tabi bir şeydi. Mamafih bu mütalâa, evelce gelen delâile karşı kullanılamaz; binaenaleyh Pasgousa yahut Poungousa'yı Karalis'in Bizans devrindeki ismi olarak kabul etmeğe mecburuz. Lâkin sonraki devrin müverrihlerinin de coğrafya bilgileri herzaman tam değildi.

Tesadüfen, John'un ilk seferi, Bizans hiristiyanlarına Selçuk Sultanlariyle kendi İmparatorları tarafından edilen muameleyi de meydana çıkarmağa hizmet etmiş oluyor. Bu adaların halkı Bizans idaresinden nefret ediyor ve Türkleri tercih ediyorlardı; John, bunları yola getirmek için silâh istimaline mecbur kalmıştı. (Nicet. Chon. 50; Cinnam. 22)

Manuel, İkonion'den (evelce Sklêros denilen) Poungousa Gölü tarikiyle döndü. Maeander Nehrinin menbalarına vasıl olduğu zaman, kendisini düşman arazisinden uzak farzederek, bir av eğlentisine çıktı. Fakat kendi karargâhından uzuklaşır uzaklaşmaz bir Türk karargâhına rast geldi. Bu da 1146 senesinde, Selçuk ve Bizans kuvvetlerinin hududlarını gösterme'ktedir. (Cinnam. 59).

4 — Misthia, Vasada ve Amblada'nın vaziyeti, Karalis Gölünün doğu ve kuzey - doğu sahillerinin Lykaonia'ya ait olduğunu gösterir.

5 — Karallia'yı, Karalis Gölü üstüne koymaya mecburuz. Bu şehir Pamphylia'da idi. Gölün kuzey ve doğu sahillerinin Lykaonia'ya ait olduğu, ve batı sahilinin de Pisidia'ya ait olması icab ettiği nazarı itibara alınınca, Karallia'nın da güney sahilinde olması lâzımgelir. Biri, Gölün güney - doğusunda, Trogitis Gölüne akan nehrin ağzında, diğeri güney - batısında olmak üzere, ihtimalki iki şehir bulunuyordu [1]. Bu ikincisinin Parlais olmak ihtimali daha kuvvetli olduğu için, birincisini Karallia olarak kabul etmemiz lâzımgeliyor Bu günkü ismi Beyşehirdir. Beyşehir, bütün Türk devrinde ehemmiyetini kaybetmemiş, on dördüncü asırda, Hamidin başlıca altı şehrinden biri olarak sayılmıştır. [2].

[1] Bu eski şehir yerini hiçbir seyyah görmemiştir, lâkin hem Seterrett'e hem bana burada olduğu söylenmiştir.

[2] Bu altı şehir şunlardır: Akşehir (Philomelion), Beyşehir, Karaağaç (Neopolis), Yalvaç (Antiocheia) Seydişehir (Lyrbe? Kolybrassos?) ve İsparta (Baris) - Ritter «Kleinasien» II, 416.

Ducas (S. 204), Beyşehir'le Akşehir'i Murad'ın Karaman'dan aldığını kaydetmiş ve Türklerin 1 sanında bu isimlerin «Aksiari» ve «Pegsiari» olduğunu söylemiştir. [1].

Eski otoriteler, Kirilikasaba'nın eski ismi muhafaza ettiğini farkederek, Karallia'nın burada olduğuna hükmetmişlerdir. Kirili isminin eski Karalisle [2] alâkadar olması muhtemeldir, lakin bu isim, aslen Gölün doğusundaki bütün havaliye aittir, ve havalinin pazar yeri olan şehre Kirili-kasaba ismi verilmiştir. Gölün ismi araziye ve arazinin ismi de Türk taksimatına güre merkez kasabaya verilmiş olabilir.

6 — Parlais yahut Paralais. Bu şehir hakkındaki malûmat çok mütenakıstır. Ptolemy, Lykaonia'da, listeler Pisidia'da gösterdikleri halde Hierocles hiç bahsini etmemiştir. Muhtelif ruhanî meclislere gelince bunların sicillerinde de «Parlais Lykaoniae» ibaresinin birkaç defa tekrarlandığını görüyoruz Augustus'un Pisidia kolonilerinden biri idi. Binaenaleyh bir Roma yolu üzerinde mühim bir şehir olması icabeder.

Eskiden, Lystra'nin bir koloni olduğu daha bilinmeden evvel, Hatınsaray'ın bir Roma kolonisi olduğunu keşfedince, Parlais'in burada olduğuna hükmetmemek mümkün değildi. Bir takım mülâhazalara rağmen, bu fikri kabule mecbur olmuştum; Hierocles'deki sırası, Leake'in mütalâaları, hep Lystra olarak Hatin-saraya işaret etmekte idi. Sonra M. Waddington, daha sonra M. İmhoof-Blumer, Lystra'nın bir Roma kolonisi olduğunu gösteren meskûkatı meydana çıkardılar; en sonra, Mr. Sterrett, Colonia Lystra'nin Hatinsaray'da olduğunu isbat eden bir kitabe keşfetti. Artık Parlais'i başka bir yerde aramak icabeder.

Kiepert, son neşriyatında, Parlais'in ismini, hâlâ Eğirdir Gölünün batı sahilinde, Barla olarak muhafaza ettiğini tahmin ediyor. Bunun imkansız olduğunu zannediyorum. Çünki (1) Ptolemy'nin Parlais'i Lykaonia'da göstermesini nazarı itibara alıp sebebini izah etmemiştir; Ptolemy'nin sözü, sık sık tekerrür eden hatalarından dolayı, böyle meselelerde hernekadar şayanı timad deyilse de bazı meclislerin sicillerindeki «Parlais Lykaoniae» sözü kendisini bu noktada tasdik etmektedir; (2) Nicaea meclisinde Barlais'in İsauria'da gösterilmiş olduğunu da nazarıitibara almamaktadır; (3) Barla dağlarla Gölün arasına sıkışmış öyle küçük bir köşedir ki bu noktanın hiç bir tarihte askerî bir kıymeti olmasının imkânı yoktur. Augustus'un tesis et-

[1] Halkın lisanında şehir yerine şalır dendiğini ima eder. Sondaki (η) Türkçede son i-yi gösterir. Rumca sair Türk isimleri için G - 2ı ve o - Karmalis bahislerine müracaat edin'z.

[2] Mamafih, ben şahsan böyle olduğunu zannediyorum. Çürki birincisi Karalis isminin son Bizans devrinde kullanılıp kullanılmadığı meçhûldür (3 üncü paragraf'a müracaat); ikincisi, Kirli çok tesadüf edilen Türkçe bir isimdir.

tiği Roma Kolonileri askerî sebeplerle yerleştirilmiş ve askerî yollarla irtibatları temin edilmişti. Askerî bir yolun, Limnai'nin eğri büğrü dar sahillerinden dolaşmış olması memleketi görmüş olan bir kimse için kabul edilemiyecek derece gülünç bir fikirdir. Bu kolonilerin bir muntazam plân üzerine tesis edildiği, ve hepisinin askerî merkez olan, Pisidia'daki Colonia Antiocheia'ya bağlı olduğu muhakkaktır. Antiocheia'dan Barla'ya gitmek için tek yol Gölün etrafından dolaşan gayet dolambaç bir yoldur; bazı noktalarda okadar dardır ki su ile dağların arasında, ançak geçecek yer vardır. Bu kolonilerden maksat Pisidia ile İsauria'daki dağlıların zatbu raptı idi; halbuki Barla'ya yerleştirilen bir koloni, dünyadan ayrılmış, ve tamamile faidesiz bir vaziyette kalmağa mahkumdu. Binaenaleyh Kiepert'in faraziyesi şayanı kabul görülemez.

Mesele, Paralais için, aynı zamanda hem Pisidia, hem İsauria ve hem Lykaonia'ya mücavîr bir nokta bulmaktadır. Böyle bir mevki ancak ya Karalis Gölünün ta güneyinde, yahut da Karalis'le Trogitis arasında olabilir. Karalis'in doğuşundan ta Trogitis'e kadar inen, Romalılardan kalma bir takım büyük mil taşları, üzerlerinde hiç bir yazı eseri kalmamış olmakla beraber, burada mühim bir askerî yolun mevcudiyetine işaret etmektedir. Ve kolonileri de daima mühim askerî yollar üzerinde aramak icabeder. Bundan başka, Augustus'un plânını tamamlamak için Pisidia hududunda, doğuda Lystra, batıda Kremna olmak üzere, bu iki şehrin arasında da bir Augustus Kolinisi olmak lâzımgelirdi. Hulasa, bu civardaki latince kitabeler mutaddan çok fazladır, ve lâtince kitabeler de daima Romalıların mevcudiyetini ispat eder. Bütün bu mülâhazalar kati gibi görünür. Geriye yalnız tam bulunduğu noktayı tayin etmek meselesi kalıyor. Parlais, Bizans devrindeki Pisidia hududu dahilinde idi, ve bu vilâyetde Karalis'in yalnız batı ve güney-batı sahillerini ihtiva etmiş olabilir. Gölün güney-batısında «Üzümlü Manastır» denilen bir harabenin bulunduğu söylenmektedir. Bu harabeler, Antiocheia ve İkonion'dan S.de'de sahile inen mühim yola yakındır, ve bu vaziyet de muhtelif istikametlere karşı koyabilmek için gayet münasip görünür. Aynı zamanda, başkalarının da ileri sürdüğü üzere, ihtimalki «Faralais» şekli gölün üzerinde bulunmasından hasıl olmuş bir isimdir. Meskûkâtının üzerindeki şekil «Parlais» dir. Lâkin halk şivesi, iki sedasız harf arasına bir sedalı harf ilâve etmek meyli ile birleşince, Rumca bir mana ifade edebilecek bir şekil meydana çıkarmıştır. [1].

[1] Rumcanın Pisidia halkının umumi lisanı olmuca kadar uzun bir zaman geçtiği kanaatındayım; lâkin bütün münevver tabakaca malûmdu, ve umumiyetle bize kadar gelen de yalnız münevver sınıfın istişhadatıdır.

Biraz evvel kaydettiğimiz, Anadolunun orta ve doğusunda «Lâtince kitabelerin mevcudiyeti daima Romalıların mevcudiyetine işaret eder» sözü [1] oldukça mühimdir. Memlekette lâtince çok az biliniyordu; ve lâtince kitabeler çok nadirdir: münevver tabaka Rumca yazıyordu. Cahil halksa yalnız kendi lisanını konuşuyor, ve ihtimalki Rumcayı da biraz biliyordu. Lâkin Radet ile Paris'nin «Bull. Corr. Hell,» (1886 S. 511) deki iddiası haklı görülemez: Bunların kavlince «la presence d'une inscription Latine à Zosta» (bir takım Rumca kitabelerin arasında olduğu halde) «Semble indiquer l'existence d'une colonie Romaine.» Eğer bu iddiayı kabul edecek olursak, memlekette yüzden fazla Roma kolonisi olması icabeder. Bir Roma kolonisinin mevcudiyetini ispat edecek en sağlam delilin ne olduğunu «Bull. Corr. Hell.» 1883 S. 318 de göstemiştim; Hatunsaray'daki yedi kitabeden dört tanesinin lâtince olmasiyle burada bir Roma kolonisinin bulunduğunu kabul etmiştik. Bu faraziyemi Prof, Sterret'in buluşları da ispat etmiştir Umumiyet itibariyle şunu kaide olarak kabul edebiliriz: Muayyen bir noktada bulunan kitabelerin ekseriyeti lâtince ise, ve bulunan kitabeler dört veya beşten fazla ise, bu noktada bir Roma kolonisi hulunduğuna hükmedebiliriz. Lâkin bunun aksini - yani bütün kolonilerdeki kitabelerin ekserisinin lâtince olduğunu - kat'i bir kaide addedemeyiz.

7 — 225 deki Nicaea meclisi pek emin bir menba addedilmemekle beraber, Parlais'in mevkii hakkında, buradan da bir fikir edinebiliriz. Bu meclisin kayıtları Lykaonia'nın ayrı bir vilâyet olarak teşekkülünden daha eskidir. Pisidia, İsauria ve Pamphylia'nın o zamanki hudutları, sonrakinden çok farklı idi ve Parlais, İsauria dahilinde bulunuyordu. Nicaea Meclisi listelerinde birtakım piskoposlukların yanlış vilâyetlerde gösterildiği doğrudur; lâkin bunların hepsi hududa yakın olanlardır. Onun için bu meclisin listelerini, meselâ Czwalina gibi muharrirlerden daha doğru addetmekte, vilâyet teşkilâtı hakkında daha sahih bir fikir verebileceklerini kabul etmekte haklıyız. Meselâ: 561 - 2 de, Lykaonia Vilâyeti teessüs etmezden evvel, Lykaonia'nın güney ve Pamphylia'nın doğusu ile beraber, Syedra, Homonada, Paralais gibi şehirleri de ihtiva eden, ve metropolisi İsaura olan, büyük ve tek bir İsauria Vilâyetinin bulunmuş olması çok muhtemeldir. 361 - 2 de bu büyük İsauria Vilâyetinin taksimi münasip görüldüğü zaman, bütün Lykaonia şehirleri hem ondan, hem Pisidia'dan ayrılmıştı. İhtimalki Lycia - Pamphylia Vilâyeti de aynı zamanda [2] - her halde 325 ten sonra - ikiye

[1] «cives Romani = Roma vatandaşı» muhakkak «İtalyanlar» degildi.

[2] Aşağıda göstereceğimiz üzere, bu değişikliklerin tarzını bakılınca, İsauria'nın birden taksim edilmiş olma ı ihtimali kuvvetlenir.

bölünerek ayrı ayrı Lycia ve Pamphylia vilâyetleri teşekkül etmişti. Elimizde en eski vesika olan Verona manüskrisinde Lycia yoktur. Bu da Lycia'nın Pamphylia ile beraber tek bir vilâyet dahilinde bulunduğunu göstermektedir. 313 te hem Lycia, hem Pamphylia aynı valinin idaresine verilmişti [1]. Verona manürskrişinin tashih edilerek Lycia'nın ilâve edilmesi lâzımgeldiği iddia edilmişti; lâkin elimizdeki vesaiki tashih etmezden evvel doğru olup olmadıklarını tetkik etmek daha münasip olur zannındayım. 325 listeleri Pamphylia'nın doğusundaki şehirleri İsauria ile Pisidia arasında taksim ederek Selge'yi de Pisidia'da gösterirler. Pamphylia'yı Lycia'dan ayırdıkları vakit, yeni Pamphylia Vilâyetini teşkil etmek için, hem İsauria, hem Pisidia'dan parçalar almışlardı.

Side de Perga gibi metropolislik iddiasında olduğu için, kilise listeleri bu vilâyeti daima ikiye ayırarak, Birinci Pamphylia'yı Side'ye, İkinci Pamphylia'yı Perga'ya tâbi göstermişlerdir; halbuki sivil hükûmet teşkilâtı yalnız tek bir vilâyet tanıyordu [2]. Bunun gibi Bithynia da, hükümetçe değil yalnız kilisece münasip görülen sebeplerden dolayı Nikomedia ile Nikaia arasında taksim edilmişti. İkonion, Amblade, Selge ve sairenin ziyaını tazmin için Pisidia'ya Parlais'le - eğer Mallos Ovada tesbit ettiğim mevkii doğru ise - Mallos'u ilhak etmişlerdi. İhtimalki İsauria'nın itaatsizliği ve hükümete karşı çıkardığı müşkülât bu vilâyetin daha kolaylıkla idare edilebilecek bir hacme indirilmesine sebep olmuştu. Üç vilâyetin 325 senesindeki vaziyetini gösteren listeyi buraya ilâve ediyorum: Meclis kayıtlarında, Pamphylia ile Lycia Piskoposlukları ayrıdır, lâkin Pamphylia'nın geri kalan kısmı ayrı bir vilâyet addedilemiyecek kadar küçüktür,

Pisidia

1. Eulaulius İconiensis (Sonre Lykaonia).	İkonion.
2. Telemachus Hadrianopolitanus.	Hadrianopolis
3. Theodorus Uzelenis.	Zorzila
4. Eutychius Seleuciens's.	Seleuceia
5. Hesychius Neapolitanus.	Neapolis
6. Uranion gelgensis, Sutenonenensis.	Selge
7. Apagamus, yahut Aramuis, Lisiniensis,	Limnai
8. Tarsicius Apamenus.	Apameia Cibotos

[1] Cod. Theodos 13, 10. 2.

[2] Hierocles'in sırası, 458 deki Epistola ad Leonem ve 451 deki Chalcedon meclisinin listeleri hep, bu taksimatı göstermektedir. 381 deki İstanbul meclisi bu taksimatı tanımamıştır.

9.	Patricius Ambladensiz (sonra Lykaonia),	Amblada
10.	Polycarpus Metropolitanus [1]	Metropolis
11.	Acumedius, Acamedius Pariensis [2], a paro	Pappa
12.	Heraclius Barensis	Baris
	Theodorus Usensis: üçüncünün tekrarı	
13.	Adon Byciae Lycius	Laodiceia

Papmhylia (Lycia ile beraber)

Callinicus Pergensis	Perga
Euresius Termessenus	Termessos
Teuxius Cyrbenis, Siarbitanus	Berbe
Domnus Aspendius	Aspendos
Quintianus Seleuciensis [3]	Sillyon
Patricius Maximianopolitanus	Maximianopolis
Aphrodisius Magidorum	Magydos

İsauria

Stephanus Baratthensis	Barata
Athenaeus Zoropassanus, Corpissitanus.	Coropissos
Ethesius Claudippolitanus	Claudiopolis
Agapetus Seleuciae	Seleuceia
Silvanus Metropolitanusin İsaura (İsauriadaki)	Isauropolis
Faustus Phuphenatensis, Phanemutheinsis	Panemouteichos [4];
Antonius Antiochenus	Antiocheia
Nestor Syedrensis	Syedre
Hesychius chorepiscopus (muavin Piskopus)	

[1] Polycarpus'un hem bütün Vilâyetin metropoliti ve aynı zamanda. Antiochia'nın da Piskoposu olması muhtemeldir. Çünki metropolit her zaman listenin başına konmuyordu (Isauria listesine müracaat), Lâkin umumiyet itibariyle bu nazariye kuvvetsizdir; ihtimalki o tarihte Iconium, ya yegâne metropolisdi, yahut da Pisidi vilâyetindeki iki metropolisten biri idi. Isauropolis'ten gelmiş olan Silvanus'a sadece Metropolitanus denilmekle iktifa edilmemiş bir de Isauria sözü ilâve edilmiştir: Bunu bir de bu asrın sonunda, Gregory Nazianzen'in vasiyetnamesini imzalayan Hilarius'un kullandığı cümle ile mukayese edin. «İsauria'da dünya kilisesi» Latince «in Isauro» cümlesi Κατα Ἰσαυριαν cümlesinin tena bir tercümesidir.

[2] Hataya sebep aşağıdaki Barensis'dir.

[3] Pamphylia'da Seleuceia yoktur. Hem Pisidia'daki Selauceia hem Isauriadaki Seleuceia kendi vilâyetlerinde mukayyettirler.

[4] Halli müşkül meselelerden biri de bu isimdir: Sillyon, Aspendos ve Perga ile beraber Lycia - Pamphylia'da olması icab ederdi.

Cyrillus Sidensis, Cumanadensis	Side? Homodane?
Theodorus Vasagadensis [1] Vialbitanus	Vesada? Olba?
Theodorus Chorepiscopus, Anatolius Chorepiscopus	(Muavin)
Paulus Larandensis.	Laranda
Quintus Chorepiscopus	(Muavin)
Tyberius Lystrensis	Lystra
Aquila Chorepisceopus	(Muavin)
Eusebius Paralais Lycaoniae	Parlais

Eğer Nicene listelerinin şahadetini imkân olduğu kadar kabul edecek olursak, 276 ile 282 arasında, İsauria ayrı bir vilâyet olarak teessüs ettiği vakit, hududunun 138-161 den beri takip ettiği hattı değişdirdiğini kabul etmemiz lâzımgelir. Bu zaman İsauropolis'in metropolis yapıldığı anlaşılıyor. İconium, Pisidia'ya geçirilmiş, onun yerine Vasada İsauria'ya ilhak edilmişti. Yeni Vilâyete kâfi derecede vüsat verebilmek için Lycia-Pamphylia'nın, Karallia, Parlais, Mallos, Lyrbe, Kolobrassos, Homonades, Syedra, ihtimalki Etenna ile Katenna, hatta belki Side'yi ihtiva eden doğu kısmı, hep İsauria'ya ilâve edilmişti. Lâkin dördüncü asırda, vilâyetlerin hacimlerini küçültmek siyaseti takip edilerek 371-72 de, Pisidia, İsauria ve Galatia'dan ayrılan parçalarla Lykaonia vilâyeti teşekkül etmiş ve Pamphylia da Lycia'dan ayrılarak yeni bir vilâyet kurulmuştur. O zaman hudud tekrardan tashih edildi; şimdi Pamphylia hiç bir zaman ihtiva etmediği yerlere kadar uzanıyor-hattâ 138 den 276 ya kadar Lykaonia-İsaurianın olan Dalisandos bile Pamqhylia'ya ilhak edilmiş bulunmuyordu. Piskoposlukları tetkik ederken vilâyet hudutlarının bu tarihten itibaren ne olduklarını tam olarak görmüştük: lâkin sivil Pisidia hukûmetine tâbi olması icabeden Amblada 276 ile 361 arasında kilise teşkilâtınca İconium'a merbut kalmış ve piskoposu İconium metropolitine tâbi tutulmuştur [2].

Ayrı bir Pamphylia vilâyeti gösteren ilk kat'i işarete 363 de Alexandreia sinodunun mektubunda tesadüf ettim; burada Pamphylia, Lycia, İsauria, Pontus, Cappadocia hep ayrı ayrı sayılmıştır. Lâkin l'Abbe Duchesne, Hilarius'un «de Synod» 63 (II, 498) de, Asia dioces'ine tâbi on vilâyetten bahsetmesine bakarak Lycia ile Pamphylia'nın ta 358 de bile ayrı olduk-

[1] Vasagadensis kendinden evvel gelen isme benzetilerek tahrif edilmiştir. Zeyl, M. 10 a müracaat. İhtimalki bu kelime Vasada yerine yazılmıştı; 349 daki Antioch meclisi de bu fikri takviye ediyor.

[2] İhtimalki bu tasimat sun'î görünür; lâkin Nicelâ listesini mümkün olabildiği kadar takip etmek istiyorum; bu fikri cerh, yahut takviye edecek daha başka delâilin meydana çıkması mümkündür.

ları neticesini çıkarıyor. Eğer böyle ise Nicene listelerini takıp etmek daha güçleşir.

8 — Paralais piskoposlarının muhtelif meclislerde verilen listesi, mevkiinin Lykaonia'ya yakın olmasına rağmen, Pisidia'ya tabi olduğunu kat'iyetle meydana çıkarmaktadır :

325	de	Eusebius Parlais Lykaonia	İsauria da
381	»	Patricius Paraliensis	Pisidia da
431	»	Libanius Pari Lykaoniae	
451	»	Libanius Parlai yahut Paralai	» »
458	»	Libanius Paralenus-Pisidia Sinodu mektubunu imzalamıştır.	
503	»	Libanius Parlai Lykaoniae	
877	»	Anthimus Parlai [1]	

Şu halde Parlais niçin Hierocles'de yoktur? Bunu, Kotiaion'la Eukhaita'nın bulunmayışına benzetebiliriz. İhtimalki Parlais (ehemmiyeti, Piskoposlarının muntazaman her mecliste bulunuşundan da anlaşılacağı üzere) küçük bir havalinin merkezi bulunuyordu: 371-72 de İsauria'dan Pisidia'ya geçirildiği halde bir müddet ruhanî istiklâlini muhafaza etmiştir. Mallos'la Tityassos da ihtimalki ona tâbidiler ve tedricen hepsi Antiocheia metropolitine geçirilmiş olabilirler [2]. İhtimalki Hierocles'in Pisidia'da göstermeyişine sebep, Parlais Lykaoniae lakabı olmuş ve Lykaonia'da göstermeyişine sebep de Lykaonia listelerinde bulunmayışı olmuştur.

9 — Hierocles listesine, bir grup teşkil eden altı şehirle başlar: bunlar, Limnai batıda, Karalis ve Lykaonia hududu güneyde, Sultan Dağı doğuda, ve Phrygia hududu kuzeyde olmak üzere kuşattıkları bir kısım araziyi işgal ediyorlardı. Bunlardan Antiocheia buğüne kadar heybet ve azametini muhafaza eden harabelerile en iyi bilinenidir. Arazinin yüksekliğinden istifade eden duvarları Helenistic ve Roma tarzında çok kuvvetli bir istihkâm teşkil eder. Gayet büyük ve çevresi hemen hemen bir nısıf daire teşkil eden şayanı dikkat bir kaya kesmesi ihtimalki Men Askaenos mabedinin bulunduğu noktayı göstermektedir. Anthios Nehri Antiocheia arazisinden geçerek Limnai'ye dökülür [3]. Ptolemy iki kere Antiocheia'dan bahsdedr: bir kere Apollonia, Amblada ve Neapolis'le beraber Galatia vilâyetinde Pisidia'da

[1] Le Quien, 692 meclisinde hazır bulunan Georglus Galai'yi Parlai olarak tashih ediyor; lakin bunun doğrusunun (Sa) gala (s) i olması daha muhtemeldir.

[2] Phrygia'daki Akmonia ile Khonai'yi ve Pamphylia'daki Kormasa-Komana Panemouteichos gurubunu tetkik ederken aynı şeyi görmüştük Selge'de böyle idi.

[3] Meskûkâtın üstündeki şekli Anthios'dur, lâkin Kiepert Anteus şeklini kullanmıştır,

olarak göstermiş, bir kere de Pamphyia vilâyetinde Phrygia Pisidia'da göstermiştir. Birinci listenin resmî bir Roma vesikasına istinat ettiği halde ikincinin böyle olmadığı, binaenaleyh vilâyetlerin hudutları meselesinde pek şayanı-itimat olamıyacağı anlaşılmaktadır.

10 — Neapolis'ten ilk bahseden Pliny olmuştur. Ravena'lı coğrafyacı da bulunuşunu bir Roma yolu üzerinde olduğuna delil olarak kabul edebilriz. Bundan başaka Hierocles bir vilâyetin şehirlerini sayarken daima mühim bir yol üzerinde olanlardan başlamasını severdi; meselâ Lydia'da: Sardis, Philadelphia, Tripolis'ten; Lykaonia'da: İkonion ve Lystra'dan başlamıştır. Ptolemy, Neapolis'i Antiocheia'nın güneyinde göstermiştir; binaenaleyh, Antiocheia'dan Mistheia, Karallia, Parlais'e ve oradan güney sahiline Side'ye indiğini birçok mil taşlarından bildiğimiz Roma yolu üzerinde olduğunu farzedebiliriz. Bu yolun üzerinde, on dördüncü asırda yaylanın bu kısmındaki en mühim altı büyük şehirden biri olan Karaağaç kasabası bulunmaktadır. [1]

Listelerin en eskileri olan VII., VIII. ve IX. listeler Neapolis'i Antiocheie'ya tâbi bir piskoposluk olarak gösterdikleri halde, sonraki listeler, başpiskoposluk olarak göstermişlerdir [2]. İhtimalki bu mertebeye Misthia ile beraber yükselmişti: kat'i tarihi malûm değildir; lâkin 838 den evel olduğu muhakkaktır. Bizan devrinin sonundaki ehemmiyeti, Karaağac'ın ilk Türk devrinde haiz olduğu ehemmiyetin aynı idi.

Hiçbir Neopolis parası malûm değildir.

11 — Anaboura. Strabo ve bazı kitabelerden, Anaboureis denilen bir kabilenin bulunduğunu biliyoruz. Bu kitabelerden birincisini «Atheniche Mitthelungen» 1883, S. 71 de ben neşrettim; o zamandanberi bu kitabelerin adedi Prof. Sterrett tarafından arttırılmıştır. Strabo'dan sonra gelen bütün müverrihlerden Anaboura isminin silinmiş olmasına sebep, bunun yerini Neapolis'in almış olmasıdır. Bu makalede 76 ıncı sayfada şöyle demiştim: «Strabon'un bahsettiği milâd 19 la Pliny'nin «Historia Naturalis»i yazdığı 75 tarihi arasında Anaboura'nin yerini Neapolis ismi almıştır. Ya eski şehre bu yeni isim verilmişti, yahut da eski şehre yakın, daha münasib bir noktada yeni bir şehir bina edilmişti.

[1] Bunlar Akşehir (Philomelion) Beyşehir (Karallia) Seydişehir (Lyrbe yahut Kolybrassos) Isparta (Baris) - yerli halk Isparta d ye telâffuz eder - Yalvaç (Antiocheia), Karaağaç'tır. Ritter «Kaleinasien» II, S 460.

[2] Yalnız I. listede Pisidia'nın Başpiskopos uklarından biri olarak gösterilmiştir. II.. X., XI., öteki piskoposluklar gibi hangi vilâyette bulunduğunu göstermeden kaydederler. Buuun için Parthy'in fihristi Neapolis'ten bahseden menabii iki sınıfa ayırmıştır.

Prof. Sterrett bugünkü Enevre'de [1] eski Anaboura ismini keşfetmiş ve yukarda söylediğimiz iki ihtimalden ikincisinin doğru olduğunu meydana çıkarmıştır. Nea-polis «Yenişehir»- Roma yolu üzerinde inşa edilmiş, ve eski Anaboura da mevcudiyetini muhafaza etmişti; ve eğer Listeler, memleketin vaziyetini tam gösteren birer sicil olsa idiler «Neopolis yahut Anaboura'dan» kaydına tesadüf etmemiz mümkün olurdu.

Anaboura ismine Phrygia'da da tesadüf ediyoruz. Pisidia'nın kuzeyinde Phrygia lisanile görüşen, Phrygiali bir halkın sakin olduğu şüphesizdir. Strabo, Antiocheia'yı muhakkak surette Phrygia'dan addetmiş ve Phrygıa ile Pisidia'yı ayıran hududun Antiocheia ile Anaboura arasından geçtiğini zannetmiştir [2].

Yukarda bahsettiğimiz Anaboura kitabesinde bahsi geçen Manes Ourammoes, ihtimalki bu halkın Romalılara büsbütün mağlup olmazdan evvelki kıral veya reisleri idi [3].

Anaboura'lıların memleketi, ihtimalki Orondeis'lerin arazisinin kuzey ve batısında bulunuyordu. Bunların kitabelerinden birini Prof. Sterrett Felle'de bulmuştu, 1886 da ben de tekrar kopya ettim. Bunu Türkler bir su yolu kemerini inşada kullanmışlardır. Bu taşların epey bir mesafeden getirilmiş olması mümkündür; lâkin Prof Sterrett'in iddia ettiği gibi, tepelerden aşırılarak 9,10 millık bir yoldan, Enevre'den getirilmiş olmasına inanmak kabil değildir. Anabour'luların arazisinin geniş olup müteaddit küçük şehir ve köyleri ihtiva etmiş olması aynı derecede mümkündür.

12 — Limnai, Sabinai ve Atmenia «Limnai» denilen çifte göllerin civarında kuzey-doğu ve doğusunda idiler. Hierocles'in takip ettiği sırayı ξένοι τεκμόρειοι «Tekmos'lu yabancıların» kıtabeleri de tasdik etmektedir. [4]. Yalnız Bizans listelerinden bir ismin asıl şeklini tayın etmenin ne kadar müşkül olduğuna, Sabinai ile Atmenia iyi birer misal teşkil eder. Atmenia, Atenia, Atenoa şekilleri hep kullanılmıştır; bundan çıkaracağımız en tabii netice en doğru şeklin Atmenia olup kısa şekillerde bazı harflerin düşmüş olmasıdır; lâkin kitabeler Roma devrindeki şeklinin Tenia olduğunu gösteriyor. Şuhalde Sabinai'nin kitabelerdeki etnik Dabeneus'le aynı şey olması

[1] Enevre bir köy değildir. Metruk bir harabe (yani ören) den ibaret olup Karaağaçın 7 8 mil batısındadır.

[2] Antiocheia'den (Pisidia yanında) diye bahsedıyor. s. 569.

[3] Anaboura kitabelerindeki «mines Ourammoes'in ahfadi» ibaresiyle, Ankyra Galatia kıtabelerinde sık sık tekerrür eden «Kıralların ve Tetrarh'ların ahfadı» ibaresini mukayese ediniz. Bunun muhtemel manasını Jour. Hell. Stud. 1889 da intişar eden «A Study of Phrygian Art, 11» makalemde tetkik etmiştim.

[4] Aşağıdaki 35 inci Paragrafa müracaat.

kuvvetle muhtemeldir [1]. Ta yeni bir kitabe hakikati meydana çıkarıncaya kadar Sinethandos, Siniandos, Siniandros ve Sitriandos şekillerinde yazılan ismin aslının ne olduğu meçhul kalacaktır. Bu gibi misaller, Alieros'la Alastos'un aynı şehir olması ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

13 — Pappa'yı Ptolemy Orondeis'lerin iki şehrinden biri olarak göstermiştir. İmparator Tiberius'un Pappa'yı bir şehir derecesine yükselttiği, ve Tiberiopolis ismini almasına müsaade ettiği anlaşılıyor. M. Waddington'un neşrettiği bir sikkede ΤΙΒΕΡΙΕΩΝ ΠΑΠΠΗΝΩΝ «Tiberiopolis - Pappa» yazılıdır; ve Prof. Sterret'in Antiocheia'da bulduğu bir kitabede: «Pappa - Tiberiopolis ve Orondeis senatosu ve halkı, koloni'ye iyi tali diler.» sözleri mahkûktür [2]. Bu kitabenin Papplı'lar tarafından Antiocheia kolonisine hediye edilen «Antiocheia'nın talihi» heykelinin kaidesinde mahkûk olduğu aşikârdır; bu kitabe Lystra tarafından hediye edilen [3]: «muhteşem Lystra kolonisi, hemşiresi muhteşem Antiocheia kolonisini tazim eder» sözleriyle mahkûk kitabe ile birleşerek, ihtimalki şu hakikati meydana çıkarır; Antiocheia, Augustus'la Tiberius tarafından Galatia vilâyetinin güneyinde tesis edilen bir takım Roma kolonilerinin metropolisi olarak hepsiyle alâkadar bulunuyordu. Bu kolonilerin vazifesinin yeni fethedilen memleketi İsauria dağlılariyle Homonadlara karşı muhafaza etmek olduğu aşikârdır. Hepsi birbirine, bütün Galatia'nın askerî merkezi olan Antiocheia'dan dört tarafa yayılan yollarla bağlı idiler.

Augutus'un ihtimalki milâttan evel 6 senesinde tesis ettiği askerî koloniler şunlardı (C. I. L. III Supplem. No. 6975):

Colonia Julia Augusta Olbasa
» » » Pia Fida (dindar, sadık) Comama [1]
» » » Felix (Mes'ud) Cremna

[1] Bu iki isim için 35 inci paragrafa Jour. Hell. St. 1883 deki The Graeco - Roman Civilization in Pisidia»i ismindeki makaleme müracaat.

[2] Bu kitabe hem ismin doğru şeklini verir, hem de Oroande isminde bir şehrin bulunduğu nazariyesini kat'iyetle cerheder. Bu kabileden bahseden menabi sunlardır: Polybius XXII, 25: «Oroanda sakinlerine gönderdi»; IV, 25: «Oroandaların parası»; Livy XXXVIII, 18: «Oroandaların murahhası»; ayni eserde. 37: L. Menlius'u Oroandalar göndermişti» Bu son sözden bir şehrin mevcudiyeti anlaşılır ise de Polybius'un yanlış tercümesi olması muhtemeldir. Ayni muharrirden: «Oroandadan avdet etti»; Pliny V, 24: Oroanda ve Sagalessos şehirleri». Lâkin Silling, bir manüskriden Oroanda, bir diğerinden Aronda şeklinde nakletmiştir. Kabilenin ismi olan Orondeis kelimesinden çıkarılmış yanlış bir neticedir. Ptolemy'deki şekli (Ὀροονσιχόι) dır.

[3] Sterrett tarafından Antiocheia'da bulunmuştur; 1886 da ben de kopya ettim.

[1] Mr. Head'ın «Hist. Num» inde bu şekildedir. Lakin bir tane «COL. IVL. AVG G. I. F. GOMAMENORVM» kelimeleriyle mahkûk, bir tane de G. F. ile mahkûk paradan bahis vardır ki ikincisi Pia. değil Gemina demekti.

Colonia Julia Augusta Parlais
» » » Felix Gemina Lystra
» Caesareia Antiocheia

Pappa ile Antiocheia arasında bu kadar sıkı bir rabıta olduğunu gösteren şu bahsettiğimiz kitabeyi İmparator Tiberius'un Tiberiopolis Pappa'yı Augustus kolonileriyle birleştirdiğine bir delil olarak kabul edebiliriz. Pappa'nın, Ravenalı'da da bulunuşunu nazarı itibara alınca, bunun Antiocheia'dan güney veya doğuya giden bir Roma yolu üzerinde olduğuna hükmedebiliriz. Antiocheia'nın Lystra Colonia, Lykaonia ve alelûmum bütün doğu ile irtibatını temin eden mühim bir yolun mevcut olduğu muhakkaktır. İşte bu yol, (Neapolis) Karaağç'tan doğruca doğuya uzanır, Sultan Dağın güney eteklerinden dolanarak (Hadrianopolis - Thymbrion civarında) Doğanhisar'a, oradan güneyde İkonion'la Lystra'ya, oradan da doğuda Tyriaion (Ilgın) a gider. Neapolis'in [1] tesisini bu yolun teşkiliyle alâkadar farzeder, Pisidia'daki koloni teşkilâtının umumî bir surette tashih ve ıslahını da Tiberius'a atfedebiliriz [2]. Bunun gibi, Claudius'un saltanatı zamanında da - ihtimalki birinci senesi olan 41 de - böyle vasi bir ıslahat daha yapılmış, Lykaonia tekrardan tashih edilerek ihtimalki Claudeikonion, Claudio - Derbe, Colonia Claudiopols, Claudioseleuceia, Colonia Archelais ve Caesareia kolonileri hep birden tesis edilmişlerdi.

Böylelikle, Pappa'nın, Neapolis'in doğusunda, ve Antiocheia'nın güney doğusundaki yolun üzerinde bulunduğuna dair elimizde bir emare bulunuyor. Bir ikinci emare de Misthia ile Paapa şehirlerinde yaşıyan Orondeis kabilesinin vaziyetidir. Ptolemy, Pappa'yı Misthia'nın doğu ve güneyinde göstermiştir : şehir ve yolların umumî vaziyeti ve istikametleri hakkındaki fikirlerinin müphemliğini gözönüne alınca, Ptolemy'nin sözlerînden yalnız havaliye ait olan kısmı alır, istikametine ait olan kısmı bırakırız. Pappa'nın Pisidia'da olduğu halde Misthia'nın Bizans Lykaonia'sında bulunması Pappa'nın, ihtimalki Misthia'dan daha kuzeyde olduğunu gösterir. Şu halde Pappa'yı Neapolis'le Doğanhisar arasında aramak lâzımgelıyor. Binaenaleyh Prof. Sterret'in, Karaağac'ın bir saat doğusunda bulunan Çarıksaray'ı Pappa olarak teklif etmesi her cihetten uygundur.

Bütün bu delâil, Prof. Sterrett tarafından Belcez (Belceğiz) de bulunan kitabenin Pappa'nın burada olduğunu ispat edemiyeceğini göstermektedir.

[1] Yukarda Neapolis'in tesis tarihini 19 la 79 arasına koymuştuk ; şimdi 19 la 37 arasına indir biliriz.

[2] Tiberipolis isminde bir şehir de kuzey Phrygia'da bulunuyordu. (Eğrigöz yahut Amed). Cappadocia'nin 17 de bir procurator'a (yani doğrudan doğruya Imparator vekiline tâbi) bir vilâyet şekline sokulması Tibrius'a aittir ; iâkin Mazaka'nın yeni ismini de vermemişti, O - Cappadocia'da Caesaria-Mazaka bahsine müracaat.

Her nekadar bu kitabe «Pappa'lı demirci Meneos oğlu Timotheos'un» kabrine aitse de, bu gibi kitabeleri bazan Metoikoi (muhacirler) de dikerlerdi; binaenaleyh Timotheos'un sanatını yapmak için Pappa'dan başka bir şehre gitmiş olması icabeder. Prof. Sterrett de haklı olarak, kitabeden böyle bir netice çıktığını kabul etmiyor. [1]

14 — Hierocles bundan sonra kısmen Bizans Pisidia'sında bulunan Paroreios Phryğia'ya geçer. Bu havalide ilk şehrin ismi Sinethandos, Siniandros yahut Sitriandos gibi müphem bir şekildir. Hierocles'in verdiği sıraya bakılırsa birçok harabeleri bulunan Kadınhan'da olması muhtemeldir. Burada bulunan yazılar hakkında «Athenische Mittheilungen» 1888 de bir makale neşrederek Sinethantos'un Roma devrinde, sadece Laodiceia arazisinde bir pagus (kaza) olduğunu söylemiştim [2]. Bu havalide bulunan Tyriaion, Hadrianopolis yahut Thymbrion ve Philomelion şehirlerini C. 58 - 62 de tetkik etmiştik. Bundan sonra Hierocles, listesine Sozopolis'le başlıyarak Pisidia'nın batısına geçer.

15 — Appolonia zengin meskûkâtı, müteaddit kitabeleriyle çok mühim bir şehir olduğunu ispat eder. Lycia ve Thrakia'lı kolonistlerin birleştiği ecnebi bir merkezdi. Burasının Bergamalı krallar tarafından tesis edildiğini iddia etmekte Prof. Hirschfeld'in haklı olması kuvvetle muhtemeldir [3]. Bu Thrakia'lı Kolonistler, ihtimalki Traleis namı altında Bergama kuvvetlerinin mühim bir rüknünü teşkil eden «mersenerler»di. Bunlarla beraber, bizce meçhul bazı sebeplerden dolayı bir takım Lycia'lılar da yerleştirilmişlerdi. Demek oluyorki Appollonia, Bergama'nın, Dokimion ve Synnada'daki Seleucid teşkilâta mukabil tesis ettiği bir kuvvetti.

16 — Bizans listelerinde Appolonia'nın yerini Sozopolis almıştır. İki ismin de aynı yere ait olduğunu ilk sezen Prof, Hirschfeld olmuşsa da nok-

[1] Lâkin Prof, Sterret daha ileri giderek, bu kitabeyi Pappa'nın Belcegizde, ve I.I 420 numaralı kitabeyi de Adada'nın Karabavloda olmadığını tespit eden bir delil olarak ileri sürüyor. Wolfe Expidition. S. 283). Halbuki bu çıkarılması lâzımgelen neticenin aksidir. Bir kitbede bulunan etnic şekil, o yerin eski ismini gösteren - kat'i delil olmasa bile daima nazarı itibara alınması icabeden mühim bir noktadır. Bilâkis Belcegiz kitabesinden çıkaracağımız en tabii netice, Pappa'nın burda olduğudur; lâkin sair mülâhazaları nazarı itibara alarak bu nazariyeyi reddediyorız.

[2] En eskileri olan VII., VIII. ve IX. listelerde Siniandos yoktur. Bütütün ötekilerin kaydedişine bakarak bu üçünde bulunmayışını tesadüfe atfedebiliriz

[3] Lâkin Profesörün Λύκιοι Ῥοάκες ibaresini «Lycia'daki Trakyalılar» şeklinde tefsiri tamamiyle yanlıştır zannımdayım Bunun Λύκιοι Καὶ Ῥοάκες (Lycia ve Trakyalılar) olarak anlaşılması, ve şehirde iki türlü halkın iskân edildiğini is at etmesi lâzımgelirdi. E. 15 de kaydedilen kitabenin de bunu ispat ettiği anlaşılıyor Ῥοάκες'ler İhtimalki Bergama ordusunda hizmet eden ve Τράλεις (Tralis) denilen mersenerlerdi· Asia'da Tralleis bahsine muracaat).

tai nazarını ispat edecek bir delil meydana çıkaramamıştır. Senelerce Profesörün faraziyesinde haklı olduğunu hissetmekle beraber kati surette ispat edecek müsbet bir delili boş yere aradım durdum. Mamafih, John'la Manuel'in seferlerinin doğrudan doğruya değilse bile, dolayısiyle aynı şeyi ispat ettiğini görüyordum. Ve en nihayet Azizlerin Hayatı, Haziran 19, S. 813 de, aşağıdaki parçayı bulabildim. Bunun kıymetini taktir etmek için Apollonia'dan Konana'ya, dağların arasından bir geçit olduğunu hatırlamak lâzımgelir. Aziz Zosimus, Trajan devrinde, Sozopolis havalisinde Apollonia'da yaşıyordu. Antiocheia'da oturan Vali Domitian tarafından yakalanmış [1], ayaklarına demir çiviler çakılı olduğu halde, atlarla beraber koşularak Konana'ya (Konana'lıların şehrine) sürülmüştü. Zosimus'un hayatından bahseden diğer bir manüskride de (Konana şehrinde) öldürüldüğü, ve Valinin buraya Apollonia'dan geçtikten sonra geldiği mukayyettir. Bu vesikada «Appolonia'ya Sozopolis şehrinden geçerek geldi,» cümlesine tesadüf ediyoruz. Bu ibarelerden hikâyenin, Sozopolis adının umumileşip Apollonia isminin unutulmağa başlandıktan sonra yazıldığı anlaşılıyor. Bunun hangi tarihte olduğu meçhuldur; lâkin Sozopolis ismi, 381 Constantinople Meclisinden itibaren her vesikada mevcuttur. İhtimalki Sozopolis sadece Apollonia'nın diğer bir ismi olmayıp başka bir şehirdi. O zaman Apollonia'nın Sozopolis havalisinde olduğunu söyleyen, bir az evvel kaydettiğimiz vesikanın doğru olması lâzımgeliyor. Apollonia, bütün Bergama kolonileri gibi, sulh ve sükûnet ilhamedan bir ova şehri idi [2]. İhtimalki dördüncü asırda terkedilmiş, ve Sozopolis, silsilenin güneyinde yükselen münferit ve dik bir tepede, bugünkü Uluborlu'nun olduğu yerde bina edilmişti. Şu halde Sterrett'in 545 numaralı kitabesindeki Σοζοπόλεως kelimesini, hiç tereddüt etmeksizin, Σο [ζ] οπόλεως şeklinde tashih edebiliriz [3].

Sozopolis, Bizans devrinde mühim bir ziyaretgâhtı. Burada Meryem'in yağ sızdıran bir heykeli bulunuyordu [4]. Sykea'lı Theodorus, Sozopo-

[1] Şu halde hikâye, Vilâyetlerin Diocletian'a atfedilen islahatı yapıldıktan sonra yazılmıştır. Lâkin hikâyedeki memlekete ait malûmat, bunun orada canlı ve umumî bir an'ane şeklinde yaşamakta olduğunu sarahatle gösterir. Hikâyenin yukarda verdiğimiz ilk şekli Menologion Basilii (Basil'in toplad ığı Azizlerin hayatından) naklendir.

[2] Apollonia'nın tam yeri ihtimalki Olukman'dır. Hemenkadar burasını Sterrett «Wolfe Expedition» S. 352 de tarif etmiş ise de o da kendisinden evvelki müverrihler gibi Apollonia'nın Uluborlu'da olduğuna kanidir.

[3] «1069 tarihli bir kitabede (ω) yerine (ο) bulunmasına kimse şaşmaz.

[4] «Sozopolis'de. Allahın mukıddes ve saf anası, veher zaman bakir Meryem'in resminden sızan yağ ile» (Azizlerin Hayatı, Nisan 6. S. 560). Bu misalde maksadın hangi Sozopolis olduğu şüpheli gözükür. Lâkin Theodorus Sykeota'nın sonraki cümlede tarif edilen yolu, Pisidiadaki Sozopolis'den geçtiğinde hiç bir şüphe bırakmayor (Azizlerin Hayatı, Nisan 22 S. 53).

lis'teki Meryem kilisesini ziyarete gitmiş, Germa ve Amorion'dan geçen bu seferi tarif edilmiştir. Zoilus'un Piskopos olduğu Sozopolis'te kırk gün kalmıştı. Rivayete göre bu kilise, Apollonias Piskoposu Barnabas'ın yeğeni, Mark'ın zamanından kalmadır (Azizlerin Hayatı, Haziran 20, S. 67). Sozopolis'in mukaddes bir ziyaretgâh addedilmesi, ihtimalki kısmen, civardaki Tymandos şehrinde bulunan Ayazma (yani ἁγίασμα) dan dolayıdır.

Sozopolis, 1074 de [1], VII. Michael'in Selçuklarla yaptığı bir mukavele neticesi Türklere geçmişti. 1120 de, John Comnenos tarafından zaptedilmiş, ve anlaşıldığına göre, bir zaman Bizanslılarda kalmıştır. 1142 de Türkler muhasara etmişlerse de, ihtimalki John ve Manuel Comnenusların saltanatı devrinde, Bizanslılardan alamamışlardır; lâkin en nihayet 1180 de, Manuel'in ölümü üzerine, Sozopolis, Attale'a ve Kotiaion'u zapta muvaffak olmuşlardır. Lâkin bütün Türk idaresi müddetince Hiristiyan bir cemaat mevcudiyetini inkıtasız olarak muhafaza etmiştir.

17 — Tymandos'u Prof. Sterrett, (Sozopolis) Uluborlu'nun dört saat doğusuuda, Yassıörende bulmuştur. Polis (şehir) mertebesine putperest imparatorlardan biri zamanında yükselmişti; bunun Diocletian yahut Maximian olması muhtemeldir; çünkü kitabelerin bu imparatorların devrine tesadüf ettiği anlaşılıyor. Tymandos'tan Hierocles ve bütün Piskoposluk listeleri bahsederler. Lâkin Ptolemy'den maada hiçbir eski müverrihte kaydı yoktur; o da ismini Talbonda olarak yazmıştır. Bu iki şeklin aynı şey olması, bana her zaman çok tabii görünmüştür. Lâkin birçok münâkkitlere bu, ihtimalleri pek ileri götürmek gibi gelebilir. Ben bu değişikliği, yerli bir ismin rumca bir şekil almağa mecbur olduğu zaman geçirebileceği istihalelere en mübalağalı bir misal olarak kabul ediyorum. Buna bir başka misal, Strabo'nun müsavi olarak gösterdiği Sagalassos'la Selgessos, Selge ve meskûkâttaki ΕΣΤΑΕΛΠΥΣ, ΕΣΤΡΕΛΠΥΣ ve Aspendos'tur [2]. Lâkin teşekkür olunur ki bulduğum kati bir delil fazla misale lûzum bırakmadan fikrimin doğru olduğunu ispat ediyor,

18 — Talbonda'dan yalnız Ptolemy ve bir de 448 deki Constantinople meclisi bahsetmiştir. Meclis sicillerinin lâtincesinde «Pisidia Vilâyetinde muhterem Dalbondana Piskoposu Longinus» ibaresi mukayyet olduğu halde Rumcasında «Pisidia Dıocesine ait Tynandos şehrinin çok mubarek Piskoposu» sözleri mukayyettir. Şu halde Talbonda ile Tymandos birbirine müsavi olarak kullanılmışlardır.

[1] Finlay'ın kanaatına göre, böyle bir muahede, yahut hiç olmazsa mütekabil bir anlaşma mevcuttu.

[2] Kormasa. Korbasa, Kolbassos ve Tarbassos da bana hep birbirinin eşi gibi gelir; lâkin başkaları ihtimalki bu fikri kabulde tereddüt ederler.

Pamphylia'da, Mandi yahut Manda şehriyle alâkadar Conon isminde bir aziz vardır ki bunun Tymandos'lu olması muhtemeldir: çünkü kilise listeleri ekseriya bu ismin ilk hecesini hazfetmektedirler. Lâkin Mandi'nin Magydi yerine yazılmış olması da kabildir. İsaura'dan 18 mil mesafedeki Bidana'dan gelen bir Conon daha vardır ki bu ikisini birbirinden ayırd etmek müşküldür. (Azizlerin Hayatı Mart 6.)

Yassıörenin [1] güney doğusundaki tepede, Türklerin Ayasman (ayazma olacak) dedikleri güzel bir kaynak vardır ki (Apollonia) Uluborlu rumlarının hâlâ her sene gittikleri bir ziyaretgâhtır. Lâtince bir kitabe (Lâtince kitabeler III, zeyl No. 6867) burada putperenstlik devrinde Hercule Restitutor'a ibadet edildiğini gösterir;

Herculi Restitutori C. Julius Hilario [2]

«İhya edici Herkül'e C. Julius Hilario»

Buna, ve bunun gibi ilâhî kudretin tezahür ettiği sair yerlere karşı gösterilen daimi hürmet ve korku Anadoluda dinin en şayanı dikkat hususiyetlerinden biridir.

19 — Metropolis'i, vadiyi ilk tetkik eden G. Hirschfeld, Çul ovassında tesbit etmişti; lâkin bir zaman sonra bu nazariyeden vazgeçerek burasının Apollonia vadisi olduğunu iddia etmeğe başladı. Yalnız Ephesos'tan Caesareia'ya giden büyük yol üzerinde olması, ikinci nazariyenin yanlışlığını ispata kâfidir. Metropolis'in Kirepert'in eski haritasındaki yeri, hakikate mümkün olduğu kadar yakın olanıdır. Bizans idaresinde, Metropolis'in niçin Pisidia'ya verilmiş olduğunu anlamak müşküldür. Phrygia'da olması daha tabiî idi. Synnada'ya muntazam bir yolla bağlı olduğu halde, Bizans Pisidia'sını kuzeyden tahdid eden dağ silsilesi ile Vilâyetin geri kalan kısmından ayrılıyordu. Bütün bunlara rağmen Synnada'dan ayırtılmış, Antiocheia'ya verilmişti. Chalcedon meclisinde, Metropolis Piskoposu Heorticius'tan «Pisidiadaki Nikopolis piskoposu», hatta «Pisidiadaki Metropolis Nikopolis Piskoposu»

[1] Sterrett bu ismin aslını uzun uzun tetkikten sonra birinci kelimenin «düz» manasına gelen «yaztü» olduğuna hükmeder. Türkçenin dışerden telaffuz edilen kuvvetli sibilantini anlıyamamıştır. Redhouse'nin lugati «düz» kelimesinin «yassi» olduğunu söylüyor. Esasen Türk köy isimlerinde «yassı» kelimesine sık sık tesadüf olunur: Yassıöyük, Yassıören Yassıgömü gibi.

[2] Ephem. Epigraph. 3054 - Sir C. Wılson'daki kopyası. «Wolfe Exped.» Sterrett'in No. 559 daki kopyası daha az doğrudur. Aralarındaki farktan dolayı 1888 de tekrar giderek kitabeyi bir kere daha tetkik ettim.

diye okadar çok bahsedilmiştir. ki, beşinci asırda, Metropolis'in Nikopolis adını da beraber taşımış olması hatıra gelir [1].

20 — Apameia uzun zaman Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri idi. İnhitatı belki Constantinople'un tesisiyle başlamıştır. Yeni teşkilâta göre artık büyük bir yol üzerinde bulunmuyordu; halbuki ticaret batıya yöneldiği müddetçe, yol şebekesinin tam toplandığı noktada bulunuyordu. Prof. G. Hirschfeld'in buranın topografyası hakkındaki tetkikleri, umumiyet itibariyle doğrudur; lâkin nehirler meselesinde yanıldığı aşikârdır. Mr. Hogarth kendisini bu noktada tashih etmiştir. Hirschfeld İlıca'nın Marsyas nehri olduğunu iddia eder. Lâkin Hograth, doğru bir sağ duygu ile bu fikri reddetmiş «çıplak bir tepenin eteğinden, düm düz bir yatağa sükûnetle akan ve bir nehirden ziyade bir su mecrası gibi yavaşça sıyrılıp giden bu hazin derenin, o hikâyelerde yadı geçen Marsyas olamıyacağını» kat'iyetle iddia etmiştir [2]. Bu küçük dereyi ılık kaynaklar beslemektedir. Bunun için adına Lidja (Ilıca) denmiştir. Apameia'ya ait bir sikkede Mai (andros), Mar (syas), Or (gas) ve Ther (ma) nehirlerinin bir gurup halinde Apameia'nın (Efezdeki Artemis tipinde) hami tanriçesi etrafında toplandıklarını görüyoruz. Bu da Apameia halkının sıcak menbaları Marsyas' dan ayırd ettiklerini kat'iyetle ispat etmektedir.

Prof. Hirschfeld, Marsyas hakkındaki noktai-nazarını takviye için şu sözleri söylüyor: «Bir çift pınar, hemen kaynadıkları noktanın altında, iki kemerden geçerek Nehre dökülür.» Ve bu kaynakların Κλαίων ve Γελῶν (ağlayan, gülen) olduklarını ilâve ediyor. Lâkin baksettiği iki «Bogennichen'ın», Roma yolunu, bazı sıcak kaynakların bulunduğu çukurdan aşırmak için yapılmış iki alçak kemerden ibaret olduğuna dikkat etmiyor. Burada, zannettiği gibi eskiden bir suni magaranın bulunmuş olması bana etrafın vaziyetine hiç uygun gözükmüyor [3]. Hirschfeld'in ana dereye Hudaverdi ismini vermesi de yanlıştır. Hudaverdi, bana nakledildiğine göre, derenin

[1] «Journ. Hell. Stud» Nisan. 1883 de «Metropolitanus Campus» hakkında bir makale neşretmiştim. Buna 1883 Teşrinievvelinde, Tatarlı ile Haydarlı arasında, tam Metropolis'in olduğu noktada bulduğum bir kitabe parçasını da ilâve etmek isterim: «Senato ve halk Artemidoros'un oğlu Sostenis'ın oğlu Artemidoros'u tebcil eder. Alim, filosof, müstesna bir şahsiyet ve bir çok hususlarda memleketine faideli olan bu adam, oyunlara sarfedilmek üzere para vermiştir».

[2] Hirschfeld'in «Berl. Akad. Abhandla.» 1876 da «Über Celainai - Apameia Kibotos» ismindeki makalesi. Hogarth'in «Journ. Hell. Stud». 1888 deki makalesi.

[3] Apameia'yı 1881 de, (gayet kısa olarak) 1882 de, ve 1888 de ziyaret ettiğim zaman Hogarth'ın henüz neşredilmemiş fikrini bildiğim için bu noktayı dikkatle tetkik ettim. 1881 de *Hircshfeld'in* makalesini henüz okumamıştım; lâkin vaziyeti gayet dikkatle tetkik etmiş olduğunu bildiğim için topografyasına tazla ehemmiyet vermedim.

asıl kaynaklarından yüz yarda aşağıda, ve en yüksek değirmenden bir az yukarda bir noktada, takriben elli sene evvel birden bire feveran etmiş bir tek kaynağın adıdır. Bu kaynağın suyu gayet iyi içilebildiği halde, eğer hatırımda doğru kalmışsa, öteki pınarların hiç biri içilemez. Bunun içindir ki Hudaverdi ismi verilmiştir. Suyun büyük bir kısmı ayrılmış, tahta borularla kasabaya isale edilmiştir.

Apameia'da Kallirhhoe isminde bir pınar bulunduğu faraziyesi, Sestinin yanlış okuduğu bir sikkeden hasıl olmuştur. İmhoof Blumèr Num. Zft. 1884, S. 289.

Prof. Hirschfeld'in büyük çaptaki Apameia haritası gayet mükemmeldir. Anadolunun içerlerindeki hiç bir eski şehir yeri için böyle bir haritanın bulunmayışı çok teessüfe şayandır [1]. Aynı kâğıt üzerindeki Dineir ve Dombay vadılerini gösteren küçük haritalar, icabettiği kadar iyi değildir. Apameia-Celainai tarihi hakkındaki tetkiki gayet mühimdir.

Hierocles bundan sonra Pisidia'nın güneyine geçerek batıdan doğuya doğru, birer birer saymağa başlar. Listenin başındaki isim, Vilâyetin halli en müşkül meselelerinden biridir.

21 — Eudoxioupolis'ten Hierocles'den başka kimse bahsetmemiştir; lâkin «Leon'a yazılan mektuptaki» imzaların arasında tesadüf ettiğimiz Theodosioupolis'in ayni yer [2] olması muhtemeldir. Apameia, Eudoxioupolis, Sagalassos, Baris sırasına bakılırsa, Eudoxioupolis'in Askania gölünün kuzeydoğusunda yeni Keçiborlu kasabasının yanında, Kılıç'ta olması lâzımgelir. Burada eski bir şehir ve piskoposluk bulunduğunda hiç şüphe olmadığı gibi, Bizans Pisidia'sı dahilinde olduğu da aynı derecede muhakkaktır [3]. Bu havalinin Phrygia hududunda, İmparatora ait emlâkten biri olduğu anlaşılıyor. Bu emlâkin bir hudut taşını E. 16 da tarif etmiştik. Şu halde sikke basan şehirlerden hiç biri Kılıçta olamaz, ve eğer bu doğru ise, Roma devrine ait isimlerden buraya verilebilecek yalnız Zorzila ile Bindeos kalır. Zorzila'nın başka bir yerde olması daha muhtemeldir. Bundan başka dördüncü ve beşinci asırlarda buraya Theodosioupolis isminin verilmiş olduğunu biraz evvel görmüştük; Theodosioupolis'in Bindeos'la aynı yer olmak ihtimali varidse de Zorzila olmasına imkân yoktur; çünkü ikisi de 458 ve 530 senesi listelerinde mevcuttur. Şu halde, Bindeos'un Kılıçta olduğuna hükmedebiliriz; sikkkesi bulunmayışı İmparatorun şahsına ait emlâkten olu-

[1] Hattâ sahildeki eskişehir yerleri bile lâyık olduğu surette harita üzerine geçirilmemiştir. M. Weber'in Efes haritası pek az olan istisnalardan biridir.

[2] [H] ενδσσιούπολις, Εὐδοξιούπολις'in bozulmuş şekli olabilir.

[3] Sterrett «Wolfe Exped»de kitabelerden bahseder. Ben de daha başkalarını kopya etmeğe muvaffak oldum.

şundan ileri gelmiştir. Theodosius isimindeki iki İmparatordan biri zamanında şehir ve piskoposluk derecesini almış, lâkin 692 den sonra eski Bindeos ismine avdet etmiştir.

Kılıc'ın iki saat güneyinde, vadinin öbür başındaki Fandas, eski ismi muhafaza etmiş olabilir. Lâkin eski şehrin burada olmadığı muhakkaktır. İsmin daima «Bindeos Piskoposu» şeklinde yazılması İmparator emlâki olmasından ileri gelebilir. Κτήματος (emlâk) demek istediği anlaşılıyor. Ozaman Βινδαίος bir sıfatın mefulü ve ismin asıl şekli de Βίνδα yahut buna benzer bir şey olmak lâzımgelir; elimde kuvvetli bir vesika bulunmadığı için ismi Bindeos olarak muhafaza ediyorum. Ptolemy, Pisidia listesinde hem Beudos Vetus'u, hem Ouinzela'yı zikretmiştir. Birincisi yanlışlıkla Phrygia'dan nakledilmiş; ikincisi Galatia listesinde tekrar edilmiştir [1]. Zannedersem Ptolemy, Beudos'u burada Bindeos'a benzediği için zikretmiştir. Listede Baris, Konane ve Seleuceia ile beraber zikredilişi biraz evvel tayin ettiğimiz yere gayet uygun gelmektedir.

22 — Sagalassos'u Pliny, Sagalessos şeklinde vermiş, Strabo da ismin diğer bir şeklinin Selgessos olduğunu söylemiştir. Şu halde, ihtimalki ikinci «a»iki sessiz arasında sonradan hasıl olmuş hafif bir seslidir ve Saglassos yahut Selgessos ismin yerlilerce kullanılan asıl şekline daha yakındır. Şimdiki şekli Ağlasun'dur. Bu da eski ismin (i) hali olan Σαγλασσὸν'un başındaki «S»in düşmüş şeklidir. Saglassos'un Selge [2] den farkı nihayetindeki, Anadoluda her zaman tesadüf edilen, sa - yahut ssos - hecesidir. Sair misaller:

Prokonessos (Hellespontus)	Prakana (İsauria)
Thyessos (Phrygia)	Thya - teira (Lydia)
Kidyessos (Phrygia)	Kadoi (Phrygia)
Halikarnassos (Caria)	Halikyrna (Boeotia)

Prof. G. Hirschfeld ile onu takibeden Prof. Kiepert, son haritalarında Manlius'un Sagalassos'tan geçtiğini iddia ediyorlar. Livy yalnız, Manlius'un «agros Sagalassensium=Sagalassos'lular arazisini» tahrip ettiğinden bahsetmiştir. «A S.P.» de, bu «arazi»nin Askania Gölünün güneyindeki havali olup, ta Diocletian'ın devrine kadar Sagalassos'a tâbi kaldığını göstermiştim. Sagalassos arazisinin nekadar geniş olduğunu gösteren kitabeler meydana çıkıncaya kadar Prof. Hirschfeld'in hatası affolunabilirdi; eğer hakikati bilmiş olsaydi Leake'in Manlius'un takip ettiği yol hakkındaki nazariyesinin ne kadar

[1] Ouizela'nın iki kere verilmiş olması Ptolemy'nin Olba ve Kormaso bahislerinde de yaptığı gibi bir hatadan ibarettir. İhtimalki Antonine Itinererindeki Dorylaion, Germa ve Ankara arasındaki yol üzerinde gösterilen Vindia'nın aynıdır. Bu mevki Ptolemy'ye de gayet uygun düşer.

[2] Bu ismin rumca yazılışındaki güçlüğü ΣΤΛΕΓΙΟΣ, ΕΣΤΛΕΛΙΙΥΣ kelimeleriyle mahkûk eski sikkeler ispat ediyor.

doğru olduğunu o da tasdik ederdi. Kiepert'in son haritasında, Hirschfeld'i tashih ederek gösterdiği yola gelince, geçilmez dağları şaşılacak bir tarzda hiçe saymıştır: Öyle anlaşılıyor ki Kiepert, Manlius'un Pamhylia'ya girdiğini iddia eden Hirschfeld'in sözleriyle Manlius'un «Termessos cıvarından» ileri gitmediğini sarahaten söyleyen Polybius'un sözlerinin birbirine uymadığının farkına varmıştır. Lâkin yolun sonraki kısmı için Hirschfeld'in nazariyesine saplanmış ve Manlius'u Termessos'un kuzey-doğusundaki Toros silsilelerinden aşırmıştır. Bu, tabiaten imkânsızdır; ya Hirchfeld'in nazariyesini, yahut benimkini kabul etmek zaruridir.

23 — Baris, ismini Sparta yahut Isparta olarak muhafaza etmiştir: Resmî şekli İsparta olduğu halde, hep Sparta telaffuz olunur [1].

24 — Minassos ismini bu güne kadar Minasun şeklinde muhafaza etmiştir. Prof. Sterrett tarafından Sparta'nın biraz güney-doğusunda keşfedilmiştir.

ΜΙΝΑΣΣΕΩΝ ΚΑΙ ΚΟΝΑΝΕΩΝ ΟΜΟΝΟΙΑ «Minassos ve Konanos cemaati» kelimeleriyle mahkûk sikkeleri malûmdur. Vaziyetinden, Baris'le beraber aynı piskoposa tâbi olduğu zannedilirse de parasının üzerindeki sözden Konane ile daha çok eskiden alâkadar bulunduğu, daha ziyade Konane ile beraber olduğu anlaşılıyor. Herhalde bu noktanın halli biraz müşküldür.

680 de VI. Costantinople meclisinde «Konane yahut Manone'den» kaydını görüyoruz. Bunu (Minassosdan) şeklinde tashih edebiliriz; lâkin diğer kayıtlarda «Pamphylia Vilâyetinden Kantora'lı Kosmas» ve «Cosmas episcopus Conanensis Pamphyliae» ibarelerine tesadüf ediyoruz. «Manonalı Cosmas» birçok kere, «Cosmas Homonadarum» tabiri de bir kere geçer. Muntazaman, Karallia ile Korakesion arasında mukayyettir. Şu halde, en kuvvetli ihtimal listelerde, Birinci Pamphylia'nın nihayetinde, Μαναίων, Μανάνων, Μαναύων, Μαναύσω isimleriyle gösterilen Piskopusluk olmasıdır. Konana yahut Kantana'nın Kotana (yani Katenna) yerine yazıldığında şüphe yoktur.

Ptolemy, Minassa'yı Orbanassa şeklinde vermiştir; birinci hece, ihtimalki kelimenin üst tarafındaki Olbasa'ya benzeyişinden hasıl olmuştur.

25 — Seleukeia Sidera'nın, Bayat'ın yanındaki Selef denilen harabeler olduğunu Prof. G. Hirschfeld keşfetmiştir. Sikkelerinde ismi, Claudioseleukeia şeklindedir.

[1] Resmi Burdur ismiyle, halkın telaffuz şekli olan Buldur gibi. Prof. Hircshfeld Manlius'un takip ettiği yol hakkında, Königsberg Universitesinin Gratulationsschrift'ine yazdığı, makalede nasıl olup da bugünkü İsparta şeklini eski isimdeki aksanın Bâpis olmayıp Bapis olduğunu isbat ettiğini iddia ediyor, taaccüp ediyorum. εις Βάριδα tabii olarak İsparta olmuştur. ; dediği gibi εἰς Βαρίδα olsa idi, ancak İsvrid gibi bir şey olabilirdi. εἰς Νικομηδειαν Isnimid ve Ismid olmuştur. Aksanlı hece kalır, aksansız hece zaiflar ve ekseriya kaybolur.

26 — Agrai, Seleukeia ile bir piskoposlukta birleşmişti. Selaukeia'nın üç mil kuzeyinde, bugünkü Ağras olduğunu Hirschfeld bulmuştu.

Seleukeia'nın ilk piskoposu Artemon'dur; rivayete gör eHavari Pol'ün şehri ziyareti esnasında hiristiyan edilmişti. (Aziz. Hay. Mart 24. S. 474).

27 — Timbrias, sikkelerinde zikrettiği Eurymedon Nehri üzerinde idi. Mr. Sterrett'e yukarı Eurymedon'da aramasını söylemiştim; (Nehrin aşağı kısmı Bizans Pamphylia'sı dahilinde olduğu için ihtimalden hariçtir). Mr. Sterrett tetkikinden sonraYılanova vadisinden başka bir yer keşfedememiş, haklı olarak Timbrias'ın burada olduğu neticesine varmıştır.

28 — Bundan sonraki isim, Hierocles'teki muammalardan biridir. (ὁ) Ἡμισόντος (ἐπίσκοπος) ibaresinin bir piskoposluk listesinden, bozuk bir şekilde alındığı muhakkaktır. Bu şekilde bozulabilecek tek isim Prostama'dır. Prostama'li Attalus 381 Costantinople meclisinde hazır bulunmuştu. Prostama'nın, sikkelerde Prostanna yazılan şehirle aynı yer olduğu aşikârdır. Prostanna sikkelerinin üstünde en çok kullanılan rumuz ΟΥΙΑΡΟΣ dağıdır. 1886 da, bu havalideki seyahatim sırasında, Askania gölünü geçerek Baris vadisine girdiğimiz vakit, arayerdeki tepelerin arkasından yükselen muhteşem Eğerdir zirvesini ilk defa olarak gördüm. Ve günlerce, yolumuzun her noktasında, manzaraya ne kadar hakim olduğunu görerek, bunun ancak eski Viaros Dağı olabileceğine hükmettim. Bundan sonra Hierocles'in bu şehri Timbrias'la Konane arasında göslerdiğine dikkat ettim; bu vaziyet de Eğerdir'e tamamiyle uygundur. Bundan başka Eğerdir'in vaziyet ve ehemmiyeti de bu cıvarda eski bir şehrin vücudüne lûzum göstermektedir. Binaenaleyh, bütün bu noktaları gözönüne alarak, Prostanna'nın Eğerdir (İgridir) de olduğu nazariyesini, oldukça kuvvetli bir kanaatle teklif ediyorum. İki şehrin tam aynı noktada bulunduklarını iddia etmek istemiyorum; çünkü Anadoluda yeni şehrin tam eski şehrin bulunduğu noktayı işgal etmesi çok nadirdir; lâkin Prostanna'nın Limnai gölünün güneyinde olduğu kanaatindeyim.

Eğer Prostanna bukadar mühim bir şehirse, niçin piskoposluk listeleri kendisinden bahsetmemiştir? Buna iki sebep olabilir: altıncı veya yedinci asırda, Prostanna'nın başpiskoposluk derecesine yükseltilmiş olması mümkündür. Her nekadar Başpiskoposluk listelerinde mevcut değilse de, bu okadar mühim bir itiraz noktası teşkil etmez. Çünkü bu listeler, Akmonia'yı ve daha başka yerleri de zikretmemişlerdir. Lâkin daha kuvvetle zannettiğim bir ihtimal daha vardır. 381 den sonraki bir tarihte, Limnai Piskoposluğu ile Prostanna'nın birleşmiş olmaları çok muhtemeldir Bu birleşiş tabiidir; İğridir'in yanındaki iki ada bilhassa Limnai'ye aitti, ve dinî ehemmiyeti dolayisiyle müşterek piskoposluğa Limanai ismi verilmiş olabilir.

Tam bir listenin «Limnai yahut Prostanna» şeklinde ikisini birden kaydetmesi mümkündür.

29 — Justinianopolis, Wesseling'in iddia ettiği gibi, Konana'nın bir muvakkat ismiydi. Artık Piskoposluk listelerinin sınıflarını tefrik etmek kabil olduğu için, bunu ispat eden delilleri, Wesseling'den daha kuvvetle meydana koyabiliriz. VII ve VIII, listeler aynı piskoposlukların listelerini göstermektedirler; ve şunları kaydediyorlar:

Liste VII — 17 Tymnados, 18 Justinianopolis, 19 Metropolis.

Liste VIII — 17 » 18 Konana 19 »

30 — Konana'yı Profesör Hirschfeld bu günkü Gönen'de bulmuştur. Kilise listeleri bu ismi Komama ve Komana ile okadar karıştırmışlardır ki, bu şehirlerin piskoposlarını birbirinden ayırd etmek gayet müşkül bir mesele haline girmiştir, ve Le Quien de bu işi şayanı memnuniyet bir şekilde başaramamıştır.

31 — Hierocles, son iki isimde, Pisidia'nın batı kısmını tamamlamak için, tekrar geriye, batıya döner. Bundan sonra, güney hududunu tamamlamak için, Pisidia'nın güney-doğusundaki şehirlere geçer. Mallos'u, ihtimalki Malos Ovada, Parlais'den Side'ye giden yolun üzerinde aramak lâzımdır.

32 — Adada'nın Karabavlo'da olduğunu Mr. Sterrtt'in burada bulduğu bir kitabe (Wolfe Exp. No 420) kat'i surette ispat edip dururken, kendisi 283 üncü sayfada, bunun tamamiyle aksini iddia etmiştir. Bu kitabe neşredildiği zaman hem Prof. G. Hirschfeld, hem ben, ayrı ayrı çalıştığımız halde, aynı neticeye varmıştık. Karabavlo'da yapılan oyunlarda, musabakaya iştirak edenlerden Tımbrias ve Adada halkına mensup biri mükâfatı kazanmıştı. İhtimalki Timbrias'la Adada komşu idiler; Timbrias'ın başka noktada olduğu meydana çıkmış olduğu için, Karabavlo'ya Adada kalıyor. Tabii bu bir kat'i delil değildir, lâkin malûmat kıtlığında şehrin vaziyeti hakkında bir fikir verir ki bu da Hierocles'deki sırasına tamamiyle uygundur.

33 — Zorzila ile Tityassos oldukça müphemdir. Bu iki son şehir için Hierocles'deki sıralarına fazla ehemmiyet vermek mümkün değildir. Çünkü listesine koymağı unuttuğu şeyleri nihayete ilâve edivermek adetidir (meselâ Lydia ve Phrygia Salutaris listelerinde yaptığı gibi.). Bu iki şehir için başka hiç bir vesika yoktur. Bugünkü Burdur yahut Buldur ismi bana Durzela, Zarzela, yahut Zorzilâ'nın değişmiş bir şekli gibi gözüküyor, ve Manlius'un Askania gölünün kenarından geçen seferinde Darsa isminde bir şehirden bahis vardır ki bunun vaziyeti Burdura gayet iyi uyar. Livy'nin eserinde

bahsedilen Darsam'ın Darsilam şeklinde tashihini teklif ediyorum; kelimede birçok şekillerde rumcalaştırılan yerli bir ismin başka bir şekli var gibidir.

Zorzila yahut Zorzela sikke basmamıştır. Buldur gibi mükemmel bir mevki ve muhite malik bir şehrin, her halde para basacak kadar zengin olması icabederdi. Lâkin bu meselede de kitabeler imdadımıza yetişiyor, Askania gölünün güney sahillerindeki arazinin Sagalassos'a ait olduğunu gösteriyorlar. Şu halde Buldur sadece «ager Sagalassensium»un bir parçası olduğu için mustekil bir şehir gibi sikke basamiyordu. Mamafih, Zorzilâ'nın Buldurda olduğu kat'i değildir; bunu ispat için daha fazla delile lüzum vardır.

34 — Tityassos, para basmıştır. 1883 de Ilğın (Tyriaion) da bularak kopya ettiğim kaba harflerle mahkûk bir kitabeden maada mevkiini gösterecek hiç bir işaret yoktur:

+ΑΓΡΗΛΙΟCΟΙ	+Αὐρηλιοςθί-	Tatiasa'lılardan
HOCTATIACCH	ῆος Τατιασση-	Avrilius Theos ve
NOCKEAIITONIC	γός κέ' Απτόνις (Αφθόγιος)	Aptoni (Aftonius)
ANECTHCAM	ἀνεστὴσαμ-	sevgili anneleri
ENTHΓΑΥΚΥΤΑ	εντῆ γλυκυτὰ-	Domna'nın namına
ΓΗΗΜΩΝΜΗ	τη ἠμώνμητρὶ	bıraktığı para ile
TPIPOMHC	Δ'όμνης ἐν τῶν	ithaf ettiler. [1].
EKTΩNY ΛP	ύ[π] αρ-[+ όνΙωναὐτῆς]	

Τατιασσηνος'un Tityassos kelimesinin fena imlâ edilmiş etnik şekli olması çok kabildir. Eğer öyle ise, bunu Tityassos'un Pisidia'nın batısından ziyade doğusunda olduğunu gösteren bir delil olarak kabul edebiliriz; çünkü Vilâyetin ta öbür ucundan ziyade komşu bir şehir halkının Tyriaion'da gelip yerleşmiş olması daha münasiptir.

381 Constantinople Meclisinde Pamphylia'da gösterilen Tituensis, Tityassos Piskoposu değildir. Birbirini takip eden Mydus Pentenessensis, Panem'inensis, Midos Panemon, Heraclides Tituensis, Ptynsensis, Tychenses, isimleri birbirine karışmıştır; Midos Petnelissensis, Heraclides Panemoutichensis şeklinde tashih edilmeleri lâzımdır.

35 — Anadoluda bulunan en mühim ve şayanı dikkat kitabelerden bir takımı, Antiocheia'nin batı ve kuzey-batısında yaşayan Xenoi Tekmoreioi'la-

[1] Birinci satırdaki Θ şüphelidir; 2 inci satırdaki ikinci A da müphemdir. Pisidik isimlerinde birçok sesliler bulunur. Meselâ, Ηουλιος'da ve buradaki Ηίηος da olduğu gibi. Δόηνης, üçüncü asırda başlayan, isimlerin mefulüileyh şekilleriyle izafet şekilleri arasındaki karışıklığı gösterir. Bu havalinin dördüncu asıra ait kıtabelerinde bu hale sık sık tesadüf olunur.

ra ait olanlardır. Bunlardan birincisini 1882 de Sir C. W. Wilson'la beraber bulmuş ve 1883 de, Jour. Hell. Stud. de neşretmiştim. 1886 da Prof. Sterrett daha başkalarını bulmuş, ve 1886 da kendim bütün metnini yeniden gözden geçirerek tashih etmiş ve bir iki de ilâvede bulunmuştum. Sterrett, bütün seriyi «Wolfe Exped.» 'inde neşrederek benim tashih ve ilâvelerimin büyük bir kısmını da kıtabın içine ilâve etmiş, yahut da zeylinde bahis konusu etmiştir. Lâkin benim 1883 de neşrettiğim birinci kitabenin müsveddesini tesadüfen kitab basılıncaya kadar görmedim [1]; bütün serinin en uzun ve en tamı olmak münasebetiyle en mühimmi olan bu kitabe eserde benim neşrettiğim şekilden tamamile başka olarak gözükmektedir. Prof. G. Hirschfeld, Stearett'in eseri için yazdığı tenkitte [2], pek haklı olarak aramizdaki bu farka işaret ediyor; bu fark bemim ilk satırlar hakkındaki tashih ve tefsirimi de şüpheli bir duruma düşürmektedir. Halbuki Sterertt, bu ilk satırları ne tefsir etmeğe teşebbüs etmiştir, ne de kendi metninde böyle bir şeye imkân vardır. Aramızdaki en mühim fark, satırların tertibinde ve benim kitabeyi iki ayrı kitabe olarak kabul etmemdedir. Meselâ benim bir satırın iki yarısı olarak gösterdiğim kısımları, Sterrett kendi kopyasında dokuzuncu ve on birinci satırlar olarak vermiştir; ben kitabeyi ayrı ayrı iki kısım olarak tercüme ettiğim halde o bir bütün kitabe imiş gibi bastırmıştır. Bunun sebebi, ilk iki üç satırın ve daha başka satırların parçalarının sütundan kırılıp düşen ayrı bir parça üzerinde olmasıdır. Anlaşılan Sterrett, kırık parçayı ötekinin üzerine koyduktan sonra, satırların birleştikleri noktaları gösteren bir kopya yapmamıştır. Halbuki 1882 de böyle yaptığım gibi, 1886 da da sütunun iki parçasını birleştirip sıkıca tutturarak satırların tertibini bir kere daha kontrol ettim ve aynı zamanda yeni bir kopyasını aldım; binaenaleyh evvelce de «Chronique d'Orient» da söylediğim gibi, şimdi de burada tekrar ediyorum : Satırları tertibim ve kitabeyi ikiye ayırışim her noktadan doğru ve haklıdır. Prof. Sterrett'in bulduğu bir takım yeni kitabelerin yardımile, bu birinciyi de benim 1883 de yapabildiğimden daha mükemmel bir surette derleyip toplamak mümkün olmuştur.

36 — Birinci kitabe şöyle başlar:

Ἀπηγγειλαν'εν?] τῶ Διπυλω?
ἐπὶ ἀναγρυφ] ἐως Αὐρ.
.....'ολη] σιμου
κτιμ]εν [ην] οῦ ἐ πὶ [δοσιν (δηνάρια) ς?] τά',

[1] 1886 da, hepisinin kopyelerini bana göndermiş, yalnız bu eksik kalmıştı. Kendi kopyelerimle inceden inceye karşılaştırdıktan sonra kendi not ve mulahazalarımla beraber iade etmiştim.

[2] Göttinger gelektrte anzeiger, 1888.

ἐπί πραγ[ματευ?][τεῦΑὐρ. Πάπας Μηννέου Τυ [....
Φρονίμηνοῦ δοντ. (δηνάρια) [....
κ(ὲ ἔπὶ βευτῶν Αὐρ. Ἀλεξάνδρου β'. θ[....
καὶ Αὐρ. Ζωτίκου Μενελάου ιπαρσιανοῦ δοντ [....

200-250 tarihlerinde bu havalide yunanca diye geçen «patois» ile bu satırları şöyle tercüme edebiliriz: «(para vadetti?) mabed için, o zaman Aurelius ..... Onesimus'un oğlu, bir Ktimenia'lı (ki ilâveten 63101 [1] Dinar verdi) memurdu ve o zaman Aurelius papas [2] Menneas Ty... [3] phronimus'un oğlu, bir Karmenia'lı (ki . . . dinar verdi) (Hakim?) idi, ve o zaman Aurelius Alexander, Alexander'in oğlu, bir Th . . . . . 'i, ve Aurelius Zoticus, Menelaos'un oğlu, bir Marsia'lı (ki . . . . verdi) hakem idiler». Bundan sonra teberrüatta bulunmağı vadedenlerin isimleri gelir.

Bu kitabe hakkedildikten sonra, daha fazla izahat ilâve edilmek istenmiş, ve yukarıya, sağ tarafa, birinci kitabenin satırlarının bittiği yere bir ikinci yazı daha sıkıştırılmıştır. Bu ikinci kitabeyi birinciden tefrik etmek kolaydır, çünkü dahı küçük. fakat daha muntazam ve daha iyi yazılmış harflerle hak edilmiştir.

. . . . . ἔτ] ους ε[ρ'γα θ']. Τὺχης. Μεγὰλη Ἀρτεμις Ξένοι Τεκμ'ο] ρει ι
ἐποίηθεν φιὰλην
καὶ ἀνδ] ρειάντα καὶ χαλκωμυ καί πατέλλας
καὶ λιβανωτρίδα
ἐκ τῶν ἴδίων
ἀναλωμάτων

«Mesud (100 yahut 200) senesinde, Büyük Artemis'e Tekmoria'lı yabancılar kendi paralariyle bir heykel ve bir bakır kap ve tabaklarla bir buhurdan yaptırdılar.»

Birinci satır gayet hafiftir. Ne εὐτυχῆς ne de ὑπὲρ τύχης ibarelerinin taşa hakkedilmediğine karar verdim. Sadece Τὺχης şeklindeki muzafınileyhe şimdiye kadar hiç bir yerde tesadüf etmedim; lâkin μεγεάλη Ἄρτεμις «büyük Artemis» ibaresinin bu dine mahsus formüllerden biri olduğu o zamandanberi anlaşılmıştır [4].

[1] δοντό kelimesi yanlışlıkla unutulmuştur

[2] Popas muzafunileh yerine fail olarak kullanılmıştır; beri tarafta da δύτές muzafuileyhtir; halbuki hemen her defasında fail olması icab ederdi.

[3] Eğer bir gramer hatası olarak bu ibarede iki şahıs murad edildiğini kabul etmek mümkün olsa idi cümleyi şöyle tashih etmek mümkün olurdu: Μεννέυ Τυ] ιτηνοῦ, Αὐρ. Καρικοῦ?] Φρονίμον καρμηνοῦ.

[4] Jour. Hell. Stud. 1889 daki «Artemis-Leto ve Apollo Lainbenos» ismindeki makaleme müracaat.

37 — Prof. Sterrett kitabına koyduğu haritada, Tekmorion'u bir şehir olarak göstermiştir. Xenoi Tekmoreioi'den bu manayi çıkarmak bana imkânsız gözükür. Bu şayanı dikkat lakabı ben şöyle tercüme ediyorum. «τέκμωρ işareti kullanan dost misafirler.» Bu şairane τεκμωρ tabiri Pisid a'nın yapmacıklı yunancası için o kadar gayri tabii bir kelime değild r. Bu, (evvelki makalemde verdiğim ve burada tekrarına lûzum görmediğim izahata göre) Limnai'lilerin Artemis'ine tapmak için toplanmış bir cemiyetti.

38 — Bu kitabelerde şimdilik bizi en çok alâkadar eden nokta cemiyet azalarının memleketlerini gösteren coğrafî isimlerdir.

Bu isimler hakkında hem ben, hem Prof. Hirschfeld, Sterrette'e dair makalesinde, yerli isimler hakkında tetkikatta bulunmuş ve Xenoi'nin tamamile mahallî bir teşekkül olduğunda mutabık kalmıştık. Cemiyet azalarının greko-romen hiç bir hususiyetleri olmadığı gibi, umumiyet itibarile greko-romen sistemindeki (κατὰ πόλεις) şehirlerde değil, eski Anadolu sistemindeki (κωμηον) köylerde yaşayan insanların bulunduğu havalilerdendiler. Antiocheia, Julia ve Synnada gibi Yunan-Roma medenniyeti merkezlerinden birine mensup insanlardan bahsedildiği zaman mevzuubahs şahsı yalnız mensup olduğu πόλις (şehir) e göre değil, aynı zamanda κώμη (köy) üne göre de tasnif etmek ve daima köyünün ismini de beraber kaydetmek adetti. Bu .hususta, Hirschfeld'in bir çok malumatla dolu makalesine medyunum; çünki evvelce Συννα δεύς ὀικῶν ἐν Κανδρουκώμη ibaresini «Limnai'nin yanındaki Kandrokome köyüne yerleşmiş bir Synnadalı» diye anlamıştım.

39 — Sterrett'in verdiği etnik kelimeler listesini, muhtelif noktalardan tashih etmek. lâzımdır; onun için teferrüatile tetkik ederek her birinden köy isminin ne olduğunu bulmağa çalışacağım.

Prof. Sterret, evelki neşriyatımda bulduğu bir kaç hatayı tashih etmiş; meselâ onbirinci satırda benim verdiğim Καρ. Μν(ἑ)ου yerine pek haklı olarak Καρμηνοῦ, ve Κράνος Ἀγηνυς yerine Κρανοσαγηνος şekillerini koymuştur (Phrygiadeki Λύκου Κράνος gibi). Lakin, Ἰμάηνος, yahut μαηνός kelimesini, etnik Ἰμάνηος yerine, bir şahıs ismi zannetmekle o da benim gibi yanılmıştır.

Adada : para darbeden bir şehir ve bir piskoposluk.

Azara yahut Ezara; Philomelion'un altı saat doğusunda el'an Azariköy ismini taşıyan bir köy.

Aiza : meçhul bir köy, Aizanoi ve sakal manasına gelen (mefulünileyh) ἀζένα ile mukayese.

Akroenos: ora lisanında bir sıfat olduğu halde bir yer ismi olarak kullanılmağa başlanmış; bu günkü Afyonkarahisar; Ganzaenos ve Foinaenon gibi.

Algiza: Synnada arazisi dahilinde bir köy, Hellespontus'deki Algiza veya Argiza isminin eşi. Belki Attaleia müstesna olmak üzere, batı sahilinin Yunanlılaşmış havalisine mensub hiç bir Xenos (cemiyet azası) yoktur.

Algonia yahut Algounia: Synnada arazisinde bir köy.

Amblada yahut Anpelada: sikke basan bir şehir ve bir piskoposluk.

Anagos: Synnnda arazisinde bir köy; Sterrett'in listesinde yoktur. (373, 1)

Appolonia: Hirschfeld, Sterrett hakkında yazdığı makalede, yaptığım bir tashihi yanlış anlamıştır. 374,8 de Ap (oll) onia şekli muhtemel, 376,1 de Apollonia olduğu muhakkaktır. Apollonia sikke basan bir şehir ve bir piskosluktu.

Arasiza, Arkasta, Askara: meçhul köyler.

Archelais: 366, 54 ü ihtimalki «Coppadocia ve Lykaonia hududu üzerindeki Archelais şehrinden gelmiş bir yabancı» manâsına alabiliriz.

Attaleia: iki kere zikredilen Ἀττα[λη]νὸς den maksadın Attaleia olduğu anlaşılıyor; lâkin hangi Attaleia olduğu malûm değildir.

Baro (ukl) ia: [1] Battea: Boalia: meçhul köyler.

Boitiniathes: Sterrett bunu B'. Οἰτινιάθης şeklinde, ben de ikinci koypyemde Οἰεινιατης yerine B'. Οἰ[ε]ινιαθης şeklinde tashih etmiştim: Oinia'ya müracaat.

Daokome: Diatora: Doudada: meçhul köyler. Üçüncüsü bulamadığım bir parça üzerinde mahkûkmuş. Daokoma'yı Sterrett 378 e yanlış olarak ilâve etmiştir, fakat 382 de mevcuttur.

Dabenai: 366, 38 i Sterrett ΔAPHNOC okumuştur, lâkin hem 1882 de hem 1886 da bu noktayı bilhassa tetkik ettim ve kelimeyi ΔAPHNOYC okudum. Notlarımda, H N nin birbirine merbut olduğu, P nin B olmak ihtimali bulunduğu, fakat taşın bu noktada çatlamış olması kat'i bir fikir edinmeme mani olduğu ve O'nun da E yerine yazılmış bir hata olduğu yazılıdır. Dabenai'nin Hireocles'in aynı civarda gösterdiği Sabinai olduğuna ve Hierocles'deki ismin Dabinai şeklinde tashihi lâzımgeldiğine kaniim.

Eireumenia: Hermokome: meçhul köyler,

Ekk (ea) imlâsı şüphelidir. [2].

Esouakome: ihtimalki kuzey Phrygia'da, Prepenisseis'lerin bir köyü olan Soa murad edilmiştir. Caria'daki Sova-gela (Mezar kıralı) ile mukayese ediniz.

---

[1] Sterrett'in kopyasını tetkik ettiğim zaman ΥΚΛ harflerinin müphem oldukiarını not etmiştim.

[2] Birinci harf Γ yahut Τ dir. Cizenin Γρεκκεανός yerine yanlışlık'a Ἐκκ(εα)νός yazmış olması hatıra gelir. (εα benim kopyamda gayet müphem gösterilmiştir.)

Ganzaenos: etnik şekli olan Gondane özel isim olarak kullanılmaktadır; Antiocheia'nın on bir mil batısında bir köyün adıdır.

Gardibia, yahut Gardybia: Giza yahut Gisza (Caria lisanında Gıssa, «taş»): ve Grekea yahut Trekea: hepsi meçhul köyler.

İmaion yahut Maion: şimdiye kadar benim de Sterrett'in de bir şahıs isminin muzafinileyhi zannettiğimiz bu Ἰμαηνός kelimesi bir etnik şeklidir; Ma kelimesinden müştaktir: Tataion'un Tatas'dan geldiği gibi; meçhul bir köydür.

Julia: sikke basan bir şehir ve piskoposluk. Julia havalisinde «Aud...ai» isminde bir köyden bahsedilmiştir. (374, 33).

(Kab) orkoi: 383,6 daki ismin bu şekilde tashihini emniyetle teklif edebiliriz. Bu kabile Sangarios'un yukarılarında, sol sahilinde yaşıyordu.

Kakoza: Kamarga: Karbokoma: Karma yahut Kharma (378,1) Karsenda yahut Karseirda: Kelosnia: Kerasia: Klantea: Klela: Kleustia: Knouteina: Koundoza: Kousea: Kradra: Kranosaga: Ktimena yahut Khthimena: meçhul köyler.

Kandroukome; Koumalettos yahut Koumalittos: Synnada'ya tabi köyler.

Kasonia: Katiena: Antiocheia arazisinde köyler.

Kinnaborion: Karamık ova'da bir köy; bilâhara Phrygia Piskoposluklarından biri.

Lanka yahut Lankea; Lapeistra, Lapistra yahut Laphystra: Laptokome: Lykiokome: Latmos [1]: meçhul köyler; sonuncusunun Caria'daki dağ olmasına imkân yoktur.

Limenia: ihtimalki Limnai ile alâkadar bir köy; ihtimalki Gölün kuzey-batısındaki adanın üzerinde.

Lykaones πρὸς ἐνδον, (daha içerden) Küçük Sıçanlı ova'da, Afyonkarahisar'ın güney-batısında bir cemaat.

Mamouta [2]; Marallis yahut Marallita: Marsia: Mergnia: Mikkonia: Monokleros: Mordion: Mouza: meçhul köyler.

Malos πρὸς ὦμα Σακηνον (Sakina'ya yakın): Mallos, bir köy, bilâhara Pisidia'nın güney-doğusunda bir pisikoposluk.

Mandra: Synnada arazisinde bir köy: ihtimalki Sürmene'nin kuzey-doğusunda Mandra denilen köydür; bu köyün yanında Livy'nin bahsettiği Mandri Pınarları bulunmaktadır. Bundan Synnada arazisinin kuzeye doğru epey uzandığı anlaşılıyor.

Metropolis: sikke basan bir şehir, sonra bir piskoposluk.

[1] Μειάτμειος kelimesini Μείλα[λα]τμειος olarak tashih ettim: Taşı yazan ihtimaki üst üste gelen iki ΛΑ hecesinden birini unutmuştur.

[2] Sterrett 366.74 deki kelimeyi ΘΥΤ (yahut ΟΤΤ) yerine ΟΥΤΤ okumustur.

M (i) sylos: Hirschfeld, Tymbriada civarında olduğunu iddia ediyor; haklı olması muhtemeldir.

Nazoula: Neidos: Neophytos: meçhul köyler.

Oikea: Olympokome: meçhul köyler.

Oborai: Synnada arazisi dahilinde bir köy.

Oinia: Oynan Ova köylerinden.

Pagada: Padia: Popaion: Patea: Peidra yahut Pidra: Peisdia yahut Peisda [1] : Perokia: Peskenia, Peskeinia yahut Pesenia (şüphesiz hakkedenin hatası): Polymarga tPlouristra; (381,7) yahut Proureistra : Ptagia: meçhul köyler; Pidrada Anatolia themasının köylerinden olduğu mukayyettir; Peskinia'nın Pesennius Nigere'e izafeten bu ismi aldığı anlaşılıyor.

Peliganon yahut Piliganon: Synnada arazisi köylerinden.

Raita : Rekokome: Renbea meçhul köyler.

Sagoue ; meçhul bir köy [2]. Şekli, batı Pisidia'daki Lagoe yahut Lagbe'ye benzer.

Şimikka yahut Simmikka: Sourbia: meçhul köyler.

Synnada: arazisi dahilinde Algiza yahut Algizea, Kandroukome; Koumalittos Mandra, Oborai, Peligenon, Anagos Algounia köyleri bulunan bir şehir.

Strouma (366 yı Στρουμ[η]νος okudum): Yani «nehir-şehiri». Strom, Roma, Streit, Stlis kelimeleri ile mukayese.

Tataion: Talimeta [3]: Tettha: Teuita, Tyita, Tyta, yahut Tita.

Tloua [4]: Tyrsa: Triglettia yahut Trouglettia: Totonia [5]: meçhul köyler.

Chailiara (? bunu taşın üstünde bulamadım): Pserkiokome: meçhul köyler.

40 — Limnai. Şimdi İgridir Gölü ile Hawiran (yahut Hoyran) Gölü denilen çifte göllerin eskiden Limnai ismini taşıdığını Prof. G. Hirschfeld tahmini olarak ortaya atmıştı. Bu mükemmel faraziyeyi ben hakikat olarak

[1] Padia 366,58 de de mukayyettir. Π[ειο]διανός değildrr. Παδιανός dur.

[2] Sterrett'in yazdığı Σαγοντηνός bana yanlış gibi gözüktü. Fihrist'te kelimeyi bazan Σαγονντηυός şeklinde söylüyorsa da eserin metni böyle göstermiyor.

[3] Bundan evvelki makalemde yanlış olarak bu ismin Talimeneus olduğunu zannetmiştim 366,91 de Ταλιμετηνος (Sterrett [Λ.. λιετμηνος); 366.69 da Ταλιμεττηνος (Sterr. Ταλωεττηνός); ve 366,85 ve 86 da Ιαλιμετευς şeklindedir 1886 da h pis.ni okumağa ve doğru olduklarını tesbite muvaffak oldum.

[4] 374,49 u ΤΑΟΥΗΝΟC okudum; Sterrett OYHNOC okumuş, ve yanlış olarak [Τυι]τηνος şeklinde kopya etmiştir. Lycia isimlerindeki Tlos'la mukayese ediniz.

[5] 366 48 ihtimalki 366,74 gibi [Τωτ]ωνά(ωνε τη; dir.

Ptolemy	Sikkeler	325, 381 Meclisleri	431, 451 Meclisleri	H
. .	. .	. .	. .	{δεμ Σα
Σέλγη	ΣΕΛΓΕΩΝ	Uranion Selgensis, 325	Νουνέχιος Σέλγης, 431	Σέ
Ἄσπενδος	ΑΣΠΕΝΔΙΩΝ	Domnus Aspendius, 325	Τριβωνιανὸς Πριμουπόλεως 431	Πρ
Σίδη	ΣΙΔΗΤΩΝ	. .	Ἀμφιλόχιος Σίδης, 431, 451	Σώ
. .	. . .	. .	Nectarios Sesenniorum, 431	Σέ
Λύρβη	ΛΥΡΒΕΙΤΩΝ	Caius Lirbensis, 381	. .	Λύ
Κάσαι	ΚΑΣΑΤΩΝ	Tuesianus Cassonensis, 381	Nectarius Cassorum, 431 (?)	Κά
[Katenneis, Str.]	. .	. .	{Ἀκάκιος Κοτεννῶν, 431 Εὐγένιος Κοτεννῶν, 451}	Κό
[Etenna, Polyb.]	ΕΤΕΝΝΕΩΝ	Troilus Geunensis, 381	Εὐδόξιος Ἐτεννῶν, 451	.
. .	. .	. .	Paulus Orynorum, 431	Ὀρ
Κυρακήσιον	ΚΟΡΑΚΗΣΙΩΤΩΝ	Theodulus Coracesiensis, 381	{Ὄβριμος Κορακησίου, 451 Ματιδιανὸς Κορακησίου 431}	Κο
Σύεδρα	ΣΥΕΔΡΕΩΝ	Nestor Syedrensis, 325	{Στρατόνικος Συέδρων, 536 Σέλευκος Συέδρων, 410}	Σύ
. .	ΚΑΡΑΛΛΙΩΤΩΝ	. .	{Μαρκιανὸς Κοραλλίας, 451 Solon Caralliae, 431}	Κα
Κολοβρασσὸς	ΚΟΛΥΒΡΑΣΣΕΩΝ	Longinus Colobrassensis, 381	Νήσιος, Κορυβρασσοῦ, 431	Ὀλ
Κίβυρα	. .	. .	. .	.
Homonades, Str.]	. .	[Lykaonia]	[Lykaonia]	.
. .	ΔΑΛΙΣΑΝΔΕΩΝ	. .	. .	.
. .	. .	. .	Κοσμᾶς Μανούων, 680	.

I A PRIMA

Hierocles	VIII., IX. listeler	I. liste	III., X., XIII. listeler
δεμουσία Σαβαίων	14 Ἴσβων	13 Ἰσηνῶν	14 Ἴσβων
Σέλπη	2 Σέλγης	11 Σέλγης	. .
Πριμούπολις	3 Ἀσπένδου	2 Ἀσπένδου	2 Ἀσπένδου
Σώδι	1 Σίδης	I. 1 Σίδης	1 Σίδης
Σέρνα	7 Σεμνέων	6 Σεμνέων	7 Σεμνέων, Σεμαίων
Λύβρη	15 Λύρβης	14 Λύρβης	15 Λύρβης
Κάσσα	6 Κασῶν	5 Κασσῶν	6 Κασσῶν
Κότανα	. .	. .	3 Τένης, Κοταίνης
. .	4 Στέννης	3 Ἐττένης	4 Ἐταίνου, Ἐταείνου
Ὄρυμνα	5 Ὀρύμνου	4 Ὀρύμνης	5 Ρύμνης
Κορακήσιον	9 Κορακισίου	8 τοῦ Κορακισσίου	9 Καριμυσίου
Σύεδρα	10 Συέδρων	9 Συέθρων	10 Συνέδρων
Καραλία	8 Καραλλίων	7 Καραλίων	8 Καραλλίων
Ὀλυβρασὸς	16 Κολυβρασοῦ	15 Κολυβρασσοῦ	16 Κολυβρασσοῦ
. .	11 Μυλόνης ἤτοι Ἰουστινιανουπόλεως	10 Μυράβης	11 Μυλώνης ἤτοι Ἰουστινιανουπόλεως
. .	12 Οὐαμάνδων, Συμάνδρων	11 Οὐαμάνδων	12 Οὐαμάνδων
. .	13 Δαλισανδοῦ	12 Δαλ σανδοῦ	13 Δαλισανδοῦ
. .	17 Μαναύων, Μανάνων	16 Μαναιων	17 Μαναύσων, Μοναύσω

kabul ediyorum. Prostenna (İğridir) pisikoposluğu ile birleştirilmiş olduğunu tahmin ettiğimiz Limnai Pisikoposluğu - eğer bu tahminim yanlış değilse, öteki faraziyeyi kati surette ispat eder. Bundan maada 787 tarihindeki II. Nicaea meclisinde: «Epiphanos, Limnai'de Hazreti Meryem manastırında başrahib» kaydını görüyoruz [1] «Gölün bakir Meryem Anası» nın, eski zamanlarda gölün kuzeydoğu sahilinde ve bütün civarında gayet mühim bir din olan Tanrıçe Artemis (Parthenos) dininin hiristiyanlaşmış bir şekli olduğunda hiç şüphem yoktur. Bugün, Hoyran Gölünün kuzey-doğu sahilinde, Kaziri (yahut Gazırı) denilen bir Türk köyünde, asırlardan beri yalnız Türklerle meskûn havalinin ortasında, Meryeme mahsus bir küçük kilise vardır ki Pisidia ve Lykaonia Hiristiyanlarının ziyaretgâhıdır [2]. Eski devirlerde «Gölün bakir Tanricesi»nin ehemmiyeti ve nufuzu, bu günkü Hiristiyan halefinden geri değildi. Binaenaleyh Xenoi Tekmoreioi'ların bu kadar vasi bir çevreden toplanmış olmalarına şaşmamak icabeder.

Bundan evvelki makalemde Tekmoreioi'lere ait kitabelerde Limnai Gölünün ismini bulmak için boş yere uğraşmıştım. Lâkin Gölün kenarında, yahut Kazırı'nın yanındaki küçük adada bir köyün ismi olan Limenia adını Sterrett bulmağa muvaffak olmuştur. 1886 da bu adaya gitmek çok istediğim halde köye ait tek sandal bir kaç sene evvel ihmal yüzünden parçalanmış ve yerine yenisi tedarik edilmemiş olduğundan arzumu yerine get remedim. Eskiden köylüler bu adayı ekip biçerlermiş, lâkin şimdi sandalsızlıktan bundan da vaz geçmişlerdi. Bu Türk köylerinin hayat tarzını gösteren tipik bir nümunedir.

Z. Pamphylia, Caria, Lycia

Bütün piskoposluk listelerinde Pampyhlia iki vilâyete ayrılmıştır; ben bunları Prima ve Sacunda (birinci ve ikinci) diye tefrik ediyorum [3]. Ne Hierocles, ne de Hierocles'den evvelki resmî vilâyet listeleri Pamphylia'yı ikiye ayırmışlardır. Bundan, Pamphylia'nin iki vilâyete taksiminin Hie-

[1] En yakın hiristiyan köyü 24 mil ötedeki (Uluborlu) Appolonia'dır. Ondan sonrakiler. Konia ve Sparta dır

[2] Iğridir gölündeki adaların birinde hâlâ bir manastır vardır. Burada Hirschfeld Euthymus'in hayatına ait bazı parçalar bulmuş ve biraz evvel De Boor tarafından neşredilmiştir

[3] Bu tabirleri, kolaylık için, Cappadocia Prima ve Secunda'ya teşbihen kullanıyorum, lâkin Bithynia Prima ve Secunda ve yukarda gösterdiğimiz sair misaller gibi, hiç bir zaman kullanılmamışlardır.

rocles'in [1] zamanından sonra olduğu neticesi çıkarılmıştır. «Athen. Mitheilungen» 1885, s. 345 de bu istidlâlin yanlış olduğunu, taksimatın 458 de de mevcut olduğunu ve Hierocles'deki sıranın da bunu ispat ettiğini göstermeğe çalışmıştım; lâkin o zaman vaziyeti iyice tetkik etmemiştim. Bu taksimat tamamile kiliseye ait olup sivil hukûmetle hiç bir alâkası yoktu. Bithynia'da da aynı vaziyet hasıl olmuş, kilisedeki kıskançlık ve şeref meseleri yüzünden, vilâyet, Nikomedeia ile Nikaia metropolisleri arasında bölüşülmüştü. Bunun gibi sonradan hasıl olan Phrygia Pakatiana, Pamphylia Secunda vesaire taksimatı da muhakkak surette yalnız kilisede kalmış ve hiç bir zaman idarî bir mevcudiyet gösterememiştir. Bunu ispat eden delillerden biri de bu taksimatın bir çoğunun sivil hükûmet tarafından eski vilâyet tarzının kaldırılıp thema taksimatının kabulünden sonra oluşudur.

Pamphylia'da iki metropolis vardı : Perga ile Side; ikisi de İmparatorluk devrindeki sikkelerinde bu şerefi iddia ederler. Aralarında, Smyrna ile Ephesos, Tarsos'la Anazarbos, Nikaia ile Nikomedeia gibi, kuvvetli bir rekabet olduğu anlaşılıyor. 431 Ephesos meclisinde, hem Perga hem Side metropolis olarak kaydedilmişlerdir. İki metropolitin, piskoposluklarını ne zaman aralarında taksim ettiklerini anlayabilmek için elimizde hiç bir vesika yoptur. Chalcedon'da hazır bulunan piskoposların listesinden, taksimatın o tarihte mevcut olduğu anlaşılıyor. Lâkin vilâyetlere göre sonradan tertip edilen bu liste, meclisin tarihi olan 451 den sonradır [2]: asıl meclisteki azaların sırası pek katî olmamakla beraber umumiyet itibarile taksimatın o zamandan kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. 458 de İmparator Leo'ya gönderilen mektup yazıldığı zaman taksimat herhalde mevcuttu.

2 — Yalnız bir Pamphylia vilâyeti olduğunu Hierocles biliyordu. Şehir listesini evvelâ P. Secunda'nın, sonra P. Prima'nın kilise listelerini kopye ederek vucude getirmiştir. Ve bunu yaparken şekilleri anlayamadığı için bazı hatalar yapmıştır: Meselâ δξήμου Σαβαίων [3] (ἐπίσκοπος) «Saba şehri halkının piskoposu» ibaresinden sadece δήμου Σαβαίων diye bir isim çıkarmış, başka bir kâtip tarafından şerh olarak kenara sonradan ilâve edilen δήμου Ἰοβα kelimeleri ayrıca bir ikinci isimmiş gibi asıl metne Δεμουσία şeklinde sokulmuştur.

3 — Aspendos'u Primopolis ismiyle kaydeder. Primopolis yahut Priamolis, Aspendos'un 431 Ephesos meclisinde kaydedildiği isimdir. Başka hiçbir

[1] Bu iddiayı M. Waaddington. «Rev Numism» 1883, S. 29 da ortaya atmıştır.

[2] Meclislerin akdedildiği tarihte atılan imzalarla sonradan tertip edilen listeleri birbirinden ilk ayıran, zannedersem l'abbe Duchesne olmuştur ; «Mép. Graux.» ya muracaat.

[3] Yani Σαβέων : asıl yerli şekli ihtimalki Sba idi; Rumcalaşınca bazan «Ἴσβα»; bazan Σάβη olmuştur (Laviansene yahut küçük Armenia'daki Ispa gibi).

yerde kullanılmayan bu ismin aslının ne olduğu malûm değildir. İhtimalki Pamphylia Secunda'daki Hadriana, ve Cilicia'daki Neronias şehirleri için de düşündüğüm gibi, mahallî bir azize izafeten bu isimler kullanılmıştır. (ASP D, 15). Philostratos (Vit. Apoll. I. S. 9 [15]) Aspendos'tan Pamphylia'nın üçüncü şehri olarak bahseder: şüphesiz Side ile Perga'yı birinci ve ikinci addediyordu.

4 — Side. VIII. ve IX. listeler Zela'yı Side'den evel kayderler. Bunun bir tekerrür hatası olduğu aşikârdır, ihtimalki ΣΗΔΗ gibi bir şeklin ΣΗΛΗ ye tahrifinden hasıl olmuştur.

5 — Selge, son zamanlarda başpiskoposluk olmuştu.

6 — İsba. Le Quien, Hierocles'in δήμου Σαβαίων ibaresini Σεμνέων yerine yazılmış yanlış bir şekil olarak kabul etmiştir, halbuki Hierocles Σέμνα yahut Σέννα yerine Σέρνα şeklini kullanmıştır. (§ 2 ye muracaat). Verdiği sıradan İsba'yı, şehirlerini önce verdiği ikinci Pamphylia'da farzettiği anlaşılıyor [1]. Onun için ben de tahmini olarak vilâyeti ikiye ayıran hududun üzerine koydum, lâkin böyle olduğunu gösterecek hiç bir delil yoktur (ASP, D 27). İleri sürebileceğimiz tek nazariye Eurymedon nehri üzerinde, Timbrida ile Selge arasında eski bir şehre ait olduklarında hiç şüphe olmayan Kiesme harabelerinin İsba olduğudur. Burada İsba'dan [2] başka bir şehrin olabilmek ihtimali gayet az olduğu gibi vaziyeti de İsba'nın ne için kâh P. Prima'da, kâh Secunda'da addedildiğini gayet güzel izah eder. Meydana çıkarılan kitabeler bu nazariyeyi isbat etmemekle beraber cerh de etmemektedir.

M. Radet ile Paris, Kiesme'de, Kleon oğlu Kleon şerefine Sillyon halkı tarafından dikilmiş bir emirname bularak neşretmişlerdi. Buna istinaden Kıesme'deki harabelerin eski Sillyon şehri olduğunu iddia etmişlerdi [3]. Bundan, hem Sillyon şehrinin memleketin çok başka bir noktasında bulunup meydana çıkarıldığından, hem de şehirlerin, diğer bir şehir halkından bir ferdin şerefine emirname yazmak ve bunu yine onun kendi şehrine dikmek adetinde olduklarından haberleri olmadığı anlaşılıyor. Meselâ Nakoleia'da bulunan Prymnessos'lulara ait emirname (C. İ. G. 3818) uzun zaman, M. Radet ile Paris'nin Sillyon hakkındaki hatalarına benzer bir karışıklığa sebep olmuştu. Aynı cıvarda bulup neşrettikleri diğer bir kitabe Kıesme'nin eski isminin Μουλασσέων δῆμος olduğunu gösteriyor. Moulassa, Caria'daki

[1] Ya Isba'yı Secunda'da gösteren bir kilise listesini takip etmiştir. yahut da metnin kendinde bir karışıklık olmuştur.

[2] Hirschfeld'in «Reisehericht» deki iddiaları, Pednelissos'un Kiesme'de olmayacağını ispat eder.

[3] Bul. Corr. Hell. 1886 s. 500.

Mylasa yahut Mylasa'ya çok benzer. Moulassa isminde bir piskoposluğun olmayışına bakılırsa bura halkının başka bir piskoposa tabi oldukları anlaşılır. Moulassa'nın İsba havalisi dahilinde olduğunu tahmin ediyorum.

7 — Senna - Σεμνέων piskoposluğu Semna (yahut Semnos) isminde bir şehrin vucuduna delâlet eder. Burada isme rumca bir mana mermeğe uğraşıldığı anlaşılıyor. 431 deki Sesenniorum şekli asıl kelimenin Senna olmak ihtimalini ve Hierocles'in bunu Serna şeklinde tahrif ettiğini hatıra getirir. Senna'nın vaziyeti hakkında, Kasai'ya olan alâkasından başka, hiç bir şey bilinmemektedir.

Le Quien yaptığı tenakusun farkında olmayarak Nectarius Senneae'den hem Phrygiadaki Sanaos piskoposu, hem de Semneai piskoposu olarak iki kere bahsetmiştir. (Doğrusu ikincisidir, lâkin Semneai şeklini yanlış olarak Σεμνέων ibaresinden çıkarmıştır.)

8 — Kassai yahut Kasai'nin Sennea yanında bir piskoposluk olduğu ve bazan onunla beraber aynı piskoposa tabi olduğu anlaşılıyor. 431 de Ephesos meclisinde hazır bulunan Nectorius Casorum isminin yanına Sesenniorum lakabı da derkenar edilmiştir; Rumca listeler ekseriyetle «Nektarius, Sennea kilisesi Piskoposu» şeklini kullanmışlardır. İgnatius 869 da Sennea, 879 da Kassai Piskoposu idi [1]. Lâkin bütün bunlara mukabil, 553 Constantinople meclisinde, ayrı ayrı, Senneali Konon ile Kassaili Kiryakos'un imzalarına tesadüf ediyoruz. Ya o zaman, mukaddemede bahsettiğimiz Zeno kanununa göre (474 - 91 Milâd) iki şehir muvakkaten ayrı Piskoposlara tabi idiler, yahut da Sennea kelimesi Ετεννῶν yerine yazılmış bir hatadır: lâkin bu ikinci ihtimal gayet zaiftir.

536 Constantinople Meclisinde (H) εόδωρος Κασσατῶν (Lâtincesi Carissoıum) kaydına tesadüf ediyoruz [2]. Kassai bazan İsauria listelerinin nihayetinde de mukayyettir: τά δὲ κλίματα κασσῶν. Βινά βων. Βολβόσου. Burada κλίματα kelimesi ihtimalki Justinian'da olduğu gibi, «denize doğru bayır» manasına kullanılmıştır. [3]. Memleketin şekli gözönüne alınırsa Kassai'nin denizden biraz gerideki bayırlarda, Pamphylia ile İsauria hududu üzerinde olması muhtemeldir. Bu, Laerte, Kassai, Lyrbe, Kolobrassos ve

[1] 879 da, Senneali Athanasius'la Kassai'li Ignatius biri Photias taraftarı, biri Ignatius taraftarı, rakip Piskoposlardı.

[2] Chalced. meclisinde Mercelinus yahut Mercianus Coralliae yahut Corissorum mevcuttu. İhtimalki iki kayitta da Carissa sırf bir hatadan ibarettir.

[3] αιγε πρὸς τοῖς κλίμασι κεῖμενναι Σινώπ τε καί Αμισος, burda da kelimenin bu manada kul anıldığı anlaşılıyor; lâkin Theodor Syceotae'nın hayatında (S. 40) «in loca Mazaniae, Qui estad Siberim superiarem sub chinate Menozeniae» cümlesinde, umumiyetle olduğu gibi, «havali» manasına kullanılmıştır.

Kibyra'dan «Cılicia Tracheia içlerinde» olarak bahseden Ptolemy'ye gayet uygun düşer. Laerte ile Kibyra'nın denize yakın oldukları malûmdur.

9 — Etenna ile Kotenna'yı birbirinden tefrik etmek gayet güçtür. Şu liste, haklarında bildiğimiz şeylerin çoğunu hulâsa eder:

Troilus	Geonensis (τενῶν, Γενὼν şeklinde bozulmuştur)	381
Hesychius	Continensis (Kotenensis)	381
Ἀκάκιος	Κοτενῶν	431
εὐτρόπιος	Ἐτεννῶν	431
εὐγένιος [1]	Κοτεννῶν	451
εὐδόξιο	Ἐτεννῶν	451
Φλαβιανός	Κοτενῶν (Cotenorum)	536
Κοσμας	Κοντανῶν ἤτοι Μανσύων	680
Joannes	ἐτεννῶν	787
Μακάριος	Κοτέννης	879
Πέτρος	Ἐτενίνου	879
Θεόδωρος	ἰτέας yahut ἰτενίασ [2]	879

VIII, IX. ve I. listeler, yalnız ikisinden birini: III. X. XIII. listeler, dört meclisin kayıtları, her ikisini de kaydederler. Polybius (V, 73) Etenna'yı Pisidia'da, Side'nin yukarısında göstermiştir. Strabo, Katenna'lıların Pisidia'da, Selge ile Homonad'lerin civarında olduklarından bahseder. M. Waddington, kilise listelerinde, ikisinin birbirinden tefrik edilerek yanyana kaydedildiklerini farketmeyerek, Polybius'le Strabo'nun ayni yerden bahsettiklerini zannetmiş ve ismin asıl mahalli şeklinin Hetenna olduğunu, baştaki kuvvetli Pisidia (H) sının rumcada bazan (K) ile gösterilip bazan da büsbütün kaybolduğunu farzetmiştir. Delilleri şunlardır:

(1) Strabo Katenna'yı tam Polybius'un Etenna'yı gösterdiği yerde göstermiştir;

(2) «Kat'i bir delil de» Piskoposluk listelerinin, Kasa, Etenna, Orymna diye verdiklerini Hierocles'in Kasa, Kotana, Orymna olarak vermesidir [3]. Bu deliller, Profesör G. Hirschfeld'i de tamamile ikna etmiş ve «Reiseberichte»'in ikinci kısmında hiç tereddütsüz, hatta bazı menabiin bunları birbirinden ayırd ettiklerini kayda bile lûzum görmeden, ikisini de aynı yer olarak kabul etmiştir.

[1] Bazan Εὐσέβιος.

[2] İhtimalki Peter'le Theodore da biri Ignatius, biri Photias taraftarı, iki rakip Piskoposdular.

[3] «Voyage Numism». S. 86.

Yukarıda verdiğimiz cetveldeki 381, 431, 451 ve 879 meclislerinin imzaları da gösteriyor ki, her bir mecliste, Etenna ile Kotenna'dan, ayrı iki piskopos hazır bulunmuştur.

III. X XIII. listeler ikisini yan yana kaydederler. Binaenaleyh Waddington'un fikrini tam olarak kabul etmek imkân haricindedir. Fakat aynı zamanda, bu fikrin tamamile yanlış olduğunu da zannetmiyorum. Etenna ile Kotenne'nin aslen aynı şey olduğu fikrine kuvvetle mailim; lâkin bütün Bizans devrinde, ikisi kat'i bir şekilde birbirinden tefrik edilmektedir. Tek bir kabileden muhtelif şehirlerin teşekkül ettiğini aşağıda (§ 12) başka misal ile de göstereceğiz. Ve benim fikrimce, Hetenneis kabilesi, en aşağı iki yere taksim olmuştu. Kuzeydeki Etenna ismini aldığı halde güneydeki Kotenna adını tercih etmişti. İkinci kısım, Manaua, yahut Banaba isminde bir şehir daha ihtiva ediyordu ki Bizans devrinde bu da ehemmiyet kesbetmiş, Piskoposluk olmuştu. Onun için 680 de «Katenna yahut Manana piskoposu Kosmos» imzasına tesadüf ediyoruz ve listelerin ekserisi Kotenna'yı büsbütün bırakıp yalnız Manaua yahut Manoua'yı kaydediyorlar. Lâkin meclislerin bir çoğu Kotenna, Kantana yahut Kantina ismini vermişler; III. X. ve XIII. listeler de Tena yahut Kotenna, Etenna ve Manaua olmak üzere üç ayrı Piskoposluktan bahsetmişlerdir.

Hirschfeld, Katenna yahut Kotenna'nın yerini bugünkü Godena'da bulmuştur. Ve neşrettiği bir kitabe bura halkının kendilerine Κοτεννιες ismini verdiklerini gösterir.

Lequien, Pisidia'daki Konane ile Pamphylia'daki Kantana yahut Katenna 'yı karıştırmış, birinciyi listesine hiç koymamıştır. Komama Colonia bahsinde de şaşırmış, listesine (Ptolemy'de olduğu gibi) Κόμμακον şeklinde geçirmiştir.

10 — Erymna hemen bütün listelerde Orymna şeklinde yazılıdır. Hirschfeld tarafından bugünkü Ormana olduğu meydana çıkarılmıştır. Lâkin birî Hierschfeld, biri Radet ve Paris tarafından neşredilen iki kitabeden anlaşıldığına göre, rumlaşmış halk kendilerine Ἐρυμνεις ismini veriyorlardı [1]. İkinci kitabede Erymneus kelimesinin Ἰταλικός, Μακεδών, vesaire gibi, bir şahıs ismi olarak kullanıldığını görüyoruz, lâkin bu şekli, kelimenin daimî imlâsını gösteren bir delil olarak kabul edebiliriz. Âdet olduğu üzere rumca bir mâna vermek için ἐρυμνός (Tepe) kelimesine müşabehetinden dolayı uydurulmuştur.

[1] Aspendos'ta bulunan bir kitabete (Bull, Corr. Hell. 1886. S. 161) Ti B. Κλ (αύδιον), Κυρεῖνα, Ἐρυμνέα υἱὸν Τιβ; Κλ (αυδίου)'ι ταλικοῦ cümlesi vardır. Buradaki Κυρεῖνα kelimesini müellifler yanlış anlamışlar Tiberius Claudius'un bir lak bı ve mefuliiileyh zannetmişlerdir. Halbuki, latince Ti. Claudius, Ti. E., Quir., Erymneus cümlesinin fena bir tercümesinden ibarettir.

11 — Manaua. Bir çok imlâsı olan bir ismin, en doğru şekli ihtimal ki, Manaua'dır. İsauria'daki Κλίματα Βανάβων (Vanavon Havalisi) olması muhtemel, binaenaleyh Kasai için söylenen mülâhazalar bunun için de varittir. Bu şehirden, biraz evvel Pisidia'daki Kanana münasebetiyle de bahsetmiştik. Orada kaydetmiş olduğumuz bir parça 680 de Manaua'nın Katenna ile birlikte bir Piskoposluk teşkil ettiğini gösterir. Bundan da Manaua 'nın Katenna'ya bitişik olduğu anlaşılır; onun için Manaua'yı. Katenna ile denizin arasına, Toros'un güney eteklerindeki sırta koymak icabeder. [1]

12 — Dalisandos. Listeler, Homonade'larla Dalisandos'u birbirini takip eden iki Piskopos olarak göstermişlerdir. Bunun sadece bir taksim hatası olduğundan şüphe etmiyorum. Fasıllar'da bulunan Dalisandos, Homonade 'ların bir köyü idi, tedricen şehir payesini almış ve Lykaonia ittihadına kabul edilmişti. Lâkin aynı zamanda Homonade'ların şehri olduğu da hissediliyordu. Bunun gibi, Karalis ile Trogitis gölleri arasındaki bütün havalinin, Strabo'nun zamanında, Homonade'lara âit olduğunu ve eğer tâyin ettiğim mevkiler doğru ise, Lyrbe Kolobrassos ve Karallia'nın müstakil birer şehir olarak varlıklarını tedricen elde ettiklerini vc Parlais'in de, bu kabileyi zaptu-rapt için tesis edilmiş bir koloni olduğunu ihtimalden uzak görmüyorum. Bu kabileyi mağlup etmeye Kıral Amyntas bile muvaffak olamamış, bu zafer ancak Quirinius'a müyesser olmuştu.

13 — Mylome, Myrabe yahut Myla, yalnız Bizans listelerinde bahsi geçcn bir şehrin hakiki isminin ne olduğunu bulmak kadar güç bir şey olmadığına güzel bir misal teşkil eder (Pisidia'daki Siniandos-Sinethandos gibi). Bazı manüskrilerdeki Πύλων şekli hatıra Peripli'lerdeki Mylai şehrini getirirse de, bu Mylai ta İsauria sahilinin doğusundadır. Binaenaleyh Pamphylia'da olamaz. Ben murad edilen yerin Kibyra olduğuna kaniim. Bu şehir adını, Kibyrhaiote themasına da vermiş olduğu için büyük bir liman olması icab eder. Ptolemy'nin rivayetine göre, Kibyra, denizden biraz geride idi; ihtimal ki bunun için Justinian, küçücük Attaleia limanından daha kullanışlı olmak üzere, Justinianopolis'i müstahkem bir liman olarak sahile inşa ettirmişti. Demek ki aynı zamanda Justinianopolis ismini de taşımakta idi.

14 — Pamphlylia Secunda'ya gelince, «Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands» [2] ismindeki eserimde uzun uzadiye münakaşa ettiğim için burada fazla birşey söylemeye lüzum görmüyorum. Orada da söylediğim gibi, Hierocles'in listesi, öteki listelerle mukayese edilebilmek için

[1] Le Quien, Pamphylia Prima'dan Manaua'yı büsbütün kaldırmıştır.

[2] Asp, D 16 (4) de, Dr. 0 Crusius'un ihtarı üzerine, κλυ[τόΠωλο]ν yerine κλυ [τόβου λο]ν koymak, aynı eserde D. 19, (7) de de M. Waddington'un ve Dr. Wolters'in (Amer. Jou. Arch.) 'deki tashihi üzerine ὥφιλεν, εἰ ςέ Χερ [σ] ί, vs. şeklinde tashih etmek lâzımdır.

bir takım tashihlere muhtaçtır. Tek bir lakap olan «Termessos Jovia et Eudocios'ı» üç ayrı şehir yapmıştır: Μυωσία ve Χωρία Μιλυαδικα aynı şeyin muhtelif tarzda söylenişi olduğu gibi, Μαζιμιανόυποιλις ile κτῆμα Μαζιμιανου Πόλεως, Δεμοσία ile Δήμου Σσβεικῶν da aynı şeylerdi. Bizans devrinde, eski metropolis Perga'nın ehemmiyetini kaybettiği, ve yerini, hem vilâyetin başlıca şehri, hem metropolitin oturduğu yer olarak Attalia'nın aldığı anlaşılıyor. Mamafih listeler, Perga'yı Metropolis olarak göstermekte devam etmiştir; yalnız IV. liste hakikati kaydeder (ASP, D 4). Küçücük Attaleia limanı ta onikinci asra kadar kullanılmıştır (Anna, II 113). Hierakoryphites kalesinin Attaleia yanında olduğundan Cinnamus (S. 7) bahseder.

787 ile 869 [1] arasında, Perga ile Sillyon bir Metropolit Piskoposluk olarak birleşmişlerdi. Sillyon, 787 den evvel müstakil Piskoposluk olmuştur. Lâkin VII. VIII. ve IX. listeler alelâde ve Perga'ya tâbi, I. liste ise Perga ile birleşik bir Piskoposluk olarak gösterir.

Pamphylia müslümanların eline geçtikten, ve Attaleia bu havalide hıristiyanlığın başlıca (ve en nihayet yegâne) merkezi olarak kaldıktan sonra, Perga metropolitenliği ile Pyrgion yahut Dios Hieron piskoposluğunun aynı şahıs tarafından temsil edildiği anlaşılıyor. Parthey (S. 314, 60) 'daki Πέργη τὸ υῦν Πυργίν (yani Πυργίον) kaydının tek manası ancak bu olabilir. (Zeylde S. 104'e bak.) Daha sonraları Prokonessos ile Mokissos, Mopembasia ile Side aynı şekilde ilgilenmişlerdi. (XII. liste, 14).

15 — δῆμος Λαγβῆων yahut Λαγηνοί'lara âit şehrin ismini münakaşa ederken (ASP. D. 14 ve E) vaziyeti tamamiyle izah etmeden muhtelif nazariyeler yürütmüştüm. İsmin asıl Pisidia'lı şekli Lağwa gibi bir şeydi; Tekmoria'lıların kitabelerindeki Σαγουηνός gibi. Bu kelime muhtelif şekillerde rumcalaştırılmıştır. Bazan Polybius'daki gibi Λαγόη (belki Λαγούη) olmuş, ihtimal ki Livy'deki gibi Lagoen'den bozularak Lagon şekline girmiştir; bazan, bir kitabedeki Λαγβέων ve diğer bir kitabe ve bir sikkedeki Λαγβηνός tâbirinden anlaşıldığına göre, (ekseriya olduğu gibi eski bir ου'nun yerini β alarak) Λαγβη olmuştur; bazan Bizan devrinde kullanılan Λαγηνοί'dan anlaşıldığı üzere, dudaktan söylenen harf büsbütün kaybolarak sadece Λαγη kalmıştır.

16 — Olbasa-Hadriane bahsine (ASP., D. 15) Le Quien de bulduğum bir vesikayı daha ilâve etmek isterim. Areopagite Dionysius'a atfedilen «de Ecclesiastico Hierachia» ismindeki eserin 7 inci faslındaki haşiyede Lycia'da Hadrianopolis Piskoposu Olympus'un, Origen'in bâsibadelmevt hakkındaki hatalı nazariyesini cerhettiğinden bahsedilmektedir. Le Quien, burada murad

[1] Gelzer bu tarihi daha daraltarak 787 ile 812 arasında tesbit ediyor.

edilen yerin Pisidia'daki Hadiranopolis olduğunu tahmin ediyor; lâkin ihtimal ki hata başka cihettedir. Zosimus (1-69) Kremna'nın Lycia'da olduğunu söylediği gibi Ptolemy de Sagalassos'u Lycia'da gösterir: bu iki hataya da Roma Vilâyeti Lycia-Pamphylia sebep olmuştur; tam Pamphylia'da olan bir şehrin Lycia'da olduğundan bahsedilmiştir. Binaenalyh yukarıdaki cümleden benim çıkardığım mâna, Olympius'un Lycia-Pamphylia'daki Hadrionopolis'in Piskoposu olduğudur. Bu tefsire göre, yukarıdaki sözü ilk söyleyen müellifin, Lycia ile Pamphylia birbirinden ayrılmazdan — yani dördüncü asrın yarısından evvel — yazmış olması lâzımgelir.

17 — Consul Gnelus Manlus Vulso'nun Milâddan evel 189 senesinde takip ettiği yolu bundan evelki makalelerimde merhale, merhale ve bu eserimde de bazı noktalarına temas ederek bahsettim (Fasıl C. 2, 3; 60. 61. 67-76); evelki söylediklerimi tekrar ederek vakit kaybetmeği zait görüyorum. Ephesos'da başlayarak Magnesia, Hierakome, Antiocheia, Gordiou Teichos, Tabae, Kazanes Nehri, Eriza, Thabusion, Sinda, Kaulares Nehri, Karalitis Gölü, Mandropolis, Lagoe, Lysis Nehri menbaları, Kolobatos, İsinda (Termessos'un biraz kuzeyinde geri dönüp tekrar kuzeye doğru yürüdüğü bir nokta), Tauros Nehri, Xylinekome, Kormasa, Dârsa, Agri Sagalasensium ve Aporidos Kome'den geçerek Rhocrini Fontes'e kadar gelen bu yolu, ASP. E de tarif etmiştim. Bu kelimelerden bazılarının şekli Livy'de şöyledir: Gordiu Teichos (Waddigton kabulde müterediddir), Kazanes (doğru olduğunu Waddigton ispat etmiştir), Lagoen, Rhocrinos Fontes.

Aporidos Kome'den başlayarak Rhocrini Fontes, Metropolitanus Campus, Dinia-Khelidonia'dan geçip Synnada ve Beudos Vetus'de nihayet bulan seferi, «Meteopolitanus Campus» ismindeki makalemde ve CB. LVII de uzun uzadıye tetkik etmiştim. Aporidos Kome'nin ismi el'an Baradis'tir ve Bindaios Eudoxioplis'in birkaç mil doğusunda bulunmaktadır.

Seferin Anabora, Mandri Fontes, Abbassos, Lalandum Flumen'e doğru devam eden kısmını «İnscription İnédites d'Asie Mineure» ismindeki makalemde tarif etmiş ve Mandri Fontes'le Lalandum Flumen şekillerinin doğru olduğunu isbat etmiştim.

Sefer, bundan sonra Tyscon köyüne vasıl olmuştur ki burada Pisidia'li Orondeis kabilesinin elçileri Roma generaline mülâki olmuşlardır. Bu da Amorion'un biraz doğusunda bir noktaya işaret eder; çünki elçilerin takip edeceği en tabiî yol Hadrianopolis, Pissia (Piribeğli) ve Amorion yoludur. Bundan sonra ordu iki günde Plitendum ve Alyattos'a vasıl olmuş, biraz gecikmeden sonra Cuballum'a gelmisti. Buradan da bir kaç gün süren bir yürüyüş kendilerini Sangarios sahiline indirmişti. Lalandos menbaları ile Sangarios arasındaki kısa mesafe, Manlius'ün çok kisa yürüyüşlerle ilerlediğini

ve bu esnada Gollarla müzakereye çalıştığını göstermektedir. Nehri Pessinus 'un güney-doğusunda, Gordion'un güney veyahut güney-batısında bir nokta' da, ordunun inşa ettiği bir köprü ile geçmişlerdi. Bundan sonra Sangarios 'u bir kere daha geçmiş olmaları icabeder. Lâkin Pessinus ve Gordıon'dan Ankara'ya giden yol üzerinde herhalde bir köprü bulunmuş olması lâzımgeldiği için bu geçişten bahis yoktur.

18 — Caria ile Phrygia'nın hududundan (ASP. c) de bahsetmiştik. Burada piskoposlukların bir listesini ilâve ediyorum; lâkin bir çoklarının mutabakatı çok şüphelidir: meselâ Eriza ile Siza gibi. Listelerde Sebastopolis yerine şehrin eski asıl ismi yazıldığı muhakkaktır, lâkin listenin aşağısındaki isimlerden hangisinin Sebastopolis'e âit olduğu malûm değildir. Bunu kati surette meydana çıkaracak ibâre kimbilir hangi kilise vesikasında saklıdır. Aynı mesele Χωρία Πατριμόνια (yani patrimonialia) ile κτῆμα φυλικαῖον için de variddir; bunlardan ikincisi kenara yazılmış bir not olduğu halde asıl metne κο·κτημα·λικαί şeklinde girmiştir.

19 — Cetvelde gösterdiğimiz Caria şehirlerinden maada Kyon, Euippe, Euralion, Euromos, Hydrela [1], Plarasa ve Bargasa da Roma İmparatorluğu zamanında sikke basmışlardır. Bunlardan:

Euromosa'nın Mylasa,
Hydrela'nın Asia'daki Brioula,
Plarasa'nın Aphrodisias,

Piskoposluklarına tâbi olmaları muhtemeldir. Bunların Kyon'dan maadasi tamamile meçhuldür. Lâkin muhakkak olan birşey varsa, Caria sahillerindeki medeniyetin eskiden daha çok yüksek olduğu halde Roma ve Bizans devirlerinde, tedrici, fakat muntazam bir surette gerilemiş olmasıdır. W. R. Potan, Caria sahillerinin Roma devrine ait çok az sikkesine tesadüf ettiğini söyler.

20 — Kyon'un mevkiini Cousin'le Deschamps keşfetmişlerdir. Eski devirler hakkında yazılmış bütün eserler arasında şehri tarif ettikleri makaleden daha fena yazılmışına tesadüf etmek müşküldür. (Bul. Corr. Hell. 1887, S. 308). İsmi Κῦς şeklinde göstermişler ve Stephanus Byzantius'u [2] asla kale almiyarak, eski müverrihlerin bu şehirden hiç bahsetmediklerini tekrar tekrar iddia etmişlerdir. Şehrin mevkiine gelince, Marsyas'la Harpasos vadile-

[1] Hydrela, Maeander nehrinin kuzeyinde olduğu için Caria'da değil, Lydia'da sayılması lâzımgelir. Aynı şey Nysa için de veriddi: Magnesia, Tralleis, Mastaura ve Brioula ile beraber hepsi Lydia'ya tâbidir. Lâkin bazıları, meskûkâttan bahseden eserlerde Caria'da gibi tasnîf edilmiştir.

[2] Bu noktaya Mr.W.R. Paton nazarı dikkatimi çekmişti.

Ptolemy	Roma Sikkeleri	Chalcedon Meclisi	
Μίλητος	ΜΙΛΗΣΙΩΝ	Miletos	Μίλητ
Ἡράκλεια πρὸς Λάτμῳ	ΗΡΑΚΛΕΩΤΩΝ	Ἡρακλείας Ἀτάλμον	Ἡρακ
Μύνδος	ΜΥΝΔΙΩΝ	—	Ἀμυνά
Ἁλικαρνασσὸς	ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΩΝ	Hal karnassas	Ἁλικα
Κνίδος	ΚΝΙΔΙΩΝ	Gn dos	Κνίδος
Κέραμος	ΚΕΡΑΜΙΗΤΩΝ	—	Κέραμ
Μύλασσα	ΜΥΛΑΣΣΩΝ	—	Μύλασ
Στρατονίκη	ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΕΩΝ	Stratonicea	Στρατ
Ἀμυζὼν	ΑΜΥΖΟΝΕΩΝ	Amazon	Ἀμυζ
Αλινδα	ΑΛΙΝΔΕΩΝ	Alinda	Ἀλινδ
Ἀλάβανδα	ΑΛΑΒΑΝΔΕΩΝ	Alabanda	Ἀλάβ
Ὀρθωσία	ΟΡΘΩΣΙΕΩΝ	—	Ὀρθο
Ἄρπασα	ΑΡΠΑΣΗΝΩΝ · ΚΑΙ ·	—	Ἄρπα
Νεάπολις	ΝΕΑΠΟΛΙΤΩΝ. ΟΜΟΝΟΙΑ	—	Νεάπο
—	ΥΛΑΡΙΜΕΩΝ	—	Ὑλάρ
Ἀντιόχεια	ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ	Antiocheia	Ἀντιό
Ἀφροδισιὰς	ΦΡΟΔΙΣΙΕΩΝ	Aphrodisias	μητρο
Ἡράκλεια πρὸς Ἀλβανῷ	ΗΡΑΚΛΕΩΤΩΝ	Ἡρακλείας Σαλμακης	Ἡρακ
Tabae. St-abo	ΤΑΒΗΝΩΝ	—	Τάβαι
Ἀπολλωνία πρὸς Ἀλβανῷ	ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΩΝ	Apollonia	Ἀπολ
—	ΣΕΒΑΣΤΟΠΟΛΕΙΤΩΝ	—	Σεβασ
Ἰασσὸς	ΙΑΣΕΩΝ · ΙΑΣΣΕΩΝ	Iassos	Ἰασος
Ἐρίζηλοι (νοί — okunur)	ΕΡΙΖΗΝΩΝ	Eriza	Ἐρεζ
Βαργυλία	ΒΑΡΓΥΛΙΗΤΩΝ	—	Μαρκ
—	ΚΙΔΡΑΜΗΝΩΝ	—	Ἀνασ
Πυλακαῖον (Φυλακειον)	—	—	Χωρί
Κίβυρα	ΚΙΒΥΡΑΤΩΝ	Kibyra	Κιβύρ
Ἴδυμος	—	—	Κοκτη
Πύστος?	—	—	
Λώρυμα	—	—	
Ἀδησσός?	—	—	
Ὑδισσά?	—	—	
Θήρας	—	—	
Πύρρα?	—	—	

C A R I A

na Sikkeleri	Chalcedon Meclisi	Hierocles	VIII., IX. listeler
N	Miletos	*Μίλητος*	*II. Μίλητος*
ΩΤΩΝ	*Ἡρακλείας Ἀτάλμον*	*Ἡρακλείας Ὀγμοῦ*	*6 Ἡρακλείας Λακμῶν*
	—	*Ἀμυνδὸς*	*26 Μύνδου*
ΑΣΣΕΩΝ	Hal karnassas	*Ἁλικαρνασσὸς*	*22 Λικαρνασσοῦ*
	Gn dos	*Κνίδος*	*24 Κνίδου*
ΓΤΩΝ	—	*Κέραμος*	*29 Κεράμου*
ΩΝ	—	*Μύλασα*	*18 Μυλασσων*
ΝΙΚΕΩΝ	Stratonicea	*Στρατονίκεια*	*16 Στρατονικίας*
ΕΩΝ	Amazon	*Ἀμυζὼν*	*19 Μίζου*
Ν	Alinda	*Ἄλινδα*	*17 Ἀλίνδων*
ΛΕΩΝ	Alabanda	*Ἀλάβανδα*	*15 Ἀλαβάνδων*
ΩΝ	—	*Ὀρθοσιὰς*	*13 Ὀρθοσιάδος*
ΝΩΝ · ΚΑΙ ·	—	*Ἅρπασα*	*11 Ἁρπάσων*
ΙΤΩΝ· ΟΜΟΝΟΙΑ	—	*Νεάπολις*	*12 Νεαπόλεως*
ΙΕΩΝ	—	*Ὑλάρημα*	*23 Λάρύμων*
ΩΝ	Antiocheia	*Ἀντιόχεια*	*9 Ἀντιοχείας τῆς Μενάνδρου*
ΙΕΩΝ	Aphrodisias	*μητροπ. Ἀφροδισιὰς*	*I, 1 Σταυρουπόλεως*
ΩΤΩΝ	*Ἡρακλείας Σαλμακης*	*Ἡρακλεία Σαλβακόνος*	*4 Ἡρακλείας Σαλβάκου*
Ν	—	*Τάβαι*	*7. Ταβῶν*
ΝΙΑΤΩΝ	Apollonia	*Ἀπολλωνιὰς*	*5 Ἀπολλωνιάδος*
ΟΠΟΛΕΙΤΩΝ	—	*Σεβαστοπολις*	—
· ΙΑΣΣΕΩΝ	Iassos	*Ἴασος*	*20 Ἰασσοῦ*
ΩΝ	Eriza	*Ἔρεζος*	*3 Σίζων*
ΙΗΤΩΝ	—	*Μαρκιανούπολις*	*21 τοῦ Βαρβυλιου*
ΙΝΩΝ	—	*Ἀναστασιούπολις*	*27 Κινδράμων*
-	—	*Χωρία Πατριμόνια*	—
ΩΝ	Kibyra	*Κιβύρα*	*2 Κιβύρας*
-	—	*Κοκτημαλικαὶ*	—
-	—	—	*10 Ταπασῶν*
-	—	—	*8 Λαρύμων*
-	—	—	*14 Ἀνωτετάρτης*
-	—	—	*25 Δετάβων*
-	—	—	*27 τοῦ Ἱεροῦ*
-	—	—	—

Hierocles	VIII., IX. listeler	I. liste	III., X., XIII. listeler
	II. Μίλητος	*II. Μίλητος*	II
ις Ὀγμοῦ	*6 Ἡρακλείας Λακμῶν*	*6, 7 Ἡρακλείας, Λακύι*	5
	26 Μύνδου	*27 Μύνδου*	25
σσὸς	*22 Λικαρνασσοῦ*	*23 Ἁλικαρνασσοῦ*	22
	24 Κνίδου	*25 Κνίδων*	24
	29 Κεράμου	*30 Κεράμου*	28
	18 Μυλασσων	*19 Μυλάσσων*	17
εια	*16 Στρατονικίας*	*17 Στρατονικείας*	15
	19 Μίζου	*20 Μείζω*	18
	17 Ἀλίνδων	*18 Ἀλίνδων*	16
	15 Ἀλαβάνδων	*16 Ἀλαβανδων*	14
	13 Ὀρθοσιάδος	*14 Ὀριθωσιάδος*	12
	11 Ἁρπάσων	*12 Ἁρπάσων*	10
	12 Νεαπόλεως	*13 Νεαπόλεως*	11
	23 Λάρύμων	*24 Ὑλαρίμων*	23
	9 Ἀντιοχείας τῆς Μενανδρου	*10 Ἀντιοχείας τοῦ Μ.*	8
φροδισιὰς	*I, 1 Σταυρουπόλεως*	*I. 1. Σταυρουπόλεως*	I. 1.
Σαλβακόνος	*4 Ἡρακλείας Σαλβάκου*	*4 Ἡρακλείας Συαλβακης*	3
	7. Ταβῶν	*8 Ταβῶν*	6
ὰς	*5 Ἀπολλωνιάδος*	*5 Ἀπολλωιάδος*	4
λις	—	—	—
	20 Ἰασσοῦ	*21 Ἰασσοῦ*	20
	3 Σίζων	*3 Σίζων*	19
πολις	*21 τοῦ Βαρβυλιου*	*23 Βαρβυλίου*	*21 (Βαρβ)*
ύπολις	*27 Κινδράμων*	*29 Κινδράμων*	*27 (Κινδ.)*
ιριμόνια	—	—	—
	2 Κιβύρας	*2 Κιβύρας*	2
ται	—	—	—
—	*10 Ταπασῶν*	*11 Ταπασσων*	9
—	*8 Λαρύμων*	*8 Λάρβων*	7
—	*14 Ἀνωτειάριης*	*15 Ἀνωτειάριης*	13
—	*25 Λειάβων*	*26 Μειάβων*	—
—	*27 τοῦ Ἱεροῦ*	*21 τοῦ Ἱεροῦ*	26
—	—	*31 Προμισοῦ*	—

rini birbirinden ayıran tepelerin arasında olduğunu söylemekle iktifa etmişlerdir. Şehrın Claudios devrinde Rhodos'a tâbi olduğundan sanki şüphe edilebilirmiş gibi bu noktada da tereddüt gösteriyorlar. Hatta şehrin sikkelerinin malûm olduğundan bile habersiz görünüyorlar. «Bulletin» gibi, eski tarıhin tetkikine bu kadar hizmet etmiş bir mecmuadaki bu eser, ne mevkiine, ne muhitine, ne de mevzuuna lâyıktır.

Kyon'un ehemmiyetini kaybetmiş ve ovadaki şehirlerden birine ilhak edilmiş olması lâzımgelir; bunun için Piskoposluklar arasına geçmemiştir.

21 — Titakaza'yı yalnız iki müstakil sikkesinden taniyorum. Biri, bir aralık M. Lawson'un eline geçmiştir; diğerinin de biraz evvel Berlin müzesi tarafından alındığını Prof. Monmsen'den öğrendim. Mr. Lawson'unki Caria - Pisidia hududu tarafından gelmişti; listelerdeki Tapasa'nın (Ti) takasa kelimesinin Bizanslılaşmış bir şekli olması ihtimali hatırıma geldi.

22 — Thrakesia, Kibyrrhaiote ve Anatolia themaları arasındaki hududu çizmek henüz mümkün olamamıştır. Kibyrrhaiote themasi Miletos'u ihtiva ediyordu, binaenaleyh her zaman Caria ile Lydia'yı birbirinden ayıran Maeander nehrinden itibaren başlamış olması lâzımgelir. Bu noktadan itibaren doğuya doğru bütün sahil arazisi Kibyrrhaiot'e aitti; lâkin iç havaliden ne kadarının bu themaye dahil olduğunu tayine imkân yoktur. Hududun, doğudan batıya giden bir takım silsilelerin boyunca uzanmış olması icabeder, lâkin bu hattın takip edebileceği istikamet muhteliftir. Önceleri bütün sahil, hatta Cilicia da dahil olduğu halde, Kibyrrhaiote themasına aitti. Sonraları, Seleuceia geçidlerinden ayrı bir thema teşkil edilmiştir; bunun, Pamphylia'dan islâm ülkelerine kadar, bütün sahili ihtiva etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Umumî bir şekilde Asia ile Lydia'nın Thrakesia themasına, Phrygia'nın da Anatolia themasına ait olduklarını söyleyebiliriz: lâkin ihtimalki Lykos vadisini, Hieropolis, Khonai ve Laodiceia ile beraber, Anadolu themasından ayırarak Thrakesia themasındaki sahil arazinin askerî idaresiyle birleştirmek lâzımgelir. 692 ile 787 aralarında bir zaman Khonai'nin, vadinin en mühim askerî merkezi olduğundan şüphe edilemez.

23 — Hierocles'deki Caria şehirlerinin sırası tamamile coğrafîdir; lâkin bunlardan İassos'la Bargylia yerinde değildir. Vaziyetleri o kadar acaiptir ki eserin metninde sonradan bir karışıklık olduğuna hükmetmek mecburiyetindeyiz. Şu halde Orthosia, Herpasa, Neopolis, Hyllarima ve Antiocheia'nin coğrafî bir gurup teşkil ettikleri anlaşılıyor; ihtimal ki Kyon da bunlardan biriydi; lâkin Cousin ile Deschamps buldukları harabelerin tam mevkiini târif etmedikçe kati hiç bir şey söylenemez.

Listelere ilâve edilen birçok piskoposluklardan bazılarının aslen daha iyi bilinen piskoposluklara tâbi oldukları şüphesizdir, meselâ Loryma'nın Knidos'a tâbi olduğu gibi. 787'deki II. Nicaea meclisinin Caria listesinde [1] bir çok kereler ismi geçen Stadia yahut Stadeia, ihtimalki listelerdeki Λετάβου yahut Μετάβων'la aynı yerdi. 692 meclisindeki «Caria vilâyetinin Trotolykia piskojosu Thepemto» bir muammadır: ihtimal ki Piskoposluğun ismi aslen iki isimden mürekkep olduğu halde yanlışlıkla tek bir isim gibi yazılarak bozulmuştur.

24 — Paton'a istinaden bir iki not ilâve ediyorum. Paton, Pliny'nin (V 36) bahsettiği Pserimos adasını bir kitabede bulmuş, Kos ve Kalymna adaları arasında, şimdi Pserymo ismini taşıyan ada olduğunu meydana çıkarmiştır [2]. Pisye, Muğla civarında olup el'an Pisi ismini taşıyan bir köydür; bazı haritalarda Kigi ismiyle gösterilmiştir. Muğla, eski Mobolla'dır. Bargasa, ihtimalki İdyma'nın doğusunda idi. Termera, Asarlık'ta, Sir C. Newton'un Souagela yahut Theangela'yı koyduğu noktada idi. Theangela da Kenier'de, Kiepert,in haritasında Pedasa'yı gösterdiği noktada bulunuyordu. Pedasa, ihtimalki daha içerde, biraz daha doğu ve kuzey-doğuya düşüyordu. Paton'a göre Chersonasios'ların Tripolis (yani üç şehri), Akanthos, Bibassos ve Syrna idi. Bu son şehri Stephanus bilhassa kaydetmiştir [3].

25 — Hierocler'in listesindeki Lycia şehirlerinin sırası İsauria şehirleri bahsinde takip ettiği sisteme çok benzer. Hierocles, doğu sahilinde Phaselis'le başlayarak batıya doğru gelir. Sahil şehirlerden birinden dahile doğru bir yol gittiği zaman, sahildeki diğer şehirlere geçmezden evvel bu yolun üzerindeki şehirleri sayar. Bunun gibi İsauria'da da sahildeki şehirleri saydıktan sonra Ermenek suyu üzerindeki (Decapolis)'i esas ittihaz etmiş, şehir-

[1] Bu liste Tabai'de mavcuttur.

[2] Bull. Corr. Hell. 1888, S. 282. Ekseriyetle Pliny'de Psyra şeklindedir. Lâkin Pserima ile Pserema şekillerine monüskriler'de tesadüf olunur.

[3] Pserymo'nun yanındaki Ponticoussa, yani «Sıçan adası» Pliny'nin bahsettiği Pinnecusa olmak gerektir; İsmin şekli bir rrâna ifade ettirmek için halk tarafından değiştirilmiştir. Bir takım haberlerin bulunduğu Orak'ın Lepsimandros olması muhtemeldir. (Keramic) körfezi'nin en büyük adası olan Kedreai'yi Pliny yazmamıştır. Bull. Cor. Hell. 488 de bahsettiğimiz Mobolla'yı, Constantine Porph. (de Thcm. S. 38 de) Pisye adasile beraber ve Magola şeklinde zikrediyor. Theangela ile Pedasa için «Class. Rev.» de (1889, S. 139) Paton'un makalesine müracaat. Chersonasioi'leri[n] Tripolis'i gayet müphem bir isimdir. Çünki yalnız Stephanus'un «Yarım ada, Knydion yarımadasında bir şehir Tripolis.» sözlerine istinad eder. Paton, «Arch. Delt.» (1888 S 112) de Amos, Lei.... isimlerini de ilâve ediyor. Burada gösterilen yekûn Synteleia'da üç şehirden fazla bulundnğunu ispat etmektedir, Boeckh'ın de ilk gördüğü üzere Synteleia, Cnidos'dan maada bütün yarım adayı ihtiva etmekte idi. Chersonasion ittihadı uzun müddet devam etmiştir. Paton, «Class Rev.» 1889, S. 432 «Bull. Corr. Hell. 1886 S 423 e müracaat.

Sikkeler	Calced Meclisi M. 451	Leon'a yazılan mektup, 458	Hierocles 530	787 Meclisi	I
ΦΑΣΗΛΕΙΤΩΝ	Phaselis Pasendonenis	Phaselis	Φασύδης	Phaselis	26 Φα
ΟΛΥΜΠΗΝΩΝ	Olympos	Olympos	Ὄλυμπος		13 Ὀλ
ΓΑΓΑΤΩΝ			Τάψα		9 Τά
ΑΚΑΛΙΣΣΕΩΝ	Palladius Capidalensis	Leontius ? Calindos.	Ἀκαλισσὸς Ἐλεβεσσὸς		28 Ἀκ 29 Λε
ΛΙΜΥΡΕΩΝ	Limyra	Limyra	Λίμυρα	Limyra	4 Λι
ΑΡΥΚΑΝΔΕΩΝ		Akalanda	Ἀρύκανδα	Orykanda	8 Ἀρ
ΠΟΔΑΛΙΩΤΩΝ		Padulia	Ποδαλία	(Podalia, 879)	7 Πη
ΧΩΜΑΤΕΙΤΩΝ	Khoma	Khoma	Χῶμα	(Khoma, 879)	22 Χά
ΚΟΡΥΔΑΛΕΩΝ	Korydallos	Korydallos	Ρεγκυλιὰς	Korydallos	15 Κο
ΜΥΡΕΩΝ	Myra	Myra	Μύρα μητροπολις	Myra	1 ὁ
		(Heliodorus, Narensis ?)	Ἀρνέα		10 Ἀρ
ΚΥΑΝΕΙΤΩΝ			Κυάνεαι		38 Κι
ΑΠΕΡΛΑΕΙΤΩΝ			Ἀπερλαὶ		6 Ἀπ
ΦΕΛΛΕΙΤΩΝ			Φελλὸς		24 Φε
ΑΝΤΙΦΕΛΛΕΙΤΩΝ	Antiphellos	Antiphellos	Ἀντίφελλος		25 Ἀν
ΚΑΝΔΥΒΕΩΝ			Κάνδυβα	Kandyba	23 Κα
ΛΥΚΙΩΝ - ΚΡΑ	(Eudokias, 536)		Εὐδοκιὰς		32 Εὐ
ΠΑΤΑΡΕΩΝ	Patalei	Patara	Πάταρα	Patara	33 Πα
ΞΑΝΘΙΩΝ		Xanthos	Ξάνθος	(Xanthos, 692)	18 Ξά
			Κόμβη	Koba. Komba	34 Κό
			Μίσαι	Nyssa	35 Νή
ΠΙΝΑΡΕΩΝ	Cratinus Panormitanus		Πίναρα	Pinara	
		Sidyma	Σίδυμα	Didyma	11 Σι
ΤΛΩΕΩΝ	Tlos	Tlos	Τλῶ	Tlos	14 Τλ
ΤΕΛΜΗΣΣΕΩΝ	Telmessos ve Makre		Τελμισὸς	(Makre, 878)	3 Τε Ἀν
	Kaunos	Gaunos	Καῦνος	Kaunos	16 Κα
ΛΥΚΙΩΝ - ΑΡΑ?	Araxa	Araza	Ἄραξα	Anaxa	τῆς 5 Ἀρ
ΒΟΥ	Boubou	Bunensis	Βούβων		19 Βό

isi	Leon'a yazılan mektup, 458	Hierocles 530	787 Meclisi	IX, I, III, VIII listeler	X, XIII listeler
s	Phaselis	*Φασύδης*	Phaselis	26 *Φασίλιδος*	17 *Φιλήτων*
	Olympos	*Ὄλυμπος*		13 *Ὀλύμπου*	18 *Φοινίκης*
		Τάψα		9 *Τάτων*	
	Leontius?	*Ἀκαλισσὸς*		28 *Ἀκαλισσοῦ*	10 *Ἀγαρασοῦ*
;	Calindos.	*Ἐλεβεσὸς*		29 *Λεμισσοῦ*	34 *Λιβισσοῦ*
				(om. III)	
	Limyra	*Λίμυρα*	Limyra	4 *Λιμύρων*	26 *Ληρνέας*
					Λαμύρας
	Akalanda	*Ἀρύκανδα*	Orykanda	8 *Ἀρυκάνδου*	5 *Ροκάνδου*
	Padulla	*Ποδαλία*	(Podalia, 879)	7 *Πηδαλίας*	4 *Ποδαλείας*
	Khoma	*Χῶμα*	(Khoma, 879)	22 *Χώματος*	23 *Χώματος*
	Korydallos	*Ρεγκυλιὰς*	Korydallos	15 *Κορυδάλλων*	24 *Κορυδάλων*
	Myra	*Μύρα*	Myra	1 *ὁ Μύρων*	1 *Μύρα*
		μητροπολις			*(Πισινοῦντι XIII)*
	(Heliodorus, Narensis?)	*Ἀρνέα*		10 *Ἀρνεων*	
		Κυάνεαι		38 *Κιανεων*	9 *Κενῶν*
		Ἀπερλαὶ		6 *Ἀπρίλλων*	
		Φελλὸς		24 *Φελλοῦ*	24 *Φελλοῦ*
	Antiphellos	*Ἀντίφελλος*		25 *Ἀντίφελλου*	
		Κάνδυβα	Kandyba	23 *Καρδάβων*	14 *Κανδίβων*
		Εὐδοκιὰς		32 *Εὐδκιαδος*	26 *Εὐδοκιαδος*
16)					
	Patara	*Πάταρα*	Patara	33 *Πατάρων*	21 *Παταρων*
	Xanthos	*Εάνθος*	(Xanthos, 692)	18 *Εάνθου*	8 *Εάνθου*
		Κόμβη	Koba. Komba	34 *Λόμβων*	22 *Κόμβων*
		Μίσαι	Nyssa	35 *Νήσων*	30 *Νήσου*
		Πίναρα	Pinara		27 *Πηνήφων*
us	Sidyma	*Σίδυμα*	Didyma	11 *Σιδύμων*	6 *Σωδήμων*
	Tlos	*Τλῶ*	Tlos	14 *Τλῶν*	13 *Τλῶν*
re		*Τελμισὸς*	(Makre, 878)	3 *Τελεμισσοῦ ἤτα Ἀναστασιουπόλεως*	16 *Μακρῆς νῦν δὲ ἐξαρχία ἦν*
re	Gaunos	*Καῦνος*	Kaunos	16 *Καύνου ἤτοι τῆς Ἀλείας*	
	Araza	*Ἀραξα*	Anaxa	5 *Ἀράξης*	3 *Ἀράξης*
	Bunensis	*Βούβων*		19 *Βόβου ἤτοι Σοφιανουπόλεως*	
			(Hymandos		

			μητροπολις		
		(Heliodorus, Narensis ?)	Ἀρνέα		1(
ΚΥΑΝΕΙΤΩΝ			Κυάνεαι		3(
ΑΠΕΡΛΑΕΙΤΩΝ			Ἀπερλαὶ		(
ΦΕΛΛΕΙΤΩΝ			Φελλὸς		2(
ΑΝΤΙΦΕΛΛΕΙΤΩΝ	Antiphellos	Antiphellos	Ἀντίφελλος		2(
ΚΑΝΔΥΒΕΩΝ			Κάνδυβα	Kandyba	2(
ΛΥΚΙΩΝ - ΚΡΑ	(Eudokias, 536)		Εὐδοκιὰς		3(
ΠΑΤΑΡΕΩΝ	Patalei	Patara	Πάταρα	Patara	3(
ΕΑΝΘΙΩΝ		Xanthos	Εάνθος	(Xanthos, 692)	1(
			Κόμβη	Koba. Komba	3(
			Μίσαι	Nyssa	3(
ΠΙΝΑΡΕΩΝ	{Cratinus Panormitanus		Πίναρα	Pinara	
		Sidyma	Σίδυμα	Didyma	1(
ΤΑΩΕΩΝ	Tlos	Tlos	Τλῶ	Tlos	1(
ΤΕΛΜΗΣΣΕΩΝ	Telmessos ve Makre		Τελμισὸς	(Makre, 878)	
	Kaunos	Gaunos	Καῦνος	Kaunos	1(
ΛΥΚΙΩΝ - ΑΡΑ?	Araxa	Araza	Ἀραξα	Anaxa	(
ΒΟΥ	Boubou	Bunensis	Βούβων		1(
		Oiniandos	Ἠνόανδα	{Hymandos Oiniandos	2(
ΒΑΛΒΥΡΕΩΝ	Balboura	Balboura	Βάλουρα	(Barboula, 879)	3(
			Κομιστάρος		(
					2(
ΡΟΔΙΑΠΟΛΕΙΤΩΝ	(Rhodiapolis, 536)				2(
					1(
	Akarassos	Akrassos			3(
ΚΑΔΥανδεων?		Askanda ?			3(
				(Meloe, 879)	3(
				Zenopolis	1(

	μητροπολις			(Πισινοῦντι XIII)
(Heliodorus, Narensis ?)	Ἀρνέα		10 Ἀρνεων	
	Κνάνεαι		38 Κιανεων	9 Κενῶν
	Ἀπερλαὶ		6 Ἀπρίλλων	
	Φελλὸς		24 Φελλοῦ	24 Φελλοῦ
Antiphellos	Ἀντίφελλος		25 Ἀντίφελλου	
	Κάνδυβα	Kandyba	23 Καρδάβων	14 Κανδίβων
	Εὐδοκιὰς		32 Εὐδκιαδος	26 Εὐδοκιαδος
Patara	Πάταρα	Patara	33 Πατάρων	21 Παταρων
Xanthos	Εάνθος	(Xanthos, 692)	18 Εάνθου	8 Εάνθου
	Κόμβη	Koba. Komba	34 Λόμβων	22 Κόμβων
	Μίσαι	Nyssa	35 Νήσων	30 Νήσου
	Πίναρα	Pinara		27 Πηνήφων
Sidyma	Σίδυμα	Didyma	11 Σιδύμων	6 Σωδήμων
Tlos	Τλῶ	Tlos	14 Τλῶν	13 Τλῶν
	Τελμισὸς	(Makre, 878)	3 Τελεμισσοῦ ἤτα Ἀναστασιουπόλεως	16 Μακρῆς νῦν δὲ ἐξαρχία ἦν
Gaunos	Καῦνος	Kaunos	16 Καύνου ἤτοι τῆς Ἀλείας	
Araza	Ἀραξα	Anaxa	5 Ἀράξης	3 Ἀράξης
Bunensis	Βούβων		19 Βόβου ἤτοι Σοφιανουπόλεως	
Oiniandos	Ἠνόανδα	Hymandos / Oiniandos	21 Υνουνδων	15 Οἰνιάνδων
Balboura	Βάλουρα	(Barboula, 879)	36 Βαλβούρων	20 Βαργύλων
	Κομιστάρος		2 Μαστάυρων	2 Μασταύρων
			20 Μαρκιανῆς	12 Μαρκιανῆς
			27 Ροδιαπόλεως	
			17 Ἀκρασσου	
Akrassos			30 Αὐκάνδων	33 Κάνδων
Askanda ?			31 Πολιστῶν ἤτοι Ἰουστινουπόλεως	
		(Meloe, 879)	37 Μιλωΐνων	32 Μηλωνῶν
		Zenopolis	12 Ζηνωνοπόλεως	7 Σκώμνων (ΣΚυώμων) ἤτοι Ἁγίας
				11 Ἁγιοδούλων
				19 Πρωίνης
				28 Τεργάσου

leri nehrin ağzından menbaına doğru sıra ile göstermiştir; lâkin bu şehirlerden biri Taurus'a doğru giden diğer bir yolun ağzında bulunduğu zaman, nehir üzerindeki seyrine devam etmezden evel, bu yol üzerindeki şehirleri saymıştır.

26 — Lycia bahsinde, Hierocles'le kilise listelerini karşılaştırmak gayet müşküldür. Meselâ Hierocles, Rhodiapolis gibi her devirde mühim bir mevkii olan, para basan, beşinci asırda Piskoposluklar arasında ve listelerde adı geçen bir şehirden hiç bahsetmemiştir. Şu halde acaba Hierocles'in listesi eksik midir? Sivil hükûmet listesinin de Phodiapolis gibi bir şehri ihmal etmiş olmasına imkân yoktur; onun için, Hierocles'in bir sivil listeyi kopya etmiş olduğunu farzetmekle de müşkülü halletmiş olamayız. Kanaatıma göre, bu gibi mes'eleleri ancak şöyle izah edebiliriz: Hierocles'in istinad ettiği kilise listesi, Rhodiapolis'le Korydallos bir Piskoposa tabi oldukları için, yalnız Korydallos'u zikretmiş, Rhodiapolis'den bahsetmemiştir, ve garip bir hata neticesi olarak, bu isim de Hierocles'e Renkylias şeklinde geçmiştir. Bir münekkit çıkıp bu iki şehrin tek bir Piskoposluk olarak ne zaman birleştiklerini gösterecek bir delil isteyebilir. Lâkin elimde bir delil yoktur. Yalnız şehirlerin vaziyetlerine dikkati çeker, faraziyemi kuvvetlendirecek, vaziyeti aydınlatacak başka bir misal daha gösterebilirim; bu misal, aynı zamanda, iki şehri bir Piskoposluk altında birleştirmek âdetini her zaman hatırlamamak yüzünden, yeni topoğrafya mütehassıslarının düştükleri hataları da göstermeğe yarayacaktır.

Petersen, Lycia'daki «Austrian Exploration»in ikinci cildinde (S. 162) Zenonopolis'in Pinara olduğunu iddia etmiştir. İstinad ettiği yegâne nokta I. VII. VIII. ve IX. listelerin yalnız birinci şehri zikrettikleri halde Hierocles'le X. listenin Pinara'yı zikredip Zenonopolis'ten bahsetmeyişleridir. Lâkin 787 ikinci Nicaea meclisinde, hem Pinara piskoposu Theodorus, hem Zenonopolis piskoposu Stauracius'un hazır bulunduklarına dikkat etmemiştir. Zenonopolis'le Pinara tamamiyle biribirinden ayrı şehir ve Piskoposluklardı. Şu halde ne için bir çok listeler Pinarayı yazmışlardır? Buna sebep, 359 Seleucia meclisindeki Πινάρων καὶ Διδύμων «Pinara ve Didima» kaydının da gösterdiği üzere, eski teşkilâta göre Pinara ile Sidyma'nın tek bir Piskoposluk olarak birleştirilmiş olmalarıdır [1]. Bu birlik 451 ve 458 senelerinde idi, lâkin ikinci Nicaea meclislerindeki imzalardan da anlaşıldığı üzere, 787 den evvel fesholmuştu. Pinara'nın ilk dört listede bulunmayışına gelince: filvaki bunlardan üçü 787 den sonradır; lâkin bu da sadece, benim ısrarla bir çok defalar tekrar ettiğim bir noktayı ispat eder: bu da

[1] Sidyma yerine Didyma: II. Nicaea meclisinde ekseriya olduğu gibi.

muavin Piskopos listelerinin, metropolit ve müstakil Piskoposluk listelerinden daha eski tarihe ait vekayile dolu olduklarıdır. Bu misali hem Rhodiapolis hem Lydia'daki Mesotimolos-Blaundos ve saire hakkındaki noktai nazarlarımı teyit için kullanabiliriz.

27 — Cetvelde sikke bastıklarını gösterdiğiniz şehirlerden maada Apollonia, Kalynda ve Masikytos'un da sikkeleri malûmdur. Apollonia, Aperlai, Simena ve İsinda ile beraber bir Tetrapolis dahilinde, ve ihtimalki hepsi birden Aperlai Piskoposluğuna tabidiler. Stephanus'un kavlince Apollonia bir ada üzerinde idi. M. Waddaingotn'a nazaran bunun Dolichiste adası olması muhtemeldir. (Le Bas, 1290).

ΛΥΚΙΩΝ — TP yazılı sikkeler, umumiyetle Trebenna'ya atfedilmektedir. Bu yanlıştır: «Athen. Mittheilungen,» 1885, S. 343 de de ispat ettiğim üzere, Trebenna Lycia'da değil, Pamphylia'dadır. Binaenaleyh bu paralar Trebenna'ya değil, Trabala'ya aittir.

28 — X. ve XIII. listelerin bahsettikleri Tergasos, 370 meclisinde de yazılıdır. En son sınıfa mensub listelerle meclisler arasında çok şayanı dikkat bir benzerlik vardır; halbuki VII. listede Hierccles'i hatırlatan müteaddit noktalara tesadüf ederiz.

29 — Hierocles'deki Komistaraos'un listelerdeki Mastaura olduğu aşikârdır. Κώμη Μάσταυρα'nın (M) le başlayan hecelerinden birini kaybettiğini ve Μαστάουρα gibi bir şeklin [Μα] στάραος'α döndüğünü zannediyorum.

30 — Üç kitabede zikredilen Alastos'un Pamphylia'da Palaiapolis'ten pek uzak olmayan bir noktada bulunduğunu ilâve etmeliyim. Sonraki listelerde «Palaiopolis yahut Aliero» kaydına tesadüf edince bunlardan maksadın Alastos olmak ihtimali hatıra gelir. Şekillerdeki değişıklikler, başka yerlerde olduğundan fazla değildir (s.s. 398, 402). Ve bu değişiklikler okadar fazladır ki, yalnız kilise vesaikinde tesadüf edilen bir ismin tam şeklinin ne olduğunu kestirmek hemen imkân haricindedir.

Anadolunun Tarihî Coğrafyası

Zeyil

II. Kısım. 'Jahrbuch für proteştantische Theologia, XII.,'da neşredilmiş Gelzer'in «Zeitbestimmung d. griech. Notitiae Episc.» makalesinden maalesef evvelce malumatım olmadı. Ocak 1890 da Hirschfeld'in bir makalesini, okurken bunun zikredildiğini gördüm. Hirschfeld'in makalesi, Sterret'in «Wolfe expedition» başlıklı yazısı hakkında idi. Sterret'in de yazısını maalesef görmemiştim; fakat Aberdeen Üniversitesi kütüphanesinde bulunan «Jahrbuch» gazetesini okumak fırsatını Free Church College ile Direktör Brown'un nezaketine borçluyum. Gelzer'le beraber müstakillen vardığım neticeler şunlardır:

1. Piskoposluklara dair Kilise listelerinin en eskisi VII. listedir. Gelzer, bunun en geç VIII. asrın bidayetine ait olduğunu söylüyor.

2. Eskilik itibariyle sonra gelenler, VIII. ve IX. listelerdir. Gelzer'e göre IX. liste M.S. 806 - 815 senelerine ait ve VIII. liste biraz daha sonraya aittir.

3. Bundan sonra 1. liste gelir; Gelzer'e göre 850 den evveldir.

4. III. ve X. listeler çok sonra geliyor. Bunlardan ilki 1100 de Alexis Comnenus zamanında ve diğeri 1200 e doğru yazılmıştır.

5. 680 veya 692 senesinde görülen değişiklikleri Justinian sistemine atfedebiliriz.

Üniversitenin tedris ayları içinde, Gelzet'in temas ettiği noktalar hakkında fikir yürütecek kadar itinalı çalışmak fırsatını bulmak bence imkânsızdır; çünkü diğer işlerimden arasıra çalınmış yarım saatlerle lâzımgelen delilleri birleştirip tasnif edemezdim ve bu çok mühim makalenin sathî bir görüşle tenkidi doğru olmazdı.

Bu alelâcele mütalâa esnasında kitabımda değiştirilmesi icabeden hiçbir nokta dikkatimi celbetmedi; lâkin Gelzer'den şunu öğrendim ki yapabileceğimiz daha birçok şeyler henüz yapılmamıştır. Eğer talihim olup makalesini bir sene önce görmüş olsaydım, bu kitabımda bahsettiğim mevzular daha şumullu olarak aydınlanırdı. Aynı listenin muhtelif tadillerini birbirinden

tefrik için Gelzer'in kullandığı metodla şayanı dikkat neticelere varılabilinir. Makalesini okurken dikkatimi çekmiş olan bazı noktalara dair fikirlerimi ilâve edeceğim. Bu noktaların bir çoğunda farklı düşünüşlerim olmakla beraber, Kilise teşkilâtının son devirleri hakkında gösterdiği tarihleri bir iki delil ile kuvvetlendirebileceğimden dolayı memnunluk duymaktayım. (1) Gelzer'in Justinian'dan evvelki zamanlar için kullandığı sistemin isabetini lâyikiyle isbat ettiğini zannetmiyorum; bundan sonraki paragrafta Bithynia şehri olan Kios'a dair vakıalarla onun sistemi arasındaki mübayeneti bildireceğim. Evvelce edindiğim kanaata göre, (bazı en yüksek metropolisler müstesna) Justinia'ın saltanatına kadar Kilise teşkilâtı mütemadi tahavvülât içinde bulunuyordu; ve paye derecelerindeki sıralar kesinlikle tesbit edilmemişti. Gelzer'in işaret edip kati addettiği bazı Chalcedon listeleri bence Meclisten sonra yapılmıştır. (2) Her listenin birinci ve ikinci kısımları arasındaki farkı iyi anlamadığını zannediyorum. Aynı zamanda, birinci kısımların muayyen bir devre ait oldukları ispat edilebildiği halde ikinci kısımların daha eski bir zamana ait bazı kayıtları hiç değiştirmeden muhafaza edebileceğini takdir edememiştir. Yalnız, öyle tek bir hadiseden kendisi de bahsetmiştir. (3) III., X. ve XIII. Listelerin başka bir listeye istinat ettiklerine beni ikna eden noktalara kıymet vermiyor. Bu liste, bir Kilise listesidir, halbuki I. VII., IX. Listeler hükümetin tertip ettiği bir piskoposlar listesinden muktebestir ve bazı noktalarda Kilise listesinden farklıdır. Görüşüm yanlış olabilir; fakat bu görüşü iltizam ettiren hakikatları sadece III, X. ve XIII. Listelerin daha sonraya ait oluşları ile izah edemeyiz.

Gelzer'in mütalâasına göre, VII. Listede zikredilen ilk ondört Autokephaloi piskoposluk, bu payeye daha 459 da yükseltilmiş; sonra gelen onbiri, 459 ile 656 seneleri arasında ve müteakip yedisi de 536 ile 553 arasında Justinian tarafından yükseltilmişti. Bizya, Tomi ve Leontopolis'in yükselişi tâ 451 tarihine kadar gider. Birçok mevzular hakkında Gelzer'in mütalâası isabetlidir. Fakat bence paye farkları daima şüpheli ve tereddüde marüzdur; ve Justinian'a kadar katiyet kesbetmemişti. Gelzer'e göre Kios 459 ile 539 tarihleri arasında Autokephalos olan şehirler arasında idi. Chalcedon'da yüksek payeli bir piskopos olarak zikredilen «Julianus a Co» isimli bir şahsın Kios piskoposu olması gerektiğini Gelzer farketmemiştir; bu Julianus, müstakil bir piskopos sifatiyle İmparator Leo'ya 458 tarihinde mektup yazmıştı. Bunun Kos adası piskoposu olması hemen imkânsızdır. Bundan başka (XV. Akt'a bağlı) piskoposlara ait tasnifli listede Nikomedia, Nikaia, Chalcedon ve Apameia piskoposları ile birlikte Bithynia'da görülmektedir. Binaenaleyh, aşikâr bir vakıa karşısında bulunuyoruz: yani 458 tarihinde bir Kios piskoposu, müstakil Autokephlos bir piskopos sifatiyle İmparatora

mektup yazmak selâhiyetini kendinde bulmaktadır. Bence bu keyfiyet, teşkilât usulünün ve paye derecelerinin o zamanlar nekadar değişikliğe maruz olduğunu ispat etmektedir. Aynı vaziyetin başka delillerini Dorylaion ile Kotiaion'un vaziyetinden çıkarıyorum. Dorylaion'un 451 senesinde Autokephalos olduğu görülmektedir ve «Expositor» 1889 da neşrettiğim makalelerde Kotiaion'un da bu payeye hak iddia ettiğini tesbit etmiştim. Bildiğim kadar, Kilise Listelerinin hiçbir yerinde Phrygia'da (belki Akmonia'da) ve Pamphylia Secunda'da bir aralık bazı metropolislerin teşekkül etmiş olduğu doğrudan doğruya kaydedilmemiştir, çünkü listeler o eyaletlerde mahallî piskoposluklar gruplarından bahsetmemektedir.

Gelzer'in Kilise teşkilâtı hakkındaki görüşleri, şimdiye kadar edinebildiğim malûmat ve kanaat bakımından doğrudur ve bu mevzudaki bilgimizde önemli bir ilerleme teşkil etmiştir.

Gelzer'e göre, 869 tarihinden biraz evvel bir takım mühim değişiklikler vuku bulmuş ve bunlar I. listede gösterilmiştir. Bilhassa İmparator VI. Leo tarafından çok daha esaslı tebeddülât yapılıp 50 metropolis'le 50 autokephaloi'yi havî bir liste ikmal edilmiştir. Bundan az zaman sonra, Eukhaita'nın metropolis payesine yükseltilmesi ile Leo'nun listesinde değişiklikler yapılmış ve Amastria ile Khonai dahi az zaman sonra birer metropolis olmuştur [1]. Gelzer'in naklettiği bir Pariş manüskrisi (Coislinianus CCIX) yalnız bu 53 metropolisi göstermektedir. Bütün bunlar, evvelce ileri sürdüğüm iddiaları aydınlatarak bazı pikoposlukların sonradan Eukhaita ve Khonai'ye tâbi tutulduklarını ispat eder.

Aynı manüskride Asmosata'nın bir metropolis olduğu gösteriliyor. Bu vaziyet, Constantine devrinde, Samosatanın Araplardan zaptedilip bir kaç sene için İmparatorluğa ilhak edilmesiyle başlamış ve az bir zaman sürmüştür. Khonai'nin yükseltilmesini St. Michail kilisesinin önemine atfeden Gelzer, bu kilisenin en geç onuncu veya onbirinci yüzyılda inşa edildiği fikrindedir. Mamaafih, Khonai bu son devirlerde en mühim askerî merkezlerden biri idi; Michail kilisesi ise bence, eski Kolossai şehrine âittir. Bize ilk defa onuncu asırda cereyan eden vak'alarla malûm olmuştur, çünki o zamana kadar Kolossai ile Khonai'ye dair hiç bir şey bilmiyorduk Ancak Khonai'nin o yüksek kayası askerî bir önem kesbedip o devirdeki harplerin merkezini teşkil ettiği zaman bu şehir hakkında malûmat ediniyoruz. Yedinci asırdan itibaren şüphesiz ki bir «Tourma» veya bir «Topoteresia» olmuştu ve ancak o bölgenin harplerine bir sahne teşkil etmesiyle beraber bahsi geçmeğe başlamıştı.

[1] Gelzer sadece, «968 tarihinden evvel» diyor. ACT. Sisinnii, Eylül 8, S. 41 ve kitabımda s. 95. ile mukayese ediniz.

Daha 451 tarihinde Leontopolis'in bir autokephalos olduğu Gelzer tarafından tespit edilmesiyle, Hierokles'in kullandığı metod aydınlanmıştır. Hiorakles, kendi otoritelerinden Isauropolis-Leontopolis'in bir tek piskoposluk olduğunu öğrenmişti, fakat bunu yanlış bir vilâyette göstermek hatasına düşmüştür. Eukhaita gibi bazı başpiskoposlukları hangi bölgeye kaydedeceğini bilmediği için, büsbütün hazfetmiştir.

Nakoleia, 862 tarihinde autokephalos bir başpiskoposluk idi. Gelzer'in elde ettiği tarih, 869senesinden geri gitmiyor. Birkaç metropolis'in 1035 ile 1082 arasında ihdas edildiğini göstermişse de mütalaasını teyid eden bir noktayı fark etmemiştir: Nazianzos şehri (S. 315) 1067 ile 1071 arasında metropolis olmuştu. Halbuki Gelzer'e göre Nazianzos'un bir metropolis olarak mevcudiyetinin tarihi 1166'dan evvele gitmemektedir. (S. 542).

Kotiaion piskoposluğunun hiç bir listede gösterilmediğini S. 362'de yazan Gelzer hata ediyor; VIII. ve IX. listelerde, Kotiaion'un Synnada'ya tâbî olduğu görülmektedir; fakat imlâsı Κυτίμιον (yani Κυτι [α] τον veya Κομίτιον şeklinde tahrif edilmiştir. (S. 95) de ispat ettiğim Amastris'ın yükseliş tarihini Gelzer bilmiş olsaydı, kuvvetli bir delil daha elde etmiş olur ve VII. ile IX. listelerin mümkün olan en geç tarihlerinin daha eski zamanlara alınabileceğini görürdü.

S. 98. 879 tarihli meclisten bir çok şehirlerde iki ayrı pikopos bulunduğu anlaşılıyor. Kitabımda bunların biri İgnatius, biri de Photius taraftarı iki rakip zümrenin piskoposları olduklarını kabul etmiş bulunuyorum Bahsettiğim bu vakıa ile verdiğim farazî izahların (C. B. Liv. müstesna) başkaları tarafından zikredilip edilmediğinden şimdiye kadar malûmatım yoktur. Binaenaleyh erbabı tarafından tetkik edilmelidir. Çifte piskoposlar hakkında aşağıdaki misaller verilebilir: Μιχαὴλ Αγκυροσυνσων, Σισιννος Συναοῦ, Εὐσέβιος Συνσοῦ, Βασίλεος Συλαοῦ ismindeki kiskoposların Synaos ile Sanaos şehirleri arasında taksim edilmeleri gerekir Ἀντῶνιος Λαφνουσίας ile Λαμιανος Λαφνουτίου [1] belki bir tek yere âittir. Ve muhakkak ki Ἀναστασιος Τυράόυ ile Κωνσταντῖος Τυραῖον, Ἀντῖοχος Μάκρης ile Νικόλαος Μάκρης, Στέφανος Βινδαιου ile Παῦλος Βινδαίον, Κυριλλος Λινδης hep bir tek şehre aittirler ve belki onlarla beraber Μεθόδιος Λωδαλειας ile Εὐστάθιος Εὐστολιος Ἀλδίλου da zikredilebilinir.

Κωνσταντίνιος Λαοδικείας Lykaonia'ya aittir ve Παῦλος ile Συμεωὺ ise, Phrygia'daki metropolis'e kalırlar. Neapolisten Leo, Kerykos ve Konstantine, Apameia'dan Theodorus ile Theognostus, ayni isimli ayrı ayrı şehirlerden olabilirler. Σαβας Κινηπόλεως ile Ἄντωνιος Κίννης bence muhtemelen Kin-

[1] Son listedekiler Phrygialı Daphnondion ihtimal ki yanlıştır.

na piskoposları idiler. Fakat bazılarının mütalaalarına göre, Sabas isimli şahsın Konni veya Kone'nin piskoposu olması ihtimal dahilindedir.

S. 106. Dr. Conrad Miller eski bir mahallin sırf yeni bir isme müşabeheti yüzünden orada tesbit edilmesi aleyhindedir. «Die Weltkarte des Castorius S. 121»; fakat bu hususlaki güvensizliğini had dereceye götürdüğü gibi, Peutinger tablosuna da çok fazla itimad etmektedir. Kusurlu bir teşhise misal olarak Scopi'nin şimdiki Üsküb'le aynı yer olabilmesinden bahsetmesi maalesef isabetsizdir; bu zaten tablonun kıymetinin haksız yere düşürülmesine sebebiyet vermişti. Halbuki Scopi'nin şimdiki Üsküb'ün yanında olduğunu Mr. A. J. Evans münakaşa götürmiyen bir tarzda ispat etmiştir: (Archaeologia', cilt XI'i «Researches'in İllyricum»). Peutinger tablosu bu hususta ve daha pek çok yerlerinde rashihe muhtaçtır. Eski bir yerin tesbitinde Scopi ile Üsküp isimleri gibi sıkı bir müşabehet varsa ve bilhassa mütenazır modern isim Türkçede hiç bir mana ifade etmiyorşa ve lisan terkibinde kullanılmıyorsa bunu hemen daima doğru olarak kabul edebiliriz.

S. 111. (A, 3) Dios Hieron'un ortaçağda ismi Pyrgi olduğu zannedilmektedir. Miklosich ve Müller'e bakınız ('Acta et Diplomata', II CCCXVII., S. 104, [1] «Pyrgi ki doğrusu Tanrı Zeus mabedi denir.» (Notiis Episcopatum). Eğer Pyrgi adı el'an kullanılıyorsa mes'ele aydınlanır belki. Pamphylia'nın hemen bütün arazisi Türklerin eline geçip Attaleia vilâyeti hıristiyanlığın merkezi ve sonraları tek piskoposluğu olarak kalınca ihtimal ki Πυργίσν şehri Perga metropolitinin makamı olmuştu (Z-14).

Pyrgion'un metropolis derecesine yükselmesi 1193 ile 1199 seneleri arasına müsadiftir. (Gelzer P. 547).

İzmirli M. Fontrier sualime cevaben: Pyrgi'nin Kaystros vadisinde (ve Ödemiş'in iki saat Kuzey-doğusunda) hıristiyanlarla Türklerin oturdukları bir köy olduğunu, eskiden ipekleri ile meşhûr olduğu halde şimdi sönük ve ve fakir bir yer olduğunu bildiriyor. Hypaipa'ya pek yakın olan bu mahallin, Dios Hieron'un yerinde bulunmasına hemen hiç bir ihtimal yoktur. Her ne kadar Dios Hieron derecesine getirilmişse de Pyrgion ayrı bir yerdi. Fakat Ducas'ın naklettiğine göre (S. 83) Tchineit Ephesos'ta birdenbire öldüğü zaman, cenazesi derhal Tmolos Dağının eteğindeki Pyrgion'a getirilip defnedilmişti. Bunun Hypaipa kadar uzak bir yeri tazammün etmesi güçlükle kabul edilir. Belki de eski Pyrgion ile şimdiki Pyrgi ayrı mahallerdir.

S. 112 (A, 4). Büyük bir ihtimalle Schuchhardt'in makalesi (Athen, Mittheil., 1886, S, 598), Kolophon'un mevkii hakkındaki uzun tereddütleri

[1] Kitabı Aberdeen'de okumak fırsatını elde edemiyeceğimden dolayı bunu Gelzer'den iktibas ediyorum.

halletmiştir. Mütalaası, Prof. Kiepert'in aynı neticeye varan fikirleriyle birdir. Memleketin içeri kısmında bir şehir olan Kolophon, sahilin 10 veya 12 mil kuzeyinde bulunuyordu. Halbuki Notion sahilde idi. Romalılar zamanında Kolophon'un mevkii önemini kaybedince, onun ismini Notion'a vermişler ve Notion'un adı kullanılmaz olmuştu. Bu sebeple Pliny, Notion'dan çoktan beri mevcut olmıyan bir şehir imiş gibi bahseder. Eski Kolophon'un ortadan yok olması ve isim tebeddülü, Peloponesus harbinden sonra, fakat Çiçero'nun zamanından önceki devre müsadiftir.

S. 119 (A,27). «Ve Asia'da Tralleis ile Harakomiti ırmağı cvarında.» Schweighoeuser, Asia için Λυδια'yı ve Kaibel içinde Καρὶᾳ'yı tercih ediyor. İsim değiştirilmesine luzum yoktur, çünkü Asia vilâyetinden bahsedildiği malûmdur; fakat Λυδὶᾳ hiç olmazsa doğrudur ve Καρὶᾳ yanlıştır. Nehrin ismi (nomen suspectum, Kaibel) açıkça Ἀχαραϰαϰωμὴτης'dir.

S. 126 (A,42). Marquart'ın Pliny'nin sözüne bu derece itibar etmemesi hayret edilecek bir şeydir, çünkü Tralleis, Philadelpheia, Eumeneia ve Cyzicos'u ayrı bir conventus olarak göstermektedir. Bazı noktalarda hattâ kendisi bile tereddüt ettiği halde, fikrinin Monceaux (De Communi Asiae,) ve başkaları tarafından kabul edilmesi cidden garipti r. Bunun neticesi, bahsettiğim müellifler tarafından tamamiyle yanlış tablolar yapılmış ve bu şehirlerin cistophori darbettikleri, aynı zamanda conventus merkezi olarak bir takım şerefli haklara sahip oldukları iddia edilmiştir, Bu unvan ve hakların asıl mahiyetini «Classical Review» 1889 de belirtmiştim. İhtimal ki Philadelpheia ve Cyzicos gibi şehirler sonradan conventus haline getirilmişti. Bunlar, Pliny'nin zikrettiği (C.B. XXVIII.) arazî taksimatının tekrardan daha ufak parçalara bölünmesinden meydana gelmiş olabilir.

Laodiceia, Apameia, Synnada ve Philomelion conventus'u dahilindeki şehir ve kabilelerin tahminî bir listesini C.B, XXVIII de vermiştim. Vilâyet sınırının tashih edilmesi (yukardaki E,21'e bakınız) ve Lagbe, Ormeleis ve sairenin vilâyete ithal edilmesi (binnetice Laodiceia conventus'une girmesi) yüzünden mezkûr Laodiceia conventusunde yaşıyan 25 kabile hakkındaki tereddütler zail olmuş oluyor. Lâkin «vulgata XXV»e tercihan (XXII) nin doğru olması muhtemeldir.

S. 124 (A,37). Bohn'un yazdığı «Antiquities of Aigai», başlıklı eserde, Dr. Shcuchhardt, Aigai hakkındaki delili, tatmin edici bir şekilde tamamlamıştır. Sahifeye ilâve ettiğim not, Makidoniyalı koloniler hakkında «Athen. Mittheil.» 1888, S.I. de neşredilen makalesindeki fikirlerine dairdir. Tiberius zamanında zelzelenin imha ettiği 12 şehirden birinin Nemrud Kalesinde olduğunu ispat eden bir kitabeyi yeni neşretmiş bulunuyor; ve bu 12 şehirden ancak Aigai orada olabilir

S. 125 (A,39). Khliara'nın mevkii icabı Lydia vilâyeti kilise teşkilâtına tâbi olması ve piskoposunun da Sardis metropolitine bağlı olması gerekir. Fakat Khliara'nın bir piskoposluk sifatiyle mevcut olmağa başladığı zamanlar, eski vilâyet sistemi tamamiyle bozulmuş bulunuyordu ve Kilise Listelerindeki kayıtlar hiçbir hakikata dayanmadığı için yazıldıkları kâğıt kadar kıymetsizdi. Hattâ Sardis bile önemini tamamiyle kaybetmişti; Asia metropolisi olan Ephesos dahi o vaziyete düşmüştü. Halen Ephesos metropolitinin makamı Magnesia (yani Manisa) dır. Mamafih şimdiki Ayazalık olan Ephesös onbeşinci asırda hâlâ mühim bir yer sayılıyordu. Khliara'nın Ephesos'a tâbî tutulması, Bizans devrinin sonlarına doğru, eski kilise teşkilâtının nekadar karmakarışık olduğunu gösteren müteaddit vakıalardan biridir.

S. 122 (B, 13). Mr. Hogarth'ın tenkidi üzerine, Koula'nın vaziyetini daha etraflı izah etmek için bir not ilâve ediyorum. Koula, eski bir yer değildi: eski bir şehrin arazisinde idi; ve o meçhul şehrin mevkii de, Koula'dan takriben 3 mil mesafede bulunan Sandal'da idi. Katoikia - Koloe kitabesinin Sandal'dan geldiğini söyliyen M. Tsakyroglos, Sandal'ın Koloe olduğunu yanlış tahmin etmekte ve isminin (çok zaman vaki olduğu gibi), yakında bulunan modern şehre verildiğini zannetmektedir. Mezkûr taşın sahiplerine inanmamış, bunun Karataş'dan getirildiğine dair değişmiyen iddialarını mühimsememiştir. Fikri hakkında verdiği sebepler: (1) Sandal'ın kitabeleri çok mebzul olup Koula kitabelerinin büyük bir kısmının oradan gelmiş olması, (2) Karataş ile Koula arasında gidiş gelişin seyrek oluşudur. Dikkatle tetkik ettiğim bu mevzu hakkında tereddüt etmiyerek diyebirim ki (1) hususiyet bakımından bu Koloe kitabesi Sandal kitabelerinden farklıdır; (2) Karataş havalisi boya kökü yetiştirdiğinden ve Koula da halı tecaret merkezi olduğundan dolayı bu iki şehir arasında eskiden boya kökü ticareti çok hareketli idi; (3) mezkûr taşın sahiplerinin sözleri itimada değer; (4) Koula, Koloe'nın modern şekli değildir; (5) Sandal'a gelince, orası Satala' dır ve arazisinin bir parçasını Koula teşkil etmektedir. İlâveten, mezkûr kitabenin otuz senedenberi Koula'da aturan aynı ailenin elinde olduğunu da söyliyebilirim.

S. 136 (B, 22). Masdyenoi adiyle anılan askerler anlaşıldığına göre Paphlagoniali ücretliler idi; ve Pliny'nin (VI.2,) bahsettiği Mastya'dan geliyorlardı; bu, Paphlagonia'da, Kromna'nın batı cihetinde bulunuyordu. Traleis veya «Trakyalı» denilen askerler de Masdyenoiler gibi Pergamali kırallar tarafından kullanılan muhtelif sınıf ücretlilerdi. Masdyenoi erleriyle beraber Pergamos vatandaşlığına kabul edilen Makidonyalılar, Schuchhardt'a göre, Seleucia kıralları tarafından bazı Asia şehirlerine yerleştirilen ücretlilerin ahfadı idiler.

S. 139 (B, 26). Süleymanlı'dan bir kaç mil mesafede olan Göbek'de Βλαυνδέον Μακεδονων ibareli bir kitabe Hamilton tarafından bulunmuştu. Sikkelerle mukayese ediniz.

S. 145 (C,2). Justinian'ın Hieropolis'i bir metropolis yaptığını yazmakla Gelzer fikrimi teyid etmiş oluyor. Hattâ bu mertebeye çıkmazdan evvel bir autokephalos baş piskoposluk olduğunu tahmin etmektedir. Delili mevcut olmamakla beraber esasen mümkündür. Bence, Justinian tarafından Hieropolis'in, bir metropolis yapılıp, bir kaç piskoposluktan müteşekkil bir grubun başına geçirildiği şimdi bir hakikat sayılabilir. Binnetice, Laodiceia'ya tâbi Ankyra, Tiberiopolis, Kadoi, Aizanoi ve saireyi havi zümrenin Hieropos'e tâbi Mossyna ve Attouda zümresinden, 692 tarihinde ayrıldığını görüyoruz. (Öteki piskoposluklar, meclisde temsil edilmemişti).

S. 145 (C, 3) «American Journal of Archaeology»de (ASP,A.xii) neşrettiğim Mossyna arazisindeki Demos Thiounteon kitabeleri, eski ticaretin asırlarca kullandığı bir çeşit renkli mermerin çıktığı ocakların yerini tespit etmektedir. Modern müelliflerden hiç birinin dikkatini çekmemiş olan bu keyfiyet, Strabo'nun (S.374) metnini tashih etmek imkânını vermiştir. Hieropolis'in bir kitabesinde (C.I.G., 3915,) σορὸν Ηιουντηνὴν=«Thiountinin sandukası» tabiri görülüyor; bunu Franz değiştirip Δοκιμηνήν şeklinde istinsah etmiştir. M. Waddington (Le Bas 1683,) Ηιουντηνῆν şeklini müdafaa ediyor. Haklı olduğunu şimdi görebiliriz, çünkü mezkûr taş Thiounta'da, Hieropolis'in 8 veya 10 mil kuzeyinde bulunmuştu.

İbarenin yazılı olduğu mermer lahidin rengini M. Waddington tarif etmiyor, fakat Thiounta taşının renk renk bir mermer olduğunu şu tabir göstermektedir: (Ποικιλη λιθος). II. Justinian'ın karısı Eudokia ile, Anastasius'un karısı olan başka bir İmparatoriçenin Hieropolis mermerinden yapılmış lahitlerde defnedildikleri Konstantine Porphyrogenitus tarafından nakledilmiştir. (de Cerim. Aul.Byz., S.644, Bonn ed.). Tarif ettiği muhteşem türbedeki lahitlerin çok güzel ve kıymetli bir taştan yapıldığı anlaşılabilir. Thiountene'den bahsedilmeyip, buna, «Hieropolis taşı» deniyordu; böyle denmesi çok tabiidir; çünkü büyük bir şehir olan Hieropolie uzak bir yer değildi, ve şükhesiz ki her yerden sipariş oraya geliyordu: halbuki taşın bulunduğu mahal sönük bir köyden ibaretti. Buna benzer bir misal daha gösterilebilir: Dokimion'da bulunan mermer, Strabo'nun zamanından itibaren, daima «Synnada mermeri» diye zikredilmiştir. Halbuki Dokimion, kendine mahsus sikke darb eden Synnada'dan 32 mil mesafede bir şehirdi. Strabo tekrar, (S.374,) μέτλλα τὴς ποικίλης λίθουτὴς Σκυρίας, καθὰπερ τῆς Καρυστίας καὶ τὴς Δευκαλλίας καὶ τὴς Συνναδικὴς ἱεραπολιτικὴς şeklindde bahsediyor.

Journal of Hellenistic Studies, «1887 (CB., XXXI)»de bu fıkranın nasıl tashis edilmesi lazım geldiğini göstermiştim; bahsedilen Hieropolis'in hangi Hieropolis olduğu meselesinde maalesef yanlış neticeye varmıştım. Halbuki asıl metin: THC ΔOKİMATOΥKAİTHCIERÂII OΛITİKHC idi.

Strabo'nun [1] S. 574 da söylediği gibi Δοκιμαῖον ismi sırf taş ocakları civarı için kullanılırdı; binaenaleyh bu isim garip göründüğü için keyfiyeti anlatmak üzere Δοκιμαῖον isminden sonra derkenar olarak Συνναδικῆς kelimesi ilâve edilmişti. Fakat bu derkenar, yanlışlıkla metnin başka bir yerine girmiş, evvelki isim (iyi bilinmediği için) ΔΕΥΚΑΛΛΟΙΥ diye yanlış bir imlâ ile yazılmış, sonra da ΔΕΥΚΑΛΛΙΑC şeklinde tashih edilmişti.

İsa'dan onuncu asra gelinceye kadar bütün devirlerde bu mermerden bahsedilmiş; ve her defasında bundan lâhit yapıldığı söylenmiştir. Strabo, bunun Dokimion ve Carystia mermerleri gibi renk renk olduğunu söylüyor. Hieropolis'in kuzey batısında 12 mil mesafedeki Thionta ocaklarından çıkarılıyordu. Civarda Thiountene ismiyle anıldığı halde, başka her yerde Hieropolis taşı olarak biliniyordu.

S. 147 (C, 26). Τζνβριτζή ismi hakkında dostum Mr. A. J. Evans bana şu malûmatı veriyor: «Bu, Kleisora kelimesinin, Türkçe «köprü»kelimesi ile alâkası olduğu muhakkaktır: çünki «trchuprija» şeklinde bunu slâvlar kullanmaktadır.

S. 147 (C, 26). ASP'deki haritamda Khonai'dan Homa'ya giden yolun seyri yanlış çizilmiştir. Bu yol,ihtimal Çardak'ı geçtikten sonra Anava gölünü boyluyor ve Bolatlı'ya uğrayıp, münhat arazinin yükselen sathını aşarak, doğru Homa'ya varıyordu. Bu neticeyi, B, 33'te muhtasaran bahsettiğim Frederik Barbarossa'nın yörüyüşünü gözönünde tutarak çıkarıyorum. Frederik, aynı Kleisura'dan Anava gölünü boylamıştı, fakat rivayetlerde biraz karışıklık var. «Ubi fluvius Mandra oritur» (yani Mandra nehri menşei) diye tarif edilen mahallin Apameia-Celaenae olması güçtür, fakat Homa ile Dineir arasındaki muazzam menbalardan biri olması çok muhtemeldir.

S. 149 (C, 33). Akmonia'nın Ahatköy'de olduğuna dair bir delil vermenin lüzumunu hissetmedim. Bu fikri desteklemek üzere Franz'ın yazdığı «Fünf İnschriften und fünf Statte Kleinasiens»de gösterdiği sebeplerin kuvvetlendirilmesi, başka kitâbeler ve umûmî mütalâalarla mümkündür.

S. 156 (C, 78). CB LXVII., de gösterdiğim gibi Nakoleia, 787 ile 862 tarihleri arasında bir autokephalos başpiskoposluğa yükselmişti. Buna dair

[1] Dokimion meameri kullanan Hieropolis'in kitabelerinde bile Δοκιμήνη şekli görülüyor. Strabo'nun fikrince bu imlâ yanlıştır.

Gelzer, 869'dan daha evvele ait bir tarih gösteremiyor ve 1035 ile 1066 arasında metropolis olduğunu iddia ediyor. (S. 542).

1066 Sinod'unda bu şehir metropolis olarak görülmektedir. Nakoleia'ya tâbi olan piskoposluklara dair hiç hir şey bilinmemekle beraber Santabaris'in bunlardan biri olması mümkündür. Mamafih, 879 tarihindeki kayıt sıraları bakımından Nakoleia'nın o zaman bir metropolis olduğu hâtıra gelebilir.

S. 151 (C, 53). Romalılar zamanının sulh ve sükûneti içinde yaşıyan Julia şehrini daha münhat arazide ve yolun tam üstünde aramalıyız. İpsos'un daha yüksek ve müdafaası daha kolay bir mevkide, Sultandağı eteğinde bulunması gerekir. Bu eski mahallin ne Çay, ne de Saklı'da (İzaklı, yani İshaklar'da) olması muhtemeldir; fakat Çay'da bulunduğum zaman, Sultan Dağında bazı harabelerin mevcut olduğunu haber vermişlerdi. Bu mıntakada yapılâcak dikkatli bir araştırma bu iki mahallin tam mevkiini meydana çıkarabilir. İpsos muharebesi her halde açık ovada, Seleucus ile Lysimachus'un karşılaştığı yerde vuku bulmuştur; mamafih İpsos'un mevkiini tespit etmek için bu vakıadan kat'i bir netice çıkarılamaz: çünki bu muharebe ismini şehrin arazisinden almış olmasına rağmen, şehrin dahilinde veya surlarının eteğinde vuku bulmuş olması ne muhakkak, ne de hatta muhtemeldir. Mr. Hogarth, daha yakın bir zamanda bu mıntıkadan geçmiş, fakat o da benim gibi ancak alelâcele uğrıyabilmiştir. «Journ. Hell. Stud.,» neşriyatında bu yerlere dair herhalde bazı şeyler söyliyecektir. Çay, Saklı ve Bolovodun arasındaki ovanın Kaystros Pedion olması gerekir. Cyrus'ün ordusu, yükseklerde bulunan İpsos şehrine uğramıyarak ovada konaklamıştı. (Akmonia tepelerine çıkmadan Keramon Agora'dan geçtiği gibi).

S, 155 (C, 77). Meros'un, (yani Kumbet'in) birkaç mil kuzey-kuzey batısında bulunan Pontana (veya Pontanos) adlı bir köyü zikretmeyi yanlışlıkla ihmal etmişim. Bu köyün mevcudiyetini gösteren aşağıdaki ibâreleri Gemüç ve Ağın'da (veya Ak İn'de) 1881 de kopye etmiştim.

(1) Gemüç'teki ibâreler şunlardır:

ΓMHI..	Μη[τρι	Mitri Ana'ya dua
ΠONTAN	Πονταν-	
HNH	ηνῃ	
EYXHN	Ενχῆν	

(2) Ağin'de bir boğa başını gösteren reliefin altındaki ibareler de şunlardır:

ΠONTNI	Ποντα[μ-	Dindar Pontamini Dikeos'a dua
IOIOCIΩ	νοι Ὁσιω	
ΔIK-ΩEY	Κέ] Δικ"εῳ ευ	
XHN	χὴν	

S. 156 (C, 82). Krassos veya Krasos, Opsikion Themesinde (Theoph. 414) ve Phrygia vilâyetinde idi (Theoph. 481); fakat Galen aşağıdaki listeyi verirken Bithynia'da bulunduğu fikrini vermektedir: «Nikaia ve Prousa ve Karasos [1] (ovası veya şehri) ve Claudiopolis ve Juliopolis, hatta Dorylaion, o ki Asia Phrygia'sının en son şehridir.» Fakat Galen'in yanıldığı daha muhtemeldir; çünki Krasos şüphesiz ki Dorylaion'un doğusunda, Tembris nehri üzerinde idi; ve Galen de, bir çok modern cografiyaçıların yanlışlıkla yaptıkları gibi, Phrygia'dan geçen Tembris vadisiyle ona muvazi olarak Bithynia'dan geçen kuzey Sangarios vadisini birbirine karıştırmıştır. Theophanes'in iki ibâresi,Krasos'un Bithynia askerî yolu üstünde ve ihtimal ki Midaion'un tam doğusunda olduğunu göstermektedir. Ve bu kitaptaki istidlâlim, büyük bir ihtimalle yanlış olsa gerek: Akkilaion ile Krasos belki aynı yerdir, yahut daha doğrusu, Akkilaion ismi şehre ait olup Krasos mıntıkaya verilmiş bir isimdir; fakat bazen şehir, mıntıkanın adiyle zikredilmektedir. Akkilaion şehri şimdiki Alpi'dir.

S. 156 (C, 83). Kotiaion'un tarihî önemini anlamak istiyenler bu kitapta söylediklerime ve «Cities and Bishoprics» başlıklı yazıma ilâveten «Expositor» da (1888 ve 1889) neşrettiğim «Earley Christian Monuments'in Phrygia» başlıklı makalelerimi okumalıdırlar. Mevzu hakkında umumu ilgilendirmek için yazdığım bu makaleler, Roma İmparatorluğu devrinde kilisenin Phrygia'daki vaziyetine dair bazı fikirler edinmekliğime beni sevketmiştir. Mütalaalarım ilerde ister yanlış, ister doğru çıksın, bence hiç olmazsa tamamiyle yeni görüşleri ihtiva etmektedir. Kotiaion'un emsalsiz durumu hakkında bütün söylediklerimin ne kadar isabetli olduğunu müteakip incelemelerim teyid etmiştir kanaatındayım. Kotiaion'la Amorion'un Phrygia 'da başlıca bidat merkezleri oldukları anlaşılıyor; ve binnetice, bu iki şehir evvela autokephalos, sonra da metropolis sıfatiyle husûsî bir durumda tebarüz ediyorlar. Tâbiiyetlerindeki piskoposlukların ne dereceye kadar bunların dinî görüşlerine uydukları sorulacak olursa, tatminkâr bir cevabın verilmesi için daha geniş tetkiklere girişmek gerekir. Fikrime göre bunların metropolisliğe yükselmeleri İkonoklast İmparatorlar zamanında vuku bulmuştur. Müstakil (yani autokephalos) birer merkezlik imtiyazlarına hak iddia etmelerini önceki ortodoks İmparatorlar reddetmişlerdi. Hıristiyanlığın bir takım yerli ve afaroz edilmiş şekillerinin merkezleri olmaları itibariyle bu iki şehir önem kazanmışlardı. Sonradan, bilhassa bu sıfatlarından dolayı İkonoklast İmparatorların teveccühüne mazhar olmuşlardı. Kotiaion hiç bir zaman listelerde autokephalos olarak görünmez; fakat en son listede metropolis

[1] Wesseling bunu Κρᾶτεια şeklinde tashih etmiştir.

olarak kaydedilmiştir. Amorion, autokephalos olarak VIII. ve IX. listelerde mukayyed olduğu gibi 787 tarihinde II. Nicaeia meclisinde de görünür. Fakat bence bu her iki şehir de, hükümet [1] tarafından tanınmıyan hak ve husûsiyetlerini bidayetten itibaren muhafaza etmişlerdi. Dorylaion daha 451 tarihinde bu vaziyette idi. Belki kilise tarihinde bilmediğimiz bir olaydan dolayı, Akmonia ile ona tâbi piskoposluklar eski listelerde, Phrygia Pacatiana'dan ayrılmış olarak gösterildikleri halde sonraki listelerde, tekrar o bölgeye bağlanmış gözükmektedirler. (Tahminimce eski Listeler, sivil teşkilâtın ihtiyacı için sarayda muhafaza edilen bir piskoposluklar listesine istinad ettiği halde sonrakiler bir kilise listesine istinad etmektedir.)

S. 163 (C, 97). Fakat Procopius'un bir fıkrasına göre, (Bell. Goth. III., S. 394) Λύκου Κράνος, Pisidia'da bir dağın ismi olup, Λυκοκρανιταὶ'lar da o mıntakanın sakinleri idi. Eğer bu fıkrası, bu garip ismi izah etmek için Procopius tarafından sırf bir tahminden ibaret değilse, Λυκοκρανῖται kelimesinin askeri bir alayın ismi olduğuna dair metindeki ifademi reddetmemiz lâzım gelir. Justinian, Lykokranitai adlı askerleri (militum cohors, De Boor 'un indexi) Phrygia'dan Syria'ya nakletmişti. Bu isim, Οθεωςκεθσλή adiyle mukayese edilebilir. Prof. Hirschfeld'e göre (Gött. Gel. Anz. 1888, Ss. 591-2) bu Οθεωσκεθαλή'nin Pisidia'nın kuzey sınırında bulunduğu çok muhtemeldir.

S. 163 (C, 99). Phrygia'nın Constantine zamanından evvel taksim edilmiş olduğuna dair vazıh bir delil verilinceye kadar Malalas'ın fikrini tercih edeceğim. Yeni vilâyetin M. S. 333 tarihinde ihdas edildiğini Malalas'ın söylemiş olduğu bazan rivâyet edilirse de kendisi hiçbir tarih göstermemektedir.

Salutaris lâkabının sebeplerini Ohnesorge (Die röm. Provinz-Liste von 297) doğru tahmin etmiştir: Phrygia, Filistin ve Galatia'nın bazı kısımlarına verilen Salutaris ismi, bu yerlerin hıristiyanlığın «kurtarıcı» hakikatleriyle bilhassa ilgili olduklarını göstermekte ve Paul'un oraları ziyaret etmiş olduğuna işaret etmektedir.

S. 166 (D, 3). Sonraki tetkiklerim ἡ ἐσορία kelimesinin Prokonessos'la ilgili sadece bir sıfat olduğunu gösteriyor. Prokonessos, bir adada bulunuyordu ve hakikat halde, sınırın dışında kalıyordu. Eğe denizinde ayrı bir «adalar» vilâyeti vardı; ve Προικόνησος ἡ ἔσορία lakabından çıkarılan manaya göre Prokonnesos hakikat halde Hellespontos sınırının dışında bulun-

[1] Hükümetle Kotiaion arasındaki mübayenet, Constantinopole'dan bu şehre gönderilen dört mütevalî piskoposun katledilmesiyle de sâbittir. Bence mezkûr rivâyetin Kotiaion'a ait olduğunu söyliyen Malalas'ın yanılmadığı ve Pascal Chronicle'in yanıldığı şüphesizdir. Halk, ihtimal ki piskoposuuu kendi tayin etmek istiyordu.

masına rağmen vilâyete dahil sayılabilirdi. Bu ismin doğru şeklinin Προκονησσος olduğu muhakkaktır ve İsauria'daki Prakana şekli ile ilgilidir. Σελγη-ησσος'un Σελγη ile ilgili oluşu gibi. Prakana ve Prokonnessos isimleri arasındaki sesli harf değişiklerini şu isimlerinkine benzetebiliriz: Attalos ile Ottalos, Atreus ile Otreus, Tatas ile Totas, Tataion ile Tottaion. Halk etimolojisine göre, Προικὸ-νησος ismine yunanca bir mâna ifade ettirmek için verilmiş bir şekildir.

S. 167 (D, 4). Eğer sözlerini iyi anladımsa, Prof. Kiepert'in doğru addettiği şekil Kırmaslı olmayıp, Kirmastidir, (yani Κρεμαστή).

S. 168 (D, 5). Bence haklı olan M. S. Reinach'in tahminine göre, Hadrianoutherai ismindeki ikinci kısım, hakikatta şehir mânasına gelen 'teira'dir. (Teira, Thyateira, Temenothyrai isimlerinde olduğu gibi); ve mutad şekil değişikliği ile buna bağlı olan rivâyet, etimolojik meyillerden zuhur etmiştir. Golların Augustodunum kelimesini de yukarıdaki misalle mukayese edersek Romalı bir ismin, «dunum=tepe» kelimesiyle birleşerek melez bir terkip vucuda getirildiğini görürüz.

S. 169 (D, 8). Aristides'in doğum yeri hakkında iki şık mevcuttur: (1) Birinci şıka nazaran Hadrianoutherai arazisinde bulunan bir malikânede, Milatai denilen halk arasında doğmuştur. Philostratus ile Suidas, yanlışlıkla Hadrianoutherai yerine Hadiranoi yazmışlardır. (2) İkinci şıka nazaran, Hadiranoi'de doğmuş, fakat evi Hadrianoutherai'da bulunup orada yaşamıştır. Bana ilk şık doğru görünüyor; çünki babası, Zeus'un kâhinliğini ifa ediyordu ve kendisi de daima evindeki Zeus'un mihrabından bahsetmektedir. Hadrianoi'dan bahsederken (ἱερ.λογ., III., S. S. 546 - 7,) kullandığı ifade tarzı sadece yabancı bir şehre yapılmış tesadüfî bir ziyareti ima etmekte, oturduğu yerden bahsederken hissedilen samimiyet bulunmamaktadır.

S. 142 (D, 13). Parthy (S. 318, 124) da acaip bir ifadede bulunuyor ve «şimdi Varinos denilen Monolikos nehri» diyor. Eğer Barenos, Granikos değilse, ona çok uzak olmayan bir nehirdir (D,24).

S. 174 (D, 16). Hadrianoiların Mysia, daha doğrusu Roma vilâyeti Asia'dan Bithynia'ya nakillerinden Suidas, sarahatle bahsetmiştir: «Mysia'nın, şimdiki Bithynia'nın bir şehri de Adrianidir.»

S. 175 (D, 19). Peripli'yi esas tutan Mannert (III., 695), Artanas nehrinin seyrini şöyle tespit etmektedir: Rhebas nehrinin doğusundan 300 stadia, dağlık Melain burnunun doğusundan 150 stadia, Psilis nehrinin batısından 150 stadia ve Kalpe'nin batısından 360 stadia mesafede idi. İmparator Constantine Copronimus, Artanas kıyılarına, mülteci Sklavilardan kalabalık bir topluluk yerleştirmişti. (Theoph. S. 432).

S. 178 (D, 29). Kaibel-in neşrettiği Athenaeus'un metnine, manüskriden eksilen bazı heceleri ilâve etmekle üç değişiklik yaptım.

S. 178 (F, 1). Asia Provincia Romana sınırlarının tashih edildiğini gözönüne alınca (E,21'e bakınız), Apameia-Kybira yolunun tamamiyle o vilâyet içinde kaldığını düşündüm. Neticede, Apameia'dan Takina'ya ve Themissonion'a giden bir yolun mevcudiyetini farzetmeye luzum kalmadı. Halbuki ASP'de böyle farzetmeye mecbur olmuştum. Takina'nın mevkii Apameia'dan Kibyra'ya uzanan doğru yolun ancak üç mil mesafesindedir. Böyle düşünmekle, ASP.'de itiraf ettiğim bir müşkilden kurtulmuş oluruz; yani bazı mil taşlarından dolayı mevcudiyeti sabit olan bu yolun Asia vilâyetinde başlayıp orada bittiği, fakat büyük bir kısmının başka bir vilâyetten geçtiğini farzetmek mecburiyetini bertaraf etmiş oluruz. Sınırlar tashih edildikten sonra, bu yol tamamiyle Asia vilâyeti içinde kalmış oluyor.

S. 180 (E,4) ile S. 67 (D,4) ü mukayese ediniz. Dr. E. Fabricius'un keşfettiği kitâbeden Argiza'nın mevkii istidlâl edilmektedir. Benim eserim neşredilmeden önce, mezkûr kitabeyi C. I. L., III'ün ilâvesinde bulacaksınız. Kitâbe Balia'da (yani πολαία) Pazar köyde bulunmuştur. Neşredilen haritalara pek güvenilemediği için kitâbenin keşfedildiği köyün, (veya köye getirildiği mahalin) Pergamostan Cysicos'a uzanan yolun üstünde bulunup bulunmadığı anlaşılamıyor. Binaenaleyh, Argesis'in yol üstünde ve haritada gösterilen tahminî mevkiini muhafaza ediyorum. Maamafih, zannederim ki Argesis ismi Argiza'nın «mefulün anh» şeklinden başka bir şey değildir. Oraların cografiası itimada şayan bir haritada gösterildikten sonra, Poimanenon, Argiza, Ergasterion v.s. hakkında söylediklerimin hepsi değiştirilecektir. Buna eminim; ve lâzımgelen tashihlerin okuyucularıma serahaten belli olacağını ümidederim. En ziyade üzerinde durduğum fikir şudur:

Aşağıda gösterilen iki yol, Tablo'da birbirine karıştırılmıştır;
(1) Pergamos - (55 Ergasteria) Argiza - Poimanenon 35 Cyzicos
(2) Pergamos - Adramyttion - Argiza - Poimanenon - Cyzicos.

S. 186 (E,21). Deniz ile Karolitis arasındaki sınırdan bahsederken daha kat'i bir iddia'ya cesaret edemem. Kiepert, haklı olarak yeni haritasında İndos nehriyle Kalbis nehrini birbirinden tefrik ediyor. Pliny ile Livy'ye malum olan İndos başka, Strabo ile Ptolemy'nin bahsettikleri Kalbis de başkadır. Kalbis'in Roma vilâyeti Asia dahilinde bulunması ve İndos'un Asia ile Lycia'nın sınırını teşkil etmesi muhtemeldir.

S. 188 (F,22). Mr. Pelham'ın πραγματευταὶ'ye dair bana gönderdiği nota nazaran bu terimin İâtince tercümesi «actores» (mütevelli) dir, benim metinde zannettiğim gibi «negotiatores» (tüccar) değildir. Aşağıdaki ibareleri

mukayese ediyor: Dig. 40,5,41 Στίχον καί Δαμαντοὺς πραγματευτὰς μουσὺκ ελενθερωτα . . . . . quaero si paratis actoribus v.s. Plin. Epist. III, 19, coden procuratore üsdum actoribus: Plin., Paneg. 56, actori et etiam procuratori tuo: Cod II., 72, de conductoribus et procuratoribus sive actoribus praediorum fiscalium: aynı eser 73, actores sive conductores dominicos: Cod. Theodos, II., 31, servo, colono, conductori, procuratori, actorive. «Açtor» diye adlandırılan şahıs, «rationes» işine memur bir esir idi.

«Praepositi pagorum» denilen memurların dahi Cod. Theod. VII.,4, XII., 6 vesairede zikredildiğini bildiriyor. İhtimal ki bunlar halk tarafından seçilen «magistri'nin yerini tutuyorlardı; ve herhalde «annona» (senelik mahsul) ile ilgili olup «praepositi horreorum» denilen memurlarla birlikte çalışıyorlardı. Makam ve vazifeleri M. Voigt tarafından incelenmiştir. (Drei epigraphhisçhe Constitutionen Constantins, Leipgzig, 1860, S. 169). Curiales'in yaptığı «munus» memurluğuna da bakınız, Kuhn, I., s.s. 243, 244. Dördüncü asırdan evvel böyle bir makam veya vazifeden bahsedilmemiştir. Halk tarafından seçilen «magister»'in yerine bir «praepositus» veya «praefectus»'un (Orelli. 4025) tâyin edilmesi, fikrimce İmparatorluğun daima merkezleştirme temayülünü tebarüz ettirmektedir.

S. 188 (F, 22). Fakat bu sınır taşının dikildiği tarihte, Tymbiranasa'nın Galatia'ya dahil edildiği şüphelidir. Çünki o zamanlar mezkûr sınır-taşı, Galatia vilâyetini Phrygia vilâyetinden ayırıyordu ve Sagalassos şehri Galatia'da bulunduğu için, ihtimal ki Galatia vali ve procurator'u bu meselde âmil olmuştu. Maamafih, Zeyil E, I de verilen sebeplerden dolayı, bu bölgelerin bidayettenberi Asia'da bulunduğu fikrini tercih ediyor, Manius Aquilius'un Appameia'dan Cybira'ya giden bir yol inşa ettiğini tahmin ediyorum; bu yol yeni vilâyetin güney kısmı boyunca ve sınırı dahilinde gidiyordu.

S. 197 (F,15,16). Ptolemy, παταούιον'ni Bithynia'da bulunan bir şehir olarak zikrediyor; onun görüşüne dayanan Mannert, Forbiger v.s. Pataviu'dan bahsediyorlar. Bu isim ταταὺιον şeklinde tashih edilmelidir. Umumiyetle İtinerer'lerde, Peutinger tablosunda ve müteaddit Bizans vesikalarınd Tataion veya Tottaion şeklinde bahsedilmektedir. Peutinger tablosunda görülen Tateabio yanlış olup Tatabio şeklinde yazılması gerekir; çünkü çok defalar olduğu veçhile ablatif şekli kullanılmıştır, Phrygia'da şahıs isimleri olan Tatas ve Tottes'in Tataion ve Tottaion ile alâkası vardır; Dorylas isminin Dorylaion ile alâkası olduğu gibi. Bu bakımdan aşağıdaki isimler birbiriyle mukayese edilmeğe değer: Kotyaion ile Kotys, Akkilaion ile Akeles veya Akilas, Attaia ile Attes veya Atys, Anaia ile ile Anes. Binaenaleyh

Tottes ve Tatas aynı ismin ayrı çeşitleridir. Tataion ile Tottaion'un eşitliğine Attalos ile Ottalos, Atreus ile Otreus isimleri misal teşkil ederler; (F. 68). Bithynia piskoposluklarının zeyil tablosundan iktibas edilmiş şekilleri. meseleyi katiyetle ispat etmektedir. Xenoi Tekmoreioi arasında τατεὺς veya ταταηνος adlarına rastlanması da Phryygia - Pisidia sınırında Tataion adlı bir köyün mevcudiyetini ispat eder. Παπαηνός kelimesine gelince, kudsî ve şahsî bir isim olan Papas ile ilgili bir Papaion köyünün mevcudiyetini ispat etmektedir.

S. 209 (F. 81, not). Mr. Theod. Reinach'in Roma vilâyeti Bithynia'nın tarihi hakkındaki notu bana geriye bir dönüş gibi göründü. Pansa'nın Bithynia'yı idare etmeğe hemen Pharsalia muharebesinin (Ağustos 9.M.E.48) akabında gönderildiğini tahmin ederek, bu idareyi M.E. 48 - 7 senesine tesadüf ettiriyor. Fakat, (1) Asia ve Bithynia'da 487 tarihinde Caesar'ın menfaatlerini destekliyen şahsın Cn. Domitius Calvinus olması muhtemeldir; (2) Pansa ile Hirtius, 7 nisan 47'de Cicero'ya, Quintus'un kullandığı sözler hakkında rapor verebildiler, (Ep. ad Att., XI., 4,3). Bu keyfiyet, o tarihte Pansa'nın Bithynia'da olmadığının kat'i bir delilidir. Pansa'nın Caesar tarafından Bithynia'da bırakılması belki 47 senesinin yazında ve belki 2 Ağustos 47'de vuku bulan Zelâ zaferinden sonraya tesadüf eder. Sikkelerin, Bithynia'lıların sene başı olarak kabul ettikleri son bahar ekinoksundan evvel darbedilmediği muhtemeldir. Nikaia ve Appameia sikkelerine göre o senenin tarihi 236 idi, Pansa, Roma'ya 46'da avdet etmişti. (Cic. Ad Fam. VI., 12, 2). Demekki Bithynia'nın 236 tarihi M.E. 47 - 6'ya tesadüf ettiği hakkında sabit bir noktamız vardır. Binaenaleyh «1» diye tarihlenen sene, M.E. 282 - 1'e tesadüf eder. Anlaşılan, 282 nin son üç ayında, veya 281'in ilk dokuz ayında vuku bulan bir hadiseyi sebep tutarak mezkûr seneyi Bithynia'nın «1» tarihli senesi diye saymışlardır. Momsen'in fikri, büyük bir ihtimalle doğru olabilir: sebep teşkil eden bu hadise, Lysimachos' un ölüm ve binnetice, Bythinia hanedanının zaferiydi. Mamafih, sikkelerin 47 tarihli yılın ekinoksundan hemen önce darbedilmiş olmaları, binaenaleyh 236'nın, 48'in ekinoksunda başlamış olması ihtimal dahilindedir. Bu hesapla, Bithynia'nın «1» tarihli senesi, 283 - 2'ye tesadüf edebilir.

S. 211 (F,84). Pompey'nin Pontus'ta tesis ettiği Neapolis, ihtimalki, on bir «civitates» den biri idi; ve Pompey'den sonra ömrü uzun sürmedi. Pompey'nin (Marsovan veya Merzifon ılıcaları civarında) Phazemon'u bir πολις vaziyetine getirdiğini söyliyen Starabo (S. 560), bu vilâyete bağlandığını tahmin ediyor. Fakat bir zaman sonra bu şehir kıralların tâbiiyetine bırakılmıştır.

S. 211 (F.84). Sebaste Paphlagoniae'yi sikke darbeden bir şehir olarak ziarettiği zaman, Mr. Head'in, (Hist., Num., s.434), dayandığı otorite Mionnet'dir, (Suppl., IV., S. 570). O da Sestini'nin bahsettiği beş sikkeyi tarif ediyor. Bunlardan üçünde CEBACTH okunmaktadır. Diğerlerinde ise birinde ΣΕΒΑΣΤΗΝΩ, öbüründe MHT ve CEBACTHMHTPOΠAΦ yazılıdır. Sestini, (Lett. di con., V., ss.35,36) bu ilk üç sikkeden ikisinin Galatia'dan gelmiş olduğunu söylüyor. Fakat Chaudoir koleksiyonunu görünce sikkelerin kâffesinin Sebaste'ye (şimdiki Sivas'a) ait olduğunu kabul etmiştir [1].

Fakat bu düşüncesi her halde yanlıştır. Çünki Sivas'ın eski adı Σεβαστὴ olmayıp Σεβαστεια idi ve Paphlagonia'da bulunmuyordu. Ya Sestini, son sikkeyi yanlış okumuştur ve kâffesi Galatia'daki Sebaste'ye (Ankyra'ya) aittir; ve yahut Phrygia'daki Sebaste'ye aittir. Veyahut, başka bir ihtimalle, meçhul bir Sebaste'nin Paphlagonia'da bulunmuş olması gerekir.

Bu ve daha başka noktaları aydınlatmak hususunda Mr. Wroth'un (Coins of Pontus and Bithynia) adlı eserine ve hususi mektuplarına borçluyum.

S. 211 (F, 84). Mr. Head (Hist., Num. S. 435), Timolaion'un sikke darbeden bir şehir olduğunu söylemekle yanılmıştır. Halbuki Timolaion'a ait zannedilen sikke, Mr. Wroth'un fikrince (Coinage of Pontus v.s. S. XIII) Akmonia'ya ait fena muhafaza edilmiş bir sikkedir.

S 212 (F,85). Amisos tarihinin M.E. 35'te başladığına umumiyetle mutabık kalınmıştır. Bu Tiran Strato'nun kovulduğu ve şehrin kurtulduğu tarihtir. Fakat Strabo (S. 547), şehrin kurtuluşunu 30'a tesadüf ettirip, bunun İmparator Augustus'un doğuya seyahati esnasında vuku bulduğunu iddia ediyor, Görülen bu tenakuz üzerine bu noktayı daha dikkatle incelemek istedim.

Mr. Head ve Mr. Wroth'un esirgemeden verdikleri tafsilâta dayanarak şu neticelere vardım: Amisos şehri kurtulduğu zaman, kurtarıcısının Actium muharebesindeki büyük zaferinin tarihini yeni bir devir başı olarak kabul etmişti. Muhabere 2 Eylül 31'de vuku bulmuş ve carî olan o sivil seneyi «1» diye tarihlendirip yeni bir devir açmışlardı. Kullanılan takvime göre sene ya son bahar ekinoksunda, yahut da kış solstisinde biterdi; bunlardan hangisinin yeni sene başı sayıldığına dair tamamiyle güvenilecek bir delil yoktur. Fakat senenin yaz veya ilk baharda başlması muvafık olmadığı için,

[1] Bu koleksiyonun şimdi Petersbourg'da bulunduğunu zannediyorum. Rivayet, eğer fikrini yanlış anlamadımsa, M. Waddington'dandır.

son bahar ekinoksu daha muhtemeldir. Aşağıdaki önemli tarihler bana bahsedilen sikkelerde yazılıdır:

Amisos	1	M.E.	22 Eylül	31'de biter.	Actium: 2 Eylül 31
	101	M.S.	»	70 »	Galba'nın ölümü: Ocak
	168	»	»	137 »	69-sayın tanrı olarak Sabina
	169	»	»	138 »	L. Aelius Caesar'ın ölümü: Ocak 138
	248	»	»	217 »	Caracalla'nın ölümü: 8 Nisan 217
	27(2)	»	»	241 »	Gordian III.'ün hüküm sürmeğe başlaması: 239
	272	»	»	241 »	Tranquilliana'nın İmparatoriçe oluşu: 241

Galba'nın sikkesi ölümünden sonra darbedilmiştir, çünkü θεος (tanrı) ünvanı verilmiştir. Amisos takvimince 100'de ölmüş olmasından hiç bir netice çıkarılamaz. Sabina'nın sikkesi önemlidir. Tetkik edilince anlaşılıyor ki ölümü, ancak 168 senesi bir müddet devam ettikten sonra, meselâ 23 Eylül 136'dan sonra halka bildirilmişti. Son tarih de onemlidir. Alexandria'nın sikkelerinden Schiller'in çıkardığı neticeye göre, Tranquillina 30 Ağustos 241 ile 29 Ağustos 242 arasında III. Gordianla evlenmişti. Amisos'un bu sikkesiyle mukayese edilince, evlenmesinin 22 Eylül 241'den önce vuku bulduğu mütalâasını ileri sürebiliriz.

Şu prensibi mühimsemeliyiz: yeni bir devrin tesadüf ettiği mutat sivil seneyi «I» diye tarihlendirmek usuldendi. Bunu başka bir misalle teyid edebilirim: M E. 84'de Sulla tarafından Asia eyaleti teşkilâtının islâh edilmesi sebebiyle, o eyalette yeni bir devir başladığı malûmdur. Ve bu devrin birinci senesinin M.E. 85'te başladığı şüphe götürmiyen delillerle ispat edilmiştir. Bu tarihe Phrygia ve Lidya'nın doğu bölgelerinde itibar edildiği halde, hiç bir zaman daha medeni bölgelerde kullanılmazdı. Yeni teşkilât yürürlüğe girince, cari olan mutat sivil sene «I» diye tarihlendirilmişti. Bir Phrygia kitabesinde görülen ibare ve tarih şudur: «ροβ (172) Panemos ayında XIV. Domitian ve L. Minutius Rufus'un [1] konsüllükleri zamanında.» Bu M. S. 88 senesinin Ocak ve Nisan ayları arasındaki tarihe işaret eder. Panemos ayı senenin dokuzuncu ayı olduğuna bakılırsa sene başının,

[1] Bazı sebeplerden dolayı, Konsülün ilk ismi, Klein'in fikrince, Quintus idi. Kitabe, doğru şekli gösteriyor. «Journ., X Hel'. Stud., 1883, S. 432. Yeni konaüller, 15 Nisanda vazife başına geçerlerdi.

Phrygia'da yaz mevsimine tesadüf etmesi lâzım gelir. Phrygialı senenin yazın başlaması garip görünür ve ben de şimdiye kadar bunun Ege sahilindeki şehirlerin ve umûmiyetle Asia'nın senesi gibi, son bahar ekinoksunda başladığını tahmin ederdim. Halbuki yukarıdaki netice ise, M. Waddington'un çıkardığı neticeye tam mutabıktır; yani, (Le Bas 980) eserinde yazdığı gibi «I» diye tarihlenen sene, M. E. 88, Ağustos 31 den önce başlamıştı.

Phrygia senesinin başladığı katî tarih için iki ihtimal vardır: bu, ya yaz solstidir, yahut da Temmuz sıralarında, yani Romalı prokonsüllerin Asia'da vazifeye başladıkları gündür [1]. Lâkin Phrygia senesinin ilk günü, Asia vilâyeti usulüne göre sonbahar ekinoksuydu. Bu usûlün değiştirilmiş olmasına hemen hiç bir ihtimal yoktur. Ancak Roma usûlüne uyulması ve şemsî senenin kabul edilmesi için değiştirilmiş olması mümkündür. Kendimce yaptığım istidlâl şudur: Phrygia'da ve yukarı Lydia'da şemsî seneye itibar edildiğine, ve senenin 1 Temmuz'da başladığına hükmedebiliriz. Neticede mezkûr kitabenin tarihi: M. S. Mart 88'dir. Şimdiye kadar Phrygia tarihinin M. E. 85 in son kısmında başladığı faraziyesine binaen izah edilmiş olan bir çok tarihlerin aşağıdaki tabloya göre tashih edilmesi lâzım gelir.

Rhrygia'da, Dios diye adlanan		İlk	Ay	Temmuz'a muadildir.	
Apellaios	»	İkinci	»	Ağustos'a	»
Adunaios	»	Üçüncü	»	Eylül'e	»
Peritios	»	Dördüncü	»	Ekim'e	»
Dustro	»	Beşinci	»	Kasım'a	»
Xanthicos Artemisios	»	Altıncı	»	Aralık'a	»
Artemisios	»	Yedinci	»	Ocak'a	»
Daisios	»	Sekizinci	»	Şubat'a	»
Panemos	»	Dokuzuncu	»	Mart'a	»
Loos	»	Onuncu	»	Nisan'a	»
Gorpiaios	»	Onbirinci	»	Mayıs'a	»
Hyperberetaios	»	Onikinci	»	Hazian'a	»

Cibyra tarihiyle Pamphylia vilâyeti tarihinden çıkardığım başka bir misali daha vermek isterim. M. Waddington'un iddiasına göre (Le Bas, no. 1213) Cibyra tarihinin I. senesi, Milâdî 25 e mütenazır olarak son bahar ekinoksunda başlardı; ve başlangıç noktası 778 in son baharında idi (a pour point de depart l'automne de l'annee 778). Fakat Cibyra'nın 193 tarihli senesinin süresi M. S. 218 in Haziranı ile Temmuzunu ihtiva ettiği anlaşılıyor; çünki Elagabalus'un sikkelerinde görülen 193 tarihi, Madrinus'un sik-

[1] Fikrimce, yeni prokonsüller, resmen tâyin edilen bir pünde, yani takriben 1 Temmuzda vazifeye başlarlardı.

kelerinde dahi vardır: ve sene içinde (yani milâdî 218-Cibyra 193 de) Elâgabalus resmen İmparator tanınmış ve Macrinus aynı senenin 8 Haziranında ölmüştür. Binaenaleyh, Cibyra'nın 193 tarihli senesi, Milâdî 217 Eylülünde başlamış, 218 Eylülünde bitmişti. Bundan çıkarılan netice şudur: Cibyra tarihinin I. senesi Milâdî 24'ün Eylülünde başlayıp, Milâdi 25'in Eylülünde bitmişti. Kendi istidlâlimce, mezkûr sene içinde mühim bir hadise vuku bulmuş ve bu hadiseden dolayı carî sene, yeni bir devrin ilk senesi olarak Cibyra halkı tarafından kabul edilmiştir.

Pisidia'da, Paliapolis'te gördüğüm bir kitabeden (neşri ASP., D. 16) kendi tefsirime göre çıkardığım netîce şudur: Cibyra'nın 150 tarihli senesi başka bir devrin 102 tarihli senesine mütenazırdı ve Palîapolis'te bu her iki tarih kullanılıyordu. Tahminime göre, bu ikincî tarih, Pamphylia - Lycia vilâyetinin Vespasian tarafından ihdas edilmesiyle başlar. Yalnız küçük Lysis nehri Paliapolis'i Cibyra Conventusu ile Asia vilâyeti arazilerinden ayırırdı ve o iki bölgede umûmiyetle Cibyra tarihi kullanıldığı için komşu Paliapolis sakinleri kendi şehîrlerinin tarihiyle beraber Cibyra tarihinin de kullanılmasını tabii görürlerdi. Yukarıda bahsedilen diğer tarihin 102 senesinin Cibyra tarihinin 150 senesine mütenazır olduğunu tekrar not ederek diyebiliriz ki: diğer tarihin 1. senesi Milâdî 73'ün Eylülünde başlayıp, 74'ün Eylülüne kadar sürmesi icabeder. Bundan şunu istidlâl ediyorum: Lycia-Pamphylia vilâyetini idare etmek üzere M. S. 74'ün ilk baharında, yakut yaz mevsiminde bir vali gönderilmiş ve valinin gelmesiyle yeni bir nizamın başlamasından dolayı, yeni bir devre işaret olarak Lycia-Pamphylia vilâyeti sakinleri carî seneyi 1 diye tarihlendirmişlerdi.

S. 213 (F, 86). Mr. Worth yazdığı (Coinage of Pontus., S. 13) de Dio'nun (veya Dia'nın) sikkelerine dair şimdiye kadar elde edilen malûmata göre, bunların sadece Mithridates zamanına inhisar ettiğini göstermiştir. Dion'a âit olduğu tahmin edilen, İmparator Augustus'un sikkesi (Hist. Num., S. 440), Sardis'e ait olup, zamanla bozulmuş bir sikkedir. Bu da ispat eder ki, Pliny'nin ima ettiği gibi onikinci şehir olmayıp, belkı Doris veya Dablis ile Tataion mıntakalarından müteşekkil bir «komopolis» den ibaretti. Dahilinde «curiales» in mevcudiyetine bakılırsa oldukça bir siyasî teşkilâtı bulunduğu tahmin edilebilir. (Cod. Theod., XII., 1,119).

S. 214 (F, 88). Bithynia vilâyeti hakkında Mr. Hardy'nin izahatı pek hakikata mutabık değildir. Neşrettiği Trajan ile Pliny'nin taâti ettikleri mektupların çok faydalı ve değerli edisyonunda (S.49) da verdiği izahatta Sangarios nehrini doğu sınır olarak göstermekte; fakat Sangarios'un doğu ciheti dahilinde ve nehrin çok uzağında bulunan müteaddit şehirleri vilâye-

tin içinde saymaktadır. Daha umumi bir fikre göre Billaios'un hudut teşkil ettiğini zannetmek hemen aynı derece hatalıdır. Billaios, Bithyni'nın tam sınırının doğu cihetindedir. Halbuki Billaios'u Bithynia sınırının batısında olarak görenlerin adedi de az değildir, ve bunlar, Parthenios'un hakiki sınıra Billaios'dan daha yakın olduğunu ileri sürmektedirler. Prof. Kiepert son haritasında gösterdiği sınırı Parthenios'un çok daha doğu cihetinde çizmiştir. Metinde hakiki sınır hakkında verilen ve Strabo ile Justinian'dan iktibas edilmiş olan delil bence şüphe götürmez. «Pontos'daki Heracleia» ibaresi bile bence bir ispattır; ve İmparatora ait sikkeler üzerinde görülen bu ibarenin «Pontos eyaletindeki Herakleia» manasına gelmesinden başka bir şey olamaz. Fakat bidayette bu şehrin, aynı isimli başka şehirlerden tefrik için (Euxin denizi sahilindeki Herakleia) diye anılmış olmasının ihtimalini inkâr edemem. İhdas edilmesi Diocletian'dan sonraki zamanlara kalmamış olan yeni Bithynia vilâyetine Heracleia şehri dahil idi; fakat Krateia veya Tion dahil değildi, (Justinian, Novel. XXXIX). Bundan başka Trajan'a Pliny'nin yazdığı mektuba nazaran Herakleia ile Tion şehirlerinin ikisi de Bithynia'da olmayıp Pontus'ta bulunuyorlardı.

Mr, Hardy, Bithynia'daki on iki Civitates'ın listesini Pliny'e atfen veriyor. Fakat Pliny sadece adetlerini yazmış, isimlerinden bahsetmemiştir, ancak Juliopolis veya Gordou Kome ve belki Daskylion'u zikretmiştir. Pliny'den ziyade Marquart'a dayanan bu liste, metinde de gösterdiğim gibi yanlıştır. Marquart, Tium'u Pontus'un onbir şehrinden biri ve Tius'u da (Cius'a ilâveten) Bithynia'nın on iki şehrinden biri olarak zikretmekte hata etmiştir. Bu yanlış fikir maalesef ananevî bir mahiyet almıştır ve bu eyaletten bahseden her meraklı tarafından tekrar edilmektedir. Tius ve Tium aynı şehirdir ve Pontos'a aittir. Mr. Hardy, Prusias veya Hyppias'dan dahi bahsediyor. Bildiğime göre Hyppias'ın, daha doğrusu Hypias'ın bir şehir olarak zikredildiği yoktur.

Dikkatle tertip edilmiş gayet değerli bir kitaptaki bu hataları gösterdiğimin sebebi, hata bulmak merakından ileri gelmez. Fakat Küçük Asya hakkında yazan her müellifin hemen her paragrafında bulduğum müteaddit yanlışlara misal olarak bu hataları gösteriyorum. Küçük Asya'dan bahsetmek isteyenler için bihakkın otorite olan bir kitabın mevcut olması ve ona emniyetle müracaat edilebilmesi her halde iyi olur. Böyle bir kitabın selâhiyetine güvenebilmeliyiz, çünki esas otoritelere herkesin müracaat edemiyeceği gibi, memleket hakkında söylenen her sözün sıhhatini tetkik ve tesbit edemiyeceği de aşikârdır.

S. 221 (G, 10). Bu satırlar yazıldıktan son daha ileri tetkiklerim bana şunu gösteriyor: Constantine'deki Koloneia'nın, Armenia'daki Koloneia ol-

ması gerektir. Bu acemice hatası, metin dahilinde ona atfettiğim yanlıştan çok daha önemlidir ve coğrafya hakkında hayret verici bir bilgisizlik gösterir; başka bir tefsir imkânsız görünüyor. Binaenaleyh, Constantine'nin coğrafyasına ait her hangi bir hatayı tashih etmekten çok sakınmak lâzımdır. Them, S.14'te Salutaris mıntakasının Akroenos'tan Amorion'a uzandığını söylemesi gerekirdi; fakat, metnini fiilen değiştiremeyiz. Them., S. 19 da Rodentos ve Podantos'u ayrı iki yer olarak gösteriyor, halbuki aynı yerin biri doğru, biri yanlış olan isimleridir.

S. 239 (G, 38). Dorylaion'dan Halys nehrine giden askerî yolun istikamet ve seyrinin metinde tarif ettiğim gibi olduğuna inandığım halde, bunu ispat edecek delillerin noksanlığını da tamamiyle itiraf ediyorum. Buna mukabil, Tembris vadisine inen ve İstanos Suyundan Ankyra'ya gittiği tahmin edilen başka bir yolun mevcudiyeti üzerinde çok durulabilir. Roma'nın yaptırdığı bu yol en tabii yol idi. Fakat öteki yolu tercih etmekliğime âmil olan sebepler şunlardır:

1 — Justinianopolis'in mevkiidir; çünkü aşikâr öneminden dolayı yol üstünde bulunması icabeder.

2 — Kaborkion'un mevkiidir; çünkü yoldan uzak olmasına imkân voktur.

3 — Zompi köprüsüdür; çünkü Tembris ağzından çok daha güneyde bulunduğu şüphesiz görünüyor.

Mevcut tereddütler sırf, Akkilaion - Krasos ile Gorbeus - Akarbous arasındaki kısım hakkındadır. Fakat diğer noktalar hususunda az çok emin olabiliriz.

S. 241 (G, 23). Çok enteresan bir isim taşıyan Gezatorix her halde Gollu bir şef idi. Bu ad, Asyalı Gol'ları batılı Gol'lara bağlar. Dostum Mr. Neil, Gezatorix adının aslında Gaisato - rix, yani Gaisati'lerin kıralı demek olduğuna ve bunun da «Mızraklar» manasına geldiğine dikkatimi çekiyor.

S. 254 (H, 20). Amorion'un bir kaç piskoposluk grupunun başına geçirilerek «Metropolis» payesi verilmesi, Gelzer'in mülâhazasına göre şehrin Araplar tarafından 838'de yağma edilmesinden evveldir. Amorion 787'de autokephalos olmuştu.

S. 259 (H, 25). Prof, W. Robertson Smith'in bana yazarak bildirdiğine göre, bu yolun daha eski bir tarifi, Ibn - Khodadhbeh'nin eserinde bulunmaktadır.

S. 101, şöyle ki:

Amuria Ormanı		
Harrab'köylerine	15	mil
Amuri'nın nehri olan Sagharı'ye	2	»
«Barbar» Al-Ilj'e (veya başka bir okunuşla Al-Fajj'a)	12	»
Ormandaki Falami (veya Calami)'ye	15	mil
Hisn-el-Yahud'a (Yahudiler Kalesi)	12	»
Sandabari'ye	18	»
Daraulis (Dorylaion)'daki «Kral merkeplerinin çayırı'na	35	»
Değişik şekillerle Gharubulı kalesine	15	»
Kanais-al-Malik'e (yani Kralın Kiliseleri'ne)	3	»
Al-Tolu'le (yani 'tepeciklere')	25	»
Al-Akwar'a	15	»
Malajina'ya	15	»
Kralın ahırlarına	5	»
Hisn-el-Ghabra'ya	30	»
Boğazlara	25	»

Hakikate en yakın olan bu tarif, metindeki tefsiri teyid eder. Sangarios ile Dorylaion tespit edilmiştir. Dorylaion'dan Santabaris'e 30 veya 35 millik mesafeye nazaran, Santabaris'in mevkiinin Bardakçılar olduğu anlaşılır.

Gharubuli (veya Gharoboli)'yi, İdrisî başka bir yerde zikrederek Lamchik bölgesinin on bir hisarından biri olduğunu söylemektedir. Oradaki diğer hisarlar, Nika, El-Yehudi, Agradh, Libadhia (Dorylaion) ve Nikomedia idi.

Burada gösterilen yola bakılırsa, Ghariboli, belki Kız Kalesidir; ve Kiepert tarafından In Ongu'nun (İnönü) yanında gösterilmiştir.

Al-Akwar'ın (veya El-Agradh)'ın Vezir Han, Al-Tolu veya (Mulavvan)ın da Bilecik olması gerekir. Nikaia'dan hem Kotiaion'a, hem de Dorylaion'a giden yol üstündeki Kıral Kiliseleri, (Anna Komnena'nın Basilikası) İn Öngü olması gerektir. El-Yehudi ise sarahaten Hisn-el-Yahud'dur.

İdrisî'ye göre Küçük Asya'nın büyük taksimatı şunlardır: Abhlakhonia, Malatia, El-Afa-Chim, Batalous (bunlara Alamin, Merdj-el-Chahm, Machkensin veya Mechkenis, Bargouth, Amouria dahil), Djarsion (Housba-Sivas), Baklan (Ankira, Tamalo, Talbour, Tokhat, Kaisari) Arminiac (Konia, Khizlassa (başka yerde Baklan'a dahil olarak gösterilir), Ladikie, Dirakio, Kalo-

umi, Belouti), Djaldia (Arsea veya Erzerum), Selefkia, Benadek (Adana, Al-Massissı, Korra, Tibra, El-Adjouf, Dzoul'kila).

Albay Stewart'ın bana verdiği tahminlere göre, Bursa'dan itibaren mesafeler şöyledir:

18 mil Gemlek; 48 İznik (Nikaia); 64, 1/2 Lefke; 80, 1/2 Bilecik; 93,3/4 Yenişehir; 112 Aynegöl. Başka bir yol İznik'den başlayıp, 16,1/2 Lefke; 26 Vezir Han; 36,1/2 Bilecik; 44,1/2 Yeniköy; 54,1/2 Söğüt; 80 Söğütköy; 85,1/2 Eskişehir (Dorylaion); 123 Kütahya'ya gider.

S. 268 (K, 7). Pliny'nin Tarajan'a yazdığı veçhile, Juliopolis M. S. 112 de «perexigua civitas» çok küçük bir şehir idi, (Ep. 73). İgnatius ise 869 tarihinde bazen Juliopolis piskoposu, bazen de Basileion piskoposu olarak zikredilmiştir.

S. 270 (K, 10). Theodorus için, (Dict. Christ. Biogr.) Daras'ta veya Anastasipopolis'de piskoposluk etmiş olduğu rivayet edilir. Hakikatta Laganıa piskoposu idi. Daras hakkındaki rivayete hiçbir yerde tesadüf etmedim. S. Theodorus'un biografisinde ismi geçmiyen Dara, Mesopotamia'nın bir şehri idi. Theodorus'un doğum tarihi müphemdir, fakat takriben 540-50 olması gerekir.

S. 272 (K, 11), Kitabı basıldıktan sonra, Sir C. W. Wilson, Caesareia-Terzili-Göne-Alaca yolunun hakikaten birinci derecede önemi olduğunu tasd k etmiştir. Ben de L-19 ve 23 de mufassalan, bunu izaha çalıştım. Caesareia 'dan Samsun sahiline giden bir araba yoludur. At sırtında taşınan mallar daha kısa bir yoldan gidebilir; fakat (Amisos) Samsun'dan giden yük arabaları, Marsovan (Phazemon), Çorum, Alaca'dan geçerek Caesareia'ya varır. Marzovan'dan itibaren, Kanlıbunar geçidini aşarak Dogancı'yı (24 mil) ve Sitlik boğazını geçmek suretiyle Çoruma varmak icin takriben 36 millik bir mesafe katedilir; ve Çorum'dan (Tekke Hatab Dere ve Babuoğlu'nu 12 mil geçerek) Hüseyinova'daki Alaca'ya gitmek için takriben 37 mil katedilir. Bu yolun Bizans askerî yoluna kavuştuğu noktanın önemli bir merkez teşkil edeceği muhakkaktır. Binnetice, Basilica Therma'nın neden bir piskoposluk olduğunu anlarız.

S. 273 (K, 14). İdrîsî'nin Kaloumi diye zikrettiği yerin, Kaloumne olması gerektir. Armeniac havalisinin şehirleri olarak, İdrisî şunları zikrediyor: Konia, Khızlassa Ladikiye, Dirakio, Kaloumi, ve Belouti. Bunlardan Konia ile Ladikiye hakikaten Anadolu Thema'sine âittir. Bu Thema İdrisî tarafından Batalous diye zikredilmiştir. Bizans müelliflerinden birinde Kloumne'den bahsedildiğini görmüştüm; fakat o notlarımı kaybettim. Belki bu

sözlerim, mevzu hakkındaki malûmatımızı tamamlıyacak bir okuyucunun dikkatini çeker.

Kaloumne'nin Koçh-Hisar olduğunu destekliyen bir tek şey vardır: o da Kaloumne'nin ancak çok sonraki zamanlarda önem kesbetmiş olmasıdır. Umûmiyetle böyle yerler Türklerin zamanında dahi mühim kalmakta devam ederdi. Kaloumne, Galatia'da idi ve gittikçe önem kesbetmesi, her halde sonraları mühimleşen bir yolun üstünde bulunmasındandır. Ankara'dan Archelais'e giden doğru yol da böyle idi: Parmassos yolu kullanılırken önemsizdi; fakat Parmassos yolu bozulduğu zamandan itibaren ehemmiyeti artmıştı, Ptolemy'nin gösterdiği sınırlara göre, Koç-Hisar'ın Galatia'da olmasına ihlimal verilemez. Fakat Jerusalem itinererine bakılırsa, Galatia, Ptolemay'nın tarif ettiğinden çok daha güneye uzanırdı. I. Listede Phrygia Salutaris'e ait görünen Kademna, belki Kaloumne'nin bozuk bir şekli olup yanlış bir eyalete kaydedilmiştir.

S. 278 (K, 21). Pontus Galatius ile Polemoniacus'da bulunan şehirlerin adedini bildirirken (6, § 9, 10) Ptolemy bunları umûmiyetle o kadar kusursuz zikretmiştir ki, Roma menşeli bir vesikadan iktibas etmiş olması pek muhtemeldir. Pontus Galaticus'un Galatia'ya ilhak edilmesi M. E. 7 ye tesadüf eder. Bunu ispat için, Amaseia'nın kullandığı tarih ile Strabo'nun yazılarını karşılaştırmak kâfidir, (S. 561). Fakat iktimal ki güney cihetinde bulunan ve Sebastopolis Heracleopolis'i ihtiva eden bazı arazinin ilhakiyle, M. E. 2'de Pontus Galaticus genişletilmiştir; ye M. S. 38-9 senesinde Komana ile doğu cihetindeki bazı arazi, ihtimal ki Dyteutos'un ölümü ile ele geçirilerek, ilhak edilmiştir. Ptolemy tarafından Pontus Polemoniacus ve Cappadocicus isimleriyle anılan bölgeler, M. S. 63 de Galatia eyaletine dahil edilmiştir. Bu tarih, Polemoniacus'deki Neocaesareia ile Zela sikkelerinde görüldüğü gibi, Cappadocicus'deki Karassos ile Trapezous sikkelerinde de görülmektedir. İsimlere bakınca, birinci bölgenin Polemon hanedanına tâbi olup, ikincinin olmadığı neticesine varırız.

Neoclaudiopolis ve Gangra tarihlerinden anlaşıldığına göre, Pylaemenes ile Deiotarus kırallıkları, M. E. 7'de Galatia'ya ilhak edilip Paphlagonia ismiyle bir bölge teşkil etmiş ve o zamandan itibaren Galatia vilâyetine dahil edilmişlerdir.

Fakat Ptolemy Galatia şehirlerinin adedini bildirirken, saydığı isimlere pek güvenilmez, (V. 4 § 6,9 a bakınız). Galatia eyaletine ait olan bir kısım araziye Paphlagoni adı verilmiş olması, ihtimalki kendisini yanlışlığa sevketmiştir. Başka otoritelere dayanarak bu Paphlagonia'ya dahil edebildiği bütün isimleri dahil etmiş ve neticede birçok şehirleri yanlışlıkla, Galatia

eyaletine ait olarak zikretmiştir. Halbuki bir çoğu Pontos Paphlagonia'sına, yani Bithynia - Pontos vilâyetine aittir. Claudiopolis diye, (Ş 9) zikrettiği şehrin Neoclaudiopolis (2,6) olması çok muhtemeldir.

S. 289 (L,13) 272 inci sahifeye yaptığım ilâvedeki mutalâalardan sonra denebilir ki: Amisos'a giden ticaret yolu, Ladik ve Ahmet Saray'dan geçmeyip Marsovan'dan (Phazemon'dan) geçiyordu. Önceki yol sırf bir at yolundan ibarettir; ikinci yol ise araba yoludur.

S. 304 (N,6) ve 359 (P, 8). M.S. 680 de toplanan meclisten iktibas edilen (Acta S. 546) şu cümleyi de mukayese ediniz: Georgius Episcopus territorii Daranyensis (Δαρανάλεω) seu Analiblae magnae Armeniorum regionis.

Ptolemy'nin zikrettiği Chamanene'deki Karnalis ile Melitene'deki Karmala'yi, Yunanca Garanalis şekli ile mukayese edince, metindeki 318 - 21 inci sahifelerde ileri sürülen nazariyeyi teyid ve tamamlayan şöyle bir tahminde bulunabiliriz: hakikatte biri Armenia Minor'un sınırında bulunan Daranalis veya Darnalis, diğeri de Karmalas nehri kıyılarında Karmalis olmak üzere iki ayrı yer mevcuttu. Bunlar Ptolemy tarafından karıştırılmış ve yanlış yerlerde gösterilmiştir.

S. 315 (0,1). Parthey (S.318, 129)'u Κολωνια ἡ νῦν ταξαρα ile mukayese ediniz.

S. 337 (0, VII). M.S 692 senesine ait liste ile II., VIII., ve I. Kilise listeleri mukayese edilirse, Armenia'daki Theodosiopolis'in büyük bir Hisar olan Kamacha veya Ani olmak ihtimali düşünülebilir.

S. 356 (P,6). Eukhaita'nın 553 tarihinden önce bir baş piskoposluk olduğunu tespit eden Gelzer, bu payenin 536 ile 553 arasında verildiğini tahmin etmektedir. Ben eski görüşümde ısrar ederek Eukhaita'nın baş piskoposluğa Hierocles'den önce yükseldiği fikrindeyim. Gelzer'in (S.540) gösterdiği gibi 886 ile 959 seneleri arasında metropolis olmuştur.

III. Listede bulunan Eukhaita ve Neai Patrai hakkındaki fikrimin tahrif edilmiş olduğuna ve mezkûr dört piskopoşluğun kuvvetli bir ihtimalle Eukhaita'ya tâbi bulunduğuna iki delil daha ilâve etmek isterim: (1) Öteki listeler Marmaritzana'nın Neai Patrai'a tâbi olduğunu gösterdikleri halde, III. Liste yanlışlıkla önce gelen Mitylene metropolisine tâbi olan piskoposluklara ilâve etmiştir. (2) III. Listeye göre Khonai idaresinde piskoposluk yoktur: halbuki CB'de de gösterdiğim gibi, Khonai etrafında bulunan piskoposluklar gurubunun Khonai'a tâbi olması kuvvetle muhtemeldir. Binaenaleyh, III. Liste şu tarzda olmalı: (Marmaritzler piskoposu Neai Patrai

piskoposuna, Gazelonlar piskoposu Eukhaita piskoposuna, - Amastra tahtı tâbi değildir - Sana piskoposu Khonai piskoposuna.) Bu tertibi X. Liste de veriyor, fakat Khonai istisna edilmiştir.

S. 376 (R,15) ve S. 408 (U,22). Dzoul - kila, Adans, El - Massisa (yani Missis, Mansista veya Mopsouestia) Korra, Tibra ve El - Adjouf, İdrisî' nin ifadesine göre Benadek bölgesinin başlıca kale ve hisarları idi. Bu. S. 377'de serdedilen mutalâyı tamamiyle teyid eder. Bu listedeki hisarlar Toros'un güneyinde gibi görünür. Bunun için Dzula - kila'yı (veya Dsu - l - kala'yı) Kulek Bağazlarından Ankyra'ya giden yol üstüne koyamayız: İhtimal ki o yol üstünde Sideropalos bulunuyordu. (Theoph. S.482). Neticede, Sideropalos'un Dzu - l - kala ile aynı yer olduğu fikrinden vaz geçmek icabeder; çünkü bu sırf bir isim benzerliğine istinad eder, bu da çok kaypak bir zemin olduğu için, güvenilemez (S.106 ve S.430). Halbuki Safssaf ile Sideropalos'un aynı yer olduğu kabul edilip, Dsu-l-kala ile Andrasos'un da aynı yer olduğu farzedilirse, bütün güçlükler bertaraf edilmiş olur. Andrasos. İsauria geçitlerinden birinin üzerinde, Sideropalos ise Cappadocia'da bir hisardır.

S. 341 (R,16). Heracleia - Kybistra şehrinin baş piskoposluğa yükseldiği tarihi tayin ederken, Gelzer (S.543) başka delillerden istifade ederek aynı neticeye varıyor.

S. 346 (Q, 28). Barbarosa'nın yürüyüşü sırasında uğradığı Pyrgos, her halde İlistra'nın yerini almıştı. Çünkü mevkii Pyrgos'a yakındır. III., X., XIII. Kilise listerinde görülen Pyrgoi piskoposluğunun Pyrgos olması ihtimali düşünülebilir. Hattâ, Theophanes'in zikrettiği Anydroi Pyrgoi de Pyrgos olabilir. Metinde böyle mülâhaza edilmemiştir, çünkü listeler İlistra'yı ayrı bir piskoposluk olarak kaydetmişlerdir. Fakat bu kayıtların nekadar gevşek tanzim edilmiş olduğu hatırlanırsa, bu katî bir delil sayılamaz. Vaziyeti müphem telakki etmek gerekir. Mamafih Anydroi lâkabına müsteniden metindeki mülâhazamın daha isabetli olduğunu zannediyorum: çünkü Anydroi sıfatı, Orbugh ve Savatra civarındaki susuz büyük ovaları ima edebilir.

S. 377 (R, 35). Burada çıkarılan neticeler fazla icmal edilmiş olduğundan sarih değildir. Andabalis ile Tyana arasında at yetiştirme merkezi olan, İmparatorluğa aît bir mülk mevcut idi. Jerusalem İtinerer'inde bu mülk 'Villâ Pampali' ismiyle zikrediliyor ve orada yetiştirilen (equi curules) araba atlarından bahsediliyor. Bu yanlış isim «palmati» şeklinde düzeltilmiştir; ve «equi palmatiani» diye maruf olan yarış atlarının bu lakaplarını çiftliğin müsteciri bulunan Palmatius'tan aldıkları anlaşılmaktadır (CB, LIV).

Tahminen civarda bulunan Pasa manastırı müdürü, posta servisi için at bulundurmakla mükellef i, (R. 33). Mülâhazama göre İmparatorluğun bu arazisi Tyana yakınında bulunan İmparator mülkünden başka bir yer değildir. Sonraları Drizes ismiyle anılan bu mülkün mevcudiyetini metinde ispat ediyorum. Ptolemy'nin bahsettiği Dragai'den mezkûr ismin zaten ikinci yüzyılda mevcut olduğunu istitlâl etmekteyim. Bu mülkün Bor etrafındaki muhteşem araziyi ihtiva edip Xanxaris menbalarından ileri, Andabalis civarına kadar uzandığı aşikârdır. Pek muhtemeldir ki eski zamanlarda bu atların yetiştirilmesi Zeus Asmabaios (veya Asbamaios) keşişlerine mahsustu ve ihtimal bu sanatla beraber bu mülk de onlardan Cappadocia Kırallarına ve Roma İmparatorlarına intikal etmişti. Kayseride satın aldığım Çivi yazısı ile hakkedilmiş toprak levhalardan bazılarının at alış verişinden bahsettiğini Prof. Sayce söylemişti. Bu levhaların Tyana'dan geldiklerini bazı müstakil sebeplere istinaden ileri sürebiliriz [1]. Şüphesizdir ki Philostratos'un bahsettiği soğuk su kaynakları, Strabo'nun bahsettiği tuzlu su kaynakları ve Xanxaris'de mevcut bulunan sıcak su kaynakları arasındaki mubayineti birbirinden ayrı bir kaç menbaın mevcudiyetiyle izah edebiliriz, Bor'un cıvarı fevkalâde sulaktır. Şehrin içinden akıp seyreden bu suların menbalarını tetkik etmediğime şimdi çok müteessifim. (τύανα) isminin İngilizcesi Tyana'dan ziyade Twana olmalıdır: Xenophon, bunu Dana olarak telaffuz ediyor.

S. 391 (S,6) Loulon ile Halala-Faustinopolis'in aynı yer olduğuna dair iddiama delil arayanlar bunu M.S. 879'daki Φίλιππος Λοῦλος imzasında bulabilirler. Binaenaleyh Loulon bir piskoposluk idi. Sekizinci ve dokuzuncu asırların meclislerinde çok zaman vaki olduğu gibi yerli bir isim olan Loulon, Yunanlı-Romalı bir ünvanın yerine kullanılmıştı. [2] Bu ünvanın da Faustinopolis olduğu bence şüphe götürmez.

S. 409 (M,24) Gelzer'in neşrettiği İsauria piskoposluklarının Lâtince listesi, (S.565) bir delil daha ilâve eder. Başka hiçbir Kilise listesinin kaydetmediği Mosbda (yani Mousbanda) ve Nefelia (yani Nephelis) bu listede gösteriliyor; halbuki Juliosebaste ile Hierapolis ve Lauzados ihmal edilmiştir. Juliosebaste'nin yerli isminin Nephelis olduğundan fazla şüphe edilemez; çünkü Hierocles'deki Juliosebaste'nin mevkii, Peripli'deki Nephelis'in mevkiine aynen tetabuk etmektedir, (Leake, S. 199-200'e bakınız.) Nephelis, piskoposluk olarak 451'de, Sebaste (yani Juliosebaste) ise 458'de zikredilmiştir; bunların aynı yer oluşları bütün bildiklerime uygun gelir. Lâtince listede dokuz piskoposluk mevcuttur; Hierocles'in tertibettiği sıraya

[1] Fakt bunun aksini gösteren 40 ıncı sahifedekl [2] işaaetli notuma bakınız.

[2] Başka kısımlarda buna müteaddit misaller gösterdim; Meselâ: Prakana, Kardabounda, Neahelis vesaire.

uygun olarak, Kalenderis'ten başlayıp, Yotapi'ye (yani Iotape'ye) kadar uzanırlar, ve Nephelis ismi, Juliosebaste ismi yerine kullanılmıştır.

Bu listede Mousbada, Sbide ve Sibilia şehirleri üç ayrı piskoposluk olarak zikredilmekte ve Sibilia'nın Sevila şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Binaenaleyh, metinde açıkladığım gibi, Sbide ile Sibilia'nın (isimlerinin birbirine çok benzemesine rağmen) ayrı piskoposluklar oldukları sabit olmaktadır. III. Listenin kayıdlarında dahi ὁΣυβάλων ve ὁΣυνήδων (yani Συβήδων) ayrı piskoposluklar olarak gösterilmiştir. Gelzer'in Latince listesinde Hieropolis'in tamamiyle ihmal edilmiş olmasından, şu üç şehirden birinin, yani Sibilis, Sbide ve Mousbada'nın büyük bir ihtimalle Hieropolis olduğuna hükmedebiliriz. Mamafih başka bir çok listelerde, Sbide ile Hieropolis'in kayıdları beraber bulunduğu cihetle Sbide'nin ayrı bir yer olması gerektir. Lâtince listedeki kayıt sırası şöyledir: Claudiopolis, Diocaesareia, Oropi yani Olbe), Dalisandos ve Sevila. Bu Hierocles'in verdiği sıra ile mukayese edilince, Sibila (veya Sevila)'nın Hieropolis'le aynı şehir olması ihtimali çoğalır. Bu kabul edildiği takdirde metinde serdettiğim mütalâaların uygunluğu tebarüz eder: yani, Sibila ile Hieropolis hakkında ve «Koropisseis» adlı millete dair topladığım delâilin kâfesine tetabuk eder. Neticede şu noktalar sabit olmuştur: başlıca şehirleri Sibilia - Hieropolis olan Koropisseis kavminin yerleştiği arazi, Lycaonia yakınında, Isauria bölgesinin kuzeyinde ve Claudiopolis'le Laranda arasındaki yolun üstünde idi. Frederik Barbarossa bu yolu takip ettiği zaman, Sibilia'dan geçmişti.

Hierpolis'in yerli isminin Sibila oluşu, Lycaonia'daki Vernopolis-Psebila ile Isauria'daki Sibila'yı tefrik etmekte haklı olduğumu ispat eder.

S. 418 (U,46) Metindeki ifadem belki fazla muhtasar ve muğlaktır. Carminius'a verilen ünvan, Lycia-Pamphylia'nın her hangi bir valisine verilebilirdi; çünki Roma devrinden önceki teknik sisteme göre, Isauria'ya ait olan bir kaç şehir, çok muhtemel olarak M. S. 74'ten itibaren, Lycia-Pamphylia'ya ithal edilmişti. İthal edilen şehirler: Lyrbe, Kolobrassos, Kasai, Laerte, Kibyra, Korakesion ve Syedradır. Bunların hepsini Ptolemy, Cilicia Traheia'ya ait olarak, lâkin Roma Pamphylia'sında zikreder. İkinci asrın meçhul bir zamanından, veya üçüncü asrın bidayetinden itibaren, Cilicia-Tracheia'ya Isauria ismi verilmeğe başlanmıştı. Strabo ve Ptolemy bu ismi Lystra ile Isaura etrafındaki ufak bır mıntakaya hasretmişlerdi. Bundan dolayıdır ki mezkûr kitabe, Carminius'un idare etiiği mıntakanın Lycia-Pamphlia ve Isauria olduğunu yazmaktadır; tıpkı Galatia valileri hakkında Paphlagonia ve Phyrygia'yı idare ettikleri söylendiği gibi; halbuki bu memleketlerin ancak ufak bir parçasını idare ederlerdi.

S. 423 (M, 61) Sebaste'nin Augustus zamanından itibaren İmparatorluk sikkeleri, 38 ile 72 arasında ise, muhtariyet sikkeleri darbetmesi zahirî bir uygunsuzluk göstermekte ise de, bu meseleyi halletmek için sikkeleri tetkik etmek lâzımdır. Bu ise benim ihtisasım dışındadır. Bir zamanlar, İmparatorluk tabiiyetinde olan bu şehre, muhtariyet verilmiş, fakat sonradan tekrar İmparatorluk idaresine geçmiş olabilir. Fakat hem İmparatorluğa ve hem muhtariyete ait sikkeleri aynı zamanda darbetmiş olmasına imkân vermek güçtür.

S. 429. Maamafih, Leo Diaconus, (S. 52), Mopsuestia'yı Pyramos sahiline koymakta isabet ediyor. Coğrafya bilgisi umûmiyetle kusursuzdur; - her nekar Claudiopolis'i, Honorias yerine Galatia'ya koyuyorsa da: «Galatia'lıların en mesud şehri Claudiopolis'dir». Bu eski devrin bölge teşkilâtını unutmuş olmasından meydana gelen bir hatadır. Thema teşkilâtı ihdas edildikten sonra, eski usulün siyasî kıymeti tamamiyle yok olmuştur. Buna rağmen kilise eksi tasnif usûlüne devam edip gidiyordu. Bu fıkradan Roma'nın Galatia vilâyetinde gösterilen Neoclaudiopolis-Andrapa'yı anlamak imkânsızdır; çünki Neoclaudiopolis isminin, Bizans devrinde kullanıldığına dair hiç bir misale rastlanılmadığı gibi, Andrapa hakkında da «Galatia'lıların şehri» denemezdi.

S. 429. Parthey'de görülen (S. 323, 29), «Kilikya'daki Kastabala ki şimdiki Mamista» ibaresi her halde yanlıştır.

S. 430. Gelzer tarafından neşredilen Latince listede Kabissos dahi Cilicia Secunda'nın bir piskoposluğu olarak zikrediliyor. Zft. f. protest. Theologie, XII, (S. 564). Nilus Doxapatrius'un da kaydettiği gibi, bu liste de Mopsuestia'yı Autokephalos olarak gösteriyor ve Anazarbos'a tâbi dokuz piskoposluk daha kaydediyor, yani 1. Listede Cambrisopolis: Καβισσόπογις şeklindedir. Sysya ise her halde şimdiği Sis'dir. Binaenaleyh, bu listede Sis ile Flavias ayrı piskoposluklar olarak kaydedilmişlerdir. Halbuki ben aynı yer olduklarını tesbit etmiştim. Çok önce tertip edilmiş Yunanca bir listeyi, Antioch'da kopye eden Lâtin muharrir (Gelzer, loc. cit., S. 568) kendi zamanında Sis'in bir piskoposluk olduğunu biliyordu; fakat elindeki listede Flavias adıyle gösterildiğini bilmiyordu. Onun için kendi kanaatine göre listenin sonuna Sisia'yı ilâve etmişti.

S. 442. Gelzer'in makalelerinden, şu cihetler istidlâl edilebilir: 810 ile 820 arasında Mistheia autokephalosluğa yükselmiş; ve Neapolis, Kotiaion ve Selge de 82'0 ile 38 arasında autokephalos olarak tanınmıştır. Takriben o zamanlarda Amorion dahi bir metropolis olmuştu.

S. 367 (R,3). Lystra arazisindeki bir köye, Kilistra adı verilmişti: (Bull. Corr. Hell. 1883'ün, 314 üncü sahifesindeki yazıma bakınız.) Lystra'nın 6 mil kuzey batısına düşen bu köy, eski ismini muhafaza etmektedir ve buradaki kayalıklara oyulmuş bir takım kiliseler çok dikkate değer.

S. 384 (R,33). Pasa ile Paspasa galiba müteradif şakillerdir. Phrygia kitabelerinde bazan Salouda, bazan de Salsalouda olduğu gibi. Bunun oymacının bir hatası olduğunua yanlışlıkla hükmetmiştim. Ephesos'ta Benneis veya Bambineis adlı bir kabile vardı. (Wood, Inscr. Temp., S,4.)

S. 408. Gelzer'in neşrettiği, İsauria'daki Seleucia'ya tabî piskoposlukların Lâtince listesi okadar önemli, fakat «Jahrbuch»dan çıkarılması okadar da güçtür ki, mezkûr listeyi aşağıya ilâve etmeyi münasip buldum:

13 Claudiopolis	5 Lanos	16 Germanicopolis
11 Diocaesareia	6 Antiocheia parva	— Mosbda
12 Oropi	7 Nefelia	— Domaeciopolis
15 Dalisandos	8 Ristria	21 Sbidi
14 Sevila	9 Selenunta	— Zinonopolis
2 Kelenderis	10 Yotapi	20 Andrasson
3 Anemori	18 Philadelphia parva	19 Miloy
4 Titopolis	17 Yrinopolis	22 Neapolis

Bu listeyi aslındaki tertip ve sıraya göre veriyorum ve Hierocles'de zikredilen her şehrin yerini bir rakkamla gösteriyorum: 23 numaralı Lauzados, Lâtince listede yoktur. Listede bulunan üç şehri de Hierocles yazmamıştır.

S. 124. Franz tarafından (C.I.G., No. 3562) Pergamos ile Germe arasında, Kınık'da gösterilen Gamberion, kaydedilmemiştir. [1].

S. 211. Niese'nin Strabo hakkında Rhein. Mus. 1883'deki yazıları ile Hermes, Nisan 1890'da okuduklarım, bana pek çok şeyler öğretmekle beraber Pompey'nin tarif ve tanzim ettiği Pontus eyaletindeki onbir şehre dair kanaatlerimi değiştirememiştir.

S.272. M.E. 63 veya 62'de Brogitarius'u Trochmoi'lara Kıral yapan Pompey, ona Pontos'daki Mithridation'u vermişti. Bunun Galatia ile Pontus hududu üzerinde olması icabeder: M.Ê. 25'de Roma vilâyeti Galatia'ya ilhak edilmiş olması muhtemeldir. Binaenaleyh, Mithridation eğer Gazelonitis'in bir parçası değil ise ihtimalki, ya Eukhaita'nın ya Karissa'nın, veya da Eugenia şehirlerinden birinin muvakkat ismiydi.

[1] C.I.G., 3568 deki Pakaleia'yı Pankaleia (H - 18) ile karıştırmamalıdır; M. Waddington (Le Bas bahisinde 1011) Paraleia olarak tashih etmiştir.

S. 418. Momsen, Marquart'ın fikrini kabul etmiyor (S.387): Cilicia' Syria'dan ayrı tutulduğu, ve M.E. 58'den itibaren bir «Praetorian Legatus» tarafından idare edildiği fikrindedir. (Res G.D. Aug. S. 175'e) bakınız.

S. 442. Mart 1890'da, Kubitschek'in «Die Sullanische Aera» başlıklı makalesini okudum: (A.E. Mittheil.a. Oesterr., 1890.) Mezkûr tarih başlangıcını, 84'e tesadüf ettiren Cichorius'a karşı açtığı polemik katidir. «Berlin. Sitzungsber.», 1889. S. 365, Kubitchek bunun 23 Eylûl 85 olduğunu iddia ediyor. Mamafih, kendimce halâ tercih ettiğim tarih 22 Haziran veya 1 Temmuz 85'tir, Momsen'in de gösterdiği gibi, Lydia'nın yalnız doğu bölgelerine ve Phrygia'ya münhasır olan bir devrin delilini Appolonia kitabesinde aramanın doğru olmadığı fikrindeyim. Yaptığım, Trajanopolis kitabesinin kopyası hakkında Kubitschek tereddüt ediyor. Fakat ben, alınan baskıları kontrol ettim ve tetkikimin neticesinde, Prof. Momsen'in fikrini de zikretmek salâhiyetinde bulunuyorum. Benim okuyuşum hatasızdır. İmparatora verilen ünvanlar, münasip şekiller hakkında tam bir bilgisizlik göstermekte, ve bu ünvanlar Hadrian'ın hukümdarlığı senelerinden her hangi birine uymaktadır. Son satırları şöyledir: «Sostenoğlu Menipos Artemidor ve Sostenoğlu Felantos'un gayreti ile». Chcorius'un makalesini görmedim.

Son dakikada, Dr. İmhof Blumer'in nezaketi yüzünden, yazdığı «Griechische Münsen» den şu notları ilâve ediyorum, Kendisi Bithynia'daki Dia şehrinin bütün sikkelerini reddedip, hepsinin Dioscopolis-Kabeira-Neocaesarea'ya ait olduklarını söylemektedir. Amaseia'nın tarih başlangıcının M, E. 2 ye; Komnata-Pontica'nınkini M. S. 35'e ve Gangra'nınkini de en geç, takriben M. E. 4'e koyuyor. Paphlagonia'daki Sebaste'yi sikke darbeden bir şehir olarak kabul etmekte ve bunu Kytorios'un başka bir ismi olarak görmektedir. Fakat bildirdiği olaylara istinaden, daha ziyade şunu zannetmekteyim: Sebaste unvanını aglebi ihtimal, bir kaç yıl için Amastris şehri almıştır. Blumer'in Nicomedia Dipontoş hakkındaki izahını kabul etmek güçtür; bundan çıkarılan mânaya göre, şehrin arazisi, bir denizden öbür denize, yani Astakos körfezinden Euxin denizine kadar bir sahayı kaplamış olur. Ketis veya Kietis hakkında zikrettiği olaylar, Svoronos'un ileri sürdüğü teorileri naksetmektedir. Bunu ilerde inceleyeceğiz.

S. 278 (K.21) Galatıa Provincia'daki değişiklikleri aşağıdaki izaha göre tamamlayabiliriz. Deliller kâfi gelmemekte ve parça parça bir haldedir. Tarihlerin bir çoğu İmhof Blumer'iu tashihlerine göre, sikkelerden alınmıştır.

M. E. 25, Amyntaş kırallığı bir vilâyet şekline getirilerek. içine Glatia'lı üç kabileyi, Lystra'ya kadar Lykonia'yı, İsaura'yı, Derbe'yi [1], Pisidia'nın en büyük kısmıyla Milyalis ve Kabalis'i almıştır.

M. E. 7—4. Deiotarus Philhdelphus'un ölümünde Gangra ve Andrapa ile beraber Paphlagonia, Galatîa vilâyetine ilâve edilmiştir. Tam senesi belli değildir.

6. Komama ve belki Augustus'un öbür kolonileri; Olbasa, Kremna, Parlais, Lystra ve Antiocheia tesis edilmiştir.

M. E. 3—2. Syria Valisi Quirinus, Homonade'ları mağlup eder. Anlaşılan bu kavim, Syria-Cilicia'ya değil de Galatia'ya tâbi idi, Momsen'e bakınız. (Res. Gest. D. Aug., S. 117.)

M E. 2. Ateporix'in ölümünde, Sebastopolis ile Kolopene'nin bir kısmı, Amaseia ve bir ihtimalle Gazelonitis, mezkûr vilâyete ilâve edilmişlerdır.

M. S. 35. Dyteutos'un ölümünde, Komana ve blr ihtimalle Ibora, Verisa ve hatta Siara, Galatia'ya ilhak edilmiştir. Ptolemy tarafından, Ameseia, Gazelonitis, Sebastopolis ile Komana'ya toptan, bir bütün olarak, Pontus Galaticus ismi verilmiştir.

S. 403 (U,7) Son dakikada M. Waddington, affedilmez ve anlaşılması güç bir ihmalle zikretmediğim bir noktaya işaret etmiş bulunuyor [2]. Diocaesareia, Metropolis Kennaton sıfatıyla sikke darbetmiştir, (Hist., Num., v.s. ye bakınız). Bütün delilleri hülâsa ederek Diocaesareia - Prakana hakkında diyebiliriz ki;

1. Mevkii Dekapolis'te, yani Ermenek Suyu sahilinde veya Kalykadnos' un aşağı kıyısında idi.
2. Polemon sülâlesinin hükümdarlığı zamanında, Lalassis'le beraber «Koinon» sıfatiyle sikke darbeden Kennatis'te bulunuyordu. Binaenaleyh onunla hem hudud olması gerektir.
3. Seleucia'ya oldukça yakındı. (s.403'e bakınız)
4. Laranda'dan Seleucia'ya giden nol üzerinde bulunuyordu.
5. Sahil boyundaki yol Bizanslıların elinde bulunduğu ve Seleucia'ya hükmettikleri zamanlar, Konya'daki Türkler ile Bizanslılar arasında bir hudud şehri halinde idi.

[1] M. E. 20'de, Derbe (Strab. s. 569) Cappadocia'nın onbir strategiasına ilâve edilmişti: (R - 10, U - 37,37).

[2] Isauria şehirlerine dair olan lablomda gösterilmiştir.

6. Bir sikkenin ibaresinden benim anladığıma göre, Olba'ya bitişikti.
7. Hierocles'de, III. listede ve çok mühim olan Lâtince listede, Claudiopolis ve Olba ile beraber zikredilmektedir.
8. I. Listede Claudiopolis ve Hieropolis-Koropissos ile beraber zikredilmiştir.

Bütün bu delâil kati gibi görünüyor. Yegâne tereddüdû mucib nokta, Leak'in, tahminlerindeki isabet veya isabetsizliğidir. Claudiopolis'in Mut'ta bulunduğunu söyleyen Leak yanılmıyorsa, Diocaesareia'nın Claudiopolis'den Seleucia'ya giden yol üstünde bulunması gerekir. Yanılıyorsa, Mut, Diocaesareia'dır. Mut'un Laranda'dan Seleucia'ya giden yol üstünde çok mühim ve merkezî bir şehir olduğu anlaşılıyor. Clâudiopolis de bir Roma kolonisi olduğu için böyle bir yolun üstünde bulunması tabii idi; bunun için ben de Leak'in nazariyesini kabul etmeğe kendimi macbur addediyom. Diocaesareia sikkeleri tetkik edilince, Claudiopolis'ten daha önemli bir şehir olduğu anlaşılır. Claudiopolis'e ait malûm sikke yoktur. Diocaesareia'nın mezkûr yolun üstünde bulunduğundan türlü vesilelerle bahsedilmiştir ve bir takım tarihî telmihler de, onikinci yüzyılındaki önemini belirtmektedir. Halbuki Claudiopolis, tarih boyunca pek okadar zikredilmemiştir, kilise meclislerinde, Claudiopolis piskoposlukları Diocaesareia piskoposlarından çok daha seyrek görülmektedir. (Eğer Claudiopolis'in yerli ismi Kardabounda değilse.) Mamafih 8'e karşı 5 ihtimalle Diocaesarei'nın Claudiopolis ile Mut arasında bulunduğunu söyliyebiliriz. Her hangi nazariye kabul edilirse edilsin, Diocaesareia ve Claudiopolis'in birbirine yakın şehirler oldukları aşikârdır. Eski Laodicea ad Lycum ile bugünkü Denizli'nin de isbat ettiği üzere, Bizans'ın son devri ile Türk hakimiyeti arasındaki [1] zaman zarfında komşu şehirlerin önemi, birinden öbürüne geçebilirdi. (Mas Latrie eserinde, Trésor de Chron., s. 1800'de Denizli'den Thingozlu ismi altında bahsetmektedir).

İmdi: Claudiopolis'ten (yani Mut'tan) Seleucia'ya giden yolun istikameti ne idi? Albay Stewart, Kalykadnos nehirini Mut'un güneyinde aşıp, sağ sahili takip ettiği vakit bu yoldan geçmişti. Mut yoluyla ilerlemiş olduğu anlaşılan Frederick Barbarossa, Sibilia dağlarını aşmış, Selephica nehrine (yani Kalykadnos'a) varmış ve tekrar bu dağları aşarak Seleucia'ya gelmişti. Orada, nehrin öbür tarafına tekrar geçerken boğulmuştu (R - 28).

Bunları düşünerek, Kennatis'le beraber Diocaesareia'yı, Kalykadnos nehrinin güneyine ve Claudiopolis'ten uzak olmıyan bir noktaya koydum.

[1] Temmuz'da kesfettiğlmiz kitabelerin, Claudiopolis'in Mut'ta bulunduğunu isbat etmekte olduğunu ilâve edebilirim. Eylûl 1890.

Bu vaziyet göz önünde tutulunca, Polemon sikkeleri hakkında M. Waddngton'un yaptığı düzeltme halen doğru olabilir. (U - 40). Fakat benim ileri sürdüğüm mutalâa da doğru olabilir.

S. 406 (U, 15). Mr. Head'in de dikkatini çektiği üzere, M. Svoronos 'un «Εψημ.'Αρχ. 1889. S. 67» de neşrolunan yazısı, Koropissos sikkelerinde görülen ΚΙΤΩΝ ibaresinin mevcudiyetini ispat etmektedir. Bunu, Atinadaki bir kitabe de teyit ediyor. Binaenaleyh, Svoronos, sikke darbeden bu Koropissos'un Archelais ile Savatra arasında bir şehir olup İsauria'da olmadığı neticesine varıyor. Fakat şu cihetlere dikkat etmiyor: Evvela bu şehirden bahseden tek otorite olan Strabo, bu ismi Koropissos değil, Koropassos yazmıştır. (Belki Ptolemy Adopissos şeklinde yazmış olabilir.) İkincisi: Koropassos'un sadece bir köy olduğu âşikârdır; binaenaleyh meçhûl bir milletin metropolisi vaziyetine sokmanın bir mânası yoktur. Üçüncüsü: Nikaia Meclisinde, İsauria piskoposları arasında Athenaus Corpissinatus'un zikredilmiş olmasıdır. Şu halde İsauria'da Koropissos isimli bir şehrin bilinmediğini iddia etmete haksızdır. Peutinger tablosunda ihtimal ki Coriopio şeklinde görülmektedir. Κίητων ile Κήτων kelimelerini, aynı îsmin bibirine müteradif şekilleri olarak kabul etmekte bir mahzur görmüyorum. Yunan harfleriyle istinsah ettiğim bu şekiller, İsauria'lı bir isimdir. «K» harfini müteakip «Y» harfi telaffuz edilirdi. Buna benzer bir misal, S, 343'deki not ile V. 17'de verilmektedir; İsauria telaffuzunun husûsiyetini gösteren o misalde, sızıcı «W» harfinin «Δ» harfinden sonra geldiği görülmektedir. Pamphilia'ya ait şu üç şekil (S. 453'e bakınız): ΞΣΤΓΕΛΙΙΥΣ, ΣΕΛΥΝΙΙΥΣ, ΣΤΛΕΓΙΙΥΣ, tetkik edilince, «Y» harfinin yerine Yunan alfabesinden bir (i) harfi yazıldığı meydana çıkar.

S. 415 (U,41). 417, 450. Teklif edildiği gibi Laerte ile İotapa'yı aynı şehrin ayrı isimleri olarak kabul etmek imkânsızdır; (Smith's Dict. İotapa); çünki her birinin kendine mahsus sikkeleri mevcuttur. Fakat birbirine pek yakın farzedilmeleri zaruridir. Ptolem'ye göre, Laerte, Pamphilia vilâyetinde idî, İotapa ise, bilhassa taşıdığı ismin de isbat ettiği üzere kıral Antiochus ile kızı İotape'nin memleketinde idi.

S. 417 ve 412. Laknatis'i, belki Selentis'den daha batıya doğru koymak lâzımdır. Delil'erde tatmin edici sarahat yoktur. Ermenek Suyu'nun güneyinde bulunduğu iddiaşı (U. 350) ancak şu faraziyeye dayanır: ΛΑΚΑΝΑΤΩΝ ibâreli Antiochus sikkelerinin 41-72 tarihine âit olduğudur. Çünki Antiochus, ancak o tarihte sahile yakın araziye sahipti. Lâkin bu sikkeler, 38 tarihinde darbedilmiş olabilir (U-45, S. 417).

S. 422 (U,56) da bahsettiğimiz Cinnamus'un ibaresi (S. 180) Lamos'a verilen mevkie aykırı gözükebilir. Bu ibare başka bakımlardan da büyük

güçlük arzetmektedir. Çünki Lamos kalesinin Cilicia'da olduğunu sarahatle ima eder. Cilicia kelimesi Cinnamus tarafından belki eski ve daha geniş anlamıyla kullanılmakta ve Cilicia Tracheia'yı da ihtiva etmektedir. Lamos için tayin ettiğim yeri ancak tamamîyle aydınlatamadığım bir takım güçlükler arasında tahminî olarak seçtim; Cinnamus ve Strabo sarahaten bana muhaliftirler. Lamos nehri civarında yaptığı parlak keşiflerin küçük bir krokisini Mr. Bent bana lutfen gönderdi. Nehrin ağzı ile Olba'nın mevkii arasında mevcut olan bazı harabeler Lamos şehrine ait olabilir. Mamafih şimdilik, bu müşkül mesele hakkındaki iddialar, Bizans vesikalarına dayanan kanaatlerimi sarsacak kadar kuvvetli değildir.

S. 435 (Y,6). Parlais'i bu kadar batıda gösteren delillere bir tane daha ilâve edebiliriz. Bunu, Momsen'in «Monumentum Ancyrarum» başlıklı son eserinde S, 119'da bulabiliriz. Momsen'e göre, İmparator Ağustos, Lyconia'da koloni tesis etmemiş, sırf Pisidia'da tesis etmiştir. Fakat evvel emirde, Pisidia adını Augustus her halde çok geniş bir anlamda kullanmış olmalıdır: çünki Lystra'yı tesis etmiştir. İkincisi, Augustus'un sözlerinden ve söylemediklerinden çıkarılabîlen anlamlar üstünde fazla durmamalıdır; çünki Galatia'da koloni tesis ettiği hakkında hiçbir ifadesi olmadığı halde, Germa (S. 224'e bakınız), bu İmparatorun kolonilerindendir,

S. 473, M. Waddington, bildirdiğine göre, üslup bakımından Titakaza'yı Mysia'ya koymaya mütemayil bulunmaktadır.

Rittmeistar Yon Diest'in yazdığı «Von Pargamen über den Dindymos zum Pontus» başlıklı eserin bir nushasını Londra'da 5 Mayıs 1890'da elde ettim. Çok ilgilendiren ve hakikate mutabık olan bu seyahatnameyi acele gözden geçirdikten sonra birkaç not ilâve etmek mecburiyetini hissettim. Bu eser, muhtelif bakımlardan bu nev'i yazılara değerli bir örnek teşkil etmektedir. Bir tek noktada yaptığım bir yanlışı önemli bir izahla tashih ettiği için kendisine borçlu olduğum halde, münakaşa ettiği bütün diğer noktalar hakkındaki kanaatlerimin zedelenmemiş ve sarsılmamış olduğu fikrindeyîm.

Memleketi tarif ederken Von Diest, çok sarîh bir ifade kullanmaktadır ve gezdiğim yerlere dair çizdiği harita, gördüklerimin sadık bir resmîdir. Amiral Spratt'ın Pisidia'ya dair bir haritasında da aynı yüksek husûsiyetler dikkatimi çekmişti; fakat Kiepert'in haritası bu vasıfları haiz değildir; çünki bunlar, kendi müşahedelerine göre değil, başka seyyahların tarifi üzerine çizilmişlerdir. Maalesef, kendi kitabımda memleketi tarif etmek emelini tamamiyle bertaraf etmek mecburiyetinde kaldım. Sahife adedi bakımından bu tarif imkânsızdı ve müsait zamanım yoktu. Memleket hakkında edindiğim malûmatın ekserisini başka bir eserimde kaydetmek imkânını da şimdilik pek göremiyorum.

Von Diest, Türkçe kelimelerin manasına ve izahına çok ehemmiyet vermiştir ve bu hususta yanlışları çok azdır. Bazı meselelerde isimlerin manaları hakkında bana yeni malumat vermiştir. Bildiğim Türkçe, ancak köylülerin ağzından işittiğim sözlerden ibarettir, ve bir ismin manasını onlardan öğrenmek son derece güçtür. İsimler arasında Türkçe olup olmıyanları azamî dikkatle seçmiye çalıştımsa da, bir köy adının manasını anlamak istediğim zaman, sualimi köylülere anlatmak çok zor oluyordu. Meselâ: «Öküz Eyük» kelimesini sorunca herkesten aynı müphem cevabla karşılaşıyordum; «Bu bir isimdir» diyorlardi. Eğer beş on dakika süren izah ve suallerden sonra, nihayet bu ismin «Öküz Tepeciği» anlamına geldiğini öğrenebilirsem kendimi şanslı addediyordum. Von Diest'in eserinde vuku bulan ufak yanlışlardan bir kaç misal vereyim: S. 10'daki «Karaveli» (şahıs ismi) iki kelime ile «Kara Veli» şeklinde yazılmalıdır; S. 5'deki «Erigöl» galiba «Eğri Göz» dür (yani şaşı göz) ve çok kullanılan bir isimdir. «Kotch» kelimesi de öyledir ve koç manasına gelir; «Jaila» kelimesi (S. 15) Yayla'dır ve göçebe veya kısmen göçebe aşiretlerin yazlık ikametgâhlarına işarettir; «Jaghschilar» kelimesi, S. 17, avcılar manasına gelen Yaghjilar'dır; «Kösse» kelimesi, S. 19, oldukça doğru yazılmış fakat eksériya manası yanlış veya kısmen yanlış anlaşılmaktadır. «Seibeck» (Zeibek) kelimesi S. 27'de şimdiye kadar gördüğüme göre, ilk defa olarak tamamiyle yanlışsız basılmıştır. «Kara Chiderli» S. 28'dedir. Eğer malûmat verenin sözünü iyi kavradımsa, kendi imlâmla yazdığım «Heuder» kelimesi, Vaftiz eden Yahya'nın ismidir; ve Von Diest'in Harmanar diye yazdığı isim'in Harmanlar şeklinde yazılması gerekir.

Dr, Şchuchardt'ın Perperine'yi koyduğu Bergas harabelerini, Von Diest S, 2'de tarif ediyor. (A. 38 ile mukayese ediniz). Bunların en etraflı tarifini (Athen., Mittheil., 1886'da) Fabricius vermiştir. Stabo'nun (S.607) sözlerine istinaden çıkarılan umumî bir mutalâadan başka, Perperine ismine ait hiçbir delil gösterilmemekteir. Bu kitabımda naklettiğim (A-38) Galen'in ifadesi, anlaşılıyor ki bu müelliflerden hiçbirinin dikkatini çekmemektedir. Halbuki Perperine'nin Pergamos'un sınırında olduğunu Galen açıkca yazmıştı.

Von Diest, Larissa'nın Burnudschuk'ta (Buruncük'ta) olduğunu tesbit ederken bilhassa Aristides'in İzmir'den Kyme ve Pergamos'a yaptığı ve naklettiği seyahatı göz önünde tutmuştur. Bu seyahatten 1881'de mufassalan bahsedip, Larissa'yı tesbit ettiğimden hiç bahsetmemiştir. Von Diest, Neon Teichos'un mevkiini de münakaşa ediyor; ve 1881'de Yanık Keui'de tahmin ettiğim mevkii kabul etmiyor. (Bozköy) Boz keui ile (Öküz Keui arasında tesbite çalışıyorsa da, bütün araştırmalarına rağmen hiçbir harabe

bulamadığını itiraf ediyor. Neticede, yanıldığını itiraf edeceğine, bütün izlerin silinmiş olduğuna hükmediyor. Kannatinin aleyhine olarak, Prof. Ernest Fabricius'un şu cümlelerini zikretmek isterim: (Theben., s.5) «menschliche Ansiedelungen pflegen die natürliche Beschaffenheit des Bodens in einer Weise umzugestalten, dass die Spuren auf Jahrtausende unvertilgbar bleiben». Şüphesiz ki bu sözler doğrudur.

1881 de ispat ettiğim bir noktaya dair iki sahife daha yazmamak için diyebilirim ki: Diest'in delilleri asıl mevzua temas etmemektedir. Hermas ovasına hükmetmek meselesinde Neon Teichos ile Larissa birbiriyle rakabet eden şehirlerdi. Kyme'den önce Neon Teichos'un Lokriâ'lılar tarafından tesis edildiğini anlatan Strabo'nun hikâyesi, Von Diest'in nazarında hakiki bir vakıa mahiyetindedir, halbuki bu Larissa ile Neon Teichos arasındaki tarihî münasebetlerden doğmuş bir efsaneden başka bir şey değildir.

Von Diest'in sözlerimi pek o kadar sadakatle nakletmediği müteaddit noktalarda gözüme çarptı. «Ramsay, der zulezt diese Gegend bereiste» yani, «bu havaliyi en son gezen Ramsay» diye başlıyarak (kitabında S. 26'ya bakınız) Pythicos kaynaklarının Aigai'da bulunduğunu söylüyor. Ocak 1881, ziyaret ettiğim Aigai'yı gezen son seyyah değilim, ilk seyyahım. Bir gün Aliağa'dan Aigai'ye gittim ve kırk sekiz saat içinde geri döndüm. O havali, haritalarda bir boşluktan ibaretti; ve Pythikos'un ağzında bulunan Myrina'ya nisbeten Aigai'nın Pythikos'un «başına yakın» bulunduğunu müphem bir ifade ile söylemiştim ve korkarım ki hakikî menbalardan kilometrelerce daha aşağıda olduğunu bildiğim bir çok yerler hakkında da buna benzer tabirler kullanmışımdır. Kroki şeklindeki haritam ancak gördüklerimi gösteriyordu. Bundan evvel kimse Pythicos'un seyrini bir haritada çizmemişti. Ben sadece gözümle görebildiğim kısmını çizdim. Krokim eksik olarak basıldı; yani metnimde bahsettiğim ve Aigai'nin iki tarafını çeviren iki derecik dahil edilmemişti. Haritanın provasını göremediğimden dolayı, herhangi bir tashih yapmak imkânını bulamadım. Bunlar 1881'de vuku bulmuştu. 1882'de bile M. Pottier'in bülteninde neşrettiği haritada Pythicos, Aigai'nin çok daha aşağısında ve denize çok yakın doğduğunu gösterir. Belki Von Diest'in düşündükleri de budur.

Pythicos vadisinde Uzun Assarlyk (yani Uzun Hasanlı) daki harabeleri tarif eden fıkrayı Von Diest, eserinde (S. 32) bana atfediyor. Tarif son derece muğlak olduğu cihetle oraları göziyle gören bir kimsenin dahi bunu, müşkülâtla anlıyabileceğinden şikâyet ediyor. Mezkûr fıkrayı ben yazmadım, Pythicos vadisini tetkik etmedim ve Uzun Hasanlı harabelerini hiç görmedim.

Eserinin 48'inci sahifesinde Murat Dağını (yani Dindymos Dağını) gezmediğimi söylüyor. Bu ifadesi hakikate tamamiyle mutabık değildir. Ora-

lara gitmek için, Von Diest'in tarif ettiği yolu takıp etmediğim doğrudur: Fakat Bel Ova'ya çok yakın giderek, Bel Ova ve Oisu ile Von Dies'in tarif ettiği başka yerler hakkında da mufassal malûmat topladım. Zikrettiğim bütün isimlere aşinayım. Kanaatim, burada hiçbir şehir bulunmayıp sadece Appia piskoposluğuna dahil birkaç köyün bulunduğu merkezindedir. Von Diest'in, takdire şayan ve çok sarih tarifleri benim bu fikrimi sadece teyid etmektedir; fakat ben halâ, ileri sürdüğü iki şehir isminden Tiberiopolis'in bu civarda bulunduğu fikrindeyim. Mamafih, Tiberiopolis'in sikkelerine bakılırsa, böyle sikkelere sahip olan bir şehrin bu uzak ve sönük, bölgede bulunması gayri muhtemel göründüğü gibi, üçüncü asırdan önce Greko-Romen medeniyetine ait imarelerin oralarda mevcut olduğu da şüphelidir. Mamafih bu havali hakkında CB'nin II'nci kısmında tasrih ettiğim fikri değiştirmek için halâ bir sebep göremiyor ve Von Diest'in eserini, benim eserimi açıkça teyid eder mahiyette buluyorum.

Von Diest (S. 41'de) Koula ve Kara Taş bölgesindeki eski Koloe köyü hakkındaki (B-13 ve 432'ye bakınız) fikrimin aleyhinde mütalaalar serdediyor. İddialarımda birkaç hata vardır: «mezkûr taşın dağlar üzerinden on mil götürülmüş olması» nı hemen imkânsız görüyor ve diyor ki: «Türklerden işidilen böyle olaylara ait sözler hiçbir zaman itimada şayan değildir. Altmış altı yunan sikkesinin civarda bulunmuş olması, Koula'da eski bir şehrin bulunduğunu teyid eder; binaenaleyh Koula, Koloe'dir.» Halbuki mezkûr taştan daha büyük taşların daha uzak yerlere götürüldüğünü bilirim; ve ayrıca: Karataş'la Koula arasında hiçbir dağın bulunmadığını, bu meselede Türklerin hiçbir sözünü esas mesnet tutmadığımı, Koula'ya yakın eski Satala şehrinin bulunduğunu ve hatta ondan daha yakın bir noktada Bizanslıların Opsikion kalesinin mevcudiyetini ispat ettiğimi; ve Koloe'nin bir şehir olmayıp, sadece ufak bir köy olduğunu belirtmek isterim. Aynı zamanda diyebilirim ki: Küçük Asya'yı dolaşmak için Von Diest'in sarfettiği aylardan daha fazla seneler sarfettim; Koula'yı ise, üç defa ziyaret ettim ve her gidişimde mezkûr taşı gördüm ve tarihçesini araştırıp azamî dikkatle elimden geldiği kadar tetkik ettim. Von Diest, Koula'da ancak bir gece geçirmişti ve orada ikamet eden bir hekimin satın aldığı birkaç sikkeden başka eski zamanlara ait hiçbir bakiyyeye tesadüf etmemişti. Halbuki o şehirde, eski devirlerden kalma birçok asariatika bulunduğunu, bunların ekserisi Satala'dan getirildiği halde bir kısmının Tabala'dan, Maeonia'dan ve hattâ daha uzak yerlerden getirildiğini gördüm. Von Diest, şehre ve civara ait mahdut bilgisiyle «Türklerden işidilen, buna benzer sözlere hiç güvenilmez». diyerek, mezkûr taşın boya kökü ticareti yapan bir rum tarafından Karataşa getirildiği hakkındaki iddiamı reddetmek selâhiyetini haiz

değildir. On sene tecrübeden sonra, halktan öğrenilen şeylerin kıymeti veya kıymetsizliği hakkında bir fikir edindim ve anladım ki, bazı seyyahların güvenilir malûmat toplayabildikleri ve pek çok eski eser görebildikleri yerlerde, başka seyyahlar hiçbir şey göremeyip sırf yalanlarla karşılaşırlar.

Kieper'e istinaden Von Diest, Trajanopolis'in Uşak'ta bulunduğuna hükmediyor. Halbuki Trajanopolis'in Gaur Ören'de (Gavur'un harabeleri) nde ve Uşak'tan altı İngiliz mili mesafede bulunduğunu gösterdim. Bu ismi Von Diest yanlış olarak Giauren şeklinde yazmıştır. Onun Türk isimlerini istinsah etme tarzı tetkik edilince, kelime dahilinde bir heceyi eksik söyleyen köylülerin telaffuzunu kavramadığı belirir. (S. 47 deki Hadjischein kelimesini Hacı Hüseyin kelimesiyle mukayese ediniz.) Banaz'ı geçerek Tchedje Köy'den, İslam Köy'e akan Senaros'un bir kolunu Von Diest maalesef tetkik etmemiştir. Ben, Alia'nın Banaz'ın yanında olduğundan şüphelen mekteyim. Önceden hükûmet konağı, Banaz'da iken, son zamanlarda İslâmköye nakledilmiştir. (Phry gia - 35).

Von Diest'in Tembris vadisi hakkındaki mülâhazalarını okuduktan sonra, Prepenissos, Kotiaion ve Dorylaion'a dair söylediklerimde değiştirilecek hiçbir nokta göremedim. Kendisiyle hem fikir olmadığımız bazı noktalar hakkındaki iddiaları da beni ikna etmedi ve bunları mütalâa etmek üzere daha ziyade vakit sarfetmeği muvafık bulmadım.

Şimdi, kitabımın metnindeki (G - 18) hatalı bir iddiayı tashihe Von Diest imkân vermiş bulunuyor. (S. 58). Mesele şudur: Mudurlu ile Modrene'nin aynı şey olduğunu söyliyen Texier'nin fikrini kabul etmek istememiştim; fakat Von Diest'e göre bu ismin resmî şekli Mudurnu'dur. Binaenaleyh, Mudurnu ile Modrenenin aynı yer olduğunu reddedemem. Müşkülât çıkacak olsa bile elimizdeki delilden en basit ve en tabiî bir mana istidlâl etmekliğimiz gerekir. Mudurlu adı dikkate şayan ve münakaşa götürmeyen bir misaldir. Bunun gibi halk etimolojisinden misaller çok aradım. Türkçe bir mana ifade etmesi ihtiyacından dolayı bir kelimenin Türk halkının dilinde nasıl değiştirildiğini gösterir. Neticede, sözümü geri almak ve Kiepert' in Mudurlu ile Modrene'yi eş addetmesindeki «yanlışlık» tan bahseden mülâhazam için tarziye vermekliğim icabeder.

İkinci mesele şudur: Bu tashihimizin aynı piskoposluğa tâbi olan Mela'nın mevkiine bir tesiri olur mu? Buna cevabım menfidir. G - faslındaki delâile göre, Justinianopolis - Mela'nın Bizans askerî yolunun üstünde olduğu anlaşılıyor. Fakat İris kıyısında bulunan İbora ile Halys kıyısında bulunan Pimolisa, bir tek piskoposa tabi tutulduktan sonra birbirine daha yakın olan Modrene ile Mela'nın tek bir piskoposa tabi olmalarında hiçbir güçlük görmüyorum.

Bir güçlük de bu nehrin menbaında bulunan Modra'dır. Perrot ile hem fikir olan Von Diest, Modra'nın da Mudurlu'da bulunduğunu kabul ediyor. Buna ben muarızım. Modra'nın Phrygia'nın Hellespont'a yakın bir noktasında bulunduğunu Strabo (s. 543) sarahaten anlatmıştır. [1]. Fakat Mudurlu'nun Phrygia'da olması imkânsızdır. Üstelik Gallos piskoposluğu, Nikomedeia metropolitine tabi idi; bu metropolisin otoritesinin hudutlarını göstermeğe çalıştık. Strabo'nun ifadesine istinaden, Gallos nehrinin Nikomedeia'ya uzaklığını gösteren delilim de oldukça kuvvetlidir zannederim. Von Diest'in (s. 58) deki iddiası yanlış bir tercümeye dayanır: Sangarious'un Gallos nehrinden gelen su ile gemi seyrü-seferine müsait bir hâl aldığını Strabo söylemiştir.

Tarif ettiğim (s. 231) Thema hudutlarına dair müşkülât (G-26) Modrene'nin yeri değişmekle hallolmuş oluyor.

Von Diest'e göre, Sangarios'un üstündeki Justinianus'un köprüsü (G-33) nehrin şimdiki yatağından takriben 6 veya 8 kilometrelik bir mesafededir; Çarksu üstünde inşa edilmiştir. Sapanca gölünden akan ve Sangaros'la, denizden çok uzak olmıyan bir noktada birleşen bu nehir (G-23), Pachymeres'in bahsettiği Melas'tır (Pachymeres II. S. 331). Arasındaki arazinin düz olmasına rağmen Melas'ın şimdi Sangarios'la irtibatı yoktur, Fakat eskiden birleşmiş olması çok muhtemel sayılabilir. Köprü 435 metre uzun olup sekiz kemerlidir.

Kaikos vadisi hakkında Von Diest'in yazdıkları tafsilâtla doludur. Fakat Kaystros ve Maeander (Menderes) vadilerini tarif etmek vazifesi şimdi başkasına kalmıştır.

S. 136 ve s. 167, M. Waddington ve İmhof Blumer, bütün sikkelerin Kaikos kıyısında bulunan Germe'ye ait olduğunu söylöyorlar. Metnimdeki fikir kâfi derecede araştırmalara dayanmadığı için şimdilik onların mütalâalarını kabul ediyorum.

S. 378, M. Bent, tahminlerimde yanılmadığımı tamamiyle teyid etmiş bulunuyor. Artemis Perasia'ya ait kitabeleriyle Hieropolis'i (yani Kastabala'yı), Pyramos nehrinin kuzey tarafında ve Osmaniye'ye en yakın noktasında keşfetti. Mr. Th. Rheinach ve M. İmhof Blumer'in, göze çarpacak kadar birbirine uymıyan değişik fikirleri karşısında, Mr. Bent'in bu teyidi şayanı memnuniyettir.

---

[1] Perrot,un eserini Aberdeen'de okumak imkânını bulamıyorum. Von Diest'in dediğine bakılırsa Perrot, Strabo'yu yanlışlıkla itham ediyormuş. Strabo'ya inanmayı tercih ediyorum.

BAZI TASHİH VE ÖĞÜTLERİM

Anadolu'da, Eylül 1890 da Küçük Asya'da yaptığım bir seyahatten sonra bazı tashih ve öğütlerim:

47 - Carycos'tan Olba'ya giden (ve muhakkak ki Roma eseri olan) yolun civarında olup, evvelce Türkler tarafından yapıldığını zannettiğim birçok dar yolların dahi Roma inşaatı olduğunu öğrendim.

150 § 36. Löbbecke (Zft.f. Num., 1890, 23) başka bir sikkede CIOXΛRAKEITΩN yazısını okumuştur. Bu, oymacının hatası olarak (1) E PO yerine mi hakkedilmiş? Yoksa yanlışlık, IEOP'da mıdır? Löbbecke'in fikrine rağmen her ikisi de doğru olamaz.

300, 301. Romalı yolun, Kuru Çay boğazından geçtiği muhtemeldir.

371, not §. Zosta, eski bir yer değildir. Gudelissin'de bulunan Derbe, iki millik bir mesafede kuzey batı taraflarındadır.

396 § 3. Yollardan biri, Laranda - Philadelphiea (Maliya) - Dalissandos - Claudiopolis - Diocaesareia - Seleucia yoludur. Diğeri, Laranda - Coropisssos - Olba - Corycos yoludur. Fakat bir ihtimalle Coropissos - Claudiopolis ile Olba - Seleucia arasında irtibatlar mevcuttu. Dalisandos'un mevkii, Mut'un kuzey batı cihetinde ve takriben beş millik bir mesafededir.

435 . Harabeler. Kaşaklı'nın yanında ve sahile giden araba yolu üstündedir.

455. İhtimal ki Zorzila, Karaca Assar'da ve Tityasssos, Bademli'ye yakın, Yenişehir denilen kazanın dahilindedir. Buldur ise Sagalassos'un arazisinde bulunuyordu ve zamanla nufus kesafetinden dolayı bir merkez haline gelmesi yüzünden Sagalassos'un yerini tutmuştu. Haritaya müracaat ederken Adada'dan Pergama'ya, Prostanna ile Apameia'ya, Zorzila Tityassos ile Antioch'a giden yolları ilâve ediniz.

İsauria'ya ait tablo. Kestros'un iki sikkesi Mr. Lawson'un elindedir. Claudiopolis'te darbedilmiş olması muhtemel olan bir sikkeyi Laranda'da satın almıştık.

«Küçük Asya» ve «Anadolu» terimleri bu eserde geniş anlamda birbirine mütekabil olarak kullanılmıştır ve Amanus dağı ise Armenia'nın batısındaki yarım adanın kâfesine aittir.

Mühim ihtar. - Metinde okuduklarını tashih veya tamamlamaları için, okuyucularımıza ilâve'ye bakmalarını ve özel isim fihristini kullanmalarını rica ederiz.

CB ve ASF hakkında s. 107 deki izahata bakınız.

ÖZEL İSİMLER İNDEKSİ

A

ABBAEİTAİ, 158
Abbaetis, 159
Abbassos, 471
Abeikta, 157
Aberkios, 59 (not)
Abhlakhonia, 499
Abonoteichos, 177
Abonouteichos-Ionopolis, 213,211
Abrettene, 159
Abrostola, 184, 260, 399
Abydos, 176
Abysianon, 80
Abysianum, 274
Acitoriziacum, 285
Acras, 297
Actor, 13
Adada, 250 (not), 446 (not), 455, 459
Adana, 68, 308, 311 (not), 333 (not), 345, 388, 424, 499.
Adapa, 333
Adapera, 69, 283, 285
Adarassos, 408
Adata, 307, 308, 321, 333, 345
Adattha, 332
Adopissos, 380, 511
Adramyttion, 112, 122, 128, 180, 229, 490
Adraneia, 174
Adrasos, 388, 393, 401, 408, 503
Aegean, 431 (Aigai'ye bakınız).
Aegean, 24 (Adalar denizi olarak), 27 34, 35, 39, 44, 46, 49, 55, 83.
Aegeum, 354 (not 2)
Aegonne, 288
Aelius Dionysius, 11
Aeneas, 41
Aeolis, 53
Aer, 202, 228
Aetos, 133
Afiom Kara Hisar, 56, 91, 217
Agait, 220 (not)
Agamemnon, 118, 122
Agannia, 264
Ageanoi, 177
Agora, Keramon, 30, 43, 55, 88, 182 (not)
Agradh, 499
Agrai, 454
Agrane, 58, 241, 274, 292, 334.
Agriane, 241, 292, 334
Agrilion, 66, 208
Agrillon, 208
Agrioserica, 95 (not)
Agroeira yahut Alloeria, 136
Agros, 176
Aidin, 11, 61,
Aigai, 8, 12, 107 (not), 112, 116, 124, 397, 482, 514.
Aigialoi, 203, 208, 220, 228, 260
Aigiklos, 19
Aigilon, 390 (not)
Aigialos, 390 (not)
Aigilos, 203
Aigylloi, 203
Aigyllos, 207
Aine Gol, İne Göl, İnek Göl, 15
Aine Göl, 227
Ainzarba, 308
Aipolioi, 299, 335, 338.
Aisepos, 166, 169, 177
Aitamas, 337 (not)
Aiza, 459
Aizanoi, 19, 88 (not), 158, 164, 182, 193, 229.
Akanthos, 474
Akarbous, 237, 242
Akarkous, 231

Akharaka, 120, 482
Akhyraous, 82, 139, 168, 174, 181
Akilisene, 344
Akkilaison, 156, 186 (not), 248, 265, 486, 491, 498
Akmonia, 29, 43, 55, 56, 87, 95, 149, 182, 441 (not), 481 485, 487, 493
Akrasos, 134
Akroenos, 8, 55, 82, 91, 150, 164, 217 307, 375, 379 398, 459, 493.
Akrokos, 229
Aksiare, 435
Ala II., 56 (Ulpia'ye bakınız).
Alabanda, 50
Alandri Flumen, 254, 471
Alandri Fontes, 155, 471
Ala Sheher, 15
Alaston, 148
Alastos, 187, 445, 476
Albostan, 35, 306 (Arabissos'a bakınız).
Alcibiades, 36, 42, 184.
Aldilos, 482
Alectoria, 271
Aleian (ova), 429
Alethina, 229, 260
Aleuros, 476
Alexander, 23, 24, 26, 44, 88
Alexandreia, 397
Aleşandrou Kharax, 147
Alexius Comnenus, 81, 83
Algiza, 111, 113, 459
Algonia, 459
Algounia, 459
Alia, 19, 149, 408, 515
Aliassus, 280
Alieros, 445, 476
Al-Tolül, 499
Alloeira, 136
Alopex, 223
Aloudda, 55, 69
Aloudda yahut Alouza, 148, 182, 409
Alyattes, 63
Alyattos, 472
Alypos, 230
Alytadarizon, 57
Amadassos, 155
Amanos, 344
Amanus, 429, 430
Amara, 378
Amaseia, 46, 49, 65, 66, 72, 76, 88, 210 279, 283, 288, 290, 295, 296, 320, 352, 355, 358, 361, 508 95, 200, 211, 352 481, 508
Amastris, 95, 200, 211, 352, 481, 508
Amazonlar, 34
Ambanaz, 82, 150
Ambason, 150
Amblada, 8, 136, 278, 338, 368, 428, 435 438, 440, 441, 459
Ambrena, 271
Amida, 16, 345
Amilanda, 368
Amisos, 27, 28, 46, 59, 80, 212, 289, 296, 344, 359, 500
Amisos, Tarihi, 212, 493
Amblada, 368
Ammianus, 16
Ammüria, 499
Amnesia, 80, 308, (not,), 346
Amnias, 46, 308, (not)
Amorion, 30, 50, 95, 154, 184, 186 216, 223, 236, 241 252, 253, 272, 292, 308, 392, 399, 448, 472, 487, 498, 506
Amos, 474 (not)
Ampelada, 136, 368
Ampoun, 81, 82, 150, 256, (not)
Ampous, 256, (not)
Amysianon, 80
Anabasis, 42
Anaboura, 8, 155, 443, 471
Anadynata, 65
Anagome, 181
Anagos, 459
Anagourdes, 227
Anaia, 265, 491
Analiba, 73, 305
Analibla, 57 73 306
Anastasiapolis, 500
Anatasiopolis Galatiae, 265, 270
Anatolia, 25, 78, 84, 81, 90, 91
Anatolic Theme, 164, 221, 224, 231, 234 237, 249, 274 (not) 365, 388, 394, 473
Anava, 83, 84, 140, 147
Anazarba, 311

Anazarbos, 321, 345, 376, 385, 388, 405, 416, 424, 425, 430, 464, 506
Ancyra, 19, 50, (Ankyra'ya bakınız)
Andabalis, 335, 338, 382, 399, 504
Andala, 306
Andeira, 167, 177
Andrachman, 398
Andraka, 328
Andrapa, 280, 328
Andrapa (Neoclaudiopolis), 210, 213, 350, 354, 359, 508
Andrasos, 375, 388, 392, (not), 503
Andrassos, 408
Andriana, 175
Andronicopolis, 93, 120
Andronicus Palaeologus, 92
Anea, 111, 118
Anelonica nehri, 139
Anemourio, 84, 388, 397, 401, 404, 414, 423, 427
Angelokome, 226, 277
Angelokomites, 139, 176, 227
Angora, 266
Angora (Ankyra), 15, 84
Ani, 332 (not), 503
Anineta, 110
Ankore, 194
Ankyra, 16, 29, 31, 41, 47, 49, 51, 68, 70, 78, 84, 261, 263, 264, 268, 283, 320, 352, 368, 375, 394, 453, (not) 472, 498, 500,
Ankyra Sidera, 141, 159, 182, (not), 482, 484
Anna Comnena, 82
Annesoi, 361, 362
Anpelada, 368, 459
Antandros, 112, 180, (not)
Anteus, 441, (not)
Antheia, 119
Anthios nehri 441
Antigonus, 35, 36
Antgous, 153
Antinous, 66
Antioch (Pisidia'daki), 48, 58, 88, 508
Antiocheia, 29, 44, 50, 163, 361, 435, (not), 439, 441, 445, 447, 459, 508
Antiocreia, Maendr'deki, 88
Antiocreia, Tauros'daki, 39
Antiocreia, Caria'daki, 473
Antiocheia, Isauria'daki, 423
Antiocheia, pavra,
Antiochiane strategia, 71, 414, 417, 419, (not)
Antiochus, 16
Anti-Taurus, 23, 25, 56, 272, 298
Antonine Itinererinin Tarihi, 66
Antiniopolis (Antinoopolis), 130
Antoniopolis, 130
Anydroi Pyrgoi, 216, 382, 503
Anzes, 364
Anzethene, 359, (not)
Aorata, 167, (not), 228, 260
Apadna, 394
Apameia, 29, 41, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 77, 28, 81, 83, 88, 195, 480, 482,
Apameia, Maeandre'daki, 45, 88, 409
Apameia, Celaenae'daki, 62, 63, 220, (not), 485
Apameia, Cibotos, 438, 450, 482, 483, 490
Apenzinsos, 339
Aperlai, 475
Aphaka, 430
Aphnitis, 169
Aphrazeia, 237, 239, 250
Aphrodisias, 50, 122, 472
Apia, 55, 158, 164, 193, 503
Aplekta, 217
Apocomensis vicus, 271
Apollinaris, 56
Apollo, 13, 24, 346
Apollo, Lairbenos, 87, 147
Apollo, Didyea, 119
Apollo, Sapedonios, 422
Apollon Patroos, 336
Apollonia, 18, 45, 50, 58, 278, 441, 447, 460, 463, (not)
Appolonia, Rhyndos'daki, 128, 195, 196, 214
Appolonia, Caria'daki
Apolonia, Lycia'daki, 475
Apolonia, Lydia'daki, 135
Apolonia, Pisidia'daki 45 (not), 89
Apolloniatis, Gölü, 196
Apollonis, 135, 181
Apollonos Hieron, 132

Aporidos Kome, 186, (not), 471
Apotropaios, 117
Appia, 158, (apia'ya bakınız)
Aptaos, 176
Aquae Sarvenae, 8
Aquae Saravenae, 291, 296, 328, 333
Aquilius, Manius, 48, 177
Ara, 239, 274
Arabessoi, 346 (not)
Arabissos, 35, 50, 56, 80, 242, 299, 360, 307, 308, 310, 343, 345, 388
Arabraka, 305, 316
Araplar, 91
Aranda, 425, (not)
Arane, 73,
Arangas, 73
Aranis, 73, 305
Arasaxa, 50, 300, 318, 338
Arasizia, 460,
Arathia, 338
Araunia, 271
Arauraci yahut Arauraka, 5, 6, 57
Arauraka, 305, 316
Arca, 68, 301, 348
Arcadiopolis, 122, 248
Arcelaio, 261
Archangelos, 11, 115
Archelais, 29, 50, 51, 216, 314, 324, 329, 335, 375, 378, 397, 399 403, 460, 500
Archelais, Colonia, 281
Archelaopolis, 68
Archeipilis (Lazica'daki), 68
Arcilaopopolis, 68
Ardala, 306
Ardistama, 380
Area, 271
Arega-Arca-Arga, 68
Areopolis, 137
Argaeus, 339 (not)
Argaeus, dağ, 333
Argaios, 316, 321, 39 (not), 333, 339, 375, (not)
Argaus, 378
Agreias, 147
Argeos, 375
Argiza, 111, 113, 160, 167, 180, 338, 369, 428, 459, 420
Argesis, 167, 179, 400
Argos, 316, 340, 375, 391
Argustana, 218, 316
Arianzos, 315, 383
Ariaratheia, 56
Ariarathia, 302, 335, 338, 344
Ariarsatheam, 347
Ariassos, 167
Aristogoras, 29
Ariste, 143, 196, 199
Aristion, 150
Arkadiopolis, 110
Arkasta, 460
Arkhalla, 338
Arkut Khan, 43
Armaxa, 298, 335, 338
Armaza, 298
Armenia, 59, 83, 217
Armenia, Cilicia, 382, 425
Armenia, Minor, 47, 71, 73, 314, 335, 349, 365, 465, (not) 501
Armenia, Prima, (1), 359, 362
Armenia, Secunda, (2), 359, (not), 347
Armenia, Tertia, (3), 347, 359 (not)
Armenia, Quarta, (4), 359 (not)
Armeniac Theme, 80, 154, 237, 241, 274, 295, 350, 355
Armenokastron, 220
Arminiac, 499
Aronda, 445 (not)
Arsinoe, 397
Artake, 176
Artanada, 425
Artanas, 176
Artanas, nehri, 490
Artaxerxes, 36
Artemea, 165 (not), 166
Artemidorus, 35, 51
Artemis, 87, 117, 118, 264, 459, 463
Artemis, Anaetis, 141
Artemis, Anaitis-Leto, 30
Artemis, Boreitene, 130
Artemis, Peraisia, 516
Artemis, Persica, 137
Aryassis, 167
Arzapa, 16

Asarinum, 68, 341
Ascania, 48
Ascania, Gölü 48, 58, 206, 229
Ascanius, 206
Ascaratana, 138
Asculacae, 128
Asia, 48, 51, 100, 348, 473, 489, 490
Asia, Orta, 27
Asia (Tarih başı), 493, 507
Askaenos, 130
Askania, 454, 455
Askania, Gölü, 48, 58, 206, 229
Askara, 460
Asmosata, 481
Asopos henri, 144
Aspendos, 439, 449, 465
Aspona, 237, 242, 269, 280
Assakaliba, 389, 391
Assos, 112, 127, 182 (not)
Assyria, 34
Astakos, 194
Asteles nehri, 141
Astra, 425
Astytzion, 230 (not)
Aşağı Khoma, 83 (not), (Khoma'ya bakınız.)
Ataia, 128
Atarnea, 165 (not), 166
Atenia, 160, 431, 445
Atenoa, 445
Ateous, 155
Athenais, 147
Atmenia, 442
Atravion (Tatavion), 66
Atreus, 41, 206, 489, 491
Atroa, 206
Attagaina, 348
Attaia, 180 (not), 265, 409, 491
Attaleia, 45, 50, 59, (not), 136, 424, 434 448, 460 470, 482
Attalid, Kralları, 45
Attaliota, Michael, 58
Attalos, 489, 491
Attanassos, 147
Attea, 112
Attoudda, 50, 86, 146, 409, 484
Atyokhorion, 87, 147
Atzoula, 230
Aud-ai, 460
Augaza, 112
Augilos, 19
Augusta, 428
Augustopolis, 8, 82, 155, 193
Augustus, 48, 59
Aulax, 127 (not), 231
Aulindenos Gölü, 146
Auliou Kome, 111, 112
Aulokra, 154
Aulokrene, 154
Aulokreni Fontes, 186
Aulonia, 166
Aureliopolis, 112, 131, 136
Auriana, 56
Aurokra, 154 164, 182 1
Auxentius' (aziz), 18, 19
Axiottenos, 131, 141
Ayasaluk, 61, 116, 358
Ayasman, 1448
Ayaz Inn, 41
Azalas, 230
Azamora, 346
Azanoi yahut Aizanoi, 158
Azara, 459
Aziottenos, 131, 141
Aziris, 73

B

BAANES, 173, 207
Babylon, 62
Badimon, 311, 321, 346
Bagadaonia, 386
Bagis, 141
Bagrum, 401
Baiae, 68
Bais, 68
Baisteanoi, 177
Baka, 424, 425, 430
Baklan, 499
Bakshish, 31
Balabitene, 359, (not)
Balbadon, 237
Balcea, 142 (not)
Balia, 490

Baljik Hisar, 36 (not)
Baltobilas, 429
Banaba, 413, 427, 469
Banaz çay, 55
Banes, 173, 207
Baradis, 19, 471
Barata, 89, 371, 395, 439
Barbalissos, 395
Barbaricus, 395
Barbarossa, 82, 84
Barbarossa, Frederick, 140, 382, 408, 485
Barbaetta, 153
Bardas Phokas, 153
Barenos nehri 173, 227, 489
Bareta, 237
Baretta, 112, 153, (not)
Bargasa, 472, 474
Bargylia, 473
Bariane, 357
Baris, 50, 166, 173, 278, 432, 435 (not), 439, 441, (not), 453 454, 455
Baro (ukl) ia, 460
Barsalium, 73
Barzalô, 73 332
Basgoidariza, 57
Basileia, 208 277 (not)
Basileion, 97, 214, 270, 500
Basilika, 81, 228, 260, 499
Basilika, Therma, 8, 58, 241, 292, 296 311, 328, 333, 349, 500
Basilinopolis, 13, 194
Basiliscus, 324
Basri, 262
Batalous, 499
Bathyrrhyax, 153, 241, 293 (not) 294
Bathys, 153, 156, 234
Bathys Rhyax, 79, 241, 293
Batransia, 257
Battea, 460
Bazanis, 359
Bazis, 384, 504
Behram, 127
Bel, Gez, 56
Bel, Gök, 56
Bel, Dede, 56
Bel, Kuru, 56
Bel, Kara, 62
Belisa, 364
Belokome, 227
Bemmaris, 309
Benadek, 499
Bennet, Major, 3, 56
Benneuss, 156 (Zeus'e bakınız)
Bennisoa, 88 (not), 156
Bent, Mr. 22, 516
Berbe, 22, 439
Berbeniakon, 170
Berisa, 364
Bernard, Prof. M., 3
Beroea, 334
Berrhoea, 425
Besh Karish Eyuk, 30
Beudos Vetus, 155, 453, 471
Bey Keui, 31
Bey Sheher, 82
Bibassos, 474
Bidana, 17, 449
Bidana, Leontopolis, 17
Bidane, 449
Bilecik, 81
Billaios, 497
Bimboa Dağı, 56
Binam, 15
Bin Bir Kilise, 89
Bin Bir Tepe, 32
Bindaios, 481
Bindaios, Eudoxiopolis, 471
Bindeos, 188, 192, 431, 452
Bithynia, 41, 45, 46, 66, 77, 99, 163, 209, 225, 356, 489 492, 497
Bithynia, Pontus, 13, 70
Bithynia, Prima 464 (not)
Bithynia, Secunda, 464 (not)
Bithynion-Claudiopolis, 46, 66
Bithynion-Hadriana-Claudiopolis, 214
Bitziano, 209 (not)
Bizana, 17
Bizana (Ermeni'adaki), 17
Bizenoi, 277
Bizya, 480
Karadeniz, 28, 49, 59
Blados, 166, 167 (not), 368
Blados, (Mysia'daki), 143
Blandos, 305

Blaundos, 45 (not), 20, 87, 129, 136, 148, 368, 432, 475
Boalia, 460
Boghaz, Harir, 83, 84
Boghaz - Keui, 28, 29, 33
Bohn, 12
Boiabad, 80, 269
Boitiniathes, 460
Bolatli 83
Bolbosos, 413, 427
Bolegasgus, 16, 283, 285
Boli, 46
Bonyssa, 95
Bor, 92
Boreitene, 130
Borissos, 339
Boryza, 197
Bosphorus, 49, 83, 91
Boucoleon, 202
Boudeia, 155
Bousama, 324
Bousmadis, 297
Bozanti Khan, 70
Boz Kyr Kaimmakamlik, 17
Bregmeni, 128
Bria, 108, 148
Brianea, 271
Briges, 34
Brioula, 120, 472
Brioulla, 110
Brouzos, 8, 50, 150, 164, 182
Brunca, 264
Brunga, 199
Bryklike, 428
Buccellarii, 390
Buccellariote Theme, 231, 237, 240, 273, 355
Buldur gölü, 48
Bulladan, 86
Bunar Bashi, 55
Bunas, 271
Buzaea, 271
Bywater, Mr., 3
Byzans askerî yolu, 78, 215, 218
Byzans, yolları, 49, 77
Byzantion, 264
Birçok kelimelerde (K) ye bakınız.

C

CABALLUCOME, 398, (Kaballa'ya bakınız)
Caelius, dağı 117
Caena, 70, 282, 399
Caesareia, 26, 28, 29, 50, 65, 79, 217, 240, 282, 295, 296, 298, 311, 321, 335, 337, 345, 378, 382, 386, 388, 395, 430, 449, 500
Caesareia, Germanica, 195
Caesareia, Helgas, 214
Caesareia, Iydia'daki, 133, Isauria'daki, 406
Caesareia, Maeoniae, 141
Caesareia, Mazaka, 28, 39, 51, 65, 78
Calahi-el-Ghabe, 260, 499
Calcedonia,
Chalcedon'a bakınız.
Caleorsissa, 57, 73
Callistus, 18
Cambe, 335
Camisa, 305
Campo Amoeno, 268
Canna, 372
Caparceae, 71
Caparcelis, 334 348
Capareas (Kaparkelis), 70
Cappadocia, 16, 19, 27, 28, 35, 36, 37, 38, 42, 46, 47, 57, 59, 64, 71, 76, 103, 278, 311, 341, 348, 351, 371, 374, 388 390, 413, 430, 446 (not)
Cappadocia, Prima, 333, 385, 464, (not)
Cappadocia, Secunda, 77, 78, 313, 337
Cappadocia, Tertia, 78, (not), 313
Cappadocic Theme, 237, 249, 253, 274 (not) 350, 394
Caria, 10 (not) 50, 99, 464
Carissa, 466 (not)
Carmalis, 318 (Kormolis'e bakınız)
Carolath, Prince, 47 (not)
Caroura, 50
Carsaigis, 73, 305
Carsat, 57, 73
Carthage, 13
Carus, 19
Castabala, 68
Castora, 257

Casus, 146 (not)
Catabana, 309
Catabolo, 68
Cedrenus, 19, 20
Celaenae, 36, 37 41
Celaenae, Apameia, 12, 61
Cellarion, 364
Celoeus, 176
Cenaxem palidem, 264
Cenaxis, gölü, 266
Cenon Gallicanon, 264
Cepora, 65
Ceratae, 264
Chaillara, 463
Chalcedon, 19, 154, 194, 200, 214 (not), 264, 480
Chalcis, 52
Chamanene, 313, 320, 327, 501
Charakene, 428
Charalampius, 124
Charax, 73, 84, 177
Charax, Alexandri, 177
Chateau Cingulaire, 139
Chermside, Col., 3
Chiliokomon, 363
Chogeae, 264
Choloe, 288
Chonarion, 364
Choria Miluadika, 470
Chorsabia, 73
Christopolis, 122
Chrisoboullos, 428
Chrysopolis, 155, 173, 224
Chrusam, 347
Chusa, 316
Ciaca, 305, 348
Ciaeis, 384
Cibistra, 338
Cibyrrhaiote Theme, 428, (K) ile bakınız.
Cichorius, 507
Cilices Mandacadeni, 128
Cilicia, 11, 27, 33, 39, 51, 59, 71, 76, 80, 102, 165, 344, 345, 348, 388, 417, 427, 430
Cilicia, Campestris, 405, 416
Cilicia, Prima ve Secunda, 418, 427
Cilicia, Tracheia, 59, 370, 401, 505
Cilicia geçitleri, 27, 28, 37, 38, 39, 43, 44, 59, 68, 80, 216, 217, 241, 355.
Cinara, 272
Civitat, 203 (not)
Claudeikonion, 335, 415, 446
Claudias, 73, 334
Claudiconium, 335, 417, 446
Claudeikonion, 335, 415, 446
Claudio-laodicea, 335, 415
Claudiopolis, 19
Claudiopolis, Bith. daki, 197, 352, 356, 486, 501, 506
Claudiopolis, Cappadocia'daki, 73
Claudioseleuceia, 446, 454
Cleon, 32
Clotedariza, 57 (not)
Cocleo, 182 (not)
Cocleo, Cotieo, 55 (not)
Cocusos, 50
Codusabala, 300, 344
Coduzabala, 50, 302, 322
Collegium, 372
Collignon, M. 7
Coloe, 290, (K) ile bakınız.
Coloneia, 295, (K) ile bakınız.
Coloneia, Theme, 295 (K) ile bakınız.
Colonia, 56, 359, 402, 498 (Archelais'e bakınız.)
Coloneia, Comama, 58
Coloneia, Theodorias, 354 (not)
Colonossus, 272
Colossae, 37, 38, 50
Comama, 58, 445
Comana, 50
Comaralis, 298, 318
Comitanasso, 266, 399
Comitanassos, 380
Comnena, Anna, 82
Comnenus, Alexius, 83
Comnenus, John, 83
Comnenus, Manueu, 81, 82, 83, 89
Congoustos, 401
Conisium, 165 (not)
Constantini Collis, 241 293
Contin., Theoph., 19
Constantine, 18
Constantine, Porphyrogenitus, 19, 79

Constantinolpe, 25, 26, 77, 79, 80, 83
Copas, 271
Coralllia, 467 (not)
Coriopio, 379, 403
Corne, 73
Cornelius, 175
Coropissos, 439 (K ile bakınız)
Corveunte, 72
Cotena, 16, 310, 317
Cotiaion (Kotiaion), 55 (not)
Cousin, M., 46
Craca, 348
Cremna, 445
Crentius P, 19
Croesus, 29 33
Crusius, 13
Cuballum, 472
Cucusum, 324
(Kokussos'a bakınız).
Cumanadensis, 422
Cumialis, 289
Curca, 140
Curtius, 28, 53, 87
Cyprus, 84
Cyrus, 42, 43, 149
Cyzicos, 59, 128, 176, 180, 232, 482, 490

Ç

ÇAKMAK, 15
Çakal Köy, 15
Çal Ova, 89
Çeşnegir Köprü, 15 (not)
Çeşnir Köprü, 15
Çeşme 92
Çorum, 53

D

DABENAİ, 460
Dabeneus, 445
Dabesa, 375, 392 (not)
Dabinai, 160 432, 460
Dablis, 197, 264, 497
Dacozae, 289
Dadaleia, 482
Dadaleis, 139
Dadastana, 213, 264
Dadybra, 68, 211, 352, 357 (not)
Dadybra, Kastamon, 68
Daedalorum, 141 (not)
Dagakasso, 302
Dalagassos, 298
Dagona, 305
Dagona (Dragona), 73
Dagottheni, 207 (not)
Dagousa, 73
Dagouta, 207
Dakai, 289
Dakibyza, 200, 228
Daknai, 289
Dakora, 338
Dakoroa, 338
Dalanda, 73, 343
Daldis, 129
Dalisandos, 344, 369, 397, 406, 422, 440, 469 505
Dalisandos (Fasiller), 39, 71
Damalis, 203, 224, 228
Damascus, 346
Damatry, 19, 239 346
Dana, 504
Dana (Tyana), 13, 43
Dandaxina, 301
Daokome, 460
Daoutha, 310
Daphnoudion, 482
Daphnousia, 197, 481
Daphnusia, 13
Daphnutii, 214 (not), 482
Daranalis, 501
Daras, 500
Daraulia, 499
Darbidoun, 355 (not)
Dardanos, 165
Dareioukome, 134
Darenos, 173
Darnalis, 501
Darsa, 455, 471
Darsilam, 445
Darzila, 471
Dascusa, 73 3,48
Daskousa, 56, 73, 305
Daskylion, 196, 214 498
Daskylitis, göl, 196

Dasmenda, 320, 346
Dastarkon, 320, (not), 346
Dasteira, 320 (not), 346
Daximon, 364
Dazimon, 241, 290, 363
Dazimonis, 364
Debalakia, 155
De Boor, 122
Dacapolis, 142, 406 (not)
Dacapolis, Palestine'deki, 406 (not)
Dacapolis, Lydia'daki, 406 (not)
Dacapolis, İsauria'daki, 369, 409, 410, 474
Dede Bel, 56
Deiotarus, 210, 508
Deirman, 15 (not),
Dekapolis, Isauria'daki, 369
Delemnia, 277
Demakella, 399
Demetrias, 430
Demetrin, 65
Demetrium, 66
Demos Thiounteon, 484
Demou, 470
Demousia, 470
Denizler, 83
Denizli, 83, 86, 92, 509
Derbe, 105, 370, 413, 417, 508
Derebol, 86
Derende, 73, 342,
Detaba, 474
Dia, 214, 497, 508
Diadochi, 55 (not), 89
Diarkekis, 16
Diatora, 460
Didyma, 475 (not)
Didymion, 119
Didymos, 250 (not)
Diehl, M., 46
Diga, nehir, 139
Dilimnia, 277
Dindorf, L., 18
Dindymos, 149, 158, 164, 250, 514
Dinia, 471
Dinia-Chelidonia, 44
Diniae, 154, 184
Diocaesareia, 25, 310 (not) 315, 344, 401, 404, 406, 413, 425, 505, 510
Diocaesareia Phrygiae, 146
Diocletian, 77
Dioecesis Asiana, 440
Dioklea, 150, 164
Dioklea veya Dokela, 56
Dionysopolis, 45, 50, 87 (not), 89, 147
Dios Hieron, 111, 122, 470, 482
Diospolis, 214, 508
Dipotamon, 151, 193, 394,
Djaldia, 499
Djarsioun, 499
Doara, 296, 311, 317, 328, 333, 336, 337
Dogurga, 46
Doghan Hisar, 43
(D) ogra, 69
Dogra, 269
Dioidye, 135, 45 (not).
Dokeia, 295, 350, 355, 394
Dokela veya Dioklea, 150, 164
Dokimion mermeri, 146, 484
Dokimion, 13, 41, 44, 45, 54, 55, 150, 184, 254, 484
Dokimos, 41
Dolicha, 309
Doliche, 307
Dolichiste, 475
Domitianopolis, 131
Domitiopolis, 406, 410
Dona, 296, 328
Dora, 296, 328, 364
Dorano, 69, 72, 288
Doris, 196, 497
Dorkon, 200
Dorylaion, 15, 41, 50, 55, 68, 81, 82, 84, 89, 156, 182, 215, 217, 220, (not), 229, 232, 249, 253, 255, 260, 261, 263, 265, 308, 333 (not), 391, 401, 453, (not), 480, 486, 487, 491, 498, 499, 515,
Doublet, M. 53
Doudada, 460
Doulichia, 307
Draconis, 73
Dragai, 383, 504
Drakon, nehir, 205
Drepana, 204
Drexler, 13, 18
Drizes, 385, 504

Drizion, 385
Druina, 270
Drys, 206
Dsu-l-kala, 375, 392, (not), 408 (not), 499, 503
Ducange, 18, 19, 80 (not)
Duchesne, M. l'Abbé, 7, 19, 20, 53, 54, 164, 353
Dugaria, 270
Durzela, 455
Dusae, 66
Dusepro Solympum, 65, 66
Dyteutos, 508
Dzoul'kila 499, (Dsu'ya bakınız.)

E

EARSOS, 317
Ebagena, 337
Eccobriga, 266, 277, 285
Edessa, 309
Egdana, 380
Egdava, 399
Egerdir, 455
Egypt, 62, 83
Eirenopolis, 401, 405, 413, 416, 428, 430,
Eireumenia, 460
Ekk (ea), 460
El A'bra, 260
Al-Afa-chim, 499
El-Agradh, 260
Elaia, 112
Elaioussa, 415, 423, 424
Elaioussa, Sebaste, 414
Eleinokaprios, 145
Eleinopolis, 204
Eleinos, (nehir), 144
Eleutherocilices, 430
Elias, 250, (not)
El Khalidj, 223, 260
Elouza, 149
Elyes veya Elles, 58
Empelos, 227
Endelekhone, 306
Enistratus, 271
Enteleia, 332
Ephes kapısı, 35 (not)
Ephesos, 18, 26, 27, 28, 30, 43, 46, 49, 50, 51, 61, 62, 63, 87, 110, 116, 127, 181, 250, (not), 299, 380, 449, 464, 482, 483,
Ephesos, Theologos, 18
Epiktetos, Phrygia, 157, 163, 277 (not)
Epiphaneia, 68, 311, 430
Epiphania, Syria'daki, 334
Epiphanius, 15
Eregarsina, 73
Erezii, 167
Ergasteria, 180
Ergasterion, 167, 490
Ermeniler(Ciliciali), 409
Eriboia, 201
Eribolos, 201, 229
Eribulo, 264
Eriste, 196, 198, 214
Eriza, 20, 46, 47 (not) 147, 471, 472
Erizii, 128
Erpa, 50, 56, 299, 307, 319, 341
Erpha, 319, 341
Ertogrul, 15
Erymna, 119, 469
Erymosykea, 306
Erythrai, 225
Eski Sheher, 89
Esouakome, 460
Etenna, 440, 468
Etonia, 288
Etsya, 185, 259
Euagina, 273, 288, 296, 337, 507
Euagina (Fuagina), 72
Euaisai, 334
Euaissai, 336
Euarzia, 270
Euasai, 334, 336
Euaza, 112
Eubisa, 337
Euchraes, 270
Eudagina, 289, 298
Eudoixata, 73, 365
Eudokias, 8 (not) 17, 18, 158, 192, 237, 242, 248, 249, 380
Endokias, Phrygia'daki 164
Eudoxata, 365
Eudoxiana, 365
Eudoxias, 248

Eudoxiopolis, 248
Endoxioupolis, 192 (not), 431, 452
Eugonia, 289
Euippe, 472
Eukarpia, 13, 50, 150, 164, 182
Eukhaita, 19, 20, 53 (not), 54, 80, 97, 107, (not) 296, 308 (not), 337, 352, 413, 472 (not), 440, 481, 503, 507.
Eukhaneia, 19, 20
Eulepa, 298, 338
Eumeis, 69, 303,
Eumeneia, 18, 45, 50, 83, 89, 147, 183, 482
Euoisai, 336
Euphemias, 372
Euphorbium, 50, 183
Euphorbus, 159
Euphrates, 28, 56, 58, 73, 345, 395
Euphratesia, 16, 310, 333
Euralion, 472
Euromos, 472
Eurymedon, 454
Eusebeia, 336, 382
Eusimara, 348
Eusipara (Fusipara), 72
Euspena, Puspena, 69, 73
Euspoena, 305
Eustathius, 11
Evans, Mr. A. J., 482, 485
Ezara, 459

F

FALAMİ, 499
Fandj, 260
Fassiler veya Dalisandos, 39
Faustinopolis, 17, 382, 390, 504
Faustinopolis, Halala, 70
Ferguson, Mr., 2 (not)
Fiara veya Siara, 72
Fiarasi, 69, 341
Filaction, 146 (not)
Flavia, 124, 363 (not)
Flavianae, 325
Flavias, 311, 321, 345, 506
Flaviopolis, 429
Flaviopolis, Krateia, 46
Flaviopolis, Lydia'daki, 130
Flaviopolis, Phrygia'daki, 170
Fontrier M., 129, 133, 134, 135, 137, 142, 482
Forbigerğ, 65, 104
Foroba, 298, 338
Foucart, M., 133
Freshfield, Mr. D. W., 2 (not)
Fuagina, 72, 288
Fusipara veya Eusipara, 72

G

GABADONİA, 387
Gadiana, 328
Gaita, 220, 398
Gaiou Kome, 157
Gaizatodiastos, 15
Gaizatorix, 15, 498
Galbana, 380
Galakrene, 201
Galatia, 8 (not) 28, 41, 46, 55, 58, 65, 70, 71, 78, 81, 191, 210, 212, 214, 278, 288, 348, 368, 374, 376, 381, 414, 415, 417, 419, 420, 491, 500, 501, 506, 508
Galatia, Salutaris, 242, 280, 489
Galatia, Prima, 266
Galataia trans Halys, 275
Galaticus, Pontus, 71
Galea, 280, 328
Galen, 12
Galenirum, 271
Galesion, 179
Gallesion, 117
Gallipoli, 139
Gallos, 197, 221, 224, 228, 257, 516
Galmana, 380
Gambrion, 507
Gammaousa, 155
Gandeia, 136
Gangaris, 65
Gangra, 46, 49, 283, 352, 353, 355, 501, 508,
Gangra, (Germanicopolis), 210, 284
Ganzaenos, 460
Gardibia, 460
Gardybia, 460
Gargara, 112, 127, 180 (not)

Garmias, 280, 356
Garnake, 318
Garsaoura, 314, 379
Garsauritis, 313
Garsi, 273, 285
Garus, 19
Gaudeia, 136
Gauraina, 342
Gazala, 357
Gazelon, 357
Gazelonitis, 210, 357, 507, 508
Gelzer, 20, 477, 503, 505, 506
Genesius, 79, 80
Geonensis, 468
Germa, 8 (not), 15, 238, 242, 247, 261, 272, 453 (not), 513
Germaniceia, 242, 333
Germanicia, 16, 35, 56, 80, 195, 306, 321, 345
Germanicopolis, 333 (not), 393, 397, 401 405, 406, 415,
Bak Gangra
Germaniki, 309
Germe, 136, 167, 181, 231, 448, 516
Germia, 247, 354 (not)
Germia, Theodorias, 352
Germian tepeleri, 167 (not)
Germocolonia, 356
Geron, 333
Getasa, 341
Geuk Bel, 56
Gez Bel, 56
Gezatorix, 15, 498
Ghoroboli, 260
Gharubuli, 499
Giaour Kalessi, 31
Ginglarion, 140
Girindos, 19, 264
Gisza, 460
Giza, 460
Glauama, 380
Glaudia, 73
Glaukos, 13, 88, 147
Glavama, 401
Glycerius, 323
Gneius, Manlius Vulso, 47
Godasa, 69, 73, 305
Goeleon, 156
Goleonta, 155
Gondosa, 73
Gorbeous, 47, 235, 237, 270, 281
Gorbeous, Akarbous, 498
Gordiana, 271
Gordion, 15, 29, 30, 31, 248, 472
Gordiouteichos, 177
Gordiou Teichos, 471
Gordorounia, 230
Gordos, 142, 199, 230
Gordoserba, 13, 199
Gordocerboi, 230
Gordou Kome, 230, 270, 498
Gorgorome, 103, 369
Granikos, 139, 173, 489
Graos Gala, 84, 147
Gratianopolis, 15, 249, 271
Greece, 24, 32
Grek koloniler, 45
Grekkea, 460
Greuber, Mr., 18
Grimenothyritai, 30, 161
Gundusa, 69, 304
Gyris, 80
Gytarion, 389

H

HAASE, 220
Hacılar Yolu, 215, 266
Hadath, 333
Hadith, 308
Hadreanuteba, 180
Hadrian, 36
Hadriane, 466
Hadriani, 214
Hadrianoi, 169, 174, 185
Hadrianoi, Adriani, 196
Hadrionoi, Bithyniae, 489
Hadrionopolis, 43, 46, 57, 151, 152,352, 357, (not), 398, 438
Hadrionopolis, (Asia)'daki,96
Hadrionopils, Lycia'daki, 471
Hadrionopolis, Pisidia'daki, 471, 474
Hadrionopils, veya Thymbrion, 447
Hadrionopolis, Paphlaonia'daki, 211
Hadrionopolis, (Phrygia)'daki, 185

Hadrianoutherai, 167, 181, 489
Hadrianouthyrai, 160 (not)
Hagia, 118
Haidarli, 89 (not)
Haimane, 237, 249, 270,
Halala, 391
Halala, Faustinopolis, 382, 504
Halikyrna, 453
Halys, 19, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 37, 42, 43, 44, 53, 54, 56, 65 78, 79, 80, 85, 209, 249, 277, 295, 335, 348, 349, 355, 364, 498
Halys, köprüler, 78, 239, 282
Hama, 425
Hamam Su, 30, 31, 42, 43, 55, 56
Hamilton, 17, 42, 43
Hamilton, W. J., 104, 136, 281
Hammer-Purgstall, 15
Harasos, 50
Hardy, Mr., 19, 46, 497
Harir Boghaz, 83, 84
Harmala, 144
Harpasa, 473
Harpasos, 473
Harpy mezarı, 32
Harrâb, 499
Harunie, 308
Haza, 57
Haz Köy, 86
Head, Mr., 3, 12, 41 (not), 55 (not)
Helenopolis, 79, 194, 200, 203, 204, 220, 238
Helenopolis, Lydiae'daki, 131
Helenepontus, 20, 354
Helgas-Germanicopolis, 195
Helikore, 194
Hellespont, 34
Hellespontia Phyrgia, 163
Hellespontus, 77, 101, 142, 165, 489
Hemerum, 206
Heracleia, 35
Heracleopolis, 361
Herais, 147
Herakleia, 12, 211, 352, 355, 375
Herakleia, Sipylos'daki, 11, 116
Herakleia, Pontos'daki, 209, 215, 497
Herakleia, Kybistra, 174, 242, 374, 376, 387, 392, 503
Herakles, 20 (not)
Hercules Restitur, 449
Hercules Aposropaios, 117
Hermogenes, 88 (not)
Hermokapeleia, 142
Hermokome, 460
Hermôn, 430
Hermos, 61, 62, 63, 83, 112, 131, 182
Heredotus, 18, 24, 27, 29, 30 (not), 31, 32, 33, 36, 37 42 (not), 44, (not), 53, 62, 63,
Hesychius, 13
Hetenna, 468
Heuresios, 17
Hexapolis, 154
Hiera Germe, 167 (not)
Hiera, Kome, 87, 149, 471
Hierakoryphites, 424, 470
Hieraplois, 13, 50, 76 (not), 86, 87, 95, 140, 146, 181, 404, 473, 484, 504, 505
Hiereia, 200
Hieria, 176
Hierocaesareia, 137
Hierocharax, 176
Hierocles, 12, 76, 77, 96, 112, 129, 142, 156, (not), 160, 165, 194, 272, 352, 357, 431, 440, 441, 454, 460, 463, 473, 474, 481
Hierokharax, 55, 150, 182
Hierokometai, 128
Hierolophienses, 128
Hieropolis, 8, 12, 41, 50, 87, 88, 150, 182, 378, 407, 516
Hieros, 213 348
Hierus, 265
Hipponax, 37, 41, 59
Hippourios, 136
Hirschfeld, Prof. G., 8, 19, 38, 49, 62, 65, 87, (not), 96, 103, 106, 117, 148 (not), 182, 183, 186, 186 (not), 211, 213, 269, 283, 295, 351, 354 369, 447, 449, 450, 453, 454, 455, 463, (not), 466, (not), 468, 487
Hisn-al-Ghabra, 499
Hispa, 73
Hogarth, Mr. D. G. 2, 3, 9, 19, 20, 22, 155, 192, 483, 486.

Holleaux, M., 46
Holmoi, 151, 185
Homa, 485, 253, Kh.ye bakınız.
Homer, 53
Homereion, 18
Homonada, 368, 436, 439
Homonades, 369, 440, 468, 469, 508
Honorias, 215, 351, 357 (not), 506
Horophylakes, 189, 193
Huda-verdi, 451
Humann, 13, 15, 16, 28 (not), 53 (not)
Hyakinthos, 206
Hycronpotamum, 264
Hydara, 57
Hyde, 371, 372
Hydrela, 472
Hyelion, 144
Hykhantenoi, 177
Hylas, 24
Hyllarima, 473
Hyllos, 131, 160
Hymettaş, 52
Hynia, 271
Hypaipa, 111, 137, 181, 482
Hypsela, 241, 274, 275, 292
Hypsele (Ioniae), 179
Hyrcani, 133
Hyrgaleis, 50, 147
Hyribolum, 264

I

IASSOS, 473
Ibidinge, 409
Ibis, dağ, 227
Ibora, 290, 291, 355 (not), 359, 360, 508
Ibora (Sibora), 71
İbrahim Paşa, 52
Ibriz, 35, 39
Iconium, 39, 43, 50, 51, 81, 82, 84, 92, 140, 185, 263, 331, 366, 378, 387, 395, 398, 413, 415, 417, 418 419, 441, 428, 438, 440
Iconoclast Imperatorlar, 83 227
Ida, dağ, 166
Ide, 376
Idyma, 474
Iflatun Bunar, 39
Ikizari (Kizara), 71
Iliad, 34
Ilbeitenei, 77
Ilicalar, 178
Ilion Novum, 169 (not)
Ilistra, 370, 503
Ilouza, 107, 149
Ilyas, 107
Imaion, 460
Imhoof-Blumer, 12, 13, 31 (not), 508
Imparatora ait emlak, 13, 14, 187, 504
Indos, 146, 187, 490
Ine Göl, Inek Göl, Aine Göl, 15
Innocentius, 18
Insulae, 101
Iobia, 17
Iogola, 325
Iopolis, 271
Ionopolis, 352
Iotapa, 415, 505, 512
Iotape, 71
Ioukharatax, 150
Ioulioupolis, 486
Iovia, 17
Ipetobrogen, 264
Ipsos, 35, 36, 44, 81, 151
Irenopolis, 401, 405, 413, 416 430
Irenopolis, Zephyrion, 428
Iris, 361
Isamus, 390 (not)
Isaura, 16, 17, 370, 379, 397, 420, 436, 439
Isaura, Nea, 17
Isaura, Nova, 103 (not),
Isauria, 25, 48, 58, 59, 81, 279, 370, 401, 438, 467, 474, 504, 505
Isauropolis, 17, 97, 379, 405, 410, 439, 440, 481
Isba, 107 (not), 465, 470
Isgerea, 157
Iskian Bazar, 47 (not)
Isinda, 7, 47, 471
Isinda, Lycia'daki, 475
Isis, 18
Iskelib, 65
Iskome, 157
Islam Keui, 30, 42, 55

Ismid, 454 (not)
Isnimid, 454 (not)
Ispa, 69, 73, 466 (not)
Issos, 397
Italy, 47
Iuliopolis, 265
Bak J.

I

John Comnenus, 83
Jonson, Ben, 2
Julia, 29, 35, 50, 50 (not), 151, 185, 459, 460, 485
Julia, Gordos, 131
Julianopolis, 131
Juliopolis, 73, 97, 252, 264, 269, 498, 508
Juliopolis, Gordoukome, 213
Juliopolis, Euphrates üstündeki, 332
Julio-Sebaste, 424, 428, 504
Justinian, 13, 77, 78, 79, 83, 265, 272, 273, 283, 332, 346, 347, 348, 352, 358, 364 (not), 394, 467, 480, 484, 487, 497
Justinianopolis, 83, 219, 431
Justinianopolis, Galatiae, 235, 245, 375, 379, 498
Justinianopolis, Kamoulianai, 242, 336
Justinianopils, Konana, 454
Justinianopolis, Mela, 225, 229, 516
Justinianopolis, Mokissos, 235, 241, 332
Justinianopolis, Myrome, 470
Justinianopolis, Nova, 225
Justinianopolis, Nova Palio, 235, 375, 379, 498
Justinianopolis Nova, Gordi, 229
Justinianopolis, Nova Siblia, 147
Bak C.

K

KABAİA, 206
Kabak Tepe, 56
Kabalis, 278
Kaballa, 57, 185, 398
Kabassos, 345
Kabessos, 430
Kabissos, 430, 506
Kaborkion, 221, 231, 233, 236, 252, 498
(Kab) orkoi, 460
Kademna, 273
Kadena, 328, 341
Kadmos, dağı, 144
Kadmos, Nehri, 144
Kadoeni Macedones, 129
Kadoi, 131, 139, 159, 167, 182, 265, 453, 484
Kadosia, 197, 228, 272
Kadouas, 167
Kaesoun, 310
Kagyetta, 147
Kaibel, 103, (not)
Kaikos, 112
Kaikos, Vadisi, 229
Kaisari, 39
Kaisos, 306
Kakkabas, 156
Kakkabas, veya Kakkabokome, 13
Kakkabokome, 185, 256, 398 (not)
Kakoza, 460
Kala, 231
Kalamos, 139
Kalanda, 127
Kalanda, veya Kalamos, 139
Kalanta, 140
Kalathos, 206
Kalbis, 490
Kalikarnassos, 453
Kallipolis, 306, 3333
Kallirhhoe, 452
Kalos Agros, 200
Kaloudia, 310
Kaloumi, 499
Kaloumne, 273, 500
Kalpe, 209, 490
Kalpitos, 331
Kaltiorissa, 57, 73
Kalykadnos, 46, 59, 393, 403, 407, 410 511
Kalymna, 474
Kalynda, 475
Kamacha, 17, 58, 337 (not), 350, 503
Kamarga, 460
Kambe, 16, 336
Kamisa, 69, 349

Kamisene, 335, 349
Kamoulia, 336
Kamoure, 298
Kamouresarbon, 336
Kamouria, 336
Kampai, 16, 336
Kandroukome, 462
Kangal, 302
Kanna, 380
Kanotala, 339
Kantana, 469
Kantina, 469
Kaparkelis, 334
Kaparkelis, (Capareas, Caparceae), 71, 72
Kapniskerti, 425
Kapoi, 118
Kappadox, 348
Kapros, nehri, 144
Kara Bel, 30, 62, 63
Kara Eyuk Bazar, 47
Kara Hisar, Afiom, 55, 91
Kara Hisar Şaban, 91
Kara Hissar, 295
Kara Taş, 132, 514
Karaja Şeher, 15, 89
Karalis, 398, 434 ,436, 441, 469
Karalis, göl, 39
Karalitis, göl, 187, 471, 490
Karallia, 278, 367, 369, 397, 422, 435, 440, 441, (not), 469
Karape, 73
Karba, 306
Karbala, 315
Karbokome, 460
Kardobounda, 310 (not), 410, 510
Karia, 144
Karina, 124
Karissa, 273, 285, 467, 507
Karma, 460
Karmala, 348
Karmalas, nehir, 106, 242, 318, 335, 341, 344, 346
Karmalis, 298, 318, 335, 501
Karme, 136, 229
Karmeios, 43
Karnalis, 72, 318, 501
Karoura, 146
Karpe, 209
Kars, 320
Karsaga, 56, 57, 73, 305
Karseirda, 460
Karsenda, 460
Karsia, 296
Kartalimen, 200
Karydion, 388
Kasai, 413, 467, 505
Kasama, 306
Kases, 241, 276
Kasin, 323, 394
Kasonia, 462
Kassa, 427
Kassai, 467
Kastabala, 68, 69, 348, 370, 378, 395, 506, 516
Kastallis, 178
Kastamon, 308 (not), 355 (not), 357 (not)
Kastamouni, 66
Kastor, 16, 210
Katabalata, 378
Katakekaumene, 30, 142
Katakekaumene, Laodiceia, 50, 379
Kataonia, 313, 344, 392, 395 (not), 420
Kataonia, Strategia, 71
Katasamas, 306
Katenna, 369, 397, 440, 468
Katenneis, 468
veya Etenneis, 13
Katiena, 462
Katoiraikia, 173
Kaulares nehri, 471
Kavakli Dere, 62
Kayajik, 116
Kaystrianoi, 111
Kaystros, 11, 110, 118, 122, 413, 482
Kaystrou Pedion, 151, 486
Kazanes nehri, 146, 471
Keaia, 122
Kebrene, 165 (not)
Kedrea, 256
Kedros, 257 (not)
Kelainai, 409
Bak Apameia
Kelbianon, 140
Kelenai, 409

Kelenderis, 388, 393, 397, 401, 407, 505
Kelosnia, 460
Keltzene, 350
Kenisa, 308
Kenkhreai, 176
Kennatis, 405, 414, 415, 417, 512
Kephissos, 52
Kepoi, 118
Keramides, 176
Keramon Agora, 30, 43, 55, 88, 149, 158, 182 (not), 486
Kerasia, 460
Keraseis, 135
Kerasous, 359, 501
Kerbian ovası, 122
Keredi (Krateia), 46
Keretapa, 8 (not)
Keretapa-Diocaesareia, 146
Kerge, 165 (not)
Ketis, 380, 369 (not), 403, 406, 407, 413
Keupreu, Taş, 46
Keupreu, Vizir, 46
Keuseli, 56
Khabarda, 425
Khaldia Theme, 350
Khamanene, 349
Kharadra, 423
Kharax, 147, 200
Kharax Alexabdrou, 147
Kharioros, 170
Kharma, 460
Kharsian Theme, 80, 273, 292, 294, 351, 394
Kharsian Tourma, 275, 285, 351
Kharsianon, 274, 307
Kharsianon, Kastron, 379
Khartum, 3
Khasbia, 71, 378
Khelai, 208
Khelidon, 215 (not)
Khelidonia, 44, 154, 471
Khelidonion, 185
Khliara, 112, 125, 140, 229, 483
Khoma, 82, 83
Khoma Theme, 81, 253, 485
Khoma, Yokari, 82
Khomatenoi, 82
Khonai, 18, 82, 83, 95, 146, 164, 254, 379, 441 (not), 473, 481, 485, 503
Khthimena, 460
Khurman, 342
Kiakis, 72, 348
Kianika, 348
Kibotos, 203, 220, 228 (not), 260
Kibyra, 13, 47, 50, 129, 467, 470, 490, 505
Kibyra tarihi, 278 (not), 494
Kibyratis, 430
Kibyrrhaiote Theme, 118 (not), 428, 470, 473
Kibtza, 228 (not),
Kidrames, 167
Kidramouas, 167
Kidros, 257
Kidyesseis, 157
Kidyessos, 50, 150, 164, 182, 453
Kiepert, Professor, 6, 8, 13, 14, 15, 35 47, 49, 57, 58, 65, 69, 71, 102, 106, 122, 149, 150, 160, 197, 228, 231, 268, 281, 284, 291, 296, 299, 318, 348, 354, n(ot), 436, 441 (not), 453, 482, 497, 516
Kietis, 511
Kilarazos, 142
Kilbianoi, 112, 113, 122
Kilikia, 313, 335, 395 (not)
Kilikia, Strategia, 71, 72
Kilistra, 506
Kiminian dağları, 139, 173
Kiminas, 173
Kinna, 270, 482
Kinnaborion, 55 (not) 154, 160, 462
Kios, 195
Kirgol, 19
Kirkos, 390 (not)
Kirmasli, 489
Kirmasti, 489
Kiskisos, 336
Kissaion, 207
Kissos, nehri, 137
Kistramos, 425
Kitchener, Col., 28 (not)
Kitharızon, 57, 359 (not)
Kizara, 71, 334
Kırk Şehitler Gölü, 151
Kıralın Kiliseleri, 260, 499

Kıral Yolu, 41, 42, 43, 44, 45, 55, 84, 86, 87, 282
Kıralın ahırları, 223, 499
Klaneos, 242, 255
Klannoudda, 55 (not), 136, 182, 409
Klantea, 460
Klaudias, 73, 334
Klazamenai, 111, 115, 122, 123
Kleisoura, 118, 348, 408, 424 485
Kleisourarch, 307, 386
Kleisourophylax, 292
Klela, 460
Kleodous, 178
Kleros, Oriens, 155, 193
Kleros, Politikes, 155, 193
Kleustia, 460
Klimata, 413, 427, 467
Klitai, 414
Klotoidariza veya Olotoidarizon, 57
Kloudros, 147
Knidos, 474
Knouteina, 460
Koasta, 177
Koinon Chersonasion, 474 (not)
Koinon Lykaonen, 374, 421, 469
Koktemalikai, 147
Ko-kterma-likai, 472
Kokusos, 333
Kokussos, 56, 299, 301, 306, 321, 345, 388, 429
Kolbasa, 278
Kolbassos, 291 (not)
Kölü-tolu, 41
Kolobatos, 471
Kolobrassos, 440, 467, 469, 505
Bak Koly.
Koloe, 20, 107, 111, 122, 133, 240, 483, 514
Koloneia, 223, 295, 354 (not) 359, 405, 498
Koloneia, veya Kolonia, 16, 58, 79
Koloneia, Theme, 274 (not), 295, 306, 350, 351
Kolonia Archelais, 250, Orchelais'e bak.
Kolonia, Theodorias, 354 (not)
Kolopene, 335, 349, 508
Kolophon, 111, 482
Kolose, 111, 113, 122, 240
Kolossai, 62, 83, 146, 375, 481
Kolybrassos, 278, 369, 435, (not), 440, 441 (not), 467, 469, 505
Komama, 58, 278, 441 (nt), 455, 469
Komana, 28, 35, 56, 76 (not), 289, 299, 303, 320, 344, 359, 360, 361, 364, (not), 388, 355, 501
Komana Cappadociae, 68, 76, 88
Komana Pontica, 27, 53, 59, 288, 344, 508
Kome Hiera, 87, 149, 471
Kome Neon, 163 (not) 204
Kommagene, 217, 240, 306, 313, 321, 333, 344, 388, 392
Kommakon, 469
Kommata, 237, 250
Komistraos, 476
Komition, 481
Komodromos, 275
Konana, 431, 447, 455
Konane, 278, 453, 469
Konchas, 271
Kone, veya Konnna, 150, 182, 482
Konia, 82 (not), 91, 510
Konioupolis, 108
Konna, 150
Konne, 50
Konni, 482
Kopetos, 177
Kopidnados, 394
Korakesion, 505
Korax, 343
Korbasa, 291, (not)
Kormasa, 72, 278, 291, (not), 441 (not), 453, (not), 471
Korna, 379
Korne, 73, 334
Korniaspa, 78 (not), 291, 298, 318, (not), 334, 339, 349
Koron, 393
Koropassos, 380, 397, 399, 511
Koropissos, 380, 397, 401, 403, 406, 407, 416, 439, 505, 511
Korsagaina, 348
Korydallos, 475
Korykos, 397, 423, 428
Kos, 474

Kostras, 413, 427
Kotaina, 16, 310, 317
Kotenna, 468, (Kat bakınız)
Kotiaion, 100, 156, 164, 182, 217, 220 (not), 229, 233, 265, 413, 425, 440, 448, 480, 487, 499, 506, 515
Kotrada, 357, 413, 427
Kotyaion, 265
Koubouklela, 207
Koula, 107, 231, 483, 514
Koumalettos, 462
Koundoza, 460
Kourikon, 428
Kousea, 460
Koutziagros, 357
Kradra, 460
Kragos tepesi, 424
Kranosaga, 460
Krasos, 135, 234, 486, 498
Krassos, 156, 486
Krateia, 209, 211, 352, 497
Kremna, 471, 508
Kromna, 95 (not), 483
Kreya Pege, 295
Ktema Maximianoupoleos, 187, 470, (M'ye-bak)
Ktimena, 460
Kubitschek, 507
Kunia, 375, 392 (not)
Kutsal ağaçlar, 178
Kybistra, 174, 344 (not), 348, 370, 371, 373, 377, 388, 395, 417
Kydnos, 388
Kylindros, 388, 407
Kymbalaios, 275
Kyme, 111, 513
Kyon, 107 (not), 472
Kyrizos, 204, 390 (not)
Kytiminon, 481
Kytoros, 508
Kyzistra, 338, 395 (not)

L

LACOTENA, 16, 317
Ladana (Dalanda), 73
Ladoineris, 72, 348
Laerte, 467, 505, 512
Lagalassus, 68
Laganeia, 67 (not)
Lagania, 213, 264, 268, 500
Lagbe, 13, 50, 148, 187, 190, 191, 197, 462, 471, 482
Lagoe, 50, 197, 461, 471
Lairbenos, 87, 147, 159
Lakanatis, 413, 423, 511
Lakanis, 413
Ascania, gölü, 50, 58
Bak Ask
Lakerios, 144
Lakotena, 310
Lakriassos, 332
Lalakaon, 80
Lalandos, 253, 471
Lalandum Flumen, 471
Lalasis, 413
Lalasseis, 406
Lalassis, 405, 414, 415, 417
Lalisandos, 369, 406
Lamasco veya Lampsakos, 66, 72
Lamchik, 499
Lamos, 338, 423, 425, 513
Lamotis, 423, 428
Lampe, 123, 147
Lampes, 177
Lampsakos, 174, 176
Lanka, 462
Lankea, 462
Laodiceia, 28, 35, 45, 47, 50, 51, 81, 83, 86, 92, 435
Laodiceia, Combustra, 29, 37, 41, 43, 44, 45, 89, 216, 263, 397, 399, 420, 447
Laodiceia, Katakekaumene, 50, 379, 447
Laodiceia, Lycia'daki, 29, 35, 45, 88, 127, 140, 144, 179, 181, 183, 439, 447, 473, 482, 483.
Laodiceia, Pontica, 28, 290
Laouiniane, 334
Bak Laviansene
Lapara, 321, 351, 388
Lapara, Lykandos, 321
Lapeistra, 461
Laphystra, 461
Lapistra, 461

Laptokome, 461
Lara, 431
Laranda, 45, 140, 310, 345, 370, 382, 393, 397, 401, 403, 405, 408, 414, 425, 431, 439, 507
Larasa, 119
Larisios, 119
Larissa, 8, 116, 30, 300, 513
Larissa turma, 351
Larissaios, 119
Laskoria, 285, 320 (not)
Lassora, 285
veya Laskoria, 69
Lateas, 65, 66, 68
Latmos, 461
Latmos, dağı, 144
Laustasa, 334
Lauzados, 406, 410, 504
Laviniane veya Laviansene Strategia, 71, 73
Laviansene, 306, 313, 320, 335, 349, 466 (not)
Leake, 52, 53, 69, 83, 103, 197, 225, 367, 509
Leandis, 72, 345, 348
Lebedos, 111, 179, (not)
Lechat, M., 12, 124
Legna, 19
Lei, 474 (not)
Leimmokheir, 144
Lentiana, 171, 228
Leo, 19
Leontopolis, 17, 98, 354, 357, 359, 379, 410, 427 (not), 480
Leontos Kome, 155
Le Quien, 13, 103
Leto, 31, 130, 141, 159
Leugaisa, 348
Leukai, 116, 222
Leuke, 226
Liada,, 264
Libadhia, 257, 499
Libissa, 264
Libum, 264
Limenia, 461, 462
Limnai, 186, 205, 324, 368, 434, 438, 441, 442, 454, 459, 463
Lingenthal, Zach. v., 13
Linoe, 13, 199, 217, 482
Lipara, 135
Lityerses, 23, 24 (not)
Liverpool, 25
Livissa, 264
Livy, 19
Lokana, 378
Longais, 385
Longinias, 385, 425
Lophoi, 197, 226, 228
Lopadion, 125, 173, 174, 181
Loreni, 129
Loryma, 474
Lotinos, 250
Loulon, 80, 203, 237, 365 (not), 375 (not), 379, 389, 504
Louma, 144
Lounda, 50, 89, 144, 146, 183
Lycia, 19 (not), 32, 50, 54, 59, 101, 438, 464, 490
Lycia, Pamphylia, 278, 471, 505
Lycus, 29, 38, 61
Lydia, 101, 105, 142, 455, 472 (not), 473
Lydia'daki, Decaplois, 142 406, (not),
Lykabas Sozon, 146
Lykandos, 321, 388.
Lykandos, Theme, 321, 351, 388
Lykaones, 154, 164, 461
Lykaonia, 38, 71, 76, 81, 89, 105, 279, 341, 365, 381, 382, 396, 404, 413, 414, 419, 422, 432, 437, 440, 508, 513
Bak Proseilemmene
Lykokranitai, 163, 487
Lykiokome, 461
Lykos nehri, 61, 82, 86, 144
Lykos, vadisi, 473
Lyrbe, 278, 369, 435, (not), 440 441, (not), 467, 469, 505
Lysias, 29, 42, 45, 50, 55, (not), 89, 155, 185,
Lysimachus, 35, 41
Lysinia, 187
Lysis, 471
Lysis, nehri, 190
Lystra, 107, (not), 367, 368, 370, 397, 419, 420, 435, 439, 441, 445, 505, 506, 508

Lytararizon, veya Alytadarizon, 57
Lytadarizon, 57.

M

MACEDONES, 133
(Makedonyalılar)
Macedones, Asculacae, 128
Macedones, Blaundeis, 136
Macedones, Doidyenoi?, 135
Macedones, Dokimeis, 13, 150
Macedones, Hyrkanoi, 133
Macedones, Kadoenoi, 129, 159
Macedones, Nakraseitai, 135
Macedones, Peltenoi, 147
Macedones, Hhyateirenoi, 135
Macedonia, 34
Macedonia kolonileri, 45
MacMillan, Mr. G. A., 2, (not),
Macrina, 324, 356, 363
Maderi, nehir, 256
Maeander, 30, 37, 38, 42, 51, 59, 76, (not), 92, 111, 120, 434, 451, 472, (not)
Magalasso, 298
Magariassos, 340
Maghra, 20, 22
Magidion, 131, 140, 231
Magnesia, 12, 18, 50 51, 111, 112, 471, 472, (not), 483
Magnesia, Sipylos'daki, 62, 115, 124, 134
Magnesia Kapısı, 35, (not),
Magydos, 439
Mahomet, 115
Miandros, 451
Maion, 460
Maion, veya Imaion, 17
Maionia, 132, 182, 231
Maisena, 310, 348
Makedones Kadoenoi, 129, 157, 159
Makellon, 340
Makestos nehri, 159
Makre, 482
Makrina, 324, 356, 363
Malagina, 215, 221, 228
Malajina, 499
Malakopaia, 314, 317, 325, 375, 376, 392, (not), 394
Malandara, 73, 298, 335, 338
Malatia, 85, 308, 499
Maikunia, 376, 392 (not)
Mallos, 318, 397, 429, 431, 438, 440, 441, 455
Malos, 16
Malos, Galatiae'daki, 277
Malmistra, 429
Mamalos, 119
Mamas, 390, (not),
Mammasum, 315
Mamista, 429
Mamouta, 461
Mampsista, 429
Mampsoukrene, 428
Manaua, 469
Mandakada, 167
Mandalo, 163
Mandra, 461
Mandarai, 165 (not),
Mandri Fontes, 155, 254, 471
Mandropolis, 471
Manegordo, 264
Manegordos, 266
Manegordus, 19
Mangana, 223
Manglasia, 18, 117
Manista, 429
Manius Aquilius, 48, 178
Manlius Vulso, Gneius, 47, 184, 248, 543, 455, 471
Mannert, 65 104
Manoris, 65 66
Manoua, 469
Mansis, 429
Mantalos, 163
Mantineion, 212
Manuel Comnenus, 81, 82, 83, 89
Manzikert, 295
Marallis, 461
Marandana, 298 335, 338
Marandara, 298
Maragos, 299
Marash, 16, 35, 306, 308, 333, 345
Marathon, 52
Marcianus, 19
Mardara, 73, 298

Marinna, 179
Marissos, 340
Marmara, 119
Marmaritzana, 503
Marmessos, 178
Maroga, 301, 343
Marpessos, 178
Marquardt, 13, 214 (not), 498
Marseilles, 25
Marsia, 461
Marsyas, 24, 50, 451, 473
Martyropolis, 345
Masalaios, 394
Mascha Kome, 112, 113
Masdyenoi, 135, 438
Masikytos, 475
Mas Latrie, M. de, 11, 18, 510
Masora veya Kasara, 73
Massissa, 257, 308
Mastara, 257
Mastaura, 111, 120, 136, 472
Mastusia, 136
Mastya, 438
Mataza, 316, 339
Matiane, 325, 336
Matrica, 248
Matyropolis, 359 (not)
Maurianon, 388
Maurokastron, 295
Maximianai, 13, 197, 209, 214
Maximianoyolis, 187, 250 (not), 439
Maximianoupolis, 470
Mazaka, 28, 35, 39, 44 (not), 314 (not)
Mazania, 271, 467
Medes, 33
Media, 63
Media imperatorluğu, 29
Medikion, 195
Mediterranean, 59
Megalassos, 298
Megalapolis, 349 (not) 361
Megalopolitis, 349 (not)
Mela, 199, 221, 225, 516
Mela veya Modrene, 13, 516
Meladjena, 370
Melagena, 215, 221, 228, 260, 499, 516
Melagina, 221
Melaina, 223, 490
Melangia, 221
Melangeia, 15
Melanoudion, 119
Melanpagos, 116
Melas, 236
Melas nehri, 230, 235, 516
Melentenes, 73
Meles nehri, 123
Melissa, 36, 42, 43, 184
Melisopetrion, 295
Melita, 347
Melitene, 47, 56, 68, 71, 72, 73, 85, 86, 242, 298, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 313, 318, 342, 344, 346, 347, 365, 388, 389, 428, 501
Meloe, 393, 407
Melokome, 147
Mêlos, 393
Melouos, 392, 401, 407
Membitch, 333
Menaea, 19
Men Askaenos, 441
Men Askenos, 130
Men Karou, 146
Menemen, 115
Menos Kome, 146, 148
Men veya Sabazios, 141
Meram, 91 (not)
Mercklin, 70
Merdj djama el Melik Baderwana, 260
Mergnia, 461
Mermessos, 177
Meros, 50, 156, 182, 232
Mesampela, 201
Mesanakta, 151
Mesaulion, 118
Mesena, 348
Mesorome, 291
Mesitimolos, 136, 432, 475
Mesopa, 176
Mesopotamia, 35
Mesopotamia, Theme, 350
Messogis, 11
Metaba, 474
Metabole, 226
Meteita, 73, 334

Metellopolis, 146
Meteoron, 141
Meter Isodrome, 120
Meter, Kybele, 30
Metita, 73, 334
Metopa veya Mesopa 177
Metrophanes, 13
Metropolis, 8, 36, 41, 44, 50 (not), 55, 55 (not), 89, 112, 150, 154, 179, 182, 184, 320, 354, (not), 438, 449, 461
Metropolitanus Campus, 476
Mezea, 156
Michael Attaliota, 58
Midaion, 231, 233, 252, 263, 333, 486
Midas, 151
Midas, Şehri, 31
Midas mezarı, 29, 31
Mido, 264,
Mikkonia, 461
Milatai, 168, 489
Miletopolis, 168, 171, 180, 181, 195
Miletos, 37, 41, 59, 60, 63
Milia, 264
Milios, 393
Miller, 63, 64, 68
Milyas, 278
Mimas, 19
Mimnermos, 63
Minassos, 454
Mionnet, 13, 41 (not)
Mirones, 290
Missis, 429
Misthia, 367, 369, 388, 397, 422, 435, 441, 506
Mitilsylos, 461
Mithradates, 46
Mithridation, 507
Mitylene, 119, 503
Mizago, 264, 266
Mlad-a, 368
Mlaundos, 368
Mnizos 264, 266, 268, 271
Mobolla, 474,
Moderatiana legio, 346
Modra, 225
Modrene, 197, 198, 225, 505
Moedo, 264
Mogarissos, 340
Mogaro, 69, 72 288
Mogôia, 474 (not)
Môkillos, 390 (not)
Mokilos, 204, 390 (not)
Mokissos, 51, 78, 223, 296, 296, 313, 317, 328, 331, 337, 382, 470
Mokissos Justinianopolis, f. ye bakınız.
Môlôê, 407
Mommsen, Prof. Th., 3, 56 (not), 70, 209, (not), 379, 473, 492, 508
Mamoasson, 315
Monarites, 347
Monembasia, 470
Monokleros, 461
Monolukos, 489
Mons Draconis, 271
Mopsoukrene, 68, 344, 395, 428
Mopsouestia, 68, 94 (not), 227, 311 (not), 377, 424, 428, 429, 506
Mordion, 461
Mortdmann, Dr. 163, 177, 281, 325, 357, 377
Morimene, 313, 317
Morsynos, 50
Mosoch, 335
Mossyna, 50, 146, 484
Mosteni, 18, 133
Motella, 146, 147, 163, 194
Mottianoi, 177
Moukilos, 204
Moulassa, 467
Mounychia, 118
Mouriane, 313, 317
Mousbada, 409
Mousbanda, 320 (not), 370, 409, 414, 504
Mouseion, 123
Mousgon, 248
Moustilia, 320 (not), 325, 335
Moutalaska, 325
Mouza, 461
Moxeanoi, 150
Mudurlu, 47, 515
Mulawwen, 260, 499
Muodia, 470
Muralt, M., 20, 109
Musanda, 409
Mudrum, 248

Myanda, 409
Mygdon, 41
Mygones, 128
Myla, 470
Mylasa, 18, 467, 472
Mylassa, 467
Mylome, 470
Myrabe, 470
Myriangeloi, 247, 356
Myrika, 242, 249, 269, 270
Myrina, 12, 112
Myrina Sebastopolis, 128
Myriokephalon, 241, 273
Myriokephaloi, 83, 147, 234
Myrlea, 195
Myrmex, 178
Mysanda, 409
Mysia, 70, 104, 157, 163, 207, 489
Mysia Abbaitis, 158
Mysimacedones, 127
Mysotimolos, 137

N

NADİANDOS, 315, 328, 385
Nagidos, 427
Nakeleia, 50, 95, 156, 182, 256, 356, 467, 481, 485
Nakrasa, 45 (not), 134, 181
Nampsucrone, 68
Nanessos, 313
Nasses, 199
Nassete, 264
Navila, 339
Nazianzos, 8, 51, 250 (not), 315, 323, 327, 329, 339, 377, 385, 481,
Nazoula, 461
Nea Aule, 112
Nea aule Isaura, 17
Neai Patrai, 357, 503
Neakome, 167 (not), 204
Neakomos, 204
Neandreia, 165 (not)
Neapolis, 248, 368, 406, 410, 431, 435, (not), 438, 441, 446, 473, 482
Nepolis, (Ionia'daki), 118
Neopolis, Isauri'daki, 53
Neapolis, Pisidiadaki, 506
Neopolis, Pontus'daki, 492
Negatiotores, 3, 187, 490
Neidos, 461
Neil, Mr. 499
Neocaesareia, 199, 214, 287, 289, 359, 363,
Neocaesareia, Bithyniadaki, 143, 196
Neocaesareia, Pontustaki, 196, 501
Neoclaudiopolis, Andrapa, 506
Neoclaudiopolis, 354, 501
Bak A,
Neokastron, 139, 140
Neonteichos, 8, 116, 177, 513
Neophytos, 461
Nephelis, 424, 504
Neroassos, 316, 328, 341
Neronias, 405, 465
Neronopolis, 103, 405
Neubauer, Dr. 13
Nicaea, 48
Nicaea İmperatorluğu, 79
Nicetas Choniata, 83
Nicopolis, 73
Niese, 13, 76 (not), 507
Nigde, 92
Nikaia, 13, 46, 66, 68, 81, 112, 122, 194, 256, 464, 480, 486.
Niketiata, 200
Kikia, 499
Nikomedia, 45, 46, 65, 66, 68, 77, 194, 200, 225, 233, 352, 355, 464, 480, 499, 508
Nikopolis, 56, 57, 58, 73, 91, 112, 113, 295, 298, 304, 349, 359
Nikopolis Phrygiadaki, 140
Nikopolis Pisidiadaki, 451
Nile, 62
Ninika, 410
Ninilingis, 409
"Niobe,", 30, 61, 62
Nisus, 309
Nitalis, 281, 327
Nitazo, 326
Nokotessos, 68
Nora, 316, 328, 341
Nosaiene, 334
Notitiae, 93, 94, 431, 477

Notion, 482
Noumerika, 13
Numerica, 196, 214
Nymphaion, 115, 179, 181
Nymphios, 345
Nysa, 29, 44, 45, 50, 76 (not)
Nyssa, 19, 112, 120, 282, 297, 317, 331, 337, 361, 362, 472 (not).

O

OBİZENE, 277
Oborai, 461
Ochras, 69, 297, 328
Odoga, 296, 328
Odogra, 328
Oikea, 461
Oikokome, 83, 147
Oinia, 154, 185, 461
Oiniandos, 430
Oinoandos, 430
Oka, 166
Okoklia, 58, 147
Olba, 20, 21, 72, 102, 370, 290, 291, 408, 414, 415, 416, 417, 439, 453, (not), 507, 509,
Olbasa, 72, 187, 445, 471, 453, (not), 507, 509
Olbasa-Hadriane, 471
Olbasa Isauria'daki, 370
Olbe, 505
Olbia, 22 (not), 46 n(ot), 194
Olbianus, 422
Ole Oberda, 57, 73
Olenos, 277
Oleonta, 155
Oletoedariza, 57
Oletoidariza, 57
Olgassys, 211
Olotoedariza, 57
Oltiseris, 291, 318 (not), 334, 340
Oluk, Yedi, 56
Olymos, 18
Olympenoi, 157
Olympokome, 461
Olympos, 66
Olympos, dağ, 204, 220, 227, 228, 390, (not),
Olympos Mysia'daki, 158
Olympum, Prusa pros, 66
Onopniktes, 242, 306, 319
Opheos Kephale, 487
Opsikian Theme, 164, 173, 178, 193, 221, 222 (not), 230, 232, 274, (not), 486
Opsikion, 132, 140
Optimate Theme, 194, 209
Oraka, 150
Orba, 22, 404, 408
Oresteinoi, 130
Orgas, 451
Oriel, 2 (not),
Orkaorkoi, 252
Orkistos, 29, 31, 55, 186, (not), 242, 251,
Orkoi, 252
Ormeleis, 148, 187, 482
Ormoita, 134
Oroanda, 445
Oromandos, Oromandros, 73
Orondeis, 278, 367, 443, 472
Orphanene, 348
Orsa, Orsara, 73
Orsologiaco, 280
Orthosia, 473
Orymna, 469
Osdara, 301, 346
Osiana, 297, 325
Osman, 12
Osmanie, 311
Osmanlılar, 25
Osmanlı Türkler, 81
Otresa, 283
Otreus, 41, 150, 207, 265, 489, 491
Otroia, 207, 265
Otroos, 265
Otrous, 8, 150
Otryai, 207
Ottalos, 207, 489, 491
Osmanlı Demir yolları, 2, 26, 86, 88
Ouadata, 328
Ouarsapa, Ouaisapa, 73
Ouarsada, 368
Bak Vas
Oueteston, 399

Ouinzela, 453
Oura, Ourba, Ouerba or Ourwa, 22
Ourba, 404, 408
Ourbanopolis, 404, (not)
Ousada, 368
Oxia, dağ, 19, 207
Ozizala, 19, 281, 325, 443
Ozzala, 325

P

PACHYMERES, 66
Padasia, 306, 333
Padia, 461
Paduando, 395
Pagada, 461
Pagos, 179
Pagrum, 68, 341
Palaeologi, 79
Palaeologopolis, 92, 120
Palaeologus, Andronicus, 92
Palaeo-Sebaste, 87, 148
Palaia, 177
Palaiapolis, 112, 114, 191
Palaiapolis Pisidia'daki, 278, 497
Palalce, 290
Paleai, 177
Palia, 245
Palia, Galatia'daki, 176
Palio Isauria'daki, 176
Palia Lycia'daki, 176
Pambuk Kalesi, 86
Pamphylia, 10 (not), 59, 97, 101, 418, 432, 438, 440, 453, 463, 505
Pamphylia Prima ve Secunda, 437
Pamphylia Secunda, 464, 470, 481
Pamphylia sahili, 47
Tarih başı, 494
Panasios, 144
Pandicia, 264
Panemouteichos, 176, 439, 409, (not)
Panemoutichensis, 456
Panhormos, 70
Panhormus, 70
Panionion, 118
Pankeleia, 253, 507
Panormos, 118
Panticio, 264
Pantichion, 199
Papaion, 461, 491
Paphlagonia Themesi, 80, 240, 274, (not), 355
Paphlagonia, 69, 80, 209, 279, 351, 356, 492, 501, 505, 508
Papira, 261
Pappa, 367, 369, 439, 445
Papyrion, 425
Paralais, 435, 436, 440
Paramokastellon, 306
Parbosena, 291, 334,
Parion, 174, 177
Paris, M. 18, 46, (not), 379, 467, 469
Parlais, 39, 367, 369, 397, 418, 419, 431, 435, 440, 443, 455, 470, 508, 512
Parnassos, 19, 47, 51, 237, 242, 281, 329, 348, 380, 500
Paroreios Phrygia, 150, 163, 446
Parthenios, 352, 497
Pasa, 383, 504, 506
Pasarne, 334,
Pasgousa, göl, 398, 424, 435
Paspasa, 384, 506,
Passala, 375
Patavium, 491
Patara, 73
Patea, 461
Paton, Mr. W. R., 118, 473, 474
Patrimonialia, 472
Paulician, 58
Pausanias, 32
Pazon, 156
Pedasa, 474
Pednelissos, 430
Pegai, 176, 204 (not)
Pege, 204, (not)
Pegella, 381, 401
Pegsiare, 435
Peidra, 461
Peisdia, 461
Pelekanon, 202
Pelekete, 176
Pelham, Mr., 2 not), 13, 46, 490, 187, 189
Peliganon, 461

Pelopeia, 130
Peloponnesos, 53
Peltai, 42, 45 (not), 50, 147, 183
Pentakheir, 144
Pentapolis, 150, 164
Pentegephyra, 236
Pentelicus, 52
Pentenissos, 430
Pepouza, 148, 164
Perbena, 291 (not)
Perga, 438, 439, 464, 420, 482
Pergamalı Krallar, 89
Pergamon, 47 (not), 49
Pergamos, 45, 76 (not), 112, 140, 168, 180, 307, 490
Perikome, 112, (not), 131, 250 (not)
Perikomrata, 250 (not)
Periklystra, 124
Permetania, 271
Perokia, 461
Perperine, 12, 125, 513
Perre, 56, 310
Perrot, M-G, 7, 150
Perta, 51, 380, 401
Pesenia, 461
Pesinunte, 72
Peskenia, 461
Pessinus, 29, 31, 32, 41, 51, 55, 217, 242, 245, 252, 263, 401, 472
Petara, 260
Petersen, Dr. 192, 475
Petinessos, 242, 250, 255
Petnelissensis, 456
Petobriga, 270
Petobroge, 266
Petos, 270
Petra, 116
Petris, 268
Peutinger, Tablosu, 102, 348
Phagitze, 270
Phalakron, 306
Phargamous, 348
Phaselis, 474
Phazemon, 494, 500, 501
Phazemonitis, 70
Phemenio, 179
Phiara, 341, 349
Philadelpheia Lydia'daki, 424
Philadelpheia, 123, 130, 140, 182, 229, 404, 405, 408, 413, 415, 416, 441, 482.
Philadelpheia pavra, 5-7
Philadelphia, 15, 45, 55, 61, 83, 89
Philadelphus, 15
Philokrene, 202
Philomelion, 29, 37, 42, 45, 50, 51, 81, 89, 151, 185, 186, 204, 215, 220, 254, 398, 435 (not), 441 (not), 447, 459, 482.
Phlebia, 124
Phlaudos, 136
Phokaia, 112, 115
Phokia, 30, 61, 63
Phouphatena, 73
Phouphena, 73
Phourni, 231
Phousipara, 348
Phreata, 314
Phrygia, 13, 23, 30, 36, 37, 38, 41, 42, 46, 51, 55, 56, 76, 81, 84, 88, 105, 225, 368, 443, 472, 473, 489, 505
Phrygia Epiktetos, 163, 277 (not).
Phrygia Hellespontia, 163
Phrygia Magna, 69, 163, 164
Phrygia Pacatiana, 101, 487, 164, 464
Phrygia Paroreios, 43, 163
Phrygia Pavra, 164
Phrygia Prima, 164
Phyrgia Salutaris, 164, 242, 455, 489, 498
Phrygia Secunda, 164
Phrygie yukarı, 166
Phrygia Tarih başı, 493, 507
Phrygia'lılar, 59
Phygela, 118
Phylakaion, 146, 192
Phyrokastron, 306
Phyteia, 155
Pida, 288
Pidis, 291
Pidra, 271 (not), 161
Pidrum, 271
Piliganon, 201, 461
Pimolia, 240
Pimolisa, 240, 516
Pimolissa, 363
Pinara, 54, 96, 475

Pinches, Mr. 15
Pindenissos, 430
Pinnecusa, 474 (not)
Pionia, 165
Pisidia, 48, 51, 52, 58, 105, 164, 278, 280, 368, 418, 421, (not), 431, 432, 438
Pisidia'daki Antioch, 475
Pisidia'daki Apollonia, 45 (not)
Pisidia'daki, Seleuceia, 45
Pisidia dağları, 39
Pisingara, Pinsigara, 73
Pisonos, 305, 348
Pissia, 250, 255, 257, 472
Pisye, 474
Pitana, 112
Pithekas, 220
Pitnisos, 51, 242, 401
Bak Petinessos
Pityous, 359
Pityus, 354 (not)
Piza, 425
Plarasa, 472
Platana, 66 not)
Platnea, 66, 227
Plataneia, 67
Plateae, 66
"Plato'nun Pınarı", 39
Pleumaris, 288
Plinna, 103
Pliny, 12, 19, 46 (not), 73
Plitendum, 472
Plotinus, 250
Plouristra, 461
Podando, 68
Podandos, 17, 237, 334, 336, 375, 385, 389, 394, 395, 428
Podantos, 498
Poimanenon, 169, 180, 228, 459, 490
Poimanenon, Phrygia'daki, 260
Poimes, 170
Poketos, 178
Poleatikos, 200
Polemoniacus, 57, 71, 363
Polemonion, 359
Polemonium, 354 not)
Polichna, 166
Polybius, 53
Polybotos, 81, 151, 185, 215, 254
Polychalandos, 137
Polymarga, 461
Pompeiopolis, 65, 66, 210, 308, (not), 352,
Pompeiopolis Cilicia'daki, 431
Pompeipolis Soloi, 397
Pompey, 14, 51
Pontamus, 199, 264
Pontana, 486
Ponticoussa, 474 (not)
Pontogephyra, 236
Pontos Polemoniakos, 359
Pontus, 48, 46, 47, (not), 51, 52, 78, 209, 348, 349, 362, 498
Pontus Cappadocicus, 501
Pontus Galaticus, 70, 213, 279, 288, 365, 501,
Pontus Polemoniacus, 277, 279, 288, 501
Porson, 274
Porsuk veya Porsak su, 15
Porticus Octaviae, 72
Poseidion, 204
Posta atları, 290, 384
Potamia, 66, 271
Potomia, 65, 66
Pottier, M., 12, 514
Poungousa, 434
Pouzanes, 208
Praedium Rusticum, 193
Praedium Urbanum, 193
Praepositi, pagorum, 188, 491
Praetorium, 305, 311, 346
Pragmateutai, 2, 187, 490
Prainetos, 49, 194, 205, 220, 264
Praipenisseis, 156, 164, 460
Prakana, 25, 310 (not) 344, 404, 489, 453, 509
Prasmon, 264
Prepenisseis, 88, 156, 164, 460, 515
Prepenissos, 69
Priapos, 166
Priam (Troy'lu), 34
Priamopolis, 465
Priene, 111
Prietos, 205
Primopolis, 465
Prinetos, 205

Proagon, 188
Procopius, 57, 58, 68 (not)
Prokonessos, 166, 332, 453, 470, 489
Pronektos, 205 (not)
Proseilemmene, 277, 419
Prostama, 455
Prostanna, 455, 463
Protunica, 264
Proureisira, 461
Prouse, Prousa, 66, 72, 174, 207, 224, 228, 233, 486
Prousa Olympus'daki, 19, 195
Prousias, 352, 498
Province Asia, 58
Prusa pros Olympum, 66
Prusias, 49
Prymnessos, 30, 50, 55, 91, 150, 354 (not), 376, 466
Psebila, 380, 409, 505
Pserimos, 118
Pserkiokome, 474
Psilis, nehir, 271, 490
Psilokastron, 306
Ptagia, 461
Ptanadaris, 50, 69, 300, 345
Ptandari, 345
Ptandaris, 69
Ptelaia, 177
Ptemari, 288
Pteria, 29, 31, 33, 34, 35, 38, 43, 44 (not)
Ptolemy, 47 (not), 57, 63, 64, 65, 66 (not), 69, 70, 71, 72, 76 101, 213, 284, 501
Puchstein, 13, 14, 16, 53 (not)
Pulcherianoyolis, 129, 147, 163, 194, 248.
Purser, Mr. E., 2
Puspena, 69, 73
Pygela veya Phygela, 118
Pylae Ciliciae, 348, 387, 395
Pylaemenia, 211
Pylai, 204, 220, 231, 390 (not)
Pylaimenes, 210 (not)
Pylakion, 146
Pyramos, 64, 76, 405, 406, 416, 429
Pyrgi, Birgui, 11
Pygion, 11, 117, 470, 482
Pyrgos, 51, 216, 381, 397, 421, 503
Pythia, 195
Pythikos, 514

R

RADAMNOS, 431
Radet, M, 12, 124, 129, 136, 138, 180, (not), 467, 469
Raita, 461
Rauraci, 305
Reace, 270
Regemaurekion, 251
Regetnakade, 250
Reinach, M. S., 12, 19, 122, 149, 489
Reinach, M. Th., 17, 209 (not), 492, 516
Rekokome, 461
Renbea, 461
Renkylias, 475
Resapha, 396
Rhebas, 207 (not), 490
Rheketa, 508 (not), 167
Rhibas nehri, 207
Rhocrini Fontes, 8, 154 (not), 471
Rhodiapolis, 54, 474
Rhoiteion, 165 (not)
Rhosos, 397, 427 (not), 430
Rhossos, 430
Rhotrini veya Rhocreni Fontes, 8, 154 (not), 471
Rhyndakos, 82, 174, 176, 214 (not), 348
Rignon, 381
Ritter, Prof. Carl, 104
Ritzion, 201
Robam, 306
Rodentos, 498
Rogmor, 288
Romalılar, 46
Romanus Diogenes, 79
Rome, 26, 59, 76 (not), 77
Rosologia, 280
Rosos, 430
Rossos, 397
Roum, 34
Roupheniana, 200
Rousoumblada, 410 (not)
Rufiniana, 207

Russia, 85
Ruzarphata, 395
Ryma, 156

S

SABA, 73, 465 (not), 470
Sabagena, 71, 334
Sabalassos, 344
Sabinai, 432, 443, 460
Sabinianos, 17
Sabous, 73, 305
Sabus, 305
Sacoena, 69, 338
Sadagena, 343
Sadakora, 282, 338
Safaramboli, 20, 53, 354
Safssaf, 376, 392 (not), 503
Sagara, 144, 167
Sagalassos, 265 (not), 440, 449, 454, 457, 471, 487, 491
Sagalessos, 453
Sâgharî, 499
Sagoudaous, 229
Sagoue, 461
Said Paşa, 20
Saint Agapetos, 237, 249
Saint Auxentios, 18 390
Saint George'un Kalesi, 229
Saint Gregory'nin Kalesi, 299
Saittai, 130, 139, 161
Sakaliba, 376, 389, 391
Sakasena, 50, 297, 311, 338
Sakoena, 297, 311, 338
Sakora, 211
Sakorsa, 211
Sala, 131
Salaberina, 203, 399
Salambria, 305, 316
Salbakos, dağ, 144
Salouda, 147, 506
Salsalouda, 506
Saltarius, 13
Saltus Zalichenus, 354
Salutaris, 489
  Bak Galatia, Phrygia
Salutaris Phrygia, 164
Sama, 67
Samara, 151
Samos, 390 (not)
Samosata, 305, 306, 309, 345, 481
Samsun, 27
Sanons, 8 (not) 50, 482
Sanaos veya Anava, 147
Sandi, 271
Sandykli, 13, 41
Sangarios, 30, 31, 34, 65, 66, 85 (not), 156, 197, 217, 225, 236, 248, 253, 295, 399, 460, 472, 486, 497, 499, 516
Sangia, 156
Saniana, 235, 240, 273, 275, 398
Sanisene, 240
Santabaris, 156, 185, 236, 255, 259, 485, 499,
Saos, 289
Sara, 68
Sarabraka, 305, 316
Saralos, 288, 296
Saravene, 53, 72, 291, 296, 306, 313, 328, 332
Sardeis, 29
Sardis, 29, 30, 31, 32, 42, 43, 44, 50, 55, 61, 63, 129, 130, 181, 441, 483
Sardos, nehri, 306
Sargarausene, 313, 319, 335, 341
Sargarausene, Strategia, 71
Saricha, 346
Sarmalius, 16, 283
Sarôn, 430
Saros, 17, 56, 242, 306, 319, 344, 345, 429,
Sarromaena, 342
Sarvena, 328
Sasabaris, 165
Sasima, 8, 51, 311, 323, 336, 337, 382, 387, 394
Sassanîler, 83, 91
Satala, 29, 30, 36, 43, 44, 56, 57, 73, 139, 141, 182, 295, 305, 349, 359, 483, 515
Satnioesis, 227
Satyros, 199
Saunaria, 57
Savatra, 51, 57, 314, 379, 397, 399, 420, 421, 422, 503
Sayce, Prof., 13, 16, 504

Sbeda, 408
Sbida, 155 408, 505
Sbida, 408, 505
Scalanova, 61, 118
Scamander, 166, 176
Scanatus, 298, 325
Scandis, 69, 325
Scandos, 69 325
Schinae, 264
Scholarii, 233
Schönborn, Herr, 103 (not), 104
Schuchhardt, Dr., 12, 125, 133, 136
Scolla, 338, 340
Scopas, 271
Scopi, 481
Scopius, 265 (not)
Scudra, 271
Sebagena, 299 311, 337, 338
Sebaste, 19 (not), 55, 89, 148, 424, 428
Sebaste Cilicia'daki, 505
Sebeste Elaioussa, 416
Sebeste Paphlagonia'daki, 199 (not), 490, 508
Sebeste Phrygia'daki, 492
Sebeste Pontus'daki, 492
Sebasteia, 28, 51, 56, 58, 59, 78, 79, 211, 217, 241, 288, 289, 298, 305, 308 (not), 320, 325, 335, 337, 343, 344, 349, 359, 362, 364 (not), 378, 492, 499
Sebasteia Megalopolis, 349 (not), 361
Theme, 240, 351
Sebastopolis, 50, 279, 288, 289, 295, 349, 354 (not), 359, 360, 472, 508
Sebastopolis Heracleopolis, 501
Seberias, 334
Sedaseis, 369
Seiblia, 50
Bak Siblia
Seid Batal Ghazi, 91, 356
Seidi Ghazi, 356
Seioua, 250 (not), 334, 337
Seiouasa, 337
Seiouata, 381
Selefkia, 499
Selentis, 403, 413, 423, 511
Seleoberroia, 57, 73
Selephica 382
Seleuceia, 47, 59, 88, 404, 413, 416, 422, 424, 428, 438, 439, 453
Seleuceia Isauria'daki, 140, 397, 401, 507, 414, 382
Seleuceia Pisidiadaki, 50, 88, 278, 454
Seleuceia Sidera 50, 88, 382
Seleuceia Theme, 234, 241, 274, 367, 388
Seleucid, 44
Seleucus, 35, 36
Seleukeia,
Bak Seleuceia
Seleukeia Themesi, 234, 241, 274, 367, 388
Seleukobolos, 391
Selge, 369, 438, 449, 466, 468, 489, 506
Selgessos, 449, 453, 489
Selinuntis; 413 (not)
Selinus, 397, 415, 424
Seljuk Turkleri, 34, 81, 82
Semalouos, 308, 393
Semana, 205
Semiramis, 130
Semisos, 348
Semna, 467
Semnea, 467 (not)
Senaros, 55, 515
Sendaberi, 260
Senna, 467
Serai Keui, 86
Seramisa, 289, 296
Serastere, 332
Serea, 156
Sergiopolis, 395
Sermouga, 289, 296
Sermusa, 289, 296
Seroukome, 177
Seser, 425
"Sesostris,", 30, 62
Seuarias, 334
Seulun, 91
Shelley, 2
Shohair, 320
Siala, 295
Sialos, 241
Siara, 241, 288, 295, 334, 341, 386, 508,
Siara (Fiara), 72
Siara Fiarasi, 69, 349
Sibela, 381

Siberis, 213, 238, 265, 271, 348,467 (not),
Sibidonda, 409
Sibidounda, 155
Sibiktos, 357
Sibila, 381, 409, 505
Sibilia, 382, 408, 505
Siblia, 83, 220, (not), 233, 241, 249 (not), 273
Siblia veya Soublaion, 147
Sibora, 291, 334, 336
Sibora (Ibora), 58, 71
Siboron, 241, 274
Sibyla, 409
Siccasena, 69, 297
Sicos Basilisses, 309
Side, 59, 438, 439, 440, 455, 464, 470
Sidera, 50
Sideron, 165 (not)
Sideropalos, 392 (not), 376, 503
Sidyma, 54, 475
Sigeion, 165 (not)
Sigriane, 176
Silondos, 131
Silindicomense, 271
Sillyon, 439, 465, 470
Simena, 475
Simikka, 461
Simmikka, 461
Sinda, 471
Sindita, 317
Sineruas, 305
Sinervas, 73
Sinethandos, 432, 445, 447, 470
Singa, 68
Siniandos, 431, 445, 470
Siniandros, 445, 447
Sinibra, 73
Sinis, 72, 300, 303
Sinis Colonia, 73, 348
Snispora, 50, 300
Sinope, 27, 31, 33, 35, 37, 59, 61, 80, 296, 354, 355, 359
Sinoria, 57
Sinub, 27
Sion, 111
Siopa, tepe, 206
Sioua, 334
Sipylos'un Anası, 5
Sirachas, 239
Sirica, 304, 346
Siricha, 346
Sirichas, 239, 346
Siristat veya Tris Maden, 17, 410
Sirma, 140
Sis, 311, 321, 388, 429
Sisia, 506
Siskia, 429, 430
Sismara, 73
Sitriandos, 445, 447
Sittl, 18
Siva, 296, 298, 336
Sivas, 27, 499
Sivri Hisar, 91
Siza, 472
Skamandros, 227
Skelenta, 139, 143, 167 (not)
Skepsis, 165, 167, 175
Skleros, 398, 434
Skopas, 265 (not)
Skordapia, 157
Skoutari, 202
Sminthion, 180 (not)
Smith, Mr. A. H., 13
Smith, Prof. W. Robertson, 499
Smyrna, 5, 11, 12, 18, 32, 35, (not), 46, 55, 61, 62, 63, 64, 84, 112, 114, 116, 123, 125, 126, 464.
Soa, 8 (not), 88, 156, 460
Soanda, 16, 50, 241, 242, 297, 317, 325
Soandos, 317, 323, 338
Soatra, 379
Sobagena, 71, 311, 343
Sobara, 334, 338
Sogoute, 229
Soloi, 397
Soloi-Pompeiopolis, 17
Solymoi, 18
Sonny Ad., 13
Sophon, 205
Sora, 211, 352, 355 (not), 357 (not)
Soreoi, 205
Sorpara, 298
Sosandros, 115
Soua-gela, 460

Soublaion, 82, 83, 147, 249 (not),
Soublaion-Justinianopolis, 164
Sousou, 19
Soura, 396
Soubia, 461
Sozon Lykabas, 146
Sozopolis, 81, 83, 140, 272, 379, 424, 434, 447
Spaleia, 176
Spalia, 245
Spania, 177, 245 (not)
Speira, 239, 346
Spore, 157
Spynin, 239, 274
Stadeia, 474
Stadia (mil 207, 277, 284, 298, 428
Straupolis, 122
Stairos, 239, 241, 272, 273, 381
Stavros, 272, 273
Stektorion, 8, 150, 164
Stepahanus, 46
Stephen, 250 (not)
Sterrett, Prof., 2, 16, 17, 17 (not), 20, 85, 86, 103, 188 (not), 268, 348, 368 (not), 369, 379, 399 (not), 400, 405, 410, 418, (not), 421, 425, 436, 437, 443, 445, 448, 449, (not), 452, (not), 454, 456, 457
Stewart, Col., 2
Strabo, 17, 18, 27, 28, 35, 38, 44, 51, 63, 64, 70, 76, 102
Strategia Antiochiane, 71, 102, 265, (not), 370, 378, 396 (not), 414, 417
Strategia Onbirinci, 344 (not),
Strategia Kataonia, 71
Strategia Kilikia, 71, 72
Strategia Laviniane veya Laviansene, 71, 73
Strategia Sargarausene, 71
Strategialar, 313, 348, 370
Stratonicea Hadrianopolis, 139
Stribos, 178
Strouma, 463
Suenda, 16
Sugut, 220 (not), 229, 256
Suissa, 57, 305
Susa, 27, 43
Svoronos, 508
Sybala, 381
Sybeda, 408
Syedra, 416
Sykai (İonia'daki), 124
Syke, 424
Sykea, 265, 268, 448
Sybolus Surius, 206
Synaos, 141, 159, 182 (not), 229, 482
Syneda, 408
Synekdemos, 12
Synnada, 13, 35, 36, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 55, 88, 150, 183, 451, 459,
Sykai (İonia'daki), 124
Synodion, 248
Syria, 34, 35, 57, 71
Syria Kapıları, 35, 144
Syrna, 474
Saban Kara Hisar, 58
Sahr Eyuk, 89

T

TABAE, 50, 471
Tabala, 141, 515
Tagenon, 84
Taion, 197
Takina, 49, 147, 178, 187, 490
Talbonda, 108, 449
Talmud, 12
Tamileta, 463
Tanadaris, 299, 345
Tandaris, 72
Tantaendia, 235, 238, 272
Tantalos, 144
Tapoura, 73
Tarasikodisa, 410 (not)
Tarbassos, 291 (not)
Tarbasthena, 291, 334
Tarkhundara, 16
Tarkondimotos, 346
Tarkundarios, 16
Tarkondimotos, 346
Tarkundarios, 16
Tarkundberras, 16, 346, (not), 512
Tarkundwerras, 16
Tarsia, 66, 209
Tarsios, 167

Tarsos, 59, 68, 308, 389, 395, 424, 425, 430, 431, 464
Taş Köprü (Pompeiopolis), 46
Taspa, 397
Tataion, 214, 249, 460, 489, 491, 497
veya Tottaion, 13, 17
Tataios, 196
Tatas, 489
Bak Tatation
Tatas veya Tottes, 17
Tatavion, 196, 491
(Atravion), 66 (not),
Tatta, göl, 217, 250, 268, 317, 348, 381, 391, 422
Tauras, 378
Tauros, dağ, 307, 344, 349
nehir, 471
Taurus, 45, 46, 48, 242, 387, 401
Tautus Anti, 23
Tautus Dağ, 39, 56, 59, 76
Tavio, 72
Tavium, 29, 49, 51, 65, 78 (not), 268, 275, 283 291, 295, 298, 354 (not)
Taxara, 315
Tchineit, 11
Tchineit, 115, 125
Tchivrelitzemani, 398
Tefenni, 107
Teira, 110, 122, 160 (not), 389
Tekmoreia, listeleri, 432
Tekmoria yazıları, 113 (not), 368, 432, 456
Tekmoreioi, 368, 456
Tektosages, 16, 252
Tel-el-Amarna, 16
Telmessos, 17, 59
Tembrion, 193, 234
Tembris, 15, 153, 156, 193, 233 (not), 238, 486, 498
Tembrogius, 156
Temenothyrai, 8 (not), 160, 182, 489
Temnos, 8, 112, 116, 181
dağ, 132, 160
Tena, 469
Tenia, 445,
Teos, 112
Tephrike, 292, 294 (not), 378
(Devrige), 58, 79
Tergasos, 476
Termera, 474
Termessos, 17, 47, 439, 453, 471
Termessos Jovia et Eudocias, 470
Tetra, 316, 338
Tetrapolis, 475
Tetraphyrgia, 316, 396
Tetraphyrgium, 396
Tettha, 463
Teucila, 305
Teicrid sülalesi, 416
Teuita, 463
Teuthrania, 158
Texier, 29
Thabusion, 471
Thallusa, 199
Thampsioupolis, 428
Tharse, 309
Thateso, 264
Thebasa, 375, 376, 392, (not)
Thebaseni, 265
Theme,
Bak Anatolic, etc.
Theme Armeniac, 80
Theme Kharsian, 80
Theme Koloneia, 58
Theme Paphlagonia, 80
Themes, 274, 349
Themisonios, 431
Themissonion, 20, 50, 107, 146, 428, 490
Themissonioupolis, 428
Theodoret, 16
Theodoropolis, 19, 354
Bak Eukhaita,
Theodorus, 19
Theodosia, 129, 137, 159, 193, 248
Theodosiana, 394
Theodosiopolis, 58, 125, 248, 295, 307, 359, 369, 452
Theodosiopolis Armenia'daki, 337, 428, 503
Theodosioupolis, 192, (not), 248, 431, (not), 452
Theodosius, 78
Theologo, 117, 251
Theophanes, 19
Theotokia, 196

Therapon, 141
Therma, 177, 297, 451
Thermensis majoris, 249
Thiounta, 146, 484
Thountene mermeri, 146, 484
Thrakesia Theme'si, 122, 141, 164, 173, 221, 231, 274, 473
Thucydides, 53
Thyassos, 122
Thyateira, 82, 125, 130, 136, 140, 160 (not), 181, 489
Thya-teira, 122, 453
Thyatira, 45
Thybris, 156, 234
Thyessos, 122, 137, 142, 453
Thymbrion, 43, 151
Thymbrion Hadrianapolis, 41, 186 (not)
Thynias, 199, 209
Thynnaros, 13, 36
Thyraia, 111, 122
Tianai, 111
Tiarai, 111
Tiareni, 128
Tibassada, 375
Tiberias, 334
Tiberiopolis, 8 (not), 19, 104, 159, 484
Tiberiopolis Phygia'daki, 196, 446 (not), 514
Tiberiopolis Pisidia'daki, 455
Tigris, 58
Timbrias, 375 (not), 432, 454, 455, 466
Timios Stavros, 239, 241, 272, 273, 381
Timolaion, 212, 493
Timolites, 137
Tion, 211, 497
Tios, 352
Tirallis, 72, 345
Tisna, 12
Tita, 463
Titakaza, 473, 512
Titanus, 12
Titarissos, 348
Titiopolis, 410
Titnaisos, 12
Titopolis, 406
Tituensis, 456
Tityassos, 431, 441, 455
Tlos, 463 (not),
Tloua, 463
Tmaros, 137
Tmolos, 11
Tmolos Şehri, 112, 136
Tmolos dağı, 122 (not), 137, 482
Tokat, 27
Tolistobogii, 210
Tolistochora, 401
Tolosocorio, 399
Tomaros, 137
Tomarza, 337
Tomi, 97, 480
Tomisa, 56, 299
Tomouros, 137
Tonea, 285
Tonosa, 302, 335
Topoteresiai, 275, 318, 481
Totonia, 463
Tottaion, 196, 206, 249, 264, 489, 491
Tottes, 27 (not), 489
Tottoia, 157
Tourma, 481
Tozer, Mr., 358
Trabala, 475
Tracheia, Cilicia, 59
Tracias, 383, 399
Tragonium, 139
Trajanopolis, 29 (not), 30, 69, 161, 182, 515
Trakoula, 136
Traleis, 447, 483
Tralleis, 11, 45, 51, 92, 110, 119, 131, 474, (not), 482
Tralleis (Caesarienses), 127
Tranquillina, 493
Trans montem, 264
Trapezopolis, 146
Trapezous, 359, 501
Trapezus, Galatia'daki, 271
Traskalisseus, 410 (not),
Trebenna, 291 (not), 475
Trekea, 460
Treuber, Dr., 148 (not),
Triakonta, 179
Tribanta, 157
Tricensimum, 179

Tricomia, 157, 234, **251, 263**
Trigettia, **463**
Trikomia, 157, 251, **263**
Trikomia-Troknada, **234**
TOrimitaria, **144**
Trinoixeitai, **177**
Tripolis, 50, 86, **130, 140, 181,** 441
Tripolis Antoniopolis, **129**
Tripolis Chersonaisioi'daki, **474**
Troad, 34, 53
Troas, 166, 175
Trogitis göl, 369, **422, 435, 436,** 469
Troglodytes, **323**
Trokmoi, 507
Troknada, 234
Troknades, 186 **(not), 242, 250,** 391
Trokonda, 155
Trotolukeia, 474
Trouglettia, 463
Tsamandos, 319, **320, 344**
Tsakyroglos, **132**
Türkiye, 84, 92
Türk isimleri, **Yunancaya adapte** edilen 229, 320 (not), **435 (not)**
Türkmeler, **234**
Türkler (Osmanlı,), **81**
Türkler (Seljuk), **81, 84**
Tyana, 216, 241, **242, 275, 307,** 312, 314 not), 328, 336, **337, 339, 376, 378,** 382, 386, 392, 395, **504**
Tyana (veya **Dana**), **13, 17, 28,** 29, 39, (not), 42, **51, 69, 76, 78 (not), 92**
Tyanitis, 313, 325, **348, 377, 382,** 295
Tyanolla, **134**
Tyita, **463**
Tymandos, **448**
Tymbriada, 375 **(not),**
Tymbrianasa, 491, **148**
Tymbrianassos, **187**
Tynna, 69, 345
Typsarion, **389**
Tyraion, **482**
Tyrannoi, **153**
Tyriaion, 37, 39, **41, 42, 43, 50,** 151, 420 446, 447, 455, **482**
Tyrimnaios, **130**
Tyropoion, 393, **394, 153**
Tyrsa, 463
Tyscon, 472
Tyta, 463
Tzamandos, 320 (Tsa'ya bak
Tzidrama, 270
Tzimisces, John, 19
Tzophanene, 359 (not),
Tzoukanisterin, 117
Tyzbritze, 147

U

UBİNNACA, 373, 376
Uipia, Ala II. Auriana, 58
Uzun-Hassanlı, 12, 514

V

VALCATON, 264
Valens, 78 (not),
Valentia, 147, 192, 248
Valentinianopolis, 112
Vanand, 320
Vanota, 318
Varismorum, 289
Vasada, 39, 250 (not), 368, 388, 397, 420, 422, 435, 439, 440
Vasagadensis, 422
Vekrokome, 156
Venasa, 241, 275, 317, 322
Verinopolis, 272, 358
Verinopolis Galatia'daki, 381, 409, 505
Verinopolis Lykaonia'daki, 380
Verinopolis Psebila, 4009, 505
Verisa, 289, 359, 362, 363, 508
Vestene, 317
Veteston, 399
Vetisso, 399
Vialbitanus, 422
Viaros, 454
Vicus, 19, 83, 147
Vigesimum, 179
Vinda, 261, 505 (not),
Vindia, 278, 505 (not),
Vinzela, 278
Vipsania, 253

Virasia, 65, 283
Vizir Köprü, 46
Von Diest, 47 (not), 76, 89, 513, 516
Vourla, 120
Vryela, 120 (not),

W

WADDİNGTON, M., 3, 18, 47 (not), 102, 120, 145, (not), 184, 209, (not), 413, 435, 464, (not), 468, 471, 475, 509
Weber, M. G., 117, 122
Wesseling, 11, 16 (not), 104
Westcott, Dr., 9
Whittall, (merhum), 32
Wilson, Col, Sir. C. W., 2 (not), 3, 16, 28, (not), 34, (not),
Wolfe Expedition, 16, 17
Wood, Mr. J. T., 117
Wroth, Mr., 493

X

XANXARIS, 383, 504
Xeroniaca, 271
Xerxes, 36, 37, 42
Xenophon, 42, 53
Xyline Kome, 471
Xylokastron, 306

Y

YAPULDAK, 31
Yeni Köy, 86
Yeni Khan, 293
Yoannes, 296
Yogaunes, 296
Yokari Khoma, 82
Bak Kh)
Yrinopolis, 507
Yürme, 15, 31 (not),

Z

ZALEKHOS, 355
Zalikhos, 354
Zama, 296, 298, 328, 333
Zamaneni, 325
Zandapa, 259 (not),
Zapetra, 321
Zara, 304
Zarzela, 455 (Bak: Zo)
Zeede, 408
Zela, 288, 290, 295, 349, 358, 464 (not), 501
Zeleia, 124
Zelisa, 364
Zelitis, 349
Zenodotus, 17
Zenonopolis, 405, 406 (not), 475
Zenopolis, 406, 410
Zephyrion, 397, 428
Zeugma, 309
Zeus Asmabaios, 383
Zeus Asmabaios veya Osnamoios, 504
Zeus Benneus, 159
Zeus Bennios, 156
Zeus Bonitenos, 211 (not),
Zeus Braton, 159
Zeus Gonaios, 12
Zeus Keleeus, 409 (not),
Zeus Lydios, 130
Zeus Olympios, 132
Zeus Pandemos, 13
Zeus Poliouchos, 336
Zimara, 305
Zingot, 157
Zizimene, 250, (not),
Zoana, 69, 304
Zona, 69, 304
Zogoloênos, 293
Zompi, 217, 235, 498
Zompos. 295
Zonaras, 18, 19, 20
Zoparistos, 348
Zoropassos, 241, 297, 317, 32c
Zorzila, 438, 452, 455

I

Eski Müverrihlerin Endeksi

[Kilise listeleri, Hierocles, Azizlerin Hayatı, Strabo, Büyük Pliny, Ptolemy hariç] Parentez içindeki rakamlar eserlerin asıllarındaki sahifelere aittir

ACROPOLITA, GEORGIUS: (13), 166, 170; (20), 207; (30), 131, 132, 139, 140, 173, 173 (not), 231; (31), 169 (not), 169, 170; (37), 169 (not); (38), 169, (50), 176; (64), 200; (73), 176; (91), 124 (not); (110), 124 (not); (111), 130 (not); (173), 209; (187), 124

ELEXIUS COMNENUS: Novella, 269 not,

AMMIANUS MARCELLINUS: (XIV 2, 13), 177; (25), 403, 415 (XXIII, 6), 383 (XXV, 3), 195; (10) 214, 265

ANNA COMNENA: (I 171), 253; (305), 205; (306), 208; (315), 177 n , 229 (II 26), 209; (75), 201; (79), 230; (89, 90), 231; (113), 470; (115), 309 n; (120), 428 (121), 423; (126), 429; (138), 429, 430; (241), 430; (252), 114, 122, 126; (265), 126 n, (268), 122; (279), 203, 228; (280), 127, 138, 170, 227; (281), 169, 260, (284), 234; (310), 173; (312) 201, 229; (314), 167; (322), 220 n; (324), 216, 255; 325), (327, 253; (329), 151

ANONYMORUM OPERA: 148, 62, 408

Bak NICEPHORUS PHOCAS, GEOGRAPHI.

APPIAN: Bell. Mithr. (105), 370

ARISTIDES, AELIUS: Hieroi Logoi (458), 169; (502), 169; (503), 167; (537), 169

ATHENAEUS: (II, 43 A), 120, 146, 154n, 178, 482 (III, 14), 424, (578), 105

ATTALIOTA, MICHAEL: (104), 322; (121, 122), 320, 322, 389; (123), 300; (125), 295; (135, 138), 429; (139), 238; (144), 204; (146), 240, 295; (168), 295; (174), 394; (184), 236, 237; (189), 205; (224), 118; (267), 205 n; (268), 200 n; 204

BASIL (CAESAREIA'LI) (ed. Migne): Mektuplar: (3), 361; (14), 385; (86,87), 362; (95). 348; (118), 368, 422; (210), 363; (212), 365; (216), 363, 365; (217), 327; (223), 361 n; (239), 338; (251), 337; (278), 348; 282; (99), 341; (308), 316; (310), 344

BASIL SELEUCEIA'LI (ed. Migne): Migne ed. (1 275), 403 n.

CANTACUZENUS: (339), 204 n.; (360), 201.

CASSIODORUS: (II, 26), 189 n.

CEDRENUS: I (214), 333; (437), 168; (517), 204 n.; (568), 125 n.; (615), 254; (633), 353 n.; (678), 236; (763), 253, (789), 199 n.; (800), 274 n. II (7), 307; (69), 165, 253 n.; (90), 398 n.; (91), 215; (123), 274 n.; (132), 253; (137), 253 n.; (174), 389 n.; 390, 392, (198), 118; (209), 292 n.; 293; (210), 274 n.; (213), 306, 319, (216), 234 n.; (217)

428; (250), 274 n.; (263), 348; (264), 239 n.; (266), 398; (269), 274 n.; (293), 156; (310), 204; (362), 429; (387), 153; (390), 393; (398), 368 n.; (419), 309 n.; (422), 321; (423) 319; (424), 151, 151 n.; (430), 292; (431), 253, 275 n.;)432), 292; (433), 393; (514), 238; (626, 642). 363.

CICERO: Pro Flacco, (3), 239; ad Fam. (12,2), 492; (4), 377, 430; ad Att. (20), 430; (14, 3), 492.

CINNAMUS, JOANNES: (7), 470; (13, 15), 355 n.; (16), 423 n.; (18), 430; (20), 430; (36), 224 n.; (38), 220 n.; (39), 122 n.; 404; (40), 217; (42), 220 n.; 398; (59), 434; (63), 204; (66), 404; (81), 156, 215, 224; (127), 224 n.; 226; (176), 408 n.; (179), 423 n.; 425; (180), 385 n.; (190), 425; (191), 156 ; (194), 202; (216), 309 n.; (294) 224 n.; (295), 234.

CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: DE Admin. İmp. § (50), 109 n.; 350 n.; § (51), 321 n.; (225), 237, 249, 273, 275 n.; (225), 350 n.; (228), 322, 351 n.

De Cerimoniis (444), 221; (474, 493), 204; (488), 193, 234 n.; (497), 200; (644), 146 n.; 484; (459, 476, 486), 223, 224; (491), 390 n.

De Thematibus, 365, 350 n.; (14) 164 n.; 498; (19), 237, 390 n.; 498; (21), 351, 393

DE Them. Iycand., 320 n.; 321 n.

DEMETRIUS SKEPSIS: Apt. Strabo, (603), 167

DİONYSIUS AREOPAGITA, LE Quien'den naklen de Eccl. Hier. (7), 471

DIONYSIUS BYZANTIUS: Fr. (44), 202 n.

DUCAS MICHAEL: (13), 165 n.; (72), 165; (77), 165; (83), 112 n.; 115 n.; 117; (85), 116 n.; 174 n.; (87), 117 n., 118; (97), 122; (103), 116 n.; (104), 115 n.; (129), 224; (168), 174; (174), 125 n.; 126; (175), 120, 121; (193), 115 n. (194), 117 n.; 179; (196), 122; (204), 435; (332), 127; (346), 119.

EUSEBİUS: Chron. A. D. (21), 335

EUSTATHIUS: (Ad. Dionys. Perieg., 855), 428.

EUTROPIUS: Vit. Tib. (77), 335

GALEN (Wessling'den naklen), 358), 125; (I, 312), 486.

GENESIUS: (8), 271 m.; (67,68), 365; (82), 173 n.; (92), 364; (93); 364; (99), 274; (103, 105), 118; (114), 223, 224; (121), 117 n. (122), 241 n., 250, 274 n., 292, 293; (124), 241

GLYCAS: 429; (549), 308, 333 n.; (588), 238

GEOGRAPHUS RAVENN. 424, 441, 446.

GEOGRAPHI GRAECI MINORES (Müller ed.), II (54), 202

GEORGIUS MONACHUS: 398; (889), 122 n.

GREGORIUS NAZIANZENUS (Migne ed.): Epistolae (4), 361, 362; (25, 27), 325; (30, 36), 340; (92), 340; (99), 341; (125), 316, 384 n.; (126), 383 n.; (141), 315; (163), 384; (184), 330 n.; (197), 327; (203), 316 n. (204, 206), 340; (308), 316; (310), 344

Poemata (1059), 324; (1121), 315, 327; (1151), 327.

Oratio (13), 330, 338.

GREGORIUS NYSSENUS (Migne ed.): Epistolae, VI, 317, (1075), 318, 361 n. Contre Eunom. (259), 291, 318 n. (263), 291; (281), 291, 318

Ouadr. Matyr. (783), 361 n.

Vit. Macrini (967), 363 (415), 362; (423), 362 n.

HIERAX: Χρονικόν 140 n.

HESYCHIUS: Τρωάδες 119

HIERONYMUS: Chronica (184), 335

HILARIUS (Duchesne'den naklen): De Synod. (63), 440

HOMER: Iliad, XIII (363), 430

JONNES LYDUS: (39), 130; (45), 130; (75), 130; (349), 130

JOSEPHUS: Antig. (136), 335; (18, 5, 4), 415

JUSTINIAN: Cod. I (3,36), 97, 467

Novellae (XXVIII) 325, 354 n., 359, 413 n., 467 n., (XXXX), 211 n., 214, 215, 352, 357, 497; (XXX), 347, 359, 359 n., 364. Digest, (I, 19), 1, 188; (XXXIII) 7, 12), 188, (XXXIII, 7, 12), 188, (XXXII, 65), 189.

LEO DIACONUS: (35), 323 n. (51), 385; (52), 513; (120), 151 n., 152; (122), 153, 155; (163), 176; (170), 253; (177), 206, 206 n. 385 n.

LEO GRAMMATICUS: (278), 239 n.; (302), 156 n.

LIVY: XXXVIII, (15), 154 n., 155, 254, 453, 455, 471; (17), 254; (18), 445 n., 471; (39), 445.

MALALAS: XIII (323), 164 n., 205; (348), 242, 253

MENANDER: (395), 346

METAPHRASTES SYMEON: Vit. Timoth. (769), 118 Vit, Theodos, (469), 340.

NICEPHORUS BRYENNIUS: (34), 230; (63), 387; (92), 355; (119), 230 n. (124), 205 n. (143), 364 n.; (149), 133 n.

NICEPHORUS GREGORAS: II (44, 50, 137, 190), 115; (1172 n.), 117 n., IV (85), 197; (107), 117 n.

NICEPHORUS PATRIARCHA (ed. de Boor): (45), 428; (61), 200, 201; (68), 226,

NICIPHORI PROCAE DE VELIT. BELLI: (191), 407; (185), 367; (250), 310, 321, 388 n., 392 n.

NICETAS CHONIATA: (22), 434; (28), 355; (29), 423 n., 430; (33), 430; (50), 434; (68), 165, 404; (71), 220 n., 221; (72), 398 n., (89), 156; (121), 166, 166 n., (134), 425; (156), 234; (194), 127 n., 140; (319), 209; (340), 424; (539), 133 n., 140; (542), 367; (701), 195; (711), 166 n.

NICOLAUS DAMASCENUS: Ap. Dindorf. Hist. gr. min. I (30), 142

OVID: Metamorph. VI (15), 112 n.

PACHYMERES, GEORGIUS: I (68), 230; (102), 224; (125), 115 n., (192), (198), 200 n. (211), 119 n. (286), 332 n. (291), 117 n. (307), 200 n. (419, 206, 209; (468), (472), 120; (475), 209; (485), 176 n., II (103), 229, 200 n. (138), 197. (220), 115 n., 117 n., 140n (330), 235; (331), 230; (413), 227; (426), 127 n., 231; (435), 132; (438), 127; (440), 115 n., (443), 176 n., (580), 207; (588), 122.

PAUSANIAS: I (35), (7) 4, 160, 161 n., V (27), 137, VII (17), (10), 244,

PHILOSTORGIUS: Hist. Eccles. V (2), 368; VIII (II), 315; IX (9), 341; (12), 335; X (6), XI (5), 340 n., XII (7), 385 Apud Suidam VV, 315, 346 n.

PHILOSTRATUS (ed. Kayser): Vit. Apoll. Tyan. I § (4), 311, 384; § (15), 466; II § (8), 112 n.; IV § (10), 117 n.; VI § (23), 112 n.; VII § (8), 123.

Heroicus, II (160), 123 n.

Heroicus, II (160), 123 n.

Imagines, II (352), 123 n.

PLINY (Küçük), III (19), 434

Ad Trajanum, (73), 500, (75), 498; (77), 214 n. (90), 213; (92) [illegible], 117, 21?

Poneg. (36), 491

PLUTARCH: Vit. Luculli, (8), 206

POLYBIUS: 453; (IV (26), 445 n.; XXII. (25), 445 n.; XXV (4,8,5

PROCOPIUS: De Aedificüs, (315), 195; V, 116 n.; V (2), 203, 332; V (6), 238; (328), 394.

Hist. Arc. (30), 200, 202, 219 n.; 225; (III), 363,

Bell. Pers., (135), 176; II (99), 395; II (289), 325

Bell. Goth., (394), 487; IV (526), 325.

SCYLAX: 424

SCYLITZES, JOANNES CUROPALATES: (639), 238 n.; (671), 306; (677), 322, 389; (679),

SOCRATES: Hist. Eclles., II (38), 212; IV (13), 200 n.; V (4), 335; VI (14), 205.

SOCRATES :Histieccles., II (38), 212; IV (13), 200 n.; V (4), 335; VI (14), 205.

SOZOMEN: Hist. Eccles., V (4), 336; VI (14), 200 n.; (21), 101; VIII (17), 200 n.

STEPHANUS BYZANTIUS: VV, 124, 125, 136, 197 n., 122 n., 136, 345, 4[illegible] 424.

SUIDAS: VV, 124, 125, 315, 346.

SYMEON MAGISTER: 398 n.; (660), 223 n.; (730), 156 n.

TACITUS: Annales, II (47), 133, 134; III (72), 137; (41), 414.

THEODORUS LECTOR: I (36), 324.

THEODOSİUS CODEX: XII, (1,49), 188; (XII 1,119), 197, 497; XII, (6,8), 188.

THEOPHANES: (7), 305, 176; (24), 430; (28), 204 n.; (35), 340; (46), 428; (71), 280 n.; (124), 351; (138), 403, 409; (161), 353; (178), 163; (186), 195; (234), 236; (236), 233 n.; (299), 176; (313), 308 n.; 345; (348), 154 n.; 391; (350), 154 n.; 307, 310, 346, 351; (351), 253; (366), 392; (372), 429 n.; (382), 307, 368; (306), 253 n.; (389, 390), 394; (397), 199 n.; (409), 274 n.; (414), 486; (416), 308; (430), 207; (422), 307; (432), 490; (445), 424; (449), 394 n.; (452), 253; (453), 393; (455), 393; (456), 173; (463), 394; (466), 207 207 n.; (467), 216 n.; 382; (469), 116 n.; (470), 253 n.; (471), 195; (479), 224; (481), 486; (482), 377 n.; 503; (489), 355 n.

THEOPHANES CONTINUATUS: (6), 271; (28), 200; (71), 398 n.; (114), 274 n.; (127) (128), 365; (179), 364; (181), 351; (197), 389 n.; (198), 223 n.; (204), 118; (236), 118. (272), 292 n.; 293 n.; (277), 389, 392; (278), 306, 319, 333, 378; (28), 308, 319, 333 n., (283), 234 n.; (354), 274; (360), 393; (361), 385; (369), 239 n.; 346; (374), 239 n., 274 n.; (415), 348; (419), 173 n.; (426), 355; (427), 274, 351; (443), 423; (464), 205 n.;

VIRGIL: Georgica, II (97), 112

VITRUVIUS: VIII (3), 340

ZONARAS (Basileae, 1578): II (201), 385; III (53), 236; (129), 224 n.; XVIII (12), 429 n.;

ZOZUMUS (ed. Mendelsohn): (34), 174 n.; (50), 422, 471; (69), 471; (97), 176; (173), 265